

Armin Mikos von Rohrscheidt

TURYSTYKA KULTUROWA

Fenomen

Potencjał

Perspektywy

Wydanie III, poprawione i rozszerzone

Armin Mikos von Rohrscheidt

TURYSTYKA KULTUROWA

Fenomen, potencjał, perspektywy.

Recenzent
Prof. dr hab. Kazimierz Ilski, UAM Poznań

Całość ani żadna część niniejszej publikacji nie może
być kopiowana, przedrukowana, skanowana
czy w jakikolwiek sposób rozpowszechniana
bez zgody autora oraz Wydawnictwa KulTour.pl

Projekt okładki: Patryk Suszek
Opracowanie graficzne i techniczne: Oleksiy Artyshek

ISBN 978-83-930211-4-7

Wydanie III, poprawione i rozszerzone

Edytor: Wydawnictwo KulTour.pl

© Copyright by Armin Mikos von Rohrscheidt

Spis treści

<i>Wstęp</i>	8
<i>Wstęp do wydania trzeciego</i>	10

Rozdział pierwszy

Czym jest turystyka kulturowa: pojęcia i zakres zjawiska	12

1.1. Definicje turystyki i turysty	12
1.2. Definicje kultury	16
1.3. Kulturowy charakter turystyki	22
1.4. Różne aspekty w definiowaniu pojęcia turystyki kulturowej.	
Problemy definicyjne.	26
1.4.1. Przyczyny trudności w definiowaniu turystyki kulturowej	27
1.4.2. Ewolucja pojmowania treści i zakresu turystyki kulturowej	29
1.4.3. Akcentowanie różnych aspektów we współczesnych definicjach turystyki kulturowej	36
1.4.4. Próby definicji całościowych	45
1.5. Propozycja całościowej definicji funkcjonalnej turystyki kulturowej	46
1.6. Turystyka kulturowa jako odrębny rodzaj w ramach zjawiska turystyki	52
1.7. Turystyka kulturowa a turystyka krajoznawcza	55
1.8. Współczesny turysta kulturowy – profil	57
1.9. Historyczne etapy rozwoju turystyki kulturowej	64

Rozdział drugi

Rodzaje i formy turystyki kulturowej	74

2.1. Klasyczne podróże kulturowe	75
2.1.1. Turystyka dziedzictwa kulturowego (<i>heritage tourism</i>)	77
2.1.2 Turystyka muzealna	86
2.1.3 Turystyka literacka	94
2.1.4 Elitarna turystyka eventowa	100
2.2. Turystyka Edukacyjna	107
2.2.1. Podróże studyjne	107
2.2.2. Podróże tematyczne	114
2.2.3. Podróże językowe	120
2.2.4. Podróże seminaryjne	124

2.3. Powszechna Turystyka Kulturowa	130
2.3.1. Turystyka miejska	131
2.3.2. Turystyka kulturowa obszarów wiejskich	138
2.3.3. Turystyka etniczna	144
2.3.4. Kulturowa turystyka militarna	152
2.3.5. Turystyka obiektów przemysłowych i technicznych	161
2.3.6. Turystyka historyczna i „turystyka żywej historii”	169
2.3.7. Turystyka kulturowo-przyrodnicza	175
2.3.8. Kulturowa turystyka egzotyczna	182
2.3.9. Turystyka religijna i pielgrzymkowa	189
2.3.10. Turystyka kulinarna	199
2.3.11. Turystyka hobbystyczna i kolekcjonerska	206
2.3.12. Regionalna turystyka kulturowa	212
2.3.13. Popularna turystyka eventowa	220
2.3.14. Inne formy turystyki kulturowej	221
2.3.15. Problem tzw. turystyki kreatywnej	222

Rozdział trzeci

Turystyczno-kulturowy potencjał Polski	226
3.1. Miejsce turystyki kulturowej w rozwoju turystycznym Polski	227
3.1.1. Turystyka kulturowa jako produkt markowy polskiej turystyki przyjazdowej	228
3.1.2. Kompetencje centralnych i samorządowych instytucji publicznych w zakresie koordynacji i promocji turystyki kulturowej	230
3.2. Wybrane destynacje i atrakcje polskiej turystyki kulturowej w układzie tematycznym	234
3.2.1. Turystyka dziedzictwa kulturowego	234
3.2.1.1. Polskie obiekty UNESCO	235
3.2.1.2. Pomniki Historii	247
3.2.1.3. Ważniejsze rezydencje polskie	260
3.2.2. Stan i główne destynacje turystyki muzealnej	276
3.2.3. Turystyka eventowa i żywej historii	283
3.2.3.1. Miejsca eventów masowych	284
3.2.3.2. Najważniejsze eventy kultury wysokiej w Polsce	288
3.2.3.3. Najważniejsze eventy kultury popularnej w Polsce	293
3.2.3.4. Najważniejsze wydarzenia religijne w Polsce	296

3.2.4. Turystyka miejska.....	298
3.2.4.1. Najważniejsze polskie ośrodki turystyki miejskiej	298
3.2.4.2. Drugorzędne destynacje turystyki miejskiej	306
3.2.5. Turystyka religijna i pielgrzymkowa	313
3.2.5.1. Najważniejsze sanktuaria Polski	313
3.2.5.2. Inne ważne lub cenne miejsca kultu:.....	322
3.2.6. Turystyka obiektów militarnych	325
3.2.7. Turystyka obiektów przemysłowych i technicznych.	335
3.2.7.1. Najważniejsze pomniki techniki oraz skanseny „in situ” w Polsce.....	336
3.2.7.2. Najważniejsze muzea techniki	343
3.2.7.3. Funkcjonujące obiekty przemysłowe i lokalne produkty turystyczne.	348
3.2.8. Potencjał Polski w odniesieniu do pozostałych typów turystyki kulturowej	349
3.2.8.1. Turystyka etniczna	349
3.2.8.2. Turystyka studyjna	350
3.2.8.3. Turystyka kulturowo-przyrodnicza	351
3.3. Wybrane cele turystyczno-kulturowe w układzie regionalnym	353
3.3.1. Województwo Małopolskie	354
3.3.2. Województwo Mazowieckie.....	356
3.3.3. Województwo Wielkopolskie.....	358
3.3.4. Województwo Pomorskie	360
3.3.5. Województwo Śląskie.....	362
3.3.6. Województwo Dolnośląskie	363
3.3.7. Województwo Zachodniopomorskie	365
3.3.8. Województwo Kujawsko-Pomorskie.....	367
3.3.9. Województwo Lubelskie	369
3.3.10. Województwo Podkarpackie	370
3.3.11. Województwo Warmińsko-Mazurskie	372
3.3.12. Województwo Lubuskie	373
3.3.13. Województwo Podlaskie.....	375
3.3.14. Województwo Łódzkie	376
3.3.15. Województwo Świętokrzyskie.....	378
3.3.16. Województwo Opolskie.....	379
3.4. Istniejące szlaki turystyki kulturowej w Polsce.....	381
3.4.1. Szlaki materialne, realne i wirtualne: kryteria podziału	382
3.4.2. Materialne i realne szlaki turystyczno-kulturowe w Polsce.....	385

3.4.3. Wirtualne szlaki turystyczno-kulturowe o znaczeniu krajowym	394
3.4.4. Wybrane szlaki turystyczno-kulturowe o znaczeniu regionalnym i lokalnym	396
3.4.4.1. Przykłady szlaków o znaczeniu regionalnym.....	397
3.4.4.2. Trasy turystyczno-kulturowe jako szlaki lokalne.....	402
3.4.4.3. Propozycje turystyczno-kulturowych tras wycieczek jako odrębny rodzaj szlaków wirtualnych.....	404
3.5. Wyspecjalizowani polscy organizatorzy turystyki kulturowej.....	406
3.5.1. Sposoby organizacji wypraw kulturowych i podmioty aktywne	406
3.5.2. Polscy touroperatorzy a popyt turystyczno-kulturowy	409
3.5.3. Touroperatorzy wyspecjalizowani	411
3.5.3.1. Klasyczni organizatorzy turystyki kulturowej.....	411
3.5.3.2. Organizatorzy imprez poszczególnych typów turystyki kulturowej.....	413

Rozdział czwarty

Polska oferta turystyki kulturowej: szanse, perspektywy, postulaty 416

4.1. Szanse i kierunki rozwoju polskiej turystyki kulturowej	416
4.1.1. Aktualne trendy obserwowane na rynku turystycznym	417
4.1.2. Krajowa i przyjazdowa turystyka kulturowa – kierunki rozwoju oferty i potrzebne działania.	420
4.1.2.1. Zasadnicze kierunki tworzenia oferty.	420
4.1.2.2. Postulat tematyzacji oferty.	421
4.1.2.3. Postulat uwzględnienia komponentu eventowego i rozrywkowego w ofercie turystyki kulturowej	423
4.1.2.4. Postulat promowania jakości.....	425
4.1.2.5. Postulat „sieciowania” oferty.	430
4.1.3. Wyjazdowa turystyka kulturowa – szanse i postulaty	431
4.1.3.1. Popularne produkty wyjazdowej turystyki kulturowej.....	432
4.1.3.2. Postulaty rozwojowe z zakresie wyjazdowej turystyki kulturowej	436
4.2. Turystyka miejska: trendy i postulaty uzupełnienia oferty turystycznej	438
4.2.1. Tendencje rozwojowe w turystyce miejskiej	438
4.2.2. Rozwój oferty turystyczno-kulturowej polskich miast – postulaty.....	442
4.3. Polskie obiekty zabytkowe i kulturalne – funkcjonowanie i modernizacja oferty	452
4.3.1. Funkcjonowanie obiektów zabytkowych i kulturalnych w turystyce	453
4.3.2. Nowe metody i techniki prezentacji	458

4.3.3. Współczesne strategie promocyjne obiektów zabytkowych i kulturalnych	461
4.3.4. Obiekty sakralne – postulaty dotyczące współpracy gospodarzy z turystyką.....	463
4.4. Infrastruktura turystyczna i dopełniająca – stan i potrzeby	466
4.4.1. Baza noclegowa	466
4.4.2. Infrastruktura gastronomiczna służąca turystyce	471
4.4.3. Infrastruktura komunikacyjna.....	476
4.5. Personel obsługi polskiej turystyki kulturowej	478
4.5.1. Pilot wycieczek kulturowych	479
4.5.2. Przewodnik obiektowy	485
4.5.3. Przewodnik miejski i terenowy.....	487
4.5.4. Przewodnik trasowy – postulat nowych uprawnień w turystyce	489
4.6. Polskie szlaki turystyki kulturowej – postulaty rozwoju.....	491
4.6.1. Propozycje szlaków międzynarodowych i ogólnokrajowych.....	493
4.6.2. Propozycje regionalnych szlaków materialnych.....	501
4.6.3. Tworzenie szlaków wirtualnych	504
4.6.4. Postulowane metody promocji polskich szlaków turystycznych.....	505
4.7. Wybrane metody popularyzacji i promocji polskich destynacji produktów turystyczno-kulturowych.....	506

Rozdział piąty

Metoda oceny potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionów.

Propozycja.....	519
5.1. Przegląd wybranych polskich analiz walorów turystycznych	519
5.2. Propozycja waloryzacji potencjału turystyczno-kulturowego Polski.....	524
5.3. Kategorie i elementy oceny turystyczno-kulturowego potencjału mikroregionów	528
5.4. Procedura oceny potencjału mikroregionu i interpretacja wyników	547
5.5. Przykłady analiz potencjału turystyczno-kulturowego polskich mikroregionów	553
5.5.1. Analiza potencjału turystyczno-kulturowego miasta Krakowa i powiatu ziemskiego krakowskiego	554
5.5.2. Analiza potencjału turystyczno-kulturowego powiatu ząbkowickiego ...	599
5.5.3. Analiza potencjału turystyczno-kulturowego Jarocina i powiatu jarocińskiego	628
Zakończenie:	655
Literatura	656

Wstęp

Na progu XXI wieku turystyka jest w obszarze europejskim nie tylko coraz częściej wybieranym sposobem spędzania wolnego czasu, ale także ważną gałęzią gospodarki, przynoszącą w coraz liczniejszych krajach poważną część dochodu narodowego oraz tworzącą bezpośrednio lub pośrednio duży odsetek nowych miejsc pracy. Wiele czynników wpłynęło na tak zasadniczą zmianę jej roli społecznej i tak istotny wzrost jej znaczenia. Pierwszym jest rosnący dobrobyt coraz szerszych warstw społecznych (a tym samym wzrost oczekiwań i postaw konsumpcyjnych), kolejnym stałe poszerzanie się grupy osób wykształconych i społecznie otwartych, skłonnych regularnie opuszczać swoje miejsca zamieszkania i inwestować w poznawanie (a przynajmniej oglądanie) świata. Potencjalne możliwości skokowego wzrostu liczby turystów są także skutkiem powolnego, ale sukcesywnego zwiększania się ilości czasu wolnego statystycznego mieszkańca krajów rozwiniętych i związana z tym okazja do kilkukrotnego wyjazdu urlopowego w ciągu roku. Jak w każdej dziedzinie gospodarki, zwłaszcza tej usługowej, uzależnionej nie tylko od podstawowych potrzeb, ale także od gustów klienta i panujących trendów, w turystyce zaznacza się silna różnorodność oferty i znaczny poziom wynalazczości w jej tworzeniu. Powoduje to pojawianie się coraz to nowych rodzajów podróży turystycznych, zyskujących sobie stałe miejsce w ogólnej strukturze tej formy usług i swoich zwolenników wśród klientów.

Wśród coraz liczniejszych rodzajów aktywności podróźnej turystyka kulturowa należy do najstarszych. W świetle powszechnych dziś definicji turystyki można przecież liczne podróże krajoznawcze czy edukacyjne znanych postaci czasów starożytnych, wielkie pielgrzymki Średniowiecza (np. niezwykle popularny, transeuropejski szlak św. Jakuba) czy urodzony pod koniec XVI, a upowszechniony w wiekach XVII i XVIII obyczaj wielomiesięcznych „Grand Tour” brytyjskiej szlachty zaliczać właśnie do tego gatunku. Niemniej w nowej rzeczywistości masowej turystyki, w morzu najróżniejszych propozycji skierowanych do setek milionów potencjalnych odbiorców, turystyka kulturowa musiała na nowo odnaleźć swoje miejsce na rynku usług czasu wolnego, w świetle współczesnego rozumienia samej kultury na nowo zdefiniować swoją treść i swój zakres, znaleźć konkretne, wartościowe a zarazem atrakcyjne dla dzisiejszego człowieka cele, wynaleźć i wypromować nowe rodzaje podróży i wreszcie odszukać nowych adresatów swojej oferty.

Obserwacja dzisiejszego rynku turystycznego i badania socjologiczne dotyczące zachowań oraz decyzji turystów pozwalają stwierdzić, że turystyka kulturowa stała się trwałym i ważnym segmentem usług turystycznych czy też

(patrząc od strony konsumenta) – atrakcyjną ofertą dla określonego, stale rosnącego kręgu odbiorców. Z tego powodu zasługuje ona na uwagę, opis i ocenę, także w odniesieniu do rozwijającego się rynku usług i konsumpcji turystycznej, jakim wciąż jeszcze jest Polska. Tymczasem na terenie polskojęzycznej literatury fachowej brak było dotąd całościowego opracowania, zarysowującego ściślej zakres turystyki kulturowej, obejmujący liczne, w tym także te najmłodsze typy wypraw kulturowych, ukazującego profil turysty kulturowego a także starającego się dać odpowiedź na pytanie o potencjał i szanse tej dziedziny turystyki w Polsce. Niniejsza pozycja ma za zadanie zamknąć tę lukę i dostarczyć polskiemu czytelnikowi podstawową wiedzę na temat turystyki kulturowej. Oddawana w ręce Czytelnika praca nie rości sobie zatem pretensji do roli ekonomicznego podręcznika usług turystycznych – nie jest to jej zadanie. Na ten temat napisano już w języku polskim wiele cennych pozycji, niektóre z nich znajdują się w wykazie wykorzystanej literatury. Do nich odsyłamy tych wszystkich, którzy poszukują fachowych źródeł wiedzy w tym zakresie. Na tym miejscu ograniczymy się do stwierdzenia, że podstawowe zasady ekonomii oraz sprawdzone metody marketingowe, regulujące proces tworzenia produktu, jego promocji i dystrybucji, które odnoszą się do całej turystyki, mają zastosowanie także w turystyce kulturowej. Tylko sytuacje, gdy jej specyfika wymaga uwzględnienia w wyborze i zastosowaniu szczególnych działań lub gdy niektóre z nich okazały się szczególnie skuteczne, będziemy się do nich odnosić w poświęconej tym zagadnieniom części naszego podręcznika. Jest on pisany z pozycji badającego ten segment rynku oraz wykładającego w ramach interdyscyplinarnego kierunku, przygotowującego przyszłe kadry dla turystyki kulturowej. Uwzględnia jednak także wiedzę praktyka, mającą swoje źródło w wieloletnim osobistym doświadczeniu organizatora podróży kulturowych oraz w kierowaniu przedsiębiorstwem specjalizującym się w tym właśnie rodzaju działalności turystycznej.

Struktura tej książki ma odpowiadać stawianym przed nią zadaniom. W pierwszej swojej części zajmuje się ona zatem podstawowymi definicjami związanymi z turystyką, współczesnym rozumieniem kultury, a także zjawiskiem turystyki kulturowej i profilem jej konsumentów, pokrótce przedstawia też główne etapy jej historycznego rozwoju. W części drugiej podejmuje próbę klasyfikacji turystyki kulturowej i przedstawia bardziej szczegółowo jej charakterystyczne „produkty”, najpopularniejsze rodzaje i typy wypraw, oraz podstawową grupę ich uczestników, a także ich specyficzne zainteresowania i wymagania. Następnie (w trzeciej części) opisuje polski potencjał turystyczno-kulturowy, przede wszystkim zaś ten odnoszący się do jej najbardziej typowych tematów oraz celów uznawanych za najbardziej atrakcyjne. W czwartej części zajmiemy się

perspektywami rozwoju turystyki kulturowej w naszym kraju w najbliższych latach i związanymi z tym potrzebami oraz problemami. Część piąta i ostatnia będzie poświęcona przedstawieniu zasad proponowanej waloryzacji potencjału kulturowego typowego polskiego regionu. Ma to w naszym zamiarze pomóc ustalić jednolite standardy dla szczegółowej oceny tego potencjału w poszczególnych regionach, a zwłaszcza w miastach i powiatach naszego kraju. Tym Czytelnikom, którzy już pracują czy będą pracowali w instytucjach, organizacjach lub przedsiębiorstwach turystycznych albo będą działali na ich zlecenie pomoże to także w zrealizowaniu potrzebnych analiz wstępnych, służących ustaleniu kierunków rozwoju infrastruktury turystycznej lub kontroli jakości oferty turystyczno-kulturowej w ich mieście czy regionie.

Praca ta powstała w środowisku uczelni dla potrzeb dydaktycznych: jest w założeniu akademickim podręcznikiem dla studiujących turystykę, pomocnym szczególnie w ramach wykładu specjalistycznego, poświęconego turystyce kulturowej. Chciałbym ja polecić także osobom studiującym zagadnienia interdyscyplinarne, zwłaszcza na pograniczu kulturoznawstwa i turystyki oraz ekonomii i turystyki, gdyż turystyka kulturowa stanowi właśnie zjawisko interesujące obie te dziedziny. Wreszcie żywię nadzieję, że znajdzie ona uznanie praktyków: organizatorów turystyki i rosnącej grupy czynnych pilotów wycieczek, podejmujących się coraz częściej prowadzenia podróży kulturowych (...). Na koniec pozostaje mi oddać tę książkę w ręce zainteresowanego nią Czytelnika, przepraszając za ewentualne braki, niejasne sformułowania czy za nie spełnienie niektórych jego oczekiwań. Żadne ludzkie dzieło nie jest doskonałe, tym bardziej nie jest takim to, które jest pierwsze...

Armin Mikos v. Rohrscheidt, Poznań, 31 stycznia 2008

Wstęp do wydania trzeciego

Ponad osiem lat mija od pierwszego wydania „Turystyki Kulturowej” druga edycja tej monografii ukazała się sześć lat temu. Okres ten zaowocował licznymi zagranicznymi i polskimi publikacjami naukowymi o turystyce kulturowej, w tym kilkunastoma książkami i kilkuset artykułami. W naszym kraju podjęto serię badań potencjału turystyczno-kulturowego, obejmujących obszary (miasta i mikroregiony) systemy (głównie szlaki kulturowe) oraz eventy, odbyło się kilkanaście konferencji naukowych poświęconych temu segmentowi turystyki. Od siedmiu lat funkcjonuje naukowe czasopismo „Turystyka Kulturowa”, dedykowane badaniom jej dotyczącym, które zamieszcza artykuły i raporty analityczne, a z początkiem roku

2016 wprowadziło również zeszyty monograficzne, koncentrujące się na wybranych problemach. Dyskusje rozproszonych w różnych ośrodkach kraju fachowców inicjuje i organizuje funkcjonujące przy redakcji tego czasopisma Gnieźnieńskie Forum Ekspertów Turystyki Kulturowej. Jest ono obserwowane przez środowisko badaczy i dydaktyków, o czym świadczy choćby częste cytowanie zamieszczanych tam opinii. Duże zmiany zaszły też w dziedzinie organizacyjnej: między innymi deregulacja objęła kluczowe dla turystyki kulturowej zawody przewodnika miejskiego i terenowego oraz pilota wycieczek, co stawia w nowej sytuacji nie tylko wykonujących te usługi, ale także organizatorów wypraw i samych turystów. Urozmaicona została lista ofert typowych dla poszczególnych form turystyki kulturowej (głównie miejskiej, ale także tematycznej), bardzo rozrosła się lista formalnie uznanych obiektów dziedzictwa kulturowego w Polsce, pojawiły się nowe ważne placówki muzealne i centra interpretacji dziedzictwa, nieco zmieniła się również krajowa mapa wydarzeń kulturalnych przyciągających turystów.

Jednocześnie, po wyczerpaniu drugiej edycji niniejszego opracowania nie zmniejszyło się zainteresowanie tą pozycją i pojawiły się zapytania o jej wznowienie. W związku z powyższym Autor zdecydował się na daleko idącą aktualizację i rozszerzenie drugiego wydania, uwzględniające wszystkie wymienione wyżej zmiany oraz powstałe w międzyczasie ważniejsze publikacje i wyniki badań. Analizy potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionów, wykonane w roku 2007 i zamieszczone w pierwszej edycji książki w dużym stopniu utraciły aktualność. Ponieważ pożądana była ich aktualizacja, w tym miejscu (rozdział 5) zamieszczono wyniki badań innych obszarów, nie tylko nowsze (bo z ostatnich dwóch lat) ale również odnoszące się do obszarów z różnych części kraju.

Efekt tej pracy otrzymuje Czytelnik w postaci niniejszej książki. Autor ma nadzieję, że jej trzecia edycja spotka się z podobnie życzliwym odbiorem jak pierwsze dwa wydania. Liczy na to, że książka dobrze spełni funkcje może już nie zaczynu dla krajowej refleksji i dyskusji, które mają się dobrze, co raczej narzędzia systematycznego uporządkowania wiedzy i pojęć kluczowych dla spójnych badań nad turystyką kulturową: zjawiskiem prastarym, a jednocześnie jakże nowoczesnym w swoich rozlicznych formach i coraz bardziej masowym.

Armin Mikos v. Rohrscheidt, Poznań, 1 listopada 2016

Rozdział pierwszy

Czym jest turystyka kulturowa: pojęcia i zakres zjawiska

1.1. Definicje turystyki i turysty

Turystyka kulturowa jest częścią szerokiego zjawiska społecznego, jakim jest turystyka. Przed przystąpieniem do jej ściślejszego określenia oraz analizy należy uściślić treść i zakres pojęcia samej turystyki. Jest to konieczną podstawą dla późniejszego wyodrębnienia turystyki kulturowej w stosunku do innych rodzajów turystyki, ale służyć będzie także jako główne kryterium uznania turystycznego charakteru (lub nie uznania takiego) w przypadkach wielu typów ofert i prywatnych przedsięwzięć związanych z podróżami o kulturowym charakterze, a mieszczących się na peryferiach głównego nurtu turystyki.

W bogatej literaturze naukowej, zajmującej się zjawiskiem turystyki istnieje wiele definicji dotyczących turysty, turystyki i ruchu turystycznego. Są one odbiciem różnego sposobu podejścia poszczególnych nauk (jak socjologii, ekonomii, politologii) do tego zjawiska. W przekonaniu, że w ramach pracy poświęconej konkretnemu aspektowi turystyki nie jest możliwe ani konieczne zajmowanie się dziejami tego pojęcia i historycznymi dyskusjami badaczy¹ na jego temat, odsyłamy zainteresowanych do polskojęzycznej literatury fachowej oraz przekładów najważniejszych opracowań turystyki². Ponieważ dla naszych celów potrzebna nam jest dostatecznie ścisła i powszechnie akceptowana definicja, posłużymy się tutaj tą przyjętą i zalecaną przez Światową Organizację Turystyki (WTO)³ w roku 1985 i powszechnie stosowaną zarówno w statystyce turystyki,

¹ Za początek naukowego podejścia do turystyki, a tym samym pierwszą klasyczną próbę jej zdefiniowania uznawana jest praca W. Hunzikera i K. Krapfa *Grundriss der allgemeinen Fremdenverkehrslehre*, wydana w szwajcarskim St. Gallen w roku 1942. Autorzy definiują turystykę następująco: „Fremdenverkehr ist der Inbegriff der Beziehungen und Erscheinungen, die sich aus der Reise und dem Aufenthalt Orstfremder ergeben, sofern daraus keine dauerhafte Niederlassung entsteht und damit keine Erwerbstätigkeit verbunden ist“ (turystyka to ogół stosunków i zjawisk, wynikających z podróży i pobytu osób niezamieszkałych w danej miejscowości, o ile nie wynika z nich stałe osiedlenie się i nie są one związane z pracą zarobkową” (s. 21, tłumaczenie własne).

² Por. m.in. [Dawidson 1996, Gołembski 2002a, Przecławski 1996].

³ W roku 2005 World Tourism Organization (Światowa Organizacja Turystyki), działająca od 1975 r. jako agenda Organizacji Narodów Zjednoczonych z siedzibą w Madrycie i będąca jednocześnie

jak i w innych ekonomicznych i politologicznych analizach naukowych, a uznawana także przez nauki socjologiczne przynajmniej za punkt wyjścia dla ich dalej idącej refleksji [Suprewicz 2005, s.45].

Turystyka obejmuje ogół czynności osób, które podróżują i przebywają w celach wypoczynkowych, zawodowych lub innych, nie dłużej niż przez rok bez przerwy, poza swoim codziennym otoczeniem, z wyłączeniem wyjazdów, w których głównym celem jest działalność zarobkowa wynagradzana w odwiedzanej miejscowości.⁴

Zawarte w definicji uściślenie zakresu turystyki pozwala nam dokonać wstępnego oddzielenia wypraw turystycznych od pozostałych rodzajów podróży. Turystyka zostaje tu określona najpierw jako ogół wszelkich działań związanych z podróżą – a więc jej przedmiotem nie jest tylko sama podróż, lecz i korzystanie z wszystkich związanych z nią usług oraz świadczenie ich. Podróż turystyczna musi wykraczać poza miejsce stałego zamieszkania, ale także i regularnej pracy (to sugeruje użyte sformułowanie o codziennym otoczeniu). By mieścić się w formalnych ramach turystyki podróż musi być krótsza niż okres jednego roku i generalnie nie związana z chęcią osiedlenia się w odwiedzanym miejscu, a zatem nie może istnieć zamiar stałej lub choćby długotrwałej zmiany środowiska codziennego życia przez podejmującego podróż. Dodajmy w tym miejscu (choć nie jest to zawarte wprost w definicji), że podróż o charakterze turystycznym winna mieć charakter dobrowolny⁵, nie dotyczy zatem np. osób odbywających służbę wojskową czy uwięzionych. Wreszcie zachodzi istotne uściślenie: podróż o charakterze turystycznym nie może być ukierunkowana przede wszystkim na działalność zarobkową (choć ta nie jest w definicji całkiem wykluczona). Oznacza to, że celem głównym wyprawy turystycznej jest aktywność inna niż zarobkowa. Może ona natomiast mieć np. charakter zdrowotny (w tym wypoczynkowy), poznawczy (w tym krajoznawczy) lub edukacyjny, rozrywkowy

największą międzynarodową organizacją zajmującą się problemami turystyki zmieniła nazwę na UNWTO (dołączając do dotychczasowej nazwy angielski skrót od „United Nations” (Narody Zjednoczone, ONZ), by ułatwić rozróżnianie jej od innej organizacji, posługującej się skrótem WTO (World Trade Organization). W tej części naszej pracy, poświęconej definiowaniu turystyki i turystyki kulturowej, będziemy używać wyłącznie starej nazwy, jako że wszystkie podstawowe dokumenty dotyczące turystyki zostały opublikowane przed rokiem 2005 w imieniu WTO.

⁴ WTO, Konferencja w Ottawie 1993, w: Terminologia turystyczna. Zalecenia WTO, ONZ-WTO, UKFiT, Warszawa 1995, s.5.

⁵ Tak precyzuje definicję podróży turystycznych W. Freyer, wywodząc z szeregu określeń i rozróżnień motywów podróżowania dokonywanych w dokumentach WTO i w innych oficjalnych deklaracjach gremiów międzynarodowych wyłączenie podróży przymusowych z zakresu turystyki. Por. W. Freyer, 1997, s.144-145.

albo jeszcze inny. Warto w tym miejscu zauważyć, że ograniczające sformułowanie przytaczanej definicji o „nie wynagradzaniu w odwiedzanej miejscowości” stało się w międzyczasie nieostre, a przez to w znacznym stopniu utraciło swoją wartość dla wyodrębnienia turystyki spośród innych rodzajów podróży. W sytuacji powszechnie stosowanych przelewów pieniężnych nie jest już istotne, w jakim miejscu jest wykonywana praca i gdzie są fizycznie wypłacane wynagrodzenia, skoro pracownik może podjąć je ze swojego konta w dowolnym czasie i miejscu lub nawet nie podejmując ich w formie materialnej może regulować niemal wszystkie swoje płatności. Dlatego miejsce wykonywania pracy i miejsce jej wynagradzania mogą być zupełnie różnymi miejscami. W takiej sytuacji najlepiej byłoby jako kryterium wyodrębnienia turystyki zastosować od dawna proponowane w różnych definicjach pojęcie ograniczonej co do czasu trwania podróży w czasie wolnym⁶. Z uwagi na powszechne zastosowanie wyżej przytoczonej definicji w naukach o turystyce (w tym przede wszystkim socjologii i ekonomii turystyki) będziemy jednak w dalszej części naszego opracowania odnosić się do niej jako do podstawowego określenia tego zjawiska.

Z uwagi na konieczność posiadania wystarczających kryteriów ściślejszego opisu interesującego nas zjawiska należy z kolei w tym miejscu określić pojęcie turysty jako osoby podejmującej aktywność turystyczną, będącej jednocześnie adresatem oferty turystycznej (w tym także tej związanej z kulturą) oraz końcowym konsumentem wszystkich usług turystycznych i okołoturystycznych. W tym przypadku posłużymy się także oficjalnymi zaleceniami WTO z roku 1993, proponowanymi do powszechnego użycia przez ONZ, które jako podstawową kategorię określającą osoby podróżujące w ramach turystyki wprowadzają pojęcie „odwiedzającego”:

„(19). (...) Wszyscy podróżni, zaangażowani w turystykę będą określani mianem odwiedzających. Termin „odwiedzający” będzie zatem podstawowym pojęciem dla całej statystyki w turystyce. Termin „odwiedzający” będzie się dalej dzielił na dwie kategorie: „turysty (odwiedzającego nocującego)” i „jednodniowego odwiedzającego”

⁶ Szerzej na ten temat por: Gaworecki 2003, s. 19-21. Autor przytacza tam m.in. definicję turystyki C. Kaspara, zawartą w jego pracy *Management im Tourismus* (1995): „turystyka obejmuje całość powiązań i zjawisk, które się pojawiają wskutek zmiany miejsca i w związku z wynikającym z tego pobytem osób, przy czym dla osób tych nowe miejsce pobytu nie jest ani stałym miejscem zamieszkania, ani miejscem pracy”. Po uściśleniu tej definicji o maksymalny czas trwania pobytu turystycznego w odwiedzanym miejscu mogłaby ona naszym zdaniem najlepiej oddawać istotę turystyki.

(20) Dla celów statystyki w turystyce termin „odwiedzający” opisuje każdą osobę podróżującą do miejscowości znajdującej się poza jej codziennym otoczeniem na czas nie dłuższy niż 12 miesięcy i jeśli podstawowy cel podróży jest inny niż podjęcie działalności zarobkowej wynagradzanej w odwiedzanej miejscowości”⁷

Tym samym dokument precyzuje także bardziej szczegółowo pozostałe określenia używane w terminologii zalecanej dla statystycznego i naukowego opisu zjawisk związanych z turystyką, takie jak „turysta” i „odwiedzający jednodniowy”. To ostatnie jest w języku polskim używane zamiennie z określeniem „wycieczkowicz”⁸. Pozostałe ustalenia, przyjęte przez WTO precyzują m.in. także istotny w naszych późniejszych rozważaniach podział na odwiedzających międzynarodowych („international visitors”) i odwiedzających krajowych („domestic visitors”), tych zaś na turystów międzynarodowych („international tourists” – odwiedzających przekraczających granicę w celach turystycznych i korzystających z noclegu) i odwiedzających międzynarodowych („international sameday visitors”) – osoby przekraczające granicę w celach turystycznych, ale nie korzystające z noclegu w kraju odwiedzanym) oraz turystów krajowych („domestic tourists”) – korzystających z noclegów w trakcie podróży turystycznej wewnątrz własnego kraju) oraz krajowych odwiedzających jednodniowych („domestic sameday visitors”) – nie korzystających z noclegu podczas wycieczki⁹. Powyższe pojęcia będą używane w naszym opracowaniu zgodnie z ich podanymi znaczeniami. Jednocześnie należy zwrócić uwagę, że niezależnie od zarezerwowania terminu „turysta” dla osoby korzystającej w trakcie wyprawy turystycznej z noclegu, także jednodniowy odwiedzający jest uczestnikiem turystyki i konsumentem jej oferty oraz usług z nią związanych. Ujęcie tej kategorii osób i analiza ich potrzeb oraz preferencji są wprawdzie znacznie trudniejsze ze względu na trudności w ich dostrzeżeniu za pomocą typowych metod statystycznych (opierających się w wielkiej mierze na statystyce rejestrowanych noclegów w krajach miejscowościach odwiedzanych), niemniej także ta grupa tworzy popyt turystyczny i stanowi liczną (a niejednokrotnie przeważającą) grupę konsumentów niektórych rodzajów turystyki, w tym turystyki kulturowej. W opisie typów podróży kulturowych ze znacznym lub przeważającym udziałem odwiedzających jednodniowych będziemy każdorazowo zwracali na ten fakt uwagę.

⁷ United Nations, Department for Economic and Social Information and Policy Analysis Statistical Division and World Tourism Organization, Recommendations on tourism statistic, United Nations, New York 1994, s. 7 (tłumaczenie własne).

⁸ Por. Kruczek., 2005, s. 16, Panasiuk 2006, s. 27.

⁹ United Nations, Recommendations ..., dokument cytowany, s. 8.

Na koniec należy zwrócić uwagę na formalny charakter zastosowanej przez nas definicji – służy ona wszak ściślejszym i ujednoliconym badaniom turystyki. Brak w niej dokładniejszego rozróżnienia motywów podejmowania podróży przez turystów albo wartości, którymi się oni kierują. Z uwagi na wielką różnorodność tych motywów ich bardziej szczegółowa analiza została pozostawiona badaczom poszczególnych aspektów i rodzajów turystyki i znajduje się w ich opracowaniach. Także w przypadku turystyki kulturowej jako całości i jej poszczególnych rodzajów podejmiemy próbę jej przeprowadzenia. Zostanie ona dokonana w kolejnych częściach naszego opracowania.

Na zakończenie tego podrozdziału należy zauważyć, że turystyka, jakkolwiek od dawna jest przedmiotem badań naukowych, nadal pozostaje klasyczną dziedziną interdyscyplinarną. Zjawiskiem turystyki zajmują się liczne nauki, realizując przy tym własne cele i stosując własne specyficzne metody badawcze, co jak na razie skutecznie uniemożliwia uprawianie jednolitej „nauki o turystyce”¹⁰. W szczególności analizy różnych aspektów turystyki dokonywane są w ramach nauk ekonomicznych (często pod nazwą ekonomii turystyki), socjologicznych (jako socjologia turystyki), geograficznych (geografia turystyki lub geografia turystyczna) a także – choć w mniejszym zakresie – w psychologii (psychologia turystyki), politologii (politologia turystyki), ekologii (ekologia turystyki) i w niektórych innych naukach¹¹, oraz w ramach refleksji etycznej. W wielu krajach turystyką interesują się także nauki o kulturze. Także nasze opracowanie stanowi próbę uchwycenia fenomenu właśnie tego rodzaju turystyki, który odnosi się bezpośrednio do kultury w jej różnych aspektach.

1.2. Definicje kultury

Podstawą dla prawidłowego określenia treści i zakresu turystyki kulturowej jest pojęcie kultury. Jej zdefiniowanie posłuży do stworzenia decydującego kryterium, umożliwiającego prawidłowe umiejscowienie turystyki kulturowej w ramach szerszego zjawiska turystyki, co jest możliwe na drodze rozgraniczenia jej od innych rodzajów aktywności turystycznej. Dzięki oznaczeniu treści i zakresu współczesnego pojęcia kultury, które moglibyśmy wykorzystać na użytek badań nad turystyką, będzie możliwe poprawne wyznaczenie pola dalszych badań.

Tymczasem właśnie pojęcie kultury należy do tych terminów, które posiadają najbardziej skomplikowaną historię. Jego treść – i tym samym także zakres znaczeniowy – podlegała w dziejach najdalej idącym przemianom [Czerwiński

¹⁰ Szerzej na ten temat por. Alejski 2005, s. 255-295.

¹¹ Por. Freyer W., 1997, s.23-25.

1985; Kopaliński 1991; Baldwin i inni 2007, s. 24; Clifford 2005]. W tym miejscu ograniczymy się tylko do zaznaczenia, iż w minionym wieku nastąpiła istotna ewolucja pojęcia kultury, która znacznie rozszerzyła jego zakres. Ma to ogromne znaczenie dla treści i zakresu pojęcia turystyki kulturowej. O ile bowiem powszechnie dawniej akceptowane rozumienie kultury zawężało ją do najbardziej wartościowych wytworów ducha ludzkiego, jak wybitne dzieła literatury, sztuki czy architektury, to aktualne jej pojmowanie z jednej strony uściśla samo pojęcie jako odnoszące się bezpośrednio do rzeczywistości niematerialnej, zbiorowo akceptowanych wzorców zachowań - z drugiej jednak umożliwia w konsekwencji umieszczenie w jej ramach właściwie wszystkich duchowych i materialnych wytworów ludzkich.

Do najbardziej znanych określeń kultury należy definicja W. H. Goodenougha. Zgodnie z nią:

„na kulturę danej społeczności składa się wszystko to, co trzeba wiedzieć, czy też w co trzeba wierzyć, aby postępować w sposób akceptowalny dla jej członków, i to w ramach jakiejś roli zaakceptowanej przez każdego z nich. Skoro kultura jest czymś, czego ludzie mają się uczyć, w przeciwieństwie do tego, co biologicznie dziedziczą, zatem stanowi ona ostatecznie wynik uczenia się: jest wiedzą w najogólniejszym, relatywnie pojętym sensie tego terminu. Przyjmując powyższą definicję, odnotowujemy, że kultura nie jest zjawiskiem materialnym; nie stanowią jej rzeczy, ludzie, zachowania, albo przeżycia emocjonalne. Jest to raczej organizacja tych zjawisk. Stanowią ją formy rzeczy w umysłach ludzi – modele ich percypowania, inaczej: interpretowania ich”¹² [Goodenough 1964, s.36]¹³.

Przytoczona definicja stanowi jedną z licznych, wskazujących na niematerialny charakter kultury, a jednocześnie na jej konstytutywną rolę w organizacji życia społecznego. Tak opisaną „wiedzę, funkcjonującą w skali społecznej”, stanowiącą istotę kultury, W. Burszta dookreśla jako dotyczącą różnorodnych sfer życia – są to „język, pokrewieństwo, władza, stosunek do przyjaciół i wrogów, moralność, obyczaj, płęć, higiena, ekonomia, sztuka, religia,

¹² W brzmieniu oryginalnym: „a society's culture consists of whatever it is one has to know or believe in order to operate in a manner acceptable to its members, and do so in any role that they accept for any one of themselves. Culture, being what people have to learn as distinct from their biological heritage, must consist of the end product of learning: knowledge, in a most general, if relative, sense of the term. By his definition, we should note that culture is not a material phenomenon; it does not consist of things, people, behavior, or emotions. It is rather an organization of these things. It is the forms of things that people have in mind, their models for perceiving, relating, and otherwise interpreting them.”

¹³ Warto zwrócić uwagę na silny akcent, postawiony przez autora tej definicji na poznawczym aspekcie pojęcia kultury. Takie bowiem rozumienie pojęcia samej kultury stanowi poważny argument dla zaliczenia do turystyki kulturowej różnorodnych form turystyki edukacyjnej, jako nakierowanych wprost na przyswajanie wiedzy o zorganizowanym przez człowieka świecie.

prawo ..." i wiele innych sfer, które z kolei nadają nazwy oraz wyznaczają treści poszczególnych dziedzin badań kulturowych [Burszta 1998, s. 50]. Bardziej zwięzłe ujęcie istoty kultury, pozostające jednak w zasadniczej zgodzie z jej pierwotnie niematerialnym rozumieniem prezentuje C. Geertz, który ujmuje ją jako „system dziedzicznych idei wyrażanych w symbolicznej formie, za pomocą których ludzie komunikują się, uwieczniają i rozwijają swoją wiedzę o życiu i podejścia wobec życia” [Geertz 1973, s. 89]¹⁴. W zgodzie z nią pozostaje także autor bardziej precyzyjnej, tzw. społeczno-regulacyjnej koncepcji kultury, J. Kmita, który rozumie ją jako „system przekonań wszystkich członków kultury, normatywnych i dyrektywalnych, powszechnie respektowanych w danej społeczności” [Kmita, Banaszak 1994, s. 38]. Na tej podstawie Kmita rozwija teorię powstawania skutków owych przekonań w postaci praktycznych działań w sferze symboliczno-kulturowej i techniczno-użytkowej [Kmita 2005, s. 76-93]¹⁵. W świetle wyżej wyłożonego sposobu rozumienia kultury należy stwierdzić, że posiada ona charakter 1. duchowy (a nie materialny lub też przyrodniczy), 2. regulacyjny (w stosunku do ludzkich zachowań), 3. semantyczny (umożliwiający rozumienie świata i komunikację z innymi ludźmi), 4. pierwotny (zatem zastany zawsze przez jednostkę) i 5. całościowy (czyli dotyczący wszystkich aspektów życia wspólnoty). Takie rozumienie istoty kultury jako zjawiska najbardziej ludzkiego (społecznego) gwarantuje konsekwentny charakter jej nowego rozumienia i wypowiedzania się na jej temat, a w konsekwencji także interpretacji zjawisk jako mających lub nie mających z nią związku.

Jaki wobec tego jest związek między rozumianą na sposób duchowy rzeczywistością a zespołem celów, wyznaczających ostatecznie zakres turystyki określanej mianem „kulturowej”? Cele te - niezależnie od ich niematerialnego (jak wydarzenia czy instytucje) lub materialnego (jak obiekty czy miejsca) sposobu istnienia - posiadają zawsze fizyczną lokalizację i choćby z tego powodu nie mogą być wprost identyfikowane z ideową rzeczywistością kultury. Istotą podróżowania i turystyki jest wszak zjawisko fizycznego przemieszczania się ludzi. W celu uprawomocnienia samego terminu „turystyka kulturowa” (a zatem czegoś służącego konfrontacji z kulturą i osobistemu jej doświadczaniu) na gruncie

¹⁴ W oryginalnym tekście Geertza kultura jest definiowana jako „a system of inherited conceptions expressed in symbolic forms by means of which people communicate, perpetuate, and develop their knowledge about and attitudes toward life”. Powyższe tłumaczenie pochodzi z polskiego przekładu cytowanego dzieła Geertza, autorstwa M. Piechaczka [2005].

¹⁵ W przytoczonej definicji warto zwrócić uwagę na wskazanie **danej** społeczności, akceptującej system przekonań, jako właściwe środowisko kultury. M.in. na tej podstawie uprawnione jest wyodrębnianie kultur poszczególnych kręgów i regionów, a dokładniej specyficznych dla ich rozumienia miejsc i wytworów jako celu poszczególnych form wypraw kulturowych (np. kulturowej turystyki etnicznej, egzotycznej i regionalnej).

naukowym oraz wpisania tego zjawiska w kontekst kulturowy, należy przejść od owych niematerialnych rzeczywistości, tworzących pierwotny zakres pojęcia kultury, do konkretnych (fizycznie zlokalizowanych) miejsc, obiektów, instytucji, dzieł i wydarzeń, które składają się na zespół destynacji turystyki, w tym szczególnie turystyki kulturowej.

Wydaje się, że właściwą drogę wskazują rozważania poznańskiego kulturoznawcy, Jacka Sójki. W pełnej zgodności z przytoczonymi definicjami ujmując on kulturę jako: „pewne wzory zachowań, normy, wartości, przekonania podzielane przez określoną grupę” [Sójka 2005, s. 107], widzi zatem kulturę także na sposób duchowy. Jednocześnie w kolejnym akapicie określa artefakty jako „wytwory kultury, wytwory owych przekonań w postaci wartości i norm”, jako ich przykłady wskazując nie tylko dzieła sztuki, ale także zdobyczne techniki. Kluczem do tego powiązania niematerialnej kultury z jej materialnymi wytworami jest w rozumieniu Sójki niezaprzeczalny fakt, że „za wszystkimi tymi wytworami kryją się pewne sposoby myślenia i pojmowania świata”. W takim rozumieniu kulturowy charakter może posiadać wszystko, co wytworzył człowiek w jakiegokolwiek dziedzinie swojej duchowej i materialnej działalności. Z kolei wytwory kultury same mogą być przedmiotem uwagi człowieka i wpływają przez to na jego dalszy rozwój. W kontekście przytoczonych stwierdzeń można uznać za oczywiste, iż do sfery kulturowej (rozumianej całościowo, jako zespół warunkujących działania wzorów, norm, wartości i przekonań oraz wytworów powstałych pod wpływem owych przekonań) obok wielkich dzieł ducha i geniuszu ludzkiego zaliczyć należy także mniej wybitne, lecz typowe dla danego kręgu niematerialne i materialne świadectwa organizowania świata i życia. Elementem tak rozumianej kultury będą zatem nie tylko normy i kodeksy moralne i etyczne (natury religijnej, zwyczajowej czy prawnej), ale także każda historycznie lub aktualnie funkcjonująca wspólnotowa instytucja (jak na przykład szkoła, targ, armia, sąd, itd.), kody porozumiewania się (języki i symbole), jak również stworzone dla zaspokajania potrzeb ludzi lub ujarzmiania sił natury obiekty, maszyny i narzędzia¹⁶. Takie szerokie ujęcie

¹⁶ Zbieżnie z tym stanowiskiem (choć bez odniesienia się wprost do jej niematerialnych źródeł) rozumie kulturę M. Thiem, autorka jednej z definicji szeroko akceptowanych wśród badaczy turystyki kulturowej. Zgodnie z nią „jako kulturę należy rozumieć wszystko to, co powstało z rozwoju, pielęgnowania i uszlachetniania ludzkich zdolności i co jest typowe dla ludzkiej wspólnoty w danym regionie” [Thiem, 1994, s. 30 tłum. wł.]. Z kontekstu jej rozważań wynika, że takie określenie kultury powstało w celu ukazania szerokich granic tego, co „kulturowe”, nie ograniczających tej sfery do wytworów tzw. „kultury wysokiej”. Thiem ustala przy tym jako dodatkowe kryterium „kulturowości” odrębność i oryginalność wytworów kultury, związaną z konkretnym regionem. Intencją autorki jest doprowadzenie do możliwości uznania autentyczności wytworów, kojarzonych dotychczas raczej z kulturą popularną, do zapewnienia akceptacji ich swoistej niepowtarzalności. Taki kierunek określania kulturowego charakteru wytworów człowieka

sfery kulturowej jest dziś powszechnie przyjmowane, czego dowodem są naukowe publikacje leksykalne, nie pozostawiające wątpliwości co do jej zakresu. Jako przykład przytoczymy najobszerniejszy i najdokładniej opracowany naukowy słownik współczesnej polszczyzny, który wyczerpujący opis semantycznych znaczeń i odcieni terminu „kultura” rozpoczyna następującą jego definicją: „to wszystko, co w zachowaniu się i wyposażeniu członków społeczeństw stanowi rezultat zbiorowej działalności: całokształt tak duchowego, jak i materialnego dorobku ludzkości, wytworzony w ogólnym rozwoju historycznym, gromadzony, utrwalany i wzbogacany” [Zgółkowska, 1998, tom 18, s. 288].

Szeroko rozumiana kultura jest z kolei przedmiotem edukacji (czyli systematycznego nauczania), a także zwykłego zainteresowania ludzi, znajdującego swój wyraz między innymi w podejmowanych w czasie wolnym podróżach o charakterze przeżyciowym lub poznawczym. Natomiast podróże służące indywidualnym studiom nad kulturą, własnej edukacji (czyli poznawaniu kultury swojej i kultur obcych) oraz podejmowane z motywów przeżywania najróżniejszych aspektów i elementów kultury różne typy i rodzaje takich podróży i wszystkie zjawiska im towarzyszące - tworzą zjawisko turystyki kulturowej. Ukierunkowuje ona swoją aktywność na kulturę przejawiającą się w swoich wytworach (inny sposób spotkania z kulturą nie jest możliwy na drodze fizycznej podróży), a jej celem jest przyswojenie sobie tych idei i tej wiedzy, które legły u podstaw tych wytworów. Ścisłszemu zdefiniowaniu treści i zakresu tak rozumianej turystyki kulturowej poświęcony jest jeden z kolejnych podrozdziałów.

W tym miejscu pozostaje jeszcze do omówienia kwestia dokładniejszego wskazania konkretnego przedmiotu zainteresowań turysty kulturowego, świadomie wybierającego te właśnie treści i odpowiadające im specyficzne formy podróżowania. Ten typ pośredniego celu stanowi bowiem element styczny, rodzaj zwornika pomiędzy (fizyczną) rzeczywistością turystyki kulturowej a samą kulturą jako jej ostateczną (ideową) „destynacją”. I tym razem mamy do czynienia ze złożoną kwestią. Inaczej bowiem rzecz ma się w przypadku podróżowania na „obszary” kultur obcych, inaczej w sytuacji uprawiania turystyki na „terenie” kultury własnej. W tym pierwszym przypadku celem turystyki nie może być wprost sama kultura: w zasięgu bowiem „obcego” turysty nie są przecież normy i przekonania (których on sam wewnątrznie nie doświadcza i przez to nie jest w stanie podzielać), lecz właśnie i tylko artefakty: wypowiedzi ludzi, ich zachowania i wytwory materialne. To one stanowią dla niego reprezentację kultury, którą chce poznać. Podróż i konfrontacja z „nosicielami” obcej kultury (ludźmi)

jest zbieżny z intencjami uczestników wielu rodzajów wypraw poznawczych, ukierunkowanych na spotkanie z tym przede wszystkim, co nowe, obce i „autentyczne”.

oraz jej „nośnikami” (artefaktami) jest dostępnym mu sposobem doświadczenia tej kultury i drogą do jej (zawsze tylko częściowego, bo zawsze dokonującego się od zewnątrz) zrozumienia.

Inaczej rzecz ma się w odniesieniu do własnej kultury. Bez wątpienia także w odniesieniu do niej istnieje zjawisko turystyki kulturowej. Kimże bowiem innym są Polacy zjeżdżający się na Konkurs Chopinowski, odwiedzający wawelskie wzgórze, pielgrzymujący na Jasną Górę, czy koczujący przez wiele dni pod gołym niebem w Jarocinie, by móc bez pośrednictwa mediów zobaczyć i usłyszeć występy polskich muzyków rockowych, jeśli nie turystami kulturowymi? W tym wypadku można mówić o ludziach, którzy – przynajmniej w ujęciu modelowym – są nosicielami polskiej kultury, zatem podróż dla jej doświadczenia przez pośrednictwo artefaktów nie wydaje się konieczna. Wydaje się, że dobrą podstawą teoretyczną dla wyjaśnienia tego fenomenu „wędrowki ku własnej kulturze” może być znana teza A. Appaduraia, który ujmuje kulturę (czy raczej, unikając rozpatrywania jej substancjalnie: istotę tego, co kulturowe) jako swego rodzaju wirtualne „archiwum różnic”, świadomie przekształcane przez jej nosicieli w „podzbiór różnic, których presja wytwarza tożsamość grupową” [Appadurai 2005, s. 26]. Jeśli jest właśnie tak, że „kultura stanowi rozpowszechniony aspekt ludzkiego dyskursu, wykorzystujący różnicę do wytwarzania różnorodnych koncepcji tożsamości grupowej” [s.25], to zewnętrzne wyrazy tych różnic - naocznie rozgraniczających to, co własne od tego, co obce - stanowią szczególnie wyrazistą emanację kultury także dla jej nosicieli. Tym samym wytwory własnej kultury stają się atrakcyjne jako cele podróży, służących odkrywaniu własnej tożsamości kulturowej przez zetknięcie ze szczególną, wyjątkową lub „najbardziej typową” zewnętrzną manifestacją własnej kultury. Niezależnie od tego wolno stwierdzić, że nikt przecież nie posiada pełnej wiedzy także w zakresie własnej kultury, nikt nie jest w stanie zinterioryzować całego zestawu norm i dyrektyw, które stanowią ją w jej najróżniejszych aspektach. Podróżowanie do miejsc i okoliczności, w których owe normy ujawniają się w sposób szczególny w postaci historycznych lub współczesnych wytworów kultury, jest jednym z uprawnionych sposobów zdobywania wiedzy o własnej kulturze i tym samym (zgodnie z przytoczoną powyżej definicją Goodenough’a, widzącego w niej „wynik uczenia się”) jej budowania i rozwijania. Wydaje się zresztą, że problem może być nawet nieco bardziej złożony: niezależnie od modelowych (czyli z zasady upraszczających) ujęć kultury np. „polskiej” czy „włoskiej”, naprawdę – także w ramach jednego „środowiska” kulturowego - istnieje przecież wiele kultur. Sprzeczne są niekiedy interpretacje narodowej historii, diametralnie różny stosunek do regionalnych tradycji, powszechnie używane liczne rejestry języka różniące się od jego

standardowej wersji, sposoby wierzenia i osobisty stosunek do religii także w ramach jednego partykularnego Kościoła (jak coraz wyraźniejsze nawet w naszym kraju „toruńska” i „łagiewnicka”, a zapewne także dziesiątki innych wersji „polskiego katolicyzmu”). Okazuje się także, że w ramach własnej terytorialnej „przestrzeni kulturowej” coraz częściej odkrywana jest inność. To, co uważane było dotąd za „swoje” okazuje się „nie do końca swoje”, nie do końca zrozumiane, może dzięki osobistemu doświadczeniu doprowadzić do uznania „inności” i uczyć poszanowania dla niej. Za przykład mogą posłużyć choćby różnice w tempie i stylu życia pomiędzy wielkim miastem a wsią, czy różnice między regionami: obecnie odczytywane już nie tylko jako efekt „zacofania”, ale na przykład dobrze funkcjonującej harmonii instytucji społecznych z otoczeniem naturalnym albo skutek wielowiekowego przystosowania do koegzystencji różnych wyznań i wykształconych na tej podstawie „kompromisowych” instytucji społecznych. Ujmując to za pomocą metafory można stwierdzić, że horyzont własnej przestrzeni kulturowej – im głębiej w nią „wchodzimy”, wydaje się stale rozszerzać, ukazując kolejne warstwy różnic i kolejne aspekty niedostrzeganej z początku „inności”. Podróżujący po własnym „obszarze” kulturowym turysta – podobnie jak swego rodzaju „wirtualny podróżnik”, którym jest na przykład uważny czytelnik literatury, prasy albo obserwator mediów – głębiej „wchodząc” w przestrzeń wytworów „swojej” kultury jest w stanie odkryć różnorodność kulturową własnego społeczeństwa, co już samo z siebie jest wystarczającym usprawiedliwieniem dla faktu istnienia turystyki *kulturowej* i uprawnia do przyznania jej takiego właśnie predykatu.

1.3. Kulturowy charakter turystyki

Bez wątpienia do wytworów kultury należy także sama turystyka, rozumiana jako całość. Jest ona przecież właściwym człowiekowi, rozwijającym się od zarania cywilizacji i z czasem coraz powszechniejszym sposobem wykorzystania czasu wolnego. Na terenie polskich badań z zakresu socjologii turystyki zależności pomiędzy turystyką a kulturą przedstawił m.in. Krzysztof Przecławski. Ponieważ jego wywód wydaje się najpełniej opisywać kulturowy kontekst fenomenu turystyki, przytoczony zostanie w tym miejscu w większej części:

„1. Turystyka jest **funkcją** kultury. To znaczy, że turystyka jest na ogół w pewnym sensie wyrazem danej kultury. Jeśli pragniemy na przykład zrozumieć, dlaczego ludzie w trakcie podróży turystycznej zachowują się w określony sposób, to przyczyny szukać musimy nie tylko (czy nie tyle) w turystyce, ile w uwarunkowaniach kulturalnych. Inaczej mówiąc: nie można zrozumieć

turystyki współczesnej bez próby zrozumienia tego, co dzieje się we współczesnej kulturze (...).

2. Turystyka jest **elementem** kultury. Turystyka wpisała się na trwałe w kulturę współczesną. Inaczej mówiąc: nie można w pełni zrozumieć kultury współczesnej, nie można jej opisać bez uwzględnienia zjawiska, jakim jest turystyka, bez omówienia roli, jaką pełni turystyka w kulturze współczesnej.

3. Turystyka jest też **przekazem** kultury. Określone wartości kulturowe przenoszone są współcześnie nie tylko przez procesy urbanizacji, nie tylko przez środki masowego przekazu, ale też przez turystykę.

4. Turystyka jest więc w pewnym sensie **spotkaniem** kultur, czy – jak niektórzy mówią – „zderzeniem” kultur. Jest wymianą wartości przede wszystkim pomiędzy turystami a ludnością miejscową, ludnością terenów odwiedzanych przez turystów. Im różnica kulturowa między nimi jest większa, tym to „zderzenie” kultur pozostawia trwalsze ślady.

5. Turystyka może być wreszcie czynnikiem **przemian** kulturowych. Nieprzypadkowo międzynarodowy program badań, koordynowany przez Ośrodek Nauk Społecznych w Wiedniu, nazwany został „turystyka, w jej kontekście społeczno-kulturowym, jako czynnik przemian.” [Przeclawski, 2004, s. 32]. Istotną część celów podróży turystycznych posiada kulturowy charakter. Odpowiednio do tego różnorodne formy realizacji turystyki opierają się na poszczególnych grupach wytworów kulturowych jako na obiektach swojego szczególnego zainteresowania. Te właśnie dobra A. Kołodziejczyk [1979, s. 9-10 i dalej s. 42-46] zestawia i klasyfikuje następująco:

1. przedmioty, miejsca i zjawiska związane z historią, jak: zabytki archeologiczne, historyczne zabytki architektury i budownictwa, pamiątki związane z wydarzeniami i postaciami historycznymi, miejsca pamięci narodowej, muzea gromadzące zbiory o charakterze historycznym,
2. wytwory sztuki, jak dzieła sztuki i wyroby rzemiosła artystycznego, instytucje gromadzące dobra kultury materialnej, w tym muzea, kolekcje prywatne, biblioteki, sklepy specjalistyczne i inne,
3. zjawiska życia społecznego, uznawane za wyraz kultury współczesnej, jak: osiągnięcia techniczne, naukowe i gospodarcze, instytucje prowadzące działalność kulturalną i rozrywkową (teatry, kina, sale koncertowe, domy kultury), zjawiska życia kulturalnego jak: imprezy kulturalne, festiwale, obchody rocznic, targi tematyczne), organizacja życia grup społecznych jak: wzory zachowań, style, moda, zwyczaje, kuchnia, cmentarze i inne wyrazy sposobu i stylu życia,

4. kultura ludowa, w tym: budownictwo, rzemiosło, działalność artystyczna¹⁷, stroje, sztuka,
5. przyroda jako wartość kulturowa: twory przyrody, posiadające znaczenie symboliczne, parki miejskie, ogrody przypałacowe, ogrody botaniczne, krajobrazy¹⁸,
6. elementy zagospodarowania turystycznego, jak: wyposażenie obiektów w urządzenia kulturalne, sposoby wkomponowania obiektów turystycznych w typ krajobrazu.

Za pośrednictwem tych wytworów kultury turysta - niezależnie od stale obecnych w turystyce wartości rekreacyjno-rozrywkowych - styka się także z wartościami intelektualnymi (poznawczymi), w tym: historycznymi, filozoficznymi, światopoglądowymi, wartościami wychowawczymi, dotyczącymi postaw i zachowań, wartościami estetycznymi (np. artystycznymi i emocjonalnymi), wartościami kultowymi (np. religijnymi i ideologicznymi) [Kołodziejczyk 1979, s. 55-56].

Historyczna analiza aktywności turystycznej człowieka pozwala na sformułowanie twierdzenia, że „turystyka jest absolutnym wytworem kultury, a kultura w dużym stopniu kreowana i kształtowana jest przez i poprzez turystykę” [Buczkowska 2008, s.10]. Tę istotną rolę kultury w odniesieniu do turystyki oficjalny dokument Światowej Organizacji Turystyki Narodów Zjednoczonych określa lapidarnie jako funkcję „siły napędowej turystyki”¹⁹ [*Cultural Heritage* 2001, s.9].

W odniesieniu do tego rodzaju turystyki, którym zajmujemy się w niniejszym opracowaniu, warto jedynie podkreślić, że wśród wszystkich innych jej odmian to właśnie turystyka kulturowa jest w najwyższym stopniu predestynowana do spełniania aktywnej roli w procesach przekazu kultury oraz spotkania kultur. Jest ona przecież świadomie ukierunkowana na zapoznawanie się z dziedzictwem kultury, wytworzonej przez ludzi żyjących w odwiedzanych przez turystów regionach i kręgach kulturowych, wynika to bowiem wprost z potrzeb człowieka [Kocowski 1978, za: Kowalczyk 2008b, s. 15]. Z kolei sama decyzja podjęcia podróży dla zapoznawania się z tym dziedzictwem wpływa z uznania jego

¹⁷ Autorka nie wylicza w tym miejscu wyraźnie muzyki ludowej, najwyraźniej ujmując ją jako integralną część działalności artystycznej. Wydaje się jednak, że specyficzne formy ludowych imprez muzycznych, jak również ich popularność uprawniają do wyodrębnienia tej sfery kultury ludowej z pozostałej działalności artystycznej.

¹⁸ Przytaczająca także cytowane zestawienie K. Buczkowska [2008, s. 12-13] słusznie uzupełnia je w tym miejscu o współcześnie powszechnie stosowane pojęcie krajobrazu kulturowego, jako współkształtowanej przez człowieka przestrzeni geograficznej.

¹⁹ Dosłownie: „*Culture is the lifeblood of tourism*”, tłum. za: Buczkowska 2008, s.10.

wartości, jego intrygującej odrębności lub przynajmniej jego atrakcyjności dla uczestnika turystyki kulturowej. Turysta, decydujący się w ramach swojego wolnego czasu na spotkanie z inną kulturą za pośrednictwem jej wytworów (zamiast na przykład na czyste formy rekreacji fizycznej, uprawiania sportu czy zwiedzania dziewiczej przyrody), daje tym samym dowód swojej otwartości na to, co inne i obce, zaś już podczas samej podróży rozpoczyna (bardziej lub mniej świadomie) prowadzić wewnętrzny dialog z kulturą odwiedzanego regionu, porównując własne i obce, podziwiając lub poddając krytyce funkcjonujące w niej wzorce i stosowane konkretne rozwiązania (np. artystyczne, techniczne, budowlane, ale także społeczne i polityczne). Niejednokrotnie także pozostaje on pod ich wrażeniem na długo, a w niektórych przypadkach nawet przejmuje elementy tych wzorów lub rozwiązań we własnej aktywności prywatnej (jak np. kształtowanie przydomowego ogrodu czy picie egzotycznej herbaty, albo wprowadzenie do swego jadłospisu dań narodowej kuchni zwiedzanych krajów), zawodowej (wykorzystanie sposobów budowania lub wyposażenia wnętrz przez architektów, stosowanie egzotycznych metod leczenia przez lekarzy), lub nawet publicznej (naśladowanie zaobserwowanych podczas podróży lub pobytu wzorców tolerancji, korzystanie z metod dyskursu publicznego itd.). Ważnym wyrazem dialogu jest także wymiana treści kulturowych w ramach niektórych typów podróży (jak np. podróż studyjna), kiedy organizowane są spotkania odwiedzających z przedstawicielami społeczności goszczącej ich. To właśnie turystyka kulturowa – jako rodzaj turystyki bardziej niż inne „idący w głąb” zwiedzanego środowiska kulturowego, starający się umożliwić swym uczestnikom autentyczne spotkanie z nim – może także przyczynić się do zlikwidowania wzajemnych uprzedzeń pomiędzy członkami różnych społeczności, a nawet cywilizacji. Rzecz jasna, jest to możliwe tylko wówczas, gdy turyści nie ograniczają się tylko do zwiedzania obiektów kulturowego dziedzictwa i opuszczają przygotowane dla nich ośrodki, w wielu miejscach praktycznie izolujące ich od miejscowego społeczeństwa. Dlatego szczególnie ważnym zadaniem organizatorów podróży kulturowych – w tym zwłaszcza studyjnych i egzotycznych – jest dbałość o taką konstrukcję programu realizowanych przez siebie wypraw grupowych, by takie autentyczne spotkania mogły mieć miejsce. Powyższe stwierdzenia odnoszą się w szczególności do kulturowej turystyki wyjazdowej i przyjazdowej, jako podróży międzynarodowych, odbywanych między różnymi kręgami kulturowymi, w mniejszym stopniu jednak taki wzajemny dialog i przekaz ma miejsce także w krajowej turystyce kulturowej, gdzie uczestnicy uświadamiają sobie różnice kulturowe m.in. pomiędzy miastem i wsią (w podróżach do wielkich miast dla turystów mieszkających na wsi lub w małych ośrodkach oraz w turystyce terenów wiejskich dla mieszkańców dużych miast), a także w turystyce (między)regionalnej,

w ramach której do głosu dochodzą odrębności kulturowe istniejące w ramach jednego kraju.

1.4. Różne aspekty w definiowaniu pojęcia turystyki kulturowej. Problemy definicyjne.

Teoretycy turystyki są zasadniczo zgodni co do bardzo dawnej metryki podróży o charakterze kulturowym. Bez wątpienia zaliczają się do nich podejmowane już w głębokiej starożytności pielgrzymki [Kowalczyk 2008b, s. 12; Buczkowska 2008, s. 6; Różycki 2009, s. 162-164], oraz indywidualne wyprawy Greków i Rzymian o charakterze poznawczym czy edukacyjnym [Kumaniecki 1989, s. 82-83, Rathmann 2005, s. 285 nn]. Tym samym turystyka kulturowa może być traktowana jako jeden z najstarszych (jeśli nie najstarszy w ogóle) rodzaj turystyki. Jednak dopiero w związku z coraz bardziej w ostatnich dziesięcioleciach rosnącym zainteresowaniem podróżami kulturowymi oraz na skutek postępującej specjalizacji oferty turystycznej, nastąpiło powszechne wyodrębnienie turystyki kulturowej jako osobnej grupy ofert²⁰ w ramach usług turystycznych, a w konsekwencji jako przedmiotu badań oraz dydaktyki. Pojawiła się zatem potrzeba ściślejszego definiowania tego fenomenu zarówno na użytek oferentów i konsumentów rynku turystycznego, jak i dla potrzeb refleksji naukowej na jego temat. Jednocześnie w konsekwencji wspomnianej redefinicji rozumienia samej kultury, która dopiero relatywnie niedawno zyskała powszechną akceptację, a także na skutek docenienia kulturowej roli turystyki i pogłębienia refleksji nad ich wzajemnymi relacjami [Przeclawski 2004, s. 32 n] ujawnił się problem z określeniem treści i zakresu interesującego nas zjawiska. Mamy zatem aktualnie do czynienia z dziesiątkami definicji, ujmujących turystykę kulturową nie tylko (co byłoby naturalne) z różnych punktów widzenia, ale także rozmaicie określających jej treść i zakres. Tym samym niektórzy autorzy opracowań akademickich mówiąc i pisząc o turystyce kulturowej z jednej strony, oraz praktycy (touroperatorzy) proponując i realizując oferty turystyczno-kulturowe z drugiej, wydają się często nie mówić o tym samym. Dla potrzeb niniejszego opracowania, obok fragmentarycznego przeglądu funkcjonujących w literaturze fachowej definicji turystyki kulturowej, konieczne wydaje się podjęcie próby ich klasyfikacji oraz zaproponowanie jednolitej

²⁰ W niektórych krajach (jak np. w niemieckim obszarze językowym) turystyka kulturowa była wyodrębniana od okresu międzywojennego zarówno w ofertach biur podróży, jak i w później rozpoczętych badaniach teoretycznych nad turystyką, jednak pod inną nazwą: określana była wówczas jako „Bildungsreisen” lub „Studienreisen”. Por. Mikos v. Rohrscheidt, 2009a, s. 119 i 129-132.

funkcjonalnej definicji turystyki kulturowej. Potrzebna jest ona nie tylko dla uściślenia treści i zakresu analizowanego zjawiska, funkcjonującego w jej ramach, ale może być przydatna także zarówno dla dalszych przedsięwzięć badawczych i dla celów dydaktycznych, jak również na użytek polskiego rynku usług turystycznych, w celu dokonywania jasnego rozgraniczenia rodzajów ofert. Z tego powodu problemowi definicji, mającej dla podjętej problematyki znaczenie fundamentalne, poświęcone zostanie nieco więcej miejsca.

1.4.1. Przyczyny trudności w definiowaniu turystyki kulturowej

Próbując ściślej określić, czym jest zjawisko turystyki kulturowej, należy na początku zwrócić uwagę na istnienie kilku podstawowych problemów związanych z jej definiowaniem.

Pierwszy z nich stanowi wspomniana już powyżej ewolucja samej definicji kultury, dokonująca się na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci. Kolejne ujęcia fenomenu kultury przez jej teoretyków i związane z nimi zmiany odnoszące się do zakresu i treści pojęcia „kultura” utrudniały w konsekwencji wyraźniejsze określenie i opisanie fenomenu turystyki kulturowej. Jest to przecież ten segment turystyki, który zwraca się w pierwszym rzędzie ku wartościom kulturowym i wytworom kultury jako konstytutywnej części programów swoich wypraw, w odniesieniu do nich ustala swoje cele i koncepcje oraz odpowiednio do ich charakteru modyfikuje na swój użytek właściwe całej turystyce sposoby organizacji i praktyczne działania. Tymczasem, o ile jeszcze całkiem niedawno, bo aż po koniec lat siedemdziesiątych XX wieku w kręgach teoretyków turystyki jako podstawę do refleksji powszechnie przyjmowano takie pojęcia kultury, które swoim zakresem obejmowały niemal wyłącznie elementy tzw. „kultury wysokiej” (czyli np. wybitne, uznane dzieła literatury, architektury, muzyki i sztuki), to od lat osiemdziesiątych coraz wyraźniej pod wpływem nowego, szerokiego rozumienia kultury zaliczają oni do niej także elementy materialne (jak obiekty, wytwory itd.) i niematerialne (jak np. sposoby zachowań, obyczajowości) tak zwanej kultury „niskiej” [Richards, 1996, s. 25], popularnej albo codziennej²¹. W rezultacie z jednej strony dowartościowane zostało na przykład materialne dziedzictwo kultury ludowej (jak tradycyjne budownictwo) oraz treści etniczne (jak ludowa muzyka, obyczaje), a także zabytki aktywności przemysłowej, obiekty militarne i miejsca bitew [Weissenborn, 1997, s. 8-11], z drugiej jednak owo rozszerzenie zakresu kultury ma także inne skutki. Otóż przy przyjęciu tak szerokiej definicji kultury, niemal każda

²¹ Por. Crepaz M., - Hrovat-Forstinger B, [1999, s. 28]. Użyte tam pojęcie „Alltagskultur”, powszechne w literaturze niemieckojęzycznej od lat 60-tych najprędzej można oddać w języku polskim terminem „kultury codziennej” albo „kultury życia codziennego”.

społeczna aktywność ludzka może być zaliczona do działania o charakterze kulturowym a jej trwały skutek do dziedzictwa kulturowego²². Tym samym prawie każda działalność turystyczna, zawierająca element poznawczy (zwiedzanie) lub rozrywkowy (imprezy zbiorowe dowolnego rodzaju) mogłaby być określona mianem turystyki kulturowej.

Drugim istotnym problemem jest otwarta kwestia **kryterium wyodrębnienia turystyki kulturowej** wewnątrz samej turystyki jako całości. Istotę tego problemu stanowi pytanie, jakie znaczenie w ramach imprezy turystycznej muszą otrzymać cele kulturowe i/lub z jak dużą intensywnością powinny pojawiać się treści związane z kulturą podczas jej trwania, by można było taką podróż zakwalifikować jako imprezę w ramach turystyki kulturowej. Posłużywszy się uproszczonym przykładem, można by zapytać: czy fakt noclegu grupy wycieczkowej w zabytkowym zamku-hotelu, powiązany z krótkim objaśnieniem jego dziejów lub historycznej roli sprawia, że członkowie tej grupy stają się uczestnikami turystyki kulturowej (jako że niewątpliwie ich pobyt w takim obiekcie można uznać za jej element), czy też dopiero realizacja programu wycieczki, założonego w niemal 100% jako program kulturowy (np. zwiedzanie podczas wycieczki na Szlaku Piastowskim tylko i wyłącznie obiektów do niego zaliczanych) kwalifikuje imprezę do tego rodzaju turystyki.

Prezentowane przez znawców przedmiotu różne stanowiska i wynikające z nich definicje turystyki kulturowej są efektem prób poradzenia sobie z konsekwencjami tych właśnie problemów. Z uwagi na trudność w jednoznacznym i ostatecznym rozgraniczeniu turystyki kulturowej od innych rodzajów turystyki, niektóre definicje naświetlają jej zjawisko jednostronnie, czy to w odniesieniu do jego specyficznej **oferty**, do istniejącego na nią **popytu** oraz do kulturowych **wartości** zwiedzanych obiektów [Steinecke 2007, s. 4-5]. Inni autorzy zwracają uwagę na osobiste **motywy** uczestniczącego w podróży turysty [Dreyer 2000, s. 26-27]. Tego rodzaju definicje z pewnością ograniczają możliwość głębszego zrozumienia zjawiska turystyki kulturowej, jednak wyraźniej odróżniają ją od pozostałych rodzajów turystyki. Z kolei definicje **całościowe**, próbujące ująć jej fenomen możliwie najpełniej, więcej uwagi poświęcają już to samej kulturze, ujętej jako cel turystyki, już to indywidualnemu profilowi konsumenta tej turystyki, jego zainteresowaniom i ewentualnym korzyściom z jej uprawiania.

²² Por. Steinecke, 2007, s. 3-4. Autor zajmuje krytyczne stanowisko wobec takiego szerokiego określenia kultury na potrzeby turystyki kulturowej, wskazując ryzyko uznania w logicznej konsekwencji takiej definicji wszelkich instytucji i obiektów rozrywkowych za cele turystyki kulturowej.

Dodatkowym czynnikiem, pogłębiającym z jednej strony refleksję nad kulturową rolą turystyki w ogóle, z drugiej jednak utrudniającym wyodrębnienie turystyki kulturowej, jest obecne w niektórych opracowaniach współczesnych badaczy tak zwane spojrzenie uniwersalne. Traktuje ono całą turystykę jako element kultury i uwypukla aspekty i treści kulturowe w każdej niemal imprezie turystycznej. W konsekwencji jego zwolennicy proponują niemal zawsze (często obok definicji węższych) tzw. najszerszą definicję turystyki kulturowej, zaliczając do niej większość aktywności turystycznych. Niezależnie od oczywistej pożyteczności takiego ujęcia turystyki z punktu widzenia pożądanego kierunku rozwoju globalnej turystyki, przyczynia się ono do rozwodnienia treści interesującego nas fenomenu turystyki kulturowej i utrudnia refleksję nad jego specyficznymi cechami, szczególnymi dla niego rodzajami wypraw, typowymi destynacjami czy profilem turystów kulturowych.

Dla uzyskania lepszej orientacji w polach zainteresowań turystyki kulturowej oraz w akcentowanych przez badaczy jej wyróżniających aspektów (cech istotnych), przedstawimy poniżej kilkanaście definicji tego fenomenu i poddamy ich treść krótkiej analizie. Następnie podejmiemy próbę skonstruowania własnej, całościowej i funkcjonalnej definicji turystyki kulturowej. Powinna ona możliwie najpełniej ująć interesujące nas zjawisko, umożliwić jego wyraźne wyodrębnienie w ramach turystyki, stanowić podstawę do opartego na możliwie wyraźnych kryteriach jej podziału na poszczególne formy czy typy wypraw. Takie funkcjonalne określenie mogłoby stać się także dla podmiotów, działających w tym segmencie rynku turystycznego użytecznym instrumentem w tworzeniu, formułowaniu, wyodrębnianiu i dystrybucji ich turystyczno-kulturowej oferty. Jasne wyodrębnienie tej grupy propozycji (produktów) spośród innych oraz jej wewnętrzny podział, umożliwiający konstruowanie lepiej wyprofilowanych grup konkretnych produktów (w tym szlaków kulturowych), może mieć bowiem istotne znaczenie i dla samych touroperatorów, i dla ich potencjalnych klientów, coraz bardziej świadomie poszukujących w turystyce tego, co im odpowiada.

1.4.2. Ewolucja pojmowania treści i zakresu turystyki kulturowej

Jeszcze nie tak dawno, bo do początku lat osiemdziesiątych, turystyka kulturowa (nie wyodrębniana zresztą z ogółu aktywności turystycznych) była rozumiana jako zwiedzanie tych obiektów i uczestnictwo w tych imprezach, które w myśl powszechnej opinii kojarzyły się z tzw. „kulturą wysoką”. W Polsce takie spojrzenie przetrwało nawet dłużej, co dobrze obrazują przytoczone poniżej definicje „turystyki kulturalnej”:

Przykład 1: [Medlik 1995, s. 81-82]:

(Jest) „to turystyka o motywacji kulturalnej, taka jak wycieczki do miejscowości o wartości artystycznej i historycznej, wizyty w muzeach i galeriach, podróże, których celem jest uczestniczenie we spektaklach artystycznych i innych wydarzeniach kulturalnych” (tłum. za: Buczkowska 2008, s. 22)

Przykład 2: [Marczak 2000, s.47]

„Turystyka kulturalna to przede wszystkim odwiedzanie miejsc o dużych wartościach turystycznych i historycznych, składających się na dziedzictwo kulturowe człowieka. Jest to więc zwiedzanie zabytków architektury, wykopalisk archeologicznych, miejsc związanych ze sławnymi ludźmi, wystaw artystycznych, galerii sztuki itp.”²³

Już od pewnego czasu określenie to było nieadekwatne w stosunku do tego, co sami badacze kultury definiowali jako jej treść. Stopniowo jednak szerokie rozumienie kultury przedostało się do powszechnej świadomości. Konsekwencją tego było ponowne zdefiniowanie określenia „turystyki kulturowej”. Dobrym przykładem tej tendencji do stopniowego rozszerzania zakresu aktywności opisywanych za pomocą terminu turystyki kulturowej może być trafne spostrzeżenie niemieckiego badacza B. Weissenborna z połowy lat 90-tych: „Wciąż jeszcze turystyka kulturowa utożsamiana jest z „kulturą wysoką”, historycznymi pomnikami architektury, centrami miast, jak również z muzeami i wystawami. Ale także relikty przemysłowe i oferty kultury „popularnej” czy też „codziennej” (jak na przykład Oktoberfest w Monachium), albo świadectwa „ciemnych okresów” europejskiej historii (fortece, pola bitew, relikty III Rzeszy itd.) mogą posiadać siłę przyciągania turystów. Zapewne także pojęcie „turystyki korzeni” („Rootstourismus”) jest dotąd w dużym stopniu mało znane” [Weissenborn, 1997, s.8, (tłum własne)]²⁴. Wymieniając w cytowanym tekście tylko niektóre z powszechnie dziś uznanych

²³ Pojęcie „turystyki kulturalnej” obejmuje swoim zakresem ten sam rodzaj turystyki - jest ono kalką językową, stosowaną tylko przez niewielką grupę polskich autorów (Marczak, Gaworecki) i tylko w pierwszym etapie polskiej refleksji nad tym zjawiskiem na podstawie określenia używanego w literaturze angielskojęzycznej („cultural tourism”), w związku z nie rozróżnianiem w języku angielskim przymiotników „kulturalny” i „kulturowy”. Począwszy od końca lat 90-tych ubiegłego stulecia znacząca większość polskich autorów zajmujących się tym tematem używa jednak terminu „turystyka kulturowa”, który konsekwentnie stosowany jest także w niniejszej pracy.

²⁴ Tekst oryginalny: „(...) noch immer wird Kulturtourismus vorwiegend mit „Hochkultur“, historischen Baudenkmälern und Stadtkernen sowie mit Museen und Ausstellungen gleichgesetzt. Aber auch Industrierelikte und Angebote der „populären bzw. Alltagskultur“ (z.B. Oktoberfest in München) sowie Zeugnisse der „dunklen Perioden“ der europäischen Geschichte (Festungen, Schlachtfelder, Relikte des 3.Reiches etc.) können eine touristische Anziehungskraft besitzen. Sicherlich ist auch der Begriff des „Rootstourismus“ noch weitgehend unbekannt“ [s.8].

typów wypraw kulturowych (przemysłowe, militarne, eventowe, sentymentalne) autor zwrócił uwagę na znacznie szerszy niż do tej pory przyjmowany – a jednocześnie nadal ulegający dynamicznemu poszerzaniu - zakres aktywności turystycznych o wyraźnym kulturowym profilu.

Dowodem szybkiej ewolucji w definiowaniu turystyki kulturowej mogą być także oficjalnie przyjmowane określenia tego segmentu turystyki. Powstały one w ramach prób wyodrębnienia turystyki kulturowej spośród innych rodzajów aktywności turystycznej, podejmowanych m.in. przez organizacje międzynarodowe, zajmujące się turystyką. Miało to pomóc w stworzeniu systematycznej statystyki tego zjawiska i w rozwijaniu opartych na niej jego dokładniejszych badań. Z tego powodu zapewne podstawowym kryterium tych definicji stały się poszczególne typy celów konkretnych wypraw, stanowiące element najłatwiej możliwy do ustalenia. Jako najbardziej znane przykłady przedstawimy poniżej najpierw jedną z definicji przyjętych przez WTO (Światową Organizację Turystyki, oficjalną agendę Narodów Zjednoczonych) a następnie określenie turystyki kulturowej zaproponowane przez ATLAS (Europejskie Stowarzyszenie na Rzecz Wychowania dla Turystyki i Czasu Wolnego):

Przykład 3: [WTO: 1985] Definicja tzw. „wąska”:

„Turystyka kulturowa obejmuje podróże podejmowane z zasadniczo kulturalnej motywacji, takie jak wyprawy studyjne, związane z wystawianiem sztuki, wycieczki kulturalne, podróże dla wzięcia udziału w festiwalach i innych wydarzeniach kulturalnych, zwiedzanie miejsc i monumentów, wyprawy dla zapoznawania się z przyrodą, folklorem i sztuką oraz pielgrzymki.” (tłum. własne)²⁵.

Choć powyższa definicja wydaje się poszerzać zakres celów turystyki kulturowej poza ściśle określone i zdefiniowane światowe dziedzictwo kulturowe (uzupełniając jej potencjalne cele o niezbyt zresztą dokładnie określone „miejsca” i „monumenty”), to jednak zasadniczo nie wychodzi ona poza wyliczenie swego rodzaju „listy kontrolnej” uznawanych obiektów²⁶ i nie jest w stanie wyczerpać wszystkich aktywności turystycznych, zorientowanych na kulturę wysoką

²⁵ WTO (World Tourism Organization) 1985, w oryginale angielskim definicja brzmi: “movements of persons for essentially cultural motivations such as study tours, performing arts and cultural tours, travel to festivals and other cultural events, visits to sites and monuments, travel to study nature, folklore or art, and pilgrimages”.

²⁶ Jeden ze światowych autorytetów w dziedzinie turystyki kulturowej, Greg Richards, krytykuje tę definicję właśnie z tego powodu. “Although this ‘narrow’ definition attempts to broaden the sites and monuments approach by adding other cultural manifestations as tourism goals, it is still essentially a checklist of cultural activities undertaken by tourists” [Richards, 1996, s. 24].

i popularną, a tym samym nakreślić dokładnych ram współczesnej turystyki kulturowej.

Późniejsza o kilka lat definicja ATLAS, wydaje się znacznie rozszerzać zakres turystyki kulturowej:

Przykład 4: [ATLAS: 2006, s.5.]:

Definicja pojęciowa:

„(Turystyka kulturowa to) wszelkie podróże ludzi poza ich miejsca zamieszkania, ukierunkowane na atrakcje kulturalne, znajdujące się poza ich miejscem zamieszkania, (podejmowane) z zamiarem zebrania nowych informacji i doświadczeń dla zaspokojenia swoich potrzeb kulturalnych”.

Definicja techniczna:

(Turystyka kulturowa to) wszelkie przemieszczenia się osób do specyficznych atrakcji kulturowych, takich jak obiekty dziedzictwa kulturowego, przejawy działalności artystycznej i kulturalnej, sztuki i dramatu, znajdujących się poza ich zwykłym miejscem zamieszkania” (tłum. własne)²⁷.

Jeśli traktować obie części definicji jako całość, wyłania się z niej już dość spójny obraz współczesnej turystyki kulturowej. Jej celem są obiekty i wydarzenia kulturalne w sensie ścisłym (co widoczne jest zwłaszcza w drugiej części definicji), ale również wszelkiego rodzaju „atrakcje kulturalne” – do tej zaś grupy celów kulturowych może należeć każde miejsce, obiekt lub wydarzenie, które za takie zostanie uznane przez podejmującego podróż. Tak więc definicja ATLAS mieści w ramach turystyki kulturowej już każdą podróż, która podjęta zostaje dla osobistej konfrontacji z jakimkolwiek walorem kulturowym. Decydującymi kryteriami kulturowego charakteru podróży są tutaj: (szeroko rozumiany) cel, posiadający odniesienie do sfery kultury, lub zamiar osobistego doświadczenia kultury dzięki podjętej wyprawie.

Poniżej podamy kilka innych współczesnych przykładów uwzględnienia kultury codziennej w definiowaniu turystyki kulturowej przez jej badaczy:

²⁷ Tekst oryginalny definicji: “Conceptual Definition: “The movement of persons to cultural attractions away from their normal place of residence, with the intention to gather new information and experiences to satisfy their cultural needs”. Technical Definition: “All movements of persons to specific cultural attractions, such as heritage sites, artistic and cultural manifestations, arts and drama outside their normal place of residence”. [s.5]. European Association for Tourism and Leisure Education, 2006, s. 5.

Przykład 1: [Dreyer 2000, s.21]:

„(...) określenie turystyki kulturowej oznacza każdą podróż zorientowaną na „kulturę” (w jej szerokim rozumieniu). Tym samym termin ten obejmuje swoim zakresem określony (nowy) segment w turystyce. Podróże kształceniowe i studyjne stanowią szczególne formy w ramach tego segmentu” (tłum. własne)²⁸.

Pod wpływem upowszechnienia się nowego rozumienia kultury oraz rozrastającej się oferty turystycznej, ukierunkowanej przede wszystkim na materialne dziedzictwo kulturowe, Autor ustala tu taki zakres turystyki kulturowej, który możemy zidentyfikować jako jednoznacznie szeroki. Jednocześnie akcentuje on przynależność do owej nowej turystyki kulturowej tradycyjnych i popularnych w niemieckim obszarze kulturowym form podróży turystycznych („Bildungsreise” i „Studienreise”), uznając je za formy klasyczne w jej obrębie, a jednocześnie specyficzne w odniesieniu do ukształtowanych już historycznie programów i metod realizacji.

Przykład 2: [Barbier 2005, s.96]

„Turystyka kulturowa obejmuje podróżowanie, którego podstawowym motywem jest dziedzictwo kulturowe. Dziedzictwo pojmowane jest w tym przypadku w dwojaki sposób: 1) dziedzictwo sensu stricto, obejmujące zabytki oraz dzieła sztuki - kultura w tym sensie jest ściśle związana z historią ogólną i historią sztuki; 2) dziedzictwo w ujęciu szerszym z uwzględnieniem elementów takich jak: życie codzienne, nauka i technika (fabryki, urzędnictwo), środowisko geograficzne (krajobrazy i ich interpretacje, sposoby użytkowania przestrzeni dawniej i dziś), literatura poświęcona różnym regionom, kuchnia traktowana jako sztuka życia itd.” (tłum. za: Buczkowska, 2009, s. 20-21).

Konsekwencją uwzględnienia humanistycznej refleksji nad kulturowymi aspektami zjawiska turystyki jako całości oraz nad kulturotwórczą funkcją podróży turystycznych było powstanie szeregu wielopiętrowych definicji, w których autorzy dokonują stopniowego poszerzania pojęcia turystyki kulturowej aż po uznanie (w najszerszym sensie) całokształtu aktywności ludzkich związanych z turystyką za fenomen kulturowy. Dobrym przykładem jest cytowany już autor, który własną powyżej przytoczoną definicję dookreślił za pomocą stwierdzenia: „W sensie szerszym pojęcie turystyki kulturowej zawiera w sobie także element

²⁸ Tekst oryginalny definicji: „ In einer weiteren Fassung bezeichnet der Begriff Kulturtourismus jede auf „Kultur“ (in einem breiten Verständnis) ausgerichtete Reise. Er wird damit zu einem Oberbegriff für ein bestimmtes (neues) Segment im Tourismus. Bildungs – und Studienreisen werden dann zu besonderen Formen dieses Segments.“ [s. 21].

„kultury w turystyce”. Jako turystyka kulturowa jest wówczas określana „każda forma turystyki, w którą zintegrowane są oferty kulturalne” [Dreyer, 2000, s. 21]²⁹.

Przez tak dokonane rozszerzenie pojęcia turystyki kulturowej wzmocniona ma zostać świadomość, że prawie każda podróż (w tym także podróż rekreacyjna, konsumpcyjna i przeżyciowa) albo zawiera mniej czy więcej elementów ukierunkowanych na świadectwa kultury (np. zwiedzanie atrakcji materialnych, wizyty w muzeach), albo też przynajmniej potencjalnie może je zawierać. Sam autor zauważa przy tym, że taki sposób definiowania jest raczej zadaniem pytania o podstawowym znaczeniu dla całej turystyki: ile kultury „wytrzyma” turystyka (względnie: dany jej rodzaj)? Albo też: ile elementów kulturowych powinna zawierać turystyka? Uwyraźniony zostaje tutaj także powszechnie wśród badaczy tematu akceptowany fakt, iż zasadniczo wszystkie formy aktywności turystycznej mają do czynienia z kulturą, bo przecież styl życia, obyczaje, tradycje, potrawy i napoje są elementami kultury kraju lub obszaru przyjmującego turystów.

W najszerszym swoim znaczeniu pojęcie turystyki kulturowej staje się identyczne z pojęciem kultury podróżowania. Używanie w takim odniesieniu terminu „turystyki kulturowej” (w polskim obszarze językowym raczej „kulturalnej”) wzmacnia świadomość, że turystyka zawsze sama jest już elementem kultury i ogniwem pośredniczącym pomiędzy kulturami kraju lub obszaru pochodzenia podróżujących oraz kraju lub obszaru goszczącego ich. W takim rozumieniu terminu turystyka kulturowa jest ujmowana jako jedna z form globalnej kultury, jednocześnie zaś wyraźnie ukazuje się w nim postulat jakości turystyki. Jeśli jądro kultury da się opisać jako komunikacja na temat sensów [Dreyer 2000, s. 22], to pojęcie turystyki kulturowej w swym najszerszym sensie jest wyrazem coraz powszechniejszego współcześnie wymagania wobec wszystkich form turystyki, by stwarzały one warunki dla skutecznej i efektywnej komunikacji między podróżującym i goszczącym go, a także między nimi obydwoma a środowiskiem (zarówno naturalnym, jak i kulturowym). Celem turystyki kulturowej - jako turystyki komunikatywnej - jest tym samym porozumienie między narodami, zapewnienie pokoju, turystyka „łagodna”, nie niszcząca i nie degradująca swoich celów, oraz osiągnięcie tym samym powszechnej świadomości wspólnego światowego dziedzictwa historycznie ukształtowanej kultury ludzkiej. Tak rozumiana turystyka kulturowa (i każda inna) ma prowadzić do powstania nowej solidarności pomiędzy odwiedzającym a odwiedzanym, zrodzić bardziej intensywne formy współpracy, która przekroczy granice regionów i kultur [Dreyer 2000, s. 22-23].

²⁹ W oryginale: „als Kulturtourismus wird dann jede Form des Tourismus bezeichnet, in die kulturelle Angebote integriert sind“ [Dreyer, 2000, s.21].

Dobrym przykładem takiego rozumienia interesującego nas fenomenu jest wielostopniowe ujęcie H. Hughesa [Hughes 2003, s. 52-53], streszczone i wprowadzone do polskiej literatury przez A. Kowalczyka [Kowalczyk 2008b, s. 14]. Hughes wylicza cztery rozszerzające się stopniowo kręgi zakresowe turystyki kulturowej.

I tak w rozumieniu sektorowym (jako segmentu turystyki) określenie turystyka kulturowa może oznaczać (1) zainteresowanie turystów sztuką (określane w fachowej literaturze angielskojęzycznej jako „*art tourism*”), bądź też kulturowym dziedzictwem materialnym (oddawane jako „*heritage tourism*”).

W wąskim rozumieniu na turystykę kulturową składa się (2) z jednej strony zainteresowanie turystów teatrem, muzyką, poezją i innymi sztukami („*arts*”), a z drugiej odwiedzanie miejsc historycznych, oglądanie pomników, zamków i kościołów (czyli materialnego dziedzictwa kulturowego („*heritage*”).

W rozumieniu szerszym pod pojęciem „turystyka kulturowa” mieszczą się (3) zainteresowania turystów sztuką i rękodziełem, religią, ubiorem, historią poszczególnych miejsc, zajęciami zamieszkujących je ludzi, ich sposobami żywienia, językiem, zwyczajami, rzemiosłem, architekturą, a nawet odwiedzanie ogrodów zoologicznych czy obserwowanie życia zwierząt. To określenie jest najbliższe współczesnemu szerokiemu ujmowaniu turystyki kulturowej.

Wreszcie w rozumieniu najszerszym (uniwersalnym) na podstawie przyjętej przez Hughesa definicji kultury jako „całości kształtu wartości, idei, postaw i innych symboli znaczeniowych” [Hughes 2003, s. 53] przyjmuje on konsekwentnie, że (4) jakikolwiek wyjazd turystyczny związany jest z koniecznością zetknięcia się z kulturą odwiedzanego miejsca, widzi zatem całą turystykę jako spotkanie kultur.

Sam Kowalczyk na gruncie literatury polskiej formułuje na tej podstawie dwojakie określenie turystyki kulturowej, w sensie ściślejszym i szerszym.

Przykład [Kowalczyk 2008b, s.13] - ujęcie tzw. wąskie:

„Turystyka kulturowa to „zespół zachowań turystów związanych z ich autentycznym zainteresowaniem dziedzictwem kulturowym (zabytkami, folklorem, miejscami związanymi z ważnymi wydarzeniami itp.) oraz z ich uczestnictwem w szeroko rozumianym współczesnym życiu kulturalnym”.

Autor oznaczając dziedzictwo kulturowe i życie kulturalne jako cel aktywności podróży w definiowanym segmencie turystyki, jednocześnie ujmuje je bardzo szeroko. Dowodem tego jest zaliczenie folkloru do dziedzictwa kulturowego, a także rezygnacja z rozbijania i dokładniejszego klasyfikowania użytego w definicji bardzo ogólnego pojęcia „zabytku”, co sugeruje rozumienie pod tym terminem także m.in. zabytków techniki lub sztuki militarnej. Z kolei zwrot

o „szeroko rozumianym” życiu kulturalnym oznacza uwzględnienie imprez kultury masowej, w tym festynów, festiwali i inscenizacji. Tak oznaczony zespół celów współczesnej turystyki kulturowej daleko wykracza poza miejsca o znaczeniu historycznym i obiekty będące dziedzictwem określanym dawniej mianem „kultury wysokiej”. Mamy zatem w istocie do czynienia z segmentowym ujęciem turystyki kulturowej jako rodzaju aktywności turystycznej, generowanej ostatecznie przez turystyczny popyt na określone rodzaje celów.

Przykład: [Kowalczyk 2008b, s.14] - ujęcie tzw. szersze - uniwersalne:

„Turystykę kulturową sensu largo można definiować jako wszystkie formy zachowań turystów, gdyż leżące u ich podstaw potrzeby i preferencje zawsze wynikają z uwarunkowań o charakterze kulturowym (np. posiadanego przez turystę systemu wartości), niezależnie od tego czy zachowania te wynikają z zainteresowania turystów tzw. walorami kulturowymi, czy też innego rodzaju walorami turystycznymi (np. przyrodniczymi).”

Choć sam autor tej definicji oznacza ją jako zaledwie szersze ujęcie („sensu largo”), faktycznie ujmuje w niej uniwersalne rozumienie całej turystyki jako zjawiska kulturowego. Podobnie jak u poprzednio przytoczonych autorów jest ono wyrazem zrozumienia i akcentowania kulturowej funkcji turystyki i wprowadza ją tym samym jako integralny element w najszerszy kontekst wszelkiej ludzkiej aktywności. Tak szeroko zakreślona definicja nie może - rzecz jasna - zostać wykorzystana do szczegółowej, fachowej refleksji nad specyficzną formą podróżowania, jaką jest turystyka kulturowa, ani do jej dalszej klasyfikacji i wykorzystania w profesjonalnej działalności wyspecjalizowanych segmentów rynku turystycznego.

1.4.3. Akcentowanie różnych aspektów we współczesnych definicjach turystyki kulturowej

W zależności od konkretnych potrzeb, stanowiących kontekst ich opracowań oraz od zadań, które sobie w nich postawili, autorzy licznych definicji turystyki kulturowej akcentują w ich treści określone jej aspekty, czyniąc je głównym lub często nawet jedynym kryterium jej wyodrębnienia. W wielu przypadkach okazuje się to pomocne w ich dalszych badaniach, przede wszystkim zaś ma istotne znaczenie praktyczne – przy wykorzystaniu ich wyników w działalności gospodarczej. Tak sformułowane definicje nie oddają – co oczywiste - pełnego obrazu interesującego nas fenomenu, ich wartość dla akademickiej refleksji naukowej jest więc tym samym znacznie ograniczona. Jednakże sprawdzają się one dobrze w dyskusjach i w wymianie informacji w kręgach praktyków, a także przy

konstruowaniu strategii działań pro-turystycznych i promocyjnych. Ponieważ proponując uniwersalną (a więc nie ograniczoną do jednego aspektu) definicję turystyki kulturowej, chcielibyśmy zapewnić jej także taką właśnie funkcjonalną przydatność, musimy prześledzić i uwzględnić również takie próby jej określenia, które podejmowano głównie w tym właśnie celu. Poniżej przedstawimy przykłady takich jednostronnych definicji. Granice przyjętej przez nas ich klasyfikacji są momentami bardzo płynne (szczególnie pomiędzy określeniami akcentującymi indywidualne motywy podróży i ogólny popyt), niemniej wspomnianą już, wspólną, istotną cechą tej grupy definicji stanowi zamierzona jednostronność ujęcia zjawiska.

Definicje zorientowane na ofertę turystyki kulturowej:

Przykład 1: [Becker 1993, s.8]

„Turystyka kulturowa wykorzystuje budynki, relikty i obyczaje w krajobrazach, miejscowościach i budowlach, by przybliżyć zwiedzającemu rozwój kulturowy, społeczny i gospodarczy danego terytorium przez regularnie przedkładane mu oferty imprez wyjazdowych, przewodnictwo na miejscu, możliwości zwiedzania i specyficzny materiał informujący. Także imprezy kulturalne często służą turystyce kulturowej.” (tłumaczenie własne)³⁰.

Definicja wyraźnie wymienia obiekty docelowe i elementy składowe turystyki kulturowej. Do pierwszych zalicza zabytki („relikty”) zarówno kultury materialnej, jak i przyrody, ciekawe lub wartościowe budowle (zatem niekoniecznie już tylko budowle zabytkowe, a jak sugeruje zwrot „rozwój gospodarczy” - także budynki i urządzenia służące np. rolnictwu, produkcji czy handlowi), ale także elementy żywej tradycji regionalnej (np. muzykę, obrzędy religijne i świeckie, taniec, zachowane w użyciu języki i dialekty). Wreszcie w końcowym elemencie definicji wymienione są wydarzenia kulturalne (np. festiwale, koncerty, festyny). Istnienie i siła przyciągania tych właśnie miejsc, obiektów i wydarzeń mają stanowić motywację do podjęcia podróży, bowiem zapoznanie się z nimi traktowane jest jako wartość, ze względu na którą turysta ją podejmuje, zaś spotkanie z nimi ma go wzbogacić. Z drugiej strony definicja uwzględnia także usługi specyficzne dla turystyki kulturowej, składające się na jej produkty (podróże) i przez swoją (liczną lub silnie zaakcentowaną) obecność w programie podróży wyodrębniające ją od innych rodzajów turystyki. Zalicza do nich: imprezy wyjazdowe o specjalnie skonstruowanym programie (czyli wycieczki z przynajmniej przeważającym

³⁰ Definicja oryginalna: „Der Kulturtourismus nutzt Bauten, Relikte und Bräuche in der Landschaft, in Orten und in Gebäuden, um dem Besucher die Kultur-, Sozial- und Wirtschaftsentwicklung des jeweiligen Gebietes durch Pauschalangebote, Führungen, Besichtigungsmöglichkeiten und spezifisches Informationsmaterial nahe zu bringen. Auch kulturelle Veranstaltungen dienen häufig dem Kulturtourismus.“ [s.8].

programem o charakterze kulturowym), fachowe przewodnictwo po obiektach i miejscach oraz zgodny z zapotrzebowaniem turysty kulturowego materiał informacyjny (książki, foldery, broszury, albumy, wydawnictwa multimedialne i inne). Te właśnie elementy mają uczynić podróż w wysokim stopniu informatywną i ułatwić wejście w głębszy kontakt z odwiedzanymi i przeżywanymi w miejscu docelowym materialnymi i niematerialnymi wartościami. Tak widziana turystyka kulturowa rodzi się z dostrzeżenia pewnego specyficznego typu zapotrzebowania na konfrontację z wartościami określanymi jako kulturowe, a szukając sposobów jego fachowego zaspokojenia buduje swoją ofertę, dobierając do tego (lub nawet tworząc na własny użytek) właściwie środki, techniki i metody. Oczywiście korzysta ona - jak i pozostałe rodzaje turystyki - z koniecznej infrastruktury (środki transportu, gastronomia, noclegi), jednak inaczej niż one nie może się obyć bez specyficznych narzędzi, koniecznych dla realizacji celu zwiedzania lub „spotkania” kulturowego³¹.

Przykład 2: [Metelka 1990, s.154]:

(Z punktu widzenia strategii planowania) „turystyka kulturowa to próba wykreowania na danym obszarze środowiska wzbogacającego tak jego mieszkańców, jak i odwiedzających ten obszar, którego gospodarze starają się wyważyć wymogi stawiane przez turystę oraz uwarunkowania dobrobytu odwiedzanego obszaru, w określaniu których biorą udział przedsiębiorstwa gminne oraz środowisko zwolenników ochrony przyrody” (tłum za: Bąk, 2007, s. 126).

Wieloaspektowe zjawisko turystyki kulturowej zostało tu ujęte jednostronnie: mianowicie wprost jako składająca się z różnorodnych elementów oferta, tworzona na konkretnym terytorium i skierowana (między innymi) do odwiedzających je. Cechą wyróżniającą oferty turystyczno-kulturowej ma być osobiste ubogacenie zarówno odwiedzających, jak i gospodarzy. Na uwagę zasługuje najpierw silne podkreślenie przez autora konieczności zachowywania proporcji pomiędzy potrzebami turystów i ich zaspokojeniem oraz prawidłowym funkcjonowaniem i rozwojem obszaru goszczącego ich i zamieszkującej go społeczności, a następnie uwzględnienie ochrony przyrody jako czynnika przynajmniej równoważnego rozwojowi turystyki i przyznanie jej rzecznikom prawa do współdecydowania o zakresie i formach wszelkich przedsięwzięć turystyce służących.

³¹ Terminem „spotkania kulturowego” będziemy tu oznaczać tę rzeczywistość, którą coraz częściej w międzynarodowym fachowym języku badaczy turystyki, w tym kulturowej oznacza się mianem „event”. Zalicza się do niej zarówno wydarzenia kulturalne sensu stricto (jak koncerty, spektakle, festiwale, gawędy itd.), jak również np. organizowane w miejscach docelowych turystyki spotkania z indywidualnymi ludźmi (jak twórcy, tzw. świadkowie czasów) lub grupami ludzi (jak zespoły twórcze, grupy zawodowe itp.) a także prezentacje przeprowadzane na użytek turystów, a mające związek z najróżniejszymi aktywnościami ludzi, jak np. tradycyjne rzemiosło czy rolnictwo, twórczość kulturalna w kulturze ludowej itd.

Definicje akcentujące popyt na wartości kulturowe**Przykład** [Lohmann 1999, s. 63]:

„Pojęcie turystyki kulturowej obejmuje wszystkie podróże osób, które czasowo opuszczają swoje miejsce zamieszkania, by poinformować się, doświadczyć i/lub przeżyć przede wszystkim materialne i/lub niematerialne elementy kultury wysokiej i codziennej terenu odwiedzanego.” (tłum. własne)³².

Podstawą definicji turystyki kulturowej są tu motywy i sposoby zachowań samych turystów, zaś kryterium jej wyodrębnienia od innych rodzajów turystyki stanowią wybierane przez nich cele podróży. To właśnie wybór celów wyjazdu (w tym wypadku są nimi takie, które uznaje się za obiekty „kultury wysokiej” lub znacznie szerzej rozumianej kultury „codziennej”) oraz otwartość turysty na związany z pobytem w nich przekaz wiedzy (głównie o charakterze historycznym i kulturowym) ale także na osobiste doświadczenia spotkania z obcą kulturą, wreszcie (zapewne w niektórych tylko przypadkach) gotowość do głębszego przeżycia tych wartości np. przez dłuższy pobyt w środowisku - mają odróżniać turystykę kulturową od pozostałych gałęzi turystyki. Jakkolwiek definicja wydaje się mocno zawężać krąg odbiorców turystyki kulturowej do niewielkiej zapewne grupy ludzi, którzy z góry i świadomie (dysponując stosunkowo dobrą orientacją w danej tematyce) wybierają taką formę wyjazdu, wnosi ona jednak do pojmowania turystyki kulturowej znaczną nową wartość: uwypukla bowiem jej bardzo indywidualny aspekt. Jest nim znaczenie właśnie samej osoby i intelektualnych preferencji odbiorcy oferty turystyki kulturowej, które akurat w tym rodzaju turystyki grają rolę decydującą. To właśnie z jednej strony ogranicza grupę docelową konsumentów turystyki kulturowej w jej ścisłym znaczeniu, z drugiej jednak wskazuje na jej znaczną niezależność od panujących trendów mody w turystyce i jednocześnie ułatwia orientowanie wytwórców produktów tej turystyki (wyspecjalizowanych biur podróży lub samych obiektów docelowych) na stosunkowo zamożną grupę adresatów. Jak się poniżej przekonamy, ten właśnie element wskazuje na zasadniczą różnicę pomiędzy turystyką kulturową a pozostałą, ponieważ odbiera czynnikowi ceny decydujące znaczenie w procesie wyboru oferty przez turystę. Być może ten właśnie czynnik w najwyższym stopniu tworzy linię podziału między turystyką kulturową w sensie ścisłym (i niektórymi innymi rodzajami turystyki) a turystyką masową. W analizowanej definicji wyraźnie widoczne jest dążenie do uwzględnienia także zjawiska turystyki indywidualnej,

³² Definicja oryginalna: „Der Kulturtourismus umfasst alle Reisen von Personen, die ihren Wohnort temporär verlassen, um sich vorrangig über materielle und/oder nicht-materielle Elemente der Hoch- und Alltagskultur des Zielgebietes zu informieren, sie zu erfahren und/oder zu erleben.“ [s. 63].

której uczestnicy nie korzystają z oferty grupowej, ani nie sugerują się w wyborze swoich celów narzuconym z góry programem.

Definicje zorientowane na wartości kulturowe

Przykład 1 [Eder 1993, s. 165-166]:

„Turystyka kulturowa definiuje się (...) jako zorientowane na ochronę wykorzystanie monumentów i reliktyw kulturowo-historycznych i jako fachowa dbałość o tradycyjne i specyficznie regionalne formy zamieszkania i życia, realizowane dla podniesienia wielkości turystyki przyjazdowej w danym regionie i posiadające za cel poszerzenie i pogłębienie zrozumienia dla oryginalnego charakteru regionu w ramach europejskiej jedności kulturowej, w szczególności przez wzmocnioną wymianę między mieszkańcami kontynentu europejskiego i poprzez rzeczową, porównawczą i skłaniającą do intelektualnego dialogu informację o świadectwach przeszłości i teraźniejszości na miejscu.” (tłum. własne)³³.

Abstrahując od odniesienia tej definicji wyłącznie do Europy i kultury europejskiej (które dałoby się oczywiście ekstrapolować także na inne kręgi kulturowe), można zauważyć w niej silny nacisk na świadome opisanie definiowanego zjawiska w kontekście wyłącznie wartości kulturowych, niezależne (albo przynajmniej w niewielkim stopniu zależne) od ekonomicznych aspektów turystyki. Autor tej definicji chce w ten sposób wyodrębnić turystykę kulturową spośród innych jej rodzajów, jako realizację pewnej paneuropejskiej idei jedności kulturowej, w pierwszym rzędzie za pomocą opieki nad zabytkami kultury, pielęgnacji tradycji regionalnych, dialogu międzynarodowego i międzyregionalnego oraz wymiany wartości – i dopiero w tym świetle przez organizowanie i przeprowadzanie imprez turystycznych jako konkretnych przedsięwzięć, służących tym celom.

Przykład 2 [Metelka 1990, s.41]:

„Podróże kulturowe to „wchodzenie podczas podróży turystycznych w intensywną do pewnego stopnia interakcję z mieszkańcami odwiedzanych obszarów dla poznania, z pierwszej ręki, ich sztuki, historii oraz sposobu życia” (tłum. za: Bąk, 2007 s.126).

³³ Definicja oryginalna: „Der Kulturtourismus definiert sich (...) als die schonende Nutzung kulturhistorischer Monumente und Relikte und die sachgerechte Pflege traditioneller regionsspezifischer Wohn- und Lebensformen zur Hebung des Fremdenverkehrs in der jeweiligen Region und mit dem Ziel, das Verständnis für die Eigenart einer Region in einem weitem Rahmen einer europäischen Kultureinheit zu erweitern und zu vertiefen, und zwar durch eine verstärkte Kommunikation zwischen den Bewohnern des europäischen Kontinents und durch eine sachlich richtige, vergleichende und diskursive Information über die Zeugnisse aus Vergangenheit und Gegenwart am Ort“ [s.165-166].

Sama styczność z szeroko rozumianymi wartościami kulturowymi obszaru docelowego turystyki (co sugeruje użycie przez autora zwrotu o „sposobie życia” obok dziedzin sztuki i historii, od dawna zaliczanych do sfery kultury) nie wyczerpuje zdaniem Metelki pojęcia autentycznie „kulturowej” turystyki. Dopiero wejście w intensywny kontakt z nosicielami tych wartości (mieszkańcami odwiedzanych obszarów) i podjęcie z nimi choćby ograniczonego dialogu kulturowego czyni z wycieczki wyprawę kulturową. Właśnie owo otwarcie na „poznanie z pierwszej ręki”, będące tu synonimem żywego dialogu z inną kulturą ma być wyznacznikiem turysty kulturowego. Spotkanie i dialog (zatem rzeczywistości wymagające aktywności intelektualnej i emocjonalnej od obydwu stron) stają się tu wyznacznikami wartości, na którą powinna się orientować turystyka. Zaistnienie wymiany wartości jest – co oczywiste – możliwe tylko dzięki odpowiedniej konstrukcji programu wyprawy (jeśli jest ona zorganizowana) lub dzięki szeregowi decyzji turysty na miejscu (jeśli ma ona indywidualny, niezaplanowany charakter). Tylko przy wystarczającym stopniu uwzględnienia w trakcie podróży takich osobistych spotkań z ludźmi jako twórcami, spadkobiercami i przekazicielami kultury (także tej „codziennej”) odwiedzanego obszaru, turysta autentycznie uczestniczy w spotkaniu z nią, a jego wyjazd może być zaklasyfikowany jako wyprawa kulturowa.

Przykład 3 [Hall-Zeppel, 1990a, s.87]

„Turystyka kulturowa jest turystyką doświadczania, opartą na stymulowaniu działań turysty przez sztuki teatralne, sztuki wizualne oraz festiwale i jednocześnie włączanie go do udziału w nich. Z kolei turystyka zawężona do dziedzictwa kulturowego wiąże się z odwiedzaniem wybranych krajobrazów, miejsc historycznych, budynków i zabytków - doświadczanie odbywa się tutaj poprzez poszukiwanie kontaktu z naturą i poczucie jedności z historią odwiedzanego miejsca.” (tłum. za Buczkowska, 2008, s. 17).

Wymienione w definicji wydarzenia kulturalne oraz miejsca lub obiekty dziedzictwa kulturowego stanowią w myśl tego określenia najpierw przedmiot wyboru turysty (jako celów jego wyprawy kulturowej), a następnie przedmiot świadomego „doświadczania” przez turystę podczas tej podróży. Zatem i samą wyprawę tego rodzaju należy rozumieć jako konsekwencję wyboru, motywowanego chęcią przeżycia osobistego spotkania z wartościami, reprezentowanymi przez wymienione wydarzenia i miejsca. Warto także zwrócić uwagę na dokonane tu zawężenie zakresu turystyki kulturowej do podróży związanych z wydarzeniami kulturalnymi - w przeciwieństwie do widzianego odrębnie segmentu turystyki dziedzictwa kulturowego (rozumianej jako zwiedzanie związanych z nim

krajobrazów, obiektów i miejsc). Niezależnie jednak od tego dodatkowego wewnętrznego podziału, w obu przypadkach mamy do czynienia z grupą celów wypraw, sytuowanych przez większość innych badaczy jako klasyczne cele turystyki kulturowej³⁴.

Definicje akcentujące indywidualne motywy konsumenta

Przykład 1 [Dreyer 2000, s. 26]

„Określeniem turystyki kulturowej można objąć wszystkie podróże, dla których głównym motywem podjęcia są aktywności o charakterze kulturowym.”

Następnie sam autor uzupełnia swoją definicję o niezwykle istotne uściślenie: „Z punktu widzenia ekonomiki turystyki jako kulturowe określane są wszelkie formy aktywności, które za takie uważa sam podróżujący.” [s. 27, tłum. własne]³⁵.

Wyraźna staje się tutaj tendencja do pozostawienia samemu podróżującemu prawa do samodzielnego określenia charakteru jego wyprawy. Tak więc zdaniem Dreyera to turysta ostatecznie sam definiuje „kulturę” i – odpowiednio - kulturowy charakter swojej podróży. Otwiera to w konsekwencji możliwość określenia bardzo wielu form aktywności turystycznej jako turystyki kulturowej, nie pomaga jednak w dokonaniu wyraźniejszego rozgraniczenia jej zakresu w stosunku do innych rodzajów turystyki.

Definicja Dreyera wskazuje na kolejny ważny czynnik tworzący zjawisko turystyki kulturowej. Zdaniem jej autora nic innego, jak właśnie intencja samego turysty, decydującego ostatecznie o zaistnieniu każdej podróży, wyodrębnia turystykę kulturową od innych jej rodzajów. Ważną cechą wyróżniającą tego określenia jest jego zamierzona nieostrość. Eliminuje ona dwa spośród problemów z uściśleniem zakresu turystyki kulturowej, zarysowanych powyżej. To sam turysta bowiem (a nie jak w definicji typu popytowego, ekspert kulturoznawca czy socjolog) decyduje, co jest dla niego kulturą i z uwagi na te wartości, które jako

³⁴ W innej definicji autorstwa Hall i Zeppel zakres turystyki kulturowej ulega znacznemu poszerzeniu: „Termin: turystyka kulturowa odnosi się do obszarów historycznych oraz związanych z dziedzictwem, miejsc prezentacji sztuki i rzemiosła, festiwali, muzeów, występów artystycznych oraz sztuk plastycznych, które turysta zwiedza bądź poznaje w procesie poszukiwań kulturowych doświadczeń. Odwiedzanie miejsc związanych ze sztuką oraz specjalne wydarzenia kulturalne, jak np. festiwale etniczne czy imprezy w ramach tzw. „ożywianej” przeszłości są także częścią tego rodzaju turystyki - kulturowej w ogólnym znaczeniu oraz turystyki dziedzictwa kulturowego ([Hall C. M., Zeppel H., 1990b, s. 54 tłumaczenie za: Buczkowska, 2008, s. 17]. Autorzy pozostają tutaj przy dodatkowym podziale turystyki kulturowej i turystyki dziedzictwa kulturowego, jednak zaliczają do tych segmentów nowe wydarzenia (jak np. inscenizacje historyczne) oraz obiekty (miejsca prezentacji rzemiosła), sytuowane już w obrębie szerzej rozumianych wytworów kultury.

³⁵ Definicja oryginalna: „mit Kulturtourismus werden alle Reisen bezeichnet, denen als Reisemotiv schwerpunktmäßig kulturelle Aktivitäten zugrunde liegen“ [s.26]. Tekst wyjaśnienia: „Tourismuswirtschaftlich werden alle Aktivitäten als kulturell bezeichnet, die der Reisende als solche empfindet“ [s.27].

kulturę traktuje, podejmuje swoją podróż. Przytoczone sformułowanie pokazuje, jak stosowane dotąd w niemieckiej refleksji nad turystyką kulturową rozróżnienie na kulturę „wysoką” i „codzienną” (czy popularną, masową) wydaje się tracić znaczenie przy tak subiektywnym rozumieniu samej kultury i definiowanej w zależności od niego turystyki kulturowej. Jednocześnie nieistotne staje się tutaj także przyjmowane jakby „ponad głową konsumenta” kryterium intensywności treści kulturowych w programie imprezy – to on sam przecież decyduje, czy mniej lub bardziej nasycony treściami kulturowymi program mu odpowiada. Także ta definicja, nie uwzględniając całej sfery oferty turystycznej, czy też aspektu organizacyjnego turystyki wyraźnie uwzględnia w pojęciu turystyki kulturowej prywatne, indywidualnie podejmowane przedsięwzięcia pojedynczych osób czy małych grup, nie korzystające z oferty turystyki zorganizowanej ani jej programów.

Dobrym przykładem definicji wykorzystującej te same kryteria w obszarze polskojęzycznym jest określenie J. Małek [2003, s. 20-21]: „Turystyka kulturowa obejmuje wszelkie formy podróży, których głównym motywem jest chęć kontaktu z kulturą w szerokim jej rozumieniu”.

Przykład 2 [Metelka 1990, s.41]:

„Turystyka kulturowa to taka forma turystyki, w której zainteresowania podróżujących koncentrują się na bogatej przeszłości ludzi bądź obszarów, zachowanej i odzwierciedlonej w zabytkach, historycznych okolicach, tradycyjnej architekturze i rękodzielnach” (tłum. za Bąk 2007, s.126).

Przytaczana definicja Ch. Metelki, przejęta m.in. przez dokumenty Unii Europejskiej dla potrzeb statystyki turystycznej [Bąk, 2007, s. 126]³⁶ wychodzi wprawdzie tylko od „zainteresowania” turystów treściami kulturowymi (stąd jej jednoaspektowy wymiar), niemniej nakreśla bardzo szeroki zakres potencjalnych obiektów tych kulturowych zainteresowań, do których zalicza zabytki, ale i całe historyczne regiony, obiekty architektury regionalnej czy narodowej, wytwory tradycyjnego rzemiosła. Uwagę zwraca akcentowanie przez autora przeszłości terytorium lub ludzi jako przedmiotu zainteresowania turystów kulturowych. Cele podróży kulturowych muszą się jego zdaniem odnosić do historii, zaś kryterium kwalifikowania przedsięwzięć turystycznych jako turystyki kulturowej ma być jej ukierunkowanie na przeszłość. Takie określenie wydaje się być mocno zawężone, bowiem przedmiotem tak zdefiniowanej turystyki kulturowej byłoby tylko dziedzictwo kulturowe (w sferze „kultury wysokiej”) i zachowane wytwory szeroko rozumianej dawnej kultury codziennej.

³⁶ Autor podaje przykład oficjalnego europejskiego podręcznika metodologii statystyki turystyki z roku 1998, który zastosował tę właśnie definicję.

Przykład 3 [WTO 1985]: - Definicja tzw. „szeroka”:

„Turystyka kulturowa zaspokaja ludzkie pragnienie różnorodności, mając jednocześnie tendencję do podnoszenia poziomu kulturowego jednostek i zapewniając wzrost wiedzy, doświadczenia i spotkania.” (tłum własne)³⁷.

Definicja, celowo nie podając przedmiotowego zakresu zainteresowania turystyki kulturowej, lecz tylko leżące u jej podstaw potrzeby ludzkie, łączy tym samym ze sobą elitarną turystykę, zorientowaną na elementy kultury w jej tradycyjnym, wąskim rozumieniu (w tym uznanego dziedzictwa kulturowego) i tę bardziej masową, wykorzystującą w swojej ofercie świadectwa kultury życia codziennego. Tym samym w proponowanym w niej ujęciu turystyki kulturowej uwzględnione są skutki rozszerzenia się definicji kultury. Zgodnie z nią do konkretnych celów wypraw turystyki kulturowej mogą należeć nie tylko świadectwa przeszłości, ale i współczesne wytwory kultury ludzkiej lub wydarzenia zawierające treści kulturowe. Ubogacająca rola turystyki kulturowej opisana jest tutaj nie tylko jako dostarczanie nowej wiedzy czy doświadczeń, ale także jako umożliwienie za pomocą dokonujących się w trakcie podróży spotkań dialogu między turystą a dawną lub obcą kulturą (a więc od strony wartości oferowanych), i wreszcie jako zaspokojenie określonej ludzkiej potrzeby (a zatem od strony indywidualnie ujmowanego popytu). W ten sposób definicja, świadomie unikając rozróżnień, wydaje się rozwiązywać problem różnego rozumienia kultury – bowiem zarówno jej treści, jak i programy mogą wykorzystywać zarówno wytwory tzw. kultury elitarniej, jak i tej „codziennej”. Nie ustalając jednak kryterium intensywności treści kulturowych nie umożliwia ona wyraźniejszego wyodrębnienia turystyki kulturowej wewnątrz całego zjawiska turystyki³⁸.

Przykład 4 [Marciszewska 2002, s.5]:

„(...) turystyka kulturowa stanowi aktywność osób w ich miejscach pobytu turystycznego oraz podczas podróży z miejsca stałego zamieszkania, która pozwala na poznanie lub doświadczenie różnych sposobów życia innych ludzi – sposobów odzwierciedlających obyczaje społeczne, tradycje religijne, myśl intelektualną, dziedzictwo kulturowe i mających na celu zaspokojenie ludzkich potrzeb, pragnień oraz oczekiwań w zakresie kultury”.

³⁷ WTO (World Tourism Organization) 1985: tekst oryginalny: “all movements of persons, because they satisfy the human need for diversity, tending to raise the cultural level of the individual and giving rise to new knowledge, experience and encounters”.

³⁸ G. Richards poddaje i tę definicję generalnej krytyce, stwierdzając, że nie może ona spełniać roli funkcjonalnej, jako że nie wyodrębnia tak naprawdę turystyki kulturowej i nie stwierdza jednoznacznie, czym ona tak naprawdę jest.. (...) *This extremely optimistic conceptual approach is however of little use for definition purposes, because it provides no basis for distinguishing what cultural tourism actually is.* [Richards, 2007, s. 24].

Intelektualne otwarcie turysty, jego zaciekawienie światem odległym od własnego miejsca życia, stanowi w świetle tej definicji kryterium odróżniające omawiany segment turystyki od innych, w których na pierwszym miejscu stoi na przykład wypoczynek, dbałość o zdrowie czy aktywność mniej lub bardziej związana z wykonywanym zajęciem. Poznawanie lub doświadczanie (a zatem głębszy, osobisty kontakt ze spotykaną rzeczywistością) jest głównym motywem turysty kulturowego. Chęć osobistego zetknięcia się z wymienionymi w definicji elementami obcej lub wspólnej kultury jest tu czynnikiem decydującym o rodzaju zachowań w miejscu turystycznego pobytu, dokonywaniu wyborów w odniesieniu do sposobie spędzania tam czasu, odwiedzania konkretnych miejsc i uczestnictwa w imprezach. Omawiane określenie zakłada wysoki stopień uświadomienia wartości kulturowych u turysty, co może w konsekwencji znacząco ograniczyć zakres tak ujmowanego zjawiska.

1.4.4. Próby definicji całościowych

Prócz określeń zorientowanych na konkretne aspekty turystyki, podjęte zostały oczywiście także próby całościowego ujęcia fenomenu turystyki kulturowej. Usiłują one określić ją i wyjaśnić jej specyfikę w szerszym kontekście zarówno wartości, które stoją u jej podstaw, jak również ludzkich potrzeb i zainteresowań, które usiłuje ona zaspokoić, a nawet pewnej „wartości dodanej” którą uzyskują jej konsumenci. Przedstawimy tutaj i poddamy analizie jedną z nich, funkcjonującą w polskojęzycznej literaturze poświęconej turystyce definicję W. Gaworeckiego.

Przykład [Gaworecki, 2003 s. 81]³⁹:

„Turystyka kulturalna to przemieszczanie się osób z miejsc ich stałego zamieszkania do miejsc atrakcji kulturalnych w celu zdobycia nowych informacji i doświadczeń oraz zaspokojenia własnych potrzeb. (...). Turystyka kulturalna obejmuje zarówno wytwory kultury z przeszłości jak i wytwory kultury współczesnej oraz sposoby życia danych grup ludzi lub regionów; obejmuje turystykę zorientowaną na dziedzictwo kultury oraz turystykę zorientowaną na sztukę.

Przez pojęcie turystyki kulturalnej rozumie się każdą formę turystyki, w której są zawarte oferty kulturalne.”

Definicja polskiego badacza w dużej mierze oparta jest na powyżej przytoczonej „szerokiej” definicji ATLAS. Nawet użyte tu samo pojęcie „turystyki kulturalnej” a nie „kulturowej” jest zapewne świadomie zastosowaną kalką

³⁹ Opracowanie W. Gaworeckiego wydane zostało po raz pierwszy w roku 1994. W kolejnych wydaniach w odniesieniu do turystyki kulturowej zachowano zastosowane w pierwszej edycji określenie „turystyka kulturalna”.

językową. Autor dopełnia jednak obraz turystyki kulturowej, podkreślając jej zorientowanie nie tylko na przeszłość (dziedzictwo), ale i na współczesne formy kultury, a także przypominając o ważnym segmencie podróży, których celem jest spotkanie uczestników z dziełami sztuki. Pewnym istotnym novum w stosunku do wykorzystanego pierwowzoru jest jasno sformułowana opcja autora w kierunku uznania za turystykę kulturową każdej formy turystyki, gdzie oferta o charakterze kulturowym jest (w jakimkolwiek sposób i w jakimkolwiek stopniu) obecna. Oznaczałoby to całkowitą rezygnację z próby wyraźnego wyodrębnienia turystyki kulturowej. Przy zastosowaniu definicji tego rodzaju możliwy jest zaledwie zwięzły opis turystyki kulturowej jako jednego z aspektów uprawiania turystyki (który to zresztą cel realizuje autor po podaniu definicji), może ona także służyć do wskazania na te formy turystyki, które uwzględniają przy konstrukcji programów podróży rozmaite preferencje turystów o charakterze kulturowym. Nie może ona jednak stanowić podstawy bardziej szczegółowej analizy fenomenu turystyki kulturowej jako odrębnego zjawiska czy próby jej fachowej, wewnętrznej klasyfikacji.

1.5. Propozycja całościowej definicji funkcjonalnej turystyki kulturowej

Po przedstawieniu wybranych prób zdefiniowania tego różnorodnego zjawiska, jakim jest turystyka kulturowa, możemy przystąpić do podjęcia własnej próby jej funkcjonalnego opisu. Naszą intencją jest stworzenie definicji funkcjonalnej, czyli nie tylko zgodnie z wymogami akademickimi ujmującej istotne cechy turystyki kulturowej, ale także odpowiadającej potrzebom praktycznego rozgraniczenia jej oferty od imprez proponowanych przez inne gałęzie turystyki. Taka definicja, jeśli ma spełnić postawione sobie zadanie, musi jednocześnie uwzględnić i w jakimś stopniu rozwiązać zarówno problem różnego pojmowania kultury, stanowiącej podstawę formułowania listy celów i zarazem źródło motywacji uczestników turystyki kulturowej - jak również usunąć trudność z wyborem podstawowego kryterium wyodrębnienia treściowego „podróży kulturowej” od „podróży, zawierającej elementy kulturowe”, czyli w istocie każdej niemal podejmowanej poza pracą zawodową wyprawy. Taka definicja spełni jednak swoje zadanie dopiero wówczas, jeśli jednocześnie ułatwi analizę tego fenomenu, umożliwi jego adekwatny opis, a także okaże się zdatnym instrumentem w dziedzinie tworzenia i dystrybucji produktów turystycznych i znajdzie tam możliwie powszechne zastosowanie.

Na podstawie wniosków z analizy wyżej przytoczonych określeń turystyki kulturowej oraz wyartykułowanych celów stawianych takiej definicji, jej treść da się sformułować następująco:

Nazwą turystyki kulturowej możemy określić te wszystkie grupowe lub indywidualne wyprawy o charakterze turystycznym, w których spotkanie uczestników podróży z wytworami kultury albo powiększenie ich wiedzy o zorganizowanym przez człowieka świecie otaczającym jako jej wytworze jest zasadniczą częścią programu podróży lub stanowi rozstrzygający argument dla indywidualnej decyzji o jej podjęciu lub wzięciu w niej udziału.

Jak widać, nasza propozycja od początku, używając terminu „wyprawy o charakterze turystycznym” niejako automatycznie przedstawia turystykę kulturową jako integralną część turystyki w ogóle, zarówno w jej aspekcie fenomenologicznym (jako powszechnego zjawiska), jak i ekonomicznym (jako działu gospodarki). Uznaje tym samym powszechnie przyjmowaną ogólną definicję turystyki⁴⁰ za nadrzędną i lokuje turystykę kulturową w jej ramach jako specyficzny rodzaj podróżowania.

Jako cel wyprawy, decydujący o turystyczno-kulturowym charakterze podróży, nasza definicja wylicza wytwory kultury, nie precyzując szczegółowo ich typów. Zgodnie z powyżej ustalonym znaczeniem terminu wytworów kultury należy rozumieć w jego zakresie zarówno wytwory o charakterze niematerialnym, jak dzieła literackie, narracje historyczne, legendy, żywe tradycje, muzykę klasyczną, ludową i współczesną, język i różne świadectwa jego rozwoju, zwyczaje i instytucje; wytwory o charakterze materialnym, w tym m.in. zabytki, monumenty, uważane za święte, innego rodzaju budowle i zespoły urbanistyczne, dzieła sztuki i ich kolekcje; miejsca posiadające kontekst kulturowy, w tym związane z wydarzeniami historycznymi lub biografią znanych ludzi, albo miejsca posiadające znaczenie dla religii; wydarzenia (w tym m.in. festiwale, koncerty, wystawy, festyny, akty religijne, tradycyjne lub typowe imprezy rozrywkowe, sportowe i inne); a także artefakty zaliczane do codziennej sfery życia, jak wytwory historycznego lub współczesnego rzemiosła, przemysłu, technologie, urządzenia, potrawy i napoje, itd. Obok tak szeroko zdefiniowanego zespołu typowych dla turystyki kulturowej destynacji (który jako zawierający praktycznie wszystkie wytwory człowieka mógłby nie być dostatecznym wyróżnikiem tej gałęzi

⁴⁰ Mamy tu na myśli definicję, przyjętą przez Konferencję WTO w Ottawie w 1993, w brzmieniu: „Turystyka obejmuje ogół czynności osób, które podróżują i przebywają w celach wypoczynkowych, zawodowych lub innych, nie dłużej niż przez rok bez przerwy, poza swoim codziennym otoczeniem, z wyłączeniem wyjazdów, w których głównym celem jest działalność zarobkowa, wynagradzana w odwiedzanej miejscowości”. Tekst polski definicji w: *Terminologia turystyczna*, 1995, s. 5.

turystyki)⁴¹ w definicji jako drugi wyróżnik został umieszczony drugi element służący odróżnieniu określonej grupy podróży. Jest nim wyraźnie wskazanie na uświadamiane przez uczestników indywidualne wartości, stanowiące ich docelową korzyść z wyprawy kulturowej. – czyni z nich istotny element wyodrębniający aktywności turystyki kulturowej od innych podróży charakterze turystycznym. Tymi wartościami są: uzyskanie okazji do interpretacji odwiedzanych miejsc, oglądanych rzeczy i przeżywanych wydarzeń jako wytworów kultury (a zatem jako sposobów jej wyrażania się, skutków jej funkcjonowania itp.) oraz możliwość powiększenia ich wiedzy o niej. W ten sposób wyraźnie wpisany został w definicję edukacyjny walor turystyki kulturowej: w świetle tego sformułowania także turystyka ściśle edukacyjna zalicza się do niej jako rzeczywistości o nadrzędnym charakterze. Niezależnie od nie wymagającego specjalnego dowodzenia kulturowego charakteru każdej wiedzy ludzkiej⁴² nie da się także zaprzeczyć, że każdy niemal rodzaj edukacji humanistycznej stanowi otwarcie na kulturę własną jak również obcą, jeśli więc działanie edukacyjne zostaje powiązane z podróżą, to ma ona zawsze charakter realizacji takiego otwarcia. W tym kontekście pewnym problemem w praktycznym stosowaniu definicji mogą być czasowe, trwające krócej niż rok pobyty uczniów i studentów poza granicami własnego kraju w celach edukacyjnych, a także realizowane w podobnym okresie czasu stypendia naukowe. Choć charakter tego typu pobytów i związanych z nimi podróży do i z miejsca docelowego każe je zaliczać do systematycznego procesu edukacji, w którym podróż i zwiedzanie odgrywają tylko drugorzędną rolę, jednak przyjmując powszechną definicję turystyki i turysty, oraz uwzględniając element edukacyjny w naszej definicji byłibyśmy zobligowani do uznania także tej grupy za turystów kulturowych w najszerszym znaczeniu tego słowa. Jednocześnie, powołując się na zawarte w prezentowanej definicji określenie „powiększenie wiedzy o zorganizowanym przez człowieka świecie otaczającym jako wytworze kultury” można wyeliminować z tak nakreślonych ram turystyki kulturowej przedsięwzięcia tych osób, które w trakcie dłuższego pobytu szkolnego lub naukowego poza miejscem zamieszkania poszerzają tylko swoją wiedzę specjalistyczną,

⁴¹ Pozostawiając tylko ten człon definicji jako jej element selektywny (wyróżniający) moglibyśmy narazić się na zarzut, że w tak ujętym zakresie turystyki kulturowej mieszczą się na przykład wyjazdy o charakterze biznesowym czy zdrowotnym, także skierowane ku celom o charakterze antropogenicznym jak sanatoria czy centra konferencyjne.

⁴² Od chwili wydania „Krytyki czystego rozumu” I. Kanta nie jest kwestionowana przynajmniej znacząca rola podmiotu poznającego w procesie przyswajania wszelkiej wiedzy i wpływ tegoż podmiotu na ostateczny kształt własnego obrazu świata, odbieranego jako zespół fenomenów. Taka zaś droga poznawania rzeczywistości uwarunkowana jest „regulacyjnymi” strukturami myślenia, zależnymi od środowiskowo akceptowanych systemów przekonań.

nie interesując się przy tym generalnie owym „światem otaczającym” i nie dokonując świadomej refleksji na temat kulturowej genezy i charakteru rzeczy, miejsc czy wydarzeń, z którymi są konfrontowani podczas swojego pobytu. W konsekwencji pobytu na studiach zagranicznych, dłużej trwające pobyty szkolne oraz korzystanie ze stypendiów naukowych i studenckich wyłącznie w celach naukowych nie powinny być zaliczane wprost do turystyki kulturowej. Nie wyklucza to jednak możliwości uczestnictwa osób korzystających z takich form edukacji w krótszych wyprawach kulturowych podczas trwania ich zagranicznego pobytu.

Sformułowanie „organizowany przez człowieka świat otaczający” oznacza tutaj, że celem turystyki kulturowej może być nie tylko – choć zawsze w pierwszym rzędzie – każde dobro o charakterze antropogenicznym (wytworzone przez działalność ludzką) ale w określonej sytuacji także walory naturalne (np. wyjątkowe krajobrazy, formacje geologiczne albo procesy czy zjawiska przyrodnicze, formy życia roślin i zwierząt itd.), o ile zostały one przekształcone lub przynajmniej w jakiś sposób uporządkowane przez działalność człowieka. Decydujemy się na to z dwóch względów. Po pierwsze dlatego, że natura we współczesnym – gęsto zaludnionym i wysoce zurbanizowanym – środowisku europejskim jest niemal nieodłączna od porządkujących ją, „cywilizujących” lub wręcz przystosowujących do wymagań człowieka aktów ludzkiej działalności, jak zakładanie obszarów chronionych, parków krajobrazowych, szlaków wędrówkowych, regulacja cieków i zbiorników wodnych, a także służących wprost edukacji przyrodniczej obiektów jak arboreta i palmiarnie, oranżerie, muzea przyrodnicze, ogrody botaniczne i zoologiczne. Po drugie, liczne podróże na łono natury, zwłaszcza do obszarów chronionych, posiadają wyraźny aspekt edukacyjny, będący z kolei istotnym elementem podróży kulturowych od czasu ich pojawienia się. Dlatego wyprawa turystyczna, której celem jest zorganizowana przez człowieka przyroda, zaś głównym motywem podjęcia powiększenie wiedzy o niej właśnie jako tak a nie inaczej zorganizowanej, powinna być uważana za wyprawę kulturową. Nie oznacza to oczywiście, że wyprawa alpinistyczna o czysto sportowym charakterze mogłaby zostać zakwalifikowana do turystyki kulturowej – nie posiada ona znamion wymaganych od turystyki kulturowej ani edukacyjnej, gdyż nie jest okazją do spotkania z wytworami człowieka lub przekształconym przez niego środowiskiem, nie jest też motywowana chęcią powiększenia własnej wiedzy o nim.

Istotne sformułowanie, mówiące o „powiększeniu wiedzy” uczestników wypraw turystycznych w pierwszej kolejności wyraźnie akcentuje przynależność wypraw o charakterze edukacyjnym do współczesnej turystyki kulturowej. Jest to w zgodzie z opinią znacznej grupy badaczy turystyki kulturowej [McIntosh,

Goeldner 2005, s. 123⁴³; Adams 1995, s.5; Jagusiewicz 2002, s. 105 i inni]. Takie brzmienie tego fragmentu definicji oznacza jednocześnie, że poza wskazanym zakresem turystyki kulturowej znajdują się także typowe wyprawy naukowo-badawcze, podejmowane przez specjalistów. Nie chodzi w nich przecież tylko o poszerzenie indywidualnej wiedzy uczestników (edukację) o kolejne znane już i uznane naukowo treści, lecz o wiedzę nową dla całej ludzkości, zaś uczestnicy tych wypraw odbywają je w ramach swojej wynagradzanej działalności zawodowej (co generalnie przeczy ogólnie przyjętemu rozumieniu turystyki i turysty).

Z kolei brak wyraźniejszego rozróżnienia na walory „kultury wysokiej” (lub określone za pomocą innych pojęć walory tradycyjnie uznawane za kulturowe) i walory „kultury popularnej” oznacza, że definicja obejmuje całość walorów mających odniesienie do kultury w zbiorze celów turystyki kulturowej, zatem ich rozgraniczenie (jeśli okaże się przydatne) zachodzi dopiero podczas (wewnętrznej) klasyfikacji typów i form tej turystyki⁴⁴. Takie też rozgraniczenie na turystykę kulturową w ścisłym (klasycznym, „wysokim”, czyli elitarnym) i szerszym, współczesnym rozumieniu oraz dodatkowo na turystykę edukacyjną zostanie podjęte poniżej, w ramach charakterystyki poszczególnych wypraw kulturowych.

Jako istotne cechy turystyki kulturowej, czyli takie, które odróżniają ją od innych rodzajów turystyki, wymienione zostają dwa (komplementarne wobec siebie) kryteria. Podróż można zatem zakwalifikować do turystyki kulturowej przy spełnieniu jednego z dwóch warunków. W pierwszym przypadku jej program musi zawierać treści kulturowe w stopniu „zasadniczym”, czyli w ilości lub intensywności wyraźnie przeważającej, konstytuującej daną ofertę podróży i odróżniającą ją od innych ofert ukierunkowanych na tę samą destynację. W drugim przypadku element kulturowy jest decydujący od strony uczestnika, zatem po prostu on sam podejmuje (prywatną) podróż z uwagi na tę wartość lub uczestniczy

⁴³ Definicja tych autorów utożsamia nawet całą turystykę kulturową z jej aspektem edukacyjnym: „turystyka kulturowa to wszystkie aspekty podróży, dzięki którym podróżujący uczą się historii i poznają dziedzictwo kulturowe innych lub dowiadują się o współczesnych sposobach ich życia i myślenia.” (tłum. za: Buczkowska 2008, s. 21).

⁴⁴ Pierwotny tekst definicji, zamieszczony w wydaniu 1 niniejszego opracowania, na s. 31 brzmiał jak następuje: „Nazwą turystyki kulturowej możemy określić te wszystkie grupowe lub indywidualne wyprawy o charakterze turystycznym, w których spotkanie uczestników podróży z obiektami, wydarzeniami i innymi walorami kultury wysokiej lub popularnej albo powiększenie ich wiedzy o organizowanym przez człowieka świecie otaczającym jest zasadniczą częścią programu podróży lub stanowi rozstrzygający argument dla indywidualnej decyzji o jej podjęciu lub wzięciu w niej udziału” [2008a, s. 31]. Jej treść została zmodyfikowana w niniejszym wydaniu, przy czym zmiana w stosunku do definicji pierwotnej obejmuje rezygnację z wyodrębniania wśród celów wypraw turystycznych artefaktów tzw. „kultury wysokiej” i „kultury popularnej”, co jest rezultatem dokonanego w międzyczasie procesu akceptacji dla szerokiego pojmowania sfery kulturowej w środowisku zajmujących się turystyką i naukową refleksją nad turystyką kulturową w Polsce.

w podjętej na podstawie takich motywów prywatnej podróży grupy osób. Tym samym zostaje w istotnej mierze wyeliminowany problem jednoznacznego zakwalifikowania niektórych form wypoczynku o charakterze wypoczynkowym z udziałem treści kulturowych, na który wskazuje Kowalczyk [2008b, s. 16].

Jak wynika z powyższego, zakres przedstawionego tu pojęcia turystyki kulturowej obejmuje zarówno wyprawy grupowe (które są zazwyczaj zorganizowane i przebiegają zgodnie z ustalonym programem), jak i podróże indywidualne, których uczestnicy często dopiero na miejscu podejmują spontaniczne decyzje o zwiedzeniu określonych obiektów czy udziale w imprezie kulturalnej. Tak wyraźne wskazanie obu grup podróży konieczne jest z uwagi na potrzebę zauważenia i jednoznacznego potwierdzenia przynależności do turystyki kulturowej coraz szybciej rosnącej liczby indywidualnych podróży turystów, nie korzystających z oferty zorganizowanych wycieczek. W wielu przypadkach ich osobiste czy realizowane w małych grupach prywatne wyprawy ukierunkowane są w dużej mierze (a więc „zasadniczo”) na zwiedzanie obiektów dziedzictwa kulturowego, zapoznanie z materialnymi wytworami kultury współczesnej, charakterystycznymi dla danego konkretnego miejsca lub regionu, czy na poszerzenie wiedzy, spełniają zatem warunki konieczne do zaliczenia ich do podróży kulturowych. Rodzi to jednak z kolei pewien problem interpretacyjny: wiele z takich wycieczek o nie ustalonym z góry programie okazuje się wyprawami kulturowymi dopiero „*post factum*”, kiedy można stwierdzić, że wyprawa „zrealizowana” wśród swych faktycznych celów zawierała liczne elementy, które można określić jako „kulturowe” w opisanym znaczeniu tego terminu. W związku z tym nie da się zapewne uniknąć trudności z badawczym ujęciem i statystycznym uporządkowaniem tego rodzaju podróży. Niemniej z uwagi na wyraźne współczesne tendencje w rozwoju turystyki w ogóle, a turystyki kulturowej w szczególności, należało w naszym ujęciu zjawiska uwzględnić także tę grupę podróżujących, bez wątpienia przecież będących turystami.

Przedstawiona definicja nie może sobie oczywiście rościć pretensji do zupełnego wyczerpania treści wieloaspektowego fenomenu turystyki kulturowej, ani do kompletnego ujęcia wszystkich zjawisk składających się na nią. W szczególności nie może ona być do końca adekwatna w odniesieniu do indywidualnych wyobrażeń na temat kultury i turystyki kulturowej, oraz do wynikających z nich zachowań pojedynczych podróżujących. Mogłoby się oczywiście zdarzyć, że ktoś podjąłby decyzję udziału w zorganizowanej imprezie turystycznej ze względu na jeden jej określony element o znaczeniu kulturowym, co nie przesądza, że sama podróż zgodnie z ogólnym jej programem musi mieć charakter wyprawy kulturowej. W takim szczególnym przypadku moglibyśmy, zgodnie z interpretacją Dreyera,

mówić o „subiektywnej podróży kulturowej” [2000, s.27], spełnia ona bowiem wymagania turystyczno-kulturowe tylko dla naszego jednego uczestnika. Ponieważ jednak turystyka (a zwłaszcza kulturowa) jest zjawiskiem o charakterze w wysokim stopniu humanistycznym, próbując ją opisać i sklasyfikować nie ustrzeżemy się nigdy od pojedynczych wyjątków, uwarunkowanych osobistymi decyzjami ludzi.

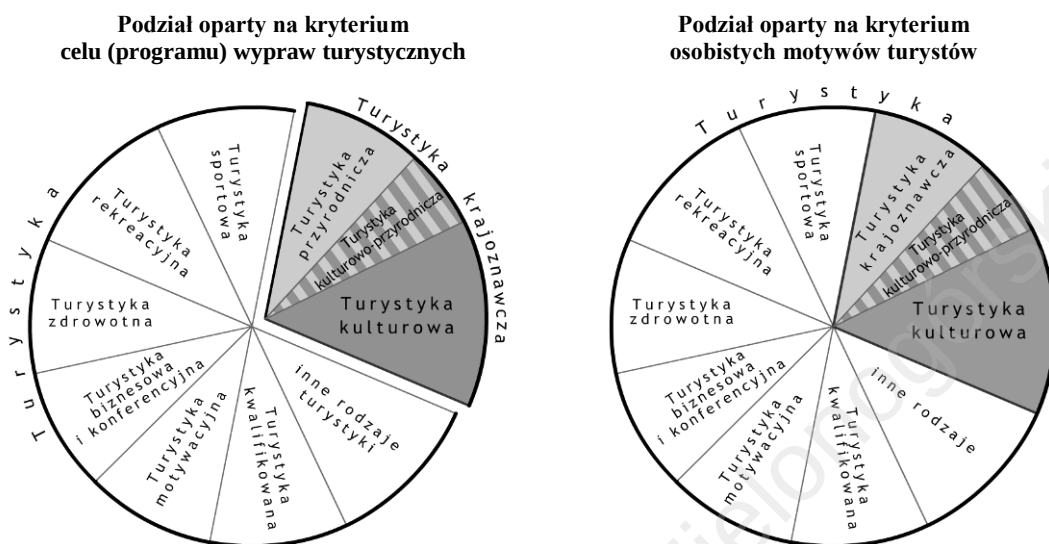
W możliwie ścisłej definicji, mającej spełniać zadanie wyodrębnienia turystyki kulturowej, nie może być także w pełni uwzględnione wspomniane powyżej najszersze spojrzenie uniwersalne. Dlatego, choć należy docenić jego rolę dla całej humanistycznej refleksji nad turystyką, a także dla analizy jej znaczenia społecznego i formułowania jej zadań w dialogu międzykulturowym – zaproponowana przez nas definicja nie w pełni może je wykorzystać. Wynika to z faktu, że funkcjonalne definiowanie turystyki kulturowej musi mieć na celu przede wszystkim jej możliwie jasne i ostre rozgraniczenie od pozostałych segmentów turystyki. Przedstawiona propozycja definicji usiłuje z jednej strony spełnić kryteria definicji akademickiej, możliwej do zastosowania w klasyfikacji w ramach rodzących się samodzielnych nauk o turystyce i w kontekście najpowszechniej dziś przyjmowanego sposobu pojmowania turystyki kulturowej. Z drugiej strony zastosowane w niej jednocześnie dwóch komplementarnych wobec siebie kryteriów wyodrębnienia turystycznych wypraw kulturowych umożliwi jej użycie dla zaspokojenia realnie istniejących potrzeb: dla szczegółowej i ukierunkowanej na poszczególne formy i typy wypraw analizy tego zjawiska, dla identyfikacji i segmentacji poszczególnych rodzajów ofert, wreszcie – w przypadku jej przyjęcia i praktycznego zastosowania przez podmioty aktywne na rynku turystycznym - dla promocji i dystrybucji propozycji i produktów tak ujętej turystyki kulturowej wśród potencjalnych konsumentów.

1.6. Turystyka kulturowa jako odrębny rodzaj w ramach zjawiska turystyki

Przy uznaniu motywacji samego turysty oraz faktycznie zrealizowanego programu wyprawy za decydujące kryteria zakwalifikowania jego związanej z wyjazdem aktywności do poszczególnych rodzajów turystyki, nie będzie trudne rozgraniczenie turystyki kulturowej od turystyki rekreacyjnej, kwalifikowanej, zdrowotnej, biznesowej, sportowej, motywacyjnej czy jeszcze innych, mniej popularnych jej rodzajów. Pewien problem stanowi natomiast wyraźniejsze ustalenie relacji turystyki kulturowej do tego spośród typów turystyki, historycznie wyodrębnianych przez polskich badaczy, który wydaje się być jej znaczeniowo

najbliższy. Jest nim turystyka krajoznawcza. Stanowi ona funkcję i w pewnym sensie praktyczną realizację krajoznawstwa, zatem dla jej zdefiniowania musi najpierw zostać bliżej wyjaśnione znaczenie tego terminu. Krajoznawstwo jest definiowane jako „ogół wiedzy o kraju (zazwyczaj ojczystym) lub jego regionie, obejmujący zagadnienia geograficzne, historyczne, archeologiczne, etnograficzne, przyrodnicze; zdobywanie takiej wiedzy; także: ruch społeczny popularyzujący wiadomości o kraju poprzez różne formy turystyki” [Zgółkowska, 1998, t. 17. s. 456]. Wynika z tego, że w przypadku krajoznawstwa mamy do czynienia najpierw z dziedziną wiedzy teoretycznej, mieszczącej się w zakresie nauk geograficznych a także fragmentarycznie nauczanej w ramach przedmiotów szkolnych (w tym głównie geografii). Dopiero w następnej kolejności krajoznawstwo jest ruchem społecznym (a zatem nie ukierunkowanym na działalność komercyjną), który zmierza do rozpowszechniania wiedzy o własnym kraju poprzez pobudzanie, realizowanie i organizowanie aktywności turystycznej. Krajoznawstwu przypisuje się przy tym istotne funkcje poznawcze⁴⁵, widząc w nim nawet właściwą treść całego ruchu turystycznego, co w świetle powszechnie uznawanych, bardzo szerokich definicji turystyki wydaje się nie mieć uzasadnienia, jako że motywacją do podjęcia aktywności turystycznej i istotnym elementem czasu wolnego w jej ramach są przecież także odpoczynek i rozrywka [Gaworecki 2003, s. 31]. Aktywność turystyczną, zmierzającą do realizacji celów krajoznawczych określa się jako turystykę krajoznawczą, uściślając przy tym zakres jej zainteresowań do poznawania zasobów i walorów przyrodniczych, w tym ukształtowanych bez ingerencji człowieka (jak osobliwości flory i fauny, a także zasoby geologiczne i walory dziewiczego krajobrazu) oraz zasobów i walorów poza przyrodniczych, czyli ukształtowanych przez człowieka (określanych jako antropogeniczne) [Suprewicz, 2005, s. 158n].

⁴⁵ Por. Łobożewicz, Bieńczyk, 2001, s. 188. „(...) krajoznawstwo jest działalnością zaspokajającą potrzeby poznawcze turysty. Krajoznawstwo wypełnia treścią ruch turystyczny. Bez krajoznawstwa turystyka byłaby zwykłym przemieszczaniem się w przestrzeni, podróżą, marszem, jazdą czy pływaniem. W niektórych przypadkach turystyka upodobiłaby się do sportu masowego”.

Ryc. 1. Turystyka kulturowa a inne rodzaje turystyki

Źródło: Opracowanie własne

Oznacza to, że przy przyjęciu kryterium fizycznego celu wyprawy jako decydującego o jej zakwalifikowaniu do rodzajów turystyki, turystyka krajoznawcza może być dla turystyki kulturowej pojęciem nadrzędnym – za swoje potencjalne cele uznaje ona bowiem wszystkie zasoby i walory na terenie danego kraju, zatem zarówno te zaliczane do wytworów kulturowych, jak i te określane mianem przyrodniczych (przy czym także niektóre cele przyrodnicze stanowią obiekt zainteresowania turystyki kulturowej (por. 1.4.7.). Zgodnie z takim kryterium wyodrębniania w ramach turystyki krajoznawczej poza obrębem turystyki kulturowej pozostałyby tylko te cele krajoznawcze, które w żaden sposób nie zostały ukształtowane ani przetworzone przez człowieka, czyli cele mające charakter przyrodniczy w sensie ścisłym⁴⁶, ponieważ pozostałe walory przyrodnicze są celem niektórych wypraw turystyki kulturowej. Z kolei przy przyjęciu motywacji samego turysty jako decydującego kryterium ten wyraźny podział nieco się komplikuje. Uczestnik turystyki kulturowej wybiera tę właśnie formę podróży m.in. ze względu na chęć spotkania (rozumianego jako forma osobistej konfrontacji) z określonym środowiskiem kulturowym, zatem motywy poznawcze, choć odgrywają w tym na pewno ważną rolę, nie wyczerpują całego zakresu jego motywacji. Klasyczny

⁴⁶ Suprewicz, 2005, s. 158. Autor oznacza wprowadzając terminem „zasoby i walory przyrodnicze sensu stricto” wszystkie (a więc także przekształcone) walory przyrody, niemniej następnie dokonuje ich dokładniejszego podziału.

turysta kulturowy może (i zapewne także powinien) chcieć więcej niż tylko „poznać” miejsca, obiekty i wydarzenia, które są celem jego podróży – może on także uczynić owo spotkanie okazją do głębiej idącego dialogu między kulturą własnego kręgu a zwiedzanego środowiska kulturowego. Jeśli dodatkowo przyjmiemy, że głównym wyrażanym celem krajoznawstwa jest poznanie przede wszystkim własnego kraju, zakresy obydwu pojęć: turystyki krajoznawczej i kulturowej rozciągają się w znacznie większym stopniu, ponieważ w takiej sytuacji tylko wyprawy kulturowe ukierunkowane na poznanie własnego dziedzictwa kulturowego mogą być rozważane w kontekście ich relacji do krajoznawstwa. Podsumowując, relacja turystyki kulturowej do turystyki krajoznawczej może być różnie określana: w zależności od kryteriów podziału i sposobu definiowania poszczególnych rodzajów turystyki, turystyka kulturowa albo stanowi (przeważającą) część turystyki krajoznawczej, albo ich zakresy się przecinają (por. ryc. 1.), przy czym najmniejszą możliwą częścią wspólną są wyprawy zmierzające do poznania walorów antropogenicznych własnego kraju.

1.7. Turystyka kulturowa a turystyka krajoznawcza

Przy uznaniu motywacji samego turysty oraz faktycznie zrealizowanego programu wyprawy za decydujące kryteria zakwalifikowania jego aktywności, związanej z wyjazdem do poszczególnych rodzajów turystyki, nie jest trudne rozgraniczenie turystyki kulturowej od turystyki rekreacyjnej, kwalifikowanej, zdrowotnej, biznesowej, sportowej, motywacyjnej czy jeszcze innych, mniej popularnych jej rodzajów. Pewien problem stanowi natomiast wyraźniejsze ustalenie relacji turystyki kulturowej do tego spośród typów turystyki, wyodrębnianych przez polskich badaczy, który wydaje się być jej znaczeniowo najbliższy.

Jest nim **turystyka krajoznawcza**. Stanowi ona funkcję i w pewnym sensie praktyczną realizację **krajoznawstwa**, zatem dla jej zdefiniowania musi najpierw zostać bliżej wyjaśnione znaczenie tego terminu. Krajoznawstwo jest określane jako „ogół wiedzy o kraju (zazwyczaj ojczystym) lub jego regionie, obejmujący zagadnienia geograficzne, historyczne, archeologiczne, etnograficzne, przyrodnicze; zdobywanie takiej wiedzy; także: ruch społeczny popularyzujący wiadomości o kraju poprzez różne formy turystyki”⁴⁷. Wynika z tego, że w przypadku krajoznawstwa mamy do czynienia najpierw z dziedziną wiedzy teoretycznej,

⁴⁷ Por. Zgólkowa H., 1998, hasło „krajoznawstwo”, tom 17, s. 456.

mieszczącej się w zakresie nauk geograficznych a także fragmentarycznie nauczanej w ramach przedmiotów szkolnych (w tym głównie geografii). Dopiero w następnej kolejności krajoznawstwo jest ruchem społecznym (a zatem nie ukierunkowanym na działalność komercyjną), który zmierza do rozpowszechniania wiedzy o własnym kraju poprzez pobudzanie, realizowanie i organizowanie aktywności turystycznej. Krajoznawstwu przypisuje się przy tym istotne funkcje poznawcze⁴⁸, widząc w nim nawet właściwą treść całego ruchu turystycznego, co w świetle powszechnie uznawanych, bardzo szerokich definicji turystyki wydaje się nie mieć uzasadnienia, jako że motywacją do podjęcia aktywności turystycznej i istotnym elementem czasu wolnego w jej ramach są przecież także odpoczynek i rozrywka⁴⁹. Aktywność turystyczną, zmierzającą do realizacji celów krajoznawczych określa się jako turystykę krajoznawczą, uściślając przy tym zakres jej zainteresowań do poznawania zasobów i walorów przyrodniczych, w tym ukształtowanych bez ingerencji człowieka (jak osobliwości flory i fauny, a także zasoby geologiczne i walory dziewiczego krajobrazu) oraz zasobów i walorów pozaprzyrodniczych, czyli ukształtowanych przez człowieka (określanych jako antropogeniczne) [Suprewicz 2005, s. 158n]. Zamieszczona powyżej rycina. 1 uwzględnia relacje między turystyką kulturową a turystyką krajoznawczą w prezentacji podziału turystyki na poszczególne rodzaje.

Przy przyjęciu kryterium fizycznego celu wyprawy jako decydującego o jej zakwalifikowaniu do rodzajów turystyki, turystyka krajoznawcza może być dla turystyki kulturowej pojęciem nadrzędnym – za swoje potencjalne cele uznaje ona bowiem wszystkie zasoby i walory na terenie danego kraju, zatem zarówno te zaliczane do kulturowych, jak i te określane mianem przyrodniczych (przy czym także niektóre cele przyrodnicze stanowią obiekt zainteresowania turystyki kulturowej (por. 1.4.7.)). Zgodnie z takim kryterium wyodrębniania w ramach turystyki krajoznawczej poza obrębem turystyki kulturowej pozostałyby tylko te cele krajoznawcze, które w żaden sposób nie zostały ukształtowane ani przetworzone przez człowieka, czyli cele mające charakter przyrodniczy w sensie ścisłym⁵⁰. Pozostałe walory przyrodnicze mogą być celem niektórych wypraw turystyki kulturowej, określanych jako podróże

⁴⁸ Por. Łobożewicz T., Bieńczyk G., 2001, s. 188. „(...) krajoznawstwo jest działalnością zaspokajającą potrzeby poznawcze turysty. Krajoznawstwo wypełnia treścią ruch turystyczny. Bez krajoznawstwa turystyka byłaby zwykłym przemieszczaniem się w przestrzeni, podróżą, marszem, jazdą czy pływaniem. W niektórych przypadkach turystyka upodabniałaby się do sportu masowego”.

⁴⁹ Taką opinię wyraża także W. Gaworecki [2003, s. 31].

⁵⁰ Tamże, s. 158. Autor oznacza wprawdzie terminem „zasoby i walory przyrodnicze sensu stricto” wszystkie (a więc także przekształcone) walory przyrody, niemniej następnie dokonuje ich dokładniejszego podziału.

kulturowo-przyrodnicze (por. rozdz. 2.3.7.). Z kolei przy przyjęciu motywacji samego turysty jako decydującego kryterium ten wyraźny podział nieco się komplikuje. Uczestnik turystyki kulturowej wybiera tę właśnie formę podróży m.in. ze względu na chęć spotkania (rozumianego jako forma osobistej konfrontacji) z określonym środowiskiem kulturowym, zatem motywy poznawcze, choć odgrywają na pewno ważną rolę, nie wyczerpują całego zakresu jego motywacji. Klasyczny turysta kulturowy może (i zapewne także powinien) chcieć więcej niż tylko „poznać” miejsca, obiekty i wydarzenia, które są celem jego podróży – może on także uczynić owo spotkanie okazją do głębiej idącego dialogu między kulturą własnego kręgu a zwiedzanego środowiska kulturowego. Jeśli dodatkowo przyjmiemy, że głównym wyrażanym celem krajoznawstwa jest poznanie przede wszystkim własnego kraju, zakresy obydwu pojęć: turystyki krajoznawczej i kulturowej rozmiągają się w znacznym stopniu, ponieważ w takiej sytuacji tylko wyprawy kulturowe ukierunkowane na poznanie własnego dziedzictwa kulturowego mogą być rozważane w kontekście ich relacji do krajoznawstwa. Podsumowując, relacja turystyki kulturowej do turystyki krajoznawczej może być różnie określana: w zależności od kryteriów podziału i sposobu definiowania poszczególnych rodzajów turystyki turystyka kulturowa albo stanowi (większą) część turystyki krajoznawczej, albo ich zakresy się przecinają, przy czym naturalnym wspólnym polem są wyprawy kulturowo-przyrodnicze, zaś w zależności od definicji krajoznawstwa mogą je stanowić także podróże zmierzające do poznania walorów antropogenicznych własnego kraju.

1.8. Współczesny turysta kulturowy – profil

Po ustaleniu treści i zakresu pojęcia turystyki kulturowej wypada zająć się jeszcze jedną kwestią, mającą istotne znaczenie dla określenia potencjału szlaków turystycznokulturowych. Jest nią zagadnienie grupy docelowej oferty turystyki kulturowej, czyli turystów zainteresowanych podróżami tego rodzaju. Istniejące opracowania naukowe klasyfikują tę grupę bardzo różnie, będąc zgodne tylko w jednym: iż nie jest ona jednolita. Wydaje się, że wspólną cechą tak różnie charakteryzowanych grup może być występująca w różnym natężeniu kulturowa motywacja turystów, wyrażająca się w wyborze określonych typów celów podróży i zwiedzania.

Najprostszy podział proponuje raport irlandzkiego centrum statystycznego z roku 1988⁵¹, który na podstawie analizy badań podjętych w skali (ówczesnej) Unii Europejskiej wyróżnia na podstawie motywacji podjęcia podróży najpierw nieco ponad 34 milionów spośród zachodnioeuropejskich turystów (co stanowi około 23% całości) jako turystów kulturowych, następnie jednak dokonuje wśród nich rozróżnienia na dwie grupy. Są to: „*specific cultural tourists*” (konkretni turyści kulturowi) – czyli osoby, dla których motyw odwiedzenia obiektów kulturowych lub uczestnictwa w wydarzeniu kulturalnym był decydujący dla podjęcia podróży albo przynajmniej był jednym z ważnych argumentów przemawiających za jej podjęciem. Stanowią oni niecałe 10 procent w grupie turystów kulturowych (zatem nieco ponad 3 miliony osób) i można ich określić jako **turystów kulturowych w sensie ścisłym**. Druga grupa to „*general cultural tourists*” (turyści ogólnokulturowi), czyli osoby, które korzystają z oferty kulturowej (obok innych ofert) podczas swoich wyjazdów, albo wybierają ofertę zorganizowanej wyprawy z elementami kulturowymi, lecz nie jest to dla nich motyw decydujący o podjęciu podróży. Ta grupa stanowi ponad 90% wśród turystów zakwalifikowanych jako kulturowi (ok. 31.5 miliona osób), i może być nazwana **turystami kulturowymi w sensie szerszym**. Pewną słabością tej klasyfikacji jest konieczność rozróżnienia, w którym przypadku motyw kulturowy był „decydujący”, a kiedy stanowił tylko „jeden z ważnych” motywów.

Inną próbę klasyfikacji podejmują McKercher i Du Cros [2002, s. 32], którzy na podstawie swoich badań turystów odwiedzających Hongkong określają pięć różnych grup turystów kulturowych. Są to najpierw „*purposeful cultural tourists*” (turyści celowo kulturowi), dla których doświadczenie innej kultury i/lub powiększenie swej wiedzy o niej jest głównym zainteresowaniem, decydującym o podjęciu podróży i wyborze jej celów. Druga grupa to „*sightseeing cultural tourists*” (turyści kulturowo-krajoznawczy), dla których doświadczenie innej kultury jest mniej istotne niż (najważniejsze dla nich) zwiedzenie najbardziej znanych obiektów i uczestnictwo w wydarzeniach kulturowych. Trzecią grupę określa termin „*casual cultural tourists*” (turyści kulturowi powierzchowni), którzy widzą w aspektach i celach kulturowych jeden z mniej ważnych elementów w procesie decyzji wyboru celu swojej podróży i w czasie jej trwania nie angażują się głębiej w ten element programu. Kolejną, czwartą grupę stanowią „*incidental cultural tourists*” (ubocznicy turyści kulturowi), nie kierujący się podczas wyboru destynacji motywami kulturowymi i tylko pobieżnie uczestniczący w ofercie kulturowej

⁵¹ Raport pod tytułem „Inventory of Cultural Tourism Ressources in the Member States and Assessment of Methods Used to Promote Them, zamieszczony w Irish Tourist Board [1988]. Wyniki i oparte na nich proponowane definicje za: Lohmann [1999, s. 63n].

podczas podróży. Wreszcie grupa piąta i ostatnia: „*serendipitous cultural tourists*” (przypadkowi turyści kulturowi) to osoby, które nie szukały wprowadzić możliwości zwiedzania obiektów kulturowych przy wyborze celów podróży, lecz podczas jej trwania zaangażowały się w te elementy programu wyprawy i wyniosły z nich głębsze doświadczenia. W spolszczonej wersji tej klasyfikacji, zaproponowanej przez Buczkowską [2008, s. 41] grupy te noszą odpowiednio nazwy: turystów kulturowych ukierunkowanych na kulturę (grupa 1), turystów kulturowych zwiedzających (2), turystów kulturowych z przypadku (3), turystów kulturowych pospolitych (4) i turystów kulturowych incydentalnych (5).

Bardzo ciekawa jest próba ustalenia profilu turystów kulturowych, zaproponowana przez autorkę jednej z ważniejszych publikacji naukowych poświęconych turystyce kulturowej, Melanie K. Smith [2003, s.37]. Opierając się na liście preferencji (w tym odwiedzanych miejsc, wydarzeń i aktywności wybieranych podczas podróży turystycznej) wyodrębnia ona siedem „podtypów” turysty kulturowego:

- „turysta dziedzictwa” (*heritage tourist*) wybiera jako cele zwiedzania głównie zamki, pałace, pozamiejskie rezydencje, stanowiska archeologiczne, pomniki, pozostałe obiekty architektury, muzea i miejsca związane z religią,
- turysta „sztuki” (*arts tourist*) preferuje podróże związane z wizytą w teatrach, udziałem w koncertach, zwiedzaniem galerii, uczestnictwem w festiwalach, wydarzeniach karnawałowych i innych imprezach artystycznych a także zwiedzanie miejsc związanych z literaturą piękną,
- turysta kreatywny (*creative tourist*) szuka w swoich podróżach możliwości aktywnego uprawiania m.in. sztuki fotografowania, malarstwa, rzeźby w glinie, gotowania, rozwijania umiejętności rzemieślniczych czy też nauczania się języków obcych,
- miejski turysta kulturowy (*urban cultural tourist*) zwiedza miasta historyczne, odrestaurowane zabytki przemysłu, elementy zagospodarowania wybrzeży rzek, atrakcje dziedzictwa materialnego, w tym artystycznego, nie gardzi także okazjami do zasmakowania w wieczornym i nocnym życiu miast oraz okazją do egzotycznych zakupów,
- wiejski turysta kulturowy (*rural cultural tourist*) wybiera dla siebie wiejskie krajobrazy, farmy lub gospodarstwa agroturystyczne, muzea środowiska i ekologiczne, parki narodowe i szlaki kulinarne, w tym winne, - kulturowy turysta tubylczy (*indigenous cultural tourist*) preferuje pobyt wśród ludzi żyjących w okolicach odległych od nowoczesnej cywilizacji: mieszkańców obszarów górskich, leśnych i pustynnych, odwiedza także kulturalne ośrodki grup autochtonicznych, ogląda wytwory ich sztuki i rzemiosła, uczestniczy

w miejscowych festiwalach i innych eventach związanych z miejscową kulturą, - turysta kultury popularnej (*popular cultural tourist*) zwiedza parki tematyczne i inne atrakcje wykreowane dla potrzeb turystyki (*themed attractions*), centra handlowe, uczestniczy w koncertach muzyki popularnej, imprezach sportowych, medialnych, projekcjach filmów, zwiedza jednak także miejsca związane z historią przemysłu oraz muzea mody i designu.

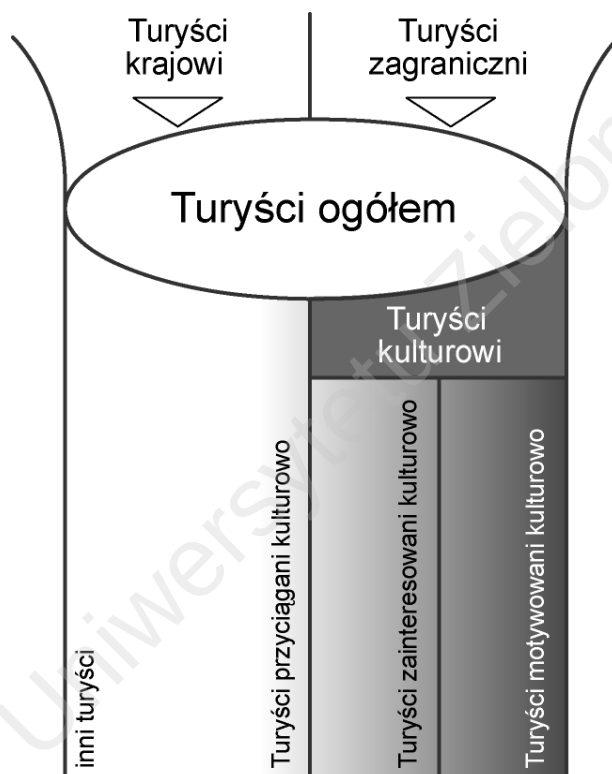
Rozwijając zwięźle rozróżnienie M. Bywatera [1993] nieco inną klasyfikację przyjął niemiecki badacz W. Nahrstedt [1997, s. 105-109]. Według niego dla celów badawczych i dla ukierunkowanego tworzenia oferty turystycznej wystarczający jest podział turystów kulturowych na trzy grupy, dokonany na podstawie opisowego kryterium ich stosunku do kulturowych celów, elementów i aspektów podejmowanej w czasie wolnym podróży.

1. Pierwszy typ stanowi **turysta motywowany kulturowo** (*der kulturell motivierte Tourist*), którego Nahrstedt nazywa także „turystą idealnym”. Cel swojej podróży wybiera on, kierując się właśnie ofertą kulturową. Spędza on zazwyczaj szereg dni w miejscowości docelowej, uczestnicząc w prowadzonych przez przewodników zwiedzaniach. Jest w wysokim stopniu zmotywowany, by dowiedzieć się tak wiele, jak to możliwe o kulturowych obiektach swoich wycieczek. Ten typ według wyników wycinkowych badań, przytaczanych przez autora, stanowi mniej więcej 5% wszystkich turystów kulturowych.
2. Do typu drugiego zaliczają się osoby określone jako **turysta zainteresowany kulturowo** (*der kulturell interessierte Tourist*). Tych odwiedzających interesują specjalne oferty kulturowe. Zwiedzają oni chętnie dobrze znane miejscowości o kulturowym znaczeniu, wielkie wystawy, a także uczestniczą w powszechnie znanych i kojarzonych wydarzeniach. Wybierają raczej ofertę wypraw objazdowych nakierowanych na konkretne regiony lub tematy znane im z procesu edukacji, albo aktualnie obecne w przekazie medialnym, lub też sami takie wyprawy podejmują; z reguły jednak nigdzie nie zatrzymują się na dłużej. Tę grupę charakteryzuje korzystanie w turystyce z wzorców tworzonych przez ofertę masową. Osoby do niej zaliczane, niezależnie od ich pochodzenia, skłaniają się generalnie do odwiedzania tych samych miejsc w skali kontynentu (jak Wenecja, Paryż czy Ateny) lub danego kraju (jak np. katedra w Canterbury czy Oxford). Wiele prognoz dotyczących ruchu turystycznego zapowiada dalszy dynamiczny wzrost tej właśnie grupy.
3. Trzecią grupę tworzą osoby zdefiniowane jako **turysta przyciągany kulturowo** (*der kulturell ansprechbare Tourist*). Spędza on swój urlop nad morzem, w górach lub w innym interesującym przyrodniczo miejscu (i to właśnie

środowisko stanowi dla niego główną wartość), odczuwa jednak od czasu do czasu potrzebę odwiedzenia ciekawego muzeum, zabytkowego kościoła lub obejrzenia znanego monumentu. W miarę popularyzacji idei „aktywnego urlopu” również liczba turystów kulturowych tego typu może wzrastać.

Opisany podział turystów kulturowych zgodny z klasyfikacją Nahrstedta, przedstawiony w kontekście pozostałych uczestników turystyki krajowej i zagranicznej ilustruje rycina 2.

Ryc. 2. Turyści i turyści kulturowi

Źródło: Opracowanie własne za: Nahrstedt 1997, s. 105

Inna klasyfikacja typów turystów kulturowych autorstwa M.L. Smith także opiera się na propozycji Bywatera. Jej autorka, również wyróżniając trzy grupy na podstawie „głębokości” ich kulturalnych zainteresowań, określa turystów kulturowych jako „motywowanych kulturowo” (*culturally motivated*), „inspirowanych kulturowo” (*culturally inspired*) oraz „przyciąganych kulturowo” (*culturally attracted*) [M.L. Smith 2003, s. 32]. Zarówno sama Smith, jak i przytaczający w polskiej literaturze jej charakterystykę turystów kulturowych K. Podemski [2008, s. 13] wskazując na trudności w ustaleniu bardziej

jednoznacznych kryteriów rozróżnienia poszczególnych typów turystów, jednocześnie przeciwstawiają ich opisywanemu szeroko w literaturze socjologicznej [Feifer 1985; Rojek, Urry, 1997; Urry 2007, s. 30] typowi „post-turysty”⁵²

Podobnie turystów zainteresowanych dziedzictwem kulturowym oraz przejawami kultury współczesnej klasyfikuje B. Barbier [2005], który przy okazji zestawienia wyników swoich badań dzieli ich na grupę „pasjonatów kultury” (podporządkowujących swój wyjazd motywacjom kulturalnym i zwiedzaniu), grupę urlopowiczów łączących zwiedzanie z wypoczynkiem w sposób „regularny” (poświęcających zawsze znaczącą część swojego wyjazdu poznawaniu miejscowej kultury i zwiedzaniu) oraz urlopowiczów zwiedzających „okazjonalnie” w zależności od wzbudzonego niejako już „na miejscu” zainteresowania tymi obiektami lub treściami. Autor tej publikacji ustala także (w oparciu o badanie 30- tysięcznej grupy turystów) proporcje pomiędzy tak wyodrębnionymi turystami kulturowymi i pozostałymi, oraz między poszczególnymi grupami turystów kulturowych. Turyści kulturowi mają zatem stanowić od 45 do 50 % wszystkich turystów. Z kolei od 10 do 15% z nich to „pasjonaci kultury”, zaś udział pozostałych dwóch grup: „regularnych” i „okazjonalnych” turystów kulturowych wśród wszystkich zainteresowanych kulturą wynosi odpowiednio od 30 do 40% dla pierwszych, i od 45 do 60% dla drugich. Można z pewnym przybliżeniem stwierdzić, że grupa turystów „pasjonatów” Barbier to odpowiednik „motywowanych kulturowo” turystów z klasyfikacji Nahrstedta, turyści regularnie poznający miejscową kulturę to odpowiednik turystów „zainteresowanych kulturowo”, zaś turyści przejawiający okazjonalnie zachowania turystów kulturowych to ci „przyciągani kulturowo” w propozycji Nahrstedta. Podobnie obie klasyfikacje zestawia K. Buczkowska [2009b, s. 84-85], przy czym ostatnią grupę wyłącza ona z kategorii turystów kulturowych.

Z przedstawionych propozycji charakterystyki i klasyfikacji turystów kulturowych skłaniamy się ku uznaniu tej autorstwa Nahrstedta za podstawową w toku naszych dalszych rozważań, szczególnie w ich części dotyczącej formułowania poszczególnych segmentów oceny potencjału turystyczno-kulturowego szlaków tematycznych. Klasyfikacja Nahrstedta oferuje bowiem szersze ujęcie kryterium podziału tej grupy turystów: wychodząc poza same tylko motywy podjęcia podróży, uzupełnia je krótką charakterystyką ich osobistego stosunku do wytworów kultury, co stanowi pewne novum w stosunku do propozycji

⁵² Odmienność turysty kulturowego w stosunku do „standardów mentalności ponowoczesnej” akcentuje także M. Kazimierzczak [2009, s. 55]. Przypisuje on mu zarazem jako cechę charakterystyczną zdolność do przyswojenia dziedzictwa kulturowego [s. 54], co w świetle ukazanego w niniejszym podrozdziale zróżnicowania preferencji, zachowań i celów tej grupy turystów rozważanej jako całość może się wydawać stwierdzeniem idącym zbyt daleko.

pierwszej. Z kolei proponując podział na trzy grupy, wykazuje ona znacznie mniejszy stopień skomplikowania przy próbach wskazania grupy docelowej dla danej konkretnej oferty (czyli turystów kulturowych, potencjalnie zainteresowanych badanym szlakiem jako systemem zwiedzania lub konkretnym typem obiektów) niż propozycje McKerchera i Du Crosa oraz Smith. Pewną jej słabością jest wprawdzie trudność stosowania jej do badań statystycznych przeprowadzanych na turystach, jako że granice jej opisowo zdefiniowanych kategorii wydają się mniej ostre i trudniejsze do zastosowania w ewentualnych badaniach ankietowych. Ponieważ jednak celem niniejszego opracowania nie są analizy statystyczne ruchu turystów, a raczej prezentacja turystyki kulturowej jako szerokiej grupy ofert i sposobu spędzania wolnego czasu, przyjmijmy ją za podstawę dla formułowania potrzeb grupy docelowej wszędzie tam, gdzie dokonanie tego okaże się konieczne. Wydaje się przy tym, że poza stosunkowo nielicznymi ofertami podróży, poświęconych tematом z zakresu „kultury elitarniej” (a zatem cieszącym się z powodu swej specyfiki ograniczonym zainteresowaniem) główną grupą docelową oferty szlaków turystycznych będą przedstawiciele drugiej (środkowej) grupy turystów zainteresowanych kulturowo. W kontekście ich zainteresowań i preferowanych zachowań podczas wypraw turystycznych struktura szlaku tematycznego jako zorganizowanego systemu penetracji turystycznej może okazać się najbardziej atrakcyjna. Mając na uwadze proponowaną tutaj definicję funkcjonalną turystyki kulturowej (rozdz. 2.5), opierającą się na przewadze kulturowych elementów w programie zorganizowanej wyprawy lub na rozstrzygającym znaczeniu kulturowej motywacji indywidualnego turysty, można dla dalszych rozważań (dotyczących m.in. zainteresowań, preferencji i częściej artykułowanych oczekiwań turystów kulturowych) jako podstawowe przyjąć to zawężone rozumienie turysty kulturowego, które proponuje Buczkowska: mianowicie wyłączając ostatnią grupę turystów „przyciąganych kulturowo”. W tym miejscu należy jednak uczynić zastrzeżenie, że turyści z grupy trzeciej, choć nie będą preferowali wielodniowych wypraw po szlakach turystyczno-kulturowych i tym samym potencjał szlaku jako całości nie musi być oceniany w odniesieniu do ich wymagań, mogą jednak niejednokrotnie stanowić znaczący ułamek korzystających z pojedynczych atrakcji o charakterze kulturowym (obiektów, miejsc, eventów i usług jak np. zwiedzanie) w poszczególnych miejscach. Dlatego ich zainteresowania i preferencje (o ile takie dadzą się ustalić) powinny być uwzględniane przy badaniu potencjału turystycznego poszczególnych obiektów, wydarzeń, organizacji, instytucji oraz przy konstrukcji ofert turystyki kulturowej.

1.9. Historyczne etapy rozwoju turystyki kulturowej

Po określeniu zakresu turystyki kulturowej wypada skupić się na głównych stadiach jej dziejowego rozwoju. Pozwoli to lepiej zrozumieć okoliczności towarzyszące pojawieniu się i wyodrębnieniu poszczególnych typów współczesnych wypraw kulturowych a także motywy, jakimi kierowali się (i kierują) ludzie, podejmujący podróże dla osobistego wzbogacenia. Nasze krótkie historyczne opracowanie nie ma na celu dać wyczerpującego opisu przedmiotu, nie przedstawimy tutaj także wszystkich aspektów wpływających na pojawianie się zorientowanych na dziedzictwo kulturowe lub spotkanie z obcą kulturą form podróżowania – takie opracowanie musiałoby przekroczyć ramy tej pracy. Dokładna analiza historyczna turystyki kulturowej będzie wymagała oddzielnych i intensywnych badań. Naszą intencją jest wskazać tylko na historyczną kolejność pojawiania się związanych z naszym przedmiotem podstawowych zjawisk i to tylko w tym zakresie, w jakim dały się one ująć w historiografii i jednoznacznie zakwalifikować jako aktywność natury turystycznej, spełniająca kryteria podróży kulturowych.

Antyk: Narodziny podróży dla wiedzy i spotkania z kulturą. W starożytnym świecie podróżowali zasadniczo tylko ci, którzy musieli (kupcy, żołnierze, nomadzi, uchodźcy) lub ci nieliczni, którzy mogli sobie na to pozwolić, przy czym dla ogromnej większości podróżujących przemieszczanie się na wielkie odległości nie należało z uwagi na warunki do rzeczy mogących sprawiać przyjemność. Analizując źródła starożytne pod kątem podróży kulturowych jesteśmy jednak w stanie wskazać dwa typy wypraw, które można do nich zaliczyć. Pierwszym z nich były **masowe pielgrzymki** do miejsc świętych różnych religii, mające swoje przyczyny albo w prawie religijnym, jak w przypadku Żydów⁵³, albo w widowiskowych wydarzeniach przyciągających swoją bogatą obrzędowością, jak z okazji odprawiania misterii eleuzyńskich ku czci bogini Demeter, gromadzące mystów (wtajemniczonych) z terenu całej Grecji [Winniczuk 1983, s. 549-551]. Drugim rodzajem podróży kulturowej jest **indywidualna wyprawa** osób zamożnych a ciekawych świata, podejmowana z ogólnych motywów krajoznawczych, jak w to wynika z pochwały podróży w twórczości Lukiana z Samosaty⁵⁴, lub z pragnienia spotkania z dziedzictwem kultury, jak w przypadku

⁵³ Por. Grant M., 1991, s. 80. Autor wskazuje na teologiczne i historyczne przyczyny ukształtowania się praktyki tzw. świąt pielgrzymkowych (Paschy, Święta Tygodni i Święta Zbiorów), podczas których każdy dorosły Izraelita miał obowiązek pojawić się w Świątyni jerozolimskiej.

⁵⁴ Por. Lukian, Pochwała ojczystego miasta 1, za: L. Winniczuk, Ludzie... dz. cyt., s. 92.

Rzymianina Cyserona, odwiedzającego Metapont, a potem Ateny, Delfy i Rodos ⁵⁵. Wiele podróży o krajoznawczym i kulturowym charakterze odbył Grek Strabon, pozostawiwszy z nich potomności pierwsze monumentalne dzieło geograficzne (ale i krajoznawcze): słynną „Geographikę” [Rathmann 2005, s. 285-289]. Z kolei fascynacja zamożnych i wykształconych Rzymian kulturą grecką przyniosła pierwszą w dziejach falę „masowej” turystyki (oczywiście w odpowiednich do tamtych czasów proporcjach) w celu zapoznania się z relikami (głównie architektonicznymi) i eventami (w postaci przedstawień teatralnych) starszej z klasycznych kultur. Wielu z nich pozostawało tam dłuższy czas, słuchając wykładów w platońskiej Akademii [Kumaniecki 1989, s. 83-95], co możemy traktować jako dowód na istnienie (elitarnej) turystyki edukacyjnej. Z kolei wybitniejsi i zamożniejsi chrześcijanie już pod koniec IV wieku swymi pielgrzymkami do Jerozolimy i miejsc świętych w Palestynie rozpoczęli wielowiekowe dzieje chrześcijańskiego pielgrzymowania [Staniecki 1993]. Warto także wspomnieć o indywidualnych wyprawach do Grecji rzymskich młodzieńców z zamożnych rodzin, dla których zatrudniano na miejscu „oprowadzaczy” (gr. perjegetai) i „wyjaśniaczy” (gr. exegetai), których możemy uznać za pierwszych historycznie poświadczonych **zawodowych przewodników i pilotów** wycieczek kulturowych [Günther 1989, s.9].

Średniowiecze: W tej epoce do masowych rozmiarów urósł **ruch pielgrzymkowy**. Nowa religia: islam, wymagała pobożnej wyprawy do Mekki od wszystkich swych wyznawców [Koran, Sura 22, 28n], zaś w chrześcijańskiej Europie dynamicznie rozwijał się ruch pielgrzymkowy, zwłaszcza do miejsc związanych ze sławnymi relikwiami. Najbardziej znanym i bodaj najdłuższym spośród pielgrzymich szlaków był „Camino de Santiago” (Droga św. Jakuba), szlak biegnący przez całą łacińską Europę (np. jedna z odnóg wiodła od Warmii i Małopolski) aż do domniemanego grobu Apostoła w Composteli na terytorium hiszpańskiej Galicji, istniejący do dziś [Jackowski 1998, s.267]. W roku 1300 zainicjowana została przez papieża Bonifacego VIII regularna instytucja roku świętego (jubileuszowego), powtarzana następnie co 100, potem zaś co 50 lat i kierująca każdorazowo setki tysięcy pielgrzymów do Rzymu [Banaszak 1987, s.227]. Ale znamy także przykłady indywidualnych wypraw, które choć podejmowane pierwotnie z różnych motywów (jak nauka, handel, religia czy polityka) ostatecznie stały się klasycznymi wędrówkami kulturowymi i zyskały sławę wśród współczesnych i potomnych.

⁵⁵ Cyseron opisuje, jak zanim zajeżdżał do swego gospodarza, pobiegł na miejsce, gdzie przesiadywał Pitagoras i gdzie ostatnie wydał technię”, por. M.T. Cicero, De finibus 5,2, za: Kumaniecki K., Cyseron i jego współcześni, Warszawa 1989, s. 82-83.

Podtrzymały one istniejącą od czasów antycznych tradycję indywidualnej turystyki kulturowej. Należą do nich wyprawy Marco Polo (który pozostawił wspaniały opis swojej podróży do Chin w postaci „Opisania Świata”)⁵⁶, czy osobista pielgrzymka do Rzymu młodego Marcina Lutra [Bainton 1995, s. 41-43]. W związku z pojawieniem się uniwersytetów, w wieku XIII rozpoczął się także na znacznie większą niż dotychczas skalę ruch studencki [Lewan 2004, s. 9]. Jego głównymi destynacjami były najpierw włoskie, potem francuskie, angielskie i niemieckie oraz inne uniwersytety, i to nie tylko jako miejsca stałego kształcenia. Studenci (a później, zwłaszcza od II połowy XIV wieku) szersze rzesze europejskich humanistów krążyli pomiędzy uczelniami, dla uzupełnienia zdobytej już wiedzy lub wysłuchania wykładów sław naukowych, ale także dla zwiedzenia znanych i ciekawych miejsc. To zjawisko moglibyśmy zakwalifikować jako początki nowożytnej masowej **turystyki edukacyjnej**. W związku ze średniowiecznymi przepisami cechowymi, wymagającymi niejednokrotnie od adeptów rzemiosła gruntownego wyuczenia się fachu w różnych miejscach i od różnych mistrzów, także czeladnicy wędrowali pomiędzy miastami [Libera 1969, s.49], nie poprzestając przy tym na samej nauce, lecz poszukując przeróżnych nowości i ciesząc oczy tym wszystkim, co było dla nich nowe i niezwykle. I oni więc – obok pielgrzymów, którzy na pewno zwiedzali także miasta i ich świątynie, z uwagi na swoją generalną orientację na miasta, byli pionierami **nowożytnej turystyki miejskiej**.

Czasy nowożytne: od Renesansu do Oświecenia. Wielkim novum, które pojawiło się w okresie późnego Renesansu⁵⁷, uważanym z racji swojej popularności i długotrwałości przez większość badaczy za faktyczny początek turystyki kulturowej był fenomen tak zwanej „**Grand Tour**” (wielkiej podróży), od której wywodzi się zresztą francuskie słowo „tourist” (uczestnik „tour”). Była to długotrwała (w niektórych przypadkach nawet powyżej dwóch lat) podróż młodych angielskich arystokratów na kontynent europejski (głównie do Francji, Włoch, Szwajcarii, Niemiec i Niderlandów), podejmowana w towarzystwie starszego i doświadczonego opiekuna oraz licznych służących. Jej celem było odwiedzenie sławnych i znaczących miast⁵⁸, a także praktyczna nauka obcych języków, tańca,

⁵⁶ Por. Marco Polo, *Opisanie Świata*, przekład polski A. L. Czerny, ze wstępem i przypisami M. Lewickiego. Wydawnictwo PIW, Warszawa 1954. Właściwy tytuł nadany dziełu przez autora to „Il Milione” („Milion”).

⁵⁷ Pierwsi znani z imienia uczestnicy Grand Tour pojawiają się w ostatnich latach XVI wieku. Te i kolejne informacje na temat zjawiska Grand Tour podaje za: Towner, J. 1985, s. 297-333.

⁵⁸ Z uwagi na najczęstsze trasy i tematy Grand Tour wielu piszących o dziejach turystyki widzi w niej prekursorkę dzisiejszej turystyki miejskiej.

fechtunku i jeździectwa, właściwych manier, stwarzała jednak również możliwość nawiązywania przydatnych w przyszłości kontaktów. Treści kulturowe nie wyczerpywały rzecz jasna całego programu Wielkiej Podróży, było tam również miejsce na rozrywki i egzotyczne dla wyspiarzy przyjemności, niemniej założenia i cel główny Grand Tour czynią z niej klasyczną wyprawę kulturową. W wieku XVIII tym samym szlakiem ruszyli obok szlachty także (i w znacznie większej liczbie) przedstawiciele wzbogaconej brytyjskiej burżuazji i warstwy urzędniczej. Z uwagi jednak na szczuplejsze środki podróże tych grup turystów ich wojaże trwały znacznie krócej i nie obejmowały dworskich wizyt – tak narodziła się nowożytna **indywidualna turystyka dziedzictwa kulturowego** oraz **miejskie wyprawy kulturowe** [North 2003, s.75].

Epoki Oświecenia i Romantyzmu: Okres ten (wiek XVIII i pierwsza połowa XIX) przyniósł dwa nowe kierunki zainteresowań i typy podróży. Jednym z nich były grupowe podróże poznawczo-naukowe, podejmowane niemal wyłącznie na terenie Europy przez (głównie niemieckie) grupy akademickie, złożone z prowadzących wykładów-przewodników i studentów. Celami ich były ważne miejsca starożytnej i średniowiecznej historii jak Rzym, Wiedeń, Aachen, lub miejsca odkryć archeologicznych jak Pompeje. Choć ze względu na skład ich uczestników nazywano je wówczas „Studienreisen” (podróże studyjne), to jednak ich program i stosowane podczas wyprawy metody przekazu wiedzy każą nam dziś widzieć w nich raczej pierwsze **akademickie podróże seminaryjne** [Dietsch 2000, s.73]. W odróżnieniu od nich indywidualne podróże kulturowe i poznawcze - podejmowane przez ludzi wykształconych do miejsc związanych z dziejami kultury i cywilizacji zachodniej - nazywano **podróżami edukacyjnymi** (niem. Bildungsreise)⁵⁹. Druga połowa XVIII i początek XIX wieku to także okres zainteresowania romantycznie rozumianą historią wśród szerokich warstw mieszczaństwa. Wykreowane przez budzący się ruch narodowy romantyczne podróże ku ruinom zamków, starym katedrom i miejscom pochówku sławnych bohaterów jako pomnikom legendarnej i tajemniczej przeszłości [Steinecke 2007, s.67] stały się pierwowzorem **masowej turystyki dziedzictwa kulturowego** a jednocześnie kolejnym etapem turystyki miejskiej, jako że wiele z ich celów znajdowało się w historycznych miastach. Żywe zainteresowanie wieloma ruinami zamków, doprowadziło nawet do decyzji odbudowy niektórych z nich, co (pomimo licznych architektonicznych ingerencji w historyczną substancję budowli) jest bodaj pierwszym tak namacalnym przykładem pozytywnego wpływu turystyki

⁵⁹ Za wzorzec takiej indywidualnej podróży uważana jest wielka wyprawa J.W. Goethego w latach 1786-88, z której pozostawił on wielokrotnie publikowane pamiętniki: Por. Goethe 1998.

(kulturowej) na zachowanie a nawet odtworzenie historycznego dziedzictwa.⁶⁰ Okres Oświecenia to także czas powstania pierwszych klasycznych muzeów⁶¹ i związany z nimi ruch turystyczny, początkowo ograniczony do zwiedzających z okolic i co najwyżej nielicznych zamożnych indywidualnych turystów spoza regionu. Tak właśnie, jako integralna część wypraw kulturowych i edukacyjnych, narodziła się **turystyka muzealna**, która przeżyje swój dynamiczny rozwój dzięki wielkim miejskim muzeom powstającym w wieku XIX.

II połowa XIX wieku. Korzystając z upowszechnienia kolei, umożliwiającej masowe, szybkie i w miarę wygodne, a zwłaszcza niedrogie podróżowanie **przyniosła pierwszą rewolucję w turystyce** w ogóle⁶², w tym także w dziedzinie turystyki kulturowej. Gdy bowiem pierwsze grupy turystów ruszyły pociągami w podróż do innych miast (bo tylko takie połączenia istniały), program większości z nich, w którym przeważało zwiedzanie zabytków i monumentów, kwalifikowałby je do dzisiejszej kulturowej turystyki miejskiej lub (z uwagi na wydarzenia kulturalne, w których uczestniczyli w miejscu docelowym) do **turystyki eventowej**. W miarę wzrostu świadomości narodowej, wspieranej przez propagandę i szkołę, coraz większą popularnością zaczęły się cieszyć miejsca rozstrzygających bitew wielkich „narodowych wojen”, jak Lipsk w Niemczech (miejsce Bitwy Narodów w roku 1813), czy pomnik Arminiusza w Lesie Teutoburskim⁶³ (zwycięstwo Germanów nad Rzymianami w r. 9 n.e.) odwiedzane chętnie przez Niemców, albo Waterloo w Belgii (miejsce ostatecznej klęski Napoleona w roku 1815) cel licznych wypraw Anglików⁶⁴. Tak narodziła się **kulturowa turystyka militarna**, która z czasem objęła także historyczne twierdze i zespoły fortyfikacyjne, a po kolejnych wojnach następne miejsca walk i muzea im poświęcone. Wraz z organizacją pierwszej Wystawy Ogrodowej w Niemczech (1869 r.) i zwiedzaniem jej przez

⁶⁰ Por. Rettinger 1997. Autor podaje przykład odbudowy zamku Rheinstein na lewym brzegu Renu w latach dwudziestych XIX wieku.

⁶¹ Pierwszym muzeum w nowożytnym znaczeniu tego terminu były otwarte w 1753 British Museum, w 1779 r. powstało na Kontynencie Museum Fridericianum w Kassel. Por. Steinecke 2007, s. 124.

⁶² Kolej umożliwiła stworzenie pierwszych ofert grupowych wycieczek jednodniowych o czysto turystycznym charakterze. Symboliczną datą początków nowej ery w dziejach turystyki był 5 lipca 1841 r., kiedy to Thomas Cook, założyciel najstarszego biura podróży, organizując swoją pierwszą grupową wycieczkę zorganizował przewóz jej uczestników w wynajętych wagonach osobowych. Por. Lewan 2004, s. 12.

⁶³ Pomnik wybudowany staraniem jednego artysty, Ernsta von Bandel w latach 1838-75 dzięki obecności cesarza Wilhelma I na jego odsłonięciu zyskał natychmiast wielką popularność w Niemczech i stał się silnym impulsem dla rozwoju masowej turystyki militarnej z silnym akcentem patriotycznym [Köster 2006, s.158-171].

⁶⁴ Rozwój pola bitewnego w Waterloo do roli turystycznej atrakcji może być klasycznym przykładem narodzin i przemian w turystyce militarnej a także jej stopniowego umasowienia. Por. Seaton 1998, s. 130-158.

tysiące podróżujących w tym celu do Hamburga turystów pojawiła się zorganizowana **turystyka kulturowo-przyrodnicza** [Steinecke 2007, s. 90]. W tym właśnie czasie, wskutek coraz większego popytu na noclegi, rozpoczął się dynamiczny rozwój branży hotelarskiej i powstały pierwsze stowarzyszenia hotelarzy [Steinecke 2007, s.65]. Ich działalność, a zwłaszcza standaryzacja usług hotelarskich wpłynęła z kolei na dalsze upowszechnienie turystyki. Pojawienie się w masowych nakładach fachowych przewodników w formie książkowej (jak np. seria Baedeker) oraz podejmowane przez ich autorów klasyfikacje zabytków [Steinecke 2007, s. 65] i innych atrakcji przyczyniły się do wzrostu popularności indywidualnej turystyki kulturowej, zwłaszcza o zasięgu krajowym.

I połowa wieku XX: Już w okresie międzywojennym podjęto próby nowego zdefiniowania i wprowadzenia **nowej podróży studyjnej**: formy wyprawy objazdowej z konkretnym regionem jako celem oraz z intensywnym programem kulturowym i historycznym, prowadzonej zawsze przez pilotów z przygotowaniem akademickim (najczęściej humanistycznym)⁶⁵. W latach pięćdziesiątych, gdy turystyka odrodziła się po kataklizmie II Wojny Światowej, rozwinęła się ona w Niemczech jako nowoczesna oferta podróży studyjnej, tym razem nie o profilu naukowym, lecz ogólno-kulturowym: jako wyprawa dla spotkania z historycznymi miejscami i żywą kulturą kraju docelowego. Jej forma, przystępna i atrakcyjna dla przeciętnego uczestnika bez akademickiego przygotowania, zjednała jej liczne rzesze zwolenników i uczyniła z niej – zwłaszcza w krajach niemieckojęzycznych – klasyczny typ podróży kulturowej. Okres do wybuchu II Wojny Światowej to czas bujnie rozwijającego się **krajoznawstwa**, którego ważnym elementem są wyprawy o charakterze kulturowym. Powstały wtedy także w niemal wszystkich krajach europejskich profesjonalne biura podróży⁶⁶. Dużą część ich oferty (skierowanej do osób zamożnych) stanowiły wyprawy z przewagą programu kulturowego. Z drugiej strony to właśnie w tym okresie dokonuje się w turystyce ostatni przełom o klasowym charakterze. Poprzez działanie organizacji czasu wolnego, powstających głównie w krajach rządzonych przez partie totalitarne (III Rzesza i Związek Sowiecki) dochodzi do włączenia w (krajową) aktywność turystyczną praktycznie całego społeczeństwa, zwłaszcza zaś wielomilionowej grupy robotników i ich rodzin. Pomijając ideologiczne cele twórców tych organizacji i ich programów turystycznych, miały one wielki wpływ na zainteresowanie turystyką

⁶⁵ Pionierem nowej „Studienreise“ był (w roku 1928) nauczyciel z Wuppertalu, Dr. Hubert Tigges, późniejszy założyciel biura podróży „Dr. Tigges”, będącego do dziś jednym z największych wyspecjalizowanych organizatorów wypraw studyjnych. [Dietsch 2000, s. 74.]

⁶⁶ Ten okres jest także początkiem zorganizowanej turystyki międzynarodowej Polaków. W 1920 roku powstało we Lwowie pierwsze polskie biuro podróży „Orbis”. Por. Lewan 2004, s. 62.

wszystkich kręgów społecznych, dotychczas obojętnych na jej ofertę. Dominujący aspekt krajoznawczy wypraw organizowanych i subwencjonowanych przez takie organizacje zawierał w sobie liczne elementy poznawcze i kulturowe, program wielu z tych imprez zakwalifikowałby je dziś do **kulturowej turystyki regionalnej**⁶⁷. Rozpowszechnienie turystyki nastąpiło także po II Wojnie Światowej w pozostających pod wpływem Związku Sowieckiego krajach Europy Środkowej i Wschodniej (w tym w Polsce), choć w ich przypadku akcent kładziono głównie na turystykę rekreacyjną i zdrowotną [Lewan 2004, s. 81-82].

II połowa XX wieku przyniosła odkrycie **kulturowego potencjału obszarów wiejskich**. Złożyło się na to stopniowe wyludnianie wsi i możliwość zagospodarowania nie wykorzystywanych gospodarczo często zabytkowych obiektów wiejskiej infrastruktury, powstawanie coraz liczniejszych skansenów budownictwa ludowego, a jednocześnie rosnące zainteresowanie regionalizmem, tradycjami ludowymi i związanymi z nimi cyklicznymi imprezami. Ten kulturowy aspekt wiejskiego życia turystyka odkryła dla siebie - a niejednokrotnie uratowała dla kultury - dzięki uwzględnieniu go w swojej masowej ofercie i zapewnieniu przez to możliwości finansowania. W latach siedemdziesiątych dały się zaobserwować pierwsze przedsięwzięcia zmierzające do turystycznego wykorzystania zamykanych fabryk i kopalni [Steinecke 2007, s. 250]. Doprowadziły one stopniowo do wykształcenia się w następnych dziesięcioleciach kulturowej **turystyki obiektów przemysłowych**.

Popularyzacja nowego, **szerszego pojęcia kultury**, obejmującego także wszelką kulturę materialną i aspekty kulturowe życia codziennego spowodowała także skokowy wzrost udziału wypraw kulturowych w statystycznych badaniach ruchu turystycznego, a co za tym idzie powszechnego uznania właśnie w tym okresie (szeroko pojętej) turystyki kulturowej nie tylko za osobną, ale też i za jedną z najważniejszych gałęzi turystyki w ogóle. Zwróciło to uwagę licznych państw i organizacji międzynarodowych na turystykę kulturową najpierw jako obiekt badań⁶⁸, następnie zaś jako potencjalną szansę rozwoju kulturowego i ekonomicznego dla wielu miejscowości i regionów. Turystyka kulturowa (w jej zaś ramach zwłaszcza miejska) oraz zrealizowane w związku z jej potrzebami

⁶⁷ Opis genezy i sposobów działania powstałej w roku 1933 niemieckiej organizacji masowej „KdF” oraz cechy typowej wyprawy organizowanej przez nią dla robotników, mającej być „tańszą kopią” wypraw kulturowych zamożnych kręgów mieszczańskich zamieszcza Brosowski [2004, s. 272nn].

⁶⁸ Za datę przełomową można uznać rok 1991, kiedy to powstało międzynarodowe centrum badawcze ds. turystyki kulturowej „ATLAS Cultural Tourism Research Programme”. Por. Häfele 2005, s. 5.

inwestycje stały się odąd ważnym, często decydującym faktorem rozwoju gospodarczego wielu miast Europy⁶⁹.

W miarę wzrostu dobrobytu i zwiększania wydatków na edukację, a także wraz z integracją państw europejskich i znoszeniem utrudnień w ruchu transgranicznym, bardzo dynamicznie rozwinęła się **powszechna turystyka edukacyjna**, która w wielu krajach stała się integralną częścią programów szkolnych, zwłaszcza na poziomie szkół średnich i podstawowych. W ramach wypraw edukacyjnych do masowych rozmiarów rozwinęły się także **podróże językowe**, służące przyswajaniu języków obcych w krajach ich codziennego użycia, ale także zapoznaniu z kulturą życia codziennego w tych krajach.

Wraz ze zwiększeniem ilości wydarzeń kulturalnych (jak festiwale operowe, wystawy międzynarodowe, krajowe i regionalne, święta miejskie, festyny) poczynając od lat siedemdziesiątych nastąpił **dynamiczny rozwój turystyki eventowej** [Steinecke 2007, s. 206]. Od lat 70-tych ubiegłego wieku ilość festiwali i innych eventów w Europie stale wzrasta, zaś lata 90-te ze względu na skokowy wzrost ilości wielkich projektów tego rodzaju zostały nawet przez niektórych badaczy określone mianem okresu „festiwalizacji” [Häubernann H., Siebel 1993, s.7]. Poczynając od lat osiemdziesiątych rozszerza się oferta **kulturowych podróży egzotycznych** i znacznie zwiększa się liczba ich uczestników. Ma to związek z modernizacją infrastruktury komunikacyjnej i około-turystycznej oraz politycznym otwieraniem się kolejnych krajów na turystykę. O ile początkowo zdecydowanym liderem wśród konsumentów tego rodzaju wypraw byli Amerykanie, o tyle (zwłaszcza po roku 1989) udział Europejczyków dorównał i przewyższył USA tak w liczbie uczestników wypraw, jak i w wydatkach na osobę⁷⁰.

Bez wątpienia można także uznać drugą połowę wieku XX za prawdziwy przełom, okres **drugiej rewolucji** w dziejach podróży kulturowych. Jest to efektem nałożenia się wielu czynników. Pierwszym z nich jest wielokrotny wzrost liczby

⁶⁹ Por. Richards 1996, s. 52-53, por. tamże s. 62 z przykładami miast europejskich, gdzie turystyka kulturowa i związane z nią inwestycje odegrały decydującą rolę w rozwoju gospodarczym ostatnich dziesięcioleci. Wśród nich wymienione są m.in. Glasgow, Sheffield, Liverpool, Birmingham, Hamburg, Bochum, Rotterdam, Lille i Genua.

⁷⁰ Wzrost popularności wypraw egzotycznych może przykładowo zilustrować zestawienie dochodów turystycznych państw Azji Południowo-Wschodniej. Z ich zestawienia wynika, że w stosunku do roku 1980 (10,3 mld. dolarów) w roku 1990 były one prawie czterokrotnie większe (39,2 mld. dolarów), zaś w roku 2000 prawie ośmiokrotnie wyższe (81,4 mld dolarów). zważywszy nikły udział w turystyce mieszkańców tych krajów, ogromna większość tych dochodów (i odpowiedni ułamek ich wzrostu) pochodziła od turystów uczestniczących w wyprawach transkontynentalnych. Por. Helnarska 2004, tabela na s. 119.

turystów, potwierdzany przez badania statystyczne⁷¹, kolejnymi zaś: istotne rozszerzenie zakresu pojęcia kultury, podjęcie badań nad turystyką kulturową na szeroką skalę, pojawienie się licznych nowych rodzajów wypraw kulturowych, wreszcie, otwarcie się na turystykę wielu nowych terytoriów i kręgów kulturowych w skali całego świata.

Wiek XXI będzie czasem **kolejnej rewolucji**. Według wszelkich prognoz, opierających się na zauważalnych już teraz trendach, najbliższe lata przyniosą dalszy wzrost liczby podróżujących w celach turystyczno-kulturowych, powodowany wzrastającą ilością i bardzo przystępnymi cenami tanich połączeń lotniczych, związaną z tym dostępnością komunikacyjną praktycznie każdego zakątka naszej planety oraz zwiększeniem liczby obiektów noclegowych. Istotne przemiany w turystyce przyniesie też obserwowany stały wzrost oferty bezpośredniej, kierowanej przez usługodawców do indywidualnych konsumentów za pośrednictwem Internetu i innych masowych mediów elektronicznych z pominięciem pośredników i organizatorów podróży. Przyniesie to kontynuację zauważalnego już od dłuższego czasu procesu **indywidualizacji** aktywności turystycznych: nastąpi dalszy wzrost udziału wyjazdów prywatnych lub w małych grupach, organizowanych samodzielnie przez turystów w oparciu o ofertę usług na miejscu. Ich typowym przykładem i bodaj najbardziej masowym jak dotychczas przejawem są city break, czyli realizowane w oparciu o gotowe pakiety wyprawy turystyczne do miast. Skutkiem indywiduizacji turystyki kulturowej może być kryzys licznych wielkich touroperatorów, oferujących masowe podróże kulturowe za pomocą katalogów. Przyszłość turystyki krajoznawczej i kulturowej zdaje się (podobnie jak już to się dzieje w turystyce miejskiej) należeć do **pakietów turystycznych**⁷². Liczna grupa tych już funkcjonujących w szeroko rozumianej turystyce kulturowej łączy poszczególne moduły podróży w indywidualną ofertę o różnej strukturze, zależnej od typu kluczowej atrakcji, popytu i przyjętego modelu biznesowego, którą najczęściej przedkłada konsumentowi w postaci na tyle elastycznej, by miał możliwość wyboru najbardziej mu odpowiadających modułów

⁷¹ Pomiędzy rokiem 1950 a 1995 liczba zarejestrowanych turystów zagranicznych wzrosła z 25 milionów do 561 milionów, czyli ponad 22-krotnie. Por. Freyer [1997, s. 198].

⁷² Pakiet turystyczny (package) definiuje się jako: „kombinację dwóch lub więcej elementów sprzedawanych jako jeden produkt po zryczałtowanej cenie, w której koszty poszczególnych pozycji nie są wyodrębnione. W podróżach i turystyce termin ten jest używany jako synonim podróży zryczałtowanej (inclusive tour)”. Powyższa definicja oraz szersze informacje o pakiecie turystycznym Por. Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk 2005, s. 98-100. Rosnące znaczenie pakietu i przewidywaną jego rolę w turystyce indywidualnej opisuje bardzo sugestywnie J. Urry. W tej prognozie turysta za pomocą internetowego portalu z ofertami decyduje nie tylko o zakupie gotowego pakietu, ale i o doborze wszystkich jego elementów. Por.: Urry. [2007, s. 84].

[Artyshuk 2010]. Wydaje się jednak, że równolegle swój krąg odbiorców są w stanie zachować, a nawet nieco poszerzyć organizatorzy kulturowych wypraw zbiorowych o elitarnym lub niszowym charakterze. Wzrost potencjalnej grupy zainteresowanych tymi typami turystyki wynika z kilku powodów. Z jednej strony należy do nich stałe podwyższanie poziomu ogólnego wykształcenia w populacji europejskiej (ale także światowej) co pociąga za sobą rozwarstwienie zainteresowań i preferencji turystów. Z drugiej strony u coraz większej ilości turystów obserwuje się odczucia przesytu zwiedzaniem zatłoczonych najpopularniejszych obiektów i miejscowości i zapotrzebowaniem na mniej znane destynacje, które mogliby oni odkryć dla siebie. Jeszcze inną przyczyną wzrostu popytu na oryginalne doświadczenia turystyczne są kreatywne działania branży turystycznej: wyszukiwanie oraz promowanie kolejnych typów walorów i doświadczeń turystycznych czy wypracowywanie nowych metod interpretacji dziedzictwa i konfrontacji z przejawami żywej kultury, co przekłada się na ciągłe różnicowanie się oferty w obszarach docelowych. Uwzględnienie preferencji turysty nowego typu (a więc być może stworzenie zupełnie nowych rodzajów wypraw kulturowych, określenie nowych celów i wskazanie nowych szlaków) oraz dostosowanie się do jego indywidualnych wymagań, w tym bogata oferta modułów fakultatywnych⁷³, będzie w nadchodzących dziesięcioleciach podstawą sukcesu na tym trudnym i – mimo licznych historycznych przemian – wciąż jeszcze elitarnym rynku.

⁷³ Por. Steinecke [2007, s. 283]. Autor uważa kombinację ustalonego programu wyprawy z licznymi modułami pozostawionymi do wyboru uczestnika oraz dużą ilością czasu wolnego za warunek zachowania atrakcyjności przez klasyczne wyprawy zorganizowane.

Rozdział drugi

Rodzaje i formy turystyki kulturowej

W świetle przyjętej definicji turystyka kulturowa jest zjawiskiem wieloaspektowym, realizującym się nie tylko w licznych kontekstach tematycznych, w odniesieniu do różnych wartości jako celów i motywów, ale także na wielu możliwych poziomach intelektualnych czy merytorycznych. Z socjologicznego punktu widzenia jest to zjawisko zrozumiałe: „nowa” turystyka kulturowa, odwołująca się do szeroko rozumianej sfery wytworów kultury, z elitarnej formy spędzania czasu wolnego stała się w ostatnich dziesięcioleciach zjawiskiem popularnym i jednocześnie wewnątrznie mocno zróżnicowanym. Niektóre jej formy pozostają przy tym niszowe, podczas gdy inne mają charakter masowy [Podemski 2008, s. 12-13]. Wyprawy kulturowe, mające swoją genezę w starożytnych pielgrzymkach, a przynajmniej w aktywności podróżniczej elit społecznych sprzed kilku wieków [Towner 1985], prezentują aktualnie urozmaicone spektrum, począwszy od ściśle edukacyjnych wypraw o naukowym niemal charakterze, poprzez realizowane w warunkach podróży spotkania z przejawami i dziełami kultury „elitarniej”, aż po popularne wyjazdy urlopowe z dużym udziałem „treści” kulturowych w bardzo szerokim znaczeniu tego pojęcia. Należy przy tym zaznaczyć, że bardzo liczne oferty biur podróży o charakterze kulturowym i poważna część indywidualnie podejmowanych wypraw stanowią kompilację tych elementów: programowo zamierzoną lub wynikającą ze ściśle pragmatycznych przyczyn. Oznacza to, że wyodrębnione na podstawie analiz ofert klasyczne formy turystyki kulturowej mogą i będą się w wielu konkretnych wypadkach wzajemnie przenikać [Kowalczyk 2008b, s. 14] i tworzyć formy mieszane. Odnosi się to szczególnie do oferty adresowanej do mieszkańców krajów z mało rozwiniętą turystyką kulturową (w tym wciąż jeszcze Polski). Jednak obserwacja popytu i podaży na rynku turystycznym wskazuje, iż w miarę upływu czasu i powiększania się liczby potencjalnych klientów w kulturowym segmencie turystyki coraz więcej zwolenników zyskują sobie oferty o jednolitym charakterze, prezentujące jasno określony rodzaj podróży [Nahrstedt 2000, s. 8-9]. Z uwagi na ten stale postępujący proces specyfikacji zarówno wymagań samych turystów, jak i odpowiadającej im oferty organizatorów turystyki, niektórzy badacze turystyki kulturowej podejmowali kwestię jej podziału na rozmaite formy, odpowiadające już to typom preferowanych przez samych turystów destynacji [Smith 2003, s. 37], już to przeważającym rodzajom aktywności podróżnych podczas wyprawy [Jätzold 1993,

s. 136; Freyer 1997, s.36-38]. Dla jasności naszego opisu zjawiska turystyki poniższa propozycja wyodrębnienia poszczególnych form została opracowana w oparciu o 1) istniejące naukowe analizy poszczególnych rodzajów lub form, 2) zamieszczone w ramach szerszych analiz turystyki kulturowej krótkie charakterystyki tych form, 3) analizy destynacji i programów poszczególnych najczęściej oferowanych typów wypraw zorganizowanych, odpowiadających konkretnym zainteresowaniom turystów, dokonane na podstawie studiów przypadku ofert wyspecjalizowanych w tej dziedzinie turystyki touroperatorów (por rozdział 4) wyżej wymienione klasyfikacje turystyki kulturowej, których autorzy uwzględniają daną formę z przynajmniej krótkim uzasadnieniem. Z uwagi na opisany powyżej, dokonany w ostatnich dziesięcioleciach proces rozszerzenia definicji kultury, w mniejszym stopniu także na często artykułowany (uwarunkowany historycznie)⁷⁴ jej podział na kulturę elitarną oraz popularną (życia codziennego), a także na fakt zaliczenia podróży edukacyjnych do turystyki kulturowej, dokonany został wstępny podział rozmaitych form najczęściej oferowanych i odbywanych podróży kulturowych na trzy zasadnicze segmenty ofert: klasyczną turystykę kulturową (czyli podróże kulturowe w rozumieniu tradycyjnym), turystykę edukacyjną oraz powszechną turystykę kulturową. Poszczególne formy podróży kulturowych, przypisane zostały do tych podstawowych rodzajów. Rycina 3 prezentuje podział turystyki kulturowej na poszczególne segmenty ofert i konkretne formy.

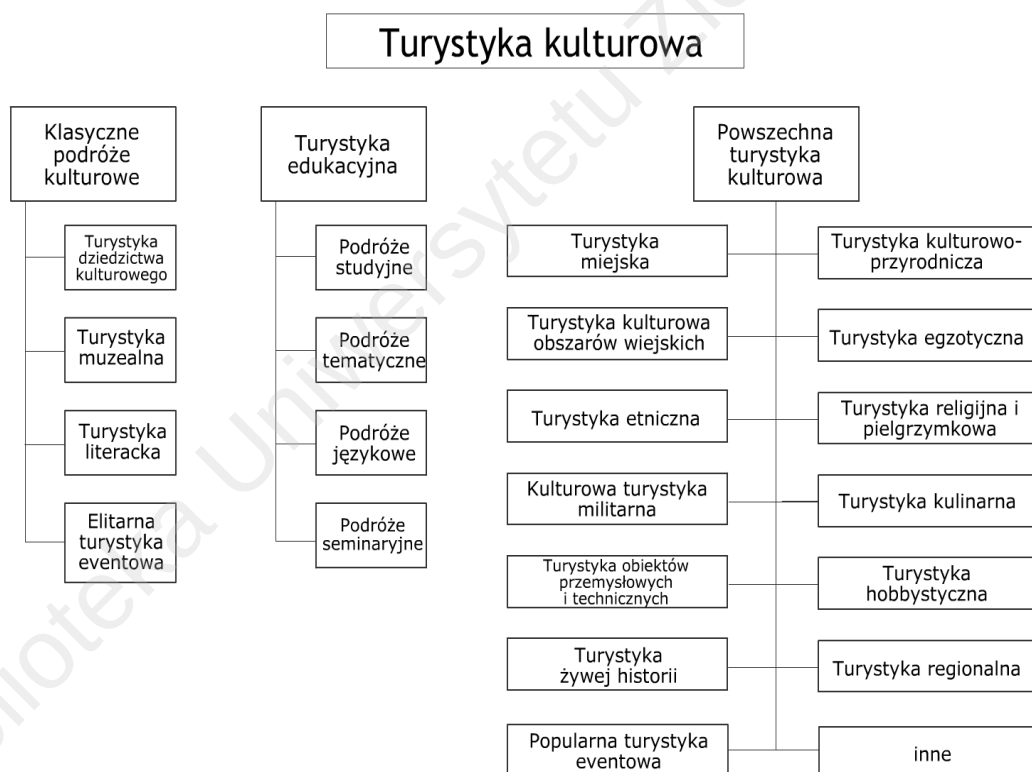
2.1. Klasyczne podróże kulturowe

Ten segment ofert podróży, określany jest także jako *turystyka „kultury wysokiej”* i realizuje cel spotkania uczestników z obiektami uznanego światowego czy narodowego dziedzictwa kulturowego lub z obiektami, zbiorami, dziełami czy wydarzeniami tej sfery kultury, która tradycyjnie była za taką uznawana i nadal określana jest jako „kultura wysoka”. Ponieważ realną korzyść lub satysfakcję z tego rodzaju podróży odnoszą turyści posiadający stosunkowo szeroką wiedzę

⁷⁴ Źródła tego podziału, artykułowanego lub pośrednio uznanego w wielu aktualnych kontekstach, szerzej opisuje W. Burszta [1998, s. 40-41]. Autor poddaje go krytyce z punktu widzenia antropologii kultury. W niniejszym opracowaniu został on podtrzymany przede wszystkim z uwagi na jego znaczenie w historycznym rozwoju turystyki kulturowej i refleksji na jej temat, ale także w celu uwzględnienia stanowiska części badaczy turystyki kulturowej, których definicje podano powyżej. Wydaje się także (choć na dzień dzisiejszy zbyt mało jest badań mogących potwierdzić ten fakt empirycznie), że czynione przez nich (por. definicje Hughesa, Barbier i Kowalczyka w rozdz. 1.4.2.) i uczynione tutaj podstawowe rozróżnienie na klasyczną turystykę kulturową i popularną turystykę kulturową może mieć swoje głębsze uzasadnienie także w rozdzielności grup turystów, zainteresowanych celami wypraw, typowymi dla poszczególnych form każdej z nich.

w dziedzinie kultury lub charakteryzujący się mocniej skryształizowanymi zainteresowaniami w tym kierunku, ten segment oferty turystyki kulturowej jest skierowany raczej do osób o wysokim poziomie ogólnego wykształcenia lub aspirujących do takiego poziomu. Nie jest więc przesadą określenie tego rodzaju podróży jako turystyki elitarniej. W świetle analizy oferty turystycznej istniejącej na rynku europejskim można dokonać następującego wewnętrznego podziału tematycznego na poszczególne formy: turystyka dziedzictwa kulturowego, **turystyka muzealna, turystyka literacka i tzw. elitarna turystyka eventowa** (w tym teatralna), którą Kowalczyk [2008b, s. 38] określa także mianem turystyki kulturalnoartystycznej. Ten segment turystyki kulturowej, odpowiadający klasycznemu zakresowi pojęcia kultury, można też za Hughesem [s. 52-53] i Kowalczykiem [s. 14] określić jako turystykę kulturową w sensie wąskim.

Ryc. 3. Segmenty i formy turystyki kulturowej

Źródło: opracowanie własne

2.1.1. Turystyka dziedzictwa kulturowego (*heritage tourism*)

Literatura fachowa: do niedawna uznawana ona była szeroko jako właściwa, klasyczna forma turystyki kulturowej w węższym rozumieniu tego słowa i jako taka doczekała się własnych, obszernych opracowań [Timothy 2012; Waterton, Watson 2014]. Dziś jeszcze uważa się ją za jądro turystyki kulturowej Hughes 2003, s. 52-53; Pechlaner 1999, s.4; Kowalczyk 2008, s. 14; Buczkowska 2008, s. 45-46; Ilski, Ratkowska 2009, s. 59-64]. Celami tej podróży są miejsca i obiekty, rozpoznane i uznawane (formalnie) jako światowe lub narodowe dziedzictwo historii i kultury takie [Ilski, Ratkowska 2009, s. 62], a najczęściej jako takie także instytucjonalnie chronione.

Zgodnie z powszechnie przyjętą definicją dziedzictwa kulturowego⁷⁵, za dziedzictwo kulturowe uważa się:

Zabytki: dzieła architektury, dzieła monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, grotty i grupowania tych elementów, mających wyjątkową wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;

Zespoły: budowli oddzielnych lub łącznych, które ze względu na swą architekturę, jednolitość lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową, powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;

Miejsca zabytkowe: dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również strefy, a także stanowiska archeologiczne, mające wyjątkową, powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego⁷⁶.

Zatem jako **turystykę kulturową, zorientowaną na obiekty dziedzictwa kulturowego określimy te podróże, których głównym celem jest zetknięcie się uczestników z zabytkami, zespołami i miejscami uznanymi oficjalnie i powszechnie za dziedzictwo kulturowe świata, kraju lub regionu.**

Z pomocą sformułowania „uznane oficjalnie i powszechnie” chcemy wskazać na dwa kryteria, które naszym zdaniem (i zgodnie z powszechną praktyką) decydują o uznaniu obiektu za dziedzictwo kulturowe. Po pierwsze zatem, zgodnie z duchem

⁷⁵ Oficjalna definicja dziedzictwa kulturowego („cultural heritage”), została zamieszczona w art. 1. Konwencji o Ochronie Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego, przyjętej 16 listopada 1972 w Paryżu, a powołującej do życia agendę ONZ do spraw edukacji, nauki i kultury UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization).

⁷⁶ Por. art.1 Konwencji UNESCO z 16 listopada 1972, za oficjalnym przekładem polskim tekstu Konwencji zamieszczonym w Dzienniku Ustaw (Dz.U. z 1976 r. nr 32, poz. 190, załącznik).

i literą Konwencji z 1972, odpowiadający obiekt powinien przez władze krajowe czy regionalne⁷⁷ zostać wpisany do jednego z oficjalnych rejestrów zabytków, monumentów, pomników historii, dziedzictwa kulturowego, czy też noszących inną nazwę spisów tego rodzaju. Po drugie obiekt taki winien posiadać niekwestionowaną wśród znawców przedmiotu rangę zabytku, zespołu czy miejsca zabytkowego. Oczywiście zakres „powszechności uznania” ma związek z rangą samego obiektu – jeśli jest on zabytkiem klasy regionalnej, nie musi posiadać międzynarodowego potwierdzenia swojego statusu w literaturze naukowej, wystarczającym poświadczeniem będą w tym wypadku zasadniczo zgodne opinie miejscowych (krajowych) specjalistów w dziedzinie historii, historii sztuki, architektury, konserwacji i innych.

Turystyka zorientowana na obiekty dziedzictwa kulturowego cieszy się coraz większą popularnością. Świadczy o tym szereg podjętych w ostatnich latach badań, wykazujących wzrost liczby zwiedzających pomniki historii⁷⁸.

Nie każdy obiekt dziedzictwa kulturowego może być automatycznie uważany za potencjalny cel turystyki kulturowej. Na świecie, w szczególności zaś na kontynencie europejskim istnieją dziesiątki tysięcy obiektów, spełniających warunki zaliczenia ich do dziedzictwa kulturowego, jednak tylko niewielka mniejszość z nich przyciąga turystów w statystycznie rozpoznawalnej skali. Obserwacja rynku ofert w turystyce kulturowej pozwala dostrzec swoistą hierarchię obiektów dziedzictwa kulturowego, najbardziej pożądanых i najczęściej wybieranych przez turystów jako cele ich podróży – tym samym również najczęściej pojawiających się w programach imprez zorganizowanych. Nawet bez szczegółowego badania oferty z poszczególnych krajów i regionów (które wykroczyłoby daleko poza ramy niniejszej pracy) można wskazać na kilka elementów, decydujących o turystyczno-kulturowym popycie na dany obiekt. Po pierwsze będzie to **stopień jego znajomości** w kręgach potencjalnych turystów oraz organizatorów podróży. Bardzo tu może pomóc umieszczenie obiektu na prestiżowej liście, jak na przykład lista

⁷⁷ Art.3 Konwencji z UNESCO 19 listopada 1972 powierza władzom państw członkowskich „identyfikację i rozgraniczenie” dóbr kulturalnych i naturalnych, które znajdują się na jego terytorium. W gestii państwa pozostaje delegowanie tego zobowiązania na władze terenowe (por. art. 5d Konwencji, na mocy którego Państwa-Strony Konwencji będą „podejmować środki prawne, naukowe, techniczne, administracyjne i finansowe w celu identyfikacji, ochrony, konserwacji, waloryzacji i reanimacji tego dziedzictwa”). Artykuł odnosi się do całości dziedzictwa kulturowego i naturalnego w danym kraju.

⁷⁸ Por. Badanie „English Heritage Survey” z roku 2002, podające liczbę 60 milionów zwiedzających obiekty historyczne (za: Steinecke 2007 s.74), także badanie Eurobarometer z roku 2002, według którego zwiedzanie budowli historycznych lokuje się na trzecim miejscu wśród aktywności czasu wolnego (Europäische Kommission 2002, Die Beteiligung der Europäer an kulturellen Aktivitäten, s.9).

obiektów Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO⁷⁹, tworzona lista Dziedzictwa Europejskiego⁸⁰ lub lista polskich Pomników Historii⁸¹. Z uwagi na uznaną przez fakt wpisu na listę wartość kulturową obiekty obecne na takich listach bardzo szybko zyskują popularność i są o wiele częściej uwzględniane jako elementy programu zorganizowanych podróży kulturowych. Duży wpływ na stopień znajomości obiektu ma także jego częsta obecność w mediach – dotyczy to zarówno środków masowego przekazu, jak i fachowych czasopism, z których korzystają kręgi zainteresowanych. Po drugie ważny jest **stan zachowania i estetyka** obiektu. Wywołujący pozytywne wrażenie wygląd zewnętrzny, naturalne piękno i staranna konserwacja przyciąga turystów, z kolei ich entuzjastyczne opinie – przekazywane dalej - generują następne grupy zainteresowanych. Prawdziwym magnesem, przyciągającym zwiedzających jest **oryginalność i unikalność** obiektu. Powodem tego jest, że ważną rolę w oczach konsumenta gra efekt niepowtarzalności odbytej przez niego podróży, osiągany przez pobyt w takich właśnie jedynych w swoim rodzaju obiektach. **Odniesienie obiektu do wydarzeń i postaci historycznych** z pewnością powoduje wzrost zainteresowania potencjalnych turystów, przy czym zasada: im bardziej znane wydarzenie czy osoba, tym więcej potencjalnych zwiedzających wydaje się być oczywistym wyznacznikiem popularności miejsc historycznych. Z punktu widzenia większości turystów indywidualnych i niemal wszystkich touroperatorów ważnym czynnikiem wpływającym na wybór obiektu jako celu wyprawy jest jego **dostępność**. Im mniejszego wysiłku (a czasem także kosztów) wymaga dotarcie do obiektu, tym więcej osób zdecyduje się do niego wybrać. Warto przy tym zauważyć, że o ile w Europie nie istnieje już zasadniczo problem z transportem masowym i komunikacją, to w niektórych krajach naszego kontynentu nadal występują problemy z właściwym oznakowaniem dróg dojazdowych oraz powszechnie dostępną informacją o zabytkach i innych obiektach dziedzictwa kulturowego, znajdujących się w oddali od głównych miast kraju. Wreszcie na atrakcyjność obiektów dla turystyki kulturowej wpływa także jakość **infrastruktury turystycznej** i usług pośrednio z nią związanych: w pierwszym

⁷⁹ Lista utworzona przez UNESCO na podstawie ustaleń Konwencji z 16 listopada roku 1972, ratyfikowanej przez Polskę w 1976 (por. Dz.U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190 i 191) i aktualizowanej na posiedzeniach międzynarodowego komitetu UNESCO.

⁸⁰ Lista Dziedzictwa Europejskiego jest inicjatywą zgłoszoną przez Francję podczas Europejskich Spotkań Kulturalnych, które odbyły w Granadzie w kwietniu 2006 r. Lista jest w trakcie tworzenia, działania koordynuje francuskie Ministerstwo Kultury.

⁸¹ Status Pomnika Historii wprowadziła Ustawa z dnia 15 lutego 1962 o ochronie dóbr kultury i o muzeach. Z kolei zgodnie z art. 15 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dn. 23 lipca 2003 status ten zabytkom i parkom kulturowym nadaje w drodze rozporządzenia prezydent RP, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

rzędzie obecność lokali gastronomicznych oraz możliwość noclegu w bezpośredniej bliskości celu wycieczki (w obu przypadkach – na odpowiednim, zgodnym z oczekiwaniami różnych grup turystów poziomie) a także dodatkowe atrakcje kulturalne czy ciekawa oferta spędzenia czasu wolnego.

Wśród turystów, preferujących zwiedzanie obiektów dziedzictwa kulturowego da się wyróżnić grupę osób, które podejmują regularnie dłuższe, często wielodniowe wyprawy do różnych krajów lub regionów, koncentrując się przy tym właśnie na ofercie uwzględniającej tego typu obiekty. Ta właśnie grupa jest głównym adresatem oferty podróży o jednolitych programach, zawierających tematycznie uporządkowane serie obiektów np. „Zamki i rezydencje nad Loarą”, „Zamki Renu Środkowego”, „Katedry gotyckie we Francji” czy „Obiekty UNESCO w Polsce południowej”. Zaznaczyć należy, że podejmujący takie podróże należą zazwyczaj do osób w wieku średnim lub emerytalnym, wywodzą się niemal wyłącznie z finansowo ustabilizowanej, wykształconej warstwy społeczeństwa. Przy wyborze ofert podróży tacy konsumenci nie kierują się przede wszystkim ich ceną, ale także poziomem oferowanych świadczeń, oryginalną koncepcją programową i dodatkowymi atrakcjami w sferze kulturalnej. Ta grupa klientów wykazuje zarazem dobrą znajomość list obiektów dziedzictwa kulturowego i oferta zawierająca obiekty umieszczone na tych listach jest przez nich często i chętnie akceptowana.

Spróbujemy wyliczyć cechy programu typowej podróży zorientowanej na zwiedzanie dziedzictwa kulturowego. Najważniejsza z nich to obecność w **programie zwiedzania**⁸² kilku obiektów zaliczanych do dziedzictwa, z reguły minimum jednego dziennie. Zazwyczaj przynajmniej w części odwiedzanych obiektów program nie ogranicza się do samego zwiedzania, lecz zawiera także **elementy wzbogacające**: np. zwiedzanie fabularyzowane, udostępnienie wystawy specjalnej (np. biograficznej, dotyczącej osób dawniej związanych z obiektem, albo historycznej, związanej z wydarzeniami, które miały w nim miejsce), projekcję filmu, dotyczącego dziejów lub np. renowacji obiektu, spotkanie z osobami związanymi z obiektem, wykład dotyczący jakiegoś aspektu dziejów lub kulturowej roli obiektu. Pobyt grupy w obiekcie bywa także często uzupełniony dodatkowymi atrakcjami, nie związanymi bezpośrednio ze zwiedzaniem. Coraz częstsza jest na przykład obecność w programie wyprawy **inscenizowanych elementów przeżycia historycznego** czy kulturowego (wieczne imprezy typu „światło i dźwięk”, bale historyczne, uczty historyczne itd.) – tendencja ta wychodzi naprzeciw

⁸² W przypadku indywidualnej, prywatnej podróży nie kierującej się szczegółowym planem wstępnym zamiast programu zwiedzania kryterium jej zakwalifikowania do tej grupy będzie lista faktycznie zwiedzanych celów.

wymaganiom współczesnych turystów, dla których osobiste przeżycie historii i kultury staje się równie ważne jak pozyskanie o niej wiedzy czy nawet bierne spotkanie z nią. Ponieważ turyści kulturowi często posiadają pewną wcześniejszą wiedzę, dotyczącą celów wypraw, chętnie przyjmują **standaryzację** podróży, czyli ofertę zbudowaną wokół pewnego wiodącego, formalnego kryterium wyboru (np. zwiedzanie obiektów z listy UNESCO czy z listy Pomników Historii, albo jej **tematyzację** (np. zwiedzanie obiektów Szlaku Cysterskiego, Szlaku Zamków Gotyckich, pól bitewnych I wojny światowej i innych). Oferta turystyki dziedzictwa kulturowego przecina się tu z ofertą edukacyjnych podróży tematycznych, jednak wymagania samych turystów i odpowiadający im poziom oferty, zastosowane jako kryterium odróżnienia, pozwalają pozostawić omawianą tu grupę podróży w ramach elitarniej turystyki kulturowej.

Turyści zorientowani na dziedzictwo kulturowe coraz częściej unikają oferty masowej, która z powodu rywalizacji cenowej nie może spełnić ich oczekiwań, lecz sięgają po sprawdzone biura podróży, które są w stanie te wymagania zaspokoić. Dlatego w krajach o rozwiniętej gospodarce i z szeroką paletą oferty turystyczno-kulturowej pojawiają się stopniowo coraz liczniejsi, wyspecjalizowani organizatorzy podróży zorientowanych na zwiedzanie obiektów dziedzictwa kulturowego, zaś część największych biur podróży, zauważając rosnącą wielkość i znaczenie tej dawniej niszowej grupy konsumentów, tworzy osobne działy lub spółki-córki, specjalizujące się w tym segmencie turystyki, wydając osobne katalogi właśnie dla tych klientów. Konkurencja w tej branży odbywa się nie tylko w aspekcie cenowym (który nie jest tu najważniejszy), lecz właśnie przez rywalizację w tworzeniu oferty oryginalnej: umieszczanie w programach podróży obiektów jeszcze mało znanych, uzupełnianie głównych punktów programu o dodatkowe, zorganizowane na odpowiednim poziomie elementy przeżycia kultury czy historii, dobrze przemyślaną organizację wycieczki, zatrudnienie fachowego personelu jako prowadzących, umiejętne wkomponowanie elementów relaksu, fakultatywną ofertę wieczorną. Wspomniana powyżej standaryzacja programu dotyczy także usług towarzyszących zwiedzaniu: uczestnicy podróży śladem dziedzictwa kulturowego chętnie korzystają z jednolitego (zazwyczaj wysokiego) standardu hoteli i restauracji.

Główne destynacje turystyki dziedzictwa kulturowego. W Europie (przykładowo): Grecja: Ateny, Peloponez, Olimp, **Niemcy:** Kolonia, Berlin, Monachium, Drezno, Heidelberg, zamek Neuschwanstein, region Renu Środkowego, **Włochy:** Rzym, Neapol, Florencja (z całą Toskanią), Wenecja, Rawenna, Genua, Bolonia, **Belgia:** Bruksela, Leuven, Liege, Gandawa, **Holandia:** Amsterdam, Utrecht, Haga, **Francja:** Paryż, Chartres, Lyon, Marsylia,

Szlak Zamków nad Loarą, Grotty Lascaux, Awinion, Carcassonne, **Wielka Brytania:** Londyn, Oxford, Cambridge, Edynburg, **Szwajcaria:** Zürich, Berno, Bazylea, Genewa, **Austria:** Wiedeń, Salzburg, Innsbruck, **Czechy:** Praga, Ołomuniec, Kutna Hora, Brno, Czeski Krumlov, Czeskie Budziejowice, Pilzno, **Rosja:** Moskwa, St. Petersburg, Sergijew-Posad (Zagorsk), **Hiszpania:** Madryt, Barcelona, Toledo, Sewilla (z całą Andaluzją), Escorial, Santiago de Compostela, **Ukraina:** Kijów, Lwów, Odessa, Półwysep Krymski, Czerniowce, **Państwa Bałtyckie:** Wilno, Kowno, Mierzeja Kurońska, Ryga, Tallin, Tartu. **Słowacja:** Bratysława, Bańska Szczawnica, Koszyce. Ważne destynacje kulturowe w pozostałych krajach: Lizbona, Kopenhaga, Sztokholm, Budapeszt, Eger, Split, Bukareszt, Sofia.⁸³

W Polsce: Kraków, Warszawa, Gdańsk, Poznań, Wrocław, Toruń⁸⁴ a także **Przemyśl i Lublin**⁸⁵. Pozostałe obiekty z listy Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO znajdujące się w: Malborku, Oświęcimiu, Zamościu, Kalwarii Zebrzydowskiej, Wieliczce, Świdnicy, Jaworze, Drewniane Kościoły Małopolski, szczególnie w Dębnie Podhalańskim, wpisane na listę UNESCO Drewniane Cerkwie na Podkarpaciu i w Małopolsce. Miejscowości z wybranymi najważniejszymi polskimi Pomnikami Historii⁸⁶: Gniezno, Częstochowa, Frombork, Biskupin, Kazimierz Dolny, Krzemionki, Ostrów Lednicki, ponadto: Lublin, Sandomierz, Kielce, Łańcut, Chełmno.

Profil typowego uczestnika: Większość grup przyjazdowych, zwiedzających głównie znane obiekty kulturowego dziedzictwa składa się z osób, które moglibyśmy zaliczyć do grupy „turystów motywowanych kulturowo” (por. 1.3.8.), najczęściej w wieku średnim lub starszym, stosunkowo spory ich odsetek posiada wyższe wykształcenie. Uczestnicy tego typu wycieczek z reguły dobrze orientują się w światowym, w szczególności zaś europejskim dziedzictwie kulturowym, mają doświadczenia z innych zwiedzanych krajów (Polska prawie nigdy nie jest pierwszym celem zagranicznych wycieczek). Z kolei druga liczna grupa odwiedzających cele tego rodzaju to wyprawy objazdowe, lub regionalne, zarówno o charakterze krajowym jak i przyjazdowym. Dla nich spotkania z pomnikami dziedzictwa kulturalnego są tylko jednym i niekoniecznie najważniejszym z wielu

⁸³ Dla porównania: opis obiektów i regionów turystycznych w: Kruczek Z., Europa, geografia turystyczna, Wydawnictwo Proksenia, Kraków 2007.

⁸⁴ Por. Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J, 2002, s. 151. Te sześć miast uważają autorzy za miejscowości o największym skupieniu walorów kulturowych i krajoznawczych.

⁸⁵ Na temat zaliczenia dwóch ostatnich miast do tej grupy por. rozdz. 3.2. niniejszego opracowania.

⁸⁶ Aktualna lista obiektów uznanych przez Prezydenta RP za Pomniki Historii znajdująca się na portalu Narodowego Instytutu Dziedzictwa obejmuje 60 pozycji www.nid.pl (dostęp z 1.02.2016).

punktów bardziej urozmaiconego programu. W tym przypadku mamy do czynienia z typem turysty interesującego się raczej odwiedzanym regionem lub ogólnie krajem. Te osoby można zaliczyć do grupy „turystów zainteresowanych kulturowo” (por. 1.6.).

Szczególne wymagania: Z uwagi na możliwości porównania z innymi obiektami podobnej klasy za granicą uczestnicy przyjazdowych (a coraz częściej także i krajowych) wypraw śladem kulturowego dziedzictwa oczekują bardzo dobrej organizacji zwiedzania, bez niepotrzebnego oczekiwania i tłoku, dobrej jakości oprowadzania, w tym także w swoim własnym lub przynajmniej w jednym z powszechnie znanych języków, materiału informacyjnego w dobrej jakości (i wielojęzycznego). Goście zagraniczni, w zależności od poziomu oferty wyprawy mogą oczekiwać wysokiej klasy hoteli i komfortowego transferu, przynajmniej jednak na poziomie odpowiadającym temu, do którego przyzwyczajeni są w swoich krajach.

Szczególne wrażliwość: Zwiedzający z reguły źle reagują na wszelkie dostrzeżone świadectwa braku opieki, zaniedbania lub postępującej ruiny zwiedzanych obiektów, w szczególności na nie usunięte ślady wandalizmu. W przypadku grup przyjazdowych istnieje pewna wrażliwość na fakt nie doceniania udziału ich grupy narodowej w powstaniu lub rozwoju danego obiektu albo ogólnie w kulturze kraju przyjmującego (może to dotyczyć np. Niemców we Wrocławiu, Malborku, w Świdnicy i Jaworze, Austriaków w Krakowie albo Żydów w Krakowie lub w Oświęcimiu (który traktują oni przede wszystkim, a może nawet wyłącznie jako miejsce martyrologii swojego narodu). Innego typu wrażliwość należy wykazać w przekazywaniu informacji historycznych grupom niemieckim, szczególnie w Oświęcimiu, w Warszawie i innych miejscach mocno związanych z II wojną światową.

Wymagania wobec prowadzącego grupę: Bardzo dobra znajomość okoliczności powstania i dziejów obiektów zwiedzanych podczas wycieczki, orientacja w ich szeroko rozumianym kontekście historycznym i regionalnym. Wyrobiona umiejętność zachowania kontroli nad rozproszoną grupą. W trakcie zwiedzania: stała dbałość o wygodę uczestników i ich bezproblemowy dostęp do poszczególnych części obiektów, sprawny interesujący przekaz informacji w trakcie zwiedzania obiektów. W razie używania przewodników elektronicznych pilot powinien zatroszczyć się o sprawdzenie ich dobrego funkcjonowania. Musi on także interweniować w razie „zagubienia” zwiedzającego w ich treści. Ważna jest także umiejętność szybkiego i efektywnego tłumaczenia informacji (przewodnika) w razie potrzeby.

Przykład 1. Podróż: „Grecja klasyczna”.

Organizator: Biuro Podróży Ikarus Tours (Niemcy).

Termin: kwiecień – październik.

Czas trwania: 8 dni.

Prowadzący: grecki niemieckojęzyczny pilot ze specjalnością: historia kultury.

Uczestnicy: Grupa od 12 osób.

Program: Ateny – Ossios – Lukas – Delfy – Antirion – Patras – Olimpia – Kalamata – Sparta – Mistra – Nauplia – Epidauros – Mykeny – Korynt (Ateny).

W programie fakultatywnie możliwość wzięcia udziału w spektaklu w amfiteatrze z repertuarem starogreckim, specjalistyczne zwiedzania obiektów, oferta kulinarna typowej greckiej kuchni ludowej.⁸⁷

Ryc. 4. Mapa podróży "Grecja klasyczna"

Źródło: Opracowanie własne za katalogiem Ikarus Tours *Ferne Welten* s. 35

⁸⁷ Źródło: Katalog Biura Podróży Ikarus Tours „Ferne Welten” na Targi Turystyczne ITB Berlin za 2006 rok, s. 35.

Przykład 2: Podróż: „Śladem Światowego Dziedzictwa Kulturowego w południowej Polsce”.

Organizator: Biuro KulTour.pl (Poznań),

Termin: zgodnie z zamówieniem.

Czas trwania: 8 dni.

Prowadzący: pilot–ekspert, na miejscu przewodnicy lokalni.

Uczestnicy: Grupa 25-35 osób.

Program: Kraków – Wieliczka – Kalwaria Zebrzydowska – Oświęcim – Brzezinka – Zamość – Dębno Podhalańskie – Wrocław – Świdnica – Jawor – (Wrocław).

W programie dwa duże wykłady multimedialne i pięć krótszych wykładów w drodze, dwa koncerty muzyki dawnej, koncert organowy, cztery spaceru tematyczne, trzy spotkania kulinarne ze staropolską kuchnią.⁸⁸

Ryc. 5. Mapa podróży śladem dziedzictwa kulturowego w Polsce

Źródło: www.kultour.pl

⁸⁸ Źródło: Katalog Biura Podróży KulTour.pl na Targi Turystyczne ITB Berlin za rok 2006, s. 11.

2.1.2 Turystyka muzealna

Literatura fachowa: Podróże muzealne są ukierunkowane na zwiedzanie stałych kolekcji znaczących muzeów, a także zbiorów muzealnych w ramach określonego regionu oraz czasowych wystaw tematycznych w muzeach [Graf 1997, s. 216-218; Rottermund 1999, s. 137-143; Kriegner 2004, s. 3; Buczkowska 2008, s. 46⁸⁹; Jędrysiak 2009, 36-58]. W krajach z rozwiniętą ofertą elitarnej turystyki kulturowej „wyspecjalizowanym” turystom muzealnym proponowane są specjalne formy zwiedzania, liczne muzea opracowują też długofalowe strategie stymulowania ruchu turystycznego [Heinze 2002, s.92-106]. Jako specyficzny typ wycieczek, lokujący się na pograniczu turystyki muzealnej i eventowej, mogą być w tym kontekście umieszczone także indywidualne lub zorganizowane wyprawy do innych niż miejsce zamieszkania miejscowości w celu uczestnictwa w Nocach Muzeów [Mikos v. Rohrscheidt 2008a, s. 63; Jędrysiak 2009 s. 55], cyklicznej imprezie odbywającej się w coraz liczniejszych miastach Europy. Rolę muzeów a turystyce i krajoznawstwie polskim poddała analizie grupa autorów pod kierunkiem A. Toczewskiego [2006], natomiast wyniki wycinkowych badań w jednym z wielkich polskich muzeów relacjonuje monografia A. Niemczyk i R. Seweryn [2015].

Jako turystyka muzealna określane są te przedsięwzięcia o charakterze turystycznym, dla których głównym motywem podjęcia podróży i celem tejże jest wizyta w jednym lub kilku obiektach muzealnych.

Takie określenie turystyki muzealnej (lub muzealniczej, jak się ją czasem nazywa) wyklucza z niej bardzo dużą grupę podróży, w których programie obecne są wprawdzie wizyty w muzeach, jednak są one raczej elementem uzupełniającym wycieczkę i nie stanowią głównego motywu dla jej podjęcia. Turystyka muzealna odnosi się zasadniczo właśnie do muzeów i ich oferty kulturalnej.

Pierwsze publiczne muzea w dzisiejszym znaczeniu tego terminu otwarto w połowie XVIII wieku w Anglii i w Niemczech⁹⁰. Przed nadejściem epoki masowej turystyki muzea spełniały często rolę zastępczą dla podróży, umożliwiając szerokim masom zainteresowanych spotkanie z obcą kulturą za pośrednictwem prezentowanych w nich kolekcji eksponatów. Dziś funkcję tę przejęły wystawy

⁸⁹ W przytaczanej klasyfikacji Buczkowska zalicza turystykę muzealną do turystyki dziedzictwa kulturowego jako do zjawiska o szerszym zakresie, jednak w opinii autora charakter zbiorów niektórych muzeów (np. sztuki współczesnej) nie pozwala na takie uogólnienie.

⁹⁰ Najstarszym publicznym muzeum europejskim jest British Museum w Londynie (otwarte w 1753). Por. Steinecke 2007, s. 125.

czasowe i specjalne, najczęściej objazdowe, zaś rola muzeów w odniesieniu do turystyki uległa poważnej zmianie: to one same oraz ich wartościowe zbiory stały się jej celem. Współczesne muzea koncentrują kulturę nie tylko przez swoje kolekcje, lecz także przez tematyczne wystawy oraz imprezy, stając się przez to atrakcjami turystycznymi, które wzmacniają trend do podróży o kulturowym charakterze i bywają w wielu przypadkach motywem podejmowania wypraw grupowych i indywidualnych⁹¹.

Do głównych zadań muzeów od ich pojawienia się do dziś należą: **zbieranie** wartościowych przedmiotów (czyli tworzenie zbiorów), właściwe **przechowywanie** i opieka nad nimi, **praca badawcza** oraz publiczne **udostępnianie** zbiorów. Spośród tych zadań największy wpływ na turystykę ma oczywiście to ostatnie, przy czym obok samego tylko umożliwienia zapoznania się ze zbiorami muzeum gwarantuje ich fachowe objaśnienie i zazwyczaj oferuje także – głównie dla grup zorganizowanych – przedsięwzięcia edukacyjne w oparciu o swoje kolekcje (zwiedzanie pod kierunkiem przewodnika, prezentacje kolekcji tematycznych, lekcje i pokazy muzealne, warsztaty muzealne, zaopatrywanie w materiały informacyjne). Turysty nie tylko więc korzystają tu z możliwości osobistego **spotkania z oryginałem** (co jest głównym celem wypraw muzealnych), ale też w oparciu o fachowo przygotowane zajęcia mogą poszerzyć swoją wiedzę.

Skutkiem skierowania oferty dydaktycznej muzeów głównie do grup zwiedzających, cechą charakteryzującą tą gałąź turystyki kulturowej jest między innymi silne rozwarstwienie jej konsumentów na duże grupy zorganizowane (grupy studyjne, studenckie, klasy szkolne, wycieczki tematyczne) oraz indywidualnych zwiedzających, przy czym zazwyczaj ta pierwsza grupa korzysta ze wspomnianej oferty dydaktycznej, podczas gdy ta druga ogranicza się najczęściej do samodzielnego lub odbywającego się pod kierunkiem pracownika muzeum zwiedzania wystaw i oglądania zbiorów.

Kompleksowe badania na skalę europejską, dotyczące odwiedzających muzea są dotąd nieliczne, jednak wyniki z tych krajów, w których przeprowadzono ankiety wśród zwiedzających pozwalają stwierdzić, że wśród uczestników krótkich, jednodniowych wycieczek znacznie przeważają osoby młode, kształcące się, natomiast w grupach turystów, odbywających wielodniowe podróże muzealne przeważają osoby w wieku średnim i emerytalnym, z reguły posiadające wyższe wykształcenie [Mayr A., 2002, s. 114-117]

Kolejny ważny podział konsumentów turystyki muzealniczej wynika z rodzajów grup zwiedzających: liczne grupy szkolne i studenckie odwiedzają

⁹¹ Szerzej na ten temat: Kriegner E., 2004, s. 3.

muzea raczej z powodów edukacyjnych, związanych z szerzej zakrojonym programem szkół i uczelni. Nie jest dla nich istotny pogłębiony przekaz, natomiast reagują pozytywnie na multimedialne prezentacje z użyciem nowoczesnych technik. Natomiast większość turystów z grup nie związanych z instytucjami i programami edukacyjnymi wykazuje raczej elitarny charakter i stawia wysokie wymagania w odniesieniu do poziomu merytorycznego personelu, programu wystaw i materiału informacyjnego muzeów.

Inną cechą charakterystyczną turystyki muzealnej jest duży udział w jej ofercie jednodniowych wycieczek, skoncentrowanych głównie na wizycie w konkretnym muzeum wraz z uczestnictwem w jego programie edukacyjnym (pokazie, prezentacji, lekcji muzealnej itd.). Fakt ten spowodowany jest przede wszystkim lokalnym zasięgiem oddziaływania większości muzeów oraz ograniczonym stopniem ich znajomości przez turystów spoza regionu. Tylko nieliczne muzea posiadają na tyle wysoki prestiż, że są w stanie przyciągnąć dużą liczbę turystów spoza regionu, a nawet spoza kraju jedynie z uwagi na znakomitość swoich zbiorów i swoją reputację⁹². Niemniej organizowane nawet przez mniej znane muzea czasowe wystawy tematyczne, jeśli zostaną dobrze rozpropagowane, mogą sezonowo tworzyć prawdziwe turystyczne „magnesy”⁹³

Duże znaczenie ma też unikalność danej placówki muzealnej w szerokim otoczeniu, do której fachowcy w zakresie organizacji turystyki stosują termin znany ekonomii jako USP⁹⁴, akcentując konieczność odróżniania się (przez niepowtarzalne tematy, techniki dydaktyczne czy sposoby prezentacji) oraz wyróżniania się (poziomem infrastruktury, ofertą dodatkową) muzeów, chcących przyciągnąć do siebie ten typ turystów.

Ciekawym przedsięwzięciem w skali ogólnoeuropejskiej jest tak zwana **Noc Muzeów**, która w ostatnich kilku latach odbywa się także w coraz liczniejszych miastach Polski. W imprezie, trwającej jeden dzień od późnego popołudnia przynajmniej do północy (w niektórych miastach Europy do rana) uczestniczą z reguły wszystkie muzea danego miasta i inne placówki kulturalne.

⁹² Por. Steinecke 2007, s. 132. Autor podaje przykład 16 muzeów europejskich o największej liczbie zwiedzających (na czele z paryskim Luwrem), wśród których wyróżnia następnie te, które przeprowadziły badania na temat motywacji odwiedzających je turystów do podjęcia podróży.

⁹³ Por. Steinecke, 2007, s. 130. Autor jako przykłady takich turystycznych „magnesów” wymienia jednorazowe wystawy muzeów w Hildesheim, Speyer i Paderborn zorganizowane w latach dziewięćdziesiątych, które przyniosły im wzrost liczby zwiedzających o 200 do 400 tys. w skali sezonu; w większości były to osoby, które podjęły podróż z uwagi na konkretną wystawę, zatem właśnie klasyczni konsumenci turystyki muzealnej.

⁹⁴ Unique Selling Proposition – jedyna w swoim rodzaju oferta sprzedaży. Ten handlowy termin stosuje E. Kriegner w cytowanej powyżej pracy, s. 14, zwracając tym samym uwagę na obecność rywalizacji o „klienta” także w branży tak bardzo odniesionej do kultury jak muzealnictwo.

Organizowane są też specjalne prezentacje, koncerty, zwiedzania tematyczne, lekcje muzealne, warsztaty, pokazy muzealne, wykłady i inne spotkania edukacyjne. Choć noc muzealna przyciąga przede wszystkim mieszkańców samego miasta i okolic, jednak pewna część zwiedzających przyjeżdża na tę imprezę z innych, czasem daleko położonych miejscowości. Tę rosnącą z roku na rok grupę gości Nocy Muzeów, o ile skorzystają z noclegu w mieście docelowym i tym samym spełnią definicję turysty, można już nazwać turystami muzealnymi. Pozostali zaliczają się wprawdzie do odwiedzających, niemniej to oni tworzą podstawową grupę uczestników turystyki muzealnej. Można przyjąć, że wzorem zjawiska obserwowanego już w europejskiej zagranicy, w miarę rozwijania się tego przedsięwzięcia coraz więcej osób zainteresowanych ofertą muzeów, po zwiedzeniu instytucji kulturowych własnego miasta skorzysta z ofert zorganizowanego wyjazdu na Noc Muzeów do innej metropolii. Skutkiem tego powinien być dalszy rozwój krajowej turystyki muzealnej.

Silną konkurencję dla muzeów tworzą w ostatnich latach w Europie Zachodniej nowoczesne placówki pokrewnego typu: centra naukowe, parki tematyczne i tzw. muzea dziecięce⁹⁵. Z reguły nie dysponują one wartościowymi, oryginalnymi eksponatami o znaczeniu kulturowym, jednak zyskują uznanie zwiedzających wysokim stopniem interaktywności (z dominującą zasadą „hands-on”, możliwości bezpośredniego kontaktu z eksponatem) i multimedialnym przekazem treści, przez co silniej oddziałują na współczesnych odbiorców. Wydaje się, iż ten trend będzie coraz mocniej wymuszał na klasycznych placówkach muzealnych modernizację sposobu ekspozycji wystaw, organizowanie nowoczesnie i przystępnie zaplanowanych wystaw czasowych, przemyślaną strategię, regularne organizowanie innych imprez związanych tematycznie z prezentowanymi zbiorami (jak sympozja i zloty popularyzacyjne, festyny, Drzwi Otwarte i inne)⁹⁶.

Na koniec wypada zwrócić uwagę na fakt, że w wyniku pojawiającej się silnej konkurencji same muzea w krajach naszego kręgu kulturowego podążają za zmieniającymi się zainteresowaniami i gustami nowoczesnych, „postmodernistycznych”⁹⁷ turystów. W ostatnim czasie bardzo wiele z nich mocno zmienia sposób prezentacji swoich ekspozycji a także podejście do zwiedzających. W celu bliższego opisanie tych zasadniczych przeobrażeń posłużymy się dłuższą wypowiedzią znawcy przedmiotu, Johna Urry:

„Zmieniła się konwencja samych ekspozycji. Zwiedzający nie muszą już stać i z namaszczeniem podziwiać eksponaty. Mają czynnie współuczestniczyć

⁹⁵ Więcej o tych przedsięwzięciach: Steinecke2007, s. 133-134.

⁹⁶ Wymagania dotyczące modernizacji muzeów szerzej formułuje T. Heinze 2002, s. 91-100.

⁹⁷ Na temat pojmowania nowoczesnego turysty jako postmodernistycznego: Urry 2007, s. 126-153.

w wydarzeniu, jakim jest ekspozycja. „Żywe” muzeum zajmuje miejsce „martwego”, muzeum pod gołym niebem – zamkniętego, zamiast wymuszonej ciszy wystawę wypełniają dźwięki, zwiedzający nie są oddzieleni od eksponatów szkłem, a w prezentacji są wykorzystywane techniki multimedialne. Muzea i różne media ulegają coraz pełniejszemu „od-różnicowaniu”. Tę tendencję do czynnego angażowania zwiedzających dobrze ilustruje reklama muzeum Tyne and Wear:

„W naszym muzeum kładziemy nacisk na akcję, uczestnictwo i zabawę. Żadnych przestarzałych gablotek, których zawartość trzeba oglądać w ciszy i skupieniu. My oferujemy profesjonalne ekspozycje, działające modele, którymi można się bawić, w pełni wyposażone pomieszczenia z epoki, w których można poszperać i dopełniające obrazu efekty dźwiękowe”. Również inne zmiany świadczą o tym, że muzea coraz bardziej świadomie adresują swoją ofertę do różnych kategorii zwiedzających i systematycznie pracują nad jej „ulepszaniem”. Na przykład pracownicy muzeów w Leicester są coraz lepiej przygotowani do oprowadzania zwiedzających pochodzących z różnych grup etnicznych, którzy odmiennie traktują ekspozycje i są skłonni inaczej interpretować prezentowane za pośrednictwem wystawionych eksponatów wydarzenia historyczne (...). Wystawy muzealne są coraz mniej „wzniosłe”. W wielu muzeach aktorzy odgrywają role historyczne i rozmawiają ze zwiedzającymi, włączając ich nawet do swoich inscenizacji, jak na przykład w Beamish albo w Wigan Pier, gdzie mogą wziąć udział w zainscenizowanej lekcji szkolnej. Byli górnicy opowiadają o pracy w kopalni, a zwiedzający obsługują „czynne nieczynne” maszyny, które nie są już wykorzystywane w produkcji (...). Robert Lumley ogólnie streszcza charakter tych zmian jako odejście od idei muzeum jako zbioru naukowych eksponatów na rzecz idei muzeum jako środka przekazu. W terminologii Baumana mamy do czynienia z zamianą „prawodawcy” w „tłumacza” (...) Niezależność konsumencka i zmiana upodobań dużej części społeczeństwa sprawiają, że muzea pełnią dziś inną funkcję społeczną niż dawniej. Muzeum przestało być świątynią jedynie słusznej bezdyskusyjnej kultury wysokiej, do której większa część populacji nie miała dostępu. Stało się bardziej przystępne, zwłaszcza dla klasy usługowej i średniej. (...) Zwiedzanie muzeów, dawniej utożsamiane z obcowaniem z kulturą wysoką, dziś pomaga tym klasom w zdobywaniu pewnego kapitału kulturowego, który mogą czerpać z muzeów dzięki coraz bardziej rozpowszechnionej umiejętności ich „czytania”⁹⁸.

⁹⁸ Tamże s. 192-3.

Wśród touroperatorów specjalizujących się w ofercie turystyki muzealnej daje się zauważyć widoczną tendencję do wybierania jako celów organizowanych wycieczek tych muzeów, które mają silnie rozwinięty dział edukacyjny z bogatą paletą działań dydaktycznych, najchętniej z użyciem współczesnych i popularnych technik⁹⁹, a także o wysokim stopniu interaktywności. Na takie „nowoczesne” muzea istnieje znaczny popyt, szczególnie pośród młodszej części populacji, w grupie konsumentów do 30. roku życia. W przypadkach muzeów, poza grupą tych najbardziej znanych i uznanych, ukierunkowanie na nowoczesną dydaktykę wydaje się stanowić w coraz większym stopniu czynnik decydujący o napływie turystów. W tym kontekście można stwierdzić, że turystyka muzealna – znajdując się w okresie największych bodaj przemian w swoich długich dziejach, ma przed sobą interesującą przyszłość.

Główne destynacje turystyki muzealnej. W Europie: Luwr, Paryż (7,3 mln odwiedzających w roku), National Gallery, Londyn (5 mln), British Museum, Londyn (4,87 mln), Muzea Watykańskie, Rzym (3,8 mln), National History Museum, Londyn (3,25 mln), Science Museum, Londyn (2,15 mln), Museo del Prado, Madryt (2 mln), Van Gogh Museum, Amsterdam (1,4 mln), Kunsthistorisches Museum, Wiedeń (1,4 mln), Deutsches Museum, Monachium (1,36 mln), Nowa Pinakoteka, Monachium (1,3 mln), dom historii RFN, Bonn (1,03 mln), Muzeum Rembrandta, Amsterdam (0,84 mln), Niemieckie Muzeum Morza, Stralsund (0,63 mln), Muzeum Guggenheima, Bilbao (0,5 mln) Muzeum Historii Palatynatu, Speyer (0,4 mln)¹⁰⁰. **W Polsce:** Wawel (Kraków), Muzeum Narodowe (Galeria Sukiennice i Zbiory Czartoryskich, Kraków), Zamek w Łańcucie, Pałac Wilanów (Warszawa), Muzeum Powstania Warszawskiego, (Warszawa), Zamek w Malborku, Muzeum Narodowe, (Warszawa)¹⁰¹

Profil typowego uczestnika podróży muzealnych: W tym przypadku istnieje w naszym kraju silne zróżnicowanie dwóch grup: indywidualnych turystów oraz zwiedzających w ramach wycieczek zorganizowanych. Ci pierwsi to najczęściej pary w wieku powyżej średniego (45 lat i więcej), z wykształceniem akademickim, bez małych dzieci. Druga grupa to uczniowie klas szkół gimnazjalnych i średnich podczas kilkudniowych wycieczek klasowych lub jednodniowych wycieczek

⁹⁹ Steinecke [2007, s. 144] określa ten rodzaj działalności muzeów i placówek pokrewnych angielskim terminem „edutainment”, mającym oznaczać nowoczesny i interaktywny przekaz wiedzy.

¹⁰⁰ Dane z roku 2003 za: Steinecke, 2007, tabela 11, s. 133.

¹⁰¹ Dane za: Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J. [2002, s. 127 i 130]. W spisie ujęte są tylko muzea klasyczne, nie będące jednocześnie obiektami innych typów turystyki kulturowej np. jako obiekty przemysłowe (stąd brak np. licznie odwiedzanej Kopalni Wieliczka).

monofinalnych, których celem jest tylko zwiedzanie konkretnego muzeum. Dorośli turyści europejscy coraz częściej korzystają z oferty grupowej, dorośli turyści polscy wybierają najczęściej wciąż jeszcze formę wypraw prywatnych, odwiedzają kilka muzeów podczas jednej wyprawy, korzystają z noclegu w hotelach. Grupy zorganizowane (poza szkolnymi) ukierunkowane na zwiedzanie muzeów są dotąd rzadkie w Polsce.

Szczególne wymagania: Całodzienna i całotygodniowa dostępność obiektu, nowoczesne wyposażenie i oświetlenie sal wystawienniczych, wysoki stopień multimedialności wystaw, fachowe, wielojęzyczne przewodnictwo po obiekcie na życzenie, w tym oferta wielojęzycznych przewodników elektronicznych po obiekcie, sklep muzealny z wyczerpującą literaturą dotyczącą obiektu i zbiorów, na wysokim poziomie graficznym. Turyści polscy nie wymagają jeszcze zasadniczo wszystkich wymienionych elementów, choć ich świadomość nowoczesnego muzealnictwa i wymagania szybko wzrastają.

Oczekiwane są noclegi na odpowiednim poziomie (zasadniczo hotele 2**, 3*** i 4*** w zależności od rodzaju oferty), gastronomia restauracyjna, najchętniej kuchnia regionalna.

Szczególne wrażliwość: Turyści zagraniczni są uwrażliwieni na obecność kontrowersyjnych opisów zbiorów i elementów propagandy narodowej. Dla wszystkich ważne jest istnienie na terenie obiektu czystych urządzeń sanitarnych. Źle są przyjmowane wszelkie zakazy, w tym przede wszystkim nieuzasadnione zabranianie fotografowania i filmowania.

Wymagania wobec prowadzącego grupę: Dogłębna znajomość historii obiektu i tematyki zbiorów, orientacja w zbiorach innych muzeów podobnego typu i z podobną tematyką w kraju i za granicą (umiejętność porównania zawartości kolekcji) a także zwiedzanej miejscowości i regionu.

Przykład 1: Podróż „Muzea Madrytu”

Organizator: Biuro podróży „Studiosus Reisen” (Monachium, Niemcy).

Termin: marzec–czerwiec 2006,

Czas trwania: 6 dni,

Prowadzący: Dr Piet van Meeuwen, historyk sztuki, archeolog,

Uczestnicy: Grupa 12–25 osób.

Program: Wizyta w muzeum Prado (dwukrotna), muzeum Thyssen-Bornemisza, w Centro de Arte Reina Sofia, w rezydencji-muzeum Escorial, muzeach

i świątyniach Toledo, w tym muzeum w Synagodze, spacer przez historyczny Madryt.¹⁰²

Przykład 2: Wycieczka na poznańską Noc Muzeów 2007.

Organizator: Biuro podróży KulTour.pl (Poznań).

Termin: 19–20 maja 2007.

Czas trwania: 2 dni.

Prowadzący: Pilot wycieczek kulturowych, na miejscu: Pracownik jednego z muzeów poznańskich, historyk sztuki z uprawnieniami przewodnika miejskiego.

Uczestnicy: Grupa 30 osób, mieszkańcy Wrocławia (Grupa na zlecenie instytucji).

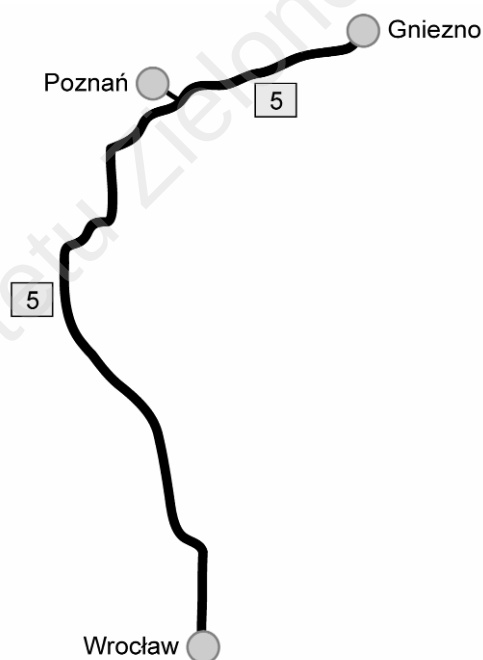
Program: W drodze wykład multimedialny: „Dzieje placówek muzealnych Poznania i przegląd ich oferty”. Na miejscu: Uczestnictwo w prelekcji „Przedmioty i ich właściciele”, wykładzie: „Ich religią była praca”, prowadzonym zwiedzaniu po „Muzeum im. Mielżyńskich w Muzeum Narodowym w Poznaniu. Zwiedzanie (grupami) wybranych muzeów: Instrumentów Muzycznych, Archeologicznego, Sprzętów Użytkowych.

Nocleg w hotelu 2**,

Wizyta w Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie z multimedialną prezentacją oraz prelekcją na temat dziejów jednego wybranego eksponatu.

Powrót do Wrocławia.¹⁰³

Ryc. 6. Mapa wycieczki muzealnej Wrocław-Poznań-Gniezno

Źródło: Opracowanie własne

¹⁰² Źródło Katalog „Kultimer. Events und Kulturtips” Biura Studiosus, rok 2006, s. 48–49.

¹⁰³ Źródło: Oferta jednorazowa i program dla uczestnika imprezy Biura KulTour.pl, KulTour.pl, Poznań, maj 2007.

2.1.3 Turystyka literacka

Literatura fachowa: Ta forma podróży, choć w Polsce nadal słabo rozwinięta, doczekała się licznych analiz w refleksji naukowej [Zmysłony 2001, s. 22-23; Buczkowska 2007, s. 9-10; Mikos v. Rohrscheidt 2008a, s. 67-71; Stasiak 2009a, s. 223-265, Buczkowska 2009c]. W ostatnich latach poszczególne aspekty, a nawet produkty turystyki literackiej w Polsce doczekały się własnych opracowań [Wawrzyniak 2010; Pudełko 2014; 2015]

Podróże literackie organizowane są dla miłośników dzieł literackich określonego twórcy lub grupy twórców, przy czym prócz miejsc związanych z jego osobą (ich osobami) jako swoje cele wyznaczają sobie także miejsca opisane w jego (ich) utworach, w tym miejsca opisanych wydarzeń historycznych lub wydarzeń stanowiących element fikcji literackiej. Tam właśnie podróżujący czytelnicy „na miejscu” uczestniczą (aktywnie lub jako odbiorcy) w odczytywaniu lub nawet inscenizacji fragmentów utworów. Ponadto naturalnym i ulubionym celem wypraw tego typu są muzea literackie. Wiodący temat biograficzny lub literacki jest bardzo silną dominantą całego programu, jednak ze względu na intensywnie obecne elementy wykładu, wprowadzenia, grupowych warsztatów dydaktycznych itd. zalicza się je często także do podróży edukacyjnych.

W świetle powyższego możemy zdefiniować **kulturową podróż literacką jako podróż o charakterze turystycznym, w której tematem wiodącym jest osoba i dzieło twórcy literatury lub kilku twórców, zaś odwiedzane miejsca stanowią okazję do refleksji nad jego (ich) dziełem.**

Ostatnie sformułowanie powyższej definicji („okazja do refleksji”) pozwala odróżnić klasyczną kulturową podróż literacką od edukacyjnej wycieczki tematycznej, ukierunkowanej na literaturę. Element refleksji – obecny na przykład w postaci wspólnej lektury, komentarzy podawanych przez prowadzących wyprawę lub fachowców na miejscu, specjalnego tematycznego zwiedzania, wreszcie dyskusji literackich – jest w tym przypadku mniej ukierunkowany na dydaktykę (choć treści dydaktyczne i tu są obecne), lecz służy raczej osobistemu, pogłębionemu spotkaniu z autorem, jego życiem osobistym i publicznym, jego światopoglądem, wreszcie etapami i tematami jego twórczości.

W przypadku podróży literackich dużą rolę gra także czas wolny, pozostawiany uczestnikom do osobistego spotkania ze środowiskiem życia autora, co ma służyć głębszemu zrozumieniu jego twórczości. Programy podróży literackich

zawierają z reguły dużo czasu, pozostawianego do prywatnej dyspozycji uczestników.

Nietrudno odgadnąć, że osoby zainteresowane tego typu podróżami są z reguły dobrze wykształcone i posiadają sporo czasu wolnego. Program podróży literackiej może bowiem być atrakcyjny tylko dla często i chętnie czytających, zaś jej długotrwałość i stosunkowo niewielka intensywność jest akceptowana raczej przez takich turystów, którzy mogą sobie pozwolić na długą wyprawę, nie oczekując jednocześnie podczas jej trwania licznych atrakcji innego rodzaju.

Niektóre propozycje podróży literackich odnoszą się do wielu autorów, najczęściej powiązanych okresem twórczości, pochodzeniem (z konkretnej grupy etnicznej lub regionu) lub tematami poruszonymi w swoich dziełach. Uczestnicy tych podróży mogą także w trakcie podróży spotkać się z konkretną epoką twórczą, w jej programie zaś obecne są często elementy wyjaśniające wspólne środowisko życiowe autorów, okres w którym żyli i tworzyli. Elementy te (jak np. stałe lub czasowe wystawy muzealne), pełnią rolę spoiwa, umożliwiającego uczestnikom powiązać poszczególne postaci i dzieła.

Wśród podróży literackich nie sposób nie wspomnieć licznych propozycji krótkich, **jednodniowych wycieczek literackich**, które (choć ich uczestnicy nie spełniają formalnych wymagań turysty (brak noclegu w trakcie podróży), jednak uzupełniają tę ofertę w znacznym stopniu. Często ich organizatorami są szkoły lub uczelnie, i są one elementem szerszej zakrojonych programów kształcenia uczniów i studentów. Wiele miast europejskich oferuje swoim gościom także tematyczne zwiedzanie **szlakiem literackim**, związanym najczęściej z życiem lub dziełem konkretnego pisarza.¹⁰⁴ Jest to oferta uzupełniająca dla zainteresowanych literaturą turystów, przybywających tylko w tym celu na jeden dzień lub nawet pozostających nieco dłużej i chcących poświęcić część swojego pobytu takiemu tematowi.

W ostatnim czasie pojawiają się także oferty wypraw, ustalających swój program zwiedzania oraz jego tematykę na podstawie akcji znanych filmów. Chociaż ten rodzaj aktywności turystycznej z uwagi na przedmiot jej zainteresowania można generalnie zaliczyć do turystyki kultury współczesnej, z uwagi zaś na poziom twórczości w wielu wypadkach także do turystyki kultury powszechnej, to pewna część wypraw oparta jest na akcji filmów, stanowiących interpretacje wielkiej światowej literatury. Zatem w przypadku turystyki

¹⁰⁴ Przykłady takich literackich tras tematycznych znajdziemy m.in. w Dublinie (Joyce), Weimarze (Goethe, Schiller) ale także np. w Poznaniu (M. Musierowicz), informują o nich odpowiednie strony internetowe lub oferta informacji miejskich na miejscu.

literacko-filmowej temat i listę celów wyprawy może określać zarówno dzieło odbierane jako wytwór kultury o charakterze elitarnym, jak i mające charakter „produkcji” popularnej [Stasiak 2009a, s. 225-227]. W odniesieniu do tej formy turystyki granica pomiędzy tym, co „klasyczne” a „popularną turystyką kulturową” wydaje się być najbardziej płynna, jednak funkcjonowanie od dawna i po dziś dzień na rynku turystycznym ofert podróży śladami dzieł literatury uznanych powszechnie za wielkie i szczególnie wartościowe skłania ku zaliczeniu podróży literackich raczej do klasycznej grupy wypraw.

Główne destynacje turystyki literackiej. W Europie: Wycieczki literackie organizuje się do miejsc mających dwa rodzaje odniesień literackich. Pierwsza grupa to miejscowości związane z biografią bardzo znanych pisarzy jak Londyn (Szekspir, Dickens, Tolkien), Stratford (Szekspir) i Birmingham oraz Oksford (Tolkien), Dublin w Irlandii (Joyce), Paryż (de Maupassant, Aragon, Zola, Proust) Weimar (Goethe, Schiller), Moskwa i St. Petersburg (Dostojewski, Puszkina), Kopenhaga (Andersen), Praga (Kafka). Druga grupa to miejsca, wsławione przez akcje utworów literackich, jak: Dublin („Ulisses” Joyce), Lubeka („Buddenbrookowie” T. Manna), Wenecja („Śmierć w Wenecji” T. Manna), Mantua i Weronia („Romeo i Julia” Szekspira), Florencja (Dante). Istnieją także literackie szlaki turystyczne jak szlak Goethego we Włoszech (według „Podróży włoskiej” Goethego), obejmujący m.in. Bolonię, liczne miasta Toskanii, Rzym, Neapol, Palermo, a także np. biegnący częściowo przez Polskę Szlak Wojaka Szwejka, śladami literackiego bohatera powieści Jaroslava Haska. **W Polsce:** Celami pierwszej grupy podróży biograficzno-literackich są m.in. Wola Okrzejska i Oblęgorek (H. Sienkiewicz), Łódź (J. Tuwim), Warszawa (Wł. St. Reymont, B. Prus, M. Dąbrowska), Russowo i Kalisz (M. Dąbrowska), tzw. Szlak Mickiewiczowski w Wielkopolsce – m.in. Śmiełów, Żerków, Kopaszewo, Dębno n. Wartą (A. Mickiewicz) oraz poza granicami Polski, związane z naszymi literatami: Wilno, Kowno, Troki (Litwa) i Nowogródek (Białoruś – A. Mickiewicz), Krzemieniec (Ukraina – J. Słowacki). Do grupy miejscowości związanych bezpośrednio z akcją utworów literackich zaliczymy Warszawę („Lalka” Prusa, liczne utwory na temat i z okresu II Wojny Światowej), Poznań (seria powieści „Jeźdźcjada” M. Musierowicz), Wrocław (współczesne powieści M. Krajewskiego), Kraków (Wyspiański i poeci nurtu Młodej Polski) oraz region tatrzański (poeci i pisarze okresu Młodej Polski, zwłaszcza K. Przerwa-Tetmajer), a poza granicami kraju zwłaszcza Kamieniec Podolski, Bar, Zbaraż na Ukrainie (powieści H. Sienkiewicza).

Profil typowego uczestnika: Do uczestników wypraw literackich należą dwie zasadnicze grupy ludzi. Pierwsza z nich to wielbicieli literatury pięknej lub przygodowej, zwłaszcza serii literackich, związanych z poszczególnymi miejscami, którzy w ramach swojego wolnego czasu chcą udać się śladami akcji swoich ulubionych lektur. W tej grupie znaczny jest udział osób w wieku średnim, dobrze wykształconych, czytających nie tylko literaturę jednego rodzaju, otwartych na pozostałe oferty turystyki kulturowej (jak turystyka miejska czy turystyka dziedzictwa kulturowego). W tej grupie można także ze względu na szerokie pole ich zainteresowań umieścić studentów kierunków humanistycznych, literaturoznawczych filologicznych, udający się w ramach propozycji edukacyjnej do miejsc związanych z akcją utworów lub biografią twórców. Drugą grupą są wyprawy szkolne śladami popularnych książek i ich autorów. Uczestnicy tych wypraw koncentrują się na miejscach związanych z samymi lekturami, uzupełnieniem ich wypraw jest raczej oferta związana z rozrywką i wypoczynkiem.

Szczególne wymagania: W zależności od poziomu oferty grupy dorosłych wielbicieli literatury mogą wymagać wygodnych hoteli, zawsze natomiast jest wśród nich popyt na hotele położone blisko centrum zwiedzanych miast. Jest to związane ze skłonnością uczestników wypraw literackich do indywidualnych wypraw w czasie wolnym. Turyści kulturowo-literaccy cenią sobie posiłki kuchni regionalnej, spożywane w historycznym otoczeniu, najchętniej odwiedzają oryginalne lokale z ofertą menu mającego jakikolwiek związek z ich lekturą (jeszcze lepiej, jeśli opisanym w jednym z dzieł) lub bohaterem. Chętnie odbywają wieczorne wyprawy po miastach, w których nocują, wdzięcznie przyjmują propozycje wieczornego zwiedzania miejsc mających związek z ich lekturą. Niektóre grupy (i programy niektórych wypraw) przewidują odczytywanie odnośnych fragmentów dzieł literackich lub autobiograficznych na miejscu akcji.

Szczególne wrażliwość: Brak szczególnego rodzaju uwrażliwień uczestników wypraw tego typu.

Wymagania wobec prowadzącego grupę: W każdym przypadku od prowadzącego grupę wymagana jest dogłębna znajomość biografii twórcy (twórców), których życie i/lub twórczość stanowią temat wyprawy, a także przynajmniej najważniejszych ich dzieł oraz bohaterów literackich. Bardzo ważna jest także dokładna orientacja w miejscach uwzględnionych w pro-gramie wyprawy i znajomość możliwie dużej liczby szczegółów wydarzeń biograficznych lub literackich, odnoszących się do tych miejsc. W związku z tym jest konieczne, aby pilot takich grup odbył wcześniej

wyprawę do wszystkich tych miejsc i zwiedził je dokładnie z zamiarem przygotowania się do takiej podróży. Od prowadzącego grupę uczestnicy mogą oczekiwać odczytywania fragmentów dzieł na miejscu (jeśli sami nie zdecydują się na to), warto więc, by był zaopatrzony w odpowiednią literaturę i zaznaczył ewentualnie potrzebne mu fragmenty. Znajomość dużej liczby (wiarygodnych) anegdot z biografii twórcy może znacznie urozmaicić wycieczkę i pilot powinien starać się zebrać taki materiał, a potem w odpowiednim miejscu i czasie przedstawiać go uczestnikom. Z uwagi na znaczną szerokość zainteresowań grupy bardzo wskazana jest znajomość dziejów zwiedzanych miast i ich głównych zabytków oraz dobra orientacja topograficzna.

Przykład 1. **Podróż Literacka „Londyn Szekspira”**

Organizator: Biuro Podróży Literaturreisen.com.(Niemcy).

Termin: według zamówienia,

Czas trwania: 4 dni.

Uczestnicy: od osób indywidualnych do grup organizowanych.

Program: Londyn (miejsca związane z życiem i dziełem Szekspira) – Stratford-upon-Avon, w programie m.in. zwiedzanie teatru The Globe, dzielnicy, w której mieszkał Szekspir, jego ulubionego pubu, wystawa biograficzna o Szekspirze, zwiedzanie miejsca jego urodzin i śmierci, spektakl teatralny z repertuaru W. Szekspira¹⁰⁵.

Przykład 2. **Podróż Literacka: Środkowoeuropejscy mistrzowie Literatury.**

Organizator: Partnerski program Biur: JCT (Szwajcaria), TeT (Ukraina), KulTour.pl (Polska). Termin: Według zamówienia.

Czas trwania: 10 dni.

Ilość osób: od 15 do 25.

Program: Warszawa – Łódź – Kraków – Zamość – Lwów – Brody – Zabłudów – Czerniowce – Czortków – Buczacz. W programie życie i dzieła: B. Prusa, J. Tuwima, W. Szymborskiej, S. Mrozka, S. Lema, Cz. Miłosza, J. Rotha, P. Celana, R. Auslaender, S. Agnola, K.E. Francosa: zwiedzania tematyczne, czytania literackie, spotkania ze znawcami literatury w miarę możliwości z pisarzami (Kraków).¹⁰⁶

¹⁰⁵ Źródło: Oferta Stowarzyszenia Literaturreisen.com (Niemcy) na Targi turystyczne ITB w Berlinie 2007, oferty podróży literackich różnych biur podróży, s. 4.

¹⁰⁶ Źródło: Broszura informacyjna Oferty Partnerskiej Biur JCT–TeT–KulTour.pl na Targi turystyczne ITB w Berlinie 2007, Oferta 2.

Ryc. 7. Podróż literacka: Środkowoeuropejscy mistrzowie literatury

Źródło: Opracowanie własne za broszurą informacyjną Oferty Partnerskiej Biur JCT–TeT i KulTour.pl na targi turystyczne ITB w Berlinie 2007, Oferta 2

2.1.4 Elitarna turystyka eventowa¹⁰⁷.

Literatura fachowa: Ta forma turystyki kulturowej mieści się w szerszym pojęciu *art tourism* [Hughes 2003, s. 53] odnoszącym się jednak zarówno do wydarzeń kulturalnych, jak i zwiedzania muzeów, a nawet miejsc wykopalisk archeologicznych [Kowalczyk 2008b, s. 39]. Kowalczyk nadaje temu szerszemu pojęciu polski odpowiednik w postaci terminu „turystyka kulturalno-artystyczna”. Jednak od szeregu lat wyprawy turystyczne ukierunkowane na same tylko wydarzenia kulturalne są wyodrębniane i określane jako turystyka eventowa [Getz 1997, s.4-6; Page, Connell, 2009; Freyer 2000, s. 211nn; w polskich publikacjach: Mikos v. Rohrscheidt 2008a, s. 72-74; 2013c, Buczkowska 2008, s. 48; 2009a, s. 91-118]. Tak określana forma obejmuje zatem wycieczki podejmowane w celu uczestnictwa w koncertach, festiwalach operowych i innych wydarzeniach związanych z muzyką klasyczną oraz w innych jednorazowych lub cyklicznych wydarzeniach życia artystycznego [Freyer 1997, s. 129]. Należą do niej zatem także wycieczki na festiwale i spektakle teatralne (wyróżniane przez niektórych jako specyficzny rodzaj w ramach tej formy turystyki [Kowalczyk 2008b, s.39]). Eventy funkcjonujące w ramach tzw. kultury popularnej także stanowią magnesy turystyczne, wyprawy ukierunkowane na uczestnictwo w nich - m.in. ze względu na znaczące różnice w ich programach - określić wypada jednak jako popularną turystykę eventową i jako takie zaliczyć do odrębnego typu turystyki kulturowej. Wydarzenia kulturalne jako magnesy turystyki kulturowej i ośnowę jej programów poddano analizie w odrębnej polskiej monografii [Krakowiak, Stasiak, 2014]

¹⁰⁷ Słowo „event” do dziś budzi kontrowersje wśród językowych purystów, wśród nich także niektórych badaczy kultury i turystyki. Zastosowanie tego powszechnie używanego w innych językach europejskich terminu („event tourism”) i jego bezpośrednich tłumaczeń jako oficjalnego określenia jednej z form turystyki kulturowej, używanego w jej klasyfikacjach i analizach, opiera się nie tylko na istniejącej literaturze fachowej („event tourism” - Getz 1997, s.4-6; Page, Connell 2009; „Event-Tourismus” - Freyer 2000, s. 211 nn), ale w przypadku języka polskiego ma także dodatkową przyczynę. Gdyby bowiem użyć tłumaczenia łacińskiego słowa „eventus” (wydarzenie) czy też angielskiego „event” (wydarzenie, ale także wypadek), to uzyskalibyśmy termin dwuznaczny: („turystyka wydarzeń / wypadków?”), z oczywistych powodów nie nadający się do użycia w określaniu wypraw turystycznych. Z kolei zastosowanie polskiego słowa „ impreza”, w pewien sposób oddającego znaczenie słowa „event” oraz zakres tej formy turystyki kulturowej, także z uwagi na znaczenie przydawane mu w potocznym języku (np. „imprezować”) dla określenia tej formy wypraw jako „turystyki imprezowej” byłoby jeszcze bardziej dwuznaczne i nie nadawałoby się do użycia w literaturze fachowej. Dlatego autor skłonny jest do użycia międzynarodowego terminu „turystyka eventowa” i stosuje go konsekwentnie podobnie jak Buczkowska, która szerzej uzasadnia potrzebę takiego właśnie określenia [2009a, s. 93].

Mianem turystyki eventowej można określić podróże, których celem jest udział uczestników w specjalnie inscenizowanych imprezach o charakterze kulturalnym, mających ograniczony czas trwania i przyciągających turystów.

Kluczowym elementem powyższego określenia tej gałęzi turystyki jest międzynarodowe pojęcie „eventu” w jego powszechnie w dziedzinie kultury przyjmowanym znaczeniu jako „specjalnie zainscenizowanej imprezy o ograniczonym czasie trwania, odznaczającej się oddziaływaniem przyciągającym turystów”¹⁰⁸. Jeśli forma i treść tych imprez pozwala określić je mianem **eventów kultury elitarnej (wysokiej)**, możemy także podróże nakierowane na uczestnictwo w nich zaliczyć do klasycznego segmentu turystyki kulturowej. Przykładem imprez tego rodzaju mogą być festiwale muzyki klasycznej i operowej, wielkie premiery teatralne lub operowe, festiwale i konkursy filmowe, kulturowe „lata tematyczne” i związane z nimi imprezy i uroczystości, koncerty i wielkie wystawy (o ile nie są to stałe wystawy muzealne na miejscu).

Charakterystyczne elementy eventów kulturowych określają także samą turystykę eventową¹⁰⁹. Cechą najbardziej wyraźną jest jej zamierzona monotematyczność. I tak, odpowiednio do natury jednorazowych wydarzeń kulturalnych, podróże tego rodzaju posiadają wyraźnie wyartykułowany temat i akcent treściowy, tylko bowiem w ten sposób same eventy mogą odznaczać się na tle innych tego rodzaju wydarzeń. Tematowi wiodącemu podporządkowany jest cały program wycieczki, który uzyskuje przez to bardzo jednolity charakter. Ewentualne zwiedzanie, przedsięwzięcia o charakterze edukacyjnym czy nawet niektóre oferty kulinarne podczas takich imprez są w większym lub mniejszym stopniu powiązane z tematem eventu. Odstępstwa od tej reguły, jakimi jest obserwowane w ostatnich latach organizowanie podróży typu „incentive” z wbudowanym elementem eventu kulturowego jako swoistą kulminacją wielodniowej wycieczki, są na razie jeszcze stosunkowo rzadkie i dotyczą raczej eventów kultury popularnej. Wydaje się jednak, że jeśli ten trend się utrzyma, powstanie nowy typ turystyki, o charakterze motywacyjno–kulturowym [Van Nielsen 1997, s. 40nn]

Tematy turystyki eventowej charakteryzuje także (w przeciwieństwie np. do stałych tras tematycznych) pewna spektakularność i jednorazowość – eventy

¹⁰⁸ Por. Freyer 1998, s. 19. Dosłowna definicja brzmi: „(Events sind)... speziell inszenierte oder herausgestellte Veranstaltungen von begrenzter Dauer mit touristischer Ausstrahlung”.

¹⁰⁹ Twórcą terminu „event tourism” w refleksji naukowej nad turystyką był Donald Getz. W swej pracy: „Event management and event tourism”, opublikowanej w Nowym Jorku w roku 1997 na stronie 11 zdefiniował on ten typ turystyki jako: *“a destination and marketing strategy to realize all the potential economic benefits of events”*. Terminu Event-Tourismus na terenie języka niemieckiego używa po raz pierwszy w klasyfikacji gatunków turystyki kulturowej [Freyer 1997, s. 41].

kulturowe czerpią popularność i siłę przyciągania z efektu swej nadzwyczajności, który w dużej części stanowi także o ich atrakcyjności dla turystów. Z kolei z tego faktu wynika krótkotrwałość oferty turystyki eventowej – zajmujący się nią wyspecjalizowani touroperatorzy lub odpowiedzialne za nią agendy w biurach podróży poszukują zatem stale nowych impulsów do tworzenia i wprowadzania na rynek nowych propozycji wycieczek.

Z oczywistych względów podyktowanych ograniczonym czasem trwania eventu, turystykę eventową charakteryzuje brak elastyczności terminów i niemożność dopasowywania programów imprez do potrzeb konsumentów – jej oferty mają ściśle oznaczone, niezmiennie terminy realizacji.

Turystyka eventowa chętnie korzysta z szerokiej reklamy własnej poszczególnych wydarzeń kulturalnych i posługuje się nią dla propagowania imprez wycieczkowych. Obniża przez to koszty własne, podejmując gotowe już hasła, utworzone i rozpowszechnione asocjacje oraz istniejące kanały dystrybucji. Często dołącza też ona swoje oferty do tworzonych wokół eventów pakietów usług lub korzysta z takich gotowych pakietów dla budowania konkretnego produktu.

W krajach wysoko rozwiniętych turystyka eventowa zalicza się do jednego z najszybciej rosnących sektorów całej palety usług turystycznych¹¹⁰. W dziedzinie oferty eventów kulturowych dostrzegana jest także pewna ewolucja, w której decydującą rolę odgrywa dążenie do zwiększenia roli elementu przeżyciowego widza. I tak o ile w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku większość wielkich imprez kulturalnych (a tym samym główny stymulator podróży eventowych) stanowiły jeszcze tradycyjne wydarzenia teatralne, jak premiery znanych lub awangardowych sztuk scenicznych, to w latach dziewięćdziesiątych ich miejsce jako główny typ oferty zajął musical (czyli rodzaj show kulturowego), zaś w ostatnich latach tzw. eventy na wolnym powietrzu (open air events) [Dreyer, Linne, 2006, s.40]. Prognozy dla dalszego rozwoju tej oferty kulturowej idą zaś w kierunku tworzenia i popularyzacji swoistego „mixu” kulturowego, oddziałującego na możliwie wszystkie zmysły widzów. On to zdaniem badaczy będzie trendem wschodzącym w najbliższych latach i zdominuje także turystykę eventową w krajach rozwiniętych [Elgersson, s.40-41].

Wzrost liczby podróży eventowych jest jednym z rezultatów rosnącej konsumpcji przeżyć i wzrostu ogólnego poziomu wykształcenia klientów. Ludzie lepiej wykształceni częściej sięgają po ofertę kultury wysokiej. Także coraz liczniejsze miejscowości i regiony dostrzegają w wielkich imprezach i towarzyszących im przedsięwzięciach turystyki eventowej możliwość uzupełnienia

¹¹⁰ Dokładniejsze dane na temat klasyfikacji i rozmiarów turystyki eventowej w Europie, zob. A. Elgersson 2005, s.44.

swojej oferty kulturowej, wyróżnienia się na tle innych oraz podniesienia własnej atrakcyjności i prestiżu. Regionom i miastom, które posiadają niewielki naturalny potencjał kulturowy, eventy oferują szansę budowania własnego image, pozyskania odwiedzających i pośrednio poprawy sytuacji ekonomicznej.¹¹¹ Fakt ten przyczynia się do wzrostu ilości destynacji turystyki eventowej, a tym samym do jej rozwoju.

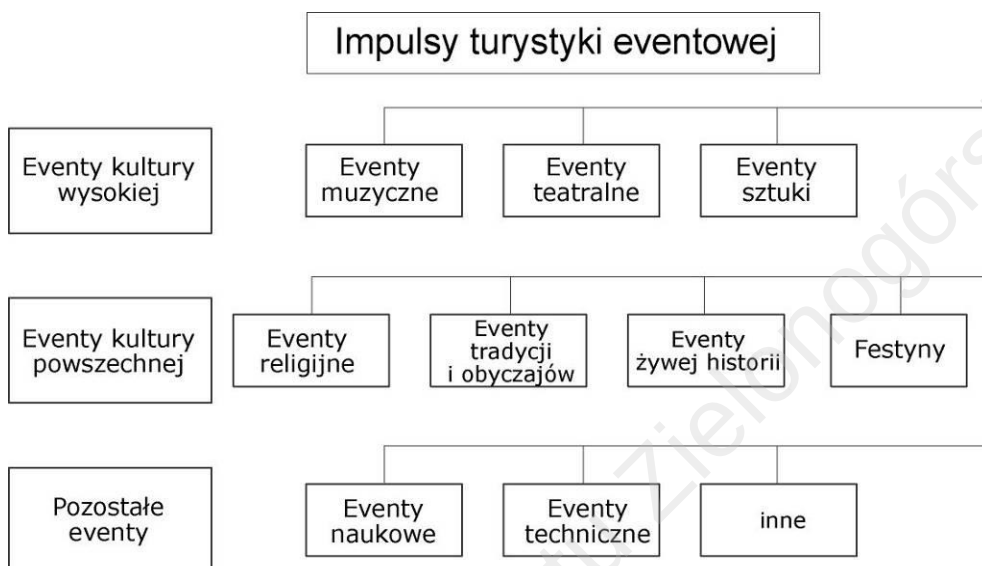
Podróże eventowe kultury popularnej. Między innymi z uwagi na konieczność szukania coraz to nowych impulsów dla swojej oferty organizatorzy turystyki eventowej sięgają także chętnie poza ramy kultury wysokiej. Wprowadzają więc do programów wycieczki, których celem jest uczestnictwo w wydarzeniach kulturalnych związanych z tradycjami ludowymi, religiami, zwyczajami regionalnymi, wydarzeniami z dziedziny techniki, nauki i mediów. Ponieważ wydarzenia tego rodzaju, choć także krótkotrwałe, mają najczęściej naturę cykliczną (zazwyczaj powtarzają się corocznie), są one w stanie uzupełniać w ofercie imprezy ściśle kulturowe i jednorazowe. W tym miejscu należy zaznaczyć, że i sama stale rosnąca liczba cyklicznych lub jednorazowych wydarzeń o charakterze kultury popularnej także w coraz większym stopniu generuje przedsięwzięcia turystyczne. Festyny ludowe, turnieje rycerskie, dni otwarte skansenów, tak zwane „dni miast” i odbywające się w związku z tym inscenizacje przyciągają tłumy turystów, dla których organizuje się wycieczki. Tym samym coraz silniejszy jest trend tworzący pokrewną gałąź turystyki, który moglibyśmy określić adekwatną do jego natury nazwą: **podróży eventowych kultury powszechnej**¹¹². Nie wydaje się nam celowe, by osobno opisywać te wydarzenia jako impulsy dla przedsięwzięć turystycznych, poprzestaniemy zatem na tym stwierdzeniu oraz ukazaniu za pomocą grafiki różnego rodzaju eventów, występujących najczęściej w turystyce kulturowej. Na jego podstawie nietrudno będzie się zorientować, które wydarzenia stanowią impuls do elitarniej turystyki eventowej, które zaś do imprez wyjazdowych kultury powszechnej. Większość z wypraw o charakterze kulturowym, korzystających z eventów tego rodzaju może zostać zaliczona do opisaney na innym miejscu turystyki żywej historii, część zaś do turystyki miejskiej i regionalnej. Osobną grupę

¹¹¹ Por. Schwegmann M., 2000, s. 12.

¹¹² Por. Freyer 2000, s. 215. Autor wylicza wśród eventów, będących impulsami do podróży kulturowych prócz wydarzeń teatralnych, muzycznych, z dziedziny sztuki, naukowych i literackich, (związanych z kulturą wysoką lub edukacją) także eventy związane z tradycjami, jubileuszami, świętami miejskimi („Traditions-Events”), tańcami i świętami ludowymi („Brauchtum-Events”), sztuką techniczną, np. pokazami laserowymi i video („Technische Kunst”) oraz tzw. eventy medialne („Medien-Events”), do których zalicza m.in. oficjalne gale wręczenia nagród medialnych, festiwale piosenek czy masowe koncerty gwiazd muzyki popularnej. Nasza propozycja podziału została przedstawiona w formie grafiki.

stanowią wydarzenia o charakterze religijnym - te z kolei są integralną częścią zjawiska turystyki pielgrzymkowej.

Ryc. 8. Impulsy turystyki eventowej

Źródło: Opracowanie własne

Główne destynacje turystyki eventowej kultury wysokiej.

W Europie: Wielkie festiwale **muzyczne:** Werona/Włochy (opera, głównie Verdi), Savonlinna/Finlandia (opera), Londyn/Wlk. Brytania (Promy – muzyka poważna), Salzburg/Austria (Mozart), Bregenz/Austria (opera), Litomysl/Czechy (opera, głównie Smetana), Czeski Krumlov/Czechy, (muzyka klasyczna), Bayreuth/Niemcy (opera, Wagner), Destynacja zmienna: **Europejska Stolica Kultury** (co roku inne miasto lub dwa miasta). Festiwale **teatralne:** Awinion/Francja, Edynburg/Wlk. Brytania, Lipsk/Niemcy, Lleida/Hiszpania, sztuki **filmowej:** Berlin/Niemcy, Awinion/Francja, Cannes/Francja, San Sebastian/Włochy, Karlove Vary/Czechy, Locarno/Szwajcaria, Teplice/Czechy. **Polska:** **muzyczne:** Konkurs Chopinowski/Warszawa (pianistyka), Warszawska Jesień/Warszawa, Wroclavia Cantans/Wrocław (festiwal muzyki chóralnej), **teatralne:** Malta/Poznań (głównie teatr open air), Łódź, Lublin, Toruń, **filmowe:** Gdynia (filmy fabularne), Łódź (Camerimage), Warszawa, Wrocław (Era Nowe Horyzonty).

Profil typowego uczestnika turystyki eventowej kultury wysokiej. Jest to być może najbardziej elitarna i wymagająca grupa spośród wszystkich turystów kulturowych. Są to najczęściej osoby wieku średnim lub starszym, zamożne, bardzo

dobrze wykształcone, świetnie zorientowane w muzyce i teatrze. Grupy tego rodzaju chętnie korzystają na miejscu także z innych ofert turystyki kulturowej (zwiedzanie miast i muzeów, skansenów). Doceniają dobrze przygotowane wykłady i wprowadzenia, jeśli nie są one zbyt długie i zawierają fakty raczej mniej znane a potwierdzone, wnoszące coś nowego do ich wiedzy.

W przypadku podróży eventowych kultury popularnej trudniej określić dokładniejszy profil uczestników. Ze względu na widowiskowy aspekt eventów tego rodzaju są to często rodziny z dziećmi. Ich wymagania ograniczają się zazwyczaj do dobrych warunków przejazdu i wygodnego miejsca na widowni podczas trwania eventu.

W dalszej części będziemy odnosili się tylko do wypraw podróży eventowych kultury wysokiej:

Szczególne wymagania: Regułą jest podróżowanie w komfortowych autokarach, nie są rzadkością loty czarterowane, zwłaszcza przy większych odległościach (np. do Lleidy czy Savonlinna). Turyści eventowi zwracają uwagę na wysoką jakość hoteli (reguła to obiekty czterogwiazdkowe, pięciogwiazdkowe nie są rzadkością) oraz bardzo dobrej jakości restauracje.

Szczególne wrażliwość: Zdarza się szczególne zwracanie uwagi przez uczestników na ubiór i sposób zachowania np. przy stole członków własnej grupy oraz innych osób. Pilot grupy może być często proszony o interwencję wobec osób z grupy (dyskretną) oraz (zwłaszcza w restauracjach) oficjalną interwencję wobec osób postronnych, łamiących niepisane często zasady dobrego wychowania i nie przeszkadzania innym.

Wymagania wobec prowadzącego grupę: Prowadzący taką grupę powinien bardzo dobrze orientować się w zakresie związanym z tematem wyprawy i przynajmniej w pewnym stopniu w jego szerszym kontekście kulturowym (np. muzyka poważna, teatr, film, zwłaszcza w kraju docelowym). W tej grupie wypraw szczególnie ważne będzie znakomite opanowanie języka grupy (najlepiej, aby był to jego własny język ojczysty) na poziomie najwyższego rejestru kulturowego i staranne unikanie wyrażen potocznych czy familiarnych. Ważne jest także zachowanie przy wszelkiej grzeczności pewnego rodzaju subtelności dystansu osobistego przez cały czas wyprawy – wśród tej grupy turystów dążność do spoufalania się może być bowiem szczególnie negatywnie odebrana.

Przykład: **Wycieczka na Festiwal Operowy do Savonlinna (Finlandia).**

Organizator: Biuro podróży „Studiosus” (Monachium, Niemcy).

Termin: 8–14 lipca 2006,

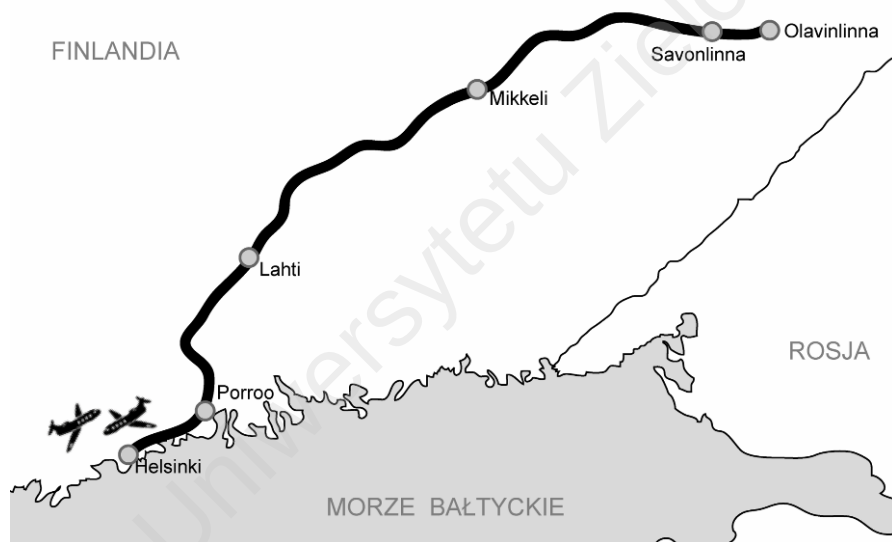
Czas trwania: 7 dni.

Prowadzący: Wykwalifikowany przez Biuro pilot wycieczek kulturowych.

Uczestnicy: 12–25 osób.

Program: **Trzykrotny udział w przedstawieniach operowych festiwalu w fortecy Savonlinna i w zamku Olavinlinna.** Zwiedzanie miejsc przedstawień jako obiektów historycznych i festiwalowych, wycieczka po miejscach związanych z akcją sztuk festiwalowych. Zwiedzanie Helsinek, Lahti, krajobrazów nadmorskich, zabytkowego kościoła w Kerimäki, Podróż statkiem, czas na shopping.¹¹³

Ryc. 9. Wycieczka na Festiwal Operowy Savonlinna

Źródło: Opracowanie własne za katalogiem „Kultimer. Events und Kulturtips” biura Studiosus, rok 2006

¹¹³ Źródło: Katalog „Kultimer. Events und Kulturtips” Biura Studiosus, rok 2006, s. 34-35.

2.2. Turystyka Edukacyjna

Jest to rodzaj podróży ukierunkowanych przede wszystkim na rozszerzenie wiedzy uczestników w określonej dziedzinie lub temacie. Dokonuje się to albo poprzez podróż, będącą przedsięwzięciem samodzielnym, niezależnym od innych programów kształcenia z dominującym udziałem treści edukacyjnej, albo przez podróż wspierającą proces edukacji uczestników, który dokonuje się na miejscu ich stałego pobytu. W tym pierwszym wypadku podróż ma z reguły program całościowy, zamknięty, przewidujący realizację tematu od początku do końca, w tym drugim jest to program komplementarny, realizujący „na miejscu” (w obiektach – celach podróży) te elementy całościowego programu, które najlepiej mogą być zaprezentowane właśnie w tych miejscach. Podróż edukacyjna jest więc albo imprezą otwartą, realizowaną dla chętnych, zainteresowanych proponowanym tematem czy dziedziną, albo zamkniętą, przeznaczoną dla uczestników danego przedsięwzięcia edukacyjnego (studentów, uczniów, uczestników szkoleń, przedstawicieli grupy zawodowej i innych). Postulaty, formułowane w ostatnich latach w odniesieniu do uzupełnienia i konkretyzacji faktów, zjawisk wydarzeń i procesów poznanych w procesie nauczania w bezpośrednim kontakcie z rzeczywistością [Grad, Kaczmarek 2005, s. 183] implikują funkcjonowanie oferty turystycznej, odnoszącej się wprost do programów dydaktycznych. Do turystyki edukacyjnej rozumianej całościowo można zaliczyć następujące rodzaje wypraw: **podróże studyjne, podróże tematyczne, podróże językowe, podróże seminaryjne** [Becker, Steinecke 1997, s. 13].

2.2.1. Podróże studyjne¹¹⁴

Literatura fachowa: Najszerze analizy funkcjonują w niemieckojęzycznej refleksji naukowej, gdzie *Studienreise*¹¹⁵ jest uważana za klasyczną formę podróży edukacyjnej¹¹⁶ [Dietsch 2000, s. 73]. Prócz wymienionej publikacji obszerniejsze

¹¹⁴ Użyte tu określenie kulturowych podróży studyjnych, wywodzące się z języka niemieckiego (*Studienreise*) i oznaczające jeden z klasycznych rodzajów podróży kulturowych bywa często mylone ze znacznie młodszym określeniem potocznym („study tour”) pochodzącym z języka angielskiego a stosowanym do oznaczenia podróży prasowych (inna nazwa: „press tour”, niem.: *Pressetour*), która jest formą promocji destynacji turystycznej (por. rozdział 4). W naszym przypadku chodzi o klasyczne podróże edukacyjne, przeznaczone dla wszystkich zainteresowanych.

¹¹⁵ Pomimo tak długiego rodowodu podróży studyjnych, pozwalającego w nich widzieć jedną z klasycznych form turystyki kulturowej, dominujący w ich programach rys edukacyjny i wyraźne artykułowanie ich edukacyjnych celów powoduje, że zostały one w niniejszej klasyfikacji zaliczone do tej właśnie grupy wypraw.

¹¹⁶ W tym miejscu należy zaznaczyć, że we współczesnym użyciu w języku polskim (w tym także w kręgach fachowych) termin „podróż studyjna” określający jedną z klasycznych form wypraw

analizy zamieszczają Freyer [1997] i Steinecke [2007]. Sama ta forma podróży kulturowo-edukacyjnej, jak również jej współczesne zmodyfikowane podformy, cieszące się znacznym powodzeniem w zachodniej Europie doczekały się także analizy w języku polskim [Mikos v. Rohrscheidt, 2009a]. Odrębna książkowa monografia jest poświęcona dziejom polskich „Grand Tour” [Roćko 2014].

Podróż studyjna to wielodniowa wyprawa o charakterze kulturowo-edukacyjnym o ściśle określonym programie, z niewielką liczbą uczestników, podczas której pod kierunkiem wykwalifikowanego pilota-przewodnika zwiedza się wybrany kraj, region lub szlak kulturowy.¹¹⁷

Przyjrzyjmy się bliżej cechom wyróżniającym podróż studyjną:

Ściśle określony program z dużą zawartością treści edukacyjnych (fachowe i dokładne przewodnictwo w kluczowych obiektach, liczne dłuższe wyjaśnienia w drodze, spotkania o charakterze dydaktycznym).

Osoba prowadzącego – silnie związana z edukacyjnym charakterem wyprawy. Jest nim kierunkowo wykształcony oraz najczęściej specjalnie do tego typu podróży wyszkolony ekspert, którego zadania zdecydowanie wychodzą tutaj poza rolę pilota wycieczki. Pełni on mianowicie jednocześnie funkcję nauczyciela historii, kultury i interpretatora współczesności docelowego kraju czy regionu.

Liczba uczestników: w podróży studyjnej uczestniczy ograniczona liczba osób (zazwyczaj 12-20, rzadziej 25-28). Pomaga to w osiągnięciu bardziej intensywnego kontaktu każdego uczestnika z prowadzącym (pilotem) grupy, ułatwia zatem interaktywność. Z uwagi na wielkość zwiedzanego obszaru podróż studyjną charakteryzuje częsta (w niektórych przypadkach codzienna) zmiana miejsc noclegu, co z jednej strony umożliwia intensywne zapoznanie się z krajem

kulturowej bywa często pod wpływem znacznie młodszego, potocznego angielskiego pojęcia *study tour* mylony z podróżą prasową (ang.: *press tour*, niem. *Pressetour*), stanowiącą jeden ze sposobów aktywnej promocji destynacji turystycznej dla ludzi mediów lub organizatorów wycieczek. Taki rodzaj podróży (w ramach wykonywanego zawodu, niekoniecznie zatem zaliczany do turystyki w sensie ścisłym) powinien nosić raczej polską nazwę „podróż medialnej” lub „podróż promocyjnej”. Wywodzącego się z języka niemieckiego terminu *Studienreise* nie należy kojarzyć z tym typem wyjazdów. Jego angielskim (i amerykańskim) odpowiednikiem jest raczej określenie: *culture travel*. Z kolei używany znacznie rzadziej, w odniesieniu do wypraw typu akademickiego termin „*study trip*”, w języku francuskim brzmi: *voyage d'études*, włoskim *viaggio di studio*. Natomiast przykładowo w języku tureckim to właśnie podróż studyjna określana jest mianem podróży kulturowej: *kültür gezirisi*, co może wynikać z silnego wpływu studyjnej turystyki niemieckiej na rozwój turystycznego rynku przyjazdowego w Turcji i wynikające z tego skutki dla rozwoju fachowej terminologii tureckiej w tej dziedzinie. Inne określenia stosowane dla tej grupy podróży kulturowych, por. Mikos v. Rohrscheidt 2009a, s. 137.

¹¹⁷ Porównaj definicję Arbeitsgemeinschaft Studienreise w Deklaracji publicznej (Pressemitteilung) z listopada 1983, za: Dietsch 2000, s. 76.

(regionem) docelowym, z drugiej jednak powoduje pewne niedogodności dla uczestników.

W założeniu podróży studyjnej ma za zadanie pozostawić swym uczestnikom nie tylko wrażenia ze zwiedzanych obiektów (z reguły stanowiących ważne symbole dla całości dziedzictwa kulturowego regionu), ale także przekazać im rzetelną i wielostronną wiedzę o samym regionie docelowym, jego historii, kulturze współczesnej, gospodarce, sytuacji społecznej, a także umożliwić doświadczenie autentycznych spotkań z ludźmi oraz szereg pozytywnych przeżyć kulturowych, kulinarnych czy rozrywkowych. Dlatego konstrukcja jej programu wymaga głębszej i wszechstronnej znajomości tej destynacji (regionu, kraju docelowego), z której planujący podróż „składa” program, wybierając z poszczególnych dziedzin po jednym lub kilka reprezentatywnych celów, które będą kolejnymi „przystankami” na tej trasie wspólnego „studiowania” goszczącego uczestników kraju. Rzecz jasna, przy wyborze celów istotną rolę obok ich znaczenia i reprezentatywności grają także możliwości wpływające z założeń czasowych i budżetowych podróży oraz realiów terenu zwiedzanego. Bierze się zatem pod uwagę te spośród potencjalnych celów w danej dziedzinie, które ze względu na bliskość w stosunku do innych zaplanowanych do zwiedzenia miejscowości lub obiektów, dogodne położenie lub łatwość zorganizowania wizyty (spotkania) mogą być osiągnięte bez większych szkód dla płynnego przebiegu programu.

Bardzo pożądaną cechą grupy, uczestniczącej w podróży studyjnej jest mniej więcej podobny poziom wiedzy lub edukacji ogólnej jej uczestników i zainteresowanie wszystkich danym tematem czy regionem docelowym¹¹⁸. Ułatwia to prowadzącemu przekaz informacji o charakterze edukacyjnym lub kulturowym (np. nie jest konieczne wyjaśnianie niektórym uczestnikom rzeczy oczywistych dla większości grupy) a także prawidłowy i akceptowany przez wszystkich dobór punktów programu służących rozrywce. M.in. z tych powodów uczestnikami podróży studyjnych są zasadniczo osoby dorosłe.

Podróż studyjna jest jednym z najstarszych typów podróży kulturowej. Uchodzi ona za formę typową dla niemieckiego obszaru kulturowego i tam bardzo rozpowszechnioną, jest mało znana w środowisku francuskim a niemal w ogóle nieznana w anglosaskim¹¹⁹. Jej pierwotną formą była tak zwana „podróż kształceniowa” (niem. Bildungsreise)¹²⁰, popularna w kręgach wykształconych ludzi od połowy XVIII wieku. Do początków masowego podróżowania, czyli aż

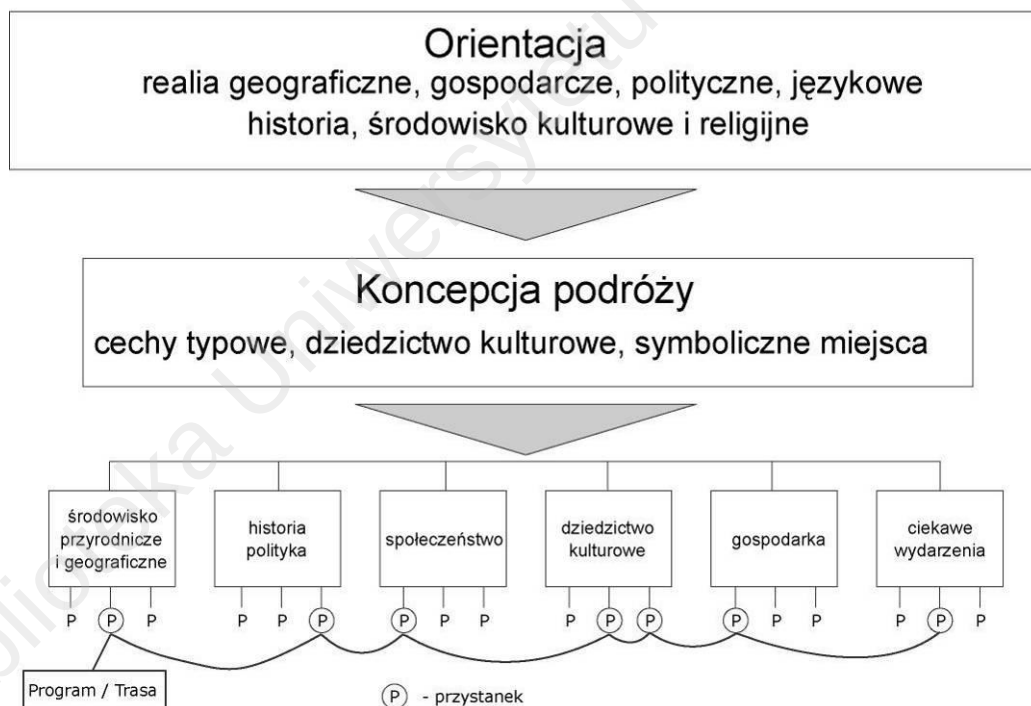
¹¹⁸ Więcej na ten temat por: Dietsch 2000, s. 71-99.

¹¹⁹ Por. Becker C., Steinecke 1997, s. 130.

¹²⁰ Wyczerpujący opis dziejów i rodzajów podróży studyjnej daje Dietsch [2000], zestawienie rodzajów, destynacji i wyspecjalizowanych touroperatorów podaje z kolei Mikos v. Rohrscheidt [2009a].

po połowę XX wieku, to właśnie ten typ podróży uchodził za właściwą turystykę. Z czasem profil podróży studyjnej uległ zmianie z typowej wyprawy dydaktycznej (której jeszcze w okresie przedwojennym niemal zawsze przewodniczył nauczyciel, uczestnikami zaś często byli uczniowie, studenci lub uczestnicy kursu) na wycieczkę z mniej więcej równoważnymi elementami ściśle edukacyjnymi (konkretna wiedza), kulturowymi (zwiedzanie, spotkanie) oraz wypoczynkowo-przeżyciowymi (wędrowka na łonie natury, wieczorne show, spacer kulinarny itd.). Tę ostatnio wyraźnie dostrzeganą ewolucję podróży studyjnej dobrze zilustruje jej definicja, stworzona przez niemieckie Biuro podróży „Studiosus Reisen”, światowego lidera w dziedzinie tego typu imprez: *„Podróż studyjna to inteligentna forma podróży urlopowej, umożliwiająca intensywne zapoznanie się krajem docelowym. Dokonuje się to przez unaocznienie przeszłości, wykazanie odniesienia do teraźniejszej sytuacji społecznej i kultury oraz wspólne przeżycie na miejscu. Program podróży studyjnej ma przy tym na względzie pielęgnowanie a nawet w miarę możliwości pomoc w zachowaniu pierwotnej socjokulturowej sytuacji i warunków naturalnych kraju docelowego.”*¹²¹

Ryc. 10. Koncepcja podróży studyjnej

Źródło: Opracowanie własne za: Steinecke 2007, s. 285

¹²¹ Por: Unternehmensbild von Studiosus Reisen, München 1995, s.1 (tłumaczenie własne).

Prócz wyraźnie w tym opisie występującej deklaracji zamiaru ochrony kultury i przyrody kraju docelowego przez turystów grup studyjnych w fachowej literaturze zwraca się także uwagę na fakt, że ta właśnie forma turystyki jak żadna inna pośredniczy w głębszym zrozumieniu dla dziejów i kultury kraju docelowego, wzmacniając tym samym wzajemne zrozumienie narodów i społeczeństw, spełniając bodaj najszczytniejszy z celów turystyki kulturowej.¹²²

Główne destynacje turystyki studyjnej. W czasach nam współczesnych, gdy docenione zostały inne niż klasyczne kręgi kulturowe oraz nastąpił pewien przesyt podróżami do tradycyjnych kulturowych destynacji (jak **Grecja i Włochy**), potencjalnym kierunkiem podróży studyjnych może być praktycznie każdy kraj i region. Zatem destynacje wskazane poniżej na podstawie analiz aktualnych katalogów biur podróży specjalizujących się w tym typie turystyki kulturowej możemy uznać jedynie za aktualne obiekty pewnych większościowych preferencji turystów, które mogą w krótkim czasie ulec zmianie. Wiele podróży studyjnych wybiera poza tym cele pozaeuropejskie, zaliczając się tym samym do egzotycznych podróży kulturowych (ich celami są głównie Meksyk, Azja Południowo-Wschodnia, Chiny, Indie). **W Europie: Andaluzja** (Hiszpania), **Prowansja** (Francja), **Toskania** (Włochy), **Nadrenia i Saksonia** (Niemcy). **W Polsce: Małopolska, Dolny Śląsk, oraz Pomorze Gdańskie i Mazury z Warmią.**

Profil typowego uczestnika: Większość uczestników podróży studyjnych to pary w wieku średnim lub pojedyncze osoby w wieku średnim i starszym. Z reguły posiadają one średnie lub wyższe wykształcenie. Są to najczęściej osoby mające doświadczenie w podróżach tego typu, dlatego stosunkowo łatwo dostosowują się do oferty miejscowej gastronomii czy specyficznych dla danego miejsca, czasem nie spełniających uznawanych w ich krajach standardów warunków noclegu (naturalnie jeśli dzieje się to sporadycznie w trakcie podróży i nie staje się regułą). Wielu spośród nich interesuje się już przed podróżą krajem docelowym wyprawy, często są oni oczytani, zdecydowanie zaś otwarci na nowe wrażenia.

Szczególne wymagania: Chęć autentycznego spotkania z krajem docelowym może się artykułować w nacisku na korzystanie z miejscowej kuchni, mile widziana będzie oferta „zanurzenia się” w codzienne życie lokalnej społeczności, np. w postaci wyprawy na miejscowy targ, bazar czy wieczornego wyjścia do ulubionych miejsc spędzania czasu wolnego mieszkańców miasta. Jeśli program nie

¹²² Por. Dietsch 2000, s. 83-84.

przewiduje elementów tego rodzaju, może się pojawić żądanie stworzenia takiej okazji.

Szczególna wrażliwość: Uczestnicy tych wypraw nie przejawiają szczególnego, grupowo specyficznego rodzaju wrażliwości.

Wymagania wobec prowadzącego grupę: Głównym elementem motywującym uczestników podróży studyjnych jest pragnienie poszerzenia w trakcie podróży własnej wiedzy o kraju lub regionie docelowym i autentycznego spotkania z jego kulturą, a często także historią. Prowadzącego traktują jak głównego „łącznika” z wszystkim tym, czego chcą doświadczyć. Dlatego wymagają od niego rzetelnej wiedzy krajoznawczej i realioznawczej, którą chętnie weryfikują na podstawie posiadanej fachowej literatury. W grupach tego rodzaju często zadawanych jest wiele pytań o najróżniejsze aspekty życia codziennego, warto więc, by pilot takich wypraw był do tego dobrze przygotowany. Z kolei chęć nawiązywania autentycznych kontaktów z mieszkańcami kraju docelowego powoduje częste zapotrzebowanie na usługi tłumaczenia.

Przykład 1: Podróż Studyjna: „Poznaj Polskę”.

Organizator: KulTour.pl – Organizator Turystyki Kulturowej i Edukacyjnej (Poznań). Termin: według zamówienia,

Czas trwania: 14 dni.

Prowadzący: Pilot-ekspert (historyk).

Uczestnicy: 20-25 osób.

Program: Poznań – Gniezno – Chełmno – Gdańsk – Malbork – Frombork – Gierłoż – Tykocin – Warszawa – Białowieża – Kazimierz n. Wisłą – Sandomierz – Kraków – Oświęcim – Częstochowa – Wrocław – Świdnica.

W ramach zwiedzania i w drodze 3 duże multimedialne wykłady (tematy: „Węzłowe wydarzenia polskiej historii”, „Polska i Unia Europejska – wyzwania i szanse”, „Polska dla turysty – najcenniejsze obiekty natury i kultury”) oraz 11 krótszych wprowadzeń tematycznych w drodze, dotyczących zwiedzanych miejscowości. 2 spotkania ze świadkami historii, jedno spotkanie z przedstawicielami wybranej grupy zawodowej. Jeden spacer kulinarny, dwa koncerty muzyki (ludowej i klezmerskiej) połączone z kolacją.¹²³

¹²³ Źródło: Katalog Biura Podróży KulTour.pl na Targi Turystyczne ITB Berlin za rok 2006, wyd. KulTour.pl, Poznań 2006, s. 4-5.

Ryc. 11. Podróż studyjna: Poznaj Polskę

Źródło: Opracowanie własne

Przykład 2: Podróż studyjna: Normandia i Bretania.

Organizator: Biuro Podróży Studiosus (München).

Termin: pomiędzy 3 czerwca a 9 września.

Uczestnicy: 12-25 osób.

Czas trwania: 11 dni.

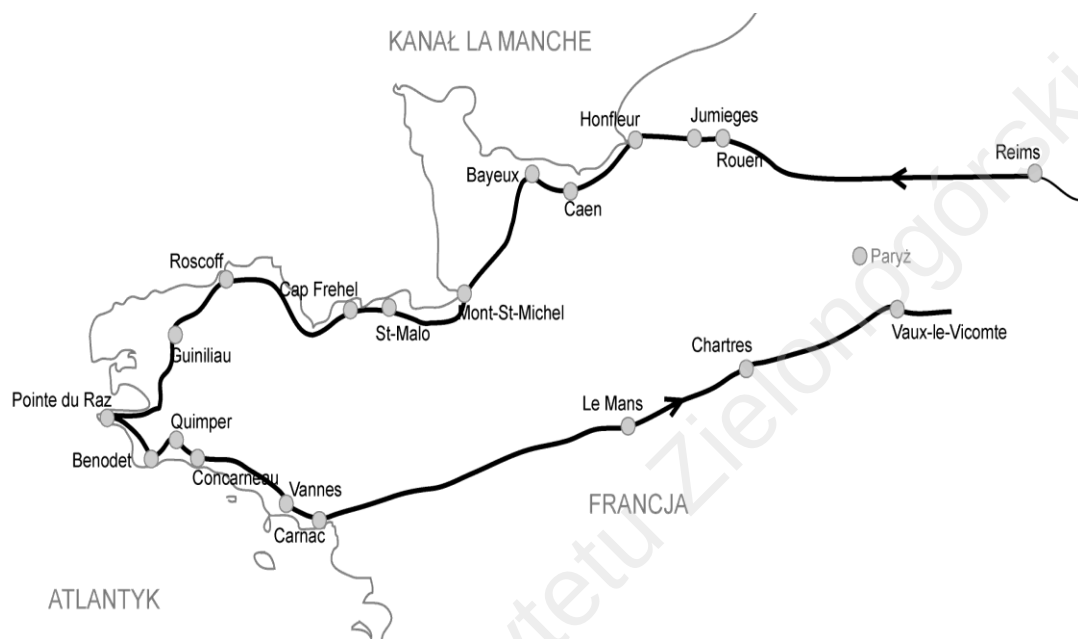
Prowadzący: Pilot ekspert, niemieckojęzyczny Francuz.

Program: Reims – Rouen – Jumièges – Honfleur – Caen – Bayeux – Mont. St. Michel – St. Malo – Cap Fréhel – Roscoff – Gumiliau – Ponte du Raz – Benodet – Quimper – Concarneau – Vannes – Carnac – Le Mans – Chartres – Vaux-le-Vicomte.

W ramach zwiedzania także: spotkanie z plantatorem artyszoków, kolacja normandzka, spacer historyczne (4), wizyta na targu bretońskim, piesza wędrówka

po mieliźnie do Zamku St. Michel, spacer historyczny po plaży Bitwy o Normandię, codziennie krótkie wykłady historyczne na temat zwiedzanych miejsc.¹²⁴

Ryc. 12. Podróż studyjna: Normandia i Bretania

Źródło: Opracowanie własne za katalogiem Biura Podróży Studiosus „Intensiver Leben” na rok 2006, Podróż: Normandie-Bretagne, s. 46-47.

2.2.2. Podróże tematyczne

Literatura fachowa: Jako coraz powszechniejszą formę współczesnej turystyki kulturowej prezentują je niemieccy teoretycy turystyki [Becker, Steinecke 1997, s. 14; Dreyer 2000, s. 33-34; Schwark 2000]. Podróże biograficzne analizuje w polskiej literaturze I. Wyszowska [2008]. Osobna, z międzyczasie coraz obszerniejsza literatura odnosi się do kulturowych szlaków tematycznych. Najważniejsze polskie pozycje książkowe ich dotyczące koncentrują się na związkach i wzajemnych relacjach szlaków tematycznych z dziedzictwem [Gaweł 2011] ich potencjałem turystycznym i poziomem organizacji [Mikos v. Rohrscheidt 2010a] oraz zarządzaniem nimi jako nowoczesnymi systemami eksploatacji turystycznej i uczestniczeniu w kulturze [Mikos v. Rohrscheidt 2013b].

¹²⁴ Źródło: Katalog Biura Podróży Studiosus „Intensiver Leben” na rok 2006, Podróż: Normandie-Bretagne, s. 46-47.

Kulturowa podróż tematyczna to zaplanowana wyprawa o charakterze turystycznym, której program zbudowany jest zasadniczo lub przynajmniej w większej części wokół jednego wiodącego tematu z dziedziny szeroko rozumianej kultury.

Pod względem zakresu zainteresowań stanowią podróże tematyczne stanowią przeciwieństwo podróży studyjnych: program kulturowej podróży tematycznej zbudowany jest zasadniczo lub przynajmniej w większej części wokół jednego wiodącego tematu z dziedziny szeroko rozumianej kultury [Dreyer 2000, s.34]. Ponieważ tym samym tematyka takich wypraw jako całościowo rozumianej formy turystyki może dotyczyć bardzo szerokiego spektrum wątków, jej zakres może się krzyżować z zakresem podróży powszechnej turystyki kulturowej, w tym: hobbystycznych, historycznych, miejskich i wielu innych. Podróże tematyczne odróżnia od tych ostatnich właśnie ich mocno uwyrażniający się edukacyjny aspekt.

Tematów w turystyce dostarczają najczęściej wydarzenia historyczne, osoby, powiązane wspólnym kontekstem treści, przedmioty o specyficznym charakterze. Zakres tego typu turystyki jest więc bardzo szeroki. Z tego powodu ograniczymy się w tym miejscu do jej ogólnej charakterystyki, następnie do wyodrębnienia tych cech szczególnych i tych specyficznych rodzajów podróży tematycznych, które pozwalają zaliczyć je do turystyki edukacyjnej, wreszcie podamy kilka jej konkretnych przykładów.

Turystyka tematyczna zyskuje sobie w ostatnich latach coraz więcej zwolenników wśród osób dorosłych z kręgu warstw wykształconych¹²⁵. To właśnie ta grupa konsumentów z jednej strony przejawia głębiej idące zainteresowanie konkretnym tematem, z drugiej gotowa jest ponieść określone wydatki, by wziąć udział w zorganizowanej i specjalistycznie prowadzonej wycieczce jemu poświęconej.

Turystyka tematyczna bardzo często korzysta ze sprawdzonych schematów, które tworzone są dla niej w postaci szlaków tematycznych¹²⁶. Ich istnienie ułatwia zorganizowanie wycieczek a ich niezależna od oferentów wycieczek promocja (bazująca na własnych funduszach i subwencjach celowych) ułatwia tymże znalezienie klientów. Nie dziwi więc fakt, że organizatorzy podróży tematycznych wciąż poszukują nowych ciekawych szlaków i chętnie uczestniczą w ich tworzeniu oraz propagowaniu.

¹²⁵ Szersze uzasadnienie takiego stanu rzeczy podaje Schwark [2000, s. 117-119].

¹²⁶ Szerzej na temat pojęcia szlaków tematycznych i ich znaczenia dla turystyki kulturowej zobacz w rozdziale 3.4. niniejszej pracy.

Oferenci podróży tematycznych często korzystają także z takich faktów społecznych jak rocznice i jubileusze ważnych wydarzeń historycznych lub kulturowych, publiczne akcje na rzecz popularyzacji osoby, tematu lub dzieła (jak np. polskie „Milenium Państwa Polskiego” w roku 1966, „Rok Kopernika” w 1973, czeski Rok Kultury Żydowskiej 2006 czy holenderski „Rok Muzyki i Tańca 2007”). Dzięki specjalnemu nagłośnieniu takich okazji, a także związanemu z nimi znacznemu okresowemu poszerzeniu oferty przez wystawy czasowe, koncerty, kongresy naukowe, specjalnie przygotowane zwiedzania obiektów, festyny, i inne imprezy, oferty podróży tematycznych cieszą się szczególnym powodzeniem i w ich programie znajduje się więcej atrakcji.

Bardzo wyraźny jest w podróżach tematycznych rys edukacyjny. Wynika to z samego założenia takich podróży. Ich uczestnicy, nie będący zazwyczaj specjalistami w zakresie tematu wiodącego, decydując się na wyprawę, kierują się w większości motywem dowiedzenia się więcej w zakresie jej tematyki i właśnie to ich oczekiwanie musi zostać w pierwszym rzędzie zaspokojone. W programie tej grupy wycieczek znajdują się zatem tematycznie ukierunkowane tzw. zwiedzania pogłębione (dłuższe, zawierające elementy wykładu), często organizowane są spotkania z fachowcami lub pasjonatami dziedzin związanych z tematem, zaś prowadzący te wycieczki piloci muszą bardzo dobrze orientować się w tematyce wiodącej. W zależności od poziomu merytorycznego wycieczki jej uczestnicy biorą czasem także udział w imprezach naukowych lub kulturalnych, związanych z jej tematem. Organizatorzy podróży tematycznych dbają także o zaopatrzenie ich uczestników w odpowiednią literaturę albo przynajmniej o możliwość jej zakupu w trakcie wycieczki.

Szczególnymi podtypami podróży tematycznych, w których najwyraźniej dochodzi do głosu ich edukacyjny charakter, są **podróże biograficzne**. Odpowiadają one na zainteresowanie uczestników określoną osobą i jej dziełem (o charakterze historycznym, kulturowym, naukowym, społecznym, religijnym itd.) i mają za zadanie głębsze zapoznanie się z jej życiorysem i kontekstem historycznym jej dzieła poprzez wyprawę śladem poszczególnych „stacji” życia.

Jako inną szczególną grupę podróży tematycznych można wyróżnić także niektóre szkolne wycieczki edukacyjne, odbywające się w trybie określonym przez programy dydaktyczne i regulaminy instytucji edukacyjnych. Ze względu na różnorodność celów i treści dydaktycznych realizowanych podczas tej grupy wycieczek, o zaliczeniu takiej imprezy do turystyki kulturowej decyduje w konkretnym wypadku jej program.

Na zakończenie warto wspomnieć o tzw. zwiedzaniu tematycznym lub fabularyzowanym, będącym stałym, charakterystycznym i coraz bardziej rozwijanym elementem podróży tematycznej, zwłaszcza zaś jej biograficznego typu. Będzie mu poświęcone miejsce w opisie postulowanych środków tematyizacji turystyki-kulturowej w czwartej części tej pracy.

Przykłady destynacji turystyki tematycznej. Poniżej podajemy tylko te miejsca i szlaki, które nie zaliczają się do pozostałych typów turystyki kulturowej. **W Europie:** Szlaki tematyczne jak: **Szlak Bajek** w Niemczech **Szlak Hanzeatycki** w Niemczech, Polsce i Krajach Bałtyckich, **Szlak Sera** w Bregenzerwald (Austria), **Szlak Legend** (Francja), **Szlak Rzymian** w Niemczech nad Mozelą, **Celtycka Irlandia**, **Szlak Muzyki i Tańca** (Irlandia), Szlaki biograficzne jak: **Szlak Kolumba** (Hiszpania), **Szlak Drogi do Lutra** (Niemcy), **Europejski Szlak Mozarta** (międzynarodowy, Europa Zachodnia i Środkowa), **W Polsce:** Przykładowe cele turystyki tematycznej: **Szlak Architektury Drewnianej** w Małopolsce, **Szlak ginących zawodów** (okolice Kudowy Zdrój), Podkarpacki **Szlak Ikon** (okolice Sanoka). **Szlak Latarni Morskich** (Pomorze) Miejsca biograficzne: Miejscowości związane z **M. Kopernikiem**, (w tym zwłaszcza Toruń i Frombork), **Janem Pawłem II** w tym Kraków i Wadowice, z najbardziej znanymi postaciami historycznymi, w tym **M. Curie-Skłodowską** (Warszawa), **J. III Sobieskim** (Warszawa-Wilanów), **F. Chopinem** (Żelazowa Wola k. Sochaczewa).

Profil typowego uczestnika: Wśród osób zainteresowanych konkretnym tematem mogą się znaleźć zarówno ludzie o pokrewnej specjalności zawodowej, oddani swemu ulubionemu zajęciu hobbyści (a więc swego rodzaju znawcy tematu), jak i zupełnie nie związani z nim ludzie, którzy ofertę tego właśnie tematu uznali z jakichś powodów za interesującą propozycję spędzenia swojego wolnego czasu. Także przekrój wiekowy takich grup i ich stosunek do dziedzictwa kultury jest bardzo zróżnicowany. Jedynym stale występującym spoiwem grupy tego rodzaju jest wspólne (ale istniejące na bardzo różnych poziomach) zainteresowanie tematem wyprawy.

Szczególne wymagania: Wśród (niektórych) uczestników w tego rodzaju grupie, zwłaszcza głębiej zaznajomionych z tematem wyprawy może się pojawić oczekiwanie dogłębnego wyjaśnienia poszczególnych wydarzeń, metod, technik lub pojęć związanych bardzo ściśle lub luźniej z tematyką wyprawy. W zależności od tematu mogą oni także domagać się wejścia do określonego obiektu,

pomieszczenia lub prezentacji interesujących ich detali, np. praktycznych pokazów metod pracy lub konkretnego eksponatu, związanego z bohaterem podróży biograficznej.

Szczególna wrażliwość: Uczestnicy tych wypraw nie przejawiają szczególnego, grupowo specyficznego rodzaju wrażliwości.

Wymagania wobec prowadzącego grupę: Dogłębna znajomość tematu wyprawy jest podstawą podjęcia się tej funkcji. Idealnie, jeśli orientacja w tematyce bazuje na zawodowym (np. historyk, filolog, literaturoznawca, artysta) lub wieloletnim hobbystycznym doświadczeniu w odnośnej dziedzinie. Bardzo dokładna znajomość zawartości kolekcji i wystaw związanych z tematem wycieczki nie zawsze jest konieczna (w przypadku zatrudnienia przewodnika na miejscu), niemniej wskazana. W przypadku grupy obcojęzycznej konieczna jest szeroka i aktywna znajomość słownictwa tematycznego w języku grupy.

Przykład 1. Podróż tematyczna: Przez stulecia – żydowska obecność w Polsce.

Organizator: Biuro Podróży
KulTour.pl – Organizator Turystyki
Kulturowej i Edukacyjnej, Poznań.

Termin: według zamówienia.

Czas trwania: 7 dni.

Uczestnicy: 25-35.

Prowadzący: Wyspecjalizowany
pilot grup turystyki żydowskiej.¹²⁷

Program wycieczki: Łódź – Tykocin
– Warszawa – Kazimierz Dolny
n.W. – Leżajsk – Kraków –
Oświęcim.

Według programu wycieczka ma
pokazać ślady różnych historycznych
środków Żydów polskich oraz
kamienie milowe ich historii.
W programie: Wykład
multimedialny: „Dzieje polskich
Żydów” oraz 6 krótszych wykładów

Ryc. 13. Podróż tematyczna: Przez stulecia – żydowska obecność w Polsce

Źródło: Opracowanie własne

¹²⁷ Biuro Podróży, będące organizatorem tej wycieczki, prowadzi takie szkolenia specjalistyczne dla pilotów wycieczek, por. www.kultour.pl, dział: Kursy i szkolenia.

w drodze, zwiedzania tematyczne wszystkich obiektów, kolacja w żydowskiej restauracji z koncertem muzyki klezmerskiej, spektakl teatralny w języku jidysz.¹²⁸

Przykład 2. Podróż biograficzna: „Drogi do Lutra”

Organizator: Stowarzyszenie Miast Luterskich, Niemcy.

Termin: czerwiec-październik.

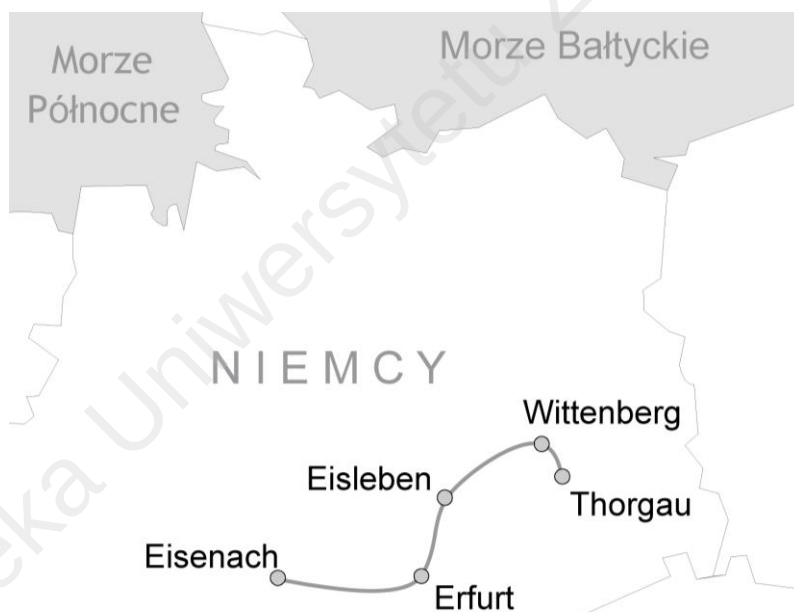
Czas trwania: 5 dni.

Program: Eisleben – Erfurt – Wittenberg – Eisenach – Thorgau.

Prowadzący: Specjalista teolog lub historyk (często pastor luterański).

W programie: Krótkie wykłady biograficzne i teologiczne na temat protestantyzmu, zwiedzania tematyczne i zwiedzania fabularyzowane miejsc związanych z biografią M. Lutra, „Kolacja z Lutrem” (aktor, dania z epoki w historycznym lokalu), lekcja w szkole średniowiecznej, liturgia ewangelicka, spektakl biograficzny na temat M. Lutra, Muzyka i występy kuglarzy z epoki, wizyta w „knajpie” średniowiecznej.¹²⁹

Ryc. 14. Podróż bibliograficzna: Drogi do Lutra

Źródło: Opracowanie własne za broszurą informacyjną „Wege zu Luther“, wydaną przez Stiftung Wege zu Luther e.V. na Targi turystyczne ITB 2005, s. 1-43

¹²⁸ Źródło: Katalog Biura Podróży KulTour.pl na Targi Turystyczne ITB Berlin za rok 2006, wyd. KulTour.pl, Poznań 2006, s. 14-15.

¹²⁹ Źródło: Broszura informacyjna „Wege zu Luther“, wydana przez Stiftung Wege zu Luther e.V. na Targi turystyczne ITB 2005, s. 1-43.

2.2.3. Podróże językowe

Literatura fachowa: Podróże językowe, posiadające jednoznacznie edukacyjny charakter, jako formę turystyki kulturowej prezentują Becker i Steinecke [1997, s. 14] oraz Dreyer [2000, s. 34].

Podróż językowa to wielodniowy wyjazd poza miejsce zamieszkania, którego głównym celem jest uzyskanie lub pogłębienie znajomości języka obcego, przy czym nauka odbywa się w sposób zorganizowany na miejscu docelowym.

Z reguły miejsce docelowe podróży językowej znajduje się na terenie kraju, w którym język będący przedmiotem nauki jest powszechnie używany (niekoniecznie jako urzędowy). Ponieważ opanowanie obcego języka jest znaczącym elementem współczesnej edukacji, podróże językowe stanowią istotną część podróży edukacyjnych. Fakt uczenia się języka obcego w jego własnym środowisku kulturowym zawsze poszerza także horyzonty kulturowe uczestnika podróży językowej, stwarza bowiem możliwości konfrontacji jego rodzimej mentalności, życia codziennego i sposobów zachowań, kuchni narodowej lub regionalnej, zwyczajów, religijności, sposobów kształtowania krajobrazu miejskiego czy wiejskiego z ich odpowiednikami w kraju docelowym. Podróże językowe mogą także (choć w ograniczonym stopniu) stanowić okazję do zwiedzania obiektów dziedzictwa kulturowego lub uczestnictwa w wydarzeniach kulturowych. Z tych powodów podróże językowe posiadają wyraźne (choć specyficznie inne niż przy pozostałych typach podróży) cechy turystyki kulturowej.

W zależności od programu podróży językowych, przewidzianego na miejscu docelowym, możemy je podzielić na podróże z ofertą stacjonarną i objazdową.

Podróże językowe z ofertą stacjonarną stanowią zdecydowaną większość imprez tego typu. Jest to spowodowane zasadniczą hierarchią oczekiwań ze strony klientów: na pierwszym miejscu interesują się oni nauką języka, następnie (aktywnym) wypoczynkiem, dopiero zaś w dalszej kolejności innymi atrakcjami, jak zwiedzanie obiektów, imprezy kulturalne czy wycieczki krajoznawcze do innych miejsc.

Podróże językowe z ofertą objazdową należą raczej do rzadkości, ponieważ uczestnikom kursów językowych zależy z reguły na dużej ilości czasu przeznaczanego na efektywną naukę języka. W wypadku częstej zmiany miejsca zamieszkania czas ten zostaje ograniczony przez konieczność transferu oraz będące skutkiem przejazdów zmęczenie.

Elementem istotnym podróży językowej jest kurs języka, odbywający się codziennie w mniejszych lub większych grupach w różnej liczbie godzin (z reguły od 4 do 6 dziennie) pod kierownictwem wykwalifikowanych nauczycieli języka, dla których jest on językiem ojczystym (tzw. „native speakers”). Dodatkowo uczestnicy kursu często mieszkają u miejscowych rodzin, przez co mogą ćwiczyć użycie języka obcego w sytuacjach życia codziennego. Wbrew obiegowym opiniom uczestnikami podróży językowych są w niemal identycznej proporcji dzieci i młodzież oraz ludzie dorośli¹³⁰, rzadko jednak powyżej 30. roku życia.

Rola biur podróży jako organizatorów jest w przypadku stacjonarnych podróży językowych ograniczona do funkcji logistycznych: Touroperator oferuje więc przejazd (przelot) do i z miejsca nauki, zakwaterowanie, zawiera umowę z instytucją prowadzącą kursy językowe, zapewnia (fakultatywny i z reguły ograniczony) program uzupełniający, w skład którego wchodzi przede wszystkim możliwości uprawiania sportu oraz ewentualne rozrywki wieczorne i weekendowe. Jednodniowe lub rzadziej dwudniowe wycieczki fakultatywne do pobliskich atrakcyjnych turystycznie miejscowości, odbywające się wyłącznie w nieliczne dni wolne od nauki prawie zawsze zawierają elementy turystyki kulturowej, zwłaszcza w postaci zwiedzania obiektów dziedzictwa kulturowego lub udziału w imprezach kulturalnych.

Główne destynacje turystyki językowych. W Europie: Ze względu na dominujący w Europie popyt na naukę języka angielskiego, głównym celem wypraw językowych i miejscem najliczniejszych kursów są kraje angielskojęzyczne, w tym przede wszystkim **Wielka Brytania** (zwłaszcza okolice **Londynu, Brighton, Edynburga** oraz tradycyjne ośrodki akademickie jak **Oxford i Cambridge**). Duży do niedawna popyt na pobyty językowe w **Irlandii** zmniejsza się z uwagi na stały wzrost cen kursów w tym kraju, natomiast atrakcyjną destynacją staje się **Malta**. W **Niemczech** (niemiecki to drugi pod względem popularności język obcy w Europie) popularnymi ośrodkami są **Berlin, Monachium, Bonn, Kolonia**, ale także mniejsze miasta będące siedzibami uniwersytetów jak **Marburg, Göttingen** czy **Tübingen** oraz niewielkie historyczne miejscowości, atrakcyjne turystycznie jak **Celle** czy **Wolfenbüttel** w północnych oraz **Rothenburg o.d.T.** w południowych Niemczech. W Austrii prócz **Wiednia** uczący się języka wybierają **Salzburg**, a także **Linz, Graz i Innsbruck**. W ostatnich latach rośnie popularność języka hiszpańskiego, na kursy językowe jeździ się do **Madrytu, Sewilli**

¹³⁰ Por. Badanie sondażowe przeprowadzone przez Fachverband Deutscher Sprachreisveranstalter z roku 1992, Wyniki [za: Kirsch 2000, s. 102]: udział procentowy dzieci i młodzieży w wieku lat 11 do 20 w stosunku do dorosłych powyżej 20 lat wyniósł 51,4% do 48,6%.

i uniwersyteckiej **Salamanki**. We Francji prócz Paryża celem jest **Marsylia** i całe **wybrzeże śródziemnomorskie**, w Belgii **Bruksela** i **Liege** we Włoszech **Florencja** i miasta uniwersyteckie: **Bolonia** oraz **Padwa**. W **Polsce**: z uwagi na ograniczoną popularność naszego języka podróże i kursy językowe należą do rzadkości, niemniej w **Łodzi** prowadzona jest roczna szkoła języka polskiego dla kandydatów na studia na polskich uczelniach, niektóre uniwersytety (jak **poznański**, **warszawski** i **krakowski**) prowadzą także letnie szkoły języka polskiego.

Profil typowego uczestnika: Znaczna większość uczestników kursów językowych to ludzie młodzi, pomiędzy 12. a 24. rokiem życia, zatem uczniowie lub studenci. Są to osoby generalnie otwarte na nowe wrażenia, chętnie korzystające z dodatkowych ofert na miejscu, o ile nie kolidują one z programem zajęć kursu.

Szczególne wymagania: Specyficzne wymagania uczestników, takie jak dobra organizacja zajęć i wysoka efektywność wykorzystania czasu przeznaczonego na lekcje, rzadko dotyczą bezpośrednio biura podróży (za te elementy odpowiada szkoła językowa), jednak ich niespełnienie może powodować utratę dobrej opinii touroperatora, kojarzonego z całością oferty i jakością jej najważniejszego komponentu. Uczestnicy podróży językowych mogą także oczekiwać oferty uzupełniającej, związanej z wykorzystaniem ich czasu wolnego. Ta zaś (z uwagi na ich różne preferencje) powinna zawierać zarówno elementy krajoznawcze (w tym kulturowe, choć rzadko oczekuje się oferty z dziedziny kultury wysokiej), jak i rekreacyjne lub sportowe.

Szczególne wrażliwość: Niektórzy uczestnicy kursów językowych mogą być uwrażliwieni na sposób odnoszenia się do nich przez mieszkańców kraju goszczącego. Przykładowo młodzi Polacy często odnoszą wrażenie, że są gorzej niż inni goście lub protekcyjnie traktowani. Rozwiązywanie takich sytuacji może należeć do obowiązków rezydenta biura podróży, o ile koordynuje ono na miejscu całość programu pobyтового grupy. Dłuższy pobyt w kraju o odmiennych zwyczajach kulinarnych może także zaowocować problemami zdrowotnymi niektórych uczestników, w związku z czym istnieje ewentualność pojawienia się licznych reklamacji lub nawet interwencji lekarskich.

Wymagania wobec prowadzącego grupę: W przypadku, gdy touroperator koordynuje program pobytu uczestników kursów na miejscu, mamy do czynienia z typowymi zadaniami pilota-rezydenta. Istotną rolę będą więc grały uzdolnienia organizacyjne oraz umiejętność negocjacji i rozwiązywania ewentualnych konfliktów, rodzących się w sytuacji pobytu w obcym kraju, w szczególności zaś

w domach prywatnych (jeśli to przewiduje program pobytu) i uczestnictwa kursantów w życiu rodzinnym gospodarzy. Wszystkie te sytuacje wymagają perfekcyjnej znajomości języka kraju docelowego.

Przykład 1. Podróż językowa (z ofertą stacjonarną): „Czar „starej dobrej Anglii”.

Organizator Biuro Podróży „Dr. Tigges”.

Cel: Anglia, Brighton.

Język; angielski.

Czas trwania: między 14 a 28 dni.

Liczba godzin nauki języka: między 4 a 6 dziennie, także oferta dodatkowych specjalistycznych lekcji np. Business English.

Grupy od 6 do 12 uczestników.

Zakwaterowanie: u rodzin miejscowych lub w hotelu.

Zwiedzanie w programie: zabytki i muzea Brighton oraz pobliska miejscowość Hove. Fakultatywnie: Londyn (wycieczka jednodniowa), całodzienna wędrówka szlakiem przyrodniczo-wiejskim „South Downs Way”.

Rola Organizatora Podróży: Zapewnienie transferu, wyżywienia oraz zakwaterowania uczestników, pośrednictwo w zawarciu umowy z instytucją organizującą szkolenia, program fakultatywny na czas wolny¹³¹.

Przykład 2. Podróż językowa (z ofertą objazdową): „Zrozumieć rosyjską duszę poprzez język”

Organizator: Biuro Podróży „Dr Tigges”

Cel: Rosja.

Język: rosyjski.

Czas trwania: 10 dni.

Środek transportu podczas podróży: statek rzeczny.

Ilość godzin nauki: 4 dziennie.

Grupy: około 10 uczestników.

Trasa rejsu: rzeki Moskwa i Wołga, jeziora Onega i Ładoga

Zwiedzane miejscowości: Moskwa – Sergijew Posad – Uglicz – Goritsy – Kishi – Petrozawodsk – St. Petersburg.

Rola organizatora podróży: całościowa organizacja programu wycieczki oraz zapewnienie zajęć językowych na statku przez zatrudnienie nauczycieli, zakup materiałów i pomocy dydaktycznych oraz wynajęcie pomieszczeń.¹³²

¹³¹ Źródło: Katalog „Sprachen lernen“ Biura „Dr. Tigges” z roku 2006, s. 28-29.

¹³² Źródło: Katalog „Sprachen lernen“ Biura „Dr. Tigges” z roku 2006, s. 16-17.

Ryc. 15. Podróż językowa: Zrozumieć rosyjską duszę poprzez język

Źródło: Opracowanie własne za Katalogiem „Sprachen lernen” Biura „Dr. Tigges” z roku 2006, s. 16-17

2.2.4. Podróże seminaryjne

Jako pierwszy, na podstawie studiów przypadków, podróże seminaryjne jako formę wypraw edukacyjnych zaprezentował Mikos v. Rohrscheidt w pierwszym wydaniu niniejszego opracowania [2008a, s. 92-97].

Podróże seminaryjne to zaplanowane kilku- lub wielodniowe wyprawy edukacyjne organizowane dla uczestników szerzej zakrojonego programu edukacyjnego na poziomie akademickim.

Podróże seminaryjne w sensie ścisłym są elementem jednej z powszechnych form kształcenia wyższego: seminarium akademickiego, prowadzonego przez pracowników naukowych dla studentów lub doktorantów. W ich ramach dokonuje się pod kierownictwem kadry naukowej realizacja części programu seminarium „na miejscu”, czyli na obszarze związanym z przedmiotem seminarium. Podczas podróży odbywają się więc m.in. zajęcia grupowe, poświęcone poszczególnym jednostkom tematycznym, spotkania ze świadkami historii lub kwerendy (poszukiwania) archiwalne, sporządzanie dokumentacji fotograficznej, kartograficznej i innej, potrzebnej dla wykonania zadań i osiągnięcia celów

seminarium. Akademickie podróże seminaryjne zawierają zawsze element turystyki, na który składają się nie tylko usługi transportowe, gastronomiczne i noclegowe. Dla uzyskania przez uczestników całościowego kontekstu wydarzenia historycznego lub pełniejszego obrazu środowiska kulturowego, będącego przedmiotem seminarium, organizowane jest zwiedzanie obiektów historycznych oraz spotkanie z elementami żywej kultury regionu. Często program takiej podróży obejmuje także inne obiekty i atrakcje kulturalne, nakierowane na zapoznanie się z regionem docelowym. Fakt ten czyni akademickie podróże seminaryjne podróżami kulturowymi.

Niektóre podróże seminaryjne realizują w trakcie wielodniowego wyjazdu cały program seminarium (w tym wypadku seminarium tzw. blokowego, odbywającego się przez określoną ilość kolejnych dni) i aktywne uczestnictwo w nich jest (często w powiązaniu ze złożeniem przez uczestnika jakiejś formy dokumentacji) podstawą zaliczenia tej formy kształcenia.¹³³

Podróże seminaryjne organizowane są przede wszystkim przez wystarczająco dobrze finansowane uczelnie niektórych krajów zachodnio-europejskich (m.in. Niemiec, Szwajcarii) lub niezależne instytuty i fundacje z tychże krajów, zajmujące się badaniami lub popularyzacją różnych aspektów historii i kultury europejskiej. Organizatorami takich podróży bywają zwłaszcza te jednostki naukowo-badawcze, które mogą realizować swoją misję jedynie w oparciu o szeroko zakrojone badania terenowe w różnych regionach i krajach (jak np. wyspecjalizowane instytuty archeologiczne czy etnograficzne).

Prócz akademickich podróży seminaryjnych istnieje także drugi typ wypraw, który możemy także określić mianem seminaryjnych. Takie „**podróże seminaryjne w szerszym znaczeniu**” organizują również otwarte instytuty lub organizacje o charakterze edukacyjnym. Należą do nich m.in. tzw. ludowe szkoły wyższe – „Volkshochschulen” w niemieckojęzycznym obszarze kulturowym, czy tzw. „uniwersytety otwarte” – instytuty edukacyjne dla osób dorosłych¹³⁴ lub nawet w wieku emerytalnym¹³⁵, wyspecjalizowane publiczne muzea,

¹³³ Przykład: Informator Fachhochschule Kempten 2006, Fachbereich: Geschäftsreisemanagement, Prof. Axel Schulz, Seminarfahrten – 3 propozycje tematów. Kempten, 2006.

¹³⁴ Takie przedsięwzięcia należą nawet do obowiązków statutowych wielu niemieckich „Volkshochschulen”, zob. zobowiązanie pracowników merytorycznych Volkshochschule Hagen do przeprowadzania takich podróży: „(..) zu den Aufgaben der hauptamtlichen Mitarbeitern mit überwiegend lehrender Funktion gehören insbesondere: (...) g. Organisation von Seminarfahrten.”. w: Satzung der Hagen Weiterbildung Volkshochschule, Hagen 2002, par. 9 punkt 2.g.

¹³⁵ Por. Seria publikacji „Informationen zur politischen Bildung”, wydawana przez federalną niemiecką instytucję edukacyjną Bundeszentrale für politische Bildung w formie miesięcznika edukacyjnego, zawiera regularne propozycje podróży seminaryjnych lub studyjnych, związanych tematycznie

ale także instytucje życia politycznego¹³⁶. W tym wypadku „seminaria” nie są elementem systematycznego programu kształcenia akademickiego, mającego na celu uzyskanie przez uczestnika stopnia akademickiego lub naukowego, niemniej posiadają one podobną strukturę i są prowadzone przez posiadających odpowiednie wykształcenie fachowców. Swoją rozkwit przeżyły podróże tego typu w latach 70-tych ubiegłego wieku w Europie Zachodniej, kiedy to dość rozpowszechniona była forma „uczelni na kółkach”¹³⁷, kilkutygodniowych wypraw typu seminaryjnego do krajów docelowych (zwłaszcza Włoch) z programem uwzględniającym wykłady, spotkania, zwiedzanie obiektów, dyskusje a nawet w sporadycznych przypadkach pisemne relacje uczestników. Pojawienie się nowocześniejszej w formie, mniej „zdydaktyzowanej” w sposobie prowadzenia podróży studyjnej odebrało tym quasi-naukowym wyprawom część ich zwolenników, niemniej wciąż jeszcze można je napotkać w ofertach wyspecjalizowanych biur i agencji podróży, blisko współpracujących z otwartymi instytucjami edukacyjnymi lub stanowiącymi ich część.

Należy także zauważyć, że właśnie w niemieckojęzycznym obszarze językowym w ostatnich latach pojęcie „podróże seminaryjne” coraz częściej jest używane dla określenia kilkudniowych szkolnych (klasowych) wycieczek tematycznych najstarszych klas różnych typów szkół średnich, co powoduje pewną dezorientację w ofertach i katalogach wycieczek. My pozostaniemy przy określaniu tego typu wypraw jako **podróży projektowych**¹³⁸ lub **wycieczek szkolnych** (typu edukacyjnego), zaliczając je oczywiście także do turystyki edukacyjnej. W przypadkach wątpliwych klasyfikację takiej imprezy ułatwi przegląd jej szczegółowego programu.

Główne destynacje podróży seminaryjnych. W Europie: Kilkadziesiąt lat temu głównymi celami podróży seminaryjnych były regiony posiadające liczne świadectwa historii we własnym kraju a także (tradycyjnie dla humanistów: Włochy i Grecja). Aktualnie, z uwagi na specyfikę akademickich podróży

z poszczególnymi zeszytami. Por: Informationen zur politischen Bildung, Bonn, zeszyt 295 (wydany 2007 – Indie), zeszyt 285 (wydany 2004 – Francja) i inne.

¹³⁶ Np. Junge Union (młodzieżowa organizacja niemieckiej partii CDU), informacje o takich podróżach podawane są regularnie w jej broszurach i na stronach internetowych.

¹³⁷ Por. Griesse H., 2001, s. 19-35, zwłaszcza s. 25-26. Zobacz także: Dietsch 2000, s. 74.

¹³⁸ Termin Podróży projektowej (Projektreise) wywodzi się z języka niemieckiego, gdzie taką nazwą określa się podróż bezpośrednio związaną ze szkolnym lub szkoleniowym projektem edukacyjnym, obejmującym szereg jednostek poświęconych jednemu blokowi tematycznemu i realizowanym za pomocą różnych typów przedsięwzięć dydaktycznych, w tym często także wpisanej w program projektu wycieczki. W języku polskim brak jednolitego określenia, jednak najczęściej używanymi nazwami takich wypraw są: „wycieczka edukacyjna”, „wycieczka szkolno-edukacyjna” lub nawet „wycieczka szkolna”.

seminaryjnych trudno wskazać kierunki i cele, cieszące się szczególnie dużym powodzeniem w tej dziedzinie turystyki. Ponieważ największą ilość podróży seminaryjnych organizują uczelnie niemieckie, także jako główną destynację można wskazać **Niemcy**, rzadziej niż dawniej wybierane są regiony **Francji i Włoch**, coraz częściej Czechy i Polska. W przypadku podróży projektowych są to z reguły cele związane z historią najnowszą lub konkretnym regionem własnego kraju lub też jednego z krajów sąsiednich (dla uczestników podróży). W **Polsce**: wyprawy seminaryjne są ze względu na szczupłość środków uczelni wciąż jeszcze niemal nieznane. Głównym celem zagranicznych wypraw seminaryjnych pozostaje **Małopolska z Krakowem**, stosunkowo często grupy tego rodzaju odwiedzają także **Oświęcim**. Wyraźnie mniej grup odwiedza także Gdańsk i Malbork oraz Wrocław i Dolny Śląsk.

Profil typowego uczestnika: Grupy są zasadniczo bardzo homogeniczne, ogromną większość uczestników stanowią studenci. Są to zatem osoby w wieku 20-25 lat, będące w trakcie kształcenia, silnie zmotywowane do aktywnego udziału w realizacji programu wyprawy (który jest elementem zaliczenia przedmiotu lub dostarcza materiału do pracy końcowej).

Szczególne wymagania: Do rzadkości należą szczególne wymagania odnośnie standardów noclegu lub gastronomii. Prowadzący wyprawę pilot może się zetknąć z oczekiwaniem daleko idącej pomocy w zorganizowaniu czasu wolnego grupy, może także być proszony o wzięcie udziału w wyprawach w tym czasie w roli tłumacza.

Szczególne wrażliwość: Uczestnicy tych wypraw nie przejawiają szczególnego, grupowo specyficznego rodzaju wrażliwości.

Wymagania wobec prowadzącego grupę: Jeśli merytorycznym kierownikiem wyprawy jest pracownik naukowy, pilot spełnia tylko funkcję organizacyjną i jest pomocny w tłumaczeniach na miejscu zwiedzania. W tym wypadku oczekuje się od niego najczęściej ogólnych informacji krajoznawczych lub szczegółów z zakresu realiów życia codziennego w odwiedzanym kraju/regionie. Jednak w przypadku, gdy w ramach wcześniejszych ustaleń pilot spełnia choćby częściowo zadania związane bezpośrednio z tematem podróży, oczekiwane jest od niego przygotowanie przed wyprawą i realizacja podczas jej trwania referatów lub wykładów o charakterze akademickim. Wymaga to dokładnego przygotowania z uwzględnieniem wszelkich zasad odnoszących się do tego typu wystąpień, zwłaszcza zaś naukowego trybu zbierania źródeł i potwierdzania za ich pomocą

przekazywanych informacji. W tym przypadku pilot musi posiadać doświadczenie własnych studiów akademickich, najlepiej (choć nie jest to bezwzględnie konieczne) w dziedzinie zbieżnej z tematem wyprawy.

Przykład 1: Akademicka podróż seminaryjna.

Organizator: Wyższa Szkoła Zawodowa w Kilonii (Fachhochschule Kiel).

Temat „**Litwa w czasie przełomu. Bezpieczeństwo socjalne i praca socjalna w kontekście procesów transformacyjnych**”,

Termin: 23-30 kwietnia 2006.

Prowadzący: Prof. Dr. Gaby Lenz (FH, Kiel) / dr Erika Speicyte (Litwa).

Uczestnicy: Studenci kierunku opieka socjalna FH. Kiel, uczestnicy seminarium „Praca socjalna w porównaniu międzynarodowym” – 10 osób.

Podróż seminaryjna stanowiła integralny element seminarium.

W programie podróży: Wilno – Rumszyszki – Kowno.

W ramach podróży odbyły się: Wykłady na Uniwersytecie Roemeris w Wilnie oraz Uniwersytecie Wileńskim, wizyty i spotkania w centrach socjalnych, charytatywnych i młodzieżowych Wilna i Kowna, spotkania z pracownikami socjalnymi, studentami nauk socjalnych, doradcą Prezydenta Litwy ds. socjalnych, wizyta w klinice psychiatrycznej, domu dziecka, domu opieki dla osób starszych, na osiedlu z wielkiej płyty, w urzędzie ds. socjalnych miasta Wilna. Zwiedzanie Starego miasta w Wilnie i Kownie, skansenu w Rumszyszkach, wieczór kulinarny kuchni litewskiej w Kownie.

Ryc. 16. Akademicka podróż seminaryjna: Litwa w czasie przełomu. Bezpieczeństwo socjalne i praca socjalna w kontekście procesów transformacyjnych

Źródło: Opracowanie własne

Przykład 2: Podróż Seminaryjna.

Organizator: Towarzystwo Niemiecko-Izraelskie (Deutsch-Israelische Gesellschaft).

Temat podróży: „**Miejsca Holokaustu. Jak dokonała się zagłada**”.

Termin: 10-20 września 2001. Prowadzący: Dr. Ingmar Lohfink (München) / Dr. Armin Mikos v. Rohrscheidt (Poznań).

Uczestnicy: członkowie i sympatycy Towarzystwa, 25 osób.

Podróż stanowiła samodzielny element w programie edukacyjnym towarzystwa.

W programie podróży: Chełmno nad Nerem – Warszawa – Treblinka – Lublin – Bełżec – Rzeszów – Bochnia – Kraków – Oświęcim. Spotkania połączone z wykładami w Żydowskim Instytucie Historycznym, w Archiwum Państwowym w Rzeszowie, w Fundacji Judaica w Krakowie, na terenie Muzeum w Oświęcimiu oraz pięcioma wykładami w drodze (na temat dziejów Żydów w Polsce). Wykorzystano filmy edukacyjne, odbyło się zwiedzanie szeregu miejsc Holokaustu z fachowym przewodnictwem. Inne zwiedzania związane z kulturą żydowską: Warszawa, Lublin, Kraków-Kazimierz.

Ryc. 17. Podróż seminaryjna: Miejsca Holokaustu. Jak dokonała się zagłada

Źródło: Opracowanie własne

Ekskurs: Problem klasyfikacji wycieczek szkolnych.

Kończąc prezentację poszczególnych rodzajów podróży edukacyjnych wypada zwrócić uwagę na bardzo (zwłaszcza w Europie) rozpowszechnione szerokie zjawisko **wycieczek szkolnych**. Ta nazwa, a także nazwy pokrewne znaczeniowo (jak: wycieczka klasowa, wyprawa klasowa, podróż projektowa czy nawet wspomniana wyżej podróż seminaryjna (por. 2.2.4.)) obejmuje bogate spektrum przedsięwzięć, których jedynym elementem wspólnym jest fakt, iż podejmowane są przez szkoły wszystkich typów, przy czym uczestnikami są zorganizowane grupy uczniów. Wycieczki szkolne mogą trwać od jednego dnia do nawet paru tygodni, mogą posiadać wyraźny rys edukacyjny (do niemal pełnego wymiaru zajęć szkolnych w trakcie wycieczki włącznie), lub też nie zawierać go niemal wcale (wycieczki typu wypoczynkowego, organizowane przez szkoły np. podczas wakacji), mogą mieć ambitny i intensywny program podróży kulturalnej albo być wyprawą integracyjną czy mieć np. cechy gry terenowej. W związku z tym jednoznaczne zakwalifikowanie wycieczek szkolnych do któregoś z typów podróży kulturowych lub edukacyjnych jest niemożliwe. Tylko w odniesieniu do konkretnej imprezy, po zapoznaniu się z jej programem i sposobem jego realizacji możliwe byłoby wyraźne określenie przynależności tego przedsięwzięcia do jednego z wymienionych przez nas powyżej i w dalszym ciągu tego zestawienia typów podróży.

2.3. Powszechna Turystyka Kulturowa

Ze względu na najszerszą ofertę i najliczniejszy krąg odbiorców można ją także określić mianem popularnej turystyki kulturowej. Skala tej aktywności turystycznej nie jest jak dotąd wprawdzie porównywalna z niektórymi innymi rodzajami turystyki (jak na przykład turystyka wypoczynkowa), niemniej w porównaniu z pozostałymi segmentami turystyki kulturowej ten właśnie rodzaj – ze względu na niższe wymagania intelektualne stawiane uczestnikom oraz na szerokie spektrum atrakcji oferowanych w programach imprez – cieszy się największym powodzeniem i jest obecny w regularnej ofercie licznych touroperatorów. Na podstawie powtarzania się poszczególnych form w zestawieniach typów podróży, publikowanych przez badaczy turystyki z różnych środowisk naukowych [Richards 2007a, s. 9-14 i 19-22; Dreyer 2000, s.41; Jätzold 1993, s. 138; Becker, Steinecke 1997, s.16; Kowalczyk 2008b, s.34-50; Buczkowska 2008, s.46; Buczkowska, Mikos v. Rohrscheidt 2009, s.5]

można zaliczyć do niego m.in. następujące typy podróży: **turystyka miejska, turystyka kulturowa obszarów wiejskich, turystyka etniczna (i sentymalna), turystyka militarna, turystyka obiektów przemysłowych i technicznych, turystyka historyczna z archeologiczną (a w jej ramach także turystyka żywej (lub „ożywionej”) historii), turystyka kulturowo-przyrodnicza, turystyka egzotyczna, turystyka religijna i pielgrzymkowa, turystyka kulinarna, turystyka hobbystyczna, kulturowa turystyka regionalna.** Te różnorodne formy turystyki kulturowej odpowiadają jej szerszej definicji [Hughes 2003, s. 52; Kowalczyk 2008b, s. 14].

2.3.1. Turystyka miejska

Literatura fachowa: Podróże do miast są bez wątpienia jedną z najstarszych form turystyki w ogóle i jako takie doczekały się bogatej literatury [M.in. Lohmann 1989, s.3; Weber 2000, s.51; Fainstain, Judd 1999]. Aktualnie miasta są coraz bardziej liczącym się punktem docelowym w światowym ruchu turystycznym [Kaczmarek J. i S. 2009, s. 9]. Zarówno motywy jak i formy zwiedzania przestrzeni miejskiej nadal pozostają bardzo różnorodne. Nadal jednak dominują aspekty kulturowe, jak zwiedzanie zabytków, uczestnictwo w wydarzeniach kulturalnych i rozrywka, odwiedziny w muzeach, wędrówki historycznymi traktami i ulicami, wizyty w miejscach owianych historią lub legendą [Buczowska 2008, s. 51-52] dzięki czemu turystyka miejska stanowi bez wątpienia jeden z najważniejszych segmentów turystyki kulturowej. Taki jej charakter uwzględniają współczesne definicje turystyki miejskiej, widzące w niej „turystykę, której celem jest odwiedzanie i poznawanie miasta traktowanego jako dziedzictwo kulturowe i uznawanego jako niepodzielny element przestrzeni turystycznej” [Kowalczyk 2005, s. 157]. Ze względu na wspomnianą wyżej różnorodność, a jednocześnie masową skalę podróży turystycznych do miast, zostały one w niniejszej klasyfikacji zaliczone do powszechnej turystyki kulturowej, jakkolwiek wśród „turystów w mieście” daje się zauważyć elitarną grupę „turystów miejskich”, ukierunkowanych na poznawanie miasta jako dziedzictwa kulturowego [Madurowicz 2008, s. 73]. W polskiej literaturze naukowej ukazało się w ostatnich latach kilka znaczących książkowych pozycji odnoszące się do turystyki miejskiej i jej uczestników. Miejskim produktem turystycznym zajął się w systematycznej analizie A. Pawlicz [2008]. Pośrednio aspekty kulturowe turystyki w miastach porusza praca Piotra Zmyślonego [2015] dotycząca funkcji turystycznej miast. jako ośrodków docelowych turystyki. Bezpośrednio do zagadnień funkcjonowania miasta jako typu destynacji turystyki kulturowej odnosi się zbiorowa monografia

pod red. A. Mikosa v. Rohrscheidt [2011] prezentująca je na przykładzie jednej z polskich metropolii – Poznania. Natomiast profil miejskich turystów kulturowych na przykładzie odwiedzających to samo miasto analizuje obszernie praca Karoliny Buczkowskiej [2014]. Z kolei specyficzną i gwałtownie zyskującą na popularności formę turystyki miejskiej „city break” poddały analizie M. Prylińska i P. Ratkowska [2009].

Mianem turystyki miejskiej określamy ten rodzaj podróży turystycznych, których wyłączną lub w znacznym stopniu przeważającą destynacją są miasta.

Drugorzędne przy tym jest rozróżnienie, czy są to miasta o znaczeniu historycznym, czy też współczesne ośrodki polityczne, kulturowe i rozrywkowe.

Zwyczaj odwiedzania miast znany jest już od czasów antyku i trwa nieprzerwanie aż do naszych czasów¹³⁹. To miasta jako centra handlu i rzemiosła, polityki i edukacji a także ośrodki religijne od swojego powstania przyciągały odwiedzających, kierowanych najróżniejszymi motywami. Choć dawniej cele takich podróży były w pierwszym rzędzie handlowe, polityczne lub religijne, to jednak na pewno w bardzo licznych przypadkach istotnym elementem takiej podróży było zwiedzanie monumentów, zabytków lub osobliwości. Klasyczna Grand Tour, modna od XVII wieku, opierała się głównie na odwiedzaniu stołecznych rezydencji panujących oraz miast z ich monumentami. W wieku XIX romantyczna moda na zwiedzanie zabytków Średniowiecza wiodła znacznie szersze grupy zamożnych mieszczan ku zamkom, ale i miastom z ich katedrami [Meier 1994, s.13-14]. Fakt ten sprawia, że możemy uznać podróże do miast za jedną z najstarszych gałęzi turystyki w ogóle. Jednak właściwa powszechna turystyka miejska, obejmująca także wyjazdy głównie w celach kulturowych i poznawczych, rozwinęła się na masową skalę dopiero wraz z rozwojem masowej komunikacji i z będącym jej skutkiem wzrostem ogólnej mobilności społeczeństwa. Za symbol może uchodzić fakt, iż wycieczki pierwszego profesjonalnego biura podróży Thomasa Cooka w Anglii w latach czterdziestych XIX wieku, uważane za początek masowej turystyki, mają za swój cel przecież miasta, choć nie od początku chodziło w nich w pierwszym rzędzie o zwiedzanie zabytków.

Zasadniczo turystykę miejską można zaliczyć do podróży kulturowych w sensie szerszym (popularnym), ponieważ zdecydowana większość tych wycieczek ma wprowadzić w swoich programach elementy zarówno kultury „wysokiej” (jak zwiedzanie obiektów dziedzictwa kulturowego), jak i popularnej (wizyty

¹³⁹ Por. Lohmann 1989, s. 3. Lohmann określa tam turystykę miejską jako „Urform des Tourismus” – najdawniejszą formę turystyki.

w obiektach kultury popularnej), jednak przeważają te ostatnie, zaś cały program najczęściej nie jest nakierowany wyłącznie na kulturę.

Generalnie można stwierdzić, że zorganizowane podróże miejskie niemal zawsze wykazują cechy imprez turystyki kulturowej (przy czym kryterium jest ich program), podczas kiedy prywatne podróże turystów do miast mają bardzo zróżnicowany program, wskutek czego trudno je jednoznacznie zaklasyfikować – na pewno jednak znaczna ich część także zmieściłaby się w definicji turystyki kulturowej, i to w odniesieniu do wszystkich grup wiekowych [Madurowicz 2008, s. 65].

Cechy charakterystyczne współczesnej turystyki miejskiej, wymieniane przez specjalistów¹⁴⁰ to stosunkowo krótki czas trwania imprez wycieczkowych (ograniczonych zazwyczaj do kilku dni, w Europie głównie weekendu)¹⁴¹, intensywne zwiedzanie obiektów zabytkowych i osobliwości, licznie obecnych w miastach, coraz częstsze wykorzystywanie transportu lotniczego, związane ze znacznym potaniem tej grupy ofert, rosnący udział tzw. shoppingu (zakupów w wybranych miejscach) w programie wycieczek, masowe korzystanie z ofert dużych hoteli.

W ostatnich latach, także w wyniku pojawienia się tanich lotów oraz indywidualnej oferty w Internecie, zaznacza się coraz częstsze poszukiwanie przez klientów usług turystycznych bezpośrednio na miejscu docelowym, często w postaci ofert kombinowanych, tzw. pakietowych.¹⁴² Szczególnie często pakiety wykorzystywane są w nowej formie turystyki miejskiej, tzw. „city break”. Są to krótkotrwałe (często weekendowe) wyjazdy do popularnych wśród turystów miast najczęściej dużych i posiadających znaczące dziedzictwo kulturowe. Ich specyfikę stanowi fakt, że zazwyczaj są podejmowane przez turystów indywidualnie lub w małych, prywatnych grupach właśnie przy wykorzystaniu z gotowych pakietów. Te ostatnie obejmują niemal zawsze transport (np. przelot samolotem) i zakwaterowanie, często jednak wybrane przez turystę opcjonalnie z szerszej palety usługi dostępu do dziedzictwa lub przeżyć kulturalnych (bilety wstępu do muzeów, na eventy), usługi przewodnictwa na miejscu, usługę gastronomiczną i inne. Realizujący city break turysta pozostaje zasadniczo samodzielny, komponując swój pakiet przed podjęciem podróży zgodnie z własnymi

¹⁴⁰ Por. Steinecke 2007, s. 195-196, zobacz także: Weber 2000, s. 51

¹⁴¹ Istnieje oczywiście także oferta wielodniowych wycieczek do destynacji miejskich, jednak najczęściej w ich programie jest zwiedzanie wielu miast i dlatego, w zależności od ich programu, należy je zaliczyć raczej do turystyki regionalnej lub tematycznej.

¹⁴² O pakietach turystycznych szerzej w części 4 niniejszej pracy. W tym miejscu warto tylko zaznaczyć, że oferty pakietowe niemal zawsze (choć w różnym stopniu intensywności) zawierają elementy kulturowe.

preferencjami. Z kolei na miejscu spontanicznie decyduje się na pozostałe komponenty, w zależności od propozycji, które otrzyma albo zwiedzając samodzielnie (czasem mniej lub bardziej przypadkowo) wyszukane przez siebie atrakcji. W odniesieniu do spotkania turysty z dziedzictwem miasta docelowego można zatem określić city break (na podstawie analizy raczej realizacji, niż programów, które pozostają bardzo elastyczne) jako zwiedzanie raczej eklektyczne niż systematyczne. Jednak właśnie ta jego cecha stanowi o atrakcyjności city break dla bardzo licznych współczesnych turystów miejskich, realizujących własne zainteresowania czy chwilowe preferencje. Zjawisko city break można uznać za jeden z najbardziej rozpoznawalnych przejawów (a jednocześnie osobny typ) wyraźnego w ostatnich latach trendu indywidualizacji turystyki kulturowej.

Warto także w tym miejscu zauważyć, że stosunkowo duża część podróży o charakterze turystyki miejskiej odbywa się w ramach jednego dnia, bez noclegu poza miejscem zamieszkania uczestników, co powoduje, że nie spełniają oni w tym wypadku powszechnie przyjętej definicji turysty¹⁴³. Niemniej także takie imprezy – o ile są zorganizowane jako oferta turystyczna – stanowią niemały odsetek aktywności (i dochodu) wielu organizatorów turystyki.

Turystyka miejska skierowana na duże i znaczące historycznie ośrodki otrzymała poważne wsparcie w postaci zainicjowanego w roku 1983 a rozpoczętego faktycznie w 1985 od Aten¹⁴⁴ europejskiego programu: „Stolica Kultury Europejskiej”, który corocznie promuje inne miasto na naszym kontynencie, wspiera całoroczny program imprez kulturalnych w tym mieście i przyczynia się przez to do skokowego zwiększenia ich ilości (i najczęściej jakości), a co za tym idzie także ilości odwiedzających je turystów. Wyrazem znaczenia tej akcji i tytułu stolicy kultury europejskiej może być choćby liczba miast starających się o przyznanie tego tytułu oraz ich deklarowane i realizowane przedsięwzięcia, związane z tymi staraniami¹⁴⁵.

Elementem bardzo istotnie wpierającym ofertę turystyki miejskiej są odbywające się w wielu miastach eventy kultury popularnej, jak święta miejskie, dni miast, festyny związane mniej lub bardziej z wydarzeniami z dziejów miasta albo z historycznymi zajęciami ludności miasta, często również z rzadkimi

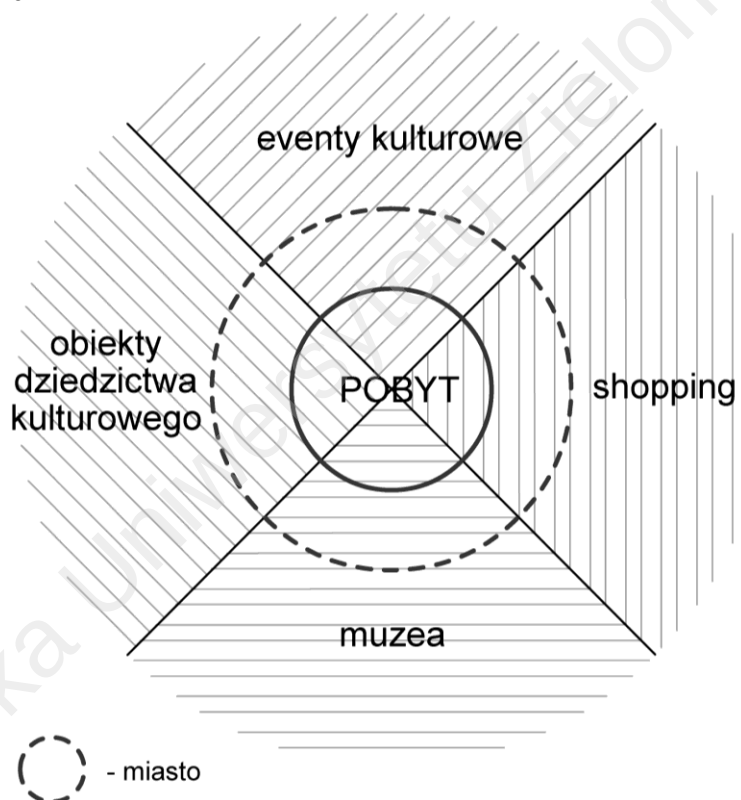
¹⁴³ Zgodnie z tzw. definicją tzw. Rzymskiej Karty Turystyki WTO (Światowej Organizacji Turystyki) z roku 1963, powtórzoną w dokumentach oficjalnych z 1994 osoby, które nie skorzystały z noclegu w miejscu docelowym lub innym poza miejscem zamieszkania określane są mianem „odwiedzających jednodniowych” lub też „wycieczkowiczów”, a nie turystów. Por. United Nations World Tourism Organization 1994, za: Gołembski 2002a, s. 24-25. Zob. także: Gaworecki 2003, s. 14-15.

¹⁴⁴ Więcej o tym programie por. Richards G., 1996, s. 27-31 oraz: Koch 1997, s. 31-41.

¹⁴⁵ Kriegner [2006, s. 16-17] ukazuje przykład wielkiej skali przedsięwzięć i imprez w austriackim mieście Graz, ogłoszonym w roku 2003 Europejską Stolicą Kultury.

występującymi w mieście rzemiosłami. W czasie takich imprez poszerza się znacznie oferta kulturowa miejscowości i okolic, co stanowi dodatkowy powód do organizowania (przez touroperatorów) lub podjęcia (przez indywidualnych turystów) wyprawy do takiego celu. W wielu przypadkach ilość turystów i odwiedzających daną miejscowość wzrasta dzięki eventowi wielokrotnie¹⁴⁶. Ze względu na decydujący motyw podjęcia podróży możemy zaliczyć taki typ wypraw miejskich również do prezentowanych w podrozdziale 2.1.13. podróży eventowych kultury popularnej, szczególnie wtedy, jeśli to nie walory samego miejsca odbywania eventu, a raczej tylko jego tematyka lub program wpłynęły na decyzję turystów.

Ryc. 18. Główne elementy turystyki miejskiej. Miasto jako destynacja turystyczna

Źródło: Opracowanie własne

¹⁴⁶ Przykład takiego skokowego wzrostu ilości turystów podczas święta miejskiego stanowi największa impreza tego rodzaju w Europie: monachijski Oktoberfest. Podczas dwóch tygodni tej imprezy miasto odwiedziło w roku 1994 ponad 6,6 miliona turystów, co stanowi około jednej czwartej odwiedzających w skali roku. Dane za: [Weishäupl 2000, s. 289].

Podsumowując należy stwierdzić, że głównymi magnesami, przyciągającymi turystów do miast są cztery rodzaje atrakcji, z których aż trzy mają charakter kulturowy. Są to 1. tzw. stałe atrakcje materialne, w tym szczególnie obiekty zabytkowe (zatem dziedzictwo kulturowe), 2. muzea, galerie i inne wystawy stałe lub czasowe (których koncentracją jest niemal każde większe miasto europejskie), 3. eventy kultury „wysokiej” lub powszechnej oraz 4. możliwość spaceru po znanych, wielkich lub szczególnie prestiżowych strefach lub miejscach handlu, połączona z zakupami (tzw. shopping). Proporcja czasu poświęconego poszczególnym elementom jest bardzo różna i zależy od wielu czynników, w tym rzecz jasna od składu grupy – w zależności od niej prowadzący wyprawę muszą wykazywać w tej kwestii elastyczność i w razie potrzeby dokonywać przesunięć, a nawet niewielkich zmian w programie.

Główne destynacje turystyki miejskiej. W Europie: Najpopularniejszymi celami tego rodzaju wypraw (zarówno zorganizowanych, jak i indywidualnych, w tym city break) są miasta o największej liczbie dobrze zachowanych zabytków i o znaczącej historii. Będą to więc najpierw ważniejsze historyczne stolice europejskie jak Rzym, Wiedeń, Londyn, Paryż, Madryt, Ateny, Lizbona, Amsterdam, Kopenhaga, Bruksela, Praga, Budapeszt, Ryga, Wilno, Tallin, Sztokholm, Dublin, także coraz częściej imponujący ofertą kulturalną Berlin. Z innych znaczących historycznych ośrodków miejskich do ulubionych celów należą m.in: Florencja, Wenecja, Rawenna (i wiele innych miast włoskich), Rennes, Chartres, Marsylia, Lyon, Nancy, Carcassonne, Awinion (Francja), Kolonia, Monachium, Drezno, Weimar, Hamburg, Bamberg, Hildesheim, Mainz, Augsburg, Norymberga, Wittenberg (Niemcy), Edynburg, Canterbury, Oxford, Cambridge, York (Wlk. Brytania), Gandawa, Brugia, Liege (Belgia), Sewilla, Barcelona, Toledo, Cordoba, Granada i inne (Hiszpania), Split (Chorwacja). **W Polsce:** to na dzień dzisiejszy przede wszystkim wspomniane już sześć miast z największą ofertą kulturową: **Kraków, Gdańsk, Warszawa, Poznań, Wrocław i Toruń**, a także **Lublin i Przemyśl**, następnie coraz silniej **Łódź, Zakopane, Częstochowa, Sopot, Kołobrzeg, Jelenia Góra** (przy czym w niektórych przypadkach decydujące są inne niż tylko miejsko-historyczne aspekty turystyki), szybko zwiększa się liczba odwiedzających coraz liczniejsze mniejsze ośrodki jak **Zamość, Świdnica, Sandomierz, Kielce, Chełmno, Gniezno, Krosno, Stargard** i inne przyciągają stosunkowo wielu turystów.

Profil typowego uczestnika: Ta najliczniejsza grupa turystów kulturowych jest także najsilniej zróżnicowana. W zależności od programu i typu wyprawy (zorganizowanej przez biuro podróży, spontanicznej indywidualnej czy opartej

na pakiecie city break w wykonaniu małej grupy znajomych) od wieku (młodzi – starsi) a nawet pochodzenia (inne destynacje a nawet obiekty do zwiedzania preferują np. turyści z Rosji, inne ci z Niemiec, jeszcze nieco inne ci z USA) wśród turystów miejskich licznie reprezentowani są zarówno ci motywowani kulturowo, zainteresowani kulturowo (w tym zainspirowani chwilowymi, sezonowymi modami na poszczególne miasta), jak również turyści przyciągani kulturowo, wreszcie całkiem przypadkowe grupy ludzi o najróżniejszych zainteresowaniach turystycznych, których do podjęcia konkretnej podróży motywują zasadniczo różne punkty jej programu.

Szczególne wymagania: Najczęstszym oczekiwaniem typowej grupy zorganizowanych turystów miejskich będzie całkowita i dokładna realizacja programu (niemal każdy jego punkt ma swoich zdecydowanych zwolenników) a jednocześnie pozostawienie możliwie dużo czasu wolnego dla indywidualnych przedsięwzięć. Generalnie oczekuje się od organizatorów zakwaterowania w hotelach blisko historycznego śródmieścia lub centrum miasta, o ile to możliwe jednocześnie gwarantujących ciszę w godzinach nocnych. Z kolei turyści realizujący city break będą otwarci na sugestie zwiedzania ze strony personelu obsługi (w informacji turystycznej, w hotelach, przewodnika) a także zawarte w strukturze miejskich tras turystycznych: tych wirtualnych (opisanych i dostępnych w publikacjach i ulotkach) czy tych realnych oznaczonych w przestrzeni miejskiej lub realizowanych w postaci np. kursów pojazdów turystycznych (city sightseeing).

Szczególne wrażliwość: Uczestnicy tych wypraw nie przejawiają szczególnego, grupowo specyficznego rodzaju wrażliwości. Jednak z uwagi na często przypadkowy skład grupy może dochodzić do stosunkowo licznych konfliktów interpersonalnych.

Wymagania wobec prowadzącego grupę: Sytuacją idealną jest, by pilot takiej grupy wycieczkowej miał jednocześnie uprawnienia (i wiedzę oraz umiejętności metodyczne) przewodnika miejskiego w mieście (miastach), które są celem wyprawy. Jeśli zatrudnia się dodatkowo przewodnika, prowadzący grupę powinien przynajmniej dobrze znać topografię miasta, orientować się w lokalizacji galerii handlowych oraz w ciekawszej ofercie gastronomicznej i rozrywkowej ponieważ po ukończeniu dziennego programu zwiedzania wielu uczestników może oczekiwać od niego rady w tym zakresie. W przypadku grupy obcojęzycznej pilot może być także proszony o towarzysztwo podczas ewentualnych zakupów w charakterze tłumacza. Dobrze także, jeśli orientuje się w dziejach i realiach ich kraju pochodzenia.

Uczestnicy wyprawy mogą zadawać bardzo wiele szczegółowych pytań, część z nich dokonuje porównań odnośnie dziejów, obiektów, zbiorów i realiów własnej okolicy (kraju) z miastem zwiedzanym. Pilot powinien być na to przygotowany.

Przykład 1: Wycieczka do Rzymu.

Organizator: Biuro podróży TUI (Niemcy). Termin: kwiecień-wrzesień. Grupa: ok. 20 osób. Czas trwania: 4 dni (czwartek-niedziela). Wycieczki prowadzą niemieckojęzyczni przewodnicy po Rzymie. Program: Zwiedzania tematyczne: „Rzym antyczny”, „Rzym klasyczny”, „Pałace Rzymu”, w tym wstępy do zabytków, wizyta w muzeach watykańskich, wieczorny objazd autokarowy, degustacja win, włoska kolacja, półdniowy shopping w galeriach handlowych. Poza usługą: dojazd i powrót.¹⁴⁷

Przykład 2: Wycieczka do Trójmiasta.

Organizator: Biuro Turystyczne Kanion (Poznań). Termin: według zamówienia. Czas trwania: 3 dni. Grupa: 35-42 osoby. Prowadzący: wykwalifikowany pilot wycieczek, zwiedzanie na miejscu prowadzą przewodnicy miejscy i obiektowi. Program: Gdynia (port, okręty-muzea, oceanarium), Gdańsk: Stare Miasto, port, Westerplatte, Oliwa), Sopot (deptak i molo), Malbork: (Zamek). W cenie usługi m.in. transfer, noclegi, posiłki. Bilety wstępu poza usługą.¹⁴⁸

2.3.2. Turystyka kulturowa obszarów wiejskich

Literatura fachowa: Tereny nieurbanizowane jeszcze do niedawna nie były uważane za liczące się cele turystyki kulturowej, co miało swoje przyczyny zarówno w historycznym wąskim rozumieniu kultury, jak i w braku szerzej znanych atrakcji oraz odpowiadających turystom standardów usług, a częściowo także w słabej dostępności komunikacyjnej wsi [Steinecke 2007, s. 223]. Zainteresowanie turystów wieś zawdzięcza swojej odrębności kulturowej oraz specyficznym cechom przyrodniczym i przestrzennym, odmiennemu stylowi życia [V.L. Smith 1978 za: Podemski 2008, s. 11], zwiększa się ono dodatkowo wraz ze wzrostem tempa życia w mieście w związku z efektem kontrastu [Przybyś 2008, s. 88]. W Polsce, ze względu na pilny problem stworzenia na wsi nowych możliwości zarobkowania dla znacznej części jej mieszkańców, kwestia rozwoju i promocji turystyki kulturowej może mieć w najbliższej przyszłości znaczenie nawet większe niż w sąsiednich

¹⁴⁷ Źródło: Katalog Biura Podróży TUI „Städte erleben“ prezentowany na Targach turystycznych ITB w Berlinie w roku 2006, oferta: „Kulturschätze Roms”.s. 124.

¹⁴⁸ Źródło: Katalog Biura Turystycznego Kanion (Poznań) na rok 2006, Wyd. Kanion 2006, s. 10.

krajach europejskich. Zapewne dlatego ta właśnie forma turystyki kulturowej jako pierwsza doczekała się w polskiej literaturze opracowania w formie osobnej zwartej publikacji [Jędrzyak 2010]. Ponadto ukazały się analizy dziedzictwa kulturowego wsi polskiej w kontekście turystycznym [m.in. Janicka 2011].

Na wstępie należy dokonać wyraźnego rozróżnienia pomiędzy turystyką kulturową obszarów wiejskich a agroturystyką, która jest formą turystyki wypoczynkowej, zazwyczaj stanowi ofertę dla indywidualnych turystów i z reguły przybiera formy pobytowe.

W przeciwieństwie do niej turystyka wiejsko-kulturowa jest ukierunkowana na cele poznawcze, obiektami jej zainteresowania są ślady kultury życia codziennego obszarów wiejskich, istniejąca kultura wspólnoty wiejskiej lub też żywa tradycyjna obyczajowość tych obszarów. Podróże kulturowe do obszarów agrarnych nie zawierają także zasadniczo dłuższej oferty pobytowej, są imprezami krótkotrwałymi (często jednodniowymi, zatem nie mieszczącymi się w ścisłej definicji podróży turystycznych) lub objazdowymi. Z potrzeby tego rozgraniczenia oraz wyraźnego wskazania istoty turystyki wiejsko-kulturowej wynika konieczność ściślejszego jej zdefiniowania, którą to próbę podejmujemy poniżej:

Jako turystykę kulturową obszarów wiejskich określamy te przedsięwzięcia o charakterze turystycznym, dla których głównym celem jest miejsce lub obszar mało zurbanizowany a pierwszorzędnym motywem jej podjęcia jest chęć zapoznania się z żywą kulturą lub relikdami dawnej kultury tego miejsca lub obszaru.

Z uwagi na wysoki stopień urbanizacji w Europie a także na fakt, że wiele spośród obiektów, gromadzących relikty wiejskiego dziedzictwa kulturowego (jak na przykład skanseny, muzea regionalne) znajduje się w większych ośrodkach, pełniących dla swoich regionów funkcje stołeczne, jest niemal niemożliwe (i mało racjonalne) uprawianie turystyki wiejskiej, unikając miast. Z tego powodu nasza definicja wskazuje na wieś i obszar pozamiejski raczej jako na „cel główny”, zaś na kulturę obszaru wiejskiego jako na motyw pierwszorzędny tego rodzaju turystyki, nie zaś jedyny. W tak skonstruowanej kategorii łatwo zmieszczą się wszystkie typy wypraw turystycznych, mających za swój cel spotkanie z kulturą obszarów wiejskich, także podróże o charakterze poznawczym do historycznych mikroregionów kulturowych, o ile głównym tematem ich programu pozostanie kultura ludowa.

Z uwagi na możliwość zainteresowania szerokiej grupy potencjalnych uczestników większość podróży wiejsko-kulturowych realizowanych jest wewnątrz

własnego kraju. Rzadko tylko jakiś obszar o wiejskim charakterze uzyskuje tak duży stopień popularności poza granicami kraju, że pojawia się popyt turystyczny na jego zorganizowane zwiedzanie. Do takich wyjątków można zaliczyć m.in. niektóre tereny alpejskie (jak typowo wiejski kanton Appenzell w Szwajcarii czy Tyrol Południowy we Włoszech), dzieje się tak najczęściej wówczas, gdy jego dodatkowym atutem jest atrakcyjność krajobrazowa (np. góry, pojezierza).

Punktami koncentrującymi turystykę wiejsko-kulturową są szczególnie duże nagromadzenia obiektów, mogących być jej celami, a więc **skanseny** (muzea architektury ludowej na wolnym powietrzu), czy **muzea regionalne** ze zbiorami dotyczącymi kultury wiejskiej i ludowej. Organizowane są przez nie cykliczne imprezy, jak pokazy zajęć, narzędzi czy maszyn albo festyny oraz prezentacje tradycyjnych wiejskich zawodów, obrzędy związane z biegiem roku czy tradycyjną oprawą świąt rodzinnych. Często te same instytucje, ale także wspólnoty miejscowe (gminy itp.) są także organizatorami **imprez kulturalnych** o charakterze ludowym (festyny wiejskie, festiwale muzyki ludowej, folkowej, regionalnej), które w określone dni lub okresy przyciągają gości z zewnątrz. Niezależnie od nich lokalne **sanktuaria religijne**, położone poza miastami i gromadzące wiernych (oraz turystów) w dni świąteczne na tradycyjnych, związanych z dziejami regionu lub wyrastających z tradycji ludowej obrzędach kultycznych i widowiskach religijnych (np. pasyjne) także przyczyniają się do ożywienia ruchu turystycznego, ukierunkowanego na te obszary. Te i inne **eventy kultury ludowej** są nader często okazją do indywidualnej turystyki lub organizowania wypraw grupowych. W oparciu o nie jako o swoiste kulminacje wycieczki, budowane są dłuższe (kilkudniowe) programy imprez, mających na celu spotkanie z kulturą wiejską.

Innym powodem podejmowania kulturowo ukierunkowanych podróży na wieś jest spotkanie z wciąż jeszcze tam żywą **gwarą regionalną** (jak na Kaszubach, Orawie, czy nawet osobna grupa języków retoromańskich w szwajcarskim regionie Engiadin). Ten typ podróży podejmowany jest głównie dla celów edukacyjnych przez młodzież szkolną lub przez osoby zainteresowane historią języka.

W ofercie turystyki wiejskiej silnie akcentowany bywa jej **aspekt kulinarny**. Chętnie korzysta się więc z usług regionalnej, tradycyjnej kuchni, dostępnych w **karczmach** muzealnych czy wiejskich, oryginalne i gdzie indziej nie znane potrawy czy napoje cieszą się wśród turystów dużym powodzeniem. Tym samym posiłki z tradycyjnym, wiejskim menu stają się istotną częścią programu wyprawy i mogą być dla wielu motywu do podjęcia takiej podróży.

W niektórych krajach tworzone są wiejskie szlaki tematyczne, poświęcone między innymi ginącym zawodom¹⁴⁹, charakterystycznym budowlom (np. kościołom drewnianym, figurom przydrożnym, a nawet różnym gatunkom wyrabianych na wsi tradycyjnych produktów spożywczych¹⁵⁰). Wspierane przez Unię Europejską, szlaki takie mogą w najbliższym czasie znacznym stopniu urozmaicić ofertę wiejskiej turystyki kulturowej.

Jak już wspomniano, imprezy turystyczne o charakterze „czysto” wiejskim należą raczej do rzadkości, także z uwagi na niewystarczającą infrastrukturę turystyczną na wsi. Z kolei wycieczki do skansenów czy na festyny wiejskie – ze względu na swą widowiskowość i walor edukacyjny popularne wśród rodzin z dziećmi – są najczęściej jednodniowe. Wielodniową ofertę turystyki wiejsko-kulturowej znajdziemy dziś raczej w powiązaniu z ofertą turystyki regionalnej, jako jej istotny, ale nie jedyny element. Niemniej w ostatnich latach powoli, ale stale rośnie zainteresowanie wycieczkami na tereny nieurbanizowane, zatem wyspecjalizowana turystyka wiejsko-kulturowa, wzbogacona o nowe tematy i atrakcje¹⁵¹ ma okres swojego wielkiego rozwoju zapewne dopiero przed sobą.

Główne destynacje turystyki obszarów wiejskich. W Europie: Najpopularniejsze wśród turystów z tej grupy są tzw. **silne regiony** kulturowe, posiadające dużą koncentrację wymienionych powyżej atrakcji: zachowane i kultywowane tradycje regionalne, często żywą gwarę miejscową, znaną ofertę kulinarną, dobrze wyposażone muzea regionalne i skanseny, ciekawe szlaki tematyczne, dodatkowo zaś atrakcje krajobrazowe, jak góry, czy wybrzeże morskie. **W Europie** do takich regionów można zaliczyć zwłaszcza **region Alp** (zarówno austriackich (głównie **Tyrol**), niemieckich (**Allgäu**) jak i szwajcarskich (**Graubünden**), w nieco mniejszym stopniu Alpy włoskie i francuskie. W Hiszpanii popularne są wycieczki do wsi (właściwie „białych miasteczek”) regionu **Andaluzji**, We Włoszech będzie to wnętrze **Sycylii**, we Francji **Korsyka** i niektóre regiony **Prowansji** a także obszar

¹⁴⁹ Por. oferta Biura Turystyki „Biał-Tur” z Białegostoku, proponująca zwiedzanie „Szlaku ginących zawodów”, Katalog internetowy Biura Biał-Tour za rok 2007, oferta 1A Szlak ginących zawodów, data dostępu: 15 listopada 2007, adres internetowy: www.bialtur.pl/pl/bialtur.php?m=200&sid=2&s=, adres wydawcy strony: (Biuro Turystyki Biał-Tur, 15-875 Białystok, ul. Krakowska 17).

¹⁵⁰ Dobrym przykładem takiej trasy może być zachodnio-austriacki region Bregenzerwald ze swoją „Käsestrasse” (trasą górskiego sera alpejskiego). Poszczególne miejscowości oferują własne jego gatunki, możliwe jest zwiedzanie wysokogórskich serowni, wraz z pokazami wyrabiania sera, w okresie wakacyjnym towarzyszą temu imprezy muzyczne i ludowe festyny. Projekt wspiera Unia Europejska. Por. Katalog „Die Käsestrasse” za rok 2007, wydany przez: Käsestrasse Bregenzerwald Verein zur Förderung der Bregenzerwälder Käsekultur

¹⁵¹ Szerzej na temat turystycznego potencjału terenów wiejskich i możliwości jego rozwijania por. Swarbrooke, 1996, s. 447-470.

Pirenejów. W Niemczech jest to prócz Alp wybrzeże wschodniofryzyskie i **Wyspy Fryzyskie**, na Słowacji **Orawa i Spisz**. **W Polsce: Podhale** z obszarem Pienin i Gorc, Polska **Orawa, Kurpie, Kaszuby**, a także coraz mocniej w aspekcie kulturowym Podkarpacie, w tym w szczególności dawna Łemkowszczyzna.

Profil typowego uczestnika: Większość turystów (zwłaszcza młodszy i młode rodziny) korzysta z tej oferty indywidualnie. W wyprawach grupowych uczestniczą w większości osoby w wieku średnim i starszym, mieszkańcy dużych miast, coraz częściej są to także grupy szkolne. Uczestnicy wypraw tego typu zainteresowani są praktycznie każdym aspektem wiejskiego życia, czego przyczyną jest ich pochodzenie z zupełnie innego środowiska i otwartość na doświadczenie „innego świata”, także we własnym kraju.

Szczególne wymagania: W przeciwieństwie do poprzednich generacji turystów, zadowolających się bardzo skromnymi warunkami, dzisiejsi oczekują zachowania obowiązujących standardów odnośnie oferowanych noclegów (nawet w prywatnych kwaterach), gastronomii i transferu. Coraz liczniejsi z nich nie zadowolają się także masową komercyjną ofertą, lecz poszukują autentyzmu w postaci obiektów (np. prawdziwe, historyczne karczmy), wrażeń kulturowych (jak grana w naturalnych dla jej wykonywania miejscach muzyka ludowa) i reprezentantów miejscowej kultury (artystów, muzyków, gawędziarzy i in.). W przypadku grup zorganizowanych często artykułowane jest oczekiwanie mało napiętego programu, zawierającego jednak propozycje na wszystkie pory dnia, w tym również na wieczór. Powodem tego jest brak możliwości samodzielnego zorganizowania sobie czasu na wsi.

Szczególne wrażliwość: W tej grupie turystów dość wyraźnie można stwierdzić alergiczne reakcje na tłum, tłok, opóźnienia, konieczność oczekiwania. Zapewne wynika to z faktu, że wielu z nich wybiera wyprawę na tereny wiejskie właśnie jako rodzaj kontrastu do swojego codziennego życia w pośpiechu i stresie miasta.

Wymagania wobec prowadzącego grupę: Dogłębna znajomość historii i specyfiki kulturowej regionu docelowego, najlepiej także znajomość typowych rzemiosł i produktów wraz z technologią ich wytwarzania, znajomość ważniejszych wyrażań lokalnej gwary, umiejętność ciekawego opowiadania (legend, gawęd), znajomość dużej ilości faktów, legend, specyficznych przysłów. Idealnym przypadkiem jest, gdy pilot wyprawy na tereny wiejskie jest przewodnikiem terenowym po danym regionie.

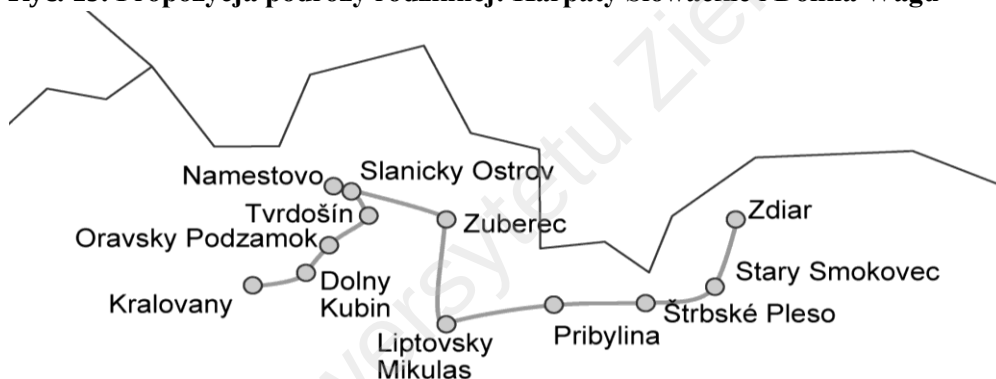
Przykład 1: Propozycja podróży rodzinnej: Karpaty Słowackie i Dolina Wagu

Autor propozycji: Magazyn Turystyczny Interhome (Szwajcaria)

Termin: polecany okres letni,

Uczestnicy: Grupy rodzinne.

Program (proponowany): Kralovany – Dolny Kubin – Oravsky Podzamok (zamek) – Slanicky Ostrov (wyspa-muzeum) – Trvdosin (kościół drewniany) – Namestovo (górskie miasteczko) – Zuberec (tatrzańska wioska i skansen wsi orawskiej, możliwość nocnego zwiedzania) – Liptovska Mara (sztuczne jezioro górskie) – Liptovsky Mikulas (miasto, centrum regionu z muzeum regionalnym) – Pribylina (skansen: wieś muzealna) – tatrzański „Szlak Wolności” – Štrbské Pleso (z panoramą górską) – Stary Smokovec (zabytkowe sanatoria) – wioska Zdar (typowa wioska góralska z zabytkowymi chatami, ofertą kulinarną i muzyki ludowej).¹⁵²

Ryc. 19. Propozycja podróży rodzinnej: Karpaty Słowackie i Dolina Wagu

Źródło: Opracowanie własne za oficjalną stroną internetową szwajcarskiego magazynu turystycznego Interhome www.interhome.ch

Przykład 2: Podróż szlakiem ginących zawodów

Organizator: Biuro Turystyki Biał-Tur, (Białystok),

Termin: według zamówienia,

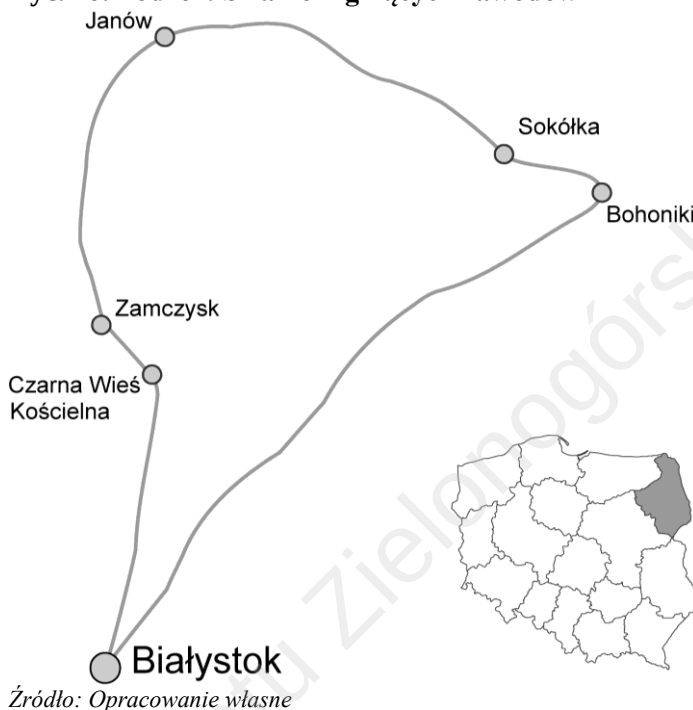
Uczestnicy: wielkość grupy według zamówienia,

Prowadzący: licencjonowany pilot wycieczek, na miejscu przewodnicy obiektowi, rzemieślnicy.

¹⁵² Źródło: Dokładnie opisana propozycja znajduje się na oficjalnej informacyjnej stronie internetowej szwajcarskiego magazynu turystycznego Interhome. Adres strony: www.interhome.ch, w części informacyjnej Länderinfo informacje o Słowacji (Słowakei), rozdział Ausflüge und Touren, nazwa propozycji: „Durch die Karpaten und das Wagtal.”, dostęp z dnia 15.11.2007.

Program: Czarna Wieś Kościelna (warsztat garncarski, warsztat kowalstwa artystycznego), – Zamczyska (pracownia łyżkarska), – Janów (pracownia tkactwa dwuosnowego), – Sokółka (pracownia rzeźbiarska), – Bohoniki (meczet i mizar). Wycieczka jednodniowa, wyjazd z i powrót do Białegostoku.¹⁵³

Ryc. 20. Podróż: Szlakiem ginących zawodów

Źródło: Opracowanie własne

2.3.3. Turystyka etniczna

Literatura fachowa: Zakres **turystyki etnicznej** jest formułowany bardzo różnie. Część autorów literatury fachowej określa tym terminem wyłącznie podróże w celu doświadczenia kontaktu z „egzotycznymi” ludźmi [Oakes 2000, s. 205] lub widzi je jako formę realizacji pragnienia zobaczenia, jak żyją „inni” [Dewar 2000, s. 125; Kowalczyk 2008, s. 49], w tym szczególnie ludy tzw. tubylcze [Banaszkiewicz 2009, s. 176]. Inni obejmują tym terminem podróże w celu spotkania grup autochtonicznych i diasporowych [Diekman, Smith 2015; Buczkowska 2008, s. 54], wyprawy ludzi do kręgu kulturowego, z którego pochodzą oni sami lub ich bliscy [Gaworecki 2003, s. 57nn; Buczkowska 2008, s. 56], a nawet do obszaru poza krajem zamieszkania, związanego z dziejami ich grupy etnicznej lub narodu [Mikos v. Rohrscheidt 2008a, s. 108]. Dla określenia tej ostatniej grupy podróży funkcjonują także inne określenia, takie jak podróże do korzeni (*roots tourism*), turystyka sentymalna, turystyka diasporowa, czy wreszcie

¹⁵³ Por. oferta Biura Turystyki „Biał-Tur” z Białegostoku, źródło cytowane powyżej.

sentymentalna turystyka etniczna [Banaszkiewicz 2009, s. 187]¹⁵⁴. Nie podejmując w tym miejscu szerszej próby rozstrzygnięcia tych sporów znaczeniowych, ograniczymy się do stwierdzenia, że turystyka etniczna, rozumiana zarówno w pierwszym, jak i drugim znaczeniu, z uwagi na swoje motywy i wybierane destynacje stanowi jedną z tych form powszechnej turystyki kulturowej, które w związku z postępującą globalizacją z jednej strony i masowymi migracjami z drugiej staje się coraz bardziej popularne.

Termin „turystyka etniczna” oznacza te podróże o charakterze turystycznym, które ich uczestnicy, zamieszkujący w innych krajach, podejmują do krajów i miejsc pochodzenia własnego lub osób bliskich albo do miejsc związanych kulturowo lub historycznie z tożsamością etniczną własną lub swoich bliskich.

Wobec braku ścisłej definicji turystyki etnicznej w polskojęzycznej literaturze fachowej¹⁵⁵ podjęta została próba jej skonstruowania, korzystając z wielu opisów fenomenologicznych tego zjawiska. Skłania nas ku temu konieczność jasnego rozgraniczenia turystyki etnicznej od innych typów podróżowania, także w ramach turystyki kulturowej. Nasza definicja zwraca najpierw uwagę na „turystyczny charakter”, podróży. Powodem umieszczenia tego sformułowania jest konieczność oddzielenia podróży związanych z zajęciem zarobkowym (powrót do własnego kraju) lub przymusem (np. wysiedleniem z miejsca zamieszkania do własnego kraju) od przedsięwzięć mieszczących się w ramach turystyki. Następne ograniczenie zawarte jest w wyrażeniu „zamieszkujący w innych krajach”. Tym samym wyjęte zostają z zakresu turystyki etnicznej podróże osób wewnątrz własnego kraju np., w celach odwiedzin u krewnych albo w miejscu urodzenia. Takie podróże nie powodują zmiany środowiska etnicznego, gdy ich uczestnik znajduje się nadal w tym samym środowisku, zatem trudno uznać ich etniczną motywację. Z kolei sformułowanie o „pochodzeniu własnym lub rodziny” poszerza krąg turystów etnicznych o osoby, które wprawdzie same nie pochodzą z miejsc odwiedzanych, ale podjęły swoją podróż z powodu chęci spotkania z miejscem

¹⁵⁴ Wydaje się, że łączenie tych dwóch rodzajów turystyki kulturowej tylko na podstawie podobieństwa używanego w języku angielskim pojęcia „*ethnic tourism*”, i funkcjonującego w literaturze polskiej pojęcia „turystyki etnicznej” (któremu nadawany jest inny zakres), jak to czyni M. Banaszkiewicz [2009] nie ma podstaw. Te dwa różne typy podróży kulturowych: podróże *egzotyczne* o charakterze etnograficznym oraz wyprawy do *etnicznych* „korzeni” samych turystów kierują się nie tylko ku różnym miejscom, ale także wynikają z różnych motywów i posiadają zasadniczo różny charakter; najczęściej podejmują je także różne grupy ludzi.

¹⁵⁵ W. Gaworecki [2003], podaje zaledwie, jak sam to nazywa „robocze określenie” turystyki etnicznej jako „związanej z miejscem pochodzenia, urodzenia i zamieszkania w przeszłości samych turystów oraz ich przodków” (s. 60). W świetle analizy zjawiska i obserwacji składu grup przyjazdowych definicja ta wydaje się jednak być niewystarczająca.

pochodzenia własnych przodków (wówczas możemy mówić o swego rodzaju „podróży do własnych korzeni”)¹⁵⁶, lub też np. współmałżonków albo innych bliskich, pragnąc przybliżyć sobie ich kulturę ojczystą. Ostatnie ważne określenie dotyczy „miejsc związanych kulturowo lub historycznie z tożsamością własną lub swoich bliskich”. Dzięki niemu możemy umieścić w ramach turystyki etnicznej bardzo liczne podróże osób, odwiedzających miejsca ważne dla swojego narodu, jego historii lub kultury, pomimo braku osobistych i nawet rodzinnych związków z tymi terenami. Dotyczy to na przykład obywateli Izraela, potomków Żydów spoza Polski czy nawet Europy, przyjeżdżających do naszego kraju do miejsc, w których kwitła niegdyś kultura żydowska (jak krakowski Kazimierz czy liczne galicyjskie miasteczka) lub też do miejsc, gdzie dokonał się Holocaust (np. Oświęcim, Bełżec, Treblinka i inne). Takich turystów jest w „etnicznych” grupach turystycznych często niewiele mniej, niż osób bezpośrednio związanych z terytorium docelowym, z pewnością jednak ich motywy podjęcia podróży mogą zostać określone jako etniczne.

W przypadku Polski, kraju, w którym przez wieki żyło obok siebie wiele grup etnicznych, a jednocześnie kraju, którego granice zostały w niedawnym czasie przesunięte i objęły terytoria etnicznie niemieckie, możemy obserwować dwa silnie różniące się zjawiska, mogące być zaliczone do **przyjazdowej** turystyki etnicznej. Z jednej strony będą to grupy tzw. **polonijne**¹⁵⁷, czyli składające się z żyjących poza granicami Polski osób polskiego pochodzenia lub ich potomków albo osób z nimi związanych. Z drugiej strony, po decyzjach politycznych dotyczących wzajemnego uznania granic w roku 1970 i po przełomie roku 1989 Polskę odwiedzają licznie **Niemcy**¹⁵⁸, których korzenie wywodzą się z miejsc, leżących dziś w naszym kraju (Dolnego i Górnego Śląska, Pomorza, Warmii i Mazur, ziemi Lubuskiej, rzadziej Wielkopolski), a także grupy żydowskie, składające się albo z potomków polskich **Żydów**¹⁵⁹, którzy wyemigrowali przed, w czasie lub nawet po II wojnie światowej, albo z Żydów nie pochodzących z Polski, zwiedzających ważne miejsca kultury żydowskiej (jak Kraków, Łódź, Warszawa czy region małopolski), lub też miejsca związane z Holocaustem Żydów podczas hitlerowskiej okupacji.

¹⁵⁶ W literaturze anglojęzycznej na określenie takiego typu podróży funkcjonuje termin „roots tourism”, w literaturze niemieckiej hybryda „Rootstourismus”. Zobacz: Watson 2007, Maier 1996

¹⁵⁷ Więcej na temat turystyki polonijnej por. Suprewicz 2005, s. 151, 153-4.

¹⁵⁸ Szerzej o motywach przyjazdów turystycznych Niemców do Polski pisze W. Gaworecki [2003, s. 60-61].

¹⁵⁹ Wzrastające zainteresowanie Żydów przyjazdami do Polski jest tematem pracy A. Jagusiewicza [1990]. Tezy tej pracy są niestety już tylko w części aktualne, jednak obserwacja rynku turystyki przyjazdowej potwierdza fakt, że liczba osób pochodzenia żydowskiego odwiedzających Polskę rośnie a ich motywy sięgają poza odwiedzenie miejsc Holocaustu, czego dowodem są rozbudowywane programy organizowanych dla nich wycieczek.

Dla pełnego obrazu tego typu podróży musimy wspomnieć o polskiej turystyce etnicznej **wyjazdowej**. Uczestnikami takich podróży są Polacy zamieszkali w kraju, odwiedzający tereny niegdyś polskie (tzw. Kresy Wschodnie, a więc Zachodnią Ukrainę, Białoruś i Litwę), z których wywodzą się ich rodziny lub też zwiedzający te tereny bez osobistych z nimi związków jako miejsca, gdzie rozwijała się polska kultura i rozgrywała polska historia. Jak widać z powyższego wyliczenia, na turystykę etniczną już tylko w przypadku Polski składają się bardzo różne rodzaje podróży i wynika ona z różnych motywacji.

Do typowych cech podróży etnicznych można zaliczyć silną koncentrację programów imprez na **miejscach i materialnych śladach**, istotnych dla odnalezienia własnych korzeni (rodzinnych lub kulturowych) przez uczestników grupy. W zależności od rodzaju grupy mogą to być miejsca związane z wielką historią (jak ważne zamki, twierdze, miasta, pola bitew itd.) z dziejami i kulturą „małej ojczyzny” (jak muzea regionalne, izby pamięci, skanseny, sanktuaria), ale także np. cmentarze, kościoły parafialne, szkoły i inne miejsca, mające związek z historią rodzinną.

Inną cechą turystyki etnicznej jest dość jednolity skład grup zorganizowanych, złożonych w ogromnej większości z turystów osobiście lub rodzinnie powiązanych ze zwiedzaniem krajem czy regionem, zatem silnie zmotywowanych do zapoznania się z pamiątkami przeszłości czy nawet głębszego osobistego spotkania z historią, kulturą i teraźniejszością kraju czy regionu docelowego. Znacznie ułatwia to przekaz informacji krajoznawczych przez prowadzącego podróż (zainteresowanie uczestników jest bardzo wysokie), z drugiej strony jednak wymaga od niego bardzo szerokiej i szczegółowej wiedzy o zwiedzanych miejscach i świetnej orientacji topograficznej.

Przyjazdowe grupy etniczne pochodzenia niepolskiego (jak Niemcy czy Żydzi) są także szczególnie wrażliwe na formę przekazu informacji historycznych, szczególnie tych niekorzystnie ukazujących przedstawicieli ich nacji. Z uwagi na to osoby prowadzące podróże grup tego typu winny szczególnie starannie przygotowywać swój wykład i komentarz od strony faktograficznej oraz w najwyższym stopniu zważać na to, by w każdym przypadku polemiki zachowywać kulturę osobistą.

Pewien charakterystyczny problem grupowych podróży tego typu podróży stanowi fakt, iż liczni ich uczestnicy wyrażają (często nieoczekiwanie) indywidualne życzenia odwiedzin w konkretnych miejscach lub pomocy w znalezieniu takich miejsc (domów, grobów bliskich itd.), których spełnienie mogłoby zagrozić programowi wycieczki. W takich momentach wiele zależy od rzutkości

i umiejętności improwizowania pilota wycieczki, który na miejscu musi zorganizować takie indywidualne wyprawy, nie przerywając realizacji programu.

Fakt, że turyści motywowani względami etnicznymi są silnie zainteresowani kulturą kraju (regionu) docelowego i że cele o charakterze kulturowym – choćby w znaczeniu kultury codziennej – stanowią w grupowych podróżach tego rodzaju zawsze istotną część programu, pozwala na zaliczenie turystyki etnicznej do powszechnej turystyki kulturowej.

W związku z coraz większą mobilnością rozwiniętych społeczeństw turystyka etniczna ma okres swego najbardziej dynamicznego rozwoju jeszcze przed sobą. Stale rosnąca grupa emigrantów i ich potomków będzie zainteresowana zwiedzaniem krajów pochodzenia własnego lub rodziców. O ile jednak ta pierwsza grupa – z powodów osobistych związków z celem podróży i istnienia bliskich więzów rodzinnych z mieszkającymi tam krewnymi podejmuje (i będzie podejmowała) raczej podróże indywidualne, nie korzystając z kompleksowej oferty biur podróży, to ci drudzy stanowią już grupę potencjalnie zainteresowaną zwiedzaniem zorganizowanym i uwzględniającym szerszą listę celów podróży – dla nich przecież kraj przodków jest krajem nieznanym, choć często emocjonalnie bliskim.

Na koniec naszych rozważań na temat turystyki etnicznej warto wspomnieć, że często bywa ona utożsamiana z **turystyką sentymentalną**, co niekoniecznie jest uprawnione. Wprawdzie organizatorzy podróży sentymentalnych często wiążą swoje programy z korzeniami etnicznymi uczestników podróży (i wówczas podróż sentymentalna po miejscach związanych np. z lekturami dzieciństwa może być uważana za specyficzny wyraz turystyki etnicznej), jednak równie dobrze taka podróż może odbywać się w granicach własnego kraju, zatem nie będzie spełniała warunków stawianych turystyce etnicznej) albo też jej sentymentalne motywy nie będą związane z etnicznym pochodzeniem uczestników (na przykład europejska podróż śladami wielkich romansów, opisanych w literaturze). Dlatego ten rodzaj podróży tylko przy spełnieniu określonych warunków może zostać określony mianem turystyki etnicznej¹⁶⁰.

Główne destynacje turystyki etnicznej. W Europie: Kraje i regiony, z których w ostatnim wieku wyruszyły największe grupy emigrantów. **Włochy** (zwłaszcza południowe i Sycylia) dla diaspory włoskiej w USA, **Polska** (dokładnie niżej),

¹⁶⁰ Na pewno będzie można zaliczyć do imprez turystyki etnicznej sentymentalną podróż kresową śladami bohaterów książki H. Sienkiewicza „Ogniem i mieczem”, organizowaną dla Polaków. Wiele podróży tego rodzaju oferowały polskie biura podróży po premierze filmu A. Hofmana, opartego na motywach tej powieści.

Ukraina, Litwa (dla Polaków i potomków emigrantów z tych krajów, żyjących w USA i Kanadzie), **Irlandia** (potomkowie emigrantów w USA), **Czechy** (dla potomków wysiedlonych Niemców), **Chorwacja, Serbia** (dla emigrantów żyjących w Niemczech, Austrii Włoszech), **Rosja** (dla Żydów rosyjskich), **W Polsce:** Etniczni turyści niemieccy: **Dolny Śląsk, Pomorze Zachodnie oraz Gdańsk, Mazury i Warmia, Lubuskie**, w mniejszym stopniu Wielkopolska. Turyści pochodzenia żydowskiego i Izraelczycy: wielkie miasta (**Łódź, Warszawa, Kraków, Lublin**), **Małopolska i Lubelszczyzna, miejsca Holokaustu**, głównie Oświęcim, ale także Treblinka, Majdanek, Sobibór, Bełżec. Grupy polonijne z obu Ameryk, Polacy ze Wschodu (**Kraków z Małopolską, Warszawa, Częstochowa**).

Profil typowego uczestnika: Grupa jest wewnętrznie bardzo zróżnicowana. Przykładowo turyści niemieccy odwiedzający Polskę są w większości ludźmi starszymi (sporo wyjątków), podczas gdy osoby pochodzenia żydowskiego i Polacy ze Wschodu reprezentują wszystkie grupy wiekowe. Turyści z Ameryki odwiedzający ojczyznę swoich europejskich przodków w większości są w wieku średnim i starszym. Różne są też zainteresowania: celami przyjeżdżających do Czech czy Polski Niemców są przede wszystkim ślady ich własnej kultury i miejsca dla nich ważne, choć nie omijają innych najważniejszych obiektów zabytkowych i współczesnych, podobnie na własnym dziedzictwie koncentrują się turyści z Izraela (choć już nie wszyscy turyści pochodzenia żydowskiego). Przedstawiciele Polonii są otwarci ogólnie na polskie i powszechne dziedzictwo kulturowe oraz na atrakcje innych rodzajów. Niezależnie od pochodzenia przynajmniej większość turystów etnicznych odwiedzających „stare kraje” **nie mówi** językami przodków dotyczy to także turystów polskiego pochodzenia. Orientacja w kulturze i historii kraju docelowego i świadomość historyczna tej grupy turystów są bardzo różne, najsilniejsza, lecz dość jednostronnie skierowana na własną grupę etniczną i jej losy wydaje się być u Niemców i Żydów, najsłabsza u Amerykanów.

Szczególne wymagania: W przypadku samych emigrantów ważnym (czasem nie uświadamianym) motywem wyprawy bywa weryfikacja (najchętniej potwierdzenie) własnych wyobrażeń o kraju dzieciństwa. Ich potomkowie są z reguły bardziej otwarci na nowe wrażenia, choć także chętnie konfrontują opowiadania swoich krewnych albo zwyczaje domu rodzinnego z tym, co zastają na miejscu. Oczekują oni ciekawej, rzetelnej informacji krajoznawczej, historycznej, kulturowej, uwzględniającej w jak najwyższym stopniu dzieje ich grupy etnicznej i jej wkład w historię i kulturę kraju docelowego.

Szczególna wrażliwość: Wszyscy turyści tej grupy, choć w różnym stopniu, uwrażliwieni są na ocenę historyczną ich własnej grupy etnicznej, wydarzeń z jej dziejów, ewentualnych konfliktów. W krajach o niższej kulturze dialogu publicznego i dużej liczbie mniejszych i większych ekscesów o ksenofobicznym kontekście (do których niestety Polska wciąż wydaje się należeć) turyści z obcych grup etnicznych (jak Niemcy, czy zwłaszcza Żydzi w Polsce) zwracają także uwagę na odnoszenie się do nich mieszkańców zwiedzanych miejsc a nawet obsługi w codziennych sytuacjach, uważnie obserwują stosunek miejscowej ludności do pomników i miejsc pamięci swojej grupy etnicznej i stan ich zachowania oraz opieki nad nimi. Nie jest rzadkością przesadna interpretacja słów, gestów czy innych zachowań przez nadwrażliwych turystów.

Wymagania wobec prowadzącego grupę: Bardzo dobra znajomość zarówno historii i kultury własnego kraju oraz odwiedzanego regionu, jak i dziejów oraz kultury danej grupy etnicznej w tym kraju (i regionie). Orientacja w dziejach, kulturze i zwyczajach kraju pochodzenia turystów. Umiejętności koncyliacyjne, rzeczowość i obiektywność w przekazywaniu informacji ale także duża delikatność w odniesieniu do kwestii spornych. Bardzo dobra znajomość języka grupy (potrzebna nie tylko w wyjaśnieniach krajoznawczych, ale także w dyskusjach historycznych).

Przykład 1: Podróż „Lwów – Kresy Wschodnie”.

Organizator: Biuro podróży Eurokon Travel (Konin).

Termin: według zamówienia,

Czas trwania: 5 dni,

Uczestnicy: grupa 41-49 osób.

Prowadzący: polski pilot wycieczek, we Lwowie polskojęzyczny przewodnik miejscowy. Program: Lwów – Olesko – Krzemieniec – Wiśniowiec – Zbaraż – Tarnopol – Trembowla – Kamieniec Podolski – Chocim – Buczacz – Brzeżany – Przemyśl.

W programie zwiedzanie m.in. Starego Miasta, katedry, Cmentarza Łyczakowskiego, Wysokiego Zamku we Lwowie, dworku Słowackiego, twierdzy w Kamieńcu, licznych zamków i ruin historycznych.¹⁶¹

¹⁶¹ Źródło: Katalog ofert turystycznych Biura Podróży Eurokon Travel za rok 2006, s. 24.

Ryc. 21. Podróż: Lwów – kresy Wschodnie

Źródło: Opracowanie własne za katalogiem Biura Podróży Eurokon Travel za rok 2006, s. 24

Przykład 2: **Podróż: Śladem ostatnich indyjskich Żydów.**

Organizator: Biuro Podróży Jewish Culture Tours (Szwajcaria).

Termin: 20 listopad – 14 grudzień 2008,

Czas trwania: 24 dni.

Uczestnicy: Grupa 12-20 osób,

Prowadzący: Dr. Raymond Guggenheim, Szwajcaria, specjalista i organizator żydowskiej turystyki etnicznej, wydawca kulturowej prasy żydowskiej w Europie.

Program: Mumbai – Alibagh – Pune – Thana – Ahmadabad – Delhi – Agra – Manipur – Kalkuta – Madras – stan Kerala (Kochin, Parur – Chendamangalam – Ernakulam).

W programie: zwiedzanie synagog, cmentarzy, wizyty w archiwach, spotkania z żyjącymi świadkami historii, spacer historyczne w dawnych dzielnicach (miastach) żydowskich, zwiedzania najważniejszych zabytków Indii.¹⁶²

¹⁶² Źródło: Katalog Biura JCT na rok 2008, Wyd. JCT, Zürich 2007, s. 7.

Ryc. 22. Podróż: Szlakiem ostatnich indyjskich Żydów

Źródło: Opracowanie własne za Katalogiem Biura JCT na rok 2008, Wyd. JCT, Zürich 2007, s. 7,.

2.3.4. Kulturowa turystyka militarna

Literatura fachowa: Ta grupa podróży bywa definiowana wąsko, jako „turystyka wojenna” - i w tej formie bywa nawet uważana za patologiczną formę turystyki kulturowej [Kowalczyk 2008b, s. 44], jako turystyka pól bitewnych [Ryan 2007, s. 177], pól bitewnych i urządzeń militarnych [Reitel 1993, s. 96 n], lub też znacznie szerzej, jako turystyka historyczno-militarna [Kowalczyk 2008b, s. 44-47] turystyka militarna [Reitel 1993, s. 110; Steinecke 2007, s.146] albo kulturowa turystyka militarna [Mikos v. Rohrscheidt 2008a, s. 114 n]. W tym szerszym znaczeniu obejmuje ona podróże do miejsc bitew, obiektów i linii obronnych, muzeów o tematyce militarnej, na szlaki wypraw wojennych i do miejsc akcji militarnych albo wytwarzania uzbrojenia, na dawne a nawet funkcjonujące poligony, gdzie turyści mają możliwość kontaktu ze sprzętem wojskowym

[Kowalczyk 2009, s. 290]. W zależności od programu wypraw ten typ turystyki może spełniać funkcje historyczno-edukacyjne, kommemoratywno-martyrologiczne, polityczno-ideologiczne, kulturalno-rozrywkowe (pozostające w obszarze turystyki kulturowej) a także rekreacyjno-sportowe lub przygodowe, mające tylko luźną styczność z jej celami i funkcjami. Z uwagi na stwierdzaną przewagę walorów poznawczych w realizacji tej formy turystyki Kowalczyk [2009, s. 307] zdecydowanie zalicza ją w całej jej różnorodności do turystyki kulturowej¹⁶³. W polskiej literaturze przedmiotu podstawową pozycją jest obszerne opracowanie monograficzne Jędrysiaka i Mikosa v. Rohrscheidt [2011], w ostatnich latach pojawia się coraz więcej artykułów analizujących potencjał i organizację poszczególnych miejsc docelowych tej formy turystyki na terenie kraju.

Konflikty militarne są nierozłącznie związane z dziejami całej ludzkości. Ich dzieje, pamiętki, miejsca wydarzeń a nawet literackie opisy stały się istotną częścią tożsamości historycznej i kulturowej państw i narodów. Zwłaszcza zwycięskie bitwy i wojny, postaci bohaterów wielkich triumfów i twórcy monumentalnych dzieł obronnych są dziś ważnymi elementami specyficznej „kultury pamięci” która w przeszłości wykorzystywana była także dla celów ideologicznych i nacjonalistycznych, przyczyniając się do swoistej „heroizacji” umierania podczas wojny¹⁶⁴. We współczesnym świecie nie brak nadal takiej motywacji dla rozwijania masowej turystyki „patriotycznej” do miejsc o charakterze militarnym, zwłaszcza przez władze państwowe w krajach o określonych systemach politycznych. Niemniej także w utrwalconych demokracjach istnieje żywe zainteresowanie dziejami wojen i militariów. Wyprawy edukacyjne i wycieczki szkolne włączają w swoje programy miejsca bitew lub obiekty militarne. Z reguły towarzyszy temu motyw refleksji nad własną historią narodową i coraz częściej także nad okropnością wojny i wartością pokoju.

O świadomie ukierunkowanym zainteresowaniu militariami i historią wojen świadczą także coraz liczniejsze stowarzyszenia miłośników fortyfikacji, uzbrojenia i sprzętu wojskowego, konkretnych historycznych formacji wojskowych, stowarzyszenia inscenizacji historycznych bitew i tym podobne, a także liczne i wysokonakładowe czasopisma i wydawnictwa o tej tematyce. Ich członkowie i czytelnicy interesują się tymi tematami jako częścią historii narodowej, rodzinnej,

¹⁶³ Najszerszą pozycją w języku polskim na temat tej formy turystyki będzie z pewnością przygotowywane do wydania w PWE i spodziewane jeszcze w roku 2010 książkowe opracowanie T. Jędrysiaka i A. Mikosa v. Rohrscheidt „Kulturowa turystyka militarna”. W jej ramach zamieszczony jest m.in. szeroki rys historyczny tej formy wypraw kulturowych.

¹⁶⁴ Pojęcia tego (Erinnerungskultur) używa i taką rolę historyczną przypisuje mu A. Steinecke w opisie roli pól bitewnych i wielkich obiektów militarnych w: Steinecke 2007, s. 145.

a często czynią z nich swoje hobby. Oni to i członkowie ich rodzin stanowią podstawową grupę potencjalnych klientów podróży kulturowych ukierunkowanych na obiekty militarne.

Kulturowa turystyka militarna to podróże turystyczne mające za cel uzyskanie osobistego doświadczenia lub edukację, w których istotną częścią programu, decydującą o podjęciu podróży lub udziale w niej jest zwiedzanie miejsc i obiektów o charakterze obronnym lub związanych z dziejami konfliktów zbrojnych a także wojska i uzbrojenia, dowódców i żołnierzy.

Z tak sformułowanego określenia turystyki kulturowej o charakterze militarnym wynika jego bardzo szeroki zakres, ale jednocześnie istotne ograniczenie. Ten rodzaj turystyki ukierunkowany jest nie tylko na fortyfikacje czy historyczne miejsca bitew z różnych okresów, które (choćby z uwagi na swój często monumentalny charakter lub oryginalne formy upamiętnienia) pozostają jego głównymi celami, lecz w wyborze swych celów zwraca się także ku miejscom związanym z biografiami znanych ludzi (wodzów, dowódców wojennych i bohaterów bitew, powstań, zbrojnej konspiracji), zakładom zbrojeniowym, muzeom gromadzącym pamiątki i sprzęt militarny, schronom i bunkrom służącym ludności w okresach wojen, a także związanym z dziejami tych konfliktów miejscom odosobnienia, uwięzienia i eksterminacji. W tak zdefiniowanym zakresie turystyki kulturowo-militarnej mieszczą się także dawne budowle obronne, wśród nich starożytne obozy wojskowe, średniowieczne zamki oraz fortece minionych epok, jednak o tyle, o ile traktowane są przez turystów właśnie jako obiekty wojskowe i obronne, nie zaś wyłącznie jako relikty historyczne – decydujący więc dla kwalifikacji jest motyw wyboru celu zwiedzania przez organizatora podróży lub samego turystę. Ważnym ograniczeniem jest sformułowanie, wymieniające „osobiste doświadczenie lub edukację” jako czynnik decydujący o kulturowym charakterze podróży. Uznanie – obok celów poznawczych – osobistego przeżycia uczestnika jako motywu kulturowego (w znaczeniu codziennej, powszechnej kultury) i uczynienie go tym samym kryterium kulturowego charakteru tego rodzaju podróży, oznacza poszerzenie zakresu pojęcia turystyki kulturowo-militarnej o bardzo liczną grupę wypraw o charakterze przeżyciowym, oferujących uczestnikom m.in. osobiste doświadczenie życia codziennego w obiektach militarnych (jak na przykład dzień w fortecy, na zamku), a także imprez organizowanych przez grupy inscenizacyjne lub miłośników obiektów militarnych. Jednocześnie ograniczenie motywów podróży do edukacji i osobistego doświadczenia pozwoli oddzielić od bardzo nawet szeroko rozumianej turystyki kulturowej wszelkie przedsięwzięcia turystyczne o charakterze rozrywkowym, organizowane także w historycznych miejscach obronnych

(jak zamki i fortece, a nawet bunkry). Pewną kwestią graniczną wydaje się zjawisko tzw. „dark tourism”¹⁶⁵, w dużej części związanego z dziejami konfliktów i wojen. Wielu ludzi odwiedza miejsca krwawych bitew, masowej zagłady, więzienia czy szczególnie eksponowane miejsca egzekucji kierując się zwykłą ciekawością lub innymi motywami, nie do końca wyjaśnionymi przez naukę. Zaklasyfikowanie każdej tego rodzaju podróży byłoby możliwe zapewne dopiero po zbadaniu motywacji jej uczestników (jako kryterium decydującego) za pomocą ankiet, być może o ostatecznym jej zakwalifikowaniu decydowałyby motywy większości z nich.

Ważnym czynnikiem szybkiego rozwoju turystyki obiektów militarnych jest fakt, że coraz częściej władze regionalne i lokalne oraz organizacje turystyczne dostrzegają w obiektach militarnych na swoim terenie potencjalne cele turystyczne, otaczają je opieką, dokonują na miarę swoich możliwości ich konserwacji czy nawet rekonstrukcji, organizują w nich imprezy, oznaczają dojazd do nich na mapach turystycznych i za pomocą znaków oraz popularyzują je w ramach akcji promocyjnych.

Inna forma turystyki kulturowo-militarnej rozwija się spontanicznie, niezależnie od organizatorów podróży grupowych, coraz częściej jednak ściąga ich uwagę. W ostatnich dziesięcioleciach na terenie Europy, w ostatnich latach zaś także w Polsce stowarzyszenia miłośników militariów organizują (częściowo ze wsparciem władz lokalnych) kilkudniowe **zjazdy** dla zainteresowanych militariami w miejscach historycznie związanych z wojskiem lub wydarzeniami wojennymi¹⁶⁶ albo imprezy turystyczne, poświęcone swoim zabytkom militarnym, jak na przykład Dni Twierdzy¹⁶⁷ czy posiadające w międzyczasie bogaty, kilkudniowy program

¹⁶⁵ Por. Stone 2006, s. 145-160. Autor proponuje tam ustalenie pewnej klasyfikacji produktów „ciemnej turystyki” w zależności od ich programu od zawierających najmniej intensywne („light”) po najbardziej intensywne przeżycia z tej kategorii („darkest”). Badania nad turystyką, ukierunkowaną na zjawiska makabryczne zostały podjęte na szerszą skalę przez brytyjski University of Central Lancashire. Zestawił on obszerną bibliografię dla tego zjawiska, powszechnie dostępną na zorganizowanym przez tę uczelnię forum internetowym pod adresem: www.dark-tourism.org.uk. (adres na dzień 16.11.2007).

¹⁶⁶ Przykładem takich zjazdów jest organizowany corocznie od roku 2004 Międzynarodowy Zlot Pojazdów Militarnych w Bornem Sulinowie, byłym mieście wojskowym w województwie zachodniopomorskim. Zlot jest organizowany przez Stowarzyszenie Miłośników Militarnej historii Bornego Sulinowa i władze Miasta i Gminy Borne Sulinowo, bierze w nim udział około 4000 aktywnych uczestników, liczbę widzów spoza miasta i gminy ocenia się na około 15 000. Por. Katalog Zlotu, wydany przez Urząd Miasta i Gminy Borne Sulinowo w roku 2005, s. 1-4.

¹⁶⁷ Zob. Program VIII Dni Twierdzy Kostrzyn, które odbyły się 1 i 2 września 2007, opublikowany w Internecie w oficjalnym Biuletynie Informacji Publicznej, organie informacyjnym Urzędu Miasta Kostrzyna nad Odrą (www.kostrzyn.pl) pod adresem: www.kostrzyn.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=339&Itemid=56 (data dostępu: 17 listopada 2007).

kulturowy inscenizacje historycznych bitew¹⁶⁸ z setkami uczestników i tysiącami widzów, w tym także turystów spoza bliskiej okolicy lub nawet spoza kraju. Te ostatnie można wprawdzie zaliczyć także do kategorii inscenizacji historycznych, jednak ze względu na ich ściśle militarny program oraz na towarzyszące im imprezy związane z tematem historii militarnej są istotną częścią zjawiska turystyki kulturowo-militarnej.

Istnieją także organizacje i stowarzyszenia, a nawet międzynarodowe projekty¹⁶⁹ popularyzujące zwiedzanie obiektów militarnych i organizujące **szlaki turystyczne** oraz oferujące w kooperacji z touroperatorami grupowe wyprawy do celów tego rodzaju¹⁷⁰.

Profil uczestnika wypraw o charakterze militarno-kulturowym nie jest łatwy do ustalenia z powodu braku szerszych badań w tym zakresie. Obserwacja grupy potencjalnie najbardziej zainteresowanej wycieczkami tego rodzaju, czyli stowarzyszeń miłośników militariów wskazuje, że ich członkami są osoby w bardzo różnym wieku (z dominującym udziałem ludzi młodych między 18 a 30 rokiem życia i grupy w wieku 30-45 lat), z reguły wykształcone, traktujące zarówno swoją działalność w stowarzyszeniu jak i związane z tym wyjazdy turystyczne jako główne lub jedyne hobby. Z doświadczeń organizatorów podróży tego rodzaju a także prowadzących je pilotów wynika, że uczestnicy typowych wypraw grupowych do miejsc bitew i obiektów militarnych (w przeciwieństwie do uczestników wycieczek, dla których te cele nie są głównymi elementami programu wyprawy) są w większości dobrze zorientowani w tematyce i terminologii militarnej, a także w szerszym kontekście historycznym, związanym z wydarzeniami wojennymi lub z powstaniem tych obiektów.

¹⁶⁸ Por. Program inscenizacji Bitwy pod Grunwaldem, zamieszczony w Internecie przez Stowarzyszenie Bitwy pod Grunwaldem (SBpG) pod adresem: www.grunwald1410.pl (link: „program imprezy”, autor: Stowarzyszenie Bitwy Pod Grunwaldem, data dostępu: 17.11.2007). Ta najstarsza regularnie odbywająca się (od 1998) i największa w Polsce (w niektórych latach 1400 uczestników czynnych) impreza tego typu trwa łącznie z warsztatami historycznymi i innymi ofertami towarzyszącymi nawet 6 dni (por. program w roku 2007).

¹⁶⁹ Międzynarodowy Projekt „Baltic Fort Route”, zajmujący się naukowym badaniem, rekultywacją i turystyczną promocją fortec na terenie Niemiec Północnych, Polski, Litwy i Okręgu Kaliningradzkiego jest wspierany przez środki Unii Europejskiej w ramach programu Interreg IIIb. W ramach projektu WP 4 zaplanowano cztery trasy turystyczne po obiektach militarnych Niemiec, Polski Litwy i Czech. Szerzej o działaniach projektu por. Pardela Ł. Szlakiem fortyfikacji państw nadbałtyckich, w: *Głos Uczelni, Biuletyn Informacyjny Akademii Rolniczej we Wrocławiu*, nr. 155 (październik 2006), s. 3-5.

¹⁷⁰ Por. wspólna oferta Baltic Fort Route (Projekt Europejski z siedziba w Kostrzynie nad Odrą) i Biura Podróży KulTour.pl (Poznań), zamieszczona na stronie www.kultour.pl, wersja polska, w dziale: Oferta wycieczek, pod linkiem „Śladami dawnych fortec” (autor: KulTour.pl/BFR, dostęp z dnia 17.11.2007).

Konsekwencją takiego składu grup turystycznych jest wymóg w stosunku do prowadzących ich wyprawy: znakomitej orientacji zarówno w historii konfliktów wojennych i militariów, jak i w terminologii wojskowo-inżynierskiej. W przypadku braku takiej wiedzy lepiej będzie ograniczyć się do ogólnych informacji historycznych i krajoznawczych, pozostawiając przewodnictwo grupy w obiektach dobrze przygotowanemu personelowi tych obiektów, który łatwiej sprosta jej wymaganiom.

Zwiedzanie w ramach podróży niektórych miejsc i obiektów, zwłaszcza tych, których wojenna historia wydarzyła się stosunkowo niedawno (jak wydarzenia II wojny światowej w Europie, zwłaszcza miejsca krwawych bitew czy masowej zagłady) wymaga – szczególnie w wypadku grup obcego pochodzenia – od prowadzących grupy turystów i obsługujących je na miejscu szczególnej wrażliwości historycznej i ostrożności w wyrażaniu opinii. W sytuacji niewielkiego dystansu czasowego wspomnienie o poległych lub zamordowanych może wzbudzić głębsze i czasem nawet niekontrolowane emocje, wynikające np. z osobistych przeżyć wojennych lub więzi rodzinnych z ofiarami konfliktu. W takich miejscach i w stosunku do takich grup ograniczenie się przy poruszaniu tematów związanych z wojną podczas podróży, a zwłaszcza podczas zwiedzania do faktów historycznych będzie najlepszym sposobem zapobieżenia niepotrzebnym konfliktom. Zadaniem organizatora wyprawy jest także takie skonstruowanie programu imprezy, by nie doszło do umieszczenia oferty rozrywkowej w czasowej bliskości zwiedzania miejsc kaźni czy rozlewu krwi.

Oferta dla uczestników podróży kulturowo-militarnych powinna uwzględniać ich specyficzne zainteresowania i pozostawić im wrażenie ekskluzywnego przeżycia. Dlatego w jej programie powinna się znaleźć możliwość zwiedzania miejsc mniej dostępnych pozostających poza ogólnymi trasami zwiedzania (jak korytarze minerskie, stanowiska artyleryjskie, bunkry) lub prezentacje czy udział w czynnościach wymagających pewnej szczególnej czy dodatkowej wiedzy lub umiejętności (jak ładowanie i strzał z historycznej broni, posługiwanie się sprzętem obserwacyjnymi, przejazd pojazdem opancerzonym i inne). Oznacza to zazwyczaj konieczność wykorzystania w zwiedzaniu tego rodzaju większej ilości personelu i zachowanie innych niż standardowe środków ostrożności. Uczestnicy takich podróży są także zainteresowani dodatkowym materiałem informacyjnym, w postaci map, planów, albumów z fotografiami i innego rodzaju pamiątek.

Na koniec wypada zaznaczyć istnienie pewnej prawidłowości, ważnej dla organizatorów turystyki. Wskazuje ona, że wraz ze wzrostem zamożności społeczeństwa oraz zwiększaniem się ilości czasu wolnego turystyka o charakterze

kulturowo-militarnym, podobnie jak inne typy podróży hobbystycznych, zyskuje coraz więcej zwolenników.

Główne destynacje turystyki militarnej. W Europie: Miejsca wielkich bitew, zwłaszcza z ostatnich dwóch wieków: Verdun (Francja), Wołgograd, Orel, Biełgorod (Łuk Kurski), okolice Moskwy i St. Petersburga, Borodino, (Rosja), Arnhem (Holandia), Monte Cassino (Włochy), Lipsk (Niemcy), Waterloo (Belgia) wielkie linie lub ważne obiekty obronne (Linia Maginota, Wał Atlantycki na Wybrzeżu Kanału La Manche i Morza Północnego (Francja, Belgia, Holandia), Kreuzlingen (Szwajcaria), Wał Czechosłowacki (Sudety, Czechy), bunkier U-Bootów w Bremie (Niemcy). Ważne i dobrze zachowane fortece z XVI-XIX wieku (Besancon (Francja), Koblencja, Berlin-Spandau, Ulm, Mannheim, Königstein, Erfurt, Jülich (Niemcy), Hanstholm (Dania), Teresin, Jaromer, Brno (Czechy), St. Petersburg, Kronstadt, (Rosja), Landskrona (Szwecja), Petrovaradin (Nowy Sad – Serbia), Neuf-Brisach, Bellfort, Blaye, Salses (Francja), Bourtange, Kornwerderzand (Holandia), La Valetta (Malta), Palmanova (Włochy), Fort Kinsale (Irlandia), Soumennlinna (Helsinki – Finlandia), Narva-Iwanograd (Estonia – Rosja), Sewastopol, Kamieniec Podolski (Ukraina), Brześć (Białoruś), Hohensalzburg (Austria), Liege (Belgia). Najważniejsze starsze zamki-twierdze: Avignon, Carcassonne, Chateau d If - Marsylia (Francja) Tower of London, Portsmouth (Wlk. Brytania), Alhambra (Grenada – Hiszpania), Kufstein, Graz (Austria), Eisenach, Norymberga, Lichtenau (Niemcy). **W Polsce:** Miejsca bitew: Grunwald, Cedynia, linie obronne: Międzyrzecki Rejon Umocniony (MRU – Lubuskie), Wał Pomorski (Zachodniopomorskie), fortece: Modlin, Osowiec, Świnoujście, Poznań, Toruń, Srebrna Góra, Kłodzko, Kostrzyn n. O., Gdańsk (Wisłoujście), Przemyśl, Warszawa, Giżycko, Zamość, wielkie kwatery wojenne: Wilczy Szaniec (Gierłoż k. Kętrzyna), Kompleks „Riese” (Góry Sowie), najważniejsze starsze zamki-twierdze: Malbork, Kwidzyn, Gniew, Wawel (Kraków). Ponadto popularnymi destynacjami są miejsca historycznych inscenizacji militarnych i zlotów oraz pokazów wojskowych, w tym lotniczych - z uwagi na charakter takich podróży można je zaliczyć także do turystyki historycznej (inscenizacje, rekonstrukcje) lub eventowej (złoty i pokazy).

Profil typowego uczestnika: Osoby zainteresowane historią wojen i militariów to w większości mężczyźni (jednak podróżujący często z rodzinami), przy czym ich wiek jest bardzo zróżnicowany. Stosunkowo liczne i dobrze zorganizowane są stowarzyszenia i inne grupy miłośników fortyfikacji i technik militarnych w USA, Wlk. Brytanii i Niemczech.

Szczególne wymagania: Uczestnicy tych wypraw oczekują możliwie nieograniczonego dostępu do miejsc i poszczególnych pomieszczeń bojowych, bardzo szczegółowych wyjaśnień natury techniczno-militarnej, prezentacji działania broni i urządzeń technicznych. Często poszukują wyczerpującej literatury o zwiedzanych obiektach. Chętnie przyjmują ofertę inscenizacji działań bojowych lub innych wydarzeń związanych z dziejami obiektów.

Szczególne wrażliwość: Poza oczekiwaniem na obiektywny (i w szczególnych miejscach delikatny) przekaz treści historycznych uczestnicy tych wypraw nie przejawiają szczególnego, grupowo specyficznego rodzaju wrażliwości.

Wymagania wobec prowadzącego grupę: Dobra znajomość w zakresie historii militarnej zwiedzanego regionu, orientacja w dziedzinie techniki militarnej, szerokie słownictwo fachowe w zakresie techniki militarnej. Orientacja w zakresie możliwości spędzania czasu wolnego na miejscu (obiekty często leżą w oddali od atrakcyjnych miast) i umiejętności organizacyjne (czasem także zdolności do improwizacji) w tym zakresie.

Przykład 1: **Podróż: Fortece Polskiego Wybrzeża**

Organizator: Baltic Fortress Route (Kostrzyn n. O) / Biuro Podróży Kultour.pl (Poznań), Termin: Według zamówienia,

Czas trwania: 6 dni,

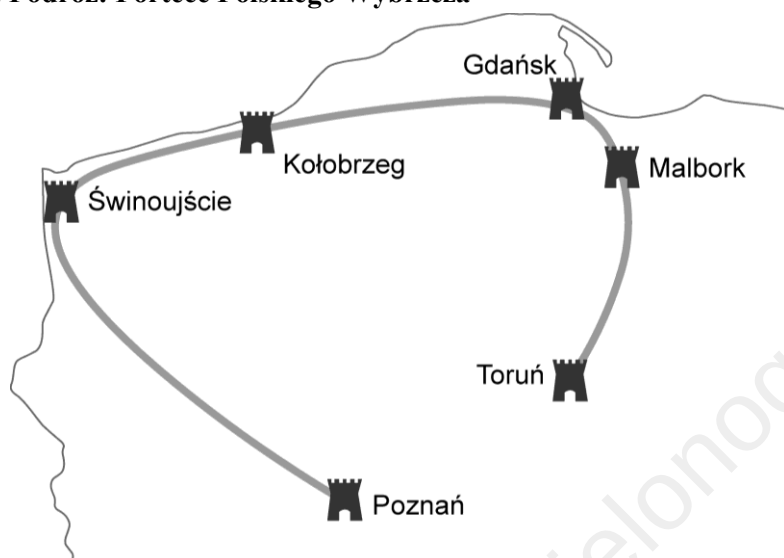
Uczestnicy: grupa od 25 do 40 osób,

Prowadzący: Wyszczególniony pilot z wykształceniem historycznym, ekspert w dziedzinie fortyfikacji.

Program: Poznań – Świnoujście – Kołobrzeg – Gdańsk (twierdza Wisłoujście) – Malbork – Toruń – (Poznań).

Program (wybór): Prowadzone przez specjalistów zwiedzanie fortyfikacji, dwa duże wykłady historyczne z historii konfliktów i fortyfikacji na wybrzeżu Bałtyku, wykłady lub prezentacje historyczne dotyczące poszczególnych obiektów, ćwiczenia musztry i strzelania z armat, projekcja filmów historycznych, przejażdżka pojazdami pancernymi (dawny poligon pod Kołobrzegiem), wieczorna prezentacja Światło i Dźwięk w Malborku, wizyta na Westerplatte, w Centralnym Muzeum Morskim, Muzeum Bursztynu (Gdańsk), rejs statkiem w Świnoujściu i Gdańsku, zwiedzanie historycznych miast w Świnoujściu, Kołobrzegu, Gdańsku i Poznaniu.¹⁷¹

¹⁷¹ Źródło: Strona Internetowa Biura Podróży KulTour.pl – Organizator Turystyki Kulturowej i Edukacyjnej, w dziale Oferty Wycieczek, oferta Śladami Dawnych Fortec, Wycieczka: Fortece Polskiego Wybrzeża. Autor: KulTour.pl, data dostępu: 17.11.2007, adres internetowy: www.kultour.pl/pl/?one=opis_tras&mt=fn&miejsc=opis

Ryc. 23. Podróż: Fortece Polskiego Wybrzeża

Źródło: Opracowanie własne

Przykład 2: IV Złot Pojazdów Militarnych Borne Sulinowo (2007)

Organizator: Stowarzyszenie Miłośników Militarnej Historii Bornego Sulinowa / Miasto i Gmina Borne Sulinowo.

Termin: 16-19 sierpnia 2007.

Uczestnicy: aktywnych około 4000,
szacowana liczba turystów: 15 000.

Program (wybór): poglądowe prezentacje pojazdów militarnych z komentarzem technicznym i historycznym, przejażdżki pojazdami wojskowymi, pokazy militarnych grup rekonstrukcyjnych, pokazy jazdy i szarży ułanów, parada pojazdów wojskowych, pokazy niszczenia pojazdów wojskowych przez ciężkie pojazdy militarne, zwiedzanie systemu bunkrów podziemnych, koncerty zespołów muzycznych, pokazy strzelania artyleryjskiego i raketowego, pokazy filmów o tematyce militarno-historycznej w ramach „Kina złotowego”, jarmark militarny.¹⁷²

¹⁷² Źródło: Oficjalna strona internetowa Centrum Kultury i Rekreacji Miasta i Gminy Borne Sulinowo, adres internetowy: www.ckir.bornesulinowo.pl/zlotstron/index.htm (dostęp dnia 17.11.2007, autor programu: Stowarzyszenie Miłośników Militarnej Historii Bornego Sulinowa).

2.3.5. Turystyka obiektów przemysłowych i technicznych

Literatura fachowa: Turystykę industrialną jako wyniki zainteresowania dziejami techniki i przemysłu, ale także przejaw pewnej nostalgii za mijającym czasem wielkich fabryk i hut prezentuje Kowalczyk [2008b, s. 47]. Szersze prezentacje tej formy turystyki kulturowej podają Baumgartner i Biedenkapp [2001]; Steinecke [2007, s. 246-272], Orłowski [2008] oraz Koralewska [2009].

Turystyka kulturowa obiektów przemysłowych i technicznych obejmuje podróże turystyczne, ukierunkowane głównie na zwiedzanie historycznych lub czynnych obiektów związanych z wydobywaniem surowców, produkcją masową i techniką oraz krajobrazów przemysłowych, o ile aspektem wiodącym tych podróży lub głównym motywem ich podjęcia jest zapoznanie się z historią zakładów, obiektów i urzędów lub historycznym rozwojem procesów technologicznych i produktów albo przeżycie osobistego spotkania z przemysłem, produkcją i techniką w miejscach autentycznie związanych z ich historią i aktualną działalnością.

Powyższa funkcjonalna definicja oparta jest na istniejących opisach zjawiska turystyki obiektów industrialnych i technicznych oraz fragmentarycznych zaledwie badaniach socjologicznych, dotyczących samych turystów, zainteresowanych tym aspektem kultury materialnej.¹⁷³ Ma ona za zadanie z jednej strony wyodrębnić podróże kulturowo-industrialne spośród innych wypraw ogólnokrajoznawczych, ale także kulturowych, z drugiej zaś ukazać jej wewnętrzne zróżnicowanie.

Tworzy je najpierw istnienie dwóch głównych różniących się między sobą grup osób, potencjalnie zainteresowanych tym typem podróży: z jednej strony turystów ukierunkowanych na pogłębienie swojej wiedzy o kulturze przemysłowej¹⁷⁴ jako o aspekcie ludzkiej kultury materialnej, z drugiej zaś tych oczekujących przede wszystkim ciekawych przeżyć w zetknięciu z dawną lub współczesną techniką. I jedni i drudzy uczestniczą przy tym w turystyce kulturowej, łączy ich zwłaszcza element edukacyjny, obecny w obu typach wycieczek, jednak zarówno profil uczestników, jak i ukierunkowanie ich oczekiwań znacznie różnią

¹⁷³ Istnieją tylko bardzo nieliczne próby kompleksowego opisanie zjawiska turystyki obiektów industrialnych. W niniejszym podrozdziale za podstawę zdefiniowania tego typu turystyki posłużyły jej stosunkowo rozwinięte opisy w dwóch cytowanych już pozycjach: Becker C., Steinecke [1997, s. 47-57] oraz A. Steinecke [2007] w rozdziale: Kulturtourismus in Industrieregionen na s. 246-272.

¹⁷⁴ Odnosnie pojęcia kultury przemysłowej (industrialnej) por. Föhl 2005, s. 35-52. Autor definiuje pojęcie kultury przemysłowej jako „sumy obiektów specyficznych dla rozwoju przemysłowych form życia, jak struktury, budynki, archiwalia lub produkty” (s. 36).

obydwie grupy i stanowią dla niektórych badaczy powód do ich osobnego przedstawienia a nawet osobnego zaklasyfikowania ich podróży jako odrębnych podtypów turystyki kulturowo-industrialnej¹⁷⁵.

Przez drugie rozróżnienie, ukazane za pomocą zestawiania „byłych lub czynnych obiektów” jako celów wypraw, chcemy wskazać na istnienie licznych przyzakładowych muzeów czy wystaw w funkcjonujących fabrykach¹⁷⁶, oraz organizowanych przez nie dniach otwartych i zwiedzaniach specjalistycznych¹⁷⁷, które także tworzą ruch turystyczny wokół obiektów przemysłowych. Wprawdzie główne cele tej swoistej „turystyki zakładowej” są zbieżne z polityką informacyjną i promocyjną samych firm, ich zaś sposób ekspozycji lub prezentacji, zawierający przeważające elementy rozrywki sytuuje je raczej w obrębie parków tematycznych niż muzeów¹⁷⁸, jednak z uwagi na obecność elementu edukacyjnego w takich ekspozycjach, prezentacjach i zwiedzaniach oraz z powodu zróżnicowanej motywacji samych turystów, w wielu przypadkach wyprawa do takich obiektów także wyczerpuje znamiona turystyki industrialno-kulturowej.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że w świetle przyjętej definicji samodzielne muzea techniki, nie związane bezpośrednio z miejscami produkcji nie są głównymi celami tego typu turystyki kulturowej, mogą jednak (i często tak jest) stanowić cenne uzupełnienie programu takich podróży.

Masowa produkcja i obiekty techniczne oraz technologie przemysłowe są już od wielu pokoleń istotnymi elementami życia ludzi i licznych społeczności w rozwiniętych cywilizacyjnie krajach. Tym samym stanowią ważny aspekt naszej kultury życia codziennego. Pomimo to obiekty przemysłowe jeszcze bardzo niedawno nie były brane pod uwagę jako potencjalne cele turystyczne.

¹⁷⁵ Por. Kuntz 1999, s. 157: na podstawie ukierunkowania zainteresowań turystów autor przyjmuje za uprawnione potoczne angielskojęzyczne rozróżnienie obu podtypów jako „Industrial Tourism” (turystyki przemysłowej) oraz „Industrial Heritage Tourism” (turystyki dziedzictwa przemysłowego).

¹⁷⁶ Przykładami znakomicie funkcjonujących przyzakładowych muzeów przemysłu (a raczej własnej produkcji) mogą być muzea Daimlera w Stuttgarcie, Autohaus koncernu Volkswagen w Wolfsburgu czy Muzeum Butów Sportowych koncernu Adidas w Herzogenaurach.

¹⁷⁷ Jednym z najbardziej znanych europejskich przykładów oferowania trasy turystycznej przez funkcjonujący zakład produkcyjny jest Guinness Storehouse w Dublinie. Wśród organizujących zwiedzania, a nawet całe trasy turystyczne dla gości zakładu i zorganizowanych grup znalazły się w ostatnich latach także polskie firmy. Najlepiej jak dotąd zorganizowane i promowane jest zwiedzanie wielkich browarów, w: Żywcu, Poznaniu i Tychach połączone z edukacją w zakresie technologii produkcji piwa, degustacją napojów i dystrybucją materiału informacyjnego.

¹⁷⁸ Por. Steinecke 2007, s. 248n, Autor po wyliczeniu cech tego typu muzeów oraz ich ukierunkowania rezygnuje z zaliczenia odwiedzin w nich do turystyki kulturowej z powodu problemów z ewentualnym wyodrębnieniem ich od turystyki rozrywkowej. My jednak z uwagi na walor edukacyjny zdecydowaliśmy się na ich umieszczenie w jej ramach, pozostawiając jako ostateczne kryterium zawarte w naszej definicji motywy podjęcia podróży.

Choć pierwsze muzea kultury przemysłowej i jej pomniki powstały już w latach trzydziestych ubiegłego wieku¹⁷⁹, aż po lata siedemdziesiąte powszechnie nie uważano obiektów industrialnych za część dziedzictwa kulturowego. Dowartościowanie tej dziedziny ludzkiej działalności jako kultury i jednocześnie celu turystyki rozpoczęło się wraz z kolejnymi wpisami najważniejszych muzeów postindustrialnych na listę obiektów Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO. W 1978 na pierwszej liście znalazła się kopalnia soli w Wieliczce (najstarszy nieprzerwanie funkcjonujący zakład przemysłowy), zaś w 1986 brytyjskie Ironbridge Gorge Museum (rozległy park krajobrazu przemysłowego o powierzchni powyżej 10km²). Dokonywana w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku likwidacja setek zakładów w tradycyjnych okręgach przemysłowych stanowiła z kolei okazję do refleksji nad przyszłością samych miejsc produkcji, jak i potrzebą stworzenia nowych miejsc pracy dla ich byłych pracowników. Turystyka, będąca nową, wschodzącą branżą gospodarki, okazała się dla wielu z tych miejsc właściwą alternatywą. Władze lokalne ujrzały także w turystycznym zagospodarowaniu dawnych terenów przemysłowych okazję do powiększenia atrakcyjności i prestiżu swych miejscowości. Dlatego począwszy od lat osiemdziesiątych w Ameryce północnej i w zachodniej Europie powstaje coraz więcej muzeów przemysłu „in situ” (na miejscach dawnej produkcji).

Do najczęściej przekształcanych w atrakcje turystyczne oraz najchętniej zwiedzanych obiektów należą: nieczynne szyby i sztolnie kopalniane, huty, fabryki samochodów i innych popularnych maszyn i urządzeń, spichlerze i budowle oraz urządzenia portowe, urządzenia i zakłady kolejowe, wodne kanały komunikacyjne wraz z infrastrukturą techniczną, a także obiekty związane tylko pośrednio z produkcją jak osiedla robotnicze i siedziby dyrektorów lub zarządów firm. Oferując w pierwszym rzędzie zwiedzanie oryginalnych urządzeń i ścieżek technologicznych, korytarzy kopalnianych, prezentując drogę powstawania i finalne modele poszczególnych produktów – zabytkowe obiekty przemysłowe ściągają stopniowo coraz więcej zainteresowanych grup i indywidualnych turystów.

Sami zaś turyści pragną albo za pomocą nowoczesnych i multimedialnych prezentacji przeżyć ciekawe spotkanie z techniką czy dowiedzieć się, jak wyglądało zawodowe życie ich rodziców i dalszych przodków, albo też na miejscu zapoznać się z historycznym rozwojem poszczególnych gałęzi przemysłu, ze skomplikowanymi technologiami powstawania narzędzi, urządzeń, przedmiotów codziennego użytku czy luksusowej konsumpcji. O ile ta pierwsza grupa tak w odniesieniu do wieku, jak i poziomu wykształcenia stanowi proporcjonalną

¹⁷⁹ Pierwsze muzeum w obiekcie przemysłowym powstało już w roku 1938 w Szwecji. Było to muzeum kopalni w Bergslagen. Por. Becker C., Steinecke 1997a, s. 47.

reprezentację statystyczną społeczeństwa, to ta druga bez wątpienia może być zaliczona do elitarnego kręgu turystów kulturowych. Zgodnie z nielicznymi dotąd badaniami socjologicznymi składa się ona z osób ponadprzeciętnie wykształconych.¹⁸⁰

Turystyka kulturowo-industrialna aż po dziś dzień jest trudna do wyodrębnienia i stanowi pewien problem statystyczny. Wynika on z dwóch przyczyn. Pierwszą z nich jest fakt, że indywidualne i grupowe wyprawy do obiektów industrialnych i technicznych, o ile są podróżami monofinalnymi (posiadającymi jeden tylko cel) stanowią jak dotąd w przeważającej większości wycieczki jednodniowe¹⁸¹, mające za cel konkretny obiekt (byłą fabrykę, muzeum techniki, podróż statkiem po zabytkowym kanale) zatem ich uczestnicy nie są zwykle zaliczani do turystów, ponieważ nie korzystają z noclegu poza miejscem zamieszkania. Drugą przyczyną takiego stanu rzeczy jest bardzo częsta sytuacja, w której podczas wielodniowych wypraw grupowych zwiedzanie obiektów industrialnych i technicznych stanowi pokaźną, ale nie dominującą grupę punktów programu, w związku z czym trudno ustalić charakter tej wycieczki¹⁸². Ostatecznym kryterium mogłaby być motywacja większości uczestników, jednak kompleksowe badania statystyczne w odniesieniu do takich grup z mieszanym programem jak dotąd nie były prowadzone.

Należy jednak zauważyć, że w ostatnich latach w związku z powstaniem nowych **industrialno-kulturowych szlaków tematycznych** w krajach przemysłowo rozwiniętych coraz częściej pojawia się wielodniowa oferta wypraw turystycznych, budująca swój program głównie na podstawie tychże szlaków. Pojedyncze dawne miejsca produkcji zestawiane są w ich ramach w tematycznie uporządkowane grupy celów, mające za wspólny punkt odniesienia łańcuch technologiczny określonego produktu lub też historię konkretnej gałęzi przemysłu. Podczas kolejnych etapów wyprawy obiekty te odpowiednio prezentują poszczególne stadia produkcji lub też epoki rozwojowe danej dziedziny produkcji czy gospodarki¹⁸³. Rozszerzeniem tej

¹⁸⁰ Por. wyniki badań A. Wolfa. [2005, s. 116]. Zgodnie z nimi 44, 1% zwiedzających historyczny „Szyb Zollverein” w Essen, najpopularniejszy niemiecki zabytek kultury przemysłowej, posiadało wyższe wykształcenie, podczas gdy przeciętna niemiecka w tym czasie wynosiła 10,4%.

¹⁸¹ Por. także oparta na badaniach szczegółowych praca R. Hücherig: [1999, s. 262-291]. Autorka podaje, że 84,3% zwiedzających obiekty postindustrialne w Zagłębiu Ruhry w latach 1997-98 było jednodniowymi wycieczkowiczami s. 280.

¹⁸² Por. Wolf [2005, s. 128]. Zgodnie z wynikami przeprowadzonych przez autora badań 50,8% zwiedzających szyb Zollverein w Essen podało jako swoją motywację zainteresowanie kulturą industrialną, zaś 26% chęć dowiedzenia się więcej o technice wydobywania węgla. Motywy pozostałych nie mieściły się w ramach motywacji turystyki kulturowej.

¹⁸³ Steinecke [2007] opisuje zasadę tworzenia i funkcjonowania „szlaków industrialno-turystycznych” na przykładzie Niemiec i Europy Zachodniej, podając 3 niemieckie i 2 austriackie przykłady szlaków, między innymi „Szlak porcelanowy” we Frankonii oraz „Styryjski Szlak Żelaza”.

oferty tematycznej, mającej wspomagać turystykę industrialno-kulturową są międzynarodowe lub europejskie projekty szlaków ogólnoprzemysłowych¹⁸⁴, łączących różnorodne relikty działalności przemysłowej w kilku europejskich krajach.

Znakomitym przykładem decydującego wpływu szlaku turystycznego na wyodrębnienie oferty turystyki kulturowo-industrialnej i jej znaczne ożywienie jest zrealizowany ze znacznym rozmachem niemiecki projekt „Szlak Kultury Przemysłowej” w Zagłębiu Ruhry¹⁸⁵. Szlak ten połączył 19 byłych zakładów produkcyjnych, 6 muzeów przemysłowych i technicznych, 9 punktów widokowych oraz 12 osiedli robotniczych. Jego uzupełnieniem jest 25 monotematycznych tras, wyznaczonych w poszczególnych miastach i mikroregionach. Obiekty uporządkowano tematycznie, dokładnie oznaczono dojazd do nich, stworzono jednolite opisy obiektów, urządzeń, procesów oraz materiał informacyjny. Uzupełniony przez regularne akcje informacyjne, ofertę komunikacyjną, system wspólnych przedsięwzięć jak noce muzealne, „eventy” kulturowe i rozrywkowe w fabrykach i muzeach, dni otwarte i inne propozycje, szlak bardzo szybko zdobył sobie mocną pozycję w Niemczech jako szeroko znana¹⁸⁶, dobrze zorganizowana a przede wszystkim ciekawa oferta turystyczna.

Obok szlaków tematycznych rodzi się w ostatnich latach także nowy typ oferty industrialno-kulturowej. Są to **industrialne parki krajobrazowe**, powstające w miejscu zamykanych stref przemysłowych w poszczególnych miastach. Łączą one ze sobą sąsiadujące miejsca produkcji, które można zwiedzić podczas kilkugodzinnej pieszej wycieczki. To rodzaj skansenów przemysłowych, zorientowanych na potrzeby edukacyjne ale w równym stopniu oferujący zwiedzającym osobiste przeżycie spotkania z dawną techniką. Dokonuje się to przez kombinację efektów funkcjonujących maszyn i urządzeń, prezentację autentycznych procesów technologicznych w działaniu oraz wysoki stopień interaktywności podczas zwiedzania obiektów, a także przez uzupełnienie oferty za pomocą propozycji sportowych, zdrowotnych i spędzania czasu wolnego, jak wycieczki rowerowe, masaże wodne itp.¹⁸⁷ Daje to szansę przedłużenia pobytu turystów

¹⁸⁴ Por. Ebert 2001. Artykuł jest opisem europejskiego szlaku kultury przemysłowej, powołanego do życia jako projekt Unii Europejskiej.

¹⁸⁵ Dokładniejszy opis powstawania, celów strategicznych oraz wyliczenie obiektów składających się na ten szlak podaje A. Steinecke [2007, s. 266-268], w poświęconym mu studium przypadku pt. Fallstudie: „Route der Industriekultur” in Nordrhein-Westfalen na s..

¹⁸⁶ A. Steinecke podaje, że stopień znajomości Szlaku Kultury Przemysłowej w Niemczech powiększył się z 34% w roku 1998 do 74% ankietowanych w roku 2000. Por: Steinecke 2007, s. 268].

¹⁸⁷ Jako przykłady takich obiektów Steinecke podaje najstarszy szwedzki skansen przemysłowy Bergslagen oraz brytyjski Ironbridge Gorge Museum, park przemysłowy skoncentrowany wokół najstarszego żelaznego mostu świata. Por. Steinecke 2007, s. 268-272.

na miejscu, a co za tym idzie tworzy nowe miejsca pracy wokół głównego turystycznego celu. Wydaje się, że to właśnie te dwie formy zespolenia atrakcji: szlaki kultury przemysłowej i industrialne parki krajobrazowe, w połączeniu z mniejszymi formami jak **miejskie i lokalne industrialne trasy tematyczne** zaczynają dopiero faktycznie tworzyć odrębną od innych typów podróży nowoczesną turystykę industrialno-kulturową i stanowią jej największą szansę na przyszłość.

Główne destynacje turystyki obiektów przemysłowych i technicznych.

W Europie: (wybrane): Europejski Szlak Kultury Przemysłowej (ERIH): Niemcy, Belgia, Holandia, Wlk. Brytania), Szlak kultury przemysłowej w Zagłębiu Ruhry (Niemcy), Ironbridge Gorge Museum (Wlk. Brytania), Szlak Whisky w Speyside (Wlk. Brytania), Kopalnia srebra, miedzi ołowiu w Goslar (Niemcy), zakładowe Muzea Daimlera (Stuttgart), Autohaus VW (Wolfsburg), BMW (Monachium) (Niemcy), Muzeum Młynów w Gifhorn (Niemcy), Szyb Zollern w Dortmundzie (Niemcy), Destylarnia rumu w Whitehaven Rum Story (Wlk. Brytania), Erturia Industrial Museum – fabryka ceramiki w Trent (Wlk. Brytania), Dom Metalurgii i Przemysłu w Liege (Belgia), Browary Heineken, Stocznia (Amsterdam), Przepompownia parowa w De Cruquius (Holandia), Fabryka Czekolady w Eupen (Belgia), Kopalnia srebra (Kutna Hora), Browar Pilzneński (Czechy), Muzeum Górnictwa Węgla – kopalnia w Lille (Francja), Muzeum Perfumu w Grasse (Francja), Muzeum Przemysłu w dawnym porcie w Portugalette (Hiszpania).

W Polsce: Wieliczka, Bochnia (zabytkowe kopalnie soli), Zabrze, Nowa Ruda (skanseny przemysłowe – kopalnie węgla), Tarnowskie Góry (kopalnie srebra, ołowiu i cynku), Złoty Stok (kopalnia złota), Muzeum Morskie w Gdańsku (częściowo w urządzeniach dawnego portu), Muzeum-Papiernia w Dusznikach Zdroju (Dolnośląskie), Kanał Ostródzko-Elbląski, Kanał Augustowski, Parowozownia w Wolsztynie, skanseny kolejowe w dawnych obiektach: Jaworzyna Śl. (Dolnośląskie), Chabówka (Małopolskie), Kościerzyna (Pomorskie), prehistoryczne kopalnie krzemienia w Krzemionkach (Świętokrzyskie), Skansen Przemysłu Naftowego w Bóbrce (k. Krosna).

Profil typowego uczestnika: Grupa dość zróżnicowana, wśród uczestników w zależności od rodzaju celu wyprawy przeważają rodziny z dziećmi (skanseny przemysłowe, dawne miejsca produkcji z pokazami rzemiosł) lub mężczyźni w różnym wieku (przykładowe muzea motoryzacji), duży udział procentowy w wycieczkach tego rodzaju mają grupy szkolne.

Szczególne wymagania: Prawie zawsze oczekiwany jest wysoki stopień multimedialności (np. nowoczesne prezentacje, modele maszyn i urządzeń, możliwość obserwacji całych procesów produkcyjnych) oraz interaktywności ekspozycji (możliwość samodzielnego uruchomienia urządzeń, pokazy z udziałem uczestników, możliwość uczestnictwa w „produkcji”).

Szczególne wrażliwość: Uczestnicy tych wypraw nie przejawiają szczególnego, grupowo specyficznego rodzaju wrażliwości.

Wymagania wobec prowadzącego grupę: W przypadku gdy pilot grupy nie jest jednocześnie przewodnikiem po obiekcie wystarczy mu posiadanie dobrej orientacji w słownictwie technicznym, w odniesieniu do grup zagranicznych także w tym zakresie słownictwa w języku obcym. Pożądana dobra orientacja w lokalizacji i tematyce oraz zbiorach i/lub sposobach i technikach prezentacji porównywalnych obiektów w Polsce i Europie (uczestnicy mogą zadawać pytania w tym zakresie przed lub po zwiedzaniu obiektów, zwłaszcza jeśli w programie wyprawy jest ich więcej).

Przykład 1: Oferta wycieczki do Autostadt w Wolfsburgu i Parku Młynów w Gifhorn.

Organizator: Biuro Podróży Service Reisen, Giessen (Hesja, Niemcy).

Termin: Zgodnie z zamówieniem, przez cały rok 2008.

Czas trwania; 3 dni,

Prowadzący: wyspecjalizowani pracownicy zakładów (Wolfsburg), przewodnicy Parku Młynów (Gifhorn). Uczestnicy: indywidualni turyści, zgłoszone grupy,

Program: Braunschweig – Wolfsburg – Fallersleben – Gifhorn.

W programie: Wolfsburg (Autohaus): historyczny spacer po technikach i produktach koncernu VW, symulator jazdy samochodem VW, Wolfsburg: (Zakłady): Spacer kolejką z przewodnikiem przez hale i linie produkcyjne zakładów VW, wizyta w dziale designu VW. Gifhorn (Muzeum – Park Młynów): zwiedzanie oryginalnych młynów wiatrowych i wodnych z prezentacją technik mielenia oraz wystawy technik młynarskich. Braunschweig, Fallersleben: spacer historyczny po miejscowościach, konsumpcja potraw regionalnej kuchni.¹⁸⁸

¹⁸⁸ Źródło: oferta wycieczek indywidualnych i grupowych Biura Podróży Service Reisen, zamieszczona w internetowym katalogu Biura na rok 2008: (www.servicereisen.de). Adres strony internetowej oferty: www.servicereisen.de/sr/katalog/screens/scrKatalogSeite.php?rvkost=246&rvlfd=630594&PHPSESID=9e09e6918826d1081f6263059fe8703d, (data dostępu: 28 listopada 2007).

Ryc. 24. Wycieczka do Autostart w Wolfsburgu i parku Młynów w Gifhorn

Źródło: Opracowanie własne za Biurem Podróży Service Reisen, oferta zamieszczona w internetowym katalogu Biura na rok 2008

Przykład 2: „Extra-Schicht” – Noc Kultury Przemysłowej w Zagłębiu Ruhry

Koordynator projektu: Ruhrgebiet Tourismus GmbH & Co. KG, Dortmund (Niemcy). Termin: 10-11 lipca 2004,

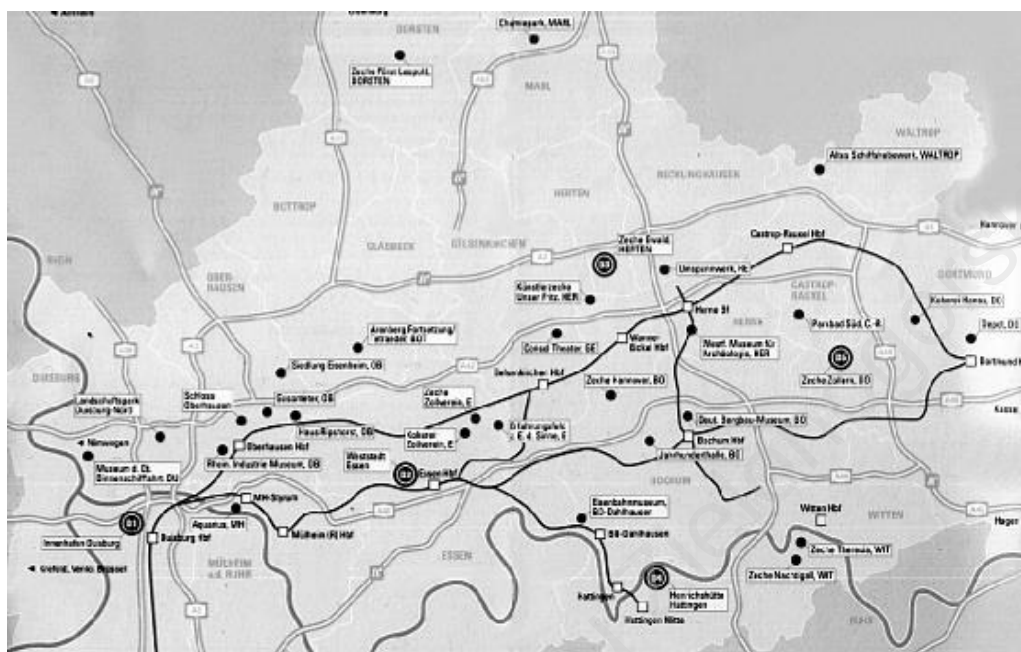
Czas trwania: 2 dni (także imprezy nocne),

Uczestnicy: bez ograniczeń, prowadzący: przewodnicy we wszystkich obiektach, piloci i przewodnicy wycieczek po trasach tematycznych, piloci i informatorzy w punktach informacyjnych w poszczególnych miejscowościach.

Program: W 17 miejscowościach (m.in. Bochum, Dortmund, Duisburg, Mühlheim, Herne, Gelsenkirchen, Hattingen, Essen, Oberhausen), na terenie 35 obiektów, (m.in. kopalnie, huty, fabryki, muzea, gazownie, osiedla, port rzeczny – wszędzie tematyczne nocne zwiedzania). Koncerty i przedstawienia teatralne w sceneriach przemysłowych i nocne pokazy ogni, fontann wodnych i fajerwerków z muzyką klasyczną i nowoczesną w tle, pokazy performance, wystawy z dziejów techniki i pokazy historycznych technologii, publiczne eksperymenty naukowe i techniczne, projekcje filmów historycznych, dokumentalnych i z gatunku science-fiction, bardzo wiele innych propozycji. Dostępny materiał informacyjny, plany dojazdów, bilety sieciowe na przejazd i wejście do obiektów na cały okres trwania imprezy¹⁸⁹.

¹⁸⁹ Źródło: Ruhrgebiet Tourismus GmbH & Co. KG, Dortmund (wydawca): ExtraSchicht. Die Nacht der Industriekultur 10 Juli 2004, Programm, s. 1-80, Dortmund 2004.

Ryc. 25. Extra-Schicht – Noc Kultury Przemysłowej w Zagłębiu Ruhry

Źródło: Programmheft Extra Schicht 10 Juli 2004

2.3.6. Turystyka historyczna i „turystyka żywej historii”

Literatura fachowa: Jako główne destynacje turystyki historycznej są w szczególności obszary archeologiczne i posiadające duże znaczenie historyczne [Ashworth 2000, s. 278]. Podstawową motywacją uczestników tego rodzaju podróży jest odwiedzanie miejsc związanych z wydarzeniami historycznymi lub z udokumentowanymi znaleziskami. Tym samym w jej ramach funkcjonuje także grupa podróży, określanych mianem *turystyki archeologicznej* [Kaczmarek K. 2010]. Ze względu na znaczną popularyzację w ostatnich dziesięcioleciach form wyjazdów, których głównym celem jest aktywne lub bierne uczestnictwo w imprezach takich jak inscenizacja historyczna, festyn historyczny czy rekonstrukcja historyczna [Bogacki 2008, s. 311] tę odmianę współczesnej turystyki historycznej często wyodrębnia się i określa ją mianem „turystyki żywej (ożywionej) historii” [Mikos v. Rohrscheidt 2008a, s.129-133; Buczkowska 2008, s. 59].

W miarę powiększania ilości czasu wolnego a także poprawiania jakości połączeń komunikacyjnych, coraz więcej osób uczestniczy w turystyce ukierunkowanej na udział w imprezach „żywej historii”. Są to zarówno wspomniane już powyżej (rozdz. 2.3.4) inscenizacje historycznych wydarzeń militarnych (bitew i oblężeń), które wydają się cieszyć coraz większym powodzeniem, jak i jeszcze bardziej popularne miejskie festyny historyczne¹⁹⁰ z inscenizacjami innych odległych w dziejach wydarzeń (np. związanych z powstaniem miejscowości, z najważniejszymi epizodami jej dziejów), a także tradycyjnych miejskich jarmarków oraz masowe festyny w skansenach, gdzie odgrywa się sceny dawnego życia codziennego, inscenizuje obchody świąt religijnych (np. Wielkanoc) czy rodzinnych (np. tradycyjne wesele¹⁹¹) oraz obrzędów związanych z przebiegiem wiejskiego roku (np. żniwa, dożynki, winobranie¹⁹² itd.). Przy okazji prezentuje się wymierające zawody (np. bednarstwo, wikliniarstwo itd.) lub prace wykonywane dawnymi technikami (np. wytwarzanie masła, orka wołami itd.).

Choć imprezy tego typu generalnie ukierunkowane są na zaoferowanie uczestnikom (widzom) rozrywki, to właśnie z uwagi na walory przekazu dawnej kultury poprzez rekonstrukcję wydarzeń oraz ze względu na treści i wartości edukacyjne, obecne w pokazach i inscenizacjach, są one także wydarzeniami kulturalnymi w szerokim znaczeniu tego słowa. Ponieważ zaś zainteresowani uczestnictwem lub obejrzeniem inscenizacji albo udziałem w pokazie lub festynie zjeżdżają się często i licznie z dalekich miejscowości¹⁹³ są one także silnym impulsem do zaistnienia oraz głównym elementem odrębnego rodzaju turystyki kulturowej w jej szerokim znaczeniu: podróży ukierunkowanych na poznawanie kultury życia codziennego lub na edukację poprzez jej przeżycie.

¹⁹⁰ Por. podrozdział 2.3.1. niniejszej pracy o miejskiej turystyce kulturowej. Liczne festyny miejskie zawierają elementy inscenizacji historycznych. Ich uczestnicy, o ile głównym motywem ich podróży jest udział w takiej właśnie inscenizacji, mogą być zaliczeni do uczestników turystyki żywej historii. Otwierająca coroczny monachijski Oktoberfest parada, w której uczestniczą dziesiątki tysięcy członków regionalnych stowarzyszeń z całego świata jest także historyczną rekonstrukcją orszaku weselnego królewicza Ludwika Bawarskiego i Teresy Saskiej z roku 1810. Szerzej na temat tego eventu, por.: Weishäupl 2000, s. 287-297.

¹⁹¹ Tradycyjne wiejskie obrzędy weselne rekonstruuje corocznie Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie pod Poznaniem. Por. Kuryłło 2007, s. 82n.

¹⁹² Jedyna impreza tego typu w Polsce organizowana jest w Zielonej Górze, mającej dawne tradycje winiarskie. Por: Kuryłło 2007, s. 85n.

¹⁹³ Przykładem szerokiego oddziaływania może być wspomniana w rozdziale 2.3.4 inscenizacja Bitwy pod Grunwaldem albo coroczny Festyn Archeologiczny w Biskupinie, trwający 8 dni i ściągający tysiące odwiedzających i turystów, angażujący dla pokazów i inscenizacji setki aktywnych uczestników. Por. program ostatniego, XIII Festynu znajduje się na stronie Muzeum Archeologicznego w Biskupinie: www.biskupin.pl. Według danych Muzeum XIII Festyn w dniach 16-23 września 2007 odwiedziło w sumie 65 tysięcy osób.

Turystyka historyczna jako całość obejmuje swym zakresem historyczne aspekty turystyki związanej z cywilizacją i kulturą (w jej powszechnym i partykularnym wymiarze).

Turystyką żywej historii nazywamy takie wyprawy turystyczne, których głównym celem jest aktywne lub bierne uczestnictwo w imprezach mających na celu rekonstrukcję wydarzeń historycznych, ich inscenizację lub prezentację dawnego życia codziennego oraz obrzędów i zwyczajów wynikających z miejscowej historycznej tradycji.

W inscenizacjach i rekonstrukcjach znaczącą rolę gra osobiste przeżycie historii przez uczestnika, jej doświadczenie w ramach historycznej rekonstrukcji wydarzeń lub pokazu procesu wytwórczego a nawet – w miarę możliwości – udział w niej poprzez przyjęcie na siebie roli statysty (lub nawet aktora) w inscenizowanym wydarzeniu albo podjęcie praktycznej czynności wytwórczej w ramach pokazu. Z tego powodu wyprawy takie bywają też nazywane turystyką żywej historii czy też turystyką przeżyciową i zaliczane są do szybko rozwijającego się segmentu zorientowanej na „przeżywanie” turystyki kulturowej¹⁹⁴.

Uczestnicy inscenizacji historycznych, festynów żywej historii i masowych imprez w skansenach stanowią dwie nie zawsze wyraźnie wyodrębnione grupy: aktywnych aktorów¹⁹⁵ inscenizacji oraz jej biernych uczestników-widzów. Płynność tej granicy spowodowana jest faktem, że o ostatecznej – czynnej lub biernej – roli konkretnego uczestnika w imprezie decyduje jej przebieg i ewentualne włączenie się widza w konkretnym etapie lub w którymś z elementów inscenizacji w aktywne działania. Jednak już wstępne określenie swojej roli przez uczestnika ma poważne znaczenie dla przebiegu imprezy z jego punktu widzenia i w konsekwencji – dla określenia go jako turysty lub tylko odwiedzającego, konsumenta kultury czy zaledwie rozrywki. W przypadku uczestników zdecydowanych już wcześniej na aktywny udział sama impreza wymaga długotrwałej, często zespołowej pracy nad programem występu czy prezentacji, zaś pobyt w miejscu pokazu trwa znacznie

¹⁹⁴ Pojęcie „erlebnisorientierter Kulturtourismus“ czy wprost: „Erlebnistourismus” szeroko opisuje i uzasadnia T. Heinze [2002, na s. 120-123]. Autor uznaje przy tym turystykę „przeżyciową” za rozszerzenie oferty klasycznych kulturowych wypraw ku autentycznym reliktom dziedzictwa kulturowego i uważa ją za naturalną konsekwencję rozpowszechnionej „pedagogiki przeżyciowej” (Erlebnispädagogik) i istotny element zagospodarowywania czasu wolnego współczesnego, zorientowanego na konsumpcję przeżyć społeczeństwa (Erlebnisgesellschaft).

¹⁹⁵ W Polsce założono w ostatnich latach dziesiątki grup rekonstrukcyjnych i inscenizacyjnych. Choć większość z nich jest zorientowana na rekonstrukcje militarne, pojawiają się także grupy inscenizacji „cywilnych”, jak grupa Żywe Muzeum. Por: strona internetowa tej grupy: www.zywe.muzeum.chantberry.com/index.html (dostęp w dn. 1 grudnia 2007).

dłużej z uwagi na konieczność przygotowania występu na miejscu. Ponieważ czas przebywania wielu z nich na miejscu imprezy (różnym od miejsca ich zamieszkania) wraz z podróżą trwa z reguły dłużej niż jedną dobę, zaś ich udział w pokazie jest zazwyczaj nieodpłatny i ma miejsce (a jest to warunkiem¹⁹⁶) w ramach ich czasu wolnego, to właśnie oni stanowią główną grupę turystów kulturowych w ramach tego typu podróży. Uczestnicy bierni (widzowie) konsumują gotowy produkt turystyczny jako jego odbiorcy, rzadziej bywają aktywowani jako uczestnicy poszczególnych elementów. Przyjeżdżają zatem (lub nawet przychodzą) na miejsce zdarzenia na czas trwania samego „eventu”, tak więc większość z nich w najlepszym razie można zakwalifikować do kategorii jednodniowych odwiedzających (bez noclegu), tylko ci z nich (z reguły nieliczni), którzy na miejscu przebywają dłużej są turystami w znaczeniu przyjętych powszechnie definicji. To jednak jednodniowi odwiedzający w swej masie tworzą ruch turystyczny, związany z tego rodzaju eventami.

Główne destynacje turystyki żywej historii. W **Europie:** (przykłady): niektóre pola słynnych bitew, wśród nich np. Hastings (1066 Wlk. Brytania), Largs (1263 inwazja Wikingów – Szkocja), Waterloo (1815 Belgia), Lipsk (1813 Niemcy), Rekonstrukcje wydarzeń historycznych: Egzekucja Karola I (1649 Londyn, Anglia), Passionsspiele (Męka Jezusa) Oberammergau (Niemcy) Oktoberfest – (1810 królewskie wesele w Monachium, Niemcy), Życie codzienne w dawnych epokach: Rzym: Święto Rzymian w Augusta Raurica (Szwajcaria – kanton Basel), Średniowiecze: Wioska średniowieczna Schlachte-Zauder, Brema), Visegrad (Węgry), Targ średniowieczny: Bruksela-Vorst. Tematyczne: Yorvik Viking Festival (York, Wlk. Brytania), Festiwal Kuglarzy (Feldkirch – Austria).

W **Polsce:** (przykłady): Historyczne bitwy: Bitwa pod Grunwaldem (1410), Oblężenie Malborka (1410), Szturm Twierdzy Zamość (1648), Srebrna Góra – szturm fortów (1807), Bitwa pod Inowłodzem (1915) w Tomaszowie Mazowieckim, Wybuch Powstania Wielkopolskiego (Poznań 1918), Inne wydarzenia historyczne: Pasja w Kalwarii Zebrzydowskiej, Konstytucja 3-maja (1791 Warszawa), Życie codzienne w dawnych epokach: Biskupin – (Festyn Archeologiczny), Pelplin (Jarmark Cysterski), Wolin – Festiwal Wikingów, Uniejów (Jarmark), Muzeum Rolnictwa Szreniawa (Wesele wiejskie), Lato z Historią na Zamku Drawskim (seria imprez), Jarmark Dominikański w Gdańsku. Osobną grupę stanowią turnieje rycerskie, których jest w Polsce kilkadziesiąt. Najważniejsze z nich odbywają się

¹⁹⁶ W przypadku udziału w imprezie turystycznej w formie pracy odpłatnej, także na miejscu jej wykonania, mamy do czynienia z wykwalifikowanym lub niewykwalifikowanym personelem, zatem osoby z tej grupy nie spełniają definicji turysty, por. rozdz. 1.1.

w Golubiu-Dobrzyniu, Gniewie, Krasiczynie, Krakowie (Barbakan), Dębnie (Tarnowskim).

Profil typowego uczestnika: Z uwagi na swoją widowiskowość a także na obecność licznych elementów o charakterze edukacyjnym imprezy żywej historii są popularne wśród grup rodzinnych z dziećmi oraz stanowią istotną część programu wycieczkowego dla grup szkolnych. Te dwie grupy stanowią najliczniejszą część odwiedzających, korzystających z oferty tego rodzaju turystyki kulturowej. Niezależnie od nich sami (działający grupach amatorskich) aktorzy inscenizacji stanowią pokaźną grupę wśród uczestników tego typu wypraw. Ich wyjazd i aktywność w takiej roli odbywa się wówczas w ramach osobistego hobby i może być zaliczona do aktywnej turystyki.

Szczególne wymagania: Powszechnie od imprez tego rodzaju wymagany jest pewien poziom gry aktorskiej oraz określony (różny w zależności od skali eventu) zakres widowiskowości, wyrażającej się tak w strojach i zachowaniach aktorów, jak i dekoracjach. Od niektórych szczególnie popularnych imprez oczekuje się monumentalnych wymiarów. Rzadziej i tylko w stosunku do eventów z dłuższą tradycją i większym prestiżem uczestnicy posiadający głębszą wiedzę historyczną mogą artykułować wymaganie autentyczności detali używanych historycznych strojów a nawet języka (używanie słownictwa właściwego epoki). Ta sama grupa uczestników oczekuje także wierności odgrywanych scen czy nawet dialogów wobec prawdy historycznej (ten element obok poziomu gry bywa najczęściej tematem krytycznych komentarzy).

Szczególne wrażliwość: Uczestnicy tych wypraw nie przejawiają szczególnego, grupowo specyficznego rodzaju wrażliwości.

Wymagania wobec prowadzącego grupę: Najczęściej brak wyraźne i szczególnie często artykułowanych wymagań. Wynika to z faktu, że rola pilota takiej grupy ogranicza się zazwyczaj do zadań organizacyjnych. Inna sytuacja ma miejsce, gdy w programie wyprawy grupowej przewidziany jest historyczny komentarz. W przypadku, gdy wygłasza go pilot, musi on być w stanie odpowiedzieć na ewentualne pytania w jego kontekście tematycznym. Podobne oczekiwanie może dotyczyć znajomości topografii miejsca historycznego.

Przykład 1: Festyn Archeologiczny w Biskupinie (2007).

Organizator: Rezerwat Archeologiczny

Termin: 16-23 września 2007,

Czas trwania: 8 dni,

Uczestnicy: aktywni: bierni (wizytowicze): goście festynu, zgodnie z danymi Muzeum: 65 tysięcy osób.

Prowadzący: personel Muzeum.

Program (wybrane elementy): koncerty muzyki dawnej, warsztaty dawnego tańca, warsztaty starożytnych technik brązowniczych, inscenizacja faktorii targowej na Szlaku Bursztynowym, pokazy kucia grotów strzał i innego uzbrojenia, obróbki łą, wyrabiania filcu, rozbijania dymarki, orki pradziejowej, prehistorycznego makijażu i tatuażu, odczyniania uroków, pokazy kilkunastu dawnych zawodów, m.in. bartnictwa, obróbki kamienia, bednarstwa, ciesiołki itd., rekonstrukcje bitwy Słowian z Jaćwingami, oblężenia grodu, konkursy wiedzy i sprawności w dawnych technikach wytwórczych i zdobniczych.¹⁹⁷

Przykład 2: Historyczny karnawał w Górnej Szwabii (Narrentag 2008)

Organizator: Szwabsko-Alemanskie Stowarzyszenie Karnawałowe (Szwabia Górna-Allgäu-Schwarzweald, Badenia-Wirtembergia – Niemcy).

Termin: 31 styczeń – 5 luty 2008 (ścisły program turystyczno-karnawałowy),

Czas trwania: 6 dni (ścisły program).

Uczestnicy: Aktywni: członkowie Stowarzyszeń Karnawałowych (Narrenzünfte) z 69 miejscowości regionu, Bierni: turyści.

Prowadzący: zespoły poszczególnych Stowarzyszeń Karnawałowych Program (wybrane elementy): Budzenie karnawałowe z orkiestrami, hałasem i figlami, szturm na ratusz (przejęcie władzy), „uwalnianie” uczniów, wielki historyczny pochód karnawałowy przebierańców, (31 stycznia), koncerty „kociej muzyki”, posiedzenia Stowarzyszeń Głupców (wieczory satyryczne, 1 – 3 lutego), biesiady z muzyką i satyrą w tradycyjnych oberżach, bale karnawałowe (31 stycznia – 5 lutego), parady dziecięce, biegi czarownic, palenie czarownic lub demonów, zawody we wspinaniu się (1–4 luty), ścięcie drzewa karnawałowego (5 luty). Bardzo liczne lokalne obrzędy i zabawy, związane z dziejami poszczególnych miejscowości.¹⁹⁸

¹⁹⁷ Źródło: Program XIII Festynu Archeologicznego, zamieszczony w Internecie na stronie Muzeum Archeologicznego w Biskupinie, Adres programu: www.polska.pl/spec/biskupin/program.htm, Data dostępu (30.11.2007).

¹⁹⁸ Źródło: Katalog: Narrenfahrplan 2008, wydawca: Vereinigung schwäbisch-alemannischen Narrenzünfte e.V., Vöhrnbach 2007, s. 1-23.

Ryc. 26. Historyczny karnawał w Górnej Szwabii (Narrentag 2008)

Źródło: www.schwaeb-aleman-fasnacht.de/download/2008_Narrenfahrplan.pdf

2.3.7. Turystyka kulturowo-przyrodnicza

Literatura fachowa: Dzieje wystaw ogrodowych i związanych z nimi przedsięwzięć turystycznych opisują Benesch A., Doblhammer R [2006, s. 57-89]. Cele tej formy turystyki kulturowej definiuje Steinecke [2007, s.87nn]. Według niego są nimi przede wszystkim zwiedzanie historycznych parków i ogrodów, funkcjonujących samodzielnie lub stanowiących np. otoczenie rezydencji albo element przestrzeni miejskiej. Z drugiej strony do typowych destynacji tej formy turystyki zaliczają się także tereny chronionej przyrody (jak parki narodowe czy krajobrazowe) z muzeami przyrodniczymi i ścieżkami dydaktycznymi, ogrody botaniczne, palmiarnie, oranżerie, ogrody zoologiczne, arboreta i podobne instytucje, wystawy ogrodowe i przyrodnicze [Mikos v. Rohrscheidt 2008a, s. 133nn], a także funkcjonujące niezależnie od przyrodniczych walorów otoczenia

muzea historii naturalnej. Füllenbach [2003, s. 57-58] zestawia listę touroperatorów, oferujących wyprawy tego rodzaju. Po raz pierwszy w polskiej refleksji naukowej ta forma turystyki stała się przedmiotem obszernego opracowania dopiero w roku 2016, w tematycznym tomie czasopisma „Turystyka Kulturowa” [nr 1/2016], który otwiera obszerne opracowanie o charakterze systematycznym [Mikos v Rohrscheidt 2016].

Zgodnie z przyjętą tutaj definicją turystyki kulturowej, w której do kryteriów jej ściślejszego określenia i wyodrębnienia zaliczyliśmy także „powiększenie wiedzy o świecie otaczającym”, w ramach turystyki kulturowej mieszczą się także wyprawy, których głównym celem jest spotkanie z naturą. Jest to uprawnione w dwóch przypadkach. Jeden z nich zachodzi wówczas, gdy przyrodnicze cele takiej podróży dadzą się zaliczyć do bezpośredniego środowiska życia człowieka i są przez niego zagospodarowane (parki, ogrody), albo też chronione i udostępniane do zwiedzania jako naturalne dziedzictwo (parki narodowe, rezerваты przyrody, parki krajobrazowe, punkty widokowe). Drugi ma miejsce wtedy, gdy cel wyprawy ma wyraźny charakter edukacyjny. W pierwszym przypadku podróż można określić jako **przyrodniczo-kulturową**, w tym drugim jako **przyrodniczo-edukacyjną**. Oba rodzaje wypraw mieszczą się w poniższej propozycji wyodrębnienia interesującego nas typu podróży:

Podróż kulturowo-przyrodnicza to taka forma turystyki, w której główny cel stanowią naturalne walory środowiska a motywacją uczestników jest spotkanie z chronionym lub organizowanym przez człowieka dziedzictwem naturalnym albo powiększenie wiedzy o świecie otaczającym.

Wśród tak wyodrębnionych podróży kulturowo-przyrodniczych znajdują się m.in. wyprawy do pojedynczych celów lub objazdowe po parkach narodowych, chroniących naturalne dziedzictwo danego kraju lub regionu. Także ściśle kulturowe podróże, mające w swym programie jako główne cele zwiedzanie historycznych parków i ogrodów, arboretów (tworzone przez człowieka skupiska drzew różnych gatunków) i ogrodów botanicznych, palmiarni i oranżerii – a więc form przyrodniczych, „organizowanych” przez człowieka są wyprawami kulturowo-przyrodniczymi¹⁹⁹. Do tej grupy zaliczymy wreszcie także podróże podejmowane lub organizowane w celu obejrzenia cudów natury (jak wyjątkowe formy krajobrazu

¹⁹⁹ Podróże w celu zwiedzania ogrodów i obiektów ekspozycji przyrodniczej mają w krajach z rozwiniętą ofertą turystyki kulturowej nie tylko liczne grono miłośników ale także swoich wyspecjalizowanych oferentów. S. Füllenbach [2003, s. 58] w zestawieniu niemieckich touroperatorów, organizujących takie podróże wyróżnia pięć biur podróży, dla których jest to ich główna działalność.

czy rzadkie formacje geologiczne), czy też zapoznania się z anomaliami przyrodniczymi (bardzo rzadkie lub niezwykle w swej zewnętrznej formie procesy przyrodnicze, endemiczne gatunki roślin i zwierząt), o ile ich cel jest edukacyjny.

Organizowane już od połowy XIX wieku **wystawy ogrodowe**, które po II wojnie światowej stały się imprezami masowymi, gromadzącymi miliony odwiedzających, są od dłuższego czasu także impulsem do organizowania wypraw turystycznych lub podejmowania indywidualnych wyjazdów. Ten typ monofinalnej podróży stał się od lat stałym elementem turystyki kulturowo-przyrodniczej i stanowi jej osobny gatunek²⁰⁰.

Wśród podróży z przewagą celów przyrodniczych niektórzy badacze wyróżniają także szczególny typ podróży **przyrodniczo-studyjnych** [Dreyer 2000, s. 91]. Organizowane dla kręgu osób zainteresowanych nie tylko przeżyciem piękna przyrody, wyróżniają się one przez udział szczególnie dobrze wykwalifikowanego fachowego personelu prowadzącego, obecności w programie wyprawy elementów wykładu lub obserwacji przyrody z fachowym komentarzem. Często umieszczają one także na liście swoich celów liczne projekty ochrony przyrody wraz z odpowiednim specjalnym programem pobytu w nich.

Istotną cechą większości podróży z tej grupy jest ich wieloaspektowość. Choć głównym motywem podróży jest sama (najczęściej chroniona) przyroda, i to walory naturalne tworzą listę głównych celów wycieczki, to jednak znaczną grupą na tej liście są także obiekty pośrednio związane z przyrodą (jak muzea i wystawy przyrodnicze, kolekcje sztuki poświęcone przyrodzie), ale także znajdujące się w docelowej okolicy inne ciekawe obiekty, będące typowymi celami innych gałęzi turystyki kulturowej, np. wybitne dzieła architektury, pomniki historii, dobrze zachowane zespoły urbanistyczne czy miejsca związane z biografią znanych ludzi. Przyczyn takiego wyboru celów jest kilka. Należy do nich między innymi dążenie do pełnego ukazania zjawisk przyrodniczych, interesujących uczestników wycieczek, np. przedstawienia całorocznego cyklu życia przyrody w danym miejscu, co podczas krótkiej wycieczki możliwe jest często tylko dzięki zwiedzaniu muzeów przyrodniczych lub wystaw. Innym powodem jest częsta niemożność oddzielenia elementów czystej natury od porządkujących je lub chroniących działań człowieka, jak tworzenie (już od czasów Renesansu) kompleksów rezydencjonalno-parkowych [Steinecke 2007, s. 86-87] z licznymi elementami wkomponowanej w przyrodę architektury, pionierskich prób harmonizacji natury i architektury

²⁰⁰ W 1869 roku zorganizowano pierwszą w Europie Międzynarodową Wystawę Ogrodową (IGA) w Hamburgu. Przeprowadzane od roku 1951 w różnych miastach Niemiec co dwa lata Federalne Wystawy Ogrodowe (Bundesgartenschau) są jej historyczną kontynuacją. Gromadzą one miliony zwiedzających i są impulsem dla setek organizowanych w tym czasie grupowych wycieczek [Por. Benesch, Doblhammer 2006, s. 58].

w monumentalnych parkach wokół rezydencji²⁰¹, czy też budowanie obiektów dla celów gromadzenia i ekspozycji obiektów żywej przyrody (jak oranżerie czy palmiarnie), które same są wysokiej klasy dziełami architektury (a więc ludzkiej kultury). Jednak chyba najważniejszym powodem stałego połączenia natury i obiektów kultury materialnej jest skład uczestników przyrodniczo-kulturowych grup turystycznych: z reguły są to ludzie wykształceni i o szerokich horyzontach, zatem w kręgu ich zainteresowania znajduje się zarówno przyroda, jak i dziedzictwo kulturowe.

Z uwagi na swój ściśle edukacyjny charakter do turystyki kulturowo-przyrodniczej w sensie szerszym należą także szkolne czy akademickie **wycieczki edukacyjne**, podejmowane w celu przekazywania „na miejscu” (a więc w naturalnych warunkach życia roślin i zwierząt), wiedzy o środowisku przyrodniczym człowieka. Szczególnie mocno charakter kulturowy tych wypraw widoczny jest wówczas, gdy spełniają one postulaty wychowania i zmiany w świadomości, nieodzownej dla zrozumienia przez szerokie grupy ludzi wartości środowiska naturalnego i konieczności jego ochrony. Podróże przyrodniczo-edukacyjne organizowane jako część powszechnego kształcenia, są spełnieniem postulatów, formułowanych od dłuższego czasu przez organizacje międzynarodowe, powołane dla ochrony dziedzictwa naturalnego²⁰². Właściwie prowadzone, stają się one także nauką prawidłowego zachowania turystów w stosunku do środowiska naturalnego i przez ten fakt tworzą stopniowo model „łagodnej, tzn. znośnej dla środowiska naturalnego i ludzi turystyki”²⁰³, przez co wnoszą swój wkład nie tylko w kształcenie w zakresie przyrodniczym, ale także w edukację turystyczną.

Główne destynacje turystyki kulturowo-przyrodniczej. W Europie Zespoły pałacowo-parkowe: Potsdam, Dessau-Wörlitz, Brühl k. Kolonii, Monachium-Nymphenburg (Niemcy), Wersal, Fontainebleau (Francja), Studley, Kew (Wlk. Brytania), Caserta, Padwa (Włochy), Schönbrunn (Austria), Güell (Barcelona, Hiszpania), Kromerice (Czechy), Wystawy przyrodnicze: corocznie w różnych miejscach w Niemczech, Francji, Wlk. Brytanii. **Parki:** Tatton Park (Cheshire, Wlk. Brytania), Painshill (Surrey, Wlk. Brytania), Park Orientalny Maulevrier

²⁰¹ Najznakomitszy i cieszący się coraz większym powodzeniem wśród turystów przykład zamierzonej i nierozdzielnej kompozycji natury i architektury stanowi zrealizowany w XIX wieku pomysł księcia Hermanna Pücklera, dziś transgraniczny obiekt Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO: Park Mużakowski nad rzeką Nysą, w Łęknicy i Bad Muskau na granicy polsko-niemieckiej.

²⁰² Tamże: „Edukacja w dziedzinie ochrony środowiska naturalnego powinna, podobnie jak matematyka, stać się częścią powszechnego curriculum edukacyjnego” [za: Griesse 2001, s. 27.]

²⁰³ Por. Buck [1997, s. 113]. Turystykę spełniającą ten postulat autor określa tam mianem „turystyki etycznej”.

(Francja), **Ogrody pokazowe:** Eden Project (Kornwalia, Wlk. Brytania), Ogród Hestercombe (Somerset, Wlk. Brytania), „botanika Science Center” (Bremen, Niemcy), **Szlaki ogrodowe:** Szlak Sztuki ogrodowej Ren-Maas, Szlak ogrodowy „po obu stronach Ems” (Niemcy), Dolina Zachodniej Loary (Francja), Szlaki parków o ogrodów w Somerset i Cheshire (Wlk. Brytania), Szlak Parków w Piemontie (Włochy).

Polsce: Szczególnie popularne Parki Narodowe z muzeami przyrodniczymi: Tatrzański Woliński, Karkonoski, Wielkopolski, Kampinoski, Pieniński, Ojcowski, Bieszczadzki, Gór Stołowych, Białowiecki, Świętokrzyski. **Ogrody Botaniczne:** Gdańsk (Oliwa), Poznań (UAM), Wrocław (UWr), Warszawa (UW) i Ogród Warszawa-Powsin (PAN), Kraków (UJ), Łódź, Lublin (UMCS), Toruń (Zoobotaniczny), Zielona Góra, Zakopane, Gołubie (Kaszuby). **Arboreta:** Kórnik k. Poznania, Łądek Zdrój, Gołuchów k. Kalisza, Bolestraszyce k. Przemyśla, Kudypy k. Olsztyna.

Zespoły Parkowe: Warszawa-Łazienki, Wilanów, Park Mużakowski w Łęknicy (Polska-Niemcy), Nieborów i Arkadia k. Łowicza, Rogalin k. Poznania, Kozłówka k. Lubartowa, Śląski Park Kultury i Wypoczynku w Chorzowie, Milicz (Dolnośląskie), Park Szczytnicki (Wrocław), Park Cytadela (Poznań), Żagań, Białowieża,

Palmiarnie: Poznań, Łódź,

Profil typowego uczestnika: W przypadku parków narodowych i ogrodów botanicznych najliczniejszymi zwiedzającymi są grupy szkolne, grupa zwiedzających parki i ogrody jest bardziej zróżnicowana. W wielodniowych podróżach kulturowo-przyrodniczych i w wycieczkach na wystawy przyrodnicze i ogrodowe dominują pary w średnim i starszym wieku oraz starsze osoby samotne.

Szczególne wymagania: Dokładna realizacja programu przyrodniczego, fachowe prowadzenie zwiedzania, w przypadku grup szkolnych coraz częściej nowoczesne metody prezentacji i pokazu, oferta ścieżek dydaktycznych.

Szczególne uwrażliwienia: Poza często spotykaną orientacją na ochronę przyrody i przedsięwzięcia jej służące uczestnicy tych wypraw nie przejawiają szczególnego, grupowo specyficznego rodzaju wrażliwości na przekazywane treści.

Wymagania wobec prowadzącego grupę: W przypadku pełnienia roli merytorycznego przewodnika pilot takich grup powinien posiadać wykształcenie średnie lub wyższe w dziedzinie przyrodniczej (biologia, leśnictwo, ogrodnictwo) lub przynajmniej posiadać duże doświadczenie w prowadzeniu po obiektach tego rodzaju.

Przykład 1: **Podróż rowerowa: Najpiękniejsze Parki Narodowe i Pojezierze Mazurskie.**

Organizator: Biuro Podróży Nature Travel (Białystok),

Polska, Termin: maj-sierpień 2006,

Czas trwania: 11 dni,

Uczestnicy: 15-25 osób,

Prowadzący: polski pilot niemieckojęzyczny, przewodnicy obiektowi w parkach narodowych i zwiedzanych obiektach,

Program: (Warszawa) – Góra Grabarka (sanktuarium polskiego Prawosławia) – Kleszczele (pracownia rzeźbiarska) – Białowieża (wędrowka przez puszcę, zagroda żubrów, wilków, jeleni, łośi, Muzeum Parku Narodowego, wyprawa kajakowa, obserwacja żeremi bobrów) – Narwiański Park Narodowy (spływ kajakowy, wizyta w leśnictwie, obserwacja lęgów dzikich ptaków) – Tykocin (synagoga) Biebrzański Park Narodowy (spacer edukacyjny przez rezerwat Czerwone Bagno, obserwacja łośi) – Elk i Jezioro Elckie – Wydminy (zabytkowy kościół) – Giżycko –

(Wyspa Kormoranów w rezerwacie na J. Dobskim) – Sztynort (zamek Lehnendorów) – Gierłoż (kwatery Hitlera) – Reszel (zamek) – Święta Lipka (sanktuarium i koncert organowy) – Warszawa (Stare Miasto).

W programie 9

odcinków

krajobrazowych

zwiedzanych na

rowerze, 2 spływy

kajakowe, jedna

wielogodzinna podróż statkiem po jeziorze²⁰⁴.

Ryc. 27. Podróż rowerowa: najpiękniejsze Parki Narodowe i Pojezierze Mazurskie

Źródło: Opracowanie własne za katalogiem Biura Podróży Nature Travel „Masuren, Baltikum, Krakau und Pommern per Rad erleben” na rok 2006, Białystok 2006, s. 15-17

²⁰⁴ Źródło: Katalog Biura Podróży Nature Travel „Masuren, Baltikum, Krakau und Pommern per Rad erleben” na rok 2006, Białystok 2006, s. 15-17.

Przykład 2: Przyrodnicza wycieczka edukacyjna w „Ujście Warty”

Organizator: Biuro Turystyki Przyrodniczej Dudek w Słońsku (Polska),

Termin: wg, zamówienia,

Czas trwania: 3 dni,

Uczestnicy: 12 osób, uczniowie gimnazjum,

Prowadzący: Przewodnik Parku Narodowego,

Program: (Poznań) Owczary – Słońsk – Kostrzyn n.O. – Chwarszczany – Białcz – (Poznań). W programie: Park Narodowy Ujście Warty (obserwacja dzikich ptaków, wycieczka kajakowa), Muzeum Łąki i zajęcia nt. muraw kserotermicznych (rezerwat Owczary), Spacer edukacyjny Doliną Odry, wykład z przeżroczami nt. Doliny Odry, Muzeum Przyrodnicze (Kostrzyn n.O.), Stare Miasto (Twierdza) w Kostrzynie, zwiedzanie elektrowni wodnej i kaplicy Templariuszy (Chwarszczany) Park Drogowskazów i Słupów Milowych Cywilizacji (Witnica), ferma strusi (Białcz).²⁰⁵

Ryc. 28. Przyrodnicza wycieczka edukacyjna w Ujście Warty

Źródło: Opracowanie własne

²⁰⁵ Źródło: oferta Internetowa Biura Turystyki Przyrodniczej „Dudek” w Słońsku (woj. Lubuskie). Adres strony www.hoopoe.com.pl. Autor strony [www](http://www.hoopoe.com.pl) i oferty: Szymon Engel, Adres oferty: www.hoopoe.com.pl/?mod=o11 data dostępu: 29 listopada 2007.

2.3.8. Kulturowa turystyka egzotyczna

Literatura fachowa: Bywa ona także określana za pomocą terminu turystyki kulturowej obszarów odległych (*Fern-Kulturismus*) [Jätzold 1993, s. 138; Becker, Steinecke 1997, s. 16; Freyer 1997, s. 37]. W celu wyodrębnienia posiadających własną specyfikę i określone standardy realizacji dalekich wypraw kulturowych zostało tu zaadaptowane pojęcie „*podróże egzotyczne*”, funkcjonujące w licznych katalogach i innych zestawieniach ofert i określające przede wszystkim wyprawy orientujące się na cele poza kontynentem europejskim. W odniesieniu do wycieczek odbywanych z motywów kulturowych lub posiadających przewagę elementów kulturowych w swoich programach jest ono dodatkowo uściślane o przymiotnik „kulturowe”. Dzięki niemu wśród rosnącej ilości ofert, obejmujących egzotyczne z punktu widzenia Europejczyka destynacje, obok wyjazdów o charakterze rekreacyjnym, przyrodniczym i „przygodowym”, a także typowych wycieczek objazdowych mogą zostać wyodrębnione takie, które obejmują autentyczny i pogłębiony kontakt z dziedzictwem kulturowym oraz z przejawami lokalnej kultury współczesnej, co udowadniają zamieszczone poniżej studia przypadków. Z kolei magnes turystyczny dla egzotycznych podróży o charakterze etnicznym stanowi także „niezwykłość” obyczajów tubylczej, często egzotycznej ludności [V.L. Smith 1978, za: Podemski 2008, s. 11]. Niektórzy badacze wyróżniają tę formę jako osobną, nadając jej nazwę etnoturystyki (*ethnic tourism*)²⁰⁶. W języku polskim najobszerniejszym jej opracowaniem jest poświęcona jej (w części) monografia pod redakcją A. Dłużewskiej [2011].

Nazwą kulturowej turystyki egzotycznej określa się wyprawy o charakterze turystycznym, ukierunkowane na spotkanie uczestników z obcymi i dalekimi kulturami istniejącymi lub śladami dawnych odległych kultur poza obrębem własnego kontynentu, albo podejmowane przez uczestników w celu takiego spotkania.

Kryterium decydującym o zaliczeniu wypraw egzotycznych do turystyki kulturowej jest zatem konstrukcja ich programu, uwzględniająca w stopniu przynajmniej znacznym walory kulturowe i konfrontacje uczestników z elementami kultur miejscowych, albo przynajmniej zamiar uczestnika spotkania z tymi

²⁰⁶ To pojęcie zostało po raz pierwszy użyte przez Valenę Smith [1978, s.2]. Złożony problem zakresu pojęcia etnoturystyki, a także słuszności zamiennego używania go z innymi określeniami, takimi jak *tribal tourism* czy *indigenous tourism* przedstawia szerzej M. Banaszkiewicz [2009] w swoim opracowaniu na temat turystyki etnicznej.

kulturami, leżący u przyczyn decyzji o podjęciu podróży. To ostatnie określenie umożliwia objęcie terminem kulturowej turystyki egzotycznej także prywatnych i indywidualnych podróży osób ogólnie zainteresowanych obcymi i dalekimi krajami i ich kulturą, podejmowanych bez z góry ustalonego programu szczegółowego. Dopiero konkretne zwiedzania, wizyty i spotkania w miejscach odwiedzanych czynią te podróże ostatecznie wyprawami kulturowymi. Nasza definicja wyraźnie wyodrębnia wyprawy kulturowe spośród innych podróży odbywanych do dalekich krajów, jak te z głównym motywem wypoczynkowym (np. wczasy na plażach Bali) lub turystyki kwalifikowanej (jak np. wyprawy w Himalaje z celem uprawiania alpinizmu albo afrykańskie safari).

Ostatnie dwadzieścia lat to okres bardzo dynamicznego upowszechniania się rzadkich do tej pory wyjazdów turystyczno-kulturowych do bardzo dalekich krajów²⁰⁷. Zjawisko to ma wiele przyczyn. Należą do nich między innymi: znaczne podrożenie kosztów wypraw europejskich (zwłaszcza do Grecji, następnie także do Włoch i Hiszpanii)²⁰⁸, istotny wzrost dochodów rodzinnych w Europie Zachodniej, otwarcie wielu krajów azjatyckich i afrykańskich na turystykę i związane z tym duże inwestycje w infrastrukturę turystyczną oraz aktywną promocję turystyczną tych krajów, ostatnio także redukcja cen biletów lotniczych, mających przy dalekich wyprawach znaczny udział w końcowej cenie oferty podróży. Do najbardziej przyciągających destynacji należą przy tym Australia, Nowa Zelandia, region Pacyfiku, Chiny (z rekordowymi wzrostami liczby odwiedzających w ciągu dziesięciolecia, sięgającymi nawet 60%) i Indie oraz Indochiny (w tym zwłaszcza Laos, Tajlandia i Wietnam). Od początku lat dziewięćdziesiątych rośnie także zainteresowanie Ameryką Północną i Ameryką Łacińską (w tym zwłaszcza Peru i Meksykiem) oraz Południową Afryką, kolejnym rekordzistą z 50% wzrostem liczby turystów w ciągu 10 lat [Becker, Steinecke 1997, s. 144].

Pod powszechnie stosowanym pojęciem podróży egzotycznych lub „dalekich”²⁰⁹ należy rozumieć wyprawy turystyczne podejmowane poza obręb

²⁰⁷ Termin „turystyka egzotyczna”, choć nie ma charakteru formalnego określenia wydaje się być ogólnie przyjęty w polskim słownictwie fachowym na określenie wypraw turystycznych wykraczających poza ramy naszego kontynentu. Świadczy o tym jego powszechne użycie w określeniach katalogowych polskich biur podróży, obejmujących oferty takich wypraw. Por. np. portal www.turystyka.gdzieszukac.pl (dostęp z 18 grudnia 2009), czy katalog internetowy specjalizującego się w takich wyprawach biura Logos Tour (www.logostour.pl, dostęp z 18 grudnia 2009), gdzie jako nazwa zbiorcza dla turystycznych podróży transkontynentalnych użyte jest określenie: turystyka egzotyczna.

²⁰⁸ Por. Dietsch 2000, s. 71-99. Wpływ wzrostu ceny wypraw europejskich na popularność ofert egzotycznych autor uważa za decydujący (s. 86).

²⁰⁹ Badacze turystyki kulturowej z kręgu języka niemieckiego preferują pojęcie „Fernreise” (podróże dalekiej), które używają właśnie w znaczeniu turystycznej wyprawy egzotycznej. Por. Dietsch 2000, s. 86. Określeniem pochodnym, odnoszącym się wprost do kulturowej turystyki egzotycznej jest

własnego kontynentu²¹⁰. Oznacza to bowiem zawsze wyprawę poza obręb własnej kultury, połączoną z długim (i najczęściej kosztownym) przemieszczaniem się do celu, konfrontację z innym klimatem, językami, sposobem organizacji życia codziennego (jak np. ilość i pory posiłków) rodzajami (i często poziomem) infrastruktury turystycznej i zasadami korzystania z niej, środkami komunikacji.

Niemal każdą wyprawę egzotyczną cechuje stosunkowo długi czas trwania (z reguły powyżej 9 dni, nierzadko nawet do 20 dni i więcej)²¹¹. Wynika to z faktu, że tylko wówczas uczestnicy mają wrażenie opłacalności poniesionych kosztów i trudów tak dalekiego wyjazdu.

Do typowych cech kulturowej podróży egzotycznej (w przeciwieństwie do egzotycznej turystyki wypoczynkowej) należy także jej objazdowy charakter z częstą lub nawet codzienną zmianą miejsca zakwaterowania. Wynika to zwłaszcza z dążenia do pokazania uczestnikom możliwie dużej liczby atrakcji kulturowych danego kraju lub nawet kilku sąsiednich krajów, rozsianych po całym ich (często rozległym) terytorium.

Programy dalekich wypraw są bardzo różnorodne. W ofercie turystyki egzotycznej mieści się grupa podróży studyjnych, ukierunkowanych na konkretne aspekty kulturowe i realizujących swoje cele z użyciem środków dla typowych podróży studyjnych (por. rozdz. 2.2.1), lecz w większości wyprawy do dalekich krajów są mocno eklektyczne w wyborze poszczególnych celów i tematów, składających się na program podróży. Organizatorzy chcą przez to dać uczestnikom możliwie pełny obraz kraju lub regionu docelowego. Wpisują zatem na listę zwiedzanych miejsc zarówno relikty wielkiej historii i obiekty światowego dziedzictwa, jak i najciekawsze i najbardziej malownicze obszary chronionej przyrody, ale także zwykłe miejskie targowiska (w wieku krajach będące najbardziej typowymi miejscami publicznymi), albo „żywe skanseny” w postaci położonych na uboczu szlaków komunikacyjnych plemiennych wiosek. W ich ofercie wielkie inscenizacje lub wydarzenia kulturalne o elitarnym charakterze sąsiadują z ulicznymi festynami i pokazami tańców narodowych, zaś spotkania z twórcami

„Fern- Kulturtourismus” (turystyka kulturowa krajów dalekich) użyte po raz pierwszy w klasyfikacji turystyki kulturowej R. Jätzolda [1993, tabela form wypraw na s. 138].

²¹⁰ Por. Freyer 1997, s. 126-127. Podana tam klasyfikacja, przyjmując za kryterium dystans pomiędzy miejscem zamieszkania a celem podróży, zalicza podróże transkontynentalne do tzw. największych destinacji, tym samym widzi w nich właściwe „Fernreisen”.

²¹¹ Analiza ofert kulturowych podróży egzotycznych zawartych w katalogach (ITB, 2007) takich wyspecjalizowanych biur jak niemieckie: Marco Polo Reisen, Studiosus, Ikar, GEBECO, polskiego Logos Tour, francuskiego Clio, południowoafrykańskiego Southwind Adventures, amerykańskich Collectible Tours i Asia Transpacific Journeys, a także podróży kulturowych do odległych krajów proponowanych przez wielkich touroperatorów wykazuje, że czas trwania większości z oferowanych imprez zamyka się między 11 a 15 dniami a oferty poniżej 9 dni należą do rzadkości.

miejscowej kultury ludowej znajdują się obok wizyt w fabrykach dywanów czy krótkich wypraw w celu obserwacji zwierząt w ich naturalnym środowisku. Konfrontując uczestników wypraw z taką mozaiką wrażeń utrudnia im się wprowadzić głębszą refleksję nad wartościami kultury kraju zwiedzanego, dla której potrzebna jest pewnego rodzaju kompatybilność tematyczna lub choćby rodzajowa poszczególnych punktów programu wycieczki. Z drugiej jednak strony taka budowa programu ukazuje pełniej wiele aspektów miejscowej kultury lub wielość i różnorodność kultur sąsiadujących ze sobą na odwiedzanym terenie.

W wielu podróżach tego typu często zmienia się środki transportu. Może to wynikać albo z rzeczywistej potrzeby (np. dotarcia samolotem lub statkiem na wyspę, piesza wyprawa lub jazda wierzchem w miejsce niedostępne dla pojazdów mechanicznych) albo z chęci zaoferowania turystom osobistego doświadczenia tradycyjnych sposobów przemieszczania się w niektórych regionach kraju docelowego (jak np. zwierzęta juczne, łodzie). Motywem wyboru specyficznych środków transportu bywa także dążenie do powiększenia stopnia atrakcyjności wyprawy (rejsy katamaranami, podróże wielkimi historycznymi trasami kolejowymi itd.).

Ukazując w ten sposób wielość aspektów życia ludzi i wytworów ich historycznej, ale i codziennej kultury podróże egzotyczne osiągają swój najważniejszy cel: ukazanie kontrastu pomiędzy kulturą wysoką i codzienną kulturą materialną kraju pochodzenia turystów oraz kraju goszczącego ich. Tym właśnie żywi się egzotyka w ogóle. Jednak przy okazji takiej konfrontacji kultur uczestnicy wyprawy nie tylko poznają to, co obce i nowe, ale także (jeśli nawet nieświadomie), przez samo intensywne zanurzenie w obcym żywiole i intensywną obserwację innego środowiska życia niejako od środka uczą się zrozumienia i szacunku dla odmiennego pojmowania świata czy sposobu życia, tolerancji dla potrzeb kulturowych i religijnych lub obyczajów imigrantów we własnych krajach a nawet innego sposobu konfrontacji z problemami własnego życia, stosowania do ich oceny właściwej proporcji czy nowych sposobów rozwiązywania ich. Rzecz jasna, osiągnięcie takiego efektu zależy w wysokim stopniu od intensywności i autentyczności dialogu z kulturą regionu docelowego, ta zaś uzależniona jest od umiejętnej konstrukcji programu imprezy, jej czasu trwania i ilości stworzonych uczestnikom okazji do autentycznej konfrontacji, a nie tylko konsumpcji typowych produktów przemysłu turystycznego, w postaci pokazów i masowych imprez rozrywkowych, oferowanych grupom turystów.

Główne destynacje turystyki egzotycznej: Wśród destynacji podróży egzotycznych (pozaeuropejskich), charakter zdecydowanie kulturowy mają

wyprawy do następujących krajów: Chiny, Indie oraz Sri Lanka, Izrael, Syria, Azja Południowo-Wschodnia (w tym Tajlandia), Ameryka Środkowa (w tym Meksyk), USA i Kanada, Afryka Południowa (RPA i Namibia), Afryka Zachodnia (w tym Mali). Wyprawy o charakterze mieszanym (rekreacyjno-kulturowym lub sportowo-kulturowym) charakteryzują m.in. następujące destynacje: Egipt, Tunezja, Kuba, Indonezja (w tym Bali), Nepal, Ameryka Południowa (w tym Peru, Brazylia i Ekwador), Maroko. Charakter głównie sportowy lub rekreacyjny mają w większości wyprawy w kierunkach: Malediwy, Seszele, Dominikana.

Profil typowego uczestnika: W zorganizowanych wyprawach egzotycznych dominują dwie grupy uczestników: z jednej strony osoby stosunkowo młode, niedawno usamodzielnione życiowo, dobrze wykształcone – z drugiej turyści doświadczeni, podejmujący kolejną podróż tego typu.

Szczególne wymagania: Część uczestników wypraw egzotycznych dostosowuje się do miejscowych warunków, niektórzy domagają się jednak zachowania standardów krajów ich pochodzenia w hotelach, restauracjach czy środkach wynajmowanych na miejscu transportu. Z uwagi na nieznaną miejscowych języków częściej niż w innych typach wypraw wyrażane jest oczekiwanie tłumaczenia podczas kontaktów z obsługą lub spotkaniami przy różnych okazjach mieszkańcami kraju goszczącego grupę.

Szczególna wrażliwość: Z uwagi na duże różnice w zwyczajach żywieniowych u niektórych uczestników mogą pojawić się problemy zdrowotne. Brak zrozumienia dla miejscowych zwyczajów może także prowadzić do konfliktów pomiędzy uczestnikami wycieczek a miejscową ludnością, szczególnie w zwiedzanych miejscach, uważanych za ważne lub święte.

Wymagania wobec prowadzącego grupę: Piloci i inne osoby prowadzące grupy turystów w ramach kulturowych wypraw egzotycznych powinni spełniać kilka szczególnych wymagań. Pierwszym z nich jest więcej niż komunikatywna znajomość możliwie najbardziej rozpowszechnionego w regionie docelowym języka (w prawdziwej wyprawie kulturowej, obejmującej także intensywne formy dialogu z miejscową ludnością język tzw. „światowy”, rozumiany prawie wyłącznie na lotniskach, w hotelach i restauracjach jest daleko niewystarczający). Kolejnym będzie dobra orientacja w miejscowych obyczajach i umiejętność uwrażliwienia uczestników grupy turystycznej na ich przestrzeganie, co pozwoli nie tylko uniknąć ewentualnych konfliktów, ale też może zdobyć jemu samemu i uczestnikom wyprawy życzliwość tubylców. Nieodzowna jest dobra znajomość miejscowego

prawa, zwłaszcza w tych jego aspektach i szczegółowych normach, które różnią się od wyczucia moralności i prawa, a także przepisów kraju ojczystego uczestników grupy. Niedostrzeżenie lub lekceważenie różnic w tej dziedzinie (jak np. przepisy dotyczące posiadania i spożywania niektórych używek lub też próby inicjowania intymnych znajomości z tubylcami) mogłoby stać się przyczyną poważnych problemów turystów z przedstawicielami władz miejscowych lub wymiarem sprawiedliwości, co niejednokrotnie prowadzi nawet do osobistych tragedii. Istotna jest wreszcie dobra znajomość miejscowej kuchni, jej specyficznych receptur i składników. W niektórych przypadkach pilot grupy musi bowiem nie tylko wyjaśniać turystom skład potraw ale i zalecać im szczególną ostrożność w ich spożyciu lub nawet odradzić osobom o wrażliwych gustach kulinarnych degustację niektórych z nich. Pilot spełniający wszystkie wymienione wymagania i gwarantujący dzięki temu powodzenie wyprawy powinien więc być w istocie prawdziwym ekspertem w zakresie kraju lub regionu docelowego – a najlepiej, by z niego pochodził, znając jednocześnie dobrze język i kulturę ojczystą turystów. W przypadku europejskich pilotów dobrym rozwiązaniem byłoby, by w ramach przygotowania do swojej funkcji spędzili dłuższy czas w regionie, gdzie mają być zatrudnieni, może także podjęli tam na pewien okres (np. 1-2 semestry) studia miejscowej kultury, historii lub języka.

Przykład 1: **Wyprawa do Mali i Burkina Faso**

Organizator: Biuro Podróży Logos Tour, Warszawa (Polska),

Termin: luty-marzec i listopad-grudzień 2008.

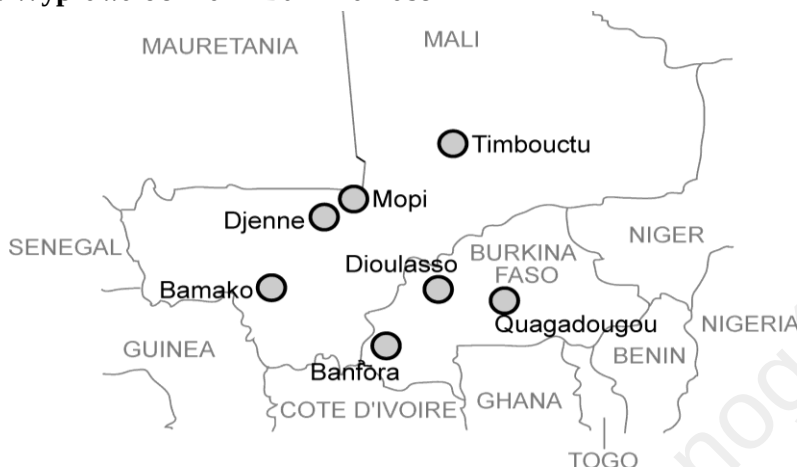
Czas trwania: 19 dni.

Prowadzący: Polski pilot wyspecjalizowany w destynacji środkowoafrykańskiej,

Uczestnicy: Liczba ograniczona, nie podana,

Program: (Mali) Bamako – Djenne – Senosa – Mopti i Kraj Dogonów – rzeka Niger (rejs) – Korioume – Timbouctu – (Burkina Faso) Bobo Dioulasso – Banfora – Goua – Quagadougou. W programie m.in. rejs pirogami, wizyty w muzeach, meczetach, zabytkowych dzielnicach miast, tradycyjnych wioskach plemiennych, na miejscowych targowiskach i bazarach, obserwacja fauny miejscowej (w tym hipopotamów i krokodyli), noclegi w namiotach i na dachach domów, pokazy tańca Tuaregów i Dogonów, wyprawa do wodospadów Karfiguela i in.²¹²

²¹² Źródło: Katalog internetowy Biura Logos Tour (www.logostour.pl) oferta Mali-Burkina Faso Adres oferty: www.logostour.pl/index.php/Wyprawy_na_7_kontynentow/Afryka/Mali_-_Burkina_Faso dostęp w dniu 8 grudnia 2007).

Ryc. 29. Wyprawa do Mali i Burkina Faso

Źródło: Katalog internetowy Biura Logos Tour

Przykład 2: Wyprawa: „Wielka podróż po Indonezji”

Organizator: Biuro Podróży GEBECO, Kiel (Niemcy)

Termin: marzec-listopad 2006,

Czas trwania: 11 dni.

Prowadzący: Pilot niemiecki, specjalizujący się w destynacji indonezyjskiej,

Uczestnicy: 8-26 osób.

Program: Kuala Lumpur – Jezioro Toba – Wyspa Samosir – Brastagi – Lingga – Simalungun – Medan –

Jakarta – Bandung –

Yogyakarta – Surakarta

(Solo) – Trovulan – Góra

Bromo – Ujung Pandang

(Wyspa Sujawesi) – Kraj

Toraja – Ubud (Bali) –

Sanur (Bali) – Klungkung

– (Sanur). W programie

m.in.: zwiedzanie

świątyń, w tym obiektów

z listy UNESCO

(Borobudur, Prambanan),

wizyty we wsiach

plemiennych, zwiedzanie

muzeów i rezydencji

Ryc. 30. Wielka podróż po Indonezji

Źródło: Źródło: Katalog Biura GEBECO: „Länder erleben: Südostasien, Indien, Nepal und Sri Lanka“ na rok 2006

kolonialnych, wizyta w centrum reintrodukcji orangutanów (Medan), wędrówka w kraterze wulkanu (Tengger), zwiedzanie wielkiego ogrodu botanicznego Kebun Raya, zwiedzanie plantacji herbaty, pokazy tańców plemiennych, (Kraj Toba, Bali), zwiedzanie targowisk, wizyta na historycznym cmentarzysku skalnym (Kraj Toraja), rejs morski na katamaranach i in.²¹³

2.3.9. Turystyka religijna i pielgrzymkowa

Literatura fachowa: Pielgrzymki posiadają szeroką literaturę tak za granicą [m.in. Kötting 1950; Foster 1982; Richards, Fernandez 2007] jak i w Polsce. Najpełniejszą analizę tego fenomenu w języku polskim przedstawił Jackowski [1991;1998], jako najstarszą znaną formę podróży kulturowych prezentuje je Różycki [2008, s.106]. Stanowią one bez wątpienia najbardziej klasyczny przejaw turystyki religijnej. Od dłuższego czasu nie są już one jednak jedynym sposobem podróżowania do miejsc i obiektów związanych z religią i kultem [Griffin, Raj 2013], choć nadal odgrywają znaczącą rolę nie tylko w całości ruchu turystycznego, ale i w życiu kulturalnym (i gospodarczym) licznych miejscowości²¹⁴. W ostatnich czasach obok nich pojawiają się coraz częściej także wyprawy o charakterze poznawczym [Różycki 2009, s. 157 n; Buczkowska 2008, s. 53]. Są one podejmowane do miejsc związanych z daną religią zarówno przez osoby wierzące, jak i niewierzące lub wyznające inne religie, a zainteresowane tematyką tej religii, znaczącymi dla niej miejscami i eventami religijnymi oraz dziedzictwem kulturowym z tym związanym (sanktuaria, monumentalne świątynie, historyczne szlaki pielgrzymkowe). W odróżnieniu od ruchu pielgrzymkowego podróże odbywane przez tę grupę turystów można określić nazwą turystyki religijno-kulturowej [Mikos v. Rohrscheidt, 2008a, s. 149]. Najobszerniejszymi polskimi pozycjami, poświęconą obu tym grupą wypraw traktowanym łącznie są wydane w kolejnych latach monografie pod redakcją Z. Kroplewskiego i A. Panasiuka [2010; 2011a, 2011b]. Natomiast obszerne uzasadnienie empiryczne dla wyodrębnienia poznawczych i religijnych aspektów tej formy turystyki podaje A. Mikos v. Rohrscheidt [2013d].

Pielgrzymki do miejsc świętych są znacznie starsze niż chrześcijaństwo i związane są z wywodzą się z licznymi religiami starożytności i [Mazur 2010,

²¹³ Źródło: Katalog Biura GEBECO: „Länder erleben: Südostasien, Indien, Nepal und Sri Lanka“ na rok 2006, wyd. GEBECO, Kiel 2005, s.134-135.

²¹⁴ Kwestię wpływu regularnych i licznych wędrówek i odwiedzin współczesnych pielgrzymów na te aspekty funkcjonowania miejscowości i regionów opisują szerzej m.in. Gonzalez i Medina [2003].

s.113-114]. Księga Psalmów świadczy o zbiorowych pielgrzymkach Żydów do Jerozolimy, zaś w Ewangeliach znajdziemy potwierdzenie rozwiniętego ruchu pobożnych (i nakazanych prawem religijnym) wypraw za czasów Jezusa²¹⁵. Chrześcijaństwo także podjęło ideę pielgrzymek, gdy tylko stało się religią dozwoloną i powszechnie akceptowaną.²¹⁶ Należy tu zaznaczyć, że to właśnie pielgrzymka jak może żadna inna podróż posiada dla pielgrzymującego własne, autonomiczne znaczenie nie tylko jako wyprawa do celu, lecz także jako sama wyprawa, będąca symbolem życia i okazją do refleksji nad nim w kontekście wiary i tego sensu, który ta wiara życiu nadaje.²¹⁷ Można zatem bez wątpliwości zaliczyć ruch pielgrzymkowy do najstarszych fenomenów zbiorowych podróży nie związanych z pracą, zaś do wypraw kulturowych w szczególności. Możemy tak uczynić z racji faktu, że sam fenomen religii jest dziś powszechnie i zgodnie uważany za integralną część kultury, zaś jej kulturotwórcza rola także nie ulega wątpliwości.

Niemniej przy współczesnych próbach zdefiniowania zjawiska turystyki pielgrzymkowej i religijnej, koniecznego dla uporządkowania opisu tego zjawiska, pojawiają się pewne problemy. Bardzo liczni turyści odwiedzają w naszych czasach miejsca uznane za święte, a nawet odbywają podróże po tradycyjnych szlakach pielgrzymich, nie kierując się w pierwszym szeregu motywacją religijną, lecz chęcią doświadczenia kulturowego aspektu religii lub obejrzenia zabytków o charakterze sakralnym. Badacze wskazują na płynne i często niemożliwe do ustalenia różnice w motywacji uczestników zorganizowanych grup, podejmujących wyprawy o charakterze pielgrzymkowym, niezależnie od nazwy, nadawanej takim imprezom przez ich organizatorów. Dlatego (przy założeniu przynależności turystyki pielgrzymkowej do podróży kulturowych w sensie szerszym oraz zaliczając do nich także wyprawy dla zwiedzania miejsc i obiektów sakralnych z celem kulturowym) proponuje się ten rodzaj turystyki opisywać już to oddzielnie, jako turystykę religijną i pielgrzymki²¹⁸ już to wspólnie, jako turystykę religijno-pielgrzymkową.

²¹⁵ Por. Ps 122 (121), s. 690, także Łk 2, 41-50, Pismo Święte [1982, s. 1183n.]

²¹⁶ Starożytnym i bardzo przekonującym dowodem odbywania pielgrzymek jest słynny opis pobożnej wyprawy rzymsko-galijskiej mniszki Eterii. Por. "Eteria. Pielgrzymka do miejsc świętych", przeł. W. Szoldrski, PSP 6 (1970), 160-241. Naukowy komentarz tego tekstu por. Staniecki 1993, 213-218.

²¹⁷ Por. Haab 1996, s.16: "Many definitions of pilgrimage tend to ignore the importance of the journey in pilgrimage. For many pilgrims, traveling to the shrine may be just as important or even more important than the shrine itself. This is because pilgrimage is not just an external but also an internal journey."

²¹⁸ Por. Jackowski 1991, s.1 oraz s. 8-9. Autor, określając jako zasadnicze kryterium wypraw religijnych fakt, że w odróżnieniu od pielgrzymki z jej celem przeżycia religijnego ich „głównym motywem są przede wszystkim aspekty religijno-poznawcze lub poznawcze”, wyraźnie rozdziela

Dzieje się tak min. z uwagi na fakt, że bardzo znaczna część współczesnych pielgrzymów docenia wartości kulturowe miejsc świętych i zapoznaje się z nimi w trakcie pielgrzymki²¹⁹. Jest to zjawisko wprawdzie mocno niejednorodne z uwagi na motywacje a także profil uczestników podróży, wspólny mianownik tych wypraw stanowią jednak miejsca kultu religijnego, będące celem głównym wycieczek²²⁰.

Dla dopełnienia obrazu turystyki miejsc związanych z religią należy wspomnieć rzecz jasna także o bardzo licznych wyprawach, w których programach pojawiają się miejsca i obiekty związane z religią (zwłaszcza zabytkowe lub monumentalne kościoły i klasztory), choć nie są one głównym celem podróży. Tę grupę wypraw trudno określić jako religijne, a tym bardziej pielgrzymkowe, choć zawierają takie elementy.

Chcąc uwzględnić z jednej strony aspekty łączące oba typy podróży, które zgodnie z powszechną definicją turystyki zdecydowanie do niej zaliczamy, z drugiej zaś pragnąc ukazać istniejące różnice, związane z motywacją uczestników (a co za tym idzie, także z programami wielu imprez), zdecydowaliśmy się na następujące określenie tego zjawiska:

Turystyka religijna to podróże podejmowane z motywów religijnych lub poznawczych, których głównym celem są miejsca związane z historią religii, miejsca kultu religijnego oraz wydarzenia religijne.

Natomiast w jej ramach można wyodrębnić:

Turystykę religijno-pielgrzymkową czyli podróże, podejmowane z motywów religijnych, których głównym celem są, miejsca kultu religijnego, wydarzenia o charakterze religijnym oraz obiekty sakralne.

oraz:

Turystykę kulturowo-religijną czyli podróże podejmowane z motywów poznawczych, których głównym celem są miejsca związane z historią religii oraz miejsca kultu religijnego.

obie grupy podróży, określając jedną z nich mianem turystyki religijnej (s. 8-9), drugą zaś wzbrania się zaliczać do turystyki, pozostając przy określeniu „pielgrzymki” (s.1).

²¹⁹ Por. Suprewicz 2005, s. 157: Autor zatytułował podrozdział swej pracy poświęcony interesującemu nas rodzajowi podróży określeniem: turystyka religijno-pielgrzymkowa, motywując to następująco: „uczestnictwo turystów w wydarzeniach religijnych, cele religijne i poznawcze wyjazdów oraz pielgrzymki tworzą razem zwartą i logiczną całość, nazywaną turystyką religijną i pielgrzymkową”.

²²⁰ Połączenie pielgrzymek i podróży religijnych proponują także Richards i Fernandez [2007, s. 219], uwypuklając przy tym płynne granice pomiędzy wymiarem kulturowym a ściśle religijnym tych wypraw. Grupę wypraw religijnych sytuują oni przy tym dokładnie na przecięciu pielgrzymek i „laickiej” turystyki kulturowej, umieszczając ją pośrodku następującej osi: „Pilgrimage – Religious Tourism – Cultural Tourism”.

Wspólny dla obu grup wypraw cel podróży zaakcentowany jest przez wskazanie miejsc, obiektów i wydarzeń, na które ukierunkowane są programy zarówno podróży pielgrzymkowych, jak i religijnych. O ich różnicy stanowi motywacja podjęcia wyprawy: może być ona czysto religijna (pielgrzymka jako forma modlitwy w drodze, udział w obrzędach religijnych w drodze i na miejscu docelowym), religijno-poznawcza (zarówno ściśle religijne cele jak i wyodrębnione elementy spotkania z dziedzictwem kultury) lub też poznawcza (podróż do miejsc związanych z religią w celach edukacyjnych lub z chęci ich zwiedzenia jako dziedzictwa kulturowego). W tym pierwszym przypadku będziemy mieli do czynienia z turystyką pielgrzymkową, w tym ostatnim z religijno-kulturową, przy czym bardzo liczne podróże z uwagi na swój program nie będą mogły zostać wyraźnie zakwalifikowane, zajmując ową środkową pozycję wypraw religijnych.

Istotnymi cechami ruchu **pielgrzymkowego** (zarówno indywidualnego jak i grup zorganizowanych, pieszego²²¹ jak i posługującego się środkami transportu) są: sezonowość, związana z kalendarzem głównych świąt religijnych oraz specjalnych wydarzeń o charakterze religijnym, będących okazją do organizowania masowych pielgrzymek²²², **silna motywacja religijna** uczestników, ukierunkowanie podróży i programu na jeden cel (sanktuarium, święte miejsce) lub grupę jednorodnych celów (szereg sanktuariów, miejsc kultu religijnego), stosunkowo wysoki stopień **integracji uczestników**, bazującej na wspólnie wyznawanych wartościach, podobnie definiowanych osobistych powodach podjęcia pielgrzymki oraz wspólnych im przekonaniach religijnych (zwłaszcza o braterstwie i solidarności pielgrzymujących wynikających z zasad wyznawanej religii) i postępującej stopniowo poprzez wspólny udział w obrzędach i innych praktykach religijnych. Ważnym elementem takich podróży jest też wspólny udział w **wydarzeniu kulminacyjnym** (uroczysta liturgia, masowe spotkanie, grupowe nabożeństwo w miejscu docelowym, wędrowka po świętych miejscach i inne).

Z takiego charakteru wypraw pielgrzymkowych wynikają konsekwencje dla roli pilota czy przewodnika grup tego rodzaju. O ile nie pełni on jednocześnie

²²¹ Popularność pieszych pielgrzymek w Polsce jest raczej rzadkim zjawiskiem w skali Europy i nie powinna narzucać polskiemu czytelnikowi całościowego obrazu ruchu pielgrzymkowego, odbywającego się zasadniczo na innych zasadach. Ilość uczestników pielgrzymek pieszych w stosunku do ogólnej liczby pielgrzymów nawet w Polsce ocenia się na 5-6% [Jackowski, 1991, s. 98]. Różnice dotyczą także organizacji pielgrzymek, którą w Polsce w przeważającym stopniu kieruje duchowieństwo, zaś w innych krajach jest ona w rękach stowarzyszeń i biur podróży, tylko terminy pielgrzymek bywają uzgadniane z opiekunami miejsc świętych.

²²² Jako przykład znacznego zwiększenia ilości pielgrzymów w środowisku katolickim W. Gaworecki, podaje ogłoszenie przez papieża Jana Pawła II roku 2000 Rokiem Świętym, w którym sam Rzym został odwiedzony przez 9 milionów osób więcej niż w latach wcześniejszych i następnych, wśród nich głównie pielgrzymów. [Por. Gaworecki 2003, s. 78-79].

funkcji religijnej²²³, powinien przynajmniej bardzo dobrze orientować się w zasadach religijnych grupy, znać historię i specyfikę zwiedzanych miejsc świętych i związanych z nimi ważnych wydarzeń i postaci religijnych oraz posiadać wystarczającą znajomość obrzędów i zwyczajów danej grupy religijnej i miejsc, do których się udaje. Istotną rolę gra także jego osobista zdolność do empatii, umiejętność dostosowania się do specyficznej atmosfery grupy pielgrzymkowej i współpracy z ewentualnym przewodnikiem duchowym grupy. Jeśli prowadzący grupę spełnia także funkcje duchowego przewodnika lub choćby częściowo uczestniczy w religijnej integracji grupy, staje się oczywistym, że niezbędnym wymaganiem jest jego osobista identyfikacja nie tylko z samą grupą religijną, ale także z duchowym celem pielgrzymki.

Generalnie zauważa się, że z uwagi na wyraźnie zdefiniowany i stanowiący główną motywację grup pielgrzymkowych cel przeżycia religijnego grupy te zazwyczaj nie wyrażają daleko idących wymagań odnośnie infrastruktury towarzyszącej (noclegi, żywienie, transport), przyjmując ewentualne niedogodności w drodze jako część dobrowolnie wziętych na siebie trudów pielgrzymki, naturalnie należącą do tego typu wyprawy. Jednak wraz z rosnącym poziomem dobrobytu danego społeczeństwa i życia codziennego także pojęcie koniecznych wyrzeczeń zmienia się dość szybko, zatem także grupy pielgrzymkowe w coraz mniejszym stopniu akceptują bardzo prymitywne formy zakwaterowania oraz brak możliwości zachowania higieny osobistej czy niewystarczające posiłki.

Klasyczne podróże **kulturowo-religijne** moglibyśmy określić także mianem „religijnych podróży studyjnych”, z uwagi na typową konstrukcję ich programu oraz wyraźną obecność w nim **elementów edukacyjnych**²²⁴. Ich głównym celem są miejsca związane z dziejami chrześcijaństwa (jak Palestyna, Grecja, Rzym i inne), a także innych religii (np. judaizm, buddyzm, islam), różnych kierunków duchowości (np. szlak pielgrzymi św. Jakuba do Composteli, szlaki benedyktyńskich czy cysterskich klasztorów, szlaki sanktuariów maryjnych), trasy związane z działalnością świętych, wielkich misjonarzy czy reformatorów

²²³ Przegląd ofert europejskich podróży o charakterze pielgrzymkowym przekonuje, że także uczestnictwo osoby duchowej w grupach pielgrzymkowych nie jest regułą. Wyjątkiem są tu polskie grupy pielgrzymkowe, organizowane zasadniczo przez parafie i grupy religijne a przynajmniej we współpracy z nimi. Rola pilota czy przewodnika podczas podróży pielgrzymkowej ulega zatem znacznej zmianie w zależności od tego, czy spełnia on także funkcje religijnego animatora grupy.

²²⁴ Znakomitym przykładem oferty takich studyjnych podróży są katalogi wyspecjalizowanych zachodnioeuropejskich biur pielgrzymkowych, oferujące obok pielgrzymek tzw. „podróże biblijne” lub wprost podróże studyjne do miejsc związanych z dziejami religii lub historycznym kultem. Por. np. Katalog austriackiego Biura Podróży „Biblische Reisen” za rok 2004, s. 1-54, wyd. G. Aigner, Klosterneuburg, 2004.

religijnych (np. podróże śladami św. Pawła, Marcina Lutra, ostatnio także Jana Pawła II²²⁵). Jednak, choć programy grupowych wycieczek tego typu niemal zawsze pozostawiają **możliwość religijnej refleksji** i udziału w obrzędach kultycznych i nabożeństwach, a nawet do nich zachęcają, to nie one są głównym celem wyprawy. Pobyt w miejscach świętych, na szlakach pielgrzymich czy w obiektach sakralnych, ma na celu głównie ich **zwiedzanie** z kompetentnym przewodnictwem, ważną rolę odgrywają historyczne czy literackie **wykłady** lub **komentarze** do znaczenia i dziejów zwiedzanych obiektów, zwraca się uwagę na kulturotwórcze oddziaływanie tych miejsc oraz osób z nimi związanych, wartość monumentów architektury oraz dzieł sztuki, uczestnicy zapoznają się wreszcie ze źródłami i historycznym rozwojem lokalnego kultu czy określonego kierunku duchowości oraz ich zewnętrznymi wyrazami, przy czym podejście do tematu i sposób jego przekazu są raczej krytyczne niż hagiograficzne.

Wśród uczestników takich podróży większość stanowią osoby wykształcone (z reguły jednak w innych niż religia dziedzinach), zainteresowane głębszym poznaniem historii i miejsc świętych własnego wyznania albo bardziej ogólnie – religijnymi aspektami i źródłami kultury, czy po prostu zabytkami i pomnikami dziedzictwa kulturowego. Wynika z tego duża różnorodność motywacji uczestników podróży, znacznie mniejszy stopień integracji wewnątrz grupy oraz stosunkowo szerokie spektrum jej potencjalnych zainteresowań. W przeciwieństwie zatem do prowadzących grupy pielgrzymkowe, od pilotów i przewodników wypraw religijno-kulturowych nie jest wymagana identyfikacja z (zasadniczo nieobecnym przy takich podróżach) religijnym „celem głównym” wyprawy, natomiast muszą oni zwracać znacznie większą uwagę na poziom podawanych informacji i komentarzy oraz na jakość świadczeń typowo turystycznych, które otrzymuje grupa. Z uwagi na względną zamożność większości uczestników grup religijno-kulturowych korzystają one zazwyczaj z hoteli i restauracji średniej i wysokiej klasy.

Na zakończenie warto wspomnieć o polskim fenomenie „**pielgrzymkowycieczek**”. Pojęcie to, nie uznane dotąd przez badaczy turystyki za osobny rodzaj imprez, stosowane jest przez samych organizatorów podróży grupowych²²⁶ głównie ze względów marketingowych, dla zainteresowania obu potencjalnych grup

²²⁵ Przykładem takich zupełnie nowych szlaków może być oferta Biura KulTour.pl dla klientów niemieckojęzycznych: sześciodniowa podróż „Auf den Spuren des polnischen Papstes” (Śladami polskiego Papieża), zamieszczona w katalogi KulTour.pl za rok 2006, na s. 16.

²²⁶ Przykład imprezy określonej jako pielgrzymko-wycieczka, będącej w istocie podróżą przez Austrię (istotna część wycieczki) na Wybrzeże Dalmatyńskie z kilkugodzinną wizytą na miejscu domniemanych objawień maryjnych w Medjugorje. Por: Katalog internetowy Biura Podróży Jagoda-Tour z Wodzisławia Śl. adres strony: <http://jagodatur.prv.pl/oferta/pielgrzymko-wycieczki> do Medjugorje (adres oferty: http://jagodatur.prv.pl/p_medjugorje.html, dostęp: 21 listopada 2007).

klientów: zarówno zwolenników wpraw regionalnych jak i pielgrzymek do miejsc świętych. Spektrum tak nazywanych wypraw jest bardzo szerokie, jeśli stosować kryterium treści programu imprezy jako rozstrzygające, często dałyby się one zaklasyfikować albo wprost do turystyki pielgrzymkowej albo (część) do grupy typowych wycieczek krajoznawczych – wyróżnia je spośród nich tylko obowiązkowa obecność jednego lub kilku miejsc o znaczeniu religijnym (z reguły sanktuariów). Także poziom merytoryczny zwiedzania i podawanych informacji oraz jakość świadczeń turystycznych w ramach pielgrzymko-wycieczek sięgają od najniższego po najwyższy. Z pewnością po analizie konkretnego programu i jego realizacji wiele z tych imprez można uznać za wyprawy religijno-kulturowe. Z uwagi jednak na dowolność stosowania nazwy pielgrzymko-wycieczek a także ze względu na ogromne zróżnicowanie imprez tak określanych nie sposób podać ściślejszego opisu tego zjawiska, ograniczamy się zatem tylko do jego zauważenia i nazwania w kontekście turystyki religijno-kulturowej.

Główne destynacje turystyki pielgrzymkowej i religijnej: **W Europie:** Rzym, Loreto, Turyn, Asyż, Wenecja, Monte Casino, Syrakuzy, Bari, Neapol, (Włochy), Lourdes, La Salette, (Francja), Santiago de Compostela, Montserrat, Toledo (Hiszpania), Altoetting, Maria Laach, Trewir, Kolonia, Wittenberg (Niemcy), Fatima (Portugalia), Maria Zell (Austria), Medjugorie (Bośnia-Hercegowina), Esztergom (Węgry), Sergijew-Posad (Zagorsk-Rosja), Kijów, Pocajow (Ukraina), Praga (Czechy), **W Polsce:** Największe sanktuaria katolickie: Częstochowa, Licheń, Kraków-Łagiewniki, Piekary Śląskie, Kalwaria Zebrzydowska, Gniezno, Kalwaria Paławska, Wambierzyce, Gietrzwałd, Święta Lipka, Niepokalanów, Leżajsk, Ludźmierz, Trzebnica, Bardo Śląskie, Imiołki k. Gniezna (młodzież), Wejherowo, Kodeń, Miechów, Święty Krzyż. Szlaki największych pielgrzymek: Warszawa-Częstochowa, Kraków-Częstochowa, Tarnów-Częstochowa, Wrocław-Częstochowa. Prawosłane: Grabarka, Jabłeczna, Supraśl. Święte miejsca żydowskie: Leżajsk (Elimelech), Kraków (Remu-Iserless).

Profil typowego uczestnika: W turystyce pielgrzymkowej: osoby głębiej wierzące i regularnie praktykujące, w turystyce autokarowej w większości w wieku średnim i starsze, często samotne, w turystyce pieszej w różnym wieku, w Polsce w znacznej większości bardzo młode (12-17) i młode (18-25). Typ pielgrzymkowy turystyki religijnej przeważa w Polsce. W turystyce kulturowo-religijnej: osoby w średnim i starszym wieku, wykształcone, o wyrobionych zainteresowaniach humanistycznych (w tym historia religii i duchowości, historia kultury, dzieje architektury).

Szczegółne wymagania: Grupy pielgrzymkowe: pełna realizacja głównych punktów programu, w tym szczególnie umożliwienie udziału w ważnych nabożeństwach. Grupy polskie z reguły oczekują udziału duchownego w wyprawie oraz religijnych elementów programu w trakcie jazdy np. odmawiania modlitw, śpiewów religijnych. Natomiast wykazują niższe niż standardowe oczekiwania odnośnie warunków zakwaterowania i wyżywienia. Grupy zagraniczne oczekują zwykłych standardów zakwaterowania i wyżywienia, oczekiwanie programu religijnego w trakcie przejazdu ogranicza się do nielicznych elementów i dotyczy tylko niektórych osób. Grupy kulturowo-religijne: wymagają fachowych wprowadzeń i komentarzy dotyczących historycznego i religijnego kontekstu zwiedzanych miejsc świętych i sakralnych, fachowego prowadzenia na miejscu, rzadziej możliwości udziału w nabożeństwach, raczej spotkań z przedstawicielami grupy religijnej, opiekunami obiektu sakralnego.

Szczególna wrażliwość: Uczestnicy grup pielgrzymkowych mogą przejawiać wrażliwość na zbyt swobodne zachowania a nawet ubiór obsługi wyprawy, korzystanie z używek (np. papierosów, alkoholu), nieodpowiednie zachowanie innych osób w obiektach sakralnych. Na tym tle może dochodzić do sporów, rzadziej poważniejszych konfliktów. Absolutnym tabu w trakcie wypraw pielgrzymkowych jest ocenianie wartości religijnych, obserwowanych w trakcie wyprawy nabożeństw, innych obrzędów i zwyczajów związanych z praktykami religijnymi, krytykowanie faktów religijnych (nawet domniemanych, jak np. tzw. objawienia). Uczestnicy wypraw kulturowo-religijnych wykazują podobną wrażliwość w znacznie mniejszym stopniu, niemniej zachowanie ostrożności w powyższych kwestiach jest wskazane.

Wymagania wobec prowadzącego grupę: Jak powyżej, w szczególności: w grupie **pielgrzymkowej** zgodna współpraca z duchownym, jeśli uczestniczy w wyprawie, pozostawienie programu religijnego w jego gestii. Dobra orientacja w dziedzinie religijnej w ogóle, w dziejach i duchowości odwiedzanych miejsc świętych w szczególności. Wystarczająca orientacja w historii sztuki i architektury (bardzo często brak miejscowych przewodników lub wiedza opiekunów religijnych sanktuariów i duchownych towarzyszących grupom w tej dziedzinie jest ograniczona). W grupie **kulturowo-religijnej**: bardzo szeroka wiedza na temat religii i miejsca świętego (brak duchownego powoduje przejęcie części jego obowiązków związanych z merytoryczną informacją). Dobra znajomość historii sztuki i architektury.

Przykład 1: Lubelska Piesza Pielgrzymka na Jasną Górę.

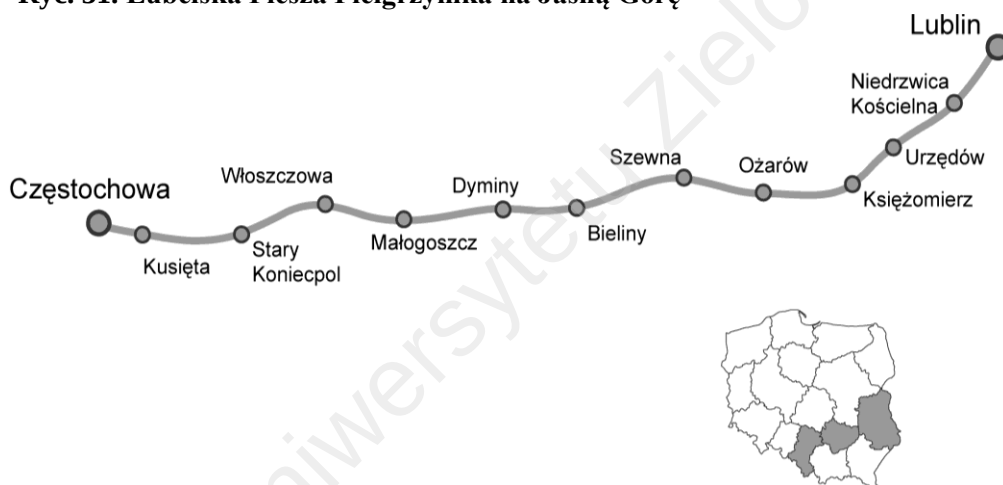
Organizator: Duszpasterstwo "Pielgrzymka Archidiecezji Lubelskiej",

Termin: 3-14 sierpnia 2007,

Prowadzący: Duchowni Archidiecezji Lubelskiej, (Przewodnik Pielgrzymki – ks. M. Ładniak),

Uczestnicy: grupa nieograniczona liczbowo i wiekowo, praktykujący katolicy.

Trasa (Kolumna I) i Program: Lublin – Niedzwica Kościelna - Urzędów – Księżomierz – Ożarów – Szewna – Bieliny – Dyminy – Małogoszcz – Włoszczowa – Stary Koniecpol – Kusięta – Częstochowa (Jasna Góra). W programie: codzienny udział w Eucharystii, codzienna wspólna modlitwa w drodze, śpiewanie pieśni religijnych, konferencje duchowne w drodze, udział w uroczystościach religijnych na Jasnej Górze (odpust) w dniach 14 i 15 sierpnia 2007.²²⁷

Ryc. 31. Lubelska Piesza Pielgrzymka na Jasną Górę

Źródło: opracowanie własne za portalem Lubelskiej Pieszej Pielgrzymki na Jasną Górę

²²⁷ Źródło: Strona Internetowa Lubelskiej Pieszej Pielgrzymki na Jasną Górę, adres: www.pielgrzymka.lublin.pl, dane zgodnie z opublikowaną trasą i programem pielgrzymki z 3-14 sierpnia roku 2007, adres: www.pielgrzymka.lublin.pl/?mod=view_lpp_trasa (dostęp w dniu 21 listopada 2007), redaktor strony: apemCMS.

Przykład 2: Podróż studyjna „Śladami Jezusa“

Organizator: Biuro Podróży: Biblische Reisen (Kosterneuburg, Austria).

Termin: luty-czerwiec 2004,

Czas trwania: 8 dni,

Prowadzący: miejscowy przewodnik niemieckojęzyczny, wykwalifikowany teolog lub filozof religii.

Uczestnicy: 15 do 24 osób.

Program: Tel Aviv – Netania – Cezarea – Góra Karmel – Megiddo – Jezioro Genezaret – Góra Błogosławieństw – Kafarnaum – Nazaret – Jericho – Jerozolima (Ogród Getsemani, Stare Miasto, Betesda, Via Dolorosa, Kościół Grobu Pańskiego, Wieczernik, Ściana Płaczu, meczet Al-Aqsa). Betlejem, Masada, Qumran (Tel Aviv).

W programie m.in.: fachowe komentarze i krótkie wykłady wprowadzające, zwiedzanie z przewodnikiem wszystkich wymienionych miejsc, wędrowka piesza brzegiem Jeziora Genezaret, spacer statkiem po jeziorze, udział w żydowskim obrzędzie Bar-Micwah, spotkanie z palestyńskimi chrześcijanami, możliwość kąpieli w Morzu Martwym. Uczestnicy otrzymują fachowy przewodnik po miejscach zwiedzanych w formie dziennika-pamiętnika.²²⁸

Ryc. 32. Podróż studyjna Śladami Jezusa

Źródło: Katalog Biura Biblische Reisen za rok 2004

²²⁸ Źródło: Katalog Biura Biblische Reisen za rok 2004, wyd. G. Aigner, Klosterneuburg, 2004, oferta: „Auf den Spuren Jesu“, s. 8.

2.3.10. Turystyka kulinarna

Literatura fachowa: Podróże kulinarne, posiadające długą tradycję, od szeregu lat są w kręgach badaczy uznawane za pełnoprawną formę turystyki kulturowej. Podstawą do tego jest twierdzenie, że wyprawy takie stanowią jeden ze sposobów doświadczania i „smakowania” innych kultur [Jätzold 1993, s. 138; Kowalczyk 2005b, s.167; Buczkowska 2008, s. 61-62; Matusiak 2009, s. 315]. Jako jedna z nielicznych gałęzi turystyki kulturowej, turystyka kulinarna posiada swoje międzynarodowe stowarzyszenie, w ostatnich latach opublikowano także naukowe wprowadzenie w jej problematykę [Wolf 2004]. Turystyka kulinarna przybiera przy tym rozmaite formy: w tym wypraw smakoszy („*gourmet tourism*”), turystyki kuchni narodowej lub regionalnej („*cuisine tourism*”), turystyki gastronomicznej („*gastronomic tourism*”), kierującej się nie tylko ku miejscom konsumpcji, ale i wytwórstwa produktów żywnościowych [Kowalczyk 2005, s. 169]. Osobną grupę wydają się stanowić tematyczne czy „produktowe” podróże kulinarne, umożliwiające zwiedzanie krajów i regionów w aspekcie jednego tylko typu dania lub napoju – zapewne najbogatszą tradycję spośród nich ma przy tym enoturystyka (wyprawy wielbicieli wina), uważana z uwagi na swoją specyfikę przez niektórych nawet za osobną gałąź przemysłu turystycznego [Hartl 2004, s.237; Kruczek 2009, s. 333]. Odrębna polska monografia poświęcona podstawom i kluczowym aspektom turystyki kulinarnej została przygotowana pod redakcją Marty Derek [2014].

Regionalne obyczaje kulinarne zmieniały się w Europie w ciągu wieków dość znacznie²²⁹, przy czym rodzaje i skład potraw zależały w głównej mierze od dostępnych produktów regionalnego rolnictwa, rybołówstwa i łowiectwa. Prawdziwe rewolucje kulinarne towarzyszyły masowemu wprowadzaniu nowych kultur upraw (jak na przykład włoszczyzna w Polsce w wieku XVI-XVII, ziemniaki w Niemczech i Polsce od końca XVIII wieku), a także masowemu importowi (ryż w II połowie wieku XX) i wykorzystaniu nowych składników. Współczesne zjawiska masowej migracji ludności, ale także dostrzegalnej w niezliczonych dziedzinach kultury życia codziennego globalizacji dotknęło także kuchni²³⁰: z powodu powszechnej dostępności większości surowców w dowolnym miejscu świata, w krajach rozwiniętych pojawiają się już nie tylko w wielkich miastach, ale także w mniejszych ośrodkach restauracje z egzotyczną ofertą kulinarną, umożliwiającą klientom spotkanie z dalekimi kulturami w tym choćby ich

²²⁹ Por. Rothkegel 1997, s. 21nn. Autor daje tam krótki wywód dotyczący historycznego rozwoju kuchni europejskiej, który stanowi streszczenie pierwszego rozdziału tej pracy.

²³⁰ O bezpośredniej zależności oferty gastronomicznej od tych dwóch masowych zjawisk por. Steinecke 2007, s. 236-237.

codziennym i powszechnym aspekcie. Wraz z odkrywaniem różnic w obyczajach żywieniowych i atrakcyjności obcej kuchni pojawiła się także turystyka, która można by określić mianem kulinarnej. Pierwotnie miała ona elitarny charakter, jej uczestnikami byli przedstawiciele najzasobniejszej warstwy społeczeństwa, a jej podstawowym motywem była degustacja szlachetnych trunków (wino). Z czasem rozszerzyła się na liczniejszy krąg konsumentów, należących do pozostałych warstw, stopniowo coraz częściej korzystających z ofert turystyki i kultury. Dziś w zamożniejszych krajach europejskich wycieczki kulinarne należą wciąż jeszcze do palety ofert specjalnych, ale stopniowo tracą swój dawniejszy wyłącznie elitarny charakter. Miały na to wpływ dwa czynniki: najpierw dzięki powszechnej i niezależnej od pory roku dostępności wszelkich składników nastąpiło upowszechnienie oferty światowej kuchni na miejscu, jednocześnie nastąpił także skokowy wzrost ilości turystów, zapoznających się z kulturą jedzenia i picia w najróżniejszych zakątkach świata. Ponadto masowe propagowanie egzotycznych przepisów kulinarnych w licznie wydawanych książkach kucharskich doprowadziło do ogólnego wzrostu zainteresowania tym aspektem codziennego życia oraz zwróciło uwagę liczного grona potencjalnych konsumentów także na tradycyjną kuchnię własnych krajów²³¹, jej historyczne i regionalne różnice, poszczególne segmenty (kuchnia chłopska, mieszczańska, etniczna, dworska), związane z obyczajami czy nawet obrzędami niektóre dania (jak zupa weselna, potrawy wigilijne), regionalne słodkie i wypieki oraz wykorzystywane w kuchni tradycyjne i regionalne produkty (np. sery, wędliny, gatunki mięs, ryb i inne).

Czym jest dzisiejsza turystyka kulinarna i jakie cechy charakteryzują ją jako część oferty turystyki kulturowej?

Mianem turystyki kulinarnej określa się przedsięwzięcia o charakterze turystycznym, w których istotną częścią programu lub decydującym motywem podjęcia podróży jest skorzystanie z ofert kulinarnych obcego kraju lub regionu. Wymogiem kulinarnej turystyki kulturalnej jest zachowanie wysokiej jakości potraw, odniesienie ich składu i sposobu przyrządzania do tradycji kucharskich regionu docelowego oraz zapewnienie spożywania posiłków w odpowiednim otoczeniu.²³²

²³¹ W. Pauser w wydanym w roku 2002 w branżowym czasopiśmie Voyage artykule „Die regionale Küche” – Anatomie eines Phantasmas (s. 10 – 16) opisując ten renesans kuchni regionalnej w turystyce mówi wprost o „regionalizmie jedzenia” („Regionalismus des Essens”). Według niego oferta kuchni regionalnej zyskuje sobie wśród gości z własnego kraju coraz większe powodzenie i postrzegana jest przez nich, jako „codzienna tożsamość regionu” (s. 15). Tym samym – i dzięki odpowiedniej promocji - staje się ona atrakcją dla kulturowo zorientowanych turystów z zagranicy.

²³² Por. Becker C., Steinecke 1997, s. 118. Podane tam cechy charakteryzujące „gastronomiczną turystykę kulinarną” to: „komplementarność (dobrego) jedzenia i picia, określona jakoś,

Wyraźnym wymaganiem wobec oferty gastronomicznej, decydującej o kulturowym charakterze podróży kulinarnych jest w świetle przyjętej przez nas definicji przede wszystkim dbałość o jakość podawanych potraw (co powinno być cechą każdej gastronomii). Postulat zachowania wysokiej jakości dotyczy tu jednak nie tylko samej jakości składników, lecz także higieny i estetyki przygotowania i podawania potraw. Z kolei zachowanie wymogu tradycyjnego przyrządzania (ściśle zgodnego z tradycyjnymi receptami i ze składników typowych dla regionu)²³³ ma gwarantować, że turyści kulturowi faktycznie przez konsumpcję kulinarną będą mieli okazję spotkać się z prawdziwą kulturą (lub historią) życia codziennego i autentyczną kuchnią regionu. Wreszcie wymóg zapewnienia odpowiedniego otoczenia dla spożywania posiłków dotyczy tak samego lokalu, który powinien być tradycyjną dla regionu gospodą, tawerną czy restauracją albo miejscem historycznie związanym z regionem lub jego ofertą kulinarną, a także jego wystroju, umeblowania, ubioru personelu czy nawet towarzyszącej posiłkowi oprawy muzycznej czy innego rodzaju oferty uzupełniającej.

Zrozumiałe jest, że żadna podróż kulinarna nie składa się z samych posiłków. W jej programie jest również zawsze obecna oferta ogólnoturystyczna, która może nawet ilościowo czy czasowo przeważać. Czy w takiej sytuacji można jeszcze mówić o turystyce kulturowo-kulinarnej? Wiele zależy od wyboru tychże pozostałych elementów programu i ich związku z zaplanowanym kulinarnym tematem wyprawy. Generalnie należy stwierdzić, że tylko rzadko specyfika kuchni regionalnej i samo spożywanie jej produktów stanowi jedyny motyw podjęcia wyprawy turystycznej [Steinecke 2007, s. 237]. Nie jest to zresztą łatwe do uchwycenia w badaniach statystycznych turystów, jako że ankiety i sondaże rzadko zawierają tak szczegółowe pytania. Jednak przeglądając ofertę podróży wielu touroperatorów, organizujących wyprawy do określonych regionów, których historyczny produkt kulinarny wiąże się w wielu punktach z szeroko pojętą kulturą codzienną (jak choćby z tradycyjną obyczajowością, zwyczajowymi zajęciami ludności a nawet sposobami budowania), łatwo można zauważyć, że w programie takich wycieczek istotne miejsce zajmuje właśnie oferta posiłków

odniesienie do tradycji i odpowiednie otoczenie oraz fakt że „podróżuje się z powodu kuchni, przy czym chodzi o więcej niż wieczorna wyprawa do lokalu dla smakoszy” (tłum. własne). Na podstawie tej opisowej definicji podróży kulinarnej skonstruowaliśmy nasze określenie dla celów jej wyodrębnienia.

²³³ W podawanej przez Rothkegla [1997, s. 21] bardzo rozbudowanej definicji gastronomii regionalnej („*regionaltypische Gastronomie*”) znajdujemy ważne i typowe dla nowoczesnej gastronomii ustępstwo od wymogu bezwzględności zachowania tradycyjnych recept kulinarnych: ze względu na dzisiejsze zwyczaje odżywiania i kwestie zdrowotne, oferenci kuchni regionalnej mogą „dopasować” (*anpassen*) potrawy i napoje do ich wymagań, nie rezygnując jednak z charakterystycznych właściwości, a także dodatków i przypraw.

i degustacji, zwiedzania miejsc produkcji i historycznych lokali gastronomicznych²³⁴. Jeśli przyjąć intensywność nasycenia programu wycieczki treściami związanymi bezpośrednio lub pośrednio z dominującą kulturą uprawy i produkcji wyrobów kulinarnych regionu za kryterium uznania jej za wyprawę kulinarno-kulturową, to udział turystyki kulinarnej w całej ofercie podróży kulturowych znacznie się powiększy. Do elementów kulinarnych w programach podróży możemy więc zaliczać także m.in. wizyty na tradycyjnych targach spożywczych, udział w posiłkach w gospodach regionalnych, wizyty w muzeach i na wystawach, gromadzących zbiory związane z kulinarnym aspektem życia codziennego, w zakładach wytwórczych (jak serownie, mleczarnie, gorzelnie, browary, winnice i piwnice winne), często związane z pokazami produkcji²³⁵.

Do klasycznych podróży kulturowych należą organizowane już od dziesięcioleci elitarne „**Wyprawy smakoszków**”²³⁶, mające swe korzenie jeszcze w klasycznej Grand Tour XVIII wieku. Specjalizują się w nich niektóre zachodnie biura podróży lub wprost agendy turystyczne wielkich firm produkujących artykuły spożywcze²³⁷ a ich program obejmuje wizyty w najbardziej renomowanych, często malowniczo położonych, posiadających wielkie tradycje kulinarne restauracjach regionu docelowego i degustację kuchni uznanych mistrzów zawodu kucharskiego. Powoli rozwija się także turystyczna oferta aktywnej kulinarystyki, czyli **podróże kucharskie**. Są one w istocie oryginalną formą kursów kucharskich dla zainteresowanych, łączącą naukę gotowania z podróżą do źródeł kuchni narodowych i regionalnych, wycieczkami na targi spożywcze, szkoleniem i degustacją w najbardziej typowych lokalach, pod kierunkiem kucharzy-ekspertów.

Duża część zorganizowanych podróży kulinarno-kulturowych przebiega stałymi trasami, na których z czasem dzięki współpracy touroperatorów, miejscowych oferentów i władz lokalnych powstają tematyczne **szlaki kulinarne**²³⁸,

²³⁴ Por. Haart 2004 237-248. Autor, koncentrujący się w swej pracy na Niemczech, zwraca uwagę szczególnie na regiony związane z uprawą winorośli i kulturą wina, jak obszar reński, mozelski, Palatynat i Frankonię.

²³⁵ Dokładniejsze zestawienie takich typowych aktywności turystycznych związanych z tematami kulinarnymi podaje C. Büssing [2004 s. 35].

²³⁶ Tego typu podróże określane są w fachowej literaturze różnymi terminami, m.in.: „Gourmet tourism”, „Gourmet reisen”, „Feinschmeckerreisen” i bywają nawet zaliczane do elitarniej turystyki kulturowej, przy czym zawsze podkreślony jest element określający uczestników jako doświadczonych smakoszy o wyrobionym guście. Por. Steinecke 2007, s. 239.

²³⁷ Przykładem zaangażowania koncernów spożywczych w organizację podróży kulinarnych są na przykład agendy turystyczne szwajcarskiego koncernu Nestle (w ramach firmy Nestle Media, dział Reisen) amerykańskiego Oaxacan Food (Oaxacan Food – culinary travels) czy niemieckiego Tchibo (Tchibo-Reisen).

²³⁸ Przykładem szlaku kulinarnego może być **Dolnośląska Trasa Szparagów** (por. www.niedersaechsische-spargelstrasse.de (autor: dostęp: 28.11.2007). Liczne przykłady

dbające o obecność ofert kulinarnych w ramach ogólnej informacji turystycznej, tworzące rozbudowaną sieć ofert, polecające konkretne lokale, potrawy i gotowe programy odwiedzin w gospodarstwach, zakładach przetwórczych i innych miejscach związanych z tym tematem. Wśród szlaków kulinarnych można także - ze względu na ich specyfikę - wyodrębnić szlaki tematyczne tradycyjnych napojów: wina (i winnic) oraz piwa (i browarów). Podróże szlakami szlachetnego wina, a w naszych czasach także i oryginalnego lub tradycyjnie warzonego piwa są coraz częściej obecne w ofercie turystycznej, niemal zawsze także degustacji (a tym bardziej konsumpcji) tych trunków towarzyszą odpowiednio dobrane potrawy, podkreślające ich smak i właściwości a często także specjalistyczne zwiedzanie miejsc produkcji i tradycyjnych lokali. Podróże takimi szlakami i realizowane zgodnie z takim programem zwiedzania spełniają wszelkie kryteria wypraw kulinarno-kulturowych.

Główne destynacje turystyki kulinarnej. W Europie: Turystyka winna: Burgundia, Szampania, Region Bordeaux, Alzacja, Cognac, (Francja), Region Mozeli, Region Środkowego Renu, Region Menu –Frankonia, Schwarzwald (Niemcy), Toskania, Chianti, Południowy Tyrol (Włochy), Dolina Dunaju (Austria), Morawy (Czechy), kanton Graubünden (Szwajcaria), Turystyka piwna: Bawaria, Szwabia (Niemcy), Czechy południowe i zachodnie, Artois (Francja), Flandria (Belgia). Turystyka kulinarno-regionalna: Lotaryngia, Prowansja, Burgundia, Delfinat, Bretonia, Saint-Emilion i inne regiony (Francja), Piemont, zwłaszcza region Parmy, okolice Bolonii, Veneto, okolice Neapolu, Toskania, Rzym, Apulia (Włochy), Andaluzja, Katalonia, Kastylia, Galicja (Hiszpania), Wiedeń, Tyrol, Salzburger Land (Austria), Frankonia, Górna Bawaria, Allgäu, Palatynat, Ren Środkowy, Münsterland, (Niemcy), Ardeny (Belgia), Chalkidiki, Attyka, Kreta, Peloponez (Grecja), Praga (Czechy), **W Polsce:** Ten typ turystyki jest bardzo słabo rozwinięty. Nie istnieją typowe, popularne destynacje takich wypraw ani tematyczne szlaki kulinarne, najwyżej konkretne lokale w miejscowościach o turystycznym znaczeniu (jak restauracja „Wierzynek” czy „Hawełka” oraz restauracje żydowskie na Kazimierzu dla Krakowa, „Zagroda Bambińska” dla Poznania, „U Fukiera” czy „Bazyliśzek” dla Warszawy oraz regionalne karczmy na terenie całego kraju jak np. Karczma Tatarska w Kruszynianach, Jadło Karpackie w Sanoku czy Karczma Podlaska w Wasilkowie k. Białegostoku. Niektóre browary (jak w Żywcu, w Tychach i Poznaniu) prowadzą także aktywną działalność promocyjną, organizując zwiedzania tematyczne dla turystów. Szanse w dziedzinie rozwoju

kulinarnych szlaków turystycznych w krajach śródziemnomorskich i Niemiec opisuje także A. Trono w: [Schmude, Trono 2003].

szlaków kulinarnych mają tzw. silne regiony kulturowe o wyraziście wyodrębnionej tradycji i sferze kultury życia codziennego, w tym także odrębnej i oryginalnej kuchni regionalnej: Podhale, Kaszuby, Żywiecczyzna ale także Podlasie ze swoją historyczną mieszkanką kuchni polsko-litewsko-rusko-tatarskiej.

Profil typowego uczestnika: Większość uczestników to pary w wieku średnim i starszym, rzadziej rodziny z dziećmi, osoby średnio zamożne lub zamożne. Są to z reguły turyści doświadczeni, korzystający z kulinarnych przewodników, wielu z nich wybiera co roku inne destynacje kulinarne.

Szczególne wymagania: Oprócz wysokich walorów smakowych (co oczywiste) turyści kulinarni wymagają autentyczności stosowanych receptur. Wybierają chętnie lokale z historycznymi lub stylizowanymi wnętrzami, dobrze dobraną muzyką regionalną lub ludową (mile widziany jest akompaniament na żywo lub koncerty muzyki regionalnej). Oczekuje się estetycznego serwowania potraw (dobrze przyjmowane są regionalne stroje obsługi). Turyści kulinarni bardzo chętnie odwiedzają tzw. kultowe lokale, mające długą tradycję, uchodzące za miejsca narodzin konkretnych popularnych potraw, lub znane z historycznych wydarzeń albo znaczących gości. Chętnie przyjmowane są prezentacje potraw lub gatunków napojów, fachowe komentarze (np. kucharza), degustacje itp. Nie ma zapewne potrzeby przypominać oczywistego faktu, że zbyt długie oczekiwanie na zamówiony posiłek lub przyjęcie zapłaty także jest odbierane negatywnie.

Szczególne wrażliwość: Bardzo źle widziany jest brak estetyki i zaniedbania w dziedzinie higieny. Grupy kulinarne mogą także negatywnie odbierać pośpiech i tłok w lokalu, objawy zniecierpliwienia obsługi (np. zbyt szybkie sprzątanie wokół zajmowanego przez nich stolika, pytanie o zakończenie posiłku), bardzo źle przyjmowane jest zbyt wczesne zamykanie restauracji (w lokalach wyższej klasy obowiązuje z reguły zasada „do ostatniego gościa”). Brak składników lub potraw, wyszczególnionych w menu jest w ich oczach bardzo poważnym mankamentem.

Wymagania wobec prowadzącego grupę: Dobra znajomość regionalnej kuchni i jej składników, umiejętność polecenia konkretnych potraw – chętnie przyjmowane są fachowe komentarze na temat kuchni, tradycji, składu menu, anegdoty dotyczące tej dziedziny.

Przykład 1: Podróż kulinarna do Davos i okolic: „Davos dla smakoszy”

Organizator: Koncern Tchibo,

Termin: według zamówienia,

Czas trwania: 4 dni, Uczestnicy: turyści indywidualni.

Program: Zwiedzanie Davos, wyprawa do browaru na szczycie Monstein, informacja o produkcji piwa i degustacja. Wizyta w wysokogórskiej restauracji Jschalp z degustacją tradycyjnego jabłeczника, Czterodaniowa kolacja regionalna w restauracji pięciogwiazdkowego hotelu "Steigenberger Grandhotel Belvédère", trzydaniowa kolacja w trattorii „Romeo i Julia”, pełny program wellness w oazie Belvedere-Vital. Uczestnicy otrzymują książkę kucharską z receptami mistrzów regionalnej kuchni.²³⁹

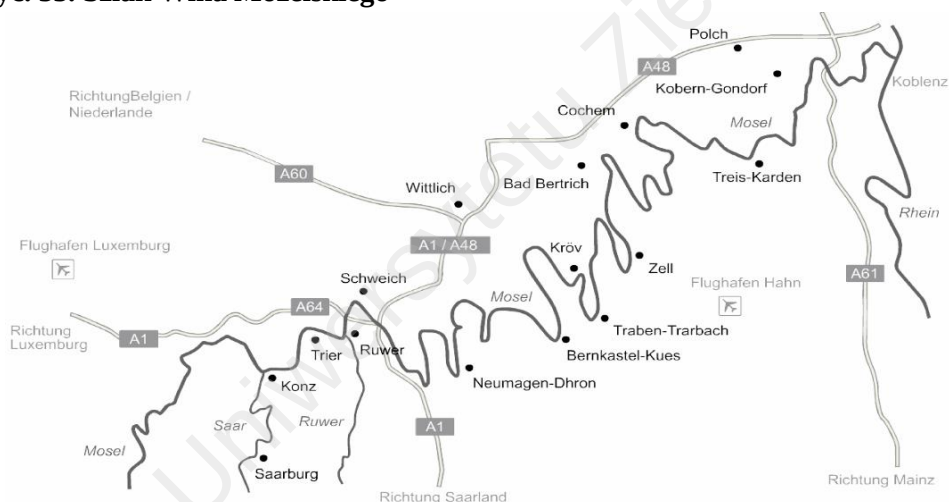
Przykład 2: Szlak tematyczny Wina Mozelskiego (Moselweinstrasse)

Koordynator Szlaku i jego ofert: Mosellandtouristik GmbH „Moselweinstrasse”, Bernkastel-Kues (Niemcy).

Długość szlaku: 250 kilometrów.

Tematyka podróży: wino, kultura, dzieje Rzymian, krajobrazy kultury winnic.

Ryc. 33. Szlak Wina Mozelskiego

Źródło: Portal internetowy Szlaku Wina Mozelskiego (www.mosellandtouristik.de)

Najważniejsze miejscowości: Neumagen-Dhron (najstarsza miejscowość z uprawą wina i zrekonstruowany rzymski statek kupców winnych), Zeltingen (klasztor i piwnice winne), Zamek Eltz, Bremmer Calmont (najbardziej stroma winnica świata), zamek Thorn z historyczną tłocznią wina, Trewir (zwiedzanie historyczne rzymskiego i biskupiego miasta), Cochem (zamek), Koblenca (ujście Mozeli do

²³⁹ Źródło: Katalog internetowy firmy Tchibo direct GmbH (Tchibo-Reisen) - Hamburg, Niemcy. Oferta: Schlemmen in Davos, Autor programu: Nils Kersten, adres oferty: <http://news.ideal.de/news/4988-tchibo-reisen-davos.html>, Data dostępu: 20.11.2007.

Renu). W każdej miejscowości restauracje z wyszynkiem własnego wina, od maja do października w różnych miejscach obrzędy i imprezy związane z winobranieniem lub świętami winiarzy.²⁴⁰

Przykład 3: Podróż kucharska do Toskanii „Smaki Toskanii”

Organizator: Biuro Beverly Grubers Gourmet Traveller (Seattle, USA),

Termin: 14-21 X 2007

Czas trwania: 7 dni,

Prowadzący: kucharze włoscy, winiarz, przewodnicy miejscy.

Uczestnicy: Grupa ograniczona, zamknięcie listy i zdjęcie oferty z chwilą zgłoszenia ostatniego uczestnika. Program wycieczek: Florencja (baza pobytowa, miejsce zajęć szkoleniowych), San Gimignano, Siena, Panzano, Chianti.

W programie także: zajęcia z gotowania potraw kuchni tokańskiej, spacer i wycieczki kulinarne do znanych lokali Toskanii, degustacje wina,

i wódki grappa, zwiedzanie zabytków Florencji, San Gimignano i Sieny, wizyta w zakładzie szewskim, ceramicznym, u kaletnika i malarza akwarel.²⁴¹

Ryc. 34. Podróż kucharska do Toskanii – Smaki Toskanii

Źródło: opracowanie własne na podstawie strony internetowej biura Beverly Gruber s Everyday Gourmet Traveller (www.gourmettravel.com)

2.3.11. Turystyka hobbystyczna i kolekcjonerska

Literatura fachowa: Podstawą do włączania tego rodzaju podróży w zakres turystyki kulturowej są wyraźnie zauważalne edukacyjne aspekty kolekcjonowania

²⁴⁰ Źródło: Deutsche Zentrale für Tourismus e.V. katalog Gruppenreisen in Deutschland 2003/2004 wydane: Frankfurt/m 2003, s. 165: Opis szlaku tematycznego: Moselweinstrasse, s. 165. W bardzo rozbudowanej wersji internetowej wraz z interaktywną mapą, pełną ofertą hotelową, gastronomiczną i winiarską oraz zabytkami i terminami imprez na stronie: www.mosellandtouristik.de.

²⁴¹ Źródło: Katalog na stronie internetowej biura Beverly Gruber s Everyday Gourmet Traveller (adres: <http://gourmettravel.com>, dostęp dnia 20.11.2007, Oferta „The Tastes of Tuscany” adres oferty: <http://gourmettravel.com/content/tuscany.htm>).

[Mikos v. Rohrscheidt 2008a, 162 nn], a także fakt, że wszelka materialna aktywność twórcza pozostaje w ścisłym związku z kulturą. Niektórzy badacze zwracają przy tym uwagę na fakt, że turystyka kolekcjonerska jako aktywność kosztowna i wymagająca koncentracji na jednym temacie oraz znacznego zakresu jego znajomości rzadko tylko przyciąga turystów przypadkowych [Buczowska 2008, s. 62].

Podróże hobbystyczne są typowym zjawiskiem w krajach rozwiniętych. Są one jednym ze sposobów zagospodarowania czasu wolnego przez połączenie osobistego zamiłowania uczestników z imprezą turystyczną, w której programie to właśnie zamiłowanie może znaleźć swoje ujście. Toteż liczba tego typu wypraw i ich uczestników rośnie wprost proporcjonalnie do ilości czasu wolnego osób pracujących w danym kraju, poziomu ich zarobków, wreszcie także powiększania się liczby sprawnych fizycznie emerytów. Te właśnie dwie grupy ludzi: dobrze zarabiający zatrudnieni oraz aktywni życiowo emeryci, stanowią potencjalny krąg konsumentów turystyki hobbystycznej.

Tematyczne spektrum zainteresowań ludzkich jest bardzo szerokie. Odpowiednio do niego bardzo szeroka jest oferta turystyki hobbystycznej: sięga ona od wypraw wysokogórskich czy podwodnych (zaliczających się do turystyki kwalifikowanej), poprzez wyprawy geologiczne²⁴² czy przyrodnicze (zaliczamy je w ramach turystyki kulturowej raczej do wypraw przyrodniczych) aż po wycieczki w celu zbierania grzybów lub wędkowania (co można umieścić w szerszych ramach turystyki wypoczynkowej). Jednak bardzo znaczna część hobbystów wykazuje silne zainteresowanie zbieraniem cennych lub rzadkich przedmiotów (np. monet, znaczków pocztowych, oryginalnych opakowań), obiektami kultury technicznej i pozostałej kultury materialnej (np. starymi pojazdami, maszynami, techniką lotniczą i morską, sprzętem wojskowym, technikami rzemieślniczymi, itd.) oraz aktywnością artystyczną lub rzadkimi umiejętnościami (np. malowaniem, rzeźbiarstwem, tańcem tradycyjnym i in.). Ofertę odpowiadających takim potrzebom czasu wolnego podróży hobbystycznych można zaliczyć do wypraw kulturowych w sensie szerszym. Bez wątplenia można to uczynić wówczas, gdy celem wyprawy jest właśnie obcowanie (i głębsze zapoznanie się) z dobrami kultury materialnej. Ta właśnie grupa wypraw hobbystycznych może być określona mianem turystyki kulturowo-hobbystycznej.

²⁴² Wyprawy o tym charakterze są oferowane także w Polsce: Por. np. Starostwo Powiatowe w Zawierciu, Strategia rozwoju turystyki w powiecie Zawierciańskim, Zawiercie 2004, s. 50. Strona internetowa Starostwa: Adres internetowy: www.ezawiercie.pl/adds/StratRozwTurPow.pdf (data dostępu: 7 grudnia 2007).

Podróże hobbystyczne to wyprawy, organizowane lub podejmowane w celu realizacji osobistego hobby, poszerzenia wiedzy lub powiększenia umiejętności w zakresie z nim związanym albo powiększenia zasobu prywatnych zbiorów uczestników. O ile przedmiotem zainteresowania są obiekty kultury duchowej lub materialnej, podróże hobbystyczne są częścią turystyki kulturowej.

Z powyższej definicji wynika, że na wyprawy hobbystyczne składa się kilka różnych typów podróży, odpowiednio do rodzaju hobby i preferencji uczestników albo rodzaju oferty turystycznej.

Pierwszym z nich będą wyprawy podejmowane w celu praktykowania hobby, niemożliwego do zrealizowania w miejscu zamieszkania (np. prowadzenia zabytkowych pojazdów, przejażdżek historyczną koleją itd.). Kontakt uczestników takiej wyprawy z przedmiotem ich zainteresowania dokonuje się za pomocą jego rzeczywistego wykorzystania, a także poprzez pokazy lub nadzorowaną przez fachowców eksploatację sprzętu (np. osobiste prowadzenie lokomotywy lub zabytkowego pojazdu udostępnionego przez muzeum). Można ten typ wycieczek określić nazwą **hobbystycznej wyprawy aktywnej**.

Drugi typ wyjazdów to wycieczki podejmowane dla zapoznania się z interesującymi uczestników przedmiotami lub kolekcjami. Ich spotkanie z nimi dokonuje się głównie za pomocą prezentacji, zwiedzania, pokazu, czasem także praktycznego użycia na miejscu (zwiedzanie lokomotywni, przejażdżka lokomotywą lub pociągiem retro, itd.). W takim przypadku mamy do czynienia z **hobbystyczną wyprawą poznawczą**.

Jeszcze inne podróże służą praktycznej nauce w zakresie hobby, służącej albo opanowaniu podstaw tworzenia albo dalszemu doskonaleniu własnych umiejętności. Realizacja hobby dokonuje się tam przez udział uczestnika w seminariach, kursach, warsztatach praktycznych (np. malowania, rzeźby, rzemiosła), odbywających się pod kierunkiem uznanych fachowców w tej dziedzinie. O ile wyprawy tego typu nie są odbywane w ramach szkolenia w wykonywanym lub wyuczonym zawodzie, ich uczestnicy są zaliczani do turystów a ich aktywność tego rodzaju do turystyki hobbystyczno-kulturowej. Ten typ wyjazdów można określić mianem **hobbystycznych podróży szkoleniowych**.

Organizowane są wreszcie grupowe lub prywatne podróże kolekcjonerów, podejmowane w celu udziału w jarmarkach, aukcjach, wystawach, prezentacjach kolekcji oraz dla poszukiwania interesujących ich przedmiotów. I te także, ponieważ służą bezpośrednio uprawianemu przez nich ulubionemu zajęciu, należy zaliczyć do wypraw hobbystycznych, określimy je tutaj mianem **wypraw kolekcjonerskich**.

W zależności od przedmiotu zainteresowań i jego natury wyprawa może także łączyć cechy kilku spośród wyróżnionych powyżej gatunków. Dotyczy to zwłaszcza podróży organizowanych dla osób mniej zaawansowanych. Ponieważ program takich imprez stawia sobie za zadanie wprowadzenie uczestników do uprawiania hobby, zachętę do oddania się temu zajęciu lub ukazanie różnych możliwości jego realizacji, składa się on z różnorodnych elementów.

Program podróży hobbystycznych niekoniecznie jest monotematyczny. W związku z faktem, że liczne wystawy czy aukcje organizowane są w większych miejscowościach, zaś interesujące ten krąg ludzi muzea lub skanseny techniczne znajdują się w regionach o dużym nasyceniu innymi atrakcjami turystycznymi, hobbysci chętnie przyjmują urozmaicenie swojego „specjalistycznego” programu o elementy turystyki miejskiej lub regionalnej, o inne wątki tematyczne lub o wyprawy przyrodnicze. To ostatnie jest akceptowane tym chętniej, gdy grupy turystów hobbystycznych pochodzą z dużych miast i nie mają codziennego kontaktu z pięknem natury czy jej osobliwościami.

W związku z intensywnymi kontaktami wzajemnymi, wynikającymi z uprawiania wspólnego hobby, zorganizowane grupy hobbystyczne wykazują często dość wysoki stopień integracji. Wynika on nie tylko ze wspólnoty zainteresowań – w licznych przypadkach uczestnicy tych grup rekrutują się nawet z jednego lokalnego stowarzyszenia lub związku, w którym realizują swoje zainteresowania. Dlatego grupy te nie wymagają najczęściej wzmożonych zabiegów integracyjnych i tylko rzadko powstają w nich konflikty typowe dla grup turystycznych o przypadkowym składzie.

Osoby organizujące i prowadzące wyprawy hobbystów muszą spełniać szczególne wymagania. Naturalnym jest, że ich orientacja w przedmiocie hobby powinna być więcej niż przeciętna. Nawet jeśli większość zadań związanych z przedmiotem zainteresowania uczestników grupy przypadnie przewodnikom obiektowym lub innym fachowcom, pilot lub przewodnik, pozostający z grupą przez znacznie dłuższy czas musi umieć nawiązać dobry kontakt z uczestnikami na okres trwania wyprawy i brać udział w ich rozmowach. Oczekuje się też od niego, że będzie umiał udzielić podstawowych informacji dotyczących na przykład interesujących uczestników podróży obiektów i przedmiotów w kraju lub regionie odwiedzanym, nie objętych programem wycieczki. Nie są też rzadkością dodatkowe pytania, zadawane przez uczestników już po opuszczeniu zwiedzanego obiektu. W przypadku grupy obcojęzycznej niezwykle istotne staje się wymaganie bardzo sprawnego posługiwania się przez prowadzącego językiem obcym. Oprócz zwykłego zadania udzielania informacji krajoznawczej musi on dobrze orientować się w specyficznym słownictwie, a nawet w technicznym żargonie związanym

z przedmiotem zainteresowania grupy. Nader często będzie musiał także wystąpić w roli tłumacza, gdy oprowadzający grupę lub dokonujący pokazu fachowiec nie będzie znał wystarczająco dobrze języka gości.

Główne destynacje turystyki hobbystycznej. W Europie i w Polsce: Z uwagi na specyficzny charakter tego rodzaju turystyki i jego niezwykle szerokie spektrum niemożliwym jest ustalić najpopularniejsze kierunki wypraw tego typu. Ograniczymy się zatem do podania przykładowych destynacji podróży hobbystycznych, które mogą być zakwalifikowane do kulturowych (zatem nie zaliczymy np. łowiectwa, jeździectwa i hobby sportowych lub czysto rekreacyjnych). Dla **hobbystów kolei:** kursujące linie kolejowe „retro”, jak np. „Der Rasende Roland” na Wyspie Rugii albo linia kolejowa w Crailsheim (Niemcy), Żnińska Kolej Powiatowa (wąskotorówka), skanseny parowozów jak np. w Chabówce, Kościerzynie, czynne parowozownie (jak w Wolsztynie), lokomotywownie i zakłady naprawcze. Dla miłośników **starych samochodów:** zjazdy posiadaczy, rajdy zabytkowych samochodów (i ich trasy, jak np. Rajd Pogoni w Podlaskiem), giełdy wystawiające je na sprzedaż a także muzea motoryzacji (jak w Otrębusach – samochody, Jaworzynie Śl. – motory). Dla **filatelistów** lub **numizmatyków:** wyprawy do miejsc, gdzie mieszczą się stałe wystawy i giełdy znaczków) i organizowane są targi filatelistyczne (Wiedeń, Sindelfingen, Berlin, Monachium) lub numizmatyczne (Targi „Numismata International” - Monachium, Berlin, Frankfurt/M). Także **modelarze** mają swoje targi i giełdy oraz wystawy (np. Faszination Modellbau – Sinnsheim). Ponadto duża część zwolenników podróży do obiektów przemysłu i techniki a także obiektów militarnych traktuje te wyjazdy jako część swojego hobby (np. zbierania kolekcji sprzętu militarnego).

Profil typowego uczestnika: Najczęściej mężczyźni w średnim i starszym wieku, przy czym z wiekiem czas poświęcany na hobby rośnie. W krajach europejskich uczestnicy tych wypraw są często zorganizowani (wspólne wyprawy stowarzyszeń itp.) i posiadają regularne programy wyjazdów, rozpisane na dłuższe okresy, a także określone terminy (np. targi, wystawy, coroczne rajdy starymi pojazdami itd.). Stąd grupa ta należy do najbardziej przewidywalnych i stałych wśród konsumentów turystyki.

Szczególne wymagania: Pełna realizacja programu w szczegółach, dotyczących hobby (poszczególne punkty programu są dla niektórych osób decydującym motywem ich wyjazdu). Chętnie widziany dostęp do możliwie wszystkich eksponatów, urządzeń, modeli, prezentacje, pokazy, wyjaśnienia w wykonaniu specjalistów na miejscu. Możliwość zakupu na miejscu fachowej literatury na jak

najlepszym poziomie graficznym i językowym, a także elementów niezbędnych do uprawiania hobby (np. modeli, materiału) lub przedmiotów do osobistych kolekcji. Mile widziane rozmaite certyfikaty, zaświadczenia pobytu itd.

Szczególna wrażliwość: Uczestnicy tych wypraw nie przejawiają szczególnego, grupowo specyficznego rodzaju wrażliwości.

Wymagania wobec prowadzącego grupę: Jeśli pilot nie jest merytorycznym przewodnikiem wycieczki, wystarczy dobra orientacja w przedmiocie hobby i wiedza porównawcza (np. gdzie odbywają się podobne wystawy). Jeśli jego zadanie obejmuje prowadzenie podczas zwiedzania zakładów czy specjalistycznych kolekcji – pożądana jest wiedza fachowa (studia lub zawodowe zajmowanie się przedmiotem) albo długoletnie uprawianie samego hobby.

Przykład 1: Wycieczka „Śladami Parowych Piękności”

Organizator: Biuro Podróży KulTour.pl, Poznań (Polska).

Termin: według zamówienia,

Czas trwania: 5 dni.

Prowadzący: polski pilot niemieckojęzyczny, personel lokomotywowni i muzeów kolejowych.

Uczestnicy: 35-40 osób.

Program: Wolsztyn

(Parowozownia) – Jaworzyna

Śląska (Muzeum Przemysłu i Kolejnictwa na Śląsku) –

Gniezno (warsztaty naprawcze parowozów) – Wenecja

(Muzeum Kolei

Wąskotorowych) – Poznań –

Pruska Kolej Wschodnia).

Ryc. 35. Podróż: Śladami Parowych Piękności

Źródło: www.kultour.pl (1 maja 2010)

W Programie: zwiedzanie obiektów i specjalistyczne prowadzenie po pojazdach, uczestnictwo w naprawie i wymianie części lokomotywy, przejażdżka wąskotorówką i (3-krotnie) pociągiem normalnotorowym ciągniętym przez parowóz.²⁴³

²⁴³ Źródło: Katalog Biura KulTour.pl na Targi ITB Berlin za rok 2006, s. 17, oferta: Auf der Spur der Dampfschönheiten. Wyd. KulTour.pl, Poznań, 2006.

Przykład 2: Kurs malowania ikon

Organizator: Instytut Notre Dame de la Route, Villars sur Glane, Szwajcaria.

Termin: 23-28 wrzesień 2007,

Czas trwania: 7 dni.

Prowadzący: Abraham K. Selig, teolog, malarz, autor książek o ikonach.

Uczestnicy: ograniczona liczba osób (nie podana), początkujący i zaawansowani.

Program: Zajęcia teoretyczne: teologia ikony, symbolika ikony, pokazy różnych technik malowania ikony. Warsztaty praktyczne: techniki malowania ikony temperą, techniki złocenia ikony. W ramach oferty: Zakwaterowanie i wyżywienie.²⁴⁴

2.3.12. Regionalna turystyka kulturowa

Literatura fachowa: Rolę regionalnych odrębności i ich wpływ na formułowanie oferty w turystyce kulturowej zauważa i doceniają i szerzej analizują Lindstädt [1994] Schwegmann [2001, s. 3] i Wiesner [2010]. Zwiedzanie przez turystów własnego regionu L. Turos [2004, s. 31nn] nazywa „turystyką małych ojczyzn” i zalicza je zdecydowanie do turystyki edukacyjnej, umożliwia ono bowiem uświadomienie sobie kulturowego bogactwa obszaru ich pochodzenia, odkrycie wartości artystycznych, moralnych i społecznych, kształtuje duchowy związek z ich miejscem na ziemi i pozytywnie rozumiany patriotyzm lokalny. Regiony, posiadające wyraźną tożsamość kulturową jako potencjalnie interesujące cele wypraw turystycznych oraz najczęstsze formy organizacji tych podróży analizuje Mikos v. Rohrscheidt [2009c]. W krajach uważanych od dawna za atrakcyjne pod względem turystycznym, wskutek znacznego stopnia ich dokonanej już eksploracji przez znaczną grupę turystów kulturowych, popularnością w ramach turystyki przyjazdowej cieszą się wyprawy regionalne, posiadające często charakter podróży studyjnych [Mikos v. Rohrscheidt 2009a, s. 137]. Analiza regionów jako odrębnych celów turystyki kulturowej jest przedmiotem monografii pod redakcją D. Orłowskiego i E. Puchnarewicz [2010].

Regionalna turystyka kulturowa obejmuje podróże o charakterze turystycznym, które podejmowane są z motywów kulturowych lub edukacyjnych, a których celem jest konkretny region historyczny lub kulturowy.

²⁴⁴ Źródło: Strona Internetowa Instytutu Duchowości Notre Dame de la Route: www.ndroute.ch/de, adres oferty autora: www.ikonenmalen.de (dostęp: 7 grudnia 2007).

Kryterium kulturowej motywacji organizatorów i/lub uczestników wypraw odnosi się do podstawowej, przyjętej przez nas definicji podróży kulturowych (rozdział 1.4.7). Oznacza to, że aby zorganizowana wycieczka, której celem jest konkretny region, mogła być uznana za wyprawę kulturową, jej program powinien w przeważającym stopniu być ukierunkowany na konfrontację uczestników z walorami kultury wysokiej lub popularnej, albo na powiększenie ich wiedzy (w tym wypadku o regionie docelowym). Z kolei w przypadku uczestników indywidualnych (prywatnych) wycieczek te walory lub motywy edukacyjne powinny być rozstrzygającym argumentem dla podjęcia podróży. Określenie tej grupy wypraw jako regionalnej turystyki kulturowej pozwala odróżnić je od innych podróży turystycznych, których celem może być konkretny region geograficzny, motywacją zaś ich podjęcia jest na przykład wypoczynek, uprawianie sportu, poprawa zdrowia lub rozrywka.

Pojęcie regionu (historycznego lub kulturowego), używane przez nas dla wyodrębnienia i opisu tej grupy podróży, nie musi być tożsame z regionem turystycznym. Powszechnie przyjęte w opracowaniach dotyczących turystyki pojęcie regionu turystycznego dokonuje jego wyodrębnienia najczęściej na podstawie kryteriów czysto geograficznych, na przykład jako „jednorodnych obszarów, wyróżniających się z otoczenia cechami naturalnymi lub nabytymi”²⁴⁵. Tak pojmowane regiony wyodrębniane bywają bowiem najczęściej dla potrzeb masowej turystyki rekreacyjnej, ich granice często nie pokrywają się np. z zasięgiem regionów historycznych²⁴⁶. Turystyka kulturowa, wynikająca z odmiennych motywów i kierująca się ku innym celom, musi przyjąć inne pojęcie regionu²⁴⁷. Jest to region historyczny, wyodrębniony na podstawie wspólnych dziejów

²⁴⁵ Por. Gołembski 2002a, s. 91-92. Autor podawszy tę definicję regionu turystycznego konkretyzuje ją w dalszym wywodzie: „(...) region turystyczny to taki obszar, który charakteryzuje się atrakcyjnymi walorami turystycznymi, głównie naturalnymi oraz odpowiednim zagospodarowaniem, na którym koncentruje się ruch turystyczny. Ważna cechą, określającą każdy region, w tym również turystyczny, jest jego wewnętrzna spójność i powiązanie, których intensywność wyznacza granice regionu”.

²⁴⁶ Dobrym przykładem jest choćby wydzielenie przez polskie opracowania turystyczne regionu nadmorskiego (Wybrzeża) i regionu Pojezierza Pomorskiego na podstawie typu środowiska geograficznego, podczas gdy ze względów historycznych i kulturowych na tym terytorium wyodrębnia się Pomorze Szczecińskie (Zachodnie) i Pomorze Gdańskie, obejmujące nie tylko strefę nadbrzeżną, lecz całe historycznie i kulturowo ukształtowane krainy [por. Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J., 2002, s. 272]. Na temat regionalizacji dla potrzeb turystyki i stosowanych w niej kryteriów zob. także szerokie opracowanie Z. Kruczka „Podział Polski na regiony turystyczne”, zamieszczone w: [Kruczek 2007 na s. 69-78].

²⁴⁷ Dobrym punktem wyjścia do określenia regionów dla potrzeb turystyki kulturowej, zgodnie z kryteriami historycznymi lub kulturowymi może być bardzo ogólna koncepcja analityczna regionu autorstwa Z. Chojnickiego: „region oznacza jednorodny obszar występowania pewnej cechy lub zespołu cech istotnych z punktu widzenia określonego przedmiotu badawczego” [por. Chojnicki: 1996, s.8].

i wynikających z nich typów więzi społecznych, zwyczajów, tradycji, odrębności językowych, sposobów budowania itd. lub region (czy też mikroregion) kulturowy, z wyraźnie dominującymi wspólnymi dla całego obszaru zespołami cech kultury duchowej (np. wyznanie religijne, tradycje ludowe i. in.) i materialnej (np. styl budownictwa ludowego, kuchnia regionalna itd.) lub innych cech wyodrębniających go kulturowo (pochodzenie etniczne mieszkańców, gwary regionalne itd.). Tak określony region posiada wyraźną tożsamość kulturową i z tego powodu może być interesującym celem wypraw turystycznych. Jego atrakcyjność rośnie, jeśli na jego terenie znajdują się liczne i znane miejscowości i obiekty dziedzictwa kulturowego, przyciągające turystów lub gdy prowadzona jest konsekwentna promocja turystyczna regionu we własnym kraju i za jego granicami.

Podróże ukierunkowane na zwiedzanie regionów należą - obok krótkich wypraw monofinalnych²⁴⁸ (zwłaszcza wypraw miejskich) i dłuższych wycieczek tematycznych – do najpopularniejszych form turystyki kulturowej. Ma to swoje wielorakie przyczyny, zarówno kulturowej jak i ekonomicznej natury. Dla pełniejszego zrozumienia roli regionu w kulturze i turystyce wypada je tutaj wskazać.

Istnienie w danym kraju specyficznych, silnie wyodrębnionych kultur regionalnych²⁴⁹ jest zdaniem niektórych badaczy podstawą sukcesu turystyki kulturowej w tym kraju w ogóle. Według nich to właśnie trwające wiele pokoleń współzycie ludzi na wspólnym terytorium, powstałe w jego trakcie więzi historyczne, odrębności językowe lub gwarowe, wytworzone lokalne tradycje i zwyczaje, kultura budowlana czy kulinarna, ludowa sztuka, muzyka lub literatura – są podstawą dla poszukiwania impulsów turystyki kulturowej, a co za tym idzie, konkretnych ofert podróży.

Z drugiej strony przyjazdowa turystyka kulturowa ma wymierny wpływ na rozwój gospodarczy wielu regionów. Wykorzystuje ona przecież istniejący potencjał kulturowy (w tym atrakcje i ludzkie zdolności, miejscowe oferty kulturalne), a także najszerzej rozumianą infrastrukturę turystyczną i wszelkie inne oferty spędzania wolnego czasu. Tym samym turystyka stwarza dodatkowy popyt, dzięki któremu utrzymywane są dotychczasowe miejsca pracy w tym sektorze, a także generowane nowe. Czyniąc odrębność kulturową regionu motywem

²⁴⁸ Wyprawy monofinalne to podróże, odbywane do jednego głównego celu, w przypadku zorganizowanej grupowej wyprawy kulturowej celowi temu z reguły podporządkowane są i tematycznie mu odpowiadają wszystkie pozostałe elementy programu podróży.

²⁴⁹ Por. Schwegmann [2001, s.4], więcej na temat znaczenia regionów dla turystyki kulturowej w: Lindstädt [1994].

przyciągającym kulturowych turystów turystyka przyczynia się także do wzmocnienia regionalnej świadomości wśród mieszkańców i wspiera przez to działania zmierzające do zachowania i pielęgnowania lokalnych tradycji, zabytków, więzi międzyludzkich – czyli ich własnej, regionalnej tożsamości.²⁵⁰

Najczęstszymi sposobami realizacji kulturowej turystyki regionalnej są: a) wielodniowe wyprawy zorganizowane i zdefiniowane jako turystyczno-kulturowe wyprawy regionalne (np. jako wyprawa po Toskanii, Małopolsce), b) regionalne wyprawy studyjne [por. Mikos v. Rohrscheidt, 2009a, s. 137-139, 2010, s. 80-81], c) zorganizowane grupowo lub indywidualne podróże po szlakach regionalnych [2010, s. 83-85] oraz d) pobyty turystów w mikro(regionie) jeśli na podstawie przeważających ilościowo elementów można określić ich charakter jako turystyczno-kulturowy [s.81-83]. W tych ostatnich coraz znaczącą rolę zaczynają odgrywać przygotowywane i wykorzystywane przez turystów pakiety lokalne, składające się z modułów odnoszących się do walorów kulturowych.

O ile zdefiniowanym celem imprez turystyki regionalnej jest (wyodrębniony w aspekcie historycznym lub kulturowym) konkretny region, to jednak z uwagi na krótkotrwałość podróży i oczywistą niemożność zwiedzenia wszystkich potencjalnie interesujących obiektów na obszarze docelowym, przy grupowych wyprawach zorganizowanych zawsze następuje wybór obiektów i atrakcji dla potrzeb konkretnego programu wycieczki. Wybór taki może dokonać się albo na podstawie bardzo ogólnego kryterium potencjalnej atrakcyjności poszczególnych celów dla możliwie największej grupy turystów, albo przy zastosowaniu ich bardziej specjalistycznego doboru. W pierwszym przypadku podczas **wyprawy regionalnej** następuje ogólna prezentacja (z jednej strony) i zapoznanie się przez uczestników (z drugiej strony) z najważniejszymi lub potencjalnie najciekawszymi obiektami czy innymi walorami turystycznymi regionu. W drugim przypadku na skutek zastosowania doboru tematycznego powstają oferty, które można by określić mianem **monotematycznych podróży regionalnych**.²⁵¹ W jednym i drugim typie wycieczek ważne jest jednak uwzględnienie regionalnego dziedzictwa kulturowego czy kultury duchowej lub materialnej. Ponieważ kulturowe wyprawy regionalne,

²⁵⁰ Szerzej o pozytywnym wpływie turystyki kulturowej na tożsamość regionalną: [Lindstädt 1994].

²⁵¹ Przykładami takich podróży mogą być m.in. monotematyczne wyprawy regionalne, ukierunkowane tylko na jeden aspekt kulturowy regionu, jak „Ślady Średniowiecza w Bawarii” [Becker C., Steinecke 1997, s. 98]. Oferty tego typu, z uwagi na swoje wyraźne ukierunkowanie i głębsze z reguły zainteresowanie uczestników tematem wymagają starannego doboru celów, odpowiedniego poziomu merytorycznego programu i personelu oraz często korzystają z elementów specjalistycznego przewodnictwa, wykładu i innych typowych dla podróży studyjnych, co powoduje, że granica między oboma typami wypraw staje się płynna. Organizatorzy grupowych wypraw monotematycznych wykorzystują także często ofertę tematycznych szlaków regionalnych jako gotowy program dla swoich wycieczek.

w odróżnieniu od zwykłych krajoznawczych wycieczek objazdowych ukierunkowane są na zapoznanie uczestników z autentyczną kulturą regionu docelowego, dobór celów tworzących program takich wypraw musi kierować się w szczególności kryterium ich znaczenia dla regionalnej tożsamości historycznej i kulturowej, a nie tylko ogólnej atrakcyjności.

Istotnym i bardzo pożądanym elementem kulturowych wypraw regionalnych jest dialog kulturowy pomiędzy uczestnikami tych podróży a mieszkańcami regionu. Tylko w sytuacji spotkania z autentycznymi reprezentantami regionalnej kultury (jak ludzie mówiący autentyczną gwara, zajmujący się sztuką ludową, wytwórcy regionalnych produktów, opiekunowie obiektów kulturowych, członkowie stowarzyszeń i zespołów pielęgnujących lokalne tradycje i inni) może dojść do prawdziwej, głębiej przeżytej konfrontacji z autentyczną kulturą regionu²⁵².

Ze względu na z reguły wysoki stopień zainteresowania regionem docelowym, jego dziejami i kulturą wśród uczestników kulturowych wypraw regionalnych oraz z uwagi na potrzebę aktywnej animacji i dialogu pomiędzy gośćmi a gospodarzami, prowadzący grupy tego typu powinni posiadać dogłębną znajomość historii i kultury regionu docelowego, w tym jego obyczajowości, a także w jak najwyższym stopniu opanować praktyczną umiejętność posługiwania się językiem (gwarą) regionu. Idealną sytuacją jest, jeśli prowadzący taką grupę sam jest mieszkańcem regionu docelowego lub z niego pochodzi. W takim przypadku i dzięki jego osobie pożądaný przez uczestników dialog kulturowy dokonuje się przez cały czas trwania wyprawy.

Z punktu widzenia organizacji wypraw turystyka regionalno-kulturowa posiada także swoje specyficzne formy. Ukierunkowanie regionalnych wypraw kulturowych na liczne cele w obrębie regionu docelowego jest przyczyną popularności dwóch podstawowych strategii budowy ich programów. Jedną z nich są tradycyjne **wycieczki objazdowe**, poruszające się zgodnie z obraną trasą z codzienną lub częstą zmianą miejsc zakwaterowania, druga zaś, którą można

²⁵² Por. Lindstädt, 1994, s. 13. Autorka, uważając, że właśnie turystyka regionalna jest właściwą formą turystyki kulturowej, definiuje ją w sposób, podkreślający rolę dialogu międzykulturowego: „turystyka kulturowa jest taką formą oferty w turystyce, która usiłuje przybliżyć zainteresowanemu na poznanie odwiedzającemu specyficzne cechy i wydarzenia kulturowe w danym regionie i za pomocą odpowiednich środków przekazu pozwolić mu wejść w kontakt z nimi. Za specyficzną cechą kulturową uchodzi to, co tworzy zrozumienie u zwiedzających dla zwiedzanego regionu, objaśnia tło kulturowe oraz pozwala doświadczyć treści dotychczas nieznanych. Turystyka kulturowa jest ukierunkowana na pośredniczenie pomiędzy dawnym a dzisiejszym stylem życia mieszkańców regionu docelowego w ich społecznym i ekonomicznym otoczeniu, włączając w to ich otoczenie materialne i sposób budowania.” (tłumaczenie własne).

by określić mianem **wypraw „gwiazdzistych”**²⁵³ wykorzystuje jedną lub dwie miejscowości jako bazę wypadową i podejmuje z niej (z nich) krótkie, kilkugodzinne lub jednodniowe wyprawy do pozostałych celów w obrębie regionu. Zmniejsza to efekt znużenia turystów wielokrotnym zakwaterowywaniem i wykwaterowywaniem w miejscach noclegów oraz daje im szansę lepszego „zadomowienia się” w miejscu pobytu w regionie docelowym na przykład przez podejmowanie indywidualnych spacerów wieczornych.

Główne destynacje turystyki regionalnej. W Europie: Dominują regiony wyraziste kulturowo (wysoki poziom odrębności, silne tradycje) lub z bardzo specyficznym przebiegiem historii. Przykładami mogą być: Toskania, Veneto, Piemont, Sycylia, Górna Adyga (Włochy), Pireneje francuskie (Rossillon, Nawarra), Prowansja, Burgundia, Korsyka, Bretonia (Francja), Bawaria, Saksonia, Ren Środkowy, Allgäu (Niemcy), Szkocja, Walia (Wlk. Brytania), Siedmiogród (Rumunia), Peloponez, Tessalia (Grecja), Krym, Połtawszczyzna (Ukraina), Nadwoże (Rosja), Flandria (Belgia), Andaluzja, Katalonia, Kastylija, Galicja (Hiszpania), Graubünden (Szwajcaria), Tyrol, Vorarlberg (Austria). **W Polsce:** Podhale, Orawa, Żywiecczyzna, Kaszuby, Podlasie, Ziemia Sejneńska, Kurpie, coraz częściej Opolskie, obszar Gór Świętokrzyskich, Bieszczady, mniej ale z szansami na przyszłość: Pałuki, Rzeszowskie, Ziemia Łowicka, Opoczyńska.

Profil typowego uczestnika: Osoby zainteresowane kulturą ludową i tradycjami to w większości turyści krajowi (poza bardzo znanymi, wymienionymi powyżej europejskimi destynacjami turystyka regionalna odbywa się zasadniczo na terenie własnego kraju). Liczne grupy szkolne podróżują we własnych regionach (w ramach szkolnych programów lub ścieżek edukacyjnych, dotyczących wiedzy regionalnej), znaczną grupę stanowią także wyprawy studenckie, podejmowane w toku studiów kulturoznawczych, etnograficznych, historycznych i innych.

Szczegółne wymagania: Oczekiwane jest spotkanie z autentycznymi świadectwami regionalnej kultury i odrębności (gwara, budownictwo regionalne, muzyka, aspekt kulinarny), chętnie widziane spotkania ze świadkami regionalnej historii lub przedstawicielami kultury (twórcy regionalni, osoby mówiące autentyczną gwarą). Wśród uczestników pojawia się często popyt na pamiątki regionalne (przedmioty

²⁵³ W języku polskim nie istnieje dotąd jednolite określenie dla tego typu wycieczek. Zaproponowana przez nas nazwa „wyprawy gwiazdziste” nawiązuje do terminologii turystyki pieszej, gdzie od lat stosowana jest nazwa „rajdów gwiazdzistych”. Por. np. Lubusko-Saksoński Rajd Gwiazdzisty z roku 2005 – oferowany przez przewodników O/PTTK w Żarach (Adres: Strona Internetowa PTTK, www.przewodnicy.pttk.pl, kalendarz przewodnicki <http://przewodnicy.pttk.pl/start.php?co=kal2005> (dostęp 4 grud-nia 2007).

użytku domowego, stroje regionalne, oryginalne produkty spożywcze, inne) oraz materiał informacyjny w atrakcyjnej formie (albumy).

Szczególna wrażliwość: Brak autentyczności prezentowanych miejsc, przedmiotów, muzyki, proponowanych posiłków może skutkować niezadowoleniem uczestników wypraw.

Wymagania wobec prowadzącego grupę: Bardzo dobra znajomość dziejów regionu, dobra orientacja w dziełach duchowej i materialnej kultury regionu, znajomość gwary regionalnej, orientacja w kuchni regionalnej i specyficznych produktach (także w jakości oferty w tej dziedzinie). Znajomość wielu regionalnych historii, anegdot, legend i związana z tym umiejętność zajmującego opowiadania przydaje się pilotowi podczas prowadzenia wyprawy.

Przykład 1: (typ ogólnej wyprawy regionalnej): **Wyprawa do Andaluzji**

Organizator: Biuro Podróży Marco Polo Reisen, Monachium (Niemcy).

Termin: kwiecień-wrzesień 2006, luty-marzec 2007.

Czas trwania: 10 dni.

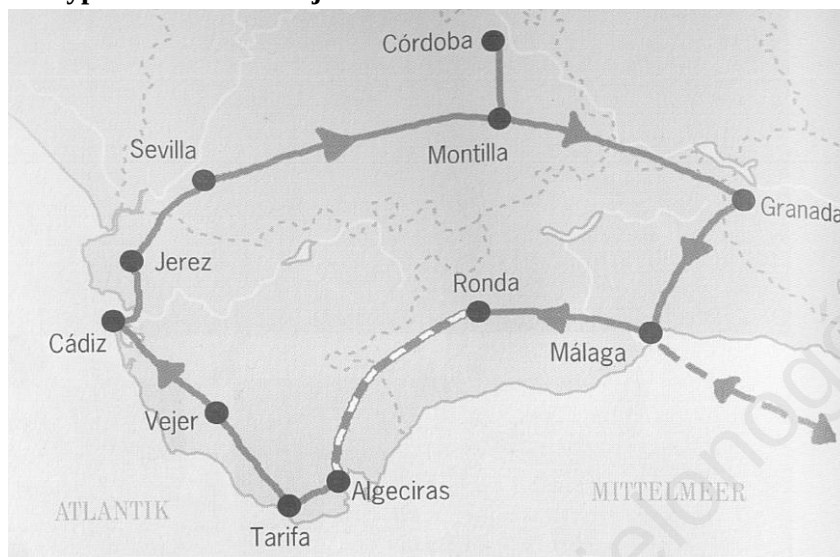
Uczestnicy: Grupa 12-22 osób.

Prowadzący: niemieckojęzyczny miejscowy wyspecjalizowany pilot regionalny.

Program: Malaga – Ronda - Algericas – Tarifa – Vejer - Cadiz – Jerez – Sevilla – Cordoba – Montilla – Granada – (Malaga).

W Programie m.in.: Muzeum Picassa, mauretańskie miasto w Ronda, udział w tradycyjnej corridzie, odwiedziny w szkole jazdy dworskiej, wizyta w andaluzyjskiej wytwórni Cherry, nauka tańca w szkole flamenco, degustacja andaluzyjskiego wina, w tradycyjnych restauracjach potrawy regionalnej kuchni mauretańskiej i hiszpańskiej, multimedialny historii architektury w Andaluzji, wizyta w gaju oliwnym i tłoczni oliwy z degustacją. W każdej historycznej miejscowości zwiedzanie zabytków i najciekawszych atrakcji.²⁵⁴

²⁵⁴ Źródło: Katalog Biura Podróży Marco Polo Reisen „Meine Entdeckung” na rok 2006-2007, wyd. München 2006, s. 70-71.

Ryc. 36. Wyprawa do Andaluzji

Źródło: Katalog Biura Podróży Marco Polo Reisen „Meine Entdeckung” na rok 2006-2007

Przykład 2: (typ monotematycznych podróży regionalnych) Oferta turystyki regionalnej Śląska

Autor oferty: Wspólne przedsięwzięcie Dolnośląskiej Organizacji Turystycznej, Opolskiej Organizacji Turystycznej, Śląskiej Organizacji Turystycznej.

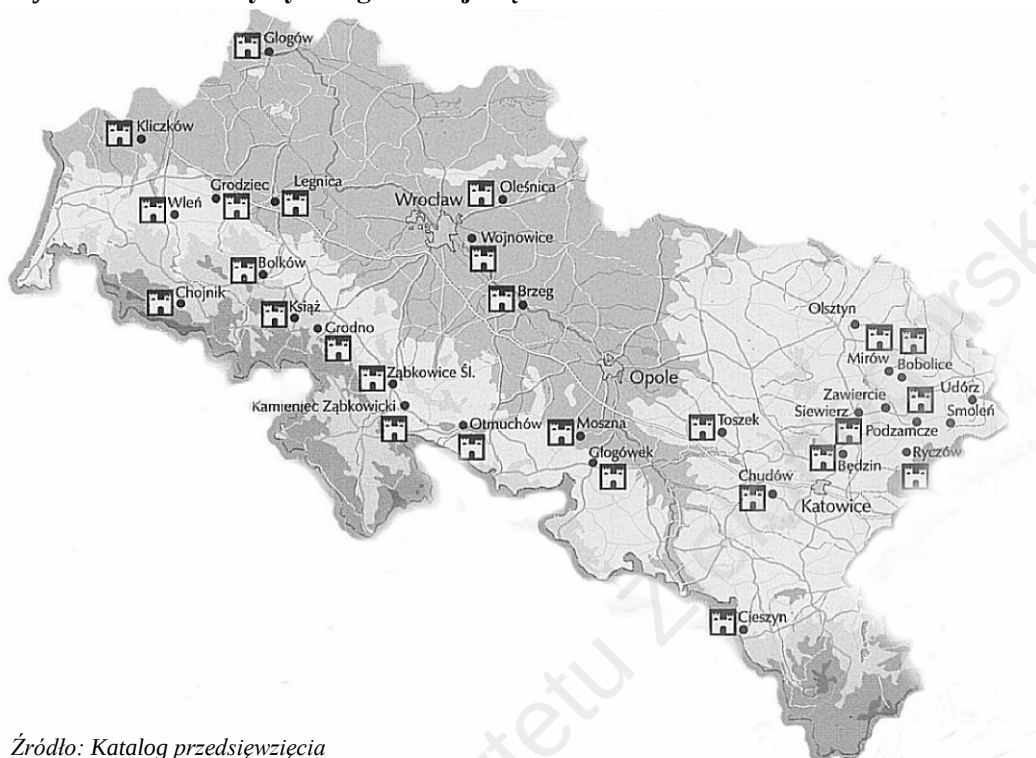
Termin: zgodnie z wyborem turysty.

Katalog na rok 2007.

Uczestnicy: turyści indywidualni i grupy turystyczne

Program: Katalog proponuje tematyczne zwiedzanie regionu śląskiego zgodnie z dziewięcioma przedstawionymi szlakami: Szlakiem Starych Zamków, Szlakiem Pereł Architektury, Szlakiem Architektury Sakralnej, Szlakiem Turystyki Pielgrzymkowej, Szlakiem Kurortów, Szlakiem Chronionej Natury, Szlakiem Zabytków Techniki, Szlakiem Budowli Podziemnych oraz Szlakiem Zbiorów Muzealnych. (Osobno przedstawiona jest oferta aktywnej turystyki). Każdy ze szlaków przedstawiony jest za pomocą osobnej mapki trzech śląskich województw i opisów turystycznych wszystkich miejscowości czy obiektów tworzących go, ilustrowanych zdjęciami. Załączona jest lista regionalnych touroperatorów każdego z trzech województw z adresami internetowymi, umożliwiającą kontakt i skorzystanie z konkretnej oferty.²⁵⁵

²⁵⁵ Źródło: Katalog (niemieckojęzyczny) „Themenrouten Schlesiens”, wyd. przez: Dolnośląską Organizację Turystyczną (DOT), Opolską Organizację Turystyczną i Śląską Organizację Turystyczną (ŚOT). Wykonawca i wydawca Katalogu: Agencja Reklamowa „mirwal art”, Wrocław, 2007. s. 1-22.

Ryc. 37. Oferta turystyki regionalnej Śląska

Źródło: Katalog przedsięwzięcia

2.3.13. Popularna turystyka eventowa

Jest to grupa podróży turystycznych, których główny lub jedyny cel stanowi aktywne lub bierne uczestnictwo w specjalnie inscenizowanych imprezach o charakterze kulturalnym, mających ograniczony czas trwania i kierowanych ku masowemu odbiorcy. Znaczenie tej formy turystyki dla poszczególnych miejscowości docelowych i ich życia kulturalnego przedstawił szeroko D. Getz w jednym z najszerzych opracowań na temat turystyki eventowej [1997]. Zdaniem Freyera [2000, s. 211] ten typ turystyki eventowej ma swoje źródło w narastającym dążeniu ludzi do konsumpcji przeżyć i wrażeń, jednocześnie jednak w popycie na powiązanie podróży w czasie wolnym z jakąś formą oferty kulturalnej. Typowymi wydarzeniami, przyciągającymi turystów eventowych są festyny miejskie [Weishäupl 2000, s. 287], regionalne święta ludowe [Buczowska, Majchrowicz 2010], koncerty organizowane w wielkich halach widowiskowych i na wolnym powietrzu, imprezy karnawałowe, festiwale [Ratkowska 2010] masowe widowiska o charakterze historycznym lub kulturalnym [Mikos v. Rohrscheidt 2008a, s. 74n;

Buczowska 2009, s. 99]. Z uwagi na wielką różnorodność współczesnych eventów kulturowych, stanowiących magnesy turystyczne i bezpośrednie przyczyny krótkotrwałych migracji turystycznych, trudno ustalić w sposób bardziej szczegółowy jakiś wspólny profil ich uczestników. Wydaje się, także, że także wyprawy zorganizowanych grup, podejmowane li tylko z powodu faktycznej odległości od miejsca zamieszkania uczestników do miejsca odbywania się danego eventu mają tu znaczenie wtórne w stosunku do samego eventu, zatem drugorzędne, najczęściej pełnią wyłącznie funkcję logistyczną, dlatego też wymagania stawiane kierownikom takich wypraw (pilotom wycieczek) odnoszą się tylko do sprawności organizacyjnej.

Z racji tego, że niektóre eventy mają wyraźny charakter inscenizacji historycznych, wyprawy turystyczne podejmowane w celu uczestnictwa w nich mogą być zaliczane do obydwu form turystyki kulturowej: turystyki eventowej i ożywionej historii. Freyer [1997, s.37] skłania się ku włączeniu w obręb tej formy w jej „najszerszym sensie” także wyjazdów na kursy np. malowania, muzyki i tańca. W przypadku wyodrębnienia osobnej formy w postaci turystyki hobbystycznej wydaje się jednak bardziej sensowne zaliczenie tego rodzaju aktywności właśnie do niej.

2.3.14. Inne formy turystyki kulturowej

Poszczególni badacze turystyki wymieniają także szereg innych form współczesnej turystyki kulturowej. Zdaniem autora niekoniecznie istnieje jednak potrzeba ich wyodrębniania. Odstąpienie od tego w ramach niniejszego opracowania ma następujące przyczyny: 1) formy te posiadają charakter mieszany i tym samym mogą być zaliczone do jednej z wyżej wymienionych form, 2) stanowią one (przynajmniej aktualnie) zjawiska o charakterze niszowym a nawet sezonowym, wreszcie 3) lokują się na obrzeżach nawet szeroko rozumianej turystyki kulturowej. W tej grupie są między innymi: turystyka zjawisk paranormalnych, turystyka sztuk walki, turystyka olimpijska, turystyka clubbingowa, podróże do parków tematycznych, turystyka architektury współczesnej, niektóre aspekty turystyki podwodnej (penetracja wraków statków), turystyka sportowa, turystyka martyrologiczna, turystyka do miejsc związanych ze śmiercią (tanatoturystyka)²⁵⁶

²⁵⁶ Obszerną rozprawę na temat tanatoturystyki i jej rozlicznych form oraz destynacji na terenie Polski opublikował S. Tanaś [2008]. W jej kontekście można wnioskować, że o ile motywy znacznej części turystów odejmujących tę formę podróży pozostają w sprzeczności z motywacją typową dla turystyki kulturowej, to jej najpopularniejsze destynacje (miasta, zamki, kościoły, cmentarze) stanowią bez wątpienia klasyczne cele tejże.

,a w jej ramach popularny w ostatnich dziesięcioleciach „dark tourism”), turystyka wojenna (omawiana osobno w stosunku do turystyki miejsc i obiektów militarnych), turystyka ezoteryczna, wreszcie traktowana niezależnie w stosunku do turystyki regionalnej, egzotycznej lub etnicznej turystyka etnograficzna. Niektórym niszowym formom turystyki kulturowej poświęcono odrębne opracowania książkowe: m.in. tanatoturystyce [Tanaś 2013] oraz turystyce martyrologicznej [Berbera 2012].

2.3.15. Problem tzw. turystyki kreatywnej²⁵⁷

W ostatnich latach badacze i autorzy opracowań na temat turystyki kulturowej coraz więcej uwagi poświęcają szeroko rozumianej kreatywności. Niektórzy z nich stosują pojęcie „turystyki kreatywnej” je nawet jako synonim dla określenia „turystyka kulturowa” lub określają ją jako nową odmianę turystyki kulturowej [Buczowska 2010, Nowacki 2011]. Pojawiła się nawet oficjalna definicja turystyki kreatywnej, firmowana przez UNESCO. Zgodnie z nią turystyka kreatywna to „podróż nastawiona na zaangażowane i autentyczne doświadczenie, z aktywnym poznawaniem sztuk pięknych i dziedzictwa lub szczególnego charakteru miejsca, w połączeniu z nawiązywaniem kontaktu z ludnością miejscową i tworzeniem żywej kultury” [UNESCO, *International Conference, 2006*]. Odpowiednio do takiego jej rozumienia i do –najczęściej tylko szacowanego – popytu na takie podróże projektuje się też modele produktowe [por. Nowacki 2011] i biznesowe [por. Żabińska 2012] dla turystyki kreatywnej, przedstawiając je w opozycji do „tradycyjnych” modeli turystyki kulturowej. Takie działania wskazywałyby już na faktyczne istnienie odrębnej turystyki kreatywnej. W kontekście klasyfikacji form turystyki kulturowej rodzi się zatem pytanie: czy należy rozumieć turystykę kreatywną jako pojęcie tożsame z turystyką kulturową, czy jako rozwiniętą postać turystyki kulturowej (angażującą turystów kulturowych w twórcze działanie) czy też jedynie jako wewnętrzną - wyspecjalizowaną - formę niszową turystyki kulturowej? Możliwe jest jeszcze inne ujęcie, mianowicie rozpatrywanie jej raczej jako –pożądaney - obecności kreatywnych elementów i modułów w różnych formach turystyki kulturowej.

Jeśli przyjąć, że pojęcie kreatywności także w naukach o turystyce rozumiemy zgodnie z jego pierwotną łacińską etymologią (creo, creare – tworzyć) – to odpowiedź pojawia się niejako automatycznie. Aktywność w ramach czasu

²⁵⁷ Treść niniejszego fragmentu, poświęconego turystyce kreatywnej, dołączono w III wydaniu. Pochodzi ona w większej części z fragmentu innej publikacji Autora: monografii poświęconej problemom współczesnej turystyki kulturowej w Polsce [A. Mikos v. Rohrscheidt 2013a, s. 95-98].

wolnego, nazywana przez niektórych turystyką kreatywną jest raczej sposobem uprawiania turystyki niż jej odrębną formą. W tym rozumieniu byłaby ona taką realizacją podróżowania, w której obok samej podróży właśnie (uznanej tu za rzeczywistość o charakterze bardziej ogólnym, za ów arystoteleski „genus proximum” - rodzaj wyższy) występuje w skali widocznej aktywność kreatywna, a więc zmierzająca do tworzenia czegoś nowego. Może to być zarówno aktywność artystyczna, jak literacka, rękodzielnicza (wytwarzanie oryginalnych artefaktów), praca koncepcyjna np. w odniesieniu do kreowania krajobrazu przez wykonywanie prac kształtujących środowisko i tak dalej. Tak rozumiana turystyka kreatywna – czy raczej może „kreatywny wymiar” podróżowania – byłaby specyficzną cechą niektórych wypraw turystyki kulturowej. Przy tym na pewno właśnie kulturowej, ponieważ wszystko to, co wychodzi z (pierwotnie) umysłu i ewentualnie (oraz wtórnie) z rąk człowieka można określić jako wytwór kultury. W analizach turystyki kulturowej zauważalne są postulaty „nasycania” jej obszarów recepcji, ofert i aktywności okazjami do doświadczania i rozwijania tak rozumianej kreatywności [Richards, Wilson 2008, t. 3 i t. 4].

W kontekście polskich opracowań fachowych [Buczowska 2010; Nowacki 2011] można zastanawiać się także nad szerszą interpretacją „kreatywności”, wyrażającej się w jakimkolwiek „aktywnym poznawaniu sztuk pięknych i dziedzictwa” [Nowacki 2011, s. 20, za definicją użytą w przez dokument UNESCO]. Tu jednak odchodzi się już od pierwotnej etymologii terminu „kreatywny”. Otóż szereg z tych aktywności, które - obok ściśle kreatywnych – w sensie ścisłym podawane są jako przykłady kreatywności, jak rękodzielnictwo (naśladowcze), muzykowanie, nauka języków, fotografowanie, gotowanie, nauka tańców lokalnych itd. [Buczowska 2010, s. 169] - na pewno nie odpowiada już pierwotnemu terminowi „creare”. Są one nadal działaniem zmierzającym do tworzenia, ale już raczej w znaczeniu: „od-tworzenia” czegoś. To w języku oryginalnym (łacińskim) trzeba by określić raczej jako „facere” - w opozycji do „creare”. Jeśli mianem turystyki kreatywnej określić wszystkie wyjazdy, w których tego rodzaju odtwórcze rodzaje aktywności występują jako zasadniczy (istotny) element programu danej wyprawy albo jako czynnik motywujący do jej podjęcia (jedyny lub decydujący), to w efekcie zmieściłby się w takiej formie znacznie szerszy segment wypraw kulturowych. Jednak w momencie, gdy zacznie się wyodrębniać tę grupę jako osobną formę turystyki kulturowej, pojawi się także widoczna interferencja. W ramach tak rozumianej turystyki kreatywnej znalazłyby się bowiem liczne wyprawy uczestników wszelkich warsztatów rzemieślniczych, podejmowane w celach realizacji ich hobby, określane dotychczas w klasyfikacjach form turystyki kulturowej przez niektórych autorów w tym samą K. Buczowską

[2008] i piszącego te słowa w niniejszej pozycji jako podróże hobbystyczne. Zmieściłaby się w niej także część wyjazdów kulinarnych; tych mianowicie, których uczestnicy nie tylko degustują, ale także np. tworzą (a właściwie odtwarzają) potrawy miejsc docelowych. Do tak rozumianej „turystyki kreatywnej” na pewno dałyby się również włączyć wyjazdy aktorów inscenizacji „żywej historii”. Turystami kreatywnymi staliby się także uczący się języków w miejscu innym niż własne miejsce zamieszkania, jak również liczni uczestnicy turystyki tematycznej, preferujący aktywny sposób zajmowania się swoim „tematem”.

W takim kontekście zdecydowanie bardziej pożyteczne jest posługiwanie się terminem „turystyka kreatywna” nie jako wyróżnikiem odrębnej formy turystyki kulturowej, ale jako wyróżniającym określeniem dla 1) rodzaju przygotowanej oferty lub 2) sposobu realizacji aktywności turystycznej. W tym pierwszym znaczeniu odnosi się on do obecności elementów obejmujących twórczą aktywność turysty w poszczególnych modułach składanej mu propozycji, w szczególności realizowanej w miejscu docelowym, w tym drugim: do stwierdzonego faktu preferowania podczas wyprawy przez daną grupę turystów jakiejś kreatywnej aktywności. Natomiast nie odnosi się ani do rodzaju miejsc docelowych danej wyprawy ani do jej tematyki, z którymi nadal należy wiązać kryteria definiujące formę turystyki kulturowej jako np. miejską, eventową, tematyczną, językową, militarną i tak dalej. Przymiotnikiem „kreatywna” (jako dodatkowym określeniem) mogłyby być tym samym określane zarówno wyprawy hobbystyczne, jak i kulinarne, językowe, eventowe i wiele innych – o ile tylko ich uczestnikom proponowano by jako istotny element grupowego wyjazdu jedną z tak szeroko rozumianych aktywności o charakterze kreatywnym lub z własnej inicjatywy podejmowałiby oni takie w trakcie wyjazdu i oni sami (lub badający ten fenomen) uważaliby je za ważne, współkształtujące charakter całej wyprawy.

W tym świetle ponownie pojawia się zasadnicza kwestia, czy uznawać za kreatywne tylko działania twórcze (oryginalne), czy jednak także odtwórcze. Przy bardzo szerokiej definicji kreatywności można by przecież uznać, że każda podróż indywidualnie zorganizowana byłaby turystyką kreatywną. Mianowicie turysta aktywnie zaangażowany w poznawanie i doświadczanie samodzielnie tworzy... swoją podróż, zarówno jako fizyczny ruch w przestrzeni, jaki zarazem jako przeżycie kulturowe. Wydaje się, że jednak lepiej dla takiego sposobu uprawiania turystyki stosować po prostu określenie turystyki indywidualnej (a nie kreatywnej) i nadal rozumieć go raczej jako sposób realizacji podróży, a nie jako formę turystyki. Ta ostatnia byłaby nadal wyróżniana w rozumieniu preferencji odnoszącej się do rodzaju celów fizycznych (typu atrakcji) czy do wiodącej tematyki programu wyjazdu.

Kreatywny aspekt turystyki kulturowej jest istotny i zapewne jego znaczenie w najbliższych latach nadal będzie wzrastać, będzie on bowiem poszukiwany przez rosnącą liczbę potencjalnych turystów. Jednak nie powinno się uznawać turystyki kreatywnej za pojęcie tożsame z całą turystyką kulturową. Ku temu zdają się zmierzać co prawda niektóre definicje, jak ta z Creative City Network (2006), gdzie każde „zaangażowane, autentyczne doświadczenie związane z uczeniem się (poprzez czynne uczestnictwo) [za: Buczkowska 2010, s. 169] jest turystyką kreatywną. Tylko jak określić i wyważyć owo zaangażowanie? Kiedy uczestnictwo staje się czynne? Kiedy uczestnik tworzy rękami, przelewa myśli na papier, czy kiedy tylko odpowiada na pytanie przewodnika? A może gdy „czynnie słucha” utworu muzycznego: czynnie, bo przecież nie zasypia, a może nawet podejmuje refren słuchanej arii? A może także wówczas, gdy tylko klaszcze po występie, tym samym przecież współtworząc atmosferę całej imprezy. Jak widać nie uda się tego dokładniej określić. Niezależnie od tego utożsamianie pojęć turystyki kreatywnej i kulturowej nie ma sensu również tego powodu, że w logicznej konsekwencji skutkuje wykluczeniem „biernych” turystów z kręgu turystów kulturowych (czy dlatego, że np. nie klaskali?). W końcu bez wątpienia kogoś, kto „tylko” kontempluje wielkie dzieła sztuki w muzeach lub wysłuchuje koncertów w trakcie festiwalu, dla których podjął daleką często podróż, można uznać za turystę kulturowego - i to w sensie ścisłym, jako kulturowo motywowanego - nie zmuszając go przy tym do żadnej „kreatywności” i pozwalając mu po prostu na „chłonięcie” kultury. Chyba, żeby za kreatywną uznać każdą interpretację przyswajanych treści, ale wówczas wszystko, co widzimy i słyszymy, co czytamy i czego dotykamy – już jakoś współtworzymy samym naszym odbiorem. Lecz taka interpretacja wydaje się iść stanowczo zbyt daleko, ponieważ wtedy wszystko w turystyce, w życiu, a nawet w jedzeniu i trawieniu byłoby „kreatywnością”, a konsekwentne używanie tego terminu odebrałoby mu wszelkie głębsze znaczenie i własność dystynktywną, podobnie jak staje się to udziałem licznych terminów w dziedzinie reklamy.

Rozdział trzeci

Turystyczno-kulturowy potencjał Polski

Polska jest stosunkowo dużym krajem, z długimi dziejami oraz licznymi – lepiej lub gorzej zachowanymi – świadectwami kolejnych epok i historycznych wydarzeń, a także różnorodnymi obiektami i wydarzeniami kulturalnymi. Jednym z celów, które stawia sobie ta praca, jest umożliwienie specjalizującym się w zakresie kulturoznawstwa i turystyki wystarczającej orientacji w tych znaczących elementach polskiego dziedzictwa kulturowego, które już są lub mogą stać się atrakcjami turystycznymi na przynajmniej regionalną skalę. Zarówno to założenie, jak i zaplanowane ramy naszej pracy skłaniają nas do ograniczenia się tutaj do takiego właśnie zakresu. Pełne ukazanie istniejących na terenie Polski atrakcji turystyczno-kulturowych wymagałoby osobnej, wielotomowej publikacji, która mogłaby powstać na podstawie licznych już istniejących opracowań, odnoszących się do poszczególnych dziedzin i regionów. Z uwagi na rosnący popyt uczelni i środowisk branżowych takie zamierzenie zapewne w niedługim czasie zostanie zrealizowane. Aby podejmowany poniżej przegląd potencjału turystyczno-kulturowego uczynić bardziej przejrzystym, zdecydowaliśmy się zrealizować go w trzech zasadniczych częściach, odpowiadających podstawowym i najbardziej popularnym rodzajom zarówno indywidualnych, jak i zorganizowanych wypraw turystyczno-kulturowych oraz uzupełnić dwoma częściami, przedstawiającymi inne ważne dla tego zagadnienia aspekty.

Będzie to więc najpierw przedstawienie głównych atrakcji Polski **w układzie warstw tematycznych (3.2.)**, odpowiadających niektórym wybranym typom turystyki kulturowej, przedstawionym w rozdziale 2, przy czym kryterium wyboru było ich znaczenie i większa koncentracja odpowiadających im znaczących miejsc lub obiektów na terenie naszego kraju, stwarzająca szanse na rozwinięcie krajowej i przyjazdowej turystyki na dużą skalę. W ramach tego zestawienia nieco szerzej opisane zostały te miejsca i obiekty, które z uwagi na swoje znaczenie historyczne lub kulturowe albo inne czynniki wpływające na atrakcyjność turystyczną (np. monumentalną skalę, oryginalność idei lub nowatorstwo zastosowanych rozwiązań technicznych) mogą stanowić samodzielne cele podróży turystycznych dla zainteresowanych osób i grup z Polski i zagranicy, w szczególności zaś wypraw turystyki dziedzictwa kulturowego, turystyki miejskiej i turystyki religijnej oraz pielgrzymkowej, a także studyjnej.

Następnie zamieszczony zostanie opis najważniejszych atrakcji kulturowo-turystycznych **poszczególnych regionów Polski (3.3.)**, przy czym dla jaśniejszego rozgraniczenia przyjęliśmy jako kryterium podziału granice aktualnych województw, mniej więcej odpowiadające regionom historycznym. Takie regionalne zestawienie potencjalnie ważnych celów wypraw kulturowych (z koniecznymi powtórzeniami w stosunku do części 3.2.) odpowiada jednemu z podstawowych typów turystyki kulturowej, jakim jest turystyka regionalna i uwzględnia w każdym regionie miejscowości najcenniejsze z punktu widzenia planowania turystyki miejskiej. W tej części, w odniesieniu do każdego województwa sformułowana jest także wstępna ocena potencjału jego turystyczno-kulturowego ze wskazaniem na te typy turystyki, w odniesieniu do których jest on największy.

Wreszcie z uwagi na rosnącą popularność turystyki tematycznej zamieściliśmy w tej części także osobny rozdział poświęcony **tematycznym szlakom turystycznym na terenie Polski (3.4.)**. Po zdefiniowaniu pojęcia szlaku i podaniu kryteriów, które według naszej opinii powinny wyróżniać materialny szlak turystyczno-kulturowy (czyli pełną ofertę w tej dziedzinie, spełniającą współczesne wymagania europejskiej turystyki kulturowej) zostały tam przedstawione międzynarodowe szlaki turystyczno-kulturowe, przebiegające przez Polskę, oraz najważniejsze polskie szlaki tematyczne o znaczeniu krajowym, ważne szlaki o znaczeniu regionalnym i przykłady dobrze zorganizowanych szlaków lokalnych.

Dla uzyskania możliwie wszechstronnego obrazu polskiej turystyki kulturowej rozdział został uzupełniony o dwie istotne części, ukazujące **miejsce turystyki kulturowej** w polskiej strategii rozwoju turystyki (3.1.) oraz krótkie przedstawienie działających na polskim rynku wyspecjalizowanych **organizatorów podróży kulturowych (3.5.)**.

3.1. Miejsce turystyki kulturowej w rozwoju turystycznym Polski

Przed przystąpieniem do przedstawienia polskiego potencjału w zakresie turystyki kulturowej należy wskazać na jej znaczenie i miejsce w szerszym kontekście naszej gospodarki oraz całego szerszego zjawiska polskiej turystyki krajowej i przyjazdowej. Wymaga to uwidocznienia choćby w zarysie roli, jaką turystyce kulturowej przyznają polskie strategie rozwoju nowoczesnej gospodarki i (w szczególności) samej turystyki (3.1.1.), a także wskazania tych organów władzy państwowej i samorządowej oraz wyspecjalizowanych organizacji państwowych, które posiadają wyznaczone kompetencje i spełniają zlecone im zadania w zakresie

wspierania i koordynacji turystyki kulturowej na poszczególnych poziomach (3.1.2.).

3.1.1. Turystyka kulturowa jako produkt markowy polskiej turystyki przyjazdowej

Od momentu opracowania zorientowanych na integrację europejską programów rozwojowych gospodarki polskiej, turystyka kulturowa jest uznawana za jeden z najważniejszych działów naszej turystyki przyjazdowej. Środki pomocowe, przyznawane Polsce na realizację integracyjnych programów europejskich TOURIN, były wykorzystywane m.in. na promocję polskiej oferty turystycznej oraz na opracowanie Strategii Rozwoju Krajowego Produktu Turystycznego. W jej ramach ocenione zostały na podstawie istniejącego potencjału szanse konkurencyjności polskiej oferty przyjazdowej i na podstawie analizy tego potencjału wyodrębniono 5 obszarów „markowych”²⁵⁸ produktów turystycznych. Jako takie zostały zdefiniowane: turystyka biznesowa, **turystyka miejska i kulturowa**, turystyka na terenach wiejskich, turystyka kwalifikowana i specjalistyczna, turystyka przygraniczna i tranzytowa. W roku 1997 te pięć produktów markowych naszej turystyki przyjazdowej określone zostało w formalnym zobowiązaniu państwa jako priorytety rozwoju turystyki. Należąca do nich „turystyka w miastach i kulturowa”, opisana została tam bliżej jako „uczestnictwo w imprezach kulturalnych, zwiedzanie miejscowości i obiektów zabytkowych i historycznych, kultowych, muzeów”²⁵⁹. Tym samym polskie dokumenty strategiczne w dziedzinie gospodarki po raz pierwszy uznały turystykę kulturową, i to w jej szerokim zakresie, za jeden z najważniejszych elementów tego działu gospodarki. Z kolei jednym z głównych deklarowanych celów Polskiej Organizacji Turystycznej (por. 3.1.2.), utworzonej w 1999 roku „w celu wzmocnienia promocji Polski w dziedzinie turystyki w kraju i za granicą”²⁶⁰ jest wspieranie działania na rzecz rozwoju produktu turystycznego, zwłaszcza produktów markowych. Oznacza to uznanie destynacji turystyki kulturowej (z dominantą miejskiej) - jako będącej produktem markowym - za jeden z istotnych walorów turystycznych Polski i koncentrację m.in. na niej wysiłków promocyjnych, podejmowanych w ramach rozwoju turystyki przyjazdowej do naszego kraju.

²⁵⁸ Na temat pojęcia „marki” i jej znaczenia w turystyce oraz przykładów produktów markowych szerzej w: Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B. 2005, s. 237-250.

²⁵⁹ Por. Strategia Rozwoju Krajowego Produktu Turystycznego, UKFiT, Warszawa 1997 r. Szerzej: Gołębski 2002a, s. 76-77.

²⁶⁰ Por. Ustawa o Polskiej Organizacji Turystycznej (POT) z dn. 25 czerwca 1999, art. 1.1. (Dz.U. Nr 62, poz. 689, z 2000).

Zgodnie z tym priorytetem aktywizacja turystyczna obszaru Polski ma być realizowana w znacznej mierze w oparciu o obiekty, miasta i regiony posiadające duży potencjał w dziedzinie turystyki kulturowej i za pomocą programów wspierających przedsięwzięcia i konkretne produkty w tej właśnie dziedzinie turystyki. W Narodowym Planie Rozwoju na lata 2004-2006 państwo w ramach rozwijania turystyki deklarowało przede wszystkim wspieranie wspomnianych produktów markowych²⁶¹, zaś działania związane z zachowaniem i odbudową zabytków i innych obiektów dziedzictwa kulturowego, w tym także obiektów przemysłowych, uznało za przedsięwzięcie służące między innymi turystyce²⁶², co w tym kontekście należy uznać za świadome wpisanie turystyki kulturowej na listę najważniejszych zadań związanych z rozwojem regionów. Plan działania POT na rok 2007 (ostatni dostępny publicznie, przyjęty przez Radę POT 16.11.2006) przewiduje jako jeden z trzech obszarów priorytetowych działań promocyjnych tej instytucji segment turystyki „miejskiej i kulturowej” (w tym krótkie podróże do miast)²⁶³. Z kolei zgodnie z priorytetami wyznaczanymi przez Narodowy Plan Rozwoju na lata 2007-2013, inwestycje w zakresie infrastruktury dużych miast mają być powiązane z „ochroną dziedzictwa kultury” oraz „tworzeniem zintegrowanych narodowych produktów kultury”²⁶⁴ – co pośrednio musi doprowadzić do wzrostu atrakcyjności kulturowo-turystycznej polskich centrów regionalnych. W tym samym dokumencie znalazł się także postulat wspierania dziedzictwa kultury na obszarach wiejskich oraz większego wykorzystania walorów krajoznawczych i kulturalnych regionów i małych miejscowości²⁶⁵, co oznacza dostrzeżenie rosnącej roli turystyki regionalnej i turystyki kulturowej obszarów wiejskich. Priorytetowe traktowanie elementów kulturowych w ramach turystyki zostało potwierdzone przez aktualnie

²⁶¹ Por. Narodowy Plan Rozwoju 2004-2006, przyjęty przez Radę Ministrów 14.stycznia 2003, Warszawa, 2003. s. 119.: „Działanie 6: Rozwój turystyki – ma na celu pełniejsze wykorzystanie istniejącego potencjału turystycznego regionów (...) W ramach działania wsparcie skoncentrowane będzie przede wszystkim na projektach o regionalnym zasięgu oddziaływania z zakresu rozwoju i promocji markowych produktów turystycznych”.

²⁶² Tamże, s. 117. „Wsparcie dla projektów z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego należy traktować (...) jako czynnik wpływający na wizerunek i atrakcyjność regionu, przyciągający zarówno turystów, jak i inwestorów”.

²⁶³ Por. Plan Działania Polskiej Organizacji Turystycznej na rok 2007, s. 8. Adres: www.pot.gov.pl/Kategorie/do_pobrania/plany-i-sprawozdania-pot/PLAN%20DZIALAN%20%20POT%202007.pdf (dostęp z dnia 20 stycznia 2008).

²⁶⁴ Por. Narodowy Plan rozwoju na lata 2007-13, przyjęty przez Radę Ministrów – 06.09.2005, Warszawa 2005. s. 52 (w ramach priorytetu: Inwestycje i gospodarowanie przestrzenią).

²⁶⁵ Tamże, s. 53: „Wykorzystanie specyficznych uwarunkowań regionalnych i lokalnych dla rozwoju, jak np. walory turystyczno-krajoznawcze, kulturowe, klimatyczne – inwestycje w infrastrukturę oraz promowanie przedsiębiorczości związanej m.in. z regionalnymi produktami turystycznymi, ochroną i rewitalizacją dziedzictwa kulturowego i infrastrukturą kulturową, uzdrowiskami, ochroną krajobrazu i dziedzictwa kulturowego wsi”, w ramach priorytetu: Wykorzystanie specyficznych uwarunkowań regionalnych i lokalnych.

obowiązujący program – Strategię Rozwoju Turystyki na lata 2007-2013, której rządowy projekt jako misję polskiej turystyki definiuje „wykorzystanie dziedzictwa kultury, tradycyjnej gościnności i przyrody do wzrostu znaczenia turystyki w tworzeniu dochodu narodowego oraz budowania pozytywnego obrazu Polski w kraju oraz na świecie”²⁶⁶. Przytoczone dokumenty uprawniają do stwierdzenia, że rozwój interesującego nas działu turystyki, w szczególności zaś jego wyżej wymienionych rodzajów jest uznawany za istotny element strategii rozwojowej polskiej turystyki przyjazdowej.

3.1.2. Kompetencje centralnych i samorządowych instytucji publicznych w zakresie koordynacji i promocji turystyki kulturowej

Jakkolwiek różnorodne działania związane z turystyką i jej rozwojem znajdują się w zakresie kompetencji wielu ministerstw²⁶⁷, zaś strategiczne zarządzanie sprawami turystyki były w ostatnich latach przenoszone pomiędzy resortami²⁶⁸, to polska polityka wspierania rozwoju turystyki oraz jej promocji jest koordynowana przez jedną centralną, narodową organizację o charakterze państwowej osoby prawnej, Polską Organizację Turystyczną²⁶⁹. Spełniając określone przez swój statut ogólne zadania koordynacyjne, nie wyodrębnia ona specjalnie w swej działalności ani poszczególnych typów turystyki, ani zróżnicowanych grup potencjalnych konsumentów²⁷⁰. Dlatego POT nie zajmuje się generalnie formułowaniem

²⁶⁶ Projekt Strategii Rozwoju Turystyki na lata 2007-2013, przyjęty przez Radę Ministrów 21 czerwca 2005, Warszawa, 2005, s. 32, punkt 100.

²⁶⁷ Por. Gołembski 2002a, s. 187-8 oraz 190-191. Autor, obok ministra właściwego do spraw turystyki wymienia wśród resortów, których kompetencje krzyżują się z tą dziedziną działalności także ministra właściwego do spraw rolnictwa, rozwoju regionalnego, edukacji, sportu, kultury, transportu i środowiska.

²⁶⁸ Na mocy rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dn. 25 lipca 2007 aktualnie (stan na styczeń 2008) ministrem właściwym do spraw turystyki jest Ministerstwo Sportu i Turystyki.

²⁶⁹ W myśl ustawy o Polskiej Organizacji Turystycznej (ust. cyt.) ta właśnie organizacja rządowa odpowiedzialna jest za koordynację zagranicznej promocji turystycznej Polski.

²⁷⁰ Statut POT z dn. 26 kwietnia 2006 w paragrafie 2 precyzuje jej cele, wśród których znajdują się: przygotowywanie i publikacja materiałów informacyjnych i promocyjnych, organizowanie stoisk narodowych na targach turystycznych, kongresów, konferencji, seminariów, wystaw i pokazów (punkt 1), udział w prowadzeniu badań i analiz z zakresu turystyki (punkt 2), inicjowanie i wspieranie działań podejmowanych przez organy administracji państwowej, jednostki samorządu terytorialnego oraz organizacje zrzeszające przedsiębiorców na rzecz podnoszenia jakości usług turystycznych, rozwoju produktów turystycznych oraz ich promocji (punkt 3), koordynacja polskiego systemu informacji turystycznej w kraju i za granicą i wspomaganie tworzenia systemu rezerwacji usług turystycznych (punkt 4), opiniowanie strategicznych planów organów władzy centralnej i samorządowej a także organizacji przedsiębiorców w branży turystycznej, związanych z turystyką (punkt 5), inicjowanie i opiniowanie wieloletnich planów promocji, rozwoju i modernizacji infrastruktury turystycznej, w tym także rozwoju produktów turystycznych (punkt 6)

szczególowych kierunków działań i tworzeniem konkretnych produktów turystycznych, może natomiast dopomagać w ich promocji. Realizuje to ona między innymi za pomocą dofinansowania udziału samorządów, organizacji turystycznych lub podmiotów działalności (np. obiektów turystycznych, touroperatorów) w targach turystycznych, finansowania lub współfinansowania podróży medialnych („studyjnych”), przyznawania certyfikatów POT dla najlepszych produktów turystycznych, wyłonionych w corocznym konkursie, oraz umieszczania logo promocyjnego na materiałach informacyjnych produktów turystycznych. POT może także promować konkretne produkty turystyczne za granicą za pośrednictwem podlegającej jej sieci Polskich Ośrodków Informacji Turystycznej, działających w 11 krajach Europy, w USA i w Japonii. Destynacje i produkty turystyki kulturowej mogą być – podobnie jak inne destynacje i produkty turystyczne – przedmiotem takiego wsparcia. Z uwagi na zakres tematyczny naszego opracowania ograniczamy się do powyższego, bardzo skrótowego przedstawienia roli POT, odsyłając zainteresowanych działalnością tej organizacji do jej stale aktualizowanego portalu internetowego²⁷¹.

Za zapewnienie właściwych warunków dla rozwoju turystyki w regionach odpowiadają **wojewódzkie władze samorządowe** (sejmiki i zarządy poszczególnych województw)²⁷². Jednym z ustawowych celów strategii rozwoju województwa jest „pielęgnowanie polskości oraz rozwój i kształtowanie świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej mieszkańców, a także pielęgnowanie i rozwijanie tożsamości lokalnej”²⁷³, co oznacza m.in. „zobowiązanie do rozwijania turystyki, jako ważnego elementu kultury oraz spotkania kultur”²⁷⁴. Takie sformułowanie ustawowego celu rozwoju regionu sugeruje jego zbieżność zwłaszcza z wieloma przedsięwzięciami z dziedziny turystyki kulturowej, w szczególności z organizowaniem krajowych wypraw kulturowych, tworzeniem i utrzymywaniem kulturowych szlaków tematycznych oraz związanych z nimi ofert turystycznych, a także z pielęgnowaniem regionalnej odrębności kulturowej i rozwojem wykorzystującej jej istnienie turystyki regionalnej. Wśród wymienionych w ustawie zadań samorządu wojewódzkiego interesujących

oraz współdziałanie z regionalnymi i lokalnymi organizacjami turystycznymi (punkt 7). W myśl Statutu (paragraf 14, punkt 1) promocją turystyczną zajmuje się Departament Promocji POT. Por. Statut POT, nadany Rozporządzeniem Ministra Gospodarki w sprawie nadania Statutu POT z dn. 28 kwietnia 2006 (Dz. U. Nr 80, poz. 559 z dnia 11 maja 2006r).

²⁷¹ Por. adres: www.pot.gov.pl (dostęp z dn. 18 stycznia 2008).

²⁷² Por. Ustawa o samorządzie województwa z dn. 5 czerwca 1998, art. 15. punkty 1 i 2. (Dz.U. 01.142.1590).

²⁷³ Tamże, art. 11.1.punkt 1.

²⁷⁴ Taką interpretację ustawowego zobowiązania uważa za uprawnioną Gaworecki [2003, s. 250].

z punktu widzenia turystyki kulturowej są m.in.: wspieranie rozwoju kultury oraz ochrona i racjonalne wykorzystywanie dziedzictwa kulturowego²⁷⁵, promocja walorów i możliwości rozwojowych województwa²⁷⁶, a także wspieranie i prowadzenie działań na rzecz podnoszenia poziomu wykształcenia obywateli²⁷⁷. Oznacza to, że wielka część przedsięwzięć podejmowanych w zakresie turystyki kulturowej ma swojego właściwego partnera w samorządzie wojewódzkim i jego wyspecjalizowanych strukturach. Poszczególne organy samorządu wojewódzkiego i działające w ich imieniu struktury zarządcze (departamenty) są odpowiedzialne za zarząd instytucjami kulturalnymi oraz opiekę nad zabytkami, czyli dziedziny bardzo ściśle związane z turystyką kulturową. Różnorodny potencjał rozwojowy w zakresie poszczególnych typów turystyki (np. rekreacyjnej, sportowej czy kulturowej właśnie) jest istotnym czynnikiem, wpływającym na wybór strategii turystycznej regionów i mikroregionów. To zatem na tym szczeblu organizacyjnym szanse wynikające z potencjału turystyczno-kulturowego muszą być dostrzeżone i powinny odgrywać rolę decydujących czynników w planowaniu rozwoju turystyki. Dlatego odpowiedzialni za turystykę we władzach samorządowych powinni być w stanie dostrzec i docenić istniejący na terenie swojego regionu ewentualny potencjał turystyczno-kulturowy w konkretnej jego dziedzinie i podjąć się koordynacji podejmowanych przez różne podmioty działań promocyjnych w tym zakresie. Do ich zadań należy także skuteczne wspieranie takich działań, współpraca (w przypadku projektów międzyregionalnych) z innymi zainteresowanymi samorządami oraz występowanie o ewentualne wsparcie ze środków centralnych lub celowych funduszy europejskich. Warto także wspomnieć, że wojewódzkie organy administracji samorządowej na mocy ustawowego upoważnienia nadają zezwolenia w zakresie świadczenia usług turystycznych²⁷⁸ oraz uprawnienia zawodowe w zakresie kluczowych dla turystyki kulturowej zawodów pilota wycieczek i przewodnika turystycznego.

²⁷⁵ Por. Ustawa o samorządzie województwa (ust. cyt.), art. 11.2, punkt 7.

²⁷⁶ Tamże, art. 11.2, punkt 8.

²⁷⁷ Tamże, art. 11.2, punkt 4.

²⁷⁸ Ustawa o usługach turystycznych (Ust. cyt. Dz. U. rok 2001, Nr 55, poz. 578.), precyzuje w rozdziale 2 wymagania, zasady udzielania oraz organ wydający zezwolenie na działalność gospodarczą „polegającą na organizowaniu imprez turystycznych”, w rozdziale 4 zasady przyznawania uprawnień zawodowych pilota wycieczek i przewodnika turystycznego, zaś w rozdziale 5 usług hotelarskich, w tym kategoryzacji obiektów noclegowych. Organem nadającym wszystkie wymienione uprawnienia i zezwolenia, oraz określającym kategorie obiektów jest zgodnie z aktualnym brzmieniem ustawy Marszałek Województwa.

Z ustawy o **samorządzie powiatowym**²⁷⁹ wynika m.in. odpowiedzialność władz samorządowych tego szczebla za ochronę kultury i dóbr kultury, turystykę, transport zbiorowy oraz promocję powiatu²⁸⁰. Wynika z tego, że odpowiedzialni za turystykę w powiatach (rozumianych tu jako mikroregiony, por. rozdz. 5) powinni zatroszczyć się zarówno o waloryzację potencjału turystyczno-kulturowego na miejscu jak i – o ile jego poziom będzie rokował szanse na rozwój turystyki kulturowej²⁸¹ – dokonać w oparciu o tę ocenę identyfikacji istniejących możliwości, następnie zaś sformułować główne cele i priorytety turystyczno-kulturowego rozwoju mikroregionu. Na podstawie określonych już priorytetów na tym szczeblu właśnie powinien się dokonać wybór spośród przedstawionych propozycji działań promocyjnych w odniesieniu do całego powiatu oraz konkretnych projektów i produktów, które należy wspierać. Rezultatem tego wyboru powinno być konsekwentne wspieranie prac koncepcyjnych oraz przedsięwzięć inwestycyjnych i promocyjnych, zgodnych z wybraną strategią, dostosowanie usług transportowych do programów turystycznych. Do zadań samorządu powiatowego należy także współpraca z innymi samorządami w zakresie większych projektów, np. tworzenia i funkcjonowania szlaków kulturowych oraz wzbogacania palety usług w związku z ich ofertą.

Samorząd lokalny, a więc instytucje samorządu na poziomie mniejszych, nie wyodrębnionych na prawach powiatu **miast lub gmin**, także posiada pewne kompetencje w zakresie turystyki oraz promocji²⁸². Z uwagi na niewielki obszar gmin oraz ich ograniczone zazwyczaj środki finansowe, ich współpraca w zakresie organizowania turystyki kulturowej będzie dotyczyła raczej logistycznej organizacji zwiedzania atrakcyjnych turystycznie obiektów (oznakowanie, sposoby dojazdu, miejsca parkingowe) oraz organizowania i wspierania promocji konkretnych obiektów jako atrakcji turystycznych. Ze względu na specyfikę większości produktów turystyki kulturowej, wymagających na ogół współpracy podmiotów na większym obszarze, gminy rzadko tylko będą właściwym partnerem dla ich koordynacji.

²⁷⁹ Por. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie powiatowym (Dz.U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1592).

²⁸⁰ Tamże, art. 4.1., punkt 6 (transport zbiorowy i drogi publiczne), punkt 7 (ochrona kultury i dóbr kultury), 8 (kultura fizyczna i turystyka) oraz 21 (promocja powiatu).

²⁸¹ Sposoby waloryzacji potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionu przedstawiono w rozdz. 5, wnioski z oceny w podrozdziale 5.4. niniejszego opracowania.

²⁸² Por. Ustawa z dn. 8 marca 1990 (Dz.U. 01.142.1591). Art. 7 tej ustawy wymienia wśród zadań własnych gminy sprawy lokalnego transportu zbiorowego (punkt 4), kultury fizycznej i turystyki, w tym terenów rekreacyjnych i urządzeń sportowych (punkt 10), promocję gminy (punkt 18) oraz współpracę z ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państw (punkt 20).

Regionalne i lokalne **środowiska branżowe**: organizacje turystyczne, właściciele i zarządcy obiektów turystycznie atrakcyjnych, organizatorzy i koordynatorzy produktów turystycznych, miejscowe grupy usługodawców w dziedzinie turystyki (np. koła przewodników), a nawet uczelnie publiczne i prywatne, wreszcie poszczególni touroperatorzy, w tym także ci specjalizujący się w turystyce kulturowej i edukacyjnej oraz w poszczególnych jej gałęziach – to naturalna grupa podmiotów, z kręgu których oczekuje się na konkretne inicjatywy w zakresie tworzenia produktów turystyczno-kulturowych o zasięgu lokalnym, regionalnym a także ponadregionalnym. Na tym poziomie powinny także zapadać decyzje, dotyczące kształtu poszczególnych przedsięwzięć, programów eventów, elementów produktów, ich logistycznej organizacji, a także sposobów przeprowadzenia ich promocji. Zatem ten krąg osób – jako właściwi twórcy i najbardziej zainteresowani w powodzeniu konkretnego produktu – powinien posiadać jak najszerszą orientację w zakresie możliwych do wykorzystania instrumentów promocyjnych. Oni też są głównymi adresatami przedstawionego w czwartej części niniejszej pracy ich zestawienia.

3.2. Wybrane destynacje i atrakcje polskiej turystyki kulturowej w układzie tematycznym

Podjęte w niniejszym podrozdziale wyliczenie nie będzie wyczerpujące ani w odniesieniu do samych obiektów, ani do przedstawionych w części 2 niniejszego opracowania typów wypraw kulturowych (por. wstęp do rozdziału 3). Ograniczymy się tutaj do tych warstw tematycznych, które z uwagi na aktualnie istniejący potencjał już są popularne wśród turystów lub mogą zostać łatwo spopularyzowane za pomocą tworzenia ofert wypraw i skutecznej promocji. Ze względu na niewielką ilość potencjalnych atrakcji na skalę ponadregionalną lub z powodu złego stanu ich zachowania, niskiej konkurencyjności w stosunku do obiektów w innych krajach europejskich albo niedostępnością dla turystów zrezygnowano tu całkowicie m.in. z przedstawienia m.in. polskiej „mapy” atrakcji turystyki kulturowej obszarów wiejskich (por. rozdz. 2.3.2.), turystyki żywej historii (2.3.6.) i turystyki kulinarnej (2.3.10). Nie znaczy to jednak, że nie mają one szansy rozwoju w najbliższych latach – w niektórych przypadkach zostały one – wraz z odnośnymi postulatami – przedstawione w części 4.

3.2.1 Turystyka dziedzictwa kulturowego

Wśród obiektów będących głównymi destynacjami turystyki dziedzictwa kulturowego wymienimy trzy najważniejsze grupy: obiekty wpisane na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, obiekty znajdujące się na liście

polskich Pomników Historii oraz najważniejsze pałace, zamki i rezydencje. Należące bez wątpienia do grupy zabytków dziedzictwa kulturowego najważniejsze polskie obiekty sakralne oraz historyczne zespoły miejskie, nie wpisane na wymienione listy, zostaną odrębnie opisane ze względu na swoje istotne znaczenie dla innych typów turystyki (turystyki religijnej i pielgrzymkowej oraz miejskiej).

3.2.1.1. Polskie obiekty UNESCO

Najważniejszymi i najbardziej znanymi celami turystyki dziedzictwa kulturowego w Polsce są miejscowości i obiekty, umieszczone na liście Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO²⁸³. Na dziś dzień jest ich 14.

Ryc. 38a. Polskie obiekty UNESCO

Źródło: Opracowanie własne

²⁸³ Opis polskich obiektów Światowego Dziedzictwa Kulturowego z listy UNESCO za: Mikos v. Rohrscheidt 2006, uzupełniony w roku 2016 na podstawie danych z oficjalnego portalu Polskiego Komitetu ds. UNESCO (www.unesco.pl, dostęp z dnia 30.01.2016).

Kraków – dawna stolica Polski. Na liście UNESCO znajduje się średniowieczne **Stare Miasto z Rezydencją Królewską Wawel oraz dawna dzielnica żydowska Kazimierz.** Prastare miasto zawiera pamiątki złotego wieku polskiej kultury. Przez ponad pół tysiąca lat, od połowy XI do końca XVI wieku Kraków był polską stolicą. Najpierw podczas dzielnicowego rozbitcia widziano w tym mieście znak jedności państwa, potem w „złotym wieku” symbol politycznej i kulturalnej potęgi europejskiego mocarstwa. Powstałe wówczas najwspanialsze zabytki Krakowa to żywa historia państwa i narodu. Królewski Zamek – Wawel, perła renesansu, był siedzibą jednego z najpotężniejszych rodów panujących Europy: Jagiellonów. Krakowska katedra - miejsce koronacji polskich królów - stała się też jednym z największych cmentarzy monarchów w Europie. Uniwersytet Jagielloński, założony w roku 1364 jako Akademia Krakowska, należy do najstarszych uczelni w Europie. Kościół Mariacki wraz ze swą perlą: Ołtarzem Mariackim Wita Stwosza, jest jednym z największych arcydzieł europejskiego gotyku. Rynek Główny to największy plac średniowiecznej Europy, wraz ze swymi renesansowymi Sukiennicami ukazuje on dawniejsze handlowe znaczenie tego miasta na europejskim szlaku między Zachodem a Wschodem. II Wojna Światowa szczęśliwie oszczędziła miasto. Dzięki mądrym manewrowi wojsk Frontu Ukraińskiego marszałka Koniewa w styczniu 1945, a także natychmiastowej akcji miejscowego ruchu oporu (AK) nie doszło do planowanego przez Niemców wysadzenia Wawelu i części Starego Miasta w powietrze, a Kraków został zajęty niemal bez wystrzału. W małopolskiej metropolii nie tylko zachowała się największa ilość najwspanialszych zabytków kultury Żydów w Polsce, ale jest też miejscem, które do dziś pozostaje żywym ośrodkiem kultury i tradycji żydowskiej. Znajdujące się na Kazimierzu siedem dużych bożnic, rytualna rzeźnia drobiu oraz cmentarz stanowią kompleks, dający się porównać wielkością na skalę europejską jedynie z czeską Pragą. Tradycje żydowskie Krakowa kultywowane są do dziś, odbywający się co roku Festiwal Kultury Żydowskiej jest najważniejszą tego typu imprezą w Polsce i bez wątpienia jedną z ważniejszych w Europie.

Zamek Królewski Wawel. Najpóźniej już w X wieku wzgórze Wawelskie pełniło rolę grodu obronnego i lokalnego centrum politycznego najpierw dla plemiennego państwa Wiślan, potem zaś jako siedziba namiestnika książęcego w czasie wczesnopiastowskiego państwa polskiego. W roku 1000 ustanowiono tu siedzibę biskupstwa krakowskiego. Po roku 1040 na Wawel przeniesiono rezydencję władców polskich. Z tego okresu na terenie wzgórza zamkowego zachowały się relikty romańskich budowli. Zamek był główną siedzibą monarszą do roku 1596, zaś koronacje i pogrzeby królewskie odbywały się w wawelskiej katedrze od roku 1320 do 1763. Przebudowywany w XIV w. i zwłaszcza w XVI wieku, a następnie

restaurowany po 1918 po zniszczeniach z czasów austriackich rządów w XIX wieku Zamek zachował swe renesansowe oblicze z okresu, gdy był wspaniałą rezydencją Jagiellonów, władających największym państwem ówczesnej Europy. Gotycka katedra z tzw. Ołtarzem Ojczyzny jest z kolei pomnikiem narodowej dumy i panteonem największych Polaków. Królewski Wawel jest dziś obok krakowskiego Kościoła Mariackiego i Częstochowskiej Jasnej Góry najczęściej odwiedzanym zabytkiem w Polsce.

Malbork – największy ceglany zamek Europy. W latach 80tych XIII stulecia Zakon Krzyżacki opanował już całe tereny późniejszych Prus Wschodnich i rozpoczął ich gospodarczą rozbudowę. W roku 1309, rok po zajęciu przez Krzyżaków Pomorza Gdańskiego, Wielki Mistrz Zakonu, Siegfried von Feuchtwanger, przeniósł swoją siedzibę do największego z wybudowanych na tym terenie zamków: do Marienburga – Malborka. Spowodowało to dalszą, trwającą ponad 40 lat rozbudowę w wyniku której powstała 20-hektarowa budowla, największy ceglany zamek świata. Wielkością mógł się z nim mierzyć tylko papieski pałac w Awinionie. Zamek: twierdza i rezydencja zarazem, sprawował funkcje stołeczne w państwie zakonnym do roku 1466, kiedy to po wojnie 13-letniej przeszedł we władanie Polski. Odnowiony w XIX wieku pod wpływami romantyzmu, powtórnie musiał zostać odbudowany po znacznych zniszczeniach II wojny światowej. Z dawnych trzech części historycznej rezydencji dwie – Zamek Wysoki i Zamek Średni, są w całości odrestaurowane i dostępne do zwiedzania, z dawnego Zamku Niskiego (podgrodzia), pozostały nieliczne budowle i fragmenty murów. Zwiedzając Malbork można podziwiać przeszłą potęgę polityczną Zakonu, jego wybitne osiągnięcia wojskowe i architektoniczne. Wieczorna impreza na zamku typu Światło i Dźwięk („Krzyżem i Mieczem”) umożliwia zainteresowanym turystom spotkanie się z historią tej religijno-politycznej organizacji. Obejmująca ponad 2000 eksponatów wystawa dzieł sztuki z bursztynu na Zamku Średnim zalicza się do największych tego typu kolekcji w świecie. Zamek jest także corocznie w lipcu miejscem jednej z największych regularnych inscenizacji żywej historii w Polsce, przypominającej oblężenie Malborka przez wojska polsko-litewskie w roku 1410.

Oświęcim-Brzezinka – miejsce zagłady. Przedmiot wpisu: były nazistowski niemiecki obóz koncentracyjny i zagłady Auschwitz-Birkenau). W latach 1940-42 w ramach realizacji planu eksterminacji europejskich Żydów i innych uważanych przez siebie za wrogów lub ludzi niepotrzebnych w nowej wizji Europy, hitlerowscy ludobójcy zbudowali tutaj największą w dziejach ludzkości fabrykę śmierci.

Miejsce to jest ważne nie tylko ze względu na jego straszne dzieje: podstawowym celem zachowania tego makabrycznego obiektu jako muzeum jest ostrzeganie przed wojną, totalitaryzmem i rasizmem, który był w stanie zaprowadzić ludzkość aż dotąd. Kompleks Auschwitz-Birkenau stanowi także główny symbol Holocaustu – zagłady narodu żydowskiego. Obóz koncentracyjny został wprawdzie pierwotnie utworzony (w roku 1940) głównie dla polskich więźniów politycznych. Szybko jednak zaczęto tam kierować również Żydów. Wraz ze wzrostem liczby więźniów powiększał się obszar obozu i wkrótce po decyzji nazistów o „ostatecznym rozwiązaniu kwestii żydowskiej” stał się on największą na świecie fabryką śmierci.

KL (Konzentrationslager) Auschwitz-Birkenau pełnił dwie funkcje. Od początku (rok 1940) był największym hitlerowskim obozem koncentracyjnym, w którym więźniowie ginęli wskutek wyniszczającej pracy, głodu, epidemii oraz pojedynczych i zbiorowych egzekucji. Jednak od 1942 roku stał się również największym ośrodkiem masowej, natychmiastowej zagłady, głównie ludności żydowskiej, którą po przywiezieniu pociągami uśmiercano w specjalnie do tego celu wybudowanych komorach gazowych. Ciała pomordowanych spalano natychmiast w krematoriach oraz na stosach lub w dołach. W latach 1942-1944 w komorach gazowych Oświęcimia zginęło około 1-1,2 miliona Żydów, głównie z Polski, Węgier, Słowacji i Grecji. Dziś na terenie tzw. starego obozu (Auschwitz I) znajduje się muzeum Holocaustu z bardzo rozległą ekspozycją poświęconą ofiarom zagłady z Polski oraz szeregu innych państw. Teren drugiego obozu (Auschwitz II Birkenau) pozostał w swoim kształcie ze stycznia 1945, z dnia wyzwolenia. Można tam zwiedzać baraki obozowe, osławioną rampę śmierci jak również ruiny wysadzonych przez nazistów w powietrze komór gazowych i krematoriów.

Warszawa – odbudowana stolica. Przedmiot wpisu na listę UNESCO: **Stare Miasto z Zamkiem Królewskim**, przedmiot wpisu na listę Pomników Historii: **historyczny zespół miasta z Traktem Królewskim i Wilanowem** (znacznie większa część starej Warszawy). Dawna stolica książąt mazowieckich od początku wieku XVII stała się rezydencją władców Rzeczypospolitej Obojga Narodów i miejscem ich elekcji. Obrazy z tamtych czasów (m. in. Canaletta) ukazują piękne europejskie miasto, pełne pałaców możnych rodów i monumentalnych świątyń. W roku 1791 Warszawa była miejscem uchwalenia pierwszej w Europie, drugiej na świecie Konstytucji. Potem przyszły gorsze czasy: splądrowana w 1794 przez wojska rosyjskie, stolica wraz z całym krajem stała się po 1795 ziemią okupowaną i zaniedbaną przez władze zaborcze. Wielokrotnie oblegana i zdobywana w wiekach XVIII i XIX, walcząca z najeźdźcami Warszawa

była nosicielem niepodległościowych nadziei i czynów Polaków – stąd przecież w latach 1830 i 1863 wyszły dwa wielkie powstania narodowe. W roku 1920 zwycięsko obroniona przed bolszewikami, w czasie II Wojny Światowej Warszawa stała się sceną dla trzech kolejnych tragedii: najpierw trzytygodniowego oblężenia przez wojska niemieckie i ciężkich bombardowań we wrześniu 1939, potem w 1943 tragicznego powstania Żydów w getcie przeciw nazistowskiej eksterminacji, wreszcie w sierpniu i wrześniu 1944 powszechnego powstania warszawskiego i makabrycznej represji – całkowitego zniszczenia miasta na rozkaz Hitlera. Warszawa straciła wówczas wszystkie swoje skarby i większość ponadmilionowej ludności. Jednak wysiłkiem całego narodu została po 1945 r. odbudowana. Niektóre budowle odtwarzano według historycznych malowideł, robiono to zaś z taką pieczołowitością, że Warszawa znalazła się na liście Światowego Dziedzictwa UNESCO właśnie z uwagi na jedyną w swoim rodzaju wierność rekonstrukcji historycznej substancji staromiejskiej. To nierówne w swym obrazie, lecz kwitnące miasto, pieczołowicie dbające o swoje odzyskane zabytki, może być przykładem uporczywości Polaków, ich woli życia i odrodzenia pomimo wszystko. Po wojnie, w okresie komunizmu, właśnie w Warszawie Jan Paweł II rzucił komunizmowi wyzwanie i przypomniał Polakom ich sen o wolności: „Niech zstąpi Duch Twój, i odnowi oblicze ziemi. TEJ ZIEMI!”. Milion Warszawianów słuchających go wówczas na Placu Zwycięstwa i miliony Polaków przed telewizorami po raz pierwszy zrozumiwały, że przecież myślą to samo – i że to oni są w swoim domu - w Polsce - większością. Nie mogą więc dać się uciskać obcemu reżimowi, lecz mają zmienić oblicze TEJ ZIEMI. Rok później „wybuchła” w Polsce „Solidarność”, największy ruch antykomunistyczny w dziejach świata (10 milionów członków), a dziesięć lat później Polska i cała Środkowa Europa były wolne. To wszystko zaczęło się na jednym z placów Warszawy.

Zamek Królewski w Warszawie: Wzniesiony w pierwotnej formie gotyckiej rezydencji obronnej w XIV wieku, do 1526 siedziba książąt mazowieckich, od 1596 do 1795 główna oficjalna rezydencja Królów Polski. W okresie międzywojennym rezydencja Prezydenta Rzeczypospolitej. W swych dziejach Zamek był świadkiem wielu ważnych dla narodu polskiego wydarzeń, w tym uchwalenia 3 maja 1791 pierwszej europejskiej Konstytucji. Zamek był wielokrotnie przebudowywany, stąd obecne są w jego strukturze budowlanej elementy gotyckie, renesansowe i barokowe, a w wyposażeniu wnętrza także klasycystyczne. Zburzony całkowicie podczas II Wojny Światowej, Zamek został odbudowany w dawnym kształcie w latach 1971-1984. Sale Sejmowe (wśród nich słynna Sala Senatorska) oraz XVIII-wieczne apartamenty królewskie, odtworzone z niezwykłą dbałością o detale, stały się znakiem markowym polskiej szkoły konserwacji zabytków.

Kalwaria Zebrzydowska – świadectwo dawnej pobożności. Przedmiot wpisu: manierystyczny zespół architektoniczno-krajobrazowy oraz park pielgrzymkowy.

Klasztor i założenie kalwaryjskie to oryginalny zespół architektoniczno-krajobrazowy, w którym krajobraz przyrodniczy wykorzystano jako otoczenie dla symbolicznego przedstawienia w postaci kaplic i dróg poszczególnych stacji Męki Chrystusa. W wyniku tych działań powstał malowniczy krajobraz kulturowy nacechowany wartościami duchowymi, w którym elementy przyrodnicze i sztucznie stworzone przez człowieka łączą się w harmonijną całość.

Kalwaria Zebrzydowska jest jednocześnie wybitnym i nadal żywym przykładem licznych niegdyś krajobrazowych dzieł typu kalwaryjskiego w dużej skali, łącząc w sobie naturalne piękno i cele duchowe oraz zasady kompozycji barokowego parku. Założone na początku XVII wieku, Sanktuarium Maryjno-Pasyjne w Kalwarii pod Krakowem stało się dla mieszkańców tej części Małopolski centrum ich duchowości. Przede wszystkim w Wielkim Tygodniu Męki Pańskiej oraz w sierpniu, na święto Wniebowzięcia Marii, ściągają tu kilkudziesięcioletnie tłumy, by uczestniczyć w odtwarzaniu Męki Jezusa oraz śmierci i wyniesienia Jego Matki. Elementy przeżywania misterii, opartych na opisach ewangelicznych oraz Liturgii płynnie się tu przeplatają. Barokowy klasztor z obrazem Matki Bożej i tzw. „dróżki pasyjne” są odwiedzane nie tylko w czasie świąt maryjnych, lecz przez cały rok pozostają ulubionym miejscem wycieczek i pielgrzymek Małopolan.

Kopalnie soli w Wieliczce i Bochni – pomniki średniowiecznego przemysłu wydobywczego i duchowego dziedzictwa. Kopalnia w Wieliczce znalazła się na pierwszej liście obiektów UNESCO już w roku 1978, kopalnię w Bochni wprowadzono na tę listę w roku 2013.

Zabytkowy zakład górniczy w podkrakowskiej **Wieliczce** jest jednocześnie muzeum historycznych technik górniczych i miejscem oryginalnej podziemnej kolekcji dzieł sztuki. Kopalnia szczyci się także faktem, że jest jedynym miejscem na świecie, gdzie nieprzerwanie od Średniowiecza do dziś wydobywa się sól. Zwiedzając ją można zapoznać się ze wszystkimi kolejnymi technikami, za pomocą których uzyskiwano tę najważniejszą przyprawę i środek konserwacji pokarmów przez prawie tysiąc lat. Kopalnia w Wieliczce uchodzi tym samym za najstarsze funkcjonujące bez przerwy przedsiębiorstwo przemysłowe świata. W XIV wieku tylko ta jedna kopalnia przynosiła trzecią część dochodów polskiego skarbu królewskiego. Na trasie zwiedzania znajduje się m.in. monumentalna kaplica św. Kingi, jedyny obiekt sakralny świata, leżący 101 metrów pod ziemią i stworzony w całości z soli, a także kolejne komory, a nawet podziemne jeziora. Kopalnię zwiedzano już 600 lat temu, bywał m.in. tu Kopernik i Goethe, dziś ogląda

ją ponad 800 tysięcy gości rocznie. Tysiące ludzi leczą także w tutejszym podziemnym sanatorium choroby dróg oddechowych. Obok kopalni znajduje się Muzeum Żup Solnych, ciekawy obiekt dla zainteresowanych dziejami tego surowca gospodarczego oraz związanego z jego wydobywaniem działu techniki. Wielicka kopalnia to miejsce licznych wydarzeń kulturalnych i inscenizacji. W podziemnym kościele sprawowana jest przy świecach świąteczna liturgia, w tym Misterium Wielkanocne w Wielką Sobotę wieczorem. Inne imprezy to m.in. wieczór sylwestrowy oraz bale karnawałowe pod ziemią, liczne spotkania kulturalne i koncerty, wystawy. Raz w miesiącu kopalnia zaprasza na spotkania z twórcami kultury i ludźmi nauki z cyklu: "Spotkania w głębi", urozmaicone oryginalną muzyką na żywo. Podczas zwiedzania wielkiej komory „Weimar” odbywa się nastrojowy spektakl typu „Światło i Dźwięk” przenoszący zwiedzających do historycznych czasów eksploatacji komory.

Na historyczny zespół podziemny **kopalni w Bochni** składają się trzy szyby: Sutoris (wydobywanie poświadczane na połowę XIII wieku), Campi (eksploatowany od połowy XVI w.) oraz Trinitatis (z początku XX w.), jak również dziewięć poziomów zagospodarowanych podziemnych wyrobisk. Podobnie jak w Wieliczce, liczne podziemne kaplice i dzieła sztuki o tematyce religijnej prezentują świadectwa dawnej pobożności górników i ich dziedzictwo kulturowe. Kopalnia funkcjonowała nieprzerwanie od założenia w roku 1248 do 1990 jako zakład produkcyjny. W roku 1995 otwarto tu trasę turystyczną i Uzdrowisko Bochnia. W skład zespołu tras podziemnych w Bochni wchodzi: 1. Podziemna **trasa turystyczna** obejmująca: zjazd szybem górniczym, przejście tzw. podłużnią (lub poziomem górniczym i schodami), zwiedzanie podziemnej stajni, podłużni szybów Spalonego, poprzeczników oraz komór wyrobiskowych, komory kieratowej z urządzeniami kieratowymi, podziemnej Kaplicy św. Kingi. Trasę można przemierzyć kolejką podziemną. 2. Tzw. **trasa geologiczna**, przeznaczona dla osób zdrowych i wysportowanych (grupy maksymalnie pięcioosobowe) prowadzi wąskimi chodnikami przez surowe odcinki dawnych wyrobisk. Kopalnia dostarcza potrzebny sprzęt. 3. Podziemna **baza rekreacyjna** w komorze Ważyn. Umożliwia uprawianie sportu: siatkówki, koszykówki i piłki ręcznej, gry w ping-ponga, bilarda, tańca.

Zamość – idealne miasto renesansu. Przedmiot wpisu: Stare Miasto w Zamościu. Miasto prywatne, założone przez magnata i polityka, kanclerza Królestwa Jana Zamojskiego w roku 1580, miało być w zamierzeniu swojego fundatora wzorcem wielofunkcyjnej rezydencji, ośrodka handlowego, a jednocześnie fortecy i centrum administracyjnego. W ten sposób Zamość, zaplanowany i w krótkim czasie wybudowany przez Włocha Bernardo Morando, miał być realizacją marzeń

ówczesnych renesansowych architektów o mieście idealnym. Ze względu na swoją jednolitą renesansową substancję miejską i ciekawe rozwiązania architektoniczne starówka Zamościa została w 1992 roku wpisana na listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego UNESCO jako unikalne dzieło sztuki urbanistycznej. Dziś - choć niewielki - Zamość pozostaje ważnym ośrodkiem kulturalnym na wschodzie Polski: od 1976 odbywa się tu Zamojskie Lato Teatralne, wiele znaczących imprez organizuje też znany Klub Jazzowy. Nową imprezą są Zamojskie Spotkania Kultur, które w tym mieście na płynnej kulturowej granicy Zachodniej i Wschodniej Europy mają szczególne znaczenie. Śladem świetności miasta jest Rynek Wielki wraz z ratuszem oraz zamojskie świątynie (dzisiejsza katedra i dawna synagoga). Relikty twierdzy zamojskiej, wielokrotnie obleganej i stanowiącej tło ważnych (jak w 1648) oraz symbolicznych (jak w 1831) wydarzeń polskiej historii militarnej są w części udostępnione do zwiedzania.

Toruń - gotyckie miasto z cegły. Przedmiot wpisu: Miasto średniowieczne w Toruniu. Toruń został założony w I połowie XIII wieku jako krzyżacki zamek i miasto nad Wisłą na ziemiach подарowanych Zakonowi przez książąt mazowieckich. Szybko stał się jednym z największych miast w stulecie na skutek ekspansji rosnącym państwie krzyżackim. Budowano w typowym dla rycerskiego państwa stylu: z cegły, monumentalnie, z licznymi elementami infrastruktury obronnej i okazałymi budynkami publicznymi. Kościoły były wznoszone w stylu pomorskiego gotyku, przypominającym świątynie miast hanzeatyckich (do których Toruń zresztą należał). Większość najbardziej wartościowych zabytków Torunia, które nadały miastu jego niepowtarzalny wygląd i wpis na listę UNESCO, powstało właśnie w czasie panowania krzyżackiego (do 1466). Wtedy to po licznych wojnach między Zakonem a Koroną Polską w XIV i XV wieku, na skutek wojny 13-letniej (1454-66) i kończącego ją Pokoju Toruńskiego miasto zostało włączone do Polski. Siedem lat później (w 1473) urodził się tu jeden z największych geniuszy czasów nowożytnych, Mikołaj Kopernik. Ten duchowny, lekarz, teoretyk i praktyk ekonomii stał się znany przede wszystkim z tego, że przez swój heliocentryczny system astronomii „wstrzymał słońce, a poruszył ziemię”. Jego wielkie dzieło: „De revolutionibus” rozpoczęło prawdziwą rewolucję w średniowiecznym poglądzie na świat i dało początek naukowej astronomii. Dom Kopernika jest dziś muzeum i jedną z największych atrakcji Torunia. W roku 1793 na skutek II rozbioru Polski Toruń przechodzi pod panowanie pruskie. W XIX wieku miasto staje się fortecą, co znacznie hamuje jego rozwój. Od 1919 Toruń jest znów częścią Polski, w okresie międzywojennym także stolicą województwa pomorskiego. Dziś Toruń to nie tylko prężny ośrodek uniwersytecki i stolica województwa (kujawsko-pomorskiego).

Widok starego Torunia od strony Wisły to jedna z najbardziej malowniczych panoram miast europejskich, które z powodu jednorodnej, gotyckiej substancji staromiejskiego zespołu urbanistycznego zostało wpisane na listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO. Rynek hanzeatyckiego Torunia zachowany został niemal bez uszczerbku, z kamienicami i Dworem Artusa. Staromiejskie kościoły z katedrą Świętych Janów są monumentalnymi przykładami gotyku pomorskiego. W trakcie spaceru wzdłuż murów miejskich od strony Wisły turyści mogą podziwiać toruńską Krzywą Wieżę.

Białowiecki Park Narodowy - ostatnia wielka puszcza Europy i ostoją żubra.

Białowiecki Park Narodowy to najstarszy w Polsce i jeden z najstarszych w Europie obszarów chronionej przyrody. Właściwie już od XV wieku tereny Puszczy Białowieckiej objęte były ochroną jako teren królewskich polowań. Oficjalnie Park Narodowy założono w roku 1932. Obejmuje on ponad 10 tys. ha terenów puszczańskich, gdzie w stanie wolnym żyją między innymi żubry, jelenie, wilki, bobry, rysie, dziki, wydry i ponad 200 gatunków ptaków. Rosną tu także endemiczne rośliny, w tym słynna turówka wonna („żubrówka”), używana do wyrobu wódki żubrówki. Jako jedyny polski park narodowy ten obszar wpisany został na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Głównym powodem był fakt, że w parku można zetknąć się z jednym z ostatnich oryginalnych kompleksów leśnych w Europie i zobaczyć nietkniętą w wielu miejscach działalnością ludzką naturę. Przez teren parku przebiega także graniczna linia Polski i Unii Europejskiej z Białorusią. To aktualny kraniec europejskiej wspólnoty państw. Teren wokół Białowieży zamieszkały jest przez polskich Białorusinów, którzy należą do Cerkwi Prawosławnej i mówią pomiędzy sobą własnym mieszanym dialektem. Muzeum przyrodnicze parku to jedna z najnowocześniejszych polskich placówek tego rodzaju, zaś rezerwaty pokazowe zwierząt (w tym żubrów) stwarzają jedną z nielicznych okazji spotkania kilku gatunków naturalnych mieszkańców środkowoeuropejskiej puszczy.

Kościoły Pokoju w Świdnicy i Jaworze. Nazwa „kościół pokoju” nie oznacza wezwania czy tytułu kościoła ani pobożnej inwokacji, lecz jest świadectwem unikalnego fragmentu europejskiej historii. W roku 1648 kończyła się najokropniejsza z dotychczasowych wojen: wojna trzydziestoletnia, która spustoszyła znaczną część Europy, a najbardziej Niemcy. Choć Pokój Westfalski, kończący ten konflikt, był dla protestantów generalnie sukcesem, to na Śląsku (należącym wówczas do Rzeszy) została potwierdzona władza katolickich Habsburgów. Dla ewangelickich Ślązaków nie spełnił się sen o religijnej wolności,

ich świątynie zostały im odebrane, choć przecież stanowili tu większość mieszkańców. Tylko pod naciskiem protestanckich państw niemieckich Habsburgowie zezwolili w układzie pokojowym z 1648 na wzniesienie zaledwie trzech zborów na terytorium tzw. księstw dziedzicznych Śląska: w Głogowie, Świdnicy i Jaworze. W ramach dodatkowych szykan ze strony cesarskich namiestników na protestanckich fundatorów i budowniczych nałożono dodatkowe ograniczenia: warunkiem pozwolenia na budowę było, aby budowle kościelne powstały wyłącznie z drewna i bez użycia gwoździ, aby stały one poza murami miast oraz by prace budowlane zostały ukończone w przeciągu jednego zaledwie roku od chwili wydania pozwolenia. W ten sposób Habsburgowie unikali wpuszczenia nie tolerowanego przez siebie wyznania do miast i zapewniali sobie łatwe wyburzenie tych budynków w bardziej dla siebie sprzyjającej sytuacji politycznej. Mieli też nadzieję, że kościoły, zbudowane w takim pośpiechu, będą miały możliwie skromny wygląd i nie okażą się konkurencją dla świątyń wyznania państwowego – katolicyzmu. Faktycznie kościoły, wzniesione w technice muru pruskiego (szachulca) przypominają z zewnątrz raczej duże stodoły niż świątynie. Jednak dzięki hojnym darom protestanckiej szlachty i mieszczaństwa oraz geniuszowi śląskich architektów (zwłaszcza Albrechta von Säbisch) i techniczne umiejętności cieśli (takich jak Andreas Kempner) stały się one arcydziełami architektury i sztuki. Z trzech kościołów „pokoju” (westfalskiego), które zbudowano po roku 1650 pozostały dwa: kościół Najświętszej Trójcy w Świdnicy i Ducha Świętego w Jaworze. Kościół w Głogowie uległ zniszczeniu podczas kolejnych wojen i nie został odbudowany.

Kościoły Drewniane Małopolski i Podkarpacia. Pod pojęciem „Drewnianych kościołów na południu Małopolski” wpisano w roku 2003 na listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO zaledwie nieliczne przykłady jednego kolektywnego obiektu – szlaku architektury drewnianej. Cała trasa architektury drewnianej w Małopolsce ma długość około 1500 kilometrów i obejmuje 237 obiektów architektonicznych. Są to przede wszystkim kościoły i cerkwie, kaplice i dzwonnice, lecz także liczne spichlerze, zagrody chłopskie i dworki szlacheckie. Małopolskie budowle drewniane są cennymi przykładami zachodniej i wschodniej sakralnej tradycji budownictwa oraz technik budowlanych Europy Środkowej jako całości. Wszystkie one są jednocześnie udanymi przykładami wzajemnej harmonizacji architektury i krajobrazu oraz bogactwa kultury ludowej i sztuki ludowej w tym regionie, zarówno dawniej i dziś.

Do największych skarbów regionu należą bez wątpienia kościoły w **Sękowej, Binarowej, Bliznem, Haczowie, Lipnicy Murowanej** oraz **Dębnie Podhalańskim**

– i te właśnie zabytki zostały imiennie wpisane na listę UNESCO. Za bezpośredni powód wpisu zostało uznane harmonijne połączenie walorów historycznych, architektonicznych i artystycznych, wyrażające się w autentyzmie architektury, materiału i konstrukcji, autentyzmie funkcji, treści i obrzędowości, oraz autentyzmie prac konserwatorskich.

Hala Stulecia we Wrocławiu (Hala Ludowa) – przykład architektury modernizmu. Wybudowana na 100-lecie Bitwy Narodów pod Lipskiem (1813) hala jest wybitnym dziełem wczesnego modernizmu. Wzniósł ją Max Berg, ówczesny architekt miejski (niemieckiego) Wrocławia we współpracy z Hansem Poelzigiem. Hala ma formę kolistego gmachu, opartego symetrycznie na greckim krzyżu. Na trzech wierzchołkach tego krzyża znajdują się małe hale wyjściowe, natomiast na czwartym, zachodnim dwupoziomowa owalna hala wejściowa. Konstrukcyjnie na Halę Stulecia składają się dwa niezależne elementy - podstawa w formie układających się w walec łuków i żeber, wyznaczających boczne apsydy oraz olbrzymia kopuła, spoczywająca na podstawie. Tworzą ją schodzące się promieniście żelbetowe łuki. Halę doświetlają rzędy okien umieszczonych pomiędzy żebrami kopuły. Całość wieńczy jeszcze jedna mała kopułka. Dzięki pozostawieniu bez otynkowania surowej konstrukcji żelbetowej zwiedzający są w stanie bez trudu odkryć architektoniczny zamysł autorów tej budowli. Obiekt (który wraz z miejscami stojącymi może pomieścić do 20 000 osób) stanowi centrum układu urbanistycznego terenów wystawowych, dziś Parku Szczytnickiego. W 1948 roku ustawiona została smukła dekoracyjna iglica z żelbetu, która dominuje nad Halą od jej zachodniej strony.

Wrocławską Halę Stulecia wpisano na listę UNESCO jako twórczy i innowacyjny przykład rozwoju technik budowlanych w dużych konstrukcjach zbrojonych. Zajmuje ona kluczową pozycję w ewolucji metod stosowania żelazobetonu w architekturze i jest jednym z punktów zwrotnych w historii wykorzystania stali dla wzmacniania struktur budowli. Jest także uznawana za pionierskie osiągnięcie nowoczesnej inżynierii i architektury, wybitny przykład nowoczesnej architektury gmachów użyteczności publicznej. Hala służy różnorodnym celom, w tym konferencjom i wystawom oraz po koncertom, inscenizacjom teatralnym i operowym a nawet imprezom religijnym.

Park Mużakowski (Muskauer Park) (obiekt transgraniczny). Obiekt leży na terytorium Polski (województwo lubuskie, Łęknica) i Niemiec (Bad Muskau). Stanowi on wyjątkowy przykład europejskiego parku krajobrazowego. Park przyczynił się do postępu w dążeniu do idealnego krajobrazu, kształtowanego przez

człowieka oraz był pionierskim przykładem nowych koncepcji krajobrazu miejskiego i wywarł znaczący wpływ na rozwój nowej dyscypliny: architektury krajobrazu. Założycielowi zespołu parkowego, księciu Hermanowi Puecklerowi, przyświecała idea połączenia miasta, jego wiejskiego i rolniczego otoczenia oraz „nieoswojonej” natury we wspólnym kompleksie krajobrazowym i infrastrukturalnym. W ten sposób człowiek i jego bezpośrednia przestrzeń życiowa miały zostać harmonijnie „wpisane” w naturalne otoczenie. Z różnych przyczyn (finansowych i politycznych) plany księcia nie zostały zrealizowane do końca, lecz i to, co zdołano wykonać, imponuje do dziś a przez znawców architektury ogrodowej zostało przyjęte już wówczas z entuzjazmem, który zachował się i w ocenach dzisiejszych. Park rozciąga się wzdłuż obu brzegów Nysy Łużyckiej, która od 1945 roku stanowi tu granicę między Polską a Niemcami. Dwie trzecie owej zamierzonej „jedności” znajdują się dziś po polskiej stronie granicy, dlatego park Puecklera jest jednym z niewielu transgranicznych obiektów kulturalnych w Europie Środkowej. Zniszczenia Drugiej Wojny Światowej i okres mało wrażliwego na walory krajobrazowe komunizmu pozostawiły swoje ślady, lecz od kilku lat Niemcy i Polacy po obu stronach granicy troszczą się o dziedzictwo Puecklera – owego pioniera nowego spojrzenia na naturę jako otoczenie człowieka. Po stronie niemieckiej można podziwiać liczne obiekty wpisanej w przyrodniczy kontekst parku architektury, po stronie polskiej znajduje się dolna część historycznego parku, z licznymi kompleksami zieleni, sztucznymi kanałami i wzgórzami, kilkoma malowniczymi mostami oraz wspaniałym arboretum (ogrodem egzotycznych drzew).

Drewniane cerkwie karpackie na pograniczu polsko-ukraińskim. Wpis na listę obiektów UNESCO został dokonany w roku 2013 i obejmuje 16 obiektów sakralnych, z których osiem znajduje się na terytorium Polski: cerkiew św. Paraskiewy w **Radrużu**, cerkiew Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy w **Chotyńcu**, cerkiew św. Michała Archanioła w **Smolniku**, cerkiew św. Michała Archanioła w **Turzańsku** (na Podkarpaciu) oraz cerkiew św. Jakuba Młodszeo Apostoła w **Powroźniku**, cerkiew Opieki Bogurodzicy w **Owczarach**, cerkiew św. Paraskiewy w **Kwiatoniu** i cerkiew św. Michała Archanioła w **Brunarach Wyżnych** (w Małopolsce). Wszystkie świątynie to budowle o konstrukcji zrębowej. Wzniesiono je od XVI do XIX wieku dla potrzeb prawosławnych i unickich (grekokatolickich) mieszkańców okolicznych wsi. Cerkwie prezentują różne lokalne tradycje architektoniczne, różniące się szczegółami budowy: tzw. łemkowskie, bojkowskie i huculskie wszystkie jednak mają trójdzielny podział i charakterystyczne helmy w formie namiotowej lub cebulastej. Ich wewnętrzny

wystrój (w szczególności ikonostasy) odbija kanony wschodniochrześcijańskiej teologii świątyni, natomiast na polichromiach są obecne również symboliczne odniesienia do wierzeń szczególnie popularnych w lokalnej społeczności. Cerkwie są otoczone przez drewniane, cenne dzwonnice, ozdobne bramy oraz historyczne cmentarze.

3.2.1.2. Pomniki Historii

Są to miejsca i obiekty, które ze względu na swoje istotne znaczenie dla europejskiej i polskiej historii zostały decyzją Prezydenta RP wpisane na listę Pomników Historii (por rozdział 2.1.1.). Większość z nich z uwagi na swoją specyfikę i rolę historyczną posiada znaczenie głównie w krajowej turystyce kulturowej, jednak i w tej grupie znajduje się kilka obiektów, które z różnych względów (jak, np. religijne w przypadku Częstochowy, archeologiczne w przypadku Biskupina, etniczne w przypadku Gdańska czy biograficzne w przypadku Fromborka) stanowią także znaczące i popularne cele wypraw turystyki przyjazdowej. Na dzień 30 stycznia 2016 status Pomnika Historii posiadało łącznie 60 obiektów, miejsc i obszarów. Poniżej opiszemy²⁸⁴ te polskie Pomniki Historii, które nie znalazły się na liście obiektów UNESCO²⁸⁵.

Biskupin - Rezerwat Archeologiczny („Polskie Pompeje”). Wielka prehistoryczna (łużycka) osada obronna z VIII wieku przed Chrystusem, położona na wyspie jeziora, nazywana jest nie bez racji polskimi Pompejami. Odkryta została przypadkiem w roku 1933 przez miejscowego nauczyciela, który po zauważeniu wystających na podmokłej łące regularnie umieszczonych pali natychmiast poinformował archeologów. Dzięki badaniom w Biskupinie nauka dowiedziała się setek szczegółów o ludziach, którzy na długo przed pierwszymi Słowianami zamieszkiwali nasze ziemie. Następnie osadę zrekonstruowano. Od tej pory można w niej oglądać prehistoryczną bramę i most, częstokół, drewniano-ziemny wał obronny, odtworzone obszerne domostwa niegdyśszych mieszkańców i wyłożone drewnem ulice. Zwiedzający Biskupin mogą się „na żywo” zapoznać z technikami rzemieślniczymi z czasów przed naszą erą, a także nabyć wykonane według prehistorycznej technologii naczynia czy ozdoby. Miejscowe muzeum przechowuje

²⁸⁴ Opis polskich Pomników Historii za: Mikos v. Rohrscheidt 2006, uzupełniono na podstawie danych z oficjalnego portalu *Narodowego Instytutu Dziedzictwa (NID)* www.nid.pl (dostęp: 30.01.2016), w poszczególnych przypadkach podano inne wykorzystane źródła.

²⁸⁵ Z uwagi na warunek uprzedniego wpisu kandydującego na listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO obiektu na listę Pomników Historii wszystkie powyżej opisane obiekty UNESCO także znajdują się na tej liście. Możliwe jest także, że w najbliższych latach niektóre obiekty z listy Pomników Historii znajdą się na liście UNESCO, co spowoduje częściową dezaktualizację niniejszego podziału.

modlitwy, natomiast ten w Bohonikach został odbudowany w okresie powojennym. Unikatowość obydwu meczetów tworzy fakt, że wykazują one znaczne podobieństwa form do drewnianych kościołów i cerkwi, co dowodzi, że ich budowniczy – nie znający wzorów typowo islamskiej architektury - wzorowali się na chrześcijańskich budowlach sakralnych. Odrębność etniczną i religijną Tatarów, a jednocześnie ich postępującą asymilację unaoczniają m.in. nagrobne inskrypcje zapisane w języku polskim przy użyciu alfabetu arabskiego, podające muzułmańskie imiona i polskie nazwiska pochowanych. Najstarsze, ziemne nagrobki, wyróżnia położenie dwóch dużych kamieni, stawianych tradycyjnie u głowy i stóp zmarłego oraz otoczenie miejsca pochówku przez mniejsze kamienie.

Chełmno - miasto wzorcowe prawa chełmińskiego. Stare osiedle na wzgórzu nad Wisłą, już od stuleci będące administracyjnym i wojskowym centrum terenów granicznych, zostało w roku 1228 przekazane przez polskiego księcia Mazowsza, Konrada, Zakonowi Niemieckiemu (Krzyżakom). Kulm (bo tak nazwano je po niemiecku) stało się sławne, gdy Wielki Mistrz Zakonu, Hermann von Salza, lokował je w roku 1233 na nowo. Uczynił to mianowicie według zmodernizowanej wersji prawa magdeburgskiego, specjalnie dla tego miasta stworzonego „prawa chełmińskiego” (Kulmer Stadtrecht), które okazało się tak korzystne, że posłużyło jako wzór dla lokacji 225 innych miast na terenie Państwa Zakonnego, Mazowsza, Polski i Litwy, w tym m.in. Warszawy. Prawo obejmowało np. swobodę budowania młynów (a więc przemysłowej działalności gospodarczej) oraz równe możliwości dziedziczenia dla kobiet. Przez ten dokument Chełmno stało się „matką” wszystkich miast Zakonu. Przez wieki na wzgórzu rozwinęło się piękne gotyckie miasto z cegły, którego wiele zabytków możemy podziwiać do dziś. Po pokoju toruńskim w roku 1466 Chełmno należało znów do Polski. Przed rozbiorem Polski funkcjonowała tutaj także własna uczelnia, Akademia Chełmińska, będąca filią Uniwersytetu Jagiellońskiego. Większość dobrze zachowanych świątyń z kościołem św. Jakuba (zwanym tu „katedrą”), średniowieczne umocnienia miejskie z widokiem na bardzo tutaj szeroką Wisłę, a także cenny renesansowy ratusz ze wspaniałe zachowanymi wnętrzami przyciągają tysiące turystów. Wpisu chełmińskiej starówki na listę Pomników Historii dokonano w roku 2005.

Frombork – wzgórze katedralne. Małe miasteczko nad Zalewem Wiślanym ze swymi trzema tysiącami mieszkańców ma bogatą historię. Na Wzgórzu Katedralnym istniał już przed chrystianizacją obronny gród Prusów. Założenie miasta związane było z przeniesieniem siedziby biskupiej z Braniewa na to miejsce około roku 1270 oraz z ustanowieniem Kapituły diecezjalnej. Pierwsi osadnicy

miejscy przybyli z niemieckiej Lubeki, z Saksonii i Flandrii (dziś Belgia). Dzięki korzystnemu położeniu nad Zalewem oraz przy drodze z Malborka do Królewca rozwój miasta przebiegał szybko. Do roku 1466 Frombork wraz z całą Warmią należał do krzyżackiego państwa zakonnego, w latach od 1466 do 1772 do Polski. W tym czasie właśnie żył tu i pracował przez wiele lat, a potem umarł i został pochowany Mikołaj Kopernik, kanonik warmiński. Jego grób znajduje się do dziś we fromborskiej katedrze. Od 1772 do 1945 miasto należało do Prus, a potem do Niemiec. W 1806 zostało ono poważnie zniszczone przez wojska napoleońskie, co na długo zahamowało jego rozwój. Raz jeszcze mocno ucierpiał Frombork w wyniku walk II wojny światowej, od 1945 należy znów do Polski. Dzięki sławie Kopernika i jego muzeum oraz malowniczymu pięknu jedynej w swoim rodzaju (ostatnio odnawianej) katedralnej warowni, a także odbywającym się tu koncertom organowym turystyka staje się nową szansą miasteczka. Od roku 1994 zespół katedralny we Fromborku znajduje się na liście Pomników Historii.

Gniezno: „Gniazdo Polaków”. Prastary stołeczny gród Polan, plemienia, od którego pochodzi dzisiejsza nazwa kraju i narodu. W Gnieźnie znajdował się już w wieku IX centralny gród obronny, z którego pogańscy władcy plemienni zarządzili swym niewielkim państwem. Ich imiona i ich obrosłe legendami czyny nie są udowodnione, lecz ich istnienie i dokładne miejsce ich pobytu potwierdzają zarówno historycy, jak i archeologowie. Około połowy X wieku od tego miejsca rozpoczęła się ekspansja terytorialna Polan, w której skutkiem powstało nowe europejskie państwo: Polska. Jego pierwsi chrześcijańscy władcy: Mieszko I, Bolesław Chrobry i Mieszko II rezydowali wprawdzie również w Poznaniu i na Ostrowie Lednickim, lecz Gniezno nie utraciło i wówczas rangi historycznego „gniazda”. Tu zmarła i została pochowana Dąbrówka, żona Mieszka, tu złożono najcenniejsze polskie relikwie – ciało świętego męczennika Wojciecha. Przy jego grobie spotkali się w roku 1000 rzymsko-niemiecki imperator Otto III i Bolesław Chrobry i tym samym zapoczątkowane zostało historyczne polsko-niemieckie partnerstwo, a Polska zyskała ostatecznie międzynarodowe uznanie. Przy gnieźnieńskiej katedrze rezydował metropolita, zwierzchnik polskiego Kościoła, tutaj też dokonano pięciu pierwszych królewskich koronacji (ostatnia w roku 1300). Gniezno pozostaje tytułową prymasowską stolicą kościelną Polski. Wśród jego cennych obiektów jest Archikatedra Wniebowzięcia NMP i św. Wojciecha (która jest właściwym przedmiotem wpisu na listę Pomników Historii) wraz ze słynnymi Drzwiami Gnieźnieńskimi, najcenniejszym zabytkiem sztuki romańskiej w naszym kraju. Muzeum Archidiecezjalne przechowuje bogate zbiory sztuki sakralnej z tzw. kielichem Królewskim na czele, Archiwum posiada

najcenniejsze zabytki piśmiennictwa, tzw. bulle, wydane przez Rzym dla polskiego Kościoła w XII wieku oraz słynny Ewangeliarz Gnieźnieński. Muzeum Początków Państwa Polskiego ze multimedialną prezentacją o dziejach piastowskiej Wielkopolski ukazuje zainteresowanym najstarsze dzieje naszego kraju, rządzonego z Wielkopolski – „starej Polski”. Status Pomnika Historii zespół gnieźnieński posiada od roku 1994.

Gostyń-Głogówko - Zespół klasztorny Filipinów. Kościół i klasztor wybudowane zostały jako sanktuarium maryjne z fundacji Adama i Zofii Konarzewskich po roku 1675 na miejscu uznawanym już wcześniej za święte z powodu czczonego tu obrazu Matki Bożej. Bazylika gostyńska jest wzorowana na weneckiej świątyni Santa Maria della Salute. Wenecki projekt Baltazara Longhena zrealizowali w Gostyniu działający w Wielkopolsce włoscy architekci: Giorgio Catenazzi i jego syn Giovanni. Budowa z powodu licznych przerw została ukończona dopiero w roku 1756 przez kolejnego Włocha: Pompeo Ferrari, autora ostatecznego projektu klasztoru. Ośmioboczna bryła kościoła z okrągłą monumentalną kopułą wznosi się na wzgórzu obok Gostynia (nazywanym Świętą Górą) i dominuje okolice miasta. W cennym ołtarzu głównym znajduje się obraz Matki Boskiej Róży Duchownej, pochodzący z połowy XVI wieku. Środkową nawę otaczają wieńcem boczne kaplice. Obok świątyni położony jest czteroskrzydłowy klasztor Filipinów, którzy od początku nieprzerwanie są opiekunami sanktuarium. Status Pomnika Historii zespół sakralny otrzymał w roku 2008.

Kamień Pomorski – średniowieczny zespół katedralny. W roku 1124 Bolesław III Krzywousty wskrzesił w wendyjskiej (słowiańskiej) osadzie Kamień chrześcijańskie biskupstwo misyjne dla Pomorza. Urząd biskupa powierzył Niemcowi Ottonowi z Bambergu, później ogłoszonemu świętym. Właściwe ustanowienie terytorialnego biskupstwa dokonało się jednak nieco później: książę saski Henryk („Lew”) ufundował je w roku 1175. Z tego też okresu pochodzi kamieńska katedra, imponująca budowla romańsko-gotycka, duma niewielkiego dziś miasteczka. Po zniszczeniu osiedla przez Brandenburczyków zostało ono szybko odbudowane i z rąk księcia Barnima I otrzymało lubeckie prawo miejskie. W roku 1317 Kamień przeszedł w posiadanie swoich biskupów, krótko potem został członkiem Hanzy. Reformacja, która dokonała się na tych terenach w roku 1535 nie zmieniła przynależności miasta, bowiem także ówczesny biskup przeszedł na protestantyzm. Dopiero po Pokoju Westfalskim ostatni biskup zrezygnował w 1650 roku ze swoich praw do miasta i Kamień stał się częścią Brandenburgii. Wiek XIX nie przyniósł miasteczku wzmoczonej fazy uprzemysłowienia – za to stało

się ono wówczas znanym ośrodkiem kuracji solankowych i jodowych. W roku 1945 o miasto toczyły się ciężkie walki, co pociągnęło za sobą zniszczenie około 60% Starówki. Po wojnie miejsce wysiedlonych stąd Niemców zajęli polscy osadnicy, przesiedleni głównie z terenów Litwy. Na liście Pomników Historii zespół w Kamieniu Pomorskim znajduje się od roku 2005.

Katowice: osiedle robotnicze Nikiszowiec. Powstałe na początku XX wieku na obszarze około 15 hektarów osiedle miało służyć górnikom kopalni Giesche i zostało sfinansowane przez jej właścicieli. Inwestycję zrealizowana w tzw. planie zamkniętym z podziałem stref służącym poszczególnym funkcjom: mieszkaniowej, usługowo-kulturalnej i przemysłowej. Dodatkowym walorem osiedla jest zastosowanie zabiegów podnoszących estetykę przez zdobienia za pomocą detali architektonicznych. Układ urbanistyczny i większość budynków przetrwał w niewielkimi stratami do dziś, przez co stanowi unikatowy przykład budownictwa okołoprzemysłowego. Status Pomnika Historii osiedle uzyskało w roku 2011.

Katowice - Gmach Województwa i Sejmu Śląskiego. Budynek wzniesiono jako siedzibę Sejmu dla autonomicznej polskiej części Śląska, przyłączonej do II Rzeczypospolitej po powstaniach śląskich w roku 1922. Jego budowę zakończono w roku 1929, był to pierwszy budynek o przeznaczeniu parlamentarnym w odrodzonej Polsce i do pewnego stopnia stanowił inspirację dla budowanego później gmachu Sejmu w Warszawie. Zbudowany z piaskowca na planie czworoboku z wyróżniającą się półkolistą Salą Sejmową. Autorzy (architekci krakowscy) realizując wymóg monumentalizmu i reprezentacji, jednocześnie wyraźnie odwoływali się do architektury Królestwa Polskiego, tworząc w ten sposób symboliczne przesłanie budowli i samej instytucji – historyczny i nierozzerwalny związek z Śląska z Polską. Sejm Śląski jest największym przestrzennie budynkiem publicznym w okresie międzywojennego, jednak jego wartość wyznacza znaczenie historyczne i symboliczne. Gmach wpisano na listę Pomników Historii w roku 2012.

Kazimierz Dolny nad Wisłą: Renesansowa Starówka i „Mekka artystów”. Założone przez Kazimierza Wielkiego w połowie XIV wieku miasto przeżyło swój złoty okres w wiekach XVI i XVII. Stanowiło punkt węzłowy handlu na Wiśle, w tamtych czasach głównej arterii polskiej gospodarki. W Kazimierzu stało wówczas ponad 60 spichlerzy. Wybudowane zostało wówczas szereg innych, reprezentacyjnych budowli, m.in. kościół farny i wspaniałe kamienice patrycjatu (m.in. Celejowska, Biała, „Pod św. Mikołajem” i „Pod św. Krzysztofem”),

które malutkiemu dziś miasteczku nadają niepowtarzalny klimat i przypominają jego bogatą, ożywioną przeszłość. Kazimierz słynie z licznych oddziałów i galerii swojego Muzeum Nadwiślańskiego oraz z plenerów artystycznych – latem można tam spotkać czołowych polskich malarzy i plastyków, niektórzy z nich osiedli tu na stałe i otworzyli wystawy swoich dzieł, które można także na miejscu nabyć. Status Pomnika Historii zabytkowy zespół miejski Kazimierza Dolnego ma od roku 1994.

Kotlina Jeleniogórska – zespół pałaców i parków krajobrazowych. Na niewielkim, zróżnicowanym krajobrazowo obszarze otoczonym przez pasma górskie Sudetów, pomiędzy Jelenią Górą, Kowarami a Karpnikami (około 100 kilometrów kwadratowych) znajduje się wyjątkowa koncentracja kilkudziesięciu pałaców i mniejszych rezydencji wraz z dobrze zachowanymi parkami, wzniesionych głównie w XIX wieku z inicjatywy tutejszej (niemieckiej) szlachty i bogatych przedstawicieli przemysłu. Jedenaście z nich - będących często dziełami uznanych architektów, jak Karl F. Schinkel czy August Stueler) reprezentuje najwyższe walory artystyczne. W roku 2011 nadano im status kolektywnego Pomnika Historii. Są to zespoły pałacowo-parkowe w Jeleniej Górze (pałac Paulinum i zespół Schaffgotschów w Cieplicach), Bukowcu, Karpnikach (pałac i willa Dębowy Dwór), Kowarach-Ciszycy, Łomnicy, Mysłakowicach, Staniszowie Górnym oraz Wojanowie (pałac z parkiem oraz kompleks pałacowo-gospodarczy w Bobrowie).

Kolbacz (k. Gryfina) – **założenie dawnego opactwa cystersów**. Pierwotna fundacja tego najstarszego opactwa cysterskiego na Pomorzu pochodzi z wieku XII (dokumenty wystawiono w roku 1173, a mnisi przybyli w rok później z Danii). Trzon kompleksu powstał w wieku XIII i został zrealizowany częściowo w stylu romańskim, częściowo - wczesnogotyckim. Po zniesieniu opactwa wskutek reformacji (po roku 1535) zespół był rezydencją i siedzibą zarządu dóbr książąt pomorskich (szczecińskich), potem margrabiów brandenburskich, wreszcie siedzibą tzw. domeny państwowej. Upadek na skutek zniszczeń wojny 30-letniej i kolejnych pożarów zapoczątkował długotrwały proces częściowych rozbiórek, kontynuowany po II wojnie światowej, kiedy to administracja znalazła się w gestii miejscowego PGR-u. Docenienie walorów architektonicznych przesądziło o objęciu pozostałej części kompleksu ochroną, a potem o podjęciu częściowej odbudowy już w latach 70-tych ubiegłego wieku. Dziś w najlepszym stanie są ocalałe monumentalny kościół klasztorny oraz częściowo zrekonstruowane dom opata, dom konwersów i niektóre zabudowania gospodarcze. Status Pomnika Historii zespół posiada od roku 2014.

Krzeszów – pocysterski zespół klasztorny. („Perła śląskiego baroku”)²⁸⁶. Dawne opactwo cysterskie w Krzeszowie na Dolnym Śląsku to imponujący efekt późnobarokowej przebudowy istniejącego już dawniej (od XIII wieku) klasztoru. Zespół uważany jest powszechnie za jedną z najpiękniejszych w świecie realizacji architektonicznych okresu późnego baroku (nastąpiła na przełomie XVII i XVIII wieku z inicjatywy opatów Bernarda Rosa i Innocentego Fritscha). Składa się na niego monumentalna bazylika Najświętszej Marii Panny z mauzoleum Piastów Świdnickich (w kaplicy na przedłużeniu osi świątyni), okazałymi stallami, obrazami szkoły Macieja Willmanna i obrazem Matki Bożej Łaskawej (jedną z najstarszych podobizn Maryi na terenie Polski), tzw. Dom Gościnny, pomocniczy kościół św. Józefa z freskami samego Willmanna, nazywanego „śląskim Rembrandtem”, oraz letni domek opatów (tzw. pawilon na wodzie albo „Betlejem”). Pomnikiem Historii dawne opactwo krzeszowskie jest od roku 2004. Wraz z innymi cysterskimi klasztorami Śląska kandyduje do wpisu na listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO. Pełni też rolę głównego sanktuarium maryjnego diecezji legnickiej.

Łąd nad Wartą – zespół dawnego opactwa cysterskiego. Klasztor wzniesiony pierwotnie pod koniec XII wieku z fundacji Mieszka III Starego zalicza się do największych, najstarszych i najcenniejszych zabytków sakralnych Wielkopolski. Kompleks konwentu, w tym cenna sala kapitułarza, uchodzi za jeden z wybitnych przykładów gotyckiego budownictwa klasztorowego. Za niemniej interesujący uważany jest jednocześnie późniejszy barokowy wystrój kościoła i zespołu, uzyskany w wyniku przebudowy i rozbudowy w I połowie XVIII wieku pod kierunkiem wybitnego włoskiego architekta Pompeo Ferrariego. Rangę zespołu łądzkiego w dziedzictwie kulturowym regionu i kraju wyznacza artystyczny poziom realizacji obiektów, w tym nowatorskich rozwiązań (jak konstrukcja i podparcie kopuły kościoła) i fakt niemal całkowitego zachowania autentycznego wyposażenia, w tym serii dzieł barokowego malarza poznańskiego, franciszkanina Adama Swacha, prezentujących dzieje zakonu cystersów. Wpis na listę Pomników historii został dokonany w roku 2009.

Legnickie Pole – pobenedyktyński zespół klasztorny²⁸⁷. Klasztor ufundowany w XIV wieku w miejscu historycznej bitwy wojska śląsko-niemieckiego z najeźdźcami mongolskimi (w roku 1241) został przebudowany w stylu barokowym w I połowie XVIII wieku według projektu Kiliana I. Dientzenhofera i ozdobiony z udziałem m.in. Kosmy Asama, znanego niemieckiego malarza. Zespół

²⁸⁶ W opisie zabytków opactwa w Krzeszowie korzystano z: [Ziętara 1999].

²⁸⁷ Opis historyczny zespołu w Legnickim Polu oparty na: [Humeńczuk, Grzywacz, Kurowska 2005].

zabytkowy składa się z kościoła klasztorного św. Jadwigi, kościoła Trójcy Świętej (znajduje się w nim nowocześnie urządzone Muzeum Bitwy Legnickiej), kompleksu budynków klasztornych oraz ogrodu z pawilonem opatów. Pomnik historii od roku 2004.

Leżajsk – zespół klasztorный Bernardynów²⁸⁸. Historia monumentalnego zespołu sakralnego rozpoczyna się od przekazów o domniemanych objawieniach maryjnych (ok. 1590). Na skutek przybierającego w swej skali kultu w I. połowie XVII wieku zostaje wzniesiona z fundacji Łukasza z Bnina Opalińskiego bazylika i klasztor bernardynów. Autorem projektu był włoski architekt Antonio Pellacini. Wnętrze bazyliki było od tego czasu aż do połowy XVIII wieku (kiedy to koronowany został tutejszy obraz Matki Boskiej) stopniowo wyposażane w nowe elementy, w tym cenne stalle i monumentalne organy, jeden z największych instrumentów tego rodzaju w Polsce. Podczas I Wojny Światowej klasztor był w latach 1915-17 oblegany i broniony, przez co został w znacznej mierze zniszczony. Status Pomnika Historii leżajski zespół sakralny posiada od roku 2005. W mieście znajduje się ponadto grób cadyka Elimelecha, cel licznych pielgrzymek pobożnych Żydów.

Lubiń - zespół opactwa benedyktyńskiego. Jeden z najstarszych polskich klasztorów, założony najprawdopodobniej krótko po roku 1070 w ramach serii polskich fundacji benedyktyńskich. W kontekście ówczesnej sytuacji w Wielkopolsce założenie tego klasztoru miało szczególne znaczenie dla dechrystianizacji okolicy, w której niewiele wcześniej (ok. roku 1040-50) miało miejsce pogańskie powstanie. W przestrzeni kościoła i klasztoru, od początku związanego z dziejami dynastii piastowskiej i będącego miejscem pochowku niektórych jej członków z linii wielkopolskiej (m.in. księcia-seniora Władysława Laskonogiego) pomimo zmiennych kolei losu konwentu, włącznie z jego kasatą, zachowały się liczne relikty najstarszej, romańskiej warstwy architektonicznej. Ważną rolę klasztoru dla kultury polskiej uzasadnia niemal całkowite zachowanie dotyczących go źródeł historycznych i wysoce prawdopodobny fakt wywodzenia się z tego właśnie monastycznego środowiska kronikarza naszych najstarszych dziejów: Galla Anonima. Status Pomnika Historii opactwo posiada od roku 2009.

Łowicz - bazylika katedralna (dawna kolegiata prymasowska). Kościół, pierwotnie wzniesiony w połowie XIV wieku, potem wielokrotnie przebudowywany, od wieku XVI był rezydencjonalną świątynią prymasów Polski, ze względu na centralną rolę

²⁸⁸ Fakty z dziejów zespołu klasztorного w Leżajsku wykorzystane w opisie podawane są za: [Chmura 2006].

Łowicza jako ośrodka ich dóbr. Bardzo wielu arcybiskupów gnieźnieńskich stąd pełniło swoją posługę pasterską, a także rozliczne funkcje polityczne. Dwunastu z nich zostało tu pochowanych. Dzięki mecenatowi kolejnych prymasów kościół stawał się stopniowo także skarbnicą sztuki, gromadząc dzieła najwybitniejszych malarzy i rzeźbiarzy, m.in. Hieronima Canavesiego, Tomasza Dolabelli (prawdopodobnie) czy Jana Michałowicza. Od roku 1992 pełni funkcję katedry dla diecezji łowickiej. Status Pomnika Historii przyznano świątyni w roku 2012.

Nysa – zespół kościoła farnego pw. św. Jakuba Starszego Ap. i św. Agnieszki. Jeden z największych halowych kościołów gotyckich w centralnej Europie był wznoszony w kilku etapach. Swoim mecenatem objęli biskupi wrocławscy jako udzielnicy książęta rezydujący w Nysie. Ostatecznie jego monumentalna bryła została ukończona w I połowie XV wieku, wzniesiono wówczas także imponującą dzwonnice. Wokół kościoła, który w okresie silnej przewagi reformacji w stołecznym Wrocławiu częściowo pełnił funkcje katedralne dla diecezji wrocławskiej, wzniesiono zespół kamienic, częściowo służących dostojnikom biskupstwa. Wielu pasterzy śląskich znalazło tutaj miejsce swojego wiecznego spoczynku. W ostatnim etapie II wojny światowej zespół został poważnie zniszczony podczas zaciętych walk o miasto. Od lat 50-tych był gruntownie odbudowywany i dziś znów stanowi dominantę krajobrazu Nysy. Na listę Pomników Historii zespół wpisano w roku 2011.

Ostrów Lednicki – pozostałości stołecznego grodu wczesnopiastowskiego. Położone na wyspie, „ostrowie” na Jeziorze Lednickim w pobliżu Gniezna ruiny grodu, zbudowanego w II połowie X wieku są miejscem, gdzie w okresie wczesnopiastowskim mieściła się jedna z głównych siedzib monarszych powstającego państwa polskiego, wzniesiona przez Mieszka I, a wykorzystywana jako rezydencja także przez króla Bolesława Chrobrego i prawdopodobnie króla Mieszka II. Tutejsze palatium mogło być prototypem podobnych budowli w innych najważniejszych grodach Polski. Wykopaliska potwierdziły nie tylko istotne znaczenie militarne (wielkość i skalę fortyfikacji) ale także centralną rolę polityczną tego grodu (kościół z dwoma baptysteriami, pozostałości pochówków osób z dynastii panującej, odnalezione cenne przedmioty). Dziś dostępne dla zwiedzania są fragmenty wałów grodowych, odkryte fundamenty „palatium” (kamiennej rezydencji) i świątyni. Znajdujące się naprzeciw wyspy (w tzw. „Małym Skansenie”) Muzeum Pierwszych Piastów udostępnia znaleziska z okresu funkcjonowania grodu. Na liście Pomników Historii Ostrów Lednicki jest od roku 1994.

Pelplin – zespół pocystersko-katedralny. Pierwotny rdzeń zabytkowego zespołu (rozwijającego się aż po początki wieku XX) powstał pod koniec XIII wieku dla zakładanego w Pelplinie opactwa cysterskiego, które było jednym z największych konwentów na Pomorzu. Jego kolejni zwierzchnicy okazali się po reformacji wybitnymi obrońcami katolicyzmu, czyniąc z klasztoru jego centralny ośrodek dla Pomorza a także aktywnymi mecenasami sztuki (zatrudniając m.in. architekta Antona Schultesa czy malarza Hermanna Hana). Po kasacie zakonu w roku 1823 świątynia stała się katedrą dla biskupstwa chełmińskiego. Biskupi rozbudowywali kompleks dla potrzeb diecezji, utrzymującej w Pelplinie m.in. rosnące seminarium duchowne. Funkcjonujące tu od roku 1864 Collegium Marianum było jedyną szkołą średnią na pruskim wtedy Pomorzu z polskim językiem nauczania. Warto wspomnieć, że pelplińskie Muzeum Diecezjalne posiada jedyną w Polsce i jedną z nielicznych zachowaną Biblię Gutenberga z pierwszego nakładu drukowanych ksiąg. Status Pomnika Historii zespół w Pelplinie otrzymał w roku 2014.

Stargard Szczeciński – zespół kościoła pw. NMP Królowej Świata i średniowieczne mury miejskie. Stargardzka bazylika to jeden z najwybitniejszych przykładów monumentalnej architektury sakralnej w obszarze oddziaływania Hanzы – związku kupieckich miast średniowiecznych. Jej budowę, rozpoczętą w XIII wieku a zakończoną w XV w. prowadził m.in., jeden z najwybitniejszych twórców północnej Europy, Henryk Braunsberg, przez co stała się przykładem i inspiracją dla innych realizacji tzw. gotyku pomorskiego. To jemu świątynia zawdzięcza swoje najbardziej charakterystyczne elementy: prezbiterium z obejściem, wieniec kaplic, galerię triforyjną, kaplicę mariacką oraz masyw wieżowy. Po licznych przebudowach i katastrofach, kościół został w wieku XIX regotyzowany – znów pod kierunkiem wielkiego architekta, tym razem Karla F. Schinkla. Szczęśliwym trafem zespół kościoła przetrwał w dobrym stanie walki w roku 1945, które niemal kompletnie zniszczyły stargardzką starówkę. Wpis na listę Pomników Historii nastąpił w roku 2010, jego elementami są także trzy zachowane bramy miejskie (w tym unikatowa wodna brama Młyńska), cztery baszty i dwie basteje wraz z fragmentami muru miejskiego.

Strzegom – bazylika pw. św. Ap. Piotra i Pawła. Monumentalna świątynia dominująca w panoramie miasteczka jest wybitnym przykładem kamiennej architektury sakralnej z okresu gotyckiego. Wzniesli ją popularni w średniowieczu w tej okolicy joannici, a wieloetapowa budowa trwała od połowy XIII do początku XVI wieku. Niektóre zastosowane w budowie rozwiązania (m.in. sklepienia

gwiaździste) a także szereg cennych historycznych elementów wystroju (jak trzy rzeźbione portale, wieżowe w formie sakramentarium oraz XIV-wieczny najstarszy dzwon kościelny na Śląsku) stanowią o randze kościoła jako zabytku. Status Pomnika Historii nadano temu zabytkowi w roku 2012.

Sulejów – zespół opactwa cystersów. Na kompleks tego jedyne zachowanego opactwa warownego w Polsce (w jego zachowanej do dziś części) składają się: kościół i część obronnego klasztoru, część zabudowań gospodarczych oraz teren dawnego ogrodu. Konwent założony w roku 1176 był fundacją Kazimierza Sprawiedliwego, zasiedlili go francuscy mnisi z Morimond. Trójnawowy kościół opactwa pw. NMP i św. Tomasza, który rozpoczęto wznosić krótko po przybyciu cystersów, jest świadectwem harmonijnego przenikania się „starego” stylu (późno) romańskiego i „nowego” - (wczesno)gotyckiego. Siedem wież i fragmenty muru kurtynowego przypominają o militarnej funkcji klasztoru, ulokowanego przy strategicznej przeprawie na rzece Pilicy. Pomimo dokonanej w XIX wieku po kasacie klasztoru rozbiorce znacznej części budynków, klasztor nadal wyróżnia się w krajobrazie okolicy a w roku 1986 powrócili do niego cystersi. Wpis sulejowskiego opactwa na listę Pomników Historii miał miejsce w roku 2012.

Warszawa – zespół zabytkowych cmentarzy wyznaniowych na Powązkach. Niezależnie od wpisu na listę Pomników Historii historycznego śródmieścia Warszawy, ten status (w roku 2014) otrzymały także powązkowskie cmentarze, jako jedyna dotychczas w naszym kraju nekropolia na otwartym powietrzu. Stołeczne cmentarze (z których najstarsze funkcjonują od końca XVIII wieku) są miejscami pochówku warszawiaków, wyznawców różnych odłamów chrześcijaństwa, a także judaizmu i islamu. Zachowały się one w znacznej mierze mimo kolejnych wojennych katastrof miasta, a ich częściowo zniszczone zabytki zostały odtworzone i nadal podlegają sukcesywnej konserwacji. Powązki pełnią nie tylko funkcję panteonu znanych i zasłużonych Polaków ostatnich dwóch stuleci - ale same były także miejscem wydarzeń historycznych, jak walki w czasie insurekcji kościuszkowskiej w roku 1794 i podczas powstania warszawskiego w r. 1944 oraz patriotyczne manifestacje podczas pogrzebów w okresie zaborów. Niezależnie od tego cmentarze gromadzą liczne wybitne zabytki sztuki sepulkralnej.

Żagań - poaugustiański zespół klasztorny. Założone pod koniec XIII wieku opactwo kanoników regularnych dzięki swym wykształconym zwierzchnikom odegrało przez wieki kluczową rolę w rozwoju kulturalnym księstwa żagańskiego, (z silnie zgermanizowanej okolicy jego zakonnicy napisali m.in. elementarz dla polskich dzieci). Zachowany do dziś zabytkowy kompleks jest w największej

części rezultatem XVIII-wiecznej przebudowy w stylu rozwiniętego baroku, z udziałem najwybitniejszych działających na Śląsku architektów, przy czym pierwotną gotycką bryłę zachował monumentalny kościół. Perła architektury i sztuki barokowej stała się biblioteka klasztorna, z polichromiami Georga Wilhelma Neunherza. Po sekularyzacji klasztoru w roku 1810 budynki opactwa służyły celom publicznym. Na szczęście oszczędziła je ostatnia wojna, choć w roku 1945 na skutek zaciętych walk o miasto, większość Żagania uległa zniszczeniu. Status Pomnika Historii żagańskiemu zespołowi przyznano w roku 2011.

Żyrardów – XIX - wieczna osada fabryczna. Zajmujący poważną część dzisiejszego miasta zespół urbanistyczny powstał w latach 70-tych XIX wieku dla obsługi przemysłu włókienniczego, rozwijającego się dynamicznie w Królestwie Polskim. Było to jedno z pierwszych w naszej części Europy osiedli zakładających konsekwentne oddzielenie części fabrycznej i mieszkalnej dla pracowników z jednoczesnym wyodrębnieniem stref odpoczynku, pracy, handlu, a nawet kultury. Zachowanie większej części zabudowy pozwala na doświadczenie przez zwiedzających autentycznego świadectwa dawnej urbanistyki przemysłowej. Obszar osady fabrycznej został wpisany na listę Pomników Historii w roku 2012.

Ponadto do Pomników Historii należą opisane w innych miejscach tego rozdziału: **Klasztor Jasna Góra** w Częstochowie oraz zespół dawnego opactwa cysterek w **Trzebnicy** (ważne ośrodki pielgrzymkowe) oraz **Góra Św. Anny** (klasztor wraz z komponowanym krajobrazem kulturowo-przyrodniczym), historyczne zespoły miejskie **Wrocławia, Gdańska, Lublina, Poznania, Łodzi, Gdyni i Paczkowa** (jako potencjalne cele turystyki miejskiej), **Kanał Augustowski, Kanał Elbląski Młyn Papierniczy w Dusznikach Zdrój**, prehistoryczna **kopalnia krzemienia w Krzemionkach** k. Ostrowca Świętokrzyskiego, **sztolnie kopalniane w Tarnowskich Górach** i **Zespół Stacji Filtrów w Warszawie** (jako zabytki techniki), **Twierdza w Srebrnej Górze** (jako historyczna forteca), pola bitewne **Grunwaldu, Raclawic i Westerplatte w Gdańsku** jako tereny docelowe turystyki militarnej oraz zespoły pałacowo-parkowe w **Łańcucie, Kórniku i Kozłowie** jako zabytkowe rezydencje.

Parki kulturowe. Począwszy od roku 2003, na podstawie nowej ustawy o ochronie zabytków (art. 7) wprowadzono w Polsce instytucję parku kulturowego (odpowiednik parku krajobrazowego w ochronie przyrody) jako nową formę ochrony zabytków i krajobrazów kulturowych. Ich wielką zaletą jest fakt, że mogą one być powoływane na mocy uchwały samorządu terytorialnego (rad gminy).

Do końca roku 2015 powstało w Polsce 30 takich parków²⁸⁹. Najwięcej z nich, bo 6, znajduje się na terenie województwa kujawsko-pomorskiego, natomiast po cztery na Pomorzu i na Dolnym Śląsku, w sumie parki funkcjonują już w 12 województwach. Wiele z tych obszarów chroni tereny i relikty forteczne (jak te w Kłodzku czy w Gdańsku), inne – krajobrazy kulturowe z konotacjami biograficznymi, militarnymi gospodarczymi albo religijnymi (jak Park Mickiewiczowski w wielkopolskim Żerkowie, park w Ossowie, park w Bogdańcu czy Kalwaria Pakoska), jeszcze inne – zespoły staromiejskie miast nie posiadających wyższego statusu ochrony, jak te w Radomiu, Zgierzu, czy Końskiem. Niektóre założono by wykorzystać przepisy ochronne do walki z agresywnymi reklamami i innymi negatywnymi czynnikami komercjalizacji przestrzeni (jak w Krakowie). Wpływ utworzenia i funkcjonowania parków kulturowych na rozwój turystyki kulturowej zależy od strategii ich zarządców, w szczególności w odniesieniu do tworzenia lokalnych produktów turystycznych i ich przemysłowej promocji, a także od skali inwestycji w infrastrukturę służącą turystom i współpracy z miejscowymi przedstawicielami branży. Niektóre z nich mogą stać się w najbliższej przyszłości rozpoznawalnymi i popularnymi celami dla zorganizowanych wypraw i indywidualnych turystów realizujących aktywności odpowiadające poszczególnym formom turystyki kulturowej.

3.2.1.3. Ważniejsze rezydencje polskie²⁹⁰

Z powodu licznych wojen i spustoszeń, które nawiedzały terytorium Polski od czasów Potopu Szwedzkiego (lata 1655-57), poprzez wojnę północną (1704-1721), konflikty w okresie zaborów a także dwie wojny światowe, wreszcie na skutek polityki własnościowej w okresie PRL (odebranie pałaców, zamków i dworów właścicielom i umieszczenie tam najróżniejszych instytucji, bezmyślne przebudowy, zaniedbanie opieki konserwatorskiej), kraj nasz posiada stosunkowo niewiele (w stosunku do swojej wielkości i istniejącej tu dawniej substancji architektonicznej) zachowanych oryginalnie zabytków tego rodzaju.²⁹¹ W poniższym zestawieniu zostaną krótko opisane najważniejsze z nich, posiadające przynajmniej krajową rangę, oraz wskazane niektóre przykłady oryginalnych budowli o mniejszym znaczeniu, będących z różnych przyczyn (potencjalnymi)

²⁸⁹ Stan z dnia 31 grudnia 2015 na podstawie listy Narodowego Instytutu Dziedzictwa (por. www.nid.pl).

²⁹⁰ Opisy polskich zamków i pałaców za: Mikos v. Rohrscheidt 2006 oraz za: Stępińska K., 1977. W innych przypadkach źródło zostało osobno wskazane.

²⁹¹ Por. Steinecke 2007, s. 70. W zestawieniu zachowanych zamków, pałaców i innych rezydencji dla dziesięciu krajów Europy Zachodniej i Środkowej autor podaje dla naszego kraju liczbę 944 obiektów, podczas gdy kilkakrotnie mniejsze Czechy mają ich 1092, Szwajcaria 1654, Włochy 1889, Austria 2312 a Niemcy aż 24.169.

atrakcjami turystyczno-kulturowymi. W naszym przeglądzie znajdują się więc obok rezydencji monarszych (jak wspomniane już zamki na Wawelu i w Warszawie, ale także cesarski zamek w Poznaniu), reprezentacyjne pałace arystokracji (jak Rogalin, Pszczyna czy Baranów), siedziby dostojników kościelnych (jak Pałac Biskupi w Kielcach) wielkie i mniejsze rezydencje obronne (jak obok już powyżej opisanego Malborka – Lidzbark), zamki rycerskie (jak niewielki lecz oryginalnie zachowany Oporów), wiekami przebudowywane i rozbudowywane siedziby szlacheckie (jak Kurozwęki czy Krokowa) i wreszcie skromne lecz reprezentatywne dla licznej grupy rezydencji dwory i dworki drobnej polskiej szlachty (jak Żelazowa Wola czy Koszuty). Ważnym kryterium zamieszczenia w poniższym spisie jest dostępność obiektów dla zwiedzania w ramach regularnego ruchu turystycznego, nie znalazł się w nim zatem szereg cennych obiektów, w tym wiele rezydencji i pałaców miejskich, pełniących funkcje gmachów publicznych i nie udostępnionych turystom. Zestawienie ważniejszych polskich rezydencji podzielone zostało na dwie grupy, według ich znaczenia jako potencjalnych celów turystyki kulturowej. Pozostałe godne uwagi obiekty tego rodzaju zostały wspomniane poniżej.

Rezydencje polskie o pierwszorzędym znaczeniu turystyczno-kulturowym

Zespół pałacowo-parkowy w Kozłowie²⁹² (woj. lubelskie). Fundatorem późnobarokowego pałacu wzniesionego w I połowie XVIII wieku i opartego na klasycznym francuskim założeniu „entre cour et jardin” (między dziedzińcem a ogrodem) był Michał Bieliński, wykonawcą projektu był znany włoski architekt Giuseppe Fontana. W roku 1799 dobra kozłowieckie dostają się drogą sprzedaży rodowi Zamoyskich, zaś w 1903 roku utworzona zostaje dla nich Ordynacja Kozłowiecka. W tym samym czasie – na przełomie wieków XIX i XX kompleks zostaje poddany poważnej przebudowie, powstaje klasycystyczny portyk, wieże, kaplica rodowa, zmieniony zostaje wystrój wnętrz. Podczas obu wojen światowych pałac nie doznał uszczerbku i dzięki temu – wraz z odnowionym parkiem – pozostaje jedną z niewielu zachowanych w tak dobrym stanie wielkich rezydencji magnackich w Polsce. Od roku 2007 zespół pałacowo-parkowy w Kozłowie jest Pomnikiem Historii.

Łańcut - zespół zamkowo-parkowy. Zespół położony jest w województwie podkarpackim. W pierwszej połowie XVII wieku Stanisław Lubomirski wznosił w swym prywatnym mieście Łańcutie okazałą rezydencję w stylu modnego włoskiego założenia „palazzo in fortezza”. Przy budowie Zamku i twierdzy zatrudnieni byli m.in. Giovanni Falconi, Matteo Trapola i Krzysztof Mieroszewski.

²⁹² Dane na temat zespołu pałacowo-parkowego w Kozłowie za: Szczepaniak 2006.

Powstał wówczas główny rys istniejącej do dziś budowli: czteroskrzydłowy zamek z wieżami w otoczeniu wałów. Pod koniec XVII wieku, po pożarze, obiekt odnawia i przebudowuje Tylman z Gameren, najznakomitszy z działających wówczas w Polsce architektów. Na przełomie XVIII i XIX wieku Izabela Lubomirska znów przebudowuje rezydencję, likwidując jej obronny charakter, zakładając park romantyczny i mocno zmieniając wygląd wnętrz w stylu Ludwika XVI. Wykonali to dla niej Jan Ch. Kamsetzer i Christian P. Aigner. Jeszcze jedna przebudowa dokonuje się w latach 1889-1912 za rządów rodu Potockich, który założył w Łańcucie swoją ordynację: tym razem obiekt otrzymuje wygląd neobarokowy. Potoccy dali początek sławnej dziś na skalę światową kolekcji powozów, sprowadzając je ze wszystkich ważniejszych europejskich stolic. Kompleks zamkowy (w tym ogród włoski i park w stylu angielskim, oranżeria, zameczek romantyczny, stajnie i powozownia a także stojąca w pobliżu synagoga) wraz z częścią zbiorów szczęśliwie przetrwał obie wojny światowe, zaś w roku 1944 został przejęty przez państwo polskie, którego własnością pozostaje do dziś. Natomiast w roku 2005 zespół zamkowo-parkowy uzyskał status Pomnika Historii.

Zamek Cesarski w Poznaniu. Ostatnia monarsza rezydencja Europy została wzniesiona w stylu neoromańskim na polecenie Wilhelma II, Cesarza Niemieckiego, Króla Prus i Wielkiego Księcia Poznańskiego w jednej osobie. Zamek zbudowano w ramach większego projektu urbanistycznego, tzw. dzielnicy cesarskiej. Autorem projektu całości dzielnicy był urbanista Joseph Stübben, wykonawcą projektu Zamku: Franz von Schwechten. Zamek (posiadający w sumie 585 pomieszczeń) bardzo krótko był oficjalną siedzibą władcy, który zresztą przebywał w nim tylko dwukrotnie. Kiedy w roku 1918 władza w Poznaniu na powrót znalazła się w rękach Polaków, zamek służył jako wielkopolska rezydencja Prezydenta RP i użyczał swych pomieszczeń Uniwersytetowi Poznańskiemu. Podczas wojny miał tu siedzibę niemiecki namiestnik Kraju Warty, Arthur Greiser. Zamek był także w latach 1940-1944 przebudowywany na jedną z siedzib Hitlera, do czego jednak ostatecznie nie doszło. W trakcie tej przebudowy kompletnie zmieniono wygląd wnętrz zamkowych, zgodnie z estetyką monumentalnych budowli III Rzeszy. Zamek Poznański upodobił się w swym interiorze do berlińskiej Kancelarii Rzeszy. Podczas działań wojennych w styczniu 1945 w niewielkim stopniu uszkodzony zamek stał się na kilkanaście lat siedzibą władz miejskich Poznania. To na placu przed nim rozegrały się w dużej mierze tzw. wypadki poznańskie (Poznański Czerwiec 1956). Od roku 1963 obiekt jest miejskim centrum kultury. Znajdują się tutaj liczne instytucje kulturalne, w tym Muzeum Poznańskiego Czerwca, kino, Teatr Animacji i. in. W związku

ze zniszczeniem większości obiektów monumentalnej architektury nazistowskiej, poznański obiekt jest jednym z niewielu miejsc, w których zainteresowani mogą zapoznać się z jej ideologią i praktyką.

Pałac w Wilanowie (Warszawa). W roku 1677 Król Polski Jan III Sobieski nabył wioskę i będący w budowie dwór Milanów. Po zmianie nazwy na Villa Nova (spolszczona: Wilanów) Sobieski rozpoczął tu budowę niewielkiej podmiejskiej rezydencji dla siebie i swojej rodziny. Z czasem pałac - budowany pierwotnie przez Agostino Locci - ulegał coraz dalej idącej rozbudowie. W końcu, w trzydzieści lat po śmierci fundatora Sobieskiego (1696), Wilanów wraz ze swoim obszernym mieszanym parkiem w stylu włoskim (ogrodowym), francuskim, angielskim a nawet angielsko-chińskim uznawano za polski odpowiednik Wersalu. Przez Wilanów przeszedł cały szereg wybitnych architektów i artystów polskich i europejskich, pracujących dla jego kolejnych właścicieli. Rezydencja łączy w sobie elementy włoskiej willi ogrodowej (pierwotny projekt), polskiego dworu magnackiego i pałacu podmiejskiego we francuskim stylu, na podobieństwo rezydencji Ludwika XIV. Całość wzniesiono w powszechnym wówczas stylu (późnego) baroku, z licznymi późniejszymi elementami rokokowymi i klasycystycznymi. Rozbudowę Pałacu kontynuowała jedna z późniejszych właścicielek, Elżbieta Sieniawska, zaś Stanisław Kostka Potocki założył tu jedno z pierwszych polskich (prywatnych) muzeów. Ostatni właściciele, Branicki, zostali wywłaszczeni w roku 1945. Wówczas to oszczędzony prze wojnę Wilanów stał się państwowym muzeum. Dziś jest jednym z nielicznych tak dobrze zachowanych symboli wspaniałego zmysłu kulturalnego i estetycznego arystokracji polskiej. Pałac ma status Pomnika Historii od 1994 roku jako część warszawskiego Traktu Królewskiego.

Zespół pałacowy w Nieborowie (woj. Łódzkie). Barokowa rezydencja w pobliżu Łowicza, wzniesiona na polecenie Prymasa Michała kardynała Radziejowskiego przez Tylmana z Gameren, została w roku 1774 przejęta przez książęcy ród Radziwiłłów, do którego należała do końca II wojny światowej. W tym czasie była kilkakrotnie przebudowywana i bogato wyposażona w dzieła sztuki. Na początku XIX wieku pałac w Nieborowie wzbogacił się o ogród w stylu francuskim oraz położony nieopodal największy na ziemiach polskich romantyczny park, nazwany Arkadią. Na terenie rezydencji właściciele założyli także znaną manufakturę mebli („rzeźbiarnię”) i wytwórnię majoliki. Nieborów stał się z czasem w kręgach ziemiańskich synonimem dobrego smaku. Wyroby „rzeźbiarni” i manufaktury ceramicznej zdobyły sobie rozgłos w kręgach odbiorców. Za czasów Janusza

Radziwiłła (okres międzywojenny) Nieborów był miejscem spotkań politycznej i gospodarczej elity Rzeczypospolitej. Po roku 1945 zespół pałacowo-parkowy został przekształcony w muzeum. W roku 1982 manufaktura na nowo podjęła swoją działalność, oferując pokazy produkcji ceramicznej.

Pałac w Rydzynie (woj. Wielkopolskie). Barokowy pałac wzniosł Rafał Leszczyński, ojciec przyszłego króla Stanisława. Wykonawcami byli Giuseppe Bellotti i Pompeo Ferrari. Po emigracji króla Stanisława do Francji obiekt przechodzi w roku 1738 na własność rodu Sułkowskich. Po roku 1742 następuje rozbudowa zgodnie z panującą modą tzw. baroku „saskiego”. Powiększony zostaje park pałacowy, z czasem przebudowany na park angielski, pobudowane nowe oficyny wokół paradnego dziedzińca. Na osi łączącej zamek z ratuszem rydzyńskim powstaje szereg budowli, m.in. kolegium i konwikt zakonu pijarów. Przy zamku rydzyńskim utworzona zostaje w roku 1775 ostatnia polska ordynacja, która istniała do roku 1909, kiedy to wygasł ród Sułkowskich. Potem pałac mocno podupada, w latach międzywojennych ma w nim siedzibę szkoła. W roku 1945 pałac zostaje już po zajęciu Rydzyny spalony przez wojsko sowieckie. Odbudowany w latach 1970-1989, służy dziś jako hotel i miejsce konferencji, jednakże jest dostępny dla zwiedzających. Czteroskrzydłowy gmach główny posiada trzy kondygnacje, wszystkie skrzydła ozdabiają narożne wieże alkierzowe. Środek skrzydła frontowego zdobi imponujący fronton. Pałac stoi pośrodku niewielkiego parku, wokół jego półkolistego dziedzińca rozmieszczone są oficyny.

Zamek Krasieczyn (woj. Podkarpackie). W II połowie XVI wieku Stanisław Krasicki rozpoczął, zaś Marcin Krasicki kontynuował renesansową rozbudowę istniejącego tu obiektu na obszerną obronną rezydencję z fosą i czterema basztami. Mury parawanowe zamku otrzymały typowe dla ówczesnej architektury polskiej zwieńczenie w postaci attyki. Z zewnątrz mury rezydencji zostały ozdobione malowidłami i sgraffitami, wewnątrz zaś urządzono w odpowiednim do ambicji właścicieli przepychem. W XVII wieku zamek złupili Szwedzi, potem węgierskie wojska księcia Rakoczego, wreszcie w roku 1726 wojska carskie. W roku 1835 obiekt przejmuje książęca rodzina Sapiehów i przywraca jego świetność. Po pożarze w roku 1852 następuje odbudowa według projektu Michała Zajączkowskiego. Kilukrotnie jeszcze restaurowany, zrujnowany przez wojska sowieckie w roku 1939 i zmieniający po 1945 właścicieli Zamek, ostatecznie po roku 1996 stał się obiektem hotelowym, a od roku 2000 należy do międzynarodowego elitarnego zrzeszenia European Castle Hotels & Restaurants. Charakterystyczny czterowieżowy Zamek, otoczony fosą i wałem ziemnym uchodzi za perłę polskiej

architektury rezydencjonalnej. Północne i wschodnie skrzydło Zamku pełnią funkcje mieszkalne, pozostałe dwa są elementami obronno-ozdobnymi (mur kurtynowy). Kaplica Zamkowa, wybitne dzieło polskiego renesansu, jest przez znawców porównywana z Kaplicą Zygmuntowską na Wawelu.

Zespół pałacowy w Rogalinie (województwo Wielkopolskie) został wzniesiony w latach 1768-1774 przez Jana Ch. Kamsetzera, Jana F. Knobla i Dominika Merliniego na zlecenie Kazimierza Raczyńskiego i był siedzibą rodu Raczyńskich nieprzerwanie aż do roku 1939. Po II wojnie światowej zarządzało nim państwo. Ostatni potomek rodziny w roku 1991 przekazał cały zespół wraz z parkiem narodowi polskiemu jako fundację. Zespół pałacowo-parkowy, zrealizowany pierwotnie w barokowym założeniu francuskim „entre cour et jardin”, a następnie rozbudowywany, nosi – zwłaszcza we wnętrzu – także liczne cechy stylu klasycystycznego. Kompleks składa się z trzypiętrowego gmachu głównego, dwóch ćwierćkolistie dobudowanych skrzydeł z amfiladami pomieszczeń gospodarczych (w tym stajni i powozowni) oraz dla służby (typowych tzw. czworaków), ogrodu frontowego (z bramą i podjazdem) oraz wielkiego ogrodu francuskiego i parku angielskiego z polaną wspaniałych dębów na tyłach rezydencji. Powozownia Rogalińska chlubi się drugą po łańcuckiej kolekcją zabytkowych pojazdów, począwszy od lektyk aż po pojazdy XX wieku. Galeria Rogalińska, założona w roku 1912 przez hr. Edwarda Aleksandra jako prywatne muzeum malarstwa, gromadzi wielką liczbę obrazów polskich i europejskich (zwłaszcza francuskich) malarzy z II połowy XIX i pierwszej połowy XX wieku. Są tu m.in. dzieła Moneta, Delaroche, Matejki i Malczewskiego. Naprzeciw zespołu pałacowo-parkowego stoi klasycystyczny kościół zamkowy św. Marcelina z kryptą rodu Raczyńskich.

Zamek w Kórniku (woj. Wielkopolskie). Wybudowany jako zamek obronny około roku 1430 przez ród Górków, w wieku XVII Zamek przechodzi we władanie rodziny Działyńskich. Przebudowany najpierw w stylu barokowym (XVIII w.), a następnie na zlecenie Tytusa Działyńskiego neogotyckim (projekt: K. F. Schinkel), zamek kórnicki jest bardzo malowniczą, jedną z nielicznych w Polsce budowli nawiązujących do tzw. neogotyku angielskiego. Zwiedzających zaskakuje swym stylem największa sala Zamku, tzw. Mauretańska, nawiązująca wystrojem do słynnej Alhambry. W okresie rozbiorów zamek był ważnym centrum polskiego życia kulturalnego. Tu właściciele (Działyńscy, a potem Zamoyscy) gromadzili najpierw polskie zbiory militarne (pierwsze muzeum wojskowe w Polsce) a następnie bezcenną kolekcję rękopisów największych polskich pisarzy i licznych dokumentów historycznych. Przez ostatniego właściciela przekazany Państwu

Polskiemu, zamek jest dziś siedzibą Biblioteki Kórnickiej, oddziału Polskiej Akademii Nauk. W roku 2011 zespół zamkowo-parkowy wraz z kościołem parafialnym w Kórniku zostały wpisane na listę Pomników Historii.

Zamek w Pszczynie (woj. Śląskie). W obecnej formie istnieje od czasu gruntownej przebudowy istniejącej tu rezydencji obronnej piastowskich książąt opolsko-raciborskich. Jego dzisiejszą postać nadał mu w XIX wieku francuski architekt Alexandre Destailleur we współpracy z K. Leyendeckerem. Od roku 1846 do 1945 w posiadaniu Zamku była rodzina hrabiów von Hochberg, nosząca od 1850 do dziś książęcy tytuł Hochberg von Pless. W czasie I wojny światowej urządził tu swoją stałą kwaterę (1914-17 r.) cesarz niemiecki Wilhelm II. Podczas następnej wojny Zamek był siedzibą dowództwa wschodniej grupy armii niemieckiej, potem zaś szpitala polowego, co uchroniło go przed dewastacją.

Zamek posiada cechy budowli neobarokowej, o układzie trójskrzydłowym, zachowane są jednak elementy starszych warstw budowlanych: w przyziemiu i piwnicach mur gotycki, także gotycka baszta i rokokowe pomieszczenia w skrzydle zachodnim czy barokowa klatka schodowa we wschodnim. Na kompleks zamkowy składa się także monumentalne założenie wjazdowe. 48-hektarowy park typu angielskiego otaczający obiekt został założony na przełomie XVIII i XIX wieku i posiada znaczne walory krajobrazowe. Od roku 1945 w Zamku znajduje się Muzeum Wnętrz Zabytkowych. Jego zbiory obejmują pomieszczenia zamkowe, w tym apartament cesarski, kolekcję myśliwską, cenną kolekcję miniatur i zbrojownię ze zbiorami militarnymi.

Rezydencja w Żywcu (woj. Śląskie). Istniejący w tym miejscu już około roku 1400 niewielki obiekt obronny z wieżą został przebudowany najpierw pod koniec XV wieku w duży gotycki zamek warowny z czterema wieżami obronnymi, następnie zaś pod koniec XVI wieku w renesansową rezydencję rodziny Komorowskich z krużgankami, sgraffitowymi dekoracjami murów i ozdobną attyką. Kolejną rozbudowę przyniósł wiek XVIII, kiedy zamek był siedzibą rodu Wielopolskich. Stworzono wówczas wokół rezydencji duży park w stylu włoskim, potem przebudowany na francuski a jeszcze później na angielski. W XIX i w I połowie XX wieku Zamek należał do Habsburgów Żywieckich, bocznej linii cesarskiej dynastii austriackiej, która z czasem uległa zupełnej polonizacji. To oni byli założycielami słynnego dziś żywieckiego browaru, przebudowali także elewacje Zamku w stylu historyzującego neorenesansu oraz wzniesli (na początku XIX wieku) klasycystyczny Nowy Zamek w jego bezpośredniej bliskości. Po 1945 Zamek jest własnością miasta Żywiec,

które umieściło tu z czasem liczne instytucje kulturalne. Od 2005 mieści się tu Muzeum Miejskie. Oba Zamki położone są w obszernym parku, oddzielone od miasta linią domów, przez co niemal niewidoczne. Stary Zamek, prezentujący się z zewnątrz raczej niepozornie, jest czteroskrzydłową budowlą o trzech kondygnacjach z pięknym dziedzińcem wewnętrznym, renesansowymi krużgankami. Dwukondygnacyjny Nowy Zamek (Pałac Habsburgów) wyróżnia się piękną fasadą z trzyosiowym ryzalitem w swej zachodniej elewacji. W pośrodku parku z szerokimi alejami stoi tzw. domek chiński, świadectwo XVIII wiecznej mody na egzotykę.

Rezydencja w Baranowie Sandomierskim (woj. Podkarpackie). Stary rycerski zamek rodziny Baranowskich przejął w roku 1578 wielki magnacki ród Leszczyńskich, którzy zamieszkiwali go do 1677 r. Andrzej Leszczyński zlecił jego rozbudowę w stylu renesansowym znanemu architektowi Santi Gucci. Efektem było powstanie wspaniałej rezydencji, która dodatkowo upiększona została na zlecenie Rafała VII przez Jana Baptystę Falconiego. Kolejni właściciele, Lubomirscy, sprowadzili tu Tylmana z Gameraen, który stworzył w Zamku galerię obrazów i ozdobił jego wnętrza cennymi stiukami. W XIX wieku zamek podupadł, część kompleksu zniszczył pożar w roku 1849. Dopiero za czasów rodziny Dolańskich (1867-1945 r.) dokonano renowacji, powstała wówczas także ciekawa secesyjna kaplica zamkowa z witrażami Józefa Mehoffera i obrazem Marii Niepokalanej Jacka Malczewskiego. Po II Wojnie Światowej Zamek objęło państwo polskie. Jego zarządca, polski koncern siarkowy przeprowadził renowację pałacu w oryginalnym stylu jego epoki. Dziś obiekt jest własnością Agencji Rozwoju Przemysłu, jest dostępny do zwiedzania.

Zespół pałacowy w Puławach (woj. Lubelskie). Pierwotna rezydencja Lubomirskich, wzniesiona w stylu barokowej willi przez Tylmana z Gameraen, została zniszczona przez Szwedów podczas Wojny Północnej (1706), a następnie odbudowana i znacznie rozbudowana przez ród Sieniawskich w latach 30-tych XVIII wieku. Po zamieszkaniu w Puławach księcia Adama Czartoryskiego i jego żony Izabeli z Flemingów (w roku 1782) rozpoczął się najświetniejszy okres w dziejach rezydencji. Pod kierownictwem Christiana P. Aignera została ona około roku 1800 przebudowana w stylu klasycystycznym, wzniesiono kilka nowych obiektów: tzw. pałacyk Marynki, oranżerię, założono olbrzymi park w stylu francuskim. W parku powstała wzorowana na rzymskiej świątyni Westy (Tivoli) tzw. Świątynia Sybilli, klasycystyczna rotunda, w której księżna Izabela założyła pierwsze w dziejach Polski muzeum, gromadząc w nim pamiątki narodowe.

Przez pół wieku, do roku 1830 Puławy były centrum życia kulturalnego polskich elit, nazywano je „Polskimi Atenami”. Puławy posiadały także wspaniałą prywatną galerię malarstwa i bibliotekę. Po 1831 r. Czartoryscy wyemigrowali z zaboru rosyjskiego i przenieśli znakomitą część swych zbiorów do Krakowa.

Odrestaurowany kompleks pałacowy na przedmieściu Puław obejmuje dziś trójskrzydłowy klasycystyczny gmach główny (z cennymi wnętrzami częściowo z poprzednich epok), oraz wielki Park Zamkowy w stylu krajobrazowego ogrodu romantycznego. Na terenie parku znajdują się m.in.: Dom Gotycki i Świątynia Sybilli (muzeum), Domek Żółty i Domek Chiński.

Pałac i park w Gołuchowie (woj. Wielkopolskie). W roku 1853 renesansowy zamek Leszczyńskich zakupił dla swego syna Jana hrabia Tytus Działyński. Żona Jana, Izabela z Czartoryskich, mieszkająca na zamku przez kilkadziesiąt lat, przekształca go po roku 1870 we wspaniałą rezydencję-muzeum, naśladującą w swym stylu architektonicznym francuski renesans XVI wieku. Gołuchów staje się wówczas jednym z największych prywatnych muzeów Europy, powstaje tu wielka i znana wśród koneserów kolekcja waz antycznych: greckich i etruskich oraz emalii z Francji, militariów, gobelinów, dywanów i obrazów. W latach 1876-99 powstaje wokół zamku wielki park krajobrazowy. Podczas II wojny światowej Niemcy rozgrabili kolekcję – tylko jej część powróciła do Gołuchowa po roku 1956. Nieuszkodzony Zamek przejmuje w roku 1951 Muzeum Narodowe w Poznaniu, park zostaje przekształcony w arboretum. W oficynie zamkowej założone zostaje Muzeum Leśnictwa.

Neorenesansowy zamek nosi na sobie elementy trzech faz swojej budowy. Trójskrzydłowa bryła zamku jest niesymetryczna, malowniczości dodają jej ustawione przy obu bocznych skrzydłach wieże mieszkalne. Dziedziniec zdobią dwukondygnacyjne krużganki. Otaczający zamek park z kilkoma stawami, oparty o rzekę Ciemną posiada niesłychanie bogatą roślinność: ponad 500 różnych gatunków drzew i krzewów. Ukryta nie opodal Zamku oficyna sama ma cechy eklektycznego ozdobnego pałacu. W głębi parku na sztucznym skalistym wzgórku kryje się kapliczka-mauzoleum Izabeli z Czartoryskich Działyńskiej.

Zamek Książ (woj. Dolnośląskie). Największy zamek na Dolnym Śląsku wznosił w XIII wieku piastowski książę świdnicko-jaworski Bolko Surowy. Po wygaśnięciu dynastii Piastów Świdnickich zamek należał do królów czeskich lub dostojników praskiego dworu. W 1509 zostaje przekazany Konradowi von Hochberg. Ta rodzina (od roku 1848 wyniesiona do godności książęcej) włada Zamkiem do roku 1941 i dokonuje jego barokowej (na początku XVIII wieku), a potem romantycznej

w stylu przebudowy (początek XX wieku), które nadały mu obecną wielkość i wygląd. Podczas II wojny światowej Zamek był przystosowywany na siedzibę sztabu wojskowego – z tej modernizacji zachowały się niektóre elementy, m.in. tunele ryte w skale oraz zniszczenia w wyniku „przystosowywania” wnętrz zamkowych. Od 1991 obiekt jest zarządzany przez komunalne przedsiębiorstwo „Zamek Książ”.

Ogromny kompleks zamkowy, położony na wysokim wzgórzu i dominujący w krajobrazie okolicy, ma wyraźnie trzyczęściową strukturę. Składa się na nią wieloskrzydłowy Zamek właściwy z dwoma wewnętrznymi dziedzińcami, zespół oficyn i bram oraz leżące pomiędzy nimi założenie parkowo-ogrodowe: tzw. dziedziniec honorowy i zespół tarasów, malowniczo schodzących w dół zboczem wzgórza zamkowego.

Zamek książąt piastowskich w Brzegu²⁹³ (woj. Opolskie). Pierwotny zamek obronny, zbudowany w XIII wieku, służył za rezydencję książętom linii wrocławskiej, a potem brzeskiej i legnickiej. W XVI wieku książę Fryderyk II rozpoczął, zaś Jerzy II kontynuował jego renesansową przebudowę, której wykonawcami byli Komaskowie (włoscy architekci z okolic Como). Zamek uzyskał formę czworoboku otaczającego dziedziniec, przy czym trzy skrzydła miały po cztery kondygnacje. Arkadowe krużganki i bogate zdobienia reprezentacyjnej fasady bramy frontowej wzorowane na rozwiązaniach zastosowanych w krakowskiej rezydencji królewskiej zyskały zamkowi miano „śląskiego Wawelu”. Po wygaśnięciu dynastii legnicko-brzeskiej w roku 1675 zamek przeszedł pod panowanie Habsburgów. Po zajęciu Śląska przez Prusy (1740) został zaniedbany i pełnił rolę magazynów. Po II wojnie światowej zdecydowano się na jego kapitalny remont (w części rekonstrukcję) i przywrócenie mu dawnej formy. Utworzono tutaj także Muzeum Piastów Śląskich, którego najcenniejszymi eksponatami jest 14 oryginalnych sarkofagów niegdyśiejszych władców tej części Śląska.

Dawny pałac biskupi w Kielcach. Jako centralną rezydencję pośrodku dóbr kościelnych postanowił go wznieść biskup krakowski, Jakub Zadzik. Pałac reprezentuje styl epoki Wazów – przełom renesansu i polskiego baroku. Budowniczym był Giovanni Pancino. W I połowie XVIII wieku dobudowano skrzydła, połączone krużgankami z kolegiatą kielecką (dzisiejszą katedrą). W I połowie XIX wieku mieściła się tu Szkoła Akademiczno-Górnicza – pierwsza polska uczelnia inżynieryjno-techniczna. Po roku 1831 siedziba władz

²⁹³ Informacje wykorzystane w opisie Zamku Brzeskiego pochodzą z: [Nowiński, Komorowski 2001, s. 20-23].

gubernialnych, pałac jeszcze raz odegrał historyczną rolę, gdy w roku 1914 umieścił się tu sztab Legionów Polskich Józefa Piłsudskiego – załóżek nowej polskiej armii wyzwolenczej. Obiekt oszczędzony przez II Wojnę Światową stał się w roku 1971 siedzibą Muzeum Narodowego w Kielcach.

Oflankowany czterema wieżami, symetryczny dwukondygnacyjny gmach główny o trójdzielnym rozkładzie wnętrza, stoi poniżej katedry, wizualnie stanowiąc jakby jej uzupełnienie. Wystrój korytarzy i sal w większości jest oryginalny, prezentuje sztukę swojej epoki. Najcenniejsze są fryzy i malowane na płótnie plafony autorstwa Tommaso Dolabelli, prezentujące sceny z XVII wiecznej historii Polski. Gmach główny uzupełniają arkadowe dobudówki, stanowiące jego przedłużenie po obu stronach i otaczające w dwóch stron dziedziniec. Na tyłach pałacu znajduje się renesansowy ogród włoski.

Zamek w Lidzbarku Warmińskim (woj. Warmińsko-Mazurskie). Unikalny gotycko-barokowy zamek jest najciekawszym obiektem założonego już ok. roku 1250 miasta Lidzbark nad rzeką Łyną. Budowlę miasto zawdzięcza biskupom warmińskim, którzy przez stulecia mieli tu swą główną siedzibę. Wielu znanych ludzi sprawowało w ciągu wieków warmiński urząd biskupi, będąc tym samym głównymi mieszkańcami tego zamku. Obok Jana Dantyszka, Stanisława Hozjusza czy Ignacego Krasickiego także Mikołaj Kopernik, kanonik i ekonom diecezji, spędził tu kilka lat swego oddanego głównie nauce życia.

Czterowieżowa smukła sylwetka zamku dominuje nad krajobrazem całej okolicy. Sama rezydencja składa się z dwóch oddzielonych od siebie wewnętrzną fosą budowli: wysokiego Starego Zamku z cegły, zbudowanego na planie kwadratu oraz nieco zaniedbanego barokowego pałacu z XVII wieku. Na Zamku (z oryginalnym dziedzińcem z XIV wieku i dwukondygnacyjnymi gotyckimi krużgankami) można zwiedzić nie tylko zachowane oryginalne gotyckie wnętrza, lecz także znaczące zbiory sztuki, wśród nich kolekcję ikon i wystawę dzieł autorstwa niegdysiejszych właścicieli rezydencji, z których wielu było znanymi literatami.

Pałac Izraela Poznańskiego w Łodzi. Budowany przez najznakomitszych architektów bogatej Łodzi m.in. H. Majewskiego (pierwotny projekt), J. Junga i D. Rosenthala, wreszcie A. Zeligsohna, reprezentacyjny pałac miał być symbolem potęgi najbogatszego spośród łódzkich przemysłowców, tzw. „łodzermenschów”, Izraela Kalmanowicza Poznańskiego. Był on właścicielem całej sieci fabryk, mieszczących się w bezpośrednim sąsiedztwie rezydencji. Pierwsze projekty przewidywały budowę historyzującego gmachu na wzór renesansu francuskiego, ostatecznie jednak wraz ze zmianami z lat 1901-03 powstała eklektyczna budowla

z dominacją neobaroku i pełnymi przepychu mieszkalnymi oraz reprezentacyjnymi wnętrzami. Już w okresie międzywojennym pałac przeszedł na własność miasta i był siedzibą Izby Skarbowej, potem Urzędu Wojewódzkiego, niemieckich władz okupacyjnych, znów władz wojewódzkich, zaś od roku 1975 mieści się w nim Muzeum Historii Miasta Łodzi, którego staraniem obiekt został przywrócony do dawnej świetności.

Dwuskrzydłowy gmach Pałacu dominuje jedno z najważniejszych skrzyżowań ulic w Łodzi, a jednocześnie jest narożnym elementem dawnego fabrycznego kwartału miasta, w całości należącego do właściciela rezydencji (dziś mieści się tam „Manufaktura” – jedno z największych centrów handlowych w Polsce). Monumentalny, a jednocześnie dzięki swym licznym architektonicznym ozdobom sprawiający wrażenie lekkiego pałac wieńczy dwie wielkie kopuły, mieszczące sale: balową i jadalną. We wnętrzach eklektycznego pałacu można odnaleźć liczne elementy secesji, ulubionego stylu lodzermenschów.

Dwór w Żelazowej Woli (woj. Mazowieckie). Wybudowany krótko przed rokiem 1800 jako typowy klasycystyczny szlachecki dworek polski z gankiem kolumnowym należał prawdopodobnie od początku do rodziny Skarbków. Budynek dworku (właściwie lewa oficyna pierwotnego budynku), położony w prywatnym malowniczym parku nad rzeką Utratą posiada zaledwie 6 pokoi. Pierwotnie dworek był obszerniejszy, jednak budynek frontowy spłonął w roku 1812, zaś prawa oficyna, zniszczona podczas I Wojny Światowej, nie została już odbudowana. Z uwagi na fakt, że w tym właśnie miejscu urodził się wielki kompozytor Fryderyk Chopin (1810-1849) dworek nie podzielił losu setek podobnych siedzib szlacheckich, które zostały zniszczone, przebudowane lub rozebrane. W roku 1928 stojąca jeszcze lewa oficyna została wykupiona przez państwo i pieczołowicie odrestaurowana w swojej pierwotnej postaci. Odtworzono także park przydworski. Całość stanowi dziś muzeum biograficzne, poświęcone Chopinowi. Jego wnętrze wiernie oddaje ducha epoki, w której Chopin żył i pracował. Tym samym może być dobrym przykładem sposobu budowania i poziomu życia polskiej średniej szlachty tamtego okresu.

Rezydencje o drugorzędnym znaczeniu turystyczno-kulturowym

Poniżej zamieszczonych jest kilka dalszych opisów mniejszych lub mniej znanych rezydencji. Są one niejako reprezentacją licznej grupy różnego typu historycznych siedzib: zamków rycerskich, rodzinnych rezydencji w formie pałaców przebudowanych z zamków oraz typowych dworów, nierzadko posiadających unikalną historię. Proponujemy zaliczyć je wraz z grupą kilku dalszych poniżej

wyliczonych do drugorzędnych obiektów z grupy rezydencji i w takiej roli uwzględniać je podczas ewentualnego ustalania potencjału kulturowego dla poszczególnych regionów i subregionów (powiatów). W przypadku tej grupy istotnymi kryteriami są także dobry stan zachowania oraz łatwa dostępność obiektu do zwiedzania (lub wprost oferta przewodnicka). W tym miejscu należy także zaznaczyć, że w poniższym spisie znaczących polskich rezydencji nie zostały uwzględnione liczne historyczne obiekty tego rodzaju, które nie posiadają statusu zabytku UNESCO, Pomnika Historii i nie należą do wymienionej grupy obiektów pierwszorzędnych, a są położone w jednym z miast uznanych przez nas za najważniejsze lub znaczące destynacje turystyki miejskiej. W takim bowiem przypadku zostały one opisane lub wspomniane w ramach opisu tych miast jako istotna część ich atrakcji.

Zespół pałacowy w Krzyżowej (woj. Dolnośląskie). Wybudowany na fundamentach starszego dworu w XVIII wieku pałac był własnością kilku kolejnych rodów szlacheckich. Generał (potem marszałek) Helmuth hrabia von Moltke, niemiecki bohater wojen o zjednoczenie, zakupił go w roku 1867, jego rodzina zamieszkiwała tu do roku 1945. Kilkukrotnie przebudowywany, pałac stał się podczas II Wojny Światowej miejscem historycznym: spotykał się tu z inicjatywy hrabiego Helmutha Jamesa von Moltke tzw. „Kreisauer Kreis” – Krąg z Krzyżowej – opozycyjna wobec Hitlera grupa niemieckich intelektualistów. Jego członkowie zostali w roku 1944 aresztowani i w większości zamordowani przez nazistów. Dlatego właśnie tutaj w roku 1989 miało miejsce pamiętne spotkanie kanclerza Niemiec Helmutha Kohla i pierwszego polskiego niekomunistycznego premiera Tadeusza Mazowieckiego. Ich znak pokoju, przekazany podczas Mszy w Krzyżowej stał się symbolicznym początkiem pojednania i nowej współpracy obu narodów po upadku żelaznej kurtyny. Po roku 1990 pałac został odnowiony i stał się siedzibą Fundacji Krzyżowa dla Porozumienia Europejskiego.

Kamienny pałac w Krzyżowej jest budowlą na planie prostokąta. Gmach główny ma dwie (miejscowo trzy) kondygnacje. Osobno stoi Dom na Wzgórzu, właściwy budynek mieszkalny rodziny Moltke w XX wieku. Pałac otacza park założony w latach 1867 – 1892 przez feldmarszałka von Moltke, kompleks obejmuje też tzw. kapliczne wzgórze z kaplicą grobową. Nie same jednak walory architektoniczne, lecz symbolika tego miejsca czyni je godnym zwiedzenia.

Kurozwęki – obronna rezydencja szlachecka (woj. Świętokrzyskie). Obronna siedziba rycerskiego rodu Kurozwęckich o oryginalnym, owalnym kształcie,

przechodziła po roku 1521 z rąk do rąk kolejnych spadkobierców (Lanckorońskich, Sołtyków, Popielów). Z czasem też była przez nich w coraz większym stopniu adaptowana na reprezentacyjną rezydencję. Zamek nie został zniszczony przez wojny – najbardziej podupadł po 1944 roku, kiedy to Polska Ludowa odebrała go prawowitym właścicielom. Ich potomkowie odzyskali rezydencję w roku 1991 i z ich inicjatywy dokonana się renowacja.

Czteroskrzydłowy zamek, poprzedzony półkolistym podjazdem wzorowanym na typowym francuskim „cour d'honneur”, leży wewnątrz kręgu wyznaczonego przez dawną fosę. Budynek ma bardzo oryginalną pięcioosiową, rokokową, bogato dekorowaną fasadę. Po bokach dziedzińca stoją dwa XVIII-wieczne pawilony, z których jeden spełniał rolę oranżerii. Od tyłu widoczna jest w całej okazałości malownicza „Kurza Noga”, baszta podparta trzema skarpami. Czworokątny dziedziniec ozdabiają dwie kondygnacje krużganków. Bardzo dobrze zachowane są podziemia zamkowe, odnowione w XIX wieku na modłę gotycką.

Dwór w Koszutach (woj. Wielkopolskie). Dzisiejsza postać dworu pochodzi z II połowy XVIII wieku. Dwór, do którego przynależał około 800-hektarowy majątek, zamieszkiwały szlacheckie rody Koszuckich, Rekowskich, Zabłockich i Kosińskich. Z tej ostatniej rodziny wywodził się najsłynniejszy mieszkaniec dworu: Amilkar Kosiński, znany polski generał wojen napoleońskich. W XIX wieku nastąpiła pierwsza rozbudowa (powiększenie i dobudowa nowych, murowanych sypialni). Wtedy też założono niemal pięciohektarowy park przydworski i aleję kasztanową. W roku 1902 roku przebudowany został salon, ozdobiony od zewnątrz półokrągłym ryzalitem i położono nowy dach, tzw. czterospadowy łamany typu polskiego.

Dwór w Koszutach jest jednym z najlepiej zachowanych przykładów oryginalnego stylu budownictwa rezydencjonalnego: baroku wielkopolskiego. Posiada on szkieletową konstrukcję, głównym budulcem jest cenne drewno modrzewiowe i glina jako materiał wypełnieniowy. Parterowy budynek jest wyraźnie podzielony na dwa trakty. Dach jest kryty gontem, okna wieńczy dwuspadowy daszek, kondygnacja strychowa posiada charakterystyczne dla epoki półkoliste luki świetlne. Fronton dworu to ganek nadbudowany tzw. „wystawką” z trzema oknami i wieńczącym ją falistym drewnianym szczytem. Dwór flankują dwie przysadiste wieżyczki z baniastymi hełmami.

Pałac w Krokowej (woj. Pomorskie). Położona na terenie historycznych północnych Kaszub Krokowa należała od XII wieku aż do roku 1945 do tego samego pomorskiego rycerskiego rodu Krokowskich, potem zniemczonych jako

von Krockow. Oni to wzniesli tutaj w XIV wieku gotycki zamek, który następnie wielokrotnie przebudowywali i rozbudowywali, aż w wieku XVIII uzyskał on obecną postać. Luiza von Krockow założyła tu ok. 1785 pałacowy park, stanowiący odtąd dumę Kaszub i przedmiot podziwu szlachty środkowej Europy. Po roku 1945 Zamek, oddany miejscowemu PGR-owi, został zrujnowany. Przejęła go i odrestaurowała po roku 1990 polsko-niemiecka fundacja z inicjatywy potomków dawnych właścicieli (hr. Albrechta von Krockow) oraz władz gminy Krokowa.

Dziś obiekt jest siedzibą Fundacji Europejskie Spotkania – Kaszubskie Centrum Kultury. Trójskrzydłowy pałac jest otoczony fosą i dużym parkiem. Poszczególne skrzydła i oficyny pochodzą z różnych czasów: są one luźno (bez symetrycznego planu) dobudowane do głównego budynku, dając świadectwo historycznego rozwoju. Wnętrza i podziemia samego Zamku zostały restaurowane i wyposażone w stylowe meble.

Zamek w Oporowie (woj. Łódzkie). Obiekt jest typową obronną rezydencją rycerską, jedną z bardzo nielicznych zachowanych w Polsce. Wzniósł go w latach 1434-1453 biskup Władysław Oporowski, późniejszy Prymas Polski. W testamencie przekazał go swemu bratu Piotrowi. Zamek pozostał w rękach tej rodziny przez dwieście lat jako jej główna rezydencja, potem zaś aż do połowy XX wieku należał do innych rodów szlachty łęczyckiej. Budowla uniknęła w swych dziejach zniszczeń wojennych, które stały się udziałem niemal wszystkich polskich zabytków tego rodzaju. Od roku 1949 na Zamku mieści się muzeum.

Zamek, zbudowany z cegły na planie wieloboku z dwiema czworobocznymi wieżami oraz umocnioną bramą, otoczony jest szeroką fosą wypełnioną wodą. Częściowo zachował się XIX wieczny park, otaczający zespół zamkowy i przydający warownej budowli uroku. Zaniedbane w XIX wieku, lecz dobrze zachowane wnętrza mieszkalne zostały w latach 60-tych XX wieku odrestaurowane i wyposażone w odpowiednie do epoki meble i sprzęty.

Do grupy obiektów rezydencjonalnych o drugorzędnym znaczeniu turystyczno-kulturowym proponujemy zaliczyć także: dawną rezydencję książęcą w Żaganiu, zespół pałacowy w Sztynorcie, zamek królewski w Niepołomicach, zamek i park w Kamieniu Śląskim, dawny zamek biskupi w Pułtusk, zamki w Suchej Beskidzkiej i w Szydłowcu, w Rzeszowie, Antoninie, zamki w Golubiu-Dobrzyniu, Reszlu, Toszku, w Kamieńcu Żąbkowskim, w Dębnie Małopolskim, w Nowym Wiśniczu oraz pałac w Lubostroniu

Pozostałe ciekawe historyczne rezydencje:

Do cennych, wartych zwiedzenia i dostępnych dla turystów rezydencji (poza opisanymi w tym podrozdziale, oraz prócz znajdujących się w dalej wymienionych miejscowościach wskazanych jako centra turystyki miejskiej) należą także obiekty w Chwarszczanach, Lubartowie, Klemensowie, Dobrzycy, Czerniejewie, Ciężeniu, Lewkowie, zamki w Łagowie Lubuskim, w Oleśnicy, w Głogowie, w Szamotułach, Rynie, w Niedzicy, w Darłowie, w Liwie oraz wymienione w części poświęconej szlakom turystyczno-kulturowym zamki lub ruiny na Szlaku Zamków Krzyżackich, Szlaku Zamków Piastowskich, Szlaku Zamków Gotyckich i Szlaku Orlich Gniazd.

Na uwagę turystów kulturowych zasługują zachowane lub odbudowane i udostępnione do zwiedzania dwory-muzea²⁹⁴ w Tubądzinie, Ożarowie, Dołędzie, Suchej (Mazowieckiej), Limanowej, Ciechanowie (z muzeum szlachty mazowieckiej), Ciechanowcu, Drozdowie, Stryszowie, Łopusznej (także z muzeum szlachty), a także znajdujące się w dworach muzea biograficzne w Manieczkach, Czarnolesie, Będominie, Woli Okrzejskiej, Romanowie, Firlejowszczyźnie, Potoku Złotym, Żarnowcu, Russowie, Wiśniczu, Gorzeniu Górnym.

Ponadto należy wskazać na wartość historyczną i architektoniczną niektórych rezydencji, niedostępnych do zwiedzania w ramach regularnego ruchu turystycznego z powodu umieszczonych w nich instytucji. Należą do nich m.in.: Rezydencja w Radzynie Podlaskim (siedziba Sądu Rejonowego), Pałac Branickich w Białymstoku (Akademia Medyczna), zamek w Tucznie (Stowarzyszenie Architektów), pałac w Bagnie (klasztor i seminarium zakonne), zamek w Uniejowie (hotel), dwór w Małkowie (hotel), Pałac Potockich w Międzyrzeczu Podlaskim (ośrodek dydaktyczny KUL), Pałac Ogińskich w Siedlcach (Akademia Podlaska), pałac w Konarzewie (siedziba firmy), pałac w Krobielowicach (hotel), pałac w Krzyżanowicach (dom opieki), pałac w Kilczkowie (hotel spa), zamek w Lubsku (dom pomocy), Mosznej (hotel), zamek w Głogówku (prywatna własność, w przebudowie), Zamek Krąg (hotel), pałac Kadynach (hotel), pałac w Jabłonnej (siedziba PAN).

W ruinie znajdują się kolejne wielkie i cenne niegdyś obiekty, m.in. w Żarach, Ujeździe, oraz duża liczba mniejszych obiektów jak zamki w Międzyrzeczu Lubuskim, w Świnach, w Łęczycy, w Ciechanowie, w Chęcinach, w Toruniu, w Kazimierzu Dolnym (Janowiec), w Wenecji czy w Czersku, pałac w Krowiarkach na Śląsku, pałac w Tarnobrzegu-Dzikowie (w odbudowie) i wiele innych obiektów. Do dziedzictwa architektury należą także liczne zabytkowe budowle miejskie oraz cenne obiekty sakralne. Zostaną one opisane lub wymienione w częściach tego

²⁹⁴ Informacje o dworach polskich, w których funkcjonują muzea podawane za: Rydel M. Dokumentacja Dworów Polskich, adres: www.dwory-polskie.pl, (dostęp z dn. 24 stycznia 2008).

rozdziału dotyczących ośrodków turystyki miejskiej oraz turystyki pielgrzymkowej i religijnej, po części także w opisie szlaków turystyczno-kulturowych w dalszej części niniejszego opracowania (3.4).

3.2.2. Stan i główne destynacje turystyki muzealnej

Najważniejsze placówki muzealne. Na koniec roku 2003 w Polsce funkcjonowało 665 muzeów²⁹⁵, ze zbiorami o najróżniejszej tematyce, wśród nich publiczne: muzea państwowe oraz stanowiące własność komunalną i muzea prywatne, będące własnością jednostek społecznych, kościelnych i innych, w tym fundacji, spółek i osób fizycznych²⁹⁶. Wśród muzeów polskich dwa: Państwowe Muzeum w Oświęcimiu oraz Muzeum Żup Krakowskich (Kopalnia w Wieliczce) znajdują się jako instytucje na liście Światowego Dziedzictwa Kultury, zaś siedziby kolejnych trzech: Zamek Malborski dla Muzeum Zamkowego w Malborku, Zamek Królewski na Wawelu w Krakowie (siedziba Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu) i Zamek Królewski w Warszawie (także mieszczący muzeum), znajdują się na tej samej liście jako obiekty zabytkowe. W odniesieniu do tych placówek muzealnych można zatem stwierdzić, że stanowią one uznane obiekty o światowej klasie i bardzo znacznej popularności także poza granicami Polski. Prócz nich jeszcze kilkanaście innych instytucji o charakterze muzealnym, uznanych za szczególnie cenne ze względu na zgromadzone tam zbiory, znajduje się pod bezpośrednią opieką Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Są to Muzea Narodowe w Warszawie, Poznaniu, Krakowie, Kielcach oraz we Wrocławiu, Centrum Sztuki Współczesnej w Toruniu, Muzeum Zamek Lubelski, Muzeum Literatury w Warszawie, Muzeum Łazienki Królewskie w Warszawie, Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu, Muzeum Zamek w Łąncucie, Muzeum – Pałac w Wilanowie, Muzeum Śląskie w Katowicach, Muzeum w Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie, Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa w Warszawie, Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, Centralne Muzeum Morskie w Gdańsku oraz dwa spośród byłych obozów koncentracyjnych: Muzeum Stutthof w Sztutowie k. Gdańska i Państwowe Muzeum na Majdanku w Lublinie. Wszystkie te placówki dysponują pokaźnym budżetem na konserwację i nabywanie zbiorów oraz prace badawcze,

²⁹⁵ Dane na temat muzealnictwa polskiego podawane za: Kulesza I. (opr.) Stan i rozwój muzealnictwa w Polsce w latach 2001-2003, Instytut Turystyki, Warszawa 2004. W przypadkach innych źródeł zostały one podane osobno.

²⁹⁶ Na koniec roku 2003 funkcjonowały w Polsce 104 muzea prywatne, w tym 39 społecznych (wśród nich 13 prowadzonych przez PTTK), 25 prywatnych prowadzonych przez Kościoły, 8 prowadzonych przez fundacje, 12 prowadzonych przez fizyczne osoby prywatne i 20 innych (w tym prowadzonych przez spółki).

publikacyjne i promocyjne, są także stosunkowo dobrze znane w kraju, w większości są też ważnymi obiektami masowo przyciągającymi turystów.

Rodzaje muzeów. Podział polskich muzeów na podstawie tematyki ich zbiorów (wystawy stałe) wyglądał w końcu roku 2011 następująco²⁹⁷: spośród 777 jednostek posiadających uznany status muzeów niemal 88% należało do podmiotów publicznych. Najwięcej z nich, bo 116 działało w województwie mazowieckim, 112 w małopolskim i 86 – w wielkopolskim. Liczba zwiedzających polskie muzea wyniosła w roku 2011 blisko 25 milionów i była wyższa aż o 12% niż w roku poprzednim, co jest kolejnym wskaźnikiem potwierdzającym przezwyciężanie kryzysu polskiego muzealnictwa. Największym zainteresowaniem zwiedzających cieszyły się przy tym muzea historyczne i artystyczne. 35% zwiedzających pojawiała się w zorganizowanych grupach, z czego 2/3 to grupy szkolne. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na rosnący (od połowy w roku 2003 do blisko 2/3 w roku 2011) udział zwiedzających indywidualnych. Istnieje kilka przyczyn tego pozytywnego rozwoju, z których najważniejszymi są najprawdopodobniej: otwarcie kolejnych nowych, bardzo nowoczesnie wyposażonych placówek (jak np. Muzeum Historii Żydów Polskich czy wystawa pod krakowskim Rynkiem Głównym), modernizacja niektórych większych istniejących muzeów i wprowadzenie tam nowoczesnych elementów prezentacji, aktywniejsza promocja muzeów, organizowanie (także z udziałem europejskich środków wsparcia) większej liczby wystaw czasowych i imprez muzealnych, w tym nocy muzealnej w coraz liczniejszych miastach. Co się tyczy struktury tematycznej polskich wystaw muzealnych, to w roku 2011 najwięcej, bo 17,5% z nich było profilowanych archeologicznie, 15,4% - przyrodniczo a 14,7 gromadziło zbiory sztuki. W ostatnich latach rośnie udział muzeów i stałych wystaw historycznych, przy czym znaczący udział mają w nich te ukierunkowane na zbiory militarne. W tej ostatniej dziedzinie za najważniejsze ośrodki uchodzą Warszawa, Poznań i Kraków (posiadające liczne muzea o tym charakterze) a także muzeum na polu bitewnym w Grunwaldzie, Twierdza Kłódzka. Natomiast malejący udział wśród wystaw i mniejszą siłę przyciągania odwiedzających miały tradycyjnie liczne w naszym kraju muzea i wystawy biograficzne, martyrologiczne oraz regionalne. Te ostatnie, reprezentowane głównie przez małe muzea samorządowe w niewielkich miejscowościach odgrywają jednak znaczną rolę dla podtrzymania tożsamości regionalnej i ożywiania życia kulturalnego na swoim terenie. Są natomiast w stanowczo zbyt malej skali wykorzystywane przez turystykę. Ma na to wpływ

²⁹⁷ Dane dotyczące muzeów pochodzą z opublikowanego w roku 2012 Raportu GUS pod nazwą: *Działalność Instytucji kultury w Polsce w roku 2011*

zarówno minimalna popularność turystyki muzealnej i regionalnej w Polsce, jak i rosnący kontrast w poziomie urządzenia (w tym multimedialności interaktywności) wystaw w tych placówkach) i w muzeach wielkomiejskich. W tym zestawieniu atrakcyjność tych ostatnich, zwłaszcza nowo otwieranych i silnie promowanych placówek, osłabia siłę przyciągania małych muzeów. W grupie placówek unikatowych ze względu na zbiory mieszczą się m.in. muzea specjalistyczne (np. filumenistyczne w Bystrzycy), niektóre planetaria z ekspozycją muzealną (jak w Olsztynie), Muzeum Instrumentów Muzycznych w Poznaniu, Muzeum Farmacji w Warszawie, Muzeum Sztuki Złotniczej i inne²⁹⁸.

Najpopularniejsze polskie muzea. Przyjawszy jako kryterium ilość zwiedzających²⁹⁹ i przy zastosowaniu poprawki dotyczącej metodologii liczenia odwiedzin³⁰⁰ do najpopularniejszych polskich muzeów zaliczają się: Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu (około 1.320 tys. odwiedzin w roku 2013) Zamek Królewski na Wawelu (1,255 tys.), Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce (ok. 1,134 tys.), Muzeum Historyczne m. Krakowa (z najnowszą wystawą pod płytą Rynku Głównego i Fabryką Schindlera – w sumie około 600 tys.), Zamek Królewski w Warszawie (ok. 550 tys.), Muzeum Powstania Warszawskiego (ok. 470 tys.), Muzeum Zamkowe w Malborku (ok. 420 tys.), Zamek w Łańcucie (ok. 320 tys.), a także Pałac w Wilanowie i Łazienki Królewskie w Warszawie, Muzeum Okręgowe w Toruniu, Muzeum Narodowe we Wrocławiu z Panoramą Racławicką, Muzeum Zamkowe w Niedzicy, Muzeum Bitwy pod Grunwaldem, Muzeum, Wojska Polskiego w Warszawie, Muzeum Narodowe w Warszawie, w tym jego oddział w Nieborowie, Muzeum Zamoyskich w Kozłowie, Muzeum Narodowe w Krakowie z oddziałem Muzeum Czartoryskich, Galerią Sukiennice i oddziałem w Zakopanem (wszystkie powyższe ponad 200 tys. zwiedzających), a dalej: Muzeum Przyrodnicze Pienińskiego Parku Narodowego w Krościenku n. Dunajcem, Muzeum Oceanograficzne i Akwarium Morskie w Gdyni, Dom Rodzinny Jana Pawła II w Wadowicach, Muzeum w Biskupinie, Centralne Muzeum Morskie

²⁹⁸ Szczegółowy podział muzeów na grupy tematyczne wraz z wyszczególnieniem wszystkich placówek tego typu o więcej niż lokalnym znaczeniu znajduje się w: Lijewski, Mikułowski, Wyrzykowski 2002, s. 111-146.

²⁹⁹ Dane za rok 2013 podawane za: opracowanie Głównego Urzędu Statystycznego pt. *Kultura w 2013 r.*, GUS, Warszawa 2014, Instytut Turystyki (opracowanie), Krajowy Rynek Atrakcji Turystycznych Byszewska-Dawidek, Kulesza 2004, s. 66 – 67, inne źródła danych podane osobno.

³⁰⁰ Dużym problemem i przyczyną silnego zniekształcenia danych, a w następstwie klasyfikacji popularności polskich muzeów okazuje się ostatnio sprawozdawczość muzeów zlokalizowanych w obiektach zabytkowych i posiadających w swojej strukturze ogólnie dostępną przestrzeń parkową. Zgodnie z tymi danymi należałoby uznać np. osoby przechodzące przez warszawski park Łazienki czy park w Wilanowie za odwiedzających administrujące nimi muzea, co wydaje się nadużyciem. Podana tu kolejność obiektów uwzględnia te różnice.

w Gdańsku Muzeum Historii Miasta Gdańska, Muzeum Narodowe w Poznaniu, Muzeum Archidiecezjalne w Krakowie (na Wawelu), Muzeum Fryderyka Chopina w Warszawie (w tym Żelazowa Wola) – wszystkie powyżej 100 tys. zwiedzających. Inne licznie odwiedzane muzea to: Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, Muzeum Lubelskie w Lublinie, Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, Muzeum w Golubiu-Dobrzyniu, Muzeum Marynarki Wojennej w Gdyni, Muzeum Podlasia w Białymstoku, Muzeum Techniki w Warszawie, Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem, Muzeum Historyczne Miasta Warszawy, Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku, Muzeum Teatralne w Warszawie, Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu, Muzeum Narodowe w Gdańsku, Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, Muzeum Nadwiślańskie w Kazimierzu Dolnym oraz Muzeum Wnętrz Zabytkowych w Zamku w Pszczynie.

Jak wynika z powyższego wyliczenia, wśród muzeów największym powodzeniem cieszą się generalnie budowle historyczne (zamki, pałace), oddane w ostatnich latach zmodernizowane wystawy historyczne lub obiekty albo zbiory o charakterze technicznym, posiadające najwyższą klasę. Także część z pozostałych popularnych wystaw zyskuje na fakcie, że są zlokalizowane w atrakcyjnych architektonicznie budynkach lub kompleksach (jak np. muzea w Olsztynie, Fromborku, czy Słupsku). Najpopularniejsze muzea o profilu artystycznym znajdują się na dość dalekich miejscach i przyciągają stosunkowo niewielki odsetek liczby turystów, którzy trafiają do znajdujących się na czele tej listy placówek. Wynika z tego, że zainteresowanie sztuką wciąż jest w Polsce umiarkowane, z drugiej strony zaś jej zbiory znajdujące się w muzeach naszego kraju są zbyt mało znane za granicą, lub też nie są uważane za dzieła tej klasy, iż warto poświęcić czas w trakcie krótkiego pobytu turystycznego na wizytę w miejscu ich ekspozycji. W obliczu stale unowocześnianych sposobów ekspozycji zagranicznych placówek muzealnych, coraz częściej odwiedzanych także przez polskich turystów duże znaczenie może mieć także tradycyjne urządzenie większości polskich wystaw muzealnych i rzadkie wykorzystywanie nowoczesnych technik. W czwartej części niniejszej pracy zostaną zamieszczone propozycje działań prowadzących do zmiany tego stanu rzeczy.

Unikatowe placówki muzealne. Wśród muzeów polskich, w tym także tych mniej znanych, znajdują się placówki, które zasługują na wymienienie jako potencjalne cele wypraw muzealnych z uwagi na unikalność tematyki swoich zbiorów lub szczególną ich wartość dla historii Polski lub Europy. W pierwszej grupie znajduje się Muzeum, Skarbiec i Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie (najstarsze dzieła sztuki z terenu Polski i zabytki piśmiennictwa dotyczące Polski), Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Collegium Maius (ukazujące dzieje

polskiego szkolnictwa wyższego w jego kolebce), Panorama Raclawicka we Wrocławiu (muzeum jednego historycznego obrazu), Muzeum Bambrów Poznańskich w Poznaniu (poświęcone kilkuwiekowemu dziejom jednej zasymilowanej grupy etnicznej w jednym mieście), Muzeum Historyczne w Sanoku (z bogatą kolekcją ikon i największymi zbiorami malarstwa Z. Beksińskiego), Muzeum Bursztynu w Gdańsku (nowocześnie zorganizowana ekspozycja sztuki wykonanej w tym materiale), Muzeum im. Przypkowskich w Jędrzejowie (z jedną z największych na świecie kolekcji zegarów słonecznych), Muzeum Zabawek w Karpaczu i Muzeum Lalek w Pilźnie (k. Tarnowa), Muzeum Karykatury w Warszawie, Planetarium, Muzeum Instrumentów Muzycznych w Poznaniu, Muzeum Latarnictwa w Rozewiu, Cricoteka (Ośrodek Dokumentacji Sztuki im. Tadeusza Kantora) w Krakowie, Muzeum Archeologiczne w Poznaniu z wystawą egiptologiczną. Do drugiej grupy można zaliczyć m.in. Muzeum Mazowieckie w Płocku (z bogatą kolekcją secesyjnej sztuki), Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie (z multimedialną ekspozycją), Muzeum Kopernika (z jego domem) w Toruniu, Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce, Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach i inne.

Muzea etnograficzne. Muzea tej grupy zaliczają się do istotnych celów turystyki regionalnej oraz turystyki terenów wiejskich, ponadto należą one do najaktywniejszych organizatorów eventów związanych z kulturą ludową i regionalną. Duża część tych placówek zorganizowana jest jako muzea na wolnym powietrzu (skanseny). Najstarszy polski skansen we Wdzydzach Kiszewskich i największą (pod względem ilości zgromadzonych obiektów) placówkę tego typu w Sanoku opisujemy³⁰¹ dokładniej tytułem przykładu dla całej grupy.

Kaszubski Park Etnograficzny we Wdzydzach Kiszewskich. Najstarsze polskie muzeum na wolnym powietrzu (skansen) założyli Izydor i Teodora Gulgowscy, którzy w wykupionej od właściciela zagrodzie z XVIII wieku urządzili w roku 1906 ekspozycję oraz wytrwale zbierali elementy tradycyjnego wyposażenia kaszubskich gospodarstw i stroje ludowe. Oni też urządzili tu warsztaty zanikających rzemiosł, m.in. hafciarstwa ludowego i plecionkarstwa. Dzisiejszy skansen, położony malowniczo nad brzegiem Jeziora Gołuń, prezentuje szereg chat i zagród z terenu Kaszub i Kociewia, od najskromniejszych (chałup tzw. zagrodników), poprzez tzw. zagrody gburskie (bogatszych chłopów) aż po zagrody drobnoszlacheckie z budynkami inwentarzowymi. W muzeum znajduje się też drewniany wiejski kościół z ok. 1700 roku, kuźnia, dwa wiatraki, karczma, szkoła wiejska z pełnym

³⁰¹ Opis obu placówek za: Mikos v. Rohrscheidt 2006.

wyposażeniem, spichlerz i tartak. Obok skansenu położona jest restauracja z daniami regionalnymi. Skansen odwiedziło w 2003 roku 55,6 tys. osób.

Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. Ilość obiektów: ponad 100 i 30 000 eksponatów (na 38 hektarach powierzchni). Największy skansen w Polsce eksponuje zabytki kultury budowlanej czterech historycznych grup etnicznych regionu Podkarpacia: polskiej Pogórzan, mieszanej polsko-ruskiej Dolinian i dwóch ruskich (ukraińskich): Łemków i Bojków. Zgromadzone tu obiekty pochodzą z wieków XVII do XX. Zalecany program zwiedzania przewiduje przejście przez kolejne sektory, odpowiadające grupom etnicznym. Wchodząc do wnętrza cerkwi i kościołów, chałup, zagród, warsztatów rzemieślniczych (w tym wytwórcy łyżek i koszy wiklinowych), a także zajazdu, wiejskiej szkoły i plebanii, zwiedzający słuchają wyjaśnień i opowieści oczekujących tam na nich przewodników. Kompletne wyposażenie obiektów obejmuje nie tylko meble czy obrazy albo sprzęty gospodarcze, ale także obiekty uzupełniające jak np. bojkowskie straszdyło na wilki. Poszczególne sektory umieszczono w odpowiadającym im rzeźbą krajobrazową terenie. Ekspozycję uzupełnia sektor przemysłowy, ukazujący dzieje rozwijającego się na Podkarpaciu od II połowy XIX wieku przemysłu naftowego. Aktualnie trwa rozbudowa sektora małomiasteczkowego (z XIX wieku) z funkcjonującymi obiektami produkcyjnymi i handlowymi, w tym ratuszem. Ma się w nim znaleźć w sumie 20 budowli. W skansenie liczna kolekcja ikon ludowych (około 200). Przed skansenem znajduje się karczma z oferta tradycyjnych dań regionalnych.

Sądecki Park Etnograficzny w Nowym Sączu. Skansen prezentuje historyczną architekturę drewnianą – dzieło czterech grup etnicznych tego regionu: Lachów Sądeckich, Górali Sądeckich, Pogórzan Zachodnich i Łemków Nadpopradzkich. Prócz zagród chłopskich (9 kompleksów i cztery osobno stojące chaty) znajduje się tu m.in. dwór szlachecki z XVII wieku (najstarszy obiekt skansenu), a także folwark dworski, wiejski kościół, cerkiew i zbór protestancki, XIX-wieczna wiejska szkoła (tzw. „ludowa”), obiekty przemysłowe: olejarnia, kuźnia i kilka wiatraków. Osobliwością skansenu jest rekonstrukcja typowego osiedla Cyganów Karpackich, przemieszczających się niegdyś na terenach całych Karpat. W skansenie skompletowano z autentycznych i rekonstruowanych budynków typowe miasteczko galicyjskie, mające odwzorowywać realia życia dziesiątek XIX-wiecznych miniaturowych ośrodków miejskich południowo-wschodniej Polski.

Ponadto do największych i najpopularniejszych polskich skansenów i muzeów etnograficznych należą: Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie; Muzeum

Budownictwa Ludowego w Olsztynku, Górnśląski Park Etnograficzny w Chorzowie, Muzeum Wsi Kieleckiej w Tokarni k. Kielc, Muzeum Wsi Opolskiej w Opolu-Bierkowicach, Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu, Muzeum Wsi Radomskiej w Radomiu, Wielkopolski Park Etnograficzny w Dziekanowicach funkcjonujący w strukturze Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.

Inne większe obiekty tego typu to: Muzeum Etnograficzne w Ochli k. Zielonej Góry, Orawski Park Etnograficzny w Zubrzycy Górnej, Białostockie Muzeum Wsi w Wasilkowie, Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej, Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygiełzowie k. Chrzanowa, Muzeum Etnograficzne w Toruniu, Muzeum Kultury Ludowej Pogórza Sudeckiego w Kudowie, Muzeum Wsi Słowińskiej w Klukach, Skansen Kurpiowski w Nowogrodzie, Kujawsko-Dobrzyński Park Etnograficzny w Kłóbce, Muzeum Kultury Ludowej w Osieku n. Notecią, Muzeum Budownictwa Ludowego Zachodniej Wielkopolski w Wolsztynie.

Ponadto w miastach funkcjonują muzea etnograficzne w tradycyjnej formie. Największe z nich znajdują się w Warszawie, Krakowie, Poznaniu, Gdańsku, Łodzi, Wrocławiu, Tarnowie oraz we Włocławku.

Nowe muzea i modernizacja obiektów muzealnych. Powstające nowe muzea są projektowane z właściwym takim obiektom planowaniem przestrzennym, z uwzględnieniem nowoczesnych technik, a w miarę możliwości także z architektonicznym rozmachem. Przykładami takich nowych placówek są m.in. zmodernizowane Muzeum Chopina, Muzeum Powstania Warszawskiego, Muzeum Historii Żydów Polskich i Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie, ekspozycja historyczna pod płytą Rynku Głównego, Muzeum Armii Krajowej i Muzeum Sztuki Współczesnej w Krakowie czy Muzeum Powstania Poznańskiego 1956 w Poznaniu. Z drugiej strony należy zauważyć silną koncentrację tych nowoczesnych i dużych placówek w największych miastach i nieproporcjonalnie wielkie zagęszczenie projektów w stolicy, co jest sprzeczne z postulatami równomiernego rozwoju regionów oraz – tworząc bardzo silne centra kulturowe z coraz bardziej różnorodną ofertą – nie ułatwia promocji turystyczno-kulturowej mniejszych ośrodków, nie będących w stanie sprostać tak wielkiej konkurencji.

Dzięki aktywności samorządów regionalnych i korzystaniu z pomocowych środków Unii Europejskiej rozbudowa i modernizacja planowana jest w licznych placówkach muzealnych. Stanowi to dla polskiego muzealnictwa wielką szansę rozwoju, na który może się złożyć rozbudowa przestrzeni wystawienniczej, szybkie unowocześnienie technik prezentacyjnych, a także poszerzenie zbiorów drogą

zakupów. Właściwe wykorzystanie mecenatu prywatnego przez państwowe i prywatne muzea może im w najbliższym czasie także przynieść znaczne korzyści. Najważniejsze muzea i obiekty techniki oraz muzea przyrodnicze, ze względu na swoją specyfikę oraz zbieżność tematyczną z turystyką obiektów techniki i kulturowo-przyrodniczą zostaną przedstawione osobno, w odpowiadających im tematycznie działach. W omówieniu muzeów jako atrakcji turystyczno-kulturowych warto zwrócić uwagę na placówki o zbliżonym profilu i mieszanym charakterze, które wychodzą naprzeciw zarówno zapotrzebowaniu turystów na edukację realizowaną w przystępny dla nich i atrakcyjny sposób, jak i spełniającą standardy i postulaty nowoczesnej interpretacji dziedzictwa. W tym kontekście należy wskazać na dwa obiekty. Ideę obiektu łączącego misję muzeum i agory dla spotkań, dyskusji i projektów służących budowaniu i rozwojowi społeczeństwa obywatelskiego, realizuje Europejskie Centrum Solidarności w Gdańsku. Natomiast pierwszym ukończonym polskim centrum interpretacji dziedzictwa z nowoczesnym programem odbijającym światowe trendy w udostępnianiu historii jest wzniesiony naprzeciw piastowskiego Ostrowa Tumskiego i otwarty w roku 2014 obiekt pod nazwą: Brama Poznania - ICHOT.

3.2.3. Turystyka eventowa i żywej historii

W zamieszczonym w niniejszym podrozdziale opisie eventów kulturowych w Polsce ograniczymy się do przedstawienia lub wyliczenia tylko tych regularnie organizowanych wydarzeń, które spełniają lub mogą spełniać funkcję motywacji do podjęcia wyprawy turystycznej oraz trwają więcej niż jeden dzień. Powodem przyjęcia pierwszego ograniczenia jest fakt, że właśnie decydująca rola tego impulsu stanowi o zaliczeniu ruchu turystów do turystyki eventowej (por. rozdz. 2.1.4.). Tym samym nie zostaną tutaj uwzględnione liczne imprezy organizowane dla turystów, które stanowią urozmaicenie innych typów wypraw (np. imprezy typu „Światło i Dźwięk” w historycznych obiektach, koncerty organizowane na zamówienie itd.). Imprezy te - choć posiadają ograniczoną liczbę uczestników - stanowią poważną grupę regularnie realizowanych eventów. Drugie ograniczenie (czas trwania) zostało przyjęte z uwagi na niewielki wpływ krótkich eventów na wielkość ruchu turystycznego, wykraczającego poza skalę regionu – tylko nieliczne grupy zainteresowanych podejmują daleką podróż do miejsc, gdzie odbywa się tak krótka impreza, nie korzystają oni także z reguły z noclegu, przez co popyt na usługi turystyczne jest przy takich eventach mocno ograniczony. Natomiast – dla uzyskania możliwie pełnego obrazu turystyki eventowej – przedstawione zostaną najbardziej znane eventy kultury popularnej, powodujące ruch turystyczny w dużej

skali (koncerty, festyny, inscenizacje historyczne) oraz największe zgromadzenia o charakterze religijnym, ponieważ przynajmniej znaczna część ich uczestników odbywa więcej niż jednodniową wyprawę na dużą odległość. Całość dopełnia umieszczone na początku podrozdziału zestawienie aktualnie w naszym kraju istniejącej infrastruktury służącej lub potencjalnie mogącej służyć do lokalizacji kulturalnych wydarzeń na wielką skalę. Wydaje się to konieczne z uwagi na fakt, że rozmieszczenie tych właśnie obiektów narzuca lokalizację większości eventów wymagających określonego poziomu organizacji albo komfortu uczestników.

3.2.3.1. Miejsca eventów masowych

Wielkie i masowe wydarzenia kulturalne wymagają przestrzeni. Współczesne standardy organizowania i zabezpieczenia imprez określają konieczne warunki zabezpieczenia logistycznego, w tym liczebność przejść, odpowiednią do przewidywanej ilości uczestników, liczbę urządzeń sanitarnych, drogi ewakuacji, dojazd pojazdów i zespołów ratowniczych, zabezpieczenie urządzeń i linii elektrycznych oraz spełnienie całego szeregu innych urzędowych wymogów. Dodatkowo charakter niektórych imprez (np. wielkie koncerty muzyki klasycznej) albo ustalone terminy realizacji większości typów eventów (np. późna jesień, zima, wczesna wiosna, czyli niesprzyjające warunki pogodowe - w Polsce około 4-5 miesięcy w roku) mogą wymagać ich przeprowadzenia w pomieszczeniu zamkniętym lub przynajmniej zadaszenia sceny. Oznacza to, że liczne eventy kulturalne, w których uczestniczy bardzo duża liczba osób, mogą odbywać się tylko w niektórych przygotowanych do tego miejscach. W innym przypadku koszty spełnienia warunków dla przeprowadzenia takiego jednorazowego eventu stają się zbyt wysokie i – w aktualnych realiach polskich – bardzo rzadko i tylko z istotnym udziałem wsparcia sponsorów można go zorganizować.

Najważniejsze obiekty i przestrzenie, wykorzystywane w Polsce dla wydarzeń kulturalnych znajdują się w wielkich miastach albo na ich obrzeżach. Ma to naturalne przyczyny: znaczna liczba mieszkańców tych ośrodków oraz fakt pełnienia przez nie funkcji centrum kulturalnego i (najczęściej) także destynacji turystycznej przynajmniej w skali krajowej powodują, że mogą być one wielokrotnie w ciągu roku wykorzystywane i w ten sposób usprawiedliwiają ponoszone na ich utrzymanie koszty. W największej mierze dotyczy to **obektów zamkniętych**, jak hale widowiskowe, których koszty budowy i utrzymania są najwyższe. Najwięcej³⁰² dużych obiektów (mogących pomieścić ponad 1000 osób) posiada Warszawa: Są to Sala Kongresowa PKiN (3 tys. miejsc), Torwar (5 tys.),

³⁰² Dane na temat obiektów masowych eventów i miejsc ich odbywania się podawane są za: [Legienis 2005]. W przypadkach korzystania z innych źródeł zostały one osobno podane.

Teatr Wielki (2 tys.), Filharmonia (1,1 tys.), Operetka (ok. 1. tys.). Wrocław oferuje dwa takie obiekty: Hala Ludowa (6 tys. - skądinąd ona sama jest atrakcją turystyczną jako obiekt UNESCO) oraz Hala „Orbita” (3. tys.). Gdańsk posiada Halę „Olivia” z 5 tys. miejsc, Poznań Halę „Arena” (4 tys.), zlokalizowany w centrum Katowic „Spodek” (10 tys.) obsługuje całą konurbację górnośląską, natomiast niezwykle atrakcyjny turystycznie Kraków nie dysponuje ani jednym obiektem z więcej niż 1000 miejsc (Kino „Kijów” posiada ich 830, Filharmonia 800, Teatr Słowackiego 530). Oznacza to poważne ograniczenie w planowaniu i realizacji wielkich imprez kultury wysokiej i popularnej nie tylko dla Krakowa, ale także dla Łodzi, Szczecina, Lublina i kilku innych potencjalnie atrakcyjnych miast Polski, a także dla całych regionów, jak Podlasie, Mazury, Podkarpacie, Kujawy, Lubuskie, Lubelskie i Zachodniopomorskie. Niedawno otwarty nowy budynek Filharmonii Pomorskiej w Bydgoszczy (800 miejsc³⁰³) nieco łagodzi ten problem w odniesieniu dla regionu kujawsko-pomorskiego, w tym Bydgoszczy i nieodległego Torunia. Hale widowiskowe mogą być w niektórych przypadkach zastąpione przez hale sportowe, spośród większych miast nie posiadających obiektu widowiskowego takie hale znajdują się w Olsztynie (4 tys. miejsc), Bydgoszczy (7 tys.), Łodzi (7 tys.), Opolu (3 tys.), Lublinie (2,5 tys.), Rzeszowie (4 tys.), Tarnowie (2,5 tys.), Słupsku (3 tys.). Jednak specyfika sal sportowych, w tym przede wszystkim problemy związane z akustyką oraz rozmieszczeniem widowni uniemożliwiają lub znacznie utrudniają ich wykorzystanie do dużej części imprez.

Druga grupa obiektów to **wielkie terenowe amfiteatry**: obiekty przygotowane do regularnej realizacji masowych imprez i mogące pomieścić z reguły większą liczbę uczestników, zapewniając im podstawową wygodę (np. miejsca siedzące, dobrą widoczność sceny, słyszalność), ale nie zapewniające już ich uczestnikom komfortu w warunkach złej pogody lub niskich temperatur, zatem lokalizacje atrakcyjne tylko przy sprzyjających warunkach klimatycznych (w Polsce to okres mniej więcej pomiędzy połową kwietnia a połową października, czyli połowa roku). Niestety istnieje w naszym kraju tylko kilka takich miejsc, mieszczących dużą liczbę widzów: naturalne amfiteatry na Górze Św. Anny w województwie opolskim (ok. 25 tys. miejsc) oraz Kadzielnia w Kielcach (5 tys.), a także nowoczesne amfiteatry w Zielonej Górze (5 tys.), w Sopocie (Opera Leśna, zadaszony, 4, 5 tys.), w Opolu (5 tys.), w Kołobrzegu (4,5 tys.). Najczęściej ich brak zastępowany jest przez wykorzystywanie dużych stadionów, choć układ trybun tych obiektów poważnie ogranicza możliwość ich użycia w niektórych imprezach (część sektorów stadionu nie nadaje się do wykorzystania w przypadku imprezy

³⁰³ Dane za portalem internetowym Filharmonii Pomorskiej: www.musica.pl/wynajem.htm (25.01.2008).

scenicznej z powodu ograniczenia widoczności albo przy niektórych imprezach muzycznych przez ograniczenia słyszalności). Jako miejsca dla realizacji imprez kulturalnych mogą być wykorzystywane wszystkie największe polskie stadiony, w tym Stadion Narodowy w Warszawie (58,5 tys. miejsc) Stadion Śląski w Chorzowie (55 tys. miejsc), stadiony miejskie we Wrocławiu (44 tys.) Gdańsku (43,5 tys.) i Poznaniu (43 tys.), w Lubinie (16 tys.), stadion miejski w Krakowie (33 tys.), stadion Legii w Warszawie (31 tys.), miejski w Łodzi (18 tys.), w Bydgoszczy (20 tys.), Szczecinie (18 tys.), Zabrzu (31 tys.), Motoarena w Toruniu (17 tys.), stadiony w Zielonej Górze (15 tys.), Białymstoku (22 tys.), Płocku (11 tys.), Rybniku (10,3 tys.), Katowicach (9,5 tys.), Ostrowcu Świętokrzyskim (8,5 tys.), Lublinie (13 tys.) a także w Łęcznej (w pobliżu Lublina – 7 tys.) i w Opolu (5 tys.) i szereg innych, w tym drugie kolejne największe areny w wielkich miastach (Krakowie, Poznaniu, Trójmieście, Łodzi itd.) Z powyższego zestawienia wynika, że nawet przy uwzględnieniu stadionów jako ewentualnych miejsc imprez kulturalnych nadal bez dużego obiektu pozostaje stolica Podkarpacia³⁰⁴ budująca jednak halę na Podpromiu na 7 tys. widzów, zaś na dziś ograniczone możliwości dla organizacji masowego eventu kulturalnego posiadają Mazury³⁰⁵ i region lubuski. Istnienie w kilku miastach motocyklowych torów żużlowych (np. w Zielonej Górze z ok. 15 tys. miejsc siedzących) nie stanowiło dotąd wystarczającego rozwiązania tego problemu z uwagi na brak zadaszenia trybun oraz niedostateczne warunki akustyczne. Sytuację w Lubuskiem poprawiła jednak modernizacja stadionu żużlowego w Gorzowie, (15 tys. miejsc)³⁰⁶, już wykorzystywanego dla imprez plenerowych, a także częściowe zadaszenie stadionu żużlowego w Zielonej Górze. Podobne obiekty znajdują się m.in. w Częstochowie, Rzeszowie, Lesznie, Pile, Grudziądzu, Krośnie, Gnieźnie - mogą one tam stanowić alternatywę dla braku dużych stadionów piłkarskich, najczęściej oferując podstawową infrastrukturę ograniczoną do sezonu letniego oraz do niektórych typów imprez. Rozbudowa polskiej infrastruktury sportowej w związku z mistrzostwami piłkarskimi Europy w roku 2012 nie zmieniła zasadniczo sytuacji w dziedzinie dostępnych obiektów dla wydarzeń kulturalnych, ponieważ planowane budowy i modernizacje dotyczą stadionów, znajdujących się bez wyjątku

³⁰⁴ Por. Lista stadionów w Polsce z podaną pojemnością: www.arenysportowe.eu/s/polska (stan z 1 lutego 2016).

³⁰⁵ Położony obok Zamku w centrum miasta zmodernizowany amfiteatr olsztyński, będący miejscem wielu imprez kulturalnych posiada wprawdzie europejski standard wraz z lekkim zadaszeniem, jednak jego pojemność nie przekracza 1300 miejsc. Natomiast stadion OSiR w Olsztynie mógłby wprawdzie pomieścić ponad 17 tys. widzów, jednak aktualnie znajduje się tam tylko 2500 krzeseł (stan z dnia 1 lutego 2016).

³⁰⁶ Informacje na temat tego obiektu pochodzą z jego portalu internetowego: www.osir.gorzow.pl (stan z 1 lutego 2016).

w miejscowościach już uprzednio posiadających duże obiekty. Najwięcej skorzystała na tym Warszawa, która wzbogaciła się o stadion o znacznie większej pojemności niż dotychczas użytkowane i jest w stanie zaoferować widowiska o większej skali.

Inna grupą miejsc odbywania się eventów masowych są **sanktuaria** i pozostałe miejsca imprez pielgrzymkowych. Wielkie polskie świątynie, niezależnie od swojej funkcji liturgicznej (istotnej w odniesieniu do turystyki pielgrzymkowej i religijno-kulturowej) mogą być i często są miejscem ważnych wydarzeń kulturalnych, w tym koncertów i przedstawień. Potencjalnymi lokalizacjami takich imprez mogłyby być m.in. Bazylika Mariacka w Gdańsku (mogąca pomieścić do 20 tys. osób stojących), bazylika w Licheniu Starym k. Konina (2,5 tys. miejsc siedzących oraz 7 tys. stojących), bazylika w Łagiewnikach (Kraków), mieszcząca 5 tys. osób stojących. Wielkie imprezy religijne (w tym pielgrzymkowe) odbywają się na wolnym powietrzu. Największą liczbę uczestników gromadzą następujące przestrzenie: plac przed klasztorem jasnogórskim w Częstochowie (ok. 100 tys. osób), plac przez bazyliką w Starym Licheniu (kilkadziesiąt tysięcy), plac przed klasztorem w Kalwarii Zebrzydowskiej (kilkadziesiąt tysięcy), plac przed klasztorem w Piekarach Śląskich (ok. 15 tys.) oraz miejsce spotkań młodzieży w Polach Lednickich nad Jeziorem Lednickim (ponad 100 tys.), a także tereny otwarte w Kodniu, Świętej Lipce, Gietrzwałdzie, Kalwarii Pałacowskiej, Bardo Śląskim, Tuchowie, Ludźmierzu, Niepokalanowie, Chełmie, Wambierzycach, Gnieźnie, Sejnach, Gostyniu, Gidlach, Leśnej Podlaskiej oraz w Grabarce i Jabłecznej (sanktuaria prawosławne). Miejsca te są każdorazowo przygotowywane dla przyjęcia tak wielkiej liczby uczestników (sanitariaty, punkty opieki medycznej, nagłośnienie), wszystkie jednak posiadają podstawowy mankament, uniemożliwiający ich wykorzystanie dla innych rodzajów imprez kulturowych. Niewielkie wciąż wymagania polskich pielgrzymów i specyfika masowych uroczystości religijnych powodują w tej grupie generalną akceptację dla spełnienia tylko minimalnych wymagań, dotyczących higieny i bezpieczeństwa, natomiast większość potencjalnych uczestników innych rodzajów imprez kulturalnych nie zaakceptowałaby braku miejsc siedzących, niedostatecznej ochrony przed deszczem, słabej widoczności a także ograniczonej możliwości wyżywienia na miejscu i bardzo nielicznej oferty zgodnego ze standardami turystycznymi noclegu. Z tego powodu miejsca pielgrzymkowe w Polsce są i pozostaną atrakcyjne jako destynacje turystyki eventowej tylko dla osób zainteresowanych religijnie i gotowych podjąć powiązane z pielgrzymką niewygody. To samo zastrzeżenie, odnoszące się do młodych i mało wymagających fanów muzyki popularnej można uczynić w odniesieniu do terenów otwartych, na których organizowane są wielkie imprezy

muzyczne, np. w Jarocinie (festiwale rockowe), w Żarach i Kostrzynie n. Odrą (Przystanek Woodstock), a także jednorazowe koncerty letnie, organizowane np. przez Radio RMF FM.

3.2.3.2. Najważniejsze eventy kultury wysokiej w Polsce

Festiwale kultury wysokiej: Do najbardziej popularnych festiwali muzycznych w Polsce należy organizowany corocznie od 1966 roku w jesieni we Wrocławiu i trwający około 10 dni Międzynarodowy Festiwal **Wroclavia Cantans**, prezentujący przede wszystkim dzieła muzyki oratoryjno-kantatowej, w repertuarze obecne są też wątki innej muzyki religijnej oraz muzyki etnicznej, w tym także nowoczesnej³⁰⁷.

Międzynarodowy Festiwal Muzyki Współczesnej **Warszawska Jesień**³⁰⁸ to jedyny festiwal muzyki współczesnej o randze międzynarodowej i na większą skalę organizowany w Polsce (od roku 1956). Odbywa się on corocznie we wrześniu, trwa 8 dni, jego program ma świadomie eklektyczny charakter, ponieważ festiwal stara się uwzględniać liczne najnowsze prądy w muzyce. W ostatnich latach coraz wyraźniej przeważającą grupą odbiorców festiwalu były osoby młode, co rokuje dobre perspektywy na przyszłość tej elitarniej w swej treści imprezy Międzynarodowy maltafestival, to trwająca corocznie przez tydzień, odbywająca się w Poznaniu największa polska impreza teatru otwartego, prezentująca zarówno awangardową sztukę czy niszowe kierunki muzyczne, jak i modne przedstawienia performance znajduje się na pograniczu kultury wysokiej i popularnej³⁰⁹. Zapewne taki właśnie charakter powoduje, że festiwal cieszy się wielkim powodzeniem i corocznie ściąga do Poznania wiele tysięcy turystów. Jak w przypadku niewielu polskich imprez kulturalnych mogą oni skorzystać z przygotowanej specjalnie dla nich pełnej oferty turystycznej³¹⁰.

Podobny charakter ma młodszy (od roku 2002), lecz coraz popularniejszy **Festiwal Łódź Czterech Kultur**, nawiązujący do wielonarodowej przeszłości tego miasta i oferujący program teatralny od klasycznego do awangardowego oraz imprezy muzyczne od opery i muzyki symfonicznej po jazz i folk. Festiwal odbywa się

³⁰⁷ Dokładniejsze informacje na temat festiwalu znajdują się na miejskiej stronie Festiwalu: www.nfm.wroclaw.pl/wroclavia-cantans (1.02.2016).

³⁰⁸ Dokładne informacje o festiwalu znajdują się na jego oficjalnym portalu internetowym, z którego pochodzą podane tu fakty na jego temat: www.warszawska-jesien.art.pl (dostęp z dn. 1.02.2016).

³⁰⁹ Dokładniej na temat repertuaru poznańskiego festiwalu można zorientować się na podstawie jego programów. Aktualne programy są zamieszczane na oficjalnym portalu Festiwalu: www.malta-festival.pl (1.02.2016).

³¹⁰ Oferta turystyczna dla maltafestival jest przygotowywana we współpracy Biura Festiwalu z poznańskimi operatorami turystyki i miastem Poznań. Por www.malta-festival.pl (dostęp z dn. 1.02.2016)

corocznie na przełomie sierpnia i września, trwa około 10 dni i ściąga do Łodzi coraz większe rzesze turystów nie tylko z Polski³¹¹.

Festiwal Kultury Żydowskiej na krakowskim Kazimierzu³¹² odbywający się (od 1988) corocznie na początku lipca przez 9-10 dni, łączy koncerty muzyki religijnej i muzyki etnicznej, a nawet obrzędy liturgiczne z wykładami o tematyce historycznej, teologicznej i społecznej, warsztatami naukowymi i popularyzatorskimi, projekcjami filmów, wystawami sztuki i spacerami historycznymi, a nawet ofertą kulinarną. Dzięki takiemu programowi stał się w ciągu kilkunastu lat jednym z najważniejszych miejsc dialogu kulturowego w Polsce i klasycznym magnesem turystycznym, ściągającym do Krakowa zainteresowanych kulturą żydowską ale i ciekawą muzyką nie tylko z Polski, ale z wielu krajów, w tym także niektórych pozaeuropejskich. Lista imprez festiwalu lokuje go na pograniczu kultury wysokiej i popularnej, natomiast poziom i stopień popularności niektórych wykonawców i prelegentów stawiają go w rzędzie najbardziej prestiżowych imprez kulturalnych w naszym kraju.

Warszawskie imprezy jazzowe: Festiwal **Jazz Jamboree** w Warszawie³¹³ odbywa się od roku 1959, trwa około miesiąca dni i uchodzi za jedną z najbardziej prestiżowych imprez jazzowych na świecie. Gromadzi on w Warszawie grupę wiernych wielbicieli tego kierunku muzycznego, w tym także spoza Polski. W stosunku do długiego czasu trwania festiwalu liczba imprez jest jednak znikoma (odbywają się one zaledwie raz na parę dni), brak także innego rodzaju imprez towarzyszących, co skutkuje jego minimalnym znaczeniem dla turystyki kulturowej, wyrażającym się w nielicznych wyprawach turystycznych, organizowanych lub podejmowanych w związku z tym eventem. Innymi imprezami muzyki jazzowej w Warszawie, gromadzącymi dużą liczbę uczestników są: **Warsaw Summer Jazz Days** (w lipcu) oraz odbywający się od czerwca do sierpnia w różnych oddalonych wzajemnie terminach **festiwal Jazz na Starówce**.

Wśród polskich imprez kultury wysokiej, cieszących się znacznym prestiżem, lecz organizowanych na mniejszą skalę niż wyżej wymienione, znajdują się także: Festiwal Mozartowski w Warszawie, Festiwal Muzyki Sakralnej Misteria Paschalia w Krakowie (odbywający się podczas Triduum Paschalnego), Międzynarodowy Konkurs Współczesnej Muzyki Kameralnej w Krakowie, festiwal Krakowskie

³¹¹ Dane na temat Festiwalu Łódź Czterech Kultur na podstawie informacji podanych na oficjalnym portalu internetowym: www.4kultury.pl (dostęp z dn. 1.02.2016).

³¹² Bliższe informacje o festiwalu znajdują się na jego portalu internetowym: www.jewishfestival.pl (1.02.2016).

³¹³ Bliższe informacje o Festiwalu dostępne na jego portalu internetowym: www.jazz-jamboree.pl (1 lutego 2016).

Reminiscencje Teatralne, operowy Festiwal Gioacchina Rossiniego w Warszawie, Festiwal Warszawskie Spotkania Teatralne, Zamojskie Lato Teatralne (plenerowy festiwal teatru), Toruńska „Probaltica” - Międzynarodowy Festiwal Kultury i Sztuki Krajów Bałtyckich, „Kontakt” – Międzynarodowy Festiwal Teatralny w Toruniu, Dni Muzyki Cerkiewnej w Hajnówce – konkurs chórów prawosławnych, Międzynarodowy Festiwal Teatralny „Dialog” we Wrocławiu, Wrocławskie Spotkania Teatrów Jednego Aktora i Małych Form Teatralnych, „Tzadik Poznań Festiwal” w Poznaniu (kultura i muzyka żydowska), Bydgoski Festiwal Operowy, festiwal teatralny Genius Loci – Kraków-Nowa Huta, Festiwal Hoffmanowski w Poznaniu (operowy), Festiwal Konfrontacje Teatralne w Lublinie, Festiwal Gombrowiczowski w Radomiu, Krakowska Wiosna Baletowa, Festiwal Sztuki Tanecznej w Bytomiu, teatralny Festiwal „Dialog” we Wrocławiu, Festiwal Sztuki Performance „Zamek Wyobraźni” (impreza wędrowna, zatem organizowana w różnych miejscach), Międzynarodowy Festiwal Teatrów „A Part” w Katowicach, Przegląd Współczesnego Dramatu w Zielonej Górze, festiwal Warszawa Centralna w Warszawie, Wielkanocny Festiwal Ludwiga van Beethovena w Krakowie, Międzynarodowy Festiwal Muzyki Sakralnej „Gaude Mater” w Częstochowie, Poznańskie Warsztaty Tańca Współczesnego wraz w festiwalem Teatrów Tańca.

Festiwałe Nauki. Ten młody typ festiwalu (najstarszym z nich był Festiwal Warszawski w roku 1997), to imprezy popularyzujące naukę, a zatem wpływające na rozwój turystyki edukacyjnej. Dotychczas nie dało się zaobserwować imprez turystycznych, związanych z ruchem festiwalowym i wykraczających poza ramy jednodniowych wycieczek, niemniej w miarę rozwoju swojego programu i łączenia go z innymi dziedzinami kultury festiwałe nauki mogą okazać się impulsem do rozwoju także innych typów turystyki kulturowej na większą skalę. Przykładem wykorzystania takiej potencjalnej szansy jest Toruński Festiwal Nauki i Sztuki. Organizowany wiosną, trwa on 4 dni i łączy pokazy, wykłady, dyskusje i publiczne eksperymenty naukowe z wystawami i prezentacjami sztuki, stając się tym samym imprezą o kulturowym charakterze. Festiwal obejmuje w sumie około 150 imprez z zakresu prezentacji osiągnięć nauki, które przyciągają około 30 tys. osób³¹⁴. Festiwałe Nauki organizowane są ponadto w Krakowie, Kielcach, Łodzi, Białymstoku, Opolu, Lublinie, Szczecinie, Gdańsku, Bielsku-Białej, Poznaniu (Festiwal Nauki i Sztuki), Łodzi (Festiwal Nauki, Techniki i Sztuki) oraz na mniejszą skalę w szeregu innych miejscowości (jak np. Nysa, Siedlce).

³¹⁴ Źródło informacji: Strona www Festiwalu: www.festiwal.torun.pl (dostęp: 1.02.2016).

Konkursy muzyczne. Do znanych poza granicami Polski wydarzeń kulturalnych o elitarnym charakterze należy m.in. odbywający się od roku 1927 co 5 lat w Warszawie Konkurs Chopinowski, jeden z najbardziej prestiżowych światowych konkursów pianistycznych. Spośród ważnych międzynarodowych imprez w dziedzinie muzyki poważnej wymienić należy także Konkurs Skrzypcowy im. H. Wieniawskiego, najstarszy (od roku 1935) europejski konkurs skrzypcowy, organizowany w Poznaniu także co 5 lat. Pozostałe imprezy mają ograniczony zasięg: Konkurs Pianistyczny im. J. Paderewskiego w Bydgoszczy odbywa się ostatnio regularnie co 3 lata, Międzynarodowy Konkurs Dyrygentów im. Grzegorza Fitelberga w Katowicach organizowany jest co 5 lat, warszawski Konkurs Wiolonczelowy im. W. Lutosławskiego (ograniczony do młodych muzyków) co 2 lata, z kolei corocznie organizowany jest Festiwal Moniuszkowski w Kudowie-Zdroju.

Festiwale filmowe. Warszawski Festiwal Filmowy³¹⁵, odbywający się w kilku stołecznych kinach przez około 10 dni października, jest okazją do projekcji stu kilkudziesięciu filmów z całego świata, w tym bardzo wielu obrazów na wysokim poziomie artystycznym, aspirujących do światowych nagród filmowych. Festiwal przyznaje swoje nagrody w czterech kategoriach (sekcjach) oraz nagrodę publiczności. Jak dotychczas nie okazał się on znaczącym impulsem turystycznym – poza wykonawcami i producentami konkursowych filmów uczestnicy festiwalu pochodzą głównie z Warszawy. To samo można stwierdzić w odniesieniu do pozostałych ważniejszych polskich festiwali i konkursów filmowych: **Camerimage** w Bydgoszczy (prestiżowy i znany w świecie ze względu na konkurs sztuki operatorskiej), **Festiwal Polskich Filmów Fabularnych** w Gdyni (odbywający się od 1974 do 1986 roku w Gdańsku), **Krakowski Festiwal Filmowy** (wraz z Krakowskimi Targami Filmowymi) oraz wrocławski festiwal filmu „**Era Nowe Horyzonty**”, gromadzą prócz grupy zawodowo zainteresowanych raczej lokalną publiczność. Przebudowa programu festiwali tego rodzaju z uzupełnieniem go o dodatkowe atrakcje (za przykładem przedstawionych wyżej festiwali teatralnych i muzycznych) oraz właściwa promocja mogłaby uczynić z nich także sezonowe atrakcje turystyczne. Podobnie bardzo ciekawy **Festiwal Filmowy „Prowincjonalia”** we Wrześni, proponujący w ciągu czterech dni przegląd filmów artystycznych o tematyce małomiasteczkowej i wiejskiej ma szansę na ściągnięcie większej grupy zainteresowanych z całego kraju, jeśli stanie się przedmiotem promocji na większą niż dotychczas skalę.

³¹⁵ Informacje o WFF pochodzą z oficjalnej strony www.wff.pl (1.02.2016).

Wystawy sztuki. Działalność wystawiennicza była i pozostaje ważnym impulsem dla kulturowej turystyki eventowej. Głównym organizatorem wystaw są wielkie polskie muzea, w tym wymienione powyżej Muzea Narodowe w Warszawie, Krakowie, Poznaniu, Gdańsku, Kielcach, Wrocławiu, Szczecinie. Poza nimi ważnymi placówkami wystawienniczymi są także bardzo prestiżowa warszawska instytucja **Zachęta** – Narodowa Galeria Sztuki³¹⁶ (istniejąca od roku 1900) oraz **Biura Wystaw Artystycznych**, powołane do istnienia w okresie PRL w kilkudziesięciu większych polskich miastach dla realizacji mecenatu kulturalnego państwa i umożliwienia bezpośredniego kontaktu mieszkańców regionów ze sztuką przez organizowanie wystaw czasowych. Funkcje tę spełniają nadal na większą lub mniejszą skalę – w zależności od koncepcji kierownictwa oraz wielkości otrzymywanych z instytucji samorządowych środków finansowych. Także większe muzea regionalne oraz specjalistyczne organizują coraz częściej nowocześnie przygotowane wystawy czasowe, będące wydarzeniami na dużą skalę i ściągające do tych placówek turystów, także w zorganizowanych grupach. Jak dotychczas organizowane w Polsce imprezy turystyczne, związane z wystawami artystycznymi prawie nigdy nie wykraczają poza ramy jednodniowych wycieczek, jednak wzrost ogólnej zamożności z jednej strony, podnoszenie poziomu wykształcenia z drugiej i jednocześnie powszechny dostęp do informacji oraz nowoczesne środki promocji pozwalają sądzić, że turystyka wystawowa w naszym kraju okres swojego dynamicznego rozwoju ma dopiero przed sobą.

Działalność nowoczesnych centrów sztuki. Szansą na popularyzację sztuki współczesnej i niektórych innych dziedzin kultury wysokiej jest rozwój nowego typu ośrodków kulturalnych w wielkich miastach Polski: centrów sztuki, posiadających znacznej wielkości przestrzenie wystawiennicze, możliwości finansowe wynikające z ich bezpośredniego powiązania z biznesem (w szczególności handlem), znakomitej lokalizacji w bezpośrednim sąsiedztwie wielkich i prestiżowych centrów handlowych lub nawet bezpośrednio w tych kompleksach, a także z wykazywanej aktywności w dziedzinie organizowania wystaw i dobrej współpracy z organizatorami turystyki. W Polsce obserwuje się wzrost zainteresowania taką formą działalności, którego symbolami **Stary Browar - Centrum Sztuki i Biznesu w Poznaniu**³¹⁷ oraz **Łódzka Manufaktura**³¹⁸, w obu przypadkach łączące wielkie ośrodki handlowe z ambitną działalnością

³¹⁶ Portal internetowy „Zachęty” z programem wystaw: www.zacheta.art.pl (dostęp z dn. 1.02.2016).

³¹⁷ Por. portal internetowy Stary Browar CSiB w Poznaniu: www.starybrowar5050.com z pełnym programem wystawiennictwa i imprez (stan: 1.02.2016)

³¹⁸ Por. Portal Manufaktury wraz z jej z ofertą kulturalną: www.manufaktura.com (1.02.2016)

w zakresie wystawiennictwa i imprez kulturalnych. W miarę zwiększania się liczby takich centrów można oczekiwać także rezultatów ich działalności w postaci stopniowego zwiększania się popytu na imprezy turystyki eventowej kultury wysokiej, powiązane z ofertą zakupów.

3.2.3.3. Najważniejsze eventy kultury popularnej w Polsce

Imprezy muzyczne. Spośród setek wydarzeń o charakterze muzycznym, odbywającym się w kraju tej wielkości co Polska, tylko niektóre spełniają ustalone przez nas kryteria imprez stymulujących znaczniejszy ruch turystyczno-kulturowy. Należy do nich m.in. **Przystanek Woodstock**, stanowiący serię koncertów muzyki popularnej. Od kilku lat Przystanek organizowany jest w Kostrzynie nad Odrą, zaś liczba jego uczestników oscyluje między 350 a nawet 700 tys.³¹⁹, co stawia go na czele listy największych imprez muzycznych w Polsce. Z uwagi na bliskość miejsca imprezy do granicy niemieckiej na Przystanku notuje się bardzo liczną obecność gości z Niemiec, organizatorzy prowadzą także promocję Przystanku w tym kraju. Daleko mniejszą liczbą uczestników cieszy reaktywowany **Jarocin Festiwal**³²⁰, będący legendą polskiego rocka i miejscem narodzin wielu sław muzyki popularnej. W ostatnich jego edycjach podczas trzech dni trwania w koncertach wzięło udział około 10 tys. uczestników. **Ostróda Reggae Festiwal**³²¹, trwający cztery dni i organizowany w sierpniu, jest poświęcony jednemu nurtowi muzyki popularnej. Podobnie **Piknik Country** w Mrągowie jest trzydniową imprezą z repertuarem wywodzącym się z jednego kierunku muzycznego, gromadzącą około 13 tysięcy widzów³²². Gdyński **Open'er Festiwal** to impreza rockowa, gromadząca podczas trzech dni trwania na przełomie czerwca i lipca około od 70 do 100 tysięcy gości. Po przyjęciu w 2013 r. nowej formuły (Music and Arts) festiwal poszerza swoje program zapraszając do współpracy także teatry ze spektaklami i muzea z wystawami – niektóre wystawy zwiedza wówczas ponad 15 tys. uczestników imprezy³²³. W fakultatywnym programie dla uczestników jest także zwiedzanie Gdyni. **Festiwal Kapel i Śpiewaków Ludowych**³²⁴ w Kazimierzu Dolnym w ciągu trzech dni gromadzi kilkuset artystów, startujących w dwóch konkursach,

³¹⁹ Z programami i wykonawcami w dziejach Przystanku Woodstock można zapoznać się na jego oficjalnym portalu internetowym www.woodstockfestival.pl (stan: 1.02.2016). Natomiast liczba uczestników w rekordowym roku 2014 podawana jest według szacunków policji (Gazeta Wyborcza z dn.3 sierpnia 2014).

³²⁰ Oficjalna strona Festiwalu: www.jarocinfestiwal.pl (1.02.2016)

³²¹ Dane na temat festiwalu w Ostródzie za: www.ostrodareggae.com (1.02.2016)

³²² Dane za: festiwalpiknikcountry.pl (1.02.2016)

³²³ Dane liczbowe uczestników i zwiedzających wystawy podawane za oficjalną stroną festiwalu: <http://opener.pl> (1.02.2016)

³²⁴ Program festiwalu: www.kazimierzdolny.pl/news/xli_festiwal_kapel_i_spiewakow_ludowych

towarzyszą mu także Targi Sztuki Ludowej (jarmark). Dobrze rozwija się młody (organizowany od roku 2006) Festiwal „7xGospel” w Krakowie, największa polska impreza poświęcona temu zarazem etnicznemu i religijnemu nurtowi muzycznemu. Trwa ona 7 dni i gromadzi z każdym rokiem więcej fanów (w roku 2007 około 1,6 tys.³²⁵). Utrzymany na dobrym poziomie, organizowany w sierpniu trzydniowy **Festiwal Kultury Celtyckiej „Zamek”** w Będzinie który od roku 2003 przyciągał setki, a dziś tysiące fanów tego kierunku i stanowi dowód na możliwość szybkiego wypromowania nowych miejsc jako destynacji turystyki eventowej³²⁶. Bardzo interesujący jest organizowany gościnnie w Polsce z powodów politycznych trzydniowy Festiwal Muzyki Młodej Białorusi „**Basowiszcz**”³²⁷ w Gródku na Podlasiu, na który pomimo przeszkód czynionych przez władze białoruskie przyjeżdżają setki gości zza wschodniej granicy i tysiące polskich fanów. Tradycyjne festiwale piosenki: **Polsat Sopot Festiwal** (dawniejszy kultowy Festiwal Sopocki) oraz Krajowy **Festiwal Piosenki Polskiej w Opolu** straciły na znaczeniu w ostatnich kilkunastu latach, jednak nadal przyciągają pewną grupę wielbicieli, którzy biorą udział w kilkudniowych imprezach. Popularność wśród młodych uczestników zyskuje natomiast krótki, bo dwudniowy **Orange Warsaw Festival**³²⁸, oferujący mieszankę stylów i kierunków popularnej muzyki współczesnej (m.in. popu, muzyki elektronicznej, punk rocka i hip-hopu), jednak reprezentowanych każdorazowo przez wykonawców rozpoznawalnych w skali światowej. Z kolei organizowane przez stacje radiowe w ramach wielotygodniowych tras po całym kraju serie koncertów w okresie wakacyjnym, odwiedzane są masowo przez wielbicieli muzyki popularnej (Lato z Radiem „Jedynki” oraz Koncertowe Lato RMF FM), trwają jednak w każdym z miejsc tylko jeden dzień. Gromadzą one zatem w poważnej większości uczestników z najbliższych okolic miejsca realizacji i nie generują większego ruchu turystycznego poza obszarem regionu.

Festyny i inscenizacje żywej historii³²⁹. Spośród wielkiej ilości odbywających się w Polsce imprez tego rodzaju zostaną wyliczone najbardziej znane, oferujące wielodniowy program oraz odbywające się corocznie. Ich tematyka, poziom organizacji oraz skala oddziaływania mogą być reprezentatywne dla pozostałych

³²⁵ Informacje o festiwalu na jego stronie internetowej: <http://7x.gospel.com.pl>. (1.02.2016)

³²⁶ O festiwalu por www.zamekfestival.pl (1.02.2016)

³²⁷ Strona internetowa Festiwalu: www.basowiszcz.org (1.02.2016)

³²⁸ Portal tego festiwalu publikuje jego aktualne programy, co pozwala zapoznać się z różnorodnością gatunków: <http://orangewarsawfestival.pl> (dostęp 1.02.2016)

³²⁹ Informacje wykorzystane w opisie tej grupy eventów pochodzą z opracowania G. Kuryłło [2007]. W innych przypadkach źródło zostało podane osobno.

eventów masowych, stanowiących podstawowy impuls do turystyki eventowej o zasięgu regionalnym. Gdański **Jarmark Dominikański**, organizowany od roku 1972 na przełomie lipca i sierpnia przez okres ponad dwóch tygodni, to handlowa impreza plenerowa w średniowiecznym centrum miasta, wzbogacona o liczne elementy festynu ludowego oraz pokazy, koncerty a nawet imprezy morskie i wykłady na tematy historyczne i artystyczne. Jarmark stanowi szczyt sezonu turystycznego w Gdańsku i jednocześnie największą polską imprezę o charakterze festynu. **Festyn Archeologiczny w Biskupinie**³³⁰ to z kolei największa polska impreza archeologiczna, trwająca przez ponad tydzień w drugiej połowie września. Festyn dzięki wielu pokazom i warsztatom umożliwia żywe spotkanie z prehistorią i jest odwiedzany przez liczne grupy szkolne oraz małe grupy rodzinne. Jego mankamentem jest codziennie powtarzany program, co w praktyce wyklucza wielodniowe uczestnictwo i znacznie zmniejsza skalę oddziaływania jako impuls turystyczny. W ostatnich latach obok niego wybija się inna impreza o podobnej tematyce: trzydniowy **Karpacki Festiwal Archeologiczny**³³¹, organizowany w sierpniu w Trzcinicy k. Jasła, „Karpackiej Troi”. **Dni Grunwaldu** to kilkudniowa impreza organizowana na Polu Grunwaldzkim wokół weekendu po 14 lipca (rocznicy bitwy z 1410 roku): jej punktem kulminacyjnym jest inscenizacja bitwy, jednak rozbudowany program oferuje liczne aspekty średniowiecznego dziedzictwa, w tym jarmark i turnieje rycerskie, a obok nich inne zawody i koncerty muzyki folklorystycznej. Z kolei **Oblężenie Malborka**³³² to odbywająca się w lipcu kilkudniowa inscenizacja wydarzeń z roku 1410 połączona ze średniowiecznym jarmarkiem i licznymi pokazami rzemiosł. W kulminacyjnych elementach programu (wieczorna bitwa o zamek) w ostatnich latach bierze udział około 50 tys. widzów. **Winobranie w Zielonej Górze** nawiązuje do dawnej winiarskiej tradycji tego miasta. Trwający przez ponad tydzień festyn ludowy³³³ połączony jest m.in. z targami kolekcjonerskimi, spotkaniami teatralnymi i licznymi wystawami w muzeach a nawet wydarzeniami sportowymi (np. amatorskie zawody w bieganiu), co czyni z imprezy atrakcję dla różnych grup turystów. **Złot Pojazdów Militarnych w Bornem-Sulinowie**³³⁴ jest czterodniowym eventem o tematyce techniczno-wojskowej, który w coraz większej liczbie (w sumie ok. 19 000) ściąga do niewielkiej miejscowości hobbystów oraz zainteresowanych historią militarną

³³⁰ Por. Rozdział 2.3.6.

³³¹ Z programem tego festiwalu za rok 2015 można zapoznać się pod adresem: www.karpackatroja.pl/program_391_0.html

³³² Bliższe informacje oraz program imprezy z roku 2015 na portalu imprezy: www.oblezenie.zamek.malbork.pl (dostęp z dn. 1.02.2016).

³³³ Program winobrania na rok 2015: <http://winobranie.zgora.pl/program>

³³⁴ Opis imprezy w rozdziale 2.3.4.

turystów z licznych krajów Europy. Podobny charakter ma czterodniowy Międzynarodowy **Złot Historycznych Pojazdów Wojskowych** w Malechowie pod Darłowem, mający wprowadzić nieco mniejszą skalę, lecz oferujący więcej imprez towarzyszących (w tym pokazy filmów, koncerty różnych kierunków muzycznych). **Dymarki Świętokrzyskie** w Nowej Słupi to dwudniowa impreza plenerowa, nawiązująca do wykorzystywanej tu w okresie prehistorycznym technologii wytapiania żelaza. Oprawą głównego pokazu jest festyn ludowy w prezentacjami rzemiosł, występami muzycznymi i zabawami zespołowymi o historycznym charakterze. Festiwale i festyny historyczne to kilkudniowe imprezy organizowane wokół historycznych wydarzeń lub tematów. Do bardziej znanych w tej grupie eventów należą m.in. Festiwal Słowian i Wikingów w Wolinie (część uczestników przybywa zrekonstruowanymi łodziami – drakkarami), Zjazd Wojów Słowiańskich w piastowskim grodzisku w Grzybowie k. Wrześni, Festiwal „Wikingowie i Wenedzi” w Warszawskiej „warowni Jomsborg” - ośrodka rekonstrukcji historycznej czy Złot Wojowników Słowian, Bałtów i Wikingów z Drohiczyne n. Bugiem. Liczne **turnieje rycerskie** odbywane na polskich zamkach lub w ich ruinach stanowią dodatkową atrakcję, przyciągającą do tych obiektów setki zainteresowanych nimi turystów. Bardziej znane (i wielodniowe) polskie turnieje odbywają się m.in. w Golubiu-Dobrzyniu, Byczynie, Rynie, Nidzicy, Iłży, Rabsztynie, Szydłowcu, Mińsku Mazowieckim, Maszewie, Łęczycy, Liwie, Gniewie, Bytowie, Olsztynku, Międzyrzeczu, Ostródzie, Ciechanowie, Ogrodzieńcu, Kurzętniku, Siewierzu, Wieżycy. Różnorodne w swej skali i programach **festyny miejskie**, towarzyszące wielodniowym często obchodom Dni Miast mają z reguły ograniczony zasięg oddziaływania, i ściągają do tych ośrodków odwiedzających z regionu. Tym samym nie stanowią silniejszego impulsu do wielodniowych wypraw turystyki eventowej, podnoszą natomiast atrakcyjność obchodów miejskich i stanowią przez to znaczący element promocji turystyki miejskiej.

3.2.3.4. Najważniejsze wydarzenia religijne w Polsce³³⁵

Wśród znaczących eventów masowych znajdują się także regularne wydarzenia o charakterze religijnym. W Polsce są to w większości święta odpustowe najpopularniejszych sanktuariów. W przypadku miejsc świętych o ponadregionalnym znaczeniu podróże podejmowane dla uczestnictwa w uroczystościach religijnych odbywane są na większe odległości i trwają więcej niż jeden dzień, co dotyczy w szczególności uczestników pielgrzymek pieszych.

³³⁵ Rodzaje i terminy eventów religijnych w Polsce podawane są za: Mikos v. Rohrscheidt 2006. Przy informacjach pochodzących z innych źródeł zostały one osobno podane.

Jednak także grupowe wycieczki i pielgrzymki z kilkudniowym programem, obejmującym wizytę w wielu sanktuariach lub obiektach sakralnych, w których głównym motywem podjęcia jest uczestnictwo w konkretnym wydarzeniu religijnym także mogą być zaliczone do podróży eventowych. Na pierwszym miejscu i ze znaczną przewagą w stosunku do wszystkich innych destynacji podróży religijno-eventowych znajduje się najważniejsze polskie sanktuarium maryjne: **Częstochowa**. Impuls do masowych, często wielodniowych (pieszych) pielgrzymek do klasztoru jasnogórskiego, w których w skali roku uczestniczy ponad milion osób³³⁶ stanowią liczne odpusty w tym sanktuarium z których najważniejsze przypadają na dni: 3 maja (MB Królowej Polski), 14 i 15 sierpnia (uroczystość Wniebowzięcia Matki Bożej), 26 sierpnia oraz liczne wydarzenia z udziałem poszczególnych grup pielgrzymów, m.in. rolników (ogólnopolskie dożynki we wrześniu), maturzystów (luty) czy dzieci po pierwszej komunii (maj-czerwiec). W pozostałych ważnych sanktuariach uroczystości, stanowiące impuls do podejmowania licznych pielgrzymek i wycieczek odbywają się w następujących terminach: **Kraków-Lagiewniki** – Niedziela po Wielkanocy, (Święto Miłosierdzia Bożego), **Kalwaria Zebrzydowska**: Wielki Tydzień (misteria pasyjne), 2 sierpnia (MB Anielskiej), 15-20 sierpnia (Wniebowzięcie MB i misteria maryjne), 8 września (Narodzenie NMP), **Święta Lipka** – Ostatnia niedziela maja (Nawiedzenie NMP), 15 sierpnia (Wniebowzięcie MB), **Trzebnica** – 16 października (św. Jadwigi Śląskiej), **Góra Św. Anny** – 26 lipca i niedziela po 26 lipca (św. Joachima i Anny), 14 sierpnia, **Kalwaria Paławska** – 2 sierpnia, 14 i 15 sierpnia, 14 września (Święto Podwyższenia Krzyża), **Święty Krzyż** – 14 września, **Licheń Stary** – 6 lutego (św. Doroty), 14 i 15 sierpnia oraz 15 września (Matki Boskiej Bolesnej), **Ludźmierz**: 14 i 15 sierpnia oraz pierwsza niedziela września – (podhalańskie Dożynki), **Wambierzyce**: Niedziela po 31 maja (Nawiedzenie NMP), 15 sierpnia, 8 września, **Grabarka**: 18 i 19 sierpnia (Przemienienie Pańskie – „Spas”), 6 listopada (Święto Ikony Matki Bożej), **Niepokalanów**: 14 sierpnia (rocznica śmierci św. Maksymiliana) i 15 sierpnia (Wniebowzięcie MB), **Piekary Śląskie** – Ostatnia niedziela maja (pielgrzymka mężczyzn), 15 sierpnia (Wniebowzięcie MB, pielgrzymka kobiet), 12 września (MB Piekarskiej), Kalisz – 19 marca (św. Józefa), 1 maja – święto Józefa Robotnika, pierwsza niedziela czerwca (święto Opieki św. Józefa),

³³⁶ Statystyki klasztoru jasnogórskiego podają na rok 2007 liczbę 4,5 miliona wszystkich odwiedzających, z czego 1 milion 106 tys. pieszych pielgrzymów. Z uwagi na program pielgrzymek pieszych, obejmujący zawsze więcej niż jeden dzień, tę właśnie grupę możemy z pewnością uznać za uczestników (wielodniowych) imprez eventowych o charakterze religijnym. Źródło: portal internetowy klasztoru: www.jasnagora.pl dział: Informacje dla pielgrzymów (dostęp z dn. 26.01.2008).

Imiolk nad Lednicą (Brama 3. Tysiąclecia) – spotkanie młodzieży w wigilię Zesłania Ducha Świętego (sobota w końcu maja lub w czerwcu), **Kodeń** – 2 lipca (MB Kodeńskiej, 14/15 sierpnia, 8 września (Narodzenia NMP), **Kalwaria w Wejherowie** – Wniebowstąpienie Pańskie, św. Trójcy, MB Uzdrawienia Chorych (początek lipca), 15 sierpnia, 14 września, **Gietrzwałd** – 29 czerwca (śś. Piotra i Pawła), 15 sierpnia, 8 września, 8 grudnia (Niepokalane Poczęcie NMP), Bardo Śląskie koniec maja (Nawiedzenia NMP), 14 sierpnia, 8 września.

3.2.4. Turystyka miejska

Ten rodzaj podróży turystycznych wielokrotnie już był wskazywany jako najpopularniejszy wśród wszystkich typów wypraw turystyki kulturowej. Krajowa strategia rozwoju turystyki wymienia go imiennie w ramach produktu markowego turystyki polskiej (por. rozdział 3.1.). W poniższym przedstawieniu potencjału turystycznego w tej dziedzinie najwięcej miejsca poświęcone zostanie głównym polskim destynacjom miejskiej turystyki kulturowej, posiadającym największe nagromadzenie atrakcji i przyciągającym lub mogącym przyciągać największą liczbę turystów. Ze względu na wcześniejsze umieszczenie jako obiektów Światowego Dziedzictwa UNESCO, krótko tylko przypomniane zostaną niektóre miasta z tej grupy, przy czym ograniczymy się do wskazania ich szczególnie cennych lub popularnych atrakcji turystyczno-kulturowych. Pozostałe najważniejsze ośrodki turystyki miejskiej zostaną w tym miejscu opisane nieco szerzej.

Prócz nich przedstawione zostaną krótko (z wymienieniem najważniejszych obiektów) miasta, dysponujące cennymi walorami w postaci dużych zespołów zabytków i/lub innych atrakcyjnych obiektów. Stanowią one potencjalne cele dla coraz liczniejszych indywidualnych lub grupowych wypraw osób z zagranicy lub z Polski, unikających masowej turystyki i poszukujących mniej znanych i odwiedzanych a ciekawych miast. Wymienione na końcu ośrodki z mniejszą ilością cennych obiektów stanowią potencjalne cele krótszych wycieczek podejmowanych z innych miejsc lub przystanków podczas dłuższych wypraw objazdowych.

3.2.4.1. Najważniejsze polskie ośrodki turystyki miejskiej³³⁷

Kraków. Najpopularniejsza destynacja turystyki miejskiej. Opisany powyżej jako obiekt Światowego Dziedzictwa Kultury na liście UNESCO. Prócz zabytków stanowiących Światowe Dziedzictwo Kraków dysponuje także znacznym

³³⁷ Opisy najważniejszych destynacji miejskich podawane za: Mikos v. Rohrscheidt A., 2006. Przy informacjach pochodzących z innych źródeł zostały one osobno podane.

potencjałem kulturowym: liczne położone poza terenem Starówki zabytki sakralne (w tym klasztory benedyktynów w Tyńcu i cystersów w Mogile). W Krakowie mieszczą się ważne i znane instytucje kultury, w tym Teatr Słowackiego z muzeum, kulturalna „Piwnica pod Baranami” – polityczny kabaret i kopalnia poetyckich talentów, ośrodek teatralny Cricoteka Tadeusza Kantora – ważne centrum awangardowej twórczości teatralnej, Muzeum Narodowe z licznymi filiami, w tym Galerią Czartoryskich z najcenniejszymi w Polsce obrazami. Nowa Huta, „socjalistyczne” miasto w mieście, dzięki działaniom promocyjnym i ciekawej ofercie zaczyna stanowić atrakcję turystyczną. Wielkie masowe imprezy, jak Juwenalia czy Święto Lajkonika, choć nie stanowią impulsu dla turystyki eventowej, znacznie zwiększają atrakcyjność miasta. W latach 1958-78 biskupem Krakowa był Karol Wojtyła, którego życie już od 1939 roku związane jest z tym miastem. Coraz liczniejsi turyści z Polski i zagranicy, podróżujący jego śladami, znajdują w tym mieście liczne miejsca związane z biografią tego wielkiego Polaka i Europejczyka.

Warszawa. Stołeczna rola tego miasta i związane z nią instytucje i wydarzenia państwowe, a także znaczne inwestycje w obiekty współczesnej architektury powodują dodatkowe zainteresowanie turystów z Polski i zagranicy. Poza odbudowaną Starówką, będącą obiektem Światowego Dziedzictwa a także Nowym Miastem (w tym Traktem Królewskim i parkiem oraz Pałacem Łazienkowskim) znajdującym się na liście Pomników Historii, w Warszawie znajduje się szereg innych atrakcji turystycznych: Cytadela i inne zabytki militarne, w tym XIX-wieczne forty, Pałac Kultury i Nauki z tarasem widokowym, Mokotowska Dzielnica Mieszkaniowa – pomnik monumentalnego budownictwa z lat powojennych. Ofertę turystyczno-kulturową stolicy kształtuje w poważnym stopniu szereg bardzo ważnych placówek muzealnych, w tym Muzeum Narodowe, Muzeum Powstania Warszawskiego, Muzeum Historii Żydów Polskich, Muzeum Sztuki Nowoczesnej, Muzeum Techniki, Muzeum Historyczne Miasta Warszawy, Muzeum Fryderyka Chopina, Muzeum Wojska Polskiego, Muzeum Teatralne w Teatrze Wielkim, Muzeum Archeologiczne, Muzeum Niepodległości, natomiast zaawansowane jest tworzenie Muzeum Historii Polski. Znaczącą dla Polaków nekropolią i celem licznych wycieczek jest Cmentarz Powązkowski, natomiast miejscem ważnych wydarzeń historycznych i uroczystości memoratywnych jest Plac Piłsudskiego. Wiele warszawskich monumentów - jak pomniki Powstania Warszawskiego czy Bohaterów Getta - jest celem wycieczek i okazją do spotkania z historią. Liczne i ciekawe realizacje architektoniczne, zrealizowane w ostatnich kilkunastu latach tworzą zespół typowych atrakcji dla zainteresowanych turystyką

miejską. Jest wśród nich m.in. gmach Sądu Najwyższego czy budynek PLL LOT. Obrazu klasycznej destynacji turystyki miejskiej dopełniają eleganckie galerie zakupów, w tym najmłodszy i największy kompleks „Złote Tarasy”. W roku 1980 Stare Miasto w Warszawie zostało wpisane na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO jako „wyjątkowy przykład niemal całkowitej odbudowy zabytków pochodzących z nieprzerwanego ciągu historycznego, od XIII do XX wieku.” Natomiast terytorium warszawskiego Pomnika Historii (od roku 1994) obejmuje większy obszar, wraz z całym historycznym Traktem królewskim i zespołem rezydencjonalnym w Wilanowie. Odrębnymi Pomnikami Historii są na terenie Warszawy również **Zespół Stacji Filtrów Wiliama Lindleya** (od 2012 roku) oraz **zespół zabytkowych cmentarzy wyznaniowych na Powązkach** (od 2014 roku).

Toruń. Prócz gotyckich i późniejszych zabytków Starówki, wpisanej na listę UNESCO Toruń dysponuje jeszcze relikтами twierdzy – zespołem XIX-wiecznych fortów pruskich, z których część zachowała się i może być zwiedzana. Muzea Torunia, wśród nich Muzeum Okręgowe (w Ratuszu) oraz ciekawe Muzeum Etnograficzne to najcenniejsze instytucje tego rodzaju w regionie kujawsko-pomorskim. W mieście znajduje się także Planetarium, ściągające do niego wycieczki ze znacznej części Polski. Elegancki Bulwar Filadelfijski nadaje Toruniowi wielkomiejski charakter. Miasto znane jest również z jednego z najśłynniejszych polskich wyrobów spożywczych: toruńskich pierników, eksploatowanych turystycznie m.in. za pomocą Żywego Muzeum Piernika.

Gdańsk. Prastare, ponad tysiącletnie miasto u ujścia Wisły było w swojej historii polskie, krzyżackie, znowu polskie, pruskie, wolne, niemieckie, znów wolne i na powrót polskie. Przez wieki Gdańsk był też jednym z najznacniejszych członków Hanzy Morskiej, pod koniec jej istnienia nawet siedzibą władz tej organizacji. W 1308 zajęty przez Krzyżaków i zasiedlony głównie niemieckimi mieszczanami, sprowadzonymi tu przez Zakon Krzyżacki, po 1466 politycznie znów należy do Polski. Jako główne okno Rzeczypospolitej na świat, miejsce całego niemal polskiego handlu zbożem i drewnem oraz punkt przeładunku luksusowych towarów dla polskiej szlachty, Gdańsk bogacił się na przynależności do Rzeczypospolitej. Podczas drugiego rozbioru w roku 1793 przyłączony do Prus, po I Wojnie Światowej stanowi Wolne Miasto, z rosnącą konkurencją polskiej Gdyni pod boki. Hitlerowskie żądanie przyłączenia Gdańska do Rzeszy, odrzucone przez Polskę stanowiło pretekst do rozpętania II Wojny Światowej. Tu właśnie rozpoczęła się ona (przez niewiernych sojuszników Polski, Francuzów, nazwana początkowo „wojną o Gdańsk”) dnia 1 września 1939 salwą pancernika Schleswig-Holstein

w kierunku polskiej strażnicy wojskowej na Westerplatte. W roku 1970 i potem 1980 Gdańsk stał się centrum wystąpień pomorskich robotników przeciw komunistycznemu reżimowi. Tu w sierpniu 1980 powstał Niezależny Samorządny Związek Zawodowy **Solidarność**, którego działanie polityczne i społeczne miało doprowadzić ostatecznie do wyzwolenia Polski od komunizmu i walczyło przyczyniło się do jego upadku w całej Europie. Legendarny przywódca Solidarności i laureat Pokojowej Nagrody Nobla, Lech Wałęsa, nadal mieszka w Gdańsku. Funkcjonujące w mieście kilkadziesiąt warsztatów bursztynniczych i nowoczesne Muzeum Bursztynu zyskały Gdańskowi opinię światowej stolicy obróbki i handlu tym surowcem. Poza Polem Bitwy Westerplatte, wpisanym na listę Pomników Historii, Gdańsk posiada liczne atrakcje turystyczno-kulturowe europejskiej klasy: Bazylikę Mariacką (największą świątynię hanzeatyckiego gotyku), gotycki Ratusz Głównego Miasta, Dwór Artusa, zabytkowe kościoły w tym św. Katarzyny, Mikołaja i Brygidy, Żuraw (największe zachowane w Europie średniowieczne urządzenie portowe), zespół historycznego Opactwa w Oliwie, w tym katedrę ze słynnymi organami, Ogród Botaniczny i galerie sztuki, zespół Twierdzy Wisłoujście i Grodzisko a także historyczne miejsca związane z powstaniem Solidarności (Bramę Stoczni, Salę BHP, Pomnik Poległych Stoczniovców). Turystyczny Trakt Królewski łączy wiele obiektów Starego Miasta i stanowi podstawową propozycję jego tematycznego zwiedzania. Najważniejszymi muzealnymi placówkami miasta są: Muzeum Historyczne, Centralne Muzeum Morskie oraz Muzeum Narodowe (wszystkie z licznymi oddziałami). Pobliska Gdynia z portem, muzeami na okrętach („Dar Pomorza” i „Błyskawica”) a także Akwarium i Oceanarium oraz historyczny kurort nadmorski Sopot ze słynnym molo stanowią dopełnienie kulturowo-turystycznych atrakcji Gdańska. Stare miasto gdańskie w zasięgu obwarowań z XVII wieku jest od roku 2004 na liście Pomników Historii.

Wrocław. Niezależnie od swojej Hali Ludowej, obiektu wpisanego na listę UNESCO, Wrocław jest jednym z miast polskich o najdłuższej historii i największym nagromadzeniu obiektów cennych z punktu widzenia turystyki kulturowej. Stolica Dolnego Śląska może pochwalić się tysiącletnimi dziejami: w roku 1000 na skutek działań króla Bolesława Chrobrego założono tu biskupstwo, co nadało grodowi ponadregionalne znaczenie. Po rozbiciu dzielnicowym Polski w połowie XII wieku została tu ustanowiona stolica osobnego Księstwa Śląskiego, utrzymującego żywe kontakty z Zachodnią Europą. Była to najludniejsza i najbardziej zurbanizowana część ziem polskich. Wrocław został lokowany jako miasto w roku 1247 i jako pierwszy na ziemiach polskich (1274) otrzymał prawo składu, co przyczyniło się do jego dynamicznego wzrostu. Wraz z całym Śląskiem

Wrocław stawał się następnie kolejno częścią Czech (1335), państwa Habsburgów (1526), Prus (1740) i wraz z nimi Niemiec, przeżywając dynamiczny rozwój. W końcu II Wojny Światowej naziści ogłosili miasto twierdzą i przez 3 miesiące było ono oblegane przez Armię Radziecką. Zniszczone w 80%, kapitulowało ostatecznie 6 maja 1945. Wrocław odbudowali pieczołowicie jego nowi polscy mieszkańcy. Dziś oni sami odkrywają wielokulturowe dzieje swojego miasta. Do największych atrakcji turystycznych należy imponujący rozmiarami Ratusz z Rynkiem, zespół budowli sakralnych Ostrowa Tumskiego z gotycką katedrą św. Jana Chrzciciela i kościołem św. Krzyża, barokowy gmach Uniwersytetu ze sławną Aulą Leopoldina i obszerny Park Szczytnicki, Panorama Racławicka, monumentalne kościoły św. Elżbiety, św. Marii Magdaleny, NMP na Piasku oraz św. Wacława i Doroty, klasycystyczny gmach Opery, a także pełen cennych zabytków sztuki sepulkralnej Cmentarz Żydowski. Do najważniejszych wrocławskich muzeów należą Muzeum Narodowe, Muzeum Miejskie Wrocławia, Muzeum Militariów w Arsenale, Muzeum Sztuki Mieszczańskiej, Muzeum Architektury, Muzeum Archeologiczne (w dawnej rezydencji królów pruskich), Muzeum Poczty i Telekomunikacji oraz Muzeum Archidiecezjalne. Miasto posiada także największy w Polsce ogród zoologiczny, zaś w jego ogrodzie botanicznym znajduje się ciekawe muzeum przyrodnicze. Od roku 1994 zespół historycznego centrum Wrocławia ma status Pomnika Historii.

Poznań. Struktura miejska Poznania – jak mało którego innego polskiego miasta – nadaje się, wręcz idealnie do spaceru wzdłuż całej jego ponad tysiącletniej historii. Idąc niemal prostą drogą ze wschodu na zachód można zwiedzić kolejne cztery „warstwy” miasta, odpowiadające 4 wielkim epokom, wyodrębnianym w jego dziejach: od okresu wczesnopiastowskiego (X do XIII wieku), przez okres polskiego miasta lokacyjnego (XIII – XVIII wiek), okres pruski (wiek XIX – pocz. XX wieku) do najważniejszych symbolicznych monumentów okresu miasta powojennego. Z tego powodu główne zabytki Poznania przedstawione zostaną w kolejności odpowiadającej historycznemu spacerowi. **Warstwa Wczesnopiastowska:** jest pewne, że Gród Poznański istniał już od wieku IX na wyspie na Warcie zwanej potem Ostrowem Tumskim. Tutaj zbudowano pierwszą katedrę na ziemiach polskich. Wokół grodu rozwijały się liczne osady. Najstarszą była Śródka – osada handlowa na prawym brzegu rzeki. Dalej leżała Komandoria, siedziba zakonu rycerskiego Joannitów, zwanych później Kawalerami Maltańskimi. Odwiedziny na Komandorii i Śródce oraz zwiedzenie Ostrowa Tumskiego z Katedrą stanowią okazję do spotkania z najstarszą warstwą polskich i poznańskich dziejów. Był to bowiem także okres, kiedy Poznań spełniał funkcje stołeczne w odniesieniu

do całej Polski. **Warstwa Miasta Lokacyjnego:** po przeniesieniu Poznania na lewy brzeg Warty (1253 r.) miasto rozwijało się i bogaciło. Dla budowy nowego Ratusza zaproszono włoskiego architekta Jana Baptystę di Quadro, którego dzieło jest uważane za najpiękniejszą świecką budowlę okresu Renesansu w Polsce. Królowie Polski, często odwiedzający Poznań, zatrzymywali się w Zamku na Wzgórzu Przemysła. Wielkie rody magnackie miały tu swoje miejskie siedziby, a ich wybitni przedstawiciele wnieśli w historię miasta swoje życiorysy i dokonania. Także znani lekarze, architekci i ludzie kultury rozslawili swymi dziełami intelektualnymi i materialnymi Poznań w złotym okresie jego rozwoju - miejsca ich życia i działania upamiętniają tablice. W XVIII wieku jezuici rozbudowali swoje kolegium, wznosząc przy okazji jedną z największych polskich świątyń barokowych: kościół św. Stanisława, dzisiejszą farę. **Warstwa Pruska:** po II rozbiore Polski (1793) władzę w Poznaniu przejęli Prusacy. Podjęto wówczas rozbudowę miasta w kierunku zachodnim. W połowie wieku XIX Prusacy zamienili Poznań w twierdzę, której liczne obiekty obronne pozostały do dziś świadectwem tamtych czasów. Pod koniec XIX w. nasiliła się germanizacja. Aby zwiększyć rangę Poznania i zachęcić osadników z Niemiec do przyjazdu, postanowiono zbudować prestiżową dzielnicę w stylu niemieckim, której perłą stał się neoromański zamek – siedziba cesarzy. **Warstwa XX wieczna i współczesna:** Po I Wojnie Światowej (1919) Polska „wróciła do Poznania”, po kolejnej wojnie miasto było miejscem pierwszego zrywu Polaków przeciw komunistycznej dyktaturze, a po jej upadku rozpoczęło nową epokę rozwoju. Symbolami tego czasu są: pomnik „pogromców Enigmy”, (poznańskich matematyków) nie opodal Zamku, sam Zamek Cesarski, przebudowywany podczas okupacji na reprezentacyjną budowlę Trzeciej Rzeszy, Pomnik Poznańskiego Czerwca 1956 i wreszcie Stary Browar, ostatnia jak dotąd (II etap budowy zakończony w roku 2007) wielka i reprezentacyjna budowla nowego Poznania, z atrakcyjną ofertą kulturalną. Do innych ciekawych miejsc należą: Wzgórze św. Wojciecha z kościołami i pomnikami, relikty XIX-wiecznej Twierdzy Poznańskiej, w tym fragmenty cytadeli i liczne forty oraz Palmiarnia, największy obiekt botaniczny pod szklęm w naszej części Europy. Wśród poznańskich muzeów, prócz głównej siedziby Muzeum Narodowego z kolekcją sztuki europejskiej i polskiej cenne zbiory posiadają także Muzeum Historii Miasta Poznania w Ratuszu, Muzeum Instrumentów Muzycznych, Muzeum Archeologiczne, Muzeum Archidiecezjalne. W roku 2014 otwarto w Poznaniu centrum interpretacji dziedzictwa Brama Poznania – ICHOT, pierwszą placówkę tego rodzaju w Polsce. Bliskość rezydencji magnackich w Kórniku i Rogalinie z cennymi wnętrzami, zbiorami sztuki i założeniami ogrodowymi oraz Muzeum Rolnictwa w Szreniawie czyni z nich naturalne obiekty zwiedzania podczas pobytu

w Poznaniu. Historyczny zespół miasta, wraz z Zamkiem Cesarskim i Fortem Winiary od roku 2008 posiada status Pomnika Historii.

Lublin. Stary ośrodek handlowy we wschodniej Polsce od czasów średniowiecznych był punktem przecięcia się ważnych dróg z Zachodu na Wschód Europy. Z uwagi na swe dogodne położenie między Krakowem a litewskim Wilnem był też w okresie od XV do XVII wieku chętnie odwiedzaną rezydencją królewską. Temu faktowi zawdzięcza miasto swój Zamek z kaplicą Świętej Trójcy, symbolem przenikania się w Polsce sztuki europejskiego Wschodu i Zachodu: w jej gotyckim wnętrzu ulubieni artyści Władysława Jagiełły stworzyli wschodnie polichromie. W roku 1569 Lublin stał się miejscem jednego z najważniejszych wydarzeń polskiej historii: zawarcia Unii realnej między Polską a Litwą i powstania Rzeczypospolitej Obojga Narodów. I jeszcze raz później odegrał ważną rolę, tym razem w dziejach intelektualnych narodu: w roku 1921 powstał tu pierwszy prywatny polski Uniwersytet, Katolicki Uniwersytet Lubelski. Po II wojnie światowej KUL stał się jedynym miejscem między Łabą w Władywostokiem, gdzie na wszystkich ważniejszych uniwersyteckich kierunkach nauczano i studiowano treści sprzeczne z panującą ideologią komunistycznej części świata. Tu także - jako etatowy profesor - wykładał przez 20 lat etykę Karol Wojtyła – późniejszy Papież z Polski. On i jego koledzy stworzyli w Lublinie środowisko naukowe, nazwane potem filozoficzną Szkołą Lubelską. Od wieku XVIII do II Wojny Światowej miasto było prężnym ośrodkiem myśli żydowskiej, w latach międzywojennych miała tu siedzibę Uczelnia Mędrców Lublina, jedna z kilku na świecie wyższych szkół talmudycznej teologii żydowskiej. Wśród zabytków Lublina obok Zamku do najcenniejszych należy zespół Starego Miasta (na liście Pomników Historii) z Rynkiem (i stojącym na nim Trybunałem Koronnym), Katedrą oraz Bramami: Grodzką i Krakowską, kościoły Wizytek, Bernardynów, Karmelitów, Dominikanów, św. Wojciecha, muzeum w dawnym obozie koncentracyjnym na Majdanku, stary i nowy cmentarz żydowski oraz stary gmach Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Unikalne lub posiadające cenne zbiory muzea Lublina to: Muzeum Lubelskie na Zamku, Muzeum Wsi Lubelskiej (skansen), Muzeum Chasydyzmu, Muzeum Trybunału Koronnego. W roku 2007 historyczny zespół architektoniczno-urbanistyczny Lublina został wpisany na listę pomników historii.

Przemyśl. Piastowski i ruski na przemian gród istniał tu już od X wieku, bardzo wcześniej stał się także siedzibą prawosławnego i katolickiego biskupstwa. Po ostatecznym zajęciu Przemyśla przez Polskę w roku 1340 rozpoczął się jego dynamiczny rozwój. Ze złotych czasów miasta (wieki XIV do XVII) pochodzą jego

najważniejsze zabytki: Zamek Królewski, z relikami palatium z XI wieku, zabudowa Wzgórza Katedralnego z „łacińską” katedrą, katedra greckokatolicka, malowniczo na zboczu wzgórza położony Rynek z zabytkowymi kamienicami, zespoły klasztorne Karmelitów i Franciszkanów, opactwo Benedyktynów, kościół Reformatorów oraz kilka cerkwi. W wieku XIX Austriacy wzniesli tutaj jedną z największych europejskich twierdz z kilkudziesięcioma fortami i ponad tysiącem dział. Krwawe walki o Przemyśl podczas I Wojny Światowej historycy określili mianem „Verdun Europy Wschodniej”. Część umocnień zachowała się do dziś (sama tylko południowa trasa „Twierdzy Przemyśl” ma 28 kilometrów długości i obejmuje 7 fortów), interesujące są także cmentarze wojskowe z okresu

Ryc. 40. Najważniejsze ośrodki turystyki miejskiej w Polsce

Źródło: Opracowanie własne

I Wojny Światowej. Po licznych konfliktach XX wieku Przemyśl stopniowo odzyskuje swój wielokulturowy charakter. Funkcjonujące w mieście Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej, Muzeum Historyczne Miasta Przemyśla, Muzeum Twierdzy Przemyśl oraz posiadające oryginalne zbiory Muzeum Fajek czynią z Przemyśla ważny ośrodek muzealny w południowo-wschodniej Polsce. W bezpośredniej bliskości znajdują się: Monumentalny Zamek Krasiczyń i sanktuarium w Kalwarii Paławskiej a także szereg zabytkowych drewnianych cerkwi. Położenie na głównej kolejowej i drogowej linii komunikacyjnej Kraków – Lwów - Kijów stwarza miastu szansę na znaczny rozwój jako destynacji turystycznej w najbliższej przyszłości.

3.2.4.2. Drugorzędne destynacje turystyki miejskiej³³⁸

Łódź jest zaliczana do polskich metropolii, jest także ważnym ośrodkiem kulturalnym, jednak brak historycznego centrum oraz znaczących zabytków sakralnych, a także kolekcji sztuki znacznie obniża jej rangę jako destynacji turystyki miejskiej. W ostatnich latach, dzięki powstaniu centrum handlowego Manufaktura z jego ofertą kulturalną i placówkami muzealnymi, a także przez uruchomienie portu lotniczego na Lublinku miasto staje się bardziej atrakcyjne dla turystów i ma niemałe szanse, by w ciągu niedługiego czasu być zakwalifikowane do grupy najbardziej atrakcyjnych. Mocną stroną może być konsekwentne promowanie tematów związanych z dziejami łódzkiego przemysłu oraz wątku wielonarodowej i wielokulturowej historii tego miasta. Znaczące dla turystyki obiekty to: Manufaktura, Cmentarz Żydowski, Ulica Piotrkowska z zabytkowymi budynkami (w szczególności secesyjne i eklektyczne), Muzeum Historii Miasta Łodzi w Pałacu Izraela Poznańskiego, Centralne Muzeum Włókiennictwa, Muzeum Kinematografii, miejsca pamięci w więzieniu na Radogoszczy i miejsce pamięci na stacji Łódź Radogoszcz. Jako przykład wielokulturowego krajobrazu miasta przemysłowego, od roku 2015 śródmieście Łodzi objęte jest wpisem na listę Pomników Historii. Powodem nadania tego statusu była nie tylko skala tego ośrodka (największego w Polsce), ale także jego różnorodność (przenikanie się elementów przemysłowych i poprzemysłowych z zabudową mieszkaniową i rezydencjonalną, czyli pałacami i willami fabrykantów), a także dobry stopień zachowania XIX-wiecznego rozplanowania urbanistycznego.

³³⁸ Miejscowości o mniejszym potencjale z punktu widzenia turystyki miejskiej, wystarczającym jednak dla konstrukcji więcej niż jednodniowego programu wyprawy – z tego powodu mogą być traktowane jako potencjalne główne cele wypraw o charakterze miejskim, trwających więcej niż jeden dzień.

Gdynia – historyczny układ urbanistyczny śródmieścia. Miasto zbudowano w okresie międzywojennym (od 1925 do 1938) w miejscu starej rybackiej wioski wraz z wielkim portem pełnomorskim, mającym zapewnić odrodzonemu państwu polskiemu i jego gospodarce niezależny dostęp do handlu morskiego. W tym okresie liczba mieszkańców wzrosła od około tysiąca do ponad 120 tysięcy. Sprowadzeni tu czołowi polscy urbaniści i architekci tego okresu stworzyli największy jednolity zespół miejski realizujący zasady modernizmu, w tym jego awangardowych naówczas nurtów. Niektóre gdyńskie budowle powstałe w tym czasie zaliczają się do najwybitniejszych polskich realizacji okresu międzywojennego. Cały obszar zabudowy śródmieścia, wyodrębniony jako Pomnik Historii (w roku 2015) liczy nieco ponad 90 hektarów, na styku lądu i morza i opiera się na trzech osiach wyznaczonych przez główne ulice reprezentacyjną ulicą 10 lutego (nazwa powojenna), mającą charakter handlowy Świętojańską oraz pokrywającą się ze starym traktem Starowiejską. Prócz budowli typowo miejskich zachowały się także te pochodzące z poprzednich „wcieleń” Gdyni: rybackiej wioski i niewielkiego ośrodka lotniskowego.

Katowice. Stolica Górnego Śląska jest miastem młodym (prawa miejskie uzyskały dopiero w 1865 roku), jednak posiadają liczną grupę atrakcji turystyczno-kulturowych. Zaliczają się do nich dwa Pomniki Historii (Gmach Sejmu Śląskiego i robotnicze osiedle Nikiszowiec), inne cenne osiedle industrialne Giszowiec, kilka ciekawych realizacji architektonicznych (w tym neoklasycystyczna katedra Chrystusa Króla i hala sportowa – tzw. Spodek), duże i nowocześnie wyposażone Muzeum Śląskie oraz ważna galeria artystyczna Szyb Wilson, a także mający ważne znaczenie symboliczne i będący cennym dziełem sztuki Pomnik Powstańców Śląskich. Miasto leży także w centrum Szlaku zabytków Techniki, najważniejszego polskiego tematycznego systemu turystyki industrialnej.

Szczecin. Stolica Pomorza Zachodniego utraciła podczas ostatniej wojny swoje historyczne centrum. Odbudowa jego najważniejszych elementów nie była w stanie przywrócić miastu jego dawniejszego wyglądu. Ważne obiekty to: zrekonstruowany Zamek Książąt Pomorskich (funkcjonuje w części jako muzeum), gotycka katedra św. Jakuba, kościół św. Jana Ewangelisty, modernistyczny kościół Najświętszego Serca Jezusa, Wały Chrobrego (Hakenterasse) a także fragmenty zachowanego XIX-wiecznego układu urbanistycznego z gwiaździstymi skrzyżowaniami ulic. Muzea: Narodowe (z oddziałem Historii Miasta), Muzeum Zamku Książąt Pomorskich.

Sandomierz to najciekawsze po Krakowie miasto historycznej Małopolski. Ze względu na swoje dzieje jako ważnego ośrodka politycznego, handlowego i kościelnego posiada wiele zabytków z wieków XIV-XVII. Najważniejsze atrakcje turystyczne to: Zamek Królewski, Katedra, Dom Długosza z Muzeum Diecezjalnym, Rynek z renesansowym Ratuszem, kościoły: św. Jakuba z zespołem klasztornym dominikanów, Józefa, Michała, św. Ducha, św. Pawła a także Podziemna Trasa Turystyczna pod kamienicami miejskimi, Brama Opatowska z fragmentami murów miejskich, Collegium Gostomianum (dawna szkoła jezuicka) i Muzeum Okręgowe. Niewielkie rozmiary miasta oraz malownicze położenie nad Wisłą czynią z niego potencjalne miejsce odpoczynku od zgiełku i tłoku typowych miejskich destynacji turystycznych.

Świdnica. Poza Kościołem Pokoju (zabytek z listy UNESCO), dającym miastu wyjątkowy status na Dolnym Śląsku, Świdnica posiada średniowieczny układ urbanistyczny z Rynkiem i historycznym Ratuszem (w którym mieści się Muzeum Kupiectwa) oraz dobrze zachowanymi kamienicami mieszczańskimi i monumentalną kolumną św. Trójcy. Gotycka katedra św. Stanisława i Wacława z cennym ołtarzem Zaśnięcia NMP oraz drugą co do wysokości wieżą kościelną Polski stanowi dominantę Starego Miasta. Relikty twierdzy świdnickiej z XVIII wieku oraz dom rodzinny Manfreda von Richthofena (Czerwony Baron, jeden z bohaterów I Wojny Światowej) dają miastu szansę stać się ważnym ośrodkiem turystyki militarnej.

Elbląg. Dawne miasto hanzeatyckie utraciło podczas ostatniej wojny większość swojej historycznej substancji. Jednak jej zachowane lub odbudowane fragmenty czynią z niego interesujący cel podróży. Do ważnych obiektów należą: gotycka katedra św. Mikołaja, kościół św. Jerzego, częściowo zrewaloryzowana po roku 1989 Starówka, Muzeum Archeologiczno-Historyczne, Muzeum Elbląga (oba w historycznym budynku dawnego Gimnazjum). W pobliżu (Janowo) rezerwat archeologiczny – pruska osada Truso (planowana rekonstrukcja). W Elblągu rozpoczyna także swój przebieg Kanał Ostródzko Elbląski, jeden z najcenniejszych polskich zabytków techniki.

Płock pełnił w XI i XII wieku przez pewien czas rolę stołeczną, był ulubioną rezydencją Władysława Hermana i Bolesława Krzywoustego, którzy tu zostali pochowani. Znajduje się tu także najstarsza (1180) nieprzerwanie funkcjonująca polska szkoła. Ważniejsze obiekty: malowniczo położone na skarpie wiślanej Wzgórze Tumskie z Katedrą (gotycką z elementami romańskimi oraz późniejszych

stylów), Wzgórze Zamkowe z Zamkiem Książęcym, kościół św. Dominika, fara pw. św. Bartłomieja, Muzeum Mazowieckie z wystawą sztuki secesyjnej, Stary Rynek z XIX-wiecznym Ratuszem.

Olsztyn. Stolica Warmii i Mazur, miasto założone w połowie XIV wieku, posiada szereg zabytków gotyckich: historyczny Zamek Kapituły Warmińskiej z ekspozycją biograficzną nt. Mikołaja Kopernika, katedrę św. Jakuba, Stary Ratusz i Bramę Wysoką. Ważnym ośrodkiem kulturalnym jest Muzeum Warmii i Mazur, inne ciekawe obiekty to Planetarium i Obserwatorium Astronomiczne, cmentarz żydowski z Domem Pożegnań.

Kołobrzeg. Dawne miasto biskupie i hanzeatyckie jest dziś nadmorskim kurortem. Tylko część jego zabytków przetrwała szturm w roku 1945 lub została odbudowana. Należą do nich: monumentalna XIV-wieczna Katedra NMP, zbudowana w stylu gotyku pomorskiego, Ratusz (odbudowany w pocz. XIX w. z gotyckich ruin przez K. Schinkla), częściowo zrekonstruowana Starówka, niewielki romański kościół św. Jana Chrzyciela na dawnym podgrodzium, fragmenty brandenburskiej twierdzy (Fort Wilczy, Fort Ujście, Reduta Morast, Reduta Solna), zabytkowa latarnia morska osadzona na bastionie obronnym, Pomnik Zaślubin Polski z Morzem. W mieście: Muzeum Oręża Polskiego, pod miastem dawny poligon z możliwością przejażdżki pojazdem opancerzonym.

Tarnów. Miasto z piastowskimi korzeniami (lokacja w roku 1330) rozwinęło się jako prywatna własność magnackiego rodu Tarnowskich. Wśród ważnych dla turystyki kulturowej obiektów znajdują się: gotycka katedra Narodzenia NMP z cennymi renesansowymi nagrobkami, Ratusz z przełomu XV/XVI wieku z renesansową attyką, kościół św. Trójcy, liczne zabytkowe kamienice Rynku, w tym Dom Mikołajowski, Muzeum Okręgowe z ciekawymi wystawami historycznymi, Muzeum Diecezjalne (najstarsze muzeum tego typu w Polsce (otwarte w roku 1888), Muzeum Etnograficzne z unikalną wystawą poświęconą polskim Romom, ślady tarnowskiej wspólnoty żydowskiej, w tym bima Starej Synagogi, cmentarz żydowski i mykwa w stylu mauretańskim.

Brzeg. Prócz opisanego powyżej Zamku (z Muzeum Piastów Śląskich) i przynależącego do kompleksu zamkowego kościoła św. Jadwigi miasto posiada trzy inne cenne świątynie: gotycki kościół farny św. Mikołaja, barokowy kościół Podwyższenia św. Krzyża oraz najstarszy (XIII w.) kościół minorytów. Cenny jest ponadto renesansowy Ratusz z Salą Stropową i Salą Rajców oraz niektóre zabytkowe kamienice Rynku i przyległych ulic.

Krosno. Stary (X w.) słowiański gród w XIII wieku rozwija się jako lokalne centrum militarne i handlowe, w połowie XIV wieku otrzymuje prawa miejskie. Przez dwa i pół wieku (do roku 1626) Krosno jest siedzibą biskupów przemyskich, których działalność budowlana zmienia oblicze miasta. Najciekawsze obiekty: gotycki Kościół farny św. Trójcy, zespół klasztorny franciszkanów, dawny Pałac Biskupi (siedziba Muzeum Podkarpackiego, m.in. ciekawa wystawa o historii oświetlenia), malowniczy Rynek z zabytkowymi kamienicami podcieniowymi, kościół św. Wojciecha, kościół i klasztor kapucynów, zabytkowe kamienice w stylu podkarpackim, tzw. Stary Cmentarz z zabytkami sztuki sepulkralnej. W pobliżu: Bóbrka ze Skansenem Górnictwa Naftowego – miejsce, gdzie po raz pierwszy w świecie przystąpiono do przemysłowej eksploatacji ropy naftowej.

Piotrków Trybunalski. Miasto lokowane pod koniec XIII wieku związane było z początkami polskiego parlamentaryzmu (od roku 1493 było miejscem historycznych Sejmów) oraz sądownictwa (jako siedziba Trybunału Koronnego). Atrakcje turystyczne to: główny budynek renesansowego zamku królewskiego (XVI w.) z miejskim muzeum, Stare Miasto z dobrze zachowanym średniowiecznym układem urbanistycznym, w tym licznymi fragmentami murów i bram miejskich, zabytkowa fara pw. św. Jakuba, kościoły i zespoły klasztorne: dominikanów, bernardynów, dominikanek, jezuitów i pijarów, zachowane: XVIII-wieczna Wielka Synagoga i XIX-wieczna cerkiew.

Kalisz. Miasto chlubi się najdłuższą w Polsce historią – ma być starożytnym grodem „Calisia” na szlaku bursztynowym, wzmiankowanym przez geografa Ptolemeusza w II w. n.e. W okresie piastowskim stolica księstwa, potem województwa. Ważne atrakcje turystyczno-kulturowe: Rekonstrukcja piastowskiego grodu na Zawodziu i drewniany kościół św. Wojciecha, gotycka katedra św. Mikołaja (XIII w.), kolegiata Wniebowzięcia NMP (XIV w.), dawne zespoły klasztorne: bernardynów, jezuitów, franciszkanów, reformatów z sanktuarium św. Józefa, Rynek z neoklasycystycznym Ratuszem, Teatr, Muzeum Okręgowe w cenną wystawą archeologiczno-historyczną, cmentarze żydowskie, cmentarz prawosławny (jeden z najstarszych w Polsce) i cmentarz luterński.

Rzeszów. Miasto ze średniowieczną metryką (prawa miejskie w roku 1354) posiada szereg cennych zabytków: Zamek Lubomirskich, gotycko-barokowa fara pw. św. Wojciecha i Stanisława, zespół klasztorny Bernardynów, zespół klasztorny pijarów, Ratusz (XVI w.) z Rynkiem, letni pałac Lubomirskich, Synagogi: Staromiejska i Nowomiejska (dziś miejsca wystaw sztuki), liczne kamienice

secesyjne. Ponadto do atrakcji turystycznych należy Podziemna Trasa Turystyczna, wiodąca przez piwnice kamienic przyrynkowych oraz Muzeum Okręgowe w Rzeszowie.

Sanok, położony na historycznym pograniczu Polski i Rusi, już w XII wieku był ważnym grodem obronnym i centrum administracyjnym dla okolicznych terenów, później zaś miastem królewskim. Od niepamiętnych czasów mieszkali tu obok siebie Polacy i Rusini, ponadto zaś bieszczadzkie i okoliczne grupy etniczne jak Łemkowie, Bojkowie, Pogórzanie i Dolinianie. Świadectwem ich kultury i architektury jest najcenniejszy obiekt Sanoka: Skansen (opisany osobno). Ponadto turystów przyciąga gotycko-renesansowy Zamek, mieszcząca zabudowa Starówki, fara pw. Przemienienia Pańskiego, zespół klasztorny franciszkanów i prawosławna katedra św. Trójcy. Muzeum Historyczne na Zamku mieści bogatą kolekcję ikon oraz największy zbiór dzieł Z. Beksńskiego.

Kłodzko. Pierwsze wzmianki o osadzie pochodzą z czeskiej kroniki Kosmasa z roku 981. W następnych wiekach Kłodzko było ważnym grodem broniącym dostępu do Śląska (od południa) lub do Czech (od północy). Po lokacji miejskiej w II połowie XIII wieku nastąpił szybki rozwój, przerywany przez wojny husyckie (XV w.) a potem wojnę trzydziestoletnią (XVII w.). Strategiczne położenie miasta spowodowało ulokowanie tu w XVIII wieku austriackiej twierdzy i jej późniejszą rozbudowę przez Prusaków. Ważniejsze atrakcje: Twierdza z podziemnymi korytarzami minerskimi oraz wystawami szkła artystycznego i lapidarium, monumentalny most gotycki z barokowymi figurami świętych, gotycki kościół farny Wniebowzięcia NMP, zespół klasztorny franciszkanów, neorenesansowy Ratusz, miejska Podziemna Trasa Turystyczna oraz regionalne Muzeum Ziemi Kłodzkiej. Korzystne położenie na linii komunikacyjnej Praga – Wrocław (i dalej Warszawa lub Gdańsk) może okazać się mocnym atutem turystycznym miasta.

Kielce. Początek dziejów miasta stanowiła osada, należąca od XI wieku do biskupów krakowskich, pierwsza lokacja miejska nastąpiła w I połowie XIII wieku. W XVII wieku wzniesiona tu zostaje monumentalna rezydencja biskupia (powyżej opisana), zaś na pocz. XIX wieku w mieście funkcjonuje pierwsza polska uczelnia techniczna. Od roku 1800 Kielce są także siedzibą biskupstwa a po 1918 stolicą województwa. Ważniejsze atrakcje kulturowo-turystyczne: Pałac Biskupi i katedra Wniebowzięcia NMP, kościoły św. Wojciecha i św. Trójcy, klasztor na Karczówce, Muzeum Narodowe, Muzeum Zabawek. W pobliżu: Jaskinia Raj (największa polska jaskinia), skansen w Tokarni. Dogodne położenie Kielc przy głównej drodze

łączącej Kraków z Warszawą może wpłynąć na szybszy rozwój turystyki pod warunkiem modernizacji tego szlaku.

Paczków – zespół staromiejski ze średniowiecznym systemem fortyfikacji. Graniczne miasteczko ówczesnego biskupiego księstwa nyskiego zostało w wieku XIV otoczone kamienno-ceglanym murem o obwodzie około 1200 metrów z czterema bramami i ponad 20 basztami (w większości tzw. łupinowymi). W przeciwieństwie do większości śląskich miejscowości, mur nie został zlikwidowany w XIX wieku w procesie „otwierania” miasta. Dzięki tej szczęśliwej decyzji ówczesnych władarzy Paczkowa, miasteczko zyskało opinię „śląskiego Carcassonne”, którą dodatkowo potwierdzają czytelne do dziś obronne funkcje położonego na wzgórzu kościoła farnego św. Jana Ewangelisty, wraz z wewnętrzną studnią i attyką dachową pełniącą rolę osłon strzelniczych. Atutem miasteczka jest również zachowany czytelnie średniowieczny układ urbanistyczny i ciągnące się dookoła murów planty w miejscu dawnej fosy. Wpis Paczkowa listę Pomników Historii nastąpił w roku 2012.

Ponadto do tej grupy miast należy zaliczyć opisane już powyżej w innych kategoriach atrakcji **Zamość** i **Chelmno**.

Inne miasta z zespołami zabytkowymi lub znacznym nagromadzeniem atrakcji turystyczno-kulturowych³³⁹ to: Łowicz, Nysa, Stargard Szczeciński i Żagań (których dodatkowymi atutami jest posiadanie opisanych w innym miejscu Pomników Historii), Białystok, Bolesławiec, Chełm, Cieszyn, Darłowo, Głogów, Gorzów Wlkp., Grudziądz, Inowrocław, Jarosław, Jelenia Góra, Koszalin, Legnica, Leszno, Lidzbark Warmiński, Lwówek Śląski, Nowy Sącz, Opole, Pułtusk, Przeworsk, Radom, Słupsk, Sopot, Tczew, Wieluń, Włocławek, Włodawa, Wschowa, Zakopane, Zielona Góra, Żywiec. Ponadto, pomimo nieobecności na ich terenie licznych typowych elementów miejskich destynacji turystycznych (jak choćby nawet skromnych możliwości shoppingu) proponujemy do grupy pozostałych celów turystyki miejskiej zaliczyć także następujące bardzo małe ośrodki Drohiczyn n. Bugiem, Opatów, Orneta, Ośno Lubuskie, Sejny, Szamotuły, Szydłów, Tykocin, Węgrów, Ziębice. Ze względu na ten i inne braki mogą one być brane pod uwagę jedynie jako przystanki na trasie wyprawy turystyki miejskiej. Rzeczywistymi atrakcjami dla turystów zainteresowanych dziejami miast czynią

³³⁹ Miejscowości wymienione w tej grupie posiadają kilka obiektów wysokiej klasy, interesujących z punktu widzenia turystyki kulturowej. Mogą być zatem celami jednodniowych wycieczek o charakterze turystyki miejskiej, podejmowanych z innych miast.

te miejscowości ich unikatowe atuty w stosunku do reszty miast wyrażające się w różnych aspektach, jak np. zachowane fortyfikacje miejskie i cenne obiekty sakralne w Szydłowie, bardzo dobrze zachowane średniowieczne układy urbanistyczne ze znaczącymi zabytkami w Ośnie, Ornece czy Ziębicach, albo wyraźny charakter żydowsko-polskiego „sztetla” w Tykocinie).

3.2.5. Turystyka religijna i pielgrzymkowa

Ten typ turystyki kulturowej jest w Polsce, kraju z największą w Europie liczbą praktykujących katolików oraz z silnym kultem maryjnym bardzo popularny, przede wszystkim w ramach turystyki krajowej. Ponieważ jednak inni Europejczycy, zainteresowani religią lub pragnący uczestniczyć w masowych przeżyciach o religijnym charakterze, coraz częściej przybywają do polskich sanktuariów, a nawet biorą udział w pieszych pielgrzymkach, także przyjazdowa turystyka pielgrzymkowa i religijna wydaje się mieć szanse na znaczny rozwój w najbliższych latach. Z uwagi na bliski związek turystyki kulturowo-religijnej i pielgrzymkowej (por. rozdział 2.3.9.) oraz wynikające z niego możliwości łączenia obu typów obiektów we wspólne (mieszane) programy wypraw, w niniejszym podrozdziale przedstawione zostaną zarówno najważniejsze polskie sanktuaria (cele wypraw o charakterze pielgrzymkowym), jak i najcenniejsze świątynie, w tym historyczne katedry i zespoły sakralne (główne cele turystyki kulturowo-religijnej).

3.2.5.1. Najważniejsze sanktuaria Polski³⁴⁰

Częstochowa - Jasna Góra. Profil kultu: maryjny. Słynący łaskami obraz „Czarnej Madonny”, ikona typu bizantyńskiego pochodząca z Rusi, od końca XIV wieku przechowywana jest w klasztorze Paulinów na wapiennym wzgórzu górującym nad Częstochową, ufortyfikowanym w I połowie XVII wieku. Dzięki żywemu kultowi, którym najpóźniej od czasu wojen husyckich (XV w.) otaczała obraz okoliczna ludność, Częstochowa stała się z czasem najznaczniejszym sanktuarium maryjnym Polski. Królowie składali tu swoje dary, tysięczne pieszce pielgrzymki schodziły się w wielodniowych marszach, by tu umacniać swoją wiarę. Szczególnie mocno klasztor zapadł w serca Polaków w czasie „szwedzkiego potopu” (1655-57), kiedy to dopiero rozbudowana forteca jasnogórska skutecznie powstrzymała szturmujących ją Szwedów. Wielu w Polsce uważało to wtedy za cud, „zdziałany przez Matkę Bożą”, co przyniosło obrazowi i klasztorowi zwiększoną popularność. W okresie rozbiorów (lata 1795-1918) Częstochowa stawała się stopniowo dla

³⁴⁰ Informacje zamieszczone w tym fragmencie opracowania podawane są za: Mikos v. Rohrscheidt 2006.

wierzących Polaków nieoficjalną stolicą narodu, z obrazem „Królowej Polski”, z historycznymi pamiątkami z czasów świetności i z patriotycznymi kazaniami. Niemal tę samą rolę przyszło klasztorowi odegrać jeszcze raz w okresie narzuconego Polakom komunizmu (1945-89). Z tego czasu pochodzi słynne określenie wielkiego Polaka i zasłużonego Prymasa polskiego Kościoła, kardynała Wyszyńskiego: „Tutaj zawsze byliśmy wolni”. Tradycja pielgrzymowania do Częstochowy grup dzieci, które przystąpiły do Pierwszej Komunii powoduje, że znaczna większość Polaków przynajmniej raz była w tym miejscu, liczni przychodzą lub przyjeżdżają tutaj częściej jako pielgrzymi (por. 3.2.3.4.). W klasztorze, prócz obrazu Czarnej Madonny zwiedzić można Bazylikę Jasnogórską i jej najwyższą w Polsce kościelną wieżę (106 m.), a także cenne pamiątki narodowe (Arsenał, Muzeum 600-lecia, Salę Rycerską) oraz bogaty zbiór naczyń i szat liturgicznych (Skarbiec). Dobrze zachowane wały jasnogórskie oferują okazję do zapoznania się z techniką inżynierską i fortyfikacyjną XVII wieku. Od 1994 roku zespół klasztoru paulinów na Jasnej Górze posiada status Pomnika Historii.

Kraków-Łagiewniki. Profil kultu: chrystologiczno-pasyjny (Kult Miłosierdzia Bożego). W Łagiewnikach wspominana jest Męka Jezusa jako źródło miłosierdzia Boga dla wszystkich ludzi. Podstawą tutejszego kultu są objawienia zakonnicz Faustyń Kowalskiej, wyniesionej na ołtarze przez Jana Pawła II. Siostra Faustyna (1905-38), jedna z najgłośniejszych mistyczek XX wieku, przez kilkanaście lat miała otrzymywać objawienia Miłosiernego Jezusa. Prowadzony przez nią „Dzienniczek” życia duchowego jest zapisem tych objawień. Według jednej z jej wizji został też namalowany w Wilnie w 1934 roku znany obraz Jezusa Miłosiernego z wezwaniem: „Jezu, ufam Tobie”, powstało także nabożeństwo, zwane Koronką do Miłosierdzia Bożego. Czyciele Miłosierdzia starają się prywatnie odprawić Drogę Krzyżową lub chociaż krótko rozważać Mękę Jezusową codziennie o godzinie 15-tej, w godzinie śmierci Chrystusa na Krzyżu. Kulminacją tego kierunku pobożności jest dorocznie obchodzone Święto Miłosierdzia Bożego. Łagiewniki są najmłodszym z dużych polskich sanktuariów. Sam klasztor wraz z ośrodkiem dla zaniedbanych kobiet i dziewcząt istniał wprawdzie już od roku 1891, jednak dopiero pobyt i śmierć tutaj siostry Faustyń, a zwłaszcza jej beatyfikacja (1993) i kanonizacja (w roku 2000), budowa w ostatnim dziesięcioleciu wielkiej bazyliki wraz z kompleksem pielgrzymkowym a także dwukrotna wizyta Jana Pawła II (1997, 2002), wielkiego czciciela jej objawień, uczyniły to miejsce sławnym. Krakowski klasztor jest światowym centrum szybko się rozszerzającego Kultu Bożego Miłosierdzia.

Licheń Stary (k. Konina). Profil kultu: maryjny. Ewangeliczna rola Marii, bolesnej Matki Jezusa jest tu wspominana w kontekście objawień, mających narodowy, patriotyczny wydźwięk. Licheń jest typowym przykładem ludowej wersji polskiego katolicyzmu, mającej swe źródło mniej w doktrynie Kościoła czy Objawieniu biblijnym, bardziej zaś w lokalnych objawieniach i przekonaniach prostych ludzi. Tutejsze duszpasterstwo wspiera i buduje ten rodzaj religijności. Niemniej wielu ludzi znajduje tu wsparcie w trudnych chwilach czy w walce z alkoholizmem. Licheń jest licznie odwiedzany przez pielgrzymów (drugie miejsce po Częstochowie). Sanktuarium jest stosunkowo młode. Czczony tutaj obraz Matki Bożej pochodzi wprawdzie z XVIII wieku, jednak dzieje kultu rozpoczynają się od objawień żołnierza Tomasza Kłosowskiego, któremu w 1813 roku podczas bitwy miała ukazać się Maryja i ocalić go od śmierci. Po powrocie zawiesił jej obraz w lesie, gdzie z kolei odnalazł go około roku 1850 miejscowy pasterz. Podczas zarazy w 1852 wielu ludzi uznało swoje przeżycie za cud i obraz czczono odtąd w kościele parafialnym. Dopiero w roku 1994 staraniem miejscowego proboszcza, E. Makulskiego, marianina, rozpoczęto budowę największego w Polsce kościoła, konsekrowanego w roku 2004. Kościół, jakkolwiek imponuje rozmiarami, jest mocno kontrowersyjny w swej wartości artystycznej, ponieważ został zbudowany według dość eklektycznych gustów inwestorów i ofiarodawców. Kompleks sanktuarium uzupełniają miejsca związane z ludową pobożnością, jak Golgota, „święte źródelko” itd.

Kalwaria Zebrzydowska (k. Krakowa). Profil kultu: pasyjno-maryjny. Jeden z głównych ośrodków ludowej pobożności w Polsce. Kilka razy w roku, ściągają tu kilkudziesięciotysięczne tłumy, by uczestniczyć w odtwarzaniu Męki Jezusa oraz śmierci i wyniesienia Jego Matki. Pasja Kalwaryjska jest zarazem „świętym teatrem”, opartym na scenach z Ewangelii, ale i liturgią, można tu spotkać i bliżej poznać ducha polskiej ludowej pobożności. Założone około roku 1600 z prywatnej fundacji magnata i polityka Mikołaja Zebrzydowskiego, Sanktuarium Maryjno-Pasyjne w Kalwarii pod Krakowem było pierwszym ośrodkiem typu kalwaryjskiego w Polsce. Założeniem Kalwarii było imitować Jerozolimę – miejsce Męki Chrystusa, do której chrześcijanie nie mieli wówczas dostępu. Pielgrzymka do takiego miejsca i uczestniczenie w religijnym misterium Męki Pańskiej było znacznym aktem pobożności i stanowiło okazję do uzyskania odpustu. Dróżki i kaplice Kalwarii symbolizowały miejsca z ostatnich godzin życia Jezusa, opisane w Ewangeliach, poczynszy od Wieczernika a skończywszy na Świętym Grobie. Umożliwiało to zorganizowanie w dniach Wielkiego Tygodnia przedstawienia o paraliturgicznym charakterze, ale także prywatną wędrówkę

śladami Męki Chrystusa i refleksję nad nią dla indywidualnych pielgrzymów. Rozwijająca się pobożność maryjna była powodem stopniowego „uzupełniania” Drogi Jezusa ścieżkami tematycznymi związanymi z życiem Jego Matki, a z czasem powstania paralelnych ścieżek Matki Bożej, przeplatających się z drózkami pasyjnymi w tych momentach, w których Ewangelia stykała ich oboje. Kalwaria szybko stała się ośrodkiem pobożności ludowej. Przez wieki powstawały tu liczne oryginalne nabożeństwa pasyjne i maryjne, niektóre z nich rozpowszechniły się w Polsce. W latach 1680-1720 wybudowana została dzisiejsza barokowa bazylika. W roku 1887 obraz Matki Bożej Kalwaryjskiej zostaje koronowany. Po II Wojnie Światowej Kalwaria staje się głównym ośrodkiem religijnym i pielgrzymkowym Diecezji Krakowskiej. W roku 1979 i 2002 dwukrotnie odwiedza ją Jan Paweł II, w 2006 Benedykt XVI. W roku 2000 Klasztor wraz z Drózkami zostaje wpisany do na listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO.

Święta Lipka. Profil kultu: maryjny. Najbardziej znany kościół pielgrzymkowy na Warmii i Mazurach znajduje się w odległości 12 kilometrów od Kętrzyna. Dla wielu mieszkańców regionu jest to dom „ich” Madonny, do którego przybywają w ważniejsze święta. Ale dzięki swym słynnym zabytkowym organom kościół w Świętej Lipce ma także znaczenie jako obiekt kulturowy. Codzienne koncerty organowe przyciągają do tego miejsca miłośników muzyki i sztuki. Pozwalają one docenić zarówno piękne brzmienie instrumentu, jak i harmonię poruszających się podczas jego gry drewnianych figur, przedstawiających ewangeliczną scenę Zwiastowania Marii. Dzieje Sanktuarium rozpoczęły się w wieku XIV od lipowej figurki Marii, zawieszanej na pniu jednego z drzew właśnie w tym miejscu. Później została tu wybudowana kaplica, otaczana czcżą już w XV wieku. Podczas wydarzeń związanych z reformacją kaplicę zburzył w 1525 roku tłum podburzonych mieszkańców Kętrzyna, sama figura została utopiona w pobliskim jeziorze. Jednak już w roku 1618 katolik, Stefan Sadorski, kupił wieś i znów wybudował małe sanktuarium dla katolickich mieszkańców okolicy, którzy pod naciskiem polskiego króla na powrót otrzymali wolność religijną. Powierzone opiece jezuitów sanktuarium było stale rozbudowywane. Barokowa bazylika została ukończona w roku 1693, zaś krótko potem wyposażona w organy – prawdziwy cud ówczesnej techniki i sztuki.

Gnieszno. Profil kultu: św. Wojciecha, męczennika. Gnieszno to najstarsze polskie sanktuarium, posiadające nie tylko religijne, ale i polityczne znaczenie. Święty Wojciech był jako pierwszy uznawany za patrona Polski a jego postać i kult były kojarzone z chrystianizacją i polityczną jednością kraju. Kult św. Wojciecha,

Czecha i popularnego biskupa Pragi, który zginął usiłując nawracać pogańskich Prusów, od początku związany był z Gnieznem. Jego relikwie zostały tu uroczystie złożone krótko po jego śmierci (997), przed rokiem 1000 i dla nich wzniesiono tu monumentalną bazylikę, pierwszym zaś arcybiskupem Gniezna i metropolitą Polski został jego przyrodni brat Radzym (Gaudenty). Jego następcy stali się od XV wieku prymasami Polski. Przy grobie Wojciecha dokonało się pięć pierwszych polskich koronacji królewskich (1025-1300). Mimo rabunku ciała Świętego przez Czechów (1039) kult nie upadł, ogniskując się pierwotnie wokół relikwii rzekomo odnalezionych w XII w., następnie zaś faktycznie sprowadzonych z Rzymu. W wieku XIII i XIV w Polsce obchodzono dwa święta Wojciechowe: 23 kwietnia, dzień Jego śmierci oraz 20 października, dzień translacji (przeniesienia) relikwii do Gniezna. W wieku XIII wzniesiono w kraju bardzo liczne świątynie pod jego wezwaniem, co jest wymiernym znakiem popularności kultu. W wiekach XV-XVIII kult pierwszego polskiego patrona ustępował w Polsce znacznie czci św. Stanisława, a także stopniowo rozwijającemu się kultowi maryjnemu. Ożywił go po II wojnie światowej i rozszerzył poza Gniezno polski Episkopat, zbierając się tutaj corocznie w jego święto na uroczyste obchody. Papież Jan Paweł II, przybywając do Gniezna dwukrotnie w 1979 i w jubileusz śmierci Świętego w roku 1997) stał się najbardziej znanym pielgrzymem do tego narodowego sanktuarium. W marcu 1994 papieska Kongregacja do Spraw Kultu Bożego i Sakramentów nadała Gnieznu tytuł "Miasta Świętego Wojciecha", uznając ponadnarodowy charakter tego kultu. Zalecane do zwiedzania Archikatedra Gnieźnieńska z konfesją (ołtarzem i grobowcami) św. Wojciecha, Drzwi Gnieźnieńskie, Krypta Arcybiskupów Gnieźnieńskich, Muzeum Archidiecezjalne, Muzeum Początków Państwa Polskiego. Doroczny odpust przypada 23 kwietnia i w niedzielę po tym dniu.

Góra Świętej Anny. Profil kultu: Świętej Anny, Patronki Śląska, kult pasyjny. Położona w samym centrum historycznego Górnego Śląska góra była miejscem kultu już od końca XV wieku. Św. Anna, legendarna matka Marii, matki Jezusa, czczona była na Śląsku powszechnie od końca XIII wieku i z czasem stawała się główną patronką tej ziemi. Jej drewniana figurka w postaci tzw. Anny Samotrzeciej (z Marią na kolanach, trzymającą w ramionach małego Jezusa) znajdowała się w miejscowej kaplicy od samego początku. W połowie XVII wieku możny ród Gaszynów ufundował tu klasztor i oddał go w ręce polskich reformatów. Ci rozszerzyli kult św. Anny poza granice Śląska i stopniowo uczynili z Góry znane sanktuarium pielgrzymkowe, w którym już od połowy XVIII wieku odprawiano nabożeństwa i głoszone kazania także w języku niemieckim. Także w XVIII wieku wzniesiono szereg kaplic kalwaryjskich, nadając miejscu dodatkowy profil pasyjny.

Po kasacie zakonu w roku 1810 klasztor i sanktuarium przejął biskup, obsadzając je niemieckimi księżmi, następnie sprowadzono tu franciszkanów z Westfalii, którzy jednak objęli swoim duszpasterstwem obie grupy etniczne, ucząc się polskiego i organizując seminarium dla kandydatów polsko- i niemieckojęzycznych z terenów Śląska. Język polski jako język kazania i publicznej modlitwy przetrwał tu nawet przez okres prześladowań hitlerowskich (1933-1944), później zaś język niemiecki został tu mimo komunistycznych szykan po roku 1946. Patronka Śląska jest tu czczona przez jego polskich i niemieckich mieszkańców. Tysiące pielgrzymów przybywają co roku na dzień 26 lipca, w święto św. Anny. Obiegowa opinia głosi, że właśnie na Górze św. Anny wszyscy Ślązacy czują się najbardziej u siebie. Sanktuarium wraz z otaczającym je krajobrazem kulturowo-przyrodniczym i Pomnikiem Czynu Powstańczego, upamiętniającym zacięte walki podczas III powstania śląskiego w roku 1921 jest od roku 2004 na liście Pomników Historii.

Kalwaria Pałacowska (k. Przemyśla). Profil kultu: Pasyjno-maryjny. W 1665 Andrzej Maksymilian Fredro ufundował pierwszy ośrodek kalwaryjski: drewniany kościół i 28 stacji Męki Pańskiej. Według wzoru innych Kalwarii zostały one umieszczone na pobliskich wzgórzach, tworząc malowniczą całość. Po pożarze kościoła zbudowano w latach 1770-75 do dziś istniejącą świątynię barokową i skromny klasztor. Także w XVIII wieku znalazł się tu obraz ołtarzowy Matki Boskiej z Dzieciątkiem, pochodzący z Kamieńca Podolskiego, czasowo wtedy zajętego przez Turków. W XIX w. kaplice dróżkowe zostały przebudowane i powiększone, zwiększyła się też ich ilość do stanu dzisiejszego (z kościołem 42). Od założenia klasztoru do dziś Kalwaria Pałacowska jest najważniejszym ośrodkiem pielgrzymkowym i religijnym wschodniego Podkarpacia.

Święty Krzyż (Góry Świętokrzyskie). Profil kultu: pasyjny (kult Relikwii Krzyża Świętego). Relikwie Krzyża Świętego przynieśli tu z sobą mnisi benedyktyńscy, najpewniej w XII wieku, czyli w okresie Wypraw Krzyżowych. Prawdopodobnie relikwie te przybyły do Polski z Węgier, wraz z jedną z grup zakonników. Młodszym elementem kultu jest tzw. Królewska Droga Krzyżowa, której stacje rozmieszczone są na historycznej drodze królewskich pielgrzymów z Nowej Słupi na Święty Krzyż. Łysa Góra (Święty Krzyż) była znanym miejscem kultu pogańskiego już w okresie kultury łużyckiej (ok. 1300 p.n.e.). Także Słowianie czcili tu do wieku X swoje liczne bóstwa. Świadczą o tym zachowane fragmenty wału kultowego oraz kamienny krąg kultowy. W związku z tą właśnie pogańską sławą tego miejsca narodziły się potem liczne legendy o sabatach czarownic z diabłem na Łysej Górze. W okresie chrystianizacji Polski założono tu klasztor

benedyktyński (fundację przypisuje się Bolesławowi Chrobremu, jednak na pewno istniał tutaj klasztor fundacji Bolesława Krzywoustego na początku XII wieku). Opactwo Świętokrzyskie należało do najznacniejszych klasztorów Polski, w wiekach XV-XVII odgrywało rolę głównego sanktuarium kraju. Po kasacie Benedyktynów w roku 1819, kościół nadal służył celom kultu. Natomiast w byłym klasztorze urządzono więzienie, które działało do roku 1939. W okresie międzywojennym klasztor objęli oblaci. Obiekt kilkakrotnie przebudowywano, składa się zatem m.in. z elementów gotyckich i barokowych. Obecny klasycystyczny kościół z lat 1781-89 i 1806 odbudowano po dewastacjach XIX wieku.

Grabarka (k. Siemiatycz). Sanktuarium prawosławne, Profil kultu: chrystologiczny. Grabarka jest najważniejszym prawosławnym sanktuarium i miejscem pielgrzymkowym w Polsce oraz siedzibą jedynego żeńskiego klasztoru prawosławnego w naszym kraju. Pielgrzymi przychodzą tu masowo na sierpniowe święto Spas (Przemienienie). Niektóre przekazy mówią o kulcie istniejącym tu jakoby już w XII wieku, jednak jako pewną datę powstania miejsca świętego podaje się dopiero rok 1710. Wtedy to podczas epidemii dżumy mieli ocalić ci tylko mieszkańcy okolicy, którzy wzorem świętego „starca” przyszli w to miejsce i wśród błagalnych modlitw ustawili na wzgórzu krzyż. Po ocaleniu każdy z nich wbił w ziemię jako znak wdzięczności własny krzyż pokutny. Od tej pory stawianie tu krzyża przez każdą grupę pielgrzymów należy do tradycji i jest symbolem pokuty. Jeszcze w XVIII wieku na świętej Górze stała już kaplica. Mniszki sprowadziły się tu w roku 1947 i od tej pory opiekują się świętym miejscem. Drewniana cerkiew, podpalona w roku 1990 przez szaleńca, została odbudowana w kamieniu i obłożona drewnem.

Piekary Śląskie. Profil kultu: maryjny. Piekary są tradycyjnym sanktuarium robotniczej ludności przemysłowego okręgu górnośląskiego. Oprócz typowych praktyk pobożnych oraz żywego ruchu pielgrzymkowego mieszkańców Śląska (przede wszystkim dwóch wielkich pielgrzymek mężczyzn i kobiet) w Piekarach popularyzuje się katolicką naukę społeczną. Matka Boska Piekarska uważana jest za patronkę ludzi pracy (Śląska). Początki kultu obrazu Matki Bożej Piekarskiej (namalowanego na początku XVI wieku i umieszczonego w starszym kościółku na miejscu) datują się na II połowę XVII wieku. Legenda wiąże sławę tego miejsca z zarazą, która miała ustąpić z terenu Śląska po modlitwach w Piekarach i ustanowieniu instytucji dorocznych pielgrzymek do tego miejsca. W czasach wojennych zawirowań na początku XVIII wieku obraz został wprowadzie

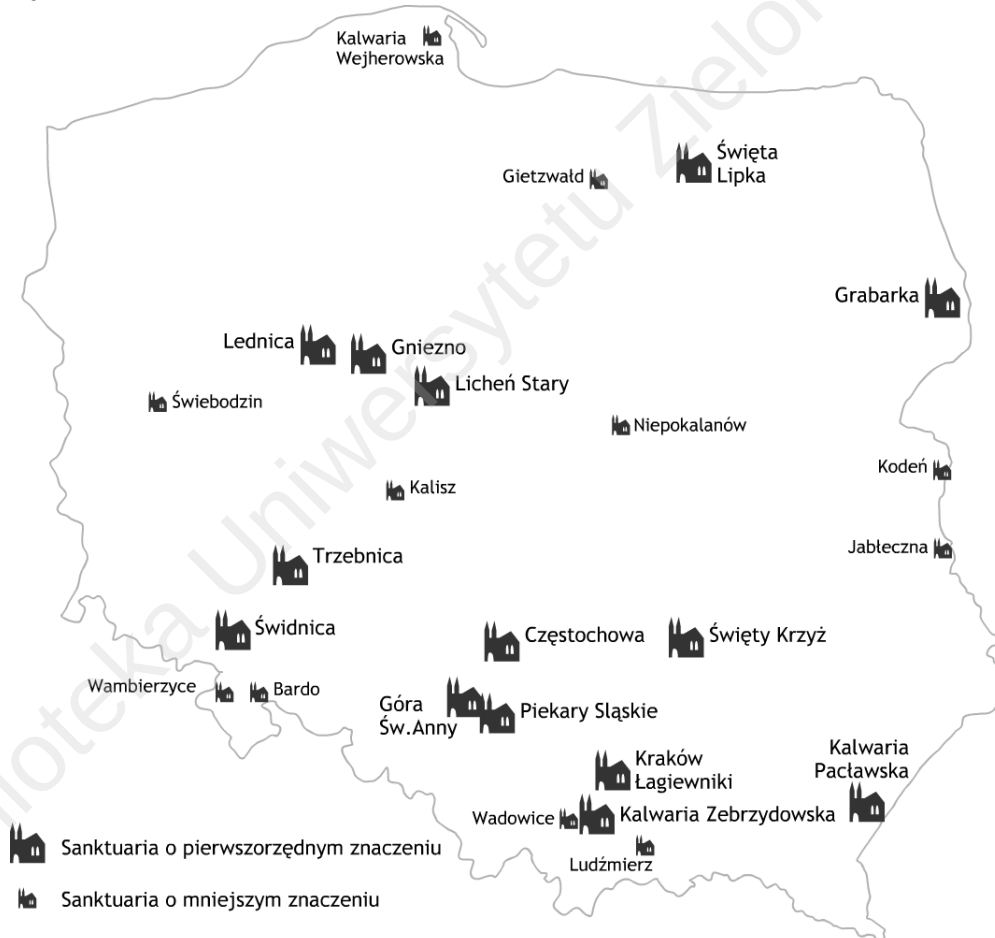
przeniesiony do Opola (gdzie do dziś się znajduje) i zastąpiony kopią, nie zmniejszyło to jednak znaczenia Piekara jako religijnego centrum regionu. W połowie XIX wieku pierwotny gotycki kościółek, w którym wcześniej umieszczony był obraz, zastąpiono obszerną świątynią, która w roku 1962 uzyskała tytuł bazyliki mniejszej. Jeszcze przed końcem XIX wieku sanktuarium wzbogaciło się o Kalwarię Piekarską.

Pola Lednickie (k. Gniezna). Profil kultu: chrystologiczny, miejsce spotkań młodzieży. Lednica to jedyne chyba na świecie sanktuarium chrześcijańskie, położone całkowicie na wolnym powietrzu. Nie jest ono związane z żadnym obrazem, relikwiami czy obiektem sakralnym. Jedynym stałym miejscem o czysto symbolicznym znaczeniu jest tu wielka stalowa Brama III Tysiąclecia w symbolicznej formie ryby (znak Chrystusa), istotą zaś ruchu jest spotkanie i wspólne czuwanie. Młody ruch chrześcijański o nazwie „Lednica 2000” ma swoją własną obrzędowość, która co roku wykorzystuje inne symbole, nadając im nowe znaczenie. W kręgu tego ruchu powstają nowe pieśni chrześcijańskie, jego uczestnicy tworzą coraz mocniejszą sieć nieformalnych, ale współpracujących ze sobą grup i ośrodków. Ze względu na wielką i corocznie rosnącą liczbę pielgrzymów już teraz należy zaliczyć Lednicę do największych polskich miejsc pielgrzymkowych, choć trudno nazwać ją sanktuarium. Możliwe, iż ruch lednicki wskazuje właśnie formę sanktuariów i pielgrzymek przyszłości. Spotkania pod Bramą III Tysiąclecia zapoczątkował duszpasterz młodzieży poznańskiej, Jan Góra, dominikanin, pierwsze miało miejsce w roku 1997. Ideą były zbiorowe rekolekcje młodzieży polskiej, przygotowujące ją na jubileusz 2000 lat chrześcijaństwa. Około 20 tysięcy młodych ludzi zebrało się wówczas w pobliżu starego piastowskiego grodu, by z modlitwą rozpocząć nowy wielki etap w dziejach narodu i swojej osobistej biografii. Po nocnym czuwaniu i specjalnym nabożeństwie symbolicznie przeszli oni przez Bramę. Od tej pory spotkania te są urządzone corocznie, a uczestniczy w nich od 60 do 100 tys. młodych ludzi.

Trzebnica (województwo dolnośląskie). Profil kultu: sanktuarium świętej Jadwigi Śląskiej, miejsce spotkań katolików polskich i niemieckich. W istniejącej już wcześniej wsi książę śląski Henryk Brodaty ufundował w roku 1202 opactwo cysterek. Był to pierwszy klasztor żeńskiej gałęzi tego zakonu na ziemiach polskich. Do roku 1230 wzniesiono obszerny kościół, z którego do dziś zachowało się jedynie kilka romańskich fragmentów, wśród nich portal tzw. „Dawidowy”. Po śmierci Henryka w roku 1238 jego małżonka, Niemka Jadwiga z Andechs (zwana tutaj Jadwigą Śląską) spędziła ostatnie lata swego życia jako mniszka w Trzebnicy,

przy grobie męża. Zmarła w roku 1243 i została pochowana w kościele klasztorным. Miłosierna księżna już za życia była czczona i kochana przez polskich poddanych. Zaraz po jej śmierci zaczęły powstawać opowieści i legendy, a jej kult stale się rozszerzał. Jadwigę kanonizowano już w roku 1267 i odtąd swoją orędowniczkę. widzieli w niej zarówno Piastowie Śląscy (jej potomkowie), jak polscy i niemieccy mieszkańcy Śląska. W wieku XVIII trzebnickie opactwo zostało wraz z kościołem przebudowane w stylu barokowym. Jednak wkrótce, po zajęciu Śląska przez protestanckich Prusaków (1740) ranga sanktuarium podupadła, w końcu władze pruskie zlikwidowały klasztor w roku 1810. Później umieszczono tu katolicki szpital, a część pomieszczeń zajęły siostry św. Karola Boromeusza. Powrót Dolnego Śląska do Polski po roku 1945 i ponowne zasiedlenie przez wyłącznie katolicką

Ryc. 41. Ważne sanktuaria w Polsce

Źródło: Opracowanie własne

ludność ożywiły klasztor i przywróciły sanktuarium trzebnickiemu dawne znaczenie. Do odnowienia kultu św. Jadwigi przyczynili się salwatorianie, którzy objęli bazylikę i parafię. Wybór polskiego papieża 16 października 1978 – w święto Jadwigi Śląskiej – wielu jego rodaków uznało za szczególny znak i postać patronki Śląska stała się jeszcze bardziej popularna. Od roku 2014 zespół ma statur Pomnika Historii.

Ponadto do ważnych polskich sanktuariów należą: **Bardo Śląskie** (kult maryjny), **Gietrzwałd** (kult maryjny), **Ludźmierz** (kult maryjny), **Wambierzyce** (kult maryjny), **Jableczna** (prawosławne), **Niepokalanów** (kult maryjny i św. Maksymiliana Kolbego), **Kalisz** (kult św. Józefa, św. Rodziny), **Kodeń** (kult maryjny), **Kalwaria Wejherowska** (kult pasyjny) a także **Wadowice** z szybko rozwijającym się kultem Jana Pawła II. Funkcję sanktuarium na otwartym terenie pełni też monumentalny pomnik Chrystusa w lubuskim Świebodzinie wraz ze swoim otoczeniem.

3.2.5.2. Inne ważne lub cenne miejsca kultu:

Historyczne katedry polskie. Polska przejęła chrześcijaństwo dość późno, w epoce, w której nie powstawały już tak liczne biskupstwa, jak w pierwszych wiekach ekspansji tej religii. Nowo nawracane kraje przyjmowały struktury kościelne zbliżone do niemieckiego „Reichskirche”, kościoła wpisanego w państwo z biskupstwami o terytorialnej strukturze, odpowiadającej regionom etnicznym i administracyjnym. Dlatego na terenie naszego kraju – którego organizacja kościelna w Średniowieczu składała się tylko z kilku diecezji – nie ma tak wielu historycznych katedr biskupich. Wiele z kościołów, podniesionych do tej godności dopiero w końcu XVIII, w XIX i w XX wieku³⁴¹ posiada wprawdzie często monumentalne rozmiary, jednak nie wykazuje typowej formy katedry: wielonawowej dwuwieżowej bazyliki z wyraźnym transeptem i obszernym prezbiterium. Wśród historycznych kościołów biskupich w Polsce pierwsze miejsce zajmuje wzniesiona już w roku 968 katedra św. Piotra i Pawła w **Poznaniu**. Swoim prymatem jako pierwsza siedziba biskupów polskich szczyci się ona za pomocą napisu na głównym portalu: „Prima sedes episcoporum Poloniae”. Choć wielokrotnie przebudowywana i odbudowywana, świątynia pozostaje w tym samym miejscu, zaś jej podziemia zawierają relikty pierwszej i drugiej katedry, zbudowanych w stylu romańskim. Kolejna i niewiele młodsza

³⁴¹ Przykładem świątyń zbudowanych dla innych celów, które stały się katedrami są m.in. kościół opacki w Oliwie (katedra gdańska), kościół farny w Tarnowie (katedra tarnowska) lub Warszawie (dziś archikatedra warszawska) czy kolegiata w Kaliszu (dziś katedra kaliska). Niektóre polskie kościoły katedralne mają też znacznie młodszą metrykę, jak np. katedra katowicka.

jest **Archikatedra Gnieźnieńska** (istniejąca budowla z XIV wieku), po raz pierwszy zbudowana w roku 1000 i ustanowiona siedzibą arcybiskupa – zwierzchnika polskiej prowincji kościelnej, później zaś (od początku wieku XV) kościołem tytularnym Prymasów Polski. Z innych kościołów biskupich, ustanowionych w tym samym czasie do dziś pełnią tę rolę katedry we **Wrocławiu** (dzisiejsza budowla pochodzi z XIII wieku) i w **Krakowie** (istniejący budynek z XIV w.). Kolejnymi, już młodszymi świątyniami biskupimi są katedra w **Kamieniu Pomorskim** (XII w., dziś nie będąca główną siedzibą biskupią), w **Płocku**, w **Chełmży** (XIII w.) i we **Fromborku** (XIV w.) – obie ostatnie także są już tylko tytularnie kościołami biskupimi. Później wzniesiono jeszcze katedry we **Włocławku** (XIV w.) i w **Przemyśle** (wiek XV-XVI). Tylko wymienione kościoły mogą być zaliczane do historycznych katedr na aktualnym terenie polskiego państwa.

Ważniejsze historyczne zespoły sakralne. Do najstarszych funkcjonujących do dziś jako obiekty religijne polskich zespołów sakralnych należą **opactwa benedyktyńskie** (w Tyńcu i Lubiniu, a także były w Legnickim Polu, Mogilnie i Trzemesznie, Płocku, Św. Krzyżu) oraz **cysterskie** (w Mogile, Wąchocku, Jędrzejowie, Szczyrzycu, Henrykowie), do dziś istnieją ponadto użytkowane do celów religijnych były obiekty cysterskie: Krzeszów, Lubiąż, Gościkowo-Paradyż, Trzebnica, Żarnowiec, Łąd n. Wartą, Obra, Oliwa, Pępłin, Wągrowiec-Łękno, a także pełniące inne funkcje dawne klasztory w Lubiążu, Sulejowie, Chełmnie, Jemielnicy, Rudach k. Raciborza, Kamieńcu Żąbkowickim, Cedyni, Owińskach, Toruniu. Pozostałe, mniejsze lub częściowo zachowane zespoły pocysterskie wymienione są w rozdziale 3.4 w ramach opisu Szlaku Cysterskiego. Z historycznych **opactw średniowiecznych** zachował się także dawny zespół klasztorny kanoników regularnych w Czerwińsku nad Wisłą, bożogrobców w Miechowie oraz opactwo augustianów w Krakowie na Kazimierzu, a także norbertanek w Krakowie-Zwierzynku, w Strzelnie i w Hebdowie. Najważniejsze polskie siedziby **dominikanów**, ufundowane z XIII-XV wieku zachowały się w całości lub w znacznej części w Krakowie, Wrocławiu, Gdańsku, Sandomierzu, Warszawie, Chełmnie, zaś pochodzące z tego samego okresu klasztory **franciszkanów** w Krakowie, klarysek w Starym Sączu, Chełmnie, Chęcinach. Inne znaczne zespoły o średniowiecznej metryce to klasztor kartuzów w Kartuzach, kamedułów w Krakowie i Warszawie, paulinów w Częstochowie, w Krakowie, w Leśniowie i w Warszawie, karmelitów w Nowym Wiśniczu, Poznaniu, Czernej k. Krzeszowic, sakramentek w Warszawie, benedyktynek w Jarosławiu. Z bardzo licznych fundacji późniejszych okresów najcenniejszymi są zespoły

klasztorne: filipinów w Gostyniu i w Studziannej, bernardynów w Krakowie, Leżajsku, Dukli i w Kalwarii Zebrzydowskiej, bernardynek w Lublinie, dominikanów we Włodawie, w Jarosławiu, w Klimontowie, w Krasnobrodzie, franciszkanów w Poznaniu, Gnieźnie, Sanoku, Toruniu, Kalwarii Paclawskiej, Przemyślu, Gdańsku i Warszawie, reformatów w Krakowie, Poznaniu i Bieczu, kapucynów w Krakowie, Warszawie, Lublinie, Krośnie i Sędziszowie, misjonarzy w Łowiczu i Siemiatyczach, bożogrobców w Nysie, bazylianów w Chełmie, jezuitów w Krakowie i w Świętej Lipce oraz należące dziś do innych zakonów lub spełniające inne funkcje dawne zespoły jezuickie w Poznaniu, Wrocławiu, Sandomierzu, Przemyślu, Nysie, Legnicy, Lublinie, Jarosławiu, a także klasztorne zespoły prawosławne w Supraślu i Jabłecznej.

Cenniejsze kościoły. Poza miejscowościami już opisanymi lub wymienionymi jako destynacje turystyki miejskiej, z których wiele posiada nagromadzenia cennych architektonicznie świątyń, w naszym kraju znajduje się duża liczba rozrzuconych po miastach i wsiach historycznych kościołów. Specjalną grupę pośród nich stanowią skromne z reguły świątynie, pochodzące z pierwszego okresu chrześcijaństwa w Polsce (XI-XII wiek). Najlepiej zachowane z nich są romańskie kościoły w Tumie pod Łęczycą, Kruszwicy, Inowłodzu, Strzelnie, Siewierzu, Strzelinie, Żarnowie, Cieszynie, Gieczu, Inowrocławiu, Koprzywnicy, Kościelcu, Kotłowie, Krobi oraz częściowo romańska kolegiata w Wiślicy. Z późniejszych epok pochodzą: obronny kościół w Brochowie, kolegiata w Przeworsku, gotycki kościół św. Jakuba w Małujowicach, kościoły w Darłowie, Bieczu, Stargardzie Szczecińskim, Brześciu Kujawskim, Chojnicach, Kwidzynie, Bodzentynie, Puławach, Otmuchowie, Chojnie, Chojnowie, Wieluniu, Łomży, Nowym Mieście Lubawskim, Leśnej Podlaskiej, Karpaczu Górnym (kościółek Wang), Gniewie, Kętrzynie, Szamotułach, Braniewie, Ziębicach, Strzegomiu, Dobrym Mieście, Rokitnie, Sulechowie, Świebodzinie, Oleśnie, Boguszytach, Zawichoście, Przasnyszu, Janowcu, Strońsku, Toszku, Chwarszczanach, Barczewie, Sulechowie, Limanowej, Tolkmicku, Krzepicach, Szczeczeszynie, Węgrowie, Bydgoszczy, Piszowie, Mielcu, oraz drewniane cerkwie w Uluczy i Posadzie Rybotyckiej. Nieco makabrycznym, ale oryginalnym świadectwem swojej epoki jest barokowa Kaplica Czaszek w Kudowie Zdroju-Czermnej, stanowiąca cmentarne ossuarium. Do ważnych obiektów sakralnych należy także zaliczyć meczet w Kruszyńskanach (z końca XVIII wieku) oraz dostępne do zwiedzania synagogi w Łęcznej, Szydłowie, Tykocinie, Łańcucie, Lesku i Włodawie.

3.2.6. Turystyka obiektów militarnych

Z uwagi na fakt, że dzisiejsze terytorium Polski w wiekach od XVIII do XX stanowiło obszar graniczny europejskich potęg lub było terenem walk podczas wielkich konfliktów wojennych, zachowało się wiele znaczących zabytków militarnych. Pomimo nie zawsze dobrego stanu zachowania tych obiektów oraz często występującego braku zainteresowania lokalnych władz opieką nad nimi czy ich turystycznym wykorzystaniem, stanowią one potencjalną bazę dla rozwijania na dużą skalę kulturowej turystyki militarnej. Poniżej przedstawimy³⁴² najcenniejsze z polskich fortec oraz innych obiektów obronnych, uzupełniając je o wyliczenie upamiętnionych i zagospodarowanych turystycznie pól bitewnych, najważniejszych muzeów o tematyce wojskowej oraz innych miejsc znaczących z punktu widzenia historii militarnej.

Twierdza Kłodzko: Czas powstania: 1680-1702 - Austria, po roku 1742 (rozbudowa) - Prusy. Cel militarny: Obrona Przełęczy Kłodzkiej (strategicznej drogi z Czech na Śląsk) od północy, potem od południa, dla zabezpieczenia panowania pruskiego na Śląsku przed ewentualną próbą jego odzyskania przez Austriaków. Twierdza mieści się na szczycie Zamkowego Wzgórza (369 m n.p.m.) po zachodniej stronie Nysy Kłodzkiej. Była ona bezskutecznie oblegana w roku 1807 przez wojska napoleońskie. Podczas II wojny światowej mieściło się tu hitlerowskie więzienie. Zalecane do zwiedzania: tzw. Labirynty (korytarze minerskie), pomost widokowy, suche fosy, lapidarium, wystawy czasowe.

Twierdza Modlin: Czas powstania: 1807-1915 - Francja, Polska, Rosja. Cel militarny: Obrona Warszawy od strony północno-zachodniej. Pomysł twierdzy powziął i nakaz podjęcia jej budowy wydał cesarz Napoleon w okresie Księstwa Warszawskiego. Głównymi wykonawcami byli F. de Chasseloup-Laubat oraz Jan Mallet (Malletski). Twierdza była oblegana czterokrotnie: w roku 1813 (Rosjanie), w 1831 (Rosjanie), w 1920 (bolszewicy), w 1939 (Niemcy). Po II Wojnie Światowej twierdza była w rękach Wojska Polskiego, ostatnio oddana została w ręce cywilne i częściowo udostępniona do zwiedzania. Zalecane do zwiedzania: Tzw. Przedmoście, forty zewnętrzne, Reduta Napoleona, fosa, magazyny amunicyjne, najdłuższy na świecie (2.5 km) budynek koszarowy, podziemny chodnik kontrminowy, kasyno oficerskie, cmentarz forteczny, Wieża Tatarska.

³⁴² Informacje zamieszczone w tym fragmencie opracowania podawane są za: Mikos v. Rohrscheidt 2006.

Międzyrzecki Rejon Umocniony (MRU). Czas powstania: 1936-38 i 1945 - Niemcy. Cel militarny i założenia: Obrona centrum Niemiec na głównym kierunku ewentualnego przewencyjnego natarcia polskiego, podczas II Wojny Światowej obrona kierunku berlińskiego przed ofensywą sowiecką. Zaplanowana linia umocnień miała 100 km długości, zrealizowano 106 bunkrów i 30 kilometrów podziemnych tuneli (30% planu). W lutym 1945 umocnienia zostały zdobyte niemal bez walki z powodu braku wyszkolonych do ich obrony załóg. Zalecane do zwiedzania: obiekty naziemne: osłony przeciwpancerne: „Żęby Smoka”, schrony bojowe, Panzerwerk (bunkier) nr 717 i 716 z kopułami, zaplecze koszarowe na głębokości 30 m z wewnętrzną linią kolejową, tunel podziemny.

Twierdza Poznań: Czas powstania: 1829-1897 - Prusy, potem Niemcy, projekt: J. v. Bresse. Cel militarny i założenia: Obrona przed ewentualnym natarciem rosyjskim z Królestwa Polskiego w kierunku na Berlin, zapobieżenie utracie Poznania – największego miasta polskiego w zaborze pruskim – w razie powstania Polaków. Wybudowano w sumie w dwóch kolejnych etapach najpierw Cytadelę (Fort Winiary) i sześć bastionów, następnie osiemnaście nowocześniejszych fortów oraz system szluz, bram i dodatkowych umocnień. Pomiędzy połową XIX wieku a rokiem 1901 miasto Poznań było praktycznie w całości twierdzą. Twierdza Poznań - a właściwie jej cytadela - była zdobywana tylko raz, w styczniu i lutym 1945 roku. W czasie walk i po II Wojnie Światowej większość umocnień zniszczono lub rozebrano. Jednak część fortów do dziś jest w dobrym stanie. Zalecane do zwiedzania: Park Cytadela z elementami Fortu Winiary (raweliny, fosy, kazamaty), Muzeum Uzbrojenia z planami i zdjęciami Cytadeli, Muzeum Armii Poznań, Fort VII z Muzeum Martyrologii Wielkopolan, opcjonalnie fort II (część).

Twierdza Przemyśl: Czas powstania: 1871-1907 r. - Austro-Węgry. Cel militarny: Twierdza miała być głównym punktem obrony Galicji i całego państwa habsburskiego przed potencjalnym atakiem od strony Rosji. Forteca miała 45 km obwodu, 17 fortów zewnętrznych, 14 działobitni oraz 21 wewnętrznych dzieł obronnych. Podczas I wojny światowej Przemyśl najpierw obroniono skutecznie we wrześniu i październiku 1914, osłaniając odwrót i przegrupowanie wojsk austriackich. Drugie oblężenie przez Rosjan trwało od listopada 1914 do marca 1915 roku (137 dni) i zyskało walkom o Przemyśl określenie „Verdun Wschodu”. Ostatecznie twierdzę poddano 22 marca, po wysadzeniu w powietrze najważniejszych obiektów. Trzecie oblężenie i zdobycie miasta i resztek twierdzy przez Niemców i Austriaków miało miejsce

w maju-czerwcu 1915. Zalecane do zwiedzania: Możliwe zwiedzanie dwoma szlakami: północnym lub południowym, pieszo lub na rowerach. Ciekawsze i lepiej zachowane obiekty to: Fort I „Salis Soglio”, Fort VI „Helicha” na szlaku południowym oraz Fort VIII „Łętownia”, Fort IX „Bruner”, Fort XI „Duńkowiczki”, Fort XIII „San Rideau” na szlaku północnym. Warto zwiedzić także trzy cmentarze wojskowe z czasu walk o Przemyśl, położone obok siebie a także Muzeum Twierdzy (dawny Klub Garnizonowy, ul. Grodzka).

Wilczy Szaniec w Gierłōży. Czas powstania: 1940-1942 - Niemcy, projekt: Fritz Todt. Cel militarny: Wilczy Szaniec był zaplanowany i wykonany w związku z zamiarem Hitlera uderzenia na Związek Sowiecki. W latach 1941-44 była to wojenna kwatera główna dla dowodzenia wojskami niemieckimi na froncie wschodnim. Kompleks obiektów był znakomicie ukryty w lasach kętrzyńskich, zamaskowany z powietrza, dysponował pełną infrastrukturą włącznie z lotniskiem. Szczególnie imponujące są niezwykle grube ściany betonowych bunkrów przeciwlotniczych. Hitler przebywał tu przez większość okresu od 22.06.1941 do końca roku 1944. To właśnie tu Claus von Stauffenberg dokonał nieudanego zamachu na niego w dniu 20 lipca 1944. W związku ze zbliżaniem się frontu kwaterę ewakuowano, a następnie w dniach 24 i 25 stycznia 1945 wysadzono większość obiektów w powietrze. Zalecane do zwiedzania: Zgodnie z jedną z trzech wytyczonych tras, koniecznie ruiny baraku narad (miejsce zamachu) i bunkra Hitlera.

Podziemne miasto Osówka i Sztolnie Walimskie. Czas powstania: 1943-44 - Niemcy. Cel militarny: Siedziba sztabu, fabryki broni. Oba obiekty są tylko niewielkim elementem olbrzymiego kompleksu budowli, zbudowanych w tych okolicach podczas II Wojny Światowej we wnętrzu Gór Sowich pod nazwą „Projekt Riese” („Olbrzym”). Na jego budowę wydano pięciokrotnie więcej pieniędzy, niż na kwaterę w Gierłōży, a w pracach budowlanych uczestniczyło 28 tysięcy robotników. Prócz podziemnej produkcji broni kompleks miał służyć jako główna kwatera wojenna, nie został jednak ukończony. Trasa w Osówce umożliwia zwiedzanie najciekawszej części tego kompleksu, nazwanej „podziemnym miastem”. Zalecane do zwiedzania: Osówka: obiekty naziemne „Kasyno” i „Siłownia”, obiekty podziemne: wartownie i odcinek korytarza, wystawy dotyczące niemieckiego przemysłu zbrojeniowego i kwater Hitlera, wejście do szybu, łączącego naziemną i podziemną część tajnego „miasta”, trasy podziemne – dostępne dla osób o dobrej kondycji i pod kontrolą przewodnika (możliwy wpływ łodziami). Walim: wartownia wejściowa z wystawą dokumentów,

dotyczących całego projektu, dwie wielkie, nieukończone hale, przeznaczone prawdopodobnie do produkcji wojennej.

Twierdza Boyen w Giżycku. Czas powstania: 1844-1856 – Prusy. Pomysłodawca: gen. Leopold von Boyen. Cel militarny: Ulokowana na strategicznym przesmyku pomiędzy dwoma dużymi jeziorami twierdza miała zapewnić obronę Prus Wschodnich przed potencjalnym atakiem rosyjskim. Spełniła swoją rolę w roku 1914, kiedy to zablokowała możliwość ataku oskrzydłającego Rosjan na Prusy i dała Hindenburgowi czas do zebrania sił i przygotowania rozstrzygającej bitwy pod Tannenbergiem, gdzie ich pokonał. W czasie II Wojny Światowej mieściło się tu dowództwo wywiadu niemieckiego na wschodni teatr wojenny, tzw. „Fremde Heere Ost“ gen. Gehlena. W styczniu 1945 okrażona twierdza poddała się bez wystrzału wojskom sowieckim. Zalecane do zwiedzania: Muzeum Twierdzy Boyen, bramy, bastiony, wał ziemny, sucha fosa, magazyny amunicji, tzw. mur Carnota.

Twierdza Kostrzyn (tzw. Stare Miasto Kostrzyn). Czas powstania: 1814-1888 - Prusy, potem Niemcy. Cel militarny: Zabezpieczenie głównych przepraw przez Wartę i Odrę na kierunku berlińskim. Istniejąca już od XVI wieku twierdza brandenburska, a potem pruska, poddana w roku 1806 Francuzom a w 1814 odbita przez wojska prusko-rosyjskie, została zmodernizowana po 1814 i uzyskała nowe znaczenie po 1857, kiedy to zabezpieczała dwie linie kolejowe: Z Berlina na wschód (z mostem kolejowym na Odrze) oraz ze Szczecina do Wrocławia. W planach pruskich Kostrzyn miał umożliwiać zarówno zabezpieczenie przyczółka dla własnej armii po wschodniej stronie Odry, jak i uniemożliwienie jej sforsowania na kierunku zachodnim. Twierdza nie zdążyła wypełnić swojej roli, już przed II Wojną Światową została w większej części rozebrana. Podczas walk o Kostrzyn w roku 1945 pozostałe obiekty twierdzy zostały obrócone w ruinę. W ostatnich latach niektóre są odbudowywane. Zalecane do zwiedzania: zachowane lub dotąd odrestaurowane: Fort Gorgast (na terenie Niemiec), Fort Sarbinowski z korytarzami podziemnymi, bastiony Król i Filip, fragmenty kurtyn oraz Brama Berlińska.

Forty w Świnoujściu. Czas powstania: 1848-1913 - Prusy, Niemcy. Cel militarny: Twierdza Morska Świnoujście miała zamykać ujście Świny i obszar Zalewu Szczecińskiego od strony morza. Tym samym twierdza zabezpieczała pruskie panowanie na Pomorzu Zachodnim i strategiczny dla państwa port szczeciński przed ewentualnym szwedzkim desantem od strony Bałtyku. Składała się ona z 4 dzieł obronnych i wielu obiektów pomocniczych. W miarę upływu czasu fortecę stale modernizowano i stopniowo przekształcano na twierdzę nadbrzeżną,

aż do wybudowania wyrzutni torped przed I Wojną Światową. W wyniku Traktatu Wersalskiego fortyfikacje zostały rozbrojone. Okres międzywojenny nie przywrócił obiektowi jego poprzedniej roli obronnej. Twierdza Świnoujście nigdy nie była zdobywana. Zalecane do zwiedzania: Fort Gerharda (Wschodni) z kazamatami i pokazem broni, Fort Zachodni (Reduta), Fort Anioła z pomieszczeniami wewnętrznymi.

Twierdza w Srebrnej Górze: Czas powstania: 1765-77 - Prusy, Projekt: F. Pinto – L. Regeler. Cel militarny: Zabezpieczenie pruskiego panowania na Dolnym Śląsku przed próbą przejścia prowincji przez Austriaków. W roku 1807 Twierdza została oblężona przez wojska napoleońskie, jednak nie była zdobywana na skutek zawarcia w tym czasie pokoju. W XIX wieku w fortach mieściło się niemieckie ciężkie więzienie m.in. dla przedstawicieli ruchów radykalnych i zjednoczeniowych (m.in. Fritz Reuter). Po 1913 przekazana na Schronisko Młodzieżowe, w czasie II Wojny Światowej znów obóz jeniecki (Oflag VIII b) dla szczególnie trudnych jeńców - uciekinierów. Po 1966 forty są odnawiane, znajduje się w nich schronisko dla turystów. Zalecane do zwiedzania: Fort Ostróg (umocnienia, dziedziniec, wnętrza – wystawa pamiątek po jeńcach Oflagu VIII b), Fort Donjon (bastiony, ekspozycja polskiej broni ciężkiej). Od roku 2004 Twierdza Srebrnogórska jest Pomnikiem Historii.

Twierdza Kołobrzeg. Czas powstania: 1653 - Brandenburgia, potem po 1709 i po 1770 Prusy (rozbudowa i modernizacja). Cel militarny: Zabezpieczenie miasta i portu przed desantem morskim i zajęciem od strony lądu przez Szwedów, potem Rosjan. Twierdza utrzymywała panowanie pruskie na Pomorzu Środkowym. Trzykrotnie oblegana przez Rosjan podczas Wojny Siedmioletniej (w latach 1758, 1760, 1761), za trzecim razem twierdza została zdobyta. W roku 1807 Kołobrzeg był bezskutecznie oblegany przez Francuzów. Jego bohaterska obrona przez A. von Gneisenau stała się symbolem walki do końca i była motywem dla znanego niemieckiego filmu propagandowego „Kolberg”, zrealizowanego przez propagandę w ostatnim okresie II Wojny Światowej. Umocnienia zdemilitaryzowane w roku 1873 twierdzy jeszcze raz odegrały pewną rolę w ponownym oblężeniu miasta w roku 1945. Kołobrzeg – znów ogłoszony twierdzą, został tym razem zdobyty przez Polaków po 13 dniach walk 18 marca 1945 roku. Zalecane do zwiedzania: Fort Ujście (z latarnią morską) w porcie, Fort Kleista, Reduta Morast w porcie Jachtowym, Reduta Solna, Szaniec Kamienny przy plaży, ze starszych fortyfikacji: Baszta Lontowa.

Twierdza Toruń. Czas powstania: 1818-1828 - Prusy, modernizacja i rozbudowa 1878-94 – Niemcy. Cel militarny: Wybudowana w pobliżu granicy prusko-rosyjskiej twierdza miała zabezpieczać szlaki na Pomorze i do centrum Niemiec, a także od 1873 strategiczny toruński węzeł kolejowy (Berlin- Prusy Wschodnie) przed ewentualnym atakiem od strony Rosji. Olbrzymia twierdza, zaliczana do największych w Europie, składała się z ponad 200 dzieł obronnych, w tym 15 fortów, 6 baterii artyleryjskich i ponad 80 dużych schronów oraz miała obwód ponad 22 km. Twierdza nigdy nie była oblegana ani zdobywana. W roku 1914 działania wojenne rozegrały się ponad 100 km dalej na północny wschód, w 1945 wojska sowieckie zajęły miasto bez walki. Dlatego umocnienia twierdzy toruńskiej są stosunkowo dobrze zachowane. Zalecane do zwiedzania: Fort IV z hotelem „koszarowym” i pokazowymi wnętrzami oraz planami twierdzy, trasa wzdłuż tzw. „czarnego szlaku turystycznego wokół fortów Twierdzy Toruń” – m.in. Fort I, Fort II, Fort V, schrony artyleryjskie i amunicyjne, przedmoście, baterie pancerne, zwłaszcza Bateria AB IV „Skansen Forteczny”, ul. Poznańska 191-199).

Twierdza Kraków: Czas powstania: 1850-1914 - Austria, Projekt: A. Caboga. Cel militarny: zabezpieczenie austriackiego panowania w Galicji przed potencjalnym atakiem rosyjskim i przed polskim powstaniem narodowym. Twierdza powstawała w dwóch głównych etapach: wzniesienie podstawowych dzieł: 1850-60 oraz wzmożona modernizacja po roku 1902. Dla celów budowy twierdzy Austriacy m.in. zrujnowali Wawel, przebudowując go (1846-53) na jej główne, centralne dzieło obronne. Podstawą kompleksu fortecznego było 12 fortów głównych, uzupełnionych dziesiątkami mniejszych dzieł obronnych. Twierdza nigdy nie była oblegana: Podczas I Wojny Światowej tylko kilka fortów wschodniego odcinka atakowane było w grudniu 1914 przez forpoczty wojsk rosyjskich. Z kolei niektóre forty twierdzy osłaniały w roku 1939 odwrót polskiej Armii „Kraków”, zaś w styczniu 1945 Niemcy stawiali w oparciu o kilka fortyfikacji krótkotrwały opór Rosjanom, okrążającym Kraków. Po II Wojnie Światowej ówczesne władze nakazały rozebrać większość fortów krakowskiej twierdzy, przeznaczając cegły na odbudowę Warszawy, z wież i pancerzy odlano pomniki. Dopiero w latach 90-tych i współcześnie niektóre pozostałe forty są wykorzystywane przez różne instytucje, np. stacje radiowe. Zalecane do zwiedzania: Wawel (rdzeń twierdzy), Fort „Kościuszek” (z Kopcem Kościuszki), Fort św. Benedykta, Fort 7 „Bronowice”, Fort 12 „Luneta Warszawska”, Fort 39 „Olszanica” z Hotelem i pubem, Fort 41a „Mydlniki”, Fort 52 ½ S Sidzina, Fort 53a Winnica, kawerny (korytarze wypadowe) Fortu 53 „Bodzów”.

Twierdza Nysa: Czas powstania: 1741-1788 - Prusy, modernizacja 1865-1888. Projekty: K. Walrawe, A. v. Wrede. Cel militarny: Zabezpieczenie panowania pruskiego na Śląsku przed próbami odebrania go przez Austrię. Pomysł Fryderyka II na „obóz warowny” w Nysie o całe pokolenie wyprzedził ideę takiego właśnie przeznaczenia twierdzy, sformułowaną przez klasyka budowy militarnej, Montalemberta. W roku 1758, podczas III Wojny Śląskiej, świeżo wzniesione umocnienia były bezskutecznie oblegane przez Austriaków. Z kolei w roku 1807 sprzymierzone z Napoleonem wojska wirtemberskie po 4-miesięcznym oblężeniu i ciężkim bombardowaniu zdobyły Nysę. Po roku 1903 następuje demobilizacja twierdzy. Podczas II Wojny Światowej o miasto toczyły się ciężkie walki. Niemcy częściowo wykorzystali do jego obrony niektóre przestarzałe już wtedy forty. Nysę zdobyto 24 marca 1945, po zniszczeniu w walce większości miasta. Zalecane do zwiedzania: Fort Prusy, Fort Wodny, wały łącznikowe, fort Bombardierów, reduty: Kapucyńska, Jerozolimska, obwałowania powodziowe z Redutą Kardynalską, Reduta Królicza, obwarowania kolejowe, fort nad Bielawką.

Twierdza Osowiec. Czas powstania: 1882-92 Rosja, modernizacja 1905-14. Cel militarny: Zabezpieczenie połączeń komunikacyjnych Rosji i Królestwa Polskiego przed atakiem ze strony Niemiec. Twierdzę wzniesiono na przesmyku pomiędzy jeziorami pośród biebrzańskich bagien. Stanowiły ją cztery forty: Centralny z cytadelą (nr 1), Zarzeczny (nr 2), Szwedzki (nr 3) i Nowy (nr 4) oraz wysunięte pozycje obronne „Sośniewska” i „Las Białoszewski”. Podczas I wojny światowej ta nowoczesna forteca udowodniła swój potencjał, broniąc się od 29 stycznia do 9 sierpnia 1915 skutecznie przed wojskami niemieckimi. Niezdobytą mimo trzech szturmów i użycia gazów bojowych twierdzę ewakuowano na rozkaz głównego dowództwa rosyjskiego. Podczas II Wojny Światowej nie była oblegana, potem i do dziś główny fort pozostaje obiektem wojskowym. Zalecane do zwiedzania: Fort I (w administracji wojskowej, dostępny) z Muzeum Twierdzy Osowiec i trasami turystycznymi, w tym podziemnymi. Ponadto można zwiedzić ruiny Fortu IV na trasie turystycznej przez Biebrzański Park Narodowy.

Borne Sulinowo: wojskowe miasto. Cel militarny: Duża wojskowa baza szkoleniowa z poligonem. Kształcenie jednostek artyleryjskich i pancernych, później także raketowych. Obok istniejącej od XVI wieku osady władze III Rzeszy zbudowały w latach 1934-36 pełne zaplecze infrastrukturalne dla pobliskiej Szkoły Artylerii. Przy jednym z największych poligonów Europy powstało prawdziwe wojskowe miasto, z ulicami, osiedlami, koszarami i tysiącami mieszkań dla zawodowych wojskowych, urzędami, szkołami, dziesiątkami magazynów.

Miejsce to w całości było podporządkowane armii i jej celom – przygotowaniom do wojny. Krótko przed wybuchem II wojny światowej komendę nad XIX korpusem pancernym objął tu gen. Heinz Guderian – twórca niemieckiej doktryny broni pancernej. Stąd jego oddziały wyruszyły na podbój Polski 1 września 1939. Potem na miejscowym poligonie ćwiczyły oddziały „Afrika Korps” gen. Erwina Rommla. Po roku 1945 miasteczko przechodzi w ręce Armii Radzieckiej, która nadal wykorzystuje je jako garnizon dla dużych związków taktycznych swej Północnej Grupy Wojsk. Miasto było w tym okresie niedostępne dla Polaków, a prócz żołnierzy zamieszkiwały je tylko ich rodziny i osoby obsługujące garnizon, wyłącznie obywatele ZSRR. Przez ten fakt Borne Sulinowo zachowało swój militarny charakter i wygląd. W roku 1992 żołnierze radzieccy opuścili Polskę i miejscowość, która po krótkim administrowaniu przez polskie wojsko, stała się 5 czerwca 1993 zwykłym cywilnym miasteczkiem. Spora grupa pasjonatów militariów dba jednak o to, by wojskowe dzieje tego miejsca nie uległy zapomnieniu i przyciągały coraz więcej turystów. Zalecane do zwiedzania: Układ urbanistyczny miasta, liczne budowle o militarnym przeznaczeniu, olbrzymi poligon z licznymi bunkrami a nawet podziemnymi korytarzami. Tak zwana Willa Guderiana (mocno zniszczona rezydencja komendanta). Turyści mogą wziąć udział w całodziennym zwiedzaniu poligonu w pojazdach militarnych, prowadzeni przez profesjonalnych wojskowych przewodników.

Inne znaczące kompleksy militarne: **Twierdza Grudziądz:** ta znacząca forteca funkcjonuje nadal jako obiekt wojskowy, zasadniczo jest niedostępna do zwiedzania. W przypadku fortyfikacji w **Świdnicy** (twierdza pruska z XVIII w.), **Dębline** (twierdza rosyjska z XIX w.) oraz **Zamościa** (twierdza polska z XVI-XVIII w.) – zachowała się ich skromna część, warta zwiedzenia przy okazji wyprawy do innych pobliskich celów. **Twierdza Wisłoujście** w Gdańsku jest od wielu lat niedostępna z powodu remontu, zaś znajdujący się tamże Fort Grodzisko nie jest w stanie zapewnić atrakcji, dających mu miejsce w grupie najznacześniejszych obiektów militarnych. Z fortyfikacji **Walu Pomorskiego** zachowała się skromna część bunkrów i innych umocnień (największy w Zdbicach, Silnowie i Strzalinach). Cytadela Warszawska i forty **Warszawy** są częściowo dostępne, funkcjonują jako muzea.

Ponadto ciekawymi zabytkami militarnymi są wspomniane już w innych częściach tego rozdziału: Zamek w **Malborku**, Wzgórze Katedralne we **Fromborku** (zaplanowane jako warownia wokół kościoła), zachowane z znacznej części fortyfikacje miejskie **Paczkowa Szydłowa** oraz wszystkie obiekty Szlaków Zamków: Gotyckich, Piastowskich, Orlich Gniazd (opisanych w rozdziale 3.4).

Upamiętnione pola bitewne. Na pierwszym miejscu w tej kategorii muszą zostać umieszczone te pola najważniejszych lub mających symboliczne znaczenie bitew, które posiadają status Pomników Historii. Są to: Pola Grunwaldzkie, Racławice i Westerplatte w Gdańsku.

Ryc. 42. Ważne zabytki militarne w Polsce

Źródło: Opracowanie własne

Grunwald – pole bitwy. Wpisany na listę Pomników historii w roku 2010. W dniu 15 lipca 1410 wojska polsko - litewsko – ruskie dowodzone przez króla Władysława Jagiełłę stoczyły tu decydującą walną bitwę z Zakonem Szpitala Najśw. Marii Panny Domu Niemieckiego (krzyżakami), podczas której wojsko

zakonne zostało rozbite, a wielki mistrz (Ulrich von Jungingen) poniósł śmierć. Niezależnie od dalszych kolei wojny, w tym nieudanego oblężenia krzyżackiej stolicy – Malborka i jej mało korzystnego zakończenia, zwycięstwo zatrzymało krzyżacką ekspansję i potwierdziło sens tworzenia polsko-litewskiej wspólnoty politycznej, która została utrzymana i była stopniowo pogłębianą. W polskiej (i najnowszej litewskiej) historii uzyskało ono przez wielki także olbrzymie znaczenie symboliczne, współtworząc jedną z wielkich patriotycznych narracji. Na polu bitwy istniała wotywna kaplica zburzona w XVIII wieku przez władze pruskie. W roku 1960 na terenie od końca II wojny światowej włączonym do Polski i nazwanym polem grunwaldzkim (właściwie położonym na terenie wsi Stębark) rozpoczęto wznoszenie zespołu pomnika i muzeum, które funkcjonuje do dziś. Pole grunwaldzkie jest też miejscem corocznej inscenizacji historycznej, która – przyciągając tysiące uczestników i widzów - jest jednym z największych eventów batalistycznych w naszej części Europy.

Raławice – pole historycznej bitwy z 1794. Na placu zwycięskiego boju, stoczonego przez wojska Tadeusza Kościuszki oraz pospolite ruszenie chłopów małopolskich z Rosjanami (powiat miechowski w Małopolsce) znajduje się monumentalny pomnik najbardziej znanego bohatera bitwy, Bartosza Głowackiego, autorstwa M. Koniecznego. W pobliżu mogiły kosynierów roku 1794. W latach 1926-1934 został tu także usypany Kopiec Tadeusza Kościuszki i założony otaczający go 12-hektarowy Park. Od lat międzywojennych Raławice uważa się za miejscowość symboliczną dla polskich chłopów, którzy po raz pierwszy w tej bitwie masowo stanęli do walki w obronie kraju. Dawne pole bitwy znajduje się na liście Pomników Historii od roku 2004.

Gdańsk – Pole bitwy na Westerplatte. Status Pomnika Historii to miejsce otrzymało w roku 2003. Dawna łacha wiślana u ujścia rzeki do Zatoki Gdańskiej, przekształcona w wyspę, była ufortyfikowana już w XVIII wieku w celu ochrony portu gdańskiego. Na mocy ustaleń Traktatu Wersalskiego ogłaszającego Gdańsk wolnym miastem i przyznającego Polsce obszerne prawa na jego terenie, od 1926 roku funkcjonowała tu wojskowa składnica tranzytowa i ulokowany był ograniczony garnizon, dla którego potrzeb wybudowano szereg budynków mieszkalnych i dzieł obronnych. Salwę artyleryjską niemieckiego pancernika szkolnego Schleswig-Holstein, oddaną w stronę Westerplatte dniu 1 września 1939 o godzinie 4.47 uznano (bardziej ze względów symbolicznych związanych ze sporem o Gdańsk i tzw. „korytarz” niż na podstawie faktycznej kolejności wydarzeń) za moment rozpoczęcia agresji hitlerowskiej na Polskę, a tym samym –

jak się miało okazać – także II wojny światowej. W dniach od 1 do 7 września nieliczna (220-osobowa) polska załoga stawiała tu heroiczny opór wielokrotnie silniejszym atakom morskim, lotniczym i lądowym Niemców, co spowodowało uznanie tego miejsca za symbol polskiego bohaterstwa podczas wojny obronnej. Zarówno moment rozpoczęcia wojny, jak i wspomnianą obronę upamiętnia Pomnik Obrońców Wybrzeża, wzniesiony w roku 1966. Jest on miejscem wielu manifestacji, obchodów ale także symbolicznych spotkań najwyższej rangi przedstawicieli państw, dedykowanych pojednaniu i polityce utrzymania pokoju.

Znaczące monumenty zostały wzniesione także na polach bitewnych w Cedyni (rok 972), w Płowcach (1331), w Bolesławcu (1813 – miejsce śmierci Kutuzowa i cmentarz wojskowy), w Dukli (1915, 1944), na Górze Św. Anny (1919, 1920), w Ossowie k. Warszawy (1920) w Studziankach Pancernych (1944) oraz w Siekierkach (1945).

Muzea militarne i miejsca pamięci. Atrakcją dla turystów zainteresowanych militariami mogą być polskie muzea wojskowe, z których najważniejsze to: Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, Wielkopolskie Muzeum Wojskowe i Muzeum Uzbrojenia w Poznaniu, Muzeum Powstania Warszawskiego, Muzeum Marynarki Wojennej i Okręt-Muzeum „Błyskawica” w Gdyni, Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu, Muzeum Armii Krajowej w Krakowie, Lubuskie Muzeum Wojskowe w Drzonowie, Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach oraz niewielkie Muzeum osławionego Oflagu IIc w Dobiegniewie. Zainteresowani historią okupacji podczas II wojny światowej i martyrologii obywateli Polski mogą zwiedzić muzea w byłych obozach koncentracyjnych w Oświęcimiu, na Majdanku, w Sztutowie, Rogoźnicy, Fort VII w Poznaniu oraz więzienie Pawiak w Warszawie, a także miejsca zagłady w Bełżcu, Sobiborze, Treblince, Chełmnie nad Nerem i wiele innych lokalnych miejsc pamięci.

Eventy militarne zjazdy, zloty i inscenizacje. Program grupowych i indywidualnych wypraw o tematyce militarnej może być wzbogacony o udział w eventach, poświęconych tej tematyce. Ich przykłady zostały podane w podrozdziale dotyczącym turystyki eventowej.

3.2.7. Turystyka obiektów przemysłowych i technicznych.

Główne polskie muzea i historyczne obiekty techniki oraz dostępne turystycznie aktywne obiekty przemysłowe i techniczne przedstawione są we wspólnym podrozdziale. Ma to dwie zasadnicze przyczyny: z jednej strony turyści

zainteresowani dziejami techniki i przemysłu z reguły chętnie korzystają także z ofert zwiedzania funkcjonujących zakładów i odwrotnie, z drugiej zaś w naszym kraju istnieje jak dotąd bardzo niewiele możliwości zwiedzania czynnych obiektów produkcyjnych, nie ma zatem potrzeby specjalnego wyróżniania tej grupy celów. Na początku naszego przeglądu wypada także zaznaczyć, że niektóre cele prezentowanego typu turystyki (zwłaszcza skanseny techniczne, w tym kolejowe), są jednocześnie atrakcyjnymi destynacjami turystyki hobbystycznej, której z uwagi na różnorodność jej tematów nie można przedstawić w osobnym podrozdziale.

3.2.7.1. Najważniejsze pomniki techniki oraz skanseny „in situ” w Polsce³⁴³.

Skansen Przemysłu Naftowego w Bóbrce (k. Krosna). W rejonie krośnieńskim spotykane były wycieki czarnej mazi, którą nazywano tutaj „olejem skalnym”. Substancję tę z czasem zbierano i wykorzystywano dla celów leczniczych (opatrzywanie ran zwierząt), jako smaru do pojazdów i narzędzi, środka nasycającego dla pochodni, środka konserwującego. Dopiero jednak spółka trzech pionierów przemysłu: aptekarza i wynalazcy Ignacego Łukasiewicza, przemysłowca Tytusa Trzecieckiego i ziemianina Karola Klobassy-Zrenckiego doprowadziła do gospodarczego wykorzystania tego surowca. W roku 1854 powołali oni do życia pierwszą na świecie „kopalnię oleju skalnego”. Dlatego najstarsze szyby wiertnicze świata i urządzenia destylujące ropę naftową znajdują się właśnie w tym miejscu. Pierwotnie gospodarcze użycie nowego surowca ograniczało się do celów oświetleniowych – to właśnie Łukasiewicz był pomysłodawcą i projektantem lampy naftowej. Dopiero później, wraz z wynalezieniem silnika Diesla, rozpoczęła się wielka światowa kariera „oleju skalnego”.

Zwiedzanie: Podczas spaceru po terenie Muzeum można obejrzeć najstarsze szyby naftowe (tzw. „kopanki”: „Franek” i „Janina”), XIX-wieczne czynne jeszcze otwory wiertnicze, urządzenia do wydobywania ropy (w tym historyczne, tzw. „kiwaki”), ustawioną wzdłuż drogi głównej bogatą kolekcję maszyn wiertniczych i urządzeń pompowych od najstarszych po współczesne. W budynku dawnej Dyrekcji zwiedzić można gabinet Łukasiewicza z pamiątkami po nim, obejrzeć polskie mapy geologiczne i eksponaty związane z historią krajowego górnictwa naftowego. Kopia budynku dawnej stacji paliw mieści w sobie stare urządzenia związane z ich dystrybucją. W nowoczesnym budynku wystawowym przy wyjeździe znajduje się m.in. ekspozycja produktów ropopochodnych oraz zbiór naczyń z różnymi

³⁴³ Informacje zamieszczone w tym fragmencie opracowania podawane są za: Mikos v. Rohrscheidt A., Reiseland Polen... (opr. cyt.). Inne źródła informacji zostało osobno podane.

gatunkami występującej na Podkarpaciu ropy naftowej. Tu także można obejrzeć filmy dotyczące dziejów i pionierów przemysłu naftowego oraz zorganizować konferencję.

Kanał Elbląski. Zbudowany w latach 1844-81 w dawnych Prusach Wschodnich kanał był głównym elementem historycznej wodnej sieci transportowej, łączącej Mazury z Zalewem Wiślanym i pośrednio z Bałtykiem. Ze względu na znaczną (ponad 100 metrów) różnicę poziomów na krótkim, 10-kilometrowym odcinku kanału zastosowano unikalne rozwiązania techniczne do przenoszenia statków: oprócz śluz i bram kanał wyposażony jest w pięć unikatowych dziś lądowych pochylni tzw. „o suchym grzbiecie”. Statki umieszczane są na specjalnych podwoziach i za pomocą lin przeciągane po szynach do następnego odcinka wodnego, położonego na innej wysokości. Urządzenia te napędzane są energią samej wody. System kanału dopełnia kilka śluz wodnych. Od czasu uruchomienia kolei (rok 1872) znaczenie gospodarcze kanału znacznie się zmniejszyło, za to od lat 20-tych XX wieku stał się on z czasem atrakcją turystyczną. Dziś jest nie tylko malowniczym szlakiem krajobrazowym (wiodącym przez szereg rezerwatów przyrody, w tym dzikiego ptactwa), ale także pomnikiem nowatorskiej myśli technicznej. Kanałowy system pochylni jest jedynym tego typu funkcjonującym rozwiązaniem w skali światowej. W roku 2011 Kanał Elbląski został wpisany na listę Pomników Historii.

Kanał Augustowski. Łączy on rzeki Biebrzę i Niemen, jego punktem centralnym jest miasto Augustów, a część szlaku wiedzie przez inne rzeki i liczne w tej okolicy jeziora, a nawet większe stawy. Pierwotnie kanał miał połączyć wodne szlaki transportowe Królestwa Polskiego z Morzem Bałtyckim przez rosyjski port w Windawie i przez to uniezależnić komunikacyjnie ziemie zaboru rosyjskiego od pruskich portów. Z przyczyn politycznych nie został jednak zbudowany do końca i nie odegrał planowanej roli w gospodarce i transporcie. Ze względu na różnicę poziomów na szlaku wodnym zbudowano 18 śluz (14 z nich znajduje się dziś na terenie Polski, reszta na Białorusi). W sumie różnica poziomów wynosi 55 metrów. Ze względu na znakomite warunki krajobrazowe kanał od początku XX wieku jest atrakcyjnym celem turystycznym. Jest także szlakiem kajakarskim i żeglarskim, kursują po nim także statki turystyczne i motorówki. Oryginalne XIX-wieczne śluzy czynią jednak z kanału także zabytek techniki klasy europejskiej. Status Pomnika Historii Kanał Augustowski uzyskał w roku 2007.

Młyn Papierniczy w Dusznikach Zdroju. W pochodzącym z początku XVII wieku młynie papierniczym nad rzeką Bystrzycą Dusznicką mieści się unikatowa na skalę

europijską papiernia – duży warsztat, należący przez wieki kolejno do trzech prawdziwych „dynastii” papierników: Kretschmerów, Hellerów i Wiehrów. Po zorganizowaniu tutaj muzeum zebrano na jednym miejscu eksponaty dawnego przemysłu papierniczego i drukarskiego z całej Polski. Oprócz fascynujących dziejów dusznickiej papierni muzeum prezentuje także historię papiernictwa w ogóle (w tym surowce, materiały, narzędzia i wyroby), dział współczesnej produkcji papieru (maszyny, wzory, modele, rodzaje papieru), oraz dział produkcji papieru czerpanego, gdzie zwiedzający mogą uczestniczyć w pokazie, a nawet sami wziąć udział w tej rzemieślniczej czynności. W budynku znajduje się też ekspozycja o dziejach miasta Duszniki. Na liście Pomników Historii obiekt znalazł się w roku 2011.

Rezerwat Archeologiczny w Krzemionkach (k. Ostrowca Świętokrzyskiego). Odkryte w 1922 roku neolityczne kopalnie krzemienia są najstarszym obiektem techniki historycznej na ziemiach polskich. Jedna z nich, kopalnia nr. 795 jest największą zachowaną w Europie komorą wyrobiskową z tego okresu. Muzeum udostępnia zwiedzającym dwie trasy podziemne na obszarze pól eksploatacyjnych. Pierwsza z nich biegnie oryginalnymi po części chodnikami kopalnianymi i łączy poszczególne wyrobiska, szyby i komory. Druga trasa to półkolistą sztolnią, wykuta już współcześnie dla potrzeb ekspozycji. Otacza ona półkolem wyrobiska i umożliwia w najciekawszych punktach wgląd do ich oświetlonych wnętrz. Obie trasy połączone są ze sobą. Na koniec zwiedzania można zobaczyć szyby polejowe, pozostałe po nie zachowanych kopalniach krzemienia, których było w tym rejonie około 4000. Dodatkowo na obszarze muzeum znajduje się rekonstrukcja wioski neolitycznej, obejmująca 1,5 hektara powierzchni. Składają się na nią palisada, brama, wieża strażnicza oraz 4 chaty: zwykła mieszkalna, chata z żarnami, chata garncarza z „warsztatem” oraz wróza. Od roku 1994 kopalnie krzemienia są objęte wpisem na listę Pomników Historii.

Elektrownia Porąbka-Żar. Nie jest ona typowym obiektem szczytowo-pompowym i właśnie ze względu na to stanowi prawdziwą atrakcję dla zainteresowanych techniką. Zbiornik wodny znajduje się znacznie powyżej Soły – rzeki zasilającej, w niecce wydrążonej na zniesionym w tym celu szczycie góry Żar. Woda z rzeki jest tam pompowana, dzięki czemu elektrownia oddaje część energii, niepotrzebnej jej w godzinach mniejszego poboru. Stamtąd woda podziemnym korytarzem spada we wnętrzu góry, przy czym różnica wysokości wynosi ok. 430 metrów. Przez ogromne przyspieszenie spływająca korytarzem woda generuje bardzo wysoką energię, przekazywaną za pomocą turbin do sieci. Następnie woda wypływa

u stóp góry i wpada do dolnego jeziora zaporowego w Międzybrodziu. Zwiedzający mogą przejść korytarzem wewnątrz góry przez system śluz wewnętrznych, obejrzeć centralę siłowni, umieszczoną w górze a następnie kolejką wyciągową wjechać na górę Żar i obejrzeć zbiornik wodny, wykonany dla potrzeb elektrowni.

Kopalnia-Skansen górniczy „Królowa Luiza” w Zabrzu. Kopalnia jest najstarszym zakładem górnictwa węgla na ziemiach polskich. Wydobywano tu węgiel pierwotnie w systemie odkrywkowym, dopiero stopniowo eksploatowano dalsze, coraz głębsze pokłady. W ponad dwustuletniej historii zakładu stosowano tu także po kolei niemal wszystkie techniki wydobywcze węgla i (często zupełnie unikalne) metody jego transportu oraz zabezpieczenia chodników. Z tego powodu jest ona najciekawszym miejscem dla poznania dziejów tego przemysłu w Polsce. Skansen składa się z części nadziemnej i podziemnej:

1. Część nadziemna prowadzi wokół dawnego szybu „Carnall”. Zwiedzając ją można obejrzeć maszynownię, nadszybie i rozdzielnię elektryczną z ekspozycją wind i urządzeń szybowych, lin, urządzeń sygnalizacyjnych, a także łącznię górników i stację ratownictwa górniczego. Tutaj goście oglądają także zabytkową parową maszynę wyciągową z olbrzymim kołem pędnym. Z 30-metrowej stalowej wieży wyciągowej rozciąga się widok na przemysłowy krajobraz Zabrza i tego rejonu Górnego Śląska.

2. Trasa Podziemna prowadzi najpierw sztolnią w dół do dawnego szybu „Wilhelmina”, gdzie zwiedzający oglądają historyczny rozwój technik wydobywania węgla. Kolejno prezentowane są więc: filar zabierkowy, ściana wrębiarkowa z obudową cierną, ściana kombajnowa z obudową hydrauliczną oraz ściany zmechanizowane. Następnie turyści uczestniczą w pokazie pracy kombajnów górniczych: zabytkowego i współczesnego, oraz zapoznają się z pokazem metody transportowania urobku i oglądają środki podziemnego transportu. Na koniec zwiedzania można spożyć dania tradycyjnej kuchni śląskiej w podziemnej górniczej karczmie.

Sztolnia Czarnego Pstrąga i Kopalnia Rud Srebrnośnych w Tarnowskich Górach.

1. Sztolnia Czarnego Pstrąga: Sztolnia jest wypełniona wodą (ok. 1 m głębokości), co jest przyczyną unikalnego sposobu jej zwiedzania. Turyści poruszają się w półmroku w łodziach, słuchając opowieści przewodnika, który jednocześnie przeprowadza ich od szybu do szybu pchając łodzie. Na trasie widoczne są kształty skalnych ścian ze śladami otworów strzałowych. W wodzie można zobaczyć kształty żyjących tu pstrągów, które w słabym oświetleniu wydają się czarne – stąd

pochodzi nazwa sztolni. Dodatkowych wrażeń dostarczają przelatujące czasem nad głowami turystów nietoperze.

2. Kopalnia Rud Srebronośnych. Po zjeździe zabytkową klatką zjazdową następuje przejście przez kolejne komory, gdzie prezentowane są stanowiska pracy dawnych górników, ich historyczny sprzęt i środki transportu i wybierania urobku oraz sam wydobywany tu surowiec: ruda ołowiana (srebronośna). Zwiedzający mijają podziemne jeziora oraz źródło krystalicznie czystej wody. Część trasy przez tzw. „chodnik wodny” odbywa się na łodziach (80 cm głębokości). Po obejrzeniu wyeksponowanego układu warstw skalnych i tzw. podsadzki górniczej następuje powrót do punktu początkowego i wyjazd na powierzchnię. Obie sztolnie tarnogórskie posiadają status Pomnika Historii.

Kopalnia Złota w Złotym Stoku. Zakład dostarczał w Średniowieczu roczny urobek od 70 do 140 kg tego kruszcu, co stanowiło 8-10% jego całej europejskiej produkcji. Podziemne zwiedzanie obejmuje ekspozycję map górniczych, narzędzia górnicze, piec do wytopu złota, laboratorium alchemiczne Schaerfenberga, tak zwany chodnik śmierci, objaśnienia historycznych technik drążenia podziemnych korytarzy. Część drogi po zalanej sztolni turyści przebywają w łodziach. W kopalni znajduje się także przyrodniczy unikat: 8-metrowy podziemny wodospad. Dla dzieci aranżowane jest spotkanie z Szarym Gnomem – mieszkańcem podziemi. Ponadto w podziemiach umieszczono wystawę najbardziej absurdalnych urzędowych „Przestróg, uwag i apeli”, zebranych przez miejscowych kolekcjonerów. Ekspozycję uzupełnia wystawa minerałów, których wielka różnorodność występuje w Sudetach.

Tężnie w Ciechocinku. Są największymi w Europie urządzeniami tego typu. To olbrzymie, stojące na tysiącach wbitych w ziemię pali drewniane rusztowania, wyłożone tarniną. Budowano je dla uzyskiwania soli przez odparowanie przepływającej przez nie wody solankowej z tutejszych źródeł. Lecz dzięki leczniczemu działaniu otaczającego te urządzenia powietrza na drogi oddechowe przechodzących w pobliżu ludzi tężnie w Ciechocinku (jak i wszędzie, gdzie zostały zbudowane) otrzymały szybko dodatkowe zadanie. Stały się one (właśnie przez inhalację zawierającego sól i inne minerały powietrza) najważniejszym elementem leczenia schorzeń dróg oddechowych ludzi, którzy przybywali w ich pobliże na dłuższe pobyty kuracyjne. W roku 1836 w tutejszej gospodzie zainstalowano cztery pierwsze miedziane wanny, by uzupełnić ofertę sanatoryjną o kąpiele solankowe. Od tej pory nastąpił szybki rozwój sanatoriów i Ciechocinek stał się znanym kurortem, którym pozostaje do dziś. Niemniej to właśnie gospodarcze

zapotrzebowanie na sól i historyczna technika jej uzyskiwania zdobyły miastu swego czasu tytuł „perły polskich uzdrowisk”.

Skansen Kolejowy w Chabówce. Muzeum znajduje się przy starym węźle kolejowym i parowozowni, posiada także własny peron osobowy. Skansen w Chabówce ma jedną z największych w Polsce kolekcji starych lokomotyw (w tym 5 czynnych parowozów), oraz największy w kraju zbiór zabytkowych wagonów. Najstarszy z nich został zbudowany w roku 1896. Oprócz zwykłych wagonów osobowych i towarowych różnych klas i przeznaczenia znajdują się tu unikalne wagony-salonki, obsługujące niegdyś najbardziej znane osobistości. W skansenie znajdują się polskie i zagraniczne lokomotywy spalinowe i elektryczne, jeżdżące kiedyś po krajowych trasach kolejowych. Kilka pojazdów tzw. taboru specjalnego (dźwig kolejowy, pługi odśnieżne, drezyny (w tym rarytas: samochód szynowy) dopełnia kolekcję. Pojazdy można zwiedzać także wewnątrz.

Skansen Kolejowy w Kościerzynie: Nieczynna parowozownia dawnego węzła kolejowego na przedwojennej magistrali ze Śląska do Gdyni jest teraz kolejowym muzeum. Większość eksponatów to tutejsze lokomotywy i wagony, w tym ostatnia istniejąca lokomotywa z legendarnej serii PU29-03 z roku 1931 oraz parowóz typu Twl-90 z roku 1919. Ciekawymi dla koneserów i hobbystów egzemplarzami są także: jedyna zachowana z trzech wyprodukowanych w Poznaniu lokomotyw o długości 25 m oraz wagon motorowy. Lokomotywy i wagony można zwiedzać wewnątrz.

Muzeum Parowozownia Wolsztyn. Wolsztyn to jedno z kilku zaledwie miejsc w Europie, z którego i do którego jeżdżą jeszcze rozkładowe pociągi prowadzone przez parowozy. Tutaj też znajduje się pokaźna wachlarzowa parowozownia, w której konserwuje się lokomotywy i dookoła której mieści się skansen parowozów. Zwiedzanie obejmuje zarówno parowozownię, jak i wnętrza lokomotyw. Można też stąd wyjechać na zamówioną przejażdżkę i dowiedzieć się w jej trakcie o dziejach kolejnictwa, polskich parowozów i obiektów technicznych, w szczególności zaś poznać historię Ostbahn czyli Królewsko-Pruskiej Kolei Wschodniej. Wolsztyńską parowozownię otwarto w roku 1907. Początkowo stacjonowały tam krótkiego zasięgu tendraki pruskie T3 oraz BR 91. Pamiątką tamtych czasów są najstarsze w Polsce działające żurawie wodne. Dziś w Wolsztynie spotkać można najciekawsze zachowane do dziś lokomotywy np. Ok1 (odpowiednik niemieckiego BR 38 10-40), czy też jedną z najpiękniejszych lokomotyw parowych Pm36 (BR 18). W muzeum przy parowozowni znajdują się setki eksponatów związanych z historią kolei.

Muzeum Przemysłu i Kolejnictwa na Śląsku – Jaworzyna. Stacja w Jaworzynie powstała w latach 40 XIX w. w ramach programu łączenia Sudetów z Wrocławiem. W miarę powstawania dalszych połączeń do Legnicy i Wałbrzycha Jaworzyna stała się ważnym węzłem o znaczeniu ponadregionalnym. W związku z tym w roku 1895 powstała tu licząca 17 stanowisk parowozownia. Po zakończeniu eksploatacji parowozów stację w Jaworzynie zamieniono na ich skansen, prezentujący rzadkie i cenne lokomotywy. Stoją tu między innymi Tr 203 w amerykańskim malowaniu z drugiej wojny światowej, jedyny zachowany w Polsce model Ty 2 z tendrem typu Floridsdorf (BR 52), czy unikatowe Tr 7 (BR 56 41) Tkh2 (BR89 78-79) a także Ty37 (BR 58 29) i Ok22 (BR 38 45-46). Od 2004 roku zbiory muzeum wzbogaciły się o inne maszyny i urządzenia, nie związane bezpośrednio z historią kolei. Można tu zobaczyć m.in. najstarszy polski komputer, maszyny parowe, wyposażenie dawnej drukarni oraz kolekcję zabytkowych motocykli.

Muzeum Kolei Wąskotorowej w Sochaczewie³⁴⁴. Mieści się w dawnej siedzibie Powiatowej Kolei Sochaczewskiej, działającej od roku 1922 do 1984. Jedna z największych w Europie kolekcji liczy ponad 100 wąskotorowych parowozów (najstarsze z lat osiemdziesiątych XIX wieku), ponadto lokomotywy spalinowe i elektryczne, wagony i drezyny. Najciekawszymi eksponatami są: wagon kolei konnej, platformy amunicyjne. Ekspozycję uzupełnia służbowe pomieszczenie dyspozytora ruchu, wystawy na temat historii polskich kolei wąskotorowych i dziejów kolejki sochaczewskiej oraz kolekcja umundurowania i wyposażenia kolejowego. Dodatkową atrakcją są przejażdżki zabytkowym składem do pobliskiej Puszczy Kampinoskiej, połączone ze spacerem i ogniskiem. Regularne kursy od czerwca do września, w maju i październiku możliwe na zamówienie grupowe.

Muzeum Kolei Wąskotorowej w Wenecji. Na niewielkiej stacyjce przelotowej kolei Żnińskiej znajduje się unikalna kolekcja 17 parowozów produkcji polskiej, niemieckiej i belgijskiej, wzbogacona licznymi różnego typu wagonami. W muzeum znajdują się także pojazdy pomocnicze: drezyny i pługi odśnieżne oraz liczne urządzenia techniczne. W wagonikach można zwiedzić kolekcję mundurów, rozkładów jazdy, biletów i urządzeń do sygnalizacji. Tutejszy tabor i urządzenia są najwęższym publicznym taborem w Europie, jego prześwit torów wynosi bowiem zaledwie 600 mm. Należy on do liczącej sobie już ponad 100 lat Żnińskiej Kolei Wąskotorowej. W trakcie przejażdżki kolejką (od maja do października) można podziwiać malownicze okolice oraz posłuchać historii kolei wąskotorowej.

³⁴⁴ Opis Muzeum w Sochaczewie na podstawie oficjalnego portalu internetowego Muzeum: www.mkw.e-sochaczew.pl/media/index.php?MediumID=188 (dostęp 28 stycznia 2008).

Obiekty o mniejszym potencjale turystycznym: Kopalnia Węgla w Nowej Rudzie, Kopalnia uranu w Kletnie, Skansen lokomotyw w Karsznicach (Zduńska Wola), Skansen kolejowy w Krzeszowicach k. Krakowa, Muzeum Pomorskich Kolei Wąskotorowych w Gryficach ze skansenem i czynną trasą kolejową, Ośrodek Muzealny Kolejnictwa w Gdańsku, Skansen Podziemny „Guido” w Zabrze, zabytkowa huta żelaza w Chlewiskach, zabytkowy zakład wielkopiecowy w Starachowicach, dawna walcownia w Maleńcu (k. Końskich), most spawany pod Łowiczem (na rzece Słudwia – zbudowany w roku 1928 – najstarszy tego typu w świecie), ręcznie poruszany most obrotowy w Giżycku, kolejowy most zwodzony w Szczecinie (rzeka Regalica), Filtry w Warszawie, żeliwny most wiszący w Ozimku (1827 – najstarszy tego typu w Europie), wiadukt kolejowy w Stańczykach, Muzeum Złota w Złotoryi, Kanał Bydgoski, Radiostacja w Gliwicach, zapory wodne w Solinie (na Sanie) w Goczałkowicach (na Wiśle) i w Tresnej k. Żywca (na Sole), Grodziska Kolej Drezynowa (Grodzisk Wlkp.). Inne czynne trasy wąskotorowe: Górnośląskie Koleje Wąskotorowe (Bytom – Tarnowskie Góry – Miasteczko Śl.), Bieszczadzka Kolej Wąskotorowa, Żnin, Gniezno, Elk, Kalisz, Krotoszyn, Krośniewice, Mława, Nałęczów, Piaseczno, Przeworsk, Rogów, Śmigiel, Środa Wlkp., Jędrzejów, Wyrzysk, Nowy Dwór Gdański. Podziemne trasy turystyczne w Opatowie, Rzeszowie, Kłodzku, Walimiu i Osówce (bardziej znaczące dla turystyki militarnej), Chełmskie Podziemia Kredowe (wyrobiska kopalni kredy pod miastem), Kuźnia Wodna w Gdańsku. Jako ciekawostkę po drodze wycieczki interesujące się techniką mogą obejrzeć najstarszy w Polsce słup drogowy w Koninie (XII w.), wyznaczający połowę drogi z Kalisza do Kruszwicy.

3.2.7.2. Najważniejsze muzea techniki

Centralne Muzeum Morskie w Gdańsku. Główną siedzibą największego polskiego muzeum nautologicznego są trzy sąsiadujące historyczne spichlerze przy ulicy Ołowianka. Tutaj znajdują się jego wystawy stałe: „Polacy na morzach świata”, „Archeologia morska i nurkowanie” oraz ekspozycja malarstwa marynistycznego. Przy nabrzeżu przycumowany jest pierwszy polski statek, zwodowany po II Wojnie Światowej: „Sołdek”, dziś zabytek techniki stoczniowej. Po drugiej stronie kanału portowego (przeprawa promowa w ramach biletu muzealnego) znajduje się słynny gdański żuraw portowy z XIV wieku wraz z budynkiem tzw. składu kolonialnego. Umieszczona jest tu także bogata (ponad 40 egzemplarzy) kolekcja różnego rodzaju łodzi ze wszystkich kontynentów. Ekspozycja ukazuje przede wszystkim różne rodzaje napędów stosowane przez tysiąclecia w łodziach.

Narodowe Muzeum Rolnictwa i Przemysłu Spożywczego w Szreniawie (k. Poznania). Największe polskie muzeum rolnicze umożliwia zapoznanie się z rozwojem techniki rolniczej od czasów neolitu po okres współczesny. Zgromadzono tu narzędzia i maszyny rolnicze od sochy i radła, poprzez pługi i unikalne parowe lokomobile aż po niemal współczesne ciągniki i kombajny. Innym ważnym tematem jest hodowla zwierząt i produkcja różnych rodzajów pasz. Znajdują się tu ponadto ekspozycje dotyczące pszczelarstwa i ogrodnictwa. Bogata jest kolekcja narzędzi i pojazdów, służących w rolnictwie transportowi, od nosideł poprzez sanie i wozy aż po kolejkę parową. Typowo rolnicze zbiory uzupełniają działy poświęcone wiejskim rzemiosłom (m.in. kowalstwo, bednarstwo, kołodziejstwo) oraz sztuce ludowej, w tym malarstwu i strojom ludowym. Wśród stałych wystaw unikalne są dobrze opracowane zbiory z tematyki dziejów społecznych wsi (w wiekach X-XX) oraz historycznych źródeł energii rolnictwa polskiego. Muzeum posiada w Wielkopolsce cztery filie: **Muzeum Młynarstwa** w Jaraczu k. Rogoźna, **Skansen Pszczelarstwa w Swarzędzu**, **Muzeum Łowiectwa** w Uzarzewie k. Poznania i **Muzeum Wikliniarstwa i Chmielarstwa** w Nowym Tomyślu.

Muzeum Techniki w Warszawie. Placówka znajdująca się w warszawskim Pałacu Kultury i Nauki posiada najszerszą w Polsce ofertę muzealną w dziedzinie różnorodnych nauk i zastosowań technicznych. Znajduje się tutaj 11 ekspozycji stałych, poświęconych dziejom transportu (w tym motoryzacji i lotnictwa), górnictwa, hutnictwa, astronomii i astronautyki, radiotechniki, telekomunikacji, maszynom drukarskim, elektronicznym technikom obliczeniowym (komputerom), technice domowej, ekologii, mechanizmom grającym. Zwiedzającym prezentowane są doświadczenia fizyczne (wybór spośród w sumie kilkunastu) z dziedziny ruchu w polu grawitacyjnym, przemian energii, transportu energii i informacji oraz promieniowania korpuskularnego a także model funkcjonowania organizmu ludzkiego (tzw. „szklana panienka”). Placówka posiada także własne planetarium oraz kino, w którym na zamówienie odbywają się pokazy filmów z zakresu popularyzacji techniki. Muzeum jest także organizatorem corocznego dwudniowego Festiwalu Techniki.

Centralne Muzeum Pożarnictwa w Mysłowicach. Muzeum gromadzi zbiory sprzętu strażackiego i alarmowego oraz umundurowanie, hełmy, znaki służbowe, sztandary i dokumenty związane ze strażą pożarną. Największe zainteresowanie budzi ekspozycja pojazdów strażackich. Do najstarszych między nimi należą beczkowozy konne z XVIII wieku, najmłodsze są niemal współczesne

„wozy bojowe”. Wśród cenniejszych eksponatów znajduje się m.in. wóz marki Daimler z końca XIX wieku oraz samochody gaśnicze „Skoda”, „General” i „Magirus” z początku XX wieku (lata 1917-27). Bogata jest też kolekcja gaśnic i pomp pożarniczych.

Wielkopolskie Muzeum Pożarnictwa w Rakoniewicach. Placówka gromadzi zbiory dotyczące historycznego rozwoju technik gaszenia pożarów. Wśród eksponatów znajdują się bardzo liczne sikawki konne (24, najstarsza z roku 1786), hełmy pożarnicze (nawet skórzane) i ubrania ochronne oraz inne narzędzia przydatne w ratownictwie pożarowym. Bogata jest wystawa motopomp (od lat 30-tych XX wieku) i kolekcja 25 strażackich wozów bojowych wszelakich typów i najróżniejszego pochodzenia, wśród nich pojazdy z USA, Wielkiej Brytanii, Rosji i Niemiec, z których najstarszy pochodzi z roku 1886. Zbiory uzupełniają kolekcje sztuki związanej z pożarnictwem, w tym sztandarów, medali i znaczków pocztowych.

Muzeum Motoryzacji i Techniki w Otrębusach (k. Warszawy). Kolekcja muzeum powstawała od lat 50-tych, kiedy to posiadacze pozbywali się swych starych pojazdów, oddając je w ręce kolekcjonerów, by uniknąć opłaty za złomowanie. Z czasem doszły dary oraz zakupy ciekawszych eksponatów. W ten sposób powstała największa w Polsce i jedna z największych w Europie kolekcji pojazdów. Wśród zbiorów muzeum znajdują się zabytkowe samochody osobowe (najstarszy Fiat z roku 1919), ciężarowe (najstarszy jest Mercedes z roku 1913), traktory (najstarszy Titan z 1895), autobusy, samoloty, a nawet czołgi. Wśród eksponatów oczywiście kultowe polskie „syreny” wszystkich typów oraz ciężkie toporne „warszawy”. Zwiedzający obejrzą tu m.in. limuzynę marki ZIS, którą jeździł Stalin oraz kilka innych pojazdów, należących niegdyś do gwiazd filmu czy estrady. Do kolekcji należą także zbiory akcesoriów samochodowych, hełmów, ubrań do jazdy itp.

Muzeum Lotnictwa w Krakowie. Muzeum znajduje się na terenie najstarszego lotniska na ziemiach polskich, założonego przez Austriaków w roku 1912. Służyło ono także w roku 1917 jako jeden z punktów etapowych pierwszej europejskiej regularnej pocztowej linii lotniczej (otwartej w roku 1917) pomiędzy Wiedniem a Kijowem i Odessą. Prócz replik historycznych maszyn latających w muzeum znajdują się cenne oryginały, między nimi jedyne egzemplarze kilku typów samolotów z okresu I Wojny Światowej (produkcji niemieckiej i rosyjskiej). Wśród samolotów z okresu II Wojny Światowej są zarówno maszyny polskiej

produkcji, jak i te, na których walczyli Polacy oraz ich przeciwnicy – Niemcy. W zbiorach muzeum znajdują się wszystkie typy powojennych odrzutowców, których używało polskie lotnictwo wojskowe, a także liczna kolekcja szybowców oraz kilka oryginalnych śmigłowców. Dumą muzeum jest jedna z najbogatszych na świecie kolekcji silników lotniczych, naocznie ukazująca zmiany w technologii napędu samolotów od czasów pionierskich lotnictwa, a więc od silników rzędowych, poprzez gwiazdowe i rotacyjne, aż po nowsze modele silników odrzutowych. Zbiory dopełniają liczne pamiątki osobiste, jak mundury i odznaczenia, związane z dziejami polskiego lotnictwa.

Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie (zbiory techniki wojskowej). Muzeum jest największą placówką o charakterze militarnym w Polsce. Jego tematyka obejmuje całe ponad tysiącletnie dzieje polskiej wojskowości. Dwa działy muzeum mogą być atrakcyjne dla zainteresowanych techniką: 1. **Zbiór Sprzętu Wojskowego** w ramach kolekcji głównej. Należy do niego ok. 4000 eksponatów, w tym sprzęt łączności – radiostacje, telefony polowe, łącznice, dalekopisy, sprzęt saperski wraz z kolekcją min, sprzęt optyczny, medyczny i kwatermistrzowski. W ekspozycji plenerowej umieszczono ponad sto rodzajów dział, pojazdów bojowych i transportowych, samolotów, śmigłowców a także wyposażenie okrętów wojennych, używane przez polskich żołnierzy lub inne strony walczące na terenie Polski. 2. **Muzeum Polskiej Techniki Wojskowej** (Oddział). Tu znajdują się bogate ekspozycje dokumentów i eksponatów, dotyczące dziejów broni pancernej, początków i rozwoju polskiego lotnictwa wojskowego oraz zbiory dotyczące udziału polskich wojskowych w badaniu kosmosu. Imponująca ekspozycja na wolnym powietrzu obejmuje wszystkie typy czołgów i pojazdów pancernych, jakich kiedykolwiek używało Wojsko Polskie, 23 typy samolotów bojowych oraz oryginalne wyrzutnie rakietowe.

Zespół Stacji Filtrów Williama Lindleya w Warszawie. Wieloetapowy proces budowy centrum systemu oczyszczania wody i kanalizacji dla rosnącego miasta według projektu jednego z najwybitniejszych inżynierów wodnych Europy trwał od roku 1883 do 1915, jednak pierwsze filtry uruchomiono już w 1886 roku. Unikatowe walory w skali kontynentu wynikają ze znakomitego stanu zachowania oraz bieżące użytkowanie zgodne z pierwotnym przeznaczeniem. Zespół jest ponadto świadectwem połączenia wysokiego poziomu myśli technicznej z dbałością o walory architektoniczne i kompozycję przestrzenną, przez co wpisał się w krajobraz kulturowy miasta. Warszawski Zespół Stacji Filtrów wpisano w roku 2012 na listę Pomników Historii

Inne ciekawe polskie muzea techniczne:

Muzeum Kolejnictwa w Warszawie (w dawnym dworcu Warszawa Główna), Muzeum Zapalek w Częstochowie, Muzeum Filumenistyczne w Bystrzycy Kłodzkiej, Muzeum im Przypkowskich w Jędrzejowie (kolekcja zegarów słonecznych), Muzeum Rzemiosł Artystycznych i Precyzyjnych w Warszawie, Muzeum Historii Przemysłu w Opatówku (k. Kalisza), Muzeum Motoryzacji w Poznaniu, Muzeum Sztuki Złotniczej (Kazimierz Dolny), Muzeum Sztuki Medalierskiej (Wrocław), Muzeum Zagłębia Siarkowego z zamku w Baranowie Sandomierskim, Muzeum Włókiennictwa w Bielsku-Białej, Muzeum Miedzi w Legnicy, Muzeum Tkactwa Dolnośląskiego w Kamiennej Górze, Muzeum Kryształów w Szklarskiej Porębie (przy funkcjonującej hucie szkła „Julia”), Muzeum Zagłębia Staropolskiego w Sielpi (k. Końskich), Muzeum Odlewnictwa Artystycznego w Gliwicach, Muzeum Rolnictwa w Ciechanowcu, Muzeum Gospodarstwa Domowego w Ziębicach, Muzeum Energetyki w Łaziskach Górnych, Muzeum Starożytnego Hutnictwa Świętokrzyskiego w Nowej Słupi. Do zabytków związanych z techniką zalicza się także osiedla robotnicze. Trzy z nich: osiedla Nikiszowiec i Giszowiec w Katowicach oraz kolonia robotnicza „Ficinus” w Rudzie Śląskiej są już atrakcjami turystycznymi, w przypadku osiedla Nikiszowiec planuje się starania o wpis na listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO. Do większych kompleksów typowo industrialnej architektury mieszkalnej zalicza się także zabudowę XIX wiecznego Żyrardowa i częściowo Nową Hutę, wielkomiejską dzielnicę zbudowaną obok i (przynajmniej według oficjalnych założeń) na potrzeby pracowników wielkiego zakładu przemysłu ciężkiego.

3.2.7.3. Funkcjonujące obiekty przemysłowe i lokalne produkty turystyczne.

Oferta turystyczna zakładów i warsztatów. Oferta turystyczna działających zakładów w postaci stałych tras turystycznych lub możliwości zwiedzania z przewodnikiem jest integralnym elementem turystyki industrialnej. W Polsce ten rodzaj oferty znajduje się dopiero na początkowym etapie. Tylko bardzo nieliczne większe zakłady przemysłowe dostrzegły w niej okazję do promocji swoich produktów. Należą do nich trzy duże polskie browary: w Tychach (możliwość zwiedzania historycznego, zapoznania się z linią technologiczną oraz zwiedzania nowoczesnie wyposażonego Muzeum Piwowarstwa), Żywcu (taka sama oferta, jednak nowocześniejsza forma przekazu) oraz dzienna i nocna oferta zwiedzania w Browarze Kompanii Piwowarskiej w Poznaniu. Zwiedzanie oferuje także m.in. Fabryka Porcelany w Katowicach, Fabryka Dywanów w Kowarach oraz Kopalnia Soli w Kłodawie. Znacznie chętniej zwiedzanie połączone

z prezentacją i możliwością zakupu wyrobów proponują małe prywatne zakłady produkcyjne i warsztaty rzemieślnicze, jak na przykład fabryki ozdób choinkowych w Gnieźnie i Miliczu, a także zakłady hodowlane, np. coraz liczniejsze fermy strusi, warsztaty wikliniarskie, bursztynnicze i inne.

Lokalne produkty turystyczne. Pierwszymi interesującymi polskimi projektami zintegrowanych produktów turystycznych w zakresie turystyki obiektów przemysłowych i technicznych na dużą skalę są dwa zamierzenia realizowane na terenie województwa Śląskiego: Szlak Zabytków Techniki (opisany dokładniej w rozdziale 3.4.) oraz projekt: „Zabrze-miasto turystyki przemysłowej”, łączący we wspólny produkt zabytki industrialne tego miasta. Ponadto istnieje już lokalny Krakowski Szlak Techniki – oferta zwiedzania 16 zabytków industrialnych i technicznych, w tym słynnej Fabryki Schindlera. W Bydgoszczy tworzona jest podziemna trasa turystyczna wiodąca korytarzami byłej niemieckiej fabryki dynamitu DAG.

3.2.8. Potencjał Polski w odniesieniu do pozostałych typów turystyki kulturowej

Poniżej zostaną krótko przedstawione potencjalne destynacje tych spośród pozostałych rodzajów turystyki kulturowej, w których na podstawie istniejących miejsc i obiektów istnieją już na dziś dzień możliwości stworzenia ciekawej oferty w odniesieniu do turystów krajowych i zagranicznych. Kryterium wyboru dziedzin turystyki były - poza samym potencjałem - aktualne trendy popytowe w turystyce przyjazdowej i krajowej. W poniższej prezentacji nie uwzględniono turystyki regionalnej, której potencjalne destynacje i cele znajdują się w rozdziale 3.3., w ramach zestawienia potencjału turystycznego regionów, a także turystyki tematycznej, przedstawionej dokładniej w poświęconym istniejącym szlakom kulturowym rozdziale 3.4.

3.2.8.1. Turystyka etniczna

Tym typem turystyki w kierunku do Polski są potencjalnie zainteresowane trzy grupy etniczne: Niemcy, Izraelczycy i osoby pochodzenia żydowskiego oraz Polacy z zagranicy.

Niemcy urodzeni na dzisiejszych terenach Polski oraz ich rodziny odwiedzają Dolny Śląsk z Wrocławiem (jako głównym celem wypraw poza bezpośrednie miejsce pochodzenia), Pomorze Gdańskie z Gdańskiem, Sopotem, Słupskiem i Malborkiem, Pomorze Szczecińskie ze Szczecinem, Kołobrzegiem i Koszalinem,

Ziemię Lubuską z Gorzowem i Zieloną Górą, Śląsk Opolski z Opolem, Górą Św. Anny i Nysą, Górny Śląsk z Gliwicami, Katowicami, Zabrzem, Warmię i Mazury z Olsztynem, Elblągiem i Kętrzynem. Liczna grupa obywateli niemieckich urodzonych w powojennej Polsce (głównie Ślązacy) odwiedza Śląsk Opolski i Górny, w tym prócz głównych miast także powiat krapkowicki.

Osoby pochodzenia żydowskiego odwiedzają dwie grupy miejscowości. Pochodzący z Polski **Żydzi** oraz członkowie ich rodzin odwiedzają chętnie Warszawę, Łódź, Kraków, Lublin jako miejscowości związane z historią i kulturą Żydów polskich, a także bardzo liczne mniejsze miejscowości w Polsce centralnej, południowo-wschodniej i północno-wschodniej, z którymi związane są ich biografie lub skąd pochodzili ich krewni. Druga grupa miejsc, odwiedzana nie tylko przez nich, ale także przez osoby tej narodowości nie pochodzące z Polski, to miejsca związane z zagładą Żydów: Oświęcim-Brzezinka, Majdanek, Treblinka, Bełżec, Sobibór, Chełmno nad Nerem, Warszawa, Kraków i Łódź (największe getta), a także Kraków jako miejsce związane z historią Żydów. Grupy chasydzkie odwiedzają Leżajsk, Lublin, Bobową, Górę Kalwarię i rzadziej inne miejsca, związane z dziejami tego ruchu religijnego.

Polonia zagraniczna (czyli osoby pochodzenia polskiego z całego świata) odwiedza rodzinne strony swoje lub swoich przodków (proporcjonalnie najwięcej Małopolskę i Podkarpacie, ponieważ stąd wywodziła się duża część z nich). Osoby z tej grupy odwiedzają także szczególnie chętnie Kraków, jako miasto będące symbolem polskiej historii i kultury, duże grupy zwiedzają Warszawę i Częstochowę.

3.2.8.2. Turystyka studyjna

Nie jest łatwo wskazać główne cele dzisiejszych wypraw turystyki studyjnej na terenie Polski, ponieważ ten typ krajowych podróży kulturowych jest w naszym kraju niemal nie znany, zaś w odniesieniu do turystyki przyjazdowej Polska jest nadal jeszcze rzadko destynacją tego rodzaju wypraw. Na podstawie znanych europejskich trendów popytowych w zakresie turystyki kulturowej można natomiast wysunąć wnioski co do potencjalnych kierunków i miejsc, które mogą zainteresować organizatorów i uczestników takich podróży. Znajdą się wśród nich zapewne miejsca najbardziej symboliczne dla historii uniwersalnej lub europejskiej (jak Gdańsk, Malbork, Gierłoż), dziejów Polski (jak Warszawa, Kraków, Gdańsk, Poznań i Gniezno) oraz jej szeroko pojętej narodowej kultury (jak Częstochowa, Kazimierz Dolny, Lublin), a także miejsca uchodzące za specyficzne, niepowtarzalne i wiążące się z obrazem Polski za granicą (jak Białowieża, Mazury, Podhale). Z kolei sami Polacy (wraz ze stopniowym wzrostem zamożności

i poziomu wykształcenia) zapewne zainteresują się miejscami najciekawszymi z punktu widzenia regionalnej kultury oraz dziedzictwa kulturowego regionów (tym samym rozwinie się turystyka studyjna jako bardziej elitarny rodzaj turystyki regionalnej). Inni wykształceni lub otwarci na wartości kulturowe Europejczycy, w miarę wzrostu świadomości przynależności historycznej i kulturowej Polski do Środkowej Europy oraz jej wpływu na te dzieje i kulturę, będą coraz częściej korzystali z oferty turystyki tematycznej, uczestnicząc w wyprawach po polskich szlakach tematycznych (w tym historycznych i biograficznych), przy czym niektóre z tych wypraw będą odbywały się według programu podróży studyjnych. Będzie to wymagało znacznego rozwinięcia polskiej oferty w tym zakresie (por. 4.6.) i dostosowania jej do wyższych wymagań wypraw studyjnych, szczególnie w zakresie personelu prowadzącego oraz integracji elementów dydaktycznych w programy podróży.

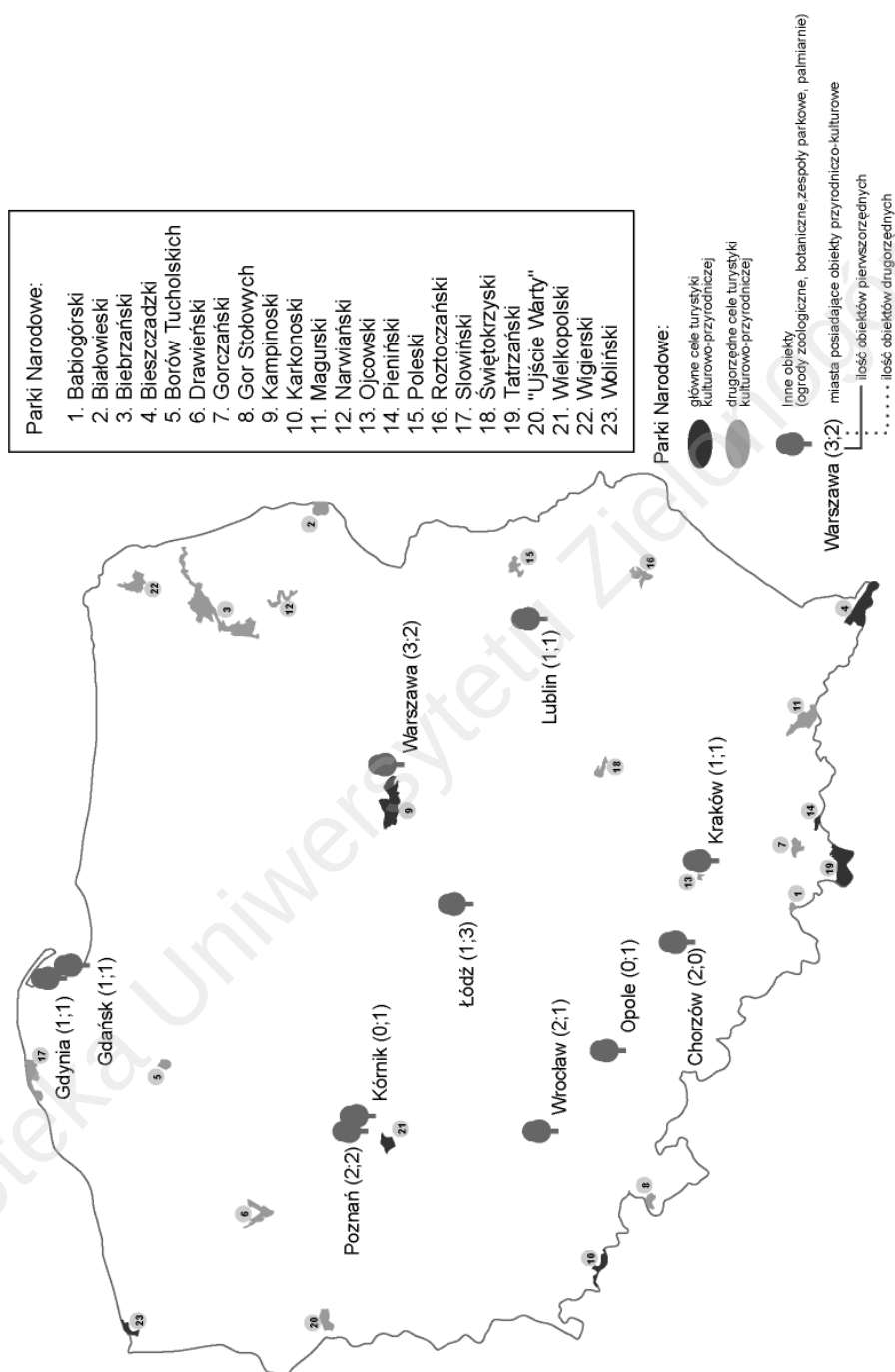
3.2.8.3. Turystyka kulturowo-przyrodnicza

Lista polskich destynacji podróży kulturowo-przyrodniczych pokrywa się w zasadzie z listą najciekawszych i najczęściej odwiedzanych polskich parków narodowych, w których funkcjonują muzea przyrodnicze, w szczególności tych spośród nich, na których terenie znajdują się wyjątkowo rzadkie gatunki zwierząt, roślin lub unikalne krajobrazy. Na tej liście znajdują się także miejscowości posiadające większe i ciekawsze obiekty w rodzaju palmiarni, ogrodów botanicznych, ogrodów zoologicznych i zoobotanicznych a także największe i najlepiej pielęgnowane parki. Na podstawie dzisiejszej popularności tych obiektów wśród zwiedzających można ustalić następującą hierarchię celów:

Najważniejsze obiekty: Parki Narodowe: Tatrzański, Woliński, Karkonoski, Wielkopolski, Kampinoski, Bieszczadzki, Pieniński. Ogrody zoologiczne w Warszawie, Wrocławiu, Poznaniu, Krakowie, Gdańsku, Chorzowie, Oceanarium w Gdyni, Palmiarnia w Poznaniu, ogrody botaniczne w Warszawie (UW), Łodzi. Śląski Park Kultury i Wypoczynku w Chorzowie, Park Łazienki Królewskie w Warszawie.

Znaczące obiekty: Pozostałe Parki Narodowe: Ojcowski, Gór Stołowych, Białowieski, Świętokrzyski, Słowiński, Wigierski, Roztoczański. Babiogórski, Magurski, Borów Tucholskich, Gorczański, Drawieński, Narwiański, Biebrzański, Ujście Warty, Poleski. Ogrody zoologiczne w Łodzi, Lublinie, Opolu, ogrody botaniczne w Gdańsku-Oliwie, Poznaniu, Wrocławiu, Warszawie-Powsinie, Krakowie, Łodzi, Lublinie, Szczecinie, arboretum w Kórniku. Park Szczytnicki we Wrocławiu, Park Cytadela w Poznaniu, Park w Warszawie-Wilanowie, palmiarnie w Łodzi i Gdańsku.

Ryc. 44. Turystyka kulturowo-przyrodnicza w Polsce

Źródło: Opracowanie własne

Inne ciekawe obiekty: Ogrody botaniczne w Zielonej Górze i Zakopanem, ogrody zoologiczne w Zamościu i w Płocku, ogród zoobotaniczny w Toruniu, Gołubiach, arboreta w Łądku Zdroju, w Gołuchowie, w Bolestrzyczach k. Przemyśla, Wojsławicach k. Niemczy, w Kudypach k. Olsztyna, w Rogowie k. Łodzi i w Wirtach na Pomorzu. Park Mużakowski w Łęknicy-Bad Muskau, Park Pałacowy w Rogalinie k. Poznania, Park w Kozłowie k. Lubartowa, Nieborów i Arkadia k. Łowicza, park w Miliczu, Żaganiu, Pszczynie i Białowieży, Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe Rud Wielkich, Leśny Park Wypoczynku z Ogrodem Fauny Polskiej w Bydgoszczy, Park Dzikich Zwierząt w Kadzidłowie, Fokarium na Helu, ZOO Safari w Świerkocinie k. Gorzowa, Łosiowa Dolina k. Ostrzyc (Kaszuby).

3.3. Wybrane cele turystyczno-kulturowe w układzie regionalnym

W niniejszym rozdziale poszczególne województwa zostaną przedstawione jako regionalne zespoły destynacji turystycznych z uwzględnieniem najważniejszych potencjalnych celów turystyki kulturowej. Po wymienieniu znajdujących się na ich terenie najważniejszych formalnie uznanych obiektów dziedzictwa kulturowego (obiekty UNESCO i Pomniki Historii) podane zostaną najważniejsze, drugorzędne i pozostałe destynacje turystyki miejskiej. Zestawienie obejmie także inne ważniejsze obiekty dziedzictwa kulturowego, w tym pałace i zamki, sanktuaria i inne cenniejsze zespoły i obiekty sakralne, znaczące pomniki lub muzea techniki, obiekty militarne a także najważniejsze placówki muzealne. Następnie wymienione będą ewentualnie funkcjonujące w administracyjnych granicach województw regiony o silniejszych cechach kulturowej odrębności (por. 2.3.12) z ich centrami, głównymi wyróżnikami tej odrębności (jak np. gwara, obyczaje, stroje ludowe i in.) oraz najważniejszymi muzealnymi placówkami etnograficznymi. Najważniejsze tematyczne szlaki kulturowe przebiegające przez teren danego województwa, obszary i obiekty o charakterze atrakcji przyrodniczo-kulturowych oraz wskazania na ewentualne możliwości rozwijania turystyki etnicznej zamkną prezentację jego potencjału turystyczno-kulturowego. Uzupełni ją krótka notka na temat najważniejszych elementów istniejącej infrastruktury turystycznej w postaci portów lotniczych, autostrad i dróg szybkiego ruchu, a także aktualnego poziomu wykorzystania bazy noclegowej w regionie i w jego wiodących destynacjach (miastach lub mikroregionach)³⁴⁵. Na podstawie tego wykazu podjęta

³⁴⁵ Podane w tym podrozdziale dane liczbowe dotyczące liczby turystów odwiedzających poszczególne województwa pochodzą z opublikowanych wyników badań Głównego Urzędu Statystycznego

zostanie próba wskazania właściwych dla danego województwa typów turystyki kulturowej, odpowiadających jego potencjałowi.

3.3.1. Województwo Małopolskie

Region posiada największą w skali kraju liczbę obiektów uznanego dziedzictwa kulturowego klasy międzynarodowej i krajowej. Znajduje się tu aż sześć z 14 polskich obiektów z listy Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO. Trzy z tych obiektów to wpisy pojedyncze: dotyczą Starego Miasta w Krakowie z Wawelem i Kazimierzem, obozu w Oświęcimiu, oraz klasztoru i krajobrazu kulturowego w Kalwarii Zebrzydowskiej. Pozostałe trzy to wpisy kolektywne, więc

obejmujące grupy zabytków posiadających różne lokalizacje. Są to kopalnie soli w Wieliczce i Bochni, małopolskie kościoły drewniane (w Binarowej, Dębnie Podhalańskim, Lipnicy Murowanej i Sękowej) oraz drewniane cerkwie - z ośmiu polskich zabytków tej grupy w Małopolsce leżą cztery: w Powroźniku, Owczarach, Kwiatoniu, Brunarach Wyżnych. Z ważniejszych destynacji miejskich Małopolska posiada jedną wielką (Kraków), a także jedną drugorzędną (Tarnów) i dwie inne (Nowy Sącz i Zakopane). Prócz Zamku Wawelskiego i pozostałych pałaców miejskich Krakowa region posiada jeszcze cztery atrakcyjne dla turystyki historyczne rezydencje zaliczone powyżej do drugiej grupy, mianowicie zamki w Niepołomicach, w Suchej Beskidzkiej w Dębnie (k. Tarnowa), a także w Nowym Wiśniczu. Na terenie województwa znajdują się dwa bardzo znane sanktuaria: w Krakowie-Łagiewnikach i w Kalwarii Zebrzydowskiej oraz dwa mniej znane w Ludźmierzu i Wadowicach, a także historyczna siedziba biskupia i bardzo liczne

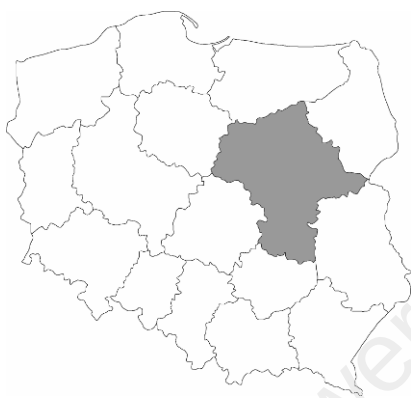
za rok 2014. Tytuł publikacji: Turystyka w 2014 r., GUS, data publikacji: 28.07.2015, adres: http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5494/1/12/1/kts_turystyka_w_2014.zip. Rok 2014 wybrano jako ostatni pełny okres obliczeniowy, którego dane są w pełni opracowane i dostępne. W ich interpretacji należy zwrócić uwagę na fakt, że liczba zarejestrowanych turystów odnosi się do wszystkich rodzajów turystyki, w tym także rekreacyjnej i biznesowej. Z tego powodu liczba turystów ukazuje skalę zjawiska ogółem, nie ma zaś bezpośredniego przełożenia na potencjał regionu w odniesieniu do turystyki kulturowej. Szczególnie duże różnice między znaczną liczbą przyjazdów turystów a rzeczywistym (mniejszym) potencjałem turystyki kulturowej występują w województwach nadmorskich (Pomorskie i Zachodniopomorskie) z powodu masowych przyjazdów uczestników turystyki rekreacyjnej w sezonie letnim, mniejsze zachodzą w województwach wschodnich (uwarunkowane przyjazdami obywateli Białorusi i Ukrainy o charakterze handlowym), a także w województwie mazowieckim i w znacznie mniejszej skali w wielkopolskim (przyjazdy w ramach podróży biznesowych).

zespoły sakralne w samym mieście Krakowie, m.in. opactwa benedyktynów, cystersów i augustianów, klasztory dominikanów, franciszkanów, kamedułów, bernardynów, norbertanek, jezuitów i inne, jak również klasztor bożogrobców w Miechowie, klarysek w Starym Sączu, pijarów w Hebdowie oraz karmelitów w Nowym Wiśniczu i w Czernej. Kraków jest siedzibą licznych muzeów najwyższej klasy, w tym Zbiorów Sztuki na Wawelu, Muzeum Narodowego z licznymi filiami, miejskiego muzeum historycznego z jego nowoczesnie urządzonym oddziałem pod płytą Rynku Głównego, Muzeum Lotnictwa i innych, ponadto dużą popularnością cieszy się Muzeum w Domu Rodzinnym Jana Pawła II w Wadowicach. Z ważnych zabytków techniki prócz Kopalni w Wieliczce na terenie województwa znajduje się jeszcze druga historyczna kopania soli: w Bochni oraz skansen kolejowy w Chabówce. Przez teren województwa przebiegają znaczące szlaki turystyczno-kulturowe, w tym Szlak Orlich Gniazd, Szlak Budownictwa Drewnianego oraz Szlak Romański, jak również Bursztynowy Szlak Greenways, bardzo popularna jest lokalna Droga Królewska w Krakowie. Pięć Parków Narodowych: Tatrzański, Pieniński, Gorczański, Babiogórski i Ojcowski oraz ogrody zoologiczny i botaniczny w Krakowie tworzą bogatą ofertę dla turystyki przyrodniczo-kulturowej. Kraków i Oświęcim są ważnymi celami etnicznej turystyki żydowskiej, cały obszar województwa z Krakowem i Podhalem na czele jest popularną destynacją turystyki polonijnej. Pozostałości Twierdzy Kraków mogą przyciągnąć turystów obiektów militarnych. Silne regiony Podhala (z nowosądeckim skansenem, Zakopanem oraz wsią Chochółów k. Zakopanego, własną mocno wyróżniającą się gwarą i obyczajowością, w tym strojami ludowymi i muzyką), Beskidów (gwara) Orawy i Spiszu (ze skansenem w Zubrzycy i silnymi tradycjami ludowymi) oraz obszar Limanowej (tzw. Lachy Sądeckie) czynią z województwa potencjalny cel turystyki regionalnej. Wielość różnorodnych eventów kultury wysokiej (np. festiwal *Reminiscence Teatralne* i (na pograniczu) *Festiwal Kultury Żydowskiej*, oraz imprez kultury popularnej w Krakowie czyni z miasta bardzo ważny cel turystyki eventowej. Województwo posiada międzynarodowy Port Lotniczy (Kraków-Balice), połączenie autostradowe (A-4: Wrocław – Katowice – Kraków) oraz drogę szybkiego ruchu (tzw. „Zakopianka”) i częściowo zmodernizowane drogi w kierunku Rzeszowa i Warszawy, a także pełną bazę hotelową i gastronomiczną w Krakowie i dobrze rozwiniętą w Zakopanem, Tarnowie oraz Nowym Sączu³⁴⁶.

³⁴⁶ Pełna baza hotelowa w odniesieniu do turystyki kulturowej oznacza tutaj obecność na danym terenie wszystkich kategorii hotelowych (od 5 do 1 gwiazdki) oraz przynajmniej niektórych typów innej oferty (schroniska, hostele, pensjonaty). Dokładniejsze informacje na temat hoteli por. Instytut Turystyki (wyd.), *Turystyka Polska w 2005*. Układ Regionalny, Warszawa 2006, opr. Byszewska-Dawidek M., Kulesza I., Legienis H., Radkowska B. tab. 5, s. 16. Z uwagi na niepełną aktualność danych zostały one uzupełnione w oparciu o najnowsze informacje z najpopularniejszych portali

Powyższe zestawienie uprawnia do wniosku, że województwo małopolskie jest bardzo atrakcyjną destynacją większości typów turystyki kulturowej, w tym szczególnie turystyki dziedzictwa kulturowego, regionalnej, religijnej, tematycznej, miejskiej, przyrodniczo-kulturowej i eventowej. Potwierdza to liczba noclegów udzielonych turystom w obiektach rejestrowanych w województwie: za rok 2014 było to 10, 17 mln ogółem (2. miejsce w kraju), w tym 2,84 mln turystom zagranicznym (1. miejsce wśród województw). Zdecydowanie największą liczbę turystów przyciąga Kraków (4,25 mln noclegów, z czego aż 2,44 mln udzielonych cudzoziemcom), innymi obszarami dużej koncentracji ruchu turystycznego są powiaty tatrzański (2,2 mln noclegów, z czego 187 tys. dla cudzoziemców), nowosądecki (1,66 mln noclegów wykorzystanych ogółem, tylko 26 tys. przez cudzoziemców), nowotarski (odpowiednio 774 tys. i 13,5 tys.)

3.3.2. Województwo Mazowieckie

W regionie znajduje się jeden obiekt UNESCO (Starówka Warszawska z Zamkiem Królewskim) i częściowo pokrywający się z nim terytorialnie Pomnik Historii, obejmujący całe Śródmieście z Wilanowem. Ponadto region posiada inne obiekty posiadające status Pomnika Historii: filtry Lindleya i cmentarze na Powązkach w Warszawie oraz osadę fabryczną w Żyrardowie. Prócz obu wymienionych obiektów rezydencjonalnych w Warszawie znajduje się jeszcze kompleks pałacowo-

parkowy Łazienek Królewskich, zaś na terenie województwa dworek w Żelazowej Woli. Zamek w Szydłowcu i dawna rezydencja biskupia w Pułtusku mogą być zaliczone do drugorzędnych celów z tej grupy. Pośród destynacji turystyki miejskiej Warszawa zalicza się do najważniejszych, z drugorzędnych w regionie znajduje się Płock, z pozostałych należy wymienić Pułtusk. Na terenie regionu znajduje się jedno drugorzędne miejsce pielgrzymkowe: Niepokalanów, historyczna katedra w Płocku, inne cenne obiekty sakralne to: zespoły klasztorne (kapucynów, paulinów, kamedułów, dominikanów, karmelitów, sakramentek), a także zabytkowe kościoły: archikatedralny św. Jana, św. Krzyża, Zbawiciela, św. Aleksandra i Wizytek w Warszawie, bazyliki w Czerwińsku n. Wisłą i w Węgrowie oraz kościół w Przasnyszu. Dzięki silnej ich koncentracji w Warszawie, Mazowsze posiada

największe skupisko placówek muzealnych w Polsce z bardzo cennymi zbiorami. Najbardziej znane i popularne wśród turystów instytucje to Muzeum Powstania Warszawskiego, Muzeum Historii Żydów Polskich, Muzeum Sztuki Nowoczesnej, Muzeum F. Chopina, warszawskie Muzeum Narodowe, Muzea Techniki w Warszawie i Otrębusach, Muzeum Wojska Polskiego, Muzeum Etnograficzne a także Muzeum Mazowieckie w Płocku i Muzeum Okręgowe w Ostrołęce. Prócz wymienionych obiektów do cennych zabytków techniki należy zaliczyć dawną hutę w Chlewiskach pod Radomiem. Ważne obiekty turystyki militarnej to Twierdza Modlin i - z grupy celów drugorzędnych - fortyfikacje Warszawy. Spośród zabytków przyrodniczo-kulturowych należy wymienić: Kampinoski Park Narodowy, dwa ogrody botaniczne i ogród zoologiczny w Warszawie a także parki w Łazienkach i Wilanowie. Warszawa jest też ważnym celem turystyki etnicznej, w szczególności Żydów (którzy zwiedzają w regionie także Treblinkę i Górę Kalwarię) oraz Polaków z zagranicy. W województwie istnieje silnie wyodrębniony region kulturowy Kurpiów (obyczajowość, stroje ludowe) z dużym skansenem w Nowogrodzie. Inne ważne skanseny znajdują się w Sierpcu i Radomiu. Z ważniejszych szlaków tematycznych przez region mazowiecki przebiega bursztynowy szlak Greenways, ponadto popularny jest lokalny Trakt Królewski w Warszawie. Stolica jest także miejscem bardzo wielu eventów kultury wysokiej (w tym Konkurs Chopinowski, festiwale teatralne, muzyczne - zwłaszcza jazzowe - i festiwal filmowy) oraz kultury masowej, ponadto ceniony jest Festiwal Gombrowiczowski w Radomiu. Region posiada międzynarodowy port lotniczy (Warszawa-Okęcie) oraz obsługujący głównie tanie loty port w Modlinie z bardzo licznymi połączeniami z miastami w całym świecie, jedno połączenie autostradowe (z Łodzią, Poznaniem i Berlinem), droga szybkiego ruchu w bardzo słabym standardzie łączy Warszawę ze Śląskiem, natomiast zaawansowana jest realizacja dróg ekspresowych w kierunku Lublina, Białegostoku i Olsztyna, liczne inne drogi główne krzyżują się w stolicy. Trwa także modernizacja niektórych innych połączeń. Baza hotelowa województwa jest pełna w przypadku Warszawy (wszystkie kategorie hoteli i ośrodków noclegowych), dobra w przypadku Płocka i Radomia, natomiast znacznie słabiej rozwinięta w innych ośrodkach. Podsumowując należy stwierdzić, że region jest dobrze przygotowany do rozwijania turystyki kulturowej, przy czym szczególnie duży potencjał istnieje w dziedzinie turystyki dziedzictwa kulturowego, muzealnej, etnicznej, obiektów militarnych i technicznych. Jednak sporym mankamentem jest bardzo silna dysproporcja między Warszawą a resztą regionu, gdzie liczba większych atrakcji jest ograniczona a stan infrastruktury niezadowalający. W roku 2014 w województwie udzielono noclegów rejestrowanych około 6,58 mln turystów (3. miejsce w kraju), w tym z zagranicy:

2,12 mln (również 3. miejsce). Jeśli liczbę udzielonych noclegów rozpatrywać jako wskaźnik koncentracji usług turystycznych w ogóle, a – pośrednio – atrakcyjności turystycznej obszaru docelowego, to w skali regionu bez wątpienia należy wskazać na dominującą rolę Warszawy, w której udzielono 4,85 mln noclegów (cudzoziemcom aż 1,94 miliona). Z wyjątkiem podwarszawskiego powiatu nowodworskiego (520 tys. – rejon docelowy dla wypoczywających mieszkańców stolicy) w pozostałych miejscowościach i obszarach regionu ta liczba nie przekroczyła 500 tys. w skali roku.

3.3.3. Województwo Wielkopolskie

Region nie posiada obiektów Światowego Dziedzictwa Kulturowego, natomiast znajduje się tutaj siedem Pomników Historii: Katedra Gnieźnieńska i zespół grodowy na Ostrowie Lednickim, historyczny zespół miejski Poznania, także zespoły klasztorne w Łądzie nad Wartą, Gostyniu-Głogówku i Lubiniu, wreszcie zespół zamkowo-parkowy w Kórniku. Na terenie Wielkopolski położony jest również szereg cennych rezydencji, w tym pałace w Rogalinie,

Gołuchowie i Rydzynie, Zamek Cesarski w Poznaniu i wspomniany zamek w Kórniku (pierwsza grupa obiektów) oraz dwór w Koszutach i zamek w Antoninie (druga grupa). Ponadto znajdują się tutaj inne ciekawe rezydencje w Dobrzycy, Czarniejewie i Ciężeniu. W regionie znajdują się dwa ważne sanktuaria: w Licheniu Starym i na Lednicy (Imiołki) oraz dwa o znaczeniu drugorzędnym: w Kaliszu i w Gnieźnie. Dwie historyczne katedry: w Poznaniu i Gnieźnie oraz szereg cennych zespołów sakralnych (Obra, Poznań, Gniezno, Gostyń, Trzemeszno, Kalisz) i innych cennych kościołów (w Kościanie, Przemęcie, Szamotułach) uzupełniają potencjał turystyki kulturowo-religijnej. Do najważniejszych w kraju destynacji turystyki miejskiej należy Poznań, z celów drugorzędnych w regionie znajdują się Gniezno i Kalisz, z pozostałych Leszno. Liczne nagromadzenie placówek muzealnych znajduje się w Poznaniu (w tym Muzeum Narodowe, Instrumentów Muzycznych, Historyczne Miasta Poznania, Archeologiczne, Bambrów Poznańskich i Poznańskiego Czerwca 56', centrum interpretacji dziedzictwa Brama Poznania - ICHOT oraz Centrum Wystawowe Starego Browaru CBiS. Ponadto ważne placówki znajdują się w Gnieźnie (Muzeum Archidiecezjalne i Muzeum Początków Państwa Polskiego) oraz na Ostrowie Lednickim (Muzeum Pierwszych Piastów)

z oddziałami w Gieczu i Grzybowie. Obok obiektów Twierdzy Poznańskiej w mieście znajduje się szereg placówek muzealnych o tematyce militarnej (Wojskowe, Armii Poznań, Walk Niepodległościowych i Uzbrojenia). Spośród zabytków i muzeów techniki w regionie należy wymienić Parowozownię w Wolsztynie, Muzeum Pożarnictwa w Rakoniewicach oraz Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie, wśród pozostałych celów w tej grupie: Muzeum Historii Przemysłu w Opatówku, Muzeum Motoryzacji w Poznaniu, z kolei Kompania Piwowarska w Poznaniu i Kopalnia Soli w Kłodawie organizują zwiedzania turystyczne. W Wielkopolsce brak silnie rozwiniętych kulturowych odrębności regionalnych, funkcjonują natomiast trzy duże skanseny: w Dziekanowicach, Osieku i Wolsztynie, oraz bardzo aktywne Muzeum Etnograficzne w Poznaniu. Przez region przebiegają ważne szlaki kulturowe o międzynarodowym (Szlak Cysterski, Romański, Droga św. Jakuba) i krajowym znaczeniu, na czele ze Szlakiem Piastowskim, który w części wielkopolskiej od roku 2015 silnie modernizuje swoją ofertę i wprowadza standardy szlaku materialnego. Popularność zyskuje także lokalny Trakt Królewsko-Cesarski w Poznaniu. Wielkopolska tylko w niewielkim stopniu jest celem podróży etnicznych (Niemcy, rzadziej Polonia), natomiast istnieją tu dobre warunki do rozwijania turystyki kulturowo-przyrodniczej: Wielkopolski Park Narodowy, Palmiarnia Poznańska, ogrody zoologiczne i botaniczny w Poznaniu, arboreta w Kórniku i Gołuchowie, Park Cytadela w Poznaniu, park pałacowy w Rogalinie. Liczne są eventy kultury wysokiej, w tym skrzypcowy Konkurs im. H. Wieniawskiego, teatralny maltafestival, folkowy Etno Port, organizowana równolegle w kilku ośrodkach regionu Akademia Gitary i posiadające międzynarodową rangę Warsztaty Tańca w Poznaniu, festiwal Filmowy „Prowincjalia” we Wrześni. Natomiast z wyjątkiem festiwalu w Jarocinie mniej popularne są wielodniowe wielkopolskie eventy masowe. Region posiada międzynarodowy port lotniczy (Poznań-Ławica) oraz połączenie autostradowe (A-2 w kierunkach: Berlin i Łódź oraz Warszawa, i kilka krajowych dróg głównych, z których droga S-5 (Wrocław – Leszno- Poznań – Gniezno - Bydgoszcz) aktualnie rozbudowywana do standardu drogi ekspresowej ma szansę stać się kolejną turystyczną osią komunikacyjną regionu. Baza hotelowa w Poznaniu jest pełna, w Gnieźnie wystarczająca, w Kaliszu i Lesznie brak hoteli wyższej klasy. Ocena: Województwo Wielkopolskie jest potencjalnie bardzo atrakcyjnym celem wielu typów turystyki kulturowej, w tym zwłaszcza turystyki dziedzictwa kulturowego, muzealnej i miejskiej a także kulturowo-religijnej i pielgrzymkowej, tematycznej oraz obiektów techniki i turystyki kulturowo-przyrodniczej. Liczba noclegów udzielonych turystom w obiektach rejestrowanych regionu w roku 2014 wyniosła 3,13 mln (8. miejsce w kraju),

w tym turystów z zagranicy 508 tys. (6. miejsce w kraju). Rejonem największej koncentracji ruchu turystycznego jest Poznań (1,18 mln udzielonych noclegów, z czego 340 tys. - obcokrajowcom) - żadne inne miejsce i mikroregion nie przekroczyło liczby pół miliona tych świadczeń.

3.3.4. Województwo Pomorskie

W regionie znajduje się jeden zabytek Światowego Dziedzictwa Kulturowego (Zamek w Malborku) i cztery Pomniki Historii: Starówka Gdańska, śródmieście Gdyni, zespół pocysterski w Pelplinie i pole bitwy na Westerplatte. Z destynacji turystyki miejskiej na terenie województwa Gdańsk należy do grupy najważniejszych, drugorzędnych brak, natomiast z innych znajdują się tu Tczew, Gdynia, Sopot i Słupsk. W Województwie poza pałacem w Krokowej (cel drugorzędny) brak innych cennych rezydencji. Spośród znaczniejszych sanktuariów znajduje się tu Kalwaria Wejherowska (obiekt drugorzędny), nie ma historycznej katedry biskupiej, natomiast nie brak ciekawych zespołów sakralnych: znajdują się one w Gdańsku (np. opactwo oliwskie, klasztory dominikanów i franciszkanów), w Pelplinie i Kartuzach. Cenne świątynie prócz wymienionych miast posiadają m.in. Kwidzyn i Chojnice. Wśród ważnych placówek muzealnych i o podobnym profilu wymienić należy: Muzeum Narodowe, Historii Miasta oraz Bursztynu, i niedawno otwarte Europejskie Centrum Solidarności w Gdańsku, wspomniane Muzeum zamkowe w Malborku, Muzeum Stutthof w Sztutowie, Muzeum Wisły w Tczewie i Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku. Znaczącymi obiektami atrakcyjnymi dla turystyki militarnej obok wymienionych Pomników Historii są także położone w Gdańsku Twierdza w Wisłoujściu i Fort Grodzisko, interesujące dla turystów tej grupy będą także okręt-muzeum „Błyskawica” i Muzeum Marynarki Wojennej w Gdyni. Z obiektów turystyki technicznej w regionie położone są Skansen Kolejowy w Kościerzynie oraz Centralne Muzeum Morskie w Gdańsku z filiami („Dar Pomorza”, Latarnia w Rozewiu, Muzeum Rybackie na Helu, Żuraw Gdański), z drugorzędnych celów ciekawa jest Kuźnia Wodna w Gdańsku. Województwo posiada sporo atrakcji dla zainteresowanych turystyką kulturowo-przyrodniczą, w tym: Słowiński Park Narodowy z ruchomymi wydymami, Park Narodowy Borów Tucholskich, Muzeum Oceanograficzne i Akwarium w Gdyni oraz Fokarium na Helu, palmiarnię, ogród botaniczny i zoologiczny

w Gdańsku a także arboretum w Wirtach. Na terenie województwa położony jest zaznaczający się silną odrębnością (język, obrzędowość, stroje i in.) region kaszubski z głównymi ośrodkami w Wejherowie, Kościerzynie, Pucku i Kartuzach oraz ważnym skansenem we Wdzydzach, ponadto funkcjonuje inny znaczący skansen (słowiński) w Klukach. Także regiony Kociewia i Borów Tucholskich wykazują specyficzne odrębności, jednakże w mniejszej skali (dotyczącej głównie obrzędowości). Przez województwo przebiegają ważne szlaki turystyczno-kulturowe, w tym o znaczeniu międzynarodowym: Szlak Cysterski, Gotyku Ceglanego, Hanzeatycki oraz o znaczeniu krajowym: Zamków Gotyckich, Zamków Krzyżackich, Malbork znajduje się także na Szlaku Kopernika, w regionie kończy się Bursztynowy Szlak Greenways, wśród turystów popularny jest lokalny Trakt Królewski w Gdańsku. Gdańsk i Malbork są ważnymi celami niemieckiej turystyki etnicznej, także uczestnicy turystyki polonijnej w dużej liczbie odwiedzają Gdańsk, w mniejszej pozostałe miasta Trójmiasta. W regionie nie odbywają się regularnie ważne eventy kultury wysokiej, natomiast dobrze znane cykliczne wydarzenia kultury popularnej o randze międzynarodowej – coroczny Międzynarodowy Złot Żaglowców Baltic Sail, a także eventy rangi krajowej i regionalnej: Jarmark Dominikański, festiwal w Sopocie, Dni Morza (głównie w Gdańsku i Gdyni) oraz inscenizacja oblężenia Malborka ściągają duże grupy turystów. Miasto Gdańsk posiada pełną infrastrukturę hotelową, w pozostałych miejscowościach o dużym znaczeniu turystycznym jest ona rozwinięta tylko częściowo (brak hoteli klas najwyższych lub najniższych). Region posiada międzynarodowy port lotniczy (Gdańsk-Rębiechowo), na dzień dzisiejszy brak połączeń autostradowych (A-1 w kierunku Torunia i Łodzi w budowie). Ocena: Region Pomorski posiada bardzo duży potencjał turystyczno-kulturowy, szczególnie w odniesieniu do turystyki dziedzictwa kulturowego, tematycznej, miejskiej, regionalnej, muzealnej oraz kulturowo-przyrodniczej. W roku 2014 liczba noclegów udzielonych turystom w zakładach rejestrowanych wyniosła 7,1 mln. (3. miejsce w Polsce), w tym z pochodzącym z zagranicy: 1,07 mln (5. miejsce). Największą popularnością cieszy się miasto Gdańsk (1,69 mln noclegów, z czego aż 638 tys. udzielonych obcokrajowcom), na mikroregion pucki przypadło ponad 1,26 mln noclegów (w znakomitej większości dla wczasowiczów), z czego już tylko 23 tys. stanowili obcokrajowcy, na słupski – 903 tys. (41 tys. cudzoziemców), w Sopocie było to 686 tys. noclegów, w tym 153 udzielonych cudzoziemcom), wreszcie w powiecie lęborskim było to 521 tys. noclegów z czego nieco ponad 20 tys. dla cudzoziemców.

3.3.5. Województwo Śląskie

Na terenie regionu brak obiektów Światowego Dziedzictwa Kulturowego, natomiast klasztor jasnogórski w Częstochowie, sztolnie kopalniane w Tarnowskich Górach oraz gmach Sejmu Śląskiego i osiedle Nikiszowiec w Katowicach są zaliczane do Pomników Historii. Pierwszorzędnych i drugorzędnych destynacji turystyki miejskiej w województwie brak, z innych na terenie regionu znajduje się Żywiec. Dwie rezydencje: w Żywcu i Pszczynie można zaliczyć do najwyższej klasy krajowej, zamek

w Toszku do drugorzędnych celów z tej grupy. Na terenie regionu funkcjonują dwa wielkie sanktuaria: Częstochowa (największe w Polsce) oraz Piekary Śląskie. Brak historycznych katedr (choć ciekawa architektonicznie jest katedra katowicka), a poza zespołem klasztornym w Leśniowie i Rudach k. Raciborza brak też innych bardzo cennych obiektów sakralnych, z historycznych świątyń ciekawe są kościoły w Toszku i Krzepicach. Poza katowickim Muzeum Śląskim Śląsk nie posiada znaczących w skali kraju muzeów, brak też pierwszorzędnych atrakcji turystyki militarnej. Natomiast region jest bardzo bogaty w pomniki i cenne obiekty techniki, wśród których najważniejsze są: skansen górniczy „Królowa Luiza” w Zabrze, obie zabytkowe sztolnie kopalniane w Tarnowskich Górach oraz funkcjonujący obiekt: Elektrownia Porąbka-Żar (wszystko to obiekty o pierwszorzędnym znaczeniu) a także skansen górniczy Guido w Zabrze, radiostacja w Gliwicach, osiedla górnicze w Katowicach i Rudzie Śląskiej (drugorzędne). Ważne muzeum techniki znajduje się w Mysłowicach (Muzeum Pożarnictwa), z kolei Browary w Tychach i w Żywcu posiadają nowoczesne muzea i trasy zwiedzania zakładów oraz prowadzą na wielką skalę promocję turystyczną. Region górnośląski jest obszarem o znaczącym stopniu odrębności historycznej i kulturowej (gwara, obyczaje) z ważnym skansenem w Chorzowie, ponadto silne cechy kultury regionalnej charakteryzują Beskid Śląski (z Wisłą, Koniakowem i Ustroniem) oraz Żywiecczynę – niestety w obu wypadkach bez własnego osobnego muzeum etnograficznego. Przez teren województwa przebiega Szlak Orlich Gniazd, bardzo ciekawy jest także regionalny Szlak Zabytków Techniki, posiadający wysoki poziom organizacji i jako jedyny polski system należący do europejskiego szlaku dziedzictwa przemysłowego ERIH. Na terenie województwa nie ma parków narodowych, jedynym dużym zgrupowaniem obiektów kulturowo-przyrodniczych jest Chorzów (Śląski Park Kultury i Wypoczynku,

ogród zoologiczny i botaniczny). Zachodnia część Górnego Śląska jest celem turystyki etnicznej Niemców i Ślązaków, zamieszkałych poza Polską. Poza mniej znanymi Konkursem Dyrygentów im. G. Fitelberga w Katowicach, Festiwalem „a part” w Katowicach, festiwalem Sztuki Tanecznej w Bytomiu oraz sakralnym festiwalem „Gaude Mater” brak w regionie ważniejszych eventów kultury wysokiej, natomiast wielkie pielgrzymki w wymienionych sanktuariach stanowią główne eventy masowe. Coraz większą popularność i uznanie zdobywa sobie przy tym muzyczny Off Festiwal organizowany w Katowicach. Region posiada międzynarodowy Port Lotniczy (Pyrzowice) i połączenie autostradowe (A-4 na linii Berlin – Wrocław – Katowice – Kraków - Przemyśl), oraz trasę szybkiego ruchu w kierunku Warszawy, w budowie jest autostrada A-1 mająca połączyć go z Łodzią i północą kraju. Baza hotelowa jest w pełni rozwinięta w środkowej części województwa, natomiast nieco słabiej w północnej (Częstochowa) i południowej (Beskidy). Ocena: Województwo Śląskie posiada ograniczony potencjał turystyczno-kulturowy. Bardzo dobre perspektywy rozwojowe posiada turystyka obiektów przemysłowych i technicznych, ponadto turystyka pielgrzymkowa oraz regionalna. W roku 2014 w regionie udzielono około 4,69 mln noclegów turystom w zakładach rejestrowanych (6. miejsce w kraju), z tego 620 tys. gościom z zagranicy (także 6. miejsce). Jeśli wskaźnik udzielonych noclegów uznać za miarodajny dla atrakcyjności turystycznej, to obszarem największej koncentracji ruchu turystów jest powiat cieszyński (1,52 mln, ale tylko 80 tys. nocujących cudzoziemców) a następne pod tym względem jest miasto Katowice (odpowiednio 570 tys. i 154 tys.). Żaden inny mikroregion śląski nie osiągnął liczby pół miliona, przy czym należy przypuszczać, że daleko większa była liczba turystów w Częstochowie, gdzie jednak większość pielgrzymów nie korzysta z noclegów rejestrowanych.

3.3.6. Województwo Dolnośląskie

W regionie znajdują się dwa obiekty Światowego Dziedzictwa Kulturowego, wpisane na listę UNESCO: Hala Ludowa we Wrocławiu oraz kościoły Pokoju w Świdnicy i Jaworze. Ponadto osiem obiektów w regionie zalicza się do Pomników Historii: są to dawne opactwa w Krzeszowie i Trzebnicy, zespół sakralny w Legnickim Polu, kościół św. Piotra i Pawła w Strzegomiu, twierdza w Srebrnej Górze, młyn papierniczy w Dusznikach Zdroju, pałace

i ogrody Kotliny Jeleniogórskiej oraz wrocławska starówka. Stolica Dolnego Śląska – Wrocław należy do grupy głównych destynacji turystyki miejskiej w Polsce, wśród celów drugorzędnych tej turystyki znajdują się Świdnica i Kłodzko, w grupie pozostałych znaczących destynacji miejskich są Jelenia Góra, Legnica, Głogów, Bolesławiec i Lwówek Śląski. W grupie najcenniejszych polskich rezydencji jedna położona jest na terenie Dolnego Śląska: Zamek Książ, z kolei pałac w Krzyżowej i zamek w Kamieńcu Ząbkowickim możemy zaliczyć do celów drugorzędnych. Z innych dostępnych do zwiedzania rezydencji do cennych należy zamek w Oleśnicy. Dolny Śląsk nie posiada sanktuariów o ogólnopolskim zasięgu, zaś spośród obiektów o drugorzędnym znaczeniu znajdują się tu Wambierzyce, Trzebnica i Bardo. We Wrocławiu znajduje się historyczna katedra, ponadto poza wymienionymi ośrodkami cennymi zespołami sakralnymi są dawne opactwa w Henrykowie i Lubiążu, zaś inne znaczące świątynie znajdują się w Strzegomiu, Ziębicach, Kamieńcu Ząbkowickim, Karpaczu, Strzelinie i Kudowie-Czermnej. Miejsce z dużym skupiskiem muzeów jest Wrocław (w tym Narodowe z Panoramą Racławicką, Miejskie z nowoczesną stałą wystawą „1000 lat Wrocławia”, Muzeum Uniwersytetu Wrocławskiego), ponadto Muzeum Mineralogiczne w Szklarskiej Porębie, Muzeum Zabawek w Karpaczu, Muzeum Gospodarstwa Domowego w Ziębicach. Dolny Śląsk posiada wiele obiektów turystyki militarnej, w tym zaliczane do grupy najcenniejszych: Twierdzę Kłodzką, Twierdzę w Srebrnej Górze oraz Podziemne Miasto w Osówce, a także drugorzędny obiekt w Świdnicy oraz monument Kutuzowa w Bolesławcu, z ważnych obiektów upamiętniających martyrologię wojenną znajduje się tu obóz koncentracyjny w Rogoźnicy (Gross Rosen). Trzy obiekty techniczne zaliczają się do grupy pierwszorzędnych celów turystycznych: Młyn Papierniczy w Dusznikach, Muzeum Kolejnictwa w Jaworzynie oraz Kopalnia Złota w Złotym Stoku, z kolei Kopalnia Węgla w Nowej Rudzie i kopalnia uranu w Kletnie należą do drugorzędnych. Dwa ważne muzea: wrocławskie Muzeum Poczty i Telekomunikacji i Muzeum Miedzi w Legnicy oraz Zakłady Dywanów w Kowarach także stanowią ciekawe obiekty tego rodzaju wypraw. Na skutek przebiegu najnowszej historii w regionie nie ma silniej zaznaczonych odrębności kulturowych ani znaczących skansenów (obiekt w Kudowie-Pstrążnej jest niewielki). Przez Województwo przebiegają ważne szlaki kulturowe, w tym Droga Świętego Jakuba, Szlak Cysterski i Szlak Romański (o znaczeniu międzynarodowym) Szlak Zamków Piastowskich (znaczenie krajowe, niestety wirtualny poziom organizacji), a także szlak Via Sacra, łączący cenne obiekty sakralne Czech, Polski i Niemiec. Dolny Śląsk posiada dwa parki narodowe: Karkonoski i Gór Stołowych oraz ciekawą i udostępnioną do zwiedzania Jaskinię Niedźwiedzią koło Kletna, także Wrocław ze swoim ogrodem

zoologicznym, botanicznym i Parkiem Szczytnickim oraz arboretum w Wojsławicach mogą być znaczącymi celami turystyki kulturowo-przyrodniczej. Teren regionu jest ważną destynacją turystyki etnicznej Niemców. We Wrocławiu koncentruje się duża liczba eventów kultury wysokiej (w tym festiwal Wratislavia Cantans, festiwal filmowy Era Nowe Horyzonty oraz Festiwal Moniuszkowski w Kudowie-Zdroju), w regionie brak natomiast masowych wielodniowych eventów kultury popularnej. Województwo posiada międzynarodowy port lotniczy (Wrocław-Strachowice) a także połączenie autostradowe (A-4 Berlin/Drezno – Wrocław – Kraków - Przemyśl). Pozostałe drogi krajowe nie posiadają aktualnie standardu dróg ekspresowych, natomiast realizowana jest budowa takiego połączenia w kierunku Poznania i Bydgoszczy (S-5) oraz Zielonej Góry, Gorzowa i Szczecina (S-3). Baza hotelowa we Wrocławiu jest pełna, natomiast w pozostałych ważnych miejscowościach częściowo rozwinięta (brak hoteli klasy najwyższej i/lub najniższej). Ocena: Region ma bardzo duży potencjał turystyczno-kulturowy, w szczególności w odniesieniu do turystyki dziedzictwa kulturowego, miejskiej, muzealnej, kulturowo-religijnej, tematycznej, obiektów militarnych oraz przemysłowych i technicznych, w mniejszym stopniu etnicznej i kulturowo-przyrodniczej. Liczba noclegów udzielonych turystom w zakładach rejestrowanych w roku 2014 wyniosła 6,34 mln, (4. miejsce w Polsce), w tym 1,13 mln dotyczyło turystów z zagranicy (3 miejsce). Miejscem największej koncentracji ruchu turystycznego jest Wrocław, (1, 55 mln noclegów, w tym 547 udzielonych cudzoziemcom), ponadto wielu turystów odwiedza powiat jeleniogórski (1,49 mln noclegów, 78 tys. dla cudzoziemców) oraz powiat kłodzki 1,3 mln, 86 tys. dla cudzoziemców), przy czym w ich przypadkach duży odsetek stanowią uczestnicy sudeckiej turystyki rekreacyjnej.

3.3.7. Województwo Zachodniopomorskie

W regionie brak obiektów Światowego Dziedzictwa Kultury, natomiast zespół katedralny w Kamieniu Pomorskim, zespół dawnego opactwa w Kołbaczu oraz bazylika i fortyfikacje miejskie Stargardu Szczecińskiego znajdują się na liście Pomników Historii. Nie ma tu miejscowości będących głównymi destynacjami turystyki miejskiej, natomiast Szczecin i Koło-brzeg zaliczają się do jej celów drugorzędnych. Spośród mniej ważnych destynacji miejskich na terenie

województwa leżą Darłowo i Stargard Szczeciński. W regionie nie ma poza wymienionymi miastami rezydencji zaliczanych do najcenniejszych ani innych dostępnych do zwiedzania znaczących zamków i pałaców. Na terenie województwa nie jest położone żadne ważne sanktuarium religijne, jest tu natomiast historyczna katedra (w Kamieniu Pomorskim). Wśród cennych kościołów poza wymienionymi miastami należy wymienić te w Chojnej, Chwarszczanach i Wolinie. Kilka ważnych placówek muzealnych znajduje się w Szczecinie (w tym Muzeum Narodowe i Muzeum Zamku Książąt Pomorskich), ponadto znaczące jest Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu. Brak silnie rozwiniętych ośrodków kultury regionalnej. Do najważniejszych celów turystyki obiektów militarnych zaliczają się twierdze w Świnoujściu i w Kołobrzegu oraz wojskowe miasto Borne-Sulinowo, spośród drugorzędnych znajduje się tu linia obronna Wału Pomorskiego, ponadto dwa upamiętnione pola bitewne w Cedyni (972) i Siekierkach (1945). Prócz (drugorzędnego) Muzeum Kolei Wąskotorowych w Gryficach brak w regionie znaczących pomników techniki oraz muzeów o charakterze technicznym. Ważne szlaki turystyczne przebiegające przez teren regionu to Szlak Hanzeatycki, Szlak Gotyku Ceglanego i Szlak Cysterski, ponadto liczne obiekty zaliczają się do zabytków Szlaku Romańskiego. Na terenie Województwa znajduje się Woliński Park Narodowy, częściowo Drawieński Park Narodowy oraz ogród botaniczny w Szczecinie. Region jest celem turystyki etnicznej Niemców. Brak ważnych eventów kultury wysokiej, natomiast najbardziej znanym eventem kultury masowej są Dni Morza (Szczecin, Kołobrzeg, Świnoujście), festiwal studencki FAMA w Świnoujściu oraz Festiwal Wikingów w Wolinie, zloty pojazdów wojskowych w Bornem-Sulinowie i Darłowie oraz kołobrzeskie Pikniki Wojskowe. Region posiada Port Lotniczy w Goleniowie, jednakże liczba lotów zagranicznych jest ograniczona (Niemcy, Wlk. Brytania, Irlandia, Norwegia). Istnieje połączenie autostradowe z Berlinem (A-6), inne drogi główne nie posiadają klasy dróg szybkiego ruchu, planowana jest rozbudowa do tej klasy drogi ze Szczecina w kierunku Gorzowa Wlkp. W regionie brak hoteli najwyższej klasy, natomiast w pozostałych klasach oferta we wszystkich ważniejszych miastach jest wystarczająca. Problemem jest niewielka szansa rezerwacji krótkotrwałego pobytu w hotelach miejscowości nadmorskich podczas sezonu turystycznego. Ocena: Potencjał turystyczno-kulturowy regionu jest ograniczony, największe szanse istnieją na rozwinięcie turystyki obiektów militarnych oraz tematyczne, dominuje sezonowa turystyka rekreacyjna. Liczba noclegów udzielonych w zakładach rejestrowanych turystom wyniosła w roku 2014 aż 11,92 mln (1. miejsce w kraju), w tym pochodzącym z zagranicy: 2,83 mln (2. miejsce). Obszarem największej koncentracji ruchu turystycznego w tym regionie jest powiat kołobrzeski (4,24 mln

noclegów z czego aż 125 mln udzielonych turystom zagranicznym), potem miasto Świnoujście (1,45 noclegów, 688 tys. udzielonych cudzoziemcom), powiat kamieński (1,42 mln z czego tylko 290 tys. cudzoziemcom), gryficki (1,17 mln; 148 tys. - cudzoziemcom), sławieński (1,07 mln, 70 tys. – cudzoziemcom) i koszaliński (1,02 mln, 90 tys., cudzoziemcom), wreszcie miasto Szczecin (793 tys., z czego 240 tys., noclegów udzielono osobom z zagranicy). Poza stolicą regionu we wszystkich innych przypadkach chodzi o obszary nadmorskie, gdzie wśród gości dominują uczestnicy turystyki rekreacyjnej.

3.3.8. Województwo Kujawsko-Pomorskie

W regionie znajduje się jeden obiekt UNESCO: gotycka Starówka Torunia oraz dwa Pomniki Historii: Rezerwat Archeologiczny w Biskupinie i Stare Miasto w Chełmnie. Toruń jest też jednym z najważniejszych celów turystyki miejskiej w skali kraju, Chełmno należy do destynacji drugorzędnych, zaś do grupy pozostałych celów tego typu turystyki zaliczają się Włocławek i Grudziądz. Brak rezydencji o pierwszorzędym znaczeniu, natomiast zamek w Golubiu-Dobrzyniu i pałac

w Lubostroniu zaliczają się do drugorzędnych obiektów w tej kategorii. Region nie posiada znaczących sanktuariów religijnych, natomiast katedry w Chełmży i Włocławku należą do historycznych kościołów biskupich. Do pozostałych cennych zabytków sakralnych poza wymienionymi miastami należy zaliczyć zespoły klasztorne w Mogilnie i Strzelnie, bazylikę św. Wincentego i katedrę w Bydgoszczy, romańskie kościoły w Inowrocławiu i Kruszwicy oraz kościoły w Brześciu Kujawskim, Koronowie i Brodnicy. Największym skupiskiem ważnych placówek muzealnych jest Toruń (m.in. Muzeum Okręgowe z licznymi filiami, w tym Ratusz, Dom Kopernika i Muzeum Etnograficzne), cenne Muzeum Etnograficzne posiada także Włocławek. Twierdza Toruńska należy do najważniejszych obiektów turystyki militarnej, twierdza w Grudziądzu z powodu jej praktycznej niedostępności – do drugorzędnych. Tężnie w Ciechocinku i Muzeum Kolei Wąskotorowej w Wenecji zaliczają się do najważniejszych polskich obiektów techniki, interesujące w tej dziedzinie jest także Planetarium w Toruniu. W województwie istnieje region o silniejszej tożsamości kulturowej: Pałuki z własnym Muzeum Ziemi Pałuckiej w Żninie. Przez region przebiega szereg ważnych szlaków kulturowych, w tym Romański, Cysterski, Gotyku Ceglanego i Hanzeatycki (o znaczeniu

międzynarodowym) oraz Piastowski, Kopernika i Grunwaldzki o znaczeniu krajowym, a także Bursztynowy Szlak Greenways. Na dziś dzień żaden z tych systemów nie jest zorganizowany na poziomie materialnym. W regionie nie ma parków narodowych, Ogród Fauny Polskiej i Ogród Botaniczny w Bydgoszczy funkcjonują w ramach Leśnego Parku Kultury i Wypoczynku. Wraz z Ogrodem Zoobotanicznym w Toruniu obiekty te nie są w stanie samodzielnie wytworzyć popytu na turystykę kulturowo-przyrodniczą. W regionie nie istnieje znaczny ruch przyjazdowy w ramach turystyki etnicznej. Brak tu także pierwszorzędnych eventów kultury wysokiej, natomiast festiwale teatralne „Probaltica” i „Kontakt” w Toruniu oraz Konkurs Pianistyczny im. I. Paderewskiego i Festiwal Operowy w Bydgoszczy należą do mniej znanych, lecz cenionych imprez. Najbardziej znaną imprezą kultury popularnej jest Festyn Archeologiczny w Biskupinie. W województwie istnieje Port Lotniczy (Bydgoszcz) z ograniczoną ofertą lotów zagranicznych (Wlk. Brytania, Niemcy, Dania, Irlandia). Przez region przebiega połączenie autostradowe między Gdańskiem i Łodzią (A-1), aktualnie żadna z przebiegających tędy dróg krajowych nie jest drogą ekspresową – taka budowa jest realizowana na kierunku Bydgoszcz-Poznań (S-5). Baza hotelowa jest relatywnie słabo rozwinięta: brak hoteli klasy najwyższej i za mało jest obiektów klasy ekonomicznej (najniższej kategorii hotelowej); poza Toruniem, Bydgoszczą i Włocławkiem funkcjonuje niewiele nowoczesnych obiektów. Ocena: Region posiada stosunkowo duży potencjał turystyczno-kulturowy, szczególnie w odniesieniu do turystyki dziedzictwa kulturowego i turystyki miejskiej, natomiast mniejszy, ale zauważalny w odniesieniu do turystyki obiektów przemysłowych i technicznych. Region odwiedziło w roku 2014 3,29 osób korzystających z pojedynczych noclegów rejestrowanych (7. miejsce w kraju), z czego z zagranicy pochodziło tylko 190 tys. świadczeniobiorców (co daje 12. miejsce). Największa koncentracja turystów została stwierdzona w powiecie aleksandrowskim (z Ciechocinkiem) – gdzie udzielono 1,29 mln noclegów, z czego tylko 12,5 tys. cudzoziemcom, oraz powiecie inowrocławskim – 563 tys. noclegów, tylko 3,7 tys. wykorzystanych przez cudzoziemców. W obu przypadkach większość stanowili kuracjusze. Natomiast najwięcej turystów kulturowych przyciągnął w regionie na pewno Toruń – spośród udzielonych tam 407 tys. noclegów pokaźny odsetek musiał tam przyspać na uczestników turystyki dziedzictwa i turystyki miejskiej, na co wskazuje choćby wysoki udział nocujących cudzoziemców, których było tam blisko 90 tysięcy.

3.3.9. Województwo Lubelskie

W regionie znajduje się jeden obiekt Światowego Dziedzictwa Kulturowego: Stare Miasto w Zamościu. Ponadto położone tu są trzy Pomniki Historii: zespół pałacowo-parkowy w Kozłówce, Kazimierz Dolny nad Wisłą i historyczny zespół miejski w Lublinie. Lublin należy ponadto do najważniejszych destynacji turystyki miejskiej, Zamość do drugorzędnych, zaś spośród pozostałych na terenie regionu położone są Chełm i Włodawa.

Prócz Kozłówki do cennych rezydencji należy zespół pałacowy w Puławach oraz pałac w Lubartowie. W regionie nie ma wielkich sanktuariów, natomiast Kodeń (katolickie) i Jabłeczna (prawosławne) zaliczają się do drugorzędnych obiektów z tej grupy. Brak historycznych siedzib biskupich, zaś poza licznymi zabytkami sakralnymi wymienionych miast (zwłaszcza Lublina) cenny jest poddominikański zespół sakralny w Krasnobrodzie, kościół w Janowcu, cerkiew w Hrebennem, synagoga w Łęcznej oraz kościół, cerkiew i synagoga w Szczebrzeszynie. Muzea Lublina (w tym Lubelskie z oddziałami, Wsi Lubelskiej, na Majdanku) czynią to miasto ważnym ośrodkiem turystyki muzealnej, poza nimi do cennych zalicza się Muzeum Nadwiślańskie w Kazimierzu Dolnym. Do drugorzędnych obiektów turystyki militarnej należą fragmenty twierdz w Zamościu i Dęblinie. Sobibór, Majdanek i Bełżec są z kolei ważnymi miejscami martyrologii, szczególnie polskich Żydów. Poza Chełmskimi Podziemiami Kredowymi i Muzeum Kowalstwa w Wojciechowie w regionie brak ważniejszych pomników techniki. Przez region nie przebiegają żadne popularne szlaki turystyczno-kulturowe. Na terenie województwa położone są dwa parki narodowe: Roztoczański i Poleski, Lublin dysponuje także ogrodem botanicznym, zaś Nałęczów przestronnym i kultywowanym parkiem zdrojowym. Województwo jest celem żydowskiej turystyki etnicznej, w której uczestniczą krewni byłych mieszkańców regionu oraz zwiedzający miejsca masowej zagłady polskich i ukraińskich Żydów. Poza mniej znanymi lubelskim festiwalem teatralnym „Konfrontacje Teatralne”, Zamojskim Latem Teatralnym i Kazimierskim Festiwalem Kapel Ludowych brak w regionie ważnych eventów kultury wysokiej i masowej. Region posiada port lotniczy w Lublinie. Brak połączeń autostradowych, aktualnie realizowana jest budowa drogi ekspresowej w kierunku Warszawy. W regionie nie ma hoteli najwyższej klasy. Relatywnie niewielki jest też stopień rozwinięcia bazy noclegowej, która poza Lublinem i Zamościem jest mocno ograniczona. Ocena: Region posiada średni potencjał turystyczno-kulturowy, szanse

na rozwój ma tu przede wszystkim turystyka miejska i etniczna, natomiast mniejsze dziedzictwa kulturowego i kulturowo-przyrodnicza. Liczba noclegów wykorzystanych przez turystów w zakładach rejestrowanych wyniosła w roku 2014 1,64 mln (12. miejsce w Polsce), w tym tylko 167 tys. noclegów udzielono cudzoziemcom (co daje 14. miejsce). Obszarem największej koncentracji ruchu turystów w regionie był powiat puławski 608 tys. udzielonych noclegów, w tym zaledwie 11 tys. – cudzoziemcom. Biorąc jednak pod uwagę bardzo duży odsetek kuracjuszy odwiedzających położony w tym powiecie Nałęczów, najsilniejszym ośrodkiem turystyki kulturowej jest zapewne Lublin (326 tys. noclegów, w tym aż 83 tys. udzielone cudzoziemcom).

3.3.10. Województwo Podkarpackie

Na terenie regionu znajdują się dwa (kolektywne) obiekty wpisane na listę UNESCO. Pierwszy z nich to Kościoły Drewniane Małopolski i Podkarpacia. Z grupy sześciu tych kościołów świątynie w Haczowie i Bliznem znajdują się na Podkarpaciu. Kolejna grupa zabytków sakralnych na liście UNESCO to drewniane cerkwie – z ośmiu znajdujących się w Polsce cztery: w Radrużu, Chotyńcu, Smolniku i Nurzańcu leżą na terenie tego województwa. Dwa obiekty: zespół klasztorny

w Leżajsku i zespół pałacowo-parkowy w Łańcucie są Pomnikami Historii. Przemyśl należy do najważniejszych celów turystyki miejskiej w kraju, z kolei Rzeszów, Sanok i Krosno stanowią jej drugorzędne destynacje, zaś Przeworsk i Jarosław mogą być zaliczone do pozostałych miast z zespołem cennych zabytków. Rezydencje w Krasiczynie i Baranowie Sandomierskim należy zaliczyć do najcenniejszych obiektów tej grupy w Polsce, zamek w Rzeszowie należy do drugorzędnych. Na terenie województwa znajduje się ważne sanktuarium w Kalwarii Pałacowskiej, kościół katedralny w Przemyślu należy do historycznych świątyń biskupich, ponadto poza wskazanymi ośrodkami miejskimi (zwłaszcza Przemyślem) cenny zespół sakralny znajduje się w Dukli, inne zabytkowe świątynie posiada Biecz, Mielec oraz Posada Rybotycka (cerkiew obronna), zaś zabytkowe synagogi są dostępne do zwiedzania w Łańcucie i Lesku. Muzea Przemyśla (w tym Narodowe Ziemi Przemyskiej i Historii Miasta) oraz Sanoka (zamek, skansen) czynią z tych miast ciekawe cele turystyki muzealnej. Twierdza Przemyśl należy do najważniejszych obiektów turystyki militarnej w Polsce, ciekawym celem dla

turystów obiektów militarnych może być przełęcz Dukielska z muzeum i miejscami krwawych bitew (1915, 1944), natomiast Skansen Górnictwa Naftowego w Bóbrce jest światowej klasy pomnikiem techniki. Podkarpacie posiada regiony z silnie zaznaczonymi odrębnościami kulturowymi, w szczególności obszary dawniej zamieszkałe przez Łemków i Bojków (język, wyznanie, obyczaje, muzyka – w części kultura tych grup się odradza) z wielkim skansenem w Sanoku, oraz w nieco mniejszym stopniu okolice Rzeszowa i Kolbuszowej (Lasowiaczy) z własnym skansenem w tej miejscowości. Przez region przebiega polska odnoga Szlaku Naftowego, kończącego się na Ukrainie, w Przemyśle znajdują się relikty obiektów romańskich, co pozwala zaliczyć miasto do Szlaku Romańskiego w Polsce. Dwa Parki Narodowe: Bieszczadzki i Magurski oraz arboretum w Bolestraszczykach stanowią potencjalne obiekty turystyki kulturowo-przyrodniczej. Region jest ważnym celem turystyki etnicznej Żydów oraz Polonii zagranicznej. W województwie brak wielkich eventów kultury wysokiej i popularnej poza folkowym festiwalem w Sanoku. Baza noclegowa województwa jest słabo rozwinięta: brakuje hoteli najwyższej kategorii, istnieją tylko trzy w klasie ekonomicznej (1*), natomiast bardzo wiele obiektów nie posiada kategoryzacji. Poza Rzeszowem i Przemyślem w sezonie trudno o miejsca hotelowe dla większej grupy turystów. W regionie funkcjonuje Port Lotniczy (Rzeszów-Jasionka) z ograniczoną ofertą połączeń (USA, Wlk. Brytania, Niemcy), natomiast nie posiada on połączenia autostradowego ani tras szybkiego ruchu; planowane jest zbudowanie odcinka autostrady A-4 z Krakowa do granicy ukraińskiej. Ocena: Podkarpacie posiada dość wysoki potencjał turystyczno-kulturowy, szczególnie w zakresie turystyki dziedzictwa kulturowego, regionalnej, miejskiej, w mniejszym stopniu kulturowo-przyrodniczej, etnicznej, obiektów technicznych i militarnej. Liczba turystów korzystających w regionie z pojedynczych rejestrowanych usług noclegowych wyniosła w roku 2014 2,49 mln (10. miejsce w kraju), z czego jednak tylko 174 tys. klientów pochodziło z zagranicy (12. miejsce). W regionie największa koncentracja ruchu turystów przypada na powiat leski (618 tys. noclegów, tylko 12.5 tys., udzielonych cudzoziemcom), z czego na pewno dużą część stanowią uczestnicy turystyki rekreacyjnej w Bieszczadach, choć wielu z nich styka się tam z dziedzictwem kulturowym w postaci np. obiektów UNESCO i z atrakcjami przyrodniczo- kulturowymi w Bieszczadzkim Parku Narodowym. Niewiele mniej niż pół miliona, bo 495 tys. noclegów udzielono też w powiecie krośnieńskim.

3.3.11. Województwo Warmińsko-Mazurskie

Na terenie regionu brak obiektów Światowego Dziedzictwa Kulturowego. Natomiast Wzgórze Katedralne we Fromborku, Kanał Elbląski i Pole Grunwaldzkie są Pomnikami Historii. Region nie posiada pierwszorzędnych destynacji turystyki miejskiej, do drugorzędnych należą Elbląg i Olsztyn, do pozostałych natomiast - Lidzbark Warmiński i Orneta. W Lidzbarku znajduje się także Zamek Biskupi – jedyna rezydencja,

którą można zaliczyć do pierwszorzędnych obiektów tej klasy w Polsce, natomiast pałac w Sztynorcie i zamek w Reszlu należą do drugiej kategorii (cenny zamek w Rynie z uwagi na pełnioną funkcję hotelu i związane z tym ograniczenia w dostępie nie powinien być tu brany pod uwagę). Na terenie województwa położone jest jedno ważne (Święta Lipka) i jedno drugorzędne (Gietrzwałd) sanktuarium pielgrzymkowe. Ponadto katedra we Fromborku jest historyczną siedzibą biskupią. Z uwagi na późne przyjęcie chrześcijaństwa a także protestancką historię regionu brak innych cennych zabytkowych zespołów sakralnych, natomiast do znaczących świątyń poza opisanymi miejscowościami zaliczają się kościoły w Dobrym Mieście, Braniewie, Nowym Mieście Lubawskim, Tolkmicku, Barczewie oraz obronny kościół w Kętrzynie. Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie (z filią w Lidzbarku Warmińskim), Muzeum Kopernika we Fromborku, skansen w Olsztynku, muzeum na polach Grunwaldu oraz oba muzea Elbląga to najznacześniejsze obiekty tego typu w województwie – nie można zatem mówić o ich większej koncentracji. Wilczy Szaniec Hitlera w Gierłozie z pozostałymi bunkrami w tej okolicy oraz Twierdza Boyen w Giżycku to dwa z najznacześniejszych obiektów turystyki militarnej w naszym kraju, pole bitwy pod Grunwaldem i warowne wzgórze we Fromborku oraz liczne obiekty Szlaku Zamków Gotyckich dopełniają listę znaczących celów tego typu turystyki. Wśród pomników techniki na pierwszym miejscu należy wymienić Kanał Ostródzko-Elbląski, należący do najwyższej klasy tych obiektów, most obrotowy w Giżycku i wiadukt w Stańczykach należą do mniej znaczących. W województwie brak silnych odrębności regionalnych, choć zachowały się nieliczne skupiska Warmiaków i Mazurów oraz ożywia się kulturalne życie Ukraińców w okolicach Kętrzyna. Przez region wiodą następujące szlaki kulturowe o znaczeniu międzynarodowym lub krajowym: Szlak Hanzeatycki, Szlak Gotyku Ceglanego, Szlak Kopernika, Szlak Grunwaldzki, Szlak Zamków Gotyckich. Brak w województwie parku narodowego

(choć od lat planuje się utworzenie Mazurskiego Parku Narodowego) nie jest przeszkodą, by ze względu na wielkie i liczne jeziora, dziewicze lasy oraz wybrzeże Zalewu Wiślanego uchodziło ono za teren turystyki przyrodniczej. Niemniej nie ma ona cech turystyki kulturowej, ponieważ z wyjątkiem Parku Dzikich Zwierząt w Kadzidłowie k. Mikołajek brak tu znaczących obiektów organizujących przyrodę i umożliwiających zorganizowaną edukację przyrodniczą. Region jest celem licznych wypraw etniczno-kulturowych ze strony pochodzących stąd Niemców i ich rodzin. Na terenie Warmii i Mazur brak znaczących eventów kultury wysokiej, natomiast Festiwal Rockowy w Węgorzewie, ostródzki festiwal muzyki reggae, Piknik Country w Mrągowie i Dni Grunwaldu to znane w skali kraju eventy kultury masowej. W regionie nie ma hoteli najwyższej klasy, natomiast hotele innych klas są mniej więcej równomiernie rozmieszczone w licznych ośrodkach miejskich. Aktualnie nie ma portu lotniczego na terenie województwa, choć istnieje plan wykorzystania do tego celu byłego wojskowego lotniska w Szymanach. Brak połączeń autostradowych z innymi regionami, żadna droga krajowa nie ma struktury drogi szybkiego ruchu. Ocena: Region posiada średni potencjał turystyczno-kulturowy. Dobre perspektywy rozwoju ma turystyka obiektów militarnych i tematyczna a także kulturowo-przyrodnicza i etniczna. W regionie udzielono w roku 2014 2,76 mln noclegów rejestrowanych (9. miejsce w kraju), z czego 422 tys. osobom pochodzącym z zagranicy (8. miejsce). Największy ruch turystów w skali regionu odnotowano w powiecie mrągowskim (628 tys. noclegów, z czego 177 tys. udzielonych cudzoziemcom) co ma związek z atrakcyjnością jezior mazurskich dla turystyki rekreacyjnej i aktywnej, natomiast stolica regionu (Olsztyn) odnotowała 320 tys. noclegów rejestrowanych, z czego na pewno pokaźny odsetek przypadł na uczestników turystyki miejskiej i eventowej.

3.3.12. Województwo Lubuskie

Na terenie regionu znajduje się jeden (transgraniczny – wspólny z Niemcami) obiekt z listy UNESCO: Park Mużakowski w Łęknicy-Bad Muskau. Z kolei kompleks poaugustiański w Żaganiu posiada status Pomnika Historii. W regionie nie ma miast z grupy pierwszorzędnych i drugorzędnych celów turystyki miejskiej, natomiast Gorzów Wlkp., Żagań, Ośno Lubuskie, Zielona Góra i Wschowa należą do pozostałych destynacji z tej grupy. Rezydencja w Żaganiu może być

zaliczona do (drugiej) grupy cennych obiektów tego rodzaju, natomiast pałac w Żarach – obiekt podobnej klasy, znajduje się w ruinie i jest niedostępny dla zwiedzających; z interesujących budowli obronnych najcenniejszy jest zamek joannitów w Łagowie Lubuskim. W regionie nie ma znaczących sanktuariów, istnieje jeden cenny zespół sakralny (Gościkowo-Paradyż) oraz kilka cennych kościołów poza już wymienionymi miejscowościami: w Rokitnie, Sulechowie, Świebodzinie. Ze znaczących placówek muzealnych na terenie województwa położone są Muzeum Lubuskie w Gorzowie Wlkp. oraz skansen w Ochli. Dwa obiekty militarne najwyższej klasy krajowej: Twierdę Kostrzyn i Międzyrzecki Rejon Umocniony uzupełnia na liście turystyki obiektów militarnych Lubuskie Muzeum Wojskowe w Drzonowie. Brak natomiast atrakcyjnych turystycznie obiektów przemysłu lub techniki. W województwie z przyczyn historycznych nie istnieją zauważalne odrębności regionalne. Przez region przebiega Szlak Cysterski, dwie niewielkie świątynie (w Starym Żaganiu i Iławie) zbudowane są w stylu romańskim i stanowią obiekty Szlaku Romańskiego. Na terenie województwa położony jest Park Narodowy Ujście Warty i częściowo Drawieński Park Narodowy. Ponadto okazję do spotkania z przyrodą oferuje ZOO-Safari w Świerkocinie k. Gorzowa. Region jest celem niemieckiej turystyki etnicznej. Poza Przeglądem Współczesnego Dramatu w Zielonej Górze brak ważniejszych eventów kultury wysokiej, z ważnych wydarzeń kultury popularnej najbardziej znane są Przystanek Woodstock w Kostrzynie n. O. i Winobranie w Zielonej Górze. Region nie posiada portu lotniczego przebiega tędy autostrada A-2 w relacji Berlin – Poznań- Warszawa), z Wrocławia do Berlina (A-4). Ośią turystyczną regionu staje się oddawana w kolejnych odcinkach droga ekspresowa S-3 ze Szczecina przez Gorzów i Zieloną Górę na Dolny Śląsk. W regionie brak hoteli najwyższej kategorii, pozostałe obiekty wyższych klas są skoncentrowane przede wszystkim w Gorzowie, Zielonej Górze i ich okolicach – istnieje za to wystarczająca oferta hoteli klasy ekonomicznej. Ocena: Region posiada niewielki potencjał turystyczno-kulturowy, ogniskujący się przede wszystkim na turystyce obiektów militarnych, w mniejszym stopniu - miejskiej i etnicznej. Liczba noclegów rejestrowanych udzielonych w regionie w roku 2014 wyniosła 1,20 mln (14. miejsce w kraju), z tego 249 tys. osobom pochodzącym z zagranicy (10. miejsce). Żadne z miast i mikroregionów tego województwa nie odnotowało więcej niż pół miliona noclegów, największa koncentracja turystów przypada natomiast na powiat świebodziński 223 tys. noclegów, z czego 66 tys., udzielonych cudzoziemcom), co należy wiązać zarówno z atrakcjami krajobrazowymi (liczne jeziora), jak i walorami turystyki religijnej (pomnik Chrystusa w Świebodzinie oraz opactwo w Paradyżu).

3.3.13. Województwo Podlaskie

Region posiada jeden obiekt Światowego Dziedzictwa Kulturowego z listy UNESCO: Białowiecki Park Narodowy. Natomiast na liście Pomników Historii znajduje się Kanał Augustowski oraz tatarskie meczety i mizary w Bohonikach i Kruszynianach. W województwie nie ma pierwszorzędnych i drugorzędnych destynacji turystyki miejskiej, do pozostałych można zaliczyć Białystok, Drohiczyn, Sejny i Tykocin. Brak pierwszorzędnych atrakcji turystycznych

z grupy rezydencji spowodowany jest ich użytkowaniem przez instytucje (jak np. w przypadku Białegostoku). Ważnym (prawosławnym) sanktuarium pielgrzymkowym jest Grabarka, drugorzędną rangę należy przyznać katolickiemu Kodniowi. Z ważniejszych zespołów sakralnych na terenie regionu poza wymienionymi miejscowościami znajdują się: dawny klasztor kamedułów w Wigrach oraz prawosławny zespół klasztorny w Supraślu i katolicki w Siemiatyczach, do ważniejszych świątyń należą zaś: meczet w Kruszynianach i cmentarz muzułmański w Bohonikach, katedra w Łomży i kościół w Leśnej Podlaskiej. Muzeum Okręgowe w Białymstoku z filiami m.in. w Tykocinie, Choroszczy i Supraślu, jest najważniejszą placówką muzealną w regionie. Twierdza Osowiec jest jedynym dużym obiektem militarnym na terenie województwa – jej ograniczenia w przyjmowaniu turystów są powodem zaliczenia jej do drugorzędnych obiektów tego typu. Poza Kanałem Augustowskim nie ma w regionie ważnych pomników techniki. Na Podlasiu istnieje szereg odrębnych grup etnicznych i narodowych, w tym Białorusini, Litwini, Tatarzy i Karaimi. Różnice kulturowe sięgają od religii (Tatarzy i Karaimi) lub wyznania (Białorusini), poprzez język (Litwini) do sposobu budowania i życia codziennego a także obrzędowości (Tatarzy, Białorusini), w każdym przypadku różnice obejmują także zwyczaje kulinarne. Skansen w Wasilkowie k. Białegostoku jest cennym muzeum budownictwa ludowego tych terenów. Przez teren regionu przebiega ważny regionalny szlak kulturowy: Szlak Tatarski. Wśród celów turystyki kulturowo-przyrodniczej tego regionu znajdują się aż cztery Parki Narodowe: Białowiecki z nowoczesnym muzeum Przyrodniczym, parkiem i zagrodami rzadkich zwierząt, w tym żubrów, Narwiański i Biebrzański z ostojami rzadkich ptaków oraz Wigierski PN. Region nie jest celem turystyki etnicznej w większej skali. Poza Dniami Muzyki Cerkiewnej w Hajnówce w regionie brak ważnych eventów

kultury wysokiej, natomiast Festiwal Kultury Celtyckiej w Dowspudzie i białoruska impreza muzyczna „Basowiszcz” w Gródku zaliczają się do znanych imprez w dziedzinie kultury popularnej. Na terenie województwa nie ma portu lotniczego, brak też połączeń autostradowych i dróg szybkiego ruchu, planuje się wybudowanie międzynarodowej drogi Via Baltica, łączącej Europę Zachodnią z krajami bałtyckimi i Finlandią, a także szybkiej drogi krajowej, wiodącej wzdłuż granicy wschodniej z północy na południe. Ocena: Region ma średni potencjał turystyczno-kulturowy, jednak pewne grupy jego atrakcji stanowią solidną bazę do dynamicznego rozwoju niektórych jej typów, przede wszystkim turystyki regionalnej, kulturowo-przyrodniczej, tematycznej i kulinarnej. Liczba noclegów w zakładach rejestrowanych udzielonych w regionie w roku 2014 to 1,05 mln. (15. miejsce w kraju), z tego w 214 tys. przypadkach korzystający pochodzili z zagranicy (11. miejsce). Żadne z miast i żaden z powiatów województwa nie przyciągnął więcej niż 5pół miliona nocujących turystów, natomiast największa koncentracja ruchu turystycznego przypada na miasto Białystok (329 tys. noclegów, w tym 130 tys. udzielonych cudzoziemcom).

3.3.14. Województwo Łódzkie

W regionie brak obiektów Światowego Dziedzictwa Kulturowego. Status Pomnika Historii posiada przemysłowy krajobraz miasta w Łodzi, klasztor cysterski w Sulejowie i katedra w Łowiczu. Żadne z miast regionu nie jest pierwszorzędą destynacją turystyki miejskiej, natomiast Łódź i Piotrków Trybunalski należą do drugorzędnych, zaś Łowicz do pozostałych celów z tej grupy. Wśród cennych rezydencji regionu dwie: Nieborów z Arkadią oraz Pałac Izraela

Poznańskiego w Łodzi mogą zostać zaliczone do najcenniejszych z tej grupy obiektów, Zamek Oporów do drugorzędnych, zaś dwory w Ożarowie (z Muzeum Wnętrz Dworskich) i w Tubądzinie (z Muzeum Walewskich) do pozostałych. Na terenie województwa nie ma żadnych ważnych sanktuariów ani historycznych siedzib biskupich. Z zabytkowych zespołów sakralnych poza wymienionymi miejscowościami znajduje się tu jeszcze oratorium filipińskie w Studziannej, a z cennych świątyń kościoły romańskie w Tumie pod Łęczycą, w Żarnowie i w Inowłodzu, w drewniany kościół w Strońsku, kościół farny w Opocznie, kościół Nawiedzenia NMP w Wieluniu. Łódź posiada kilka cennych muzeów,

w tym Muzeum Historyczne w Pałacu Poznańskiego, Muzeum Sztuki na Księżym Młynie oraz Muzeum Kinematografii, wystawy urządzone są także w Centrum Handlowym Manufaktura. Brak ważnych obiektów turystyki militarnej w tym regionie, natomiast Łódzkie Centralne Muzeum Włókiennictwa zalicza się do najważniejszych obiektów turystyki obiektów przemysłowych i technicznych. Pewną odrębnością kulturową wyróżniają się regiony łowicki i opoczyński, ogranicza się ona jednak do sfery obrzędowości i kultywowania regionalnego stroju. Niektóre miejscowości województwa posiadają obiekty romańskie należące do Szlaku Romańskiego, przez teren regionu przebiega także Szlak Cysterski. Województwo Łódzkie nie posiada parków narodowych, ewentualnymi celami turystyki kulturowo-przyrodniczej mogłyby być ogrody zoologiczny i botaniczny w Łodzi, park Arkadia pod Nieborowem i arboretum w Rogowie. Region jest w ograniczonym stopniu celem turystyki etnicznej Żydów. Dwie imprezy kultury wysokiej kształtują kulturowe oblicze Łodzi: Festiwal Czterech Kultur oraz konkurs filmowy Camerimage. Natomiast nie organizuje się na terenie województwa ważnych imprez kultury popularnej. Region posiada Port Lotniczy Łódź-Lublinek z ograniczoną ofertą połączeń zagranicznych (Irlandia, Wlk. Brytania, Włochy, Francja). Istnieje połączenie autostradowe do Poznania (A-2), będące w trakcie rozbudowy w kierunku Warszawy. Przez region przebiega także trasa szybkiego ruchu z Warszawy na Śląsk, inne drogi krajowe nie spełniają kryteriów tras szybkiego ruchu. Region nie posiada hoteli najwyższej klasy, zaś większość oferty hotelowej koncentruje się w Łodzi, co nakazuje stwierdzić wyraźne braki w tej dziedzinie. Ocena: region posiada niewielki potencjał turystyczno-kulturowy. Najlepsze perspektywy dobrego rozwoju posiada tu turystyka muzealna i – w mniejszym stopniu – eventowa. W roku 2014 liczba noclegów wykorzystanych przez turystów w zakładach rejestrowanych wyniosła 2,14 mln (11. miejsce w kraju), z tego turyści zagraniczni wykorzystali 329 tys. (9. miejsce). Najwięcej turystów w regionie przyciąga samo miasto Łódź (805 tys. nocujących, z czego 193 tys. cudzoziemców), żadne inne miasto ani powiat nie przekroczyły liczby 500 tysięcy.

3.3.15. Województwo Świętokrzyskie

Na terenie regionu brak obiektów Światowego Dziedzictwa Kulturowego. Natomiast pole bitwy raclawickiej z 1794 roku i prehistoryczna kopalnia krzemienia w Krzemionkach Opatowskich znajdują się na liście Pomników Historii. W Województwie brak głównych destynacji turystyki miejskiej, Kielce i Sandomierz są jej celami drugorzędnymi, zaś Szydłów i Opatów należą do grupy pozostałych. Wśród atrakcyjnych obiektów turystycznych jedna rezydencja należy do najcenniejszych – jest to Pałac Biskupi w Kielcach, zamek w Kurozwękach stanowi obiekt o drugorzędnym znaczeniu. W województwie znajduje się sanktuarium na Św. Krzyżu, należące do najstarszych i najbardziej popularnych polskich miejsc pielgrzymkowych. Brak w regionie historycznych kościołów biskupich, natomiast poza wymienionymi miejscowościami cysterskie zespoły sakralne w Jędrzejowie i Wąchocku należą do najcenniejszych w Polsce. Klasztor klarysek w Chęcinach, zespół poddominikański w Klimontowie, kolegiaty w Wiślicy i Bodzentynie oraz kościoły w Koprzywnicy i Zawichoście dopełniają listę ważniejszych obiektów sakralnych w regionie. W Kielcach ma siedzibę Muzeum Narodowe i Muzeum Zabawek, zaś dwa cenne obiekty Sandomierza z tej grupy to Muzeum Okręgowe i Muzeum Diecezjalne z bogatym zbiorem starodruków i dzieł sztuki. W regionie brak bardzo ważnych obiektów militarnych, ruiny zamku w Chęcinach i fortyfikacje miejskie Szydłowa mogą być najwyżej przystankami na trasie wyprawy o tej tematyce. Spośród pomników i zabytków techniki do pierwszorzędnych należy wspomniana już kopalnia krzemienia w Krzemionkach, zaś pośród drugorzędnych wymienić należy Muzeum Starożytnego Hutnictwa w Nowej Słupi, walcownie w Maleńcu i zabytkowy zakład wielkopiecowy w Starachowicach. Atrakcjami w tej grupie mogą być także: jędrzejowskie Muzeum im. Przypkowskich z kolekcją zegarów słonecznych, Muzeum Zagłębia Staropolskiego w Sielpi oraz podziemna trasa turystyczna w Opatowie. Na terenie województwa nie zaznaczają się silne odrębności regionalne, choć poza miastami z okazji różnych uroczystości chętnie nawiązuje się do dawnych strojów i obrzędów. Skansen w Tokarni pod Kielcami jest głównym muzeum etnograficznym regionu. Przez jego teren przechodzą dwa ważne szlaki kulturowe: Szlak Romański oraz Bursztynowy Szlak Greenways. Wśród ważnych obiektów turystyki kulturowo-przyrodniczej pierwsze miejsce zajmuje

Świętokrzyski Park Narodowy z unikalnymi gołoborzami oraz ciekawym muzeum, koło Kielc znajduje się także udostępniona do zwiedzania Jaskinia Raj, największa polska atrakcja z tej grupy obiektów. Region nie jest ważnym celem wypraw etnicznych. Brak tutaj także ważnych eventów kultury wysokiej, spośród wydarzeń kultury masowej najbardziej znane są Dymarki Świętokrzyskie w Nowej Słupi (festyn ludowy organizowany z okazji prezentacji prehistorycznych technik wytopu żelaza). W województwie brak hoteli najwyższej kategorii, pozostałe są mniej więcej równomiernie rozmieszczone. Brak portu lotniczego oraz połączeń autostradowych, natomiast do standardu drogi ekspresowej rozbudowywana jest droga krajowa nr 7 z Krakowa do Warszawy, przecinająca województwo z południa na północ. Ocena: Region posiada średni potencjał turystyczno-kulturowy, największe szanse na rozwój ma tutaj turystyka obiektów przemysłowych i technicznych oraz turystyka kulturowo-religijna, w mniejszym stopniu turystyka dziedzictwa kulturowego. Liczba noclegów w regionie udzielonych turystom w zakładach rejestrowanych w roku 2014 wyniosła 1,4 mln (13. miejsce), z tego tylko niecałe 62 tysiące przypadło na noclegi dla pochodzących z zagranicy (16. miejsce). W regionie ruch turystów koncentruje się głównie w powiecie buskim (647 tys. noclegów, z czego tylko niecałe 8 tys., udzielonych obcokrajowcom) a najsilniejszym turystyki kulturowej wydają się być Kielce (209 tys. noclegów).

3.3.16. Województwo Opolskie

Na terenie regionu brak obiektów Światowego Dziedzictwa Kulturowego, natomiast krajobraz kulturowy Góry Św. Anny, nyska fara św. Jakuba oraz ufortyfikowany zespół staromiejski Paczkowa są Pomnikami Historii. W województwie nie leży żaden z najważniejszych celów turystyki miejskiej, natomiast Brzeg stanowi jej cel drugorzędny, a Nysa, Opole i Paczków znajdują się w grupie pozostałych. Zamek w Brzegu należy do najcenniejszych polskich rezydencji, z pozostałych dostępnych turystom znacząca jest rezydencja w Kamieniu Śląskim (centrum konferencyjne). Góra Świętej Anny należy do najważniejszych polskich sanktuariów pielgrzymkowych. Na terenie regionu brak historycznego kościoła katedralnego, duże nagromadzenie zabytków sakralnych posiada Nysa (niegdyś przez długi czas siedziba biskupów wrocławskich), cenny jest pocysterski zespół klasztorny w Jemielnicy, znaczące zabytkowe świątynie poza wymienionymi

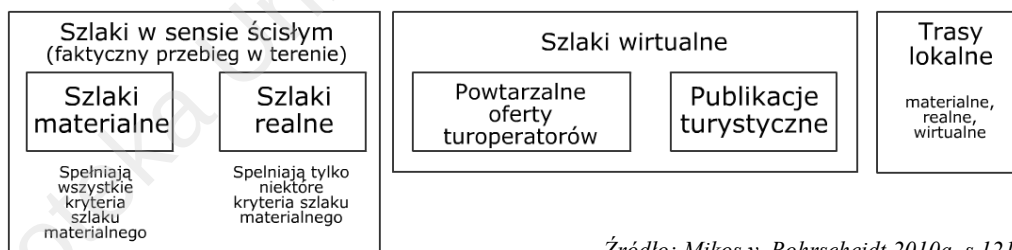
miejscościami znajdują się w Małujowicach (unikalne polichromie), Oleśnie i Otmuchowie. Wśród ważniejszych muzeów Opolszczyzny należy wspomnieć Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu oraz Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach. Na terenie regionu znajduje się ważny obiekt turystyki militarnej: pozostałości twierdzy w Nysie, zaś zachowane fortyfikacje miejskie Paczkowa oraz Pomnik Czynu Powstańczego w (miejscowości) Górze Św. Anny także mogą być atrakcją dla tej grupy turystów. Brak natomiast pierwszorzędnych zabytków techniki, zabytkowy żeliwny most wiszący w Ozimku może stanowić w najlepszym razie przystanek na trasie wycieczki tematycznej. Językowa i częściowo kulturowa odrębność cechuje niemieckich Ślązaków w wielu rejonach Opolszczyzny, szczególnie w powiecie krapkowickim, ale także w okolicach Głogówka, Prudnika i Olesna. Ślązacy Opolscy posiadają swój znaczący skansen w Opolu-Bierkowicach. Kilka obiektów sakralnych województwa należy do zabytków Szlaku Romańskiego, jeden do Cysterskiego, ponadto brak ważnych szlaków kulturowych o krajowym lub międzynarodowym znaczeniu. Na terenie regionu nie ma żadnego parku narodowego, w Opolu istnieje tylko niewielki ogród zoologiczny. Region stanowi ważną destynację niemieckiej turystyki etnicznej. Brak znaczących eventów kultury wysokiej, natomiast coroczny Festiwal Piosenki Polskiej w Opolu stanowi najważniejsze wydarzenie kultury masowej, ponadto co roku organizowane są Dni Twierdzy Nysa – znaczący event inscenizacji historycznej i turystyki żywej historii. W województwie brak hoteli obydwu najwyższych kategorii, pozostała baza hotelowa jest rozproszona mniej więcej równomiernie w ważniejszych ośrodkach. W regionie brak portu lotniczego, podejmowane są starania o przekształcenie lotniska w Kamieniu Śląskim w regularny lotniczy port pasażerski. Istnieje połączenie autostradowe A-4 z Wrocławiem (i Berlinem) oraz Katowicami i Krakowem, drogi krajowe nie spełniają kryteriów drogi szybkiego ruchu. Ocena: Opolszczyzna posiada niewielki potencjał turystyczno-kulturowy, który koncentruje się przede wszystkim w dziedzinie turystyki etnicznej (Niemców i Ślązaków), w mniejszym stopniu turystyki regionalnej, militarnej i eventów kultury masowej. W roku 2014 w województwie udzielono około 622 tys. noclegów w zakładach rejestrowanych (16. miejsce w kraju), z tego blisko 76 tys. - obcokrajowcom (15. miejsce). Żadne z miast ani mikroregionów nawet w przybliżeniu nie przyciągnęło liczby pół miliona turystów, natomiast największą koncentracją ruchu mierzoną skalą noclegów może się pochwalić powiat nyski (235 tys.).

3.4. Istniejące szlaki turystyki kulturowej w Polsce

Szlak turystyczny to w powszechnym rozumieniu „trasa naturalna lub specjalnie wytyczona, najczęściej oznakowana, służąca celom turystycznym”³⁴⁷. Niektórzy autorzy fachowych publikacji dla potrzeb edukacji turystycznej definiują szlak turystyczny nieco bardziej precyzyjnie jako „wytyczoną trasę w przestrzeni turystycznej dla potrzeb podróżujących (nie zawsze oznakowaną), prowadzącą do najbardziej atrakcyjnych miejsc (obiektów) z zachowaniem szeregu przepisów, w tym m.in. bezpieczeństwa i ochrony walorów” [Kruczek 2007, s. 277]. Ze względu na ich charakter i strukturę, a także przeważający sposób ich zwiedzania, nie eksponujący wyłącznie funkcji rekreacji fizycznej, ale także aktywność o charakterze poznawczym, w odniesieniu do szlaków turystycznych, w tym w szczególności szlaków kulturowych będziemy używać bardziej zwięzłego określenia **linearnego systemu penetracji turystycznej**³⁴⁸.

Wśród oznaczonych polskich szlaków turystycznych dominują ilościowo krótkie szlaki o mocno przeważających walorach krajobrazowych, zwłaszcza w turystyce górskiej i leśnej. Takie szlaki są tworzone przeważnie dla potrzeb turystów korzystających z wyjazdów rekreacyjnych³⁴⁹ i uwzględniają walory kulturowe o tyle tylko, o ile znajdują się one w dogodnym z punktu widzenia przebiegu szlaku położeniu i mogą stanowić dodatkową atrakcję dla turystów. Ponadto ogromna większość z nich przeznaczona jest dla turystyki pieszej, często w utrudnionych warunkach (góry, puszcza), przez co tracą one swoją potencjalną atrakcyjność dla dużej części uczestników wypraw kulturowych, nie zainteresowanych długą pieszą wędrówką w warunkach braku podstawowego komfortu lub nie mogących sobie ze względów zdrowotnych na taką pozwolić.

Ryc. 45 Klasyfikacja szlaków kulturowych pod względem organizacji

Źródło: Mikos v. Rohrscheidt 2010a, s. 121

³⁴⁷ Por. Hasło „szlak”, aspekt: „szlak turystyczny” w: Zgólkowa H. (red.), Słownik poprawnej polszczyzny, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań, tom 41 s. 365.

³⁴⁸ Szerzej na temat uzasadnienia tej definicji: [Styperek 2002, s. 26, Śniadek, Styperek 2007, s.87, Mikos v. Rohrscheidt 2010a, s. 86-87].

³⁴⁹ Por spis polskich szlaków pod adresem: <http://szlaki.pttk.pl> (dostęp z dnia 28 grudnia 2007), ponad dziewięćdziesiąt procent ujętych tam szlaków orientuje się głównie na walory krajobrazowe.

Turystyka kulturowa jest jednym z tych rodzajów aktywności turystycznej, w którym szlaki turystyczne odrywają istotną rolę, w szczególności jako środek tematyzacji dłuższych wypraw kulturowych, a co za tym idzie także swego rodzaju magnes, przyciągający konkretną grupę zainteresowanych proponowanym przez szlak tematem turystów. Są zatem bardzo istotnym źródłem inspiracji, ale i narzędziem marketingowym dla **podróży tematycznych**, oraz **podróży studyjnych**, lecz w zależności od swojego głównego tematu mogą także stanowić oś programową dla zorganizowanych podróży w turystyce dziedzictwa kulturowego, turystyce regionalnej, literackiej, obiektów militarnych, a nawet etnicznej czy kulinarnej³⁵⁰. Samodzielną wartość dla turystyki kulturowej posiadają głównie szlaki tematyczne. Można wśród nich wyróżnić m.in. a) rzeczywiste szlaki historyczne (w tym militarne, pielgrzymie i handlowe), a także b) szlaki tematycznie zorganizowane: historyczne i archeologiczne, biograficzne, literackie i filmowe, szlaki kultury architektonicznej i budowlanej, religijne, etnograficzne, szlaki techniki i przemysłu, artystyczne i dawnych rzemiosł i inne³⁵¹, odpowiadające swoją tematyką opisanym w rozdziale 1 zainteresowaniom i zaprezentowanym w rozdziale 2 poszczególnym formom turystyki kulturowej. W naszym opisie zajmiemy się głównie tymi właśnie typami szlaków, oznaczając je odtąd zbiorczo jako **szlaki turystyczno-kulturowe**³⁵² i opisując te spośród nich, które posiadają znaczenie międzynarodowe i przebiegające przez teren naszego kraju, polskie szlaki o znaczeniu ogólnokrajowym oraz podając kilka ciekawszych przykładów szlaków regionalnych.

3.4.1. Szlaki materialne, realne i wirtualne: kryteria podziału

Na początku opisu polskich szlaków turystyczno-kulturowych należy uczynić ważne rozróżnienie. Pośród szlaków turystycznych, także tych szeroko znanych, istnieje spora grupa takich, które istnieją wyłącznie jako opublikowana oferta tematyczna, jako taka posiadają swój opis, trasę a nawet graficzny znak (logo),

³⁵⁰ Szerzej na temat roli szlaków w różnych formach turystyki kulturowej: [Mikos v. Rohrscheidt 2009b; 2010a, s.102-105].

³⁵¹ Por. Mikos v. Rohrscheidt, 2010a, s. 90, a także Stasiak 2006, s. 13.

³⁵² Definicję „szlaku kulturowego” w ramach turystyki kulturowej podają Puczek i Ratz [2007, s. 133] Określa on go jako: „ładowy, wodny lub mieszany typu szlaku, oznaczony fizycznie i scharakteryzowany przez posiadanie własnej historycznej dynamiki i funkcjonalności, ukazujący rozwój ludzkości jako wielowymiarową i ciągłą wymianę dóbr, idei, wiedzy i wartości, w obrębie krajów i regionów jak również pomiędzy nimi, przez znaczne okresy czasu; powodującą wzajemne zapładnianie się kultur w przestrzeni i czasie, którego odbiciem jest materialne lub niematerialne dziedzictwo”. Wybrane przez nas spośród polskich szlaków turystycznych i określone dalej jako szlaki turystyczno-kulturowe trasy spełniają kryteria tej definicji.

nie są natomiast faktycznie oznaczane na miejscu (w miejscowościach wchodzących w skład szlaku albo przy zaliczanych do niego obiektach) za pomocą materialnych znaków lub tablic. Inne bywają oznaczone tylko w niektórych miejscach i w różny sposób. Jeszcze inne zostały niegdyś oznaczone, ale z powodu braku opieki oznaczenia te albo uległy częściowemu zniszczeniu, albo przestały być aktualne co do obiektów i nawet samego przebiegu szlaku. Jest także grupa szlaków oznaczonych jednolicie, jednak brak im oczekiwanej od szlaku organizacji na miejscu np. gwarancji dostępu zwiedzających do obiektów szlaku w wyznaczonych czasach. Z tego powodu konieczne jest obok dotychczas powszechnie w literaturze przyjmowanego podziału szlaków turystyczno-kulturowych ze względu na ich znaczenie³⁵³ (na międzynarodowe, krajowe i regionalne), oraz wspomnianego powyżej podziału ze względu na tematykę dla większej jasności i lepszej orientacji w materiale dokonać jasnego podziału pod kątem stopnia ich faktycznej organizacji i możliwości korzystania z nich³⁵⁴ na dwie grupy: **szlaki materialne, realne i wirtualne**³⁵⁵.

³⁵³ Puczko i Ratz [2007, s. 133] proponują czysto geograficzne kryterium terytorialnego zasięgu szlaku jako decydujące o jego zakwalifikowaniu jako szlak międzynarodowy, krajowy, regionalny lub lokalny. Z uwagi na wykraczające znacznie ponad region znaczenie kulturowe lub historyczne niektórych szlaków turystyczno-kulturowych, zasadniczo nie rozciągających się terytorialnie poza jeden region historyczny lub administracyjny (jak Szlak Piastowski lub Małopolski Szlak Architektury Drewnianej) postanowiliśmy w naszej czterostopniowej klasyfikacji użyć tych samych oznaczeń poszczególnych klas, jednak zamiast kryterium faktycznego terytorialnego „zasięgu” szlaku zastosować kryterium jego znaczenia z punktu widzenia turystyki kulturowej. Większość szlaków tu opisywanych będzie na tej podstawie kwalifikowana identycznie, jak na podstawie kryterium zasięgu, dadzą się jednak dostrzec znaczące wyjątki, do których zaliczymy m.in. oba wyżej wskazane szlaki.

³⁵⁴ Sensowność i potrzebę wprowadzenia i stosowania takiego podziału potwierdzają także postulaty wyartykułowane m.in. przez A. Stasiaka [2006, s. 11, 27, 28 i 34], który jako pierwszy użył w tym opracowaniu terminu „szlaku wirtualnego” [s.35] jako propozycji, nie mającej cech produktu turystycznego.

³⁵⁵ Z uwagi na daleko posuniętą dowolność w stosowaniu nazw „szlak turystyczny” i „szlak kulturowy” niektórzy badacze oraz organizacje turystyczne proponują dla jej używania wobec tras turystycznych bardziej ściśle kryteria. I tak A. Steinecke [2007, s. 34], podając za DTV (niemiecka federacja turystyczna) kryteria szlaku turystycznego, ustalone już w roku 1981, proponuje ich 10: jednoznaczna nazwa, trwałość (założenie bezterminowego funkcjonowania), dokładne określenie przebiegu szlaku, ścisły spis miejscowości zaliczanych do szlaku, regularną informację na miejscu, istnienie materiałów informacyjnych, oznaczenie za pomocą znaków na miejscu, własny symbol graficzny (logo), jasno określona kompetencja koordynacyjna oraz państwowe uznanie (bezpośrednie przez deklarację władz państwowych lub regionalnych albo pośrednie przez przydział środków publicznych). Z uwagi na fakt, że spełnienie części z tych kryteriów (jak nazwa czy materiał informacyjny) jest warunkiem zaistnienia każdej funkcjonującej trasy turystycznej, a nawet zwykłej oferty podróży na określonej trasie, wybraliśmy tylko te trzy z nich, które faktycznie stanowią najczęściej brakujące a istotne elementy (jednolite oznaczenie w terenie, własna literatura fachowa, koordynacja szlaku) oraz uzupełniliśmy listę o ważne naszym zdaniem (zwłaszcza w Polsce) kryterium rzeczywistej dostępności ważnych obiektów.

Do **materialnych** szlaków turystycznych zaliczymy tylko takie szlaki, które prócz posiadania nazwy, trwałości (nie jednorazowej oferty), określonego przebiegu, publicznie dostępnej informacji, własnego logo spełniają następujące kryteria:

1. Kryterium oznaczenia „in situ”: Posiadają jednolite oznaczenie obiektów szlaku na miejscu,

2. Kryterium dostępności: Gwarantują dostępność dla turystów w wyznaczonych czasach wszystkich lub prawie wszystkich miejsc i obiektów, w tym wszystkich istotnych dla tematu szlaku,

3. Kryterium uzasadnionej tematyzacji: Posiadają własną literaturę fachową, wyznaczającą i uzasadniającą temat szlaku i podstawę zaliczenia do niego poszczególnych miejsc i obiektów oraz aktualną (nie starszą niż 3 lata) informację na temat oferty szlaku i wreszcie

4. Kryterium koordynacji: Pozostają pod stałą opieką i są koordynowane albo przez wyraźnie wskazane władze regionalne czy lokalne, albo przez działające stowarzyszenia czy inne podmioty, powołane lub wskazane specjalnie dla tego celu i posiadające powszechnie dostępną możliwość kontaktu³⁵⁶.

Systemy nie spełniające jednego lub kilku spośród opisanych kryteriów, jednak oznaczone w terenie albo w systemach elektronicznej nawigacji choćby w sposób niepełny i funkcjonujące jako wspólna oferta wielu obiektów pod jednolitą marką, mogą zostać określone mianem **realnych szlaków turystyczno-kulturowych**³⁵⁷.

Inne istniejące oferty turystyczno-kulturowe w formie wypraw po szlakach tematycznych lub regionalnych, funkcjonujące jedynie w postaci publikacji typu przewodnikowego lub powtarzalnych ofert biur podróży, nie spełniające zatem nawet kryteriów szlaku realnego, proponujemy nazywać **wirtualnymi szlakami turystyczno-kulturowymi**³⁵⁸. Do grupy szlaków wirtualnych z sensie szerszym zaliczymy także aktualne, nie jednorazowe oferty wypraw turystyczno-kulturowych, przedstawiane przez touroperatorów w formie szlaku tematycznego, o ile posiadają:

- a) wyraźnie zaznaczony temat,
- b) zgodny z nim w istotnej części opis,
- c) podany przebieg trasy,
- d) aktualną ofertę wycieczek.

³⁵⁶ Podział szlaków Wymienione kryteria zostały szerzej opisane i uzasadnione w artykule

³⁵⁷ Szerzej na temat proponowanych kryteriów szlaku realnego [Mikos v. Rohrscheidt 2010a, s. 124].

³⁵⁸ Szerzej na temat różnorodnych typów szlaków wirtualnych z przykładami z terenu polskiej przestrzeni turystycznej [Mikos v. Rohrscheidt 2010a, s.116-118]

Także inne produkty turystyczne, posiadające formę oferty lub propozycji zwiedzania tematycznego oraz spełniające podane tu kryteria szlaku wirtualnego będziemy określali tą nazwą.

Z punktu widzenia faktycznie spełnianych funkcji w stosunku do całości zjawiska ruchu turystycznego, można także określić dodatkowo poszczególne wyodrębnione grupy systemów w sposób następujący:

- szlaki czysto *wirtualne* można określić także mianem „*systemów tematyzujących*”, spełniają one bowiem jedynie zadanie tematyzacji kulturowo-turystycznej obszaru (jeśli są to publikacje typu przewodnikowego) lub są niesamodzielnym elementem odrębnej oferty (na przykład komercyjnej propozycji touroperatora),
- szlaki *realne* mogą być nazywane także „*systemami sterującymi*”, posiadając bowiem niektóre cechy produktu turystycznego kierują one fizycznie potokiem turystów na danym obszarze, lub przynajmniej wyznaczają w terenie trasy dla potencjalnej penetracji turystycznej regionu,
- szlaki *materialne* to „*systemy komercjalizujące*” turystykę w zakresie konkretnego tematu i obszaru, stanowiąc bowiem rzeczywiste i dojrzałe produkty tworzą i dystrybuują proste i złożone usługi turystyczne lub przynajmniej pośredniczą w ich sprzedaży.

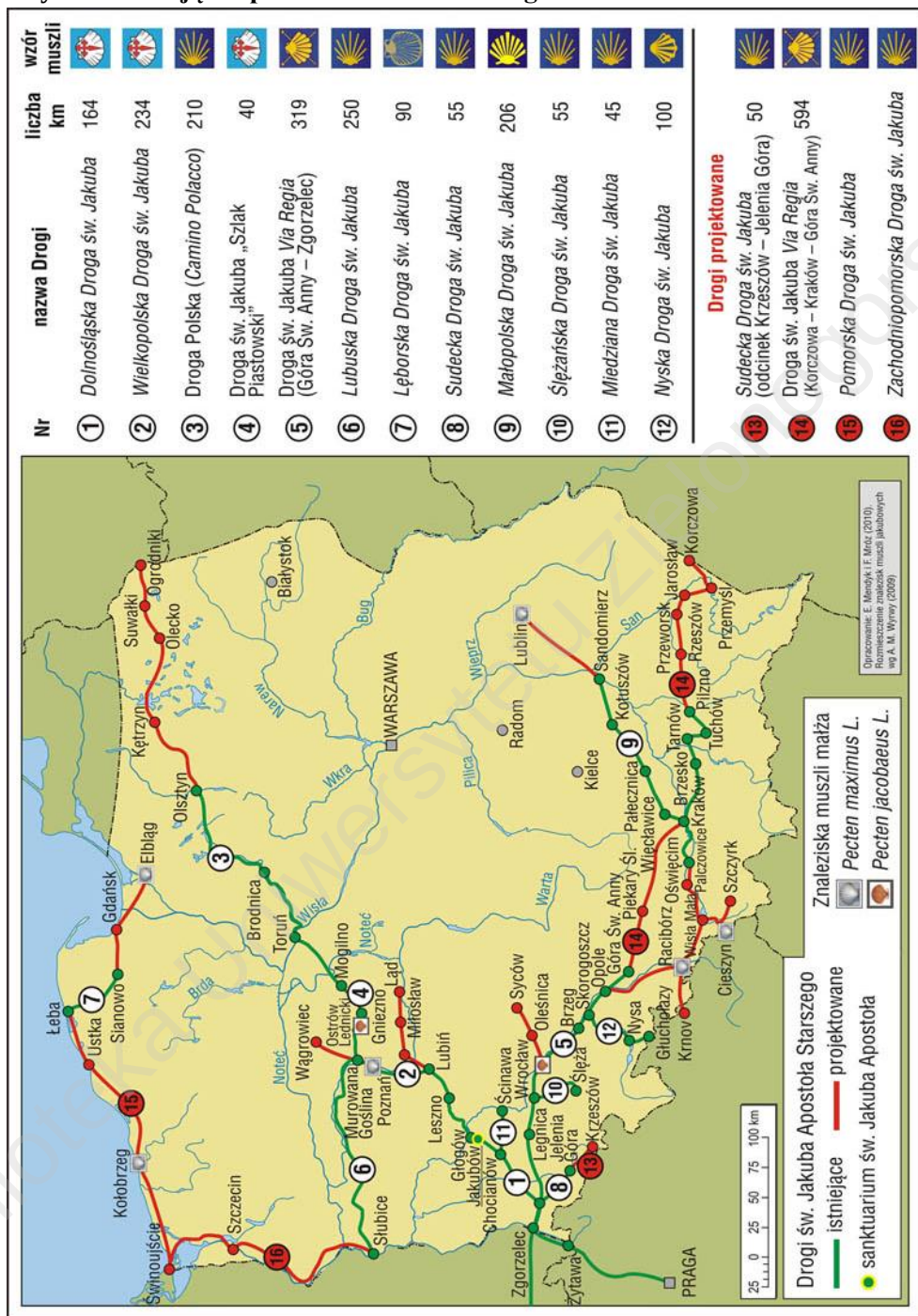
Korzyści z istnienia takiego podziału szlaków kulturowych zostały wyartykułowane i szerzej uzasadnione w poświęconych im opracowaniach [Mikos v. Rohrscheidt 2008b, s.26-27; 2010a, s. 125-129]

3.4.2. Materialne i realne szlaki turystyczno-kulturowe w Polsce

Szlaki o znaczeniu międzynarodowym: Spośród najbardziej znanych europejskich szlaków kulturowych, przebiegających przez teren Polski wypada wymienić najpierw te istniejące od dawna, które zdobyły sobie trwałe miejsce w ofercie turystyki.

Wśród nich jest europejska w swej skali **Droga św. Jakuba** (El Camino de Santiago), średniowieczny szlak pielgrzymkowy wiodący z różnych krajów do czczonego powszechnie grobu św. Jakuba w hiszpańskiej Compostelli. Droga św. Jakuba ma swoje polskie odnogi, z których do szlaków realnych można zaliczyć drogę **dolnośląską** (wiodącą z Jakubowa przez Grodowiec, Polkowice, Chocianów, Bolesławiec, Nowogrodzic i Lubań do Zgorzelca) oraz **wielkopolską** (prowadzącą od Gniezna przez Lednicę, Murowana Goślinę, Poznań, Żabno, Lubiń,

Ryc. 46 Istniejące i planowane odcinki Drogi św. Jakuba w Polsce

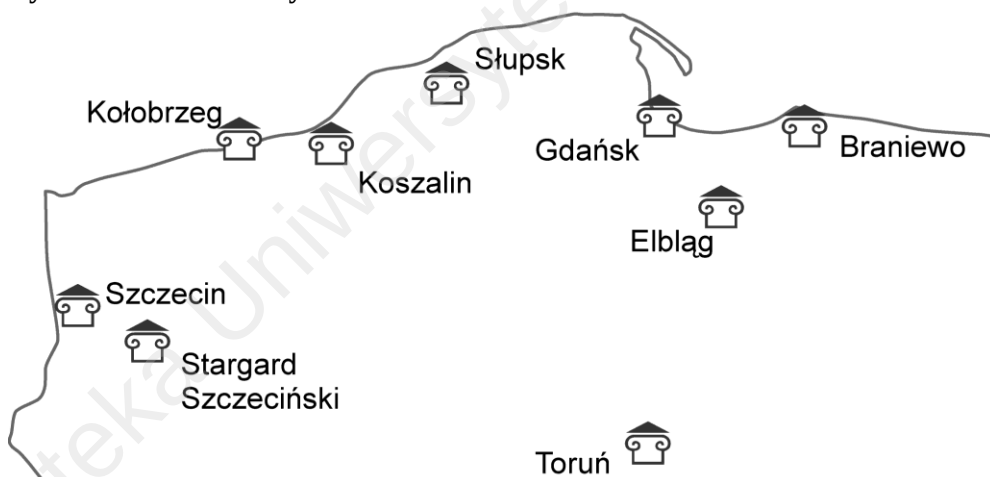

Źródło: www.camino.net.pl (E. Mendyk i F. Mróz, 2010)

Święciechową, Leszno, Wschowę, Głogów do Jakubowa i wraz z droga dolnośląską dalej do Zgorzelca. Dalej, już na terenie Niemiec trasa skręca na południe w stronę Zittau i jako tzw. Droga Żytawska przez Cesky Dub i Stara Boleslav prowadzi w kierunku Pragi, a następnie przez Niemcy oraz ziemie francuskie i Pireneje wiedzie do północnej Hiszpanii. W ostatnich latach w Polsce bardzo dynamicznie prowadzone są prace nad odtworzeniem kolejnych krajowych odcinków tego szlaku, w szczególności tzw. Camino Polaco (Drogi Polskiej) i Camino Del Norte (Drogi Północnej) a także Drogi Małopolskiej. Natomiast Drogi: Pomorska, Zachodniopomorska i wiodąca na wschód poza granice kraju Via Regia znajdują się w stadium badań historycznych i wstępnego planowania³⁵⁹, wskutek czego należy je aktualnie klasyfikować jako szlaki wirtualne. Rycina 46 obrazuje sieć polskich odcinków Drogi (stan na wiosnę 2010).

Drugim takim szlakiem, proponowanym przez Radę Programową Europejskich Szlaków Kulturowych jest **Szlak Hanzeatycki**³⁶⁰, wiodący przez środkowo- i wschodnioeuropejskie miasta, głównie portowe, należące dawniej do tego potężnego związku handlowego i politycznego, wśród nich m.in. polski Szczecin, Stargard, Kołobrzeg, Koszalin, Słupsk, Gdańsk, Elbląg, Braniewo, Toruń. W ramach tego szlaku powstaje także hanzeatycki trakt rowerowy.

Ryc. 47 Szlak Hanzeatycki w Polsce

Źródło: Opracowanie własne

³⁵⁹ Por. Ceglińska, Karaś, Mendyk, Smyk 2006. Zaktualizowany (2010) przebieg polskich odcinków Drogi Św. Jakuba oraz szczegółowe informacje na ich temat znajdują się na oficjalnym portalu tego szlaku pod adresem: www.camino.net.pl (dostęp z dnia 4 sierpnia 2010).

³⁶⁰ Por. spis i przebieg europejskich szlaków kulturowych: www.coe.int/T/E/Cultural_Cooperation/Heritage/European_Cultural_Routes (dostęp z dn. 17 stycznia 2008).

Europejski Szlak Gotyku Ceglanego, przebiegający w Polsce przez Chełmno, Chojną, Gdańsk, Grudziądz, Kołobrzeg, Koszalin, Olsztyn, Płock, Słupsk, Stargard Szczeciński oraz Szczecin obejmuje miejscowości, posiadające zabytkowe obiekty gotyckie dużego znaczenia, zbudowane z użyciem cegły. Należą do niego miasta, które spełniając ten warunek zgłosiły akces do szlaku.

Ryc. 48 Europejski Szlak Gotyku Ceglanego w Polsce

Źródło: Opracowanie własne

Dużą popularnością wśród turystów cieszy się **Szlak Cysterski w Polsce**³⁶¹, z jego licznymi odnogami (zwanymi pętlami). Na polską odnogę Szlaku składa się kilkadziesiąt cennych architektonicznie i posiadających imponującą często historię obiektów pocysterskich oraz kilka czynnych klasztorów, zorganizowanych w czterech pętlach: pętli małopolskiej (m.in. Sulejów, Wąchock, Koprzywnica, Ludźmierz, Mogiła, Szczyrzyc, Szklane Domy), pętli wielkopolsko-lubuskiej (Łądek, Łekno, Odra, Ołobok, Owińska, Przemęt, Wągrowiec, Wieleń oraz Bledzew, Gościkowo-Paradyż, Mironice Zemske), pętli śląskiej (Henryków, Kamieniec Ząbkowicki, Krzeszów, Lubiąż, Trzebnica, Jemielnica, Rudy) oraz pętli pomorsko-kujawskiej (Bierzwnik, Bukowo Morskie, Cedynia, Kołbacz, Koszalin, Marianowo, Pelczyce, Recz, Szczecin, Wolin, Chełmno, Toruń, Gdańsk-Oliwa, Pelplin, Byszewo, Koronowo, Żarnowiec).

³⁶¹ Szlak Cysterski, jeden z zaproponowanych przez Radę Programową Europejskich Szlaków Kulturowych, rozpoczyna się od Portugalii i przez Europę Zachodnią i Środkową sięga na wschód do Polski i Węgier. Informacje o tym szlaku podane są za oficjalną Stroną Internetową Szlaku Cysterskiego w Polsce: www.szlakcysterski.org/szlak.htm (dostęp z dnia 28 grudnia 2007).

Ryc. 49. Szlak Cysterski w Polsce

Źródło: portal internetowy Szlaku Cysterskiego (www.szlakcysterski.org/szlak.htm)

Materialne i realne szlaki o znaczeniu krajowym. Najważniejszymi i najpopularniejszymi szlakami krajowymi są te związane z historią i architekturą.

Pierwsze miejsce wśród nich, zarówno ze względu na znaczenie tematyki, jak i dzieje organizacji ruchu turystycznego zajmuje **Szlak Piastowski**. Najstarsze turystyczne opisy jego podstawowej trasy zwiedzania datują się na okres międzywojenny, a działania na rzecz organizacji ruchu turystów i usług - na koniec lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku. Jako jedyny z polskich systemów tego rodzaju, Szlak Piastowski doczekał się własnej monografii jako systemu eksploatacji turystyki, bazującej na obszernych badaniach empirycznych [Mikos v. Rohrscheidt, 2013b]. Na jej podstawie rozpoczęto trwającą nadal przebudowę struktury i oferty szlaku, która – realizowana z udziałem urzędów marszałkowskich woj. wielkopolskiego i kujawsko-pomorskiego, samorządów lokalnych, zarządców obiektów oraz przedstawicieli środowiska - objęła m.in. powołanie klastra tematycznego z udziałem, prawie wszystkich zainteresowanych samorządów,

opracowanie i wdrożenie własnych projektów lojalnościowych, turystycznych pakietów lokalnych, stworzenie interaktywnego portalu internetowego z obsługą zamówień i szereg innych działań. Prace służące modernizacji szlaku jako produktu oraz kolejno włączane propozycje dla turystów są od lutego 2016 relacjonowane na bieżąco na własnym portalu Szlaku: www.szlakpiastowski.pl (dostęp: 1.02.2016). Podstawą szlaku i główną jego ideą od początku były trzy miejscowości stanowiące wspólnie stołeczny ośrodek piastowskiej Polski z X i XI wieku, a więc Poznań, Ostrów Lednicki i Gniezno, przedłużonym do Trzemeszna, Mogilna Strzelna, Inowrocławia i Kruszwicy. W latach 1979-2010 do szlaku (istniejącego nieformalnie i opisywanego w rozmaitej przestrzeni przez kolejne przewodniki turystyczny różnych autorów) dołączano kolejne obiekty i miejscowości, nierzadko nie mające nic wspólnego z piastowskim dziedzictwem. Po przebudowie systemu z lat 2013-2015, przyjmującej za podstawowe kryterium udziału w szlaku piastowską metrykę obiektów (a więc ich powstanie między połową wieku

Ryc. 50. Szlak Piastowski

Źródło: Rada Programowo-Naukowa Szlaku Piastowskiego, 2015

X a rokiem 1370) lub koncentrację treści interpretacyjnej na tej epoce, podstawowa trasa szlaku, nadal przebiegająca przez wymienione miejscowości została przedłużona w kierunku południowym do opactwa w Lubinie k. Kościana, a w kierunku północno-wschodnim, i dalej na Kujawach przez Radziejów, Płowce, Kruszwicę i Włocławek aż do Kowala. Uzupełniającą trasę północ-południe łączy z kolei Wągrowiec, Żnin, Biskupin (prócz znanego rezerwatu archeologicznego posiadający też piastowskie relikty), Gąsawę, Gniezno, Grzybowo, Giecz, Łąd nad Wartą, Konin (z unikatowym średniowiecznym słupem drogowym) oraz Kalisz. Wszystkie te miejscowości posiadają piastowską genezę i materialne zabytki z czasów panowania pierwszej polskiej dynastii: są to pozostałości grodów, świątynie, zamki, miejsca wydarzeń historycznych. W strukturze szlaku znalazło się również kilka ważnych, nowoczesnych urządzonych wystaw muzealnych, zlokalizowanych m.in. w Poznaniu, Gnieźnie, Gieczu, Grzybowie, Kaliszu i na Ostrowie Lednickim.

Szlak Orlich Gniazd, łączący Kraków z Częstochową także był opisywany już pod koniec lat 50-tych XX wieku. Obejmuje on historyczne warownie, wzniesione w większości w XIV wieku w celu obrony dawnej południowo-zachodniej granicy Królestwa Polskiego. Prócz rozpoczynającego go Wawelu i kończącego jasnogórskiego klasztoru tworzą go m.in. zamki (jak w Pieskowej Skale, Pilicy) oraz malownicze ruiny zamkowe (jak w Ojcowie, Rabsztynie, Bydlinie, Smoleniu, Ogrodzieńcu, Morsku, Bobolicach, Mirowie, Olsztynie k. Częstochowy), a także inne historyczne obiekty jak kościoły w Grodzisku czy grotty ojcowskie.

Ryc. 51. Szlak Orlich Gniazd

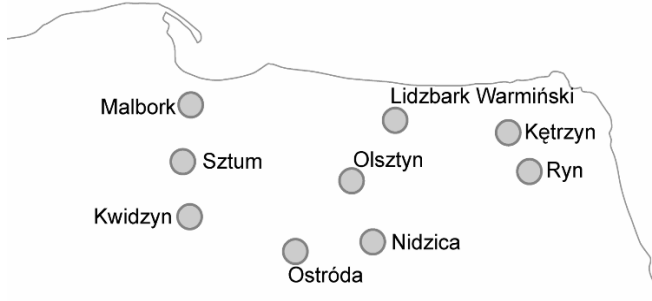

Źródło: Opracowanie własne

Szlak Zamków Gotyckich, przebiegający przez północne tereny naszego kraju, obejmuje średniowieczne warownie i rezydencje położone na Kaszubach, Powiślu, Warmii i Mazurach. Trasę szlaku tworzą zamki w Malborku, Sztumie, Kwidzynie, Olsztynie, Nidzicy, Ostródzie, Lidzbarku Warmińskim, Kętrzynie, Rynie i Gniewie,

wzniesione w XIII i XIV wieku przez Zakon Krzyżacki³⁶² lub feudałów duchownych.

Ryc. 52. Szlak Zamków Gotyckich

Źródło: Opracowanie własne

Szlak Zamków Piastowskich obejmuje z kolei budowle obronne Dolnego Śląska, wzniesione w okresie rządów piastowskich książąt w wiekach XIII, XIV i XV. Rozpoczyna się on w Grodnie pod Wałbrzychem i biegnie z kilkoma meandrami w kierunku północno-zachodnim, m.in. poprzez Książ (z monumentalnym zamkiem-pałacem, prawdziwą perłą tego szlaku), a następnie przez zamki lub ruiny: Świny, Bolków, Płoninę, Bolczów, Sokolec, Wleń do Grodzca koło Złotoryi. Uzupełnieniem szlaku są inne zabytkowe obiekty jak kościół w Witoszowie, dom przysłupowy w starej wsi Chwaliszów czy zaporą w Plichowicach.

Ryc. 53. Szlak Zamków Piastowskich

Źródło: portal szlaków PTTK: www.szlaki.pttk.pl, 30.11.2007

³⁶² Obok Szlaku Zamków Gotyckich istnieje także wirtualny Szlak Zamków Krzyżackich, obejmujący tylko niektóre z jego obiektów, wybudowane przez Krzyżaków i służące wprost Zakonowi. Należą do niego zamki w: Słupsku (bezpodstawnie, jako wzniesiony przez książąt pomorskich), Bytowie, Malborku, Sztumie, Kwidzynie, Gniewie, Nowym i zespół pocysterski w Pelplinie (także bez podstaw historycznych).

Szlak Architektury Drewnianej to właściwie kilka odrębnych szlaków, wśród których najbardziej znany jest **małopolski**. Sześć spośród obiektów szlaku małopolskiego i podkarpackiego (świątynie w świątynie w Binarowej, Bliznem, Dębnie Podhalańskim, Haczowie, Lipnicy Murowanej i Sękowej) zostało wpisanych na listę zabytków Światowego Dziedzictwa Kulturalnego (UNESCO). Tym samym tym właśnie szlakom (posiadającym liczne trasy i warianty³⁶³) należy przyznać znaczenie ogólnokrajowe (a nawet międzynarodowe) znaczenie. Pozostałe szlaki architektury drewnianej (nie umniejszając wartości artystycznej wielu spośród ich obiektów) można zakwalifikować jako trasy o regionalnym znaczeniu.

Ryc. 54. Małopolski Szlak Architektury Drewnianej

Źródło: opracowanie własne na podstawie portalu www.szlaku, 02.12.2007

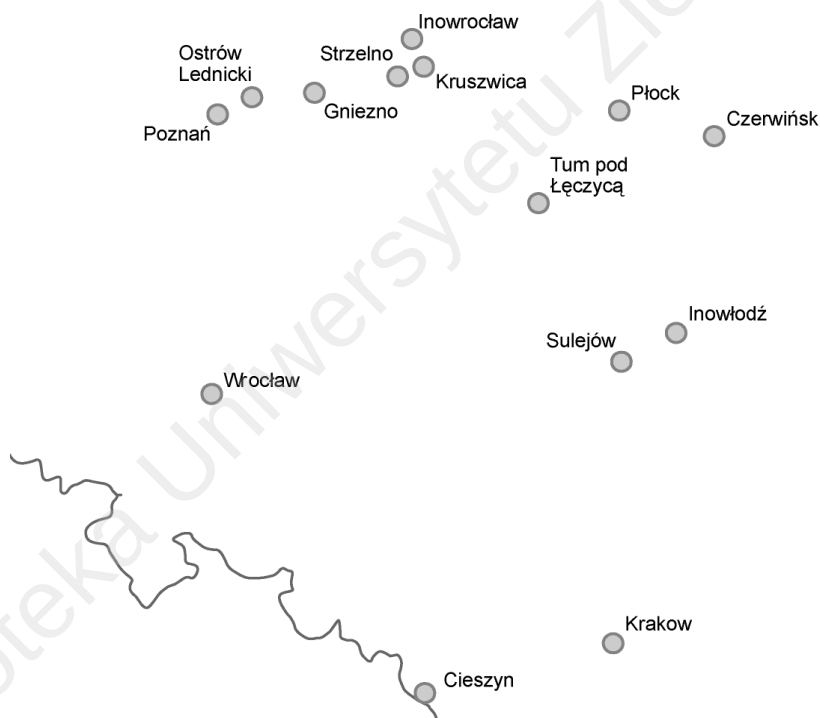
³⁶³ Por. Oficjalna strona internetowa Małopolskiego szlaku Architektury Drewnianej <http://szlak.wrotamalopolski.pl> (dostęp z dnia 29 grudnia 2007).

3.4.3. Wirtualne szlaki turystyczno-kulturowe o znaczeniu krajowym

Szlaki o znaczeniu ogólnokrajowym. Niektóre spośród polskich szlaków turystyczno-kulturowych o znaczeniu ogólnokrajowym nie spełniają kryteriów szlaku materialnego ani realnego, w szczególności jednolitego oznaczenia wszystkich obiektów, dostępu do obiektów lub konkretnie wskazanej instytucji opiekującej się szlakiem. Poniżej wyliczymy najważniejsze z nich.

Szlak Romański w Polsce jest także elementem większego europejskiego szlaku kulturowego, jednak nie spełnia wszystkich kryteriów szlaku materialnego, głównie z powodu ograniczonego dostępu do wielu obiektów lub braku jednolitego ich oznaczenia.³⁶⁴ Tworzy go kilkadziesiąt obiektów romańskich, wzniesionych

Ryc. 55. Najważniejsze obiekty romańskie w Polsce

Źródło: Opracowanie własne

³⁶⁴ Przykładami obiektów tego szlaku bez jednolitych oznaczeń i do których codzienny dostęp jest niemożliwy są m.in. kościół w Inowłodzu lub Św. Idziego w Siewierzu albo świątynia pod tym samym wezwaniem w Krakowie.

w okresie od X do XII wieku, w znacznej większości kościołów lub zespołów sakralnych, znajdujących się na terenie piastowskiej Polski, a więc niemal wyłącznie na obszarze od Wielkopolski po Cieszyn, leżących niemal wyłącznie po lewej stronie Wisły³⁶⁵. Najważniejszymi z nich są kościół św. Jana, podziemia katedry oraz pozostałości palatium piastowskiego w Poznaniu, palatium na Ostrowie Lednickim, kościoły w Strzelnie, Inowrocławiu, Tumie pod Łęczycą, Kruszwicy, Krakowie, Wrocławiu, Inowłodzu, Płocku i Czerwińsku, klasztor w Sulejowie oraz najstarsze romańskie fragmenty innych znaczących budowli.

Szlak Kopernikowski to zapewne najważniejszy polski szlak biograficzny, poświęcony jest osobie tego wielkiego uczonego. Obejmuje on, prócz miejsca jego urodzenia (Toruń) i śmierci oraz pochówku (Frombork) te miejscowości na terenie Warmii, gdzie Kopernik przebywał i prowadził swoje badania (Olsztyn i Lidzbark Warmiński), uzupełniają go zaś inne historyczne posiadłości kapituły warmińskiej, którymi Kopernik zarządzał (Dobre Miasto, Orneta, Pieniężno, Braniewo), a także Malbork. Wersja piesza szlaku obejmuje znacznie więcej miejscowości.

Ryc. 56 Szlak Kopernika

Źródło: Opracowanie własne

Szlak Grunwaldzki, obejmujący liczne miejscowości pomiędzy Toruniem i Olsztynem ma w zamiarze organizatorów dać okazję do zwiedzenia województw kujawsko-pomorskiego i warmińskiego. O ile jego olsztyńska pętla (wiodąca od Olsztyna m.in. przez Gietrzwałd, Zawady, Lubawę, Stębark, Grunwald, Olsztynek z powrotem do Olsztyna) umożliwia zapoznanie się z okolicą bitwy grunwaldzkiej wraz z najbliższymi jej historycznymi miejscowościami, to tzw. wariant północny (wiodący do Grunwaldu od Torunia przez Chełmno i Grudziądz) i południowy (od Torunia przez Kowalewo, Brodnicę i Lubawę) zostały w dość dowolny sposób wkomponowane w historyczny temat szlaku, zapewne tylko na podstawie

³⁶⁵ Ważnymi wyjątkami są bazylika w Czerwińsku i płockie zabytki romańskie, leżące wprawdzie bezpośrednio nad Wisłą, lecz po jej prawej stronie.

geograficznej oraz ze względu na atrakcje turystyczne³⁶⁶. Szlak jest oznaczony, jednak brak regularnego dostępu do wielu zabytków w wyznaczonych miejscowościach, przez co nie może być uznany za szlak materialny.

Istniejący aktualnie jako wirtualny szlak transgraniczny **Szlak Naftowy**³⁶⁷, obejmujący kilkadziesiąt obiektów i miejscowości w Polsce i Ukrainie, w tym Jasło, Krosno, Bóbrkę, Sanok, Lesko, Ustrzyki Dolne, Sambor, Borysław, Drohobycz i Lwów wraz z dodatkowymi pętlami dla turystyki pieszej i rowerowej. Szlak łączy miejsca związane z wydobywaniem i przetwórstwem oleju skalnego, pionierami tego przemysłu w tym zwłaszcza Ignacym Łukasiewiczem, wynalazcą lampy naftowej i inicjatorem wydobywania ropy naftowej. Ten aktualnie najważniejszy polski szlak turystyki obiektów technicznych znajduje się nadal w stadium rozwoju. Zgodnie z planami już niedługo

(po oznaczeniu wszystkich tworzących go obiektów i zagwarantowaniu regularnej dostępności do znakomitej większości z nich) może spełniać wszelkie kryteria szlaku materialnego.

Ryc. 57. Szlak Naftowy

Źródło: Opracowanie własne

3.4.4. Wybrane szlaki turystyczno-kulturowe o znaczeniu regionalnym i lokalnym

Ze względu na ograniczoną objętość naszego opracowania nie jesteśmy w stanie opisać lub choćby wymienić wszystkich istniejących w Polsce szlaków i tras turystyczno-kulturowych o znaczeniu regionalnym lub lokalnym. Ograniczymy się zatem do podania najciekawszych lub najbardziej typowych ich przykładów, pozostawiając ich kompletne wyliczenie i ewentualny dokładniejszy opis osobnemu opracowaniu, które powinno naszym zdaniem zostać podjęte.

³⁶⁶ Sugerowany przez niektórych obrońców tych wersji Szlaku Grunwaldzkiego kontekst historycznej trasy chorągwi krzyżackich z Torunia pod Grunwald nie da się utrzymać wobec braku takiego samego szlaku z Malborka (główniej siedziby Zakonu Krzyżackiego, a więc i głównego punktu wymarszu wojsk) oraz szlaku od Czerwińska nad Wisłą (którym szły pod Grunwald wojska polsko-litewskie).

³⁶⁷ Informacje o Szlaku Naftowym pochodzą z jego oficjalnej strony internetowej: www.beskidniski.org.pl/szlaki/naftowy/pl/szlak_main_pl.htm (dostęp dn. 29 grudnia 2007).

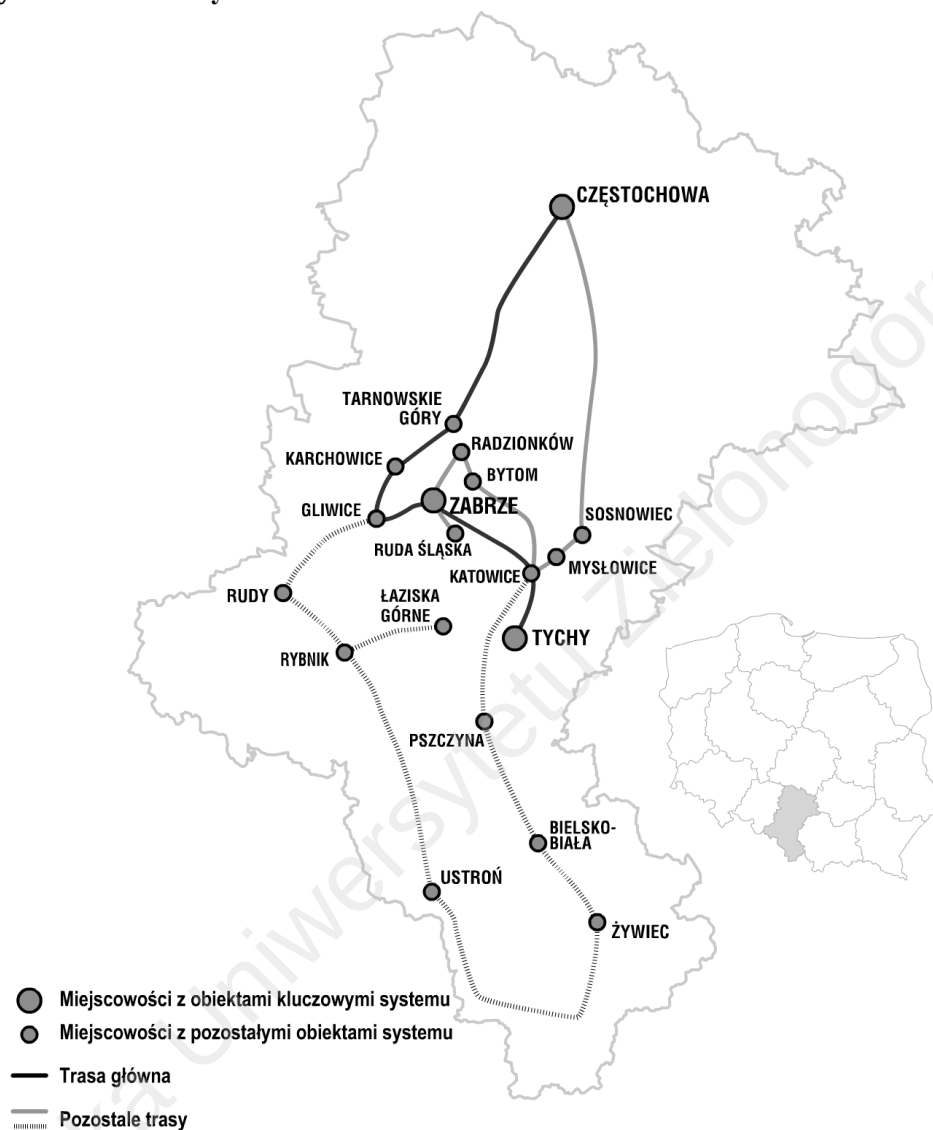
3.4.4.1. Przykłady szlaków o znaczeniu regionalnym

Wśród bardzo wielu istniejących od dawna szlaków o regionalnym zasięgu i znaczeniu liczne są w ostatnich latach obiektem działań modernizacyjnych (zmiierzających do ich nowego zdefiniowania i przebudowy jako nowoczesnych produktów turystycznych), promocyjnych (nakierowanych na przyciągnięcie nowych grup turystów z Polski i zagranicy) oraz inwestycyjnych (mających za cel przekształcenie w szlaki materialne). Powstaje także szereg nowych szlaków tematycznych. Niektóre z nich posiadają już swój kształt docelowy, inne – będące w trakcie organizacji – już dziś można określić jako szlaki wirtualne, jeszcze inne są zaledwie projektem, choć ich wiodące wątki tematyczne są już wykorzystywane w wirtualnej ofercie biur podróży lub organizacji turystycznych, o której napiszemy w ostatniej części niniejszego podrozdziału. Poniżej przedstawionych jest kilka spośród szlaków regionalnych, mających służyć jako przykłady ich różnej tematyki, sposobu organizacji, oraz stopnia rozbudowania oferty turystycznej.

Szlak Zabytków Techniki. To realny szlak turystyczny³⁶⁸, poświęcony zabytkom związanym z tradycją górniczą i hutniczą, energetyką, kolejnictwem, łącznością, produkcją wody oraz przemysłem spożywczym. Jako jedyny polski szlak jest on włączony do sieci Europejskiego Szlaku Dziedzictwa Przemysłowego (ERIH). System tworzy 36 obiektów w województwie śląskim, położonych na obszarze od Żywca do Częstochowy, m.in. w Bielsku-Białej, Katowicach, Zabrze, Gliwicach, Bytomiu, Rudzie Śląskiej, Sosnowcu i Tarnowskich Górach, a także mniejszych miejscowościach jak Karchowice, Rudy, Ustroń czy Radzionków. Są wśród nich muzea, kopalnie i skanseny górnicze, osiedla robotnicze (m.in. słynny Nikiszowiec w Katowicach), browary (w Żywcu i Tychach), historyczna gliwicka radiostacja, linia kolei wąskotorowej i kilka zabytkowych stacji. Kulminacją rocznego życia szlaku jest Industriada, należąca do największych eventów turystycznych kraju. Szlak jest bardzo dobrze przygotowany i znakomicie zarządzany, ma szansę stać się wizytówką turystyczną Śląska i magnesem polskiej oferty w dziedzinie turystyki obiektów technicznych. Dlatego jest możliwy szybki wzrost jego znaczenia do rangi ogólnokrajowej.

³⁶⁸ Status szlaku jako realny ustalono na podstawie analizy jego potencjału turystycznego, wyniki analizy w [Mikos v. Rohrscheidt 2010a, s.312-342]. Informacje na temat tego szlaku pochodzą z jego oficjalnego portalu internetowego: www.zabytkitechniki.pl z 1 lutego 2016..

Ryc. 58. Szlak Zabytków Techniki

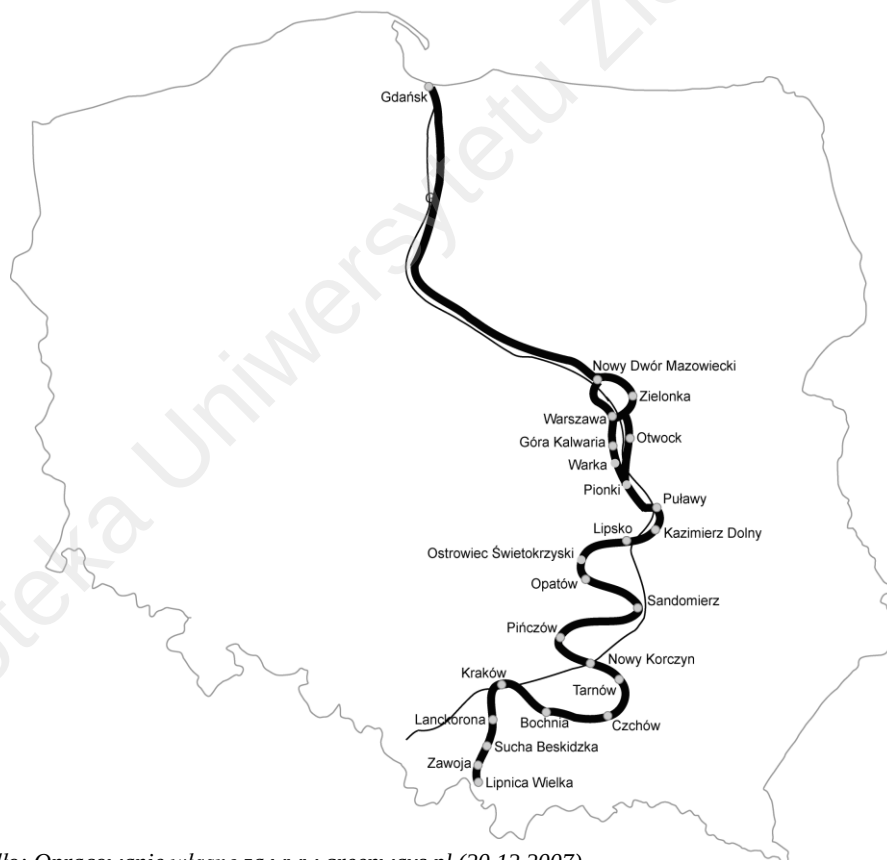
Źródło: Opracowanie własne [Mikos v. Rohrscheidt 2010a]

Bursztynowy Szlak Greenways wiedzie od Budapesztu przez Słowację do polskiej granicy i dalej w Polsce zasadniczo wzdłuż koryta Wisły do okolic Gdańska. Zgodnie z zasadą szlaków Greenways³⁶⁹ (zielonych szlaków) jest on przeznaczony

³⁶⁹ O szlakach typu „greenways” por. na oficjalnej polskiej stronie internetowej Programu Zielone Szlaki – Greenways: www.greenways.pl (dostęp z dn. 30 grudnia 2007)

dla turystów niezmotoryzowanych (a więc poruszających się rowerem, konno lub pieszo). Szlak „bursztynowy”, nawiązując do historycznych szlaków handlowych i prowadząc przez miejsca od wieków związane z handlem, łączy elementy dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, przy czym silny akcent kładziony jest na odkrywanie przez wędrujących turystów specyfiki kulturowej regionu, jego niepowtarzalnego „genius loci”. W Polsce na szlaku leżą: Lipnica Wielka, Zawoja, Sucha Beskidzka, Lanckorona, Kraków, Bochnia, Czehów, Tarnów, Nowy Korczyn, Pińczów, Sandomierz, Opatów, Ostrowiec Świętokrzyski, Lipsko, Kazimierz Dolny, Puławy, Warka, Otwock, Góra Kalwaria, Warszawa, Nowy Dwór Mazowiecki, Gdańsk. Szlak docelowo będzie miał postać materialną, częściowo jego budowa nie jest dokończona, brak także licznych elementów między Warszawa i Gdańskiem. Na dzień dzisiejszy gotowy jest jego małopolski, świętokrzyski i częściowo mazowiecki odcinek. Dlatego na dzień dzisiejszy nie można go ocenić jako szlaku o znaczeniu ogólnokrajowym lub międzynarodowym.

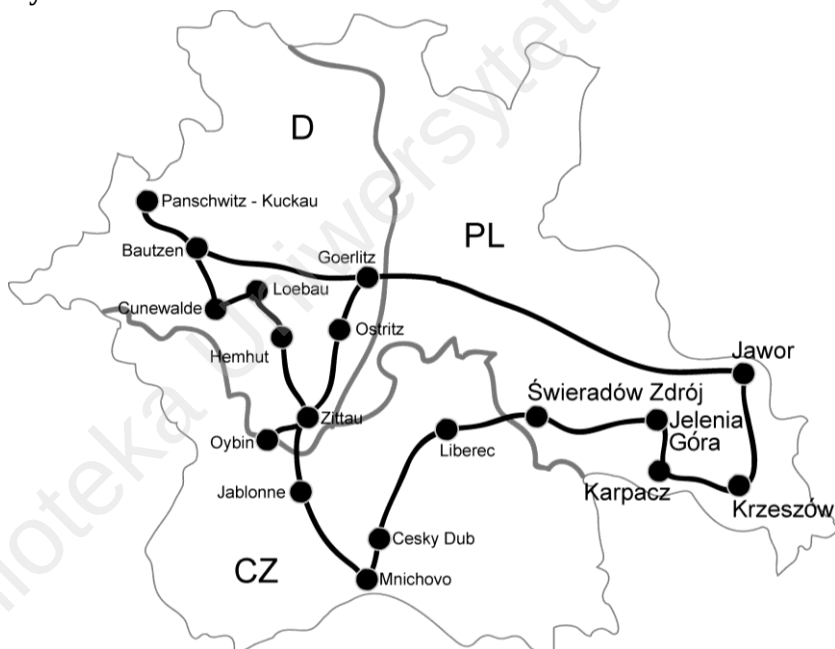
Ryc. 59. Bursztynowy Szlak Greenways

Źródło: Opracowanie własne za www.greenways.pl (20.12.2007)

Via Sacra (trasa kulturowa na sudeckim pograniczu). Szlak ten³⁷⁰ jest międzynarodowym projektem turystyczno-kulturowym, pozostającym jednak w ramach regionalnych. Łączy on bowiem historyczne obiekty sakralne i miejsca przechowywania skarbów sztuki na terenie Górnych Łużyc (Saksonia, Niemcy), Dolnego Śląska (Polska) i Północnych Czech. Na terenie Niemiec spełnia kryteria szlaku materialnego, jest tam bardzo dobrze oznakowany i zorganizowany. W Polsce i Czechach koordynacja systemu jest na znacznie niższym poziomie. Trasa obejmuje: Panschwitz-Kukau, Cunewalde, Bautzen, Ostritz, Zittau, Görlitz w Niemczech, Jawor, Krzeszów, Karpacz i Jelenią Górę w Polsce oraz Hejnice, Cesky Dub, Mnichovo Hradiste, Jablonné v Podještědí w Czechach. Zwiedzający mogą zapoznać się między innymi z dziejami i rolą liturgiczną średniowiecznych tzw. płócien postnych w Zittau, spotkać się z Reformacją i skomplikowaną historią stosunków katolicko-protestanckich w kościele Pokoju w Jaworze albo odwiedzić miejsce pochówku jednego z największych wodzów wszystkich czasów, Albrechta Wallensteina w Mnichowo Hradiste. Choć zasadniczą dominantą Szlaku jest turystyka kulturowo-religijna, liczne obiekty sztuki pozwalają traktować go także jako ofertę z dziedziny turystyki dziedzictwa kulturowego.

Ryc. 60. Szlak Via Sacra

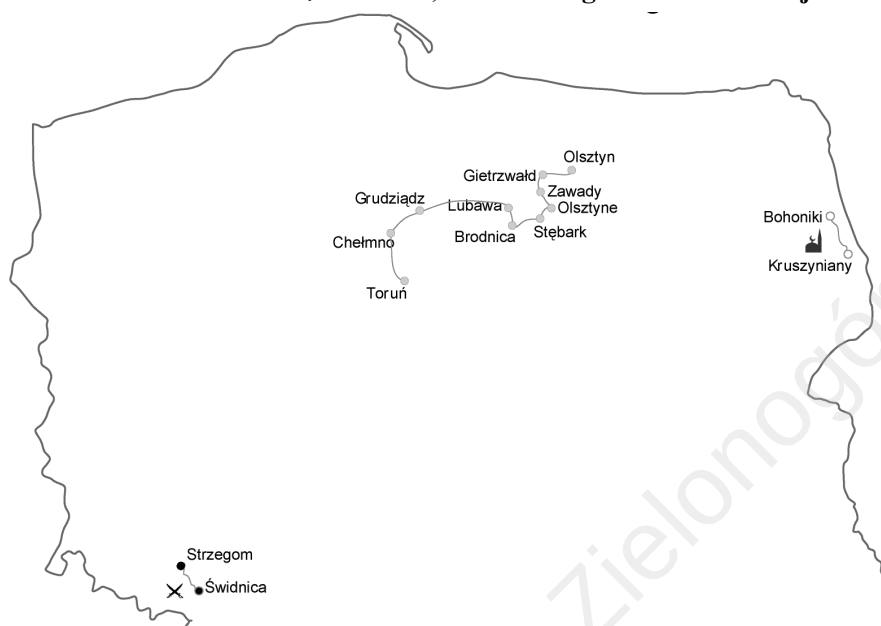

Źródło: Opracowanie własne za www.via-sacra.info/pl/index2.htm (20.12.2007)

³⁷⁰ Szczegóły na temat szlaku „Via Sacra” dostępne na oficjalnej stronie szlaku: www.via-sacra.info/pl/index2.htm (dostęp z dn. 30 grudnia 2007).

Szlak Ułanów Legii Nadwiślańskiej to typowy przykład starego szlaku regionalnego o tematyce historycznej. Poświęcony jest on krótkiemu epizodowi z dziejów dużej formacji wojskowej (złożonej w ogromnej większości z Polaków) z okresu wojen napoleońskich, walczącej na rzecz Francji (m.in. na ziemi hiszpańskiej) poza strukturami wojska polskiego. Szlak przeznaczony jest dla turystyki pieszej, wiedzie przez niektóre miejscowości Dolnego Śląska, położone między Świdnicą (początek szlaku) a Strzegomiem (punkt końcowy), gdzie w roku 1807, na początku jej istnienia, rozegrało się kilka bitew z wojskami pruskimi. Szlak jest oznaczony i pozostaje pod opieką PTTK, nie posiada jednak swojej strony internetowej ani publicznie ogłoszonego punktu koordynacji, zatem nie ma wszystkich wymaganych cech szlaku materialnego. Wstęp do niektórych obiektów (muzea, cmentarze) jest ograniczony, ale możliwy w godzinach funkcjonowania.

Szlak Tatarski to znakomity przykład regionalnego szlaku wirtualnego. Znajduje się on na Białostocczyźnie, w pobliżu granicy białoruskiej. Wiedzie od Sokółki (Muzeum Regionalne) poprzez Bohoniki (meczet i zabytkowy mizar – cmentarz muzułmański), Kamionkę Starą, Wierzchlesie, Talkowszczyznę, Świdziałkówkę Nową i Nietupę po Kruszyniany (zabytkowy meczet z mizarem) i ma w sumie 54 kilometry długości. Szlak łączy miejscowości związane z ponad trzechsetletnim pobytem potomków polskich Tatarów, służących w wojskach Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Wędrując tym szlakiem (pieszo lub w części szlaku także autokarem lub samochodem) można także napotkać współczesne pozostałości tatarskiej tradycji: spotkać się z przedstawicielami tej grupy wyznaniowej i etnicznej (w Bohonikach i Kruszynianach), zwiedzić funkcjonujące meczety, skosztować kuchni polsko-tatarskiej (głównie w Kruszynianach). Szlak jest oznaczony, jednak z uwagi na ograniczoną dostępność ważnych obiektów (np. o klucze do muzeum i meczetu w Bohonikach trzeba prosić) oraz brak wyraźnie określonego punktu koordynacyjnego należy go zaliczyć do szlaków wirtualnych. Szlak Tatarski można traktować zarówno jako ofertę turystyki kulturowo-religijnej, jak i etnicznej lub regionalnej.

Ryc. 61. Szlaki: Grunwaldzki, Tatarski, Ulanów Legii Nadwiślańskiej

Źródło: Opracowanie własne

3.4.4.2. Trasy turystyczno-kulturowe jako szlaki lokalne

Tą nazwą – niezależnie od ich stopnia popularności – określimy wszystkie lokalne szlaki lub trasy³⁷¹ kulturowo-turystyczne, obejmujące swym zasięgiem tylko jedną miejscowość lub gminę lub część jej obszaru [Mikos v. Rohrscheidt 2009d, s.101]. Także i one mogą mieć materialny, realny lub wirtualny charakter, bywają zatem fizycznie oznaczone w terenie i koordynowane, posiadając własne publikacje informacyjne lub nawet punkty obsługi turystycznej, albo też są tylko publiczną ofertą przewodnicką instytucji, stowarzyszeń lub firm o profilu turystycznym, umożliwiającą tematyczne zwiedzanie miejscowości. Niektóre z nich, szczególnie trasy w wielkich lub historycznie znaczących miastach Polski są obiektem akcji promocyjnych w dużej skali i cieszą się sporym powodzeniem wśród turystów. Do lokalnych szlaków kulturowo-turystycznych należą m.in. nawiązujące do świetnej przeszłości miast **Trakty Królewskie w Warszawie** (Łazienki – Plac Zamkowy – Wilanów), i **Gdańsku** (ul. Długa i Długi Targ do zielonej Bramy),

³⁷¹ W przypadku polskich lokalnych ofert turystycznych nazewnictwo nie jest jednolite. W większości przypadków jednak mianem szlaku określa się propozycję przynajmniej oznakowaną, w przeciwieństwie do czysto wirtualnej oferty zwiedzania, określanej zazwyczaj mianem trasy. W niniejszym opracowaniu przyjmujemy zasadę określania tras jako materialnych, realnych lub wirtualnych, stosując odpowiednio do nich kryteria materialnego, realnego i wirtualnego statusu szlaków.

Droga Królewska w Krakowie (od Barbakanu przez ul. Floriańską i Rynek Główny do Wawelu), oraz **Trakt Królewsko-Cesarski w Poznaniu** (od Komandorii przez Ostrów Tumski, Stare Miasto i Dzielnicę Cesarską do Jeżyc). Są wśród nich jednak także mniej znane, jak np. miejska (dłuższa i krótsza) trasa turystyczna po toruńskiej Starówce³⁷² czy tzw. „Czerwony Szlak Miejski” w **Kielcach**, albo Miejska Trasa Turystyczna w małym, ale historycznie ciekawym dolnośląskim **Złotym Stoku**. Trasy lokalne wyróżniają w przestrzeni miejscowości lub gminy obiekty odnoszące się do jej historii (trasy ogólnohistoryczne), łączą szereg atrakcji turystycznych różnego rodzaju (trasy multitematyczne), lub - coraz częściej – posiadają także profil tematyczny, wychodząc naprzeciw zainteresowaniom konkretnych grup turystów lub rodzajów turystyki kulturowej (trasy monotematyczne)³⁷³. Przykładem dla tras z grupy pierwszej może być wspomniana już krakowska Droga Królewska, jako egzemplifikacja grupy drugiej może służyć Miejski Szlak Turystyczny po **Szczecinie**, eksponujący ważniejsze zabytki i obiekty kulturowe miasta, natomiast wśród tras monotematycznych można wymienić „**Krakowski Szlak Techniki**” albo zdobywającą ostatnio coraz większą popularność miejską trasę „**Ścieżkami Jana Pawła II w Krakowie**”³⁷⁴, prowadzącą turystów po miejscach związanych z biografią Karola Wojtyły. Oferta tych wyznaczanych przez miejscowe organizacje turystyczne materialnych lub realnych szlaków lokalnych uzupełniana jest przez (wirtualną) ofertę tzw. „przewodniczką”, czyli tematyczne wycieczki dla chcących skorzystać z oferty zwiedzania poza standardowymi wędrówkami po najbardziej znanych miejscach. Przykładem takiej oferty może być seria tras wirtualnych po Poznaniu, oferowana przez tamtejsze Biuro Podróży KulTour.pl³⁷⁵. Należą do nich m.in. trasy „**Za co i komu? Poznańskie pomniki i ich dzieje**” „**Wielcy Poznaniacy i miejsca z nimi związane**” czy „**Poznańska secesja**”. Takie oferty, zawierające zasadniczo tylko tematyczną usługę przewodniczką, stanowią znaczne wzbogacenie oferty danego miasta właśnie z punktu widzenia uczestników turystyki kulturowej, zainteresowanych jej najróżniejszymi aspektami. Mają one też tę dodatkową zaletę, że z uwagi na niewielkie koszty ich tworzenia lub

³⁷² Obie wersje tych tras są dostępne na oficjalnej stronie internetowej miasta Torunia pod adresem: www.torun.pl/?strona=zw_trasa2 (dostęp z dn. 30. grudnia 2007).

³⁷³ Szerzej na temat tras miejskich, ich rodzajów i organizacji, oraz ich funkcji we współczesnej turystyce kulturowej: [Mikos v. Rohrscheidt, 2009 d, s.101-109].

³⁷⁴ Obie te trasy przedstawione są przez Miejską Prezentację Internetową „Magiczny Kraków” na stronie internetowej: www.krakow.pl/turystyka/trasy.php?id=trasy/jpii/trasa.html (dostęp z dn. 30 grudnia 2007).

³⁷⁵ Pełna oferta tematycznych tras miejskich tego touroperatora po Poznaniu, obejmująca 12 wycieczek tematycznych jest dostępna na jego stronie internetowej: www.kultour.pl/pl/?ps=poznan (30.04.2010).

modyfikacji mogą w krótkim czasie zostać uzupełnione w reakcji na zmianę zainteresowań turystów lub sezonową koncentrację popytu turystycznego na konkretnym temacie, wynikającą z projekcji znanego filmu, jubileuszu historycznych wydarzeń lub wzrostu osobistej popularności konkretnej osoby albo jej dzieła.

3.4.4.3. Propozycje turystyczno-kulturowych tras wycieczek jako odrębny rodzaj szlaków wirtualnych

Ostatnia grupa polskich tras turystyczno-kulturowych to czysto wirtualne w swej formie (bo nie posiadające materialnego oznaczenia ani nie włączające obiektów na miejscu do stałej organizacji) stałe lub przynajmniej długotrwałe propozycje touroperatorów, specjalizujących się w wyprawach tematycznych lub posiadających ten typ podróży w swojej ofercie. Część z nich, opisywana i proponowana jednocześnie przez różnych touroperatorów nosi nawet tę samą nazwę, jak na przykład wyprawa „**Szlakiem polskiego Renesansu**”³⁷⁶, co nie oznacza jednak ani zbieżności co do określonej trasy, ani jednolitego programu. Inne propozycje tras tego rodzaju są własnymi produktami turystyczno-kulturowymi (czyli w istocie programami powtarzalnych wypraw grupowych), choć ich nazwy ani programy nie są w ogromnej większości chronione prawem i z tego powodu ich twórcy nie mają na nie wyłączności. Większość tych tras można zaliczyć do wypraw tematycznych, choć ich tematyka lokuje je często w sferze innych typów turystyki kulturowej. Przykładowo oferta podróży „**Śladami Niemców w Polsce**” lub „**Przez Stulecia: Żydowska obecność w Polsce**”³⁷⁷, będąc zgodnie ze swym tytułem i programem wyprawą tematyczną, może być i często jest jednocześnie podróżą etniczną, jeśli z oferty tej skorzystają przedstawiciele tej właśnie nacji, której jest poświęcona. Z kolei propozycja „**Rezydencje polskich królów i książąt**” proponuje wyprawę z dziedziny turystyki dziedzictwa kulturowego w postaci zwiedzania dawnych rezydencji władców i miast

³⁷⁶ Podróż o tej nazwie oferowało w swoich internetowych katalogach na dzień 30 grudnia 2007 r. siedem polskich biur podróży: Biuro Max z Raciborza, BP Apter z Zakopanego, BP Mazurpol ze Szczytna, BP Pionier z Bielska-Białej (w dwóch wersjach), BP Promatur z Krakowa, BP Vigotour ze Szczecina, oraz BP Ondraszek z Cieszyńska. Tymczasem Szlak Renesansu Polskiego jest dopiero w fazie planowania przez Małopolską Organizację Turystyczną.

³⁷⁷ Obie trasy są proponowane przez Biuro Podróży „KulTour.pl” z Poznania, por. katalog Biura na Targi ITB Berlin 2006, wyd. KulTour., Poznań, 2006, s. 7 („Śladami Niemców w Polsce”) i s. 14-15 („Żydowska obecność w Polsce”).

rezydencjonalnych, zaś trasa „**Katolickie sanktuaria Polski**” wyprawę o charakterze kulturowo-religijnym.³⁷⁸

Jako grupę tras wirtualnych o jeszcze innym charakterze należy określić także te proponowane przez bardzo liczne przewodniki turystyczne po Polsce lub po poszczególnych regionach naszego kraju. Ich odmienny charakter polega na tym, że w przeciwieństwie do realnych ofert biur podróży są one tylko czysto teoretycznymi **propozycjami programu** dla prywatnych wypraw turystyczno-kulturowych, nie zawierają zaś zobowiązania do zorganizowania takiej wyprawy. Jako przykład niech tu posłuży publikacyjna działalność twórcy bardzo wielu takich tras po regionach i całej Polsce (a także i po całym niemal świecie, jako że jest to wielka firma o międzynarodowym zasięgu) – wydawnictwa **Pascal**. Publikuje ono rocznie szereg przewodników miejskich, regionalnych i ogólnokrajowych, w tym także tematycznych, z których wiele posiada strukturę gotowych programów jednodniowych lub wielodniowych wycieczek. Wyliczymy tutaj tytułem przykładu dwa z nich: „**Polska na weekend**”³⁷⁹, oferująca „wycieczki” o charakterze regionalnym po całym terytorium kraju, „**Wielkopolska na weekend**”³⁸⁰, proponująca 22 programy wycieczek po Wielkopolsce i Ziemi Kujawskiej. Bardzo liczne są także publikacje indywidualnych autorów, promujących turystykę kulturową za pomocą wydawania przewodników w formie zbiorów programów indywidualnych wycieczek. Dla przykładu wskażemy tutaj na jeden z najnowszych, książkę T. Glinki i M. Piaseckiego: „**Polska. 60 wycieczek. Najpiękniejsze miejsca**.”³⁸¹, która proponuje 60 jednodniowych wycieczek objazdowych na obszarze całego kraju. Propozycje tego rodzaju i o takiej strukturze można także uznać za trasy turystyczno-kulturowe, jednakże są to trasy w najczystszej formie wirtualnej. W ostatnich latach coraz szerzej pojawia się w tym segmencie wydawana w formie przewodników oferta warszawskiego wydawnictwa „carta blanca”, publikującego obok popularnych opracowań tematycznych także zbiory z propozycjami wycieczek. Ich przykładem może być wydana w 2010 publikacja „**Dookoła Polski. 80 sprawdzonych wycieczek**”

³⁷⁸ Obie propozycje zawarte są w niemieckojęzycznym katalogu krakowskiego Biura Podróży Janpol, Polen. Städtereisen, Studienreisen, Jugendreisen, Wyd. Janpol, Kraków 2007, s. 16 (Rezydencje) i 17 (Sanktuaria).

³⁷⁹ Wydawnictwo Pascal, Polska na weekend. 52 trasy po najpiękniejszych miastach i regionach, Bielsko-Biała 1998.

³⁸⁰ Wydawnictwo Pascal, Wielkopolska na weekend. Najpiękniejsze trasy, Bielsko-Biała 2006.

³⁸¹ Glinka T., Piasecki M., Polska. 60 wycieczek. Najpiękniejsze miejsca, Wydawnictwo Publicat, Poznań 2007.

3.5. Wspecjalizowani polscy organizatorzy turystyki kulturowej

W niniejszym rozdziale, po przedstawieniu różnych możliwości realizacji podróży kulturowych zostaną ukazane główne problemy związane ze wzrostem popytu na krajową i przyjazdową turystykę kulturową, a następnie krótko opisana grupa wyspecjalizowanych biur podróży, działających na polskim rynku usług turystycznych i zajmujących się głównie realizacją imprez różnych rodzajów turystyki kulturowej.

3.5.1. Sposoby organizacji wypraw kulturowych i podmioty aktywne

Przed podjęciem tematu właściwych organizatorów podróży³⁸² kulturowych, czyli biur podróży (organizatorów turystyki, touroperatorów) należy przypomnieć, że aktywnymi podmiotami rynku turystyczno-kulturowego są wszystkie podmioty uczestniczące w wytwarzaniu i dystrybucji poszczególnych usług turystycznych. W tej grupie znajdują się zarówno podmioty świadczące usługi ogólnoturystyczne (jak hotele i inne obiekty noclegowe, lokale gastronomiczne, wszelkiego rodzaju przedsiębiorstwa transportowe, gminy lub lokalne organizacje turystyczne, punkty informacji turystycznej), jak i grupa wytwórców, dostawców i koordynatorów specyficznych kulturowych elementów programu lub modułów pakietu turystyczno-kulturowego (jak muzea, obiekty dziedzictwa kulturowego, innego rodzaju obiekty, będące atrakcjami turystyczno-kulturowymi, przewodnicy i piloci kulturowi, twórcy eventów kulturalnych, koordynatorzy szlaków kulturowych i inni). Wszystkie te podmioty, obiekty, grupy i osoby tworzą szeroki zestaw modułów, wykorzystywanych następnie na trzy alternatywne sposoby. W trybie **organizacji bezpośredniej** indywidualny turysta kulturowy samodzielnie wybiera interesujący go zestaw celów własnej wyprawy (np. muzeum X, przedstawienie Y, pałac Z i kościół N) oraz elementy konieczne do jej realizacji (hotel H, środek transportu T, restaurację R). Przy **systemie pakietowym**³⁸³ turysta wybiera proponowane mu przez koordynatora pakietu (bezpośrednio, np. w Internecie, w katalogu, lub za pomocą pośrednika, agenta) poszczególne moduły i dokonuje zakupu, następnie zaś „konsumuje” te usługi na miejscu. Zwiedza wówczas muzeum X albo kościół N, ogląda przedstawienie Y i nocuje w hotelu H, korzystając z zarezerwowanych

³⁸² Pojęcie „organizatora turystyki” zbiorowej (potocznie określanego także mianem touroperatora) jest w warunkach polskiego rynku turystycznego równoznaczne z pojęciem „biura podróży”.

³⁸³ Na temat pakietów turystycznych i ich roli w turystyce kulturowej szerzej w części 4 niniejszego opracowania.

noclegów, biletów, oraz (ewentualnie) z usług przewodnika – zadanie koordynatora polega zaś na zestawieniu pakietu i zapewnieniu jego sprawnej realizacji, a także na rozliczeniu się z konsumentem i usługodawcami. W takim przypadku to właśnie ten podmiot jest właściwym organizatorem podróży kulturowej, jakkolwiek w znaczeniu ograniczonym w stosunku do powszechnie przyjmowanego zakresu tego pojęcia. Ostatnim sposobem realizowania podróży kulturowej jest **zorganizowana wyprawa**³⁸⁴. W tym przypadku touroperator (biuro podróży lub inny, indywidualny organizator)³⁸⁵ konstruuje program wyprawy i oferuje go klientom lub też ustala program ze zorganizowaną grupą potencjalnych klientów (np. zarządem stowarzyszenia, firmy, parafią) oraz zapewnia podróżującym wszystkie świadczenia i usługi, potrzebne do realizacji tego programu, który jest przedmiotem zawieranej między nim a uczestnikami umowy. W ramach tego programu usługami podstawowymi są transfer i zakwaterowanie, najczęściej pełne lub częściowe wyżywienie³⁸⁶, a także organizacja zwiedzania przynajmniej niektórych obiektów, włączonych do programu wyprawy³⁸⁷. Ta klasyczna forma podróży kulturowej wymaga także zaangażowania odpowiedniego personelu, towarzyszącego grupie uczestników przez cały czas podróży i będącego odpowiedzialnym za realizację programu na miejscu koordynatorem wszystkich potrzebnych usług na rzecz grupy (w polskiej nomenklaturze jest to pilot

³⁸⁴ Podróże grupowe, organizowane przez touroperatora wybiera mniejszość turystów. Przykładowo badacze niemieckiego rynku turystyki kulturowej oceniają tę grupę na 30-40% wszystkich turystów kulturowych [Freyer 1997, s. 71]. W Polsce nie przeprowadzono dotąd takich badań w odniesieniu do turystów kulturowych, jednakże można przypuszczać, że odsetek ten jest o wiele niższy – z badań dotyczących całości turystyki polskiej wynika, że tylko 3% podróżujących w celach turystycznych Polaków skorzystało z usług biur podróży, zaś dalszych 11% z usług innych instytucji. W przypadku turystów z zagranicy 7% uczestniczyło w imprezach całkowicie zorganizowanych przez biura podróży, zaś dalszych 11% w podróżach zorganizowanych częściowo przez touroperatorów (może to oznaczać korzystających np. z pakietów turystycznych). Ponieważ jednak w badaniach uwzględniono wszystkie osoby spełniające definicję turysty WTO (a zatem np. także odbywających podróże biznesowe albo odwiedzających krewnych) i z uwagi na fakt, że turystyka kulturowa z racji swojej specyfiki stanowi wszędzie typ podróży o wyższym stopniu organizacji, w jej przypadku ten odsetek powinien leżeć znacznie wyżej. Dane z badań: za raportem Instytutu Turystyki, *Turystyka Polska w roku 2005...*, (opr. cyt.), tab. 36, s.55 (dane dotyczące turystów krajowych) i tab. 46 na s. 67 (dane dotyczące turystów zagranicznych, przyjeżdżających do Polski).

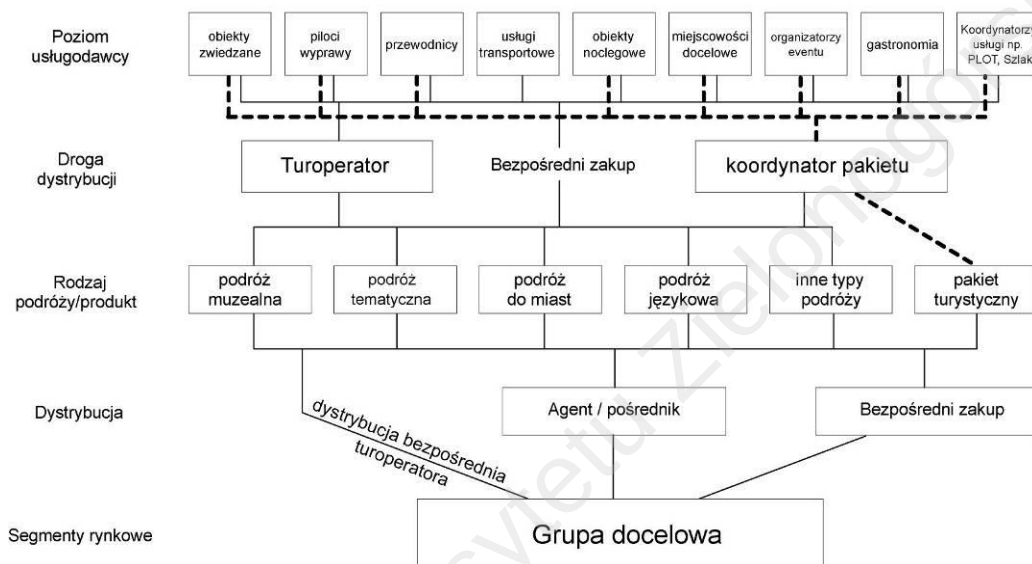
³⁸⁵ W Polsce prawo wymaga od każdego organizatora zbiorowych podróży wpisu do rejestru działalności gospodarczej, stawiając mu wymagania identyczne, jak w przypadku biur podróży. Por. Ustawa o usługach turystycznych z dn. 29 sierpnia 1997 (Dz. U. z. 2004 r. Nr 223, poz. 2268) art. 4.1. i art. 5. W innych krajach europejskich ta kwestia jest różnie regulowana.

³⁸⁶ Warunki umowy mogą pozostawić wyżywienie w gestii uczestników, praktycznie jednak w przypadku wypraw kulturowych dzieje się tak rzadko, uczestnicy korzystają przynajmniej z częściowego wyżywienia.

³⁸⁷ Część obiektów może zostać uznana za cele opcjonalne, uczestnicy mogą je zwiedzić w ramach czasu wolnego i na własną rękę.

wycieczek). Organizowaniem podróży kulturowych w tej formie zajmują się biura podróży. W krajach z rozwiniętą ofertą różnych typów turystyki kulturowej, w tym w Europie Zachodniej, w rezultacie istniejącego już od dłuższego czasu znacznego popytu na usługi w różnych dziedzinach turystyki kulturowej funkcjonuje ustabilizowana w znacznym stopniu grupa wyspecjalizowanych w tej dziedzinie

Ryc. 62. Model organizacji turystyki kulturowej

Źródło: Opracowanie własne

touperatorów³⁸⁸. Ponadto większość dużych i mniejszych biur podróży oferuje podróże do destynacji miejskich, będące najpopularniejszym rodzajem turystyki kulturowej, a także podróże hobbystyczne i wiele innych rodzajów zorganizowanych wypraw, które na podstawie swojego programu mogą być określone jako podróże kulturowe. Klienci, poszukujący w tych krajach oferty wycieczek w zakresie turystyki kultury wysokiej lub edukacyjnej, albo chcący mieć gwarancję przeprowadzenia innej wyprawy typu kulturowego na odpowiadającym ich oczekiwaniom poziomie logistycznym i merytorycznym znają ich profil i ofertę, stanowią także podstawową grupę stałych klientów tych przedsiębiorstw.

³⁸⁸ Przykładowo najwięksi wyspecjalizowani touperatorzy niemieccy to Studiosus Reisen, Gebeco (wraz w własną marką „Dr Tigges”), i Marco Polo Reisen, lider francuskiego rynku wypraw turystyczno-kulturowych to biuro „Clio”, w Danii Arte – dane za: [Richards 1996, s. 129, 115, 97].

3.5.2. Polscy touroperatorzy a popyt turystyczno-kulturowy

W Polsce krajowy rynek turystyczno-kulturowy dopiero się rozwija, przy czym klasyczne zorganizowane podróże kulturowe (takie jak podróże studyjne, tematyczne, regionalne) nadal jeszcze należą do rzadkości w turystyce krajowej³⁸⁹, natomiast coraz częściej są oferowane w turystyce przyjazdowej i wyjazdowej. Stwierdziwszy fakt, że organizacja turystyki kulturowej jest dopiero na etapie narodzin należy uznać za naturalne, że proces specjalizacji polskich touroperatorów także znajduje się w swojej początkowej fazie. Oznacza to, że znaczna część podróży z programem kulturowym oferowana jest przez bardzo wielu organizatorów nie specjalizujących się w tej dziedzinie w ramach ich działalności, obejmującej także inne typy wypraw, w tym niemal wszystkie największe podmioty na polskim rynku turystycznym. Zajmujące się tymi podróżami działy wielkich (a tym bardziej mniejszych) przedsiębiorstw turystycznych nie są przy tym zazwyczaj wyodrębnione, tak że ich planowanie i realizacja odbywa się przy takich samych warunkach i założeniach organizacyjnych, jak przy wszystkich pozostałych imprezach, a przeprowadzający je pracownicy nie są fachowcami w tej dziedzinie: nie mają więc zazwyczaj odpowiedniego przygotowania w zakresie znajomości podstaw kulturoznawstwa, realiów kulturowych, historycznych destynacji a także wiedzy o samej turystyce kulturowej. Efekt tej pracy jest mniej lub bardziej udaną propozycją, opracowaną na podstawie wiedzy bardziej lub mniej kompetentnego pracownika biura podróży lub zasięgniętych przez niego (w różnym stopniu wiarygodnych) informacji, dotyczących potencjalnych celów turystyki kulturowej w obrębie danego kraju lub regionu docelowego. W coraz liczniejszych przypadkach, gdy zorganizowane grupy turystów (np. stowarzyszenia, firmy, uczelnie, parafie i inne) zwracają się o przygotowanie propozycji wyjazdu o charakterze ogólnokulturowym do danego kraju czy regionu (jak wyprawa studyjna) lub typowej oferty w ramach jednego z rodzajów turystyki, odpowiadającego ich zainteresowaniom, składane im przez touroperatora propozycje programów podróży stanowią swoistą mieszaninę krajoznawczą z naprędce znalezionymi elementami, mającymi zaspokoić wyrażone przez nich oczekiwania. W niektórych przypadkach zlecniodawcy proponuje się skonkretyzowanie lub wręcz ułożenie programu, który touroperator następnie jedynie wykona. Nie jest także rzadkością, że potencjalni klienci, oczekujący takiego indywidualnie przygotowanego programu nie są w ogóle obsłużeni, ponieważ duże polskie przedsiębiorstwa turystyczne koncentrują się na tych

³⁸⁹ To stwierdzenie dotyczy tym bardziej elitarnych form turystyki kulturowej, jak podróże muzealne czy turystyka eventowa kultury wysokiej.

destynacjach i profilach wypraw, które przy mniejszym wysiłku koncepcyjnym (lub nawet bezrefleksyjnym powielaniu sprawdzonych obcych wzorów) mogą przynieść szybki profit dzięki obsłudze wielkiej grupy mniej wymagających klientów. Tymczasem świadomość znacznej grupy konsumentów turystyki i ich oczekiwania rosną i konkretyzują się wraz ze wzrostem poziomu ich wykształcenia, powiększaniem się siły nabywczej a także nabywanym doświadczeniem własnych wypraw i towarzyszących im usług, szczególnie tych podejmowanych i uzyskiwanych za granicą. Oznacza to powolny, lecz nieustanny wzrost grupy konsumentów, oczekujących profesjonalnie przygotowanych i sprawnie realizowanych wypraw turystycznych o wyraźnym profilu kulturowym i odpowiednim poziomie usług. Odpowiedzią na pojawienie się i powiększanie tej dobrze już zauważalnej niszy rynkowej jest stopniowe specjalizowanie się touroperatorów w kierunku krajowej i wyjazdowej turystyki kulturowej lub nawet jej poszczególnych typów.

W turystyce przyjazdowej mamy do czynienia z liczniejszą grupą turystów świadomie wybierających podróże kulturowe (szczególnie miejskie, regionalne i studyjne), ten rynek jest jednak nadal ograniczony znikomą wiedzą pozostałych Europejczyków i mieszkańców innych kontynentów o Polsce, jej historii i kulturze. Określony ułamek z licznej grupy turystów przyjeżdżających do naszego kraju poszukuje ofert objazdowych, regionalnych i miejskich na wyższym poziomie i chętnie reaguje na polską ofertę wyspecjalizowanych touroperatorów z własnych krajów. Jednak ich liczba mogłaby znacznie wzrosnąć dzięki odpowiedniej promocji Polski jako destynacji turystyki kulturowej. Ilość klientów, wybierających polskie biura podróży jako organizatorów swojej wyprawy do Polski powinna się także stopniowo zwiększać w miarę wzrostu zaufania do polskich oferentów jako partnerów i organizatorów wypraw (dotyczy to zorganizowanych grup turystów) a także na skutek otwierania przedstawicielstw polskich biur podróży w ich krajach zamieszkania, lub szerszego korzystania z usług tamtejszych pośredników turystycznych oraz poszerzenia bezpośredniej oferty w obcym języku w Internecie lub innych mediach.

3.5.3. Touroperatorzy wyspecjalizowani

Obok większych i mniejszych przedsiębiorstw turystycznych, organizujących w ramach swojej działalności także wyprawy z programem kulturowym (jak Orbis Travel³⁹⁰ w zakresie turystyki przyjazdowej i wyjazdowej, Mazurkas Travel Poland³⁹¹ głównie w zakresie turystyki przyjazdowej oraz Travel Planet³⁹² głównie w zakresie turystyki wyjazdowej), od kilkunastu lat na polskim rynku działają niewielkie przedsiębiorstwa, których podstawowym profilem działalności jest turystyka kulturowa lub jej poszczególne rodzaje. Poniżej te właśnie biura podróży zostaną krótko przedstawione.

3.5.3.1. Klasyczni organizatorzy turystyki kulturowej

Do tej grupy zaliczyć należy te biura podróży, które świadomie same określają się jako organizatorzy turystyki kulturowej lub jej klasycznych rodzajów (jak np. podróży studyjnych) albo przynajmniej deklarują ją jako podstawowy typ swojej działalności, oraz których opublikowana oferta zawiera przynajmniej w przeważającej części ofertę takich podróży, których program kwalifikuje je jako wyprawy kulturowe. Takich wyraźnie wyspecjalizowanych touroperatorów na terenie Polski jest tylko kilku.

Biuro Podróży **Logos Tour** z siedzibą w Warszawie.

Biuro założone niegdyś w ramach Związku Nauczycielstwa Polskiego, dziś prywatna spółka. Ofertę stanowią w zasadniczej części wyprawy w ramach turystyki wyjazdowej, dużą część destynacji stanowią kraje egzotyczne, jednak istnieje także oferta wypraw typu studyjnego po Europie i przyjazdowych do Polski. Program większości wypraw pozwala zakwalifikować je jako turystykę studyjną, regionalną i kulturowo-przyrodniczą. Propozycja turystyki przyjazdowej biura to podróże studyjne i tematyczne (w tym biograficzne). W ofercie także turystyka rekreacyjna – stanowi ona jej niewielką część.

Portal internetowy biura: www.logostour.pl

³⁹⁰ Por. Oferta Biura Orbis Travel: www.orbistravel.com.pl (dostęp z dn. 30 stycznia 2008). Wyprawy o charakterze kulturowych wypraw objazdowych, turystyki regionalnej i miejskiej najłatwiej znaleźć wśród propozycji działu: Autokarem po Europie 2008.

³⁹¹ Por. oferta Biura Mazurkas Travel Poland: www.mazurkas.com.pl/incoming (dostęp z dn. 30 stycznia 2008), Wśród proponowanych wycieczek znajduje się grupa podróży kulturowych (do wyboru za pomocą buttona wyboru tematu „QUICK TOUR FINDER”).

³⁹² Por oferta objazdowa Biura Podróży Travel Planet: www.travelplanet.pl/wycieczki-objazdowe (dostęp z dn. 30 stycznia 2008).

Biuro Podróży **KulTour.pl** z siedzibą w Poznaniu.

Klasyczny touroperator głównych typów wypraw kulturowych, definiujący swoją działalność jako organizator podróży kulturowych i edukacyjnych. W ofercie podróże studyjne, seminaryjne, tematyczne, turystyki dziedzictwa kulturowego, miejskie, turystyki obiektów technicznych, turystyki obiektów militarnych, turystyki regionalnej. Destynacje: Polska, Niemcy, Ukraina, Austria, Litwa, Łotwa, Estonia, Czechy, Słowacja, Rumunia. Jako jedyny touroperator z tej grupy KulTour.pl oferuje także kształcenie pilotów kulturowych oraz przewodników turystycznych, wydaje także publikacje związane z turystyką kulturową.

Portal internetowy biura: www.kultour.pl

Biuro Podróży **Marco der Pole** z siedzibą w Krakowie.

Biuro podróży wyspecjalizowane w wyprawach studyjnych, oferta skierowana zasadniczo do grup. Destynacje: Polska, Litwa, Łotwa, Estonia, Czechy, Ukraina, Węgry, Rumunia, Rosja, Słowacja, Białoruś. W ofercie ponadto: podróże miejskie, regionalne, kulturowo-przyrodnicze

Portal internetowy biura: www.marcodepole.com.pl

Biuro Podróży **Nature Travel** z siedzibą w Białymstoku.

Biuro specjalizuje się w wyprawach rowerowych, przy czym w ich programie przeżycie natury zawsze jest połączone z licznymi elementami turystyki kulturowej. Na podstawie programu oferowanych podróży można uznać Nature Travel za klasycznego organizatora (aktywnej) turystyki kulturowej. Ofertę Biura stanowią wyprawy turystyki kulturowo-przyrodniczej, regionalnej oraz tematycznej, niektóre podróże posiadają charakter mieszany z obecnością także elementów innych rodzajów turystyki kulturowej: obiektów technicznych, militarnych oraz turystyki kulturowo-religijnej. Destynacje: Polska (w szczególności północno-wschodnia), Litwa, Łotwa, Estonia.

Portal internetowy biura: www.masuren.travel.pl

Biuro Turystyki Przyjazdowej **JAN-POL** z siedzibą w Krakowie

Biuro posiada szeroką ofertę usług, w tym gastronomicznych i hotelowych. Oferta Biura Podróży, będącego częścią przedsiębiorstwa, przeznaczona jest dla turystów przyjeżdżających do Polski i składa się z typowych propozycji wypraw turystyki kulturowej przyjazdowej, w tym turystyki dziedzictwa kulturowego, tematycznej, miejskiej, obiektów techniki. Destynacje: tylko na terenie Polski

Portal internetowy biura: www.janpol.com

Regionalni touroperatorzy turystyki kulturowej. Jest to liczniejsza grupa podmiotów na rynku turystycznym, działających zasadniczo na obszarze swojego regionu i świadczących tam usługi w zakresie organizowania wypraw dla turystów przyjazdowych. W przypadku gdy większość oferty stanowią imprezy, których program pozwala je uznać za klasyczne podróże lub wycieczki kulturowe, mogą oni zostać zakwalifikowani do tej grupy. Z uwagi na ograniczenie terytorialne biura te organizują tylko niektóre rodzaje wypraw, z tego powodu nie zaliczamy ich do klasycznych organizatorów turystyki kulturowej. Poniżej przykład wyspecjalizowanego touroperatora regionalnego:

Biuro Podróży **Green Traveler** z siedzibą w Suchej Beskidzkiej

Biuro koncentruje się na organizowaniu turystyki przyjazdowej w regionie beskidzkim. Przedsiębiorstwo definiuje się samo jako „organizator turystyki dziedzictwa kulturowego”, niemniej jego oferta da się zaklasyfikować jako podróże i wycieczki turystyki regionalnej oraz kulturowo-przyrodniczej z elementami turystyki kulinarnej i kulturowo-religijnej. Posiada także ofertę dla szkół.

Portal internetowy biura: www.greentraveller.com.pl

3.5.3.2. Organizatorzy imprez poszczególnych typów turystyki kulturowej

Obok klasycznych organizatorów turystyki kulturowej jako takiej, posiadających w swojej ofercie jej różne rodzaje, na polskim rynku funkcjonują także biura podróży realizujące tylko poszczególne typy wypraw. Bez wątpienia należą oni do opisywanej tu grupy touroperatorów kulturowych, jednak z uwagi na ich jednostronną ofertę zostali tu zakwalifikowani do odrębnej grupy. Najliczniej spotykani w Polsce jej przedstawiciele to biura pielgrzymkowe, organizatorzy turystyki szkolno-edukacyjnej, podróży językowych oraz podróży egzotycznych.

Biura pielgrzymkowe: Liczną grupę touroperatorów stanowią bardzo liczne w naszym kraju, zazwyczaj niewielkie biura pielgrzymkowe lub biura podróży, zajmujące się głównie organizowaniem wypraw o charakterze pielgrzymek, pielgrzymko-wycieczek lub podróży turystyki religijno-kulturowej. Pomimo ich jednostronnej oferty należy zakwalifikować te podmioty do grupy organizatorów turystyki kulturowej, chociaż ich specyfika powoduje, że nie mamy w tym przypadku do czynienia z klasycznymi touroperatorami kulturowymi. Tytułem przykładu dla tej wielkiej grupy opisany zostanie krótko jeden z takich podmiotów:

Przykład: **Biuro Pielgrzymkowe Archidiecezji Gdańskiej OREMUS** z siedzibą w Gdańsku. Biuro (funkcjonujące jako „duszpasterstwo pielgrzymkowe”) specjalizuje się w wyjazdowej turystyce pielgrzymkowej. Większość oferty

stanowią wielodniowe wyprawy do Włoch, Francji i Izraela, a także do Hiszpanii i na Litwę z dominantą obiektów i wydarzeń o charakterze religijnym (w tym wspólne nabożeństwa). Program większości wypraw uwzględnia jednak także zwiedzanie najważniejszych atrakcji kulturowych odwiedzanych miejsc. Niektóre wyprawy z powodu odwrotnej proporcji celów religijnych oraz pozostałych można zakwalifikować jako pielgrzymko-wycieczki.

Portal internetowy biura: www.oremus.gda.pl

Organizatorzy turystyki szkolno-edukacyjnej i szkolno-krajoznawczej. Inna liczna grupa organizatorów to biura, których większość oferty stanowią wycieczki dla uczniów. Niektóre z nich współpracują ściśle ze szkołami, przygotowując oferty, które uwzględniają program nauczania np. historii, przyrody, geografii lub literatury polskiej. Są one także organizatorami modnej w ostatnich latach zielonej szkoły, czyli wyjazdów turystycznych klas szkolnych połączonych z realizacją części programu szkolnego w warunkach wycieczki. Tę grupę organizatorów można określić jako touroperatorów specjalizujących się w turystyce szkolno-edukacyjnej. Inne biura wybierają jako destynacje swoich wypraw atrakcyjne cele na terenie kraju i (coraz częściej) bliskiej zagranicy, nie łącząc ich bezpośrednio z treściami edukacyjnymi, lecz kierując swoją ofertę do szkół. Tych możemy określić jako organizatorów turystyki szkolno-krajoznawczej. O ile grupę pierwszą można zaliczyć do touroperatorów edukacyjnych (a tym samym kulturowych w sensie szerszym, por. rozdz. 2.2.) to grupa druga oferuje typową turystykę krajoznawczą, w której mieszają się elementy turystyki kulturowej i innych typów turystyki, w tym zwłaszcza przyrodniczej. Poniżej przykład organizatora turystyki szkolno-edukacyjnej.

*Przykład: **Biuro Imprez Specjalnych Belweder*** z siedzibą w Warszawie. Biuro specjalizuje się w turystyce edukacyjnej. W jego ofercie znajdują się imprezy dostosowane do szkolnego programu nauczania historii, języka polskiego oraz geografii, w tym także spełniające warunki dofinansowywania, ustalone przez Ministerstwo Edukacji Narodowej. Organizuje także zielone szkoły oraz objazdowe wycieczki tematyczne. Destynacjami większości wycieczek są regiony i miasta Polski, proponowane kierunki wycieczek wyjazdowych to Czechy, Austria, Ukraina i Węgry.

Portal internetowy biura: <http://belweder.add.net.pl/index.htm>

Organizatorzy podróży językowych. Ta grupa touroperatorów specjalizuje się w organizowaniu pobytów zagranicznych, połączonych z kursami języków obcych, odbywającymi się zazwyczaj w krajach, gdzie są one powszechnie używane w codziennej komunikacji. Program większości z tych imprez zawiera ponadto

przynajmniej opcjonalnie elementy turystyki miejskiej, regionalnej, dziedzictwa kulturowego lub innych rodzajów powszechnej turystyki kulturowej. Przykład touroperatora z tej grupy poniżej:

*Przykład: **Biuro STS Polska*** z siedzibą w Warszawie. Biuro Student Travel Schools jest jednym z pionierów podróży językowych w Polsce, rozpoczęło swoją działalność już w roku 1958. Kursy językowe są przeznaczone dla uczniów od 10 lat oraz dla osób dorosłych. STS oferuje przejazdy, zakwaterowanie i wyżywienie podczas kursu w domach prywatnych, profesjonalnie prowadzone kursy językowe o różnej skali intensywności oraz wycieczki do dużych miast w ramach zajęć kursu, fakultatywną ofertę uprawiania sportów a także dodatkowe kursy sportowe. Miejsca Kursów: Wlk. Brytania, Francja, Australia, Malta, USA, Irlandia, Austria, Korea i Chiny.

Portal internetowy biura: www.sts-education.pl/poland

Organizatorzy wypraw egzotycznych. Są to biura specjalizujące się w tym jednym rodzaju podróży, organizowanych do miejsc poza kontynentem europejskim. Zgodnie z definicją wypraw egzotycznych i programem ogromnej większości z nich, ukierunkowanym w znacznym stopniu na spotkanie z obcymi kulturami (por. rozdz. 2.3.8) imprezy tego rodzaju zaliczają się do powszechnej turystyki kulturowej (niektóre zaś zgodnie ze swoim programem są typowymi wyprawami studyjnymi lub podróżami turystyki dziedzictwa kulturowego).

*Przykład: **Biuro Podróży Africa line Adventure Club*** z siedzibą w Warszawie. Firma oferuje wielodniowe (generalnie trwające od dwóch do trzech tygodni) wyprawy w małych grupach (5-9 osób), podróże indywidualne dla klientów o najwyższych wymaganiach oraz imprezy korporacyjne, które odbywają się na terenie pięciu kontynentów poza Europą. Program tych wypraw łączy elementy spotkania z przyrodą odwiedzanych krajów i ich kulturą, w tym zwiedzanie najcenniejszych obiektów kultury materialnej oraz spotkania z mieszkańcami krajów i regionów docelowych. Zgodnie z programem należy zakwalifikować większą część oferty biura jako mieszane podróże kulturowe (w tym liczne elementy turystyki dziedzictwa kulturowego, kulturowo-religijnej, miejskiej i innych typów) i kulturowo-przyrodnicze.

Portal internetowy biura: www.africaline.pl

Ponadto: Biuro *Logos Travel Marek Śliwka* z siedzibą w Poznaniu.

Portal internetowy biura: www.wyprawy.pl

Rozdział czwarty

Polska oferta turystyki kulturowej: szanse, perspektywy, postulaty

Niniejsza część opracowania zajmuje się możliwościami i uwarunkowaniami rozwoju turystyki kulturowej w naszym kraju w najbliższych latach. Z ogromnej ilości składających się na ten przedmiot zagadnień omówione zostaną te, które naszym zdaniem są najistotniejsze. Znajdą się wśród nich – tytułem wprowadzenia - globalne i krajowe trendy rozwojowe w zakresie turystyki i odpowiadające im postulaty modernizacji polskiej oferty przyjazdowej i krajowej oraz wyjazdowej. Następnie wskażemy na niektóre możliwości wzbogacenia oferty polskiej turystyki miejskiej jako najpopularniejszego rodzaju turystyki kulturowej, a także na postulaty uzupełnienia i modernizacji oferty turystycznej polskich obiektów zabytkowych i kulturalnych, stanowiących główne atrakcje i cele wypraw kulturowych. Na podstawie aktualnej sytuacji i istniejących potrzeb wyartykułujemy postulaty polskiej turystyki kulturowej w odniesieniu do najważniejszych gałęzi krajowej infrastruktury turystycznej. W kontekście aktualnego i prognozowanego popytu na wyprawy kulturowe zajmiemy się kwestią profesjonalnego personelu, potrzebnego do ich fachowego przeprowadzania, przedstawimy także propozycje rozwinięcia oferty tematycznej dla takich wypraw, przede wszystkim za pomocą modernizacji istniejących i tworzenia nowych szlaków turystyczno-kulturowych. Wreszcie postaramy się krótko opisać nowoczesne instrumenty promocji oferty turystyczno-kulturowej, mało dotąd znane i rzadko stosowane na naszym rynku.

4.1. Szanse i kierunki rozwoju polskiej turystyki kulturowej

W ramach niniejszego podrozdziału, poświęconego szansom rozwojowym polskiej turystyki kulturowej przedstawimy najpierw światowe i europejskie trendy popytowe oraz specyficznie krajowe czynniki mogące potencjalnie wpływać na tę dziedzinę turystyki, a potem odpowiadające im szanse, potrzeby i konieczne działania najpierw w zakresie turystyki krajowej i przyjazdowej, a następnie także polskiej oferty wyjazdowej.

4.1.1. Aktualne trendy obserwowane na rynku turystycznym

Trendy i prognozy europejskie. Przedstawiane przez międzynarodowe organizacje oraz badacze przedmiotu badania obecnej sytuacji oraz prognozy rozwoju turystyki dla Europy pozwalają stwierdzić dwie ważne tendencje zmian. Po pierwsze w ostatnich latach w krajach rozwiniętych stale rośnie ilość podejmowanych podróży turystycznych³⁹³, zaś udział krajów Europy Środkowo-Wschodniej – do których zalicza się także Polska – jako destynacji w wyjazdach turystycznych w skali kontynentu będzie rósł przynajmniej aż do roku 2020³⁹⁴. Jednocześnie coraz bardziej widoczny staje się procentowy spadek zainteresowania niedawno jeszcze zdecydowanie dominującym w ogólnej ofercie turystycznej rodzajem turystyki, oferującym wypoczynek bierny (zgodnie z hasłem „3s” (*sun, sea, sand* – „słońce, morze i piasek”) na rzecz zyskującego coraz więcej zwolenników wypoczynku czynnego, w tym także turystyki poznawczej³⁹⁵. Specjaliści określają istotę tego trendu w turystyce równie lakonicznym hasłem „3e”: **entertainment** (rozrywka), **excitement** (ekscytacja), **education** (edukacja). [Tourism 2020, s.28; Alejziak 2000, s.213].

Oznacza to, że w nowym rozwijającym się modelu, ukierunkowanym na zaspokojenie popytu coraz aktywniejszych, ale także i coraz lepiej wykształconych turystów, ważną rolę może odgrywać odpowiednio skonstruowana oferta turystyki kulturowej. W obliczu tak ukierunkowanego rozwoju popytu coraz większą popularność wśród jej rozlicznych rodzajów będą zyskiwać aspekty edukacyjne (obecne zwłaszcza w wyprawach tematycznych, studyjnych, ale także w turystyce miejskiej, regionalnej, obszarów wiejskich i innych typach wypraw).

³⁹³ Por. [Tourism – 2020 Vision, s. 8]. Zgodnie z przedstawionymi tam przewidywaniami liczba przyjazdów turystycznych w Europie wzrośnie z 337 milionów w roku 1995 do 527 milionów w roku 2010 oraz 717 milionów w roku 2020.

³⁹⁴ Alejziak W., Turystyka w obliczu wyzwań XXI wieku, Wydawnictwo Albis, Kraków 2000, s. 263-264. Według prognoz WTO, przytoczonych przez autora, udział krajów naszej części Europy w europejskiej turystyce przyjazdowej zwiększy się z 21% w roku 2000 do 34% w roku 2020.

³⁹⁵ Por. Industry Views, w: The TTG World Travel Reports, 1995-2000, Market Tracking International Ltd., London 1997, s. 713, [za: Alejziak 2000, s. 216]. Według tego raportu na około 172 milionów zarejestrowanych długoterminowych (powyżej 5 dni) zagranicznych wyjazdów turystycznych w Europie na kategorię podróży „po słońce i na plażę” przypadało 57 milionów wyjazdów (czyli 33%), zaś na dwie kolejne kategorie: podróże do miast (32 miliony) i podróże objazdowe (29 milionów), przypadło w sumie 61 milionów wyjazdów. Wynika z tego, że w tym roku wyjazdy krajoznawcze po raz pierwszy były liczniejsze niż bierna turystyka rekreacyjna. Ten sam raport podaje 2% roczną dynamikę wzrostu dla podróży miejskich, 5% dla podróży rekreacyjnych biernych i aż 7% dla podróży objazdowych. Turystyka miejska jest jednym z klasycznych rodzajów turystyki kulturowej w jej szerokim znaczeniu, zaś dużą część wypraw objazdowych (obok ogólnych podróży krajoznawczych z mieszanym programem) stanowią podróże turystyki regionalnej, egzotycznej, tematycznej, studyjnej i innej, także będące typową ofertą turystyki kulturowej.

Jednak także oferty realizujące w wysokim stopniu aspekt przeżyciowy (czyli „ekscytacyjny”) jak turystyka żywej historii czy hobbystyczna mogą dzięki szybko rosnącemu popytowi przeżyć okres bardzo dynamicznego rozwoju. W sytuacji stale rosnącego przeciętnego poziomu wykształcenia ogólnego nie osłabnie także zapewne dotychczasowe zainteresowanie najważniejszymi obiektami dziedzictwa historycznego i kulturowego oraz elementami kulturowymi w turystyce miejskiej.

Turyści nowej generacji będą jednak coraz częściej oczekiwać oferty wieloaspektowej, obejmującej w każdym proponowanym programie wyprawy i na każdym miejscu czy proponowanym im do zwiedzania szlaku możliwie wszystkie trzy wskazane powyżej elementy atrakcyjnej dla nich turystyki, w tym także rozrywkę. Zapewnienie podczas wypraw zorganizowanych (dla grup) lub w wybranym miejscu pobytu albo na szlaku (dla osób wyjeżdżających indywidualnie) takiego odpowiedniego do ich oczekiwań zestawu komponentów może być decydujące o sukcesie konkretnego produktu turystycznego. Zadaniem organizatorów turystyki będzie więc taka konstrukcja programów wypraw grupowych oraz oferty turystycznej na miejscu, by jak największa liczba potencjalnych uczestników wypraw lub gości znalazła tam możliwie najwięcej wrażeń, których oczekuje od wyjazdu turystycznego. Wszędzie tam, gdzie oferta turystyczno-kulturowa będzie się rozwijać w tym kierunku i integrować w swoje konkretne propozycje wyjazdów i pobytów atrakcyjne z punktu widzenia turysty komponenty przeżycia, edukacji i rozrywki, istnieje możliwość, że stojące przed nią szanse zostaną w pełni wykorzystane. W niniejszym rozdziale podjęta zostanie próba wskazania zarówno kierunków, jak i konkretnych pożądaných działań, które mogą pozytywnie wpłynąć na modernizację i rozwijanie polskiej oferty w interesującej nas dziedzinie.

Obok wyżej wspomnianych, wśród aktualnych tendencji w popycie turystycznym obserwuje się w Unii Europejskiej także powolne odrodzenie turystyki krajowej [Alejsiak 2000, s. 215]. Zdaniem badaczy tendencja ta ma charakter trwały, ponieważ wynika z przesłanek socjologicznych; otóż starsi i posiadający znaczne doświadczenie w podróżowaniu turyści (którzy stanowią coraz liczniejszą grupę), chcąc uniknąć meczących lotów do dalekich destynacji i towarzyszącego im tłoku oraz stresu, wybierają ofertę bliską i łatwą do „skonsumowania” we własnym kraju [Middleton 1996, s. 388]. Choć zatem masowy spadek cen lotów otworzył jednocześnie możliwości dalekiej turystyki zagranicznej dla nowych rzesz konsumentów, oferta krajowa nie będzie traciła na atrakcyjności, zwłaszcza że duża część celów krajowych może być osiągnięta podczas krótkich, weekendowych wycieczek, czyli poza głównym rocznym urlopem.

Coraz bardziej powszechna staje się wspomniana już przez nas w rozdziale pierwszym tego opracowania (1.7.) jeszcze jedna tendencja o zasięgu międzynarodowym, obserwowana w ostatnich latach. Jest to dążenie turystów, w szczególności aktywnych, do możliwie pełnej indywidualizacji swojego urlopu. Konsumenci coraz bardziej masowo sięgają po dostępne choćby via Internet narzędzia samodzielnej kompozycji swojej podróży³⁹⁶. Tworzy się i szybko rośnie grupa osób zainteresowanych możliwie najbardziej niezależną od usługodawców podróżą, w której wykorzystują oni tylko dostarczane na zamówienie pojedyncze elementy lub częściowe pakiety. Oznacza to zmniejszenie popytu na tradycyjne, w całości zorganizowane podróże turystyczne (choć najpewniej pozostaną one atrakcyjne dla sporej grupy turystów) i stopniowe przenoszenie akcentu na zindywidualizowane pakiety o różnych tematach i zakresach usług. Częstsze będzie zapewne umieszczanie w katalogowych (w tym oczywiście internetowych) ofertach touroperatorów, lokalnych podmiotów usługowych (jak hotel) i organizatorów oraz organizacji turystycznych pełnego zbioru niezależnych elementów i pozostawianie (zdalnego) wyboru samemu turyście.

Tendencje i prognozy krajowe. Większość z przedstawionych kierunków zmian w skali międzynarodowej, odnoszących się do zainteresowań konsumentów i popytu turystycznego, będzie zapewne w coraz większym stopniu zauważalnych także w zachowaniach turystów polskich, którzy nasyciwszy się dostępnymi już od dawna bez ograniczeń zagranicznymi podróżami, powoli zwrócą się ku rodzimym atrakcjom i destynacjom. Dodatkowym impulsem, wyzwalającym aktywność turystyczną Polaków staną się także stale, choć powoli rosnące zarobki i związany z nimi wzrost siły nabywczej. O ile znaczną część nadwyżek przeciętnego gospodarstwa domowego pochłaniać będzie wciąż jeszcze jedna dłuższa podróż doroczna, odbywana jako wyjazd dla wypoczynku lub (jako indywidualna lub zorganizowana) wyprawa objazdowa, to coraz więcej ludzi będzie stać na krótkie, paro- lub kilkudniowe wyjazdy do nieodległych celów, w większości zatem wyprawy krajowe. Posiadanie własnego środka lokomocji przez coraz liczniejszych Polaków będzie sprzyjać podejmowaniu prywatnych wypraw turystycznych, w tym także krajoznawczych i kulturowych. Poprawiający się dzięki niezliczonym inwestycjom stan dróg w naszym kraju i związana z tym możliwość znacznie szybszego i w miarę bezstresowego dotarcia do zaplanowanego celu, będzie skłaniać znaczną liczbę ludzi do podejmowania podróży na własną rękę.

³⁹⁶ Por. Urry 2007, s. 84. Autor podając potoczną nazwę tego samodzielnego sposobu konstrukcji podróży turystycznej (FIT – Free and Independent Travel), ułatwianego przez internetowe oferty touroperatorów, sam określa go jako „pakiet szyty na miarę”.

Oznacza to szansę znacznego wzrostu ilościowego turystów indywidualnych, w tym realizujących program wycieczek o zdecydowanie lub częściowo kulturowym charakterze. Wśród nich znajdują się w jeszcze większej liczbie krótkotrwałe wyprawy do dużych miast w Polsce i za granicą (realizowane m.in. dzięki tanim połączeniom lotniczym). Zwiększony w ten sposób popyt indywidualnych klientów wymusi na oferentach przygotowanie znacznie bogatszej propozycji pakietów indywidualnych, w których składzie (zgodnie z oczekiwaniami) komponent kulturowy będzie odgrywał istotną rolę. W miarę poprawiającego się stanu dróg w Polsce, ilości i różnorodności oferty noclegowej, pojawiania się szerszej gamy ofert pakietowych oraz intensyfikacji promocji turystycznej naszego kraju konsumentami oferowanych w Polsce produktów kulturowo-turystycznych będą w coraz większym stopniu obcokrajowcy. Ta tendencja może się jeszcze bardziej uwyraźnić po wprowadzeniu w Polsce europejskiej waluty i tym samym zniesieniu ostatniej mentalnej granicy pomiędzy naszym krajem a większością krajów Unii Europejskiej.

4.1.2. Krajowa i przyjazdowa turystyka kulturowa – kierunki rozwoju oferty i potrzebne działania.

Z uwagi na zasadniczo podobne szanse oraz postulaty dotyczące krajowej (skierowanej na rynek wewnętrzny) oraz przyjazdowej (adresowanej przez polski rynek turystyczny do mieszkańców innych państw) oferty turystyki kulturowej, zostaną one przedstawione w jednym podrozdziale. Specyficzne różnice między tymi dwoma ofertami zostaną przedstawione w ostatnim akapicie.

4.1.2.1. Zasadnicze kierunki tworzenia oferty.

Z przedstawionych powyżej przesłanek wynika, że w odniesieniu do szerokiej grupy potencjalnych konsumentów krajowych turystyka krajoznawcza i kulturowa (w tym edukacyjna), jeśli ma być atrakcyjną propozycją spędzenia czasu wolnego, powinna tworzyć swoją ofertę **dwutorowo**.

Z jednej strony powinna zostać podjęta praca nad konstrukcją oferty **dłuższych podróży krajowych** w głównym sezonie turystycznym (długie wakacje, szerzej: okres od maja do września). Te podróże będą stanowić alternatywę dalekich wyjazdów dla grupy turystów, którzy w kolejne wakacje skłonni są pozostać we własnym kraju. W tym przypadku odpowiedzią na rosnący i coraz bardziej różnicujący się popyt będą stworzone przez touroperatorów oferty zorganizowanych wypraw tematycznych, edukacyjnych, regionalnych i innych o charakterze objazdowym oraz nowoczesna i dobrze opracowana oferta szlaków turystycznych

(o której szerzej w rozdziale 4.6), skierowana tak do grup jak i indywidualnych turystów.

Z drugiej strony musi się rozwinąć oferta (mniej ograniczonych do głównego sezonu) **wyjazdów weekendowych**. Będzie ona stwarzała możliwość zagospodarowania owego uzupełniającego, dodatkowego, krótkiego urlopu (lub może kilku urlopów). W tej ofercie dominować będą krótkie zorganizowane weekendowe imprezy z zakresu turystyki miejskiej i eventowej, być może także hobbystycznej, natomiast w turystyce indywidualnej coraz istotniejszą rolę będą grały **pakiety turystyczne**³⁹⁷, oferujące w większości elementy turystyki miejskiej (głównie w konwencji city break), terenów wiejskich, przyrodniczo-kulturowej lub eventowej, ale także tematycznej (pakiety mogłyby oferować także koordynatorzy szlaków turystycznych).

4.1.2.2. Postulat tematyzacji oferty.

Odpowiedzią na pierwszy spośród klasycznej trójki postulatów, odnoszących się do nowej turystyki: „**education**” – czyli wymaganie intensywnej obecności elementu edukacyjnego w ofercie turystyki kulturowej, mogą być działania w kierunku jej tematyzacji. Oznacza to konsekwentną specjalizację oferty [Steinecke 2007, s.27-31], odpowiadającą na (zmieniające się) zainteresowania turystów. Specjalizacja ta może być dokonana przez konstruowanie produktów (jak konkretna wyprawa, pakiet) lub grup produktów turystyczno-kulturowych (jak np. całoroczna oferta kulturowa danego miasta, regionu), opierających się na potencjalnie atrakcyjnym, konkretnym temacie wiodącym lub grupie pokrewnych tematów, wybranym w ramach dowolnego rodzaju lub kilku rodzajów turystyki kulturowej. W ten sposób konkretna i wyrazista oferta o charakterze poznawczym zostaje wysunięta na plan pierwszy w propozycji produktu, regionu czy miejscowości, nadaje temu produktowi atrakcyjny i przyciągający turystów tytuł i opisuje jego istotne cechy, a także ukierunkowuje zainteresowanie turystów i umożliwia konstruowanie wokół tematu wiodącego odpowiadającej mu oferty uzupełniającej. Dalsze etapy tematyzacji dokonują się właśnie przez tworzenie tej oferty dodatkowej, obejmującej komponenty przeżycia i rozrywki.

Dużą pomocą dla popularyzacji poszczególnych tematów są i pozostaną różnego rodzaju kampanie medialne i promocyjne, podejmowane z okazji jubileuszy wielkich wydarzeń historycznych, okrągłych rocznic urodzin albo śmierci ważnych postaci lub rocznic innych ważnych wydarzeń z dziedziny nauki, literatury i innych. Przy okazji takich przedsięwzięć zorganizowanych przez zainteresowane instytucje konkretne tematy turystyki kulturowej mogą być nie tylko artykułowane, ale także

³⁹⁷ O pakiecie turystycznym por. w rozdz. 1.7.

na dłużej wprowadzone do świadomości publicznej i stać się na dłuższy czas magnesem turystycznym. Orientacja w zakresie potencjalnie możliwych kampanii medialnych oraz z programach obchodów związanych z szeroko pojętą tematyką historyczną i kulturową, a także sprawne reagowanie na pojawiające się raz po raz impulsy tematyczne, wprowadzane przez nie do powszechnej świadomości, mogą być istotną pomocą w formułowaniu aktualnej i atrakcyjnej oferty turystyki krajowej i przyjazdowej.

Tematyzacja krajowej turystyki kulturowej może objąć wszystkie jej dziedziny, przedstawione w drugiej części tej książki, ponieważ każda z nich znajdzie w kraju swoich zwolenników. Natomiast szansą dla polskiej oferty turystyki przyjazdowej mogą stać się szczególnie takie dziedziny czy też tematy, które wyrażają specyficznie polski charakter kulturowy lub niepowtarzalną polską ofertę tematyczną. Może się wśród nich znaleźć na przykład turystyka religijna, ukazująca właściwy Polakom typ religijności (a więc pielgrzymki i sanktuaria, ale także turystyka religijno-kulturowa po licznych i różnorodnych obiektach związanych z dziejami religii, duchowości i służącej jej sztuki czy architektury). W miarę wrastania Polski w struktury europejskie oraz (planowanej) integracji europejskich programów edukacyjnych, a tym samym powiększenia przeciętnej wiedzy mieszkańców Europy o naszej roli w historii kontynentu i dziedzictwie kulturowym, atrakcyjnym tematem wypraw może stać się na przykład historia wielonarodowej Rzeczypospolitej oraz jej osiągnięć, m.in. w zakresie demokracji czy tolerancji religijnej. Wybitne osobowości polskiej historii i kultury o europejskim wymiarze, jak Jan III Sobieski, Mikołaj Kopernik czy Fryderyk Chopin dostarczą materiału do oferty podróży biograficznych. Tematyka militarna może być ciekawa z uwagi na znajdujące się na polskim terytorium obiekty wojskowe kilku byłych mocarstw oraz ważne miejsca symboliczne (jak Westerplatte, Wilczy Szaniec, Oświęcim) ostatniej wojny światowej. Wciąż jeszcze niedostatecznie wykorzystywany jest potencjał dziejów żydowskiej i niemieckiej grupy etnicznej na naszych historycznych ziemiach. Odpowiednio zmodernizowana, uzupełniona i dobrze tematyzowana oferta w tej dziedzinie może zapewnić przynajmniej utrzymanie wielkości obecnego ruchu przyjazdowego Niemców i powiększenie osób pochodzenia żydowskiego. Opisane poniżej działania w dziedzinie kreowania eventów oraz ukazane osobno (rozdział 4.6.) postulaty odnośnie modyfikacji i tworzenia nowych polskich szlaków tematycznych można traktować jako wskazówki odnośnie konkretnej realizacji postulatu tematyzacji w turystyce kulturowej.

4.1.2.3. Postulat uwzględnienia komponentu eventowego i rozrywkowego w ofercie turystyki kulturowej

Na otwartym rynku europejskim, na którym potencjalni turyści już dziś bez ograniczeń mogą wybierać najróżniejsze, konkurujące ze sobą oferty wypraw lub pakietów turystycznych, krajowa turystyka kulturowa (a w jeszcze większym stopniu stojąca w bezpośredniej konkurencji wobec innych ofert polska turystyka przyjazdowa) będzie musiała uwzględniać to wszystko, co proponowane jest za granicą, zwłaszcza w krajach graniczących z Polską i często odwiedzanych przez Polaków. Aby jej oferta była na tym tle atrakcyjna, musi ona przede wszystkim uwzględnić wiodący trend łączenia komponentów poznawczych, przeżyciowych i rozrywkowych („3e”), co oznacza dla niej silniejsze niż dotychczas uwzględnienie tych dwóch ostatnich elementów owej triady: rozrywki (entertainment) oraz przeżycia (excitement) zarówno w programie wypraw jak i jako możliwości do wyboru w ramach pakietów. Touroperatorzy specjalizujący się w krajowych wyprawach kulturowych powinni zatem krytycznie przejrzeć swoje programy podróży i zmodyfikować je o brakujące komponenty, a także poszukać ich dostawców na terenie docelowym. Dla osób, firm, instytucji i stowarzyszeń tworzących szlaki turystyczno-kulturowe oznacza to konieczność integracji jak największej liczby eventów kulturowych (zarówno w dziedzinie kultury wysokiej jak i popularnej), odpowiadających wybranym tematom, w razie potrzeby także przejęcie inicjatywy w zakresie kreowania nowych eventów, tematycznie związanych z propozycją ich produktów turystyki kulturowej (a więc np. konkretnych wypraw, szlaków czy pakietów). Imprez tego typu jest na terenie Polski wciąż o wiele za mało, ich zaś poziom organizacyjny i techniczny w wielu przypadkach trudno określić jako profesjonalny. Miasta, jako miejsca ogniskujące znaczną część ruchu turystyczno-kulturowego muszą zadbać o poszerzenie swojej oferty eventów i rozciągnięcie jej na możliwie wiele dni w roku. W dużych i znaczących miastach istnienie takiej grupy eventów jest coraz lepiej dostrzegana koniecznością, dla wielu mniejszych miast polskich kreacja lokalnego eventu może stać się (wzorem innych krajów Europy, por. rozdz. 2.1.4. oraz 2.3.1.) ich szansą na udany start w charakterze destynacji wypraw kulturowo-turystycznych. Wreszcie wielka szansa otwiera się przed przedsiębiorstwami, organizacjami, przedsiębiorczymi osobami lub celowo utworzonymi związkami podmiotów, które są w stanie skonstruować i zaoferować atrakcyjne eventy na miejscu³⁹⁸.

³⁹⁸ Istnieją już grupy celowe, oferujących lokalne eventy tematyczne. Przykładem może być grupa wojów „Horodyszcz” w Wólce Bieleckiej na Lubelszczyźnie, oferująca zwiedzanie rekonstrukcji wczesnośredniowiecznego grodu wraz z pokazem rzemiosł, organizacją historycznych zabaw

Na licznych potencjalnie atrakcyjnych turystycznie obszarach brak takich propozycji niemal zupełnie, lub też są one rzadkie i dotyczą bardzo nikłego czasu w skali roku (jeden, dwa kilkudniowe stałe eventy roczne w regionie). Sytuacje poprawi zdecydowanie kreacja niewielkich w swojej skali eventów powtarzalnych, które można zrealizować dowolną ilość razy na zamówienie organizatora turystyki w konkretnym miejscu lub nawet w różnych miejscach, gdzie tematycznie mogą one pasować. Udział w takim wydarzeniu o charakterze przeżyciowym lub rozrywkowym mógłby być także elementem propozycji pakietowej, przedkładanej indywidualnym turystom. W wielu przypadkach realizacja pomysłów będzie wymagała - obok zaangażowania wielu osób lub uczestniczących podmiotów - dofinansowania środkami z regionalnych funduszy wsparcia turystyki lub kultury lub wprost ze środków unijnych. W tym miejscu należy wspomnieć o ofercie inscenizacji historycznych w ciekawych obiektach zabytkowych lub historycznie znaczących wszelkiego typu (zamkach, pałacach, świątyniach, twierdzach, historycznych dzielnicach miast i in.). W niektórych takich miejscach istnieją już amatorskie lub w części profesjonalne grupy³⁹⁹, będące w stanie na zamówienie odtworzyć wydarzenia historyczne, odegrać typowe sytuacje asocjowane z obiektem (np. średniowieczne uczty, prezentacje musztry historycznej, pojedynków itd.) czy nawet zainscenizować zabawę z udziałem turystów (np. nauka tańców historycznych, połączone z nauką warsztaty tradycyjnego rzemiosła itd.). Elementem przeżycia mogą stać się także tzw. zwiedzania fabularyzowane, szerzej opisane w podrozdziale dotyczącym postulatów modernizacji oferty turystyki miejskiej (rozdział 4.2.)

Inną (bardziej kosztowną, stąd w wielu regionach nieosiągalną) propozycją mogą być **parki tematyczne**⁴⁰⁰ oferujące połączenie komponentów edukacyjnych, rozrywkowych i przeżyciowych na różnym poziomie i za pomocą różnych środków, w tym prezentacji z użyciem najnowocześniejszej (np. laserowych) technik, regularnie odbywających się show, wielkich multimedialnych wystaw tematycznych

i pokazów różnych dziedzin życia w grodzie. Adres grupy wraz z przedstawieniem jej oferty eventowej: www.horodyszcze.lbn.pl (dostęp z dnia 4 stycznia 2008).

³⁹⁹ Dobrym przykładem takiej grupy jest Projekt „Żywe muzeum – historia nie jest nudna”, realizowany przez polską firmę Mme Chantberry na zamówienie w różnych obiektach historycznych. Projekt obejmuje pokazy życia codziennego i świątecznego epoki renesansu. Por. strona internetowa projektu: www.zywe.muzeum.chantberry.com/zywe_muzeum.html (dostęp z dn. 4 stycznia 2008).

⁴⁰⁰ Przykładem takich parków mogą być już funkcjonujące parki Sea Life w wielkiej Brytanii, oferujące edukację, przeżycie i rozrywkę, ukierunkowane na poznawanie wybranych aspektów życia w środowisku morskim (www.sealsanctuary.co.uk dostęp z dn. 4 stycznia 2008) czy znajdujący się w budowie „Hanse-Park” w Lubece umożliwiający odwiedzającym obok rozrywki przeżycie osobistego „spotkania” z historycznym tematem (Hanza) i średniowiecznym miastem (Lubeka): www.hansapark.de (dostęp z dn. 4 stycznia 2008).

(zazwyczaj jednak nie umożliwiających kontaktu z autentycznymi eksponatami), żywych okazów (np. zwierząt, roślin) przedstawionych w środowisku naśladowującym naturalne lub inscenizacji historycznych, pokazów eksperymentów naukowych, koncertów dobranej do tematu muzyki lub wieczorów tematycznych, punktów gastronomicznych, oferujących potrawy kuchni lokalnej albo egzotycznej czy tradycyjnej, wreszcie po prostu urządzeń służących czystej rozrywce (jak karuzele, pływalnie itd.).

Istniejąca na miejscu codzienna oferta spędzania czasu wolnego (w tym zarówno kulturalna jak i rozrywkowa oraz w zależności od oczekiwań poszczególnych grup turystów także rekreacyjna) powinna być krytycznie przejrzana pod kątem jej jakości i ewentualnie uwzględniona zarówno w propozycjach programów wycieczek, jak i pakietów turystycznych, proponowanych przez lokalnych oferentów (zwłaszcza hoteli, organizacji turystycznych, szlaków turystycznych). Ma to istotne znaczenie zwłaszcza wówczas, gdy brak na miejscu wyżej wspomnianej oferty zbieżnej z wiodącym tematem produktu turystyczno-kulturowego. Przykładowo: fakultatywna opcja udziału w regularnie odbywającym się koncercie jazzowym, rewii tańca na lodzie, możliwość spędzenia przyjemnego wieczoru w kabarecie albo bon na kilkugodzinny pobyt w zespole basenów termalnych czy na oferowaną tam usługę egzotycznego masażu może stać się dodatkową atrakcją wycieczki lub pakietu, jednocześnie spełniającą oczekiwanie rozrywki, a nawet długo wspomnianego przeżycia.

4.1.2.4. Postulat promowania jakości.

Posiadane doświadczenie licznych wypraw turystycznych i dokonywane na podstawie tego doświadczenia porównania są przyczyną wysokich i stale rosnących wymagań turystów krajowych i przyjeżdżających do Polski. Odnoszą się one zarówno do samej oferty turystycznej, jak i do jakości usługi i obsługi. Dbłość o stałe podnoszenie poziomu krajowej oferty jest jedyną właściwą (i gwarantującą sukces) odpowiedzią na te oczekiwania. Wymagania jakości dotyczą wszystkich komponentów turystycznego łańcucha usługowego, w tym zwłaszcza: dobrego stanu infrastruktury obiektów zwiedzanych, form przekazu informacji, personelu obsługi wypraw w drodze i na miejscu, zintegrowanych w ofercie elementów przeżyciowych i rozrywkowych, poziomu świadczeń noclegowych, gastronomicznych, transferowych i wreszcie możliwości sprawnej rezerwacji świadczeń. Podstawowymi kryteriami strategii podnoszenia jakości w każdej branży usługowej - w tym oczywiście także w turystyce - są przy tym orientacja na klienta i zadowolenie klienta, ale także identyfikacja personelu z przedsiębiorstwem lub instytucją i zadowolenie ze współpracy. Dla osiągnięcia tych celów

organizatorzy turystyki kulturowej i odpowiedzialni za jej kształt i rozwój mają do dyspozycji szereg instrumentów i metod:⁴⁰¹

Badania rynku i klientów: W obliczu szybkich zmian w zachowaniach i oczekiwaniach konsumentów regularnie przeprowadzane sondaże i ankiety, a także wykonywanie analiz potencjału (np. przy większych zmianach w obrazie lub funkcjonowaniu poszczególnych rodzajów atrakcji oraz przy zmieniającej się bazie infrastrukturalnej) mają ogromne znaczenie dla dalszego planowania. Ich wyniki powinny być wykorzystywane do usunięcia istniejących braków, ponadto mogą służyć jako baza pomysłów dla konkretnych działań na rzecz wzmacniania atrakcyjności całej destynacji, pojedynczego obiektu czy produktu. Propozycję badania potencjału turystyczno-kulturowego dla konkretnego regionu zamieszczamy w części 5 niniejszej pracy, w celu zapoznania się z metodami badań klientów i rynku odsyłamy Czytelnika do fachowej literatury⁴⁰².

Szkolenia współpracowników: Profesjonalne, zorientowane na klientów działanie w turystyce obejmuje trzy grupy osób. Po pierwsze za formułowanie i osiągnięcie celów strategicznych i organizacyjnych (np. w tym tworzenie nowych i modernizację istniejących produktów, oraz efektywną organizację pracy w przedsiębiorstwach, stowarzyszeniach, zespołach i grupach celowych) odpowiada przede wszystkim grupa kierownicza. Po drugie za operacyjne wdrożenie nowych produktów, tematów i metod pracy odpowiada personel zwiedzanych obiektów kulturalnych (jak muzea, galerie) i zabytkowych (jak zamki, twierdze) a także osoby bezpośrednio czynne w obsłudze w obiektach usługowych na miejscu (hotele, restauracje i inne). Po trzecie za realizację konkretnej wyprawy turystyczno-kulturowej oraz za poszczególne elementy pakietu turystycznego, obejmujące aktywne zwiedzanie odpowiedzialni są piloci wycieczek, przewodnicy miejscy, terenowi i obiektowi. Wszystkie te trzy grupy powinny być adresatami organizacyjnych (zorientowanych na procedury i metody, a także programy obsługi itd.) lub tematycznych (zorientowanych na konkretny produkt) szkoleń. W przypadku pracowników obiektów i instytucji należy przy tym kłaść nacisk na pożądaną kierunek odejścia od mentalności administrowania obiektami na rzecz

⁴⁰¹ Poniższe zestawienie instrumentów stosowanych w ramach strategii jakości w turystyce kulturowej opiera się na opracowaniu A. Steinecke: „Qualitätsstrategie” zamieszczonej w jego cytowanej pracy [2007, s. 38-41]. Wszystkie przytoczone za tym opracowaniem elementy zostały jednak istotnie zmodyfikowane i rozwinięte oraz zaopatrzone w ułatwiające zrozumienie ich istoty przykłady, uwzględniające realia polskiego rynku usług turystyczno-kulturowych.

⁴⁰² Por. [Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., 2005, rozdział 10, s. 313-333] a także [Kachniewska 2002a, 2002b].

rozumienia zasad rynku i popytu, wykorzystywania rzeczywistej atrakcyjności (personel kierowniczy) czy też od mentalności nieustannego kontrolowania turystów i dyrygowania nimi na rzecz działania skierowanego na indywidualne potrzeby i zainteresowania klienta oraz osobistej odpowiedzialności za jego satysfakcję z wizyty lub usługi (personel obsługi). Postulaty odnośnie personelu bezpośrednio zaangażowanego w aktywną realizację produktu turystyczno-kulturowego, z uwagi na ich kapitalne znaczenie dla rozwoju turystyki kulturowej zawarte zostały w osobnym podrozdziale (4.5.).

Konkursy i nagrody: Organizowanie takich przedsięwzięć w ramach branży turystycznej, a szczególnie w dziedzinie turystyki kulturowej powinno korzystnie wpłynąć na jakość usług. Z jednej strony same już warunki udziału i regulaminy konkursów wyznaczają pewne minimalne standardy dla poszczególnych grup usług i produktów turystycznych (np. szlaków, pakietów, wypraw), z drugiej nagrodzone produkty staną się pewnego rodzaju pozytywnym wzorcem, przedmiotem analizy innych twórców produktów i będą naśladowane. Osiągnięcie uznania w postaci nagród i wyróżnień jest okazją i bardzo dobrym sposobem do promocji produktu, dodatkowa materialna nagroda może stanowić znaczne (np. finansowe, logistyczne) wsparcie projektu lub przedsiębiorstwa, toteż z zaangażowaniem się podmiotów branży turystycznej do udziału w takich przedsięwzięciach nie powinno być problemów. Inicjatywa organizowania konkursu może wychodzić z dowolnego kierunku (instytucje, osoby, przedsiębiorstwa i inne). W opracowaniu warunków konkursów powinni oprócz inicjatorów wziąć udział fachowcy w zakresie marketingu i turystyki oraz kultury, ewentualnie osoby lub zespoły kompetentne w dziedzinie specyficznego tematu konkursu i przedstawiciele sponsorów nagród. Wspieranie konkursów przez odpowiedzialne za turystykę instytucje centralne i regionalne oraz różnego rodzaju związki i stowarzyszenia przedsiębiorców powinno polegać przede wszystkim na finansowaniu konkursów i nagród, a także zabieganiu o ich medialne nagłośnienie. Konkretnymi przykładami mogłyby być:

- a) konkurs na najlepszy wirtualny szlak tematyczny w regionie, z nagrodą w postaci sfinansowania (w granicach wyznaczonej sumy) akcji promocyjnej lub promocyjnej podróży medialnej („study tour”), lub
- b) konkurs na najlepszy pakiet turystyczno-kulturowy w danym roku z nagrodą w postaci zwrotu kosztów promocyjnego pobytu pakietowego przedstawicieli mediów lub
- c) konkurs na najlepszą muzealną wystawę czasową z nagrodą w postaci sfinansowania (dofinansowania) zakupu wybranego cennego eksponatu albo zwrotu części kosztów zorganizowania wystawy tematycznej.

Opracowanie i przyznawanie znaków jakości. Sposób organizacji takich działań i efekty osiągane za ich pomocą są podobne jak w przypadku konkursów. Proces uzyskiwania znaku (tytułu) jest oparty na zasadzie dobrowolnego udziału i posiada jasno określony regulamin oraz kryteria spełniania wymogów, przez co sprzyja standaryzacji produktów turystycznych i osiągania przez nie coraz wyższej jakości. Różnica pomiędzy konkursem a zdobywaniem znaku jakości polega na szerszym i bardziej długofalowym oddziaływaniu tego drugiego. Dobrze zarządzany znak jakości posiada znaczny efekt medialny, wykraczający poza krąg fachowców z branży i tym samym ma większy zasięg promocyjny, co może przełożyć się na rynkowy sukces produktu. Ponadto regularne przyznawanie znaku jakości aktywizuje wytwórców i oferentów produktów turystycznych, a także usługodawców na dłuższej przestrzeni czasu, co ułatwia osiąganie celów strategicznych w konkretnej dziedzinie. Z czasem, przy wzroście grona wyróżnionych takim znakiem czy tytułem w danej klasie produktów czy obiektów posiadanie go może stać się w oczach działających w danym segmencie rynku turystycznego koniecznym, ponieważ oznacza przynależność do elitarnej i funkcjonującej w świadomości potencjalnych konsumentów grupy najlepszych obiektów czy produktów, co ma istotne znaczenie przy wyborze destynacji, pakietu lub usługodawcy dokonywanym przez turystę. Instytucja znaków jakości może mieć w turystyce kulturowej i tę dodatkową zaletę, że nie stawia potencjalnych uczestników we wzajemnej konkurencji wobec siebie i nie ogranicza liczby „zwycięzców”, przez co może zachęcić więcej podmiotów do zaangażowania się w ich uzyskiwanie, a co za tym idzie do wdrażania działań modernizacyjnych w pożądanym kierunku. Jako przykład znaku jakości w turystyce kulturowej mógłby posłużyć:

- a) Znak „Szlaki wspólnej Europy” – przyznawany w kategorii ciekawych, prawidłowo zorganizowanych regionalnych szlaków turystycznych, eksploatujących tematy atrakcyjne dla turystyki przyjazdowej i powiązane z kulturą lub historią Europy.
- b) Znak „Chcę Tu Być” – przyznawany miejskim pakietom turystycznym i oferującym je obiektom (jak hotele, biura podróży, lokalne organizacje turystyczne), zawierającym istotny (znaczny) udział elementów kulturowych lub edukacyjnych).
- c) Znak „Z Wami pojedę” – przyznawany specjalizującym się w turystyce kulturowej lub mającym znaczny udział swojej oferty w tej dziedzinie touroperatorom, spełniającym określone w regulaminie przyznawania znaku standardy.

- d) Znak „Muzeum dla każdego” – przyznawany obiektom muzealnym, na przykład posiadającym nowoczesną ofertę zwiedzania (zwłaszcza z elementami multimedialnymi i interaktywnymi), organizującym regularnie tematycznie wystawy czasowe oraz proponującym zwiedzania tematyczne, lekcje muzealne, prezentacje dla grup specjalnych, stosującym regularne (zgodne z określonymi w regulaminie znaku procedurami) badania satysfakcji zwiedzających i bardzo wysoko oraz wysoko ocenianym przez określony odsetek zwiedzających. Z uwagi na koszty ekspozycji multimedialnych można by ewentualnie zrezygnować z tego elementu lub ustalić dla niego alternatywę w postaci innego wymagania.

Klasyfikacje obiektów lub produktów. Ten rodzaj działania sprawdził się w praktyce m.in. w dziedzinie infrastruktury (np. gwiazdki hotelowe) do tego stopnia, że stał się powszechnie uznawanym standardem. Także klasyfikacja Światowej Listy Obiektów Dziedzictwa Kulturowego, dokonywana na światową skalę z użyciem bardzo dokładnie określonych i ustalonych na szczeblu międzypaństwowym procedur przyniosła wielu cennym obiektom prawdziwą sławę i zainteresowanie turystów. Nic nie stoi na przeszkodzie, by w skali krajowej ustalić reguły klasyfikacji poszczególnych rodzajów obiektów i stosować je przy spełnieniu wyraźnie określonych kryteriów oraz nadawać im kategorię (klasę, miano), która z czasem stanie się dla świadomie wybierających cele i elementy podróży turystów ważnym czynnikiem decyzyjnym. Przykłady:

- a) Pewien rodzaj klasyfikacji mógłby zostać ustalony dla restauracji z ofertą autentycznej kuchni krajowej lub regionalnej, przy czym wymaganiem byłoby np. stosowanie przy minimum x-liczbie oferowanych dań (lub w określonym procencie oferty) autentycznych tradycyjnych krajowych lub regionalnych receptur, historyczne lub tradycyjne urządzenie wnętrza, określone godziny otwarcia (np. minimum do godziny 23:00), nawiązujący do regionalnych tradycji strój obsługi lub wyznaczenie (ograniczenie) rodzaju odtwarzanej w lokalu muzyki w kierunku tradycyjnym, klasycznym i regionalnym. Takie działanie znacznie podniosłoby wśród samych restauratorów świadomość istotnych kryteriów dla nazywania swojego lokalu regionalnym lub tradycyjnym, z czym wielu z nich wydaje się mieć trudności.
- b) Także zorganizowane wyprawy turystyczne mogłyby mieć swoje „gwiazdki”. Kryterium ich przyznawania byłaby klasa stosowanego środka transportu (np. rodzaj, wiek i wyposażenie autokaru), klasa wykorzystywanych w podróży hoteli (np. minimum trzygwiazdkowe lub opisane wg wyposażenia pokoi), klasa i typ restauracji (np. przynajmniej 50% posiłków w lokalach z kuchnią

regionalną) a także zakres ofiarowywanych świadczeń (np. wszystkie wstępy w cenie wyprawy, gwarantowane trzy pełnowartościowe posiłki dziennie itd.). W sytuacji konkurencyjnej walki o klienta w naszym kraju, w której cena odgrywa wciąż jeszcze jako jedyny z czynników rolę decydującą, taka kategoryzacja mogłaby zwrócić uwagę turystów także na istotne znaczenie czynnika jakości i ułatwiłaby im orientację w ofertach przed wyjazdem, uwalniając ich od czytania tzw. uwag drobnym drukiem, zawierających najczęściej ograniczenia jakości rzekomo najlepszego na rynku produktu.

4.1.2.5. Postulat „sieciowania” oferty.

Stosowanie rozmaitych sieci usług i świadczeń przez obiekty kulturalne oraz klasyczne destynacje turystyczno-kulturowe (czyli miejscowości i regiony docelowe) okazało się skutecznym sposobem reagowania na wzrastające i zindywidualizowane wymagania klientów, ale także na konkurencję w postaci komercyjnej oferty przeróżnych pseudo-kulturowych produktów (jak pełne fantazyjnych, kolorowych makiet „parki jurajskie” czy tworzone przy największych centrach handlowych propozycje spędzania czasu w rodzaju „ścieżki przeżyć”, „świata przygód” itp.). Połączenie autentycznych atrakcji turystyczno-kulturowych z usługami komunikacyjnymi oraz elementami rozrywki może m.in. odbywać się za pomocą tzw. „Destination Cards”⁴⁰³. Przez nabycie takich kart turysta otrzymuje bezpłatny lub ulgowy wstęp do licznych (w tym także będących w rękach prywatnych) obiektów kulturalnych i miejsc spędzania czasu wolnego, ponadto uprawniają one do darmowego przejazdu publicznymi środkami transportu miejskiego lub regionalnego na ograniczony okres czasu (wiążący się z pobytem turystycznym), najczęściej w system włączają się także inne działające na lokalnym rynku podmioty, gwarantujące zniżki w zakresie świadczonych przez siebie usług turystycznych (jak np. organizacja zwiedzania z przewodnikiem, sprzedaż suvenirów i książek, pobyt w hotelu, posiłek w restauracji) oraz okołoturystycznych (jak przejazdy taksówkowe), czy zupełnie luźno albo niemal wcale nie związanych z turystyką (jak zniżka na zakupy w sklepach różnego rodzaju czy nawet na usługi fryzjerskie). Jednym z głównych elementów współpracy w ramach takiego związku celowego jest wspólna promocja, np. za pomocą portalu internetowego, ogłoszeń prasowych czy oferty na targach turystycznych. Zarówno w europejskich miastach i regionach, jak i w międzyczasie w niektórych

⁴⁰³ Termin „Destination Cards” jako międzynarodowe określenie gatunku usługi podają za: Steinecke, 2007 s. 31. W każdym kraju a nawet w różnych miejscowościach tego samego kraju turystyczne oferty sieciowe mają swoje własne nazwy. Ta różnorodność służy m.in. zwiększeniu rozpoznawalności oraz promocji konkretnego produktu.

polskich miastach istnieją liczne przykłady funkcjonujących bardziej lub mniej rozwiniętych miejskich i regionalnych sieci usługowych.⁴⁰⁴

Bardzo ważnym elementem rozwoju krajowej i przyjazdowej turystyki kulturowej jest także uzupełnienie istniejącej w kraju bazy hotelowej oraz dostosowanie jej do potrzeb i możliwości różnych grup potencjalnych klientów. Temu tematowi poświęcamy osobny podrozdział (4.4.).

4.1.3. Wyjazdowa turystyka kulturowa – szanse i postulaty

Przedstawione powyżej (4.1.1.) międzynarodowe trendy rozwojowe dotyczą – choć w niektórych przypadkach z pewnym opóźnieniem (jak tendencja do samodzielnego konstruowania indywidualnych wyjazdów) – także Polaków. Wszystkie przedstawione krajowe czynniki zmiany odnoszą się również do tych, którzy decydują się na podjęcie zagranicznej podróży turystycznej. Różnice pomiędzy krajową i przyjazdową z jednej a wyjazdową turystyką kulturową z drugiej strony tylko w niewielkim stopniu dotyczą więc sfery kierunków rozwoju. I tam, i tu bowiem konieczna jest odpowiedź na podobne zapotrzebowanie, wynikające z zainteresowań i popytu: w obu przypadkach potrzebna jest tematyizacja oferty, w obydwu obszarach musi się dokonać integracja elementu edukacyjnego i dwóch pozostałych: przeżyciowego i rozrywkowego, wreszcie i tu, i tu musi istnieć stała dbałość o jakość oferowanych usług.

Dodatkowym czynnikiem istotnym dla rozwoju turystyki wyjazdowej jest i pozostanie kwestia walutowa – zmiany oczekiwane w tej dziedzinie na pewno odbiją się pozytywnie na popycie na ofertę wyjazdową. Dotychczasowe różnice w walutach i ich kursach spełniają rolę hamującą w obrocie turystycznym między Polską a resztą świata. Dotyczy to zarówno niektórych grup turystów (poczucie wysokiej ceny, dodatkowa komplikacja związana ze zamianą waluty) jak i (znacznie bardziej) ma swoje znaczenie w odniesieniu do touroperatorów i ich produktów (wahania kursowe i związane z nimi ryzyko strat oraz koszty związane z konwersją walut i przelewami zagranicznymi wpływają na wzrost cen produktów). Mniej istotna stała się przeszkoda wynikająca z istnienia granic - ryzyko

⁴⁰⁴ Przykładami dobrze rozwiniętych systemów Destination Cards mogą być: „Berlin Welcome Card” (www.visitberlin.de/welcomecard) lub Paris City Passport (<http://en.parisinfo.com/paris-city-passport-1>, albo regionalna austriacko-niemiecko-szwajcarska karta „Bodensee-Erlebniskarte” (www.bodensee-erlebniskarte.info/bodensee-erlebnis-karte.htm). W Polsce taką kartę posiada m.in. Poznań: Poznańska Karta Miejska – info: (www.przewodnicy-pttk.org/turysta/karta.html), Kraków (www.e-krakow.com/e-krakow/karta-turystyczna) oraz Warszawa: Warszawska Karta Turysty: (www.warsawtour.pl/index.php?id=85), dostęp do podanych adresów: 5.01.2008).

wielogodzinnego oczekiwania na granicach i stresujące kontrole wraz z wejściem do układu z Schengen przeszły na większości naszych granic do historii. Jednak destynacje wschodnie nadal będą ponosić trudne do oszacowania straty z powodu istnienia tych ograniczeń.

Bardziej istotne różnice pomiędzy turystyką krajową a wyjazdową pojawiają się w sferze konstrukcji programów wypraw i pakietów turystycznych oraz ich realizacji. Podstawowe problemy związane z dalszym rozwojem tej dziedziny turystyki kulturowej przedstawimy po krótkiej charakterystyce tych typów jej produktów, które są aktualnie najbardziej popularne i mają szanse na utrzymanie swego powodzenia oraz wskazaniu takich, których znaczenie może wzrosnąć w najbliższej przyszłości.

4.1.3.1. Popularne produkty wyjazdowej turystyki kulturowej

Wśród najpopularniejszych aktualnie rodzajów polskich wyjazdowych wypraw kulturowych, obok (co zrozumiałe) edukacyjnej turystyki językowej, cztery są najchętniej wybierane przez turystów: Jest to turystyka **miejska zagraniczna**, **wyprawy objazdowe** po krajach i regionach, **turystyka pielgrzymkowa** i wreszcie najszybciej się rozwijająca **turystyka egzotyczna**. Poniżej przedstawiamy krótko ich profil i możliwe (oraz postulowane) kierunki jego ewolucji.

Zagraniczna turystyka miejska: specyfika i postulaty. Turystyka miejska za granicą może mieć formę zarówno zorganizowanego wyjazdu, jak i indywidualnie oferowanych i nabywanych pakietów (głównie typu city break). W pierwszym przypadku wszystkie świadczenia rezerwuje, modyfikuje i koordynuje najczęściej polski touroperator, którego przedstawiciel (pilot) prowadzi wyprawę. Takie wycieczki mają w zasadzie klasyczną strukturę podróży turystyki miejskiej, elementami wyróżniającymi je jest daleka podróż (często przelot) do miejsca docelowego, oraz obecność dodatkowego elementu w postaci tłumaczenia w trakcie realizacji niektórych elementów programu (np. przy zakwaterowaniu w hotelu, zwiedzaniu miasta lub poszczególnych obiektów z obcojęzycznym przewodnikiem). To ostatnie – będące elementem dość nużącym i dłużącym się z uwagi na konieczność dwukrotnego wysłuchiwanie wyjaśnień powinno być zredukowane do minimum, jednak polscy organizatorzy nie mają na to wielkiego wpływu. Tylko w nielicznych (zazwyczaj w największych) miastach są polscy lub polskojęzyczni przewodnicy (tak jest np. w Berlinie, Rzymie, Paryżu czy Londynie) i tylko niewiele obiektów muzealnych i zabytkowych dysponuje elektronicznymi przewodnikami w naszym języku. Jednak w wielu miastach za granicą nie istnieje prawne ograniczenie dla prowadzenia grup turystycznych, mogliby zatem tego

dokonywać piloci. Z punktu widzenia wartości kulturowej wyprawy ma to jednak sens tylko wówczas, gdy prowadzący taką wycieczkę pilot faktycznie bardzo dobrze zna miasto docelowe, w tym nie tyle topografię (co oczywiste) lecz jego historię, specyfikę kulturową, jego zabytki i współczesne realia. Tak głęboka wiedza jest niestety wśród polskich pilotów zagranicznych rzadka.

Postulat: Dla organizatorów regularnych miejskich wypraw zagranicznych, dbających o jakość swojego produktu i chcących utrzymać się na coraz bardziej wymagającym rynku także w przyszłości wynika stąd potrzeba wyszukiwania mówiących po polsku osób z okolicy docelowej i skłaniania ich do odbycia solidnych **szkoleń przewodnickich** na miejscu lub też wydelegowania własnych pilotów do odbycia takiego szkolenia (i poniesienie związanych z tym kosztów).

Zagraniczne wyprawy objazdowe z definicji są wielodniowymi wyjazdami zorganizowanymi. Aktualnie mają one najczęściej formę raczej wypraw ogólnokrajoznawczych niż kulturowych (są to w większości wycieczki po znacznych obszarach w danym kraju, których istotnym elementem jest zwiedzanie różnych typów najbardziej znanych atrakcji). Jednak nasycenie ich programów elementami kulturowymi może wiele z nich zakwalifikować jako swego rodzaju **wyprawy kulturowe mieszanego typu**. Tylko niektóre z nich, realizujące program zestawiony na podstawie innych niż tylko geograficzne kryteriów można także zakwalifikować jako podróże turystyki dziedzictwa kulturowego. Jeśli ogólne trendy popytowe będą się rozwijały w prognozowanym kierunku, polscy turyści będą jednak coraz rzadziej zadowalali się takim wycieczkowym „mixem”, natomiast zaczną także za granicą wybierać wyprawy o bardziej ukierunkowanym programie, czyli głównie podróże tematyczne lub regionalne.

Postulaty: Prognozowany kierunek ewolucji wypraw objazdowych może być szansą dla organizatorów wyjazdów zagranicznych o wyraźnym profilu kulturowym. Zachowa się zatem popyt na turystykę dziedzictwa kulturowego, natomiast programy pozostałych wypraw objazdowych będą stopniowo ulegać coraz wyraźniejszej **regionalizacji** lub **tematyzacji**. Obszary docelowe podróży będą więc zmniejszane i zaczną się mieścić w granicach wyodrębnionych kulturowo regionów, poszczególne punkty programu będą musiały być dobierane z większym rozmysłem, ponieważ będą musiały być reprezentatywne dla regionu oraz specyficznych cech jego kultury. Nie oznacza to oczywiście pomijania celów o uniwersalnym znaczeniu, jeśli mieszczą się one w regionie docelowym lub w jego pobliżu. Z kolei tematyzacja oznacza selekcję celów wyprawy i dobór przynajmniej większości z nich na podstawie tematu wiodącego. Dużą pomocą w procesie konstrukcji programów tematycznych będą szlaki kulturowo-turystyczne

(por. rozdz. 3.4. a także 4.6.), prezentujące fachowo przygotowany, dobrze opracowany i dobrany zestaw celów oraz oferujące coraz częściej gotowe do wykorzystania moduły programu. Wydaje się, że właściwą metodą doboru tematów będzie szukanie zagranicznych odpowiedników cieszących się powodzeniem szlaków tematycznych w Polsce lub (kontrastowo) eksperymenty z proponowaniem właśnie tych ofert tematycznych, które są w naszym kraju niedostępne.

Wyprawy religijno-kulturowe - prognozy i postulaty. Popularne pozostały nadal także wycieczki religijne. Jeszcze niedawno, pod koniec okresu rządów komunistycznych w Polsce, były one jedną z niewielu dostępnych i niezbyt drogich możliwości zwiedzenia niektórych miejsc w zachodniej Europie. Organizowane przez polskie instytucje kościelne (parafie, organizacje, ruchy katolickie) wyprawy posiadały i posiadają nadal dominujący rys dewocyjny, ich punktem kulminacyjnym jest udział w praktykach religijnych. Nieco młodszy rodzaj produktu turystycznego, będący pewnego rodzaju hybrydą – tzw. pielgrzymko-wycieczka jest podjętą przez kościelne instytucje i komercyjnych organizatorów turystyki próbą dopasowania oferty do zmieniających się zainteresowań potencjalnych klientów. Wydaje się jednak, że z powodu nieuniknionych zmian w polskiej religijności i ona z czasem straci rację bytu i przekształci się w klasyczną znaną w Europie **podróż religijno-kulturową** (por. 2.3.9.). Polacy młodszego pokolenia, mniej skłonni do praktyk religijnych i nie koncentrujący się na dewocyjnym elemencie wypraw (albo nawet nie akceptujący go), zapewne nadal będą wykazywali wysoki stopień zainteresowania treściami i obiektami związanymi z religią.

Postulat: Można przyjąć, że popyt na wyprawy religijne nie ulegnie w najbliższych latach drastycznemu zmniejszeniu, jednak ich organizatorzy będą zmuszeni przenieść główny akcent tych podróży z udziału w praktykach pobożnych na tematyczne zwiedzania, szersze uwzględnienie walorów sztuki i architektury zwiedzanych miejsc oraz bardziej historyczno-krytyczną interpretację genezy i znaczenia danego kultu i związanych z nim wyrazów duchowości. Skutkiem tego znaczenie towarzyszących tym wyprawom duchownych znacznie zmaleje, w wielu takich podróżach nie będą oni już uczestniczyć. Zatrudnieni do wypraw tego typu piloci będą natomiast musieli nabyć odpowiednią do tego **specjalistyczną wiedzę** tak w dziedzinie religijnej (którą dotąd z reguły nie musieli się wykazywać), jak i w dziedzinie specyficznych cech niezwykle zróżnicowanej europejskiej architektury i sztuki sakralnej. Zmiana profilu uczestników będzie także oznaczała wymaganie **wzrostu poziomu usług** noclegowych, kulinarnych i transportowych do powszechnego w europejskiej turystyce kulturowej standardu.

Turystyka egzotyczna z Polski. Do niedawna z oferty wypraw do dalekich krajów korzystały w naszym kraju wyłącznie osoby zamożne, co sprawiało, że była to raczej elitarna nisza w turystyce. Stopniowy wzrost zarobków szerszej grupy Polaków oraz spadek cen połączeń lotniczych stał się przyczyną szybkiego wzrostu ilości wyjeżdżających ku takim destynacjom. Wydaje się, że wyprawy egzotyczne jeszcze na pewien czas zachowają swoją dotychczasową formę. Charakterystyczny dla tej destynacji wysoki udział grup zorganizowanych⁴⁰⁵ spowodowany jest bowiem trwałymi czynnikami: nikłą orientacją samych turystów w realiach krajów docelowych a także niewielkim zaufaniem do egzotycznych i zupełnie im nieznanych potencjalnych usługodawców. Także programy tych podróży, ze względu na istniejące wielkie różnice kulturowe w stosunku do europejskiego turysty pozostaną w niewiele zmienionej formie: jako podróży objazdowych o mieszanym charakterze. Jednak i w takiej postaci wyprawy te mogą stanowić ofertę o czysto kulturowym charakterze (por. 2.3.8.). W nieodległej przyszłości, wskutek stopniowego zwiększania się stopnia znajomości kultur krajów egzotycznych wśród polskich turystów oraz spowodowanego standaryzacją usług wzrostu zaufania do usługodawców z (przynajmniej niektórych) odległych regionów świata należy się jednak spodziewać powolnego wzrostu grupy konsumentów usług pakietowych, a w ślad za tym rozpoczęcia procesu indywidualizacji turystyki egzotycznej.

Postulat: W obliczu zwiększającego się popytu na wyprawy egzotyczne ich polscy organizatorzy powinni zadbać o **przygotowanie większej ilości polskich pilotów**, zaś wobec rosnących wymagań podjąć działania w kierunku **podniesienia poziomu** rzeczywistej znajomości kultur krajów docelowych przez wielu z już działających na rynku, uwzględniając także ewentualny dłuższy pobyt kandydata na miejscu i naukę miejscowego języka i realiów kraju, choćby przez podjęcie na pewien okres studiów na miejscowych uczelniach. W momencie, gdy udział oferty pakietowej w rynku podróży egzotycznych zacznie wyraźniej rosnąć, specjalizujący się w tym segmencie touroperatorzy powinni podjąć działania w kierunku konstrukcji

⁴⁰⁵ Istnieją jednak już teraz wyjątki od tej reguły. Zachodnioeuropejskie biura podróży, w tym wyspecjalizowani touroperatorzy oferują w ostatnich latach także indywidualne podróże egzotyczne, zapewniając swym klientom pełny program podróży wraz ze wszystkimi świadczeniami i miejscowymi przewodnikami. Por. Katalog "Studiosus me & more" wyd. Studiosus, Monachium 2006, zawierający m.in. wyprawy do Meksyku (s. 46), Maroka (s.26), Chin (s.50), Emiratów Arabskich i Omanu (s.22) oraz Afryki Południowej (s. 48). Por także Katalog Marco Polo Reisen „Meine Entdeckung” (wyd. Marco Polo Reisen GmbH Würzburg 2006), poświęcony wyłącznie podróżom egzotycznym: zawiera on ponad 90 propozycji). Wydaje się jednak, że bardzo znaczne koszty takich wypraw na pewien czas jednak odstraszą większość potencjalnych zainteresowanych w Polsce.

własnych pakietów, nabywając na miejscu tylko ich konieczne komponenty (por. niżej: 4.1.3.2.).

Potencjalne szanse innych typów zagranicznych wypraw kulturowych. Proces europejskiej integracji naszego kraju w ostatnich latach znacznie przyspieszył, będzie się on dokonywał nadal także w świadomości wszystkich kolejnych pokoleń polskich turystów. Stopniowo coraz więcej z nich zacznie uznawać za bliskie sobie lub nawet własne dziedzictwo kulturowe innych krajów europejskich, w tym zwłaszcza krajów i regionów Unii sąsiadujących z Polską. Także współpraca organizatorów turystyki będzie się rozwijała niezależnie od posiadających coraz mniejsze znaczenie granic. Pociągnie to za sobą wzrost zainteresowania miłośników bardziej wyspecjalizowanych rodzajów turystyki kulturowej miejscami, obiektami i wydarzeniami w atrakcyjnej dla nich dziedzinie, leżącymi poza Polską, powodując tym samym zwiększenie liczby zorganizowanych i indywidualnych podróży za granicę. Wraz ze wzrostem popytu na swoje produkty szanse rozszerzenia dotychczasowej oferty za granicę, szczególnie do krajów sąsiednich ma więc **turystyka muzealna, turystyka eventowa kultury wysokiej i popularnej, turystyka hobbystyczna, turystyka obiektów militarnych, turystyka obiektów przemysłowych i technicznych.**

4.1.3.2. Postulaty rozwojowe z zakresie wyjazdowej turystyki kulturowej

Konstruowanie programów wypraw opartych na zagranicznych usługach.

Poważnym problemem dla organizujących turystykę wyjazdową jest ich niewielki wpływ na kształt zagranicznej oferty. Ostatecznie konstruując swoje produkty realizowane za granicą są oni w znacznej mierze zdani na usługodawców w krajach docelowych, kupują ich gotowe produkty lub większość potrzebnych komponentów (zakwaterowanie, transfer w kraju docelowym, wyżywienie, wstępy do obiektów, elementy rozrywki i inne), z których następnie, po uzupełnieniu o element transferu do miejsca docelowego i z powrotem konstruują ostateczny produkt, przedkładany pod postacią kompletnej lub podstawowej oferty wyjazdowej polskiemu turyście. Już w tym zakresie zresztą turystyka kulturowa różni się od pozostałych rodzajów turystyki: otóż touroperatorzy organizujący polskie wyprawy krajoznawcze, kulturowe i edukacyjne znacznie częściej niż polscy oferenci turystyki pobytowej: rekreacyjnej, sportowej czy biznesowej nabywają tylko potrzebne moduły, z których konstruują jednak własny program, znacznie rzadziej zaś kupują gotowe pełne pakiety pobytowe. Jest to związane z intensywnie obecnym w programach takich wypraw elementem edukacyjnym i wypływającym z tego zapotrzebowaniem

turystów kulturowych na usługi wykwalifikowanych pilotów i przewodników we własnym języku, popytem na dokładniejsze materiały informacyjne także po polsku, a także na fachowe tłumaczenie niektórych elementów programu (jak np. prezentacja technologii rzemieślniczej z historycznym lub fachowym komentarzem). Także ewentualna konieczność zintegrowania elementów rozrywkowych i przeżyciowych w jednolity program tego typu wyprawy wymaga modyfikacji przynajmniej niektórych z nich. Na poziomie oczekiwanym na typowych wyprawach kulturowych nie mogą być one oferowane w pierwotnej formie (jak mogłaby być zaakceptowana np. ogólna dyskoteka na włoskiej plaży czy przejazd na diabelskim kole albo klasyczny shopping), lecz muszą zostać zmodyfikowane dla polskich konsumentów (jak tradycyjna zabawa z nauką regionalnego tańca z udziałem tłumacza lub polskojęzycznego prowadzącego, udział w degustacji wina z wprowadzeniem itd.). Ta zależność od miejscowych oferentów z jednej strony i z drugiej konieczność modyfikacji wielu dostarczanych modułów podróży - rodzi postulat bardzo dobrego rozeznania rynku usług na miejscu (najczęściej przez osobiste podróże przygotowawcze przedstawicieli touroperatora, z kontrolą jakości przed zamówieniem świadczeń) oraz uważnego wyboru poszczególnych świadczeń (modułów), a następnie dokonania przemyślanej modyfikacji tych z nich, które jej wymagają, integracji modułów i elementów usług, pochodzących od samego touroperatora i wreszcie konstrukcji jednolitego, przemyślanego programu.

Konstruowanie wyjazdowych pakietów turystycznych. Problem wzajemnego stosunku ilościowego polskich i zagranicznych komponentów usług w produkcji turystyczno-kulturowym w nieco mniejszej skali dotyczy polskich oferentów pakietów turystycznych w turystyce zagranicznej miejskiej lub w turystyce egzotycznej (np. popularne wyjazdy do Egiptu). Tu zakres oczekiwań indywidualnych turystów jest nieco inny. To właściwie sami turyści decydują, czy wykupiony przez nich pakiet stanie się dla nich wyprawą kulturową, czy też pozostanie tylko podróżą na wypoczynek. Wykupują oni konkretne świadczenia, zdając sobie sprawę z faktu, że nie mogą oczekiwać żadnych dodatkowych usług i że ostateczny kształt wyjazdu zależy od nich samych. Także i oni jednak oczekują starannego doboru świadczeń, ich wysokiej jakości i (najczęściej) fachowego doradcy na miejscu, którego powinien zagwarantować im polski touroperator. Tym doradcą, a jednocześnie koordynatorem programu pakietowego w imieniu polskiego organizatora jest pilot-rezydent, będący jednocześnie sprzedawcą dodatkowych komponentów (np. wycieczek fakultatywnych, dodatkowych opcji hotelowych, wstępu na różne imprezy). Warto zauważyć, że polskie biura podróży

w sprzedaży pakietów turystycznych często rezygnują ze swojej właściwej roli koordynatora i zadowolają się funkcją pośrednika zagranicznych oferentów na naszym rynku. Unikają przez to większego zaangażowania (powiązanego z pewnymi kosztami) w tworzenie pakietu, tracą jednak jednocześnie możliwość wpływania na dobór komponentów pakietu, ich modyfikację oraz związaną z udziałem w konstrukcji pakietu część zysku.

Taka sytuacja jest niekorzystna i dla samych polskich usługodawców (czy tylko pośredników usług) i dla polskich turystów, otrzymujących zunifikowany produkt. Logiczny postulat stąd wynikający brzmi następująco: zachowanie i powiększenie przez polskich touroperatorów istotnego udziału w tym rynku i wzrost zadowolenia polskiego klienta są możliwe, jeśli będą oni dążyć do jak najwyższego własnego poziomu zaangażowania w kompozycji pakietu. Zyskują na tym zarówno polscy oferenci, jak i konsumenci. Klient otrzymuje produkt odpowiednio zmodyfikowany, dopasowany do jego oczekiwań, w miarę możliwości także polską obsługę. Polski touroperator ma zaś większy udział w zysku, ponieważ udział jego usługi w całości pakietu rośnie. Dodatkowo z tego właśnie powodu większa niż w przypadku pośrednictwa część wpłaconych przez konsumenta pieniędzy zostanie w kraju, co obniża negatywny efekt będący skutkiem turystyki wyjazdowej dla gospodarki - transferu środków poza granicę.

4.2. Turystyka miejska: trendy i postulaty uzupełnienia oferty turystycznej

Jak już wielokrotnie wspomniano, turystyka miejska z jednej strony należy do klasycznych form turystyki kulturowej w jej szerszym znaczeniu, z drugiej zaś stanowi jej najpopularniejszy rodzaj. Tym samym pełni ona rolę swego rodzaju motoru w rozwoju całego kulturowego segmentu turystyki. Dlatego w opisie szans i potrzeb polskiej turystyki kulturowej poświęcamy jej osobny rozdział. Postaramy się w nim najpierw przedstawić opisywane przez znawców ogólne tendencje w jej rozwoju, następnie zaś w ich świetle wyartykułować konkretne postulaty odnoszące się do destynacji miejskich w naszym kraju.

4.2.1. Tendencje rozwojowe w turystyce miejskiej

Europejskie miasta, będące już dziś popularnym celem dłuższych i krótszych wypraw turystycznych, będą w coraz większym stopniu przyciągały turystów. Wynika to m.in. ze wzrostu znaczenia uświadomionego w ostatnich latach czynnika ryzyka, łączącego się z podejmowaniem dalekich wypraw (niepokoje i ataki

terrorystyczne w coraz liczniejszych krajach niestabilnych politycznie i mnożące się zamachy na samoloty) z drugiej zaś strony z coraz łatwiejszej osiągalności miejsc na naszym kontynencie⁴⁰⁶ dzięki dobrej jakości dróg i sprawnym środkom masowej komunikacji, co czyni z nich potencjalnie atrakcyjne destynacje dla Europejczyków. Ten trend, choć z pewnym opóźnieniem, nie ominie zapewne miast polskich – w pierwszym rzędzie tych najbardziej znanych i wszystkich dysponujących poważnym potencjałem turystycznym. Z kolei mocną stroną polskich ośrodków miejskich w odniesieniu do całości krajowej oferty turystycznej jest istniejąca już w nich potrzebna infrastruktura, zwłaszcza zaś hotele i restauracje, których sieć stale jest uzupełniana, a jakość i paleta ich usług poprawia się z roku na rok.

W obliczu silnej konkurencji w naszym regionie (duże i małe miasta Czech z dobrze zachowanymi zabytkowymi centrami, znakomicie rewaloryzowane miasta i miasteczka Niemiec wschodnich, metropolie i miasta historyczne w krajach bałtyckich) istnieje jednak potrzeba dobrej, skoordynowanej, właściwie ukierunkowanej i reagującej na zmiany popytowe promocji.

Na tle tak optymistycznych prognoz nie wolno nam jednak nie zwrócić uwagi na pewien negatywny rozwój, wiążący się z rosnącym popytem na turystykę miejską. Zilustrujemy go poniżej na podstawie opracowania uznanych w tej dziedzinie specjalistów. We wstępie do klasycznego już opracowania, dotyczącego współczesnej turystyki w miastach S. Fainstein i D. Judd [1999] wskazują na podstawowe czynniki nieustannego wzrostu ilości turystów miejskich. Zgodnie z ich wywodami proces dostosowania do popytu turystycznego przebiega w podobny sposób w wielu miastach, które w ostatnim czasie stały się znaczącymi destynacjami turystycznymi:

1. Więcej miejsc staje się celami turystyki, ale by przyciągnąć turystów, miasta muszą świadomie zostać ukształtowane, utworzyć taki fizyczny krajobraz, by turyści chcieli się tam zatrzymać" [s. 5-7].
2. To zaś wymaga stałych zmian. Turysta jest "celem ruchomym" jako że "szuka on uwolnienia się od zwykłych doświadczeń codziennego życia. Ucieczka ta może przyjąć formę zaaranżowanej rozrywki", zatem rodziny odwiedzają obiekty rozrywkowe (np. w rodzaju "Świata Disneya"), wybierają się do prestiżowych centrów handlowych lub szukają specjalistycznej rozrywki z elementami przeżycia (jak np. wizyta w "Planecie Hollywood").

⁴⁰⁶ Na znaczenie czynnika pozytywnej oceny ryzyka w odniesieniu do miejskich wycieczek w ramach naszego stosunkowo stabilnego kontynentu oraz efekt łatwej osiągalności wskazuje C.H. Weber [2000, s.52-53].

3. Ale turysta poszukuje również autentyzmu, tak więc przemysł turystyczny stara się zaspokoić zarówno pragnienie "karnawałowej rozrywki" jak i tę "tęsknotę za nadzwyczajnym", ale jednocześnie "prawdziwym" doświadczeniem.
4. Turystyka w ten sposób staje się serią rodzinnych wypraw i ludzie "poznają te miejsca, które mogą zwiedzić i widoki, na które mogą popatrzeć".
5. Podróżujący ludzie oczekują także doświadczenia dziedzictwa architektury i kultury, które stanowią właśnie istotę historycznych miast. Zaś atrakcyjna dla nich interpretacja różnych wersji dziedzictwa kulturowego miast wymaga sporej dawki "mitologii, ludowej pamięci i popularnej fantazji".
6. Przestrzenie turystyczne są zatem tak zaprojektowane, by wywoływać "podprogowe momenty, które wynoszą turystę ponad jego banalne, codzienne doświadczenie" a jednocześnie dostarczać mu wszystkiego tego, czego oczekuje i co on sam rozumie jako potrzebne lub atrakcyjne.

Zatem, zgodnie z ogólnym popytem na doświadczenie dziedzictwa historii i kultury i nową wiedzę (edukacja), możliwie autentyczne przeżycie (ekscytację) oraz rozrywkę - miasta chcące przyciągnąć turystów starają się stworzyć przestrzenie, które będą te wartości oferować. Z tym procesem wiąże się jednak poważne ryzyko i rodzaj nieprzekraczalnej opozycji pomiędzy standardowym, ogólnie praktykowanym modelem rozwoju, realizowanym w większości miast ukierunkowanych na turystykę (który autorzy nazywają "turystyczną bańką mydlaną") a potrzebą zachowania ich niepowtarzalnego obrazu, nastroju, który jest przecież istotą ich historycznego i kulturowego dziedzictwa i ostatecznie stanowi o ich prawdziwej, unikalnej wartości kulturowej.

Fainstein i Judd dowodzą, że rozwój turystycznych destynacji miejskich posiada tendencję do kierowania się stereotypowym modelem, obejmującym inwestowanie w tworzenie określonych przestrzeni turystycznych, tworzenie wokół autentycznych atrakcji swego rodzaju "bańki turystycznej", zaprojektowanej, by spodobać się zwiedzającemu i otaczającej je przez zespoły standardowych komponentów, często tworzone przez miejscowe lub nawet globalne korporacje w powiązaniu ze znacznymi inwestycjami publicznymi. Na owe dopełniające komponenty często także składają się kulturalne atrakcje. Ich paleta sięga od muzeów i galerii – (jak np. Narodowe Muzeum Fotografiki, Filmu i Telewizji w Bradford czy Muzeum Guggenheima w Bilbao) – po typowe atrakcje kultury popularnej, jak różne formy targów i festynów, wspólne tak wielu miastom. W dłuższym okresie czasu owa "bańka turystyczna" ma tendencje do rozszerzania się, obejmując stopniowo całe kwartały miasta, które zostają rozwinięte i przekształcone w przeżyciowe lub rozrywkowe trasy i oddzielone od reszty miasta zarówno poprzez inny sposób użytkowania tych przestrzeni, jak i w swym nowym

fizycznym kształcie oraz w publicznym wizerunku [Fainstein, Judd 1999, s.7]. Zmiany o takim charakterze, choć zachodzące w różnej skali i w niejednakowym tempie, zależnych od potrzeb turystyki oraz wielkości inwestycji w danej miejscowości, są typowe dla szerszych procesów przemian ekonomicznych i globalizacji⁴⁰⁷.

W Polsce zauważalne są one jeszcze w niewielkim stopniu, w odniesieniu do naszych metropolii najprędzej można je dostrzec w historycznych (i turystycznie mocno eksploatowanych) starówkach Krakowa i Gdańska, mniej w Warszawie czy Poznaniu, gdzie historyczne części miasta nadal spełniają szereg innych funkcji. Powodem spowolnienia tego procesu w naszym kraju jest m.in. właśnie fakt, że niemal wszystkie najpopularniejsze miejskie destynacje turystyczne Polski są jednocześnie miastami dużymi i pełniącymi jednocześnie funkcje centrów administracyjnych, przemysłowych, usługowych i kulturalnych dla swoich makroregionów. To sprawia, że rozwój tych gałęzi i obiektów ich infrastruktury, które służą turystyce, nie jest ani tak znaczący w stosunku do ogólnej skali ewolucji miasta, ani tak wyraźnie zauważalny na tle innych przemian. Nie oznacza to jednak, że wraz z rozwojem turystyki przyjazdowej i krajowej miastom naszym (w szczególności mniejszym, a jednocześnie atrakcyjnym turystycznie) nie zagraża ryzyko tworzenia owych „turystycznych baniek” a tym samym powolnej utraty tożsamości na rzecz standardowego w globalnej skali produktu „miejskiego”. Pierwszymi ich obiektami staną się zapewne miejscowości niewielkie, posiadające znaczące atrakcje turystyczne, w których istotna część dochodu pochodzi bezpośrednio lub pośrednio od grup i osób odwiedzających je. Przykładem takiego rozwoju już dziś może być Zakopane, którego typowo niegdyś podhalańskie centrum stało się dziś wielką dzielnicą zestandaryzowanej konsumpcji z górami i kilkoma stylowymi budynkami w tle. Podobny proces może nastąpić na skutek

⁴⁰⁷ Por. Maitland 2007, s. 116. Autor dostrzega w procesie rozwoju dzielnic intensywnie wykorzystywanych przez turystykę miejską typowe cechy globalizacji, które ocenia negatywnie, widząc w nich „osłabianie odmienności i różnorodności doświadczeń”, tworzących tożsamość danego miejsca. Aby zilustrować ten proces posłużymy się cytatem dotyczącym Londynu: „Przykładowo obszar dookoła Picadilly Circus i Skweru Leicester w Londynie rozwinął się jako tematyczna przestrzeń turystyczna lub rozrywkowa, z markowymi atrakcjami (Rock Circus, Pepsi Trocadero), handlem detalicznym, restauracjami (Planeta Hollywood i wszechobecne lokale sieci hamburgerów) i markowe bary. Podobna rekonfiguracja wystąpiła w mniejszych miastach i miasteczkach, często w ramach inicjatyw związanych z ich rewaloryzacją. Ten kierunek rozwoju odzwierciedla poczucie konieczności przyciągania inwestycji i poszukiwania (rzekomo) łatwych do osiągnięcia rezultatów jak również i brak wyobraźni. Rezultat takiego rozwoju turystycznego jest w ten sposób szerszy niż zaopatrzenie miejsca w określone atrakcje – to dotyka samego nastroju miejsca. „Bańki turystyczne” mają na celu zwiększanie atrakcyjności miejsca, ale czynią to w sposób, który jest niezwiązany ze specyficznymi walorami samego miejsca i jego okolicy” (s. 116, przekład własny).

(spodziewanego) ożywienia krajowej turystyki miejskiej i stopniowego „odkrywania” innych polskich miast przez turystów z Zachodu w ośrodkach podobnej wielkości np. w Sandomierzu, Świdnicy, Kłodzku, Gnieźnie, Zamościu i wielu innych, oraz w miastach małych ze znanymi atrakcjami lub urokliwym, historycznym klimatem (jak np. Chełmno, Kazimierz Dolny, Łańcut czy Opatów). Sprawą władz regionalnych i lokalnych powinno być takie wyważenie polityki rozwojowej, by w tę turystyczną pułapkę nie wpaść.

Wśród obserwowanych zmian w charakterze popytu, w turystyce miejskiej zauważalne są szczególnie silnie dwa trendy. Jeden z nich obejmuje częstsze wybieranie krótkich wyjazdów, których celem są konkretne popularne destynacje miejskie, dysponujące znaczącymi atrakcjami lub oferujące możliwości przeżyć, w ramach licznych krótkich urlopów. Drugi wyraża się w rosnącym udziale gotowych pakietów indywidualnych w ofercie miejskiej, szczególnie w miastach posiadających bezpośrednie lotnicze połączenia w innymi krajami Europy⁴⁰⁸. Wzrost liczby tanich lotów do Polski przyspieszy ten kierunek rozwoju w naszych miastach, począwszy od tych, które posiadają lotniska lub znajdują się w ich bezpośredniej bliskości. Odpowiedzialni za strategię rozwojowe takich miast powinni w odpowiedzi na te kierunki rozwoju popytu turystycznego uwzględnić w swoich planach przedsięwzięcia wspierające konstrukcje pakietów turystycznych (np. inicjatywę tworzenia grup celowych, składających się z oferentów usług i przedstawicieli obiektów kulturalnych, rozrywkowych i innych w celu opracowania wspólnego atrakcyjnego produktu pakietowego).

4.2.2. Rozwój oferty turystyczno-kulturowej polskich miast – postulaty

Z uwagi na powyżej opisane powiększanie się popytu na krótkie, kilkudniowe pobyty w destynacjach miejskich, warto wskazać na (przykładowe) możliwości tworzenia takiej właśnie oryginalnej oferty pobytów o charakterze kulturowo-turystycznym przez polskie miasta. Może ona dotyczyć zarówno zorganizowanych grup turystycznych, jak i indywidualnych odwiedzających, korzystających z pakietu. W ograniczonych ramach niniejszego opracowania zdecydowaliśmy się na wskazanie po jednej potencjalnej ofercie weekendowej dla największych polskich miast. One właśnie - ze względu na dysponowanie odpowiednimi środkami

⁴⁰⁸ Jak już wspomniano, wśród wyjazdów tego rodzaju dominują oferty określane nazwą „city breaks” [Brylińska, Ratkowska 2009], w przypadku zaś ukierunkowania wyprawy na wartości dziedzictwa kulturowego określa się je mianem „heritage breaks”. Por. Dantine W., *Tourism and culture*, w: *Tourism and culture. Managing change*, AIEST, 2000, za: Niezgoda, Zmysłony, 2006, s. 156.

finansowymi oraz już posiadany stopień popularności jako destynacje turystyczne - mogą sobie od zaraz pozwolić na realizację większego projektu tego rodzaju o stałym charakterze. W oparciu o te przykłady można łatwo skonstruować projekty pobytów w innych miejscowościach, uwzględniając ich walory i ukierunkowując działania na konkretne potencjalne profile i grupy konsumentów. Biorąc pod uwagę przedstawione tendencje popytowe i wychodząc naprzeciw zainteresowaniom współczesnych turystów, nasze propozycje oferty obejmują zawsze dodatkowy event o charakterze kulturowym, znajdujący się albo na terenie miasta, albo w jego okolicy. Warto zauważyć, że dzięki eventowi zewnętrznemu następuje nie tylko objęcie udziałem w produkcie turystycznym (a więc i udziałem w zysku) dodatkowego obszaru, ale także pewne „rozgęszczenie” zarówno oferty, jak i ewentualnych inwestycji związanych z turystyką, co może pomóc uchronić atrakcyjną destynację od wspomnianego powyżej efektu „bańki turystycznej”. Jednocześnie propozycja dodatkowej wycieczki ku bliskiemu atrakcyjnemu celowi, jeśli zostanie zaakceptowana, najczęściej skłania do przedłużenia swojego pobytu także liczną grupę turystów krajowych. Jeśli skorzystają oni z noclegu (lub dodatkowego, drugiego noclegu) oraz innych usług (np. gastronomicznych, komunikacyjnych), zwiększy się poziom konsumpcji turystycznej i miasto odwiedzane zwiększy swój zysk z turystyki.

Kraków i Kazimierz. W zasadzie Kraków jest modelowym polskim celem dla kilkudniowych wyjazdów turystycznych. Jego powszechnie znane atrakcje: Droga Królewska, monumentalny Rynek Główny, Kościół Mariacki ze słynnym ołtarzem Wita Stwosza, Collegium Maius, wreszcie Wawel – są w stanie zatrzymać przeciętnego turystę kulturowego (w tym typowego turystę miejskiego) przynajmniej na dwa dni. Okazją dla kolejnego wydłużenia pobytu może być dobrze wypromowany specyficzny event, związany z kolejnym miejscem w tym mieście lub okolicy. Takim naturalnym eventem dodatkowym Krakowa mogłaby być pobliska Wieliczka z zabytkiem UNESCO - kopalnią soli. Z uwagi jednak na brak liczących się propozycji w Wieliczce poza godzinami otwarcia tego obiektu, może ona nie spełnić zadania dłuższego zatrzymania turystów, którzy po wizycie w kopalni mogą już do Krakowa nie wrócić. Szansa rozwoju jako kulturowego celu wycieczek stoi przed Nową Hutą – niegdyś „pierwszym socjalistycznym miastem Polski”. W ostatnich latach pojawiły się ciekawe oferty turystyczne w tej dzielnicy, pozwalające turystom spotkać się z realiami minionego okresu: jego architekturą, kulturą masową, życiem codziennym. W miarę upływu czasu coraz więcej odwiedzających Kraków będzie się zapewne interesowało epoką, której nie znają z własnych doświadczeń. Niemniej i tu brak jak dotąd odpowiednio atrakcyjnej

oferty wieczornej, a jej stworzenie od podstaw mogłoby się wiązać ze znacznymi inwestycjami.

Inaczej i bez ponoszenia znacznych kosztów mógłby oddziaływać kolejny naturalnie kulturowy obszar miasta: dawna żydowska dzielnica **Kazimierz** (także imiennie wymieniona w oficjalnym wpisie Krakowa na listę UNESCO). Kazimierz może już teraz zaoferować nie tylko nastrojowy, historyczny spacer, ale i ciekawe spędzenie wieczoru w żydowskiej restauracji z koncertem muzyki klezmerskiej. W celu uczynienia tego miejsca faktycznym magnesem dla gości, swego rodzaju wieczornym eventem Krakowa, należałoby jednak udostępnić jego najważniejsze obiekty (synagogę Starą wraz z muzeum, synagogę Remuh wraz z cmentarzem, oraz synagogę Tempel, może także inne synagogi) także w godzinach wieczornych. W ten sposób naturalny nastrój wieczornego Kazimierza zostanie wzbogacony o dodatkowe atuty w postaci konkretnych celów kulturowych. Filmy ukazujące przedwojenne życie tej dzielnicy⁴⁰⁹ mogłyby przy odpowiednim obudowaniu w postaci komentarza, stałej wystawy towarzyszącej, propozycji spaceru po pokazanych w nich miejscach itd. stać się rodzajem miejscowego eventu. Z użyciem najnowocześniejszych technik (film 3D albo technika laserowa⁴¹⁰) można także zainscenizować nabożeństwo synagogałne w jednej z synagog, ewentualnie wraz z fachowym komentarzem, przekazywanym obserwującym przebieg liturgii z górnych empor turystom za pomocą słuchawek. W ten sposób Kazimierz uzyskałby niezwykle ciekawą ofertę zarówno dla miłośników oryginalnej muzyki (wieczór z koncertem w restauracji), zainteresowanych autentycznym dziedzictwem kulturowym (wizyta w muzeum, projekcja filmu) ale także i fanów żywej historii (inscenizacja liturgiczna). Twórcy pakietów turystycznych mogliby także podjąć próbę kombinacji tych elementów i zaoferować je chętnym w postaci jednolitego modułu pod tytułem „**Dzień w żydowskim Kazimierzu**” albo podobnym.

Grupą docelową takiego eventu byłiby miejscy turyści krajowi oraz turyści zagraniczni, zainteresowani historią miast, dziejami życia codziennego, turystyką

⁴⁰⁹ Takimi filmami dysponuje znajdująca się na Kazimierzu Fundacja Judaica, ul. Meiselsa 17.

⁴¹⁰ Filmy 3D są dziś powszechną techniką stosowaną w turystyce, natomiast wielce obiecująca technika laserowa dopiero stawia swoje pierwsze kroki w dziedzinie inscenizacji. Niemniej jest zapewne kwestią paru najbliższych lat jej upowszechnienie. W tym konkretnym przypadku (jak i w przypadku przedstawionych dalej obiektów zabytkowych), z uwagi na wciąż jeszcze istniejącą konieczność instalacji wielu dużych urządzeń technicznych, inscenizacja żywej historii o charakterze podobnym do opisanego mogłaby się odbywać nie w samym obiekcie, lecz w położonym jak najbliżej niego innym, w miarę możliwości stylizowanym na ten obiekt wnętrzu, do którego turyści udawaliby się po zwiedzaniu samego obiektu historycznego (przykładowo na Kazimierzu – duża sala w Fundacji Judaica lub inne zaadaptowane do tego wnętrza w jednym z budynków sąsiadujących z synagogą Tempel, w Poznaniu: w jednym z zaadaptowanych budynków na Ostrowie Tumskim w sąsiedztwie katedry, ewentualnie w podziemiach takiego domu).

żywej historii, turystyką kulinarną, turystyką dziedzictwa kulturowego, turystyką muzealną, turystyką kulturowo-religijną, eventową a także turyści pochodzenia żydowskiego.

Gdańsk i Malbork. Stolica Pomorza także posiada duże bogactwo potencjalnych możliwości. Jednym z nich mogłaby być (część) Stoczni Gdańskiej z imprezą wieczorną, nawiązującą do powstania „Solidarności” i walki o nową Polskę (albo bardziej uniwersalnie: o przewyciężenie komunizmu). Taka możliwość wydaje się tym bardziej realna, że Stocznia pozbywa się niektórych niepotrzebnych jej terenów i miasto łatwo mogłoby je nabyć w celu zainstalowania tam „eventu”. Innym miejscem (także nie powodującym kłopotów dla codziennego życia miasta) mogłoby być Westerplatte, gdzie impreza „żywej historii” o przypominałaby o początku II Wojny Światowej.

Jednak miejscem w bezpośredniej bliskości Gdańska, umożliwiającym z jednej strony „rozgęszczenie” popytu, chroniącym przed jednostronną koncentracją inwestycji służących turystyce a przede wszystkim oferującym gościom spędzenie wieczoru w ramach kulturalnego eventu jest Malbork. Realizowana tam już impreza typu „Światło i Dźwięk” pod tytułem „**Krzyżem i Mieczem**”, ukazująca historię Zakonu Krzyżackiego i dzieje tego zamku⁴¹¹ mogłaby zostać znacznie rozbudowana, objąć także podgrodzie i nabrzeże Nogatu (przez co więcej osób mogłoby w niej wziąć udział) oraz wzbogacić się o dodatkowe fakultatywne elementy w postaci np. uczty średniowiecznej w wielkiej restauracji Podzamcze, nocnego zwiedzania Zamku albo np. rejsu historyczną kogą w towarzystwie dawnej muzyki. Powrót nawet późną porą grup turystycznych do Gdańska nie powinien nastręczać dużych problemów z uwagi na bliskość Malborka i dobre połączenie drogowe – dla indywidualnych turystów można by zaoferować wieczorne i nocne połączenie szynobusami (choć przynajmniej z uwagi na potrzeby turystyki warto byłoby podjąć działania, których efektem byłoby skrócenie czasu trwania podróży z Gdańska do Malborka, trwającej dziś ponad 40 minut).

Grupa docelowa tego eventu to turyści polscy i zagraniczni z całego świata (w tym szczególnie z Niemiec), zainteresowani historią powszechną i Europy, turystyką dziedzictwa kulturowego, eventową, obiektami militarnymi, turystyką żywej historii.

Wrocław i Świdnica: Dla Wrocławia dodatkowy event kulturowy może zostać zlokalizowany w Świdnicy. Będący na liście Światowego Dziedzictwa UNESCO

⁴¹¹ Por. oferta Muzeum Zamkowego w Malborku www.zamek.malbork.pl/pl/cennik/indexc.php (dostęp: 9 stycznia 2008).

świdnicki Kościół Pokoju może stać się celem popołudniowej i wieczornej wycieczki. Podczas jej trwania tematem wiodącym byłyby zapomniane dzieje wojny 30-letniej i historia wymuszonej śląskiej „tolerancji”, której efektem była ta niezwykła budowla. Także i tu można, prócz zwykłego zwiedzania (lepiej w wersji fabularyzowanej, o czym poniżej) pokusić się o organizację wieczornej imprezy w rodzaju „Światło i Dźwięk”, odbywającej się tak na zewnątrz (duża przestrzeń wokół świątyni), jak i wewnątrz kościoła albo też o odtworzenie z użyciem nowoczesnych technologii inscenizacji „żywej historii”, np. sceny inauguracji kościoła w poruszającym nabożeństwie w roku 1657. Dodatkowo kościół dysponuje historycznymi organami, które już teraz są wykorzystywane w regularnej ofercie koncertów muzyki organowej. Także i ten element można zintegrować jako propozycję w ramach ewentualnych „**Świdnickich Wieczorów Historycznych**”. Miasto Świdnica posiada jeszcze kilka innych atutów, które mogłyby stać się fakultatywnymi propozycjami dla przyjeżdżających z Wrocławia turystów. Jednym z nich jest fakt długoletniego zamieszkiwania tutaj Manfreda von Richthofena, słynnego asa lotniczego I wojny światowej („Czerwonego Barona”). Jego dom rodzinny można by wykorzystać jako miejsce kolejnego eventu, przyciągającego miłośników turystyki militarnej. Dobre tradycje świdnickiego piwa, sprzedawanego ongiś do wielu miast Europy można by także wskrzesić w postaci turystycznej oferty przedstawienia dziejów jednego rodzaju towaru, która mogłaby zostać nowocześnie zaprezentowana z wykorzystaniem eksponatów, miejsca oraz fachowej współpracy personelu miejscowego Muzeum Kupiectwa. Tym samym trwający np. pół dnia, w tym wieczór wyjazd do Świdnicy w ramach weekendowego pobytu we Wrocławiu byłby ciekawą propozycją dla turystów o kilku różnych kierunkach zainteresowań i znowu podstawą do konstrukcji ciekawego pakietu z kilkoma opcjami lub ich kombinacją.

Grupą docelową eventu świdnickiego i jego opcji uzupełniających mogą być turyści krajowi oraz zagraniczni, w szczególności przyjeżdżający z Niemiec, zainteresowani turystyką miejską, dziedzictwa kulturowego, religijno-kulturową, eventową, militarną, tematyczną.

Warszawa i Wilanów. W przypadku stolicy nie należy raczej brać pod uwagę Placu Zamkowego i jego okolic, mimo oferowanych przez taką lokalizację potencjalnych tematów jak np. Konstytucja 3-maja 1791. Położenie historycznego centrum Warszawy w bezpośredniej bliskości siedziby władz państwowych mogłoby spowodować zakłócenie prawidłowego funkcjonowania zespołu stołecznego przez dodatkowe imprezy, ponadto zaś ich umiejscowienie właśnie tam pociągnęłoby za sobą ryzyko powolnego kreowania typowej dzielnicy turystycznej. Potencjalne

turystyczno-kulturowe eventy uzupełniające Warszawy są już w pewnym stopniu realizowane w jej aktualnej ofercie. Jedną z nich jest Żelazowa Wola, drugą Wilanów. W pierwszym przypadku dwór wraz z parkiem w miejscu urodzenia Fryderyka Chopina, są wykorzystywane jako sceneria dla regularnych lub organizowanych na zamówienie koncertów muzyki tego kompozytora. Jednak Żelazowa Wola leży w dość znacznej odległości od Warszawy, dojazd tam z powodu często zablokowanych dróg może okazać się bardzo uciążliwy, podobnie zbyt długi byłby powrót po imprezie. Ponadto koncerty muzyki Chopina, należące do sfery elitarnej kultury, nie byłyby zapewne magnesem dla wielkiej grupy turystów, nawet wśród tych zorientowanych na ofertę kulturową.

Druga potencjalna lokalizacja – **Wilanów** – leży w spokojnej i oddalonej od ruchliwego centrum części stolicy, dodatkowo oferuje znaczne przestrzenie w parku pałacowym, ma zatem wszelkie dane, by stać się głównym miejscem popularnej oferty turystyczno-kulturowej dla weekendowych gości Warszawy. Wilanów asocjuje się powszechnie z osobą Jana III Sobieskiego, ten zaś temat zarówno w aspekcie biograficznym, jak i historycznym proponujemy na innym miejscu uznać za jeden z wiodących wątków oferty tematycznej dla turystyki przyjazdowej (por. 4.6.). Miejsce to może być jednocześnie ewentualnym początkiem międzynarodowego szlaku Jana Sobieskiego (por. tamże), zatem zorganizowanie właśnie tu warszawskiego eventu mogłoby zachęcić jego uczestników do skorzystania później z propozycji wyprawy tą trasą. Jednocześnie wyprowadzenie głównego eventu do Wilanowa spełnia choć w pewnym sensie postulat „rozgęszczenia” turystycznego Warszawy. Odbывające się niegdyś na terenie parku i ogrodów wilanowskich wieczorne imprezy typu „Światło i Dźwięk” można by wskrzesić w możliwie najdoskonalszym technicznie i najwygodniejszym dla uczestników wykonaniu. Dla chętnych uzupełniłaby je propozycja fabularyzowanego zwiedzania pałacu, oferta historycznych „uczt z Janem Sobieskim” w kilku pawilonach i restauracjach otaczających pałac. Jednocześnie jako propozycja na dzień mogłaby posłużyć regularnie odbywana inscenizacja wyjazdu króla z wojskiem na wiedeńską bitwę (1683) lub powrotu z niej, zaś dodatkową ofertą mogłoby się stać multimedialna prezentacja o czasach bohatera, o ówczesnej Rzeczypospolitej i Europie oraz jej politycznych problemach. W ten sposób „**Wieczór z Sobieskim**” stopniowo stałby się jedną z wizytówek Warszawy. **Grupą docelową** wilanowskiego eventu byłiby turyści polscy i zagraniczni, zainteresowani turystyką dziedzictwa kulturowego, miejską, eventową, żywej historii, historią Polski i Europy, w mniejszym stopniu turystyką kulinarną.

Łódź i Manufaktura. Problem z rozgęszczeniem ruchu może mieć Łódź. Potencjalnych miejsc dla zorganizowania eventów nawiązujących do znanych

i atrakcyjnych wątków historii w bezpośredniej okolicy miasta nie ma, albo połączenia drogowe z nimi są uciążliwe (np. z Łęczycą z jej okazałą, choć zaniedbaną romańską kolegiatą w Tumie i zamkiem albo z Łowiczem czy Nieborowem i jego romantyczną Arkadią). Jeśli dla powiększenia atrakcyjności miasta wypadnie zgodzić się z organizacją wielkich eventów w jego śródmieściu, to miejscem najbardziej dla tego przedsięwzięcia odpowiednim będzie Centrum Handlowe Manufaktura, obejmujące wielkie przestrzenie na dawnych terenach sieci fabryk Izraela Poznańskiego. Impreza tu zorganizowana mogłaby eksploatować wątek „**Manchesteru Wschodu**” albo bardziej literacko „Ziemi Obiecanej” i ludzi wielu narodowości związanych z jego powstaniem (jak Poznański, Scheibler i inni). Dobrze zorganizowana impreza o charakterze przeżyciowo-edukacyjnym, odbywająca się na wielkim placu Manufaktury w porze po zamknięciu sklepów i lokali usługowych (poza restauracjami) nie tylko nie powinna przeszkodzić w działalności Centrum, ale także może mu przynieść znaczący wzrost popularności w Polsce i Europie. Jednocześnie impreza odbywająca się poza terenami zamieszkаныmi i ważnymi dla codziennego funkcjonowania miasta (jak np. ul. Piotrkowska) w mniejszym stopniu zakłócałaby jego prawidłowy, wszechstronny rozwój. Wykorzystując także imponujący Pałac Poznańskiego (Muzeum Historyczne Miasta Łodzi) i inne powstające na terenie Manufaktury muzea można by zorganizować komponenty dopełniające z projekcją filmów, zwiedzaniem tematycznym (w tym fabularyzowanym), inscenizacjami żywej historii.

Grupą docelową prócz turystów miejskich mogliby być polscy i zagraniczni turyści (w tym zwłaszcza turyści pochodzenia żydowskiego, niemieckiego, może także rosyjskiego), zwłaszcza zainteresowani turystyką obiektów przemysłowych, turystyką eventową, tematyczną, muzealną.

Poznań i Gniezno. Wielkopolska metropolia jak dotąd nie posiada swojego typowego wieczornego eventu. W tym kontekście można stwierdzić, że rozbiórka większości XIX-wiecznych fortyfikacji po ostatniej wojnie okazała się poważnym błędem, gdyż zrewaloryzowana Cytadela mogłaby być znakomitą miejscem na imponującą imprezę. Na mniejszą skalę na użytek regionalnego eventu mogłoby być wykorzystywane Wzgórze Przemysła⁴¹² wraz z odbudowywanym tam Zamkiem Królewskim, jednak stała lokalizacja większych imprez w samym sercu poznańskiej Starówki mogłaby stać się poważnym obciążeniem dla miasta. Także niewielka

⁴¹² Imprezy wieczorne na Wzgórzu Przemysła są już organizowane pod nazwą Dni Grodu Przemysła i obejmują także inscenizacje historyczne, eksploatujące wątek jednoczenia Polski, koronacji królewskiej 1295 oraz nieszczęśliwej śmierci Ludgardy, żony Przemysła II.

Śródka, stojąca przed swoją nową szansą i oczekująca rewaloryzacji, może wprawdzie stworzyć znakomity klimat dla wieczornego odpoczynku, jednak ze względu na szczupłość miejsca i gęste zamieszkanie nie nadaje się raczej na imprezę o większej skali.

Poznań może jednak znakomicie wykorzystać wątek historyczny powstania Państwa Polskiego, eksploatując do tego celu leżący na uboczu od centrum **Ostrów Tumski** (palatium Mieszka I, domniemany Chrzest Polski, pierwsze biskupstwo). Event wieczorny zrealizowany być może wysiłkiem położonego naprzeciw wyspy centrum interpretacji dziedzictwa Brama Poznania - ICHOT, eksponujący temat pierwszych Piastów, może zostać rozbudowany o dodatkowe opcje przy ewentualnej współpracy Kościoła, (właściciela katedry i świątyni NMP in Summo) oraz przy włączeniu doń historycznej multimedialnej makiety Grodu Poznańskiego. Można go także kontynuować podczas wieczornych wycieczek na Ostrów Lednicki (pozostałości piastowskiego grodu stołecznego) albo (fakultatywnie) aż do Gniezna, które dzięki rozbudowywanej drodze krajowej S-5 będą już niedługo łatwo i szybko osiągalne z tej części Poznania. W ten sposób inscenizacja żywej historii w Poznaniu (Chrzest Mieszka, ustanowienie polskiego Kościoła) mogłaby być – najlepiej jako wspólny produkt w ramach modernizowanego właśnie Szlaku Piastowskiego - uzupełniona nocnym zwiedzaniem fabularyzowanym Ostrowa Lednickiego lub odbywającą się w Gnieźnie (z konieczną współpracą odpowiedzialnych za Archikatedrę) inscenizacją w świątyni (i/lub na obszernym placu obok niej) Zjazdu Roku 1000 i dokonanego na nim uznania Polski za pełnoprawnego uczestnika europejskiej wspólnoty. Wątek zjazdu może jednocześnie wykorzystać dla siebie także samo Gniezno, posiadające niezależnie od Poznania znaczący potencjał turystyczno-kulturowy (por. rozdz. 5.5.2.). Planowana przez poznańskie organizacje turystyczne intensyfikacja turystycznego wykorzystania Ostrowa Tumskiego mogłaby pójść właśnie w kierunku takiego eventu pod nośnym hasłem: „**Tu się Polska zaczęła**”, realizowanego we współpracy z powiatem gnieźnieńskim i miastem Gniezno.

Grupą docelową wielkopolskiego eventu byłiby oczywiście turyści miejscy, w szczególności krajowi i turyści pochodzenia polskiego, ale także zagraniczni goście zainteresowani historią naszego kraju, turystyką dziedzictwa kulturowego (w tym odbywający podróż Szlakiem Piastowskim), eventową, żywej historii, religijno-kulturową, regionalną.

Lublin i Unia. Lublin mógłby wprawdzie podjąć próbę wykorzystania pobliskiej Kozłówki (rezydencja Zamojskich) lub nieco dalej położonych Puław (wielkie rody Polski i ich zasługi) albo Kazimierza Dolnego nad Wisłą (złoty okres polskiego

handlu), jednak warto rozważyć bardzo atrakcyjny historycznie wątek tematyczny Unii Lubelskiej i powstania Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569), którego realizacja musiałaby się jednak odbywać w mieście. Miejszem najlepszym dla urządzenia tego typu eventu byłby wielki Plac Zamkowy wraz z samym Zamkiem. Tam właśnie mógłby się odbyć spektakl typu Światło i Dźwięk, poświęcony wydarzeniu Unii, po którym na uczestników czekałyby np. fakultatywne oferty zwiedzania Królewskiego Lublina (przez Bramę Grodzką do Starego Miasta i na plac Unii Lubelskiej), spektakl teatralny w kameralnym teatrze Brama Grodzka, inscenizacja żywej historii we wnętrzach Zamku, inscenizacja jednego z historycznych posiedzeń Trybunału Koronnego w jego siedzibie na Rynku (dawny Ratusz), lub nawet akcentująca wielokulturowe oblicze dawnej Rzeczypospolitej impreza (inscenizacja?) w Muzeum Chasydyzmu. Dodatkową atrakcją mogłaby być fabularyzacja zwiedzania miasta, odbywającego się np. po zmroku w świetle pochodni.

Grupą docelową mogliby być turyści krajowi i zagraniczni (szczególnie z terenu Ukrainy, Białorusi i Litwy, w mniejszym stopniu turyści pochodzenia żydowskiego) a także turyści zainteresowani dziejami Europy i Polski, turystyką miejską, eventową, dziedzictwa kulturowego, żywej historii, muzealną.

Mniejsze miasta: W odniesieniu do bardzo licznych mniejszych ośrodków, posiadających potencjał turystyczno-kulturowy należy wskazać, iż organizacja dużego eventu turystycznego, połączonego z poważnymi kosztami początkowymi (a także kosztami stałymi) w pierwszym etapie rozwijania tej gałęzi turystyki może być obciążona ryzykiem finansowym. Jest to związane z ich niewielkimi dochodami, niższym stopniem znajomości destynacji wśród potencjalnych odwiedzających, mniejszymi możliwościami stworzenia kulturowej lub rozrywkowej oferty uzupełniającej, wreszcie mniejszymi środkami na promocję produktu. Także brak pełnej infrastruktury turystycznej (w tym zwłaszcza hoteli różnych kategorii i większej liczby restauracji) czyni takie przedsięwzięcie w tych miejscach niecelowym, jako że ma ono w zamierzeniu doprowadzić do przedłużenia pobytu turystów na miejscu. Impreza tego rodzaju organizowana bez dodatkowych korzyści związanych z noclegiem i konsumpcją gastronomiczną nie ma także gwarancji opłacalności.

W związku z tym mniejsze ośrodki powinny raczej przeprowadzić analizę potencjału turystyczno-kulturowego własnego i najbliższej okolicy (por. część 5), a następnie na jej podstawie podjąć starania o tworzenie i rozwijanie dodatkowej oferty, związanej tematycznie ze szlakami turystyczno-kulturowymi, które przez nie przebiegają albo we współpracy z organizacjami turystycznymi i innymi ośrodkami

uczestniczyć w tworzeniu nowych szlaków. W ten sposób staną się dla tych szlaków punktami znaczącymi, a nawet węzłowymi, które ze względu na posiadaną ofertę główną (obiekty) i uzupełniającą nadają się na „stacje” w trakcie zwiedzania danego szlaku i przez to są wykorzystywane przez grupy turystyczne i indywidualnych wędrujących po szlaku dla spędzenia wieczoru i noclegu. W ramach takiej miejskiej oferty uzupełniającej mogą się znaleźć ciekawe eventy realizowane na zamówienie (związane z tematem szlaku lub dziejami miasta), dodatkowe miejskie trasy tematyczne, fabularyzowane zwiedzania, doroczne festyny historyczne lub tematyczne itd. Tym samym miasta te w mniejszej skali mogą osiągnąć podobny skutek, jaki duże eventy są w stanie zapewnić metropoliom (wzrost ilości udzielanych noclegów i innych usług). W sytuacji, gdy ruch turystyczny wyraźnie wzrośnie, zawsze będzie można pokusić się o próbę realizacji większego i stałego eventu, najlepiej także zintegrowanego z tematem szlaku turystycznego⁴¹³.

Grupą docelową tych produktów byłiby turyści krajowi i zagraniczni zainteresowani przede wszystkim turystyką miejską i tematyczną, w zależności zaś od kształtu oferty także turystyką muzealną, regionalną, żywej historii, eventową, i kulinarną oraz innymi rodzajami turystyki kulturowej.

Zwiedzania fabularyzowane. Na koniec tego rozdziału, poświęconego miastom, wypada wyjaśnić pojęcie, które wielokrotnie już zostało użyte, a które najsilniej wiąże się właśnie z turystyką miejską. Zwiedzanie fabularyzowane to spacer historyczny lub tematyczny po mieście (lub rzadziej po obiekcie historycznym) z udziałem przewodnika, który odgrywa rolę postaci historycznej. Może to być np. założyciel miasta (np. cesarz August w Augsburgu), bohater ważnego wydarzenia, które miało tam miejsce (np. Marcin Luter w Wittenberdze, Mikołaj Kopernik w Toruniu⁴¹⁴), albo typowy mieszkaniec (np. kupiec w Lubece, strażnik miejski w Stralsundzie, rzymski żołnierz w Trewirze). Jest on ubrany w strój z właściwej dla przedstawianej postaci epoki, w miarę możliwości używa słownictwa typowego dla swoich czasów (mowa stylizowana), prowadzi wycieczkę w formie pierwszej osoby („ja zbudowałem... wówczas byłem zmuszony zareagować właśnie tak, dostrzegłem skradających się w mroku napastników...” itd.). Często zwiedzanie dokonuje się wtedy w odpowiedniej scenerii, np. wieczorem przy świetle pochodni,

⁴¹³ Por także: W. Kosiński 2002, s.31-41. Autor w swoim opracowaniu podejmuje interesującą analizę potencjału turystycznego małych miast polskich oraz ukazuje ich szanse i słabe strony w odniesieniu do rozwijania turystyki, także z uwzględnieniem sytuacji prawnej i rzeczywistych możliwości działań prorozwojowych w małych ośrodkach.

⁴¹⁴ Biuro turystyczne „Copernicana” wprowadziło jako pierwsze w Polsce do swojej stałej oferty fabularyzowane zwiedzanie Torunia, zwiedzanie, obejmująca nie tylko fabularyzację samego elementu przewodnictwa, ale i inscenizację scen z interakcjami. Por. www.copernicana.pl/oferta/odwiedz-torun (dostęp 8 08.2010)

przewodnik otwiera kolejne domy, furty lub pomieszczenia zabytkowym kluczem, wyjmując dokumenty i odczytuje z nich. Niektóre scenariusze takiego zwiedzania obejmują także posiłki o historycznym charakterze, którym „przewodniczy” postać historyczna. Wśród ofert fabularyzowanych znajdują się i takie, które obejmują inscenizacje konkretnych wydarzeń z udziałem kilku aktorów lub statystów, odgrywających sceny lub nawet angażujących turystów do aktywnego udziału w poszukiwaniu rozwiązania postawionej im zagadki lub ratowania bohaterów czy miasta przed grożącą mu katastrofą – te jednak propozycje są rzadkie i droższe, z powodu zaangażowania większej liczby ludzi i środków. Warto przy tym zwrócić uwagę na jeden zasadniczy problem realizacji tej formy zwiedzania: jako oferta dla grup obcojęzycznych traci ona jeden ze swoich ważnych atutów - wyjątkową formę językową, która nie jest możliwa do uchwycenia przez osoby nie znające bardzo dobrze języka kraju goszczącego albo – w drugim kierunku – nie jest łatwa do odtworzenia w obcym języku przez przewodnika, dla którego nie jest to język ojczysty. Zapewne jednak i ten problem jest możliwy do usunięcia przez opracowanie przez specjalistów i przećwiczenie pod ich kontrolą wersji stylizowanej na język historyczny. W przypadku, jeśli przewodnik odgrywa historyczną postać polską, ewentualny obcy akcent w języku grupy może ją dodatkowo „autoryzować” jako Polaka.

Z uwagi na jej „przeżyciowy” charakter (element „excitement”) a także na dużą intensywność edukacyjną (łatwość zapamiętywania podanych i ukazanych w ten sposób faktów) zwiedzanie fabularyzowane wychodzi naprzeciw potrzebom dzisiejszych turystów. Dlatego wydaje się, że zwłaszcza w swej skromniejszej, nie wymagającej dużych nakładów kosztów (a więc i tańszej dla turystów) formie stanie się ono w niedługim czasie standardowym elementem przewodnickiej oferty miejskiej. W większych miastach z dużą ilością turystów warto przemyśleć także stworzenie jednej lub kilku ofert rozwiniętego zwiedzania fabularyzowanego na zamówienie grup turystów, która – odpowiednio promowana – znalazłaby zapewne wystarczającą ilość odbiorców.

4.3. Polskie obiekty zabytkowe i kulturalne – funkcjonowanie i modernizacja oferty

Jeśli nie chcą pozostać tylko celami obowiązkowych wycieczek szkolnych, lecz stanowić atrakcyjne cele wycieczek i tym samym uczestniczyć i czerpać korzyści z rozwoju nowoczesnej turystyki kulturowej, obiekty kulturalne w naszym kraju będą musiały w coraz wyższym stopniu uwzględniać nowoczesne środki

przekazu, stosowane już powszechnie przez przystosowane do potrzeb turystyki zabytki a także nowe lub modernizowane placówki muzealne w Europie. Nieustanne poszukiwanie nowych sposobów zachęty dla potencjalnych zwiedzających oraz oryginalnych metod prezentacji nie tylko nie jest krytykowane wśród specjalistów, lecz ich zdaniem jest istotą działania muzeów i podobnie funkcjonujących obiektów⁴¹⁵.

W niniejszym rozdziale przedstawione zostaną postulaty związane ze zmianami w funkcjonowaniu polskich obiektów kulturalnych, z wykorzystywanymi tam metodami i technikami prezentacji, a także ze stosowanymi przez nie strategiami promocyjnymi. Najliczniejszymi grupami takich obiektów w Polsce są muzea (wraz z samodzielnymi galeriami i wystawami), dostępne dla zwiedzania obiekty dziedzictwa kulturowego (jak rezydencje, monumenty, budynki przeznaczenia publicznego, zespoły lub obszary zabytkowe) oraz obiekty sakralne. Te ostatnie, ze względu na swoje aktualne użytkowanie, stanowią specyficzną grupę obiektów. Dlatego, po ogólnym zestawieniu trzech wspomnianych kwestii w odniesieniu do wszystkich obiektów kulturalnych, w osobnym krótkim fragmencie zajmiemy się szczególnymi postulatami, dotyczącymi tej właśnie grupy, bardzo licznej w naszym kraju i mającej istotne znaczenie dla wielu gałęzi turystyki kulturowej.

4.3.1. Funkcjonowanie obiektów zabytkowych i kulturalnych w turystyce

Pośród wymienionych poniżej sprawdzonych w praktyce licznych krajów przedsięwzięć, wpływających na podniesienie efektywności turystycznej obiektów kulturalnych część jest już w Polsce stosowana przez dobrze zarządzane obiekty lub koordynujące ich działalność organizacje turystyczne, inne jeszcze nie zostały wdrożone. Doświadczenia znanych obiektów, które znacznie podwyższyły poziom swojej rozpoznawalności (a tym samym także turystycznej atrakcyjności) przekonują, że korzystanie z możliwie wielu spośród tych środków może dać oczekiwany efekt.

Współpraca pomiędzy obiektami kulturalnymi w postaci wymiany wystaw lub wzajemnego użyczania eksponatów oraz szkolenia współpracowników jest w Polsce dość szeroko praktykowana. Warto natomiast zintensyfikować rzadką w naszym

⁴¹⁵ Zdaniem jednego ze znanych muzealników: „Historia muzeów to dzieje zmieniających się form prezentacji. Kto zakazuje stosowania tricków i potępia wizualne eksperymenty jako efekciarstwo albo „disneyowskie” gagi, jest indyferentny i niewrażliwy wobec twórczych problemów wystawy i muzeum.” [Korff G. 1985, s.251] tłum. własne.

kraju wymianę lub wzajemne użyczenie fachowego personelu (np. specjalistów w zakresie wystawiennictwa, specjalistów ochrony) przy organizacji większych przedsięwzięć, co obniża koszty funkcjonowania i pomaga unikać dorywczego angażowania przypadkowych, niewykwalifikowanych i nie zawsze godnych zaufania pracowników.

Współpraca z touroperatorami. Może ona polegać na przygotowywaniu przez obiekty kulturalne specjalnych ofert dla biur podróży i innych organizatorów turystyki zbiorowej. Taka specjalna propozycja nie polega tylko na powszechnie stosowanym obniżeniu cen za wstęp dla grup turystów. Przykładowo grupy turystów kulturowych, uczestniczące w zorganizowanej wyprawie, odbywającej się według konkretnego programu (np. wyprawa biograficzna, tematyczna, inna) uzyskują wstęp do miejsc poza zwykłymi trasami zwiedzania po obiekcie, związanych z tematem wyprawy (np. pokój, w którym urodził się autor lub miał się urodzić bohater dzieła literackiego), lub prezentuje im się cenne przedmioty, normalnie niedostępne dla „zwykłych” zwiedzających (np. rękopisy, niedokończone obrazy lub mało znane szkice znanego artysty itd.). Takie działanie podnosi w oczach turystów zarówno prestiż biura podróży, jak i znaczenie zwiedzanego obiektu oraz przede wszystkim ocenę samej wyprawy, podczas której zostali „wtajemniczeni” w prezentację przedmiotów i miejsc niedostępnych innym. Wyspecjalizowani organizatorzy wypraw kulturowych stale poszukują takich możliwości i bardzo je sobie cenią, stąd można liczyć na zwiększenie liczby przybywających do obiektu grup przez nich obsługiwanych.

Współpraca z koordynatorami pakietów turystycznych. Aby zapewnić sobie dodatkową promocję i powiększyć liczbę odwiedzających, kierownictwo obiektów kulturalnych powinno poszukiwać pojawiających się ofert pakietowych na swoim terenie i starać się o to, by wizyta w nich została do nich włączona jako jeden z opcjonalnych modułów. Tylko rzadko, najczęściej przy wysokim stopniu popularności obiektu kulturalnego uda mu się uzyskać włączenie jego zwiedzania do pakietu jako modułu podstawowego (co wiąże się z gwarantowanym udziałem w zyskach z pakietu przy jednoczesnej rezygnacji z pobierania opłaty za wstęp), niemniej już samo objęcie go pakietem, choć pociągnie za sobą konieczność zagwarantowania ulgowego wstępu, może przyciągnąć pewien odsetek korzystających z tego pakietu jako zwiedzających⁴¹⁶. Dla obiektów cennych, lecz mało znanych lub dla nowych muzeów może to być właściwa droga do powiększenia liczby turystów oraz osiągnięcia szerszej popularności. Z drugiej

⁴¹⁶ Taką opinię wyraża Kriegner [2004, s. 11].

strony także na terenie obiektu powinna być dostępna możliwość skorzystania z pozostałej oferty turystycznej na miejscu (jak np. zakupu pakietu turystycznego przy recepcji/kasie obiektu).

Współpraca z innymi oferentami produktów. Jej pole może być bardzo szerokie. Ograniczymy się tu do wskazania możliwości współpracy z miejscową gastronomią, która może organizować na zlecenie obiektu posiłki dla grup odwiedzających (jeśli sam obiekt nie posiada własnej restauracji). Z drugiej strony restauracja może promować partnerski obiekt przez specjalne, w miarę możliwości tematycznie dopasowane menu (np. menu muzealne z tematycznym garnirem, „menu zamkowe” z tradycyjnie przyrządzonym mięsem czy może „menu forteczne” z oryginalnymi składnikami żołnierskiego obiadu sprzed kilku wieków, podając je ewentualnie ze zniżką za okazaniem skasowanego biletu wstępu do obiektu. Zarządzający obiektami powinni też wiedzieć, że właściciele i personel restauracji współpracujących z obiektami kulturalnymi są z reguły bardziej skłonni do polecenia zwiedzania go pytającym o lokalne atrakcje turystom [Kriegner 2004, s. 14]. Możliwa jest też ściślejsza współpraca z przewodnikami miejskimi: w zamian za reklamę ich usług oraz umożliwienie zamówienia przewodnika miejskiego podczas pobytu w obiekcie można z kolei oczekiwać od tej grupy zawodowej aktywnej promocji tego obiektu wśród turystów odwiedzających miejscowość lub region.

Włączanie oferty obiektów do szlaków turystyczno-kulturowych. Obiekty kulturalne wszelkich typów są naturalnymi, czasem najbardziej istotnymi elementami produktu turystycznego, znanego jako szlaki turystyczno-kulturowe (por. rozdział 3.4.). Przynosi to im dodatkową promocję w ramach wszystkich wspólnych przedsięwzięć, koordynowanych przez odpowiedzialnych za szlak. W niektórych przypadkach promocja ta jest nawet darmowa⁴¹⁷, w każdym jednak przypadku jest ona tańsza, niż gdyby była podejmowana samodzielnie. Dodatkowo obiekt stanowiący element szlaku jest odwiedzany przez wyprawy tematyczne lub indywidualnych turystów, poruszających się w ramach jego oferty, co bezpośrednio zwiększa liczbę wizyt w nim. W ramach nowego lub modernizowanego szlaku materialnego łatwiej także starać się o dotacje na rzecz rozbudowy, modernizacji lub promocji obiektu. Z tego powodu kierownictwo obiektu powinno dbać o włączenie go do powstających szlaków, o ile jego charakter (lub w przypadku muzeów

⁴¹⁷ Taka sytuacja może mieć miejsce, gdy szlak turystyczny jest tworzony, promowany i utrzymywany z użyciem środków publicznych, przeznaczonych na rozwój turystyki lub infrastrukturę turystyczną.

tematyka zbiorów) mieści się ramach zadeklarowanej tematyki szlaku. W konkretnych przypadkach warto rozważyć takie przekształcenie swojej oferty (np. stworzenie nowej wystawy tematycznej w muzeum, wytyczenie tematycznego zwiedzania obiektu), by obiekt mógł zostać włączony w ofertę szlaku, przebiegającego w jego pobliżu. Nic nie stoi także na przeszkodzie, by to same obiekty kulturalne przejmowały inicjatywę i we wzajemnej współpracy tworzyły projekty nowych szlaków tematycznych.

Oznaczanie i odznaczanie obiektów jako turystycznych atrakcji. Postulat ten jest w znacznej mierze realizowany przez samorządy polskich powiatów i gmin, które we własnym interesie starają się głównie przy drogach przejazdowych lub na miejskich trasach pieszych zarówno zasygnalizować istnienie cennego lub ciekawego obiektu, jak i oznakować dojazd do niego. Mniej dba się w naszym kraju o estetyczne odznaczenie, czyli wyróżnienie obiektu w kontekście jego bezpośredniego otoczenia, na przykład przez jego profesjonalne oświetlenie. Może to być związane ze znacznie większymi kosztami i obciążone ryzykiem utraty kosztownych często urządzeń na skutek wciąż jeszcze częstych aktów wandalizmu. Jednak dzięki stopniowemu obniżaniu kosztów monitoringu za pomocą kamer oraz ogólnemu potanieniu sprzętu elektronicznego i oświetleniowego istnieje nadzieja, że w najbliższym czasie także w Polsce wszystkie cenne i atrakcyjne budowle i zespoły zostaną wyposażone w profesjonalne oświetlenie.

Polityka cenowa placówek kulturalnych powinna być dostosowana do realiów naszego kraju. Godny poparcia zwyczaj nie pobierania opłat za wstęp w jeden dzień tygodnia, stosowany w licznych polskich obiektach, w tym także w tych najbardziej znanych⁴¹⁸, w bardzo wielu wypadkach nie spełnia raczej swojej wychowawczej i promocyjnej roli, gdyż w dni wolne od pracy najczęściej odwiedza muzea i inne obiekty kulturalne najwięcej osób, wśród nich wiele takich, które skorzystałyby z ich oferty także za opłatą. W efekcie powstaje niepotrzebny tłok, a dodatkowo obiekt ponosi stratę finansową. Natomiast ustalenie takiego dnia w środku tygodnia mogłoby równie dobrze umożliwić zwiedzanie niezamożnym oraz grupom szkolnym (dla których ta oferta jest skierowana przede wszystkim), nie powodując utraty opłat za bilety w dni największej frekwencji. Doświadczenia innych krajów wskazują zresztą, że tzw. taryfa zerowa nie podnosi prestiżu muzeum czy obiektu,

⁴¹⁸ M.in. Zamek Królewski w Warszawie (wstęp wolny w niedziele), Muzeum Narodowe w Warszawie i w Poznaniu (soboty), Wawel w Krakowie (m.in. w niedziele), Wilanów (soboty). Por. strona informacyjna „wolnych wstępów”: www.michalin.pl/wstep_wolny/index.php?page=muzea.html (dostęp z dn. 13. 01. 2008).

zaś istotna obniżka cen biletów dla konkretnych grup celowych (np. uczniów) ma dla obiektu ten sam pozytywny skutek (w postaci zwiększenia ilości zwiedzających z tych grup), co zupełna rezygnacja z opłat [Becker C, Steinecke 1997, s.35].

Coraz częstsze są w naszych obiektach zabytkowych **punkty sprzedaży**, rozprowadzające cenniejszy materiał informacyjny (np. albumy, książki) artykuły pamiątkowe (miniatury, reprodukcje itd.) czy promocyjne (koszulki, czapki i in.). Umiejętny dobór tych artykułów nie szkodzi prestiżowi obiektu kulturalnego, a może znacznie wspomóc jego finansowanie, uniezależniając go choć w części od publicznych dotacji i umożliwiając mu bardziej samodzielną działalność (zakupy cennych eksponatów, modernizacja wyposażenia, dodatkowe wystawy czasowe itd.). Niezależnie od zysku, sprzedane tu artykuły mające bezpośredni związek z obiektem i noszące jego logo stanowią kolejne medium jego promocji. Na dziś dzień nie istnieje w Polsce - w przeciwieństwie do niektórych europejskich krajów⁴¹⁹ - wyspecjalizowana firma, profesjonalnie zakładająca punkty sprzedaży w instytucjach kultury i dbająca o ich (hurtowe, a zatem tańsze) zaopatrzenie, jednak zapotrzebowanie na takie produkty rośnie i pojawienie się takiego partnera jest zapewne tylko kwestią czasu.

W przypadku obiektów bardzo popularnych wśród turystów dla prawidłowego funkcjonowania konieczna jest należyta **koordynacja strumieni zwiedzających**. Jak dotychczas dokonuje się ona w Polsce w jednej tylko postaci – jako ograniczenie ilości i liczebności grup oraz czasu zwiedzania, co – choć coraz lepiej organizowane z pomocą komputerowych systemów⁴²⁰ - wprowadzie skutecznie „rozgęszcza” liczbę zwiedzających, jednak ostatecznie może powodować rezygnację niektórych z nich z wizyty w obiekcie. Tymczasem gdzie indziej z powodzeniem stosuje się metodę rozszczepienia strumienia zwiedzających za pomocą tras tematycznych⁴²¹, co przy zastosowaniu podstawowych zasad logistyki umożliwia

⁴¹⁹ Przykładowo brytyjska firma Heritage Retailing zakłada i wyposaża sklepy w obiektach kulturalnych oraz dostarcza do nich zamawiane artykuły (www.heritageretailing.co.uk, dostęp z. 13.01.2008), z kolei niemiecka federacja muzeów (Deutscher Museumsbund) wydaje dla swoich członków specjalistyczny przewodnik po firmach, oferujących opracowanie i produkcję produktów dla obiektów kulturalnych, w tym tematycznie związanych z ich ofertą. Adres internetowy oferty: www.museumsbund.de/cms/index.php?id=20&L=0 (Dostęp z dn. 13 stycznia 2008).

⁴²⁰ Przykładem komputerowego sterowania strumieniem zwiedzających a także elektronicznej rezerwacji są m.in. Zamek Królewski na Wawelu w Krakowie i Kopalnia Soli w Wieliczce.

⁴²¹ Np. Zamek Karlstejn w Czechach stosuje jednoczesną sprzedaż biletów na trasę „1” (krótszą) i trasę „2” (dłuższą), które krzyżują się tylko w niektórych punktach obiektu.. W praktyce ci turyści, którym nie udaje się zarezerwować sobie trasy „2”, decydują się prawie zawsze na zwiedzanie trasą „1”. Por. Opis tras: www.hradkarlstejn.cz/tour-routes (dostęp z dn. 13. 01.2008).

zwiększenie liczby zwiedzających. Także wykorzystanie wszystkich dodatkowych wystaw w obiekcie z osobnymi wejściami albo umożliwienie projekcji filmów tematycznych w przystosowanych do tego wnętrzach może doprowadzić do podobnego rezultatu. W najbardziej popularnych obiektach warto rozważyć przedłużenie czasów otwarcia lub przynajmniej wprowadzenie tzw. długich wieczorów w określone dni tygodnia w okresie największego napływu zwiedzających – dodatkowe wydatki na personel i koszty prezentacji zostaną z nadwyżką pokryte przez opłaty za wstęp. Przy nieskuteczności tych wszystkich rozwiązań mogą zostać wprowadzone także wymagania wcześniejszej pisemnej, telefonicznej lub elektronicznej rezerwacji wstępu przez chętnych lub tylko grupy turystyczne (co w naszym kraju jest praktykowane jako rozwiązanie pierwsze, a nie ostateczne).

Inna sytuacja ma miejsce w obiektach, w których ze względu na szczupłość miejsca lub zagrożenie dla dzieł sztuki nie można dopuścić do przyjmowania nadmiernej liczby zwiedzających dziennie. W takich obiektach konieczne jest stosowanie **strategii limitacyjnych**, powodujących ograniczenie liczby zwiedzających. Jedną z nich jest prosty zabieg znacznego podniesienia ceny wstępu (rezultat: zmniejszenie liczby turystów), inną wprowadzenie różnych cen za wstęp w różnych porach dnia i tygodnia (osiąga się rozgęszczenie wizyt), jeszcze inną wymaganie obowiązkowej rezerwacji na określoną liczbę dni przed wizytą (rozgęszczenie wizyt i zmniejszenie liczby), jeszcze inną tzw. „okna czasowe”, dopuszczające jednorazowy wstęp określonej liczby osób na godzinę (rozgęszczenie wizyt) [Steinecke 2007, s. 49-51].

4.3.2. Nowe metody i techniki prezentacji

Wymienione poniżej środki prezentacji nie wyczerpują wszystkich znanych możliwości, są jednak współcześnie dość powszechnie stosowane i sprawdziły się w praktyce, zyskując uznanie turystów. Ich zastosowanie może być podstawowym i najbardziej wyrazistym elementem modernizacji istniejących i odpowiedniego wyposażenia wszystkich nowo udostępnianych obiektów. Na pierwszym miejscu stoi oczywiście wspomniane już wielokrotnie uwzględnienie potrzeb nowego typu turysty. Oznacza to wszelkie działania, zmierzające do takiej przebudowy i wzbogacenia ekspozycji (muzealnych) i tras zwiedzania (innych obiektów) oraz modernizacji sposobów prezentacji, by zawierały one nie tylko elementy edukacji, ale także przeżycia i rozrywki.

Do metod droższych, lecz chętnie przyjmowanych przez zwiedzających muzea należy zastosowanie **nowoczesnych technologii** w prezentacji wnętrz i zbiorów. Dokonuje się tego m.in. przez instalowanie elektronicznych mediów, na przykład skonstruowanych w formie łatwej w obsłudze wyszukiwarki internetowej urządzeń typu „**Touch Screens**”. Na ich ekranach zwiedzający przez dotknięcie i wybór może natychmiast wywołać wszelkie dodatkowe informacje odnośnie oglądanego eksponatu⁴²².

Z kolei pobierane przy wejściu **elektroniczne przewodniki** mogą być stosowane zarówno w muzeach, w tym w pojedynczych tematycznych ekspozycjach, jak również i na wewnętrznych trasach turystycznych w ramach innych obiektów, w tym sakralnych. Mają one najczęściej formę słuchawek z odbiornikiem oraz dołączanym do tego kompletu graficznym planem ekspozycji i posiadają możliwość wyboru komentarzy do poszczególnych eksponatów. Tym samym uniezależniają one turystę od grupy (co wielu turystów odbiera jako komfort zwiedzania) i pozwalają oszczędzić na kosztach dodatkowego personelu, a także (posiadając dobrze opracowane wersje obcojęzyczne) uwalniają od konieczności tłumaczenia wyjaśnień na inne języki.

Zarówno w znaczących i stale otwartych muzeach, jak i w ważniejszych i leżących na szlakach turystycznych obiektach dziedzictwa historycznego czy kulturowego (rezydencje, twierdze, fabryki itd.) pożądane byłoby wprowadzenie w miarę możliwości urozmaicenia zwiedzania w postaci choćby skromnych **mikroeventów**⁴²³ w postaci krótkich inscenizacji⁴²⁴ wydarzeń historycznych lub typowych zajęć (jak np. scenka z życia wiejskiej szkoły w skansenie, ładowanie i strzelanie z historycznej broni w twierdzy, scena historyczna na zamku, w którym się faktycznie rozegrała). Są one elementami edukacyjnymi i jednocześnie

⁴²² Dobrymi przykładami zastosowania wielu mediów do prezentacji jest otwarte 1 marca 2010 po gruntownej reorganizacji Muzeum Fryderyka Chopina na ul. Okólnik 1 w Warszawie albo w pełni interaktywna ekspozycja Muzeum Powstania Poznańskiego 1956 w Poznaniu.

⁴²³ Termin „mikroevent”, po raz pierwszy użyty przez autora w roku 2009 znajduje w ostatnich latach zastosowanie w publikacjach dotyczących turystyki kulturowej, w tym muzealnej i miejskiej. Mikroevent jest tu rozumiany jako krótka (trwająca od około dziesięciu minut do półtorej godziny) impreza dla turystów, organizowana na zamówienie grupowe albo pozostająca w zwykłej ofercie zwiedzania miejsca lub obiektu, mającą związek z jego historią albo charakterem. Przykładem mikroeventu może być inscenizacja sceny historycznej lub pokaz fragmentu procesu wytwarzania określonego produktu albo funkcjonowania urządzenia w ramach zwiedzania obiektu, ale także krótki występ artystyczny w ramach posiłku grupy w restauracji, nazwiązujący do zwiedzanego miejsca, regionu, obiektu lub do tematu zwiedzania lub całej wycieczki.

⁴²⁴ B. Graf, opisując stosowane sposoby inscenizacji, poleca je także dla muzeów, przy czym proponuje wówczas integrację poszczególnych eksponatów w graną scenę [Graf 1997 s. 219-221].

przeżyciowymi, cieszą się wielkim powodzeniem wśród zwiedzających i gwarantują dobre wspomnienia z pobytu w obiekcie. W przypadku polskich obiektów warto zastanowić się, czy warto wprowadzić choć jedną taką inscenizację, graną przez 2-3 osoby i zatrudnić do niej choćby te same osoby, które jak dotąd bezproduktywnie „pilnują” poszczególnych sal, deprymując często swoim zachowaniem turystów, czujących się pod ich okiem jak potencjalni przestępcy. Ich dotychczasowe zadania można powierzyć monitoringowi z użyciem kamer, którego (coraz niższe z czasem) koszty zwracają się już po kilku miesiącach.

Także w obiektach zabytkowych i historycznych, podobnie jak w miastach, sprawdzają się **zwiedzania fabularyzowane** (por 4.2.2.). Wysłuchanie „opowieści z pierwszej ręki” daje wielu turystom wrażenie autentycznego przeżycia prezentowanej historii i pogłębia przeżyciowy aspekt wizyty w obiekcie. W przypadku niektórych obiektów (np. dawnych kopalni, fabryk) osoba prowadząca nie musi być nawet „aktorem”, lecz może to być rzeczywisty uczestnik dawnej działalności obiektu (były pracownik).

Elektroniczne efekty świetlne i dźwiękowe są w niektórych obiektach, zwłaszcza zaś w specjalistycznych muzeach nie tylko pożądane, lecz nieodzowne dla przedstawienia ich ekspozycji. Należą do nich np. ekspozycje techniki produkcyjnej (np. pokaz pracy pieców hutniczych w zabytkowych obiektach przemysłowych, prezentacja działania zabytkowych aparatów lub projektorów filmowych w muzeach fotografii i próbka dźwięku poszczególnych instrumentów⁴²⁵ albo oryginalne interpretacje dzieł muzycznych w ramach wystawy o tematyce muzycznej (np. poświęconej twórczości znanego kompozytora).

Najdroższą formą użycia tych elementów dla prezentacji są wspomniane już i polecane w tym opracowaniu, a stosowane w wielkich obiektach plenerowe imprezy typu „Światło i Dźwięk”. Wykorzystują one (podczas wieczornych lub nocnych eventów) dziesiątki zsynchronizowanych kolorowych reflektorów i głośników dla efektownego przekazu dłuższych scenariuszy historycznych, odgrywanych w obecności dużej liczby zwiedzających.

Zamki, pałace, fortece i inne obiekty, które posiadają dłuższą historię, były miejscem ważnych czy znanych wydarzeń albo choćby będące obiektem

⁴²⁵ W tym kontekście należy wspomnieć o licznych znaczących placówkach muzealnych w Polsce, które pomimo swego charakteru, zakładającego wręcz przekaz multimedialny, jak dotąd nie postarały się o żadne urozmaicenie swojej ekspozycji. Jednym z klasycznych przykładów jest muzeum Instrumentów Muzycznych w Poznaniu, w którym wszystkie zgromadzone instrumenty (wśród nich rzadkie i cenne) milczą, będąc dostępne zaledwie do... obejrzenia.

wystarczająco popularnych legend i podań ludowych, mogą wykorzystać ten fakt, organizując paralelnie do zwykłych wizyt turystycznych także **nocne zwiedzania**, z okazji których turyści mogą ewentualnie osobiście zapoznać się także z zadomowionymi tam widmami, duchami czy innymi niezwykłymi zjawiskami. Taki rodzaj zapoznawania się z zabytkowymi obiektami⁴²⁶ przyciąga określoną grupę miłośników, w tym młodych ludzi a nawet rodziny z dziećmi.

4.3.3. Współczesne strategie promocyjne obiektów zabytkowych i kulturalnych

Zastosowanie specyficznych technik promocyjnych, stworzonych specjalnie na potrzeby obiektów kulturalnych lub bardzo dobrze sprawdzających się w ich działaniach jest jednym z istotnych sposobów stosowanych dla zwiększenia ilości zwiedzających. Poniżej przedstawimy kilka z nich, które naszym zdaniem mogą zostać zastosowane także w Polsce (lub będąc dotąd tylko sporadycznie stosowane, wymagają szerszej popularyzacji).

Jedną ze skutecznych także w turystyce kulturowej strategii budujących prestiż obiektu jest **promowanie własnej ekskluzywności** [Heinze 1999, s.89], polegające na (opartym na prawdziwym stanie rzeczy) celowym wyróżnianiu swojego produktu. Niezależnie od włączania się w szlaki tematyczne i pakiety miejskie czy regionalne, każdy obiekt zabytkowy lub muzealny powinien wyróżniać się swoją oryginalnością czy niepowtarzalnością. Może ona dotyczyć jego zbiorów (lub choćby jednego, nadzwyczajnego eksponatu), jego dziejów (np. jako miejsca znaczącego wydarzenia, decydującego o losach kraju lub np. techniki), pionierskiej roli (miejsce, w którym po raz pierwszy...), ciągłości historycznej (obiekt, „w którym nieprzerwanie do dziś działa...”, lub: „produkuje się w niezmiennionej formie...”) lub nawet lokalizacji (np. jako „jedyne miejsce w Europie, w Polsce, w którym...”). Będzie to impulsem dla tej grupy turystów, którzy poszukują unikalnych treści i przeżyć.

Niekonwencjonalne amerykańskie metody reklamy muzeów są w międzyczasie pilnie obserwowane i nawet polecane do naśladowania w Europie⁴²⁷. Wśród nich znajduje się także regularna **współpraca z popularnymi**

⁴²⁶ Por. Steinecke 2007, s. 79. Autor podaje przykład regularnej oferty takiego typu z jednego z brytyjskich zamków, ciesząc się powodzeniem wśród turystów. Nosi ona odpowiednią do swojego klimatu nazwę „Grisly Ghost Tour”.

⁴²⁷ I tak np. T. Heinze przytacza przykład filadelfijskiego Museum of Art., które, współpracując z klubem baseballowym rozprawdzało swoje bilety wstępu dla bywalców meczów (na zasadzie losowania numerów miejsc), zachęcało ich zaś do wizyty za pomocą gwarancji, że w sklepie

instytucjami publicznymi, społecznymi lub nawet klubami sportowymi. Powiązanie nabycia biletu wstępu do muzeum, na wystawę lub zwiedzania konkretnego obiektu z możliwością uczestnictwa w atrakcyjnej imprezie sportowej, zajęcia miejsca w najkorzystniejszym sektorze widowni podczas premierowego pokazu lub choćby z udziałem w prestiżowej loterii może przynieść znaczny wzrost liczby zwiedzających. Wielu z nich zarazem, przekonawszy się, że muzeum czy skansen okazał się ciekawszy i zaprezentował się znacznie nowocześniej niż pozwalały tego oczekiwać ich wyobrażenia na temat kultury, powróci (może nawet z bliskimi), zachęci do wizyty innych, a także zwiedzi inne obiekty tego typu już bez dodatkowych zachęt. W naszym kraju współpracą mogłyby być objęte kluby piłki nożnej, koszykówki lub siatkówki, a także coraz popularniejsze wśród Polaków galerie handlowe. Wzajemny system zniżek muzeum i takiej galerii lub wybranych sklepów albo przynajmniej możliwość umieszczania jak najciekawszych zwiastunów wystaw na terenie galerii mogłyby przynieść wzrost zainteresowania aktualnymi przedsięwzięciami wystawienniczymi lub np. nowymi eventami na zamku.

Własne regularne eventy. Podobnie jak w przypadku miast i szlaków turystycznych, także poszczególne obiekty zabytkowe i kulturalne mogą i powinny na miarę swoich możliwości finansowych i personalnych organizować samodzielne eventy, powiązane tematycznie z charakterem, dziejami czy misją obiektu. Powiększają one ich popularność zarówno w najbliższej okolicy (większość uczestników eventu nie będzie turystami), jak i – poprzez media – przyczyniają się do ich łatwiejszej asocjacji przez potencjalnych odwiedzających z daleka. Takim regularnie przeprowadzanym eventem mogą być np. „Dni Twierdzy”, festyn muzealny, inscenizacja oblężenia czy zdobycia zamku itd. Takim eventem może być oczywiście oferta zbiorowa, jak coraz częściej organizowana „Noc Muzeów” na skalę miejską lub nawet regionalną - z wzajemnym zsynchronizowaniem odbywających się w poszczególnych placówkach imprez (prelekcji, prezentacji, warsztatów) i dopasowaną oferta komunikacyjna przy większych odległościach pomiędzy obiektami. W celu zapewnienia własnemu eventowi szerszego uczestnictwa gości spoza bezpośredniego otoczenia warto włączyć go w roczny program kulturalny szlaku kulturowego, o ile obiekt jest częścią takiego lub leży w jego pobliżu. Korzyści są obopólne: tańsza promocja eventu w ramach wspólnej

muzealnym będą mogli nabyć egzemplarze limitowanej serii piłeczek baseballowych z „autografem” Paula Cezanne. Autor zauważa, że piłeczki były przy tym znacznie droższe, niż sam bilet wstępu, a jednak sprzedano ich ponad 6 000. [Heinze 1999, s. 90].

promocji szlaku, większe zainteresowanie eventem oraz promocja szlaku kulturowego podczas eventu.

Zastosowanie tych środków promocyjnych powinno być oczywiście dopełnieniem, a nie oznaczać rezygnacji z wykorzystywania tych bardziej tradycyjnych i dobrze znanych polskim obiektom zabytkowym i kulturalnym, jak promocja w masowych mediach, w prasie specjalistycznej, współpraca z własnym regionem lub miastem w zakresie promocji na targach turystycznych, regularne kontakty z uczelniami i szkołami oraz wszystkie inne sprawdzone przedsięwzięcia w tym zakresie.

4.3.4. Obiekty sakralne – postulaty dotyczące współpracy gospodarzy z turystyką

Kościoły i klasztory, a także cmentarze i np. zabytkowe kalwarie, stanowią bardzo znaczną część polskiego dziedzictwa kulturowego, w ogromnej większości pozostają jednocześnie regularnie użytkowanymi przestrzeniami liturgicznymi, często nawet są szczególnie intensywnie nawiedzane przez osoby wierzące (sanktuaria, miejsca pielgrzymkowe). Równocześnie wiele z nich znajduje się pod opieką konserwatorską państwa, są na bieżąco monitorowane pod względem pielęgnacji substancji zabytkowej, ich remonty zaś są w dużej lub nawet decydującej części finansowane ze środków publicznych. Ten stan rzeczy powoduje, że w przypadku każdego zabytkowego lub po prostu turystycznie atrakcyjnego obiektu sakralnego istnieje potrzeba uregulowania możliwości takiego korzystania z niego przez turystów, aby nie przeszkadzali oni w użytkowaniu religijnym. Z drugiej jednak strony nie jest sytuacją prawidłową, gdy w takich obiektach ich kościelni gospodarze lub zarządcy – kierując się tylko potrzebami i postulatami różnych grup wiernych – ograniczają lub zgoła uniemożliwiają dostęp zwiedzających do bardzo cennych kulturowo miejsc lub dzieł sztuki⁴²⁸. Nie są także rzadkie sytuacje, gdy w bardzo znaczącym, historycznym i odwiedzanym przez setki turystów dziennie kościele odbywa się poza zwykłym rozkładem nabożeństw np. uroczystość ślubna, inne nabożeństwo natury prywatnej lub odmawiana jest przez

⁴²⁸ Klasycznym przykładem takiej sytuacji może być katedra poznańska, gdzie pomimo godzin wyznaczonych dla zwiedzania najcenniejsza w aspekcie kulturalnym kaplica Górków nie tylko jest zamknięta dla zwiedzania wewnątrz, ale każde nawet prywatnej natury nabożeństwo lub zbiorowa modlitwa grupy wiernych powoduje blokowanie dostępu wycieczek (płacących za wstęp do katedry!) nawet w pobliżu tej kaplicy. W poważnym stopniu uszczupla to odbiór kulturowego znaczenia tej świątyni. Tymczasem w tej samej katedrze znajduje się około dziesięciu innych kaplic bocznych, w tym niektóre podobnej wielkości, mających znacznie mniej cenny wystrój architektoniczny czy artystyczny, które można by udostępnić wiernym do ich prywatnych modlitw.

grupę wiernych głośna modlitwa, zaś dawno zaplanowana wycieczka, która specjalnie dla zwiedzania tej świątyni przejechała wiele kilometrów lub np. dla której to zwiedzanie jest jednym z głównych punktów programu w ramach trasy tematycznej, musi odejść bez realizacji swojego zamiaru. W interesie społecznym kościelni władze powinni uświadomić sobie, iż społeczeństwo, współfinansujące przez podatki utrzymanie i remont zabytkowych świątyń, ma także prawo oczekiwać dostępu do ich cennych kulturowo przestrzeni, który nie będzie bez zapowiedzenia ograniczany przez prywatną czy zorganizowaną pobożność albo przez organizowanie dodatkowych, nie uzgodnionych z odpowiedzialnymi za ruch turystyczny i nie podawanych do wiadomości publicznej obrzędów. Rozwiązanie tych problemów – przy dobrej woli i właściwym traktowaniu partnerów – nie powinno być trudne. Po pierwsze: gospodarze atrakcyjnych turystycznie obiektów sakralnych powinni (uwzględniając kalendarz świąt kościelnych oraz możliwe potrzeby liturgiczne swoich parafii czy regularnie przybywających grup pielgrzymów) ustalić dni i godziny otwarcia obiektów dla zwiedzających i sami konsekwentnie tych godzin przestrzegać, nie przyjmując na te terminy żadnych zgłoszeń dodatkowych nabożeństw ani nie akceptując głośnych modlitw różnych grup pobożnych w świątyni w tym czasie. Po drugie: powinni oni opracować regulamin zwiedzania obiektu oraz dostępu do miejsc kulturowo ważnych (jeśli trzeba, z uwzględnieniem wszystkich koniecznych ograniczeń) i także sami konsekwentnie w jego ramach udostępniać te miejsca dla zwiedzania. Po trzecie: powinni różnymi metodami (w tym za pośrednictwem Internetu) opublikować zarówno kalendarz zwiedzania, jak i regulamin oraz skonsultować sposoby zwiedzania z miejscowymi biurami podróży, organizacjami przewodników, koordynatorami szlaków turystycznych i innymi zainteresowanymi z branży turystycznej, z którymi najczęściej będą mieli do czynienia w sprawach związanych ze zwiedzaniem obiektu. W razie potrzeby (brak stałego dyżuru pracowników kościelnych na miejscu) powinni także ustalić z nimi zasady uzyskiwania dostępu do obiektu lub jego zamkniętych części, sprawnego przekazywania i oddawania kluczy itd. Przy takim jasnym określeniu zasad zwiedzania, nawet jeśli wprowadzone byłyby opłaty za wstęp dla grup turystycznych, nie powinno dochodzić do sytuacji trudnych, a turyści będą mieli satysfakcję pobytu w cennym i gościnnym obiekcie sakralnym.

Dodatkowym problemem jest bardzo specyficzna postawa wielu polskich duchownych w kwestii **fotografowania** przez turystów wewnątrz obiektów. Ci sami księża, którym nie przeszkadzają dziesiątki fotografów podczas parafialnych uroczystości pierwszych komunii czy obrzędów ślubnych, z uporem zabraniają turystom fotografować cenne dzieła sztuki czy nawet wnętrza świątyń, choć ci chcą

to robić poza nabożeństwami. Ma to uzasadnienie tylko w bardzo rzadkich przypadkach niektórych dzieł sztuki (szkodliwość fleszy), ponieważ znaczna część współczesnych aparatów i kamer jest nieszkodliwa dla fotografowanych obiektów. Jednocześnie dziwi brak zrozumienia, że każde zrobione i pokazane gdzieś daleko lub umieszczone w Internecie zdjęcie zwiększa popularność cennego obiektu i może stać się przyczyną podjęcia podróży do niego przez kolejne osoby. Takie zaś skutki dokumentowania wizyt – przy ewentualnym pobieraniu opłat za wstęp – służą także świątyni, a przy darmowym wstępie w jakimś sensie popularyzacji idei religijnych, dla którego to celu między innymi odnośne budowle i dzieła zostały tak kosztownie wzniesione lub wykonane. Wyraźny punkt w regulaminie zwiedzania, określający, jakie typy zdjęć mogą być wykonywane (i ewentualnie wprowadzający drobną opłatę za taką możliwość, co jest powszechnie akceptowane przez turystów) usunąłby i ten problem.

Obok prezentowania kulturowych aspektów świątyń, istnieją także możliwości zastosowania elementów **inscenizacji o tematyce religijnej**, ukazujących je jako przestrzeń wiary i kultu, co powinno być zbieżne z intencjami ich właścicieli. Taka oferta dla turystów mogłaby obejmować na przykład nocne zwiedzania na grupowe zamówienie, zorganizowane według dobrze opracowanego scenariusza, które mogłyby być nawet w całości koordynowane przez elektroniczny program i składać się np. z przejścia grupy określoną, nieskomplikowaną trasą przez świątynię lub kompleks sakralny, a następnie zajęcia miejsc i biernego uczestnictwa w spektaklu. Tworzyłyby go (tak na etapie zwiedzania, jak i biernego słuchania) przekazywane przez kościelne głośniki historie biblijne lub z życia świętych albo z dziejów sanktuarium oraz np. pasujące do tego elementy muzyczne (np. historyczne śpiewy liturgiczne) jako tło, sprzyjające osobistej refleksji, a także elementy światła, wydobywające z ciemności kolejno ważne dla scenariusza miejsca, malowidła lub posągi. W miarę możliwości mogliby uczestniczyć w tych spektaklach aktorzy, odgrywający sceny liturgiczne lub historyczne⁴²⁹ (np. koronację królewską, chrzest ważnej osoby), związane z historią obiektu, ze względu jednak na ewentualne koszty takiego dodatku mógłby on być elementem obszerniejszego scenariusza, stosowanego tylko w określone dni, na zamówienie gotowych do poniesienia wyższych kosztów grup lub w ramach większych, zaplanowanych i finansowanych przez gminę lub region eventów.

⁴²⁹ W miarę rozwoju nowoczesnych technologii i pod warunkiem ich nie ingerowania w zabytkowa i sakralną strukturę przestrzenną świątyni te sceny żywej historii mogą być realizowane bez aktorów, za pomocą np. technologii laserowych.

4.4. Infrastruktura turystyczna i dopełniająca – stan i potrzeby

W ramach tego rozdziału mamy zamiar wskazać najbardziej widoczne i najpilniejsze potrzeby w zakresie infrastruktury służącej bezpośrednio lub pośrednio turystyce kulturowej. Dla ich pełnego ukazania i uzasadnienia konieczne byłoby przedstawienie przynajmniej ogólnego zarysu aktualnego stanu polskiej infrastruktury w tych dziedzinach. Z uwagi na tematykę naszego opracowania ograniczymy się w tej kwestii do podstawowych danych i liczb, odsyłając zainteresowanych szczegółowymi detalami, ekonomicznym kontekstem oraz aktualnymi projektami rozwojowymi do specjalistycznych opracowań. Na podstawie przedstawionych faktów sformułujemy następnie najistotniejsze postulaty, kierowane ze strony turystyki kulturowej pod adresem odpowiedzialnych za turystyczny rozwój regionów oraz podmiotów gospodarczych i osób, dokonujących inwestycji w dziedzinach gospodarki powiązanych z turystyką.

Uwzględniając tylko najważniejsze dziedziny, podzieliliśmy podrzdział na trzy szczegółowe części, dotyczące: bazy noclegowej, gastronomii oraz infrastruktury komunikacyjnej.

4.4.1. Baza noclegowa

Turystyka kulturowa, z uwagi na jej rozliczne rodzaje i różnorodny krąg uczestników potrzebuje dla swojego prawidłowego rozwoju pełnej bazy noclegowej. Jej oferta - przynajmniej w niektórych miejscach, jak w wielkich miastach ze znacznym potencjałem turystyki miejskiej - powinna obejmować choćby pojedyncze najbardziej luksusowe i najdroższe hotele najwyższych kategorii: pięcio- oraz co najmniej czterogwiazdkowe (dotyczy to także miejsc organizowania eventów elitarnej kultury wysokiej oraz miejscowości posiadających znane lub intensywnie promowane obiekty światowego dziedzictwa kulturowego). We wszystkich zaś miejscowościach i (mikro⁴³⁰) regionach, odwiedzanych częściej przez grupy i osoby korzystające z różnych ofert turystyki kulturowej, a także znajdujących się jako ważne punkty na szlakach turystyczno-kulturowych, powinna istnieć wystarczająca, zróżnicowana baza hotelowa w kategoriach średnich (obiekty trzy- i dwugwiazdkowe, wykorzystywane w większości w ramach wypraw

⁴³⁰ Pod tym pojęciem rozumiemy tu mniej więcej jednostkę wielkości powiatu, wewnątrz której ze względu na niewielkie odległości miejsc i obiektów zwiedzanych oraz potrzebnej bazy infrastrukturalnej i możliwość współpracy w ramach lokalnej organizacji można zorganizować wspólny produkt turystyczny, oferując pełne świadczenia przy zachowaniu komfortu turystów (szerzej na temat powiatu jako regionu podstawowego dla turystyki kulturowej por. rozdział 5.2.).

tematycznych i objazdowych oraz pakietów indywidualnych) oraz w zakresie taniej bazy noclegowej (hotele jednogwiazdkowe, hostele a także pokoje gościnne, schroniska młodzieżowe itd.), na którą istnieje szeroki popyt np. w turystyce edukacyjnej, turystyce związanej z eventami kultury popularnej oraz w wakacyjnym ruchu indywidualnych turystów na szlakach kulturowych.

Tymczasem z aktualnych danych na temat stanu bazy noclegowej w Polsce wyłania się obraz oferty dalece niepełnej⁴³¹. Z jednej strony w wielu nawet dużych i znaczących turystycznie miastach brak zupełnie hoteli w najwyższej klasie (i tak nie ma hoteli pięciogwiazdkowych we Wrocławiu, Łodzi, Toruniu, Lublinie, i Szczecinie), w niektórych regionach brak także hoteli czterogwiazdkowych (jak na Podkarpaciu, w województwach łódzkim i świętokrzyskim), co w praktyce uniemożliwia rozwijanie tam niektórych rodzajów turystyki kulturowej⁴³² oraz ogranicza krąg uczestników wielu innych rodzajów do osób akceptujących średnie i niższe standardy w turystyce. Z drugiej strony dalece niezadowalająca jest w całym kraju oferta tanich hoteli w klasie ekonomicznej (jednogwiazdkowych) oraz jeszcze korzystniejszych cenowo hosteli⁴³³ dla mniej wymagających turystów, zaś w niektórych regionach Polski wygląda ona wręcz krytycznie. I tak np. w województwie kujawsko-pomorskim, podlaskim i lubelskim istniał w roku 2005 tylko jeden taki obiekt, w województwie opolskim dwa, w świętokrzyskim sześć, zaś w warmińsko-mazurskim siedem. W przypadku regionów z jednym lub dwoma obiektami tego typu oznacza to praktyczną rezygnację z bardzo licznej w Europie i coraz liczniejszej w Polsce grupy niezamożnych turystów kulturowych, nie chcących jednak korzystać z oferty noclegowej bardzo słabo wyposażonych i nie oferujących często podstawowych standardów schronisk letnich lub też nie zorganizowanej i przez to uniemożliwiającej rezerwację z zagranicy oferty prywatnych pokoi gościnnych. Sytuację poprawia tylko w niewielkim stopniu znaczna liczba niesklasyfikowanych obiektów noclegowych (np. 52 w województwie podlaskim, 20 w kujawsko-pomorskim, 50 w lubelskim, 11 w świętokrzyskim,

⁴³¹ Zamieszczone poniżej dane liczbowe, dotyczące hoteli podawane są za: Byszewska-Dawidek i inni 2006, tabela 5, s. 16.

⁴³² Dotyczy to zwłaszcza wypraw turystycznych związanych z eventami kultury wysokiej.

⁴³³ Hostel to tanie miejsce zakwaterowania o standardzie różniącym się od hotelu głównie większą ilością miejsc w pokojach (pokoje wieloosobowe) oraz współdzieleniem części wyposażenia i pomieszczeń przeznaczonych dla gości (np. wspólna dla kilku pokoi kuchnia lub łazienka). Większość hosteli posiada jednak także pokoje jedno- oraz dwuosobowe w nieco wyższej cenie, oferują także śniadanie (najczęściej za dopłatą). W polskim prawodawstwie pojęcie hostelu nie występuje, najbliższe znaczeniowo jest pojęcie domów wycieczkowych, zdefiniowane w art. 36 pkt 5 Ustawy o Usługach turystycznych (Dz. U. rok 2001, Nr. 55, poz. 578) jako: „obiekty posiadające co najmniej 30 miejsc noclegowych, dostosowane do samoobsługi klientów oraz świadczące minimalny zakres usług związanych z pobytem klientów”.

61 w warmińsko-mazurskim)⁴³⁴. Pewna grupa indywidualnych turystów, spontanicznie decydujących się na podróż, może znaleźć w nich poszukiwany na miejscu nocleg. Jednak z powodu braku kategoryzacji nie będą one brane pod uwagę przez biura podróży, organizujące wyprawy i zobowiązane do zapewnienia ich uczestnikom określonych w umowach standardów noclegu. Także wielu planujących indywidualne podróże turystów, kierujących się zaufaniem do powszechnie uznanych i wyraźnie określonych standardów nie uwzględni tej oferty i raczej zrezygnuje z podjęcia wyprawy do takiej destynacji. Z tych samych powodów obiekty tego rodzaju rzadko będą uwzględniane w propozycjach pakietowych. Brak pełnej oferty noclegowej nie tylko więc ogranicza potencjalny krąg uczestników zarówno krajowej, jak i (przede wszystkim) przyjazdowej turystyki kulturowej, ale również zamyka niektóre regiony Polski dla określonych typów jej wypraw zorganizowanych oraz uniemożliwia konstruowanie indywidualnych produktów pakietowych w niektórych poziomach cenowych i utrudnia funkcjonowanie szlaków kulturowych.

Dodatkowym problemem dla organizatorów turystyki kulturowej jest niechętna postawa bardzo licznych polskich hoteli wobec oferty pakietowej, tak szybko rozwijającej się w branży turystycznej na świecie i w Europie. Kierownictwo hoteli, chętnie udzielające upustów cenowych a nawet stosujące specjalne ceny dla rezerwacji grupowych, nie reaguje w podobny sposób na oferty touroperatorów, domagających się zniżek w ramach konstruowanych pakietów turystycznych. Branża hotelarska w Polsce bardzo powoli dochodzi do oczywistych wniosków, że wiele indywidualnych noclegów sprzedanych jednemu organizatorowi na przestrzeni dłuższego czasu w ramach pakietu przynosi taki sam lub większy zysk, jak jednorazowa sprzedaż jednego czy dwóch noclegów dla większej grupy. Liczni właściciele hoteli wolą więc traktować takich turystów indywidualnie, przez co blokują tworzenie korzystnych dla nich pakietów miejskich czy regionalnych. Rezultatem są niezajęte miejsca w hotelach, których nie udało się sprzedać za cenę indywidualną. Nie dziwi zatem fakt, że średni stopień wykorzystania miejsc w polskich hotelach wahał się w roku 2005 między 27,7% (w hotelach najtańszych, jednogwiazdkowych) a 53,1% (w hotelach pięciogwiazdkowych) i wynosił średnio zaledwie 36,5%.⁴³⁵

Postulaty w odniesieniu do rozwoju i funkcjonowania bazy noclegowej:

⁴³⁴ Por. Turystyka Polska w 2005 (raport cytowany), tabela 11. na s. 22

⁴³⁵ Tamże, tabela 9 na s. 20.

Najważniejszym postulatem jest oczywiście **uzupełnienie oferty noclegowej**, zwłaszcza w tych (mikro)regionach, które posiadają znaczny potencjał turystyczno-kulturowy (por. część 5). Jest to oczywiście rzeczą prywatnych inwestorów, a nie władz publicznych czy nie posiadających takich środków polskich touroperatorów specjalizujących się w tym typie turystyki. Niemniej odpowiednia zachęta ze strony władz regionu, obejmująca także wszelką pomoc, leżąca w ramach ich możliwości (obejmującą np. wyznaczenie lokalizacji, zapewnienie potrzebnej infrastruktury, w tym dojazdu, czasową rezygnację z części obciążeń na rzecz samorządu lokalnego, pomoc w promocji nowego obiektu) może także zachęcić potencjalnego inwestora do podjęcia decyzji o budowie obiektu hotelowego. Wydaje się przy tym, że w pierwszej kolejności potrzebne jest znaczne zwiększenie ilości tanich hoteli oraz hosteli lub schronisk, wyposażonych zgodnie z powszechnie w Europie uznawanymi standardami. Powinny one powstać w każdym mieście i mikroregionie, posiadającym przynajmniej średni potencjał turystyczno-kulturowy. W tym postulatcie - choć w odniesieniu do innej grupy turystów i typu wypraw - mieści się także wspieranie budowy hoteli pięciogwiazdkowych we wszystkich polskich ośrodkach metropolitalnych⁴³⁶, w których ich jeszcze brak, zaś hoteli czterogwiazdkowych w miejscowościach średniej wielkości, posiadających własny duży potencjał turystyczno-kulturowy lub leżących w pobliżu kilku ważnych i znanych w kraju lub poza jego granicami atrakcji tego rodzaju. W ramach tej działalności inwestycyjnej coraz liczniejszą grupę przedsięwzięć także w Polsce stanowi rewaloryzacja obiektów zabytkowych⁴³⁷ (zamków, kamienic miejskich, klasztorów) z przeznaczeniem ich na hotele. Takie obiekty cieszą się w wielu krajach bardzo dużym powodzeniem, zwłaszcza wśród zamożniejszych turystów, poszukujących hoteli oryginalnych i ciekawie położonych. Niezależnie od funkcji noclegowej, którą spełniają, obiekty tego rodzaju same stanowią atrakcję turystyczną ze względu na swoją unikalną historię i niepowtarzalną atmosferę [Szlezynger 2003, s.136].

Kolejny postulat to intensyfikacja **współpracy** hoteli, lokalnych organizacji turystycznych oraz działających na rynku turystycznym touroperatorów w zakresie **tworzenia pakietów turystycznych**, zawierających m.in. ofertę hoteli oraz posiadających istotne lub opcjonalne moduły kulturowe, związane z atrakcjami

⁴³⁶ W świetle prognozowanych na najbliższe trzy lata inwestycji hotelowych wydaje się, że postulat posiadania hotelu pięciogwiazdkowego przez każde polskie wielkie miasto zostanie zrealizowany. Taki hotele są planowane m.in. w Łodzi, Wrocławiu, Szczecinie, czyli wielkich miastach wojewódzkich, które ich dotąd nie posiadały. Por. Raport „Stan i prognozy rynku inwestycji hotelowych”, wydany przez Instytut Turystyki (opr. I. Kulesza), Warszawa 2006, s. 5-6.

⁴³⁷ Przykłady takiej adaptacji na terenie Małopolski, por: Szlezynger 2003, s.123-136.

znajdującymi się na miejscu lub w bezpośredniej okolicy. Przy tym właściciele hoteli powinni uwzględniać zniżki i ceny specjalne (grupowe) dla organizatorów pakietów, akceptując sytuację, w której większa ilość noclegów sprzedaje się „na raty”, bez gwarancji pobytu określonej liczby osób. W sytuacji tworzenia pakietu ryzyko niepełnego wykorzystania oferty musi być podzielone na wszystkich usługodawców, jedynym zaś ryzykiem hotelu jest pobranie niższej (grupowej) ceny od mniejszej liczby osób, niż byłoby to w przypadku grupy turystów z rezerwacją zbiorową. Nic także nie stoi na przeszkodzie, by polskie hotele wzorem swoich odpowiedników w miejscowościach turystycznych innych krajów europejskich⁴³⁸ same przejmowały inicjatywę w tworzeniu pakietów, stając się ich lokalnymi koordynatorami (i zapewniając znaczną część usług w ramach pakietu w postaci noclegu i wyżywienia).

Z uwagi na inną grupę turystów potrzebne jest **podniesienie standardów** istniejących polskich **hosteli i schronisk**. O ile poziom usług polskich hoteli dzięki konsekwentnym wymaganiom stawianym od lat w trakcie procesu kategoryzacji nie odbiega już generalnie od europejskich standardów, to nasza baza schronisk turystycznych oraz (nielicznych jeszcze) hosteli pozostawia jeszcze wiele do życzenia. Problemem są przy tym zarówno warunki sanitarne wielu z nich (brak dostatecznej ilości łazienek i toalet, stan pokoi), jak i ich dostępność (nie obsadzone nawet w sezonie recepcje, konieczność poszukiwania osób odpowiedzialnych). Taka oferta przestaje odpowiadać nawet mało wymagającym turystom krajowym, od dawna zaś tylko bardzo marginalnie jest uwzględniana przez organizatorów zorganizowanych wypraw przyjazdowych. Zmiana tego stanu rzeczy: otwarcie wielu nowych oraz modernizacja istniejących obiektów tej klasy umożliwiłaby tworzenie ofert najtańszych wypraw i pakietów turystyczno-kulturowych oraz niedrogich grupowych podróży edukacyjnych, skierowanych do uczniów i studentów.

⁴³⁸ Przykładem organizowanych przez hotele pakietów (najczęściej używanym terminem jest „hotel-arrangement”) może być skromna oferta włoskiego hotelu Villa Marta (Lucca): www.albergovillamarta.it/it/default.html?idc=1&id=60 (dostęp z dn. 15 stycznia 2008), lub bogaty wybór pakietów niemieckiego hotelu Landsknecht w Rüdesheim (www.hotel-landsknecht.de/go.to/modix/now/arrangements.html (dostęp z dn. 15 stycznia 2008), oferujących m.in. rejs statkiem po Renie, bilet kolejowy, bilet sieciowy komunikacji miejskiej, posiłki, degustację win, darmowe wypożyczenie rowerów a nawet (w jednym pakiecie) nocleg w innym hotelu podczas podróży odbywanej w ramach 5-dniowego pakietu.

Zwiększenie liczby prywatnych **pensjonatów**⁴³⁹ i włączenie ich w systemy pakietów powinno także pozytywnie wpłynąć na wzrost liczby podróży turystycznych, podejmowanych z motywacji kulturowej. W miejscowościach atrakcyjnych z punktu widzenia turystyki kulturowej, w których brak jest hoteli lub ich oferta jest niepełna, może ją częściowo zastąpić funkcjonowanie pensjonatów, przyjmujących ograniczoną liczbę turystów na jeden lub kilka noclegów i oferujących im pełne lub częściowe wyżywienie. Pensjonaty są w stanie obsłużyć turystykę indywidualną, związaną z krótkotrwałym przyjazdem lub dłuższym pobytem w danej miejscowości, a także przyjąć gości podróżujących po szlaku turystycznym. Ich tworzenie oraz prowadzenie (zwłaszcza w przypadku pensjonatów rodzinnych) nie jest tak kosztowne, jak w przypadku hoteli, nie wymagają one także zatrudniania licznych etatowych pracowników, dzięki czemu mogą np. funkcjonować sezonowo lub w układzie weekendowym. Lokalne organizacje turystyczne powinny uwzględniać dobrze prowadzone pensjonaty w ofercie indywidualnej i pakietowej, mogą one także tworzyć sieci lub łańcuchy wzdłuż szlaków turystycznych i w ten sposób zapewnić konieczną infrastrukturę noclegową ich indywidualnym użytkownikom. Do otwierania nowych pensjonatów mogą przyczynić się lokalne władze przez stworzenie systemu ulg dla ich właścicieli lub zapewnienie im koordynacji w dziedzinie promocji, zaś turystom rezerwacji noclegów w nich dzięki darmowym usługom pośrednictwa, wykonywanym przez regionalną lub lokalną informację turystyczną. Same pensjonaty, łącząc się w związki celowe, mogą także tworzyć regionalne lub powiązane z przebiegiem szlaków turystycznych sieci lub łańcuchy, oferując wspólne produkty⁴⁴⁰ lub przynajmniej możliwość rezerwacji w jednym miejscu kilku usług noclegowych na obszarze całego szlaku.

4.4.2. Infrastruktura gastronomiczna służąca turystyce

W okresie po politycznym przełomie 1989 oblicze polskiej gastronomii ulegało stopniowo coraz większemu zróżnicowaniu. W większych miastach

⁴³⁹ Definicja pensjonatu podana w Ustawie o usługach turystycznych w artykule 36, punkt 3 określa go jako „obiekt posiadający co najmniej 7 pokoi, świadczący dla swoich klientów całodienne wyżywienie” (Dz. U. rok 2001, Nr. 55, poz 578, art. 36 p. 3).

⁴⁴⁰ Bazą wyjściową dla takich grup i produktów mogą być już istniejące internetowe portale, gromadzące oferty pensjonatów i pokoiów gościnnych, a funkcjonujące na zasadzie komercyjnej. Przykładem tego rodzaju przedsięwzięć jest portal Fajne Wczasy (www.fajnewczasy.pl, dostęp z 18.01.2008). W ramach tego rodzaju działalności przydatna byłaby jednak systematyzacja ofert, oparta nie tylko na kryterium geograficznej lokalizacji usługodawców, ale także uporządkowanie ofert zgodnie z przebiegiem istniejących turystycznych szlaków tematycznych i tworzenie przez koordynatorów portali lub inne podmioty ofert pakietowych, obejmujących różne miejscowości w ramach szlaku.

pojawiły się restauracje, oferujące potrawy kuchni innych narodów europejskich (najpopularniejsze z nich to lokale z kuchnią włoską, grecką, francuską) a także kultur pozaeuropejskich (przede wszystkim restauracje i bary chińskie, indyjskie, meksykańskie, rzadziej arabskie, afrykańskie, wietnamskie i inne). Znaczny wzrost ilości restauracji wszelkich rodzajów i przedłużenie czasu ich otwarcia w dużych ośrodkach miejskich pozwala stwierdzić, że ich oferta gastronomiczna na dzień dzisiejszy jest tam wystarczająca. Poza miastami, szczególnie przy głównych drogach liczne prymitywne punkty gastronomiczne i (nieliczne) stare restauracje są stopniowo zastępowane zajazdami, często stylizowanymi na tradycyjne karczmy. Większość lokali tej kategorii, nawiązując swym zewnętrznym wyglądem i wyposażeniem wewnątrz do dawnych regionalnych tradycji budowlanych, spełnia jednocześnie wszystkie standardy nowoczesnych restauracji, w części z nich oferuje się klientom dania kuchni regionalnej. Powiększa się także liczba małych restauracji, barów i pubów w atrakcyjnych dla turystyki centrach dużych i średnich miast, a coraz liczniejsze nowe hotele niemal zawsze prowadzą także restauracje, oferując swoim klientom możliwość pełnego wyżywienia na miejscu. Także jadłospisy, proponowane klientom w polskich lokalach gastronomicznych uwzględniają w coraz większym stopniu aktualne preferencje smakowe i zdrowotne, ogólnoeuropejskie trendy kulinarne oraz popularne czy chwilowo modne składniki potraw.

Przewodniki po dobrych polskich restauracjach, wydawane w ostatnich latach w formie książkowej (np. Bikont Makłowicz 2001) lub jako wkładki do popularnych gazet i tygodników⁴⁴¹ wpływają na kształtowanie gustów podróżujących po własnym kraju lub zwiedzających poszczególne miasta⁴⁴² Polaków. Wśród wydanych w ostatnich latach pozycji książkowych w tej dziedzinie są i takie, które łączą opis wybranych obiektów zabytkowych z recenzją dostępnych w nich lub w bezpośrednim sąsiedztwie przeżyć kulinarnych [Kaniewska 2006]. Na tej podstawie można więc stwierdzić, że w Polsce rodzi się już fachowa literatura, służąca bezpośrednio turystyce kulturowo-kulinarnej. Z punktu widzenia potrzeb turystyki kulturowej jest to rozwój we właściwym kierunku.

Jednak nasza krajowa oferta w tej dziedzinie wciąż jeszcze wykazuje szereg widocznych mankamentów. Pierwszym z nich jest nieistnienie obowiązujących lub choćby powszechnie uznawanych standardów w dziedzinie tradycyjnych produktów kulinarnych. Brak jak dotąd profesjonalnie przygotowanych i rozpowszechnionych w całym kraju opracowań w rodzaju kulinarnego atlasu Polski. Z jednej strony

⁴⁴¹ Por. m.in. [Drewniak 2006], a także Makłowicz R., Bikont P., „Restauracje” – dodatek do polskiej wersji tygodnika Newsweek z dn. 28 kwietnia 2006.

⁴⁴² Por. m.in. Makłowicz, Mancewicz 2001.

utrudnia to planowanie wypraw kulturowo-kulinarnych, z drugiej zaś uniemożliwia ustalenie jednolitej terminologii dotyczącej potraw tradycyjnych i regionalnych oraz ich poszczególnych lokalnych wersji. Tym samym, zamawiając określone danie, turysta nie może mieć pewności, czy faktycznie otrzyma to, na co się zdecydował np. pod wpływem przeczytanego przewodnika po zwiedzanym regionie. Kolejnym problemem jest brak lub niewystarczająca oferta usług gastronomicznych w licznych miejscowościach poza miastami, gdzie znajdują się obiekty interesujące z punktu widzenia turystyki kulturowej. W niektórych miejscach jest to szczególnie mocno odczuwalne: przykładowo sytuacja, w której po wizycie w skansenie budownictwa regionalnego lub kultury ludowej nie można na miejscu skorzystać z pełnowartościowego posiłku kuchni regionalnej jest raczej niespotykana w rozwiniętych turystycznie krajach Europy. Tymczasem w Polsce zdarza się to bardzo często⁴⁴³. W licznych małych miasteczkach, posiadających atrakcyjne turystycznie obiekty (w tym także w wielu miejscowościach leżących na szlakach kulturowych) nadal brak restauracji z tradycyjnym lub regionalnym menu, które mogłoby uzupełnić ofertę pobytu o własny, oryginalny element kulinarny. W wielu takich miejscach funkcjonujące lokale ukierunkowane są na usługi żywieniowe dla typowej grupy miejscowych konsumentów, przy czym decydującą rolę gra umiarkowana cena posiłków, co znacznie ogranicza wybór - wciąż jeszcze nie docenia się w takich lokalach regionalnego, czy po prostu estetycznego wystroju i wielu innych elementów, dopełniających ofertę kulinarną.

W świetle tego stanu rzeczy można stwierdzić, że dla prawidłowego i pełnego rozwoju oferty turystyki kulturowej będzie konieczne w dziedzinie gastronomii spełnienie trzech zasadniczych postulatów.

Pierwszy z nich dotyczy **uzupełnienia sieci lokali** gastronomicznych zwłaszcza o te miejsca, gdzie ich nadal brak lub ich oferta jest niewystarczająca. W niektórych miejscowościach (lub bezpośrednio w samych obiektach zabytkowych oraz placówkach kulturalnych⁴⁴⁴) będzie to oznaczało konieczność starań o otwarcie

⁴⁴³ Poniżej przykłady tylko z niektórych dużych i znaczących skansenów: na terenie Wielkopolskiego Parku Etnograficznego w Dziekanowicach znajduje się tylko mały bar, gdzie można zamówić napoje i proste produkty jak zapiekanki czy hot-dogi. Brak funkcjonującej restauracji regionalnej w Wygielzowie (Nadwiślański Park Etnograficzny), w Ochli (Muzeum Etnograficzne w Zielonej Górze), w skansenie w Lublinie obiad jest dostępny tylko na zamówienie grupowe i trzeba go zamawiać z dwutygodniowym wyprzedzeniem, w podkieleckiej Tokarni dopiero wznosi się karcznię. Dane z aktualnych portali internetowych w/w. skansenów z dnia 17 stycznia 2008.

⁴⁴⁴ Funkcjonowanie kawiarni a nawet restauracji nie tylko w obiektach zabytkowych, jak zamki czy dawne klasztory, ale także w większych muzeach jest coraz częstszym zjawiskiem w Europie, przynoszącym tym placówkom dodatkowe środki finansowe na ich działalność. Przykładem może tu być nowoczesnie zorganizowane Muzeum Palatynatu w Speyer. Por. www.museum.speyer.de/de/histmus/informationen/cafe (dn. 18.01.2008) lub

własnej restauracji lub poszukiwanie inwestorów, gotowych do sfinansowania takiego przedsięwzięcia. Najlepiej przy tym od razu decydować się na lokal z ofertą regionalną, w miarę możliwości także zawierającą elementy tematycznie powiązane z ofertą turystyczną miejscowości (np. znane z historycznych opisów potrawy kuchni klasztornej w miejscowości, gdzie znajduje się średniowieczne opactwo, uczty rycerskie z tradycyjnymi daniami w sąsiedztwie zamków lub w zamkowych restauracjach, tradycyjne dania wiejskie w karczmach obok skansenów itd.).

Postulat drugi odnosi się w pierwszym rzędzie do miast małych i średniej wielkości oraz miejscowości na szlakach turystycznych, zwłaszcza zaś tych, gdzie istnieje lub powstaje rozwinięta oferta noclegowa dla turystów. W tych miejscach warto zadbać o **rozszerzenie oferty gastronomicznej**, w szczególności o otwieranie restauracji z kuchnią regionalną i polską kuchnią tradycyjną, czyli daniami najbardziej interesującymi konsumentów wielu rodzajów produktów turystyki kulturowej. W tym przypadku nie wystarczy sama oferta (smacznych) posiłków z odpowiednią recepturą. By lokal mógł naprawdę stać się typową restauracją regionalną lub tradycyjną, musi do niej zostać dostosowany także wystrój jego wnętrza, stroje obsługi, odtwarzana tam muzyka lub ewentualna oferta artystyczna.

Realizacja tego postulatu wymaga zintegrowanych działań w ramach branży turystycznej. Jedną z metod może być wprowadzenie klasyfikacji restauracji regionalnych i tradycyjnych (por. m in. konkursy opisane w rozdziale 4.1.2.4.). Popularyzacja autentycznych dań kuchni tradycyjnej i regionalnej może być realizowana także przez popieranie działań standaryzujących w gastronomii regionalnej, jak coroczne regionalne konkursy restauratorów i kucharzy⁴⁴⁵, tworzenie przy udziale specjalistów i publikacja regionalnych zestawów tradycyjnych receptur, przyznawanie restauracjom znaków jakości regionalnych organizacji lub stowarzyszeń turystycznych czy funkcjonujących w regionie szlaków turystycznych. Po ukształtowaniu kanonu regionalnej kuchni można także wprowadzić oparte na nim praktyczne zajęcia w średnich i zawodowych szkołach gastronomicznych, dzięki którym nowe pokolenie restauratorów będzie w stanie

Muzeum Olimpijskie w Lozannie www.olympic.org/uk/passion/museum/restaurant/index_uk.asp (18.01.2008).

⁴⁴⁵ Takie konkursy w dziedzinach kuchni regionalnej są regularnie organizowane w tzw. silnych regionach Europy, przykładowo w Niemczech w Saksonii, Saksonii Anhalckiej, Bawarii, Saksonii Dolnej, Por. Becker C., Steinecke, 1997, s.120. W Polsce przykładem takiego przedsięwzięcia, zasługującym na naśladowanie jest Polsko-Słowacki Konkurs Potraw Regionalnych "Góralskie Jadło", organizowany w Łopusznej od ponad 30 lat. Na podstawie receptur tego konkursu powstała już książkowa publikacja, która jest zbiorem najlepszych i zwycięskich przepisów konkursowych i w międzyczasie wyznacza standardy regionalnej kuchni góralskiej. Por. Derek, Kuchta, 2006. O ostatnim konkursie por. www.potrawyregionalne.pl/153,imprezy.htm?action=more&id=1228 (dostęp z dnia 17 stycznia 2008).

tworzyć oparte na prawdziwych tradycjach kulinarnych regionu jadłospisy, a kucharze będą umieli przyrządzać zawarte w nich dania zgodnie z autentycznymi wzorcami. W procesie tworzenia (odtwarzania) autentycznej tradycyjnej kuchni krajowej i regionalnej na potrzeby turystyki może także wziąć udział państwo. Przykładem dalekowzrocznej polityki służy w tej dziedzinie niemiecka Bawaria, gdzie odpowiedni departament ministerstwa gospodarki był jak dotąd inicjatorem dziewięciu konkursów dla gospodarzy tradycyjnych gospód, przy czym w ostatnim z nich uczestniczyło 900 obiektów [Becker C, Steinecke, 1997, s.120]. Celem konkursów, wyróżniających najlepsze lokale dyplomami i medalami oraz finansowaniem publikacji promocyjnej, jest:

- 1) utrzymanie różnorodności tradycyjnych receptur kulinarnych w poszczególnych regionach,
- 2) wzmocnienie świadomości i więzi mieszkańców regionu przez pielęgnowanie kultury kulinarnej jako jednego z jej wyrazów,
- 3) wspieranie popytu na wartościowe produkty z lokalnej produkcji, zgodnie z rytmem pór roku,
- 4) tworzenie wzorców estetycznego i zgodnego z tradycjami wyposażenia lokali, wreszcie
- 5) zachowanie wiejskich lub małomiasteczkowych gospód jako punktów krystalizujących życie społeczne małych ośrodków [Becker, Steinecke 1997, s. 120n].

Ostatnim postulatem w dziedzinie gastronomii jest podejmowanie intensywnych działań w celu **certyfikacji i ochrony prawnej** nazwy towarowej i receptury, promocji turystycznej oraz sprawnej dystrybucji tradycyjnych regionalnych i lokalnych wyrobów kulinarnych, w tym zarówno pojedynczych produktów (jak np. już chronione prawem oryginalne podhalańskie oscypki czy toruńskie pierniki), dań regionalnych, jak i napojów. Takie działania nie tylko chronią miejscowych producentów przez nieuczciwą konkurencją i zapewniają autentyczność wyrobów (co bardzo sobie cenią turyści, podejmujący m.in. wyprawy kulinarne lub regionalne), ale także - dzięki odpowiedniemu nagłośnieniu samej certyfikacji produktu oraz działań marketingowych związanych z jego dystrybucją w kraju i ewentualnym eksportem - tworzą dodatkową promocję turystyczną regionu przez asocjację popularnego produktu z miejscem jego wytworzenia. Dlatego odpowiednie komórki władz regionalnych i organizacje turystyczne powinny najpierw wspierać starania o certyfikację, potem zaś wykorzystywać w swoich działaniach promocyjnych ich efekty⁴⁴⁶.

⁴⁴⁶ Przykładem turystycznego wykorzystania certyfikowanego regionalnego produktu spożywczego jest (wirtualny) „Małopolski Szlak Oscypkowy” www.visitmalopolska.pl w którym uczestniczy

4.4.3. Infrastruktura komunikacyjna

Krytyczny stan polskich dróg jest powszechnie znany, wynikające z niego bardzo długie czasy przejazdu do miejsc, gdzie znajdują się atrakcje turystyczne jest poważnym mankamentem krajowej turystyki, na który odpowiedzialni za nią nie mają żadnego wpływu. W tej kwestii pozostaje tylko mieć nadzieję, że duże inwestycje drogowe (realizowane w ostatnich latach i planowane z okazji europejskich mistrzostw piłkarskich na najbliższy czas przed rokiem 2012) przyniosą oczekiwaną poprawę. Można się zapewne spodziewać, że w ciągu kilku lat dojazd do wielu obiektów, będących częstymi celami wypraw turystyczno-kulturowych, dzięki odbywaniu części podróży po autostradach lub drogach szybkiego ruchu, dzięki możliwej większej szybkości na innych zmodernizowanych drogach, omijaniu wielu miejscowości po obwodnicach oraz z pomocą bezkolizyjnych skrzyżowań nie tylko ulegnie skróceniu, ale także będzie mniej uciążliwy.

Stale zwiększająca się liczba połączeń lotniczych⁴⁴⁷, w tym tanich lotów, pomiędzy polskimi metropoliami a ważnymi miastami w innych krajach Europy może z kolei doprowadzić do stopniowego wzrostu ilości zagranicznych turystów przyjazdowych. Grupą, która jako pierwsza i najliczniej może wykorzystać te połączenia, będą zapewne osoby zainteresowane turystyką miejską, korzystające z kilkudniowych krótkich wypraw do polskich miast lub z oferowanych w nich indywidualnych pakietów turystycznych (por. 4.2.). Zadaniem odpowiedzialnych za promocję turystyczną w skali całego kraju i konkretnie w miastach posiadających lotniska pozostaje wykorzystanie wyraźnej tendencji wzrostowej w ilości połączeń i nakłonienie możliwie wielu potencjalnych turystów do odwiedzenia tych miejscowości.

31 producentów tego sera, solidarnie promowany przez szereg podmiotów organizujących turystykę i jej promocję w regionie.

⁴⁴⁷ W ostatnich latach skokowo zwiększa się liczba pasażerów obsługiwanych przez polskie porty lotnicze. Przykładowo największy polski port F. Chopina w Warszawie przyjął w 2005 7, 07 mln, to w roku 2015 już 11,22 mln, Port Balice w Krakowie: 1,57 mln w roku 2005 i aż 4,22 mln w roku 2015, port w Gdańsku-Rębiechowie 667 tys w roku 2005 i 3,71 mln w roku 2015, wzrost w Katowicach-Pyrzowicach nastąpił odpowiednio z 1,08 mln do 3,07 mln, we Wrocławiu z 465 tys. do 2,32 mln, a w Poznaniu-Ławicy z 400 tys. do 1,5 mln, ponadto uruchomiono kilka nowych portów lotniczych na czele z podwarszawskim Modlinem (2,59 mln w roku 2015). Dane z roku 2005 za: Turystyka Polska 2005 (raport cytowany) Tabela 20, s. 34. Dane z roku 2015 za publikowanymi przez operatorów portów lotniczych zestawieniu „Lotniska w Polsce” [www.pasazer.com/lotniska z dn.12.01.2016]. Jeśli nawet znaczna części tych pasażerów to pracujący za granicą Polacy, nie zmienia to faktu, że z tych samych połączeń mogą także skorzystać potencjalni zagraniczni turyści.

Nie tak dobrze wygląda sytuacja krajowych usług komunikacyjnych, mogących być wykorzystanymi w turystyce poza wielkimi miastami. Istniejąca w naszym kraju publiczna oferta komunikacyjna ukierunkowana jest w niewielkim stopniu na turystykę, a i w tym przypadku do niedawna uwzględniała i obsługiwała niemal wyłącznie sezonowe fale wyjazdów w góry czy nad morze, związanych z motywami rekreacyjnymi⁴⁴⁸. Do dziś tylko w bardzo rzadkich przypadkach można mówić o specjalnej ofercie komunikacyjnej, służącej turystyce krajoznawczej lub wprost kulturowej⁴⁴⁹. Tymczasem dla prawidłowego rozwoju turystyki na szlakach kulturowych konieczne jest umożliwienie licznej grupie turystów indywidualnych, nie korzystających z własnego środka lokomocji, dotarcia do punktów początkowych szlaków oraz przemieszczania się między ich poszczególnymi miejscowościami i obiektami za pomocą sprawnej komunikacji lokalnej. Jest to ważne szczególnie w głównym sezonie turystycznym, w okresie wakacji szkolnych i podczas innych dłuższych okresów wolnych od pracy (np. tzw. długie weekendy), w dniach wyjątkowych eventów kulturalnych w poszczególnych miejscach szlaków. Połączenie miast posiadających lotniska z początkowymi i końcowymi lub węzłowymi punktami szlaków kulturowych o znaczeniu krajowym mogłoby otworzyć je dla nowej grupy zwiedzających: indywidualnych turystów z zagranicy. Często nie będzie nawet potrzeby tworzenia całkiem nowych połączeń, a wystarczy niewielka modyfikacja czasów i tras niektórych kursów, zestawienie propozycji weekendowych czy wakacyjnych rozkładów jazdy, obejmujących już istniejące kursy pociągów i autobusów liniowych i promujących sieciowe bilety, powiązane swoim zasięgiem i terminami ważności z ofertą danego szlaku turystycznego. Oczywiście jest przy tym, że takie działania powinny być podejmowane z zachowaniem zasad rachunku ekonomicznego, jednak odpowiednia promocja medialna zarówno wakacyjnej i weekendowej oferty szlaków turystycznych, jak i dobranych do niej połączeń (w tym także promocja pakietów łączących usługi komunikacyjne i hotelowe na szlaku) może w efekcie przynieść takim trasom znaczny wzrost opłacalności.

⁴⁴⁸ Obok dotychczasowego głównego środka transportu obsługującego masową turystykę rekreacyjną – kolei, która wprowadzająca czas wakacji letnich (rzadziej zimowych) dodatkowe połączenia do najbardziej popularnych miejsc i obszarów wypoczynkowych w górach (np. Zakopane, Szklarska Poręba i in.) oraz nad morzem (Hel, Ustka, Kołobrzeg i inne), krajowi turyści korzystają coraz częściej z własnych pojazdów czemu sprzyjają trzy autostrady i szybko rozwijająca się sieć dróg ekspresowych.

⁴⁴⁹ Przykładem takiego powiązania usługi komunikacyjnej z turystyką kulturową jest Pociąg Papieski, kursujący od czerwca 2006 na trasie Kraków – Kalwaria Zebrzydowska – Wadowice. Specjalnie zaprojektowany pociąg (możliwa jest w nim np. projekcja filmów) łączy miejsca związane z biografią Jana Pawła II, jest tym samym przedsięwzięciem służącym turystyce pielgrzymkowej, kulturowo-religijnej i tematycznej. Adres www.pociag-papieski.pl (15.01.2008).

Sprawą lokalnych organizacji turystycznych powinny być starania o zapewnienie w sezonie turystycznym i dniach wolnych od pracy wygodnego dojazdu z centrów (mikro) regionów do położonych w nich miejsc i obiektów atrakcyjnych dla turystyki kulturowej, troska o zapewnienie miejsc parkingowych dla autokarów i samochodów, w przypadku zaś miejsc licznie odwiedzanych lub szczególnie promowanych także inicjatywa w zakresie wprowadzenia w wybrane dni wolne oraz dni odbywania się większych eventów kursów małych turystycznych składów kolejowych (np. regionalnego szynobusu) na krótkich trasach, łączących większe ośrodki z miejscami atrakcji turystyczno-kulturowych. W tych miejscach, gdzie tworzenie choćby na małą skalę połączeń turystycznych z zaangażowaniem przewoźników publicznych zostanie uznane za ryzykowne finansowo, warto rozważyć popieranie prywatnych linii turystycznych, biorących na siebie zadanie (i ryzyko) utrzymywania takich kursów (np. przez udostępnianie im przystanków w miastach i specjalne oznaczanie ich, niewielkie dopłaty, zależne od ilości przewiezionych osób, udział w kosztach reklamy i inne).

4.5. Personel obsługi polskiej turystyki kulturowej

Turystyka kulturowa jest specyficznym rodzajem połączenia czasu wolnego, spędzanego przez jej uczestników poza miejscem zamieszkania, z aktywnością zmierzającą do osobistego spotkania z kulturą lub poszerzenia swojej wiedzy. Z tego powodu wymagania, stawiane osobom zawodowo zaangażowanym w obsługę tego segmentu turystyki różnią się od tych dotyczących organizatorów, pilotów, przewodników i innych osób świadczących usługi na rzecz innych rodzajów turystyki, w tym nawet najbliższej jej turystyki krajoznawczej. Także turyści korzystający z oferty turystyki kulturowej oczekują w wielu aspektach innego podejścia do ich potrzeb. Sygnalizowaliśmy to w drugiej części naszej pracy, zaznaczając odrębne zainteresowania, potrzeby, a czasem nawet szczególną wrażliwość turystów uczestniczących w poszczególnych rodzajach wypraw. Te oczekiwania kierują się w pierwszym rzędzie do osób bezpośrednio reprezentujących organizatora podróży i kierujących realizacją jej programu, czyli do pilotów wycieczek. Dlatego fachowa literatura dotycząca podróży kulturowych określa rolę pilota w podróżach tego typu jako centralną i decydującą [Becker C., Steinecke 1997, s. 164]. Jego odpowiedzialność w kontekście wyprawy kulturowej bywa formułowana w absolutnej i wręcz dramatycznej formie: „Pilot decyduje o sukcesie lub porażce podróży” [s.169]. Uznając to stwierdzenie

za uprawnione w świetle wielorakich wymagań i oczekiwań w stosunku do jego osoby, wiedzy i umiejętności, poświęcimy przeważającą część niniejszego podrozdziału właśnie funkcji pilota.

4.5.1. Pilot wycieczek kulturowych

W turystyce zorganizowanej osobę prowadzącą wyprawę turystyczną określa się mianem pilota wycieczek. Do zwykłych obowiązków pilota wycieczek należą: zapewnienie prawidłowej realizacji świadczeń objętych programem imprezy, obowiązek opieki nad uczestnikami wycieczki, świadczenie informacji krajoznawczej w trakcie wyprawy (lecz poza wykonywaniem zadań przewodnika miejskiego lub obiektowego tam wszędzie, gdzie ta funkcja jest prawnie zastrzeżona dla osób posiadających odnośne uprawnienia) oraz w razie potrzeby spełnianie funkcji tłumacza [Kruczek 2001, s.63].

Zadania osoby prowadzącej zorganizowane grupy kulturowe daleko wykraczają poza opisane tu obowiązki. Pilot wypraw kulturowych, w szczególności zaś wszystkich typów podróży turystyki kultury wysokiej (por. rozdział 2.1.) oraz podróży studyjnych, seminaryjnych i tematycznych musi oprócz posiadanej wiedzy i umiejętności praktycznych, związanych z posiadanymi uprawnieniami zawodowymi i pełnieniem swoich zwykłych funkcji wykonywać jeszcze jedno zadanie o bardzo szerokim zakresie. To zadanie, mające w oczach turystów kulturowych znaczenie pierwszorzędne, można by określić jako funkcję **pośrednika kulturowego**⁴⁵⁰. Pilot grupy kulturowej jest zatem głównym źródłem wiarygodnej informacji krajoznawczej, ale także - a może przede wszystkim - reprezentantem kultury, historii i duchowego oraz materialnego dziedzictwa odwiedzanego terytorium, głównym „wykładowcą” ulubionego przedmiotu, dla którego uczestnicy podejmują podróż, nauczycielem nowych i nieznanych im dotąd tradycji, zwyczajów, wierzeń, świąt, zajęć ludzkich, zawodów, technologii a nawet smaków, przewodnikiem po sztuce, muzyce i architekturze, wreszcie jest także ekspertem podróżującym z grupą i stojącym do jej dyspozycji. Dodatkowo musi on umieć

⁴⁵⁰ Por. Becker C., Steinecke A, Kulturtourismus... dz. cyt. S. 168. Autorzy określają rolę pilota wycieczki kulturowej (Reiseleiter) następująco: „Reiseleiter ist Vermittler und Medium zum bereisten Land” („pilot jest pośrednikiem i medium w odniesieniu do odwiedzanego kraju” – tłum. własne).

(w przeciwieństwie do wielu ekspertów środowiska akademickiego) przekazać swoją wiedzę w sposób nie tylko ciekawy (co wymaga od niego posiadania dobrego warsztatu dydaktycznego), ale także zachęcający do osobistego zaangażowania się uczestników wyprawy i aktywnego wejścia w dialog z kulturą i życiem codziennym odwiedzanego regionu, bo właśnie podjęcie przez nich takiego osobistego dialogu jest warunkiem sukcesu wyprawy kulturowej. Wreszcie pilot grup kulturowych musi także jako człowiek posiadać odpowiednie kompetencje socjalne i być dobrym znawcą psychologii grupy, co jest podstawowym wymaganiem odnoszącym się do wszystkich pilotów wycieczek.⁴⁵¹ Jednak w jego szczególnym przypadku oprócz naturalnej życzliwości dla innych ludzi, zdolności do kierowania grupą (często o przypadkowym składzie), umiejętnością negocjacji i radzenia sobie z konfliktami, obok potrzebnego w tym zawodzie wysokiego poziomu asertywności musi on jeszcze wykazywać się w stopniu wyższym niż inni piloci wrażliwością na odczucia podróżującej grupy ludzi, skonfrontowanych w przeciągu krótkiego czasu naraz z obcą sobie kulturą, różnymi standardami usług, innym rozumieniem czy interpretacją historii, niezrozumiałymi nakazami, zakazami czy nawet z zupełnie inną hierarchią wartości. To on musi także jako pierwszy zmierzyć się z uprzedzeniami (niektórych) turystów w stosunku do kraju i ludzi oraz podjąć próbę ich likwidacji, ale także zapobiec lub uśmierzyć ewentualne konflikty wypływające z ich (świadomego lub nieświadomego) niewłaściwego zachowania w określonych miejscach (jak świątynie, pomniki narodowej historii czy miejsca martyrologii) lub w stosunku do osób albo symboli.

Funkcjonujący na polskim rynku usług turystycznych zawodowi piloci wycieczek są tylko częściowo przygotowani do spełniania takiej funkcji. W Polsce, od roku 2014 państwo wycofało się z prawnej regulacji zawodu pilota wycieczek⁴⁵² tym samym pozostawiając pole dla wolnej gry rynkowej. Oznacza to, że praktycznie każdy może wykonywać ten zawód. Przy braku wymagań dotyczących szkolenia i weryfikacji kompetencji w zakresie obsługi turystów skutkuje to już aktualnie utrata prestiżu polskich pilotów, osłabieniem ich sytuacji prawnej w innych krajach

⁴⁵¹ Więcej na temat psychologicznych aspektów pracy pilota wycieczek por.: Kruczek 2001, s. 102-107.

⁴⁵² Warto zauważyć, że usytuowanie zawodu pilota wycieczek i jego zadań w ramach usług turystycznych oraz ochrona prawna tego zawodu są w Polsce stosunkowo dokładnie uregulowane, co nie jest regułą nawet w krajach Unii Europejskiej. Przykładowo regulacje takie istnieją we Francji, w Grecji i Włoszech [Steinecke 2007, s. 293], zaś w Niemczech, pomimo długoletnich starań i dokładnie sprecyzowanych projektów składanych przez organizacje sektora usług turystycznych, do dziś dnia nie udało się ustalić prawnie wymagań ani wprowadzić obowiązkowych egzaminów zawodowych, umożliwiających podjęcie tej działalności. Powoduje to poważne trudności w wykonywaniu zadań pilota przez prowadzących grupy niemieckich turystów za granicą RFN, także w Polsce. Szerzej na ten temat por. Freericks R., 2000, s. 345n, s. 360-362].

jako opiekunów czy kierowników grup zorganizowanych, a stopniowo prowadzi do wykruszania się doświadczonych kadr, których nie zastępują kolejni licencjonowani piloci. Tak zwana deregulacja (mająca rzekomo „otworzyć” zawody pilota i przewodnika) w istocie poważnie osłabiła polski potencjał turystyczno-kulturowy, bazujący w części na profesjonalizmie i dobrej opinii krajowych kadr. Nie istnieją żadne wymagania dotyczące wykształcenia, odbycia szkoleń lub innego specjalnego przygotowania do prowadzenia grup o profilu kulturowym. Tymczasem doświadczenia organizatorów takich wypraw oraz przedstawione w niniejszej publikacji profile uczestników poszczególnych typów wypraw kulturowych pokazują, że bez dodatkowej wiedzy, często o bardzo specjalistycznym charakterze, a także bez podstawowej znajomości specyfiki turystyki kulturowej i minimalnego choćby doświadczenia w obsłudze tego rodzaju turystyki pilot wycieczek nie jest w stanie skutecznie spełniać swojej roli wobec większości grup turystów „kulturowych” (czyli inaczej motywowanych, zainteresowanych oraz często posiadających znaczną ogólną i szczegółową wiedzę w zakresie tematu wyprawy). Pilotowi przygotowanemu tylko ogólnie nie uda się z reguły w takiej grupie zdobyć potrzebnego autorytetu, ten bowiem wynika głównie z posiadanej fachowej wiedzy o różnorodnych tematach i aspektach, wynikających z konkretnego typu turystyki oraz z programu danej wyprawy. Nie będzie także raczej umiał przedstawić głębszego kontekstu historycznego i kulturowego dla zwiedzanych miejsc i obiektów, co jest jednym z jego podstawowych zadań podczas wielodniowej wyprawy. Zabraknie mu wiedzy potrzebnej dla prezentowania porównań i paralelnych obiektów, wydarzeń i dzieł w regionie czy kraju pochodzenia uczestników wycieczki przyjazdowej lub w regionie docelowym w przypadku wycieczki wyjazdowej. Wreszcie nieznanie szczegółnych uwarunkowań niektórych typów podróży lub szczególnej wrażliwości ich uczestników może doprowadzić do konfliktu, który niemal zawsze oznacza porażkę wyprawy i uszczerbek na prestiżu jej organizatora. W tej sytuacji touroperatorzy oferujący wyprawy w segmencie turystyki kulturowej, zwłaszcza zaś w turystyce kultury wysokiej starają się powierzać prowadzenie grup turystycznych osobom o szczególnych predyspozycjach, zainteresowaniach i rozległej wiedzy fachowej, będących przede wszystkim ekspertami w swojej dziedzinie, dopiero zaś w dalszej kolejności czynnymi pilotami wycieczek. Dodatkowym wymaganiem w przypadku grup przyjazdowych jest bardzo dobra znajomość języka obcego, umożliwiająca rzeczywiste wykonanie funkcji pośrednika kulturowego, a nie tylko kierownika grupy i realizatora programu wyprawy. Ponieważ ludzi łączących w sobie tak szeroko zarysowane predyspozycje, umiejętności i jednocześnie tak głęboką wiedzę niełatwo znaleźć lub skłonić do pracy w charakterze pilota wycieczek, duża część

przyjazdowych grup kulturowych odbywa swoje wyprawy z osobami nie do końca przygotowanymi do pełnienia tej funkcji na ich użytek.

Ponieważ osoba i rola pilota mają w wyprawach kulturowych decydujące znaczenie, warunkiem koniecznym dla rozwoju polskiej turystyki kulturowej – w tym przede wszystkim przyjazdowej – jest podejmowanie działań ukierunkowanych na odtworzenie systemu kształcenia i formalnej weryfikacji pilotów wycieczek, a najlepiej także wyodrębnienie (za pomocą szkoleń i dodatkowych egzaminów) profesjonalnej kadry pilotów specjalizujących się w tym typie turystyki. W przypadku zagranicznych grup przyjazdowych tej konieczności nie zastąpi ani znaczny potencjał kulturowy (istnienie wielu atrakcyjnych celów wypraw) ani najlepsza nawet promocja polskich obiektów, wydarzeń i tras kulturowych. Przyczyną tego stanu rzeczy jest fakt, że Polska jako destynacja kulturowa pozostaje i stale będzie pozostawała w silnej konkurencji w stosunku do znajdujących się w jej bezpośrednim sąsiedztwie (zwłaszcza Niemcy i Czechy) obszarów kulturowych z podobnymi asortymentem możliwych celów podróży. W takiej sytuacji widoczne niedociągnięcia naszej oferty (a permanentny brak profesjonalnej obsługi grup kulturowych takim z pewnością jest) będą w oczach turystów argumentem na rzecz wyboru tych lub innych alternatywnych kierunków. Zgodnie zaś z zasadami rynku, w tym także turystycznego, opinia niezadowolonych zawsze wywiera bardzo istotny wpływ na decyzje kolejnych potencjalnych klientów.

Próbując przedstawić profil idealnego pilota wypraw kulturowych warto oprzeć się na doświadczeniach środowisk zawodowych, które od długiego czasu profesjonalnie organizują podróże tego typu, w szczególności zaś wymagające podróże studyjne. Długą tradycję pilotażu kulturowego posiadają wyspecjalizowane niemieckie biura podróży, takie jak Studiosus, GEBECO czy Dr. Tigges, które prowadziły także wśród swoich klientów badania dotyczące oczekiwań wobec prowadzących podróże⁴⁵³. Specyfika potencjału naszego kraju jako środkowoeuropejskiej destynacji kulturowej nie różni się bardzo znacznie od niemieckiej i dlatego na etapie konstruowania polskiej oferty oraz tworzenia wyspecjalizowanego personelu, przy braku większych własnych doświadczeń można przytoczyć uzyskany przez takie badania zakres wymagań. Obok „talentu organizacyjnego i zdolności do improwizowania” oraz „znajomości kraju (regionu) zwiedzanego”, co z uwagi na pełnioną podczas wycieczki rolę kierownika grupy odnosi się do każdego pilota, uczestnicy wypraw studyjnych precyzują jednak

⁴⁵³ Wyniki takich badań, przeprowadzanych w latach 1978, 1986 i 1991, podają w formie opisowej C. Becker i A. Steinecke [1997, s. 169-173]. Podane kolejno kategorie oczekiwań zostały wzięte z tego właśnie opracowania.

znacznie wyraźniej swoje oczekiwania wobec tego konkretnego typu pilota. Są to: „bardzo dobre wykształcenie ogólne” (sugerujące szeroką i wieloaspektową wiedzę pilota), następnie „uprzejmość i gotowość do pomocy” (kolejna cecha odnosząca się do całej grupy zawodowej pilotów), „perfekcyjna znajomość języka (uczestników)”, „zrozumiałe wyjaśnienia” oraz „bardzo dobry kontakt z mieszkańcami regionu” (istotna cecha „pośrednika kulturowego”, umożliwiająca także grupie wejście w dialog z gospodarzami). Z kolei sondaż przeprowadzony w grupie profesjonalistów⁴⁵⁴ (touroperatorów i samych wyspecjalizowanych pilotów) wykazał, że w kwestii pożądanego kierunku wykształcenia pilotów tego typu podróży zdecydowanie preferują oni wykształcenie akademickie, zaś ich największym uznaniem cieszą się (wg kolejności wskazań) absolwenci studiów: językowych, pedagogicznych, historycznych i geograficznych. W przypadku podróży tematycznych zgodnie akcentowane jest wymaganie od pilotów prowadzących takie grupy posiadania dodatkowo wiedzy specjalistycznej w dziedzinie związanej z tematem. Fachowcy zajmujący się profilem pilota turystyki kulturowej wskazują także na konieczność posiadania przez wykonujących ten zawód przynajmniej podstaw akademickiej wiedzy („*Basiswissen in akademischen Fächern*“ - czyli wiedzy na poziomie zdecydowanie wyższym niż przekazywana przez szkoły ogólnokształcące) w dziedzinach: sztuki i religii, historii (specjalnie zaś historii kultury), geografii, polityki oraz podstaw współczesnej ekonomii niezależnie od kierunku posiadanego wykształcenia [Becker C., Steinecke 1997, s.170]. Wymaganie jak najgłębszej i aktualnej wiedzy na temat zwiedzanego regionu, jego dziejów, kultury, tradycji i języka pozwala przyjąć, że idealnym kandydatem na pilota grup kulturowych odbywających podróże zagraniczne (a więc np. przyjeżdżających do Polski) jest posiadający wykształcenie akademickie mieszkaniec kraju (regionu) przyjmującego turystów, perfekcyjnie władający ich językiem i znający ich kulturę, lub też posiadająca także wykształcenie osoba pochodząca z ich własnego kraju, przez wieloletni pobyt zakorzeniona w kraju/regionie docelowym. Dodatkowo pilot grup tego rodzaju musi posiadać pewne doświadczenie w pracy w konkretnym rodzaju turystyki kulturowej lub specjalne przygotowanie do pracy z nimi.

Z przytoczonych zestawów oczekiwań wynika, że w przypadku rozwijającej się dopiero polskiej oferty przyjazdowej turystyki kulturowej kandydatów do tak wyodrębnionej specjalności pilota wypraw kulturowych należy szukać głównie wśród absolwentów studiów językowych lub innych osób posiadających wykształcenie akademickie, które na innej drodze (np. przez wieloletni pobyt)

⁴⁵⁴ Wyniki sondażu przedstawione są w formie tabeli w: Nahrstedt W., *Der Reiseleiter* 1993 – Zwischen Tourismus- und Bildungspolitik w: [Schmidt M., Nahrstedt 1993, s. 89].

nauczyły się języka obcego na podobnym poziomie. W przypadku turystyki kulturowej wyjazdowej znajomość języka kraju docelowego przez pilota nie musi być tak dalece perfekcyjna (obsługuje bowiem grupę Polaków), jednak konieczna staje się z kolei bardzo dobra znajomość kraju docelowego i jego kultury, co z kolei z reguły jednak idzie w parze ze znakomitą znajomością języka. W krajowej turystyce kulturowej nie jest wymagana znajomość języka obcego, co znacznie poszerza krąg ewentualnych kandydatów (absolwenci studiów historycznych, geograficznych czy wszelkich innych, interesujący się kulturą).

Dodatkowo jednak, z uwagi na bardzo nieliczne możliwości uzyskania odpowiedniego doświadczenia specjalistycznego na terenie Polski, dla większości kandydatów do specjalności pilotażu grup kulturowych potrzebne wydaje się zorganizowanie specjalistycznych szkoleń (dla czynnych pilotów wycieczek) lub systemu zajęć w ramach studiów akademickich (dla studentów kierunków turystycznych, językowych, kulturoznawczych lub innych)⁴⁵⁵, zawierających jednocześnie pełny program szkolenia ogólnego dla pilotów wycieczek. Zarówno szkolenia w zakresie poszczególnych rodzajów turystyki kulturowej dla czynnych pilotów spełniających powyższe oczekiwania, jak i zajęcia dla studentów powinny obok wiedzy o turystyce kulturowej i specyfice grup kulturowych zawierać element praktyczny w postaci wypraw szkoleniowych, prowadzonych przez praktyków i ukazujących zarówno prawdziwy warsztat pracy pilota tej specjalności, jak i różne sposoby realizacji programu w obiektach o charakterze kulturowym⁴⁵⁶. Uzyskiwane w ten sposób uprawnienia nie musiałyby być poddane koncesjonowaniu, jak to ma miejsce przypadku pilota wycieczek, ponieważ istniejące wymagania dotyczące posiadania uprawnień w obsłudze turystyce są w Polsce wystarczająco restrykcyjne⁴⁵⁷. Byłyby one fakultatywnym uprawnieniem specjalistycznym

⁴⁵⁵ W ramach przygotowania pilotów dla turystyki kulturowej w Niemczech są proponowane jednoroczne studia podyplomowe dla absolwentów studiów historycznych, pedagogicznych, geograficznych, germanistycznych oraz (alternatywne) kursy specjalistyczne, cieszące się znacznie większym powodzeniem [Becker C., Steinecke A., 1997, s. 175]. Także niektóre niemieckie wyspecjalizowane biura podróży jak Studiosus organizują kursy pilotów grup studyjnych, które poddawane są nawet europejskiej certyfikacji (por. Katalog Biura Studiosus: „Intensiver leben“ za rok 2006, wyd. Studiosus Reisen München GmbH, München, artykuł redakcyjny: Reiseleiterqualität ist messbar, s. 284-285).

⁴⁵⁶ Jak dotąd w Polsce szkolenia „Pilotów Turystyki Kulturowej” na podbudowie szkolenia pilotów wycieczek zostały zaoferowane przez jednego specjalizującego się w tym segmencie turystyki touroperatora: Biuro Podróży KulTour.pl z Poznania w roku 2007 i 2008. Por. www.kultour.pl [dostęp 31.12.2010]

⁴⁵⁷ Cytowana Ustawa o usługach turystycznych nie wymaga już od prowadzących grupy turystyczne posiadania uprawnień pilota wycieczek lub przewodnika turystycznego, ale nadal uzależnia możliwość prowadzenia działalności gospodarczej jako touroperator lub pośrednik turystyczny od spełnienia szeregu warunków formalnych a zwłaszcza finansowych, co czyni polski rynek usług

w ramach zawodu pilota, sam rynek zaś zweryfikowałby pracujących. Duża liczba publicznych i prywatnych uczelni, oferujących kierunki turystyczne, popularność tych kierunków wśród kandydatów na studia oraz stosunkowa łatwość uzyskiwania pobytów zagranicznych w celu pogłębiania znajomości języków obcych daje szansę na względnie szybkie wykształcenie odpowiedniej ilości personelu dla wypraw kulturowych, o ile tylko taka oferta zostanie stworzona. W ten sposób jeden z najbardziej widocznych mankamentów Polski jako potencjalnej destynacji turystyki kulturowej może zostać stosunkowo szybko usunięty.

4.5.2. Przewodnik obiektowy

W wielkich muzeach, skansenach czy innych obiektach z dużą liczbą zmieniających się regularnie wystaw tematycznych, ale także w obiektach przemysłowych przewodnicy terenowi czy piloci wycieczek tylko rzadko są w stanie w pełni zastąpić przewodnika obiektowego, najczęściej pracownika placówki. Głęboka wiedza takiej osoby na temat zbiorów i wystaw wynika z jej fachowego przygotowania zgodnego z tematyką działalności placówki oraz zbieranego na co dzień doświadczenia, jej stała aktualność jest skutkiem bezpośredniego i codziennego zaangażowania w pracę obiektu. Także dodatkowe informacje i anegdoty, którymi przewodnik obiektowy może uzupełnić zwiedzanie, mają swoją wagę jako mile widziane urozmaicenie i często są traktowane przez turystów kulturowych jako cenna informacja „z pierwszej ręki”, autentyczna wiedza, którą sobie bardzo cenią. Dlatego organizatorzy wypraw kulturowych - w szczególności zaś podróży muzealnych, tematycznych i hobbystycznych, w których oczekiwania uczestników odnośnie fachowego oprowadzania i szczegółowej wiedzy z reguły są dalej idące niż w innych typach wycieczek - chętnie angażują przewodników obiektowych, nawet jeśli regulaminy obiektów nie zmuszają ich do tego (co w Polsce często ma miejsce). Dodatkowe wydatki na taką usługę nie są bardzo wysokie w stosunku do budżetu całej imprezy, natomiast satysfakcja turystów z wyjątkowego w ich oczach spotkania z ekspertem jest widoczna i przyczynia się do wysokiej oceny całej odbytej wyprawy.

Jednak realizacja eksperckiego oprowadzania po obiektach kulturowych napotyka w większości polskich muzeów i innych obiektów o znaczeniu turystycznym poważną przeszkodę. Największym mankamentem polskich placówek tego typu jest generalnie słaba znajomość języków obcych zatrudnionych na etatach pracowników, oprowadzających wycieczki. Nawet posiadanie certyfikatu

językowego, którym legitymuje się (niewielka) część personelu, nie gwarantuje pełnej komunikacji, zwłaszcza z uwagi na brak znajomości odpowiedniego słownictwa tematycznego w obcym języku oraz problemy z płynnością i poprawnością wyrażania się podczas oprowadzania i (zwłaszcza) udzielania informacji dodatkowych. Korzystanie w takiej sytuacji z usług pilota wycieczki jako tłumacza nie jest najlepszym rozwiązaniem, ponieważ wydłuża zwiedzanie i powoduje wśród uczestników wycieczki efekt znudzenia podczas oczekiwania na przykład. Innym, rzadko jeszcze w Polsce stosowanym rozwiązaniem są elektroniczne audio-przewodniki po obiektach w kilku wersjach językowych, udostępniane obcojęzycznym gościom na czas zwiedzania. Sprawdzają się one w przypadku turystów o ogólnym stopniu zainteresowania, jednak nie są w stanie spełnić oczekiwań grupy zainteresowanej tematycznie, zwłaszcza w gdy uczestnicy wyrażają chęć (lub temat wyprawy stwarza potrzebę) uzyskania dodatkowych informacji o konkretnych przedmiotach, urządzeniach i miejscach oraz w przypadku konieczności odpowiedzi na pytania.

Najlepszym rozwiązaniem tego problemu byłoby intensywne szkolenie własnego personelu w zakresie języków obcych, połączone z zagraniczną praktyką w podobnym obiekcie. Z uwagi na częsty brak środków na tak kosztowne szkolenia i praktyki możliwe (i praktykowane) jest zatrudnienie jako przewodników obiektowych na podstawie odpowiedniej umowy (np. o dzieło) przewodników miejskich lub terenowych⁴⁵⁸ z bardzo dobrą znajomością języka obcego, po dodatkowym intensywnym przeszkoleniu na terenie obiektu oraz przy zobowiązaniu ich do uczestnictwa w regularnych szkoleniach dodatkowych. To rozwiązanie – z uwagi na niewielką liczbę przewodników terenowych z bardzo dobrą znajomością języków obcych w wielu rejonach Polski – nie wszędzie może być zastosowane. Pozostaje zatem rozwiązanie zastępcze: mogłoby nim być zatrudnienie w takich obiektach (także na podstawie umowy o dzieło) dla prowadzenia zgłoszonych grup obcojęzycznych osób z zewnątrz, bardzo dobrze władających najczęściej potrzebnymi językami obcymi i przeszkolenie ich w zakresie dziejów obiektu, jego zbiorów czy topografii a także stała aktualizacja ich wiedzy przez dodatkowe szkolenia, odbywane regularnie lub przynajmniej w przypadku pojawiania się na rynku nowych pozycji tematycznie związanych z obiektem, znacznego poszerzenia zbiorów lub udostępniania dla zwiedzania nowych kolekcji, elementów obiektu czy nawet nowych tras tematycznych na jego

⁴⁵⁸ Art. 33 Ustawy o usługach turystycznych z 29 sierpnia 1997 (Dz. U. 04.223.2268) nadaje przewodnikom miejskim i terenowym uprawnienie do oprowadzania wycieczek po obiektach muzealnych i zabytkowych na obszarze ważności ich uprawnień, o ile tych zadań nie wykonuje uprawniony pracownik etatowy. Wydają się oni zatem grupą preferowaną przez prawodawcę do spełniania tych zadań.

terenie Aktywne i dobrze ukierunkowane działania samego kierownictwa konkretnego obiektu (jak na przykład zachęcanie studentów kierunków filologicznych do udziału w kursach przewodnickich i szkoleniach obiektowych) mogą w nieodległym czasie przynieść znaczną poprawę dzisiejszego stanu. Mogłoby się także do niej przyczynić wprowadzenie w Polsce uprawnienia przewodnika trasowego, o czym napiszemy poniżej.

4.5.3. Przewodnik miejski i terenowy

Dzięki obowiązywaniu do końca roku 2013 zasad regulacji tego zawodu, wielkie miasta Polski nadal posiadają dość liczną kadrę przewodników turystycznych, realizujące zadanie interpretacji dziedzictwa w połączeniu z fachową usługą przewodnictwa wobec turystów indywidualnych i grup turystycznych. Należy jednak obawiać się, że wskutek wspomnianej deregulacji zawodu ta kadra będzie ulegała stopniowej erozji, a kompetentnych i doświadczonych przewodników będą (co już się dzieje) coraz liczniej zastępowały osoby nieprzygotowane, mające na celu uzyskanie dodatkowego dochodu przy obsłudze turystów. W ostatnich latach poziom znajomości języków obcych wśród przewodników (jeszcze w latach dziewięćdziesiątych generalnie niski) wydaje się znacznie poprawiać, wielu młodych kandydatów uczestniczących w szkoleniach na przewodników, zwłaszcza miejskich, jest absolwentami studiów językowych lub ma za sobą dłuższy pobyt za granicą. Niestety ta poprawa w znacznie mniejszym stopniu dotyczy przewodników terenowych, stanowiących konieczny personel dla prawidłowej realizacji programów przyjazdowej turystyki regionalnej oraz dużej części wypraw tematycznych. Pierwszym zatem postulatem jest podejmowanie przez środowiska przewodników i organizacje ich reprezentujące działań (w skali lokalnej i ogólnokrajowej) zmierzających do zachowania wysokiego poziomu szkoleń kandydatów na przewodników, przy dbałości o stosowanie wspólnych zakresów wymagań. Należy to połączyć z kontynuowaniem weryfikacji dla absolwentów tych szkoleń i innych zainteresowanych. Osobom, które pozytywnie przeszły weryfikację wspólnie (najlepiej z udziałem władz lokalnych lub ich turystycznych agend) przyznawać należy certyfikaty lub rekomendacje, zastępujące dawne uprawnienia, uznawane na danym terenie przez zarządców zwiedzanych obiektów i cenione przez organizatorów turystyki. Drugi postulat jest rozszerzeniem pierwszego: dla ocalenia zawodu i utrzymania wysokiego poziomu usług przewodnickich należy starać się o ponowną regulację tego zawodu, przestrzegając jednocześnie standardów egzaminacyjnych i włączając do wymagań szereg współczesnych form interpretacji dziedzictwa, sprawdzonych w innych krajach i w Polsce. Przy braku woli ze strony instytucji państwa powrotu do regulacji zawodów należy działać w kierunku

ogólnokrajowego porozumienia branży turystycznej, które na podstawie wspólnych standardów, programów i weryfikacji wprowadzałyby jednolity certyfikat przewodnika z określonymi rekomendacjami⁴⁵⁹. Trzecią istotną kwestią jest znacząca poprawa znajomości języków obcych wśród przewodników. Dotyczy to nie tylko kandydatów do tego zawodu, ale także i tych czynnych już przewodników, którzy posiadając wymagane do 2013 roku uprawnienia⁴⁶⁰ oprowadzają grupy przyjazdowe przy nader ograniczonej znajomości ich języków. W tym celu należałoby znacznie podnieść poziom wymagań w zakresie znajomości języków obcych, stawianych przewodnikom turystycznym przez organizacje i instytucje, które ich certyfikują. Można tego dokonać zwłaszcza przez ustalenie jednolitego poziomu wymagań lokalnych branżowych zespołów egzaminacyjnych dla przewodników (tam, gdzie one działają) w zakresie języków obcych i przez podniesienie do znacznie wyższego poziomu wymagań dotyczących uznawanych certyfikatów znajomości języków obcych, które przewodnicy powinni przedkładać w celu uzyskania rekomendacji stowarzyszeń i miast do oprowadzania grup obcojęzycznych.

Kolejnym postulatem płynącym od strony oczekiwań turystyki kulturowej odnośnie tej grupy zawodowej jest wprowadzenie do jej oferty oprowadzania po miastach i regionach większej ilości tras tematycznych. Dla realizacji na terenie miejscowości czy regionu programu wielu typów wypraw kulturowych (w tym zwłaszcza studyjnych, literackich, tematycznych, biograficznych, etnicznych czy hobbystycznych) nie wystarczy ogólna oferta wycieczki po zabytkach miasta czy atrakcjach turystycznych regionu. Z pewnością stworzenie przez koła i stowarzyszenia przewodników oraz firmy, które oferują ich usługi (wielojęzycznej) oferty wirtualnych⁴⁶¹ tras tematycznych i odpowiednia jej promocja (także z pomocą miasta czy regionu) mogłoby z czasem przyciągnąć wiele grup kulturowych tak

⁴⁵⁹ Takie rekomendacje dla przewodnika byłyby określone dla terenu miasta, obszaru lub szlaku (o tym ostatnim szerzej w dalszych wywodach) i odpowiadałyby zakresowi ukończonego szkolenia oraz zdanego egzaminu weryfikacyjnego.

⁴⁶⁰ Ustawa o usługach turystycznych precyzowała takie wymagania w art. 32. Obok absolwentów studiów językowych lub szkół zagranicznych ustawa dopuszczała przyznanie uprawnień oprowadzania obcojęzycznych grup turystycznych także osobom, które złożyły egzamin przed komisją powołaną przez marszałka województwa (art. 32.pkt. 2.). Niestety brak w rozporządzeniach wykonawczych dokładnego opisu wymagań do takiego egzaminu umożliwił daleko idącą dowolność poszczególnych komisji, a wskutek tego częste obniżenie kryteriów. Rezygnacja z regulacji zawodu przewodnika miejskiego i terenowego w ogóle zwolniła osoby świadczące takie usługi z posiadania wystarczającej wiedzy, umiejętności metodycznych oraz sprawności językowej przewodników. W bardzo wysokim stopniu ta niekorzystna zmiana uderza w turystów realizujących niektóre programy turystyki kulturowej, których wymagania językowe z natury są wyższe.

⁴⁶¹ Szlak wirtualny, w przeciwieństwie do szlaku materialnego i realnego, jest rodzajem niematerialnej oferty turystycznej wyprawy lub wycieczki, bez towarzyszącej jej infrastruktury (jak punkty informacyjne, oznakowanie itd..) oraz koordynacji. Więcej na ten temat w rozdz. 4.7.

z własnego kraju, jak i z zagranicy. Do tego celu niekoniecznie potrzeba kosztownych działań, wystarczy sformułowanie konkretnej tematycznej oferty szlaku, jednolite przeszkolenie przewodników (w tym oprowadzających w obcych językach), oraz poprowadzenie w miarę posiadanych możliwości akcji informacyjnej o nowej ofercie (począwszy od bardzo taniej promocji w Internecie oraz za pomocą informowania biur turystycznych o nowej trasie, poprzez dotowane przez miasto/region materiały informacyjne aż po kosztowniejsze organizowanie lokalnych eventów i wypraw medialnych dla popularyzacji trasy).

W niektórych miejscowościach organizowanie tras tematycznych podjęli prywatni oferenci usług przewodnickich⁴⁶², co wydaje się krokiem we właściwym kierunku i stwarza szansę na zwiększenie zainteresowania nie tylko grup turystów kulturowych, lecz także wśród turystów indywidualnych, zamawiających usługi przewodnickie.

4.5.4. Przewodnik trasowy – postulat nowych uprawnień w turystyce

Rozwiązaniem wielu problemów polskiej turystyki kulturowej byłoby także dokładne określenie przez zarządców szlaków kulturowych oraz środowisko turystyczne sposobu nadawania certyfikatów czy rekomendacji dla nowego typu przewodnika: „przewodnika po szlaku”. Jednocześnie z nim powinny zostać podjęte szkolenia przewodników dla tych szlaków. Wprowadzenie instytucji przewodnika trasowego w warunkach deregulacji może się dokonać przez ustalenie jasnych i prostych zasad zdobywania takiego certyfikatu i przeprowadzania egzaminów (a także szkoleń) ze strony zarządców szlaków lub/i współpracujących z nimi stowarzyszeń i grup przewodnickich.

Szkolenie terenowe kandydatów do uprawnień przewodnika trasowego odbywałoby się w różnych miejscach. Prowadzącymi zajęcia terenowe byłiby fachowcy w zakresie miejscowości lub obiektów. Egzamin na przewodnika po szlaku mógłby odbywać się w jednym, ustalonym terminie i miejscu pod nadzorem zarządcy szlaku i z udziałem fachowców w zakresie zgodnym z jego tematyką (profilem) oraz ekspertów z dziedziny interpretacji dziedzictwa, członkami komisji

⁴⁶² Przykładem takiej istniejącej już oferty mogą być oferowane przez Biuro Przewodników Krakowskich Jura trasy, wśród nich: „Śladami Jana Matejki” czy „Szlakiem Jana Pawła II” Por. Adres: www.jura.krakow.pl (dostęp z dnia 22 grudnia 2007), albo proponowane przez Biuro Podróży KulTour.pl. trasy tematyczne po Poznaniu, wśród nich m.in. trasy: „Wielcy Poznaniacy i miejsca z nimi związane”, „Etos Poznańczyka – śladami organiczników po mieście”, „Poznańska secesja” czy „Wielka sztuka w muzeach Poznania, czyli co i gdzie trzeba zobaczyć”. Por. Adres: www.kultour.pl/pl/?ps=poznan (dostęp z dnia 22 grudnia 2007).

zaś mogliby być przedstawiciele kluczowych obiektów szlaku oraz doświadczeni przewodnicy. Tak powołane komisje ustalałyby wspólnie zakres wymagań teoretycznych, metodycznych i praktycznej znajomości miejsc oraz obiektów we wszystkich miejscowościach, których dotyczy wyznaczona trasa. Kierowałyby się one przy tym zasadą, którą można by określić jako zasadę integralności tematycznej. Oznacza ona, że przewodnik po szlaku musiałby znać bardzo dobrze wszystkie aspekty historyczne i kulturowe (w tym także biograficzne, lokalne i dotyczące poszczególnych obiektów) mające bezpośredni związek z tematem szlaku, być w stanie prowadzić przez wszystkie obiekty i zbiory muzealne, formalnie włączonych do szlaku, a także przez małe miejscowości, w których nie istnieje oferta usług przewodnickich na miejscu, znać główne drogi i obiekty infrastruktury turystycznej na dokładnie wyznaczonej trasie. W przypadku miast posiadających na miejscu ofertę usług przewodnickich oraz miejscowości należących jednocześnie do istniejących już szlaków wiedza wymagana od kandydata na przewodnika po szlaku (i konsekwentnie także późniejsze rekomendacje do oprowadzania turystów) obejmowałaby tylko te miejsca i obiekty, które są bezpośrednio związane z tematyką szlaku. Byłyby one wyraźnie wymienione zarówno w ustalonym dla szlaku zakresie wymagań, jak i w odpowiednim akcie o charakterze regulaminu danego certyfikatu⁴⁶³ lub załączniku do niego. Orowadzanie po wszystkich innych obiektach podejmowałby odpowiedni przewodnik miejski, terenowy, obiektowy lub po istniejącym szlaku, przebiegającym przez daną miejscowość. Oczywiście egzamin praktyczny w terenie obejmowałby całą trasę lub znaczny jej wycinek (wybrany przez komisję), zatem jego czas trwania często przekraczałby jeden dzień.

Pierwszą grupą naturalnych kandydatów do uzyskania certyfikatów przewodników po szlaku byłiby piloci grup kulturowych, którzy w ten sposób mogliby się wyspecjalizować w określonych szlakach tematycznych lub w tych rodzajach turystyki kulturowej, które takie szlaki włączają w programy swoich podróży. Praktyczne zaistnienie takiego typu certyfikatów dostarczyłoby zapewne wielu innym osobom, mogącym być ze względu na posiadaną wiedzę lub zainteresowania potencjalnie cennymi przewodnikami wypraw kulturowych, motywacji do podjęcia zawodu pilota wycieczek w jego kulturowej specjalizacji. Wprowadzenie tego typu uprawnień umożliwiłoby także dynamiczny rozwój szlaków tematycznych i znaczne oraz względnie szybkie rozszerzenie oferty

⁴⁶³ Przykładowo przewodnik po trasie kultury żydowskiej byłby rekomendowany do oprowadzania turystów w Krakowie po Kazimierzu, fabryce Schindlera i byłym obozie w Płaszowie, ale już nie po Trakcie Królewskim czy Wawelu. Mająca takie zwiedzanie w programie Organizator wycieczki byłby zachęcany do korzystania dodatkowo z usług przewodnika miejskiego lub obiektowego (wystawy Wawelu).

naszego kraju w tym rodzaju turystyki, skierowanej tak do turystów krajowych, jak i zagranicznych. Prywatne podmioty działające na polskim rynku turystycznym, silnie dotąd ograniczanym przez nasze prawodawstwo mogłyby dostrzec w promocji nowych szlaków tematycznych i zatrudnianiu przewodników trasowych nowe szanse na rozwój swojej oferty. Jednocześnie dzięki wprowadzeniu wyżej wspomnianych ograniczeń w certyfikowaniu nie ucierpiałaby zbyt pozycja przewodników miejskich i terenowych. Istnienie nowych specjalistycznych rekomendacji, uzasadnionych weryfikowaniem kandydatów przyczyniłoby się do podniesienia poziomu polskiej kadry obsługującej wycieczki.

4.6. Polskie szlaki turystyki kulturowej – postulaty rozwoju

Jednym z najskuteczniejszych środków przeprowadzenia efektywnej tematyzacji polskiej oferty turystyki kulturowej może być znaczna rozbudowa istniejącej oferty szlaków turystyczno-kulturowych i zadbanie o stworzenie nowych. To właśnie szlaki tematyczne (odpowiednio promowane) mogą stać się magnesem przyciągającym do naszego kraju gości zainteresowanych turystyką dziedzictwa kulturowego, turystyką obiektów technicznych oraz wyprawami studyjnymi, tematycznymi, seminaryjnymi, etnicznymi kulturowo-religijnymi oraz regionalnymi i turystyką terenów wiejskich. Przez rozbudowę istniejącej oferty rozumiemy m.in. wybór najciekawszych spośród istniejących szlaków wirtualnych i tras oferowanych (por. rozdz. 3.4.), mających potencjalne szanse zainteresowania wielu turystów i przekształcenie ich w szlaki materialne uzupełnienie ich oferty przez dodatkowe atrakcje, wspomaganie tworzenia związanych z nimi pakietów turystycznych oraz podjęcie silnej akcji promocyjnej na rzecz tych szlaków w Polsce i poza jej granicami.

Stworzenie nowych szlaków, zarówno polskich odnóg szlaków europejskich, jak i szlaków krajowych oraz regionalnych, powinno być realizowane zgodnie z dobrze rozpoznany potencjałem Polski i jej regionów w danej dziedzinie turystyki kulturowej oraz na podstawie wstępnego rozeznania wielkości popytu krajowego i zagranicznego na taką, a nie inną ofertę tematyczną. Słusznym jest przekonanie, że przed przeprowadzeniem takich badań podejmowanie konkretnych, często kosztownych przedsięwzięć mijałoby się z celem. Nie może to jednak oznaczać akceptacji dla braku jakichkolwiek działań i biernego oczekiwania na wyniki badań potencjału i popytu. Przeciwnie, badania potencjału mogą zostać podjęte w każdej chwili na poziomie regionów i mikroregionów i w krótkim okresie doprowadzić do stworzenia „polskiej mapy potencjału turystyczno-kulturowego”.

Takie właśnie działania mamy nadzieję wspomóc przedłożoną w piątej części niniejszej pracy propozycją przeprowadzenia jednolitej waloryzacji, czyli ustalenia potencjału. Zadaniem instytucji do tego powołanych (centralnych organizacji rządowych, właściwych departamentów władz regionalnych i instytutów badawczych, zajmujących się turystyką) będzie ustalenie kierunków i wielkości możliwego popytu turystyczno-kulturowego, odpowiadającego istniejącemu potencjałowi oraz wskazanie do realizacji najbardziej oczekiwanych i mających największe szanse spośród proponowanych ofert turystycznych.

W poszukiwaniu atrakcyjnych dla turystów tematów oraz w procesie tworzenia nowych materialnych i wirtualnych szlaków turystyczno-kulturowych warto uwzględnić zarówno merytoryczne uwagi fachowców, jak i istniejącą ofertę szlaków wirtualnych, które sprawdziły się w praktyce i dlatego zasługują na rozbudowę i szeroką promocję. Dlatego omawiając potencjalne możliwości kreacji nowych szlaków dla Polski sięgniemy najpierw po opinię autorytetu, następnie przedstawimy oparte o jej główne tezy propozycje tematyczne, potem zaś wymienimy istniejące polskie szlaki i trasy wirtualne, które naszym zdaniem także mogłyby być rozbudowane z korzyścią dla polskiej oferty.

W publikacji pod redakcją jednego z najwybitniejszych specjalistów w dziedzinie turystyki kulturowej, Grega Richardsa, można przeczytać na temat szlaków kulturowych:

“Wybierając temat szlaku kulturowego, należy uwzględnić kilka aspektów, koniecznych dla zapewnienia turystycznego sukcesu projektu a jednocześnie dla wzmocnienia kulturalnej tożsamości miejscowej społeczności. Po pierwsze, temat szlaku powinien być łatwy do zidentyfikowania, stosunkowo szeroko rozpoznawany i oczywisty, ale jednocześnie nie powinien zawęzać zbyt mocno zakresu atrakcji, które mogą zostać uwzględnione w ramach szlaku, ponieważ to mogłoby również ograniczyć jego atrakcyjność ("szlak zamków" może przyciągnąć więcej gości niż "szlak XV-wiecznych zamków renesansowych"). Tematy szlaków kulturowych mogą być zakrojone bardzo szeroko, lecz tematy najczęściej stosowane odnoszą się do jednego z aspektów kulturowych, których listę podajemy poniżej:

1. Epoka (np. Północny Szlak Epoki Brązu), 2. Wydarzenie historyczne (np. Szlak Niewolniczy, proponowany przez UNESCO), 3. Dziedzictwo religijne (np. Szlak Wspólnot Żydowskich w Europie, 2004), 4. Dziedzictwo przemysłowe (np. Niemiecki Szlak Dziedzictwa Przemysłowego, 2004), 5. Dziedzictwo lub wartości społeczne (np. Szlak Wolności, Boston 2004), 6. Dziedzictwo lub wartości kulturowe (np. Szlaki Humanizmu, proponowane przez Radę Europy), 7. Styl (nurt) sztuki lub styl architektury (np. proponowany przez Radę Europy Szlak Baroku),

8. Wspólna geograficzna: własność, lokalizacja lub tożsamość (np. Niemiecki Szlak Alpejski), 9. Lokalne tradycje (np. Szlak Środowisk Wiejskich, proponowany przez Radę Europy), 10. Produkt lub proces produkcji (np. Szlak Sera w Bregenzerwald), 11. Dobrze znana postać (np. szlak Goethego).⁴⁶⁴

4.6.1. Propozycje szlaków międzynarodowych i ogólnokrajowych

W świetle wyżej przytoczonej opinii Puczko i Ratz, Polska posiada bardzo szerokie niewykorzystane jeszcze możliwości tworzenia materialnych szlaków turystyczno-kulturowych. Przy tym należałoby w jak najszerszym stopniu uwzględnić międzynarodowe propozycje tematyczne, a także te tematy i osoby, które łączą historię i kulturę polską z dziejami i dziedzictwem kulturowym całego kontynentu, takie bowiem tematy mają większe szanse odniesienia sukcesu jako „łatwe do identyfikacji i szeroko rozpoznawane”.

Wymienimy wśród takich możliwości najpierw wprost niektóre propozycje szlaków europejskich⁴⁶⁵, podawane w cytowanej publikacji jako przykłady: **Europejski Szlak Kultury Barokowej** (powstały w roku 1988 i teoretycznie obejmujący obiekty w Polsce) i **Europejskie Szlaki Dziedzictwa Żydowskiego** (2004), mogłyby znacznie zyskać, jeśli Polska wytyczyłaby i rozwinęła do ram pełnego, zorganizowanego i koordynowanego szlaku materialnego swoją bogatą ofertę. W skład tego pierwszego mogłyby wejść przykładowo monumentalne obiekty, jak główny gmach Uniwersytetu Wrocławskiego ze słynną Aulą Leopoldina, poznańska Fara z byłym kolegium jezuickim, niektóre klasztory pocysterskie (jak te w Krzeszowie, Lubiążu, Obrze czy Henrykowie) i liczne dobrze zachowane lub na znakomitym poziomie odrestaurowane rezydencje, poczynając od pałaców warszawskiego Wilanowa, Kielc czy Żagania. Ten drugi jako szlak materialny mógłby obejmować różne środowiska życia i działalności polskich Żydów (od wielkomiejskich fabrykantów, jak w Łodzi, poprzez mocno zasymilowane społeczności, jak w Poznaniu czy częściowo w Warszawie aż po typowe „sztetle”, jak Tykocin czy Chełm, do tego miejsca rozwoju chasydyzmu jak Góra Kalwaria, Kock czy Leżajsk, wreszcie liczne miejsca Zagłady, na czele z Oświęcimiem). Można przy tym przy konstrukcji materialnego

⁴⁶⁴ Por. Puczko, Ratz 2007, s. 139-140.

⁴⁶⁵ W roku 1998, Rada Europy powierzyła zadanie monitorowania szlaków kulturowych w Europie Instytutowi Szlaków Kulturowych z siedzibą w Luksemburgu. O działalności tej instytucji informuje jej oficjalny portal internetowy pod adresem: www.culture-routes.net (dostęp z 1.02.2016).

szlaku uwzględnić istniejące już trasy wyspecjalizowanych touroperatorów i ich doświadczenia.⁴⁶⁶

Polską historię jako wkład w historię Europy, a tym samym temat atrakcyjny i godny promocji przynajmniej w skali europejskiej (choćby ze względów prestiżowych i integracyjnych) mogłyby reprezentować takie trasy jak transgraniczny **Szlak Rzeczypospolitej Obojga Narodów**, obejmujący w Polsce m.in. Kraków (stolica do 1596), Lublin (Unia roku 1569), Warszawę (elekcje królewskie, stolica, miejsce konfederacji w 1573, i Konstytucji 3 maja 1791) i wiele mniejszych miejscowości, wślawionych (lub osławionych) wydarzeniami z tego okresu, jak na przykład miejsca szlacheckich konfederacji, ważnych bitew lub oblężeń (Zamość, Częstochowa, Warka, Raławice, Maciejowice), wydawania pierwszych gazet, tworzenia pierwszych manufaktur, a poza Polską Wilno, Ryga (Kircholm), Lwów, Brześć, Grodno, Kamieniec Podolski, Buczacz, Chocim, może także Kijów.

Także wciąż jeszcze nie istniejący, choć postulowany⁴⁶⁷ **Szlak wyprawy Jana III Sobieskiego** z Warszawy przez Piotrków, Częstochowę, Będzin, Bytom, Racibórz, Czechy i Słowację do Wiednia, urozmaicony wszelkimi atrakcjami o historycznym charakterze mógłby przypomnieć nie tylko Polakom o naszym udziale w obronie chrześcijańskiej Europy a przy okazji ożywić turystykę na tej historycznej trasie handlowej. Istniejące już szlaki: lokalny Jana Sobieskiego w Warszawie i regionalny Husarii Polskiej na Górnym Śląsku mogą być włączone w ramy większego projektu o skali międzynarodowej. Premiera od dawna zapowiadanego filmu historycznego o odsieczy wiedeńskiej z międzynarodową obsadą mogłaby stać się kołem zamachowym promocji tego szlaku.

W ramach turystyki kulturowo-religijnej można by stworzyć materialny **Szlak Polskich Sanktuariów**, prezentujący różne historyczne nurty polskiej pobożności, ale także bogate dziedzictwo architektury i sztuki nie tylko pielgrzymom (którzy odnajdują cele swoich motywowanych religijnie wypraw niezależnie od szlaków turystycznych), lecz również osobom i grupom

⁴⁶⁶ Przykładem może być Szlak Dziedzictwa Żydowskiego, którego dwie różne propozycje istnieją jako proponowane trasy wycieczek w ofercie poznańskiego touroperatora KulTour.pl w jego internetowym katalogu (www.kultour.pl/pl/?one=trasy, Dostęp z dn. 31 lipca 2010), jedna z nich właśnie jako oferta o charakterze ogólnym pod nazwą: „Żydowska obecność w Polsce”, druga jako trasa partnerska „Przy kolebce Chasydyzmu”.

⁴⁶⁷ Szereg propozycji autora odnoszących się do ogólnopolskich szlaków tematycznych zawarty został w [Mikos v. Rohrscheidt 2008 b].

zainteresowanym dziejami duchowości lub architektury sakralnej. Na liście miejscowości połączonych takim szlakiem mogłyby znaleźć się Gniezno (najstarsze polskie sanktuarium) i Poznań (niegdyś wielkie sanktuarium eucharystyczne), Święty Krzyż i Częstochowa, Kalwaria Zebrzydowska i Grabarka (najbardziej znaczące prawosławne sanktuarium polskie), krakowskie Łagiewniki i Brama III Tysiąclecia w podgnieźnieńskich Imiołkach, jako reprezentanci współczesnej religijności, Licheń (przykład ludowej i masowej pobożności), prócz nich zaś duża grupa posiadających długą tradycję lub wyróżniających się pięknem architektury czy krajobrazu sanktuariów regionalnych jak np. Ludźmierz czy Kalwaria Pałacowska. Być może powinien się na tym szlaku znaleźć także Leżajsk, jako miejsce oryginalnego kultu sławnego cadyka i cel dorocznych pielgrzymek chasydów.

W propozycjach nowych szlaków warto uwzględnić ofertę turystyki etnicznej, gdyż liczne wyprawy przedstawicieli innych narodów, których korzenie związane są z Polską mogą znacznie przyczynić się do popularyzacji naszej oferty przyjazdowej. Prócz wymienionych już szlaków dziedzictwa kultury żydowskiej warto zastanowić się nad stworzeniem Szlaku Kultury Niemieckiej w Polsce o ogólnokrajowym zasięgu, obejmującego miejsca związane z wielowiekową (i w większości mającą pokojowy charakter, a także korzystną dla naszej kultury) obecnością przedstawicieli tego narodu na naszym dzisiejszym terytorium. Głównymi ogniwami takiego szlaku mogłyby być Gdańsk (tak bardzo niemiecki, a tak bardzo przez wieki wierny Polsce), Malbork, Poznań (miejsce nie tylko germanizacji i bezkrwawej wojny obu żywiołów, ale także pokojowej polonizacji wielkopolskich Bambrów), Wrocław (miasto-symbol wielonarodowej historii), Nysa (z grobem wielkiego niemieckiego poety Eichendorffa), Krapkowice lub Gogolin (gdzie do dziś żyje niemiecka mniejszość), Góra Św. Anny (sanktuarium obydwu śląskich grup narodowych), Żywiec (gdzie spolonizowani Habsburgowie założyli niegdyś sławny do dziś browar) a nawet Kraków (gdzie niemiecki „gastarbeiter” Stwosz pozostawił po sobie największy europejski klejnot sztuki gotyckiej).

W ramach tej grupy można zaproponować utworzenie wielkiego Szlaku Pogranicza Kultur⁴⁶⁸, przebiegającego przez całą długość polskiej granicy

⁴⁶⁸ Zarówno Szlak Kultury Niemieckiej w Polsce, jak i Szlak Pogranicza Kultur istnieją w formie wirtualnej jako oferta wypraw kulturowych poznańskiego touroperatora KulTour.pl. Są one dostępne w cytowanym katalogu tego biura z roku 2007 na s. 7 („Śladami Niemców w Polsce”) oraz s. 18 („Polska wschodnia: Pogranicze Kultur”).

wschodniej od Sejn, poprzez Białostoczczyznę (Kruszyniany i Bohoniki, Tykocin i Supraśl, Białowieża i Drohiczyn), Lubelszczyznę (Włodawa, Lublin i Zamość) aż po Podkarpacie (Przemyśl, Leżajsk, Łańcut i Sanok) i ukazującego ślady (niejednokrotnie jeszcze w postaci żywych społeczności) historycznej wielo-etniczności i wielo-religijności tych terenów, tworzących od wieków miejsce spotkania kultur europejskiego Wschodu i Zachodu.

Wśród szlaków biograficznych, obok Szlaku Kopernika, który należałoby rozbudować do ram szlaku materialnego i międzynarodowo wypromować, warto przemyśleć stworzenie kulturowego Szlaku Jana Pawła II. W przeciwieństwie do szeregu już istniejących regionalnych (i akcentujących z reguły krajobrazowe walory tras jego turystycznych wędrówek) szlaków jemu poświęconych, ten miałby zasięg ogólnokrajowy i elementy biograficzne (jak Wadowice, Kalwaria Zebrzydowska, Kraków, może także Niegówic, Zakopane i Lublin - studia i wieloletnie wykłady) uzupełniać o miejsca tak ważne jak te, gdzie polski papież wniósł swój istotny wkład w tworzenie i zwycięstwo ruchu narodowego wyzwolenia jak Częstochowa, Warszawa („Niech zstąpi Duch Twój, i odnowi oblicze TEJ ziemi”) czy Gdańsk („nie ma wolności bez solidarności”)⁴⁶⁹. W ten sposób można przekazać nie tylko religijny i narodowy, ale także europejski i kulturowy wymiar tej wielkiej osobowości, która wychodząc z tej ziemi przyczyniła się do zmiany całej Europy.

Inną propozycją szlaku biograficznego mógłby być np. **Międzynarodowy Szlak Jagiellonów**⁴⁷⁰, obejmujący w Polsce np. Kraków, Lublin, Poznań (Władysław Jagiełło, Jan Olbracht), Gdańsk (Kazimierz Jagiellończyk, Zygmunt August), Głogów (Zygmunt Stary), Piotrków (sejmy) Niepołomice, Czersk (Bona), Sanok (Bona i inne królowe), Grunwald, Malbork i Toruń, na Litwie Wilno i Troki, miejscowości założone przez członków dynastii na Ukrainie i Białorusi (o ile zechcą wziąć udział w projekcie), ważne miejsca z nimi związane w Czechach (m.in. Pragę) i na Węgrzech (m.in. Budapeszt), zabytki i monumenty powstałe za ich panowania lub z ich inicjatywy. Szlak przypominałby o dawnych związkach pomiędzy tymi

⁴⁶⁹ Skonstruowany w takim mniej więcej przebiegu szlak istnieje jako oferta wyprawy kulturowej biura KulTour.pl z Poznania pod nazwą: „Jan Paweł II – śladami polskiego papieża” i jest opublikowana zarówno w niemieckojęzycznym katalogu internetowym: www.kultour.pl/de (dostęp z dn. 1 sierpnia 2010), jak i w katalogu KulTour.pl z roku 2007 na Targi ITB w Berlinie, Wyd. KulTour.pl, Poznań 2007, s. 16.

⁴⁷⁰ Idea tego szlaku zaczęła być realizowana w skali krajowej w postaci dotychczas wirtualnego Szlaku Jagiellońskiego, ogniskującego swoją przestrzeń na linii Kraków-Lublin-Wilno, którego koordynator (Organizacja Turystyczna Szlak Jagielloński” ma siedzibę w Lublinie. Por. portal szlaku www.szlakjagiellonski.pl (dostęp: 1 02.2016)

krajami a także o potężnej dynastii, która wpłynęła niegdyś na losy Europy. Jedną z głównych atrakcji szlaku byłyby istniejące trasy miejskie jak np. Droga Królewska w Krakowie, Trakt Królewski w Gdańsku), zaś ich uzupełnieniem odbywające się w różnych terminach już istniejące lub stworzone na użytek szlaku eventy (np. oblężenie Malborka –inscenizacja regularnie odgrywana, doroczny Jarmark Dominikański w Gdańsku, Bitwa pod Grunwaldem) lub Hołd Krzyżacki w Toruniu lub Poznaniu, albo Hołd Pruski w Krakowie, (historyczne miejsca, gdzie takie homagia się odbyły). Inscenizowane w różnych terminach, te wydarzenia stawałyby się każdorazowo punktami kulminacyjnymi wypraw po szlaku i przyciągałyby na niego więcej turystów.

Ważną, a nieco zapomnianą poza granicami Polski postacią historyczną, która wywarła znaczny wpływ na dzieje XX-wiecznej Europy był **Józef Piłsudski**. Materialny szlak turystyczny poświęcony jego osobie i dziełu mógłby być nie tylko ciekawym elementem krajowej turystyki tematycznej i edukacyjnej (dla uczniów i studentów), ale także i propozycją spotkania z najnowszą historią tej części naszego kontynentu dla innych Europejczyków. Stworzony w tym celu Szlak Piłsudskiego obejmowałby nie tylko miejsca związane z samą jego osobą (Kraków, Warszawa, Sulejówkę), ale także leżące na polskim terytorium miejsca formowania, walk i internowania żołnierzy Legionów (Nowy Korczyn, Anielin, Łaski, Krzywopłoty, Łowczówek, Kielce, Jastków, Żytkowice, Gręboszów, Szczypiorno i inne) oraz ważniejszych bitew roku 1920 (Radzymin, Modlin, okolice Dębina i Lubartowa, Mińsk Mazowiecki, Garwolin i inne). Istniejące lokalne szlaki i trasy turystyczne⁴⁷¹, poświęcone Piłsudskiemu, Legionom lub Bitwie Warszawskiej mogłyby zostać włączone w powstający szlak ogólnokrajowy. Także w tym wypadku istniejące eventy (jak inscenizacje Bitwy Warszawskiej pod Warszawą oraz wymarszu I Kompanii Kadrowej w Krakowie) mogłyby stać się dodatkowymi stałymi elementami szlaku i magnesami przyciągającymi doń turystów.

Z uwagi na dużą popularność **Fryderyka Chopina**, materialny szlak jemu poświęcony mógłby także odnieść sukces jako produkt turystyczny. Obok Żelazowej Woli, i Warszawy (tu liczne miejsca pobytu i działalności) oraz Brochowa (miejsce chrztu) składałyby się na ten szlak miejsca potwierdzonego

⁴⁷¹ Regulamin istniejących odznak turystyczno-krajoznawczych PTTK, m.in. odznaki „Szlakiem Legionów Józefa Piłsudskiego”, który wymaga zwiedzenia dużej części z proponowanych tu miejscowości, mógłby po uzupełnieniu o elementy związane z Bitwą Warszawską stać się podstawą wyboru punktów Szlaku Piłsudskiego. Por. strona internetowa poświęcona tej odznace: http://ktpzg.pttk.pl/regulaminy/reg_legionow.php (dostęp z dn. 1.02.2016).

pobytu i koncertów Chopina (Antonin, Poznań, Duszniki Zdrój, Szafarnia, Sanniki), ale także miejsca konkursów lub festiwali muzycznych jego imienia (Ostrów Wlkp., Łazienki Królewskie w Warszawie). Koordynatorem Szlaku mogłoby być prężnie działające Towarzystwo im. Fryderyka Chopina, opiekujące się m.in. dworkiem w Żelazowej Woli. Jego zadaniem byłoby takie zorganizowanie licznych lokalnych eventów i dbałość o ich artystyczny poziom, by w różnych terminach przyciągnąć turystów na trasę Chopinowską.

Obok szlaków historycznych i biograficznych istnieje potrzeba utworzenia materialnych szlaków tematycznych o zasięgu ogólnokrajowym, odpowiadających zapotrzebowaniu niektórych innych typów turystyki kulturowej. W wielu przypadkach tak duży zasięg szlaków wynika z faktu, że Polska nie posiada zbyt wielu cennych i dobrze zachowanych obiektów, by na terenie jednego regionu dało się na ich bazie utworzyć atrakcyjną trasę turystyczną.

Wśród propozycji takich szlaków należałoby bez wątpienia umieścić przynajmniej po jednym dla każdego typu turystyki kulturowej, który nasz kraj chciałby szczególnie promować. I tak dla turystyki dziedzictwa kulturowego mógłby to być **Polski Szlak Obiektów (Światowego Dziedzictwa) UNESCO** (nazwa mogłaby być inaczej sformułowana), do którego niekoniecznie muszą być zaliczone wszystkie te obiekty, a np. tylko te, które da się ułożyć wzdłuż linii, nie wymagającej pokonywania pomiędzy nimi długich odległości (przykładowo obiekty leżące na południu Polski łatwo układają się w taki szlak: Park Mużakowski – Jawor i Świdnica – Wrocław – Oświęcim – Kalwaria Zebrzydowska – Kraków – Wieliczka – Drewniane Kościoły Małopolski – Zamość – Drewniane Cerkwie Podkarpacia).

Inną propozycją, wychodzącą naprzeciw zainteresowaniom obiektami wojskowymi, mógłby być **Polski Szlak Twierdz i Umocnień**⁴⁷², także skonstruowany na podstawie wybranych obiektów, w miarę dobrze zachowanych i nie leżących nazbyt daleko od siebie. Taki szlak mógłby obejmować np. fortece Dolnego Śląska (Kłodzko, Srebrna Góra, Nysa) i ulokowane tamże podziemne obiekty z okresu II Wojny Światowej (Kompleks „Riese” - Walim, Głuszycza), następnie prowadzić w Lubuskie (MRU) i do Poznania (forteca pruska z XIX wieku), potem do Torunia, Grudziądza, Malborka i Gdańska (Wisłoujście, Grodzisko). Warto rozważyć ewentualne jego przedłużenie w kierunku wschodnim: zamek w Lidzbarku Warmińskim, Wilczy Szaniec pod Kętrzynem, Twierdza Boyen

⁴⁷² Propozycja tego szlaku została szerzej uzasadniona i zaprezentowana w publikacji autora: [Mikos v. Rohrscheidt, 2009e].

w Giżycku i Twierdza Osowiec nad Biebrzą) lub zachodnim: (forty Kołobrzegu i Świnoujścia), lub stworzenie osobnej trasy północnej (Od Świnoujścia do Osowca i może Modlina oraz Warszawy) i południowej (Od MRU przez Poznań i Dolny Śląsk i Kraków po Przemyśl i Zamość, potem zaś ewentualnie przez Dęblin do Warszawy i Modlina, gdzie szlaki mogłyby się spotykać). Gdyby ten szlak uzupełnić o miejsca ważnych bitew (np. Cedynia, Grunwald, Byczyna, Iława, Pułtusk, Ostrołęka, Racławice, Radzymin, Westerplatte, Kock, i inne), można by go nazwać Polskim Szlakiem Militarym. Prócz samych twierdz i umocnień oraz miejsc bitew jego uzupełnieniem mogłyby być liczne muzea ze zbiorami militarynymi, położone w wymienionych miejscowościach (jak Poznań czy Warszawa) oraz w pobliżu przebiegu szlaku. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że stworzenie tego szlaku na poziomie dorównującym podobnym szlakom zachodniej Europy mogłoby wymagać większych inwestycji, gdyż liczne polskie zabytkowe obiekty militaryne (jak np. większość fortów) znajdują się w opłakanym stanie.

W ramach turystyki obszarów wiejskich mógłby zostać utworzony **Polski Szlak Kultury Ludowej**, obejmujący szereg najbardziej znaczących skansenów (jak np. Sanok, Radom, Tokarnia, Dziekanowice, Wdzydze), szczególnie cenne kolekcje muzeów etnograficznych oraz te okolice, gdzie wiejska kultura regionalna, gwara, sposób budowania i dawne tradycje są nadal żywe a nawet używa się strojów regionalnych. Szlak wiódłby więc na przykład przez Kaszuby, Kurpie, Ziemię Łowicką, Podhale, Podlasie i inne regiony, jednak z uwagi na wielkie odległości mogłoby mieć też kilka regionalnych odnóg czy „pętli”, proponowanych do zwiedzania podczas osobnych wypraw. Liczne istniejące regionalne lub lokalne szlaki albo pojedyncze oferty mogłyby być wkomponowane w powstający szlak. Jego eventami, odbywającymi się na terenie muzeów lub poza nimi, mogłyby być zarówno autentyczne wydarzenia związane z przebiegiem roku (jak Wielki Tydzień na Kurpiach lub Procesja Bożego Ciała w Łowiczu) jak i inscenizacje związane z muzyką albo obrzędowością ludową (w stałych terminach lub na zamówienie grup turystycznych). Także punkty wyrobu i sprzedaży produktów rzemiosła ludowego (rzeźby, szopki, stroje, akcesoria, pamiątki) czy regionalnych wytworów spożywczych (np. oscypki, alkohole) stałyby się elementami szlaku. Do jego oferty mogłyby włączyć się i stać się jego ważnymi punktami wybrane, zlokalizowane w tradycyjnie zbudowanych obiektach lokale gastronomiczne (karczmy, oberże, restauracje), proponujące autentyczne (i certyfikowane przez koordynatorów szlaku) potrawy, przygotowane zgodnie z tradycyjną recepturą, a w miarę możliwości także

regularne lub organizowane na zamówienie koncerty ludowej muzyki czy pokazy tańców.

W świetle dużej popularności tej grupy obiektów wśród turystów wartą przemyślenia byłaby idea utworzenia **Szlaku Polskich Rezydencji**. Szlak obejmowałby wybrane obiekty, stosując kryterium ich znaczenia historycznego, stopnia zachowania, dostępności dla zwiedzania, ale także kryterium reprezentatywności. Oznacza to, że obok rezydencji monarszych (jak Wawel, Zamek Królewski, Łazienki i Wilanów w Warszawie czy Zamek Cesarski w Poznaniu) oraz biskupich (jak pałac w Kielcach czy zamek w Pułtusk), znalazłyby się wśród jego obiektów rezydencje magnatów polskich jak Nieborów, Baranów Sandomierski, Krasiczyn czy Rogalin, pałace z historycznymi prywatnymi kolekcjami jak Puławy i Kórnik, zamki rycerskie jak Oporów czy Dębno, pałace z długą tradycją, zachowane w rękach jednej rodziny jak Krokowa na Pomorzu czy Kurozwęki w Świętokrzyskiem, a także typowe dworki szlacheckie, będące muzeami, jak Koszuty w Wielkopolsce czy Czarnolas w Radomskim, albo posiadające gościnnych i oddanych pasji zbierackiej gospodarzy jak Petrykozy na Mazowszu. Dodatkową atrakcją Szlaku byłaby oferta noclegowa w oryginalnych historycznych pomieszczeniach niektórych z nich (już dziś dostępna np. w Baranowie i Krasiczynie) albo stylowe restauracje z regionalnym, a może także historycznym menu. Eventy organizowane dla gości w rezydencjach (jak bale, inscenizacje wydarzeń historycznych) w terminach koordynowanych przez organizatorów szlaku znacznie wspomogłyby jego promocję i przyciągnęły nowych zwiedzających.

Bardzo ciekawą, a jednocześnie być może trudną do realizacji propozycją mógłby być **Polski Szlak Kulinarny**, promujący cenione przez zagranicznych gości, a tak mało znane tradycyjne i historyczne potrawy polskiej kuchni szlacheckiej, chłopskiej i jadłospisy regionalne a także oryginalne napitki (piwa, miody, wódki, nalewki) i produkty spożywcze (oscypki). Trudność zorganizowania takiego szlaku wynika z niewielkiej wiedzy historycznej na temat polskich potraw oraz słabej orientacji w ich rzeczywistym pochodzeniu a także dużego zamieszania, jeśli chodzi o skład regionalnych dań i w miarę jednolitą recepturę potraw. Publikacje na ten temat często zawierają sprzeczne dane, w poszczególnych regionach uważa się za własne potrawy pochodzące z innych terenów Polski, a nawet zza granicy. Wydaje się zatem, że konstrukcję takiego szlaku musiałaby poprzedzić praca nad bardzo potrzebnym Polskim Atlasem Kulinarnym, mającym podstawy w rzetelnie przeprowadzonych badaniach historycznych i mogącym być

autorytatywnym punktem odniesienia dla zajmujących się turystyką kulinarną. Dopiero po zaistnieniu takiej publikacji można by w oparciu o nią dobierać obiekty i konstruować trasy, stosując przy tym konsekwentnie kryterium autentyczności tak w doborze lokali (tradycyjny wystrój, stroje obsługi, właściwie dobrana muzyka) jak i oferowanych produktów (zachowana tradycyjna receptura potraw). Szlak Kulinarny byłby oczywiście uzupełniony pokazami produkcji oryginalnych wyrobów w ich wytwórniach (miodosytnia, gorzelnia, browar, produkcja oscypek) i koncertami regionalnej muzyki. Jego dopełnieniem na miejscu (promowanym przez punkty informacji należące do szlaku) byłyby także oferty zwiedzania najcenniejszych zabytków, muzeów regionalnych i innych ciekawych obiektów miejscowości lub regionu.

Wśród innych możliwych propozycji szlaków ogólnopolskich można wymienić **Szlak Malarstwa Polskiego**, **Szlak Literacki** przez Polskę (miejsca związane z pisarzami i ich akcją ich dzieł) a nawet przewijający się w publicystyce turystycznej jako postulat Szlak Dawnych Kultur⁴⁷³ o tematyce archeologicznej, opierający się na najważniejszych polskich wykopaliskach i rekonstrukcjach, a także zbiorach muzeów archeologicznych.

4.6.2. Propozycje regionalnych szlaków materialnych

Uzupełnieniem oferty wielkich szlaków krajowych powinny być materialne szlaki regionalne w każdym województwie lub znajdującym się w jego granicach historycznym albo odrębnym kulturowo regionie. Eksponowałyby one jeden wiodący motyw tematyczny regionu, który wyróżniałby go spośród innych i wzbogacałby jego ofertę turystyczno-kulturową o element oryginalny i unikalny przynajmniej w skali kraju oraz stałby się możliwie najbardziej atrakcyjną jego wizytówką wobec turystów zagranicznych. Poniżej podane zostanie kilka przykładów takich szlaków już istniejących, wymagających rozbudowy do formy szlaku materialnego lub propozycji szlaków do utworzenia.

W przypadku Dolnego Śląska mógłby powstać szlak, promujący jego pełną meandrów historię jako dzieje typowego pogranicza państw i narodów a jednocześnie tym silniej akcentujący jej rys europejski. Mógłby on nosić nazwę **Śląskiego Szlaku Trzech Narodów** (polskiego, niemieckiego i czeskiego). Wybór ewentualnych kandydatur do tego szlaku jest nadzwyczaj bogaty i domaga się zapewne opartej na konkretnych kryteriach selekcji. I tak szlak mógłby przebiegać

⁴⁷³ O planowaniu takiego szlaku wspomina Z. Kruczek [2007, s.281]

np. przez ważniejsze miasta: Kłodzko z jego czeskimi i habsburskimi zabytkami, Wrocław (z jego śladami wszystkich trzech nacji), Świdnicę (z jej piastowską jeszcze katedrą, luterańskim Kościołem Pokoju ale i domem rodzinnym Richthofena i muzeum niemieckiego w zasadzie „śląskiego” kupiectwa), Lwówek i Złotoryję (najstarsze polskie lokacje miejskie z udziałem Niemców) a także Legnicę z polem wspólnej polsko-niemieckiej bitwy z Mongołami z roku 1241 i mauzoleum Piastów). Mogłyby składać się na ten szlak być klasztory w Krzeszowie, Lubiążu i Henrykowie – te pamiątki zasłużonego dla Śląska Zakonu Cystersów (w Henrykowie zaś dodatkowo z akcentem „Księgi Henrykowskiej” – wszak to na Dolnym Śląsku zostały zapisane pierwsze polskie słowa). Jako reprezentacja śląskiego przemysłu i rzemiosła znalazłby się na nim Złoty Stok (z dawną kopalnią złota), kopalnia-skansen w Rudzie Śląskiej, ale i małe Pieszyce – zbiorowy bohater dramatu śląskiego noblisty Hauptmanna „Tkacze”. Na szlaku mogłyby się znaleźć pola bitew pod Stolcem (1277), Starym Wielisławiem (1428) czy Lutynią (1757) (przypominające różne okresy i konflikty, rozstrzygające nie tylko o losach Śląska), klasztor w Trzebnicy, chroniący grób Jadwigi z Andechs, świętej księżnej i pierwszej wielkiej Niemki w historii Śląska, czczonej także przez Polaków, a także przypominający ostatnią wojnę kompleks „Riese” w Górach Sowich czy obóz koncentracyjny Gross Rosen pod Strzegomiem. Krzyżowa z siedzibą rodziny Moltke przypominałaby męstwo tych niemieckich mieszkańców Śląska, którzy odważyli się przeciwstawić Hitlerowi, zaś maleńki Lubomierz, miejsce akcji kultowego filmu „Sami Swoi”, byłby świadectwem polskiego osadnictwa powojennego.

Górny Śląsk posiada już swoją trasę: to opisany powyżej **Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego** (por. rozdz. 3.4.). Szlak taki posiada już także Małopolska w postaci **Szlaku Architektury Drewnianej**, choć ogromny potencjał Małopolski może być bazą dla stworzenia niejednego jeszcze systemu tematycznego zwiedzania.

Na **Podkarpaciu** istnieje już wprawdzie monotematyczny Szlak Naftowy, jednak region mógłby wraz z Małopolską stworzyć jeszcze jeden niezwykle ciekawy, historyczny **Szlak Galicyjski**, który we współpracy z Ukrainą mógłby przebiegać na osi Kraków-Lwów z licznymi odgałęzieniami. Mogłyby się na niego złożyć obiekty przypominające długi wiek XIX i wielonarodową prowincję, w której kwitły obok siebie różne kultury. Austriacka imperialna architektura Krakowa, Przemyśla i Lwowa kontrastowałaby tu ze śladami chasydzkich „sztetli” w Rymanowie, Bobowej, Lesku. Spacer historyczny w ramach szlaku mogłyby się odbywać w wielu miejscach z bardzo różnym akcentem tematycznym.

W Rzeszowie tematem mogłoby być rzemiosło i handel, z istniejącą już trasą podziemną pod kupieckimi kamienicami jako główną atrakcją. W polsko-ruskim Przemyśle byłaby to miejska architektura, ale i dzieje twierdzy przemyskiej, której krwawe oblężenie w roku 1915 było jednym z ostatnich epizodów galicyjskiej historii. Spacer po leżącym w pośrodku łemkowskich wiosek dawnym królewskim grodzie Sanoku, a zwłaszcza wizyta w jego skansenie czterech bieszczadzkich grup etnicznych ukazywałyby dzieje mieszaney ludności tych ziem. Rodzący się światowy przemysł naftowy (Bóbrka, Krosno, Jasło, Gorlice) byłby atrakcją szlaku obok jego niegdyś długo oczekiwanej kolei Karola Ludwika (oś szlaku). Na niej to, łączącej dwie stolice Galicji: Lwów i Kraków, lecz może bardziej jeszcze po niektórych malowniczych odcinkach drugiej historycznej Kolei Transwersalnej, mogłyby na Podkarpaciu kursować zabytkowe pociągi. Wreszcie wspaniałe rezydencje magnackie, jak Łańcut czy Krasieczyn pokazywałyby styl życia zainteresowania i intelektualne horyzonty galicyjskiej elity: wielkich polskich rodów Potockich i Sapiehów.

Oferta turystyczno-kulturowa województwa **warmińsko-mazurskiego** odbija jego historyczną dychotomię. O ile silną dominantą części warmińskiej jest Szlak Kopernika, to mazurska część województwa przyciąga dotąd turystów głównie pięknem natury, jakby bano się tam przyznać do wielowiekowej przeszłości. Być może w zjednoczonej Europie nadszedł już czas, by z korzyścią dla regionu przypomnieć o zapomnianych dziejach i śladach ważnego dla tej części Europy regionu historycznego i kulturowego. **Szlak Prus Wschodnich**, obejmujący właśnie tę część województwa, mógłby ukazać rozwój i specyfikę kulturową świata, który przeminął. Tworzyłyby go krzyżackie zamki, np. w Nidzicy, Rynie, Szczytnie i Kętrzynie oraz najstarsze zakonne miasta, które stanowiłyby jego najstarszą warstwę. Następnie znalazłyby się na nim dwory i pałace wschodniopruskich rodów, jak ten Lehndorffów w Sztynorcie czy Dönhoffów w Drogoszach. Wojnowo z kościołem i cmentarzem ruskich starowierców ukazywałoby tolerancję i gościnność niegdyśszych Prus. Skansen w Olsztynku (pierwotnie skansen wsi wschodniopruskiej) może być świadectwem życia ludności wiejskiej. Z kolei wizyta w jednej ze starych (protestanckich lecz mówiących niegdyś polską gwara) wiosek mazursko-polskiego pogranicza przypominałyby o wieloetnicznym składzie ludności Prus Wschodnich. Twierdza Boyen w Giżycku stanowiłaby nie tylko okazję do ciekawego spaceru po XIX-wiecznych fortyfikacjach, ale byłaby także punktem oparcia dla opowieści o zapomnianych bitwach 1914 roku, które - stoczone m.in. w tych okolicach - rozstrzygnęły losy I Wojny Światowej na Wschodzie. Wilczy Szaniec w Gierłozie przypominałby wojenną historię Prus Wschodnich.

Zakończeniem takiego szlaku mogłyby być Mikołajki, posiadające wprawdzie pruską historię (i zabytkowy kościół ewangelicki z Muzeum Reformacji na Mazurach), jednak rozwinięte już w okresie przynależności do Polski jako jeden z najważniejszych kurortów letnich.

4.6.3. Tworzenie szlaków wirtualnych

Z uwagi na niemożność finansowania wszystkich cennych pomysłów, a także na potrzebę koncentracji na silnej promocji niewielu specyficznych dla kraju i regionu produktów, wszystkie pozostałe idee szlaków turystycznych mogłyby (nawet w dużej liczbie) być realizowane w postaci szlaków wirtualnych. To ograniczenie może przynieść wymierne korzyści. Z jednej strony oszczędza ono koszty licznych działań inwestycyjnych, gdyż konstrukcja szlaku wirtualnego może ograniczyć się do opracowania jego tematyki oraz stworzenia materiału informacyjnego, wszystkie zaś pozostałe elementy (jak koordynacja szlaku, oznaczenie obiektów, afiliowanie hoteli i restauracji i tworzenie pakietów turystycznych, kreowanie eventów tematycznych, szerzej zakrojona promocja) mogą być realizowane stopniowo lub nawet można z nich zrezygnować. Z drugiej strony szlaki wirtualne są formą bardziej elastyczną, łatwiej dostosowującą się do zmiennych trendów i zainteresowań turystów. Szlak wirtualny - jako mniej kosztowny - może zatem zostać porzucony jako produkt turystyczny na rzecz innego, eksploatującego bardziej popularny temat, może też łatwo zostać zmodyfikowany lub całkowicie przebudowany. Ponieważ reakcja na trendy w turystyce musi być bardzo szybka, szlaki wirtualne są bardzo wygodną postacią produktów. Każdy pomysł nowego szlaku, który eksploatuje obecny w regionie potencjał turystyczno-kulturowy można zatem poddać weryfikacji przez stworzenie szlaku wirtualnego (na koszt samego pomysłodawcy, ewentualnie ze wsparciem logistycznym organizacji turystycznej oraz wsparciem finansowym w postaci niewielkich środków tejże organizacji, a także pieniędzy pochodzących ze zbiorów społecznych lub pieniędzy publicznych czy z budżetu zainteresowanych gmin, powiatów lub regionu). Nic zaś nie stoi na przeszkodzie, aby w przypadku dużego i trwającego dłużej czas powodzenia rozwijać sprawdzone szlaki wirtualne stopniowo lub przez krótkoterminowe działania inwestycyjne do form szlaków materialnych.

4.6.4. Postulowane metody promocji polskich szlaków turystycznych

Utworzenie najlepiej nawet zorganizowanych szlaków krajowych i regionalnych, odpowiadających aktualnemu popytowi nie wystarczy, by oferta turystyczno-kulturowa odniosła sukces. Równie ważnym zadaniem organizatorów i instytucji do tego powołanych (jak krajowe i regionalne organizacje turystyczne, departamenty odpowiadające za turystykę w regionach, powiatach i miastach) jest stałe staranie o międzynarodową rozpoznawalność tych szlaków i dobrą ich promocję. Poniżej wymienimy kilka jej zasadniczych elementów. Najpierw będzie to regularna obecność przedstawicieli organizacji koordynujących szlaki pod ich własnym logo na krajowych i międzynarodowych **targach turystycznych**, szczególnie zaś kontakty z touroperatorami, specjalizującymi się w wyprawach kulturowych. Nieodzowne jest wydawanie stale aktualizowanych, wielojęzycznych **materiałów informujących** o szlaku i jego pełnej ofercie oraz rozsyłanie ich do biur podróży i organizacji wspierających turystykę w kraju i za granicą, ale także hoteli i punktów informacji turystycznej w całej Polsce. Pomocne może być regularne (np. co dwa, trzy lata) organizowanie promocyjnych „**study tours**” (podróży medialnych) dla przedstawicieli mediów oraz fachowej i popularnej prasy Polski i krajów europejskich. **Informacje prasowe** na temat szlaku i jego atrakcji oraz aktualnych eventów, pojawiające się przed sezonem turystycznym i w jego trakcie nie mają wprawdzie wpływu na organizujących swoje programy znacznie wcześniej touroperatorów, mogą jednak skłonić wielu indywidualnych turystów do wybrania szlaku na destynację swojej wakacyjnej lub weekendowej podróży. Mogą także zwrócić ich uwagę na gotową już ofertę zorganizowanych wypraw tym szlakiem i wpłynąć na ich decyzję skorzystania z oferty touroperatorów. Terminy **eventów kulturalnych**, proponowanych przez poszczególne obiekty lub w miejscach szlaku, powinny być czasowo koordynowane i rozdysponowane przez organizatorów szlaku np. na wiele weekendów w sezonie, aby z jednej strony zapewnić im liczniejszą obecność turystów, z drugiej zaś zagwarantować „przepustowość” samego szlaku. Promocja eventów powinna też być stale **asocjowana ze szlakiem**, przez co one same zostaną wpisane w szerszy temat szlaku, ten zaś zyska w nich swe kulturowe kulminacje. Dla potrzeb szlaków powinny być tworzone naprawdę **atrakcyjne portale internetowe**, wykorzystujące najnowsze grafiki i dobrze pozycjonowane (Por. rozdz. 4.7.). Portale te muszą być na bieżąco aktualizowane, dysponować możliwie pełną informacją na temat wszystkich ofert i wydarzeń związanych ze szlakiem i jego tematem, a także być interaktywne, tzn. zapewniać potencjalnym turystom możliwość bezpośrednich

rezerwacji we współpracujących ze szlakiem hotelach, restauracjach oraz ewentualne zakup biletów wstępu na zamknięte imprezy. Ważną dźwignią marketingową może okazać się konstruowanie w oparciu o hotele i restauracje a także lokalne organizacje przewodników i innych usługodawców **pakietów turystycznych szlaku** (np. wielodniowego pakietu całościowego zwiedzania szlaku, ukierunkowanego na touroperatorów lub weekendowego/kilkudniowego pakietu na jego odcinki, nastawionego na indywidualnych turystów lub grupy weekendowe). Stała, (uwzględniająca kontrole na miejscu) **dbałość** o dostęp do miejsc i obiektów, ich atrakcyjność i dobry stan zachowania, oznakowanie szlaku oraz jakość obsługi turystycznej w punktach informacji, autoryzowanych przez szlak miejscach noclegu i punktach gastronomii opłaci się z czasem, stając się źródłem pozytywnej propagandy „z ust do ust”, wciąż jeszcze najważniejszego elementu turystycznej promocji. Ciekawym uzupełnieniem promocji szlaku może być opracowanie **turystycznego projektu zwiedzania szlaku** jako propozycji wspólnej zabawy dla turystów, a w pewnym sensie wyzwania, opartego na swego rodzaju „dokumencie podróży”, w którym uczestnik programu (turysta) potwierdzałby swoją obecność w poszczególnych miejscach i obiektach. Może to się wiązać z przyznawaną za ukończenie projektu (zwiedzenie odpowiedniej ilości obiektów szlaku) odznaką turystyczną lub nawet z konkursem wiedzy na temat szlaku, odbywanym np. za pomocą Internetu i z losowaniem cenniejszych nagród⁴⁷⁴. Formy współzawodnictwa (zbieranie punktów) i możliwości wyróżnienia (odznaka, dyplom, nagroda) zawsze oddziaływały na duże grupy ludzi i mogłyby także w tym przypadku stać się dźwignią rozwoju.⁴⁷⁵

4.7. Wybrane metody popularyzacji i promocji polskich destynacji produktów turystyczno-kulturowych

W poprzednich podrozdziałach tej części, opisujących aktualny stan, prognozy rozwojowe i postulaty w odniesieniu do polskiej turystyki kulturowej, sporo miejsca poświęcono także odpowiednim do typu i charakteru obiektów i destynacji metodom promocji turystycznej oraz innym działaniom, pośrednio ją wspierającym. W tym

⁴⁷⁴ Podobny projekt, pod nazwą „Paszport Wielkopolanina”, oparty na systemie potwierdzeń w książeczce w formie paszportu, która jest jednocześnie miniaturowym przewodnikiem po obiektach, zaproponowało poznańskie Biuro KulTour.pl dla zwiedzania Wielkopolski. Por. portal internetowy Projektu: www.kultour.pl/paszport (dostęp z dnia 1 stycznia 2008). Projekt ten mógłby posłużyć za wzór dla podobnych przedsięwzięć związanych ze szlakami tematycznymi.

⁴⁷⁵ Do promocji szlaków mogą i powinny zostać zastosowane także inne powszechnie uznane metody promocji produktu turystycznego. Szerzej na ich temat w: Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., 2005, s. 225-251.

rozdziale chcemy wskazać na niektóre metody i techniki, mogące wprowadzić służyć każdej destynacji, produktowi lub atrakcji turystycznej, jednak sprawdzające się szczególnie dobrze w odniesieniu do przedmiotu i potencjalnych konsumentów turystyki kulturowej.

Publikowanie ogłoszeń prasowych, dystrybucja broszur i ulotek informacyjnych, wydawanie sponsorowanych dodatków do czasopism a także katalogów imprez oraz emisja reklam radiowych i telewizyjnych to powszechnie stosowane w polskiej turystyce metody PR i bezpośredniej reklamy. Prócz nich istnieje jednak cały szereg innych sposobów docierania do konsumenta, które w tej branży w Polsce są wykorzystywane stosunkowo rzadko. One właśnie zostaną poniżej przedstawione. Wyjątek uczyniony zostanie dla Internetu, który choć już doceniony i szeroko stosowany jako medium PR i bezpośredniej promocji w polskiej turystyce, zostanie tu wspomniany w kontekście nowych możliwości.

Informacje prasowe i artykuły prasowe. Przygotowując otwarcie nowego obiektu, szlaku kulturowego, wydarzenie kulturalne (w tym typowy event turystyczno-kulturowy), wprowadzenie nowego produktu (w tym pakietu turystycznego) czy po prostu w ramach regularnej działalności PR, której przedmiotem jest określona destynacja turystyczna albo oferta konkretnego touroperatora, stosuje się informacje oraz artykuły w mediach pisanych jako jedną z podstawowych form promocji. Istnieją różne gatunki informacji prasowej: od drobnych ogłoszeń w działach lokalnych oraz w rubrykach poświęconych turystyce, poprzez relacje dziennikarzy z miejsca, obiektu lub eventu, znacznie droższe teksty sponsorowane na temat obiektu/produktu, aż po specjalne wielostronicowe dodatki do wybranych tytułów, w całości poświęcone przedmiotowi informacji. Zaletą **informacji prasowych** (opracowywanych przez zainteresowanego z branży turystycznej, których adresatem są redakcje wybranych tytułów) jest ich stosunkowo niewielki koszt⁴⁷⁶ w porównaniu z innymi mediami, krótki czas realizacji od wytworzenia do publikacji informacji, a także całkowita kontrola nad treścią i formą przekazu. W przeciwieństwie do zamówionego w redakcji artykułu lub zamieszczenia własnego tekstu w charakterze ogłoszenia lub artykułu prasowego, informacja prasowa nie jest z reguły płatna. Decyzji o zastosowaniu informacji prasowej, lub artykułu prasowego jako formy popularyzacji produktu lub destynacji musi towarzyszyć staranny wybór właściwego medium. Powinno ono docierać do grupy

⁴⁷⁶ W wielu przypadkach rozpowszechnienie informacji prasowej nie będzie płatne, ponieważ media traktują jej przedmiot jako lokalne, regionalne lub branżowe wydarzenie, o którym mają powinność informować - w tym przypadku pozostają tylko ewentualne koszty wytworzenia informacji, jeśli nie wykonuje tego etatowy pracownik.

odbiorców docelowych, do której adresowana jest informacja i od których oczekuje się reakcji na nią w postaci skorzystania z prezentowanej oferty. W zależności od tego, co jest proponowane (np. lokalny festyn archeologiczny, nowy biograficzny szlak kulturowy, czy otwarcie galerii malarstwa współczesnego) grupa odbiorców będzie musiała być inaczej zdefiniowana: do jednych dotrze najlepiej lokalny lub regionalny dziennik, do innych ogólnopolska gazeta opiniotwórcza, jeszcze innych łatwiej będzie osiągnąć przez prasę branżową, hobbystyczną lub nawet czasopisma o charakterze naukowym. Od rodzaju, terminu i czasu trwania przedmiotu informacji (np. jednorazowe wydarzenie, jak festiwal muzyczny, Noc Muzeów czy otwierany na stałe szlak) zależy, z jakim wyprzedzeniem czasowym i ewentualnie z jaką częstotliwością powinna być ona przedstawiona lub powtarzana. Przygotowana przez zainteresowanego (odpowiedzialnego za event, obiekt, touroperatora, koordynatora szlaku czy pakietu) informacja prasowa powinna być tak zrozumiała i żywo sformułowana, by nadawała się do opublikowania w pierwotnej formie – dość powszechna jest bowiem praktyka redakcyjna drukowania informacji bez zmian lub cytowania znacznych części tekstu źródłowego. Dlatego należy tak opracowywać teksty tych informacji, by były one ciekawe i atrakcyjne dla końcowego odbiorcy – typowego czytelnika danego tytułu. Informacja powinna zawierać wszystkie istotne szczegóły, jak potrzebne adresy, terminy czy sposób dojazdu, oraz różne możliwości kontaktu (email, telefon, strona www, adres pocztowy, adres fizyczny biura lub punktu informacyjnego), które ułatwią samodzielne skorzystanie z propozycji (albo rezerwację usługi) lub zachęcą do podjęcia kontaktu z dystrybutorem produktu. Specjalista w zakresie promocji imprez turystyki, Frank Jeffkins określił kanon informacji prasowej w postaci tzw. „formuły siedmiu kroków” które wyglądają następująco:

1. temat i okazja informacji,
2. nazwa firmy, organizacji, obiektu,
3. miejsce wydarzenia lub rozpoczęcia, którego dotyczy informacja,
4. szczególne korzyści lub doświadczenia potencjalnych konsumentów,
5. zdefiniowanie grupy docelowej lub segmentu czytelników, do których oferta jest szczególnie adresowana,
6. szczegóły dotyczące oferty (jak termin wydarzenia, cena wstępu lub koszt imprezy) oraz
7. dane adresowe, pod którymi można zasięgnąć bliższych informacji, pobrać dodatkowe materiały (np. prospekty) lub zarezerwować usługę [Rager, Weber, 1997, s. 154].

Do dłuższych informacji, przeznaczonych dla redakcji warto dołączać streszczenia, które ułatwiają jej przekazanie do właściwego działu i wykorzystanie.

Informacja lub artykuł prasowy mogą być wykorzystywane przez wszystkich oferentów w turystyce kulturowej, w tym szczególnie przez organizatorów eventów, zarządzających obiektami kulturalnymi i zabytkami, koordynatorów szlaków.

Osobiste kontakty z ludźmi mediów. Opłacalność pielęgnowania kontaktów z potencjalnymi dystrybutorami informacji wzrasta przy projektach o charakterze długofalowym, potrzebujących regularnej promocji. Początkiem takiego kontaktu powinna być wizyta zapoznawcza w redakcji po przejściu kierownictwa obiektu, firmy, podjęcia decyzji o tworzeniu nowego produktu itd., podczas której (najlepiej w obecności dziennikarza, odpowiadającego za dział turystyki, kulturalny lub lokalny) należy zasygnalizować swoje zainteresowanie współpracą z danym medium i zapytać o jego potrzeby w kontekście ewentualnej kooperacji, aby móc łatwiej wyjść im naprzeciw i zapewnić sprawny przepływ informacji. W ramach codziennych kontaktów rzeczą oczywistą powinno być szybkie i każdorazowe odpowiadanie na zapytania, oddzwanianie i odpisywanie na listy, faksy i pocztę elektroniczną ze strony redakcji. W ten sposób nie tylko utrzyma się dobra opinię partnera, któremu naprawdę zależy na współpracy, ale także zapewni się sobie i swoim informacjom – na zasadzie odwzajemnienia własnej postawy – szybki przekaz, a być może nawet priorytetowe traktowanie. Niezależnie od konferencji prasowych organizowanych w kontekście konkretnych wydarzeń warto zapraszać dziennikarzy, z którymi współpraca jest regularna, nawet bez szczególnej okazji na nieformalne „rozmowy prasowe”, na których informuje się ich o długofalowych zamierzeniach, przygotowujących specjalnych ofertach, wystawach lub produktach, dostarczając im ewentualnie już na przedpolu ważniejszych przedsięwzięć dokładniejszej informacji. Dzięki temu mogą oni ze swojej strony zaplanować dłuższą i ciekawszą kampanię informacyjną, która z kolei przyniesie dodatkową korzyść planowanemu przedsięwzięciu. Zapraszanie współpracujących z obiektem, firmą lub organizacją turystyczną lub zaprzyjaźnionych dziennikarzy także w charakterze gości na ewentualne jubileusze, wewnętrzne uroczystości czy tradycyjne doroczne spotkania także jest częścią dbałości o dobry kontakt z mediami. Ta metoda zalecana jest szczególnie dla kierujących obiektami, oraz regionalnych czy lokalnych koordynatorów produktów turystyczno-kulturowych.

Targi turystyczne. Targi, w tym turystyczne określa się jako „koncentrację podaży w jednym miejscu i czasie, gdzie następuje bezpośrednie spotkanie producentów i konsumentów, a ich podstawowym celem jest poznanie oferty sprzedawcy, podpisywanie umów handlowych i dokonywanie transakcji kupna-sprzedaży

eksponowanych produktów”⁴⁷⁷. Wśród polskich touroperatorów i prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych czy kulturalnych wciąż jeszcze panuje przekonanie, że udział w targach turystycznych musi być bardzo drogi. Uważa się niesłusznie, że mogą sobie nań pozwolić wyłącznie wielcy gracze na rynku turystycznym oraz dotowane przez państwo czy samorządy instytucje kulturalne. Tymczasem uczestnictwo w największych nawet targach turystycznych (jak ITB w Berlinie czy WTM w Londynie) nie musi być droższe, niż jednorazowo zorganizowana impreza promocyjna lub wytworzenie i dystrybucja obszerniejszej broszury informacyjnej w większym nakładzie. Dobrze przygotowane uczestnictwo w targach może natomiast przynieść korzyść w innej zupełnie skali niż zakrojona na tysiące przypadkowych indywidualnych odbiorców masowa akcja informacyjna. Warunkiem opłacalności udziału w targach jest zrozumienie, że targi turystyczne nie są przede wszystkim okazją do masowej dystrybucji materiałów informacyjnych (jak niestety wciąż uważa duża część polskich wystawców), lecz stanowią możliwość biznesowych spotkań indywidualnych z wieloma potencjalnymi partnerami, którzy towar oferowany są w stanie naprawdę i na dużą skalę „kupić”. Targi stanowią okazję do nawiązania kontaktów z grupą ważnych partnerów lub klientów obiektu, szlaku lub innego produktu turystyczno-kulturowego. Są to wyspecjalizowani touroperatorzy - organizatorzy wypraw kulturowych z całego świata (lub w przypadku targów o zasięgu krajowym np. polscy organizatorzy wycieczek) – czyli hurtowi nabywcy oferty turystyczno-kulturowej. Istotną rzeczą jest zatem umówienie przedstawiciela wystawcy już znacznie wcześniej na spotkanie przy jego stoisku lub w innym miejscu na rozmowy biznesowe z reprezentantami interesujących go ewentualnych partnerów. Oznacza to intensywną pracę na kilka miesięcy wcześniej, polegającą na wyszukaniu wśród wystawców i gości targów tych właśnie partnerów i nawiązaniu z nimi korespondencji, której rezultatem będzie ich wizyta w umówionym czasie na stoisku polskiego wystawcy. Takie kontakty umożliwiają służby komunikacyjne targów, dostępne dla każdego wystawcy od chwili formalnego zgłoszenia i oferujące spisy wystawców i profesjonalnych gości oraz gotowe formularze wiadomości elektronicznych, w które wpisuje się informacje o samym wystawcy, temat planowanego spotkania i prośbę o akceptację jego terminu. Dla umówionych na spotkania potencjalnych partnerów warto przygotować w specjalnych teczkach jak najszerze informacje o wystawcy oraz jego ofercie (np. o obiekcie, produkcie,

⁴⁷⁷ Taką definicję targów podają Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B. [2005, s. 251]. Tamże, w rozdziale poświęconym targom turystycznym (s. 251 –267) znajduje się charakterystyka różnych typów turystycznych imprez targowych oraz zestawienie najważniejszych targów światowych, europejskich i polskich a także zalecenia dotyczące planowania i udziału oferentów produktów turystycznych w targach.

wyprawach, innych usługach), jak również wszystkich innych mogących go zainteresować atrakcjach, warunkach współpracy itd. Informacje powinny być przygotowane najlepiej w języku ojczystym partnera rozmowy, który może ich użyć w kolejnych spotkaniach w swoim środowisku, w ostateczności zaś w języku angielskim, przy czym tłumaczenie powinno mieć profesjonalny poziom. Kilkanaście dobrze przeprowadzonych rozmów biznesowych może przynieść korzyść porównywalną, jak w rezultacie wielomiesięcznych zabiegów o powiększenie grupy konsumentów, podejmowanych z użyciem innymi metod. Przy okazji pobytu na targach istnieje także możliwość zorientowania się, jakie rodzaje podobnych ofert i na jakim poziomie oferuje konkurencja we własnym kraju i za granicą, aby skorygować własną propozycję i poprawić jej jakość. Również dobrze przygotowane i rozprowadzane wśród zainteresowanych gości stoiska materiały informacyjne mogą przynieść pewne zwiększenie liczby wizyt w prezentowanym obiekcie lub wzrost sprzedaży promowanego produktu⁴⁷⁸ (wyprawy, pakietu), a w każdym razie skalę rozpoznawalności miejscowości lub szlaku. Na koniec warto przypomnieć, że udział w targach turystycznych polskich podmiotów jest dotowany przez POT nawet w wysokości połowy ceny wynajęcia stoiska (czyli najdroższego składnika poniesionych kosztów). Uczestnictwo w targach warto zalecić polskim touroperatorom z ofertą przyjazdową, koordynatorom nowych materialnych szlaków turystyczno-kulturowych, położonym w atrakcyjnych okolicach hotelom z ciekawą ofertą dodatkową, miejscowościom i powiatom ze znaczącym potencjałem w zakresie turystyki miejskiej lub w innych rodzajach turystyki kulturowej, oferentom pakietów w turystyce miejskiej, unikalnym obiektom zabytkowym a także najciekawszym i nowocześnie wyposażonym placówkom muzealnym.

Podróże prasowe (medialne). Ten typ sponsorowanych podróży (często błędnie nazywanych podróżami studyjnymi, co razi zwłaszcza w turystyce kulturowej, por. 2.2.1.), organizowany jest przez zainteresowanych oferentów lub koordynatorów turystyki (jak regionalne organizacje turystyczne, władze miast i regionów itd.) dla przedstawicieli mediów z kraju lub zagranicy. Ich celem jest promocja turystyczna regionu, miejscowości lub szlaku turystycznego albo grupy produktów

⁴⁷⁸ Wyraźniejszy wzrost sprzedaży produktu w rezultacie towarzyszącej targom dystrybucji materiałów bezpośrednio na stoisku wystawcy ma miejsce przede wszystkim w przypadku targów regionalnych lub krajowych. Indywidualni odwiedzający stoiska i zaopatrujący się tam w materiały są w stanie faktycznie skorzystać z oferty krajowej. W przypadku indywidualnych odwiedzających stoiska na targach zagranicznych ta szansa jest o wiele mniejsza z powodu odległości, kosztów podróży, barier językowych oraz wielości konkurencyjnych ofert o podobnym charakterze w różnych krajach.

lub obiektów. Podczas podróży następuje dokładna prezentacja oferty turystycznej oraz przekazanie uczestnikom materiałów informacyjnych na jej temat, branżowi dziennikarze (a więc specjaliści) mają okazję naocznie przekonać się o atrakcyjności miejsca czy poszczególnych obiektów oraz o poziomie oferowanych usług, mogą także stawiać pytania, na które odpowiadają im organizatorzy podróży lub uczestniczący w spotkaniach oferenci albo eksperci. Zdarza się przy tym, że goście wskazują ewentualne niedociągnięcia i (jako pierwsi życzliwi klienci) dają cenne rady odnośnie poprawy poszczególnych komponentów oferty. Jednak podstawowym celem podróży prasowej (medialnej) jest publikacja przez jej uczestników szerokiej relacji z podróży w mediach, które ich zatrudniają, przez co destynacja otrzymuje jednocześnie bardzo szeroką reklamę w wielu regionach (krajach) oraz środowiskach czytelników czy odbiorców innych mediów. Dziennikarze lub wysyłające ich media zobowiązują się do napisania i opublikowania takiej relacji lub artykułu poświęconego celom podróży wraz z przyjęciem zaproszenia na podróż medialną. Znaczący dziedzinie turystycznej promocji i PR rozróżniają trzy podstawowe rodzaje podróży medialnych [Rager, Weber 1997, s. 170], które poniżej wymienimy.

1. „*Obserwacja uczestnicząca*” – jeden lub kilku dziennikarzy bierze udział z zwykłej wycieczce z grupą turystów. Tym samym mogą obserwować podróż z perspektywy jej zwykłego uczestnika. Plusy i minusy tego rozwiązania: Koszty podróży medialnej dla zapraszających nie są wysokie (kilka darmowych miejsc) i poza jednym-dwoma spotkaniami informacyjnymi nie ma konieczności szczególnej opieki nad dziennikarzami, jednak reklama dokonująca się w wyniku podróży ma ograniczony zasięg (1-2 tytuły lub kanały informacyjne).

2. *Podróż indywidualna*: jeden lub kilku dziennikarzy (np. dodatkowo fotograf) jednego medium odbywa podróż w towarzystwie przedstawiciela zapraszającego. Podczas podróży otrzymują specjalne możliwości wejścia do obiektów, spotkania z ważnymi lub interesującymi ludźmi, zapoznanie się z szerokim materiałem informacyjnym na miejscu. Korzyść: taki rodzaj podróży umożliwia profesjonalne zapoznanie się z tematem (regionem) i stworzenie poważnej publikacji, książki lub filmu, który może mieć długofalowy efekt promocyjny. Jednak koszt takiego przedsięwzięcia jest wyższy, dodatkowo wymaga ono znacznego nakładu pracy zapraszających: stworzenia osobnego programu podróży i oddelegowania pracowników do towarzyszenia gościom. Ponadto rezultatem podróży, jak w poprzednim przypadku, jest relacja ograniczona do jednego medium.

3. *Prasowa (medialna) podróż grupowa*. Najdroższa forma tego przedsięwzięcia, w ramach której zaprasza się do uczestnictwa większą grupę (np. kilkunastu) reprezentantów różnych mediów z wielu regionów lub nawet krajów. Odbywają oni

swoją wyprawę według przygotowanego dla nich programu i pod opieką przedstawicieli podmiotu zapraszającego. Korzyścią jest naturalnie szerokie oddziaływanie relacji w wielu mediach w zbliżonym czasie, mankamentem bardzo znaczne koszty organizatora podróży. W odniesieniu do tej formy promocji należy zwrócić uwagę na parę kwestii. Podczas organizowania i realizacji takich podróży nie należy zbyt przeladowywać ich program (zmęczony dziennikarz reaguje tak samo jak zmęczony turysta), pozostawiając margines swobodnego czasu na indywidualne wyprawy po zwiedzanych miastach. Dziennikarze wiedzą, że ich relacja wzbogacona o doświadczenia z osobistego spotkania z miastem czy obiektem będzie bardziej autentyczna i nawet, jeśli nie wszystko w niej zostanie opisane w tonie najwyższej pochwały – zostanie ona odebrana jako bardziej wiarygodna. Natomiast próba pokazywania dziennikarzom tylko tego, co wybrali dla nich organizatorzy albo – co gorsza – ukrywania przed nimi czegoś, co zdaniem organizatorów umniejsza atrakcyjność regionu albo danego obiektu, nie ma większych szans powodzenia. Z jednej strony bowiem dziennikarze są grupą ludzi o wyróżniającej się spostrzegawczości, pogłębionej przez ich zawodowe zadania, z drugiej przygotowując swoje relacje najpewniej sięgną nie tylko do przygotowanych przez organizatorów materiałów, ale poszukają także innych źródeł informacji. Warto zatem dać im wolną rękę w znacznym zakresie, natomiast szczerze i kompetentnie odpowiedzieć na ich ewentualne pytania i wątpliwości podczas podsumowującej podróż konferencji, co z pewnością docenią jako otwarte i uczciwe potraktowanie ich – ostatecznie jednak - pracy. W takim kontekście profesjonalni dziennikarze nie uznają za nadużycie, jeśli organizatorzy i gospodarze podróży zasugerują im, jakie punkty programu i atrakcje (i dlaczego) chcieliby szczególnie promować i że w związku z tym oczekują ich szczególnie szerokiego i – jeśli to tylko możliwe – życzliwego opisu. Podróże prasowe mogą przynieść szczególne korzyści destynacjom miejskim, regionom oraz szlakom turystycznym. Relacje medialne mogą także zaowocować wzrostem sprzedaży zorganizowanych wypraw kulturowych, jednak polscy touroperatorzy, a zwłaszcza organizatorzy turystyki kulturowej ze względu na koszty rzadko tylko decydują się na ich organizację. W ich przypadku najbardziej polecana byłaby regularnie oferowana pojedynczym przedstawicielom różnych mediów podróż typu pierwszego (obserwacja uczestnicząca).

Promocja turystyki kulturowej w Internecie. Z powodu wciąż wzrastającej roli Internetu w promocji i sprzedaży bezpośredniej produktów turystycznych należy wskazać na jego znaczenie i możliwości w odniesieniu do turystyki kulturowej. W pierwszej kolejności wyliczymy te możliwości Internetu, które są powszechnie

wykorzystywane w polskiej branży turystycznej. Pierwszą z nich jest zakładanie i prowadzenie portalu www. Dla obiektów kulturalnych, materialnych i wirtualnych szlaków turystycznych, miejscowości mających ambicję stać się popularnymi destynacjami turystyki, hoteli (wraz z możliwością rezerwacji noclegów) i większości touroperatorów posiadanie i regularne aktualizowanie takiej własnej „strony” jest już od dawna oczywistością. Sięgają po nią nawet większe restauracje, prezentując swoje zabytkowe lub stylowe wnętrza oraz menu i specjalne propozycje dla organizatorów, grup klientów albo oferty imprez okolicznościowych, co ma bezpośredni związek z budową produktów turystycznych. W ten sposób m.in. promują się bezpośrednio również atrakcje turystyczne, oferenci poszczególnych elementów, potrzebnych do konstrukcji programu grupowego umożliwiają jego koordynatorom szybkie odnalezienie swoich propozycji i zapoznanie się z ich możliwościami, zaś dystrybutorzy gotowych produktów (wypraw i pakietów) składają bezpośrednią ofertę indywidualnym klientom. Mimo jego wciąż rosnącej roli jako wirtualnego rynku ofert turystycznych (wyrażającej się w stałym wzroście odsetka zamieszczanych tam ofert oraz procentowego udziału transakcji zawartych w przestrzeni wirtualnej w stosunku do całości obrotów) Internet ma przed sobą jeszcze większą przyszłość jako podstawowe medium tej branży.

Warto przy tym zwrócić uwagę na parę podstawowych zagadnień, mających wpływ na skuteczność tworzenia i utrzymywania wirtualnych portali na potrzeby turystyki. Jednym z nich jest kwestia **lokalizacji** i **pozycjonowania**, czyli działań technicznych polegających na takim umiejscowieniu danego portalu w przestrzeni wirtualnej (powiązania oferty z odpowiednią domeną, nadania adresu, wyboru sprawnego serwera) oraz oznaczeniu jego obecności (połączenia z innymi portalami za pomocą „linków”, wpisu adresu do wyszukiwarek internetowych, wyboru odpowiednich asocjacji pojęciowych dla wyszukiwarek itd.), by poszukujący określonego rodzaju podróży, typu destynacji lub konkretnej oferty pakietowej albo jej pojedynczego elementu możliwie najczęściej trafiali na portal danego oferenta. Skuteczne pozycjonowanie portalu (które powinno być regularnie powtarzane a najlepiej stale monitorowane) wymaga określonego zasobu wiedzy technologicznej oraz branżowej z zakresu turystyki. Zainteresowani bliższą orientacją w dziedzinie tej umiejętności mogą zapoznać się z fachową literaturą [Turow 2004]. Innym ważnym zagadnieniem dla oferentów usług turystycznych (w szczególności touroperatorów), jest stosunkowo łatwa możliwość kopiowania gotowych programów wypraw oraz opisów atrakcji przez konkurencyjnych usługodawców i przejmowania w ten sposób części klientów za pomocą oferowania bliźniaczo skonstruowanych produktów. Wobec praktycznej niemożliwości pełnego

zabezpieczenia przed kopiowaniem oraz specyficznych dla polskiej przestrzeni prawnej trudności w wyegzekwowaniu praw autorskich do zamieszczanych w Internecie tekstów, ofert, programów i zdjęć albo innych praw handlowych, podmiotom decydującym się na zamieszczenie ofert w Internecie pozostaje ostrożne dobieranie ich treści, tak aby z jednej strony zaciekać potencjalnych klientów, z drugiej zaś maksymalnie utrudnić ewentualnym nieuczciwym konkurentom odtworzenie wszystkich potrzebnych komponentów oferowanego produktu.

Innymi możliwościami Internetu, wykorzystywanymi już powszechnie przez polską branżę turystyczną, a także - co ważne z uwagi na interesującą nas tematykę - przez zarządzających obiektami kulturalnymi i zabytkowymi, jest **poczta elektroniczna** (e-mail) umożliwiająca błyskawiczną komunikację pomiędzy użytkownikami oraz **rezerwacja** na odległość pojedynczych usług turystycznych (jak np. nocleg, przejazd bilet wstępu na imprezę).

Internet umożliwia jednak również szereg innych działań, które w polskiej branży turystycznej nadal należą do nowości i są stosowane tylko przez bardzo niewiele podmiotów zaangażowanych w tej dziedzinie gospodarki. Wśród nich wymienimy cztery, mogące mieć w naszej opinii największe znaczenie dla turystyki kulturowej w nadchodzących latach.

Internetowa sprzedaż modułowych pakietów turystycznych. Jest to coraz powszechniejsza w krajach o rozwiniętej ofercie turystycznej forma sprzedaży indywidualnych pakietów turystycznych (przede wszystkim w turystyce miejskiej), w ramach której klient wybiera spośród licznych możliwości (modułów pakietu) zarówno elementy podstawowe (jak nocleg w hotelu określonej kategorii, transfer do i z miejsca docelowego), jak i niektóre inne z całego szeregu opcjonalnych usług (jak np. pełne wyżywienie, wycieczkę z przewodnikiem, jednodniową wycieczkę fakultatywną, udział w koncercie, wstęp do określonego obiektu, ale także np. usługę masażu w hotelowym fitness-centrum) i w ten sposób samodzielnie konstruuje swój indywidualny pakiet, który następnie przez potwierdzenie wyboru rezerwuje. Koordynator pakietu zapewnia mu realizację tak wybranego zestawu usług na miejscu, przejmując na podstawie internetowego zamówienia całość prac organizacyjnych. Tworzenie, oferowanie za pośrednictwem Internetu oraz stała rozbudowa rozwiniętych pakietów modułowych mogą stać się w najbliższym czasie jednym z podstawowych sposobów zabiegania o klienta indywidualnego.

Newsletter. Jest to forma regularnie wysyłanej informacji, w tym także o charakterze handlowym, którą od wysyłającego otrzymują wybrani adresaci

za pomocą poczty elektronicznej. Najczęściej ma ona formę tytułów konkretnych informacji oraz krótkich streszczeń, pełne teksty informacji znajdują się na portalu internetowym nadawcy newslettera i mogą być w każdej chwili wywołane przez zainteresowanych adresatów za pomocą uruchomienia zawartego w wiadomości „linka”, czyli przekierowania. Newsletter, używany jak dotąd w polskiej branży turystycznej głównie przez serwisy informacyjne⁴⁷⁹, może znaleźć szerokie zastosowanie w turystyce kulturowej jako narzędzie promocji szlaków turystycznych (np. comiesięczna informacja o wydarzeniach w miejscach leżących na szlaku turystycznym), obiektów kulturalnych (informacja o wystawach czasowych, nowych publikacjach, zakupionych eksponatach, dniach otwartych), regularnie organizowanych eventach (programy najbliższego eventu) ale także w reklamie bezpośredniej touroperatorów (np. wysyłanie do stałych klientów lub nawet potencjalnych klientów nowej oferty wypraw turystycznych lub ofert specjalnych). Wielką zaletą newslettera jest jego minimalny koszt - w zasadzie przy funkcjonującym portalu i stałym łączu internetowym ogranicza się on do ceny wytworzenia informacji. Wykorzystując newsletter w kontaktach z potencjalnymi klientami należy się upewnić, czy sobie tego życzą, przy czym najlepszą i powszechnie stosowaną metodą jest skierowanie do nich za pośrednictwem poczty elektronicznej zapytania. Pozytywna odpowiedź skutkuje wpisaniem na listę odbiorców newslettera i znalezieniem się w kręgu osiągalnych przez prowadzoną tą drogą akcję informacyjną i reklamową. Dla utrzymania zainteresowania odbiorców informacjami warto dbać o jak najlepszy poziom kolejnych „wydań” tej swego rodzaju prywatnej darmowej gazety elektronicznej i urozmaicanie jej o teksty (artykuły, reportaże in.) mogące być użyteczne lub po prostu ciekawe dla całego środowiska odbiorców lub poszczególnych grup.

Współpraca oferentów za pośrednictwem wspólnych portali tematycznych. Z tej możliwości skorzystać mogą przede wszystkim rozproszone grupy usługodawców, których koordynacja może odbywać się głównie za pomocą Internetu. Dobry przykład mogą stanowić nowoczesnie zorganizowane szlaki turystyczno-kulturowe. Internetowa koordynacja może obejmować nie tylko już stosowane publikowanie adresów i kontaktów wszystkich usługodawców na wspólnym portalu, publiczne udostępnianie danych kontaktowych koordynatorów szlaku na wypadek, gdy potrzebna jest ich interwencja, zestawienie

⁴⁷⁹ Przykładem wykorzystania newslettera przez serwis informacyjny może być profesjonalny serwis Tur-Info.pl, przesyłający do działających w branży firm i organizacji codzienne darmowe zestawy informacji. Por. adres: www.tur-info.pl/zewnetrzne/kontakt.html (dostęp z dn. 19 stycznia 2008).

wszystkich oferowanych w każdym miejscu szlaku usług i ich warunków (terminy, ceny, sposoby rezerwacji). Listę działań koordynacyjnych może uzupełnić np. ustalanie za pomocą elektronicznych interaktywnych kalendarzy wszelkich proponowanych na szlaku eventów, aby uniknąć wzajemnej konkurencji albo przez uzgodnienie dni i godzin rozpoczęcia i zakończenia poszczególnych imprez stworzyć w określonym czasie łańcuch atrakcji wzdłuż szlaku. Wirtualne zebrania odpowiedzialnych za poszczególne obiekty za pomocą komunikatorów internetowych, w tym głosowych oraz wideo-konferencji, mogą oszczędzić kosztów przejazdu i zakwaterowania, poważnych szczególnie w przypadku dużych odległości (np. szlaki o krajowym zasięgu). Lista mailingowa szlaku turystycznego to z kolei rodzaj wewnętrznej poczty elektronicznej, przeznaczonej do dyskusji i okólnych informacji za pomocą e-maili. Umożliwia ona natychmiastową informację, zapytania i konsultacje wewnątrz zamkniętego kręgu zainteresowanych, przy czym każda wiadomość elektroniczna (i odpowiedź na nią) wysłana na listę jest odbierana automatycznie przez wszystkich jej użytkowników. Wreszcie z jej pomocą pomimo odległości łatwa staje się koordynacja pakietów turystycznych, w tym modułowych, tworzonych i rozwijanych w związku ze szlakiem kulturowym, co może uczynić jego ofertę znacznie bardziej konkurencyjną.

Internetowe projekty turystyczno-kulturowe. Ten sposób wykorzystania Internetu w turystyce kulturowej jest z Polsce na dziś dzień zupełnie niemal nieznany. Z jego pomocą ubogacona może zostać m.in. turystyka miejska lub wirtualne szlaki kulturowe. Przykładem takiego działającego już projektu może być wspomniany już koordynowany przez poznańskie biuro KulTour.pl internetowy projekt turystyczny Paszport Wielkopolanina⁴⁸⁰. Na jego przykładzie można wskazać cechy nowoczesnego otwartego projektu turystyczno-kulturowego. Nabycie niewielkiej książeczki w atrakcyjnej formie graficznej, nawiązującej do paszportu stanowi pierwszy krok do uczestnictwa w projekcie. Po podpisaniu jej własnym nazwiskiem i zarejestrowaniu się na portalu internetowym projektu, uczestnik może rozpocząć zwiedzanie najcenniejszych z kulturowego punktu widzenia obiektów na terenie Wielkopolski (jest ich 26), korzystając przy tym z zawartych w książeczce – przewodniku opisów, mapek i adresów. Przy każdym pobycie w miejscach opisanych potwierdza on swoją obecność za pomocą pieczętki, przystawionej przez personel obiektu na właściwej stronie paszportu. Jednocześnie, w trakcie „zbierania pieczętek”, czyli tematycznego zwiedzania Wielkopolski, uczestnik może korzystać z portalu internetowego projektu, na którym może

⁴⁸⁰ Por. adres: www.kultour.pl/paszport (dostęp z dn. 19 stycznia 2008).

zamieszczać swoje zdjęcia we własnej galerii, publikować reportaże i inne gatunki relacji z pobytu w miejscach objętych projektem, zwracać się bezpośrednio do koordynatorów lub innych uczestników o radę i konsultację w zakresie ustalania programów i terminów zwiedzania. W kilkunastu punktach handlowych (np. księgarnie turystyczne, sklepy turystyczne), usługowych (np. serwis naprawy telefonów komórkowych), edukacyjnych (np. szkoła języków obcych) i w obiektach kulturalnych (np. kino, muzeum) na terenie Wielkopolski uczestnicy projektu otrzymują zniżki na towary lub usługi sięgające od 5 do 25%. Grupa kilku lub więcej osób, z których przynajmniej jedna jest uczestnikiem projektu (np. grupa szkolna), może zamówić (w specjalnej cenie) u koordynatora projektu usługę jednodniowej wycieczki na jednej z sześciu tras tematycznych, obejmujących w sumie wszystkie obiekty (usługa obejmuje transport, wstępy, pilotaż i fachowe przewodnictwo po obiektach). Po zebraniu wszystkich pieczętek uczestnik projektu okazuje „paszport” w jednym ze wskazanych punktów weryfikacji, który elektroniczną pocztą przesyła wiadomość o zakończeniu przez niego zwiedzania koordynatorowi projektu, ten zaś udostępnia uczestnikowi hasło do konkursu wiedzy o Wielkopolsce, zamieszczonego na portalu projektu. Po udzieleniu (w ograniczonym czasie) prawidłowej odpowiedzi na znaczną większość pytań system przyznaje użytkownikowi tytuł „Świadomego Wielkopolanina”, otrzymuje on jednocześnie pocztą elektroniczną dyplom w popularnym formacie pdf, wystawiony na swoje nazwisko, który może wydrukować. Jest też wpisywany na listę Świadomych Wielkopolan, znajdującą się na portalu projektu. Między uczestnikami, którzy z sukcesem ukończyli projekt, raz do roku rozlosowywane są nagrody książkowe i rzeczowe. W ten sposób koordynowany za pośrednictwem Internetu projekt łączy zabawę ze zdrową rywalizacją, promując tematycznie ukierunkowane poznawanie własnego regionu przez mieszkańców Wielkopolski, a jednocześnie umożliwiając skorzystanie z kilku usług turystycznych.

Rozdział piąty

Metoda oceny potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionów. Propozycja

Potrzeba oceny: Polska jest stosunkowo dużym krajem o dość nierównomiernie rozmieszczonych miejscach i obiektach, atrakcyjnych z punktu widzenia turystyki kulturowej. Wiele gatunków tego rodzaju turystyki znajduje się w naszym kraju dopiero w początkowym stadium swojego rozwoju. Dodatkowo na poziomie władz regionalnych i lokalnych w naszym kraju często niedoceniane są te rodzaje turystyki, które wykraczają poza aktywną formę rekreacji. Dobra orientacja osób i urzędów odpowiedzialnych za tę gałąź gospodarki, a czasem także organizatorów turystyki w skali potencjału ich regionów dla turystyki kulturowej może stać się źródłem ich inspiracji dla konkretnych działań na rzecz wspierania i rozwijania tego typu aktywności turystycznej. W ocenie potencjału turystyczno-kulturowego konkretnego regionu może pomóc opracowana w niniejszej części naszego podręcznika propozycja jednolitego systemu wartościowania walorów turystyki kulturowej oraz tych elementów otoczenia naturalnego i infrastrukturalnego na danym terenie, które mogą mieć znaczący wpływ na jej rozwój.

5.1.Przegląd wybranych polskich analiz walorów turystycznych

Zanim nasza propozycja zostanie przedstawiona, wypada wspomnieć o kilku dotychczasowych przedsięwzięciach o podobnym charakterze, podjętych przez polskich badaczy, zajmujących się geografią lub turystyką. Ten krótki przegląd wspomnianych publikacji i przedstawionych w nich propozycji ma za zadanie umożliwić orientację zarówno w metodach już stosowanych, jak i w pochodzeniu niektórych kryteriów, zastosowanych w ramach metody proponowanej w niniejszym opracowaniu. Przed ich przedstawieniem należy jednak dokonać uściślenia dwóch kluczowych pojęć, używanych w cytowanych opracowaniach, mianowicie „atrakcyjności” i „waloryzacji”⁴⁸¹. W kontekście międzynarodowej literatury

⁴⁸¹ Ocena potencjału turystyczno-kulturowego szlaków, której metoda zostanie zaproponowana w niniejszej pracy, zawiera w swoich założeniach elementy hierarchizacji poszczególnych walorów i obiektów, czyli opiera się na waloryzacji środowiska dla potrzeb turystyki, wypracowanej

fachowej pojęciem kluczowym dla badań potencjału turystycznego jest pojęcie „atrakcyjności”. Jest ono jednak na tyle wieloznaczne, że może być rozumiane w trzech różnych znaczeniach: 1) w znaczeniu potocznym: jako wynik subiektywnego postrzegania przez samego turystę, 2) w znaczeniu prawnoużytkowym: jako wynik przeprowadzonej zgodnie z obowiązującymi normami klasyfikacji lub kategoryzacji miejsca lub obiektu dla potrzeb turystyki oraz 3) w znaczeniu naukowym: jako wynik badania przeprowadzonego za pomocą określonej techniki [Page, 1995, s. 69]. Istotnym wkładem przytaczanego autora wydaje się tu zauważenie potrzeby zdefiniowania jednego kluczowego pojęcia, obejmującego szereg czynników, wpływających na podjęcie indywidualnej decyzji o penetracji turystycznej konkretnego obszaru. Ta właśnie teza, podobnie lub nieco odmiennie formułowana przez innych badaczy [Warszyńska, Jackowski 1978, s. 27-28; Kruczek, Sacha 1995, s. 3] leży u podstaw podejmowania badań obszarów, systemów i produktów turystycznych, mających za swój przedmiot ich różne definiowaną i nazywaną siłę przyciągania odwiedzających. Dla uniknięcia chaosu pojęciowego, wynikającego właśnie z zastosowania tak różnych zakresów pojęcia atrakcyjności, w niniejszej pracy stosowane jest konsekwentnie pojęcie potencjału turystyczno-kulturowego, rozumiane wyłącznie w ostatnim z przytoczonych znaczeń, zatem jako wyniku opartego na ścisłych kryteriach kompleksowego badania występowania oraz znaczenia licznych i różnorodnych czynników, przyciągających turystów kulturowych na dany obszar.

Zgodnie z opinią K. Koźuchowskiego, zawartą w opracowaniu opisującym cele, metody i przydatność różnych typów waloryzacji, wyniki waloryzacyjnych badań środowiska mają za zadanie określenie w przybliżeniu prawdopodobnych oddziaływań środowiska na przebieg zdarzeń turystycznych i rozwój ruchu turystycznego w tym środowisku [Koźuchowski 2005, s. 178]. Według zgodnej opinii geografów turystyki każda waloryzacja posiada charakter przybliżony i do pewnego stopnia subiektywny, umożliwia jednak przeprowadzenie porównań i bilansu zasobów turystycznych kraju [Lijewski, Mikułowski, Wyrzykowski 2008, s. 74; Kowalczyk 2001, s. 108n; Koźuchowski 2005, s. 178].

Znakomita praca B. Mikułowskiego i J. Wyrzykowskiego [1993] zajmuje się klasyfikacją obszarów i miejscowości turystycznych z punktu widzenia ich atrakcyjności dla zagranicznej turystyki przyjazdowej. Podejmuje ona próbę wartościowania bardziej znanych i odwiedzanych przez turystów miejsc w Polsce.

dla potrzeb konkretnego jej segmentu, jakim jest turystyka kulturowa. Pojęcie waloryzacji rozumiemy tutaj zgodnie z szeroko przyjmowaną definicją K. Koźuchowskiego. Brzmi ona: „Waloryzacją środowiska dla potrzeb turystyki nazywamy taką charakterystykę środowiska, w której występują sądy wartościujące, tj. w której następuje ocena jakości i „siły” turystycznych walorów środowiska” [Koźuchowski 2005, s. 177].

Ci sami autorzy w swojej publikacji „Geografia turystyczna Polski” [Lijewski, Mikułowski, Wyrzykowski 2002, s. 33-180] przedstawili bardzo szeroko liczne rodzaje atrakcji turystycznych Polski, w tym także walory antropogeniczne [s.111-149], które w zasadzie pokrywają się z walorami istotnymi z punktu widzenia turystyki kulturowej, następnie podjęli próbę klasyfikacji atrakcyjności turystycznej Polski dla zagranicznej turystyki przyjazdowej, opartą na trójstopniowym podziale stopnia atrakcyjności poszczególnych miejsc i obiektów [s. 180-185]. Zawarte tam zestawienie daje dość dokładny obraz rozmieszczenia najważniejszych z punktu widzenia turystyki dziedzictwa kulturowego atrakcji. Nie obejmują one jednak wszystkich typów potencjalnych celów współczesnej (szeroko rozumianej) turystyki kulturowej. Przede wszystkim zaś, dając opis ogólny kraju i wskazując wprawdzie ważne cele turystyczne, opracowanie nie odnosi się do rozumianego całościowo potencjału turystyczno-kulturowego i turystycznego konkretnych miejscowości i mikroregionów, nie ukazuje takich istotnych elementów jak np. pozostała oferta kulturalna, poziom bezpośredniej obsługi turystyki oraz infrastruktura turystyczna i komunikacyjna.

Inna propozycja oceny potencjału zawarta jest w opracowaniu G. Gołębskiego zawartym w jego „Kompedium wiedzy o turystyce” [2002a, s. 339-346]. Autor, po przedstawieniu walorów kulturowych jako jednego z istotnych elementów tworzących jakość produktu turystycznego oraz hipotez, dotyczących związków między turystyką i kulturą, przedstawia w formie tabeli mapę preferencji [s.345] dla niektórych obszarów turystycznych Wielkopolski, oznaczając za pomocą punktów ich atrakcyjność z punktu widzenia turystyki rekreacyjnej, wyjazdów weekendowych, turystyki biznesowej, ruchu tranzytowego oraz wycieczkowego a następnie sumując punkty dla uzyskania wielkości (i porównania) ogólnego potencjału turystycznego tych miejsc. Interesujące w tej próbie waloryzacji z naszego punktu widzenia jest jej odniesienie do zamkniętych całości terytorialnych, wykorzystujące obecność konkretnych walorów na miejscu (choć bez dokładniejszego ich wyliczenia i uzasadnienia wysokości punktacji). Autor zestawia je ze sobą i sumuje dla wyliczenia potencjału. Ta metoda jest zbieżna z propozycją waloryzacji, którą chcemy przedstawić poniżej. Z uwagi na swoje tematyczne ukierunkowanie (ogólnie rozumiany ruch turystyczny) oraz pominięcie elementów oferty kulturalnej, obsługi i infrastruktury wymienione opracowanie nie może jednak służyć za podstawę oceny atrakcyjności obszarów w odniesieniu do turystyki kulturowej.

W innym szerokim opracowaniu tegoż autora [2002b] przeprowadzona jest z kolei bardzo dokładna analiza atrakcyjności turystycznej poszczególnych gmin województw zachodniopomorskiego i pomorskiego. Autor uwzględnia w niej

m.in. bardziej szczegółowo ofertę noclegową i gastronomiczną oraz dostępność komunikacyjną i (choć bardzo tylko ogólnie) ważniejsze zabytki, jako znaczący czynnik wpływający na tę atrakcyjność [s. 26-27]. Istotne jest także docenienie roli eventów kulturowych jako czynników wpływających na ruch turystyczny⁴⁸². Opracowanie odnosi się jednak do turystyki w ogóle, dlatego uwzględnia ono w największej mierze walory naturalne, nie odgrywające tak znacznej roli w turystyce kulturowej, nie bierze zaś pod uwagę wielu czynników istotnych dla turystyki kulturowej. Z uwagi na kierunek swoich badań autor nie zaproponował także bardziej szczegółowej analizy potencjału wielu typów atrakcji turystycznych (poza ogólnym uwzględnieniem „zabytków” i „impresz kulturalnych”⁴⁸³), mogącej służyć za odniesienie dla waloryzacji regionu z punktu widzenia poszczególnych rodzajów turystyki kulturowej.

W opracowaniu D. Sołowiej, zajmującym się zestawieniem i weryfikacją subiektywnych ocen atrakcyjności środowiska przyrodniczego człowieka z punktu widzenia rekreacji [Sołowiej 1992], przedstawiony jest szereg ocen wartościujących obszar miejski i podmiejski także z punktu widzenia jego krajobrazowej i kulturowej atrakcyjności⁴⁸⁴. Ta odnosząca się do konkretnej przestrzeni klasyfikacja atrakcyjności, poparta socjologicznymi badaniami może być i stała się dla celów naszego opracowania istotną pomocą dla konstrukcji zestawu kryteriów oceny atrakcyjności miejscowości i mikroregionów, nie związanych bezpośrednio z walorami turystyczno-kulturowymi.

Bardzo interesującą propozycję metody badania, odniesioną do atrakcyjności turystycznej poszczególnych województw polskich podjęła R. Seweryn [2003]. Autorka uznaje atrakcyjność za aspekt decydujący o rozwoju turystycznym miejscowości, regionów i krajów. Na podstawie międzynarodowej literatury, w tym wspomnianej publikacji Page’a, definiuje ona ową atrakcyjność turystyczną jako „pojęcie integrujące elementy (cechy, zjawiska i obiekty) stanowiące podstawę ruchu turystycznego na jakiś obszarze” [s. 33], przy czym kluczowymi czynnikami determinującymi wartość miernika SMAT (Syntetycznego Miernika Atrakcyjności Turystycznej), które proponuje, są walory, infrastruktura transportowa, noclegowa, żywieniowa i tzw. towarzysząca, przy czym wszystkie one rozpisane są na większą liczbę mierników szczegółowych o różnym znaczeniu, np. walory

⁴⁸² Por. Tamże. Autor wylicza niektóre eventy kultury masowej w charakterystyce regionów, jak np. jarmarki i konkursy organizowane w skansenie Wdzydze Kaszubskie (s. 84), przypisując im punktację w zależności od ich zasięgu oddziaływania (lokalny, regionalny oraz krajowy-międzynarodowy).

⁴⁸³ Por. Tamże. Jako przykład może służyć tabela atrakcji turystycznych w gminach regionu kaszubskiego, s. 85

⁴⁸⁴ Tamże, ocena atrakcyjności stref miejskich s. 47-49, strefy podmiejskiej s. 57-68.

to powierzchnia obszarów prawnie chronionych, rezerwatów i gruntów leśnych w procentach powierzchni województwa, liczba pomników przyrody na 100 km², stopień zanieczyszczenia środowiska mierzony za pomocą emisji zanieczyszczeń pyłowych, gazowych i ilości odpadów przemysłowych w tonach na 1 km², liczba muzeów na 100 km² oraz ogólnie: liczba miejscowości i obiektów uznanych za atrakcje dla turystów zagranicznych na 100km². Wyartykułowane przez autorkę i uzasadnione wywodami innych przytoczonych w cytowanym opracowaniu badaczy ujęcie atrakcyjności jako „stopnia przyciągania (...) określonego rodzaju turystyki” i powiązaniu jej z ilością występujących na danym terenie zjawisk, na które istnieje popyt danej formy ruchu turystycznego [s. 33] stanowi potwierdzenie dla podjęcia analiz ukierunkowanych na określenie potencjału dla konkretnego rodzaju turystyki, w naszym przypadku dla turystyki kulturowej. Ten sposób mierzenia zbliża się nieco do potrzeb mierzenia potencjału tej ostatniej (np. uwzględnienie muzeów, wydzielenie obiektów mogących interesować turystów zagranicznych). Nadal jednak dominują tu czynniki posiadające znaczenie ogólnoturystyczne (jak lasy, obszary chronionej przyrody), w zastosowaniach zaś w ramach parametrów obliczeniowych wartość dwóch uwzględnionych tam, istotnych dla turystyki kulturowej czynników (muzea i miejscowości atrakcyjne dla turystów zagranicznych) została określona zaledwie jako mniejsza część jednego z czynników, który w całości ma wartość 18,8 % całej oceny⁴⁸⁵. Same zresztą muzea zostały potraktowane jako jednolita grupa o równej wartości, niezależnie od ich znaczenia (np. regionalne czy międzynarodowe) i skali popularności (liczba odwiedzających), tak samo ogólnie potraktowano obiekty i miejscowości, nie dokonując wewnętrznych rozróżnień w ramach tej grupy, a opierając się wyłącznie na statystyce przyjazdów zagranicznych⁴⁸⁶. Wątpliwości może budzić także brak osobnego uwzględnienia wśród ważnych dla turystyki czynników walorów takich jak obecność w regionie gór lub brzegu morskiego, będących ważnymi magnesami przyciągającymi turystów⁴⁸⁷. Dodatkowo nie uwzględniono istotnych dla turystów kulturowych elementów infrastruktury, jak obecność instytucji kultury, regularne eventy kulturowe, atrakcje określonych rodzajów, odpowiadające zapotrzebowaniu poszczególnych grup turystów kulturowych.

⁴⁸⁵ Por. Tamże, objaśnienie składu i wartości czynnika F2, s. 41 oraz korekta wartości czynników ma s. 44

⁴⁸⁶ Tamże, tabela na s. 38

⁴⁸⁷ Dokonany w opisany sposób dobór czynników i ich proporcji przyniósł w efekcie obliczeń ustalenie kolejności atrakcyjności poszczególnych województw, w której na czele znajdują się województwa pomorskie (SMAT 75,1) i zachodniopomorskie (SMAT 71,3) (!), zaś województwa małopolskie (SMAT 66,5) i mazowieckie (SMAT 58,9), notujące największą liczbę turystów odpowiednio na 4. i 9.miejscu (por. tamże, zestawienie na s. 45).

Z tego powodu z punktu widzenia turystyki kulturowej oparcie się na tym lub zmodyfikowanym sposobie mierzenia potencjału nie gwarantuje poprawnych rezultatów.

Przegląd popularnych w ekonomii analiz typu SWOT⁴⁸⁸ przekonał nas, że ich duża użyteczność z punktu widzenia opracowania strategicznego planu rozwojowego lub nawet konkretnej inwestycji nie przekłada się na przedsięwzięcia, zmierzające do waloryzacji potencjału, choć nader często te analizy błędnie wykorzystywane są w takich celach zamiast właściwej waloryzacji. Wówczas jako poszczególne czynniki stosuje się w trakcie analizy całkowicie dowolnie dobrane – zatem zaledwie domniemane silne i słabe strony miejsca, obiektu lub przedsięwzięcia. Powoduje to nieefektywność tak skonstruowanej analizy w dziedzinie turystyki. Ogólny i opisowy charakter analiz SWOT uniemożliwia dokładną ocenę poszczególnych elementów i ich wpływu na całościowy rezultat waloryzacji terenu. Dopiero zastosowanie gotowych wyników ocen waloryzacyjnych może stać u podstaw skutecznej analizy SWOT, poprzedzającej z kolei konkretne decyzje władz regionalnych i przedsiębiorstw (w naszym przypadku turystycznych). Taką kolejność działań zalecają także specjaliści w zakresie marketingu turystycznego, widzący w diagnozie stanu istniejącego pierwszą fazę konstruowania strategii produktu turystycznego [Kaczmarek, Stasiak Włodarczyk 2005, s. 337], po której i na podstawie której zaleca się dokonanie analizy SWOT. Dlatego zdecydowaliśmy się przedstawić proponowaną przez nas metodę wstępnej analizy właśnie jako rozbudowaną diagnozę stanu istniejącego, obejmującą możliwie wiele decydujących i drugorzędnych czynników, które pozytywnie wpływają na atrakcyjność danego terenu dla szeroko rozumianej turystyki kulturowej oraz mogą ewentualnie wspomagać jej konkretne przedsięwzięcia.

5.2. Propozycja waloryzacji potencjału turystyczno-kulturowego Polski

Użyteczność oceny potencjału turystyczno-kulturowego obszarów. Proponowany poniżej system analizy potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionów, zastosowany w skali całego kraju może przynieść trzy zasadnicze korzyści.

⁴⁸⁸ Nazwa typu analizy pochodzi od angielskich słów „Strengths” – mocne strony, „Weaknesses” – słabe strony, „Opportunities” – szanse i „Threats” – zagrożenia. Analiza polega na zestawieniu posiadanych już informacji o obiekcie lub planowanym przedsięwzięciu na te cztery kategorie czynników strategicznych, a następnie ich zapis (z pominięciem pozostałych czynników) w postaci czterodzielnej macierzy i właściwa ocena.

Po pierwsze istnienie takiej oceny dla konkretnego (mikro) regionu może uświadomić nie tylko skalę potencjalnych możliwości, ale także istnienie braków i niedociągnięć w dziedzinie obsługi turystyki i infrastruktury jej służącej. To z kolei ułatwi odpowiedzialnym na miejscu stworzenie listy potrzeb, których stopniowe zaspokajanie (począwszy od tych, które nie wymagają wielkich nakładów) będzie coraz bardziej otwierać region na turystów kulturowych i powiększać jego siłę przyciągania w stosunku do tej grupy. Nawet w przypadku, jeśli przeprowadzona analiza nie zostanie wykorzystana dla konkretnych działań w skali regionu, jej publikacja może przyczynić się do uwrażliwienia miejscowej społeczności na jego atuty turystyczno-kulturowe. Tym samym przeprowadzenie i opublikowanie analizy, a także publiczna dyskusja nad jej wynikami może okazać się jednym z czynników, które doprowadzą w efekcie do powstania społecznego popytu na takie działania a przynajmniej zapewnią im szerszą akceptację.

Po drugie, wyniki analizy potencjału mogą także - niezależnie od podjęcia lub nie działań w skali regionu - zwrócić uwagę odpowiedzialnych za poszczególne placówki i obiekty na ewentualne niedociągnięcia i braki w sposobach ekspozycji, obsłudze turystów na miejscu, promocji lub w dziedzinie materiałów informacyjnych, a tym samym przyczynić się do poprawy istniejącego stanu w niektórych choćby aspektach.

Po trzecie, dokonywana zgodnie z przyjętymi jednolitymi kryteriami ocena potencjału turystyczno-kulturowego, może także w skali większych regionów (np. województw) i docelowo w skali całego kraju doprowadzić do powstania mapy potencjału turystyczno-kulturowego. To z kolei pozwoli na podstawie empirycznego badania, a nie uznaniowego zaszeregowania stworzyć całościowy obraz Polski jako destynacji turystyki kulturowej i wyodrębnić w odniesieniu do reszty kraju rodzaj „mocnych punktów” - regionów o najsilniejszym potencjale dla rozwoju turystyki kulturowej, a nawet jej poszczególnych typów. W oparciu o taki obraz można kształtować ofertę turystyczno-kulturową makroregionów (województw) i planować oferty dla turystyki regionalnej. Istnienie tego rodzaju mapy ułatwi w konsekwencji zintegrowane działania na rzecz rozwoju oferty przyjazdowej oraz krajowej w tym segmencie turystyki, w tym planowanie nowych szlaków tematycznych w oparciu o rozwijające się nowe jej rodzaje. Mapa potencjału turystyczno-kulturowego umożliwiłaby także organizatorom turystyki planowanie nowych tras wypraw kulturowych oraz wszelkich imprez o charakterze turystyczno-kulturowym, czyli tworzenie nowych produktów turystycznych w omawianym w niniejszym opracowaniu segmencie.

Z tego powodu należy stwierdzić, że podjęcie w każdym regionie takiej wstępnej oceny potencjału, nie wymagającej przecież zaangażowania wielu osób

ani znacznych środków, jest działaniem ze wszech miar wskazanym i opłacalnym. Dokonywane zgodnie z przyjętymi jednolitych kryteriami może ono także w skali makroregionów (województw) a także docelowo w skali całego kraju doprowadzić do powstania mapy potencjału turystyczno-kulturowego, ułatwiającej zintegrowane działania na rzecz jej rozwoju ale także konkretne planowanie tras wypraw i imprez o charakterze turystyczno-kulturowym.

Obiekty analizy: powiaty. Za obiekt naszej analizy wybraliśmy jednostkę podziału terytorialnego średniej wielkości, czyli powiat (w przypadku miast wydzielonych należy analizować ich potencjał wraz z otaczającym je powiatem ziemskim). U podstaw takiego wyboru leży kilka czynników. Po pierwsze terytorium powiatu często - zwłaszcza w regionach o silnie wyodrębnionej lokalnej tożsamości kulturowej - pokrywa się z **mikroregionem** w jego historycznym lub kulturowym znaczeniu, co umożliwia opracowanie jednolitego planu rozwoju turystyki regionalnej na jego terenie. Po drugie, powiat jest najczęściej także jednostką o silnych wewnętrznych powiązaniach komunikacyjnych, jak komunikacja kolejowa czy autobusowa, co ma duże znaczenie w organizacji turystyki indywidualnej. Po trzecie, kompetencje władz powiatowych w dziedzinie kultury i ochrony dóbr kultury umożliwiają działania na rzecz tworzenia wspólnej oferty kulturowej, kształcenia kadry dla turystyki (np. szkoleń przewodników terenowych), działań w zakresie małej infrastruktury około-turystycznej (jak parkingi). Po czwarte: odległości pomiędzy siedzibą powiatu (czyli z reguły jego centrum kulturalnym i infrastrukturalnym) a poszczególnymi obiektami na jego terenie są na tyle niewielkie (nie przekraczają w zasadzie 20 kilometrów), że umożliwiają utworzenie pełnej oferty kulturowo-turystycznej, która da się zrealizować w ciągu jednego dnia. Jednocześnie większe odległości zniechęcają turystów indywidualnych do odwiedzenia kolejnych obiektów w jeden dzień, a tym samym zachęcają ich do pozostania na terenie powiatu i skorzystania z jego oferty noclegowej i gastronomicznej, kulturowej lub rekreacyjnej. Po piąte, na terenie powiatów istnieją z reguły wszystkie najbardziej potrzebne dla turystyki elementy infrastruktury, jak hotele, restauracje, dworce kolejowe i autobusowe, nie każda zaś gmina nimi dysponuje. Po szóste wreszcie promocja powiatu - będąca zadaniem własnym jego władz - umożliwia wspólne akcje w dziedzinie popularyzacji turystyki, w tym kulturowej na jego terenie.

Kryteria oceny: Proponowana poniżej metoda analizy obejmuje cztery podstawowe kategorie: potencjalne cele turystyki kulturowej, elementy obsługi turystycznej, pozostała oferta czasu wolnego oraz inne czynniki wpływające na turystykę

kulturową. Punktacja poszczególnych czynników powinna zostać przeprowadzona najpierw osobno w poszczególnych kategoriach, a następnie zestawiona w ogólnym wyniku. Warto przy tym zastosować następujące ograniczenie: Jeśli w kategorii pierwszej (najistotniejszej z punktu widzenia atrakcyjności mikroregionu dla turystyki kulturowej) mikroregion uzyska zbyt małą liczbę punktów, należy zrezygnować z dalszej analizy. Zalecane jest robić to nawet w takim przypadku, gdy na badanym terenie znajdzie się pojedynczy obiekt o wysokiej punktacji. Wówczas można ten obiekt przedstawić jako pojedynczy ważny punkt na mapie turystyczno-kulturowej. Ma to związek z powszechną praktyką zorganizowanej turystyki: grupowe wyprawy turystyczne mogą wprowadzić uwzględniać taki cel w swoim programie, jednak poza jego zwiedzaniem nie korzystają z oferty turystyczno-kulturowej mikroregionu, zatem pojedynczy obiekt nie jest w stanie znacząco wpłynąć na zapotrzebowanie na usługi około-turystyczne i tym samym na rozwój gospodarczy regionu. Pozostałe kategorie mają znaczenie pomocnicze, określając stopień rozwoju infrastruktury służącej turystyce (kategoria II), ogólną atrakcyjność regionu w aspekcie kulturowym i czasu wolnego, bezpośrednio związanymi z turystyką kulturową i turystyką w ogólności (kategoria III) oraz obecność dodatkowych czynników, wpływających pośrednio na rozwój turystyki kulturowej w regionie. Punktacja, wyznaczona za obiekty z kategorii II, III i IV nie odzwierciedla ich rzeczywistej wartości dla regionu a jedynie ich ograniczoną rolę i komplementarne znaczenie w tym segmencie turystyki. Dlatego faktyczną oceną potencjału turystyczno-kulturowego jest kategoria pierwsza i to liczba punktów w tej kategorii decyduje o zasadniczej kwalifikacji regionu.

Zastosowanie wyników analizy: Z uwagi na ograniczone ramy tego opracowania i jego zamierzony podręcznikowy charakter, nie jesteśmy w stanie dokonać całościowej analizy potencjału Polski czy choćby jednego z wielkich regionów naszego kraju. Stworzenie takiej mapy potencjału turystyczno-kulturowego pozostawiamy jako zadanie w ramach specjalnej pracy badawczej. Poniżej przedstawione zostaną jednak nie tylko teoretyczne kryteria analizy, ale także trzy przykłady ich zastosowania w odniesieniu do trzech typów mikroregionów z obszaru Wielkopolski: metropolitalnego (Poznań wraz z powiatem ziemskim), miejsko-wiejskiego o silnym potencjale turystyczno-kulturowym (powiat gnieźnieński) oraz miejsko-wiejskiego o średnim potencjale turystyczno-kulturowym (powiat wolsztyński). Zamieszczone przykłady umożliwią samodzielną analizę innych obszarów w Polsce w oparciu o przedstawione tu kryteria oraz istniejący materiał informacyjny, dotyczący konkretnego powiatu, dostępny w siedzibie władz a także zebraną na miejscu w poszczególnych obiektach

dokumentację. Ocena potencjału może być także wykonywana w ramach ćwiczeń terenowych w trakcie studiów specjalistycznych turystyki kulturowej.

Zalecana częstotliwość przeprowadzania oceny: Wyniki raz dokonanej analizy potencjału turystyczno-kulturowego nie pozostają niezmiennie. Dotyczy to wszystkich kategorii analizy, choć w stopniu najmniejszym pierwszej i najistotniejszej z nich. Zmiany w tej dziedzinie zachodzą stosunkowo rzadko, jednak na przykład otwarcie nowego muzeum czy galerii albo znacząca modernizacja istniejących, udostępnienie rewaloryzowanego zabytku, otwarcie szlaku turystycznego, pojawienie się nowego eventu kulturalnego czy zmiana kategorii ważnego obiektu (jak np. nadanie mu statusu Pomnika Historii) zmienia ocenę tej sfery niejednokrotnie nawet w znacznym stopniu. Częściej jeszcze zachodzą zmiany w pozostałych kategoriach: pojawiają się nowe autostrady i drogi ekspresowe, otwierane i zamykane są połączenia kolejowe, buduje się hotele i otwiera restauracje, pojawiają się nowe publikacje i otwierane są, rozbudowywane lub zamykane obiekty kulturalne, rozrywkowe czy sportowe. Z uwagi na to, dla zachowania względnej aktualności, należałoby powtarzać analizę przynajmniej w odstępnie 3-5 lat, uzupełniając poszczególne jej punkty o zyski, zmiany i straty. Powtórne przeprowadzenie analizy jest znacznie mniej pracochłonne, ponieważ może opierać się na wynikach poprzedniej, weryfikując je tylko i uzupełniając o nowe obiekty lub zmiany w poszczególnych kategoriach.

5.3. Kategorie i elementy oceny turystyczno-kulturowego potencjału mikroregionów

Wyznaczając kategorie oceny oraz liczbę punktów przyznawanych za poszczególne elementy uwzględniono najważniejsze oficjalne listy obiektów kultury (jak lista obiektów Światowego Dziedzictwa Kulturalnego UNESCO i listę Pomników Historii (por. rozdz. 2.1.1.), natomiast w ocenie znaczenia obiektów kulturowych (międzynarodowego, krajowego i regionalnego), autor kierował się zasadniczo zestawieniem i trójstopniową hierarchią opartą na podziale Lijewskiego, Mikułowskiego i Wyrzykowskiego [2002, s. 181 i 185], w przypadkach muzeów i galerii także dwustopniowym podziałem zaproponowanym przez A. Steinecke⁴⁸⁹ ustalając znaczenie pozostałych obiektów i wydarzeń zgodnie z podawaną w opracowaniach monograficznych lub na oficjalnych stronach internetowych liczbą

⁴⁸⁹ Por. Steinecke 2007, s. 131-132 dzieli muzea u inne obiekty kultury na placówki o znaczeniu lokalnym i regionalnym, przyciągające głównie turystów z bliższego terytorium oraz muzea o znaczeniu ponadregionalnym i międzynarodowym, z dużym udziałem turystów spoza regionu i zagranicznych wśród zwiedzających.

odwiedzających w ostatnich latach. W klasyfikacji obiektów infrastruktury turystycznej i komunikacyjnej uwzględniona została oficjalna kategoryzacja (jak w przypadku hoteli), wielkość i oferta (jak w przypadku restauracji, ale także obiektów sportowych) oraz oficjalne dane użytkowe, np. rozkłady jazdy, czy odległość zgodna z atlasami drogowymi (jak w przypadku połączeń komunikacyjnych i dystansów drogowych). W kategoryzacji mniej znanych obiektów kulturowych pomocne są także dane dostępne w urzędach konserwatorów zabytków oraz urzędach władz samorządowych (gminnych i powiatowych).

Wewnętrzny podział poszczególnych kategorii na mniejsze grupy (np. IA, IIC itd.) ma dwie przyczyny. W przypadku kategorii głównej (I) ma to na celu ułatwić ocenę potencjału turystycznego w odniesieniu do poszczególnych typów turystyki kulturowej i tym samym dopomóc w ustaleniu preferencji oraz strategii rozwojowych dla turystyki w danym regionie, które mogą w ten sposób zostać zorientowane na rodzaj turystyki o faktycznie najwyższym potencjale. Wyniki liczone osobno dla poszczególnych typów obiektów mogą także zasygnalizować ewentualną tematykę szlaków turystyczno-kulturowych (por. 4.6.), do których tworzenia lub rozszerzania region może się przyłączyć na podstawie posiadanych atrakcji. W przypadku pozostałych kategorii (II, III, i IV) podział dodatkowy ma umożliwić lepszą orientację w ewentualnych brakach w poszczególnych dziedzinach potrzebnej turystyce infrastruktury lub innych powiązanych z nią ofert spędzania czasu wolnego.

W procesie oceny potencjału w przypadku niektórych miejsc i obiektów zastosowana została zasada punktowania tylko określonej liczby obiektów tego samego rodzaju. W odniesieniu do obiektów atrakcyjnych turystycznie wiąże się to z faktem, że turyści z reguły nie są w stanie zwiedzić wszystkich takich obiektów, zwłaszcza w dużych ośrodkach miejskich. Ponadto ich decyzja podjęcia podróży do danej miejscowości wynika zazwyczaj ze świadomości istnienia jednego lub najwyżej kilku takich obiektów, pozostałe zatem nie grają istotnej roli jako potencjalne „magnesy turystyczne”. W przypadku obiektów z pozostałych kategorii (np. hoteli lub restauracji) ograniczenie do kilku obiektów danej kategorii wynika z faktu, że dla turystyki kulturowej (jako zjawiska o skali mniejszej niż np. turystyka rekreacyjna) bardziej od liczby obiektów infrastruktury istotny jest fakt, że oferta noclegowa zawiera wszystkie kategorie i tym samym kieruje się do różnych grup turystów kulturowych, a także, że oferta gastronomiczna posiada cechy autentyczności regionalnej (kuchnia regionalna, tradycyjna), mniej zaś znacząca jest liczba samych obiektów i miejsc noclegowych lub miejsc restauracyjnych, o ile tylko nie są to obiekty pojedyncze, nie gwarantujące stałej możliwości skorzystania z ich usług.

Kategoria I: Potencjalne cele turystyki kulturowej**I.A: Zabytki:****I.A. a) Obiekty sakralne:**

Historyczna katedra⁴⁹⁰ (12 punktów),

Historyczna bazylika⁴⁹¹ (za pierwsze dwie, punkty tylko wówczas, jeśli nie są katedrami) (6),

Historyczny zespół sakralny⁴⁹² dużej wielkości Z (pierwsze dwa) (6)

Mniejszy lub częściowo zachowany historyczny zespół sakralny (pierwsze dwa) (3)

Historyczna znacząca świątynia innych religii ZD⁴⁹³ (za pierwsze dwie) (6)

Sanktuarium historyczne⁴⁹⁴ o znaczeniu międzynarodowym⁴⁹⁵ (10)

Sanktuarium historyczne o znaczeniu krajowym lub regionalnym (diecezjalnym)⁴⁹⁶ (jedno pierwsze) (6)

Sanktuarium o znaczeniu ponadregionalnym bez historycznego kultu (za pierwsze dwa) (7)

Inne sanktuarium tej rangi lub sanktuarium o znaczeniu regionalnym bez historycznego kultu (za pierwsze dwa) (3)

Inna historyczna stale dostępna świątynia innych wyznań i religii (4)

Inna świątynia innych wyznań i religii Z (2)

Aktualna siedziba biskupia⁴⁹⁷ (6)

⁴⁹⁰ Określenie „historyczna katedra” oznacza tu świątynię wybudowaną pierwotnie jako kościół biskupi.

⁴⁹¹ Określenie historyczna bazylika oznacza tutaj kościół pochodzący najpóźniej z wieku XVIII posiadający tytuł bazyliki

⁴⁹² Jako zespół sakralny określamy tutaj klasztory, opactwa, kalwarie i inne. Punktacja przyznawana jest im niezależnie od punktacji za główny kościół, o ile należy on do jednej z wyższych klas (katedra lub bazylika). W przypadku zespołów sakralnych z wieloma budynkami, kapliczkami lub pomnikami nie przyznaje się już punktów za pojedyncze obiekty.

⁴⁹³ Oznaczenie „Z” oznacza dobry stopień zachowania zabytku, „D” oznacza ogólną dostępność obiektu. Obiekt dostępny to taki, w którym może odbyć się zwiedzanie w podanych godzinach bez specjalnego zapowiadania i rezerwacji dla turystów indywidualnych, natomiast dopuszcza się ewentualną konieczność rezerwacji dla grup turystycznych.

⁴⁹⁴ Sanktuarium historyczne – tu: funkcjonujący ośrodek kultu więcej niż lokalnego znany już przed końcem XVIII wieku

⁴⁹⁵ Za posiadające znaczenie międzynarodowe należy uważać następujące sanktuaria i miejsca święte w Polsce: klasztor Jasna Góra w Częstochowie (maryjne), zespół sakralny w Krakowie-Łagiewnikach (chrystologiczne), klasztor w Niepokalanowie (Św. Maksymiliana M. Kolbego), archikatedrę w Gnieźnie (św. Wojciecha).

⁴⁹⁶ Regionalne (diecezjalne) znaczenie sanktuarium ustala się na podstawie jego zaliczenia przez władzę odnośnego Kościoła do grupy sanktuariów o znaczeniu diecezjalnym poprzez formalny wpis na listę takich sanktuariów. Za wiarygodną dokumentację tego faktu można uznać wzmiankę na oficjalnym portalu internetowym danej diecezji (umieszczenie w spisie sanktuariów diecezjalnych lub wzmiankę o obiekcie z użyciem w stosunku do niego wyrażenia „sanktuarium diecezjalne”).

⁴⁹⁷ Siedziba biskupia może przyciągać turystów religijnych i kulturowych z uwagi na uroczystości lub organizowane kongresy o charakterze pobożnościowym lub teologicznym.

Inny obiekt sakralny o znacznych walorach architektonicznych (pierwsze trzy) (4)

I.A. b) Zamki i pałace:

Monumentalny zamek lub pałac historyczny⁴⁹⁸, miejsce ważnych wydarzeń⁴⁹⁹ ZD (za pierwsze trzy) (12)

Monumentalny zamek lub pałac historyczny, ZD (za pierwsze trzy) (10)

Zamek lub pałac historyczny, miejsce ważnych wydarzeń ZD (za pierwsze trzy) (5)

Zamek lub pałac historyczny ZD (za pierwsze trzy) (3)

Zamek lub pałac stylizowany⁵⁰⁰ D (za pierwsze dwa*) (2)

Dwór lub inna rezydencja, miejsce ważnych wydarzeń ZD (za pierwsze trzy) (6)

Ruina historycznego zamku/grodu/pałacu D (za pierwsze trzy***) (2)

Ruina historycznego zamku, pałacu, grodu niedostępna (za pierwsze trzy****) (1)

I.A. c) Inne zabytkowe obiekty architektoniczne i techniczne:

Średniowieczny cenny zespół urbanistyczny⁵⁰¹ z rynkiem i ulicami, zachowany w znacznej części (za pierwsze trzy) (12)

Inny cenny zespół urbanistyczny na przynajmniej krajową skalę (10)

Historyczny zespół urbanistyczny z rynkiem, zachowany we fragmentach (pierwsze dwa) (3)

Budynek o znacznych walorach architektonicznych⁵⁰², miejsce ważnych wydarzeń ZD (pierwsze trzy) (6)

Budynek o znacznych walorach architektonicznych, miejsce ważnych wydarzeń*⁵⁰³ Z (pierwsze dwa**) (3)

⁴⁹⁸ Pojęcie „zamek lub pałac historyczny” oznacza tutaj obiekt tego rodzaju, zbudowany przed połową XIX wieku w jednym z historycznych stylów architektury europejskiej (romańskim gotyckim, renesansowym, barokowym, rokokowym lub klasycystycznym), zachowany choć w części w stanie oryginalnym.

⁴⁹⁹ W razie wątpliwości, zaliczenie do „ważnych wydarzeń” może dokonać się w oparciu o kryterium edukacji akademickiej lub kryterium edukacji powszechnej (por. kat. 1. B. a). Odpowiednio do odniesienia tych kryteriów (ustalających znaczenie międzynarodowe lub krajowe) za ważne należy uznać wydarzenia znaczące w skali międzynarodowej lub krajowej.

⁵⁰⁰ Za obiekt stylizowany uważa się tutaj obiekt pochodzący z II połowy XIX w., z XX wieku lub współczesny, nawiązujący swym stylem architektonicznym do jednego lub kilku ze stylów historycznych. Będą to zatem obiekty wzniesione w jednym ze stylów historyzujących lub w stylu eklektycznym.

⁵⁰¹ Historyczny zespół urbanistyczny oznacza tu zespół powstały nie później niż do końca XVIII wieku

⁵⁰² Budynkiem o znacznych walorach architektonicznych jest tutaj dowolny budynek nie należący do żadnej z wyżej wymienionych kategorii budowli, zbudowany w dowolnym okresie. Walory architektoniczne i ich ranga mogą być określane za pomocą fachowych przewodników, rejestru zabytków lub nawet empirycznie za pomocą liczby zainteresowanych nimi grup zwiedzających. W ostateczności rangę można wyznaczyć po konsultacjach ze znawcami architektury i/lub historii sztuki, opierając się na ich autorytecie.

- Budynek o znacznych walorach architektonicznych ZD (pierwsze trzy**) (4)
- Budynek – miejsce ważnych wydarzeń ZD (pierwsze dwa***) (4)
- Budynek o znacznych walorach architektonicznych Z (pierwsze trzy****) (3)
- Budynek, miejsce ważnych wydarzeń Z (pierwsze dwa*****) (1)
- Historyczne fortyfikacje miejskie zachowane z znacznej części ZD (4)
- Znaczne fragmenty historycznych fortyfikacji miejskich (2)
- Ruiny fortyfikacji miejskich (1)
- Zachowane w znacznej części zespoły zabytkowe związane z dziejami innych niż polska grup etnicznych (za pierwsze dwa zespoły) (7)
- Pojedyncze zabytki związane z dziejami innych grup etnicznych ZD (za pierwsze dwa*) (4)
- Częściowo zniszczone lub niedostępne obiekty związane z innymi grupami etnicznymi (pierwsze dwa) (1)
- Zabytek techniki/obiekt przemysłowy o znaczeniu międzynarodowym ZD (pierwszy) (10)
- Zabytek techniki/obiekt przemysłowy o znaczeniu krajowym ZD (pierwsze dwa*) (7)
- Zabytek techniki/obiekt przemysłowy o znaczeniu regionalnym ZD (do trzech****) (3)
- Historyczna funkcjonująca stale⁵⁰⁴ linia kolejowa lub żeglugowa (tylko za przystanek początkowy lub końcowy danej linii) (6)
- Historyczna funkcjonująca sezonowo lub nieregularnie linia kolejowa lub żeglugowa (lub przystanki pośrednie linii stałej) (za pierwszy przystanek** 4)

I.A. d) Obiekty militarne:

- Zespół forteczny o bardzo dużym znaczeniu militarnym, zachowany w znacznej części ZD (10)
- Zespół forteczny o mniejszym znaczeniu lub zachowany w mniejszej części* ZD (4)
- Zespół forteczny o mniejszym znaczeniu, dostępny sezonowo lub w mniejszej części** (2)
- Pojedyncze zachowane obiekty forteczne ZD (za pierwsze dwa****) (2)

⁵⁰³ Gwiazdka oznacza, że obiekty danej kategorii należy punktować, jeśli nie było wystarczająco dużo obiektów poprzedniej (wyższej) kategorii, by wyczerpać limit, dwie gwiazdki oznaczają, że punktuje się obiekty danej kategorii, jeśli poprzednie dwie kategorie nie wyczerpały swojego punkowanego limitu, trzy i cztery gwiazdki odnoszą się odpowiednio do limitu trzech i czterech wyższych kategorii.

⁵⁰⁴ Za funkcjonowanie stałe uważa się tu minimum trzy kursy w tygodniu przez okres przynajmniej 8 miesięcy w roku.

Pojedyncze obiekty forteczne częściowo dostępne, ruiny fortec (pierwsze dwie****) (1)

Zachowana w dużej części, dostępna linia umocnień, ważna strategicznie (pierwsze dwie) (4)

Zachowana w niewielkiej części, dostępna linia umocnień* (2)

Pojedyncze dostępne fragmenty umocnień (pierwsze dwa)** (1)

Dodatkowe punkty za obiekty dziedzictwa kulturowego:

Obiekt Dziedzictwa Kulturowego o znaczeniu międzynarodowym ZD: UNESCO (dodatkowo 30),

Obiekt będący na polskiej liście Pomników Historii ZD (dodatkowo, jeśli nie znajduje się on na liście UNESCO) (15)

Przy braku ogólnej dostępności obiektów z tej grupy punkty są odejmowane, pozostawia się tylko 1/3 punktów przyznanych za dany obiekt, jeśli inaczej nie wskazano.

Dodatkowe punkty za wszystkie miejsca lub obiekty wpisanych powyżej klas:

Za stałych przewodników miejskich oprowadzających po obiektach lub przewodników obiektowych w j. polskim (za pierwsze pięć) (po 2 pkt)

Za minimum dwa języki obce w ofercie przewodników (w pierwszych pięciu obiektach) (1 pkt)

Za możliwość zamówienia przewodnika obiektowego** (pierwsze pięć) (1 pkt)

Za minimum dwa języki obce w ofercie przewodników (w pierwszych pięciu) (po 1 pkt)

Przewodniki elektroniczne po miejscu lub obiekcie (za pierwsze trzy) (1),

Mikroeventy⁵⁰⁵ oferowane podczas każdego zwiedzania grupowego miejsca lub obiektu (pierwsze 2) (po 2 pkt)

Mikroeventy dostępne na zamówienie grupowe podczas zwiedzania miejsca lub obiektu (za pierwsze 2) (po 1 pkt)

Wersje obcojęzyczne przewodników elektronicznych (przynajmniej dwie wersje obcojęzyczne, w pierwszych trzech obiektach) (dodatkowo po 1 pkt)

Własny materiał informacyjny w obiekcie, jak publikacje monograficzne, albumy (za pierwsze trzy obiekty) (1 pkt),

Własny materiał informacyjny w obiekcie w językach obcych (przynajmniej dwóch) w pierwszych trzech obiektach (1 pkt)

⁵⁰⁵ Pojęcie mikroeventu zostało wyjaśnione w rozdziale 4.2.2.

Za bardzo dobry (2) lub dobry (1) stan konserwacji i estetyki najważniejszych trzech obiektów (element uznaniowy) można doliczyć w sumie od 1 do 2 punktów dla całego regionu).

I.B. Miejsca historyczne lub znaczące:

I.B. a) Budowle historyczne i monumenty:

Monumenty (pomniki) o znaczeniu międzynarodowym⁵⁰⁶ (każdy) (8)

Monumenty (pomniki) o znaczeniu krajowym⁵⁰⁷ (do trzech*) (6)

Monumenty (pomniki) o znaczeniu regionalnym⁵⁰⁸ (do trzech) (2)

Pomniki lub obiekty małej architektury⁵⁰⁹ o znaczeniu lokalnym (do trzech****) (1)

Miejsca historyczne⁵¹⁰ o znaczeniu międzynarodowym (do trzech) (8)

⁵⁰⁶ Znaczenie międzynarodowe monumentów lub miejsc określa się na podstawie kryterium edukacji akademickiej [kea]. Badanie spełnienia tego kryterium ma na celu określenie znaczenia wydarzenia historycznego, które jest związane z obiektem lub miejscem.. Ustalenia międzynarodowego znaczenia dokonuje się przez sprawdzenie przez wskazanie dwóch zagranicznych i obcojęzycznych publikacji naukowych poświęconych danej dziedzinie i zawierających uznanie ponadnarodowego znaczenia danego wydarzenia, albo jednej biografii naukowej poświęconej danej postaci lub monografii poświęconej danemu obiektowi czy wydarzeniu i zawierającej uzasadnienie ponadnarodowego znaczenia albo znaczenia osoby, obiektu czy wydarzenia w danej dziedzinie. Przy pozytywnym wyniku badania wydarzenie zostaje uznane za znaczącą w danej dziedzinie, a obiekt związany z jej biografią lub badanym wydarzeniem może zostać uwzględniony jako zmienna w formularzu waloryzacyjnym z przydzieleniem odpowiedniej punktacji.

⁵⁰⁷ Znaczenie krajowe monumentów lub miejsc określa się na podstawie kryterium edukacji akademickiej [kea] lub kryterium edukacji powszechnej [kep]. Ustalenie znaczenia krajowego na podstawie [kae] Ustalenie krajowego znaczenia dokonuje się przez sprawdzenie przynajmniej dwóch różnych polskich podręczników akademickich lub licealnych (np. podręcznika historii, wiedzy o kulturze, języka polskiego) w odnośnej dziedzinie na obecność wzmianki o danym wydarzeniu lub miejscu. Ustalenie znaczenia krajowego na podstawie [kep] dokonuje się przez sprawdzanie aktualnie zatwierdzonych do użytku polskich podręczników do szkoły podstawowej lub ponadpodstawowej typu ogólnego (gimnazjum) w zakresie historii, wiedzy o społeczeństwie lub języka polskiego na obecność wzmianek o odnośnym wydarzeniu. Jeśli w dwóch różnych podręcznikach (także do tej samej klasy), takie wzmianki zostaną znalezione, osobę uznaje się za znaną w skali kraju, a związanemu z nią obiektowi biograficznemu przyporządkowane zostaje znaczenie krajowe i może on być włączony do formularza waloryzacyjnego z przydzieleniem odpowiedniej punktacji. W przypadku wykonywania analizy dla celów naukowych w takim przypadku w kwestionariuszu obok nazwy obiektu lub miejsca wstawia się oznaczenie kryterium [kea] lub [kep], natomiast w przypisie podaje się odsyłacz bibliograficzny do odnośnych podręczników.

⁵⁰⁸ Znaczenie wyrazów „region” i „regionalny” odnosi się tu do skali regionu historycznego, czyli obszaru porównywalnego wielkością z województwem.

⁵⁰⁹ Jako obiekty małej architektury określamy tu ustawione samodzielnie posągi, popiersia, figury, fontanny itp.

⁵¹⁰ Jako miejsca historyczne określamy miejsca bitew, zawarcia układów, martyrologii, ważne dla literatury, miejsca długoletniego przebywania lub śmierci ważnych osób. Punktacja zostaje im przydzielona, o ile nie były punktowane w poprzednich kategoriach w podklasie „miejsce ważnych wydarzeń”.

- Miejsca historyczne o znaczeniu krajowym (do trzech) (4)
- Miejsca historyczne o znaczeniu regionalnym, (do trzech**) (2)
- Miejsca związane z akcją utworów literackich o międzynarodowym znaczeniu (za pierwsze trzy) (3)
- Miejsca związane z akcją utworów literackich o krajowym znaczeniu (za pierwsze trzy) (2)
- Miejsca związane z biografią osób o międzynarodowym znaczeniu⁵¹¹ (pierwsze trzy) (3)
- Miejsca związane z biografią osób o krajowym znaczeniu⁵¹² (do trzech) ZD (2)
- Miejsca związane z biografią osób o krajowym znaczeniu niedostępne lub częściowo zachowane (za pierwsze dwa*) (1)
- Miejsca związane z biografią osób o regionalnym znaczeniu (pierwsze dwa) (1)
- Miejsca związane z biografią osób innej narodowości, ważnych w skali krajowej dla tych narodowości (za pierwsze dwa) (2)

I.B. b) Cmentarze historyczne

- Nekropolia zbiorowa władców Polski (8),
- Nekropolia zbiorowa innych znanych w skali kraju osobistości (do trzech) (5)

⁵¹¹ Potwierdzenia międzynarodowego znaczenia osoby można dokonać w dwojaki sposób: przez przeprowadzenie dowodu na podstawie kryterium edukacji akademickiej [kea] lub kryterium wyróżnienia osoby [kw]. Dowód z kryterium edukacji akademickiej przeprowadzany jest podobnie jak w przypadku monumentów i miejsc historycznych (por. wyżej). Dowód na podstawie kryterium wyróżnienia osoby [kw] przeprowadza się przez sprawdzanie, czy tej osobie przyznano najbardziej prestiżową nagrodę międzynarodową w danej dziedzinie. W takim przypadku osoba ta zostaje uznana za znaczącą w danej dziedzinie. Za najbardziej prestiżowe uznano: Nagrodę Nobla we wszystkich dziedzinach, w których jest ona przyznawana, nagrodę Oscara w dziedzinie sztuki filmowej, nagrodę Pulitzera w dziedzinie dziennikarstwa, nagrodę Tempeltona w dziedzinie nauk teologicznych, Medal Fieldsa w dziedzinie nauk matematycznych, Europejską Nagrodę Teatralną w dziedzinie sztuk teatralnych, nagrodę Pritzкера w dziedzinie architektury, nagrodę Polarpris w dziedzinie muzyki, złoty medal olimpijski lub oficjalnie udokumentowany rekord świata w dziedzinie sportu. Możliwe jest dołączenie innych prestiżowych nagród, powszechnie uznanych za najbardziej prestiżowe w danej dziedzinie, co wymaga osobnego odnotowania w formularzu waloryzacyjnym. Osoba wyróżniona jedną z wymienionych nagród zostaje uznana za znaczącą w danej dziedzinie, a obiekt związany z jej biografią może zostać uwzględniony jako zmienna w formularzu waloryzacyjnym, z przydzieleniem odpowiedniej punktacji. W przypadku uznania międzynarodowego znaczenia osoby przez [kw] lub [kzo], w analizie dokonywanej dla celów naukowych przy jej nazwisku w formularzu waloryzacyjnym stawia się odpowiednie oznaczenie kryterium, w przypisie zaś przytacza odsyłacz bibliograficzny do opinii o znaczeniu lub datę przyznania danej nagrody.

⁵¹² Ustalenia krajowego znaczenia osób dokonuje się na drodze dowodu z kryteriów [kea] lub [kep], z zastosowaniem procedur jak w przypadku obiektów i miejsc, badając podręczniki na obecność wzmianki o danej osobie. W stosunku do osób, które były historycznymi głowami państwa polskiego lub innych państw uznano historyczne znaczenie obiektu posiadającego odniesienie do nich w zakresie znaczenia krajowego lub dla grupy etnicznej za dowiedzione w ramach tego kryterium i nie stosowano dodatkowego potwierdzenia.

Nekropolia zbiorowa znanych osobistości w skali regionu (do trzech) (2)
Pojedyncze miejsce pochówku osobistości znanej w skali międzynarodowej (6)
Pojedyncze miejsce pochówku osobistości znanej w skali kraju (do trzech) (2)
Pojedyncze miejsce pochówku osobistości znanej w skali regionu (do trzech) (1)
Inny cmentarz zabytkowy z ciekawymi obiektami sztuki sepulkralnej***
(do dwóch) ZD (1)
Za każdy cmentarz zabytkowy lub inną nekropolię o znacznie ograniczonej
dostępności⁵¹³ – odejmuje się połowę przyznanych punktów

I.B. c) Budowle współczesne⁵¹⁴

Budowle współczesne o bardzo wysokiej wartości architektonicznej⁵¹⁵ (do dwóch)
(5)
Budowle współczesne o bardzo wysokiej wartości architektonicznej (nieдоступne)
(do dwóch*) (2)
Budowle współczesne o wysokiej wartości architektonicznej⁵¹⁶ (do trzech**) (1)

I.C) Pojedyncze dzieła sztuki:

Pojedyncze⁵¹⁷ obiekty sztuki historycznej o znaczeniu międzynarodowym⁵¹⁸ (10)
Pojedyncze obiekty sztuki o znaczeniu krajowym (do trzech) (5)
Pojedyncze obiekty sztuki o znaczeniu regionalnym (do trzech*) (3)
Obiekty, instalacje lub zespoły sztuki współczesnej o znaczeniu międzynarodowym
(9)
Obiekty, instalacje lub zespoły sztuki współczesnej o znaczeniu krajowym
(do trzech*) (5)
Obiekty, instalacje lub zespoły sztuki współczesnej o znaczeniu regionalnym
(do trzech**) (2)

⁵¹³ Znacznie ograniczona dostępność obiektu oznacza np. brak otwarcia w określonych godzinach, konieczność zamawiania otwarcia obiektu przed odwiedzeniem go.

⁵¹⁴ Za budowle współczesne uważa się tutaj wszelkie realizacje architektoniczne, wzniesione po roku 1989.

⁵¹⁵ Za budowle o bardzo wysokiej wartości architektonicznej uważa się dzieła architektów o międzynarodowej sławie lub budowle o pionierskim charakterze.

⁵¹⁶ Za budowle o wysokiej wartości architektonicznej uważa się budynki pionierskie w skali kraju lub o bardzo wysokiej estetyce, stwierdzanej zgodnie przez specjalistów w dziedzinie architektury. W celu potwierdzenia tej wartości należy wskazać opublikowaną opinię specjalisty lub w jej braku pisemną opinię w tej samej kwestii, sporządzoną dla celów oceny potencjału.

⁵¹⁷ Pojedyncze obiekty sztuki to umieszczone poza wystawami muzealnymi i galeriami, w przypadku najwyższych dwóch klas zaszerzgowania ich znaczeniach (międzynarodowego i krajowego) punktuje je niezależnie od punktacji obiektu, w którym się znajdują (np. Drzwi Gnieźnieńskie, Ołtarz Wita Stwosza)

⁵¹⁸ Znaczenie obiektów sztuki w skali krajowej lub międzynarodowej może być potwierdzone przez [kea] lub [kep]. W takim przypadku należy to zaznaczyć i udokumentować tak samo, jak w przypadku obiektów i miejsc. (por. kat. I.B.a).

I.D. Muzea i wystawy (w tym skanseny, galerie, muzea techniki)Muzea o znaczeniu międzynarodowym⁵¹⁹ (10)Muzea o znaczeniu krajowym⁵²⁰ (do trzech) (8)Muzea o znaczeniu regionalnym⁵²¹ (do trzech) (5)Muzea o znaczeniu lokalnym (do trzech^{***}) (2)Muzea typu skansenowskiego duże⁵²² o przynajmniej regionalnym zasięgu (10)

Inne muzea typu skansenowskiego (za pierwsze dwa) (6)

Zorganizowane w ostatnim roku wystawy czasowe o zasięgu krajowym (w sumie za pierwsze trzy) (4)

Zorganizowane w ostatnim roku wystawy czasowe o zasięgu regionalnym* (w sumie za pierwsze trzy) (2)

Organizacja Nocy Muzeów w regionie na dużą skalę (ponad 10 placówek) (4)

Organizacja Nocy Muzeów w regionie na mniejszą skalę* (3-9 placówek) (2)

Lokalne izby pamięci, ogólnodostępne prywatne kolekcje pamiątek (do trzech^{****}) (1)

Samodzielne prezentacje multimedialne (pierwsze dwie) (4)

⁵¹⁹ Międzynarodowe znaczenie muzeów może zostać ustalone na drodze kryterium edukacji akademickiej [kea], ze wskazaniem przynajmniej trzech podręczników lub oficjalnych dokumentów instytucji międzynarodowych, potwierdzających znaczenie danej placówki i jej zbiorów (UNESCO, ICOM itd.). W analizie przeprowadzanej dla celów naukowych należy wskazać symbol tego kryterium [kea] przy nazwie obiektu, a odsyłacze do opracowań uzasadniających rangę obiektu umieścić w przypisie.

⁵²⁰ Potwierdzeniem krajowego znaczenia muzeum jest ich obecność na ministerialnej liście muzeów (dla znaczenia krajowego) w Państwowym Rejestrze Muzeów, utrzymywanych przez władzę centralną (ministerstwo odpowiednie do spraw kultury). Aktualny spis tych placówek znajduje się na oficjalnym portalu www Ministerstwa KiDN; w dniu weryfikacji przez autora (16.11.2009) znajdowało się na tej liście 99 muzeów. Drugim sposobem potwierdzenia krajowego znaczenia placówki i zbiorów może być posiadanie w formalnie zatwierdzonej i publicznie używanej nazwie muzeum przymiotnika „narodowe” (co oznacza uznanie ich zbiorów za szczególnie znaczące przez centralną władzę publiczną); powodem takiej decyzji jest fakt, że w przypadkach obiektów z tej grupy przyznanie statusu „muzeum narodowego” opiera się na uprzednio przeprowadzonych badaniach lub ekspertyzach ustalających znaczenie obiektu.

⁵²¹ Regionalne znaczenie placówek muzealnych wystarczająco dokumentowane jest przez a) ich obecność na listach muzeów pozostających pod zarządem i opieką urzędów marszałkowskich poszczególnych województw, albo b) używanie przez placówkę w formalnie zatwierdzonej i publicznie stosowanej nazwie przymiotnika „okręgowe”, oznaczającego uznanie ich znaczenia przez władzę publiczną i objęcie nadzorem oraz opieką przez tę władzę ze względu na ich znaczenie, albo c) ranga muzeum diecezjalnego (potwierdzona oficjalnym używaniem przez obiekt przymiotnika „diecezjalny”) zostaje uznana za spełnienie kryterium zaliczenia obiektu dla placówek muzealnych o znaczeniu regionalnym; podstawą takiej decyzji jest znaczenie ich zbiorów w dziedzinie turystyki religijnej.

⁵²² Za skansen duży uważa się tu placówkę z minimum 20 obiektami dużej architektury (budynkami).

Przy wszystkich uwzględnionych powyżej muzeach i ekspozycjach **dodatkowe** punkty za:

Ekspozycje i prezentacje multimedialne (do dwóch) (2)

Wersje obcojęzyczne ekspozycji i prezentacji multimedialnych (do dwóch) (za każdą 1)

Ekspozycje i prezentacje⁵²³ albo samodzielne placówki muzealne związane tematycznie z innymi grupami narodowymi lub etnicznymi, dziejami innych państw lub narodów (za pierwsze dwie z objaśnieniami w innym języku) (3)

Przewodniki elektroniczne (1)

Wersje obcojęzyczne przewodników elektronicznych (do 2 języków za każdy:) (1)

Przewodnicy obiektowi stali (2)

Przewodnicy obcojęzyczni obiektowi stali za każdy język do trzech (1)

Przewodnicy obiektowi na wcześniejsze zamówienie** (1)

Przewodnicy obiektowi na wcześniejsze zamówienie w przynajmniej 2 językach obcych (w braku stałych), za każdy język do trzech (1)

Mikroeventy oferowane podczas każdego zwiedzania grupowego muzeum (pierwsze 2) (po 2 pkt)

Mikroeventy dostępne na zamówienie grupowe podczas zwiedzania muzeum (za pierwsze 2) (po 1 pkt)

Własny materiał informacyjny⁵²⁴, wydany nie dawniej niż przed 5 laty (1)

Wersje obcojęzyczne własnego materiału informacyjnego (min. dwie wersje) (1)

Sklep muzealny otwarty w godzinach pracy muzeum (1)

Przy muzeach o znaczeniu **krajowym** dodatkowe punkty za:

Opis zbiorów w językach obcych (1)

Pojedyncze eksponaty (kolekcje) o znaczeniu międzynarodowym⁵²⁵ (do dwóch) (2)

⁵²³ Do ekspozycji tematycznie związanych z dziejami innych grup narodowych można doliczyć także samodzielne poświęcone im muzea (jak. Np., Muzeum Bambrów Poznańskich, Muzeum Żydowskie na Kazimierzu w Krakowie), wówczas mogą one być liczone dodatkowo, o ile nie zostały już uwzględnione wśród waloryzowanych muzeów

⁵²⁴ Za własny materiał informacyjny muzeum, skansenu lub galerii uważamy wielostronowe (pow. 15 stron) i wielobarwne informatory, albumy, katalogi zbiorów oraz wszelkie monografie na temat placówki, jej dziejów i zbiorów.

⁵²⁵ W ocenie międzynarodowego lub ogólnokrajowego znaczenia eksponatów decydujący jest stopień rozpoznawalności eksponatu poza granicą lub na terenie kraju poza regionem, wyrażający się jego częstą obecnością w katalogach sztuki, podręcznikach szkolnych lub ogólnych akademickich podręcznikach sztuki.

Przy muzeach **regionalnych i lokalnych** punkty dodatkowe za:

Stałe godziny otwarcia (1)

Pojedyncze eksponaty lub kolekcje o znaczeniu międzynarodowym (do dwóch w sumie) (2)

Pojedyncze eksponaty o znaczeniu krajowym (najwyżej jeden) (1)

Każdą wystawę tematyczną stałą powyżej czterech (do dwóch w sumie) (1)

Własny materiał informacyjny, opracowania mniejsze (broszury, foldery) (1)

I.E. Eventy kulturowe:

Regularne⁵²⁶ eventy kultury wysokiej⁵²⁷ o znaczeniu⁵²⁸ międzynarodowym (7)

Regularne eventy kultury wysokiej o znaczeniu krajowym (do dwóch) (6)

Regularne eventy kultury wysokiej o znaczeniu regionalnym (do dwóch) (4)

Regularne eventy kultury masowej⁵²⁹ o znaczeniu międzynarodowym (7)

Regularne eventy kultury masowej o znaczeniu krajowym (do trzech) (6)

Regularne eventy kultury masowej o znaczeniu regionalnym (do trzech) (4)

Regularne inscenizacje historyczne lub militarne o znaczeniu międzynarodowym (7)

Regularne inscenizacje historyczne lub militarne o znaczeniu krajowym (do dwóch) (6)

Regularne inscenizacje historyczne lub militarne o znaczeniu regionalnym (do dwóch) (4)

Rzadsze⁵³⁰ eventy kultury wysokiej lub masowej o znaczeniu międzynarodowym (jeden)(4)

⁵²⁶ Regularność oznacza tu odbywanie się danego wydarzenia o znaczeniu międzynarodowym przynajmniej co 2 lata, zaś eventu o znaczeniu krajowym i regionalnym: co roku.

⁵²⁷ Za eventy kultury wysokiej uważamy tu np. festiwale muzyki klasycznej: operowej, symfonicznej, kameralnej i chóralnej, muzyki sakralnej, festiwale teatralne i filmowe, wielkie czasowe wystawy sztuki profesjonalnej.

⁵²⁸ Znaczenie eventu może być ustalone na dwojaki sposób. Pierwszą możliwością stanowi jego uzasadnienie na drodze opinii specjalisty. W tym celu konieczne jest wskazanie monografii lub artykułu naukowego, odnoszących się do badanego eventu i uznających jego znaczenie w skali regionalnej, krajowej lub międzynarodowej. W braku takich opracowań możliwe jest wskazanie na inną publikację z danej dziedziny literatury naukowej, uznającą znaczenie eventu w tej samej skali. W ostateczności za kryterium uznania może posłużyć przedstawienie przynajmniej trzech przewodników turystycznych, odnoszących się do danego szlaku lub regionu albo do całej Polski, opublikowanych przynajmniej w trzech różnych krajach i wskazujących na znaczenie lub atrakcyjność danego eventu w odniesieniu międzynarodowym, do kraju lub regionu. W braku takich opracowań rangę eventu można ustalić za pomocą potwierdzenia, że więcej niż połowa jego aktywnych uczestników (wykonawców) pochodzi z terenu Polski spoza danego regionu (w tym przypadku może być uznana ranga krajowa imprezy) lub spoza Polski (wówczas można uznać międzynarodową rangę wydarzenia), albo spoza powiatu, gdzie odbywa się event (znaczenie regionalne). W analizie dokonywanej dla celów naukowych potwierdzenie tego faktu może być przeprowadzone przez wskazanie opublikowanych programów ostatniej edycji danego eventu.

⁵²⁹ Przykładowe eventy kultury masowej to: festyny organizowane w skansenach, festyny i duże wystawy sztuki ludowej, festiwale muzyki popularnej, święta miejskie itd.

Regularne działanie na terenie regionu⁵³¹ grup inscenizacji historycznej (za pierwsze dwie) (5)

Dodatkowy punkt przyznaje się za każdy dzień trwania danego eventu kultury masowej ponad 4 dni, (jednak nie więcej niż 3 punkty w sumie)

I.F. Funkcjonujące zakłady przemysłowe:

Z ofertą turystyczną (do dwóch) (2)

Z ofertą kulturową⁵³² (do dwóch): (2)

Mikroeventy oferowane podczas każdego zwiedzania grupowego zakładu (pierwsze 2) (po 2 pkt)

Mikroeventy dostępne na zamówienie grupowe podczas zwiedzania zakładu (za pierwsze 2) (po 1 pkt)

Dodatek za obsługę w językach obcych: (minimum dwa języki obce) (za każdą ofertę) (1)

I.G. Kulturowo znacząca oferta przyrodnicza:

ZOO, Akwaria, Parki Dzikich Zwierząt, inne duże obiekty zoologiczne (za każdy do trzech) (4)

Park Narodowy z Muzeum Przyrodniczym na terenie regionu⁵³³ (za każdy) (8)

Park Krajobrazowy na terenie regionu (do trzech) (2)

Rezerwat przyrody na terenie regionu (Poza Parkami Narodowymi i Krajobrazowymi) do trzech) (1)

Ogród Botaniczny, Palmiarnia, Arboretum (za pierwsze dwa obiekty) (4)

Ogród przy rezydencji, park kultywowany (za pierwsze dwa obiekty) (2)

Park miejski duży kultywowany (pow. od 4 ha) z obiektami sztuki (za pierwsze dwa) (2)

Park miejski duży, kultywowany, bez obiektów sztuki* (za pierwsze dwa) (1)

Park miejski mniejszy (powierzchnia od 1-4 ha) z obiektami sztuki** (za pierwszy) (1)

⁵³⁰ Odbывające się rzadziej eventy punktuje się, gdy ostatni miał miejsce nie dawniej niż 5 lat przed dokonywaniem waloryzacji.

⁵³¹ Za regularną działalność grupy inscenizacji historycznej uważa się zorganizowanie lub udział w przynajmniej dwóch pokazach w ciągu roku na terenie własnego regionu.

⁵³² Przez ofertę turystyczną zakładu rozumie się możliwość zwiedzania z przewodnikiem, przez ofertę kulturalną rozumie się stałą lub regularnie powtarzalną ofertę kulturalną (jak koncert, festyn, muzeum zakładowe lub wystawa) na terenie zakładu

⁵³³ Za położenie na terenie regionu uznaje się stan, gdy przynajmniej 10% obszaru chronionego znajduje się na terenie regionu.

I.H. Szlaki kulturowe:

Przebiegające przez region lub jego miejscowości materialne lub realne⁵³⁴ szlaki turystyczne o znaczeniu⁵³⁵ międzynarodowym (8)

Przebiegające przez region lub jego miejscowości materialne lub realne szlaki o znaczeniu krajowym (za pierwsze trzy) (6),

Przebiegające przez region materialne lub realne szlaki turystyczne o znaczeniu regionalnym (za pierwsze dwa) (3)

Materialne lub realne szlaki turystyczne w regionie (własne) (za pierwsze trzy) (3)

Materialne lub realne szlaki lub trasy w poszczególnych miejscowościach regionu (za pierwsze trzy) (3)

Wirtualne szlaki turystyczne⁵³⁶, przebiegające przez teren regionu (za pierwsze trzy) (2)

Wirtualne trasy tematyczne w miejscowościach regionu (za pierwsze trzy) (1)

Podziemne trasy turystyczne stale dostępne na terenie regionu (7)

Regularna oferta objazdu turystycznego z przewodnikiem (za pierwsze dwie trasy) (3)

Oferta objazdu turystycznego w przewodniku na zamówienie (za pierwsze dwie trasy) (1)

Dodatkowe wersje językowe oferty objazdu z przewodnikiem (za dwie pierwsze) (1)

⁵³⁴ Szlaki oznaczone w terenie i z obiektami dostępnymi w wyznaczonym czasie należy zaliczyć do szlaków realnych. Za kryteria szlaku materialnego będziemy tu uważać: jednolite oznaczenie obiektów szlaku na miejscu, dostępność obiektów dla turystów, istnienie własnej literatury na temat szlaku oraz aktualna informacja na temat oferty szlaku. Na temat szlaków materialnych, realnych i wirtualnych por. rozdz. 3.4.

⁵³⁵ Za kryterium znaczenia szlaku przyjmuje się zasadniczo jego zasięg (np. regionalny, międzynarodowy). Znaczenie szlaku może jednak zostać określone jako wyższe niż jego fizyczny zasięg, o ile istniejące fachowe opracowania na temat szlaku lub jego tematyki jednoznacznie wskazują na takie znaczenie (np. krajowe). W takim wypadku należy wpisać szlak do kategorii odpowiednio wyższej i w analizie dokonywanej dla celów naukowych w przypisie przytoczyć dane bibliograficzne przynajmniej dwóch opracowań naukowych, uznających takie znaczenie szlaku lub jego deklarowanej tematyki. Przykładowo w odniesieniu do szlaków historycznych potwierdzona krajowa skala znaczenia osób lub wydarzeń stanowiących podstawę deklarowanej tematyki szlaku o zasięgu regionalnym może być podstawą do uznania go za szlak o znaczeniu krajowym (np. Szlak Piastowski). Podstawę do określenia wyższego znaczenia szlaku może stanowić także unikalność jego tematyki w skali kraju, potwierdzona przez zawarte w publikacjach naukowych opinie przynajmniej dwóch specjalistów i połączona z krajową skalą rozpoznawalności przynajmniej niektórych obiektów szlaku, potwierdzoną na podstawie osobnych opisów tych obiektów, zawartych z minimum 2 przewodnikami turystycznych po Polsce lub krajowych atlasach turystycznych.

⁵³⁶ Wirtualny szlak turystyczny to podana do publicznej wiadomości i aktualna oferta tematycznego oprowadzania lub objazdu na wskazanej trasie. Więcej na ten temat por. rozdz. 4.6.

Kategoria II: Elementy obsługi turystycznej:**II.A. Informacja turystyczna:**

Informacja turystyczna na miejscu, regularnie czynna (2)

Informacja w językach obcych, (za każdy język do trzech) (1)

Przewodnicy miejsca lub terenowi na zamówienie (3)

Przewodnicy miejsca lub terenowi, (za każdy język do czterech) (1)

Aktualny⁵³⁷ własny materiał informacyjny wysokiej jakości na temat regionu lub jego miejscowości (ogólnie) (2)

Wersje obcojęzyczne materiału informacyjnego wysokiej jakości (każdy język do trzech) (1)

Pozostały* aktualny materiał informacyjny⁵³⁸: (1)

Wersje obcojęzyczne pozostałego materiału informacyjnego* (od dwóch języków) (1)

II.B. Infrastruktura turystyczna:

Hotele 5,4,3,2,1-gwiazdkowe, hostele, schroniska, kwatery zorganizowane⁵³⁹ – (za pierwsze dwa obiekty każdej kategorii) (2)

Istniejąca oferta pakietowa⁵⁴⁰ hoteli z usługami turystycznymi (za pierwsze dwie oferty w różnych klasach) (1)

Restauracje⁵⁴¹ z autentyczną kuchnią regionalną⁵⁴², (za pierwszy obiekt) (3)

Restauracje z autentyczną krajową kuchnią tradycyjną (za pierwszy inny⁵⁴³ obiekt) (2)

Inne restauracje (za pierwszy obiekt) (1)

Dodatkowe punkty za historyczne wnętrza restauracji (za pierwsze dwa obiekty) (1)

⁵³⁷ Za kryterium aktualności materiału informacyjnego przyjmuje się trzy lata od daty wydania. Za materiał informacyjny wysokiej jakości uważa się kolorowe albumy z opisami, wielostronicowe (pow. 30 stron) ilustrowane monografie i przewodniki.

⁵³⁸ Do pozostałego materiału informacyjnego zaliczamy ulotki, kolekcje zdjęć bez opisów itd.

⁵³⁹ Za kwatery zorganizowane uważa się tu pensjonaty, gospodarstwa agroturystyczne lub systemy wynajmu mieszkań

⁵⁴⁰ Jako ofertę pakietową rozumiemy tu opublikowaną ofertę usług hotelowych w powiązaniu z minimum jednym elementem oferty gastronomicznej (nie licząc śniadania) oraz minimum jednym elementem oferty turystycznej (np. wycieczka lub usługi przewodnickie na miejscu)

⁵⁴¹ Za restauracje uważa się tu obiekty z rozwiniętym menu (minimum różnych 10 potraw), stałą obsługą kelnerską oraz osobną salą konsumpcji dla grup zorganizowanych z minimum 35 miejsc.

⁵⁴² Za autentyczną ofertę kuchni regionalnej lub krajowej uważa się obecność minimum 4 autentycznych potraw regionalnych lub odpowiednio krajowych w menu restauracji

⁵⁴³ Określenie „inny” oznacza tutaj, że lokal zaliczony do tej grupy powinien nie być tożsamy z lokalem z grupy poprzedniej. Jeśli nie ma takiego innego lokalu, punktów nie przyznaje się.

Dodatkowe punkty za ofertę kulturową w restauracji⁵⁴⁴ (za pierwsze dwa obiekty) (1)

Dodatkowe punkty za restauracje otwarte po godzinie 22 (za pierwszą) (1)

Dodatkowe punkty za restauracje otwarte po godzinie 24 (za pierwszą) (1)

Bistra, bary (za pierwszy obiekt) (1)

Możliwość wynajęcia⁵⁴⁵ na miejscu autokaru, minibusa, samochodu (za pierwsze dwie oferty) (2)

II.C. Infrastruktura komunikacyjna:

Lotnisko z połączeniami międzynarodowymi w odległości mniej niż 50 km od centrum regionu (1 godzina na dotarcie) (4)

Lotnisko z połączeniami krajowymi* w odległości mniej niż 50 km od centrum regionu (3)

Duży dworzec kolejowy⁵⁴⁶ na miejscu (za pierwszy) (3)

Inny* dworzec kolejowy⁵⁴⁷ na miejscu (za pierwszy) (2)

Dworzec autobusowy⁵⁴⁸ na miejscu (za pierwszy) (2)

Przystanek* autobusowy⁵⁴⁹ na miejscu (za pierwszy) (1)

Port pasażerski morski⁵⁵⁰ na miejscu (za pierwszy) (3)

Czynna przystań* pasażerska morska lub rzeczna (za pierwszą) (1)

Autostrada lub droga szybkiego ruchu w odległości mniej niż 20 km⁵⁵¹ (za pierwsze dwie) (4)

Droga ekspresowa lub droga główna krajowa w odległości mniej niż 10 km (za pierwsze dwie) (2)

Inne połączenie* bez utrudnień dla autokarów (za pierwsze dwa) (1)

⁵⁴⁴ Dodatkowa oferta kulturowa restauracji to m.in. regularny akompaniament muzyczny, wieczory muzyczne, dancingi lub występy artystów albo zespołów regionalnych

⁵⁴⁵ Za możliwość wynajęcia środka transportu uważa się ofertę aktualną, ogólnie dostępną, publicznie ogłoszoną

⁵⁴⁶ Za duży dworzec kolejowy uważa się tu taki na którym zatrzymują się pociągi pasażerskie wszystkich klas a liczba połączeń wynosi przynajmniej 6 dziennie w obie strony w minimum 3 różnych kierunkach

⁵⁴⁷ Za inny dworzec kolejowy uważa się tu taki, który posiada przynajmniej 2 połączenia dziennie w obie strony

⁵⁴⁸ Za dworzec autobusowy uważa się tu taki przystanek, który posiada przynajmniej 6 różnych połączeń dziennie w obie strony w przynajmniej trzech różnych kierunkach

⁵⁴⁹ Punkty za przystanek autobusowy przyznajemy wtedy, gdy znajduje się on w miejscu odległym mniej niż 1 km od jednej z głównych atrakcji turystycznych regionu i posiada minimum dwa połączenia w obie strony dziennie.

⁵⁵⁰ Za port pasażerski uważa się tu port dysponujący dworcem i przynajmniej trzema połączeniami w obie strony na przynajmniej dwóch różnych kierunkach dziennie

⁵⁵¹ Odległość autostrady lub drogi liczy się od centrum regionu lub jednego z jego głównych obiektów turystyczno-kulturowych

Obecność komunikacji miejskiej, gminnej, regionalnej⁵⁵² (2)

Kursy nocne komunikacji miejskiej, gminnej, regionalnej (1)

Całodobowa oferta taxi na miejscu (1)

Stała oferta powozów, bryczek i inna retro (za pierwszą ofertę) (3)

Oferta powozów, bryczek i inna retro na zamówienie (za pierwszą ofertę) (1)

II.D. Promocja turystyczna:

Samodzielny udział regionu lub wchodzących w jego skład miejscowości, gmin lub obiektów w światowych prestiżowych targach turystycznych (za każde stoisko w roku do trzech) (3)

Samodzielny udział regionu lub innych podmiotów (jak wyżej) w krajowych targach turystycznych* (za każde stoisko do trzech) (2)

Wydawanie regularnych publikacji o charakterze promocyjnym (za pierwsze 2 w ostatnim roku) (1)

Zorganizowanie podróży/wizyty medialnej⁵⁵³ w ostatnich 2 latach (2)

Zorganizowanie konferencji naukowej lub popularyzacyjnej związanej z turystyką w ciągu ostatniego roku (1)

Kategoria III: Pozostała oferta czasu wolnego:

III.A. Instytucje Kultury

Teatr stały⁵⁵⁴ (za pierwszy obiekt) (3)

Filharmonia na miejscu (3)

Stała oferta⁵⁵⁵ koncertów muzycznych* (za pierwszą ofertę) (2)

Sezonowa oferta teatralna lub muzyczna** (za pierwsze dwie) (1)

Opera na miejscu (2)

Teatr muzyczny (operetka, rewia lub musical) na miejscu (za pierwszą ofertę) (2)

Kino stałe (za pierwszy obiekt) (2)

III.B. Atrakcje krajobrazowe:

⁵⁵² Punkty za komunikację lokalną przyznaje się, gdy jej linie przynajmniej 2 razy w dzień docierają do trzech głównych obiektów kulturowo-turystycznych regionu.

⁵⁵³ Podróż medialna to zorganizowana przez region, jego miejscowości lub wspólnie z nie więcej niż dwoma innymi regionami sponsorowana w całości lub w znacznej części trasa promocyjna dla przedstawicieli prasy i innych mediów z kraju lub zagranicy, której celem lub jednym z głównych celów jest region lub jego miejscowości albo obiekty na jego terenie.

⁵⁵⁴ Za teatr stały uważa się placówkę teatralną, która oferuje przedstawienia co najmniej dwa razy w tygodniu przez okres minimum 8 miesięcy w roku.

⁵⁵⁵ Za ofertę stałą koncertów i innych wydarzeń kulturalnych uważa się taką, która proponowana jest przynajmniej dwa razy w tygodniu przez okres minimum 8 miesięcy w roku

Góry ze znakowanymi szlakami turystycznymi na terenie regionu (2)
Jeziora (zdatne do kąpieli, dostępne) ze szlakami pieszymi/rowerowymi (pierwszy akwen) (2)
Brzeg morski na terenie regionu (3)
Pomniki przyrody (za pierwsze dwa) (1)
Wieże widokowe stale dostępne (za pierwsze dwie) (1)
Możliwość zamówienia lotu turystycznego nad regionem lub miejscowością (za pierwszą) (3)

III.C. Oferta sportowa, edukacyjna i rekreacyjna⁵⁵⁶:

Baseny kryte ogólnodostępne – (za pierwszy obiekt) (2)
Baseny otwarte ogólnodostępne – (za pierwszy obiekt przy braku basenu krytego) (1)
Plaże morskie ogólnodostępne, plaże jeziorne, rzeczne – (za pierwszy obiekt) (2)
Stała oferta kursów językowych⁵⁵⁷ ogólnodostępnych (za pierwszą ofertę) (2)
Sezonowa* oferta kursów językowych ogólnodostępnych (za pierwszą ofertę) (1)
Stale centra sportowe⁵⁵⁸ z ofertą ogólnodostępną (za pierwszy obiekt) (2)
Sezonowe* centra sportowe z ofertą ogólnodostępną (za pierwszy obiekt)(1)
Stadiony sportowe (za pierwszy obiekt) (1)
Szkoły i szkolenia sportowe ogólnodostępne (jeździeckie, lotnicze, inne) (pierwsze dwa) (1)
Lodowiska ogólnodostępne stałe (za pierwszy obiekt) (2)
Lodowiska sezonowe* (za pierwszy obiekt) (1)

Kategoria IV: Inne czynniki wspierające turystykę kulturową:

IV. A. Instytucje w regionie:

Obecność uniwersytetu⁵⁵⁹ w regionie (za pierwszy) (4)
Obecność innej uczelni wyższej w regionie⁵⁶⁰ (za pierwsze dwie) (2)

⁵⁵⁶ Niewielka ilość punktów przyznanych za obiekty tej kategorii wynika z ich jedynie uzupełniającego znaczenia dla oferty turystyki kulturowej

⁵⁵⁷ Oferta stała kursów językowych powinna obejmować cały rok, także przynajmniej znaczna część okresu wakacyjnego

⁵⁵⁸ Do centrów sportowych zaliczamy np. OSiR, stoki narciarskie z wyciągami, zespoły basenów sportowych i inne centra uprawiania przynajmniej trzech różnych rodzajów sportów. Trzy osobne oferty uprawiania różnych rodzajów sportów na terenie regionu można zaklasyfikować jako istnienie jednego centrum sportowego.

⁵⁵⁹ Za obecność uniwersytetu uważamy jego główną siedzibę, z kolei duże wydziały zamiejscowe (minimum 400 studentów i osobne zarządzanie filią na miejscu) traktujemy tak, jak pozostałe wyższe uczelnie.

Obecność siedziby władz państwowych⁵⁶¹ (5)

Obecność siedziby władz wojewódzkich (2)

IV.B. Oferta turystyki zdrowotnej w regionie:

Oficjalne kurorty⁵⁶² (za pierwsze trzy miejscowości) (4)

Sanatoria i ogólnodostępne ośrodki rehabilitacji⁵⁶³ (punkty za pierwsze dwa obiekty)(2)

IV.C. Oferta turystyki biznesowej w regionie:⁵⁶⁴

Regularne⁵⁶⁵ organizowanie imprez targowych o przynajmniej krajowym zasięgu (2)

Obecność krajowych central wielkich firm⁵⁶⁶ w regionie (za pierwsze trzy) (2)

Całoroczne centra konferencyjne (za pierwszy obiekt) (3)

IV.D. Oferta shoppingu w regionie:⁵⁶⁷

Galeria zakupów o znaczeniu regionalnym (za pierwszy obiekt) (4) za jeden następny (2)

Autoryzowany punkt sprzedaży specyficznych produktów regionalnych z patentem europejskim (za pierwszy obiekt) (2)

Autoryzowany punkt sprzedaży specyficznych produktów regionalnych znanych na skalę krajową (za pierwszy obiekt) (1),

Deptak handlowy (za pierwszy) (2)

⁵⁶⁰ Uniwersytety i inne uczelnie wyższe tworzą popyt turystyczno-kulturowy przez organizowanie konferencji naukowych, których uczestnicy korzystają licznie z oferty turystyczno-kulturowej a także przez ofertę kursów językowych lub stypendiów dla studentów zamieszkujących, których beneficjenci są uczestnikami turystyki edukacyjnej.

⁵⁶¹ W regionach będących siedzibą władz państwowych lub regionalnych istnieje silny impuls do uprawiania turystyki kulturowej i popyt na usługi z nią związane z okazji wizyt oficjalnych lub wymian grupowych związanych z międzyregionalnymi związkami partnerskimi.

⁵⁶² Oficjalne kurorty to miejscowości, posiadające formalny status kurortu przyznany przez administrację państwową.

⁵⁶³ Placówki rehabilitacji generują ruch turystyczno-kulturowy na miejscu i zwiększają popyt na usługi tego rodzaju. Dzieje się tak nawet w przypadku ośrodków rehabilitacyjnych dla osób obłożnie chorych, gdyż wówczas potencjalnymi adresatami tej oferty mogą być osoby ich odwiedzające.

⁵⁶⁴ Turystyka biznesowa generuje pewien popyt na usługi turystyczno-kulturowe zwłaszcza w postaci zwiedzania pod kierunkiem przewodników oraz odwiedzania niektórych obiektów kulturalnych

⁵⁶⁵ Przez regularne organizowanie imprez targowych rozumie się tutaj zorganizowanie minimum trzech imprez w różnych branżach w ciągu roku

⁵⁶⁶ Za wielką firmę na terenie regionu uważamy tutaj taką, która w swojej centrali znajdującej się na terenie regionu zatrudnia w sferze poza produkcyjnej minimum 50 osób.

⁵⁶⁷ We współczesnej turystyce kulturowej shopping odgrywa coraz większą rolę, stając się integralnym elementem turystyki miejskiej. Atrakcyjna oferta ciekawych zakupów może mieć pewną siłę przyciągania dodatkowych turystów, z których część korzysta także z oferty turystyczno-kulturowej (por. rozdz. 2.3.1.).

IV.E. Zagraniczne Partnerstwa Miast i Regionów:⁵⁶⁸

Istnienie zagranicznych związków partnerskich regionu lub jego miejscowości (pierwsze cztery) (1)

5.4. Procedura oceny potencjału mikroregionu i interpretacja wyników

Zgodnie z ogólnymi zasadami oceny potencjału turystycznego, zaprezentowanymi w przytaczanym już opracowaniu [Kaczmarek Stasiak Włodarczyk 2005, s. 57-62], procedura oceny potencjału obszaru składa się z trzech etapów:

1. **etapu wstępnego**, obejmującego zbieranie i weryfikację podstawowych informacji,
2. **etapu porządkowania** danych, zawierającego ustalenie rangi poszczególnych elementów potencjału i ustalenie wartości zmiennych,
3. **etapu analizy i wniosków**, zawierającego wskazania najbardziej atrakcyjnych cech analizowanego obszaru, identyfikację i podkreślenie jego mocnych i słabych stron oraz ewentualne postulaty w odniesieniu do budowy lub modyfikacji produktu turystycznego.

Przyjmując tę trójstopniową procedurę dla oceny potencjału obszarów, w zaproponowanej procedurze badawczej wyróżniamy trzy etapy: etap inwentaryzacji danych, etap waloryzacji oraz etap analizy i wniosków.

Ze względu na specyfikę badanej materii (walory i atrakcje interesujące turystów kulturowych) w odniesieniu do ich oceny konieczny jest odpowiedni dobór sposobów, zakresu i narzędzi zbierania informacji, opracowanie odrębnej procedury hierarchizacji zmiennych (waloryzacji potencjału obszaru) oraz koncentracja analizy poszczególnych obszarów głównie na istnieniu i funkcjonowaniu elementów odpowiadających zainteresowaniom poszczególnych form turystyki kulturowej i umożliwiających faktyczną realizację pobytu i zwiedzania.

Etap inwentaryzacji danych. Składają się na niego inwentaryzacja oraz weryfikacja danych. Inwentaryzacja obejmuje zebranie wszelkiego dostępnego materiału, dotyczącego obiektów uwzględnianych w podejmowanej analizie. Dokonuje się ono na drodze kwerendy w miejscach lokalizacji zbiorów danych, w tym w instytucjach i organizacjach służących turystyce oraz „in situ”,

⁵⁶⁸ Partnerstwa pomiędzy ośrodkami miejskimi i regionami generują w ograniczonym stopniu ruch turystyczno-kulturowy.

czyli w obiektach będących atrakcjami i w instytucjach oraz obiektach infrastruktury służących turystyce.

Kwerenda. Ze względu na ograniczenie zakresu przeprowadzanego badania (jego turystyczno-kulturowy aspekt) inwentaryzacja przeprowadzana dla celów tej analizy nie musi być pełna, jak to ma miejsce w obszarowej inwentaryzacji krajoznawczej. Ograniczony może zostać zatem konieczny dla jej realizacji materiał źródłowy. Obejmuje on w tym wypadku oficjalne rejestry (katalogi) zabytków lub ich elementy odnoszące się do badanego obszaru, istniejące opracowania naukowe dotyczące dziejów regionu i jego miejscowości, a także odnoszące się do obiektów, miejsc i wydarzeń interesujących z punktu widzenia turystyki kulturowej, oficjalne informatory turystyczne regionu lub jego miejscowości, poszczególnych placówek i obiektów, oferty biur podróży z danego regionu i proponujących podróże do tego regionu lub obejmujące go swym programem (ten materiał nie musi być wyczerpujący do celów naszej oceny, wystarczy by był możliwie najbardziej obszerny), a także aktualne (nie starsze niż około 5 lat) publikacje krajoznawcze poświęcone regionowi lub jego poszczególnym miejscowościom albo uwzględniające region.

Wizja lokalna. Posiadając materiał, który udało się zebrać w wyniku kwerendy, badający powinien odbyć szczegółowy objazd regionu, kontaktując się przy tym i zbierając brakujące oraz uzupełniające materiały w urzędach państwowych (starostwo powiatowe, urzędy gminne) i ich poszczególnych wydziałach i agendach. W szczególności w zakresie zainteresowania badającego powinny być dane nie odnoszące się bezpośrednio do samych atrakcji turystyczno-kulturowych, których nie będzie on w stanie uzyskać w samych obiektach i w innych miejscach. Są to m.in. Informacje dotyczące publicznie dostępnych terenów zielonych, oznaczonych szlaków turystycznych, funkcjonujących usług z dziedziny infrastruktury (np. hotelowych, transportowych, gastronomicznych, sportowych, oferty kulturalnej) oraz innych potrzebnych do waloryzacji instytucji (np. funkcjonujące w regionie uczelnie). W ramach objazdu regionu należy także osobiście zwiedzić wybrane do oceny na podstawie posiadanego materiału (jeśli region ma wielką ofertę) lub wszystkie (jeśli jest to oferta mniejsza) obiekty stanowiące potencjalne atrakcje turystyczno-kulturowe, oraz inne obiekty i miejsca o znaczeniu turystycznym, wymienione w poszczególnych kategoriach kwestionariusza oceny aby zebrać materiał informacyjny i zweryfikować na miejscu szczegóły np. takie jak rzeczywista dostępność obiektów, sposób opisu zbiorów, wystawy czasowe, przewodników i ich ofertę językową. W wybranych do oceny obiektach infrastruktury gastronomicznej należy przekonać się osobiście o faktycznym stanie oferty (np. stwierdzić na miejscu istnienie historycznego

wystroju restauracji, jej regionalnego menu czy godziny otwarcia). Zaleca się także sporządzenie dokumentacji fotograficznej obiektów nie posiadających własnej dokumentacji (np. monumentów, cmentarzy, pozostałości umocnień), a także stanu konserwacji wybranych do oceny obiektów.

Uzupełnianie danych. Po wizji lokalnej badający powinien skonfrontować posiadany materiał z wymaganiami kwestionariusza waloryzacyjnego i uzupełnić posiadane informacje za pomocą zapytań, kierowanych do zarządzających poszczególnymi obiektami (przy czym informacje zawarte w portalach internetowych obiektów powinny być weryfikowane przynajmniej telefonicznie lub pisemnie, wyrywkowo także na miejscu).

Weryfikacja i konsultacje. Na podstawie materiału specjalistycznego (jak np. opracowania naukowe, raporty statystyczne instytucji badających ruch turystyczny, rejestry sanktuariów w fachowych pozycjach lub na oficjalnych stronach internetowych diecezji) a także ostatecznie na drodze konsultacji ze specjalistami (np. muzealnikiem, historykiem sztuki, historykiem regionalistą, architektem lub konserwatorem, przedstawicielem kurii biskupiej) należy ustalić rangę i klasę uwzględnianych w ocenie obiektów. Przykładowo: czy w konkretnym przypadku mamy do czynienia ze „średniowiecznym cennym zespołem urbanistycznym” czy tylko z „historycznym zespołem urbanistycznym z rynkiem”, albo czy XVII-wieczna forteca w badanym regionie to „zespół umocnień o bardzo dużym znaczeniu militarnym” czy też „zespół umocnień o mniejszym znaczeniu”, zaś oceniany szczególnie wartościowy eksponat ma międzynarodowe, czy też może tylko regionalne znaczenie. W razie potrzeby analiza ilości i składu etnicznego wycieczek przybywających do danego obiektu np. z okresu ostatnich 12 miesięcy może być podstawą decyzji o jego zakwalifikowaniu do obiektów o znaczeniu regionalnym, ponadregionalnym czy międzynarodowym.

Etap porządkowania danych. Na tym etapie należy, traktując poszczególne obiekty, miejsca, wydarzenia i usługi jako zmienne waloryzacyjne, wpisać je do odpowiedniej kategorii formularza waloryzacyjnego i przypisać im punktację wynikającą z kryteriów zamieszczonych w wyjaśnieniach do formularza, usunąć kategorie zbędne (dla których brak obiektów w regionie) i podliczyć ogólną punktację dla regionu. Wpisując dane i nadając im punktację należy zważać na podane w przypisach do formularza szczegółowe kryteria ustalające hierarchizację zmiennych, tj. między innymi określenie ich lokalnego, regionalnego, krajowego lub międzynarodowego znaczenia, sezonowości lub całoroczności funkcjonowania itd. Kryteria są tak sformułowane, że umożliwiają ostre oddzielenie poszczególnych poziomów i tym samym łatwe zaszeregowanie zmiennych.

Konstrukcja formularza waloryzacyjnego umożliwia automatyczne określenie wielkości potencjału w odniesieniu do poszczególnych kategorii na podstawie osiągniętej punktacji.

Etap analizy i wniosków. Obejmuje on najpierw a) zsumowanie punktacji uzyskanej za pomocą wyżej opisanych działań w poszczególnych kategoriach oraz całościowo dla mikroregionu, a następnie b) określenie skali potencjału, mocnych i słabych stron badanego obszaru w zakresie oferty turystyczno-kulturowej i istniejącej infrastruktury, warunków komunikacyjnych i promocji turystycznej, ewentualnie także wskazanie najważniejszych pożądanых działań, ukierunkowanych na powiększenie atrakcyjności oferty turystyczno-kulturowej, wreszcie c) wskazanie tych form turystyki kulturowej, dla których mikroregion jest lub może być (szczególnie) atrakcyjny, z wymienieniem miejsc, wydarzeń lub obiektów, które należy uważać za atrakcje najważniejsze z punktu widzenia zainteresowań tych form turystyki. Zarówno wyznaczenie wiodących form turystyki kulturowej, jak i konkretnych najważniejszych atrakcji dokonuje się na podstawie zsumowania punktów w odnośnych podkategoriach formularza waloryzacyjnego – są to te grupy obiektów lub pojedyncze obiekty, które w wyniku waloryzacji otrzymały największą liczbę punktów i jednocześnie stanowią naturalne cele dla danej formy turystyki kulturowej. (np. sanktuaria, zabytkowe kościoły, muzea sztuki sakralnej, miejsca uważane za święte dla turystyki religijnej lub pielgrzymkowej). Dla określenia potencjału turystyczno-kulturowego obszaru najistotniejsza i miarodajna jest szczególnie rozbudowana kategoria I formularza waloryzacyjnego. Pozostałe mają znaczenie pomocnicze i dostarczają informacji o ofercie uzupełniającej, istniejącej infrastrukturze turystycznej i pozostałych czynnikach mogących wpływać na wielkość ruchu turystyczno-kulturowego. Dlatego wielkość potencjału turystyczno-kulturowego wyznaczoną przez ogólną liczbę punktów należy odczytywać w następujący sposób:

Mikroregion o sumie mniej niż 100 punktów w kategorii I posiada mały potencjał turystyczno-kulturowy i nie musi być dalej oceniany. Taki region nie posiada z reguły potencjalnych możliwości rozwoju w tej dziedzinie i powinien skupić swoje ewentualne wysiłki na innych rodzajach turystyki. W takim przypadku należy jedynie sprawdzić, na jakim obiekcie lub miejscu koncentruje się największa liczba punktów z kategorii I (także punktów dodatkowych, przydzielanych za dodatkowe oferty w poszczególnych obiektach, materiał informacyjny, ofertę przewodnicką itd.), by wyznaczyć ewentualny pojedynczy punkt ogniskujący turystykę kulturową. Punkt ten może być elementem programu podróży

objazdowych, lub celem jednodniowych wycieczek, podejmowanych z innych regionów, nie będzie jednak generował ruchu turystycznego do regionu. Jego istnienie i popularyzacja może wpłynąć pozytywnie na rozwój tylko niektórych związanych z turystyką usług (jak gastronomia).

Mikroregion o sumie 100-250 punktów w kategorii I posiada średni potencjał turystyczno-kulturowy, generowany w dużej mierze przez istnienie jednego typu bardzo silnych atrakcji turystyczno-kulturowych, albo kilku typów atrakcji o słabszym oddziaływaniu. W przypadku takiego regionu potrzebne będzie działanie w dwóch aspektach. Pierwszym będzie analiza pozostałych kategorii waloryzacji w celu wyznaczenia czynników wzmacniających lub osłabiających ofertę turystyczno-kulturową i wyciągnięcia ewentualnych wniosków dla celu dalszych analiz (np. analizy SWOT dla produktów turystycznych regionu) lub konkretnych działań w kierunku poprawy oferty. Druga, szczegółowa analiza wewnętrzna powinna dotyczyć pierwszej kategorii waloryzowanych obiektów i doprowadzić do stwierdzenia typu atrakcji turystyczno-kulturowych, wokół którego - jako „magnesu” turystyczno-kulturowego - można konstruować specyficzną ofertę regionu. Celem takiej oferty (np. oferty pakietowej) jest spowodowanie większego napływu turystów kulturowych do regionu, ich zainteresowanie się innymi typami oferty kulturowej i tym samym wydłużenie ich czasu pozostawania w regionie (lub odpowiednia modyfikacja programów wypraw zorganizowanych, zmierzająca w tym samym kierunku).

Mikroregion o sumie 250-450 punktów w kategorii I posiada duży potencjał turystyczno-kulturowy. Jest on generowany przez przynajmniej kilka typów silnych atrakcji turystyczno-kulturowych, wśród których może (lecz niekoniecznie musi) wyróżniać się jeden jako bardzo silny magnes turystyczny. W regionie istnieje zatem względnie zróżnicowany krajobraz kulturowy. W przypadku takiego regionu warto skupić się na tych typach turystyki kulturowej, które – mając w regionie swoją podstawę materialną w postaci atrakcji danego typu – są niedoceniane i nie dość popularyzowane albo posiadają zbyt słabe zaplecze w postaci informacji, promocji i organizacji obsługi turystycznej. Rozwijanie tych typów turystyki kulturowej w regionie może poszerzyć jego ofertę i znacznie zwiększyć ilość odwiedzających, a także przełożyć się na częstsze decyzje organizatorów turystyki i indywidualnych turystów o przedłużeniu pobytu w regionie i co za tym idzie – na pełniejsze wykorzystanie usług związanych z turystyką. W wyborze typów turystyki i produktów turystycznych, które powinny być szczególnie mocno wspierane, warto kierować się zasadą komplementarności (uzupełniania). Może to oznaczać

np. wspieranie w regionie o silnej turystyce dziedzictwa kulturowego, związanej z ważną historyczną rolą danego regionu atrakcji nakierowanych na wzmożenie turystyki żywej historii, turystyki eventowej lub nawet turystyki etnicznej, o ile obecność innych grup etnicznych w dziejach tego regionu zaznaczyła się mocno i pozostawiła trwałe ślady w jego krajobrazie kulturowym. W regionach o dużym potencjale kulturowym warto także zwrócić uwagę na stan rozwoju infrastruktury służącej turystyce oraz spędzaniu czasu wolnego, w czym pomocna może być analiza punktacji kategorii II i III. Analiza sytuacji w tej dziedzinie może pomóc w podejmowaniu decyzji i tworzeniu planów regionalnych, dotyczących kierunku rozwoju infrastrukturalnego regionu.

Mikroregion o sumie powyżej 450 punktów w kategorii I posiada wielki potencjał turystyczno-kulturowy. Tworzy go przynajmniej kilka (lub nawet kilkanaście) różnych typów bardzo silnych lub silnych atrakcji turystyczno-kulturowych. W regionie znajduje się mocno zróżnicowany krajobraz kulturowy, niektóre zaś z jego atrakcji mają nie tylko krajowy, ale i międzynarodowy zakres oddziaływania i przez to budują jego znaczny potencjał w dziedzinie turystyki przyjazdowej. Zazwyczaj taki region posiada także duże znaczenie historyczne w skali kraju. W odniesieniu do takiego regionu warto przeprowadzić dokładniejszą analizę czwartej kategorii waloryzacyjnej w celu ustalenia ewentualnych braków lub niewykorzystanych dla celów turystyki kulturowej elementów tej kategorii (np. wykorzystania uczelni, wymian międzynarodowych, przedsięwzięć władz publicznych i generowanego przez nie ruchu osób jako potencjalnego rezerwuaru turystów kulturowych). Należy także zanalizować te działy turystyki kulturowej, które mogłyby być komplementarne wobec wiodących typów oferty kulturowej regionu i skupić się na ich rozwijaniu. W oparciu o taki region z jego silnym i wieloaspektowym potencjałem możliwa jest także (we współpracy z sąsiednimi a nawet dalszymi regionami) budowa ciekawej i zróżnicowanej tematycznie oferty turystyki miejskiej, a także studyjnej lub tematycznej (tej ostatniej także za pomocą szlaków tematycznych), opartej m.in. na wątkach historycznych, biograficznych, literackich, muzealnych i innych. Tym samym region może stać się w dziedzinie turystyki kulturowej jednym z liderów rozwoju dla własnego makroregionu lub w skali całego kraju. Również w odniesieniu do tak silnych regionów istnieją zapewne mankamenty w konkretnych dziedzinach i aspektach obsługi turystycznej, promocji lub nawet infrastruktury. Warto zatem w oparciu o analizę wszystkich ocenianych elementów kategorii II, III i IV odnaleźć te słabości, poddać je i ich przyczyny bardziej szczegółowym badaniom i przedstawić je organom lub osobom, odpowiedzialnym za konkretne obiekty lub placówki albo za rozwój turystyki

w regionie, aby mogły one podjąć działania zmierzające do ich szybkiego (jeśli nie wymaga to większych kosztów i dłuższego czasu) lub stopniowego usuwania.

5.5. Przykłady analiz potencjału turystyczno-kulturowego polskich mikroregionów

Poniżej przedstawione zostały wyniki analiz potencjału turystyczno-kulturowego trzech polskich mikroregionów, dokonanych zgodnie z założeniami przedstawionej w tym rozdziale metody (por. podrozdziały 5.3. i 5.4.) oraz w oparciu o zastosowane dla niej kryteria inwentaryzacji zasobów i ich waloryzacji. W niniejszym III wydaniu monografii Autor postanowił zastąpić przykłady waloryzacji opublikowane w poprzednich dwóch wydaniach tej monografii (były to: Poznań i powiat poznański, powiat gnieźnieński oraz powiat wolsztyński – wszystkie z Wielkopolski) przeprowadzonych w roku 2007 bardziej aktualnymi analizami trzech innych polskich mikroregionów. Są to: 1) analiza dla miasta Krakowa z powiatem ziemskim krakowskim (jako przykładu metropolii z wielkim dziedzictwem kulturowym), 2) analiza powiatu ząbkowickiego (Dolny Śląsk) jako mikroregionu z dużym potencjałem bazującym kilku typach zasobów oraz 3) analiza powiatu jarocińskiego (Wielkopolska) jako obszaru ze średnim potencjałem, relatywnie mocno skoncentrowanym na jednym wiodącym walorze. Główną przyczyną tej wymiany treści była właśnie potrzeba aktualizacji danych. Prezentowane poniżej analizy zostały przeprowadzone w latach 2014 (Kraków) oraz 2015 (dwie pozostałe)⁵⁶⁹. Ponadto, dzięki przedstawieniu obszarów położonych w trzech różnych regionach Polski, zyskują na reprezentatywności w wymiarze krajowym. Każdorazowo analiza uwzględnia potencjalne cele turystyki kulturowej w mikroregionie, pozostałą ofertę czasu wolnego oraz inne czynniki wpływające na turystykę kulturową, infrastrukturę turystyczną, w tym służącą spędzaniu czasu wolnego oraz komunikacyjną, noclegową i gastronomiczną. Bazującą na inwentaryzacji zasobów ich waloryzację przeprowadzono w oparciu o metodę bonitacji punktowej z odpowiednio dobranymi kryteriami oceny, odpowiadającym skali popularności danej grupy atrakcji i typu wypraw kulturowych.

⁵⁶⁹ W tym miejscu Autor dziękuje osobom zaangażowanym w badania i sporządzanie analiz dla Krakowa (Pawłowi Franczakowi i dr Magdalenie Banaszkiewicz oraz dla powiatu jarocińskiego (Bartoszowi Antoniewiczowi) za zgodę na umieszczenie wyników wspólnych prac w trzecim wydaniu niniejszej publikacji.

5.5.1. Analiza potencjału turystyczno-kulturowego miasta Krakowa i powiatu ziemskiego krakowskiego⁵⁷⁰

1. Dane dotyczące przebiegu badania

Obszar badania: miasto Kraków, powiat ziemski krakowski

Lokalizacja: województwo małopolskie

Zasięg: mikroregion

Metodologia: metoda oceny potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionów zawarta w: Mikos von Rohrscheidt A., 2010, Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy (Wyd.2) Wyd. KulTour.pl, Poznań.

Kwerenda: źródłowa literatury i materiałów kwiecień-czerwiec 2014

Zapytania waloryzacyjne w obiektach i wizje lokalne: czerwiec-lipiec 2014,

Badania terenowe: czerwiec-lipiec 2014,

Przeprowadzający badanie terenowe: Paweł Franczak

Data wypełnienia formularza: 2-20 lipiec 2014

2. Formularz waloryzacji mikroregionu

Kategoria I: Potencjalne cele turystyki kulturowej

I.A: Zabytki:

I.A. a) Obiekty sakralne:

Historyczna katedra (12 punktów)

Bazylika archikatedralna p.w. św. Stanisława i św. Wacława w Krakowie (Katedra Wawelska), na Wzgórzu Wawelskim (12)

Historyczna bazylika (za pierwsze dwie, punkty tylko wówczas, jeśli nie są katedrami) (6)

Kościół p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Krakowie (Kościół Mariacki; Bazylika Mariacka, fara krakowska); kościół gotycki z przełomu XIV/XV w. (6)

Bazylika kolegiacka p.w. św. Floriana z XVII w., na rogu Pl. Matejki w Krakowie (6)

Historyczny zespół sakralny dużej wielkości Z (pierwsze dwa) (6)

Klasztor Benedyktynów w Tyńcu z XI w. (6)

⁵⁷⁰ Autorami ten analizy są Paweł Franczak, Magdalena Banaszkiewicz oraz Armin Mikos v. Rohrscheidt, po raz pierwszy została ona opublikowana jako raport z badań w czasopiśmie „Turystyka Kulturowa” nr 9 /2014, na s. 95-127.

- Klasztor Sióstr Norbertanek z XII w. na Zwierzyńcu w Krakowie* (6)
Opactwo Cystersów z XIII w. w Krakowie Mogile (0)
Klasztor Franciszkanów przy ul. Franciszkańskiej w Krakowie; (0)
Klasztor Dominikanów przy ul. Stolarskiej w Krakowie (0)
Klasztor Kamedułów na Bielanych w Krakowie (0)
Klasztor Paulinów Na Skalce w Krakowie (0)
Klasztor Augustianów na Kazimierzu w Krakowie (0)
Mniejszy lub częściowo zachowany historyczny zespół sakralny (pierwsze dwa) (3)
Klasztor Bernardynek przy ul. Poselskiej w Krakowie (3)
Klasztor oo. Pijarów w Krakowie (3)
Klasztor Kanoników Regularnych Laterańskich przy ul. Bożego Ciała w Krakowie (0)
Klasztor Bernardynów na Stradomiu w Krakowie (0)
Klasztor Księża Misjonarzy na Stradomiu w Krakowie (0)
Klasztor Franciszkanów d. Reformatów przy ul. Reformackiej w Krakowie (0)
Historyczna znacząca świątynia innych religii lub wyznań ZD (za pierwsze dwie) (6)
Synagoga Stara przy ul. Szerokiej w Krakowie (6)
Synagoga Remuh przy ul. Szerokiej w Krakowie (6)
Synagoga Wysoka przy ul. Józefa w Krakowie (0)
Synagoga Mała (Wolfa Poppera) przy ul. Szerokiej w Krakowie (0)
Synagoga Izaaka Akubowicza na rogu ul. Izaaka i ul. Kupa w Krakowie (0)
Synagoga Postępowa (Tempel) przy ul. Miodowej w Krakowie (0)
Kościół p.w. św. Marcina (Parafia Ewangelicko-Augsburska w Krakowie) przy ul. Grodzkiej (0)
Sanktuarium historyczne o znaczeniu krajowym lub regionalnym (diecezjalnym) (1 pierwsze) (6)
Sanktuarium św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Krakowie (6)
Sanktuarium Pana Jezusa Ukrzyżowanego w Krakowie Mogile (0)
Sanktuarium o znaczeniu ponadregionalnym bez historycznego kultu (za pierwsze dwa) (7)
Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Krakowie Łagiewnikach (7)
Sanktuarium św. Jana Pawła II w Krakowie Łagiewnikach (7)
Inne sanktuarium tej rangi lub sanktuarium o znaczeniu regionalnym bez historycznego kultu (pierwsze dwa) (3)
Sanktuarium Matki Bożej Płaszowskiej w Krakowie (3)
Sanktuarium św. Józefa Oblubieńca NMP w Krakowie (3)
Inna historyczna stale dostępna świątynia innych wyznań i religii (4)

Synagoga Kupa przy ul. Jonatana Warschauera (4)

Inna świątynia innych wyznań i religii Z (2)

Cerkiew greckokatolicka p.w. Podwyższenia Krzyża świętego wzniesiona w XVII w. w stylu barokowym jako kościół p.w. św. Norberta (2)

Cerkiew prawosławna pod wezwaniem Zaśnięcia Najświętszej Maryi Panny (Zaśnięcia Przenajświętszej Bogurodzicy) przy ul. Szpitalnej w Krakowie (2)

Aktualna siedziba biskupia (6)

Pałac Biskupi przy ul. Franciszkańskiej w Krakowie (6)

Inne obiekty sakralne o znacznych walorach architektonicznych (pierwsze trzy) (4)

Kolegiata akademicka p.w. św. Anny z XIV w. przy ul. św. Anny w Krakowie (4)

Kościół p.w. świętych. Apostołów Piotra i Pawła z przełomu XVI/XVII w. przy ul. Grodzkiej w Krakowie; pierwsza budowla barokowa w Krakowie i Polsce (4)

Kościół p.w. św. Andrzeja z XI w. przy ul. Grodzkiej w Krakowie; zachowana bryła romańska (4)

Kościół p.w. św. Barbary z przełomu XIV/XV w., przy Pl. Mariackim (0)

Kościół p.w. św. Marka, ul. św. Marka, Kraków; gotycki z wczesnobarokowym wnętrzem (0)

Kościół p.w. św. Wojciecha na Rynku Głównym; romański, wg tradycji, pobyt św. Wojciecha (0)

Kaplica „Na Wodzie” p. w św. Józefa Robotnika w Ojcowie (0)

Kościół Matki Bożej Królowej Polski (Arka Pana) przy ul. Obrońców Krzyża w Krakowie (0)

Kościół Świętego Krzyża w Krakowie, przy pl. św. Ducha w Krakowie, z palmowym sklepieniem nawy, wspartym na jednym filarze (0)

I.A. b) Zamki i pałace:

Monumentalny zamek lub pałac historyczny, miejsce ważnych wydarzeń ZD (za pierwsze trzy) (12)

Zamek Królewski na Wawelu; rezydencja królewska mieszcząca się na Wzgórzu Wawelskim (12)

Zamek lub pałac historyczny, miejsce ważnych wydarzeń ZD (za pierwsze trzy) (5)

Pałac Królewski w Łobzowie, siedziba królewska (5)

Pałac pod Baranami przy Rynku Głównym w Krakowie, podczas rewolucji krakowskiej 1848 r. siedziba Gwardii Narodowej, potem ośrodek życia politycznego i kulturalnego Krakowa. Gościł m.in. Franciszka I, króla Fryderyka Augusta, księcia Józefa Poniatowskiego (5)

Pałac Arcybiskupów Gnieźnieńskich w Krakowie przy ul. Grodzkiej, dawna krakowska siedziba Prymasów Polski (5)

- Pałac Pod Krzysztoforą, rezydencja królewska (0)*
- Zamek lub pałac historyczny ZD (za pierwsze trzy) (3)
- Zamek w Pieskowej Skale, wybudowany w I poł. XIV w. przez króla Kazimierza III Wielkiego; stanowił element łańcucha obronnego warowni obronnych „Orlich Gniazd” i był m. in. siedzibą rodu Wielkopolskich (3)*
- Pałac Radziwiłłów w Balicach; z XV w. będący siedzibą rodów Radziwiłłów, Ossolińskich, Bonerów oraz Firlejów (3)*
- Zamek w Korzkwi, z XIV w. (3)*
- Willa Decjusza (0)*
- Zamek lub pałac stylizowany (za pierwsze dwa*) (2)
- Pałac Potockich w Krzeszowicach (0)*
- Zamek w Przegorzalach (0)*
- Dwór lub inna rezydencja, miejsce ważnych wydarzeń (za pierwsze trzy) (6)
- Dworek Jana Matejki w Krzesławicach (6)*
- Dwór w Polance Hallera, rezydencja rodu Hallerów, miejsce urodzenia m.in. Stanisława Hallera, generała dywizji Wojska Polskiego (6)*
- Dwór w Branicach (Kraków), rezydencja rodu Branickich (6)*
- Ruina historyczna zamku/grodu/pałacu D (za pierwsze trzy***) (2)
- Zamek w Ojcowie; z XIV w. był własności wielu osobistości m. in. królowej Bony Sforza (2)*
- Zamek Tenczyn w Rudnie, z XIV w. (2)*
- Zamek na tzw. Zamkowej Skale w Białym Krzyżu, z XIV w. (0)*
- Ruiny zamku w Białym Kościele, z XIV w. (0)*
- Grodzisko na wzgórzu Okopy w Ojcowie (0)*

I.A. c) Inne zabytkowe obiekty architektoniczne i techniczne:

Średniowieczny cenny zespół urbanistyczny z rynkiem i ulicami, zachowany w znacznej części (za pierwsze trzy) (12)

Układ urbanistyczny Krakowa w obrębie Plant, założony w 1257 r. (12)

Układ urbanistyczny d. miasta Kazimierza i Stradomia, z poł. XIV w. (12)

Inny cenny zespół urbanistyczny na przynajmniej krajową skalę (10)

Układ urbanistyczny Nowej Huty, założony w latach 1949-1956 (10)

Historyczny zespół urbanistyczny z rynkiem, zachowany we fragmentach (pierwsze dwa) (3)

Układ urbanistyczny Kleparza, z poł. XIV w. (3)

Układ urbanistyczny d. miasta Podgórze, z XVIII w. (3)

Układ urbanistyczny Wesolej, z XIII oraz XVI w. (0)

Budynek o znacznych walorach architektonicznych, miejsce ważnych wydarzeń ZD

(pierwsze trzy) (6)

Collegium Novum, neogotycki gmach zbudowany w latach 1883-1887, pełniący funkcję rektoratu Uniwersytetu Jagiellońskiego, w którym 6.11.1939 r. rozegrały się wydarzenia Sonderaktion Krakau, kiedy okupant uwięził 183 profesorów (6)
Pałac Wodzickich przy ul. św. Jana 11 w Krakowie, w 1848 r. budynku delegacja obywatelska wymogła zgodę austriackich komisarzy na zwolnienie więźniów politycznych, w okresie Wiosny Ludów (6)

Budynki o znacznych walorach architektonicznych ZD (pierwsze trzy**) (4)

Sukiennice na Rynku Głównym w Krakowie, z 1344-1392, następnie przebudowane w 1557-1559 oraz 1875-1879 (4)

Wieża ratuszowa na Rynku Głównym w Krakowie, z XIV-XV w. (4)

Ratusz d. miasta Kazimierz, z 1578 i 1876 r. (0)

Wieża ratuszowa na Rynku Głównym z XIV-XV w. przebudowana w 1783 r. (0)

Nowy ratusz d. miasta Podgórze, z 1844-1854 r. (0)

Collegium Maius, z XV w. (0)

Historyczne fortyfikacje miejskie zachowane w znacznej części ZD (4)

Pozostałości murów obronnych Krakowa z Bramą Floriańską i Barbakanem, z XIV-XV w. (4)

Znaczne fragmenty historycznych fortyfikacji miejskich (2)

Pozostałości murów obronnych d. miasta Kazimierz, z XIV-XVI w. (2)

Ruiny fortyfikacji miejskich (1)

Pozostałości Bramy Rzeźników na Gródku (zwanej Bramą Rzeźników), będąca zamurowaną najstarszą bramą w murach Krakowa, z 1289 r. Zachowana w fasadzie budynku Kościoła Matki Bożej Śnieżnej (1)

Zachowane w znacznej części zespoły zabytkowe związane z dziejami innych niż polska grup etnicznych (za pierwsze dwa zespoły) (7)

Rejon ul. Szerokiej na Kazimierzu w Krakowie, przy której mieszczą się trzy bożnice (spośród których Synagoga Remuh nadal funkcjonuje), Mykwa Wielka oraz cmentarz żydowski (7)

Pojedyncze zabytki związane z dziejami innych grup etnicznych ZD (za pierwsze dwa*) (4)

Okrągłak na Placu Nowym w Krakowie, wybudowany w 1900 r. w którym znajdowała się rytualna rzeźnia drobiu miejscowej gminy żydowskiej (4)

Częściowo zniszczone lub niedostępne obiekty związane z innymi grupami etnicznymi (pierwsze dwa) (1)

Mury getta zachowane przy ul. Lwowskiej oraz ul. Limanowskiej, kształt przypomina macewy (1)

Znacznie zniszczony kirkut w Słomnikach (1)

Zabytek techniki/obiekt przemysłowy o znaczeniu krajowym ZD (pierwsze dwa*) (7)

Bulwary Wiślane w Krakowie wraz z Drogą Wodną Górnej Wisły (7)

Zabytek techniki/przemysłowy o znaczeniu regionalnym ZD (do trzech***) (3)

Krakowska zajezdnia tramwajowa, której budowę rozpoczęto w 1882 r. (3)

Zespół gazowni miejskiej w Krakwie, z poł. XIX w. (3)

Most Piłsudskiego na Wiśle w Krakowie, o stalowej konstrukcji kratowo-nitowej wybudowany w 1933 r., a odbudowany w 1948 r. (3)

Zespół elektrowni miejskiej w Krakwie, z początku XX w. (0)

Elektrownia podgórska (0)

Stacja uzdatniania wody na Bielanach (0)

Wiadukt kolejowy na ul. Dietla (na tzw. Starej Wiśle) w Krakowie (0)

Wieża ciśnień w Skotnikach w Krakowie (0)

Hala ocynowni chemicznej w Krakowie Nowej Hucie, przy ul. Ujastek (0)

Browar Krakowski przy ul. Lubicz (0)

Elektrownia teatru miejskiego (0)

Strażnicza pożarnicza (0)

Historyczna funkcjonująca stale linia kolejowa lub żegluga (tylko za przystanek początkowy lub końcowy danej linii) (6)

Dworzec Główny w Krakowie, stanowiący początkowy przystanek kolei galicyjskiej im. Karola Ludwika, funkcjonującej od poł. XIX w. (6)

I.A. d) Obiekty militarne:

Zespół forteczny o bardzo dużym znaczeniu militarnym, zachowany w znacznej części ZD(10)

Twierdza Kraków, z Cytadelą Twierdzy Wawel oraz licznymi fortami, bastionami i szancami zlokalizowanymi w dwóch pierścieniach wokół miasta (10)

Zachowana w dużej części, dostępna linia umocnień, ważna strategicznie (pierwsze dwie) (4)

Fortyfikacje OKH Stellung B-1; niemieckie fortyfikacje wokół Krakowa, w dolinie Rudawy (4)

Zachowana w niewielkiej części, dostępna linia umocnień (2)*

Zespół niemieckich fortyfikacji z 1944 r. w Czulówku (2)

Dodatkowe punkty za obiekty dziedzictwa kulturowego:

Obiekty Dziedzictwa Kulturowego o znaczeniu międzynarodowym ZD: UNESCO (30)

Historyczny zespół urbanistyczny i architektoniczny miasta Krakowa; Stare Miasto wraz ze wzgórzem Wawelskim i dzielnicą Kazimierz (średniowieczny obszar Kazimierza, wraz z przedmieściami Stradomia) (30)

Obiekt będący na polskiej liście Pomników Historii ZD (dodatkowo, jeśli nie znajduje się on na liście UNESCO) (15)

Stare Miasto w Krakowie, Wawel, Kazimierz i Stradom (będące na liście UNESCO), poza obszarem Obiektu UNESCO - Podgórze, Nowy Świat oraz Piasek (15)

Dodatkowe punkty za wszystkie miejsca bądź obiekty wypisanych powyżej klas:

Za stałych przewodników miejskich oprowadzających po obiektach lub przewodników obiektowych w j. polskim (za pierwsze pięć) (po 2)

Orowadzanie po wszystkich zabytkach na Starym Mieście i Kazimierzu (10)

Za minimum dwa języki obce w ofercie przewodników (w pierwszych pięciu) (po 1)

Orowadzanie po wszystkich zabytkach na Starym Mieście i Kazimierzu (5)

Za minimum dwa języki obce w ofercie przewodników obiektowych (w pierwszych pięciu) (po 1 pkt)

We wszystkich obiektach istnieje możliwość wynajęcia przewodnika, w co najmniej dwóch językach obcych (5)

Przewodniki elektroniczne po obiekcie (za pierwsze trzy) (1)

Królewska Katedra na Wawelu p.w. św. Stanisława i św. Wacława w Krakowie (1)

Kościół p.w św. Piotra i Pawła w Krakowie (1)

Własny materiał informacyjny w obiekcie, jak publikacje monograficzne, albumy (za pierwsze trzy obiekty) (1 pkt)

Każdy z powyższych obiektów (3)

Własny materiał informacyjny w obiekcie w językach obcych (przynajmniej dwóch) w pierwszych trzech obiektach (1 pkt)

Każdy z powyższych obiektów (3)

Za bardzo dobry stan konserwacji i estetyki najważniejszych trzech obiektów (element uznaniowy) można doliczyć w sumie od 1 do 2 punktów dla całego regionu)

Bardzo dobry stan konserwacji i estetyki wszystkich powyższych obiektów (2)

I.B.) Miejsca historyczne lub znaczące:

I.B.a) Budowle historyczne i monumenty:

Monumenty (pomniki) o znaczeniu krajowym (do trzech*) (6)

- Kopiec Piłsudskiego w Krakowie (6)*
Pomnik Adama Mickiewicza na płycie Rynku Głównego w Krakowie (6)
Pomnik Smoka Wawelskiego w Krakowie (6)
Pomnik Jana Pawła II koło Katedry Wawelskiej (0)
 Monumenty (pomniki) o znaczeniu regionalnym (do trzech) (2)
Pomnik Grunwaldzki, na Placu Matejki w Krakowie (2)
Pomnik Tadeusza Rejtana, u zbiegu ulic Garbarskiej, Basztowej i Asnyka (2)
Pomnik Tadeusza Kościuszki na Wawelu (2)
Pomnik Stanisława Wyspiańskiego, przy Muzeum Narodowym w Krakowie (0)
Pomnik prezydenta Krakowa Józefa Dietla, na Placu Wszystkich Świętych (0)
Ołtarz Trzech Tysiącleci na Skalce (0)
Pomnik Mikołaja Kopernika koło Collegium Novum (0)
 Pomniki lub obiekty małej architektury o znaczeniu lokalnym (do trzech****) (1)
Pomnik Józefa Piłsudskiego i czynu Legionowego przy ul. Piłsudskiego (0)
Pomnik ks. Piotra Skargi na Placu św. Marii Magdaleny w Krakowie (0)
 Miejsca historyczne o znaczeniu międzynarodowym (do trzech) (8)
Rynek Główny w Krakowie, miejsce wielu ważnych wydarzeń w skali międzynarodowej i krajowej, m.in. miejsce złożenia w 1525 r. hołdu pruskiego czy w 1794 r. Insurekcji Kościuszkowskiej (8)
Katedra Wawelska: miejsce koronacyjne i pochówków królów polskich (8)
Wierzynek, miejsce tzw. uczty u Wierzyńka zorganizowane podczas zjazdu europejskich monarchów i książąt w Krakowie w dniach 22-27.09.1364 r. (8)
 Miejsca historyczne o znaczeniu krajowym (do trzech) (4)
Wzgórze Wawelskie – siedziba królów polskich (4)
Rynek Kleparski – miejsce zawiązania konfederacji barskiej w 1768 r. przez szlachtę woj. krakowskiego (4)
Brama Floriańska – tradycyjne miejsce szarży Księcia Józefa Poniatowskiego na szwadron żołnierzy Suworowa w 1809 r. (4)
 Miejsca historyczne o znaczeniu regionalnym (do trzech**) (2)
Błonia krakowskie – miejsce m.in. pielgrzymek papieskich (0)
Plac przed kościołem p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa, gdzie stoi pomnik Krzyża Nowohuckiego, upamiętniający walki o krzyż nowohucki w 1960 r. (0)
 Miejsca związane z akcją utworów literackich o krajowym znaczeniu (za pierwsze trzy) (2)
Tyniec, miejsce akcji powieści H. Sienkiewicza „Krzyżacy” (2)
Dworek „Rydlówka” w Bronowicach, miejsce wesela z dramatu S. Wyspiańskiego „Wesele” (2)

Studzienka Badylaka na Rynku Głównym w Krakowie, jedno z miejsc akcji „Spisu cudzołożnic” J. Pilcha (2)

Miejsca związane z biografią osób o międzynarodowym znaczeniu (pierwsze trzy) (3)

Pałac Biskupi przy ul. Floriańskiej 3 w Krakowie, z „oknem papieskim”, wieloletnie miejsce zamieszkania biskupa Karola Wojtyły, a późniejszego papieża Jana Pawła II (3)

Dom Literatów przy ul. Krupniczej 22 w Krakowie, miejsce zamieszkania i inspiracji W. Szyborskiej – noblistki (3)

Dom przy ul. Bogusławskiego 6 w Krakowie, dom noblisty Cz. Miłosza (3)

Miejsca związane z biografią osób o krajowym znaczeniu (do trzech) (2)

Gmach Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie im. Jana Matejki, związany z wybitnym polskim malarzem J. Matejko (2)

Katedra Wawelska, miejsce związane z kardynałem Adamem Stefanem Sapiehą, uważanego za jedną z czołowych postaci w historii polskiego Kościoła, nazywanego Księciem Niezlomnych (2)

Grobowiec S. Lema na Cmentarzu Salwatorskim, polskiego pisarza, przedstawiciela nurtu fantastyki naukowej (2)

Miejsca związane z biografią osób o regionalnym znaczeniu (pierwsze dwa) (1)

Planty Dietlowskie, planty zaprojektowane na miejscu tzw. Starej Wisły przez J. Dietla, prezydenta Krakowa i rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego (1)

Grób J. Leo na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie, prezydenta Krakowa, inicjatora stworzenia w latach 1907-1915, tzw. Wielkiego Krakowa (1)

I.B. b) Cmentarze historyczne:

Nekropolia zbiorowa władców Polski (8)

Bazylika archikatedralna św. Stanisława i Wacława na Wawelu, miejsce spoczynku 17 królów (8)

Nekropolia zbiorowa innych znanych w skali kraju osobistości (do trzech) (5)

Krypta Zasłużonych na Skalce, miejsce pochówku m. in. W. Pola, Cz. Miłosza, S. Wyspiańskiego (5)

Cmentarz Rakowicki w Krakowie, spoczywają m. in. M. Grechuta, J. Mehoffer, J. Matejko (5)

Panteon Narodowy w Kościele p.w św. Piotra i Pawła w Krakowie, spoczywają m. in. P. Skarga, A. Trzebnicki, S. Mrożek (5)

Nekropolia zbiorowa znanych osób w skali regionu (do trzech) (2)

Cmentarz Batowicki w Krakowie, miejsce pochówku m. in. W. Chelmskiego, K. Urbana (2)

Cmentarz Podgórski w Krakowie, miejsce pochówku m. in. W. Eliaasz-Radzikowski, F. Maryewski (2)

Nowy cmentarz żydowski w Krakowie, miejsce pochówku m. in. D.D. Bertram, O. Thon (2)

Cmentarz Remuh w Krakowie, miejsce pochówku m. in. M. Iserles, M. Margoloth (0)

Pojedyncze miejsce pochówku osobistości znanej w skali kraju (do trzech) (2)

Kościół p. w św. Piotra i św. Pawła w Tyńcu, miejsce pochówku Zbigniewa, księcia Wielkopolski, Mazowsza i Kujaw (2)

Kościół p.w św. Franciszka z Asyżu w Krakowie, miejsce pochówku Bolesława Wstydliwego, księcia krakowskiego i sandomierskiego, błogosławionej księżnej Salomei (2)

Kościół Świętej Trójcy w Krakowie, miejsce pochówku Leszka Czarnego, księcia krakowskiego, sieradzkiego, łęczyckiego, Inowrocławskiego, sandomierskiego, oraz św. Jacka Odrowąża (2)

Pojedyncze miejsce pochówku osobistości znanej w skali regionu (do trzech) (1)

Tyniecki cmentarz parafialny: grób Jerzego Turowicza, współtwórcy i redaktora naczelnego „Tygodnika Powszechnego” (1)

Cmentarz Salwatorski - grób Eugeniusza Romera, twórczy nowoczesnej kartografii polskiej

Inny cmentarz zabytkowy z ciekawymi obiektami sztuki sepulkralnej*** (do dwóch) ZD (1)

Krypta Reformatów w Kościele p.w św. Kazimierza w Krakowie, w krypcie znajdują się naturalnie zmumifikowane zwłoki zakonników i świeckich (udostępniane corocznie 2 i 3 listopada) (1)

I.B. c) Budowle współczesne:

Budowle współczesne o bardzo wysokiej wartości architektonicznej D (5)

Małopolski Ogród Sztuki, nagradzany międzynarodowych konkursach (5)

Bryła budynku Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej „Manggha” w Krakowie, autorstwa japońskiego architekta A. Isozaki, uznana za jedną z 20 najcenniejszych realizacji architektonicznych w Polsce po 1989 r. (5)

I.C) Pojedyncze dzieła sztuki:

Pojedyncze obiekty sztuki historycznej o znaczeniu międzynarodowym (10)

Ołtarz Wita Stwosza w ołtarzu głównym Bazyliki Mariackiej, wykonany w latach 1477-1489 (10)

Globus Jagielloński w Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Collegium Maius, najstarszy zachowany globus na świecie, na którym zaznaczono Nowy Świat (10)

Pojedyncze obiekty sztuki o znaczeniu krajowym (do trzech) (5)

„Dama z gronostajem”, obraz olejny Leonarda da Vinci, przechowywany w Muzeum Książąt Czartoryskich w Krakowie (5)

Obraz „Hold Pruski” autorstwa J. Matejki, w Muzeum Narodowym w Krakowie (5)

Szczerbiec, miecz koronacyjny królów Polski, w Muzeum Narodowym na Wawelu (5)

Światowid ze Zbucza, kamienny posąg z IX-X w., w Muzeum Archeologicznym w Krakowie (0)

Obraz „Mikołaj Kopernik, czyli rozmowa z Bogiem” Jana Matejki, aula Collegium Novum Uniwersytetu Jagiellońskiego (0)

Sakramentarz tyniecki, jeden z najstarszych zachowanych iluminowanych rękopisów na ziemiach polskich (0)

Konfesja św. Stanisława w Katedrze Wawelskiej (0)

Tzw. Włócznia Świętego Maurycego, średniowieczna broń ceremonialna uważana za pierwsze insygnium władców Polski, przechowywana na Wawelu (0)

Arrasy wawelskie, zakupione przez Zygmunta Augusta- w Zamku Królewskim na Wawelu (0)

I.D. Muzea i wystawy (w tym skanseny, galerie, muzea techniki):

Muzea o znaczeniu krajowym (do trzech) (8)

Gmach Główny Muzeum Narodowego w Krakowie (al. 3 Maja) (8)

Zamek Królewski na Wawelu – Państwowe Zbiory Sztuki (8)

Muzeum Książąt Czartoryskich (ul. św. Jana) (8)

Galeria Sztuki Polskiej XIX w. w Sukiennicach (0)

Muzeum o znaczeniu regionalnym (do trzech) (5)

Muzeum Archeologiczne (ul. Senacka) (5)

Muzeum Armii Krajowej (ul. Wita Stwosza) (5)

Muzeum Lotnictwa Polskiego (ul. prof. Michała Życzkowskiego) (5)

Muzeum Manggha ul. Marii Konopnickiej) (0)

Muzeum Sztuki Współczesnej (MOCaK) (ul. Lipowa) (0)

Muzeum Etnograficzne (ul. Krakowska) (0)

Fabryka Schindlera – Muzeum Historyczne Miasta Krakowa (ul. Lipowa) (0)

Podziemia Rynku Głównego – Muzeum Historyczne Miasta Krakowa (0)

Muzeum Jana Matejki (ul. Floriańska) (0)

Muzea o znaczeniu lokalnym (do trzech***) (2)

Żydowskie Muzeum Galicja (ul. Dajwór) (0)

Muzeum Inżynierii Miejskiej (ul. św. Wawrzyńca) (0)

Muzeum Farmacji (ul. Floriańska) (0)

Muzeum Historii Fotografii (ul. Józefitów) (0)

Muzeum PRL-u (os. Centrum E) (0)

Muzeum Witrażu (al. Zygmunta Krasińskiego) (0)

Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego Collegium Maius (0)

Kamienica Szołayskich - Muzeum Narodowe w Krakowie (0)

Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego w Krakowie (0)

Muzeum – Zamek w Pieskowej Skale (0)

Inne muzea typu skansenowego (za pierwsze dwa) (6)

Zespół Budownictwa Drewnianego na Woli Justowskiej (6)

Zorganizowane w ostatnim roku wystawy czasowe o zasięgu krajowym (za pierwsze trzy) (4)

Wystawa „Maksymilian Gierymski. Dzieła, inspiracje, recepcja” w Muzeum Narodowym w Krakowie (4)

Wystawa „Filmy Andrzeja Wajdy w światowym plakacie filmowym” w Muzeum Narodowym w Krakowie (4)

Wystawa „Zbrodnia w sztuce” w Muzeum Sztuki Współczesnej (MOCAK) w Krakowie (4)

Wystawa „Biblioteka Sapiechów” w Zamku Królewskim na Wawelu (0)

Organizacja Nocy Muzeów w regionie na dużą skalę (ponad 10 placówek) (4)

Krakowska Noc Muzeów (udział ok. 50 placówek) (4)

Samodzielne prezentacje multimedialne (pierwsze dwie) (4)

Fontanna Woda, Światło, Dźwięk na Placu Szczepańskim w Krakowie (4)

Przy wszystkich uwzględnionych powyżej muzeach i ekspozycjach dodatkowe punkty za:

Ekspozycje i prezentacje multimedialne (do dwóch) (2)

Podziemna Rynku Głównego – Muzeum Historyczne Miasta Krakowa (2)

Fabryka Schindlera – Muzeum Historyczne Miasta Krakowa (2)

Wersje obcojęzyczne ekspozycji i prezentacji multimedialnych (do dwóch, za każdą 1)

Podziemna Rynku Głównego – Muzeum Historyczne Miasta Krakowa (1)

Fabryka Schindlera – Muzeum Historyczne Miasta Krakowa (1)

Ekspozycje i prezentacje albo samodzielne placówki muzealne związane tematycznie z innymi grupami narodowymi lub etnicznymi, dziejami innych państw lub narodów (za pierwsze dwie z objaśnieniami w innym języku) (3)

Wystawa „Śladami Pamięci” w Żydowskim Muzeum Galicja w Krakowie (3)
Wystawa „Jestem kroplą w morzu. Sztuka ukraińskiej rewolucji” w Muzeum Sztuki Współczesnej MOCAK w Krakowie (3)

Przewodniki elektroniczne (1)

Zamek Królewski na Wawelu – Państwowe Zbiory Sztuki (1)
Muzeum Historyczne Miasta Krakowa (1)
Muzeum Archeologiczne w Krakowie (1)

Wersje obcojęzyczne przewodników elektronicznych (do 2 języków za każdy:) (1)

Podziemia Rynku Głównego – Muzeum Historyczne Miasta Krakowa (1)
Zamek Królewski na Wawelu – Państwowe Zbiory Sztuki (1)

Przewodnicy obiektowi stali (2)

Muzeum Armii Krajowej w Krakowie (2)
Muzeum Lotnictwa Polskiego w Krakowie (2)
Ponadto: we wszystkich wymienionych muzeach o znaczeniu krajowym i w większości muzeów o znaczeniu regionalnym (0)

Przewodnicy obcojęzyczni obiektowi stali za każdy język do trzech (1)

Muzeum Armii Krajowej w Krakowie, Muzeum Lotnictwa Polskiego w Krakowie (3)

Przewodnicy obiektowi na wcześniejsze zamówienie (1)

Zamek Królewski na Wawelu – Państwowe Zbiory Sztuki, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa – Gmach Główny, Podziemia Rynku Głównego w Krakowie, Muzeum Lotnictwa Polskiego w Krakowie, Muzeum Sztuki Współczesnej (MOCAK) w Krakowie, Muzeum Etnograficzne w Krakowie, Fabryka Schindlera w Krakowie, Galeria Sztuki Polskiej XIX w. w Sukiennicach, Kamienica Szolayskich - Muzeum Narodowe w Krakowie, Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego, Muzeum Archeologiczne w Krakowie, Muzeum Armii Krajowej, Muzeum Manggha, Muzeum Inżynierii Miejskiej, Muzeum Farmacji, Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego Collegium Maius (16)

Przewodnicy obiektowi na wcześniejsze zamówienie w przynajmniej 2 językach obcych (1)

We wszystkich powyższych placówkach muzealnych (16)

Mikroeventy dostępne na zamówienie grupowe podczas zwiedzania muzeum (pierwsze dwa- po 1)

Muzeum Archeologiczne w Krakowie, nazwa: „Zajęcia ludności w pradziejach” (1)

Muzeum Etnograficzne w Krakowie, oferta warsztatowa dostosowana do wieku uczestników oraz do podstawy programowej m.in. „Wysoka i niska? Kultura ludowa jako temat literatury i sztuki” (1)

Muzeum Manggha, nazwa: „Japonia wczoraj i dziś” (0)

Muzeum Inżynierii Miejskiej, wiele ofert edukacyjnych m.in. „W poszukiwaniu ukrytej szkatułki” (0)

Szereg innych mikroewentów w pozostałych wymienionych muzeach (0)

Własny materiał informacyjny, wydany nie dawniej niż przed 5 laty (1)

W większości powyższych placówkach muzealnych (7)

Sklep muzealny otwarty w godzinach pracy muzeum (1)

Muzeum Narodowe, Muzeum Etnograficzne w Krakowie, Zamek Królewski na Wawelu, Podziemia Rynku Głównego w Krakowie, Muzeum Lotnictwa Polskiego w Krakowie, Muzeum Archeologiczne w Krakowie, Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego Collegium Maius (7)

Przy muzeach o znaczeniu **krajowym** dodatkowe punkty za:

Opis zbiorów w językach obcych (1)

Wszystkie powyższe placówki muzealne (3)

Pojedyncze eksponaty (kolekcje) o znaczeniu międzynarodowym (do dwóch w sumie) (2)

Zamek Królewski na Wawelu – Państwowe Zbiory Sztuki (2)

Muzeum Książąt Czartoryskich (ul. św. Jana) (2)

Przy muzeach regionalnych i lokalnych punkty dodatkowe za:

Stałe godziny otwarcia (1)

Każda z powyższych placówek muzealnych (3)

Pojedyncze eksponaty lub kolekcje o znaczeniu międzynarodowym (do dwóch w sumie) (2)

Każda z powyższych placówek muzealnych (4)

Pojedyncze eksponaty o znaczeniu krajowym (najwyżej jeden) (1)

Każda z powyższych placówek muzealnych (1)

Własny materiał informacyjny, opracowania mniejsze (broszury, foldery) (1)

Każda z powyższych placówek muzealnych (3)

I.E. Eventy kulturowe:

Regularne eventy kultury wysokiej o znaczeniu międzynarodowym (7)

Międzynarodowy Festiwal Kina Niezależnego Off Plus Kamera (7)

Misteria Paschalia – festiwal poświęcony muzyce renesansu i baroku (7)

Festiwal Kultury Żydowskiej w Krakowie (7)

Międzynarodowy Festiwal Teatralny Boska Komedia (7)

Międzynarodowy Festiwal Literacki im. Czesława Miłosza (7)

Conrad Festival (7)

Międzynarodowy Festiwal Teatrów Ulicznych (0)

- Międzynarodowe Triennale Architektury* (0)
World Press Photo w Krakowie (0)
- Regularne eventy kultury wysokiej o znaczeniu krajowym (do dwóch) (6)
- Opera Rara* (6)
Festiwal Muzyki Filmowej w Krakowie (6)
Dni Bachowskie w Krakowie (0)
Dni Tischnerowskie w Krakowie (0)
Festiwal Literacki im. Czesława Miłosza (0)
- Regularne eventy kultury wysokiej o znaczeniu regionalnym (do dwóch) (4)
- Festiwal Sztuk Wizualnych Grolsch ArtBoom* (4)
Krakowskie Reminiscencje Teatralne (4)
Krakowskie Spotkania z Muzyką Cerkiewną (0)
Festiwal Plakatu Reklamowego w Krakowie (0)
Białoprądnicki Teatr Ogrodowy w Krakowie (0)
Letni Festiwal Opery Krakowskiej (0)
- Regularne eventy kultury masowej o znaczeniu międzynarodowym (7)
- Coke Live Music Festival* (7)
Unsound Festival (7)
Festiwal Sacrum Profanum (7)
Street Art Międzynarodowy Festiwal Teatrów Ulicznych (7)
Międzynarodowy Festiwal Filmowy Etiuda&Anima (7)
Crossroads Festival (7)
Krakowskie Zaduszki Jazzowe (0)
Międzynarodowy Festiwal „Muzyka w Starym Krakowie” (0)
- Regularne eventy kultury masowej o znaczeniu krajowym (do trzech) (6)
- Krakowskie Wianki* (6)
Festiwal Muzyki Polskiej (6)
Krakowski Festiwal Kinowy (6)
Ogólnopolski Turniej Tańca w Krakowie (0)
Studencki Festiwal Piosenki (0)
- Regularne eventy kultury masowej o znaczeniu regionalnym (do trzech) (4)
- Jarmark Świętojański* (4)
Krakowski Festiwal Górski (4)
Małopolski Festiwal Smaku na Placu Wolnica (4)
Krakowska Wiosna Muzyki (0)
„Lato na Dachy” w Krakowie (0)

Regularne działanie na terenie regionu grup inscenizacji historycznej (za pierwsze dwie) (5)

Stowarzyszenie Rekonstrukcji Historycznej Wrzesień 39 (5)

Małopolskie Stowarzyszenie Miłośników Historii „Rewelin” (5)

Stowarzyszenie rekonstrukcji historycznej „Poczet Krakowskiej Chorągwi Husarskiej” (0)

Towarzystwo Strzeleckie „Bractwo Kurkowe” (0)

Dodatkowy punkt przyznaje się za każdy dzień trwania danego eventu kultury masowej ponad 4 dni, (jednak nie więcej niż 3 punkty w sumie)

Misteria Paschalia (7 dni) (3)

Międzynarodowy Festiwal Kina Niezależnego Off Plus Kamera (10 dni) (1)

Festiwal Kultury Żydowskiej w Krakowie (5 dni) (0)

Festiwal Sztuk Wizualnych Grolsch ArtBoom (17 dni) (0)

Unsound Festival (8 dni) (0)

Festiwal Sacrum Profanum (7 dni) (0)

Conrad Festival (7 dni) (0)

Międzynarodowy Festiwal Teatralny Boska Komedia (9 dni) (0)

Festiwal Muzyki Polskiej (9 dni) (0)

Krakowski Festiwal Kinowy (8 dni) (0)

Międzynarodowy Festiwal Filmowy Etiuda&Anim (8 dni) (0)

Crossroads Festival (8 dni) (0)

I.G. Kulturowo znacząca oferta przyrodnicza:

ZOO, Akwaria, Park Dzikich Zwierząt, inne duże obiekty zoologiczne (za każdy do trzech) (4)

Ogród Zoologiczny w Krakowie (4)

Park Narodowy z Muzeum Przyrodniczym na obszarze regionu (za każdy 8)

Ojcowski Park Narodowy, w powiecie ziemskim krakowskim (8)

Park Krajobrazowy na terenie regionu (do trzech) (2)

Bieleńsko-Tyniecki Park Krajobrazowy (2)

Tenczyński Park Krajobrazowy (2)

Park Krajobrazowy Dolinki Krakowskie (2)

Rudniański Park Krajobrazowy (0)

Dłubniański Park Krajobrazowy (0)

Rezerwat przyrody na terenie regionu (poza Parkami Narodowymi i Krajobrazowymi) (do trzech) (1)

Rezerwat Bonarka (1)

Rezerwat Skalki Przegorzalskie (1)

Rezerwat Cieszyńska (1)

Ogród Botaniczny, Palmiarnia, Arboretum (za pierwsze dwa obiekty) (4)

Ogród Botaniczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (4)

Ogród przy rezydencji, park kultywowany (za pierwsze dwa obiekty) (2)

Ogród dworski w Zagórzycach Dworskich (2)

Ogród przy dworze Kaspra Rogalińskiego w Ujeździe (2)

Park miejski duży kultywowany (pow. od 4 ha) z obiektami sztuki (za pierwsze dwa) (2)

Park im. Henryka Jordana w Krakowie (2)

Planty Krakowskie (2)

Park Lotników Polskich w Krakowie (0)

I.H. Szlaki kulturowe:

Przebiegające przez region lub jego miejscowości materialne lub realne szlaki o znaczeniu międzynarodowym (8)

Szlak Cysterski, pętka małopolska, obiekt: opactwo w Mogile (Nowa Huta) (8)

Droga św. Jakuba, Katedra Wawelska, obiekt: kościół św. Wojciecha w Krakowie (8)

Przebiegające przez region lub jego miejscowości materialne szlaki o znaczeniu krajowym (za pierwsze trzy) (6)

Małopolski Szlak Architektury Drewnianej, obiekt: kaplica św. Małgorzaty i św. Judy w Krakowie, Kościół Wszystkich Świętych w Krakowie (6)

Szlak Orlich Gniazd, Zamek Wawelski, obiekt: ruiny zamku w Ojcowie (6)

Przebiegające przez region lub jego miejscowości materialne lub realne szlaki o znaczeniu regionalnym (za pierwsze dwa) (3)

Szlaki Papieskie, obiekt: kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Krakowie (Na Bielanach) (3)

Szlak Warowni Jurajskich, obiekt: kościół Wszystkich Świętych w Rudawie (3)

Materialne lub realne szlaki turystyczne w regionie (własne) (za pierwsze trzy) (3)

Szlak Twierdzy Kraków, obiekt: Fort 2 „Kościuszko” wokół Kopca Kościuszki w Krakowie (3)

Szlak Zabytków Żydowskich w Krakowie, obiekt: Synagoga Stara (3)

Szlak Pamięci Getto 1941-43, budynek przy Rynku Podgórskim 1 (dawna siedziba Rady Żydowskiej powołanej przez hitlerowców) (3)

Materialne lub realne szlaki lub trasy w miejscowościach regionu (pierwsze trzy) (3)

Droga Królewska w Krakowie, obiekt: Brama Floriańska (3)

Krakowski Szlak Techniki, obiekt: stacja kolejowa Kraków Główny (3)

Trasa Uniwersytecka, obiekt: Collegium Maius Uniwersytetu Jagiellońskiego (3)

Trasa Pamięci, obiekt: Apteka pod Orłem (0)

Wirtualne szlaki turystyczne, przebiegające przez ten region (za pierwsze trzy) (1)

Bursztynowy Szlak Greenways , kościół p.w. Narodzenia NMP w Skawinie (1)

Szlak Tradycyjnego Rzemiosła, pracownia Pani Moniki Dąbrowskiej w Zabierzowie (1)

Szlak Romański, obiekt: kościół św. Andrzeja w Krakowie (1)

Wirtualne trasy tematyczne w miejscowościach regionu (za pierwsze trzy) (1)

Krakowski Szlak Świętych, obiekt: kościół Na Skalce (1)

Krakowski Szlak Generała Bema, obiekt: dwór na Górze Borkowskiej w Krakowie (1)

Trasa nowohucka, obiekt: Kopiec Wandy (1)

Ścieżkami Jana Pawła II, obiekt: Pałac Biskupi w Krakowie (0)

Podziemne trasy turystyczne stale dostępne na terenie regionu (7)

Trasa turystyczna pod Rynkiem Głównym w Krakowie (7)

Szlak turystyczny z Wawelu do Smoczej Jamy w Krakowie (7)

Razem Kategoria I: 931

Kategoria II: Elementy obsługi turystycznej:

II.A. Informacja turystyczna:

Informacja turystyczna na miejscu, regularnie czynna (2)

Punkt Informacji Miejskiej Info Kraków (9 placówek na obszarze Krakowa) (2)

Centrum Informacji Turystycznej i Zakwaterowania. Biuro Jordan (0)

Diecezjalne Centrum Informacji i Promocji Turystyki w Krakowie (0)

Małopolska Organizacja Turystyczna w Krakowie (0)

Informacja w językach obcych, (za każdy język do trzech) (1)

Informacja turystyczna m. in. w języku angielskim, niemieckim, rosyjskim, francuskim i innych (3)

Przewodnicy miejscy lub terenowi na zamówienie (3)

Stowarzyszenie Przewodników Turystycznych – Kraków (3)

Przewodnicy miejscy lub terenowi, (za każdy język do czterech) (1)

Obsługa wycieczek w 16 językach (4)

Aktualny własny materiał informacyjny wysokiej jakości na temat regionu lub jego miejscowości (ogólnie) (2)

Materiały informacyjne wydawane przez Urząd Miasta Krakowa (2)

Wersje obcojęzyczne materiału informacyjnego wysokiej jakości (każdy język do trzech) (1)

Materiały informacyjne m. in. w języku: angielskim, niemieckim, włoskim, francuskim (3)

II.B. Infrastruktura turystyczna:

Hotele 5,4,3,2,1-gwiazdkowe, hostele, schroniska, kwatery zorganizowane – (za pierwsze dwa obiekty każdej kategorii) (2)

W mieście Kraków istnieje oferta noclegowa we wszystkich kategoriach: po przynajmniej dwa hotele wszystkich kategorii (20), przynajmniej dwa schroniska (4), przynajmniej dwa inne rodzaje kwater zorganizowanych (4) oraz hostele (4).

Por. dokument: „Gdzie jeść i spać w Krakowie?” Razem: (32)

Restauracje z autentyczną kuchnią regionalną, (za pierwszy obiekt) (3)

Restauracja „Pod Aniołami”, ul. Grodzkiej 35 (3)

Restauracja „Wesele”, Rynek Główny 10 (0)

Restauracja „Biała Róża”, ul. Straszewskiego 16 (0)

Restauracja „Gościniec Floriański”, ul. Floriańska 21 (0)

Restauracja „Ogniem i Mieczem”, pl. Serkowskiego 7 (0)

Restauracje z autentyczną krajową kuchnią tradycyjną (za pierwszy inny obiekt) (2)

Restauracja „Chłopskie jadło”, ul. Grodzka 9 (2)

Restauracja „Miód Malina”, ul. Grodzka 40 (0)

Restauracja „Galicja po Kolei”, ul. Lwowska 4 (0)

Restauracja „Sąsiedzi”, ul. Miodowa 25 (0)

Inne restauracje (za pierwszy obiekt) (1)

Restauracja „Wierzynek”, Rynek Główny 15 (1)

Restauracja „La Campana”, ul. Kanonicza 7 (0)

Restauracja „Hawelka”, Rynek Główny 34 (0)

Restauracja „Trzy Kroki w Szaleństwo”, ul. Lubicz 28 (0)

Restauracja „Nowa Prowincja”, ul. Bracka 3-5 (0)

Restauracja „Dawno temu na Kazimierzu”, ul. Szeroka 1 (0)

Taras Widokowy&Lounge Bar w Sheraton Kraków Hotel (0)

Dodatkowe punkty za historyczne wnętrza restauracji (za pierwsze dwa obiekty) (1)

Restauracja „Wierzynek”, Rynek Główny 15 (1)

Restauracja „Wesele”, Rynek Główny 10 (1)

Dodatkowe punkty za ofertę kulturową w restauracji (za pierwsze dwa obiekty) (1)

Restauracja „La Campana”, ul. Kanonicza 7 (1)

Restauracja „Miód i wino”, ul. Sławkowska 32 (1)

Dodatkowe punkty za restauracje otwarte po godzinie 22 (za pierwszą) (1)

Restauracja „Hawelka”, Rynek Główny 34 (1)

Dodatkowe punkty za restauracje otwarte po godzinie 24 (za pierwszą) (1)

Taras Widokowy&Lounge Bar w Sheraton Kraków Hotel (1)

Bistra, bary (za pierwszy obiekt) (1)

Zazie Bistro, ul. Józefa 34 (1)

Możliwość wynajęcia na miejscu autokaru, minibusa, samochodu (za pierwsze dwie oferty) (2)

Firma „Busy Kraków” (2)

Firma „Matug Bus” (2)

Firma „Twoje Busy” (0)

Firma „Minitrans” (0)

Firma „Cezar Bus” (0)

II.C. Infrastruktura komunikacyjna:

Lotnisko międzynarodowe w odległości mniej niż 50 km od centrum regionu (1 godzina na dotarcie) (4)

Port lotniczy Kraków-Balice (4)

Duży dworzec kolejowy na miejscu (za pierwszy) (3)

Dworzec PKP w Krakowie (3)

Dworzec autobusowy na miejscu (za pierwszy) (2)

Dworzec MDA w Krakowie (2)

Czynna przystań* pasażerska morska lub rzeczna (za pierwszą) (1)

13 przystanków na Wiśle, Krakowskiego Tramwaju Wodnego (1)

Autostrada lub droga szybkiego ruchu w odległości mniej niż 20 km (za pierwsze dwie) (4)

Autostrada A-4 Jędrzychowice - Wrocław - Katowice - Kraków - Rzeszów - Korczowa (4)

Droga ekspresowa lub droga krajowa w odległości mniej niż 10 km (pierwsze dwie) (2)

Droga krajowa nr. 44 Gliwice-Kraków (2)

Droga krajowa nr. 94 Zgorzelec-Tarnów (2)

Obecność komunikacji miejskiej, gminnej, regionalnej (2)

MPK Kraków (2)

Kursy nocne komunikacji miejskiej, gminnej, regionalnej (1)

Autobusy i tramwaje nocne MPK Kraków (1)

Całodobowa oferta taxi na miejscu (1)

Krak Taxi (1)

Stała oferta powozów, bryczek i inna retro (za pierwszą ofertę) (3)

Dorożki na Rynku Głównym w Krakowie (3)

Oferta powozów, bryczek i inna retro na zamówienie (za pierwszą ofertę) (1)

„Starry Car”, Kraków (1)

II.D. Promocja turystyczna:

Samodzielny udział regionu lub wchodzących w jego skład miejscowości, gmin lub obiektów w światowych prestiżowych targach turystycznych (za każde stoisko w roku do trzech) (3)

Międzynarodowe Targi Turystyczne ITB w Berlinie (3)

Międzynarodowe Targi Turystyczne SIC w Barcelonie (3)

Międzynarodowe Targi Turystyczne MAP w Paryżu (3)

Wydawanie regularnych publikacji o charakterze promocyjnym (za pierwsze 2 w ostatnim roku) (1)

Szereg publikacji o charakterze promocyjnym miasta, regionu oraz poszczególnych obiektów (2)

Zorganizowanie konferencji naukowej lub popularyzacyjnej związanej z turystyką w ciągu ostatniego roku (1)

Konferencja Naukowa w Krakowie pod hasłem „Prawne aspekty bezpieczeństwa w górach – turystyka, rekreacja, sport” 17.05.2013, organizowana przez Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK w Krakowie wraz z Górskim Ochotniczym Pogotowiem Ratunkowym (1)

Razem Kategoria II: 104

Kategoria III: Pozostała oferta czasu wolnego:**III.A. Instytucje Kultury**

Teatr stały (za pierwszy obiekt) (3)

Teatr im. Juliusza Słowackiego w Krakowie (3)

Krakowski Teatr Scena STU (0)

Narodowy Stary Teatr im. Heleny Modrzejewskiej (0)

Filharmonia na miejscu (3)

Filharmonia Krakowska im. Karola Szymanowskiego w Krakowie (3)

Opera na miejscu (2)

Opera Krakowska (2)

Teatr muzyczny (opretka, rewia lub musical) na miejscu (za pierwszą ofertę) (2)

Opera Krakowska (2)

Kino stałe (za pierwszy obiekt) (2)

Kino Kojów w Krakowie (2)

III.B. Atrakcje krajobrazowe:

Góry ze znakowanymi szlakami turystycznymi na terenie regionu (2)

Pogórze Wielickie (2)

Jeziora (zdatne do kąpieli, dostępne) ze szlakami pieszymi/rowerowymi (pierwszy akwen) (2)

Zalew Na Piaskach – „Kryspinowski” (2)

Pomniki przyrody (za pierwsze dwa) (1)

Dąb szypulkowy „Wyspiańskiego” w Skawinie (1)

Dąb szypulkowy w Zielonkach (1)

Łącznie na obszarze Krakowa występuje 260 pomników przyrody, a na obszarze powiatu krakowskiego 450 (0)

Wieże widokowe stale dostępne (za pierwsze dwie) (1)

Punkt widokowy na wierzy w Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Łagiewnikach (1)

Platforma widokowa unoszona balonem na Bulwarach Wiślanych w Krakowie (1)

Punkt widokowy na Wieży Zygmuntowskiej Katedry na Wawelu (0)

Możliwość zamówienia lotu turystycznego nad regionem lub miejscowością (za pierwszą) (3)

Loty widokowe nad Krakowem organizowane przez Centrum Sportów Ekstremalnych w Krakowie (3)

III.C. Oferta sportowa, edukacyjna i rekreacyjna:

Baseny kryte ogólnodostępne – (za pierwszy obiekt) (2)

Park Wodny w Krakowie (2)

Plaże morskie ogólnodostępne, plaże jeziorne, rzeczne – (za pierwszy obiekt) (2)

Plaże przy zbiorniku wodnym w Kryspinowie (2)

Plaża Kraków nad Wisłą przy Bulwarze Wołyńskim (0)

Stała oferta kursów językowych ogólnodostępnych (za pierwszą ofertę) (2)

Szkoła Językowa „PROFI-LINGUA” w Krakowie (2)

Stale centra sportowe z ofertą ogólnodostępną (za pierwszy obiekt) (2)

Ośrodek Sportu i Rekreacji „KOLNA” w Krakowie (2)

Stadiony sportowe (za pierwszy obiekt) (1)

Stadion Miejski im. Henryka Reymana w Krakowie (1)

Stadion Cracovia im. Józefa Piłsudskiego w Krakowie (0)

Szkoły i szkolenia sportowe ogólnodostępne (jeździeckie, lotnicze, inne) (pierwsze dwa) (1)

Krakowski Klub Jazdy Konnej (1)

Aeroklub Krakowski (1)

Lodowiska ogólnodostępne stale (za pierwszy obiekt) (2)

Lodowisko Cracovii przy ul. Sieleckiego w Krakowie (2)

Razem Kategoria III: 36

Kategoria IV: Inne czynniki wspierające turystykę kulturową:**IV. A. Instytucje w regionie:**

Obecność uniwersytetu w regionie (za pierwszy) (4)

Uniwersytet Jagielloński (4)

Obecność innej uczelni wyższej w regionie (za pierwsze dwie) (2)

Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie (2)

Politechnika Krakowska (2)

Obecność siedziby władz wojewódzkich (2)

Urząd Wojewódzki, Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego w Krakowie (2)

IV.B. Oferta turystyki zdrowotnej w regionie:

Oficjalne kurorty (za pierwsze trzy) (4)

Swozowice, część miasta Krakowa (osiedle uzdrowiskowe) (4)

Sanatoria i ogólnodostępne ośrodki rehabilitacji (punkty za pierwsze dwa obiekty) (2)

Ośrodek Rekreacji i Rehabilitacji Konnej „Tabun” w Krakowie (2)

Centrum Rehabilitacji „Feel Better” w Krakowie (2)

IV.C. Oferta turystyki biznesowej w regionie:

Regularne organizowanie imprez targowych o przynajmniej krajowym zasięgu (2)

W ciągu roku w Krakowie organizowane są liczne imprezy o charakterze targowym m.in. Międzynarodowe Targi Turystyczne (maj) (2)

Obecność krajowych central wielkich firm w regionie (za pierwsze trzy) (2)

Lufthansa Global Business Services Sp. z o.o. w Krakowie (2)

Hitachi Data Systems (polska) Sp. z o.o. w Krakowie (2)

HCL Poland Sp z o.o. w Zabierzowie (2)

Całoroczne centra konferencyjne (za pierwszy obiekt) (3)

Centrum ICE Kraków (3)

Expo Kraków (0)

Audytarium Maximum Uniwersytetu Jagiellońskiego (0)

Folwark Zalesie k. Krakowa (0)

IV.D. Oferta shoppingu w regionie:

Galeria zakupów o znaczeniu regionalnym (za pierwszy obiekt) (4) za jeden następny (2)

Galeria Krakowska w Krakowie (4)

Bonarka City Center w Krakowie (2)

Autoryzowany punkt sprzedaży specyficznych produktów regionalnych z patentem europejskim (za pierwszy obiekt) (2)

Punkty sprzedaży obwarzanków krakowskich, wpisanych przez PE na listę „Chronionych Oznaczeń Geograficznych” (2)

Autoryzowany punkt sprzedaży specyficznych produktów regionalnych znanych na skalę krajową (za pierwszy obiekt) (1)

Krakowski Kredens. Tradycja Galicyjska S.A. (1)

Deptak handlowy (za pierwszy) (2)

Ul. Grodzka w Krakowie (2)

IV.E. Zagraniczne Partnerstwa Miast i Regionów:

Istnienie zagranicznych związków partnerskich regionu lub jego miejscowości (pierwsze cztery) (1)

Budapeszt (Węgry), Rzym (Włochy) Sankt Petersburg (Rosja), San Francisco (USA) (4)

Razem Kategoria IV: 44

Suma punktów:

Za kategorię I: 931

Za kategorię II: 104

Za kategorię III: 36

Za kategorię IV: 44

Razem za wszystkie kategorie: 1115 punktów

3. Ocena potencjału turystyczno-kulturowego Krakowa i powiatu ziemskiego krakowskiego

W zamieszczonej niżej tabeli zestawiono szczegółową punktację ustaloną dla poszczególnych kategorii przeprowadzonego badania. W opisowej interpretacji wyników zaprezentowano i oceniono działania podejmowane w zakresie organizacji turystyki w powiecie wadowickim.

Kategoria	Podkategoria	Uzyskane punkty	Maksymalna ilość punktów
I. Potencjalne cele turystyki kulturowej	I.A Zabytki, w tym:	354	473
	I.A. a. zabytki sakralne	106	122
	I. A. b. zamki i pałace	58	108
	I.A. c. inne zab. archit. i techniki	101	140
	I.A. d. obiekty militarne	14	18
	I. A .e. dodatkowe punkty	75	85
	I.B. Miejsca historyczne/znaczące	132	168
	I.B. a. Budowle hist. i monumenty	83	102
	I.B. b. Cmentarze historyczne	39	56
	I.B. c. Budowle współczesne	10	10
	I.C. Dzieła sztuki (pojedyncze)	35	72
	I.D. Muzea i Wystawy	65+90	115+90
	I.E. Eventy kulturowe	150	150
	I.F. Zakłady przem. z ofertą Turystyczną	0	16
	I.G. Kul. znacząca oferta przyrodnicza	33	53
	I.H. Szlaki kulturowe	72	106
	RAZEM za kategorię I	931	1243
II. Elementy obsługi turystycznej	II.A. Informacja turystyczna	17	17
	II.B. Infrastruktura turystyczna	48	51
	II.C. Infrastr. komunikacyjna	27	32
	II.D. Promocja turystyczna	12	20
	Razem za kategorię II	104	120
III. Pozostała oferta czasu wolnego	III.A Instytucje kultury	12	12
	III.B. Atrakcje krajobrazowe	11	14
	III.C. Oferta sport., eduk., rekr.,	13	13
	Razem za kategorię III	36	39
IV. Inne czynniki wspierające turystykę kulturową	IV.A. Instytucje w regionie	10	15
	IV.B. Oferta turystyki zdrowotnej	8	16
	IV.C. Oferta turystyki biznesowej	11	11
	IV.D. Oferta shoppingu	11	11
	IV.E. Zagraniczne partnerstwa	4	4
	Razem za kategorię IV	44	57
SUMA	WSZYSTKIE KATEGORIE	1115	1459

Wnioski:

W wyniku przeprowadzonej waloryzacji Krakowa i powiatu ziemskiego krakowskiego stwierdzono, że omawiany mikroregion posiada wielki potencjał turystyczno-kulturowy. Wyniki waloryzacji potwierdziły iż stanowi on najważniejszą w skali kraju destynację turystyczno-kulturową. Tak znaczny potencjał tego powiatu generowany jest w głównej mierze przez kilka dziedzin, które szczegółowo zostaną omówione w dalszej części opracowania. Na wstępie

należy jednak zaznaczyć, iż do najważniejszych z nich należą turystyka dziedzictwa kulturowego oraz turystyka muzealna. Największy wpływ na wysoki potencjał regionu wywierają liczne obiekty zabytkowe, w tym także znajdujące się na Światowej Liście Zabytków UNESCO. Oferta turystyki kulturowej miasta i powiatu związana jest także z turystyką religijną i pielgrzymkową, której najważniejsze potencjalne cele koncentrują się w samym Krakowie. Jednakże na obszarze mikroregionu poza miastem znajdują się również liczne inne zabytki, które związane są z kulturą świecką, w tym przede wszystkim zamki, a także dwory oraz pałace.

Rozwojowi turystyki kulturowej w mikroregionie z pewnością sprzyja jego bardzo korzystne położenie komunikacyjne i odpowiednia infrastruktura (rozwinięta sieć dróg, w tym autostrada A-4 oraz szereg dróg krajowych), istnienie międzynarodowego portu lotniczego z licznymi połączeniami do europejskich ośrodków metropolitalnych. Nie bez znaczenia jest także dobrze rozwinięta komunikacja miejska na obszarze Krakowa, umożliwiającą dogodnie przemieszczanie się pomiędzy poszczególnymi obiektami turystycznymi. Niestety, trudności sprawia korzystanie z transportu zbiorowego między poszczególnymi małymi miejscowościami mikroregionu, które zazwyczaj znajdują się na uboczu głównych szlaków komunikacyjnych. W Krakowie istnieją także alternatywne oferty w zakresie sposobów poruszania się po mieście. Jednym z nich jest stale rozbudowywany system terenowej wypożyczalni rowerów miejskich, składającej się z kilkunastu stacji rozmieszczonych w różnych punktach miasta. Oferowane są także turystyczne przejazdy meleksami, dorożkami oraz tramwajem wodnym. Regularnie organizuje się rejsy statkami wycieczkowymi po Wiśle, co stanowi dodatkową atrakcję dla turystów. Przy tak dużym natężeniu turystyki grupowej sporym utrudnieniem jest jednak niewystarczająca liczba miejsc parkingowych i postojowych dla autokarów w pobliżu najważniejszych atrakcji.

Infrastruktura noclegowa i gastronomiczna na obszarze mikroregionu utrzymana jest na bardzo wysokim poziomie, wykazuje także znaczne zróżnicowanie pod względem oferowanego standardu. Funkcjonujące obiekty noclegowe reprezentują wszystkie kategorie, a liczne obiekty gastronomiczne cechuje spory wachlarz usług. W Krakowie funkcjonuje kilkanaście hoteli oraz ośrodków noclegowych o najwyższym standardzie. Często są to złożone kompleksy, które prócz funkcji noclegowych oferują również usługi gastronomiczne, sportowe, czy też rozrywkowe. Jednak najliczniejszą grupę w Krakowie stanowią hotele jedno- czy też dwugwiazdkowe, natomiast w mniejszych miejscowościach podkrakowskich - motele oraz ośrodki agroturystyczne.

Dopełnieniem oferty rekreacyjnej mikroregionu jest lokalizacja na jego obszarze licznych obiektów sportowych, w tym wielofunkcyjnych hal i centrów sportowych, stadionów piłkarskich, krytych pływalni, całorocznego lodowiska, wielofunkcyjnych boisk sportowych czy też toru kajakowego oraz stadniny koni.

Na terenie Krakowa bardzo dobrze rozbudowany jest system informacji turystycznej, obsługiwany w kilkunastu punktach w ramach Małopolskiego Systemu Informacji Turystycznej. Można tam uzyskać informacje turystyczne w kilku najczęściej używanych językach, istnieje też możliwość pobrania bezpłatnych materiałów turystycznych oraz skorzystania bezpłatnie z dostępu do internetu. Bardzo dobrze zorganizowana jest także oferta przewodnicka w mieście. W Krakowie działa kilka dużych biur przewodnickich oferujących zwiedzanie licznych atrakcji turystycznych. W ramach proponowanych przez nie usług istnieje możliwość wynajęcia przewodników oprowadzających w kilkunastu językach obcych. Ich usługi nie koncentrują się wyłącznie na zwiedzaniu głównych atrakcji miasta, możliwe jest również zorganizowanie całego szeregu wycieczek tematycznych, a w niektórych biurach także zamówienie oprowadzania z dowolnym tematem wiodącym.

Jednym z wyjątkowych sposobów zapoznania się z zabytkowymi układami urbanistycznymi miasta oraz tworzącymi je zabytkami jest skorzystanie z platformy widokowej w balonie zlokalizowanym na krakowskich Bulwarach. Miasto, jak i cały mikroregion posiadają stosunkowo dobrą promocję turystyczną: podmioty za nią odpowiedzialne uczestniczą corocznie w największych międzynarodowych targach turystycznych. Ponadto prowadzą one portale internetowe, na których można znaleźć najważniejsze, regularnie aktualizowane informacje o walorach regionu, możliwościach noclegu, czy o punktach gastronomicznych. Miasto nosiło w 2000 r. miano Europejskiej Stolicy Kultury.

Na terenie regionu odbywa się corocznie kilkadziesiąt dużych eventów kulturowych, spośród których kilkanaście posiada rangę międzynarodową. Reprezentują one różne typy imprez, jednak w większości proponują koncerty różnych gatunków muzyki oraz spektakle teatralne. W mieście istnieje także bardzo bogata stała oferta teatralna oraz kinowa.

Podobnie jak w przypadku innych znaczących ośrodków turystyki miejskiej w Polsce, poważnym mankamentem Krakowa jest niedorozwój infrastruktury turystycznej na miejskich trasach turystycznych, mierzonej do istniejącego potencjału. Najbardziej podstawowy problem stanowi brak oznakowania tras tematycznych w przestrzeni miasta oraz brak tablic informacyjnych przy bardzo licznych znaczących obiektach. W rezultacie większość miejskich tras turystycznych nie może zostać uznana za „realnie” zorganizowane, lecz pozostają one na poziomie

tras wirtualnych. Ich udostępnienie ogranicza się głównie do przedstawienia informacji o obiektach oraz zarysowaniu przebiegu trasy na mapach, prezentowanych na stronach internetowych lub udostępnianych w broszurach informacyjnych. Brak jakichkolwiek informacji zamieszczonych w obszarze miasta powoduje w większości przypadków niewielkie jego wykorzystanie przez turystów poza „kanoniczną” Drogą Królewską.

Znacznie szersza lista mankamentów w zakresie rozwoju i promocji turystycznej regionu dotyczy miejscowości z obszaru ziemskiego powiatu krakowskiego. Pomimo bardzo dużego potencjału turystycznego, nie podjęto w wystarczającej skali inicjatyw służących ich rozwojowi i udostępnieniu. Poszczególne obiekty są prezentowane na wielu portalach internetowych, jednakże brak ich kompleksowej i jednolitej promocji w ramach produktów turystycznych. Ponadto prezentowane informacje są zdawkowe. Natomiast znacznie lepiej przedstawiana jest informacja dotycząca oferty bazy noclegowej oraz gastronomicznej, które prezentowane są w sposób czytelny na stronie internetowej powiatu.

4. Kraków i powiat ziemski krakowski jako destynacja turystyki kulturowej

Kraków wraz z okolicą to obszar realizacji niemal wszystkich form turystyki kulturowej, w tym najważniejsza w kraju destynacja turystyki dziedzictwa kulturowego i turystyki miejskiej, jeden z najważniejszych obszarów recepcji turystyki literackiej, muzealnej, tematycznej (w tym biograficznej), ważny ośrodek turystyki religijnej (z pielgrzymkową) militarnej, eventowej, studyjnej oraz kulinarnej. Najważniejsze ich walory zostaną przedstawione w kolejnych częściach niniejszego tekstu.

KLASYCZNE PODRÓŻE KULTUROWE

Turystyka dziedzictwa kulturowego

Kraków z występującymi na jego obszarze licznymi walorami dziedzictwa kulturowego uznawany jest za najważniejszą destynację tej formy turystyki w Polsce. Najważniejszym obszarem w mieście z punktu widzenia turystyki dziedzictwa kulturowego jest Stare Miasto wraz ze Wzgórzem Wawelskim oraz średniowiecznym obszarem dzielnicy Kazimierz i przedmieściami Stradomia, które wpisane zostały na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Ponadto kolejnymi ważnymi obiektami dziedzictwa kulturowego Krakowa są ujęte wspólnie z historycznym centrum na liście krajowych Pomników Historii zespoły urbanistyczne Podgórze, Nowego Świata oraz Piasku. Na ich obszarze znajduje się

kilkadziesiąt zabytków, z których każdy może wzbudzić zainteresowanie turystów dziedzictwa kulturowego. Większość z zabytków należących do historycznego zespołu miasta dostępna jest na co dzień dla zwiedzających z wyznaczonych i respektowanych godzinach. Wśród nich należy wymienić dawną rezydencję królewską na Wawelu wraz z reliktnymi wczesnośredniowiecznymi budowli oraz katedrą krakowską - miejscem koronacji i cmentarzem polskich królów, Rynek Główny, największy plac średniowiecznej Europy, z Bazyliką Mariacką i Sukiennicami, Collegium Maius Uniwersytetu Jagiellońskiego z jego muzeum, monumentalne gotyckie kościoły Franciszkanów i Dominikanów wraz z historycznymi pochówkami oraz zespołami klasztornymi, zachowane przedbramie (Barbakan) i fragmenty murów miejskich wraz z utworzonymi w miejsce fosy plantami, zespół klasztorny paulinów na Skalce z grobami wielkich postaci narodowej kultury, zachowane relikty romańskie: na Wawelu, w kościele św. Andrzeja, zespole Norbertanek na Salwatorze, szereg historycznych klasztorów z wielusetletnią metryką, wśród nich opactwa benedyktynów na Tyńcu i cystersów w Mogile. Dużą rolę w potencjale turystyczno-kulturowym miasta odgrywa także niematerialne dziedzictwo, które stało się dobrem wszystkich Polaków: od prehistorycznych legend (o Wandzie, Smoku Wawelskim, hejnale krakowskim i innych), poprzez inspiracje literatów okresu Renesansu i baroku i centralną rolę w kulturze Młodej Polski, kończąc na kabaretach literackich okresu powojennego i współczesności. To dziedzictwo ma swoje kultowe miejsca (jak Smocza Jama, kawiarnia Jama Michalika czy Pałac Pod Baranami) i także one przyciągają turystów.

Turystyka muzealna

W Krakowie mieści się kilkadziesiąt placówek muzealnych zarówno o randze krajowej, jak i regionalnej. Na pierwszym miejscu w tej grupie walorów należy wymienić posiadając status Muzeum Narodowego Zamek Królewski na Wawelu – Państwowe Zbiory Sztuki, w którym wśród kilku ekspozycji można zwiedzić m.in. apartamenty królewskie, reprezentacyjne wnętrza królewskie, czy też Skarbiec Koronny oraz zbrojownię. Drugim najważniejszym obiektem tego rodzaju jest krakowskie Muzeum Narodowe, które zarządza 11 oddziałami. W modernistycznym Gmachu Głównym muzeum mieszczą się trzy galerie stałe, wśród nich m.in. „Galeria Rzemiosła Artystycznego”, natomiast w mieszczących się na Rynku Głównym Sukiennicach znajduje się Galeria Sztuki Polskiej XIX wieku. Najsłynniejsza galeria Muzeum Narodowego w Krakowie, mieści się przy ulicy św. Jana, w Muzeum Książąt Czartoryskich. Tam, w Galerii Malarstwa Europejskiego zobaczyć można m.in. „Damę z gronostajem” Leonarda da Vinci.

Z kolei przy ul. Floriańskiej w oddziale Domu Jana Matejki prezentowane są eksponaty związane z życiem i twórczością najbardziej znanego polskiego malarza nurtu historyzmu.

Ważną placówką muzealną (założoną już w 1899 r.) jest Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, w którego strukturze działa kilka oddziałów. W gmachu głównym zlokalizowanym w Pałacu Krzysztofory mieści się ekspozycja „Z dziejów i kultury Krakowa”. Muzeum sprawuje również nadzór m.in. nad ekspozycją w Synagodze Starej, gdzie prezentowana jest historia Żydów krakowskich, Wieżą Ratuszową, czy też Fabryką Schindlera, w której zwiedzający mogą zapoznać się z życiem codziennym i wydarzeniami okresu okupacji hitlerowskiej. Z kolei w podziemiach Rynku Głównego w Krakowie prezentowana jest ekspozycja pt. „Śladem europejskiej tożsamości Krakowa”, która przedstawia historię miasta w kontekście jego związków (przede wszystkim gospodarczych) z innymi ważnymi średniowiecznymi ośrodkami Europy.

Kolejnym ważnym obiektem muzealnym jest Muzeum Lotnictwa Polskiego, którego wystawa stała prezentuje historyczne samoloty, śmigłowce, a nawet wyrzutnie rakiet. W Muzeum Sztuki Współczesnej MOCAK udostępniana jest z kolei międzynarodowa kolekcja sztuki najnowszej. Natomiast w Muzeum Armii Krajowej eksponowane są zbiory obrazujące polskie podziemie okresu II wojny światowej. Warte zobaczenia są również Muzeum Etnograficzne, Muzeum Archeologiczne oraz Żydowskie Muzeum Galicja, znajdujące się w budynku byłej żydowskiej fabryki mebli – jest tam prezentowana wystawa „Śladami Pamięci”, złożona z fotografii ilustrujących życie galicyjskich Żydów. Z kolei sztuka Dalekiego Wschodu prezentowana jest w Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej „Manggha”.

Turystyka literacka

Z Krakowem związanych jest wielu literatów oraz ich dzieła, dlatego od października 2013 r. miasto posiada status Miastem Literatury UNESCO. Wśród kluczowych zasobów z tej grupy należy wymienić Muzeum Młodej Polski „Rydłówka”- w bronowickim dworze, mieszczącym obecnie muzeum odbyło się wesele L. Rydla, będące inspiracją dramatu S. Wyspiańskiego „Wesele”. Z autorem tego dramatu związane jest także Muzeum Stanisława Wyspiańskiego, mieszczące galerię twórczości S. Wyspiańskiego, w tym jego projektów scenografii, jak i wystawy dotyczące okresu Młodej Polski. Prócz Wyspiańskiego, z krakowską cyganerią okresu Młodej Polski związany był także Stanisław Przybyszewski, uznawany za jej założyciela i jednego z najbardziej znanych europejskich przedstawicieli cyganerii artystycznej. Historycznym miejscem spotkań krakowskiej

bohemy była jedna z najstarszych krakowskich kawiarni – „Jama Michalika”, mieszcząca się przy ul. Floriańskiej, Często spędzali w niej czas m.in. Lucjan Rydel czy Kazimierz. Przerwa-Tetmajer, a od 1905 r. w kawiarni zaczął funkcjonować pierwszy na ziemiach polskich kabaret literacki „Zielony Balonik”. Z innym znanym krakowskim lokalem – „Piwnicą pod Baranami” – przez lata kojarzonym z ze znanym animatorem życia kulturalnego - Piotrem Skrzyneckim związana jest działalność takich twórców jak Marek Grechuta, Grzegorz Turnau czy Jerzy Pilch, autor m.in. „Spisu cudzołożnic”. Mieszcząca się w lokalu scena na tyle mocno ugruntowała się w świadomości mieszkańców Krakowa, iż „Piwnicy pod Baranami” poświęcono kilka książek. W kawiarni „Nowa Prowincja”, przy ul. Brackiej, dzięki funkcjonującemu tu Poetyckiemu Dyktafonowi można odsłuchać głosy dawnych stałych bywalców, wśród których byli: Czesław Miłosz, Wisława Szymborska, Adam Zagajewski czy Bronisław Maj. Z kolei przy ulicy Felicjanek mieści się niezwykle urządzona kawiarnia „Cafe Szafe”, do której chętnie zaglądali tacy pisarze i poeci, jak m.in. J. Pilch, M. Krajewski czy I. Karpowicz.

W ścisłym centrum miasta mieszczą się także dwa niezwykle miejsca związane z krakowską literaturą. Na kamienicy przy skrzyżowaniu ulic Staszewskiego i Piłsudskiego mieści się tzw. mural Barceloński. W okresie PRL-u działał w tym miejscu studencki bar Barcelona, gdzie na przyległej do niego ścianie kamienicy artysta, Bartolomeo Koczenasz umieścił wielkoformatową fotografię baru oraz wiersz „Barcelona”. Z kolei na murach kamienicy mieszczącej się przy ul. Brackiej codziennie odbywa się spektakl poetycki „Wiersze na murach”, będący od 2002 roku projekcją 366 wierszy M. Zabłockiego.

Inną ważną inicjatywą w Krakowie są literackie ławki na Plantach. Na pięćdziesięciu z nich umieszczono tabliczki z przypisanymi im literackimi patronami. Obok nazwiska autora znajduje się kod QR, dzięki któremu czytelnik za pomocą własnego smartfona może zapoznać się z biogramem autora, poznać fragmenty jego tekstów oraz wysłuchać nagrania z jego głosem (o ile takie istnieje). Swoje ławki otrzymali m.in. W. Szymborska, Cz. Miłosz, A. Zagajewski, A. Mickiewicz czy W. Gombrowicz.

Walorami literackimi Krakowa są także miejsca, które „występowały” w dziełach różnych autorów. Do takich miejsc zalicza się ulica Bracka, o której powstała piosenka G. Turnau „Bracka”, czy też ulica Kanonicza, o której można przeczytać w opowiadaniu J. Haška „Wśród włóczęgów”. Do innych ważnych miejsc związanych z krakowskimi literatami zalicza się gmach Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego, mieszczący się przy ul. Gołębiej, gdzie studiowało, a później wykładało wielu wybitnych pisarzy. Przy ul. Wiślniej znajduje się kolejny cel turystyki kulturowej, redakcja Tygodnika Powszechnego, którego

redaktorem przez wiele lat był Jerzy Turowicz, a na jego łamach w okresie cenzury publikowało wielu cenionych pisarzy i poetów. W tej grupie miejsc są także ważne nekropole: Panteon Narodowy w kościele Świętych Apostołów Piotra i Pawła (gdzie spoczywają autor „Kazań Sejmowych” Piotr Skarga i współczesny dramaturg P. Mrożek, Katedra Wawelska ze swoją krypta wieszczów z sarkofagami J. Słowackiego i A. Mickiewicza oraz ziemią z grobu C.K. Norwida. Do miejsc pamięci związanych z wielkimi polskimi pisarzami należy także Krypta Zasłużonych na Skałce, gdzie spoczęli Jan Długosz, Wincenty Pol, Adam Asnyk, Stanisław Wyspiański, Teofil Lenartowicz, Józef I. Kraszewski, Czesław Miłosz, cmentarz Salwatorski, na którym mieści się grób Stanisława Lema, czy też cmentarz Rakowicki, na którym została pochowana m.in. Wisława Szymborska.

Elitarna turystyka eventowa

Kraków uznać należy bez wątpienia za jedną z najważniejszych destynacji elitarniej turystyki kulturowej w Polsce. W mieście corocznie odbywa się kilka prestiżowych eventów kultury wysokiej o znaczeniu międzynarodowym. Do grona najważniejszych z nich zalicza się Międzynarodowy Festiwal Literacki im. Czesława Miłosza, który pojawił się w kalendarzu ważnych krakowskich wydarzeń literackich w 2009 r. Od tego czasu, co dwa lata przez tydzień w Krakowie goszczą osobistości światowej literatury, które uczestniczą m.in. w spotkaniach autorskich oraz wieczorach poetyckich.

W listopadzie odbywa się Międzynarodowy Festiwal Literatury im. Josepha Conrada, którego gośćmi są twórcy ze wszystkich stron świata. Taka formuła festiwalu sprawia, iż przybywający do Krakowa pisarze pochodzący z różnych państw, piszący w różnych językach i reprezentujący różne kultury i światopoglądy współtworzą wydarzenie barwne i intelektualnie inspirujące.

Do innych międzynarodowych eventów kultury wysokiej należy zaliczyć odbywający się w grudniu Międzynarodowy Festiwal Teatralny Boska Komedia. W ciągu tygodnia jego trwania na scenach największych krakowskich teatrów odbywają się przedstawienia najlepszych polskich spektakli minionych lat. Ponadto, swoje dokonania teatralne prezentują tu twórcy z pozaeuropejskich kręgów kulturowych. Natomiast w okresie Świąt Wielkanocnych odbywa się festiwal poświęcony muzyce renesansu i baroku, Misteria Paschalia. Formuła festiwalu opiera się na prezentacji muzyki dawnej związanej z okresem Wielkiego Tygodnia oraz Świąt Wielkanocnych. Do eventów kultury wysokiej o znaczeniu międzynarodowym zalicza się również Międzynarodowy Festiwal Kina Niezależnego Off Plus Camera, podczas którego prezentowane są oryginalne obrazy filmowe odnoszące sukcesy w międzynarodowych festiwalach filmowych.

Na pograniczu kultury wysokiej i popularnej lokuje się organizowany na Kazimierzu Festiwal Muzyki Żydowskiej, który - będąc jednym z większych tego typu wydarzeń na świecie - popularyzuje kulturę żydowską i udział polskich Żydów w tworzeniu tego dziedzictwa.

Ponadto w Krakowie odbywa się corocznie kilkanaście mniejszych festiwali kultury wysokiej o znaczeniu krajowym oraz regionalnym. Zalicza się do nich m.in. projekt Opera Rara, w ramach którego na scenach krakowskich teatrów wystawiane są przedstawienia opery barokowej. Podczas festiwalu „Krakowskie Reminiscencje Teatralne” prezentowane są spektakle oddające charakter czasów współczesnych. Z kolei polska i zagraniczna sztuka współczesna prezentowana jest w Krakowie podczas Festiwalu Sztuk Wizualnych Grolsch ArtBoom. W trakcie trwania festiwalu, który odbywa się w czerwcu, najwybitniejsi współcześni twórcy prezentują swoje dzieła w przestrzeni publicznej miasta.

TURYSTYKA EDUKACYJNA

Podróże studyjne i seminaryjne

Kraków wraz z ziemskim powiatem krakowskim jest najatrakcyjniejszą krajową destynacją turystyczną dla turystów odbywających podróże studyjne oraz seminaryjne. Mikroregion wraz z wielowiekową stolicą państwa polskiego posiada na tyle bogatą historię oraz związane z nią obiekty architektoniczne zlokalizowane w historycznych układach urbanistycznych, że przybywający tutaj turyści mogą znacząco poszerzyć swoją wiedzę. Wizyta w regionie pozwala na poznanie nie tylko lokalnych dziejów, lecz znacznej części dziejów Polski, o to w kontekście innych ważnych ośrodków państwowych w Europie. Przybywający do Krakowa uczestnicy akademickich wyjazdów edukacyjnych, poznając poszczególne zabytki, historię miasta i liczne ekspozycje oraz kolekcje mogą pozyskać wieloaspektową znajomość zagadnień, związanych osadnictwem i ludnością, funkcjonowaniem organizmów państwowych w kolejnych epokach, z dziejami społeczności żydowskiej, osadzonej w Kazimierzu w XIV wieku, kluczowych wydarzeniach z polskiej historii średniowiecznej i nowożytnej (m.in. założenie pierwszej uczelni, insurekcja kościuszkowska, ruchy narodowe w okresie zaborów, dzieje regionu podczas I i II wojny światowej, plany gospodarcze i zrealizowane największe inwestycje okresu Polski Ludowej).

Wielka historia, bogate tradycje uniwersyteckie oraz lokalizacja zakładów naukowych i aktywnych instytucji muzealnych czynią z niego popularne miejsce turystyki seminaryjnej. W jej ramach również przybywający do mikroregionu fachowcy w dziedzinie architektury oraz sztuki mogą prześledzić rozwój wszystkich

istniejących na ziemiach polskich stylów architektonicznych. Obszar wokół Krakowa ważny jest także dla specjalistów w zakresie geografii oraz geologii, ponieważ znajduje się na styku wielkich jednostek fizycznogeograficznych: Karpat i Wyżyn Polskich.

Podróże tematyczne: wzdłuż szlaków kulturowych i biograficznych.

Przez Kraków przebiega kilka ważnych szlaków kulturowych, w tym dwa o randze międzynarodowej: droga małopolska Drogi św. Jakuba oraz pętla małopolska Szlaku Cysterskiego. Najważniejsze obiekty położone na trasie drogi św. Jakuba w Krakowie to (nadal obsadzone) Xi-wieczne opactwo benedyktynów w Tyńcu oraz kilka obiektów sakralnych na Starym Mieście. Z kolei na Szlaku Cysterskim leży nadal funkcjonujące opactwo cystersów w krakowskiej Mogile, założone w I połowie XIII wieku.

Przez obszar Krakowa i ziemskiego powiatu krakowskiego przebiegają ponadto liczne szlaki o znaczeniu krajowym i regionalnym. Do pierwszej grupy zalicza się Małopolski Szlak Architektury Drewnianej, w skład którego wchodzi kilkanaście obiektów z ziemi krakowskiej, najokazalsze z nich to kościół św. św. Małgorzaty i Judyty na Salwatorze powiązany z klasztorem Norbertanek, kościół p.w. św. Bartłomieja w Krakowie-Mogile, kościół p.w. św. Wojciecha i Matki Bożej Bolesnej w Modlnicy oraz Kaplica „Na Wodzie” w Ojcowie. Drugim ważnym szlakiem tematycznym przebiegającym przez mikroregion jest najstarszy polski system tego rodzaju - Szlak Orlich Gniazd. Do najważniejszych jego obiektów na omawianym terenie zalicza się pochodzący z I poł. XIV. Zamek w Pieskowej Skale, wybudowany przez Kazimierza Wielkiego jako jeden z elementów łańcucha obronnego na ówczesnej granicy Królestwa, innymi - ruiny XIV-wiecznego zamku w Ojcowie oraz odrestaurowany XIV w. zamek w Korzkwi.

Kraków jest atrakcyjną destynacją dla podróży biograficznych. Najczęściej wybierane są miejsca związane z biografią Jana Pawła II, który zanim został obrany papieżem studiował w Krakowie, a potem działał tu jako duszpasterz, biskup i metropolita przez blisko czterdzieści lat swojego życia. Miejsca te łączy trasa miejska „Szlak Śladami Jana Pawła II”, na trasie którego znajduje się m.in. Pałac Arcybiskupi w Krakowie (siedziba metropolitów) ze słynnym „oknem papieskim”, miejscem pamiętnych, osobistych spotkań pielgrzymującego do Polski Papieża z krakowianami i rodakami. Innymi ważnymi obiektami związanymi z życiem papieża są Krypta św. Leonarda na Wawelu (miejsce prymicji), Krakowskie Błonia, na których odprawiał masowe Msze Święte podczas pielgrzymek czy Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Łagiewnikach którego był największym propagatorem.

Zupełnie nowym obiektem poświęconym Janowi Pawłowi II, jest znajdujące się nadal w trakcie budowy, Sanktuarium św. Jana Pawła II w Krakowie-Łagiewnikach. Stan turystycznego zagospodarowania przedstawionych szlaków jest różny. Szlak Orlich Gniazd oraz Małopolski Szlak Architektury Drewnianej są fizycznie oznaczone w terenie, natomiast trasa „Szlak Jana Pawła II” takich oznaczeń nie posiada. Istnieje natomiast „Linia papieskiego tramwaju” – tramwaj nr 8, specjalnie oznaczony, kursuje pomiędzy częścią obiektów związanych z Janem Pawłem II. Ponadto krakowskie biura proponują zwiedzanie miasta według koncepcji kilkunastu tematycznych tras wirtualnych. Są to między innymi: trasa uniwersytecka, trasa zabytków żydowskich, trasa nowohucka oraz szlaki miejskie wymienione w ramach opisu potencjału innych form turystyki kulturowej.

Wszystkie szlaki posiadają i trasy posiadają opracowania zamieszczone w internecie, a część posiada także wydane materiały promocyjne z mapkami i planami. Pilną koniecznością wydaje się wyznaczenie przebiegu najważniejszych wymienionych szlaków w terenie, z zachowaniem zasady jak najmniejszej ingerencji w historyczne części miasta oraz opracowanie materiałów promocyjnych dla pozostałych obiektów i tras.

Podróże językowe

Podróże językowe proponowane są na obszarze Polski w bardzo małej liczbie. Kraków zalicza się jednak do nielicznych miast, w których istnieje możliwość nauki języka polskiego przez obcokrajowców. Na Uniwersytecie Jagiellońskim organizowana jest Szkoła Letnia: Języka i Kultury Polskiej, zajmująca się nauką języka polskiego jako języka obcego, przez co miasto może być uznane za ważną destynację tej formy turystyki.

POWSZECHNA TURYSTYKA KULTUROWA

Turystyka miejska

Kraków jest obecnie jedną z głównych destynacji turystycznych w kraju pod względem liczby odwiedzających miasto turystów. W 2013 r. miasto odwiedziło 9,25 mln turystów spośród których ponad dwa i pół miliona stanowili goście z zagranicy. Stolica Małopolski uznawana jest również za jedno z najbardziej popularnych miast turystycznych w Europie. Tak duża popularność Krakowa wynika z zachowanego średniowiecznego układu urbanistycznego Starego Miasta z występującą na jego obszarze bardzo dużą liczbą zabytkowych obiektów. Obok historycznego centrum miasta występuje również kilka innych obszarów w mieście, chętnie odwiedzanych przez turystów.

Jak wcześniej wspomniano, główne walory kulturowe miasta, przyciągające do niego rzesze turystów znajdują się na Starym Mieście. Mieszczący się tam zabytkowy zespół architektoniczno-urbanistyczny Krakowa zaliczany jest do najwyższej w skali kraju klasy zabytków. Układ ten uformowany został w wyniku ustanowienia w 1257 r. przywileju lokacyjnego wydanego przez księcia krakowskiego Bolesława Wstydliwego. W lokowanym wówczas na prawie magdeburskim Krakowie wytyczono nowy układ urbanistyczny oparty na wzorze szachownicy, w tym Rynek wytyczony został na niemal idealnym planie kwadratu o długości każdego z boków ok. 210 m, z których wyznaczono po trzy ulice. Był to największy plac średniowiecznej Europy. Na Rynku mieści się też kilka spośród najważniejszych atrakcji turystycznych miasta. W jego centralnej części wznoszą się Sukiennice, a obok nich pochodząca z XIV-XV w. Wieża Ratuszowa, zachowana jako jedyny fragment zburzonego w 1820 r. Ratusza. Przy Rynku Głównym wznosi się także pochodzący z XIV-XV w. gotycki Kościół Mariacki (krakowska fara), z jednym z najważniejszych zabytków sztuki rzeźbiarskiej Środkowej Europy – Ołtarzem Mariackim autorstwa genialnego norymberczyka Wita Stwosza. Od północy, obszar Starego Miasta zamykają pozostałości murów miejskich wraz z Barbakanem i Bramą Floriańską. Od Placu Matejki przez całe średniowieczne miasto - ulicą Floriańską przez Rynek Główny i ul. Grodzką - prowadzi Droga Królewska. Wiedzie ona do kolejnej turystycznej wizytówki miasta - Wzgórza Wawelskiego, na którym znajduje się Zamek Królewski wraz z Katedrą.

Na Starym Mieście turystów przyciąga także kilkadziesiąt zabytkowych kościołów oraz Kwartał Uniwersytecki z historycznymi gmachami Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prócz zabytkowego centrum miasta jednym z głównych miejsc odwiedzanych przez turystów uprawiających turystykę miejską jest Kazimierz, który od XIV w. do początku XIX w. stanowił odrębne żydowsko-chrześcijańskie miasto. Jego najśłynniejszymi zabytkami są liczne synagogi, a także kościół p.w. św. Michała Archaniola i św. Stanisława Biskupa na Skałce oraz Ratusz wznoszący się na Placu Wolnica.

Ważnym obszarem turystyki miejskiej w Krakowie jest także Podgórze, z mieszczącym się tam Magistratem i kościołem p.w. św. Józefa. Z kolei na nowo odkrywana Nowa Huta jest uważana za najlepiej zachowane w Europie Środkowo-Wschodniej założenie urbanistyczne idealnego miasta socrealistycznego. Można ją zwiedzać w ramach tzw. trasy nowohuckiej obejmującej najciekawsze i najbardziej charakterystyczne obiekty, prezentującej rozwiązania urbanistyczne, ale ukazującej także kontrast prastarych legend i historycznego dziedzictwa z XX-wiecznymi przestrzeniami pracy i życia: kopiec Wandy z widokiem na... zakład metalurgiczny i opactwo mogiłskie z otoczeniem pomiędzy stadionem a osiedlami z wielkiej płyty.

Bogactwo materialnego dziedzictwa dopełniają w Krakowie wszystkie typy zasobów rozwiniętej oferty turystyki miejskiej, w tym teatry i kina, kluby i kabarety, miejsca shoppingu (tak tradycyjnego jak i regionalnego), kolekcje muzealne, instalacje artystyczne, codzienna oferta artystyczna, infrastruktura rekreacyjna, w tym parki i całoroczne obiekty aktywnego wypoczynku.

Turystyka etniczna

Kraków jest miastem, w którym przez wieki przeplatały się elementy dwóch grup etnicznych. Prócz Polaków miasto zamieszkiwała bowiem bardzo liczna grupa Żydów. W krajobrazie kulturowym miasta, na obszarze Kazimierza wyraźnie zaznaczają się elementy żydowskiego dziedzictwa kulturowego Krakowa, spośród których wymienić należy przede wszystkim synagogi. Najstarszą z nich jest pochodząca z XV w. Synagoga Stara, będąca najstarszą w Polsce oraz jedną z najcenniejszych na świecie. Inną cenną żydowską świątynią jest Synagoga Remus z 1556 r. przy której znajduje się stary żydowski kirkut założony w 1535 r. Na Kazimierzu znajduje się także nowy cmentarz żydowski założony w 1800 roku oraz inne obiekty związane z kulturą żydowską. Przy ulicy Szerokiej mieści się zabytkowy budynek Wielkiej Mykwy (rytualnej łaźni). Natomiast w budynku dawnej fabryki mebli znajduje się Żydowskie Muzeum Galicja. Muzeum to przedstawia historię ponad 800-letniego dziedzictwa kultury żydowskiej w Polsce. Na przeciwległym brzegu Wisły, w dzielnicy Podgórze odnaleźć można ślady po istniejącym w latach 1941-1943 krakowskim getcie.

Liczne ślady obecności swoich grup narodowych znajdują w Krakowie także Niemcy i Austriacy, Ukraińcy oraz Włosi. Opis walorów dziedzictwa powiązanych ze wszystkimi grupami rozsadziłby ramy krótkiego opracowania dlatego tytułem przykładu wymienione zostaną miejsca „ukraińskie”. Związki z Rusią Kijowską rozpoczęły się we wczesnym średniowieczu i miały głównie charakter handlowy (Kraków leżał na szlaku z zachodniej Europy do Kijowa) oraz polityczny (już pierwszy władca, panujący z Krakowa Kazimierz Odnowiciel miał ruską żonę: Dobronę, która tu żyła i prawdopodobnie została pochowana. Z okresu panowania Władysława Jagiełły pochodzi wschodni wystrój wawelskiej kaplicy Św. Krzyża – dzieło ruskich mistrzów. Z kolei w kaplicy Św. Trójcy pochowana jest Zofia (Sofia), żona tego władcy. W wiekach XV do XVII wielu Rusinów przybywało do Krakowa na studia, a ich elita na królewski dwór wspólnego państwa. W austriackiej Galicji Ukraińcy licznie pojawiali się w Krakowie, drugim po Lwowie ośrodku wspólnego z Polakami kraju koronnego. Dla nich funkcjonowała tu cerkiew unicka pod wezwaniem św. Norberta (przy plantach). Ikonostas do niej miał wykonać sam Jan Matejko. Tu wziął ślub jeden z liderów ukraińskiego podziemia, Stiepan

Bandera. W ostatniej ćwierci XIX wieku zasłużonym prezydentem Krakowa był etniczny Ukrainiec, Mikołaj (Mykoła) Zyblikiewicz (autor pomysłu krypty zasłużonych na Skałce i inicjator restauracji Sukiennic). Na Cmentarzu Rakowickim znajduje się jego grób, ma także swój pamiątkowy pomnik na Placu wszystkich Świętych. Najważniejszy ukraiński adres współczesnego Krakowa to kamienica przy ulicy Kanoniczej 15. Znajdują się tam biura Fundacji Św. Włodzimierza i kulturalne centrum życia ukraińskiego w tej części Polski, na które składają się wydawnictwo naukowe, księgarnia Nestor z publikacjami ukraińskimi i o Ukrainie, biblioteka z czytelnią, restauracja Ukraiński Smak z typowym menu tradycyjnej kuchni ukraińskiej, a także czasownia (mała cerkiewka) greckokatolicka pw. św. Borysa i Gleba, z nowoczesnym ikonostasem autorstwa prof. Jerzego Nowosielskiego i kolekcją sztuki ukraińskiej cerkiewnej.

Turystyka religijna i pielgrzymkowa

Kraków jest jednym z głównych ośrodków turystyki religijnej i pielgrzymkowej w Polsce. Na obszarze miasta zlokalizowanych jest ponad 130 kościołów oraz kilkadziesiąt kaplic, spośród których duża część wyróżnia się wysokimi walorami architektonicznymi. W kilkunastu z tych zabytkowych świątyń znajdują się relikwie świętych i błogosławionych oraz słynące łaskami obrazy. Związanych z nimi jest wiele uroczystości kościelnych o znaczeniu krajowym oraz regionalnym. Za jedną z najstarszych i najważniejszych uznaje się doroczną procesję ku czci św. Stanisława. Pierwszy raz odbyła się ona już w XI w. i prowadziła ze Skałki do Katedry Wawelskiej. Później forma uroczystości uległa zmianie – obecnie procesja wyrusza z Katedry Wawelskiej do kościoła na Skałce, gdzie odbywa się msza, a następnie relikwie świętego ponownie przenoszone są na Wzgórze Wawelskie. W procesji corocznie bierze udział kilka tysięcy wiernych. Także sama Katedra Wawelska (m.in. miejsce pochówki świętej królowej Jadwigi Andegaweńskiej) stanowi jeden z głównych punktów w mieście odwiedzanych przez turystów religijnych i pielgrzymów. Do takich miejsc zalicza się także Pałac Arcybiskupi, stanowiący od XIV w. siedzibę biskupów krakowskich a kojarzony z miejscem, gdzie mieszkał jako biskup krakowski, a potem zatrzymywał się podczas pielgrzymek święty Jan Paweł II.

Najważniejsze z punktu widzenia turystów pielgrzymkowych obiekty zlokalizowane są poza ścisłym centrum miasta. W krakowskich Łagiewnikach mieści się Sanktuarium Bożego Miłosierdzia, centralne sanktuarium tego kultu coraz mocniej rozpowszechniającego się w katolickim świecie, związane z życiem i działalnością świętej mistyczki, siostry Faustyny Kowalskiej. Od lat 40. XX w. jest to miejsce kultu słynącego łaskami obrazu Bożego Miłosierdzia oraz grobu Świętej.

Aktualnie w pobliżu Sanktuarium powstaje nowy kompleks - Sanktuarium św. Jana Pawła II. Przybywający do Krakowa turyści i pielgrzymi mogą także skorzystać z przygotowanych i opracowanych ścieżek turystycznych, poświęconych krakowskiemu Świętemu oraz Janowi Pawłowi II.

Kraków był także ważnym ośrodkiem pielgrzymek papieskich do Polski. Spośród ośmiu pielgrzymek Jana Pawła II do Ojczyzny, podczas siedmiu z nich papież odwiedzał Kraków. Ponadto Kraków był miejscem pielgrzymki jego następcy, Benedykta XVI. Większość publicznych celebr podczas tych papieskich wizyt odbywała się na krakowskich Błoniach (w 1979, 1983, 1997, 2002, 2006 r.), dlatego są one często odwiedzane jest przez turystów religijnych. Obecnie w miejscu gdzie budowano ołtarze mieści się głaz upamiętniający te wydarzenia. Kraków będzie także miejscem ważnych uroczystości religijnych w 2016 r. ponieważ odbędą się wówczas w nim Światowe Dni Młodzieży. Poza obiektami pielgrzymów przyciągają eventy religijne (jak Odpust św. Stanisława w maju czy uroczystości z okazji Święta Miłosierdzia Bożego, w tydzień po Wielkanocy), a atrakcjami dla nich oraz pozostałych turystów zainteresowanych tematyką religijną trasy miejskie, takie jak: Trasa św. Stanisława, Krakowski Szlak Świętych czy Trasa św. Faustyny.

Popularna turystyka eventowa

W Krakowie każdego roku odbywa się kilkadziesiąt eventów tego typu o znaczeniu międzynarodowym i krajowym. Do największych festiwali odbywających się w Krakowie należy zaliczyć Live Music Festival, podczas którego można uczestniczyć w występach znanych gwiazd muzyki pop, rocka oraz hip-hop. Od początku organizowania festiwalu, czyli od 2006 r., na krakowskiej scenie można było zobaczyć m.in. Rihannę czy 50 Centa. W ostatnich edycjach festiwalu, odbywającego się na terenie Muzeum Lotnictwa Polskiego, uczestniczyło ok. 45 tys. fanów. Od 2003 r. pod koniec października odbywa się Unsound Festival, podczas którego rozbrzmiewa muzyka postępową. Kolejnym ważnym krakowskim festiwalem muzycznym jest Festiwal Sacrum Profanum, na którym występują artyści reprezentujący muzykę współczesną oraz alternatywną. Stałym punktem programu dla miłośników muzyki są także organizowane we współczesnej formie od 1992 roku „Wianki”, które są jedną z największych imprez plenerowych w Polsce. Impreza ta łączy elementy koncertu i widowiska nawiązującego do tradycji nocy świętojańskiej. W wydarzeniu brało już udział wielu znanych polskich i zagranicznych artystów m.in. Maryla Rodowicz, Kayah, De Mono czy Lenny Kravitz. Kraków to jednak także Crossroads Festival, podczas którego prezentują się najlepsi polscy i zagraniczni artyści sceny ento i world music.

Kraków jest miejscem odbywania nie tylko imprez muzycznych, ale także filmowych. Do największych z nich zalicza się Międzynarodowy Festiwal Filmowy Etiuda&Anima, podczas którego dochodzi do konfrontacji osiągnięć studentów szkół filmowych i artystycznych z całego świata. W ramach festiwalu prezentowany jest także dorobek twórców animacji artystycznej. Głównym wydarzeniem festiwalu są konkursy w dwóch tytułowych kategoriach imprezy, ponadto towarzyszą mu liczne dodatkowe wydarzenia. Drugim ważnym wydarzeniem filmowym jest Krakowski Festiwal Filmowy, w trakcie którego prezentowane są filmy dokumentalne, animowane oraz krótkie fabuły. W trakcie ośmiu dni trwania festiwalu prezentowanych jest ok. 250 filmów, wyświetlanych w specjalnych sesjach konkursowych oraz w pokazach specjalnych.

Poza tym w Krakowie odbywa się Międzynarodowy Festiwal Teatrów Ulicznych - Street Art, podczas którego prezentowane są różne dziedziny sztuki, a także Krakowski Festiwal Górski, w trakcie którego odbywa się konkurs filmu górskiego. Ponadto w czerwcu odbywa się Jarmark Świętojański – w jego ramach nad Wisłą powstaje historyczne miasteczko, w którym rzemieślnicy i artyści prezentują staropolskie zwyczaje, tradycje, rzemiosło oraz taniec.

W Krakowie odbywa się także Małopolski Festiwal Smaku, promujący kulinarne produkty regionalne tego regionu Polski. W ramach festiwalu w sześciu miejscowościach województwa (w tym także w Krakowie) odbywają się półfinały: w ramach konkursu wyłaniane są najlepsze potrawy w poszczególnych regionach. Finał konkursu odbywa się w końcu sierpnia w Krakowie na Placu Wolnica.

Turystyka kulturowo-przyrodnicza

Kraków wraz z ziemskim powiatem krakowskim posiada bardzo wysokie walory środowiska, które wpływają na możliwość rozwijania turystyki kulturowo-przyrodniczej. Najcenniejszym obszarem przyrodniczym jest Ojcowski Park Narodowy, na obszarze którego od 1956 r. ochronie podlega fragment Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej - część Doliny Prądnika i Sąspowskiej wraz z przyległą do nich wierzchowiną. Na obszarze parku narodowego ochronie podlegają liczne jaskinie a także, uznawane za wizytówki Parku formy skalne: Maczuga Herkulesa oraz Brama Krakowska. Obszar parku stanowi miejsce uprawiania speleologii oraz wspinaczki skałkowej.

Na terenie mikroregionu znajdują się cztery parki krajobrazowe: Bielańsko-Tyniecki, Tenczyński, Rodniański oraz Park Krajobrazowy Dolinki Krakowskie. Ponadto znajduje się tutaj 14 rezerwatów przyrody, spośród nich najbliżej Starego Miasta w samym Krakowie zlokalizowany jest Rezerwat przyrody nieożywionej Bonarka. W rezerwacie tym ochronie podlegają odsłonięcia skał jurajskich,

kredowych i trzeciorzędowych, a także kredowa powierzchnia abrazyjna. Do najważniejszych walorów przyrodniczych Krakowa zalicza się także Ogród Botaniczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ten najstarszy z ogrodów botanicznych w Polsce założony został w 1783 r. na powierzchni 9,6 ha. Na terenie mikroregionu zlokalizowanych jest także wiele ogrodów dworskich oraz rezydencjonalnych. Natomiast w samym Krakowie znajduje się kilkadziesiąt parków miejskich oraz innych terenów zielonych. Spośród zabytkowych układów ogrodowych do najcenniejszych zaliczają się Planty Krakowskie (założone w XIX wieku w miejscu dawnej fosy) otaczające Stare Miasto, Park im. Henryka Jordana oraz Park Krakowski. Natomiast spośród pozostałych parków warto odwiedzić największy w Krakowie Park Lotników Polskich o powierzchni przeszło 59 ha.

Na wschód od Starego Miasta znajduje się także ważny kompleks zieleni miejskiej – Błonia Krakowskie, będące jedną z największych (o powierzchni 48 ha) w Europie łąką mieszczącą się w centrum miasta. Naturalną kontynuację Błoni stanowi porastający na powierzchni 419 ha zrab Słowińca - Las Wolski. Na jego obszarze mieszczą się dwa z krakowskich kopców – Piłsudskiego i Kościuszki oraz krakowskie ZOO.

Cenny obszar przyrodniczo-kulturowy miasta znajduje się także nad Wisłą. Rozciągające się tam Bulwary Wiślane stanowią bowiem ważny obszar rekreacyjno-wypoczynkowy dla mieszkańców miasta. Drugim takim obszarem w sąsiedztwie centrum miasta jest Zakrzówek. W obrębie mieszczącego się tam zrębu tektonicznego, w miejscu dawnego kamieniołomu znajduje się zalew o powierzchni ok. 12 ha, nad którym wznoszą się pionowe ściany skalne o wysokości dochodzącej do 40 m. Obszar wokół zalewu, a także sąsiednich Skałek Twardowskiego nie został dotychczas zagospodarowany turystycznie, a jedynym mieszczącym się tam ośrodkiem sportowym jest centrum nurkowania. Natomiast sporty wodne na terenie mikroregionu można także uprawiać na zalewie w Kryspinowie.

Ważnym walorem przyrodniczym Krakowa jest położenie na obszarze Swoszowic uzdrowiska z dwoma ujęciami wód mineralnych. Wody te bogate są w siarczany, wodór, węgiel, wapń i magnez. Ujęcie wód mineralnych znajduje się w Krakowie także w dawnym uzdrowisku Matecznym, jednak obecnie uzdrowisko funkcjonujące tam w przeszłości jest zamknięte.

Turystyka archeologiczna

Jedną z form turystyki możliwą do uprawiania na obszarze ziemi krakowskiej, a dotychczas bardzo słabo rozpowszechnioną w Polsce jest turystyka archeologiczna. Na obszarze miasta Krakowa do najcenniejszych obiektów związanych z pradziejami oraz początkami kształtowania się miasta zalicza się

rezerwat archeologiczno-architektoniczny Wawel Zaginiony oraz nawiązująca do niego wystawa mieszcząca się w XX-wiecznym budynku wnoszącym się na Wzgórzu Wawelskim. Prezentuje ona historię średniowiecznego zagospodarowania tego wzgórza. Drugim ważnym miejscem archeologicznym w Krakowie są podziemia kościoła p.w. św. Wojciecha na Rynku Głównym. Mieszcząca się tam pierwotna świątynia pochodziła z przełomu X i XI w.

Liczną kolekcję znalezisk w ramach nowocześnie urządzonej multimedialnej ekspozycji prezentuje najnowsza wystawa historyczna Krakowa – podziemia krakowskiego rynku, stworzona in situ w ramach wielkoobszarowego terenu badań. W poszukiwaniu wątków prehistorii na terenie miasta warto odwiedzić owiane legendami dwa krakowskie kopce – Kraka oraz Wandy. Pierwszy z nich upamiętnia legendarnego założyciela miasta, Kraka. Natomiast kopiec Wandy powstał najprawdopodobniej ok. VII-VIII w.

Warte odwiedzenia są także stanowiska archeologiczne mieszczące się na obszarze Ojcowskiego Parku Narodowego oraz w jego sąsiedztwie. Jedno z najcenniejszych z nich znajduje się w Jaskini Wierchowskiej Górnej, w której w czasie wykopalisk odnaleziono fragmenty naczyń, narzędzi i ślady ogniska z epoki neolitu. Warto także odwiedzić Jaskinię Ciemną w której odnaleziono ślady człowieka sprzed 125 tys. lat, grodzisko Okopy w Ojcowie funkcjonujące w neolicie i na początku średniowiecza oraz pozostałości zamku w Białym Kościele z początku XIV w.

Turystyka obiektów przemysłowych i technicznych

Kraków posiada także znaczny potencjał w rozwoju turystyki technicznej, czego przejawem jest wyznaczony w 2006 r. Krakowski Szlak Techniki. Jednym z największych dzieł inżynierskich na obszarze miasta są Bulwary Wiślane wybudowane w XIX i XX w. Na obszarze miasta w ich obrębie po obu brzegach Wisły wytyczonych zostało siedem bulwarów. To dzieło hydrotechniki wpłynęło na znaczne przekształcenie sieci hydrograficznej na obszarze miasta. Przed jego wykonaniem rzeka płynęła bowiem wzdłuż dzisiejszych Plant Dietlowskich i dalej Aleją Daszyńskiego, a po zasypaniu starego koryta nowy jej nurt skierowany został do tzw. Zakazimierki. Nad Wisłą pomiędzy Kazimierzem a Podgórzem rozciągnięty został niemal 150 metrowej długości łukowy most Piłsudskiego o konstrukcji z stalowej kratownicy. Wznosi się on na miejscu starego mostu Podgórskiego, który funkcjonował w latach 1850-1925 i zastąpił jeszcze starszą przeprawę zniszczoną podczas wielkiej powodzi w 1813 r. Do dnia dzisiejszego zachował się po tym moście jeden z kamiennych przyczółków. Natomiast zachowanym do dzisiaj

ważnym krakowskim wiaduktem kolejowym jest wznoszący się nad starym korytem Wisły wiadukt na Grzegórkach.

Ważnym obiektem związanym z historią rozwoju techniki w Krakowie jest gmach Głównego Dworca kolejowego wybudowanego w latach 1844-1847. W sąsiedztwie dworca przy ul. Lubicz wznosi się budynek Browaru Kraków, wybudowany w 1840 r. w stylu eklektycznym, który obecnie stanowi część stylizowanego osiedla handlowo-mieszkaniowego. Na jego obszarze zachowały się m.in. budynek administracyjny, dawna słodownia oraz 37-metrowy komin. Przy gmachu Teatru im. J. Słowackiego znajduje się elektrownia teatru miejskiego, wybudowana w stylu neorenesansowym w 1893 r. (obecnie w jej wnętrzu mieści się Scena Miniatura).

Przy Plantach Krakowskich wznosi się wybudowana z czerwonej cegły w latach 1877-1879 w stylu neogotyckim strażnica pożarnicza, natomiast przy ul. św. Wawrzyńca mieści się zabytkowa zajezdnia tramwajowa. Ważnym zabytkiem techniki w Krakowie jest także wybudowana w połowie XIX w. Gazownia Miejska, powstała końcem XIX w. elektrownia podgórska oraz wybudowana na początku XX w. elektrownia krakowska.

Jednak najważniejszym walorem turystyki industrialnej jest miasto w mieście, zbudowane w okresie PRL dla obsługi ówczesnie największego polskiego zakładu metalurgicznego - Nowa Huta. Jakkolwiek miasto jest pomnikiem nietrafionej polityki i reliktem walki z tradycyjnie antykomunistyczną metropolią, niektóre jego rozwiązania urbanistyczne do dziś budzą podziw także gości z zachodu. W nowej hucie organizowane są wycieczki po ulicach, odwiedza się także tematyczne ekspozycje, w tym Muzeum PRL urządzone w samym centrum socrealistycznej zabudowy dzielnicy - w dawnym kinie Światowid oraz wystawę Nowa Huta w nowohuckim oddziale muzeum historycznego m. Krakowa, przy Osiedlu Słonecznym 16. Turyści zainteresowani dziedzictwem industrialnym mogą zwiedzić Krakowski Szlak Techniki.

Kulturowa turystyka militarna

Kraków wraz z przyległym powiatem ziemskim posiada znaczne walory do uprawiania turystyki militarnej, co wynika z zachowania licznych budowli tworzących system obronny austriackiej Twierdzy Kraków. Jest to system zabudowań w większości wybudowanych w XIX i początkach XX wieku. Pierwsze elementy obecnej twierdzy powstały już w 1846 r. i obejmowały usypane przez Austriaków wokół Wawelu wały ziemne. Decyzję o budowie Twierdzy Kraków podjęto w 1850 r. W początkowej fazie rozbudowę systemu obronnego opierano na istniejących już umocnieniach, jednakże szybko przystąpiono do budowy nowych.

Ogrom prac sprawił iż rozbudowa twierdzy trwała latami, i pełną moc bojową uzyskała ona dopiero po wybuchu I wojny światowej.

Centralną część Twierdzy Kraków stanowi Cytadela wzniesiona na Wzgórzu Wawelskim. Do dziś zachowany w bardzo dobrym stanie pozostał otaczający wzgórze front kleszczowy, dodatkowo wzmocniony dwiema bastcjami-kaponierami od strony ul. Staszewskiego i pod Kurza Stopką. Natomiast wokół miasta rozciągały się dwa pierścienie fortyfikacji militarnych. Wewnętrzny liczył 34 bastiony, forty i szańce, natomiast rozbudowywany w II połowie XIX w. i na początku XX w. pierścień zewnętrzny składał się z 32 fortów różnego typu. Obiekty te wspierało ponadto kilkadziesiąt innych zabudowań militarnych. Zwiedzanie obiektów fortecznych ułatwia oznakowany żółto-czarno-żółtymi znakami „Szlak Twierdzy Kraków”. Obecnie jednak mieszczące się na szlaku obiekty pełnią różne przeznaczenie, co ogranicza możliwości ich zwiedzania. Szlak posiada swoją bogatą w szczegółowe dane broszurę informacyjną, którą można pobrać w punktach Informacji Turystycznej bądź bezpośrednio z internetu.

Istnieje też możliwość zwiedzania dwóch schronów obronnych wybudowanych podczas II wojny światowej. Pierwszy z schronów biernych Regelbau 668 dostępny przez cały rok znajduje się w Młynku, natomiast drugi otwarty w sezonie letnim mieści się w Rudawie. Znajduje się w nim ponadto częściowo odtworzone wyposażenie oraz wystawa poświęcona niemieckim fortyfikacjom z okresu II wojny światowej w okolicy Zabierzowa.

Obiektami interesującymi dla turysty militarnego są także Muzeum Lotnictwa z licznymi oryginalnymi egzemplarzami samolotów bojowych i innych elementów uzbrojenia, Muzeum Armii Krajowej na ul. Wita Stwosza, wawelska zbrojownia ze zbrojami królewskimi i jednym z najbardziej znanych eksponatów broni – legendarnym Szczerbcem, od XIV wieku koronacyjnym mieczem królów Polski. Jest takim obiektem także sama katedra wawelska, z miejscem pochówku słynnych wodzów: Władysława Jagiełły, Jana Sobieskiego, Tadeusza Kościuszki, Józefa Poniatowskiego, marszałka Józefa Piłsudskiego i wodza naczelnego, gen., Władysława Sikorskiego oraz z chorągwiami krzyżackimi spod Grunwaldu zawieszonymi tu niegdyś jako wota z okazji zwycięstwa. Poza Krakowem turystę zainteresują wyżej już wymienione historyczne warownie na Szlaku Orlich Gniazd.

Turystyka żywej historii

Jedną z form turystyki kulturowej, która obecnie na obszarze mikroregionu posiada bardzo marginalny charakter, a cechuje ją potencjał dalszego rozwoju jest turystyka żywej historii. Na obszarze regionu funkcjonuje Grupa Rekonstruktorów Historycznych – Wrzesień 39', gromadząca miłośników sprzętu i umundurowania

z okresu II wojny światowej. Organizują oni także rekonstrukcje historyczne. W Krakowie działa także Stowarzyszenie rekonstrukcji historycznej „Poczet Krakowskiej Chorągwi Husarskiej” zajmujące się odtwarzaniem życia codziennego polskiej szlachty. Natomiast kolejną grupą o wielowiekowej tradycji jest Towarzystwo Strzeleckie „Bractwo Kurkowe”, biorące udział w wielu uroczystościach. Co roku organizuje ono konkurs na króla kurkowego.

Ponadto corocznie w czerwcu na Bulwarach Wiślanych organizuje się Jarmark Świętojański, ze wspomnianym powyżej średniowiecznym miasteczkiem, miejsce, w którym w którym rzemieślnicy i artyści odtwarzają staropolskie zwyczaje. We wtorek po Wielkanocy na Wzgórzu Lasoty w Krakowie odbywa się także tradycyjna impreza o nazwie Rękawka, wiązana z tradycją budowy kopca Kraka. Obecnie organizowany tam festyn nawiązuje do historycznego przebiegu tego święta.

Turystyka kulinarna

Kraków i sąsiednie gminy stanowią ważny teren odbywania podróży kulinarnych. Obszar ten posiada dwa produkty regionalne i tradycyjne wpisane przez Komisję Europejską do Rejestru Chronionych Nazw Pochodzenia i Chronionych Oznaczeń Geograficznych. Tymi produktami są Obwarzanek Krakowski oraz Chleb Prądnicki. W regionie znanych jest jednak wiele innych tradycyjnych produktów jak chociażby kiełbasa lisecka czy barszcz czerwony krakowski. Okazją do zapoznania się z tymi produktami i tradycyjnymi daniami jest Małopolski Festiwal Smaku, którego finał odbywa się corocznie na Placu Wolnica. Z potrawami regionu krakowskiego można zapoznać się podczas jednego z półfinałów konkursu organizowanego w Krakowie. W sezonie letnim odbywa się także wiele mniejszych imprez o charakterze kulinarnym, jak np. „Najedzeni Fest!”

Inne formy turystyki kulturowej.

Ze względu na bogatą ofertę kulturalną, Kraków jest ośrodkiem turystyki kreatywnej (w tym warsztatów artystycznych i nauki tańca w Willi Decjusza). Wizyta w Krakowie jest także kulminacyjnym punktem kulturowej podróży regionalnej po Małopolsce. Jest on stolicą regionu i miejscem kluczowym dla formowania się jego historycznej tożsamości, posiadającym ważne kolekcje muzealne (m.in. Muzeum Etnograficzne). Odbywają się tu również eventy regionalnego rzemiosła i sztuki (Konkurs Szopek Krakowskich, Targi Sztuki Ludowej, Jarmark Świętojański), kulinariów (wspomniany Festiwal Smaku) oraz łączące folklor muzyczny z muzyką klasyczną i współczesną (krakowskie Wianki Święto Muzyki).

5.5.2. Analiza potencjału turystyczno-kulturowego powiatu ząbkowickiego⁵⁷¹

1. Dane dotyczące przebiegu badania

Obszar badania: powiat ząbkowicki

Lokalizacja: Województwo dolnośląskie

Zasięg: mikroregion

Metodologia: metoda oceny potencjału turystyczno- kulturowego mikroregionów zawarta w Mikos von Rohrscheidt A., 2010, Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy. (Wyd.2)Wyd. KulTour.pl, Poznań

Kwerenda źródłowa literatury i materiałów: maj-czerwiec 2015

Zapytania waloryzacyjne w obiektach i wizje lokalne: czerwiec 2015

Badania terenowe: 21-25 czerwiec 2014

Przeprowadzający badania terenowe: Armin Mikos v. Rohrscheidt

Konsultacje: Jerzy Organiściak (Ząbkowice), Jarosław Żurawski (Ziębice)

Data wypełnienia formularza: 28-29 czerwca 2015

2. Formularz waloryzacyjny

Kategoria I: Potencjalne cele turystyki kulturowej

I.A: Zabytki:

I.A. a) Obiekty sakralne:

Historyczna bazylika (za pierwsze dwie) (6):

Ziębice, bazylika św. Jerzego Męczennika (6)

Bardo, bazylika Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny (6)

Historyczny zespół sakralny dużej wielkości, Z (pierwsze dwa) (6)

Henryków, zespół opactwa pocysterskiego z kościołem klasztornym i parkiem (6)

Mniejszy lub częściowo zachowany historyczny zespół sakralny (pierwsze dwa) (3)

Kamieniec Ząbkowicki, częściowo zachowany zespół dawnego opactwa cysterskiego z kościołem (3)

Bardo, zespół opactwa pocysterskiego, dziś klasztor oo. Redemptorystów(3)

Ziębice, dawny zespół klasztorny krzyżowców z kościołem śś. Piotra i Pawła (0)

Ząbkowice Śl., dawny zespół klasztorny dominikanów z kościołem Podwyższenia Krzyża Świętego (0)

⁵⁷¹ Autorem raportu jest Armin Mikos v. Rohrscheidt. Pierwotnie został on (wraz a obszernym zestawieniem postulatów dotyczących rozwijania turystyki kulturowej w analizowanym mikroregionie) opublikowany w czasopiśmie „Turystyka Kulturowa” Nr 7/ 2015 na s. 96-130.

Sanktuarium historyczne o znaczeniu krajowym lub regionalnym (diecezjalnym) (jedno pierwsze) (6)

Bardo, sanktuarium Matki Boskiej Strażniczki Wiary Świętej w bazylice (dawny kościół cysterski) (6)

Inne sanktuarium diecezjalne lub o znaczeniu regionalnym bez historycznego kultu (pierwsze dwa) (3)

Ziębice, sanktuarium Męki Pańskiej w bazylice św. Jerzego Męczennika (3)

Bobolice, gm. Ząbkowice Śl., sanktuarium Matki Boskiej Bolesnej Bobolickiej (3)

Inna świątynia innych wyznań i religii Z (2)

Ząbkowice Śl. kościół polskokatolicki św. Mikołaja, ul. 1 maja (2)

Ząbkowice Śląskie, cerkiew prawosławna św. Jerzego, ul. Kłodzka 6 (2)

Inny obiekt sakralny o znacznych walorach architektonicznych (pierwsze trzy) (4)

Ząbkowice Śl., gotycki kościół farny św. Anny (z krzywą wieżą) (4)

Ząbkowice Śląskie (Sadlno), kościół św. Jadwigi Śląskiej (4)

Byczew, kościół św. Marcina (4)

I.A. b) Zamki i pałace:

Zamek lub pałac stylizowany D (za pierwsze dwa*) (2)

Kamieniec Ząbkowicki, tzw. zamek - Pałac Marianny Orańskiej z zespołem parkowym (2)

Stoszowice, pałac Strachwitzów XVI/XIX w. (założenie gotyckie, przebudowany w XIX w.) z założeniem parkowym (2)

Bobolice, pałac Strachwitzów pocz. XVII w./przebud. XIX w. z założeniem parkowym (0)

Pałac w Koźmicach, XVIII/XIX w. (0)

Ruina historycznego zamku/grodu/pałacu D (za pierwsze trzy***) (2)

Ząbkowice Śl., pozostałości zamku książąt ziębickich (2)

Kluczowa, ruina pałacu XVIII/XIX w. (projektant przebudowy Karl Fryderyk Schinkel) (0)

Witostowice, gm. Ziębice, znaczne pozostałości zamku rycerskiego z fosą (0)

Bardo, relikty zamku kasztelańskiego (0)

Cieplowody, ruina renesansowego zamku (XVI w., przebudowany w XIX w. (0)

Ruina historycznego zamku, pałacu, grodu niedostępna (za pierwsze trzy****) (1)

Cieplowody, ruina renesansowego zamku (XVI w., przebudowany w XIX w. (0)

Kluczowa, ruina pałacu XVIII/XIX w. (projektant przebudowy Karl Fryderyk Schinkel) (0)

Stolec, ruina pałacu Schlabrendorfów (XVIII/XIX w. (0)

I.A. c) Inne zabytkowe obiekty architektoniczne i techniczne:

Średniowieczny cenny zespół urbanistyczny z rynkiem i ulicami, zachowany w znacznej części (za pierwsze trzy) (12)

Ziębice (12)

Historyczny zespół urbanistyczny z rynkiem, zachowany we fragmentach (pierwsze dwa) (3)

Złoty Stok (3)

Ząbkowice Śląskie (3)

Srebrna Góra (0)

Bardo (0)

Budynek o znacznych walorach architektonicznych ZD (pierwsze trzy**) (4)

Ząbkowice, Krzywa Wieża (najstarsza w Polsce) (4)

Kamieniec Ząbkowicki - Zamek projektu Karla F. Schinkla (4)

Budynek o znacznych walorach architektonicznych Z (pierwsze trzy****) (3)

Ząbkowice Śląskie, Dwór Kauffunga (XVI w., przeb. XIX w.) (3)

Ziębice, kamienica Rynek 42 (pocz. XVII w.)(0)

Ząbkowice Śląskie, Dwór Opatów Henrykowskich (k. XVIII w.)(0)

Ziębice, Dwór Opatów Henrykowskich, Rynek 31, 1702 (0)

Złoty Stok, dawna mennica (0)

Budynek – miejsce ważnych wydarzeń ZD (pierwsze dwa***) (4)

Ząbkowice Śląskie, Rynek 2, dawny dom komendanta, miejsce ogłoszenia przez Fryderyka II tzw. wojny kartoflanej (maj 1778) (0)

Historyczne fortyfikacje miejskie zachowane w znacznej części ZD (4)

Ziębice, dłuższe odcinki średniowiecznego muru miejskiego wraz z Bramą Paczkowską (4)

Znaczne fragmenty historycznych fortyfikacji miejskich (2)

Ząbkowice Śląskie, dłuższe fragmenty muru miejskiego (2)

Pojedyncze zabytki związane z dziejami innych grup etnicznych ZD (za pierwsze dwa*) (4)

Kamieniec Ząbkowicki, zamek i park, d. rezydencja członków dynastii Hohenzollernów (4)

Srebrna Góra, kluczowa twierdza górska, wzniesiona z inicjatywy Fryderyka II, miejsce skutecznej obrony w 1807, potem miejsce przymusowego pobytu m.in. znanego pisarza Fritza Reutera (4)

Częściowo zniszczone lub niedostępne obiekty związane z innymi grupami etnicznymi (pierwsze 2) (1)

Ziębice, budynek dawnej synagogi (1)

Ząbkowice Śl., dawny pałac opatów henrykowskich, miejsce zamieszkania Bernarda Krause, (ur. w Ząbkowicach), wybitnego malarza śląskiego rokoka (1)
Zabytek techniki/obiekt przemysłowy o znaczeniu krajowym ZD (pierwsze dwa*) (7)

Złoty Stok, Kopalnia Złota z ekspozycjami tematycznymi (7)
Zabytek techniki/obiekt przemysłowy o znaczeniu regionalnym ZD (do trzech***) (3)

Trasa dawnej Kolei Sowiogorskiej koło Srebrnej Góry z malowniczymi wiaduktami i odcinkami napędu zębatkowego (3)

Zabudowania kopalni rud niklowych w Szklarach koło Ząbkowic Śl. ze sztolnią transportową Robert (3)

Młyn w Przylęku (pocysterski, XVIII w./XX w.)(0)

Makolno, d. młyny prochowe wytwórni prochu (1695)(0)

Bardo - zabytkowy kamienny most na rzece Nysie (0)

Ząbkowice Śląskie, Most św. Jana, XVI w./XIX w.(0)

okolice Braszowic, Grochowa, Brzeźnicy - Ślady dawnego górnictwa magnezytu i rud niklowych w masywie Brzeźnicy, połowa XIX w./ XX w. (0)

I.A. d) Obiekty militarne:

Zespół forteczny o bardzo dużym znaczeniu militarnym, zachowany w znacznej części ZD (10)

Srebrna Góra, największa twierdza górska w Europie (10)

Pojedyncze obiekty forteczne częściowo dostępne, ruiny fortec (pierwsze dwie****) (1)

Masyw Brzeźnicy - Zespół fortów ziemnych z pocz. XIX w. w. (1)

Okolice Barda - Zespół fortów ziemnych z pocz. XIX w. (1)

Dodatkowe punkty za obiekty dziedzictwa kulturowego:

Obiekt będący na polskiej liście Pomników Historii ZD - (15)

Srebrna Góra - twierdza górska, wpis 2002 (15)

Dodatkowe punkty za wszystkie miejsca lub obiekty wpisanych powyżej klas:

Za stałych przewodników miejskich oprowadzających po obiektach lub przewodników obiektowych w j. polskim (za pierwsze pięć) (po 2 pkt.)

Ząbkowice Śląskie, miasto i zamek (2)

Ziębice, miasto i muzeum (2)

Złoty Stok, Kopalnia Złota (2)

Za minimum dwa języki obce w ofercie przewodników (w pierwszych 5 obiektach (1 pkt))

Ząbkowice Śląskie, j. niemiecki i angielski (1)

Za możliwość zamówienia przewodnika obiektowego** (pierwsze pięć) (1 pkt)

Srebrna Góra, Twierdza (1)

Kamieniec Ząbkowicki, pałac i zespół pocysterski (1)

Ząbkowice Śląskie, ruiny zamku (1)

Za minimum dwa języki obce w ofercie przewodników (w pierwszych pięciu) (po 1 pkt)

Srebrna Góra – Twierdza (niemiecki, angielski, czeski) (1)

Złoty Stok, Kopalnia, (niemiecki, angielski, czeski) (1)

Ząbkowice Śląskie (angielski, niemiecki) (1)

Mikroeventy dostępne na zamówienie grupowe podczas zwiedzania miejsca lub obiektu (za pierwsze 2) (po 1 pkt)

Ząbkowice Śląskie, Trasa Potwora Frankensteina, spotkanie z monstrum (1)

Srebrna Góra – strzelanie z działa i muszkietu (1)

Własny materiał informacyjny w obiekcie w językach obcych (przynajmniej dwóch) w pierwszych trzech obiektach (1 pkt)

Złoty Stok, Kopalnia, języki niemiecki, angielski, czeski (1)

*Srebrna Góra, Twierdza *języki niemiecki i angielski (1)*

Ząbkowice Śląskie (niemiecki, angielski, czeski) (1)

Za bardzo dobry (2) lub dobry (1) stan konserwacji i estetyki najważniejszych trzech obiektów (element uznaniowy) w sumie od 1 do 2 punktów dla całego regionu).

Srebrna Góra, zespół twierdzy, po częściowej rewitalizacji - stan dobry, Henryków, kościół i klasztor, stan bardzo dobry, Ziębice, bazylika NMP i św. Jerzego - stan bardzo dobry, Kamieniec Ząbkowicki, zamek (stan dobry, prowadzone prace rewitalizacyjne) – (1)

I.B. Miejsca historyczne lub znaczące:

I.B. a) Budowle historyczne i monumenty:

Monumenty (pomniki) o znaczeniu krajowym (do trzech) (6)

Ziębice, Góra Piaskowa - Orzeł Piastowski – największy pomnik ceramiczny w Europie, upamiętnia 1000-lecie Państwa Polskiego (6)

Pomniki lub obiekty małej architektury o znaczeniu lokalnym (do trzech****) (1)

Kamieniec Ząbkowicki, krzyż pokutny przy ul. Kolejowej (1)

Złoty Stok - Pomnik („śpiącego lwa”) upamiętniający niemieckich mieszkańców gminy, poległych w I wojnie światowej (1)

Ząbkowice Śląskie - Pomnik Poległym Za Ojczyznę (0)

Bardo – Pomnik Jana Pawła II (jeden z pierwszych w Polsce) (0)

Miejsca historyczne o znaczeniu krajowym (do trzech) (4)

Henryków i Brukalice, miejsca związane z zapisem pierwszego zdania w języku polskim (Księga Henrykowska) (4)

Miejsca historyczne o znaczeniu regionalnym (do trzech**) (2)

Braszowice, miejsce bitwy austriacko-pruskiej podczas wojny o Śląsk 1741 (2)

Miejsca związane z akcją utworów literackich o krajowym znaczeniu (za pierwsze trzy) (2)

Trylogia husycka Andrzeja Sapkowskiego: Ząbkowice, Ziębice, Stolec, Góra Bodak, Goleniowski Las, Ściborowa Polana, Bardo, Góra Grochowiec (2+2+2)

Miejsca związane z biografią osób o krajowym znaczeniu (do trzech) ZD (2)

Ziębice, klub „Sparta” - Marian Kasprzyk, mistrz olimpijski w boksie (Tokio 1964) (2)

Ziębice, klub „Sparta” - Tadeusz Walasek, dwukrotny medalista olimpijski i mistrz Europy w boksie, zawodnik „Sparty” (2)

Ziębice, Janusz Kamiński, ur. 1964 w Ziębicach, operator filmowy, dwukrotny laureat nagrody filmowej Oscar w kategorii „zdjęcia” (2)

Miejsca związane z biografią osób o regionalnym znaczeniu (pierwsze dwa) (1)

Ząbkowice Śląskie, miejsce urodzenia (1972 r.) Piotra Weresniaka, reżysera i scenarzysty (1)

Ziębice, miejsce urodzenia Edyty Górniak (ur. 1972 r.), piosenkarki (1)

Kamieniec Ząbk. - miejsce urodzenia i zamieszkania Małgorzaty Kuś (Shata Qus), piosenkarki (0)

Miejsca związane z biografią osób innej narodowości, ważnych w skali krajowej dla tych narodowości (za pierwsze dwa) (2)

Kamieniec Ząbkowicki, rezydencja Marianny Orańskiej (Holandia, Niemcy) (2)

Ząbkowice Śl. Pałac Strachwitzów (ul. B. Prusa 4) - miejsce urodzenia poety romantycznego i twórcy ballad Maurycyego von Strachwitz (1822 – 1846) (2)

Srebrna Góra – miejsce uwięzienia Fritza Reutera, pisarza i liberalnego myśliciela niemieckiego i miejsce częstego pobytu Fryderyka Wielkiego (0)

Kamieniec Ząbkowicki, klasztor cystersów, miejsce schronienia Fryderyka Wielkiego po potyczce pod Braszowicami (1741)(0)

Złoty Stok, Szklary k/Ząbkowic Śl., miejsce poszukiwań minerałów przez J. W. Goethego podczas podróży po Śląsku (1790) (0)

I.B. b) Cmentarze historyczne

Nekropolia zbiorowa znanych osobistości w skali regionu (do trzech) (2)

Henryków – kościół klasztorny, kaplica grobowa piastowskich książąt ziębickich (2)

Ząbkowice Śl.- kościół św. Anny, nagrobek księcia Karola I Podiebradowicza i Anny Żagańskiej (2)

Miejsce pochówku osobistości znanej w skali regionu lub znanych osób z innych grup etnicznych (do trzech) (1)

Kamieniec Ząbkowicki, mauzoleum Hohenzollernów (boczna gałąź dynastii cesarskiej) (1)

Stoszowice – miejsce pochówku Maurycego von Strachwitz, niemieckiego poety romantycznego (1)

Inny cmentarz zabytkowy z ciekawymi obiektami sztuki sepulkralnej*** (do dwóch) ZD (1)

Ziębice, dawny cmentarz żydowski (1)

Złoty Stok, cmentarz ewangelicki (1)

Ząbkowice Śl., starsza część cmentarza komunalnego (0)

I.B. c) Budowle współczesne o wysokiej wartości architektonicznej

Brak w regionie

I.C) Pojedyncze dzieła sztuki:

Pojedyncze obiekty sztuki o znaczeniu krajowym (do trzech) (5)

Bardo, dwa obrazy Michaela Willmanna (Pokłon trzech króli i św. Jadwiga), w bazylice Nawiedzenia NMP (5)

Pojedyncze obiekty sztuki o znaczeniu regionalnym (do trzech*) (3)

Henryków, Obrazy stacji Drogi Krzyżowej Bernarda Krausego (3)

Ząbkowice Śl., trzy obrazy Bernarda Krausego (3)

Bobolice, sanktuarium MB Bolesnej, 3 obrazy Friedricha Scheflera (0)

I.D. Muzea i wystawy (w tym skanseny, galerie, muzea techniki)

Muzea o znaczeniu regionalnym (do trzech) (5)

Ziębice, Muzeum Sprzętu Gospodarstwa Domowego (5)

Muzea o znaczeniu lokalnym (do trzech***) (2)

Bardo, Muzeum Sztuki Sakralnej (2)

Lokalne izby pamięci, ogólnodostępne prywatne kolekcje pamiątek (do trzech****) (1)

Kamieniec Ząbkowicki – Kamieniecka Izba Pamiątek (1)

Ząbkowice Śląskie, Izba Pamiątek Regionalnych w dawnym dworze Kauffunga z Salą Grabarzy i tzw. Laboratorium Frankensteina (0)

Złoty Stok, Izba Górnictwa i historii Złotego Stoku przy Kopalni Złota (0)

Złoty Stok, Średniowieczny Park Techniki Rekonstrukcje maszyn i urządzeń (0),

Przy wszystkich uwzględnionych powyżej **muzeach i ekspozycjach, dodatkowe punkty** za:

Przewodnicy obiektowi stali (2)

Ziębice, Muzeum Sprzętu Gospodarstwa Domowego (2)

Złoty Stok, Izba Górnictwa i historii Złotego Stoku (2)

Złoty Stok, Średniowieczny Park Techniki (2)

Przewodnicy obcojęzyczni obiektowi stali za każdy język do trzech (1)

Złoty Stok, Izba Górnictwa i Historii Złotego Stoku (ang., niem.) (1+1)

Przewodnicy obiektowi na wcześniejsze zamówienie** (1)

Ząbkowice Śl. Regionalna Izba Pamiątek (1)

Mikroeventy oferowane podczas zwiedzania grupowego muzeum (pierwsze 2) (po 2 pkt)

Złoty Stok, Park Techniki Średniowiecznej, Spotkanie z Katem (2)

Złoty Stok, Kopalnia Złota, Przejazd podziemnym tramwajem (2)

Złoty Stok, Średniowieczny Park Techniki, seria mikroeventów podczas zwiedzania (0)

Złoty Stok, Kopalnia Złota, spotkanie z Gnomem w Chodniku Śmierci, Spotkanie z Alchemikiem (0)

Mikroeventy na zamówienie grupowe podczas zwiedzania muzeum (pierwsze 2) (po 1 pkt)

Złoty Stok, Kopalnia Złota, podziemny spływ łodzią (1)

Złoty Stok, Kopalnia Złota, płukanie złota (1)

Złoty Stok, ekstremalne zwiedzanie kopalni (0)

Własny materiał informacyjny, wydany nie dawniej niż przed 5 laty (1)

Złoty Stok, Kopalnia Złota - liczne foldery informacyjne (1), Srebrna Góra,

Twierdza, foldery informacyjne (1), Ziębice, Muzeum SDG (1)

Sklep muzealny otwarty w godzinach pracy muzeum (1)

Złoty Stok, sklep przy Kopalni Złota (1)

Przy muzeach **regionalnych i lokalnych** punkty dodatkowe za:

Stałe godziny otwarcia (1)

Ziębice, Muzeum SGD (1), Ząbkowice Regionalna Izba Pamiątek (1), Złoty Stok – Izba przy Kopalni Złota (1),

Każdą wystawę tematyczną stałą powyżej czterech (do dwóch w sumie) (1)

Ziębice (4 wystawy) (0)

Własny materiał informacyjny, opracowania mniejsze (broшуry, foldery) (1)

Ziębice, Muzeum SGD, broшуra i folder informacyjny (1)

Złoty Stok broшуry i foldery (1)

I.E. Eventy kulturowe:

Regularne eventy kultury wysokiej o znaczeniu regionalnym (do dwóch) (4)

Bardo – część programu wrocławskiego festiwalu Bratislavia Cantans (wrzesień) (4)

Regularne eventy kultury masowej o znaczeniu regionalnym (do trzech) (4)

Srebrna Góra - Dni Twierdzy (czerwiec)(4)

Ząbkowice Śl - Dni i Noce Krzywej Wieży (lipiec) (4)

Ząbkowice Śl. - Weekend z Frankensteinem (lipiec) (4)

Regularne działanie na terenie regionu grup inscenizacji historycznej (pierwsze dwie) (5)

Srebrna Góra, grupa rekonstrukcyjna 33 pruskiego regimentu fortecznego (5)

Ziębice, Bractwo Rycerskie Księstwa Ziębickiego (5)

I.F. Funkcjonujące zakłady przemysłowe z ofertą turystyczną (do dwóch) (2)

Szklary k. Ząbkowic Śl., Podziemna trasa edukacyjna na terenie Kopalni niklu opalu i chryzoprazu (2)

I.G. Kulturowo znacząca oferta przyrodnicza:

Park Krajobrazowy na terenie regionu (do trzech) (2)

Śnieżnicki Park Krajobrazowy (w gminie Złoty Stok) (2)

Park Krajobrazowy Gór Sowich (w gminie Stoszowice)(2)

Forteczny Park Kulturowy w Srebrnej Górze, z walorami krajobrazowymi Gór Sowich (2)

Park Kulturowy Wzgórze Zamkowe, Dolina Budzówki i Nysy Kłodzkiej w Kamieńcu Ząbkowickim (0)

Rezerwat przyrody na terenie regionu (poza parkami narodowymi i krajobrazowymi) - do trzech) (1)

Rezerwat Skalki Stoleckie Stolec, gm. Ząbkowice Śl. (do niedawna jedyny rezerwat owadów w Polsce, chroniący m.in. pszczołę obrostkę murówkę) (1)

Rezerwat Muszkowicki Las Bukowy, gm. Ciepłowody (1)

Rezerwat Cisowa Góra, gm. Bardo (1)

Ogród przy rezydencji, park kultywowany (pierwsze dwa obiekty) (2)

Kamieniec Ząbkowicki, kompozycja krajobrazowa z parkiem wokół rezydencji (zamek), wraz z zabytkami architektury przygotowywany do nadania statusu parku kulturowego (2)

Park miejski duży kultywowany (pow. od 4 ha) z obiektami sztuki (za pierwsze dwa) (2)

Ziębice, Park Miejski z obiektami sztuki (pomniki, fontanny, instalacje) i architektury (wodociągi) (2)

Park miejski duży, kultywowany, bez obiektów sztuki* (za pierwsze dwa) (1)

Ząbkowice Śląskie, Park miejski im Sybiraków (1)

Park miejski mniejszy (powierzchnia od 1-4 ha) z obiektami sztuki** (za pierwszy) (1)

Złoty Stok, park miejski (0)

I.H. Szlaki kulturowe:

Przebiegające przez region lub jego miejscowości materialne lub realne szlaki turystyczne o znaczeniu międzynarodowym (8)

Szlak Cysterski (Pętla południowa, śląska): Bardo, Henryków, Kamieniec Ząbkowicki (8)

Przebiegające przez region materialne lub realne szlaki turystyczne o znaczeniu regionalnym (za pierwsze dwa) (3)

Szlak Marianny Orańskiej: Kamieniec, Złoty Stok (3)

Granica św. Jana, (Wigancice, Osina Wielka, Tarczówek w gm. Ziębice) (3)

Materialne lub realne szlaki lub trasy w miejscowościach regionu (pierwsze trzy) (3)

Złoty Stok, Miejska Trasa Turystyczna (3)

Bardo, Miejska Trasa Turystyczna Kalwaria, Miejska TT Wzgórze Różańcowe (3)

Ząbkowice, Miejska Trasa Turystyczna z przewodnikiem i questem, koordynuje Miejska Informacja Turystyczna (3)

Złoty Stok - Złota Ścieżka, górnicza trasa tematyczna (0)

Wirtualne trasy turystyczne w poszczególnych miejscowościach regionu (pierwsze trzy*) (1)

Ziębice (pięć tras) (0)

Wirtualne szlaki turystyczne, przebiegające przez teren regionu (za pierwsze trzy) (2)

Szlak Sakralnej Sztuki Barokowej im. Michaela Willmanna - Bardo, Bobolice, Ząbkowice Śl., Kamieniec Ząbkowicki, Byczeń (2)

Szlak Bursztynowy, Bardo (tylko w literaturze bez oznaczeń i ruchu turystycznego) (2)

Szlak Trylogii Husyckiej, opisany w literaturze i realizowany w formie wycieczek (2)

Podziemne trasy turystyczne stale dostępne na terenie regionu (7)

Złoty Stok, Podziemna trasa w Kopalni Złota (7)

Szklary k. Ząbkowic, Podziemna Trasa Edukacyjna w Kopalni Niklu (7)

Oferta objazdu turystycznego w przewodniku na zamówienie (za pierwsze dwie trasy) (1)

Szlak Marianny Orańskiej (PTTK Żąbkowice Śląskie) (1)

Szlak Cysterski po Ziemi Żąbkowickiej (1)

Razem w kategorii I: 331

Kategoria II: Elementy obsługi turystycznej

II.A. Informacja turystyczna:

Informacja turystyczna na miejscu, regularnie czynna (2)

Żąbkowice Śląskie, punkt Informacji Turystycznej pod Krzywą Wieżą,

Złoty Stok, punkt IT na Rynku,

Bardo Śląskie, punkt IT, plac Wolności 4,

Srebrna Góra, Punkt IT, ulica Letnia 10,

Kamieniec Żąbkowicki (Czerwony Kościółek) (2)

Informacja w językach obcych (za każdy język do trzech) (1)

Brak

Przewodnicy miejscy lub terenowi na zamówienie (3)

Żąbkowice Śląskie (3)

Przewodnicy miejscy lub terenowi, (za każdy język do czterech) (1)

Żąbkowice Śl. (niemiecki, angielski) (2)

Aktualny własny materiał informacyjny wysokiej jakości na temat regionu lub jego miejscowości (ogólnie) (2)

Zbiór: Qwsi, Ziemia Żąbkowicka (Lokalna Grupa Działania), Szlak Marianny Orańskiej, Bardo – citywalk, (2)

Wersje obcojęzyczne materiału informacyjnego wysokiej jakości (każdy język do trzech) (1)

Wersja niemiecka QWsi: Lankkreis Żąbkowice fürs Wochenende, Wersja angielska: Bardo- citywalk, Szlak Marianny Oranskiej (1)

Pozostały* aktualny materiał informacyjny: (1)

Ziemia Żąbkowicka – przewodnik, Seria questów turystycznych wsi (m.in. Skarby Księstwa Ziębickiego, Ogrody w Kamieńcu Żąbkowickim i inne) (1)

Wersje obcojęzyczne pozostałego materiału informacyjnego* (od dwóch języków) (1)

Wersja czeska: Złoty Stok, Miejska Trasa Turystyczna, Żąbkowice, Miejska Trasa Turystyczna, Wersja angielska: Żąbkowice, Miejska Trasa Turystyczna (1)

II.B. Infrastruktura turystyczna:

Hotele 5,4,3,2,1-gwiazdkowe, hostele, schroniska, kwatery zorganizowane (pierwsze dwa obiekty każdej kategorii) (2)

Hotele:

Hotele 5*****

brak

Hotele 4 ****

brak

Hotele 3***

Hotel Srebrna Góra, Srebrna Góra (2)

Hotel Bardo, Bardo (2)

Hotele 2**

Hotel Koniuszy, Srebrna Góra (2)

Hotele 1*

brak

Hostele / Schroniska:

Pod Fortami, Srebrna Góra (2)

Srebrna Góra, Villa Hubertus (2)

Pensjonaty:

Pensjonat Sokółka, ul. Letnia 26, Srebrna Góra (z restauracją) (2)

Pensjonat Złoty Jar, ul. Złota 24, Złoty Stok (2)

Inne kwatery zorganizowane / wynajem pokoi

Dom rekolekcyjny Pallotynów, Ząbkowice Śl. (2)

Noclegi „Na Poddaszu”, Złoty Stok, ul. 3 Maja 10 (2)

Agroturystyka

Baldwinowice (gm. Ciepłowody), Rancho Lavender (2)

Laski k. Złotego Stoku, GA Trzy Koguty (2)

(w sumie 29 gospodarstw na 1 czerwca 2015 r).

Oferta pakietowa hoteli z usługami turystycznymi (pierwsze 2 oferty w różnych klasach) (1)

Hotel Srebrna Góra – pakiet „Złota Jesień w Górach Sowich” (noclegi, wyżywienie, zwiedzanie twierdzy, aktywności rekreacyjne ze sprzętem) (1)

Restauracje z autentyczną krajową kuchnią tradycyjną (za pierwszy obiekt) (2)

Karczma Misioni, Bardo (2)

Inne restauracje (za pierwszy obiekt) (1)

Restauracja Dolnośląska, Ząbkowice Śl. Ul. 1 Maja (1)

Restauracja MOK, Ziębice, ul. Wojska Polskiego (0)

Dodatkowe punkty za historyczne wnętrza restauracji (za pierwsze dwa obiekty) (1)

Karczma Misioni, Bardo (1)

Karczma „W Starej Kuźni”, Złoty Stok (1)

Dodatkowe punkty za restauracje otwarte po godzinie 22 (za pierwszą) (1)

Henryków, Restauracja Piastowska (do 23.00) (1)

Dodatkowe punkty za restauracje otwarte po godzinie 24 (za pierwszą) (1)

nie stwierdzono (0)

Bistra, bary (za pierwszy obiekt) (1)

Ząbkowice Śl., Bar Miejski, ul. Ziębicka 2 (1)

Możliwość wynajęcia na miejscu autokaru, minibusa, samochodu (pierwsze dwie oferty) (2)

Ziębice, Gminne Centrum Edukacji i Sportu, Mundi - Krzelków, Columbus – Dobrzenice (2)

II.C. Infrastruktura komunikacyjna:

Duży dworzec kolejowy na miejscu (za pierwszy) (3)

Kamieniec Ząbkowicki: Dworzec i węzeł PKP (3)

Dworzec autobusowy na miejscu (za pierwszy) (2)

Ząbkowice Śl. Dworzec Autobusowy (2)

Droga ekspresowa lub droga krajowa w odległości mniej niż 10 km (za pierwsze dwie) (2)

Droga Krajowa Nr 8 (Kudowa Zdrój - Kłodzko) - Bardo - Ząbkowice Śl. - (Wrocław, Sieradz, Warszawa - Suwałki – Budzisko) (2)

Inne połączenie* bez utrudnień dla autokarów (za pierwsze dwa) (1)

Droga wojewódzka 385: (Grodków) - Ziębice - Ząbkowice Śl. - Stoszowice - Srebrna Góra — - (Nowa Ruda, Granica z Czechami) (1)

Droga wojewódzka 395 (Wrocław - Strzelin) – Henryków - Ziębice - (Chałupki) (0)

Obecność komunikacji miejskiej, gminnej, regionalnej (2)

Ząbkowice Śląskie (regionalne przewozy na podstawie umowy z samorządem) (2)

Całodobowa oferta taxi na miejscu (1)

Ząbkowice Śl., Ziębice, (1)

Oferta powozów, bryczek i inna retro na zamówienie (za pierwszą ofertę) (1)

Folwark Leszczynówka, Budzów Kolonia (1)

II.D. Promocja turystyczna:

Samodzielny udział regionu lub innych podmiotów (jak wyżej) w krajowych targach turystycznych* (za każde stoisko do trzech) (2)

Targi Glob w Katowicach (powiat) (2)

Tour Salon w Poznaniu (powiat) (2)

Targi turystyczne we Wrocławiu (2)

Targi turystyczne w Opolu (0)

Targi turystyczne we Wrocławiu i w Opolu (LGD Wsi) (0).

Regularne publikacje o charakterze promocyjnym (za pierwsze 2 w ostatnim roku) (1)

Folder „Ziemia ząbkowicka zaprasza” – corocznie (1)

Razem w kategorii II: 65

Kategoria III: Pozostała oferta czasu wolnego**III.A. Instytucje kultury tworzące ofertę czasu wolnego**

Brak punktowanych instytucji (0)

III.B. Atrakcje krajobrazowe:

Góry ze znakowanymi szlakami turystycznymi na terenie regionu (2)

Góry Bardzkie, Góry Złote, Góry Sowie (fragment południowy w gminie Stoszowice) (2)

Jeziora (zdadne do kąpieli, dostępne) ze szlakami pieszymi/rowerowymi (pierwszy akwen) (2)

Sztuczny zbiornik w Topoli, gm. Kamieniec (2)

Pomniki przyrody (za pierwsze dwa) (1)

Ziębice, zespół drzew pomnikowych w Parku Miejskim, w tym aleje drzew (1)

Błotnica, gm. Złoty Stok, Kamień Brygidy, pomnik przyrody nieożywionej (1)

Wieże i tarasy widokowe stale dostępne (za pierwsze dwie) (1)

Ząbkowice Śląskie - Krzywa Wieża z punktem widokowym (1)

Srebrna Góra - punkt widokowy na terenie Twierdzy (1)

Bardo - Punkt widokowy Obryw Skalny (0)

III.C. Oferta sportowa, edukacyjna i rekreacyjna:

Baseny otwarte ogólnodostępne – (za pierwszy obiekt przy braku basenu krytego) (1)

Ząbkowice Śląskie, Ziębice (1)

Plaże morskie ogólnodostępne, plaże jeziorne, rzeczne – (za pierwszy obiekt) (2)

Topola, Gm. Kamieniec Ząbkowicki (2)

Stała oferta kursów językowych ogólnodostępnych (za pierwszą ofertę) (2)

Studium Języków Obcych Direct Language School, ul. Ziębicka 60, Ząbkowice Śl. (2)

Stałe centra sportowe z ofertą ogólnodostępną (za pierwszy obiekt) (2)

Ząbkowice Śl. - Ośrodek Sportu i Rekreacji (2)

Stadiony sportowe (za pierwszy obiekt) (1)

Ząbkowice Śląskie, Ziębice (1)

Szkoły i szkolenia sportowe ogólnodostępne (jeździeckie, lotnicze, inne) (pierwsze dwa) (1)

Ząbkowice Śl. Klub Jeździecki Galop (1)

Złoty Stok, Leśny Park Przygody Skalisko, szkolenie i trening w trekingu napowietrznym (1)

Razem w kategorii III: 18

Kategoria IV: Inne czynniki wspierające turystykę kulturową

IV. A. Instytucje w regionie mające znaczenie dla ruchu turystycznego

Brak punktowanych instytucji

IV.B. Oferta turystyki zdrowotnej w regionie:

Sanatoria i ogólnodostępne ośrodki rehabilitacji (punkty za pierwsze dwa obiekty) (2)

Bardo Śląskie, Dom Wczasów Dziecięcych (2)

IV.C. Oferta turystyki biznesowej w regionie:

Obecność krajowych central dużych firm w regionie (za pierwsze trzy) (2)

Ziębice, Urzędowski Sp. z o.o. (produkcja okien, drzwi, parapetów) (2)

IV.D. Oferta shoppingu w regionie:

brak

IV.E. Zagraniczne Partnerstwa Miast i Regionów:

Istnienie zagranicznych związków partnerskich regionu lub jego miejscowości (pierwsze cztery) (1)

Powiat Zabkowicki – Main-Tauber Kreis (Niemcy) (1)

Ziębice – Jaromer (Czechy) (1)

Ziębice – Brighton (USA) (1)

Ząbkowice Śl. – Cervený Kostelec (Czechy) (1)

Ząbkowice śl. – Wiesloch (Niemcy) (0)

Razem w kategorii IV: 8

Razem całość: 422

W zamieszczonej poniżej tabeli zestawiono punktację, która w wyniku przeprowadzonej kwerendy i analizy potencjału turystyczno – kulturowego została ustalona dla badanego mikroregionu. Zsumowane punkty odnoszą się do każdej z czterech kategorii i wskazują na obecność oraz poziom zagospodarowania potencjalnych celów turystyki kulturowej, funkcjonowanie elementów obsługi turystycznej, organizację pozostałej oferty czasu wolnego oraz istnienie innych czynników wspierających turystykę kulturową w regionie. W układzie tabelarycznym uwzględniona została szczegółowa punktacja odnosząca się poszczególnych podkategorii.

Tabela 1. Punktacja ustalona w poszczególnych zakresach badania

Kategoria	Podkategoria	ustalone punkty	maksym. ilość punktów	uwagi
I. Potencjalne cele turystyki kulturowej	I.A Zabytki, w tym:	162	475	
	I.A. a. zabytki sakralne	52	122	
	I. A. b. zamki i pałace*	6	108	*unikat
	I.A. c. inne zabytki architektury i techniki	58	140	
	I.A. d. obiekty militarne*	12	18	*unikat
	I. A .e. dodatkowe punkty*	15 + 19	85	*oferta
	I.B. Miejsca historyczne/znaczące, w tym:	40	240	
	I.B. a. Budowle historyczne i monumenty	32	102	
	I.B. b. Cmentarze historyczne	8	56	
	I.B. c. Budowle współczesne	0	10	
	I.C. Dzieła sztuki (pojedyncze)	11	72	
	I.D. Muzea i Wystawy	8 + 24	115+90	
	I.E. Eventy kulturowe	25	150	
	I.F. Zakłady przemysłowe z ofertą turystyczną	2	16	*stałą
	I.G. Kulturowo znacząca oferta przyrodnicza	14	53	
	I.H. Szlaki kulturowe	45	106	
	RAZEM za kategorię I	331	1245	
II. Elementy obsługi turystycznej	II.A. Informacja turystyczna	12	17	
	II.B. Infrastruktura turystyczna	34	51	
	II.C. Infrastruktura komunikacyjna	12	32	
	II.D. Promocja turystyczna	7	14	
	Razem za kategorię II	65	114	
III. Pozostała oferta czasu wolnego	III.A Instytucje kultury	0	12	
	III.B. Atrakcje krajobrazowe	8	14	
	III.C. Oferta sportowa edukacyjna, rekreac.	10	13	
	Razem za kategorię III.	18	37	

Kategoria	Podkategoria	ustalone punkty	maksym. ilość punktów	uwagi
IV. Inne czynniki wspierające turystykę kulturową	IV.A. Instytucje w regionie	0	15	
	IV.B. Oferta turystyki zdrowotnej	2	16	
	IV.C. Oferta turystyki biznesowej	2	11	
	IV.D. Oferta shoppingu	0	11	
	IV.E. Zagraniczne partnerstwa	4	4	
	Razem za kategorię IV	8	57	
SUMA	WSZYSTKIE KATEGORIE	422	1453	

3. Interpretacja wyników analizy potencjału

Dokładne zapoznanie się z tabelą 1 umożliwia uchwycenie potencjalnych magnesów turystycznych mikroregionu. Pozwala jednocześnie na analizę silnych i słabych stron zarządzania turystyką w powiecie oraz dotychczasowej oferty turystycznej mikroregionu, ponieważ ukazuje jej faktyczne powiązanie z rzeczywistymi atrakcjami i poziom organizacji. Zestawione wyniki i stwierdzone relacje są przedmiotem szerszej interpretacji w niniejszym komentarzu analitycznym, gromadzącym wnioski ogólne i bardziej szczegółowe postulaty działań. Może on być wykorzystany zarówno jedno ze źródeł dla opracowywania strategii turystycznej regionu, jak i jako punkt wyjścia dla tworzenia oferty (w tym konkretnych produktów i usług turystycznych) dla różnych grup odbiorców, preferujących rozmaite walory antropogeniczne lub mieszane i uprawiających poszczególne formy turystyki kulturowej.

Wynik ustalony dla powiatu ząbkowickiego w zakresie potencjalnych celów turystyki kulturowej (obejmujący kategorię I formularza), pozwala na sklasyfikowanie go jako **mikroregionu o dużym potencjale turystyczno-kulturowym** (331 punkty w kategorii I - a zatem nawet mniej więcej w środku tego zakresu), a jednocześnie na zaliczenie go pod tym względem do czołówki mikroregionów Dolnego Śląska. Analizując poszczególne podzakresy można z kolei stwierdzić, że potencjał turystyczno- kulturowy powiatu w największym stopniu tworzy silna koncentracja trzech typów zasobów: 1) miejsc znaczących pod względem religijnym, w tym sanktuariów, 2) ośrodków miejskich o dawnej metryce z czytelnym średniowiecznym układem urbanistycznym, o dobrym stanie zachowania licznych budowli, 3) zabytków architektury i techniki, w tym dwóch zagospodarowanych i udostępnionych do zwiedzania tras podziemnych o industrialnej genezie. Ponadto atutem powiatu jest istniejąca już grupa tematycznych systemów eksploatacji turystycznej (szlaków i tras miejskich),

jednak o różnym poziomie organizacji. Walory te zostaną bliżej scharakteryzowane w punkcie 4, analizującym mikroregion jako destynację turystyki kulturowej. Pojedynczy obiekt formalnie uznanego dziedzictwa kulturowego (Pomnik Historii – Twierdza Srebrnogórska) jest dobrze zagospodarowany i otoczony względnie dobrą bazą turystyczną. Zauważalne jest także zróżnicowanie oferty funkcjonujących kolekcji i ekspozycji. Jednak jej siłę oddziaływania (i przyciągania turystów) ogranicza niski status podmiotów prowadzących kolekcje: w powiecie funkcjonuje tylko jedno muzeum w rozumieniu ustawowym, pozostałe obiekty to kolekcje prywatne lub izby pamięci.

Potencjał mikroregionu tylko w niewielkim stopniu współtworzą natomiast nieliczne i w co najwyżej regionalne w swym zasięgu eventy kulturowe, w dodatku nie wykorzystujące najważniejszych mocno zaznaczonych w materialnym dziedzictwie wątków historycznych (jak piastowski, literacki, cysterski) i industrialnych (wydobywanie cennych surowców). Przykładowo brak kilkudniowego eventu literackiego powiązanego już to z Księżą Henrykowską, już to z popularną trylogią husycką Andrzeja Sapkowskiego, której akcja toczy się w znacznej mierze w miejscowościach dawnego księstwa ziębickiego.

Poza obszarami miast w mikroregionie są położone liczne rezydencje historycznych rodów śląskich, z których część była potem siedzibami wybitnych przedstawicieli niemieckiej arystokracji. Niestety, jako grupa nie mogą one być zaliczone do atrakcji turystyki kulturowej. Większość z nich znajduje się w stanie krytycznym lub już od dłuższego czasu są ruinami, inne są nieużytkowane pomimo ich najwyższej klasy architektonicznej. Przykładem zupełnej degradacji cennych obiektów może być zamek rycerski w Witostowicach (gm. Ziębice) czy pałac w Stolcu (gm. Ząbkowice), a dowodem braku pomysłu na zagospodarowanie tych lepiej zachowanych stojący od wielu lat pusty z zaślepionymi oknami pałac w Kluczowej (gm. Ząbkowice), przebudowywany z udziałem samego Karola Fryderyka Schinkla. Los tych i bardzo licznych innych zabytkowych rezydencji od roku 1945 aż po dzień dzisiejszy jest skutkiem ignorancji albo przynajmniej bezradności kolejnych właścicieli i zarządzających, a ich dzisiejszy widok mógłby być ilustracją do aktu oskarżenia pod adresem wielu z nich.

Turystyce sprzyja położenie geograficzne powiatu, w tym zróżnicowany, a zatem atrakcyjny dla odwiedzających krajobraz na styku Przedgórze Sudeckiego (gdzie leżą dwa największe miasta: Ząbkowice i Ziębice oraz Henryków i Kamieniec) oraz pasm Sudetów właściwych (Góry Złote, Bardzkie i Sowie), gdzie zlokalizowane są między innymi Bardo, Złoty Stok i Srebrna Góra. Takie ukształtowanie terenu umożliwia uprawianie turystyki rekreacyjnej i aktywnej, którą można powiązać ze zwiedzaniem atrakcji antropogenicznych.

Atrakcje krajobrazowe i przyrodnicze także występują w koncentracji większej niż przeciętna krajowa: na terenie powiatu zlokalizowane są znaczne fragmenty dwóch parków krajobrazowych (Gór Sowich i Śnieżnicki), dwa parki kulturowe i kilka rezerwatów, w tym jeden unikatowy, faunistyczny (Skalki Stoleckie). Dobrze promowane, walory te są w stanie przyciągnąć zwolenników turystyki kulturowo-przyrodniczej, dla których szczególnie obszary chronione o statusie parków kulturowych w Kamieńcu i Srebrnej Górze stanowią znakomite przykłady zróżnicowanych przyczyn i procesów tworzenia krajobrazu kulturowego.

Położenie komunikacyjne powiatu jest względnie dobre. Daleko stąd wprawdzie do międzynarodowych portów lotniczych (odległość z Wrocławia do ważniejszych miejscowości powiatu wynosi przeciętnie 65-75 kilometrów), co utrudnia ewentualne tworzenie oferty krótkich pobytów turystycznych dla turystów spoza kraju. Jednak dzięki linii kolejowej Wrocław-Kłodzko niektóre gminy powiatu (Ziębice, Bardo, Kamieniec Ząbkowicki) posiadają częste (kilkukrotnie w dzień) i szybkie (około godziny jazdy) połączenie kolejowe ze stolicą regionu dolnośląskiego. Istnieje także kolejowe połączenie z Legnicą (Kamieniec, Bardo, Ząbkowice Śl.), jednak w tej relacji pociągi kursują znacznie rzadziej i podróż trwa dłużej. Z kolei droga krajowa nr 8 przebiega z Wrocławia przez Ząbkowice i Bardo do Kłodzka i dalej do granicy z Czechami, dając zmotoryzowanym turystom możliwość wygodnego i względnie szybkiego dojazdu ze stolicy Dolnego Śląska do tych miejscowości lub okazję do przystanku w drodze na południe Europy. Z powyższego wynika, że niektóre ważne miejsca w powiecie mają dogodne połączenia samochodowe (Ząbkowice, Bardo), a inne - kolejowe (Ziębice, Bardo, Kamieniec Ząbkowicki, Henryków). To jednak nie przekłada się na dobrą ocenę oferty komunikacyjnej dla turystów wewnątrz powiatu. Jedną z przyczyn tego stanu rzeczy jest fakt, że wewnętrzne połączenia autobusowe funkcjonują bardzo rzadko (o wiele częstsze są np. kursy z Ząbkowic do Dzierżoniowa i Bielawy niż do miast powiatu), a niemal w ogóle zanikają w weekendy, kiedy ruch turystyczny jest największy. Przykładem niedociągnięć komunikacyjnych, utrudniających przemieszczanie się niezmotoryzowanych turystów są połączenia pomiędzy obydwooma największymi miejscowościami powiatu: Ząbkowicami i Ziębicami, a także między Ząbkowicami i Złotym Stokiem. Wykonywane są one przez minibusy. O ile w dni robocze kursów w obie strony jest około dziesięciu (przez różne miejscowości), to w soboty i niedziele nie ma ani jednego. Dodatkowo niektóre miejscowości z ważnymi walorami turystycznymi (Złoty Stok i Srebrna Góra) nie posiadają ani połączeń kolejowych, ani częstych kursów autobusowej komunikacji publicznej, co w praktyce niemal uniemożliwia dotarcie do nich turystów indywidualnych, jeśli nie posiadają oni własnego środka

lokomocji. Dobrze rozwinięta sieć dróg wojewódzkich i lokalnych daje natomiast zmotoryzowanym turystom łatwy dostęp do wszystkich miejscowości posiadających atrakcje.

Względnie gęsta jest sieć tras rowerowych, co sprzyja powiązaniu turystyki kulturowej z aktywnością fizyczną. Przez powiat przebiegają trasy systemu Eurovelo (Trasa 9, z Gdańska nad Adriatyk, określana w Polsce potocznie jako Szlak Bursztynowy) oraz rowerowa trasa Europejskiego Szlaku Cysterskiego (ER 8), i Euroregionu Glacensis w Polsce; liczna jest też grupa znakowanych lokalnych ścieżek rowerowych, wśród których jedna jest tematyzowana, to trasa „Między złotem a srebrem” wiodąca ze Srebrnej Góry do Złotego Stoku. Istnieją też rowerowe pętle wokół głównych miast regionu: Ząbkowic i Ziębic, nie mające jednak bezpośrednich powiązań z atrakcjami antropogenicznymi. Obok złej często jakości oznaczonych tras w terenie poza drogami publicznymi ich poważnym mankamentem (dotyczącym zresztą niemal wszystkich tego typu tras w Polsce) jest brak synchronizacji między fizycznym oznaczeniem terenu a podaniem aktualnych informacji dotyczących zwiedzania i usług bytowych oraz zapewnieniem bezpieczeństwa dla pozostawianych rowerów w bezpośrednim sąsiedztwie zwiedzanych obiektów.

W **sektorze noclegowym** badanie wykazało kilka znaczących mankamentów. Baza hotelowa powiatu jest słabo rozwinięta (tylko trzy hotele kategoryzowane) i nierównomiernie zlokalizowana: po jednym hotelu kategorii 2** i 3*** znajduje się w Srebrnej Górze, a jeden hotel kategorii 3*** - w Bardzie. W obu największych miejscowościach powiatu brak w ogóle kategoryzowanych hoteli. Nie ma też na całym analizowanym obszarze zarówno zakładów noclegowych najwyższych klas (hoteli cztero- i pięciogwiazdkowych oraz pensjonatów porównywalnych z ich standardami i poziomem usług), jak i kategoryzowanych hoteli ekonomicznych (1*). Ten pierwszy brak nie jest najbardziej dolegliwy. Wprawdzie eliminuje on szanse na przedłużenie pobytu turystów o wysokich wymaganiach, jednak – ponieważ ich odsetek w naszym kraju poza wielkimi miastami nie jest wysoki, a aktualna oferta powiatu jest dla nich interesująca w ograniczonym zakresie - usunięcie tego problemu nie musi być priorytetem. Brak hoteli ekonomicznych po części uzupełniają natomiast nie skategoryzowane zakłady noclegowe o klasie w nimi porównywalnej (m.in. w Ząbkowicach, Złotym Stoku i Ziębicach), w wielu przypadkach używające nazwy „hotel”. Znacznie lepiej przedstawia się oferta schronisk i domów wycieczkowych, rozmieszczonych równomiernie na terenie powiatu, a także w zakresie agroturystyki (niemal 30 gospodarstw, w tym niektóre z rozwiniętą ofertą rekreacyjną).

Baza gastronomiczna mikroregionu funkcjonuje na względnie dobrym poziomie: restauracji jest dużo i znajdują się w każdej turystycznie istotnej miejscowości mikroregionu. Przy śladowej obecności elementów kuchni staropolskiej (tradycyjnej) w kilku restauracjach stwierdzono jednocześnie brak rozwiniętej oferty regionalnej, co ze względów historycznych jest problemem dotyczącym całego Dolnego Śląska. Nie ma także restauracji z ofertą kulturową, choćby na wcześniejsze zamówienie grupowe. Zakłady gastronomiczne są także z paroma zaledwie wyjątkami czynne do godziny 22.00, co ogranicza ich atrakcyjność dla turystów indywidualnych w wysokim sezonie turystycznym.

Także organizacja obsługi turystów kulturowych w powiecie ząbkowickim pozostawia sporo do życzenia.

Szlaki tematyczne w powiecie (czyli linearne systemy eksploatacji turystycznej) zostały szerzej opisane w punkcie 4 niniejszego raportu. W tym miejscu należy wspomnieć, że z punktu widzenia poziomu organizacji wszystkie je można ocenić jako realne, przy tym od bliskich poziomowi wirtualnemu (jak zaledwie tematyzowana i oznaczona w terenie Granica św. Jana, bez śladów koordynacji) poprzez Szlak Cysterski (tematyzowany, oznaczony, jednak w minimalnym stopniu koordynowany i z różnymi standardami dostępności) po Szlak Marianny Orańskiej (dobrze tematyzowany, ze znakomitym oznaczeniem i opisem miejsc i aktywnie promowany, jednak z niepełną koordynacją i krótką listą usług (na której jednak są organizowane nieregularnie wycieczki)).

Liczne w mikroregionie miejskie trasy tematyczne posiadają zróżnicowany poziom organizacji. I tak miejskie trasy w Ząbkowicach, pozostające pod opieką Centrum Informacji Turystycznej, spełniają wszystkie kryteria materialności: tematyzacji, oznaczenia, dostępności i koordynacji, choć poza oprowadzaniem nie proponuje się tam innych usług. Trasy w Złotym Stoku i Bardzie należy sklasyfikować jako realne (dobre uzasadnienie tematyczne, pełny opis i oznaczenie, natomiast brak śladów koordynacji i powiązanych usług turystycznych), natomiast wszystkie pięć tras ziębickich (o bardzo dobrej tematyzacji, lecz przy zupełnym braku oznaczenia i koordynacji oraz tylko częściowej dostępności obiektów) należy uznać za wirtualne.

O ile wystawy typu muzealnego, twierdza srebrnogórska i obie trasy podziemne są otwarte codziennie w oznaczonych godzinach i można je zwiedzać z przewodnikiem, to już obiekty sakralne (poza bazyliką w Bardzie) mogą być zwiedzane po znacznie wcześniejszym zgłoszeniu (Henryków, Kamieniec, Bobolice) lub stosują politykę tzw. „otwarcia z krata” (Ziębice, Ząbkowice), co drastycznie obniża ich atrakcyjność dla turystów.

Przewodnicy turystyczni generalnie dobrze funkcjonują tylko w Ząbkowicach, gdzie ich usługi można zamówić w oddziale PTTK. Jednak są to przewodnicy sudeccy (których szkolenie koncentruje się na aspektach przyrodniczych) lub terenowi dla całego Dolnego Śląska, nie były natomiast prowadzone szkolenia przewodników miejskich lub dla mniejszych, silniej zurbanizowanych obszarów z licznymi walorami antropogenicznymi obejmujące zarówno bardzo szeroki zakres wiedzy na temat poszczególnych miejscowości i obiektów, jak i nauczanie i ćwiczenie specyficznych dla miast i różnych typów obiektów, w tym nowoczesnych form interpretacji dziedzictwa kulturowego.

Punkty informacji turystycznej znajdują się we wszystkich miastach powiatu poza Ziębicami (!) oraz w Srebrnej Górze i Kamieńcu Ząbkowickim. Jednak ich obsługa nie zawsze zna choćby jeden język obcy, a w weekendy faktycznie działa tylko jeden punkt: w Bardzie, co wykazały wielokrotnie podejmowane próby telefonicznych zapytań.

Poza jedną ofertą typu hotelowego w Srebrnej Górze, obejmującą zwiedzanie miejscowych atrakcji i bardzo zróżnicowanym oraz elastycznym pakietem Kopalni Złota w Złotym Stoku, w mikroregionie brak turystycznych pakietów tematycznych, w tym zwłaszcza obejmujących zwiedzanie miast oraz szlaków turystycznych. Nie istnieje także stała oferta objazdów turystycznych na zamówienie.

Promocja turystyki funkcjonuje na względnie dobrym poziomie: powiat uczestniczy w licznych targach turystycznych, prezentując zbiorczo ofertę poszczególnych gmin i obiektów. Wydawane są też aktualne publikacje turystyczne i informatory miejscowości oraz obiektów, w tym także w podstawowym (angielski) oraz przydatnych na tym terenie językach obcych (niemiecki, czeski). Kluczowym elementem dzisiejszej promocji turystycznej jest obecność informacji i jej zachęcająca forma w zasobach Internetu. Portale internetowe powiatu i wszystkich gmin zawierają wprowadzie informacje skierowane do turystów, są one jednak bardzo zróżnicowane pod względem zgromadzonych informacji i formy przedstawienia. Przykładowo oficjalny portal powiatu w zakładce „informator dla turystów” prezentuje schematyczne informacje o atrakcjach, bez zdjęć, tylko przy kilku z nich podając dane o dostępności obiektów, a zamiast tego zamieszcza częściowo nieaktualne numery telefoniczne ich zarządców. Z kolei zakładki „turystyczne” portali gmin często są przeładowane zdjęciami i chaotycznie prowadzone, nie zawierając jednocześnie podstawowych informacji. Przykładem jest oficjalny portal Złotego Stoku, podający pod linkiem „atrakcje turystyczne” tylko nazwy obiektów i nie przyporządkowane im fotografie, a w zakładce „zabytki” (zresztą w innym segmencie portalu) lakoniczny opis bez ilustracji i jakichkolwiek informacji przydatnych turystom. Sytuację poprawiają własne strony internetowe

obiektów (jak twierdzy Srebrna Góra, sanktuarium w Bardzie czy klasztoru w Henrykowie), zestawiające przydatne informacje z ilustracjami, opisem historycznym i turystycznym, prezentacją oferty dla zwiedzających oraz kontaktem do zarządcy.

4. Powiat ząbkowski jako destynacja turystyki kulturowej

Jak wynika z przeprowadzonej analizy potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionu, jego walory mogą stanowić podstawę dla licznych form turystyki kulturowej. Większa koncentracja niektórych typów zasobów i funkcjonowanie szeregu obiektów, jak również systemów eksploatacji w formie szlaków i tras turystycznych wskazują na szczególnie duże znaczenie **turystyki religijnej**, **turystyki tematycznej** po szlakach, **turystyki miejskiej** i **turystyki industrialnej**. Zauważalne i warte wykorzystania w strategii turystycznej i spójnej ofercie powiatu są jednak również rozproszone lub pojedyncze walory odpowiadające zainteresowaniom uczestników **turystyki muzealnej**, **turystyki kulturowo-przyrodniczej** kulturowej **turystyki militarnej**, **turystyki dziedzictwa kulturowego**, **turystyki literackiej** oraz **turystyki etnicznej**. Poniżej przedstawiono bardziej szczegółowo odnoszące się do nich grupy walorów opis aktualnych oraz możliwych sposobów ich wykorzystania

Potencjał **turystyki religijnej** w mikroregionie nie ogranicza się tylko do turystyki pielgrzymkowej, stanowiącej jej specyficzną formę, szczególnie popularną w Polsce. Głównym miejscem pielgrzymkowym w powiecie jest wyraźnie rozpoznawalne sanktuarium w Bardzie z jego mocno rozwiniętym historycznym kultem ogniskującym się wokół uznawanej za cudowną figurki Matki Bożej (do dziś odwiedzanej przez liczne pielgrzymki), z systemem kaplic kalwaryjskich i różańcowych, krzyżem na Górze Kalwaria (582 m. n.p.m.) i XIX-wieczną Drogą Krzyżową oraz ruchomą szopką, będącą atrakcją dla grup rodzinnych. Bazylika w Bardzie posiada jednak także monumentalny ołtarz z obrazem Michaela Willmanna i cenne zabytkowe organy wykorzystywane (wprawdzie sporadycznie) do koncertów, a w klasztorze zorganizowano kolekcję sztuki sakralnej, które to walory są w stanie przyciągnąć turystów zainteresowanych religią z perspektywy poznawczej (czyli turystów religijnych nie będących pielgrzymami ani nawet ludźmi religijnymi). Na ziemi ząbkowicko-ziębickiej funkcjonują jeszcze dwa inne sanktuaria: drugie maryjne w Bobolicach (z figurką w typie piety) i sanktuarium w Ziębicach, związane z tematyką Męki Pańskiej w oparciu o historyczne freski i obecność zabytkowego krucyfiksu. Te dwa ośrodki posiadają zdecydowanie

lokalne oddziaływanie jako miejsca święte i są pomimo ich wpisania na listy oficjalnych diecezjalnych centrów kultu szerzej nieznane. Jednak znaczenie sanktuarium ziębickiego z punktu widzenia turystyki zwiększają dodatkowo bardzo wysokie walory architektoniczne unikatowej (dwu-i trójnawowej) monumentalnej świątyni gotyckiej, wspomniane bardzo stare freski, oraz historyczne wyposażenie (średniowieczne sakramentarium i krucyfiks), mogące przyciągać turystów zainteresowanych architekturą i sztuką sakralną, a ponadto jest on świątynią dużej miejskiej parafii z liczniejszym personelem, co umożliwia jego regularne udostępnienie dla zwiedzających. Z kolei barokowy kościół w Bobolicach reprezentuje znacznie bardziej na tym terenie rozpowszechniony (a przez to mniej atrakcyjny) typ budownictwa sakralnego i służy jako filia parafii w Zwróconej, co aktualnie znacznie ogranicza jego dostępność i możliwość rozwinięcia oferty dla turystów nie będących pielgrzymami. Magnesem dla turystów religijnych (i nie tylko dla nich) może być natomiast zespół sakralny w Henrykowie - dawne opactwo cysterskie. Przyciągnie ich tu nie tylko cenne wyposażenie wnętrza kościoła, na czele z serią obrazów Drogi Krzyżowej autorstwa Bernarda Krausego oraz wysokiej klasy architektura zespołu i park opactwa, ale także – o ile zostanie lepiej wyeksponowany i wsparty możliwością obejrzenia choćby reprintu - wątek spisanej tu Księgi Henrykowskiej, pomnika języka polskiego. Dużą wartość architektoniczną i historyczną ma także kościół Wniebowzięcia NMP i św. Jakuba w Kamieńcu Ząbkowickim (znajdujący się na Szlaku Cysterskim) wraz z relikiami dawnego opactwa oraz – będący już poza tym szlakiem - kościół farny św. Anny w Ząbkowicach Śląskich, może przede wszystkim ze względu na swoją unikatową dawną dzwonnice, mianowicie ząbkowicką Krzywą Wieżę z punktem widokowym. By przyciągnąć do wspomnianych obiektów większą liczbę turystów, należy (poza bazyliką w Bardzie, dostępną już dziś codziennie i bez ograniczeń) wspomóc ich administratorów we wprowadzeniu jednolitych, a sprawdzonych w turystyce regulacji i sposobów udostępniania świątyń dla zwiedzających, w tym także dla indywidualnych turystów oraz opracować i rozpowszechnić ofertę ich zwiedzania w formie koordynowanej trasy tematycznej.

Podstawą dla uprawiania **turystyki tematycznej** są istniejące już linearne systemy eksploatacji turystycznej, przebiegające przez powiat. Na ich czele należy wymienić należący do Szlaków Kulturowych Rady Europy Szlak Cysterski (pętla śląska, tzw. szlak południowo-zachodni), do którego w powiecie należą aż trzy dawne zespoły klasztorne: w Henrykowie (gm. Ziębice), Kamieńcu i Bardzie, i którego trasę można jeszcze uzupełnić przez budowle rezydencjonalne w Ząbkowicach i Ziębicach oraz wybrane spośród posiadających cenniejsze

wyposażenie parafialnych i filialnych kościołów pocysterskich. Ranga tego systemu i jego walorów jest niekwestionowana, posiada on też niektóre elementy organizacji materialnej (bardzo dobre podstawy naukowe tematyзации, oznaczenia fizyczne obiektów, wyznaczoną trasę rowerową), co lokuje go w grupie szlaków realnych. Jednak jest on zarządzany w minimalnym zakresie i przy braku określonego modelu koordynacji (tylko informacja o obiektach, bez jakichkolwiek usług w skali szlaku), a dostępność jego obiektów do zwiedzania jest bardzo różna: od pełnej (Bardo) poprzez uciążliwe wymagania uprzedniego zgłoszenia (Henryków), aż po zamknięte „na głucho” drzwi bez jakiegokolwiek wskazówki w kwestii otwarcia (Kamieniec Ząbkowicki). Ponadregionalny zasięg ma także Szlak Sakralnej Sztuki Barokowej im. M. Willmanna (w powiecie: Bardo, Ząbkowice Śląskie, Bobolice, Kamieniec Ząbkowicki i Byczeń), posiadający bardzo dobrą podstawę tematyyczną i eksploatujący wybitne dzieła śląskich malarzy religijnych, jednak - mimo widocznych wysiłków organizatorów - nie gwarantujący dostępności wszystkich obiektów i nie posiadający trasy wyznaczonej fizycznie. Z kolei transgraniczny Szlak Marianny Orańskiej (w powiecie obejmujący Ząbkowice, monumentalną rezydencję w Kamieńcu Ząbkowickim oraz Złoty Stok), eksploatuje wątki biograficzne związane z osobą i kolejami losu tej wyemancypowanej arystokratki, która przez swoje inicjatywy mocno przyczyniła się do gospodarczego postępu w regionie i do zachowania jego materialnego dziedzictwa, jak również do wzbogacenia krajobrazu kulturowego. Przez to (ale i za sprawą licznych współczesnych wielbicieli jej postaci) szlak ma szansę stać się magnesem przyciągającym osoby zainteresowane losem znanych i nietuzinkowych kobiet. System jest dobrze opisany i oznaczony, jego trasą prowadzone są także grupowe wycieczki. Szlak Granicy Świętego Jana łączy średniowieczne słupy wyznaczające historyczną granicę księstwa ziębskiego i biskupiego księstwa nyskiego. Generalnie przebiega zatem poza nawet mniejszymi miejscowościami i przez miejsca nierzadko trudniej dostępne. Taki jego układ przestrzenny i brak innych obiektów sprawia, że pomimo dużej wartości historycznej niełatwo będzie przyciągnąć liczniejszych turystów, ukierunkowanych przecież na wizualne i różnicowane atrakcje.

Turystyka miejska. Pomimo braku dużych ośrodków miejskich (miasto powiatowe ma nieco ponad 16 tysięcy mieszkańców) potencjał jej walorów w powiecie należy określić jako duży. Stanowi o nim połączenie średniowiecznej metryki wszystkich miast (Ziębic, Ząbkowice, Barda i Złotego Stoku) z ich bogatą, nieraz dramatyczną historią oraz z licznymi i cennymi zabytkami miejskiej infrastruktury (ratusze i bloki śródmiejowe, kościoły farne, historyczne place targowe, mury miejskie z bramami a nawet historyczne gospody) i typowymi dla

miast zespołami architektonicznymi, jak klasztory i założenia szpitalne oraz parkowymi. Dodatkowo każde z miast posiada swoje unikatowe atrakcje. I tak Ziębice, dawna książęca stolica, zachowały do dziś wyjątkowo dobrze czytelny układ urbanistyczny (szczególnie dobrze widoczne lokacyjne centrum otoczone ulicą Wałową ze znacznymi fragmentami fortyfikacji i zachowaną w całości Bramą Paczkowską, historycznym bardzo dużym rynkiem, średniowieczną farą) oraz monumentalny park z największym w Polsce pomnikiem Orła Białego i widzianą stąd niepowtarzalną panoramą miasteczka. Ząbkowice mają swoją Krzywą Wieżę i oryginalny (oraz wtórny) wątek opowieści miejskiej na styku żywych i umarłych wraz z odnośnym eventem i ekspozycją. Bardo jest miastem powstałym wokół klasztoru i żyjącym przez wieki z jego sanktuarium, mimo protestanckiego otoczenia. Złoty Stok to z kolei miasto dosłownie zbudowane na złocie i przez wieki żyjące z jego eksploatacji. Podobnie rozwijała się zresztą nie będąca dziś miastem Srebrna Góra, powstała i upadła wraz z początkiem i końcem eksploatacji srebra, a odrodzona dzięki założeniu twierdzy. Miasta regionu oferują także rzadko spotykany na tak niewielkim obszarze kontrast krajobrazów: podczas gdy panoramę historycznego centrum Ząbkowic (przedgórze) można oglądać „z dołu”, gdyż leży ono na wyraźnym uskoku terenowym, Ziębice (także przedgórze) ukrywają się w kotlinie i można je oglądać z góry, Srebrna Góra (Sudety) pnie się pod górę ku twierdzy gór, Bardo (w przełęczy) zajmuje stworzone przez rzekę Nysę obniżenie między górskimi pasmami Sudetów, a Złoty Stok (także w terenie górskim) zaskakuje równoległymi ulicami na różnych wysokościach. Wszystkie wspomniane miasta posiadają trasy turystyczne, choć zorganizowane na różnym poziomie. Niemniej turysta może samodzielnie je zwiedzić wspomagany przez dobrze opracowane przewodniki. Tę ofertę można jednak znacznie poprawić i rozbudować, o czym szerzej w punkcie 5.

Oferta **turystyki industrialnej** w mikroregionie opiera się w tym momencie na historycznych walorach związanych z górnictwem cennych metali. Tworzą ją głównie dwie zagospodarowane i udostępnione do zwiedzania górnicze trasy podziemne. Zdecydowanie ważniejszą koncentracją walorów tej formy turystyki jest Złoty Stok. Podstawową atrakcją jest tu dawna kopalnia rud złota, użytkowana od drugiej połowy XIII wieku aż po rok 1962. Wokół niej prywatny inwestor utworzył dojrzały produkt turystyczny, na który składają się: zwiedzanie sztolni oraz ekspozycji o charakterze muzealnym z bogatą kolekcją historyczną i geologiczną (w tym rud złotoносnych), mikroeventy tematyczne (m.in. spotkanie z alchemikiem, przejazd pojazdem pod ziemią, spływ łódką), usługi gastronomiczne i noclegowe oraz inne kolekcje (np. humorystyczna ekspozycja Przestróg, Nakazów i Apeli),

wreszcie sklep z pamiątkami. Tę ofertę dobrze uzupełnia trasa tematyczna po mieście i najbliższej okolicy. Złota Ścieżka to jedyny na razie lokalny szlak tematyczny, eksploatujący wątek bogatej historii górnictwa w powiecie. Na trasie łączącej szereg nieczynnych kopalni i m.in. budynek historycznej mennicy usytuowano tablice dydaktyczne prezentujące zagadnienia związane z wydobyciem złota, jego przetapianiem i wybijaniem monet oraz o decydującym wpływie tej dziedziny gospodarki na średniowieczną i późniejszą historię górskiego miasteczka. Z kolei tak zwany Średniowieczny Park Techniki w Złotym Stoku nie ma waloru autentyczności, jest bowiem zespołem mniej lub bardziej wiernych rekonstrukcji szeregu maszyn (tylko częściowo związanych z obróbką rudy), i dlatego należy go sklasyfikować raczej jako tematyczny park rozrywki. Jednak realizuje się tam szereg zajęć edukacyjnych dla dzieci, zapoznając je m.in. z historią wynalazków i techniki gospodarczej. Druga trasa podziemna w Szklarach Hucie (gm. Żąbkowice Śląskie) jest skromniej zagospodarowana, oferując oprowadzanie w formule edukacyjnej po wyrobiskach rzadkiego metalu (niklu) oraz kamieni półszlachetnych (opalu i chryzoprazu). W powiecie jest jeszcze szereg zabytkowych fabryk i przetwórní, dotychczas nie wykorzystywanych turystycznie, które z powodzeniem mogłyby uzupełnić produkt turystyczny o profilu industrialnym.

Turystyka literacka w powiecie żąbkowskim jak dotychczas nie posiadała swoich stałych propozycji. Tymczasem istnieją przynajmniej dwa powody do zwiedzania tego obszaru w powiązaniu z wątkami literackimi. Jednym z nich jest miejsce powstania Księgi Henrykowskiej miejsce związane z jej słynnym polskim zapisem: wieś Brukalice z jej skromnym „Pomnikiem Pierwszego Zdania”. Owo niematerialne dziedzictwo narodowe nie zostało dotąd wykorzystane turystycznie, choć istnieje zarówno baza lokalowa (dawny klasztor) jak i personalna (funkcjonuje w nim wspólnota seminaryjna i katolickie liceum). Zorganizowanie tam przy wsparciu samorządu eventu na większą skalę mogłoby stanowić koło zamachowe dla tej formy turystyki. Drugim niewykorzystanym wątkiem jest bardzo popularna powieść Andrzeja Sapkowskiego „Narrenturm”, wchodząca w skład tzw. trylogii husyckiej. Jej akcja toczy się w dużej mierze na terenie księstwa żiębickiego a jej bohaterami są m.in. jego historyczne postaci, jak Piastowicz, książę Jan Żiębicki. Popularność serii literackiej mogłaby być wykorzystana przez opracowanie wirtualnego szlaku literackiego i organizację regularnych, corocznych wyjazdów trasami miejsc w niej opisanych z czytaniem fragmentów oraz tematycznymi mikroeventami, w oparciu np. o działające grupy rekonstrukcyjne (Bractwo Rycerskie Księstwa Żiębickiego). Aktualnie jeden taki wyjazd jest przygotowywany, jego inicjatorom należy się wsparcie i promocja imprezy.

Turystyka muzealna posiada w powiecie całkiem niemały potencjał, jednak problemem jest poziom jego organizacji. Jedyne obiektem mającym oficjalny status muzeum jest Muzeum Sprzętu Gospodarstwa Domowego w Ziębicach (skądinąd unikatowa pod względem profilu placówka w skali kraju). Pozostałe kolekcje mają są albo kolekcjami prywatnymi (niewielkie Muzeum Sztuki Sakralnej w Bardzie jest własnością zakonu) albo funkcjonują jako izby pamiątek - tak jest w Ząbkowicach i Złotym Stoku, gdzie zebrano naprawdę wartościowe kolekcje oraz w przypadku znacznie skromniejszych zbiorów w Kamieńcu. Niektóre ekspozycje funkcjonują bardziej jako atrakcje wizualne (jak tzw. Muzeum Przestróg, Uwag i Apeli w Kopalni w Złotym Stoku) przy braku merytorycznego opracowania, co drastycznie zmniejsza ich atrakcyjność z punktu widzenia poszukującego autentyków turysty muzealnego.

Kulturowa turystyka militarna będzie oczywiście koncentrować się na Srebrnej Górze - jedynej twierdzy górskiej na terenie Polski i jednym z największych obiektów tego typu w Środkowej Europie. Dodatkowym atutem fortecy jest jej dobre zagospodarowanie turystyczne, umożliwiające nawet pobyty przeżyciowe (w oparciu o potencjał tutejszej grupy rekonstrukcyjnej), rozwinięta infrastruktura w otoczeniu oraz doroczny event (Dni Twierdzy). Dla przyciągniętych już tutaj turystów zainteresowanych historycznymi militariami dobrą propozycją uzupełniającą mogłoby być zwiedzenie pozostałości fortów w pobliżu Barda (skądinąd już w średniowieczu górskiej warowni na pograniczu polsko-czeskim), miejskich fortyfikacji Ziębic i skromnej ale dobrze opracowanej kolekcji broni białej w tamtejszym muzeum czy zamku w Ząbkowicach Śląskich.

Walorami szczególnie atrakcyjnymi dla zwolenników **turystyki kulturowo-przyrodniczej** są dwa parki krajobrazowe: Śnieżnicki oraz Gór Sowich, położone częściowo na terenach gmin Złoty Stok i Stoszowice i chroniące typowe zasoby Sudetów, zwłaszcza różnorodność rzeźby terenu (w tym formy skalne) oraz gatunków roślinnych na niewielkich powierzchniach. Z kolei dwa parki kulturowe: forteczny w Srebrnej Górze i pałacowo-krajobrazowy w Kamieńcu Ząbkowickim, łączą elementy krajobrazu naturalnego i kulturowego. Zwiedzenie ich obydwu może nie tylko ukazać turyście rozmaite potrzeby i sposoby adaptacji form przyrody do celów człowieka, ale także kontrast powstałych w tym procesie krajobrazów. Listę atrakcji dla miłośników przyrody uzupełniają rezerваты. Wyjątkowy w skali kraju jest rezerwat w Stolcu koło Ząbkowic, gdzie na terenie nieczynnego wyrobiska do niedawna jeszcze znajdowało się endemiczne w Polsce stanowisko pszczoły obrostki murówki i trzech innych gatunków pszczoł, a w którego także chronionym

otoczeniu w nie użytkowanych sztolniach ma swoje zimowiska kilkanaście gatunków nietoperzy.

Turystyka eventowa w powiecie ma (poza zamiejscowymi koncertami festiwalu Vratislavia Cantans w Bardzie) ukierunkowanie popularne i opiera się aktualnie na imprezach kulturalnych o zasięgu regionalnym, organizowanych w Ząbkowicach (Dni i Noce Krzywej Wieży oraz Weekend z Frankensteinem). Na dzień dzisiejszy nie funkcjonują ponadlokalne eventy związane z tematyką szlaków kulturowych (jedyna w tym kontekście regularna impreza - Klasztor Księżki Henrykowskiej - ma bardzo skromny program i jest szerzej zupełnie nieznana). Najwyżej regionalny zasięg mają także Dni Twierdzy w Srebrnej Górze. Przy tak znacznym bogactwie wątków historycznych, przemysłowych i literackich można zdecydowanie pokusić się o bardziej ambitne, kilkudniowe programy eventów tematycznych, które stanowiłyby magnesy turystyczne i kulminacje rocznego cyklu życia tych szlaków.

Turystyka formalnie uznanego **dziedzictwa kulturowego** może koncentrować się w Srebrnej Górze (mającej status Pomnika Historii) i drugim parku kulturowym w Kamieńcu Ząbkowickim. Zupełnie natomiast nie docenianą potencjalną atrakcją dla zainteresowanych dziedzictwem narodowym jest Henryków - jako miejsce spisania pomnikowej dla języka polskiego Księżki Henrykowskiej. Aktualnie nie są jednak podejmowane inicjatywy mające zwrócić uwagę turystów kulturowych na wymienione obiekty. Srebrna Góra jest znana głównie w kręgach turystów militarnych i zwolenników inscenizacji historycznych, Kamieniec wiąże się raczej tylko z osobą Marianny Orańskiej (a nie na przykład z rodem Hohenzollernów, osobą Karola Fryderyka Schinkla czy romantyzmem w architekturze), a w Henrykowie nie ma nawet reprintu słynnej Księżki, nie mówiąc już o wystawie dotyczącej genezy jej powstania i jej mimowolnych bohaterów oraz bardziej ogólnie: fascynujących dziejów klasztoru i związanych z nim „ludzi”: zakonników i miejscowych chłopów, dobroczyńców, opiekunów i łupieżców, bo i tych nie brakowało.

Ze względu na przeszłość historyczną i materialne dziedzictwo mikroregion posiada pewien potencjał z punktu widzenia **turystyki etnicznej**. Dotyczy to głównie turystów niemieckich. Taka oferta mogłaby być ukierunkowana przede wszystkim biograficznie i eksploatować za pomocą ekspozycji tematycznych lub tras wirtualnych wątki związane z osobą Fryderyka II Pruskiego (tak w Ząbkowicach, Kamieńcu, Srebrnej Górze czy Ziębicach, jak i na polu bitwy pod

Braszowicami), a także Albrechta Pruskiego i jego rodziną w Kamieńcu, Maurycego von Strachwitz w Ząbkowicach i Stoszowicach, być może także z osławionym ziębickim przestępcą (masowym mordercą i kanibalem) Karlem Denke, którego afery wstrząsnęła międzywojennymi Niemcami. Pewne szanse miałyby też oferta skierowana do turystów holenderskich w oparciu o postać i miejsca związane z Marianną Orańską. Mniejsze zainteresowanie wzbudziłaby pewnie propozycja skierowana do mieszkańców Czech (oparta na wątku rodu Podiebradów jako książąt ziębickich) i do osób pochodzenia żydowskiego - w oparciu o lepiej zachowaną synagogę i kirkut w Ziębicach, której aktualnie na przeszkodzie stoi niedostępność bożnicy i brak jakichkolwiek wystaw tematycznych. Wydaje się, że cały potencjał powiatu w zakresie turystyki etnicznej może raczej służyć jako uzupełnienie dla programów wypraw podejmowanych do innych nieodległych destynacji (odpowiednio do grup etnicznych, do Wrocławia, Nysy, Świdnicy a nawet Kłodzka) a jego poszczególne miejsca mogłyby być nie tyle ich samodzielnymi celami, co prędzej przystankami na ich trasach.

5.5.3. Analiza potencjału turystyczno-kulturowego Jarocina i powiatu jarocińskiego⁵⁷²

1. Dane dotyczące przebiegu badania:

Obszar badania: miasto-gmina Jarocin, powiat jarociński

Lokalizacja: województwo wielkopolskie

Zasięg: mikroregion

Metodologia: metoda oceny potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionów zawarta w: Mikos von Rohrscheidt A., 2010, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy* (Wyd.2) Wyd. KulTour.pl, Poznań, s. 447-472

Kwerenda źródłowa materiałów i dostępnej literatury: marzec 2015

Zapytania waloryzacyjne i wizje lokalne w obiektach: marzec/kwiecień 2015

Badania terenowe zrealizował: Bartosz Antoniewicz

Okres badania: marzec/kwiecień 2015

Data wypełnienia formularza: kwiecień 2015⁵⁷³

⁵⁷² Analiza została przeprowadzona przez Bartosza Antoniewicza i Armina Mikos v. Rohrscheidt. Jej wyniki zostały pierwotnie opublikowane w czasopiśmie „Turystyka Kulturowa” Nr 5/2015 na s. 80-107

⁵⁷³ Mikroregion jarociński był waloryzowany z wykorzystaniem tej samej metody w roku 2009 przez M. Janasa („Turystyka Kulturowa” Nr 3, 2009). Jednak znaczące zmiany w obszarze organizacji turystyki i usług turystycznych, pojawienie się nowych podmiotów animacji kulturalnej oraz wyartykułowana przez samorządy miasta i powiatu potrzeba przeprowadzenia dokładnego badania

2. Formularz waloryzacyjny mikroregionu:

Kategoria I: Potencjalne cele turystyki kulturowej

I.A: Zabytki:

I.A. a) Obiekty sakralne:

Sanktuarium rangi diecezjalnej lub sanktuarium o znaczeniu regionalnym bez historycznego kultu (za pierwsze dwa: po 3 pkt)

Sanktuarium Matki Bożej Pocieszenia w Golinie – zabytkowy kościół drewniany pw. św. Andrzeja Apostoła z II poł. XVII wieku (3)

Inna świątynia innych wyznań i religii Z (2 pkt)

Jarocin, dawna synagoga przy ul. Małej (I poł. XIX wieku, przejściowo szkolna sala gimnastyczna) (2)

Jaraczewo, dawna synagoga przy ul. Kolejowej (z końca XIX wieku, obecnie siedziba Ochotniczej Straży Pożarnej i Domu Kultury w Jaraczewie) (0)

Inny obiekt sakralny o znacznych walorach architektonicznych (za pierwsze trzy: po 4 pkt).

Jarocin, kościół farny pw. św. Marcina (wzmiankowany w dokumentach w 1257 r.) (4)

Brzóstków, kościół pw. św. Jana Chrzciciela (I poł. XIX wieku – fundacja Antoniego Czarneckiego) (4)

Lgów, kościół drewniany pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny (przełom XVII/XVIII wieku) (4)

Mieszków, kościół pw. św. Wawrzyńca w z roku 1767 (fundacja Ludwika Hersztopskiego) (0)

Radlin, kościół pw. św. Walentego (około roku 1587, fundacja Andrzeja Opalińskiego) (0)

Nosków, kościół drewniany pw. św. Trójcy (z roku 1749, fundacja Józefa Dobrzyckiego) (0)

Panienka, kościół drewniany Imienia Jezus (z roku 1787, fundacja Izabeli z Mycielskich Gajewskiej) (0)

Magnuszewice, kościół drewniany pw. św. Barbary (lata 1751-1752, fundacja Piotra Radońskiego) (0)

Sławoszew, zabytkowy kościół drewniany pw. św. Zofii w z roku 1717 (0)

potencjału turystycznego jako podstawy dla nowych rozważanych projektów sprawiły, że autorzy uznali za potrzebne i pożyteczne powtórzenie tego badania. Badanie, którego wyniki są tutaj prezentowane, uwzględnia zaszłe zmiany oraz obejmuje ocenę możliwości powiązania istniejących walorów z nowo powstałymi obiektami, organizowanymi eventami i planowanymi oraz wdrażanymi systemami organizacji turystyki, jak regionalne szlaki tematyczne.

I.A. b) Zamki i pałace:

Zamek lub pałac historyczny ZD (za pierwsze trzy: po 3 pkt)

Śmielów, klasycystyczny pałac i zespół pałacowo-parkowy Gorzeńskich z 1797 roku (obecnie Muzeum Adama Mickiewicza – Oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu) (3)

Jarocin, tzw. Skarbczyk – pozostałość siedziby dawnych właścicieli miasta (przełom XV/XVI wieku (obecnie jedna z filii Muzeum Regionalnego w Jarocinie) (3)

Zamek lub pałac stylizowany D (za pierwsze dwa* - po 2 pkt)

Jarocin, neogotycki Pałac Radolińskich z 1853 roku z zespołem parkowym, obecnie siedziba Biblioteki Publicznej Miasta i Gminy Jarocin) (2)

Zakrzew, neorenesansowy pałac Eliego Cohna, z 1886 (obecnie siedziba Domu Pomocy Społecznej)(0)

Góra, neorenesansowy pałac Rudolfa Fischera von Mollard z lat 1877 - 1878 (0)

Rusko, eklektyczny pałac Czarneckich z lat 1873 - 1875 (0)

Raszewy, eklektyczny pałac Czarneckich z lat 1887 – 1890 (0)

Ruina historycznego zamku, pałacu, grodu, za pierwsze trzy**** - po 1 pkt)

Ruina Pałacu Opalińskich w Radlinie (0)

I.A. c) Inne zabytkowe obiekty architektoniczne i techniczne:

Historyczny zespół urbanistyczny z rynkiem, zachowany we fragmentach (pierwsze dwa – po 3 pkt)

Jarocin - zachowany układ urbanistyczny miasta (3)

Żerków- zachowany układ urbanistyczny miasta (3)

Budynek o znacznych walorach architektonicznych ZD (pierwsze trzy**, po 4 pkt)

Jarocin, ratusz z lat 1799 – 1804 (4)

Witaszyce, pałac Dulonga z 1899 roku (oraz zespół pałacowo – parkowy) (4)

Tarce, pałac Ostrorogów-Gorzeńskich i zespół parkowy z 1871 roku (4)

Brzostków - unikatowy spichlerz pochodzący z 1830 roku, zawiera elementy budowli obronnej, którymi są cztery ośmioboczne baszty – obecnie budynek stanowi własność prywatną (0)

Jaraczewo, dawna synagoga z końca XIX wieku (0)

Mieszków, barokowy dwór Herstopskich (w typie staropolskim z II poł. XVIII wieku) (0)

Znaczne fragmenty historycznych fortyfikacji miejskich (2 pkt)

Brak obiektów tego typu w regionie

I.A. d) Obiekty militarne:

Brak obiektów tego typu w regionie

Dodatkowe punkty za obiekty dziedzictwa kulturowego:

Brak formalnie uznanych obiektów dziedzictwa w regionie

Dodatkowe punkty za wszystkie miejsca lub obiekty wpisanych powyżej klas:

Za stałych przewodników miejskich oprowadzających po obiektach lub przewodników obiektowych w j. polskim (za pierwsze pięć) (po 2 pkt)

Przewodniki elektroniczne po obiekcie lub miejscu (za pierwsze trzy) (1 pkt)

Spichlerz Polskiego Rocka - filia Muzeum Regionalnego (1)

Wersje obcojęzyczne przewodników elektronicznych (przynajmniej dwie wersje obcojęzyczne w pierwszych trzech obiektach) (dodatkowo po 1 pkt)

Spichlerz Polskiego Rocka – filia Muzeum Regionalnego – wirtualny spacer po obiekcie (angielski, niemiecki, rosyjski) strona internetowa: <http://spichlerzpolskiegorocka.pl/> (1)

Własny materiał informacyjny w obiekcie (publikacje monograficzne, albumy itd. (pierwsze trzy obiekty (1 pkt)

Muzeum Regionalne w Jarocinie (1)

Za bardzo dobry stan konserwacji i estetyki najważniejszych trzech obiektów (w sumie od 1 do 2 punktów dla całego regionu)

Ogólny stan konserwacji głównych obiektów zabytkowych jako destynacji turystyki kulturowej jest dobry (1)

I.B. Miejsca historyczne lub znaczące:

I.B. a) Budowle historyczne i monumenty:

Monumenty (pomniki) o znaczeniu regionalnym (do trzech) (2 pkt)

Mieszków, pomnik gen. Stanisława Taczka, pierwszego dowódcy Powstania Wielkopolskiego (2)

Pomniki lub obiekty małej architektury o znaczeniu lokalnym (do trzech****, po 1 pkt)

Jaraczewo, przy drodze do Chwałkowa Kościelnego - pomnik upamiętniający amerykańskich pilotów, którzy rozbili się pod Jaraczewem 9 lutego 1945 roku (1)

Śmielów, pomnik Adama Mickiewicza w parku śmielowskim) (1)

Jarocin, tablica upamiętniająca poległych powstańców Wielkopolskich (w murze otaczającym kościół św. Marcina) (0)

Jarocin, tablica upamiętniająca Kazimierza Tomasza Barwickiego (1871-1931) sekretarza generalnego Związku Kół Śpiewackich na Wielkie Księstwo Poznańskie, znanego animatora życia społeczno-kulturalnego w zaborze pruskim (umieszczona w murze otaczającym kościół św. Marcina) (0)

Jarocin, pomnik ofiar powojennego totalitaryzmu (w pobliżu kościoła św. Marcina) (0)

Jarocin, głaz z tablicą pamiątkową poświęconą synom Ziemi Jarocińskiej poległym w latach 1939 – 1945 w Parku Zwycięstwa) (0)

Miejsca związane z biografią osób o krajowym znaczeniu (do trzech) ZD (2 pkt)

Śmielów – w latach 1831 – 1832 miejsce pobytu Adama Mickiewicza, który był gościem rodziny Gorzeńskich, podaje się również, iż pobyt wieszcz w Śmielowie znalazł swoje odbicie w poszczególnych fragmentach „Pana Tadeusza” (2)

Miejsca związane z biografią osób o regionalnym znaczeniu (pierwsze dwa: po 1 pkt)

Mieszków – miejsce narodzin gen. Stanisława Taczaka (1874-1960) – pierwszego dowódcy Powstania Wielkopolskiego oraz Władysława Marcinkowskiego (1858-1947) – wybitnego wielkopolskiego rzeźbiarza i działacza społeczno – politycznego (tablica pamiątkowa przy domu, w którym urodził się rzeźbiarz) (1)

Pałac w Tarcach – miejsce z którym związany był Zbigniew Ostroróg Gorzeński (1869 -1926) zasłużony dowódca jarocińskich oddziałów powstańczych (1)

Kościół św. Jana Chrzciciela w Brzostkowie – miejsce pochówku płk. Ludwika Szczanieckiego, adiutanta gen. Jana Henryka Dąbrowskiego oraz uczestnika kampanii napoleońskiej (0)

I.B. b) Cmentarze historyczne:

Na terenie powiatu nie stwierdzono zabytkowych cmentarzy ze szczególnie ciekawymi elementami sztuki sepulkralnej. Istnieją jedynie małe cmentarze przykościelne w poszczególnych miejscowościach np. Golina, Żerków, Radlin, cmentarz ewangelicko – augsburski w Jarocinie – teren cmentarza z II poł. XVIII w., kaplica cmentarna, dom grabarza oraz brama główna cmentarna. Jednak obiekt ten ze względu na brak dostępności i zły stan zachowania nie jest ujmowany w punktacji) (0)

I.B. c) Budowle współczesne o wybitnej wartości architektonicznej:

Nie stwierdzono

I.C. Pojedyncze dzieła sztuki:

Pojedyncze obiekty sztuki o znaczeniu regionalnym (do trzech* - po 3 pkt)

Radlin, portret trumienny Białej Damy oraz renesansowy XVII-wieczny grobowiec rodziny Opalińskich, fundatorów kościoła parafialnego –wykonany z piaskowca i czerwonego marmuru na planie ośmioboku, znajduje się w renesansowej kaplicy grobowej przylegającej do kościoła parafialnego (3)

Golina, ołtarz główny z obrazem Matki Bożej Pocieszenia z XVIII malowanym na płótnie naklejonym na deskę w kościele parafialnym pw. św. Andrzeja Apostoła (3)

Brzostków, Obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem w typie Śnieżnej w sukience srebrnej z XVII w. w kościele św. Jana Chrzciciela w (3)

Jarocin, wystrój kaplicy grobowej rodziny Radolińskich z 1677 roku w kościele św. Marcina (0)

I.D. Muzea i wystawy (w tym skanseny, galerie, muzea techniki):

Muzea o znaczeniu krajowym (do trzech) (8 pkt)

Muzeum Adama Mickiewicza w Śmiełowie – Oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu (8)

Muzea o znaczeniu regionalnym (do trzech) (5 pkt)

Muzeum Regionalne wraz z filiami w Jarocinie (5)

Muzea o znaczeniu lokalnym (do trzech***, po 2 pkt)

Muzeum Dwóch Imperiów Epoki Napoleońskiej i Star Wars w Witaszycach mieszczące się w XVIII - wiecznym dworcu (2)

Inne muzea typu skansenowskiego (za pierwsze dwa, po 6 pkt)

Muzeum Parowozownia prowadzone przez Towarzystwo Kolei Wielkopolskiej z siedzibą w Jarocinie (6)

Zorganizowane w ostatnim roku wystawy czasowe o zasięgu regionalnym* (za pierwsze trzy, po 2 pkt)

Wystawy prezentowane w Muzeum Regionalne w ratuszu jarocińskim:

Wystawa: „95 rocznica wybuchu Powstania Wielkopolskiego” (od 27.12.2013 do 21.02.2014) (2)

Wystawa: „Jarocin – ikona Polskiego Rocka” (od 02.03.2014 do 23.04.2014) (2)

Wystawa: „Moving people. People who move me... Ludzie w ruchu, ludzie którzy mnie poruszają” – prezentacja fotografii holendra Franka Roosendaala (od 27.09.2014 do 12.01.2015) (2)

Wystawa: „OBRAZY DOZNAŃ – ŻERKÓW 2014” – prezentacja malarstwa poplenerowego (od 5.10.2014 do 10.11.2014) (0)

Wystawy fotografii prezentowane w Skarbcyku (Jarocin):

Wystawa fotografii: „Iran – niecodzienna codzienność (od 14.03.2014 do 15.04.2014) (0)

Wystawa fotografii: „Patrik Świątek – Indie bez Taj Mahal, Nepal bez gór” (od 17.04. do 10.09.2014) (0)

Organizacja Nocy Muzeów w regionie na mniejszą skalę* (3 – 9 placówek: 2 pkt)

Noc Muzeów organizowana jest cyklicznie w Muzeum Regionalnym w Jarocinie (3 obiekty) oraz Muzeum Adama Mickiewicza w Śmiełowie (2)

Lokalne izby pamięci, ogólnodostępne prywatne kolekcje pamiątek (do trzech****, po 1 pkt)

Mieszków, Izba Pamięci Powstania Wielkopolskiego im. gen. Stanisława Taczaka (0)

Dodatkowe punkty przy wszystkich uwzględnionych powyżej muzeach i ekspozycjach za:

Wersje obcojęzyczne ekspozycji i prezentacji multimedialnych (do dwóch) (za każdą 1 pkt)

Muzeum Regionalne w Jarocinie – filia Spichlerz Polskiego Rocka (język niemiecki, angielski, rosyjski) (1)

Za przewodników obiektowych na wcześniejsze zamówienie (1 pkt)

Muzeum Regionalne w Jarocinie (2)

Spichlerz Polskiego Rocka w Jarocinie – filia Muzeum Regionalnego w Jarocinie (2)

Muzeum Adama Mickiewicza w Śmiełowie – Oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu (2)

Za własny materiał informacyjny wydany nie dawniej niż przed 5 laty (1 pkt)

Muzeum Regionalne w Jarocinie (1)

Przy muzeach regionalnych i lokalnych **punkty dodatkowe** za:

Za stałe godziny otwarcia (1)

Muzeum Regionalne w Jarocinie (1)

Muzeum Adama Mickiewicza w Śmiełowie (1)

Za każdą wystawę tematyczną stałą powyżej czterech (do dwóch w sumie) (1 pkt)

Wystawa „Z przeszłości ziemi jarocińskiej” prezentuje historię miasta, regionu i lokalną kulturę ludową – Jarocin, Muzeum Regionalne – Ratusz (1)

Ekspozycja stała w Spichlerzu Polskiego Rocka poświęcona historii Polskiego Rocka od big beatu do czasów współczesnych, Jarocin, Spichlerz Polskiego Rocka (1)

Wystawa plenerowa „(Nie)zapomniane miasto Mieszków”, otwarta 29.06.2014 – Mieszków – rynek (0)

I.E. Eventy kulturowe:

Regularne eventy kultury wysokiej o znaczeniu międzynarodowym (7 pkt)

Międzynarodowe Spotkania Folklorystyczne (cyklicznie – lipiec) (7)

Akademia Gitary: Festiwal, część programu w Jarocinie (cyklicznie - sierpień) (7)

Regularne eventy kultury masowej o znaczeniu międzynarodowym (7 pkt)

Jarocin Festiwal – event muzyki rockowej (cyklicznie – lipiec) (7)

Regularne eventy kultury masowej o znaczeniu regionalnym (do trzech) (4 pkt)

Dni Patrona Miasta Jarocina - imprezy okolicznościowe (cyklicznie – listopad) (4)

Dzień Kotlina - Święto Pomidora (cyklicznie przełom sierpnia/września) (4)

Festiwal Wielki Teatr w Małym Mieście (wydarzenie cykliczne z ruchomą datą) (4)

Regularne inscenizacje historyczne lub militarne o znaczeniu regionalnym (do dwóch: 4 pkt)

Brak tego rodzaju wydarzeń w regionie. Odtwórstwo historyczne uaktywnia się podczas uroczystości upamiętniających święta narodowe, jednak ogranicza się do pokazów umundurowania, broni, sprzętu wojskowego, wystawiania honorowych wart itp. (0)

Regularne działanie na terenie regionu grup inscenizacji historycznej (pierwsze dwie: 5 pkt)

Grupa Rekonstrukcji Historycznej w Jarocinie – Stowarzyszenie Jedność (Powstanie Wielkopolskie) (5)

I.F. Funkcjonujące zakłady przemysłowe z ofertą turystyczną lub kulturową:

Nie stwierdzono istnienia takiej oferty

I.G. Kulturowo znacząca oferta przyrodnicza:

Park Krajobrazowy na terenie regionu (do trzech) (2 pkt)

Żerkowsko – Czeszewski Park Krajobrazowy, gmina Żerków (2)

Rezerwat przyrody na terenie regionu (poza Parkami Narodowymi i Krajobrazowymi) (do trzech: po 1pkt)

Mickiewiczowski Park Kulturowy (obszar parku obejmuje miasto Żerków oraz okoliczne miejscowości takie jak: Brzostków, Lgów, Gęczew oraz Śmiełów) (1)

„Szwajcaria Żerkowska” obszar krajobrazu chronionego (1)

Ogród przy rezydencji, park kultywowany (za pierwsze dwa obiekty: po 2 pkt)

Park przy Pałacu w Śmiełowie (miniatura ogrodu angielskiego - ok.11 ha) (2)

Park w stylu francuskim przy Pałacu w Tarcach (pow. ok. 10,65 ha) (2)

Park krajobrazowy przy Pałacu w Górze (pow. ok. 7,62 ha) (0)

Park krajobrazowy przy Pałacu w Rusku (pow. ok. 7,22 ha) (0)

Park krajobrazowy przy Pałacu w Raszewach (pow. ok. 6,25 ha) (0)

Park miejski duży kultywowany (powierzchnia od 4 ha) z obiektami sztuki (za pierwsze dwa, po 2 pkt)

Park miejski w Jarocinie – posiada formę kompleksu krajobrazowego (pow. ok. 30 ha, zaprojektowany w roku 1845 przez Józefa Lenne, twórcę ogrodów poczdamskich) (2)

I.H. Szlaki kulturowe:

Przebiegające przez region materialne lub realne szlaki turystyczne o znaczeniu regionalnym (za pierwsze dwa, po 3 pkt)

Szlak Południowej Wielkopolski, m.in. Witaszyce, Jarocin., Radlin (3)

Wirtualne szlaki turystyczne przebiegające przez teren regionu (za pierwsze trzy, po 2 pkt)

Szlak Napoleoński Południowej Wielkopolski – Witaszyce (2)

Szlak Adama Mickiewicza (Śmielów) – (2)

Oznaczone szlaki rowerowe na terenie powiatu jarocińskiego:

Szlaki rowerowe:

Transwielkopolska Trasa Rowerowa (przebieg trasy: Pogorzelnica - Śmielów - Żerków - Pawłowice - Stęgosz - Radlin - Wilkowyja - Annapol - Jarocin - Wola Książęca - Twardów – Kurcew 38,6 km) (2)

Wirtualne trasy tematyczne w miejscowościach regionu (za pierwsze trzy, po 1 pkt)

Szlak rowerowy dookoła Jaraczewa (1)

„Szlakiem Mickiewicza po Ziemi Żerkowskiej” - (przebieg trasy: Nowe Miasto nad Wartą - Żerków - Brzostków - Śmielów - Lgów – Dębno 30 km) (1)

Szlaki piesze:

Szlak czerwony – (przebieg trasy Dworzec PKP w Jarocinie - Kościuszki - Powstańców Wlkp. - kamienie księcia Radolina - grodzisko Cząszczew - osada nadleśnictwa - staw Zdrój - Wilkowyja - Bachorzew - Słupia - Słowików - ul. Wrocławska - Rynek - Al. Niepodległości - ul. Dworcowa - Dworzec PKP 30,2 km) (1)

Szlak zielony – (przebieg trasy: Dworzec PKP - Al. Niepodległości - Rynek - Pałac Radolińskich - las Zdrój - Wilkowyja - Tarce - Lisew - Żerków - Brzostków – Śmielów 24,5 km) (0)

Szlak żółty – (przebieg trasy: Dworzec PKP w Jarocinie - Paderewskiego - Wrocławska - Ciświca - Golina - Borzęcice - Trzebin - Dobrzyca 19,8 km) (0)

Oprócz powyższych w regionie istnieją jeszcze inne wirtualne szlaki oraz trasy tematyczne rowerowe, kajakowe oraz piesze.

Kategoria II: Elementy obsługi turystycznej:

II.A. Informacja turystyczna:

Informacja turystyczna na miejscu regularnie czynna (2 pkt)

Jarocińskie Centrum Informacji o Regionie, e-mail: turystyka@jarocin.pl (2)

Informacja w językach obcych (za każdy język do trzech) (1 pkt)

Język angielski (1)

Przewodnicy miejscy lub terenowi na zamówienie (3 pkt)

Jarocin, możliwość zamówienia usługi przewodnickiej poprzez Jarocińskie Centrum Informacji o Regionie, na jarocińskim Rynku (3)

Aktualny własny materiał informacyjny wysokiej jakości na temat regionu lub jego miejscowości (ogólnie) (2)

Dostępny – wydawnictwa regionalne i lokalne, wydania z lat 2011-2015, (2)

II.B. Infrastruktura turystyczna

Hotele 5,4,3,2,1- gwiazdkowe, hostele, schroniska, kwatery zorganizowane (za pierwsze dwa obiekty każdej kategorii) (2 pkt)

Hotele:

*Hotel**** Restauracja JAROTA - Jarocin, ul. Sportowa 6 (2)*

*Hotel**** Restauracja KASYNO - Jarocin, ul. Wojska Polskiego 42 (2)*

*Hotel**** w Mickiewiczowskim Centrum Turystycznym - Żerków, ul. Jarocińska 35 (0)*

*Hotel** OAZA – Golina, ul. Jarocińska 12 (0)*

Motele:

Motel Restauracja EDEN - Witaszyce, al. Wolności 57 (2)

Hostel ŚWIATOWIT - Jarocin, ul. Śródmiejska 11 (2)

Kwatery zorganizowane:

Gospodarstwo Agroturystyczne "Na Leśnej" - Bachorzew, ul. Leśna 19 (2)

FHU "WZ" Pokoje Gościnne - Jarocin, ul. Chrobrego 35 (2)

Gospodarstwo Agroturystyczne "Agnieszka" - Golina, ul. Ogrodowa 7 (0)

Gospodarstwo Agroturystyczne „Bryllandia” – Witaszyce, ul. Piaskowa 28 (0)

Nie skategoryzowane obiekty typu hotelowego:

Hotel - Restauracja PAŁAC TARCE - Tarce 20 (0)

Pałac Witaszyce (0)

Schroniska:

Radlin, Sezonowe Szkolne Schronisko Młodzieżowe "Tęcza" im. Macieja Kostki, Radlin 29 (2)

Jarocin, Szkolne Schronisko Młodzieżowe Nr 1 przy Zespole Szkół nr 5 (Pałac Radolińskich), ul. Park 3 (2)

*Roszków, Schronisko Młodzieżowe "Stowarzyszenie Rodzina - Szkoła - Gmina",
Roszków 59a (0)*

Restauracje z autentyczną krajową kuchnią tradycyjną (pierwszy inny obiekt) (2 pkt)

Restauracja "Klubowa" ul. Tadeusza Kościuszki 3 - Jarocin, (2)

Restauracja "Camea" ul. Wrocławska 114 – Jarocin (0)

Restauracja "Przy Klasztorze" Franciszkańska 4 - Jarocin (0)

Inne restauracje (za pierwszy obiekt) (1 pkt)

Restauracja "Podmiejska" ul. Wolości 36 – Witaszyce (1)

Restauracja Hotel "Walcerek" ul. Poznańska 73 - Jarocin, (0)

Restauracja "Pod Latarniami" ul. 700-lecia 6 A – Żerków (0)

Dodatkowe punkty za restauracje otwarte po godzinie 22 (za pierwszą) (1 pkt)

Restauracja "Joker" ul. Poznańska 28 – Jarocin czynna całodobowo (1)

Bistra, bary (za pierwszy obiekt) (1 pkt)

Grill-Bar "Zapiecek" ul. Krótka 3 - Jarocin (1)

Bar "Pub Chicken" ul. Jarosława Dąbrowskiego 14 - Jarocin (0)

Bar "Diablik" ul. Rynek 12 - Jarocin (0)

Mała Gastronomia "Max" ul. Jana I. Paderewskiego 15 – Jarocin (0)

Restauracja McDonlad's , ul. Wojska Polskiego 28 – Jarocin (0)

Możliwość wynajęcia na miejscu autokaru, minibusa, samochodu (za pierwsze dwie oferty) (2 pkt)

*Jarocińskie Linie Autobusowe Sp. z o.o. – istnieje możliwość wynajęcia autokaru
ul. Zaciszna - Jarocin (2)*

*Grzelak Roman, Usługi transportowe, wynajem autokarów i busów, ul. Marii
Dąbrowskiej 5 - Żerków (2)*

II.C. Infrastruktura komunikacyjna:

Duży dworzec kolejowy na miejscu (za pierwszy) (3 pkt)

PKP Dworzec Kolejowy w Jarocinie (3)

Dworzec autobusowy na miejscu (za pierwszy) (2 pkt)

PKS – Jarocin, ul. S. Moniuszki 46 A (2)

Droga ekspresowa lub droga główna krajowa w odległości mniej niż 10 km
(za pierwsze dwie - 2 pkt)

*Droga krajowa nr 11 (planowana S11) przebieg trasy: Kołobrzeg – Piła –
Poznań – JAROCIN – Ostrów Wlkp. – Lubliniec – Bytom (2)*

*Droga krajowa nr 15 przebieg trasy: Ostróda – Toruń – Gniezno – JAROCIN –
Krotoszyn – Trzebnica (2)*

*Droga krajowa nr 12 przebieg trasy: Łęknica – Leszno – JAROCIN – Kalisz –
Radom – Dorohusk (0)*

Inne połączenie* bez utrudnień dla autokarów (za pierwsze dwa) (1 pkt)

Droga wojewódzka nr 443 (1)

Obecność komunikacji miejskiej, gminnej, regionalnej (2 pkt)

Jarocińskie Linie Autobusowe Sp. z o.o.(komunikacja miejska) (2)

Całodobowa oferta taxi na miejscu (1 pkt)

Taxi Jarocin „Zet Taxi” Zrzeszenie Transportu Prywatnego oraz inni poszczególni przewoźnicy (1)

Oferta powozów, bryczek i inna retro na zamówienie (za pierwszą ofertę) (1 pkt)

Ośrodek „Bryllandia” – Witaszyce, ul Piaskowa 28 (1)

II.D. Promocja turystyczna:

Zorganizowanie konferencji naukowej lub popularyzacyjnej związanej z turystyką w ciągu ostatniego roku (1 pkt)

Pierwszy Jarociński Kongres Kultury zorganizowany w Jarocinie 3.12.2014 r. - poszczególne moduły poświęcono turystyce kulturowej w powiecie (szanse i perspektywy rozwoju) (1)

Kategoria III: Pozostała oferta czasu wolnego

III.A. Instytucje kultury:

Sezonowa oferta teatralna lub muzyczna** (za pierwsze dwie) (1 pkt)

Wielki Teatr w Małym Mieście – projekt realizowany przez Stowarzyszenie Jarocin XXI (cykliczna organizacja w Jarocinie spektakli różnych grup teatralnych z większych miast) (1)

Jarocin, oferta Jarocińskiego Ośrodka Kultury, regularna działalność sekcji muzyczno-wokalnejskiej wraz z koncertami (1)

Kino stałe (za pierwszy obiekt) (2 pkt)

Kino Echo im. Piotra Łazarkiewicza w Jarocinie ul. Gołębia 1 (2)

III.B. Atrakcje krajobrazowe:

Pomniki przyrody (za pierwsze dwa) (1pkt)

Grupa pomnikowych dębów oraz lip - Śmielów (1)

Głazy narzutowe tzw. „Kamienie księcia Radolina”- Jarocin (1)

Obszar chroniony „Szwajcaria Żerkowska” – obszar charakteryzujący się urozmaiconą rzeźbą terenu oraz bogatą szatą roślinną (0)

Wiele innych pomników przyrody znajduje się w lokalnych parkach przypałacowych m.in. w Jarocinie, Tarcach, Rusku (0)

Wieża widokowa stale dostępna (za pierwsze dwie) (1 pkt)

Punkt widokowy na terenie najwyższego wzniesienia tzw. Łysej Góry 161 m n.p.m. zlokalizowany jest na trasie prowadzącej z Żerkowa do Śmiełowa (1)

III.C. Oferta sportowa, edukacyjna i rekreacyjna:

Baseny kryte ogólnodostępne - (za pierwszy obiekt) (2 pkt)

*Aquapark Jarocin Sport Sp. z o.o. (kompleks sportowo – rekreacyjny)
ul. Sportowa (2)*

Stała oferta kursów językowych ogólnodostępnych (za pierwszą ofertę) (2 pkt)

*Szkoła Języków Obcych „Anglista” Niepubliczne Centrum Edukacji w Jarocinie
ul. Wojska Polskiego 44 (2)*

*Szkoła Języków Obcych "The Gold Bell" w Jarocinie, ul. Tadeusz
Kościuszki 31 (0)*

Stale centra sportowe z ofertą ogólnodostępną (za pierwszy obiekt) (2 pkt)

Centrum Sportowe Jarocin Sport Sp. z o.o. (2)

Sezonowe* centra sportowe z ofertą ogólnodostępną (za pierwszy obiekt) (1 pkt)

*Mickiewiczowskie Centrum Turystyczne w Żerkowie (Ośrodek Kultury
i Rekreacji) ul. Jarocińska 35 (1)*

Stadiony sportowe (za pierwszy obiekt) (1 pkt)

Stadion Miejski w Jarocinie – klub sportowy Jarota Jarocin (1)

Stadion Miejski w Żerkowie – klub sportowy GKS Żerków (0)

Szkoły i szkolenia sportowe ogólnodostępne (jeździeckie, lotnicze, inne) (pierwsze dwa) (1 pkt)

Jarociński Klub Sportowy „Pirania”, ul. Sportowa 6 (1)

MUKS Białe Tygrysy Jarocin, Golina ul. Jarocińska 33B (1)

Klub ULKS IPPON Jarocin, ul. Tadeusz Kościuszki 31 (0)

TKS Siatkarz Jarocin, ul. Brzozowa 3 (0)

Rugby Klub „SPARTA Jarocin”, ul. Warciana 39 (0)

Kategoria IV: Inne czynniki wspierające turystykę kulturową:

IV. A. Instytucje w regionie:

Obecność innej uczelni wyższej w regionie (za pierwsze dwie) (2 pkt)

*Zamiejscowy Wydział Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego w Jarocinie,
ul. Przemysłowa 3 (2)*

*Wielkopolska Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna w Jarocinie,
al. Niepodległości 34a (2)*

IV. B. Oferta turystyki zdrowotnej w regionie:

Brak tego typu oferty w regionie

IV. C. Oferta turystyki biznesowej w regionie:

W regionie brak jest krajowych centrali wielkich firm

V. D. Oferta shoppingu w regionie:

Deptak handlowy (za pierwszy obiekt) (2 pkt)

Galeria Jarocińska wraz z przylegającą do niej ulicą Wrocławską (2)

IV.E. Zagraniczne Partnerstwa Miast i Regionów:

Istnienie zagranicznych związków partnerskich regionu lub jego miejscowości (za pierwsze cztery) (1 pkt)

Związki partnerskie miasta i gminy Jarocin z poniżej wymienionymi miastami:

Libercourt – Francja (1)

Korkuteli – Turcja (1)

Schlüchtern – Niemcy (1)

Hatvan – Węgry (1)

Aleksandria – Ukraina (0)

Veldhoven – Holandia (0)

Podsumowanie punktacji:

Kategoria I: 165 punktów

Kategoria II: 48 punktów

Kategoria III: 17 punktów

Kategoria IV: 10 punktów

Razem : 240 punktów

3. Ocena potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionu:

W poniższej tabeli zestawiono punktację przydzieloną poszczególnym grupom walorów i obszarom oferty turystycznej w mikroregionie w wyniku przeprowadzonej kwerendy i analizy potencjału turystyczno – kulturowego. Punkty odnoszą się do każdej z czterech kategorii i wskazują na obecność oraz poziom zagospodarowania potencjalnych celów turystyki kulturowej, funkcjonowanie elementów obsługi turystycznej, organizację pozostałej oferty czasu wolnego oraz istnienie innych czynników wspierających turystykę kulturową w regionie. Układ

tabelaryczny przedstawia również szczegółową punktację odnoszącą się poszczególnych podkategorii. Dokładne zapoznanie się z wynikami przeprowadzonej waloryzacji umożliwia uchwycenie potencjalnych magnesów turystycznych, a jednocześnie analizę silnych i słabych strony dotychczasowej oferty turystycznej mikroregionu, jako mniej lub bardziej powiązanej z rzeczywistymi atrakcjami.. Dzięki temu raport może być wykorzystany jako podstawa dla tworzenia oferty dla różnych grup turystów kulturowych, będących zwolennikami jej poszczególnych form.

TABELA 1. Zestawienie punktacji dla powiatu jarocińskiego

Kategoria	Podkategoria	Uzyskane punkty	Maksymalna ilość punktów
I. Potencjalne cele turystyki kulturowej	I. A Zabytki , w tym:	46	475
	I.A a) obiekty sakralne	17	122
	I.A b) zamki i pałace	8	108
	I.A c) inne zabytki architektury i techniki	18	140
	I.A d) obiekty militarne	0	18
	I.A e) dodatkowe punkty	4	85
	I.B Miejsca historycznie znaczące, w tym:	8	240
	I.B a) budowle historyczne i monumenty	8	102
	I.B b) cmentarze historyczne	0	56
	I.B c) budowle współczesne	0	10
	I.C Działa sztuki (pojedyncze)	9	72
	I.D Muzea i wystawy	29 + 12	115 + 90
	I.E Eventy kulturowe	38	150
	I.F Zakłady przemysłowe z ofertą turystyczną	0	16
	I.G Kulturowo znacząca oferta przyrodnicza	10	53
	I.H Szlaki kulturowe	12	106
	RAZEM za Kategorię I	165	1245
II. Elementy obsługi turystycznej	II.A Informacja turystyczna	8	17
	II.B Infrastruktura turystyczna	25	51
	II.C Infrastruktura komunikacyjna	14	32
	II.D Promocja turystyczna	1	14
	RAZEM za Kategorie II	48	114
III. Pozostała oferta czasu wolnego	III.A Instytucje kultury	4	12
	III.B Atrakcje krajobrazowe	3	14
	III.C Oferta sportowa, edukacyjna, rekreacyjna	10	13
	RAZEM za Kategorie III	17	37

IV. Inne czynniki wspierające turystykę kulturową	IV.A Instytucje w regionie	4	15
	IV.B Oferta turystyki zdrowotnej	0	16
	IV.C Oferta turystyki biznesowej	0	11
	IV.D Oferta shoppingu	2	11
	IV.E Zagraniczne partnerstwa	4	4
	RAZEM za Kategorie IV	10	57
SUMA	ZA WSZYSTKIE KATEGORIE	240	1453

Wnioski:

Mikroregion posiada średni potencjał turystyczno – kulturowy, określony w skali punktowej w pierwszej kategorii na 165 punktów. Relatywnie niewysoka ocena ogólna spowodowana jest z jednej strony brakiem zabytkowych miast poza samym Jarocinem oraz szeregu obiektów generujących większy ruch turystów kulturowych, takich jak formalnie uznane obiekty dziedzictwa, większe kompleksy sakralne czy znane sanktuaria, większe i lepiej zachowane obiekty ufortyfikowane czy miejsca ważnych wydarzeń historycznych. Dodatkowo szereg obiektów zabytkowych, potencjalnie atrakcyjnych dla turysty, zwłaszcza lepiej zachowanych historycznych rezydencji nie jest aktualnie dostępnych do zwiedzania z powodu ulokowania w nich instytucji publicznych. Jednak ważnym atutem mikroregionu jest funkcjonowanie ważnego eventu kulturowego z wielką tradycją i konsekwentna koncentracja wysiłków pracowników i miłośników kultury, a ostatnio także władz samorządowych na tworzeniu stałej oferty kulturalnej wokół tej imprezy i jej tematyki.

Promocja turystyczna miasta i mikroregionu w ostatnich latach nie wyróżniała się na tle innych w Wielkopolsce, a raczej odbiegała od wielu z nich na niekorzyść. Niewykorzystanie możliwości promocji obszaru na targach turystycznych, brak jednolitej koordynacji aktywności promocji miasta, powiatu i pozostałych gmin oraz poszczególnych podmiotów (jak muzea), brak nowych publikacji z treściami promocyjnymi skierowanych do turystów trudno uznać za efektywne i skuteczne działania w tej dziedzinie. Dopiero w ostatnim czasie niektóre posunięcia wskazują na zmianę myślenia. Zorganizowany niedawno Jarociński Kongres Kultury częściowo był poświęcony zagadnieniom wiążącym się z turystyką, a nowe władze samorządowe przystąpiły do rozpoznania możliwości i przygotowywania koncepcji koordynowanych działań tak w zakresie tworzenia nowych tematycznych produktów turystycznych, jak i ich promocji. Dobrą jakość i ma turystyczna podstrona portalu powiatu jarocińskiego (www.powiat-jarocinski.pl), niestety informacje na niej są nieaktualne (na przykład o Spichlerzu Polskiego Rocka pisze jako o... projekcie). Pojawiła się także wyspecjalizowana komórka zajmująca się

informacją i koordynacją w dziedzinie turystyki (Jarocińskie Centrum Informacji o Regionie), jednak godziny jego pracy nie mają wiele wspólnego z typowym czasem odwiedzin turystów, a zatem z ich potrzebami (przykładowo: w sobotę działa tylko w godzinach przedpołudniowych, a niedzielę jest... zamknięte). W pozostałych miejscowościach powiatu brak choćby wyraźnie oznaczonych punktów dystrybucji materiałów turystycznych.

Położenie komunikacyjne powiatu na skrzyżowaniu trzech dróg krajowych i dobrze rozwinięta sieć dróg lokalnych, jak również krzyżowanie się linii kolejowych łączących Poznań z Kluczborkiem i dalej ze Śląskiem oraz Gniezno z Oleśnicą – to atuty z punktu widzenia turystyki. Jednak z drugiej strony codzienne utrudnienia komunikacyjne (korki) powstające wskutek braku obwodnicy burzą w oczach wielu przejeżdżających image Jarocina jako atrakcyjnego miejsca dla spędzania czasu wolnego.

Baza noclegowa w regionie jest średnio rozwinięta, w sektorze hotelowym dominują obiekty średniej klasy (głównie trzygwiazdkowe) przy braku hoteli luksusowych (4* i 5*) oraz hoteli ekonomicznych (1*), wystarczające jest natomiast nasycenie obiektami niskobudżetowymi, jak schroniska młodzieżowe i gospodarstwa agroturystyczne. Z punktu potrzeb turystyki eventowej dużym utrudnieniem może być brak hoteli ekonomicznych (jednogwiazdkowych, a w samym Jarocinie także dwugwiazdkowych) oraz niedrogich pensjonatów. Jeden hostel z pewnością nie byłby w stanie zaspokoić popytu mniej zamożnych turystów korzystających z pakietów okolicznościowych.

W powiecie brakuje atrakcyjnej oferty shoppingu dla turystów, w tym zwłaszcza miejsc, w których można byłoby nabyć produkty regionalne. Jak dotąd nie wypromowano zresztą jako marki żadnej grupy takich produktów, mimo ich istnienia, jak choćby żywnościowych czy tradycyjnych wyrobów dekoracyjnych.

Atrakcyjność oferty gastronomicznej ogranicza jej małe zróżnicowanie. O ile można odnaleźć restauracje proponujące kuchnię staropolską (tradycyjną) to już nie stwierdzono obecności w menu przynajmniej reprezentacji (3-4 zestawy) potraw regionalnych, czyli staropolskich. Nie ma także w całym mikroregionie restauracji z regularną ofertą kulturalną (np. koncerty, pokazy kulinarne itd.) z której – w braku innego sposobu zagospodarowania wolnego czasu wieczorem - mogliby skorzystać turyści pozostający na nocleg.

Aktualnie ruch turystów kulturowych w powiecie, poza przyjazdami na Jarocin Festiwal i (ostatnio) jarocińską część imprezy muzycznej Akademia Gitary: Festiwal, koncentrują się na indywidualnym zwiedzaniu otwartych obiektów sakralnych oraz wizytach w ekspozycjach muzealnych Jarocina i Śmiełowa,. Atutem obu wspomnianych muzeów są regularne godziny otwarcia i profesjonalny personel.

Jednak z powodu braku produktów turystycznych (imprezy, pakiety, szlaki materialne) powiązanych z wizytami w tych placówkach i oferującymi wiązki usług tematycznych dla turystów, są one celami raczej odwiedzanymi „po drodze” w trakcie dłuższych wyjazdów do innych destynacji niż specjalnie planowanych podróży, ich odwiedziny czy program przez nie proponowany nie stanowią też pretekstu do dłuższych pobytów turystycznych na miejscu czy w jego bezpośrednim otoczeniu.

Ziemia Jarocińska posiada wprawdzie oryginalny ludowy wyrób rzemieślniczy w postaci haftowanych serwetek wykonywanych we wsi Golina (tzw. „snutek”). Mógłby on z powodzeniem być wykorzystywany jako jeden z elementów tożsamości kulturowej mikroregionu, przedmiot sprzedaży w ramach ograniczonego shoppingu turystycznego a nawet jako przedmiot turystyki kreatywnej – jednak jak dotąd nie został w tym kontekście zauważony.

4. Jarocin i powiat jarociński jako destynacja turystyki kulturowej.

W świetle przeprowadzonego badania potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionu jarocińskiego, najistotniejsze są jego zasoby odpowiadające zainteresowaniom następujących form turystyki kulturowej: w pierwszym rzędzie turystyki eventowej, tworzącej faktyczną markę turystyczną powiatu, dalej turystyki muzealnej i turystyki kulturowo-przyrodniczej (których walory częściowo mogłyby być wykorzystane w propozycjach dla turystów eventowych), a w mniejszym stopniu także turystyki miejskiej, turystyki tematycznej i turystyki religijnej. Pojedyncze walory są istotne z punktu widzenia turystyki etnicznej i industrialnej. Aktualny poziom wykorzystania zasobów oraz możliwości tworzenia na ich podstawie propozycji turystyki omówione zostały poniżej z przyporządkowaniem do poszczególnych form turystyki.

Turystyka eventowa

Bez wątpienia największym magnesem tej formy turystyki w powiecie jarocińskim jest Jarocin Festiwal -impreza bezpośrednio nawiązująca do bogatej historii festiwali rockowych. Po długiej przerwie od roku 2005 ponownie jest on organizowany w mieście swoich narodzin, które podczas trzech dni lipcowego weekendu gości uznanych i wybitnych artystów nie tylko krajowej sceny muzycznej. W ostatnich latach organizatorzy festiwalu zapraszają do Jarocina także uznanych artystów zagranicznych. Te działania skutkują stopniowym wzrostem zainteresowania imprezą wśród młodszych fanów muzyki. I tak obok zdeklarowanych entuzjastów rocka, którzy uczestniczą w festiwalu przez całe trzy

dni, pojawiają się w Jarocinie osoby przyjeżdżające z powodu jednego koncertu wybranego artysty. Siła przyciągania jarocińskiego festiwalu, żywiąca się zarówno jego historią i kultową rangą w kręgach miłośników rocka, jak i opisanymi wyżej zabiegami sprawia, że to właśnie ta impreza od momentu swojej reaktywacji stała się markowym produktem turystycznym Jarocina. To cykliczne wydarzenie ma także niebagatelny wpływ na kształtowanie tożsamości lokalnej mieszkańców miasta i okolicy, w całej Polsce bezbłędnie kojarzonych z dziejami rocka. Z roku na rok odnotowuje się rosnącą popularność festiwalu, co związane jest także z przemyślaną i konsekwentnie stosowaną strategią promocyjną. Nie bez znaczenia w tym kontekście jest również powrót do formuły Jarocińskich Rytmów Młodych, gdzie szansę zaprezentować się mają młodzi artyści z całego kraju. Wszystko to razem sprawia, że turystyka eventowa w mikroregionie pełni centralną rolę w generowaniu popytu turystycznego. Wymienione determinanty kształtujące poziom artystyczny i zróżnicowanie programu festiwalu z każdą kolejną edycją powodują wzrost zainteresowania imprezą osób w różnym wieku. Z kolei otwarcie Spichlerza Polskiego Rocka jako stałej ekspozycji tematycznej pozwala na rozszerzenie oferty dla turystów zainteresowanych tym kierunkiem muzycznym poza okres trwania eventu. Nowoczesna (multimedialna i dynamiczna w odbiorze) i unikalna w skali kraju wystawa jest do tego dobrą podstawą jako walor przyciągający. Od zarządzających nią zależy sposób wykorzystania zasobów i poszczególnych ofert dla przyciągania turystów. Propozycje tego dotyczące zostały zawarte w postulatach rozwijania turystyki kulturowej.

Inne eventy kulturowe, odbywające się cyklicznie w miejscowościach mikroregionu jak Święto Pomidora w Kotlinie i Festiwal Wielki Teatr w Małym Mieście w samym Jarocinie są niedostatecznie promowane (informacja ogranicza się do mieszkańców miasta i powiatu) i słabiej zagospodarowane z punktu widzenia turysty (np. brak propozycji spędzenia czasu poza programem imprezy i powiązanych z czasem jej trwania ofert noclegowych). W rezultacie nie pełnią one w żadnym wymiarze roli magnesu turystycznego. Nową szansę stanowi Akademia Gitary: Festiwal, którego część programu od niedawna odbywa się w Jarocinie. Stanowi to szansę powiązania tematyki tego instrumentu z wszechobecną w Jarocinie historią rocka: odnośne propozycje sformułowano w części zawierającej postulaty rozwoju. Na dziś dzień wszystkie wydarzenia i eventy kulturowe odbywające się w powiecie jarocińskim w porównaniu z lipcowym festiwalem rockowym mają znaczenie marginalne i tylko nieznacznie wpływają na ruch turystyczny w mikroregionie.

Dominacja dwóch festiwali muzycznych w samym Jarocinie powoduje, że hasło promocyjne „Jarocin – to miasto brzmi” jest nie tylko trafne, ale może

zostać wykorzystane także jako skrótowy komunikat dla turystów kulturowych. Niezależnie od (krótkiego) czasu trwania samych jarocińskich eventów muzycznych, ich tematyka może być stale obecna dzięki ekspozycji w Spichlerzu Polskiego Rocka. Dlatego możliwe jest powiązanie ich potencjału tematycznego z treścią organizowanych w Śmiełowie eventów literackich (szczególnie po odnowieniu ich formuły) za pomocą wspólnego produktu turystycznego uruchamianego nie tylko na czas samych imprez, ale funkcjonującego przez cały sezon, o czym poniżej. To może sprawić, że przyciągające turystów oddziaływanie zarówno imprez Jarocińskich, jak i Śmiełowskich, a raczej ich „tematów” i treści rozszerzy się czasowo i odegra rolę koła zamachowego nie tylko turystyki eventowej, ale także tematycznej i aktywnej.

Turystyka kulturowo – przyrodnicza

Ta forma turystyki kulturowej w powiecie jarocińskim posiada dość dobrze rozwiniętą bazę. Najatrakcyjniejszym miejscem i niekwestionowanym atutem z punktu widzenia turystyki kulturowo – przyrodniczej jest położenie na obszarze mikroregionu powstałego w roku 1994 Żerkowsko-Czeszewskiego Parku Krajobrazowego, który posiada bardzo urozmaiconą rzeźbę terenu będącą wynikiem działalności lodowca. Godnym uwagi walorem przyrodniczym jest tzw. Wał Żerkowski – pagór morenowy z dwoma wzniesieniami Łysej Góry (161 m. n.p.m.) oraz Góry Żerkowskiej (155 m. n.p.m.). Idealnie wybranym miejscem dla podziwiania malowniczego krajobrazu okolicy jest punkt widokowy w Brzószkowie, znajdujący się przy trasie z Żerkowa do Śmiełowa.

Z kolei Mickiewiczowski Park Kulturowy wokół Żerkowa i Śmiełowa chroni historycznie ukształtowany krajobraz kulturowy, wiążąc go tematycznie z pobytem w tym miejscu Adama Mickiewicza i jego literackimi inspiracjami. Oprócz urokliwych widoków ukształtowanych przez historię naturalną jego dominantą jest kompleks pałacowo-parkowy rodu Gorzeńskich w Śmiełowie, zaprojektowany przez Stanisława Zawadzkiego z uwzględnieniem lokalnych warunków przyrodniczych i dlatego znakomicie wpisujący się w tutejszy krajobraz. Jeśli jego zarządcy wykorzystają instrumenty organizacji turystyki kulturowej, walory parku mogłyby stać się podstawą i punktem wyjścia dla tworzenia produktu turystycznego wiążącego przyrodę, architekturę, motywy biograficzne i literackie oraz aktywność fizyczną w szeregu propozycji dla turystów kulturowych.

W powiecie występują zróżnicowane typy lasów, które sąsiadują z rozlicznymi pastwiskami i łąkami, w szczególności w pobliżu licznych parków dworskich występują też pomnikowe aleje drzew. To dzięki temu w regionie znajdują się wiele pomników przyrody.

W gminie Żerków panują znakomite warunki do uprawiania turystyki aktywnej. W roku 2013 miały tutaj miejsce Mistrzostwa Polski w kolarstwie górskim (MTB). Nizinny krajobraz, urozmaicony przy okazji wieloma malowniczymi wzniesieniami, leśnymi uroczyskami („uroczysko Śmielów”, „uroczysko Szczonów”) tzw. „Szwajcarii Żerkowskiej”, podziwiać można przy okazji wycieczek rowerowych, pieszych czy spływów kajakowych, dzięki którym zauważyć można również występujące w regionie bogactwo fauny i flory. Ze względu na wysokie walory kulturowo – przyrodnicze Żerkowsko – Czeszewskiego Parku Krajobrazowego na całym jego obszarze wytyczono kilka szlaków turystycznych oraz utworzono rezerваты przyrody („Czeszewo”, „Dwunastak”, „Lutynia”, oraz jeden rezerwat faunistyczny „Dębno nad Wartą”). Jednakże nie znajdują się one na terenie powiatu jarocińskiego będącego w tym wypadku przedmiotem analizy.

Turystyka miejska

Jest to rodzaj podróży turystycznych w których wyłączną lub jedną z głównych destynacji jest miasto lub szereg miast. Dzisiejsza turystyka miejska koncentruje się na kilku typach walorów: zabytkach, ekspozycjach muzealnych, ciekawych budowlach, wydarzeniach kulturalnych lub sportowych i shoppingu. W mikroregionie jarocińskim potencjalnym celem tego rodzaju aktywności może być jedynie samo miasto powiatowe, naturalnie w zakresie bardzo ograniczonym posiadanymi zasobami. Jarocin posiada wprawdzie średniowieczną metrykę i zachowany średniowieczny układ rynku z przyległymi ulicami, jednak pochodzenie jego istniejących walorów, w tym zabytków jest już znacznie późniejsze. Przykładowo miejski kościół św. Marcina, wzmiankowany w dokumentach źródłowych już w roku 1257, w swojej aktualnej postaci pochodzi z początku XVII wieku, a jego aktualny wystrój jest w przeważającej mierze barokowy. Także ratusz jarociński nie jest pierwotną budowlą pełniącą tę funkcję – gmach z podcieniami stojący dziś pośrodku rynku będący siedzibą władz miasta i muzeum regionalnego zbudowano w stylu klasycystycznym w latach 1799 – 1804. Do pozostałych zabytków architektonicznych, potencjalnie atrakcyjnych dla turysty odwiedzającego Jarocin należy Skarbczyk ulokowany w parku miejskim. Budynek ten niegdyś stanowił siedzibę właścicieli miasta, a dziś mieści się w nim jedna z filii Muzeum Regionalnego. Miejscem popołudniowego spaceru miejskiego może być malowniczy park o powierzchni ponad 30 hektarów, którego plany konsultował w 1845 roku Peter Josef Lenne, autor projektu słynnego Parku Sans-Souci w Poczdamie. Na terenie parku znajduje się Pałac Radolińskich wzniesiony w latach 1847/1853. Pałac do 1945 roku był siedzibą książąt von Radolin, ostatnich

właścicieli Jarocina. Z obiektów współczesnych, które znajdują się w parku wymienić można Amfiteatr, który w latach 80-dziesiątych gościł uczestników Festiwalu Muzyków Rockowych. Obecnie kompleks amfiteatru wymaga przeprowadzenia kompleksowej i gruntownej modernizacji. Miasto ma wprowadzić do zaoferowania pewne elementy oferty shoppingu, jednak zdecydowanie mniej atrakcyjnego niż w dużych ośrodkach, przez co nie przyciągnie on turystów, a co najwyżej zaspokoi niektóre ich potrzeby i na krótki okres zagospodaruje ich czas wolny. Istniejąca w Jarocinie galeria handlowa nie przypomina ani swoim rozmiarem, ani ofertą wielkomiejskich centrów handlowych.

Elementami potencjalnie wspierającymi turystykę miejską w mikroregionie mogą być placówki muzealne, będące wszystkie filiami jednej instytucji. Na pierwsze miejsce wśród nich wysuwa się Spichlerz Polskiego Rocka, zarówno ze względu na nowoczesną formę ekspozycji, jak i unikalne w skali kraju tematykę i zbiory. Także jeden z organizowanych w mieście eventów kulturowych, Jarocin Festiwal przyczynia się do wzrostu liczby turystów, którzy przy okazji zwiedzają miasto: podczas trwania festiwalu ilość turystów w mieście zwiększa się wielokrotnie. Podobną rolę ma szansę odegrać Akademia Gitary: Festiwal, o ile jego organizatorzy i samorząd zadbają o stałą lokalizację części jego programu w Jarocinie. Ponieważ ważnym czynnikiem wpływającym na satysfakcję turysty miejskiego są wrażenia estetyczne, działania lokalnych władz powinny uwzględniać kwestie związane z estetyką przestrzeni i zewnętrznym wizerunkiem miasta. Wiąże się to głównie z obszarami rewitalizacji kulturowej i społecznej, w pierwszym z przypadków chodzi głównie o podejmowanie remontów gmachów o szczególnym charakterze i potencjale a także przemyślane, atrakcyjne zagospodarowanie i ożywienie poszczególnych przestrzeni. Odbywać się to może za pomocą metod popularnego już *street art'u*, poprawy stanu pewnych zaniedbanych fragmentów zabudowy i jednocześnie ich przeznaczenia oraz adaptacji do funkcji skupiających działania kulturalne lub rekreacyjne (małe warsztaty oryginalnego rzemiosła, jak „snutek Golińskich”, lub pracownie artystyczne, fotograficzne i inne z własnymi wystawami i możliwością nabywania artefaktów, siedziby stowarzyszeń i ruchów animacji życia kulturalnego, kawiarnie np. z tematyczną ofertą muzyczną i tak dalej). W przypadkach niektórych wybranych zwartych bloków przestrzeni miejskiej należy rozważyć zastosowanie modelowych programów rewitalizacji uwzględniających założenia infrastrukturalne.

Turystyka muzealna

W granicach powiatu jarocińskiego działają wprowadzić tylko trzy placówki muzealne, jednak dwie z nich posiadają unikalny charakter (profil) lub rodzaj

ekspozycji. Największa i aktualnie najaktywniejsza z nich to Muzeum Regionalne w Jarocinie z dwoma filiami na terenie miasta. Jego główną siedzibą jest dziś ratusz miejski, gdzie można zobaczyć wystawę stałą „*Z przeszłości Ziemi Jarocińskiej*”, która przekrojowo obrazuje kalendarium najważniejszych wydarzeń w historii miasta i mikroregionu jak również tradycje, obyczaje ludowe i kulturę materialną. Muzeum organizuje też liczne wystawy czasowe dotyczące w szczególności tematyki regionalnej (i tak w roku 2014 muzeum czynnych było 14 wystaw czasowych). Ścisła współpraca Muzeum z Biblioteką Publiczną Miasta i Gminy w Jarocinie (instytucje te również wspólnie organizują Noc Muzeów na terenie gminy Jarocin), owocuje na wielu polach między innymi poprzez prowadzenie działalności oświatowej, informacyjnej a także badawczo – wydawniczej. Silnym atutem Muzeum Regionalnego w Jarocinie jest zlokalizowana w zabytkowym spichlerzu (otwartym 17 lipca 2014) nowoczesna ekspozycja ukazująca dzieje polskiego rocka, w tym jego twórców i – jakżeby inaczej – brzmienie, ale także odbiorców, jak również społeczne konteksty i polityczne konotacje muzyki w przełomowy dla kraju latach 80-tych minionego stulecia. Projekt ten realizowano od roku 2010 przy wsparciu finansowym Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, dzięki czemu w efekcie powstała interaktywna ekspozycja stała, w pełni poświęcona historii polskiej muzyki rockowej i bogatym dziejom jarocińskich festiwali. Duża część wystawy zaaranżowana została z użyciem multimediiów, dzięki którym muzyka jest na niej wszechobecna, a często towarzyszy jej dynamiczny obraz. Zaadaptowany na muzeum budynek dawnego spichlerza jest też dobrym przykładem zagospodarowania i rewitalizacji tego typu obiektów. Dzięki odpowiednio wydzielonej powierzchni komercyjnej Spichlerz stał się szybko miejscem spotkań, w którym organizowane są konferencje, koncerty, spotkania z artystami oraz inne eventy o charakterze kulturalnym. Baza lokalowa z jej infrastrukturą obsługową (jakkolwiek wykazuje braki (por część postulatywna Raportu) jest dobrym punktem wyjścia dla rozbudowywania oferty o dodatkowe elementy i tworzenia serii propozycji tematycznego pobytu w mieście dla turystów kulturowych. Wartość tej wystawy dla potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionu jest trudna do przecenienia. Dzięki swej popularnej tematyce, silnemu powiązaniu z miejscowym eventem i multimedialnej formie jest ona w stanie nawet samodzielnie przyciągać turystów nawet z bardzo daleka. Dlatego jej dalsze urozmaicanie kolejnymi propozycjami atrakcji dla turystów i włączenie w produkt turystyczny miasta oddziałą nie tylko na gości zainteresowanych muzeami czy tych miejskich, ale także na zwolenników innych form turystyki, w tym tej eventowej, artystycznej i kreatywnej. Działania związane z nią (których propozycje opisano powyżej w grupie postulatów rozwoju turystyki kulturowej) muszą być traktowane

priorytetowo. Bez wątpienia ważną datą w historii muzeum był 17 lipca 2014, a więc data otwarcia Spichlerza Polskiego Rocka.

Drugą placówką muzealną dysponującą sporym potencjałem jest Muzeum Adama Mickiewicza w Śmiełowie funkcjonujące jako Oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu. Zlokalizowane w historycznym pałacu Gorzeńskich, upamiętnia ono pobyt poety na tym terenie. W sali malarstwa romantycznego śmiełowskiego muzeum eksponowane są przykłady malarstwa europejskiego, głównie autorów polskich, niemieckich i belgijskich, wśród których na uwagę zasługuje „*Pejzaż okolic Albano*” F.A. Elsassera. W dobrze skomponowanym tle (wystroju wnętrz) nawiązującym do epoki życia Mickiewicza centralnymi elementami ekspozycji są pamiątki bezpośrednio związane z jego osobą: przedmioty osobiste, pierwodruki jego utworów, autografy wieszczu, jego list do przyjaciela Stefana Garczyńskiego. Muzeum gromadzi także przedmioty rzemiosła artystycznego pochodzące z XIX wieku. Do pałacu przylega zadbane i rozległy park, w którym zobaczyć można okazałe dęby, pomnik autora „*Pana Tadeusza*” a także imitacja „*Ogródka Zosi*”, nawiązująca do pobytu Mickiewicza w roku 1831 i jego ówczesnych wielkopolskich inspiracji, z których wiele odbiło się w wersach narodowej epopei „*Pan Tadeusz*”. Atrakcyjność muzeum ogranicza jednak forma prezentacji eksponatów, w której dominują klasyczne sposoby wizualizacji i brak elementów dynamicznych, w tym interaktywnych. Z punktu widzenia turystów kulturowych ofertę muzeum poprawia kilka imprez tematycznych, m.in. kameralne literackie „Spotkania w Śmiełowie”, plenerowe Zajazdy w Śmiełowie i terenowe Rajdy Mickiewiczowskie. Obudowanie ich usługami turystycznymi i znacznie lepsza promocja mogłyby przynieść placówce (i mikroregionowi) wzrost ruchu turystycznego, pochodzącego z dalekich zakątków kraju. Na razie jednak brak jest zrozumienia zarządzających tą placówką zarówno dla potrzeb dzisiejszych turystów, jak i dla konieczności profesjonalnej promocji skierowanej do turystów. O tym pierwszym świadczy wspomniany sposób organizacji ekspozycji, o tym drugim – na przykład strona internetowa muzeum, nie aktualizowana od roku 2007.

Ostatnią (prywatną) placówką o charakterze muzealnym jest Muzeum Wojen Napoleonów w Witaszycach. Jest ona unikatowa w Polsce, jako że jej ekspozycja jest poświęcona wyłącznie epoce napoleońskiej. Zobaczyć tam można kolekcję ponad 10 tys. figurek żołnierzy, broni, umundurowanie, kolekcję monet oraz różnorodne dokumenty pochodzące z epoki. Wśród eksponatów wyróżnia się maska pośmiertna Napoleona oraz jego włos. Szanse muzeum w odniesieniu do turystyki wiążą się z ewentualnym powstaniem biograficznego Szlaku Napoleona w Polsce, o który jak dotychczas nie ma jednak komu zabiegać.

Poza trzema muzeami w fazie organizacji jest skansen kolejowy w Jarocinie (noszący nazwę: Muzeum Parowozownia), powołany i stale tworzony przez grupę pasjonatów działającą w ramach Towarzystwa Kolei Wielkopolskiej z siedzibą w tym mieście. W miarę wzrostu ilości eksponatów, ściąganych do Parowozowni i pracowicie rekonstruowanych, skansen ma szansę zaistnieć na mapie zabytków i ekspozycji techniki i tym samym przyciągnąć do miasta kolejną, stale rosnącą grupę turystów, zainteresowanych tą dziedziną dziedzictwa kulturowego.

Turystyka religijna i pielgrzymkowa

Turyści zainteresowani turystyką religijną w jej aspekcie poznawczym, w tym sztuką i architekturą sakralną, znajdą w powiecie jarocińskim kilka ciekawych, jakkolwiek mało znanych walorów – od kościołów w stylu gotyckim, po barokowe i klasycystyczne. Na szczególną uwagę zasługują jednak licznie występujące w mikroregionie zabytkowe kościołki architektury drewnianej dużej klasy. Wszystkie zachowane kościoły odznaczają się przede wszystkim precyzyjnie wykonaną konstrukcją oraz bogatym zabytkowym wnętrzem. Przy wielu z nich usytuowane są też małe przykościelne cmentarze. Jednym z bardziej okazałych tego typu obiektów jest kościół św. Andrzeja Apostoła w Golinie, który jest także lokalnym sanktuarium (Matki Bożej Pocieszenia) z cennym obrazem przedstawiającym Madonnę z Dzieciątkiem Jezus na lewym ramieniu. Obraz, namalowany na płótnie i naklejony na deskę wykonany został przez nieznanego artystę i pochodzi z II połowy XVII wieku. Początków kultu Matki Bożej Pocieszenia w Golinie nie da się ściśle ustalić. Oficjalnie potwierdzony został w dokumentach wizytacji biskupiej z roku 1726. O popularności golińskiego sanktuarium w długim czasie świadczą liczne wota dziękczynne znajdujące się w kościele, a przy życiu podtrzymują go cyklicznie organizowane pielgrzymki wiernych z okolicznych miejscowości. Kościół ma bogato zdobione wnętrze, jego ołtarz główny pochodzi z początku XVIII w.

Wśród innych zabytkowych kościołów z drewnianą konstrukcją na terytorium powiatu, turystę mogą zaciekać: kościół pw. Najświętszej Marii Panny w Lgowie (z XVII wieku, z późniejszą kaplicą grobową rodu Gorzeńskich), kościół pw. Świętej Trójcy w Noskowie z roku 1749, kościół pw. Najświętszego Imienia Jezus w Panience wzniesiony z 1787 roku, kościół pw. św. Barbary w Magnuszewicach pochodzący z przełomu lat 1751-1754 z bogatym wystrojem barokowym i kościół pw. św. Zofii w Sławoszewie z 1717 roku. Każda z tych budowli posiada ciekawe rozwiązania konstrukcyjne. Na ziemi jarocińskiej występują także warte wizyty świątynie murowane, z cennymi elementami wyposażenia, wśród nich kościoły parafialne w Radlinie, Mieszkowie, Żerkowie,

Brzostkowie, Kotlinie, Siedleminie czy w samym Jarocinie (kościół pw. św. Marcina i poewangelicki kościół pw. św. Jerzego). Poza funkcjonowaniem sanktuarium w Golinie, przejawiającym się głównie w okresie dorocznych odpustów na dzień dzisiejszy brak jakiegokolwiek formy organizacji ruchu turystycznego po świątyniach powiatu czy aktywności kulturalnej mogącej przyciągać turystów.

Turystyka tematyczna

Tematy tej formy turystyki są bardzo szeroko zróżnicowane, ponieważ posiadają w sobie elementy podróży hobbystycznych, biograficznych, historycznych oraz wielu innych, korzystających z podobnych schematów, które tworzone są *ad hoc* bazując na interesujących w danym okresie tematach. Jedną z grup typowych dla niej atrakcji, która są zabytkowe budowle rezydencjonalne jest wprowadzenie licznie reprezentowana i równomiernie zlokalizowana na obszarze powiatu, jednak nie posiadają one rangi mogącej samodzielnie przyciągnąć turystów. Dlatego ta forma turystyki kulturowej mogła by stać się ciekawym uzupełnieniem dla jej wiodących form na terenie powiatu (turystyki eventowej, muzealnej, kulturowo-przyrodniczej), zagospodarowując czas i określając cele krótkich wycieczek turystów szczególnie tych uprawiających formy aktywne, jak wycieczki rowerowe czy nawet rajdy piesze.

W tym kontekście w kręgu zainteresowania, poza miastem powiatowym na pierwszym miejscu znajdzie się klasycystyczny pałac w Śmiełowie, w którym w roku 1831 gościł Adam Mickiewicz, który słuchał tu lokalnych opowieści (między innymi o Jankielu i kawiarence) oraz zaangażował się w krótkotrwały romans i długoletnią przyjaźń z Konstancją Łubieńską, co pozwala połączyć wartości architektoniczne, ekspozycję muzealną i interesujące wątki biograficzne związane z postacią tego znanego Polaka. W dalszej kolejności należy wspomnieć pałac w Tarcach należący niegdyś do rodziny Ostrorogów-Gorzeńskich, neorenesansowy pałac w Zakrzewie z końca XIX wieku (obecnie swoją siedzibę ma w nim Dom Pomocy Społecznej), pałac w Rusku. Z pewnością zalicza się do tej grupy pałac w Witaszycach (z XVIII wieku), będący dodatkowo siedzibą prywatnego Muzeum Napoleońskiego i tematycznej kolekcji, nieco szumnie nazwanej „Muzeum Star Wars” nawiązującej do filmowej serii „Gwiezdne Wojny” George’a Lucasa. Obecność tych ekspozycji może (przy odpowiedniej dobrze ukierunkowanej promocji) przyciągać właśnie turystów zainteresowanych obszarami ściśle rozgraniczonej tematyki: osoby Napoleona Bonaparte i jego epoki, militariów XIX-wiecznych oraz wspomnianej kultowej serii filmów i związanych z nią popkulturowych aktywności, jak kolekcjonowanie gadżetów, zloty miłośników sagi, tematyczne obozy letnie itd.

W samym Jarocinie znajdują się z kolei Pałac Radolińskich (dziś siedziba biblioteki) oraz wspomniany już Skarbczyk – obecnie jedna z filii Muzeum Regionalnego). Obie budowle ulokowane są stosunkowo niedaleko siebie w ścisłym centrum miasta. Przy większości obiektów rezydencjonalnych znajdują się okazałe parki lub ogrody dodatkowo podkreślające ich reprezentacyjny charakter, a dziś umożliwiające atrakcyjną rekreację. Obiekty te zachowane są w dobrym stanie technicznym. Jest to między innymi skutkiem nabycia wielu z nich przez prywatnych właścicieli, którzy w rozsądny sposób zaadaptowali ich przestrzeń dla celów komercyjnych lokując w nich m.in. hotele, restauracje czy pomieszczenia służące użyteczności publicznej.

Inną grupą zasobów dla turystyki tematycznej, której zagospodarowanie warto rozważyć ze względu na istniejący potencjał biograficzny oraz miejsc mogłaby być tematyka Powstania Wielkopolskiego.

Zasoby potencjalnie atrakcyjne dla pozostałych form turystyki kulturowej

Kilka walorów ciekawych z punktu widzenia turysty kulturowego występuje na omawianym terenie pojedynczo, co w zasadzie uniemożliwia ich wykorzystanie dla samodzielnych propozycji, ale nie przeszkadza we włączeniu ich w większe szlaki kulturowe. Należy do nich Jarociński skansen kolejowy, prowadzony, a właściwie nieustannie tworzony przez tutejsze Towarzystwo Kolei Wielkopolskiej, już teraz posiadający rzadkie zabytki, jak egzemplarz parowozu Ol49-1 z oryginalnymi odchylaczami dymu. Mógłby on stać się albo jednym z ważniejszych miejsc na monotematycznym Szlaku Techniki Kolejowej, gdyby taki powstał (nawet z dojazdem kolejowym pociągiem retro), albo w ramach trasy regionalnego Szlaku Przemysłu i Techniki (łączącego różnorodne zabytki techniczne i przemysłowe tego rodzaju w okolicach Jarocina z tymi wokół Kalisza (Opatówek) czy Ostrowa Wielkopolskiego).

Z kolei potencjalnymi atrakcjami dla turystyki etnicznej są obiekty powiązane z dawną liczną obecnością na terenie powiatu Żydów i Niemców, którzy w przeszłości stanowili nie tylko stanowili spory odsetek mieszkańców regionu, ale odcisnęli też swe piętno na historii Jarocina i okolic. W tym kontekście warte zagospodarowania i zwiedzania są dla Żydów: dawne cmentarze żydowskie, synagogi w Jarocinie i Jaraczewie, czy dwór w Zakrzewie, dla Niemców: kościół poewangelicki w Jarocinie oraz niektóre zabytkowe rezydencje (Witaszyce lub Zakrzew) czy miejscowości związane ze znanymi rodami niemieckimi, jak Wysogotówek (rodzina von Witzleben).

Zakończenie:

Przedstawiona propozycja oceny potencjału turystyczno-kulturowego z pewnością nie jest doskonała i może zostać jeszcze uzupełniona w wyniku dyskusji większego grona specjalistów zajmujących się badaniem turystyki kulturowej, jej organizacją w terenie oraz planowaniem i realizacją jej imprez. Uważamy taką dyskusję i pogłębienie przedstawionego tu zagadnienia za bardzo pożądane. Szczególnie dużo mogłoby to pomóc w ustaleniu jak najdokładniejszych kryteriów proporcji punktów, przyznawanych za poszczególne obiekty w danych kategoriach, oraz w ewentualnym uwzględnieniu kilku innych czynników, wpływających na rozwój omawianego tu rodzaju turystyki. Niemniej zaletą przedstawionego systemu jest ustalenie pewnego standardu, który z jednej strony uwzględnia właśnie priorytety turystyki kulturowej, z drugiej zaś może być bez większych trudności zastosowany dla wstępnego badania dowolnego mikroregionu. Właśnie dzięki zastosowanym tu kategoriom i przyjętym kryteriom, a także preferującym istotne dla turystyki kulturowej obiekty, miejsca i wydarzenia system oceny potencjału oparty na tej metodzie może doprowadzić do stworzenia jednolitej mapy potencjału najpierw poszczególnych regionów (województw), potem zaś całego kraju.

Literatura

- ADAMS G.D., 1995, Cultural tourism: *The arrival of the intelligent Traveler*, "Museum News", nr. 12 (32), s.5-7
- ALEJZIAK W., 2005, *Aktualny stan oraz perspektywy rozwoju badań naukowych nad turystyką* [w:] Alejziak W., Winiarski R., *Turystyka w badaniach naukowych, Kraków-Rzeszów*
- ALEJZIAK W., 2000, *Turystyka w obliczu wyzwań XXI wieku*, Wydawnictwo Albis, Kraków
- ALEJZIAK W., WINIARSKI R. (red.), 2005, *Turystyka w badaniach naukowych*, Kraków-Rzeszów 2005
- ANTONIEWICZ B., MIKOS v. ROHRSCHEIDT A., 2015, Raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego miasta Jarocin i powiatu jarocińskiego, „Turystyka Kulturowa”, nr 5/2015, s. 80-107
- ANTZ C., HLAVAC C. (red.), 2006, *Vorwärts ins Paradies*, w serii: *Integrativer Tourismus & Entwicklung*, Wydawnictwo: Profil Verlag München/Wien
- APPADURAI A., 2005, *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji*, Wyd. Universitas, Kraków
- ARTYSHUK O., 2010, *Indywidualne pakiety turystyczne w turystyce kulturowej*, „Turystyka Kulturowa”, Nr 9, s. 4-24
- ASHWORTH G.J., 2000, *Historical Tourism*, [w:] J. Jafari (red.) *Encyclopedia of Tourism*, Wyd. Routledge, New York, s.277-278
- BAINTON R. 1995, *Tak oto stoję. Marcin Luter*, Wyd. Areopag, Katowice
- BALDWIN E., LONGHURST B., MCCRACKEN S., OOBORN M., SMITH G., 2007, *Wstęp do kulturoznawstwa*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań
- BANASZAK M., 1987, *Historia Kościoła Katolickiego, tom 2.: Średniowiecze*, Wyd. ATK, Warszawa
- BANASZKIEWICZ M., 2009, *Turystyka etniczna* [w:] K. Buczkowska, A. Mikos v. Rohrscheidt, (red.), *Współczesne formy turystyki kulturowej*, Wyd. AWF Poznań, Poznań s. 175-200
- BARBIER B., 2005, *Wybrane aspekty turystyki kulturowej Francuzów*, Turyzm nr. 15 (1-2), s.95-120
- BAUMGARTNER C., BIEDENKAPP A., (red.), 2001, *Landschaften aus Menschenhand. Die touristische Nutzung von (Industrie-) Kulturräumen*, Wydawnictwo Profil Verlag, München
- BAK S., 2007, *Działania Unii Europejskiej na rzecz kultury i turystyki kulturowej*, Wydawnictwo Difin, Warszawa
- BECKER Ch., 1993, *Kulturtourismus. Eine Einführung*, w: Becker/Steinecke (red.) *Kulturtourismus in Europa. Wachstum ohne Grenzen?*, Wyd. Europäisches Tourismus Institut, ETI, Universität Trier, Tom 2, Trier, s.7-9
- BECKER C., HOPFINGER H., STEINECKE A. (red.), 2004, *Geographie der Freizeit und des Tourismus: Bilanz und Ausblick*, Wyd. Oldenbourg, Wien/München
- BECKER Ch., STEINECKE A., (współpraca: S. Höchlin), 1997a, *Kulturtourismus: Strukturen und Entwicklungsperspektiven*, Wyd. Fern-Universität Hagen

- BECKER C, STEINECKE A. (red.), 1997b, *Megatrend Kultur? Chancen und Risiken der touristischen Vermarktung des kulturellen Erbes*, Trier, s.31-41.
- BENESCH A., DOBLHAMMER R., 2006, *Erfolgsgeschichte Gartenschauen. Ein kritischer Blick auf ein Segment des Gartentourismus* [w:] Antz C., Hlavac C (red.) *Vorwärts ins Paradies, seria: Integrativer Tourismus & Entwicklung*, Wydawnictwo: Profil Verlag München/Wien, s. 57-89
- BERBEKA J. (red.), 2012, *Turystyka martyrologiczna w Polsce – na przykładzie Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau*, Wyd. Proksenia, Kraków
- BIKONT P., MAKŁOWICZ R., 2001, *Listy pieczętowane sosem, czyli gdzie karmią najlepiej w Polsce*. Przewodnik, Wydawnictwo Literackie, Kraków
- BOGACKI M., 2008, *Rola działań odtwórczych i rekonstrukcyjnych w procesie upowszechniania wiedzy historycznej*, [w:] W. B. Łach (red.), *Polska myśl wojskowa na przestrzeni dziejów, IX Ogólnopolskie Forum Historyków Wojskowości*, Wyd. Littera, Olsztyn, s. 304-319
- BROSOWSKI B., 2004, *Die nationalsozialistische Gemeinschaft „Kraft Durch Freude“ und das erste „KdF“ Seebad Prora auf Rügen*, w: „Fundus – Forum für Geschichte und ihre Quellen“, Heft 4, Göttingen, s. 261-296
- BUCK D., 1997, „*Die Sicht des Anderen*“ – Zum Problem der Freizeit im interkulturellen Kontext, [w:] Fromme J., Freericks R., *Freizeit zwischen Ethik und Ästhetik*, Wydawnictwo Luchterhand, Neuwied/Kriftel/Berlin s. 109-131
- BUCZKOWSKA K., 2007, *Literacka turystyka kulturowa. Charakterystyka zjawiska w Polsce. Studium przygotowawcze przedmiotu dla studentów turystyki* (praca dyplomowa napisana w Instytucie Kulturoznawstwa WNS UAM w Poznaniu)
- BUCZKOWSKA K., 2008, *Turystyka Kulturowa. Przewodnik metodyczny*, Wyd. AWF, Poznań
- BUCZKOWSKA K., 2009 a, *Kulturowa turystyka eventowa*, [w:] Buczkowska K., Mikos v. Rohrscheidt A.(red.), 2009, *Współczesne formy turystyki kulturowej*, Wyd. AWF Poznań, Poznań, s. 91-118
- BUCZKOWSKA K., 2009 b, *Turysta kulturowy – klient nietuzinkowy*, [w:] A. Stasiak (red.) *Kultura i turystyka - wspólnie zyskać!*, Wyd. WSTH, Łódź, s.81-94
- BUCZKOWSKA K., 2009c, *Literatura podróżnicza faktu niedocenianą niszą turystyki literackiej*, „Turystyka Kulturowa, 1 (2009), s. 3-12
- BUCZKOWSKA K., 2014, *Portret współczesnego turysty kulturowego*, Wyd. AWF Poznań
- BUCZKOWSKA K., Mikos v. Rohrscheidt A.(red.), 2009, *Współczesne formy turystyki kulturowej*, Wyd. AWF Poznań, Poznań
- BUCZKOWSKA K., *Turystyka kreatywna - znaczący trend podróży kulturowych* [w:] M. Kazimierzak (red.), *Współczesne podróże kulturowe*, Wydawnictwo AWF w Poznaniu, Poznań 2010.
- BUCZKOWSKA K., MAJCHROWICZ E., 2010, *Fiesty hiszpańskie – jeszcze święta lokalne, czy już tylko atrakcje dla turystów?*, „Turystyka Kulturowa” Nr 4-6, s. 18-38
- BURSZTA W.J., 1998, *Antropologia kultury*, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań
- BYWATER M., 1993, *The market for cultural tourism in Europe*, „Travel and Tourism Analysts” nr. 6, s. 30-46

- BÜSSING C., 2004, *Tourismus und Gastronomie. Bestandaufnahme und Stellenwert regionalspezifischer gastronomischer Angebote im Deutschlandtourismus*, Wydawnictwo Universität Paderborn, Paderborn
- BUNDESZENTRALE FÜR POLITISCHE BILDUNG (red.), „*Informationen zur politischen Bildung*”, Bonn, (zeszyty wydane w latach 2004- 2007 w tym szczególnie zeszyt 285 (2004 – Francja) i zeszyt 295 (2007 – Indie)
- BYSZEWSKA-DAWIDEK M., KULESZA I., LEGIENIS H., RADKOWSKA B., 2006, *Turystyka Polska w 2005. Układ Regionalny*, Wyd. Instytut Turystyki, Warszawa
- BYSZEWSKA-DAWIDEK M., KULESZA I. (opr.), 2004, *Krajowy Rynek Atrakcji Turystycznych*, Wyd. Instytut Turystyki, Warszawa
- CHMURA A., 2006, *Sanktuaria podkarpackie papieskie*, Wyd. Ad Oculos, Warszawa-Rzeszów
- CEGLIŃSKA A., KARAŚ H., MENDYK E., SMYK J., 2006, *Droga świętego Jakuba Gniezno-Zgorzelec-Praga. Część Polska*, Wyd. Fundacja Wioski Franciszkańskiej, Janice
- Charakterystyka przyjazdów do Polski w 2008 roku*, 2009, Instytut turystyki, www.intur.com.pl/turysci2008_1.htm (dostęp 5.08.2010)
- CLIFFORD J., 2000, *Kłopoty z kulturą: dwudziestowieczna etnografia, literatura i sztuka*, Wyd.KR, Warszawa
- The Council of Europe Cultural Routes*, 2004, Wyd. Council of Europe (EICR), Luxembourg
- CREPAZ M., - HROVAT-FORSTINGER B., 1999, *Die strategische Führung von Kulturbetrieben unter besonderer Berücksichtigung von Burgen und Schlössern* [w:] Pechlaner H. (red.), *Burgen und Schlösser zwischen Tradition und Wirtschaftlichkeit. Probleme und Perspektiven*, Wien, s. 28-52
- Cultural Heritage and Tourism Development. A Report on the International Conference on Cultural Tourism (Siem Reap in Cambodia 11-13 December 2000)*, 2001, Wyd. World Tourism Organization, Madryt
- CZERWIŃSKI M., 1985, *Kultura i jej badanie*, Wyd. im. Ossolińskich, Wrocław
- DAWIDSON K., 1996, *Turystyka*, Wyd. PART Warszawa
- DEDO E., ZABOROWSKA J., (red.), 1998, *Polska na weekend. 52 trasy po najpiękniejszych miastach i regionach*, Wyd. Pascal, Bielsko-Biała
- DEREK M., KUCHTA J., 2006, *Górska książka kucharska*, Wyd. Ad Oculos, Rzeszów
- DEREK M. (red.), 2014, *Turystyka kulinarna*, „*Prace i Studia Geograficzne*” (tom 52), Wyd. Wydział GiSR UW, Warszawa
- DEWAR K., 2000, *Cultural tourism*, [w:] J. Jafari (red.), *Encyclopedia of tourism*, Wyd. Routledge, Nowy Jork, s. 125-126
- DIEKMAN A., SMITH M. K. (red.), 2015, *Ethnic and Minority Cultures as Tourist Attractions*, Aspects of Tourism: 65, Channel View Publications
- DIETSCH K., 2000, *Studienreisen*, [w:] Dreyer A. (red.), *Kulturtourismus*, Wydawnictwo Oldenbourg, München, s. 71-100

- DŁUŻEWSKA A., (red.), 2011, *Nowe wyzwania edukacji turystycznej. Turystyka w obszarach odmiennych kulturowo i przyrodniczo cennych. Turystyka osób niepełnosprawnych*, Wyd. SWPR, Warszawa
- DREWNIAK M., 2006, *Polska. Przewodnik kulinarny*, Wyd. Pascal, Bielsko-Biała
- DREYER A. (red.), 2000, *Kulturtourismus*, Wyd. Oldenbourg, München-Wien
- DREYER A., 2000, *Der Markt für Kulturtourismus*, [w:] Dreyer A., (red.), *Kulturtourismus*, Wyd. Oldenbourg, München/Wien 2000, s. 25-48
- DREYER A., LINNE M., 2006, *Grundlagen des Kulturtourismus*, Wyd. Hochschulverbund Distance Learning, Brandenburg
- EBERT K., 2001, *Europäische Route der Industriekultur – ein INTERREG IIc Projekt* [w:] Baumgartner C., Biedenkapp A., (red.) *Landschaften aus Menschenhand. Die touristische Nutzung von (Industrie-) Kulturräumen*, München, s. 117-131
- EDER W., 1997, *Wissenschaftliche Reiseleitung und Kulturtourismus* [w:] Becker/Steinecke (red.), *Kulturtourismus: Strukturen und Entwicklungsperspektiven*, Wyd. Fern-Universität Hagen, s. 161-184
- ELGERSSON A., 2005, *Exploring event tourism strategies – a case study of four Nordic tourism organizations*, Wyd. Uniwersytet Göteborg
- European Travel Commision, *European Association for Tourism and Leisure Education*, 2006, [w:] *Tourism trends for Europe*, Wyd. European Travel Commision, Bruksela
- FAINSTEIN S., JUDD D., 1999, *The tourist City*, Wyd. Yale University Press, Yale
- FEIFER M., 1985, *Going Places*, Wyd. Macmillan, London
- FIRLEJ K., ADAMCZAK S., 2006, *Wielkopolska na Weekend. Przewodnik turystyczny*. Wyd. Pascal, Bielsko-Biała
- FOSTER N., 1982, *Die Pilger. Reiselust in Gottes Namen*, Wyd. Krüger Verlag, Frankfurt am Main
- FÖHL A., 2005, *Denkmal - Museum – „Event“: Industriedenkmalpflege und „Industriekultur“* [w:] John H., Mazzoni I., (wyd.) *Industrie- und Technikmuseen im Wandel. Standortbestimmungen und Perspektiven*, Wyd. „transcript Verlag“, Bielefeld, s. 35-52
- FRANCZAK P., BANASZKIEWICZ M., MIKOS v. ROHRSCHEIDT A., 2014, *Raport z analizy potencjału turystyczno- kulturowego miasta Krakowa i powiatu ziemskiego krakowskiego*, „Turystyka Kulturowa”, nr 9/2014, s. 95-127
- FREERICKS R., 2000, *Reiseleitung im Kulturtourismus*, [w:] Dreyer A. (red.), *Kulturtourismus*, Wyd. Oldenbourg, München/Wien, s.345-362
- FREYER W., 1997, *Grundlagen der Tourismuswirtschaft für den Kulturtourismus*, Wyd. Fern Universität Hagen, Hagen
- FREYER W., 2000, *Event-Management im Tourismus. Kulturveranstaltungen und Festivals als touristische Leistungsangebote*, [w:] Dreyer A. (red.), *Kulturtourismus*, Wyd. Oldenbourg Verlag, München-Wien, s. 211-242
- FREYER W., MEYER D., SCHIERHAG K., (red.), 1998, *Events – Wachstumsmarkt im Tourismus?*, Dresden
- FROMME J., FREERICKS R., 1997, *Freizeit zwischen Ethik und Ästhetik*, Wyd. Luchterhand, Neuwied/Kriftel/Berlin

- FÜLLENBACH S., 2003, *Gartenanlagen als touristische Ressource: Geschichte – Beispiele – Trends*, Wyd. Universität Paderborn, Paderborn
- GAWĘŁ Ł., 2011, *Szlaki dziedzictwa kulturowego. Teoria i praktyka zarządzania*, UJ, Kraków
- GAWORECKI W., 2003, *Turystyka*, Wyd. PWE, Warszawa
- GEERTZ C., 1973, *The Interpretation of Cultures*, Wyd. Basic Books, New York, Wydanie polskie: 2005: „*Interpretacja kultur. Wybrane eseje*” Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, seria Cultura
- GETZ D., 1997, *Event management and event tourism*, Cognizant Corporation, New York
- GLINKA T., PIASECKI M., 2007, *Polska. 60 wycieczek. Najpiękniejsze miejsca*, Wyd. Publicat, Poznań
- GOETHE J.W., 1998, *Italienische Reise*, Wyd. Beck C. H., München
- GOHLIS T. (red.), 2002, *Reisen und Essen*, „Voyage – Jahrbuch für Reisen und Tourismusforschung“, tom 5, Wyd. Du Mont, Köln
- GOŁEMBSKI G., (red.), 2002a, *Kompedium wiedzy o turystyce*, PWN, Poznań
- GOŁEMBSKI G., (red.), 2002b, *Metody stymulowania rozwoju turystyki w ujęciu przestrzennym*, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań
- GONZALEZ R, MEDINA J., 2003, *Cultural tourism and urban management innorthwestern Spain: the pilgrimage to Santiago de Compostela*. „*Tourism Geographies*”, 5(4), s. 446-460.
- GOODENOUGH W.H., 1964, *Cultural ,Antropology and Linguistics*, [w:] D. Hymes (red.) *Language in Culture and Society*, Wyd. Harper & Row, New York, s. 36-39
- GRAD J., KACZMAREK U., 2005, *Organizacja i upowszechnianie kultury Polsce. Zmiany modelu*, Wyd. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań
- GRAF B., 1997, *Auf dem Weg ins 21. Jahrhundert: Veränderungen der Besucherstrukturen* [w:] Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland (redakcja i wydawca), *Museen und ihre Besucher*, Bonn/Berlin, s. 216-230
- GRANT M., 1991, *Dzieje Dawnego Izraela*, Wyd. PIW, Warszawa
- GRIESE H., 2001, *Podróżowanie i edukacja – asocjacje i aspekty*, [w:] Czerniawska O., Juraś-Krawczyk B. (red.), *Podróże jako projekt edukacyjny* Wyd. WSHE, Łódź, s. 19-35
- GRIFFIN K., RAJ R., 2013, *Reflecting on Religious Tourism and Pilgrimage*, Wyd. ATLAS, Arnhem
- GÜNTHER W., 1989, *Kulturgeschichte der Reiseleitung*. Bensberger Manuskripte 37, Wyd. Thomas-Morus-Akademie Bernsberg. Bergisch Gladbach
- HAAB B., 1996, *The Way as an inward journey: An anthropological enquiry into the spirituality of present-day pilgrims to Santiago*, Wyd. Confraternity of St. James, Bulletin 56, London, s. 16-22.
- HAART N., 2004, *Weintourismus*, [w:] Becker C., Hopfinger H., Steinecke A. (red.), *Geographie der Freizeit und des Tourismus: Bilanz und Ausblick*, Wyd. Oldenbourg, Wien/München, s. 237-248
- HALL C. M., ZEPPEL H., 1990a, *Cultural and heritage tourism: the new grand tour?*, *Historic Environment*, nr. 7 (3/4), s. 86-98

- HALL C. M., ZEPPEL H., 1990b, *History, Architecture, Environment: Cultural Heritage and Tourism*, Journal of Travel Research, nr. 29, s. 54-55
- HÄFELE E., 2005, *Kulturelles Erbe und historische Bauten, Executive Summary*, Wyd. Ministerium für Wirtschaft, Wien
- HÄUBERMANN H., SIEBEL W., 1993, *Festivalisierung der Stadtpolitik. Stadtentwicklung durch grosse Projekte*, (Seria Leviathan, Sonderheft 13/1993), Opladen
- HEINZE T., 2002, *Kultursponsoring, Museumsmarketing, Kulturtourismus, Ein Leitfaden für Museumsmanager*, Wyd. Woehler, Wiesbaden
- HEINZE T., 1999, *Kulturtourismus: Grundlagen, Ziele, Trends und Fallstudien*, Wyd. Oldenburg, München – Wien
- HELNARSKA K., 2004, *Międzynarodowy ruch turystyczny w Unii Europejskiej*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń
- HUGHES H., 2003, *Arts, entertainment and tourism*, Wyd. Butterworth-Heinemann, Oxford-Burlington
- HUMIŃCZUK G., GRZYWACZ F., KUROWSKA A., 2005, *Legnickie Pole. Pomnik Historii. Przewodnik*, Wyd. Edytor, Legnica
- HUNZIKER W., KRAPF K., 1942, *Grundriss der allgemeinen Fremdenverkehrslehre*, St. Gallen
- HÜCHERIG R., 1999, *Kulturtourismus im Ruhrgebiet* [w:] Heinze T., *Kulturtourismus. Grundlagen, Trends und Fallstudien*, München, s. 262-291
- BUNDESZENTRALE FÜR POLITISCHE BILDUNG, *Informationen zur politischen Bildung*, Bonn, (zeszyty wydane w latach 2004- 2007 w tym szczególnie zeszyt 285 (2004 – Francja) i zeszyt 295 (2007 – Indie).
- IRISH TOURIST BOARD, 1988, (raport), *Inventory of Cultural Tourism Ressources in the Member States and Assessment of Methods Used to Promote Them*
- ILSKI K., RATKOWSKA P., *Turystyka prawnie chronionego dziedzictwa kulturowego* [w:] K. Buczkowska, A. Mikos v. Rohrscheidt (red.), *Współczesne formy turystyki kulturowej*, Wyd. AWF, Poznań, s.59-90
- JACKOWSKI A., 1991, *Pielgrzymki i turystyka religijna w Polsce*, Wyd. Instytut Turystyki, Warszawa
- JACKOWSKI A., 1998, *Pielgrzymki*, Wyd. Dolnośląskie, Wrocław
- JACKOWSKI A., Mróz G., Chodorowicz T., 2008, *Drogi św. Jakuba w Polsce*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków
- JAGUSIEWICZ A., 1990, *Atrakcyjność turystyczna Polski dla narodowości żydowskiej*, mps, Warszawa
- JANICKA J. (red.), 2011, *Dziedzictwo kulturowe wsi a turystyka*, Wyd. UP w Lublinie, Lublin
- JÄTZOLD R., 1993, *Differenzierungs- und Förderungsmöglichkeiten des Kulturtourismus und die Erfassung seiner Potenziale am Beispiel des Ardennen-Eifel-Saar-Moselraumes* [w:] Becker C., Steinecke A. (red.), *Kulturtourismus in Europa – Wachstum ohne Grenzen?* Wyd. Europäisches Tourismus Institut, ETI, Universität Trier, Tom 2, Trier, s. 135-144
- JĘDRYSIAK T., 2010, *Wiejska turystyka kulturowa*, Wyd. PWE, Warszawa

- JĘDRYSIAK T., MIKOS v. ROHRSCHEIDT A., *Militarna turystyka kulturowa*, Wyd. PWE, Warszawa
- JOHN H., MAZZONI I., (red.), 2005, *Industrie- und Technikmuseen im Wandel. Standortbestimmungen und Perspektiven*, Wyd. „transcript Verlag“, Bielefeld
- KACHNIEWSKA M., 2002b, *Zarządzanie jakością usług turystycznych*, Wyd. Difin, Warszawa
- KACHNIEWSKA M., 2002a, *Jak odnieść sukces w turystyce? Kultura jakości*, Wyd. Eurosystem, Warszawa
- KACZMAREK J., STASIAK A., WŁODARCZYK B., 2005, *Produkt turystyczny. Pomysł, Organizacja, Zarządzanie*, Wyd. PWE, Warszawa
- KACZMAREK J., KACZMAREK S., 2009, *Turystyka Kulturowa – człowiek w miejskiej przestrzeni wymiany*, [w:] K. Buczkowska, A. Mikos v. Rohrscheidt, *Współczesne formy turystyki kulturowej*, Wyd. AWF, Poznań, s.7-35
- KACZMAREK K., 2010, *Turystyka Archeologiczna*, „Turystyka Kulturowa” nr 1, s. 2-17
- KANIEWSKA B., 2006, *Przewodnik kulinarny po obiektach zabytkowych w Polsce*, Wyd. Globalna Wioska, Warszawa.
- KAZIMIERCZAK M. (red.), 2004, *Turystyka w humanistycznej perspektywie*, Wyd. AWF Poznań
- KAZIMIERCZAK M., 2009, *W poszukiwaniu autentyczności turystyki kulturowej*, [w:] KRAWCZYK Z., LEWANDOWSKA-TARASIUK E., SIENKIEWICZ J.W. (red.), *Człowiek w podróży*, Wyd. Almamater, Warszawa, s.41-58
- KIRSCH K., 2000, *Sprachreisen*, [w:] Dreyer A. (red.), *Kulturtourismus*, Wyd. Oldenburg, München/Wien, s. 101-116
- KMITA J., BANASZAK G., 1994, *Spoleczno-regulacyjna koncepcja kultury*, Wyd. Instytut Kultury, Warszawa
- KMITA J., 2007, *Konieczne serio ironisty. O przekształcaniu się problemów filozoficznych w kulturoznawcze*, Wyd. Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań
- KOCH 1997, *Die touristische Nutzung kultureller Großveranstaltungen – Das Beispiel Luxemburg – Europäische Kulturhauptstadt 1995* [w:] Becker C, Steinecke A.(red.), *Megatrend Kultur? Chancen und Risiken der touristischen Vermarktung des kulturellen Erbes*, Trier, s.31-41.
- KOCOWSKI T., 1978, *Potrzeby człowieka. Koncepcja systemowa*, Seria: Prace naukowe Ośrodka Badawczego Prognostyki, t. 11, z.1, Wyd. Politechniki Wrocławskiej, Wrocław
- KOŁODZIEJCZYK A., 1979, *Rola elementów kultury w turystyce*, Wyd. Instytut Turystyki, Warszawa
- KOPALIŃSKI W., 1991, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Wyd. PIW, Warszawa
- KORAN, 1986, tłum. J. Bielawski, Wyd. PIW, Warszawa,
- KORFF G., 1985, *Forum statt Museum*, „Geschichte und Gesellschaft -Zeitschrift für historische Sozialwissenschaft“, Jg. 11, Heft 2, Göttingen, s. 244-251
- Korzystający z bazy noclegowej w 2008 roku – dane ogólne wg województw*, 2009, GUS (źródło)- Instytut Turystyki (opracowanie): www.intur.com.pl/bazy/korz/u1.php?rok=2008 (dostęp: 5.08.2010)

- KOSIŃSKI W., 2002, *Krajobraz małych miast a turystyka – silne i słabe strony*, „Folia Turistica”, Nr. 12. – 2002, s. 31-41
- KÖSTER M., 2006, *Mythos der Nation. Das Hermannsdenkmal*, [w:] Grillmeyer S, Wirtz P., (red.): *Ortstermine. Politisches Lernen an historischen Orten*, Band 1, Schwalbach, s. 158-177
- KOWALCZYK A., 2001, *Geografia turystyki*, Wyd. PWN, Warszawa
- KOWALCZYK A., 2005a, *Nowe formy turystyki miejskiej*, „Prace i Studia Geograficzne” t. 35, s. 155-197
- KOWALCZYK A., 2005b, *Turystyka kulinarna – ujęcie geograficzne*, „Turystyka”, z.1-2, s. 163-186
- KOWALCZYK, A. (red.), 2008a, *Turystyka Kulturowa. Spojrzenie geograficzne*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa
- KOWALCZYK, A., 2008b, *Współczesna turystyka kulturowa – między tradycją a nowoczesnością*, [w:] A. Kowalczyk (red.), *Turystyka Kulturowa. Spojrzenie geograficzne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 9-57
- KOWALCZYK A., 2009, *Turystyka historyczno-militarna*, [w:] K. Buczkowska, A. Mikos v. Rohrscheidt (red.) *Współczesne formy turystyki kulturowej*, Wyd. AWF, Poznań, s.286-312
- KOŻUCHOWSKI K., 2005, *Walory przyrodnicze w turystyce i rekreacji. Podręcznik akademicki*, Wyd. Kurpisz S.A., Poznań
- KÖSTER M., 2006, *Mythos der Nation. Das Hermannsdenkmal*, [w:] Grillmeyer S, Wirtz P. (red.), *Ortstermine. Politisches Lernen an historischen Orten*, Band 1, Schwalbach, s. 158-177,
- KÖTTING B., 1950, *Peregrinatio religiosa. Wallfahrten in der Antike und das Pilgerwesen in der alten Kirche*. Wyd. Regensberg-Verlag, Münster 1950 (Forschungen zur Volkskunde. H. 33/34/35).
- KRAKOWIAK B., STASIAK A. (red.), 2014, *Kultura i turystyka. W kręgu wydarzeń*, Wyd. ROT Województwa Łódzkiego, Łódź 2014
- KRIEGNER E., 2008, *Museen und Tourismus. Chancen und Probleme der Kooperation am Beispiel ausgewählter Museen*, [w:] TRANS nr. 15, 2004, www.inst.at/trans/15Nr/09_1/kriegner15.htm, dostęp: 10 styczeń 2008.
- KROPLEWSKI Z., PANASIUK A. (red.), 2010, *Turystyka religijna*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu szczecińskiego, Szczecin
- KROPLEWSKI Z., PANASIUK A. (red.), 2011a, *Turystyka religijna. Zagadnienia interdyscyplinarne*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin
- KROPLEWSKI Z., PANASIUK A., (red.), 2011b, *Turystyka Religijna. Atrakcje turystyki religijnej*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin
- KRUCZEK Z., 2007, *Europa. Geografia turystyczna*, Wyd. Proksenia, Kraków
- KRUCZEK Z., 2001, (red.) *Kompendium pilota wycieczek*, Wyd. Proksenia, Kraków
- KRUCZEK Z., 2007, *Polska. Geografia atrakcji turystycznych*, Wyd. Proksenia, Kraków
- KRUCZEK Z., 2009, *Enoturystyka* [w:] Buczkowska K., Mikos v. Rohrscheidt A. (red.), *Współczesne formy turystyki kulturowej*, Wyd. AWF Poznań, Poznań, s. 333-345

- KRUCZEK Z., SACHA S., 1995, *Geografia atrakcji turystycznych Polski*, Wyd. „Ostoja”, Kraków
- KULESZA I. (opr.), 2004, *Stan i rozwój muzealnictwa w Polsce w latach 2001-2003*, Wyd. Instytut Turystyki, Warszawa.
- KUMANIECKI K., 1989, *Cyceron i jego współcześni*, Wyd. Czytelnik, Warszawa
- KUNTZ T., 1999, *Industrietourismus – ein Pulsschlag aus Stahl fürs Revier?* [w:] Kommunalverband Ruhrgebiet (wyd.), *Regionalmarketing für das Ruhrgebiet: Internationale Erfahrungen und Bausteine für eine Region mit Zukunft*, Ruhrgebiet, s. 155-178
- KURYŁŁO G., 2007, *Polska z historią. Muzea, imprezy, noclegi*, Wyd. Pascal, Bielsko Biała
- LEGIENIS H., 2005, *Infrastruktura wielkich wydarzeń kulturalnych i sportowych w Polsce*, Wyd. Instytut Turystyki, Warszawa.
- LEWAN M., 2004, *Zarys dziejów turystyki w Polsce*, Wyd. Proksenia, Kraków
- LIBERA K., 1969, *Międzynarodowy ruch osobowy*, Wyd. Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa
- LIJEWSKI T., MIKUŁOWSKI B., WYRZYKOWSKI J., 2002, *Geografia turystyczna Polski*, Wyd. PWE, Warszawa
- LINDSTÄDT B., 1994, *Kulturtourismus als Vermarktungschance für ländliche Fremdenverkehrsregionen*, *Seria: Materialien zur Fremdenverkehrsgeographie*, Bd. 29, Trier Wyd. Geographische Gesellschaft, Trier.
- LOHMANN M., 1989, *Städtereisen und Städtereisende – Marktforschung im Städtetourismus*, [w:] Deutsches Seminar für Fremdenverkehr (red.), *Im Städtetourismus erfolgreich inszenieren*, Wyd. DSF, Berlin, s. 2-21
- LOHMANN M., 1999, *Kulturtouristen oder die touristische Nachfrage nach Kulturangeboten* [w:] Heinze T. (red.), *Kulturtourismus: Grundlagen, Ziele, Trends und Fallstudien*, Wyd. Oldenburg, München – Wien, s. 52-82,
- ŁACIAK J.(opr.), 2009, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w 2008 roku*, Wyd. Instytut Turystyki, www.intur.com.pl/inne/wyjazdy_polakow2008.pdf (dostęp: 5.08.2010)
- ŁOBOŻEWICZ T., BIĘCZYK G., 2001, *Podstawy turystyki*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Warszawa
- MADUROWICZ M., *Kto jest turystą w przestrzeni miasta*, [w:] Kowalczyk A. (red.), *Turystyka Kulturowa. Spojrzenie geograficzne*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa s. 59-84
- MAIER P., 1996, *Rootstourismus. Reisen auf den Spuren der ausgewanderten Vorfahren unter besonderer Berücksichtigung des Hunsrück-Nahe-Raumes*, Trier
- MAITLAND R., 2007, *Cultural Tourism and the Development of New Tourism Areas in London* [w:] Richards, G. (red.), *Cultural Tourism. Global and Local Perspectives*, Wyd. The Haworth Hospitality Press, New York, s. 113-129
- MAKŁOWICZ R., MANCEWICZ S., 2001, *Zjeść Kraków. Przewodnik subiektywny*, Wyd. Znak, Kraków
- MARCO POLO, 1954, *Opisanie Świata*, przekład polski A. L. Czerny, ze wstępem i przypisami M. Lewickiego. Wydawnictwo PIW, Warszawa 1954

- MAYR A., 2002, *Museen und Ausstellungshäuser w: Nationalatlas der Bundesrepublik Deutschland*, „Bildung und Kultur“, t. 6., Heidelberg/Berlin s. 114-117
- MAŁEK J., 2003, *Turystyka kulturowa jako czynnik rozwoju lokalnego*, Prace i Studia Geograficzne, t. 32, Geografia Turyzmu, Uniwersytet Warszawski, Warszawa
- MARCZAK M., 2000, *Rodzaje turystyki* [w:] A. Schwichtenberg (red.) *Podstawy turystyki*, Wyd. Politechniki Koszalińskiej, Koszalin, s. 41-52
- MARCISZEWSKA B., 2002, *Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania rozwoju turystyki kulturowej w Polsce*, „Problemy Turystyki i Hotelarstwa”, nr. 3, s. 5-9.
- MATYSIAK A., 2009, *Turystyka kulinarna* [w:] Buczkowska K., Mikos v. Rohrscheidt A., *Współczesne formy turystyki kulturowej*, Wyd. AWF, Poznań, s.313-332
- MAZUR A., 2010, *Historia pielgrzymowania*, [w:] KROPLEWSKI Z., PANASIUK A. (red.), 2010, *Turystyka religijna*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s.113-124
- McINTOSH R.W., GOELDNER C.R., 1986, *Tourism: principles, practices, philosophies*, Wyd. Wiley, New York
- MEDLIK S., 1995, *Leksykon podróży, turystyki i hotelarstwa*, Wyd. PWN, Warszawa
- MC KERCHER B., DU CROS H., 2002, *Cultural Tourism: The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management*, Wyd. Haworth Press, Nowy York
- METELKA Ch. J., 1990, *The Dictionnary of Hospitality, Travel and Tourism*, Albany, New York
- MIDDLETON V.T.C., 1996, *Marketing w turystyce*, Wyd. PAPT Warszawa 1996
- MIKOS v. ROHRSCHEIDT A., 2006, *Reiseland Polen - Polska dla turysty (album elektroniczny)*, Wyd. KulTour.pl, Poznań
- MIKOS v. ROHRSCHEIDT A., 2008a, *Turystyka Kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, Wyd. Milenium, Gniezno (Wydanie I)
- MIKOS v. ROHRSCHEIDT, 2008b, *Kulturowe szlaki turystyczne - próba klasyfikacji oraz postulaty w zakresie ich tworzenia i funkcjonowania*, „Turystyka Kulturowa”, nr. 2(2008) s.17-32
- MIKOS v. ROHRSCHEIDT A., 2009a, *Podróże studyjne jako klasyczna forma turystyki kulturowej*, [w:] Buczkowska K., Mikos v. Rohrscheidt A., *Współczesne formy turystyki kulturowej*, Wyd. AWF, Poznań, s. 119-156
- MIKOS v. ROHRSCHEIDT A., 2009b, *Tematyczne podróże po szlakach jako forma turystyki kulturowej* [w:] Buczkowska K., Mikos v. Rohrscheidt A., *Współczesne formy turystyki kulturowej*, Wyd. AWF, Poznań, s. 384-402
- MIKOS v. ROHRSCHEIDT A, 2009c, *Region jako cel współczesnej turystyki kulturowej*, „Folia Turistica” 21, s. 73-96
- MIKOS v. ROHRSCHEIDT A., 2009d, *Nowoczesne trasy miejskie jako forma prezentacji historii i kultury oraz oferta turystyczna*, [w:] Stasiak A. (red.), *Kultura i turystyka. Wspólnie zyskać!*, Wyd. WSTH w Łodzi, Łódź, s.95-126
- MIKOS v. ROHRSCHEIDT A., 2009e, *Polska: największe muzeum fortyfikacji na wolnym powietrzu w aspekcie rozwoju turystyki kulturowej*, „Turystyka Kulturowa”, nr 2 (2009) s. 27-52

- MIKOS v. ROHRSCHEIDT A. 2009f, *Miejsca i szlaki. Szlak Piastowski*, „Turystyka Kulturowa”, nr 4(2009) s. 79-125
- MIKOS v. ROHRSCHEIDT, 2010a, *Regionalne szlaki tematyczne jako oferta turystyki kulturowej*, Instytut Kulturoznawstwa UAM Poznań
- MIKOS c. ROHRSCHEIDT A. (red.), 2011, *Obcy w Poznaniu. Historyczna metropolia jako ośrodek turystyki kulturowej*, Wyd. Kultur.pl Poznań / Proksenia, Kraków
- MIKOS v. ROHRSCHEIDT, 2013a, *Turystyka kulturowa w dobie przyspieszonej zmiany. Problemy zarządzania, promocji i badań turystyki kulturowej w Polsce*, Wyd. KulTour, Poznań
- MIKOS v. ROHRSCHEIDT, 2013b, *Szlak Piastowski w przebudowie. Struktura, zarządzanie, oferta turystyczno-kulturowa*, Wyd. Proksenia, Kraków
- MIKOS v. ROHRSCHEIDT A., 2013c, *Eventy kulturalne Wielkopolski jako część potencjału turystyki kulturowej regionu (+ raport z analizy potencjału turystycznego eventów regionu)*, „Turystyka Kulturowa” Nr 12, s. 6-24 i (raport) s. 78-91
- MIKOS v. ROHRSCHEIDT A., 2013d, *Religia jako przedmiot poznawczych zainteresowań turysty. Analiza fenomenu i oferty kulturowej turystyki religijnej*, „Turystyka Kulturowa” Nr 5, s. 86-102
- MIKOS v. ROHRSCHEIDT A., 2015, *Raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego powiatu żąbkowickiego*, „Turystyka Kulturowa” Nr 7/2015, s. 96-130
- MIKOS v. ROHRSCHEIDT A., 2016, *Przyroda w turystyce kulturowej. Programy, oferty, zagospodarowanie walorów i obszarów*, „Turystyka Kulturowa” Nr 1, s. 5-47
- MIKUŁOWSKI B., WYRZYKOWSKI J., 1993, *Klasyfikacja atrakcyjności turystycznej obszarów, miejscowości i obiektów turystycznych Polski na potrzeby zagranicznej turystyki przyjazdowej*, [w:] *Uwarunkowania rozwoju turystyki zagranicznej w Europie Środkowej i Wschodniej*, Zeszyt 2., Wydawca: Zakład Geografii Regionalnej i Turystyki Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 34-47
- NAHRSTEDT W., 2000, *Die Kulturreise*, [w:] Dreyer A (red.), *Kulturtourismus*, Wyd. Oldenbourg, München/Wien, s. 5-24
- NAHRSTEDT W., 1997, *Kulturtourismus*, Wyd. FernUniversität Hagen
- NIEMCZYK A., SEWERYN R. (red.), 2015, *Turystyka muzealna. Przypadek Muzeum Narodowego w Krakowie*, Wyd. Proksenia, Kraków
- NIEZGODA A., ZMYŚLONY P., 2006, *Popyt turystyczny. Uwarunkowania i perspektywy rozwoju*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Poznań
- NORTH M., 2003, *Genuss und Glück des Lebens. Kulturkonsum im Zeitalter der Aufklärung*, Wyd. Böhlau Verlag, Köln
- NOWACKI M., 2011, *Szlaki dziedzictwa naturalnego i kulturowego drogą ku turystyce kreatywnej*, [w:] B. Włodarczyk, B. Krakowiak, J. Latosińska (red.) *Kultura i turystyka. Wspólna droga*, Wyd. ROTWŁ, Łódź, s.11-28
- NOWIŃSKI K., KOMOROWSKI J., *Najciekawsze zabytki w Polsce*, Wydawnictwo: Muza S.A., Warszawa 2001
- OAKES T., 2000, *Ethnic tourism* [w:] J. Jafari (red.), *Encyclopedia of tourism*, Wyd. Routledge, Nowy Jork, s. 204

- ORŁOWSKI B., 2008, *Fenomen turystyki industrialnej*, Wyd. Wyższa Szkoła Humanistyczna w Pułtusk, Pułtusk
- ORŁOWSKI D., PUCHNAREWICZ E (red.), 2010, *Turystyka kulturowa a regiony turystyczne w Polsce*, Wyd. WSTiJO, Warszawa
- PAGE S., 1995, *Urban tourism*, Wyd. New York Routledge, London
- PAGE S., CONNELL J., 2009, *Event Tourism*, Wyd. Routledge, Nowy Jork
- PANASIUK A. (red.), 2006, *Ekonomika turystyki*, Wydawnictwo PWN, Warszawa
- PAUSER W., 2002, *Die regionale Küche. Anatomie eines modernen. Phantasmas*. [w:] Gohlis, T. (red.), *Reisen und Essen*, „Voyage – Jahrbuch für Reisen und Tourismusforschung“ 5, Wyd. Du Mont, Köln, s. 10-16
- PAWLICZ A., 2008, *Promocja produktu turystycznego: turystyka miejska*, Wyd. Difin, Warszawa
- PECHLANER H., (red.), 1999, *Burgen und Schlösser zwischen Tradition und Wirtschaftlichkeit. Probleme und Perspektiven*. Wien
- PISMO Święte Starego i Nowego Testamentu (Biblia Tysiąclecia), 1982, Wyd. Pallotinum, Wyd. III, Poznań – Warszawa
- PODEMSKI K., 2008, *Turystyka kulturowa dla każdego*, [w:] Kazimierzczak M. (red.), 2004, *Turystyka w humanistycznej perspektywie*, Wyd AWF Poznań, s. 8-16
- PUDEŁKO A., 2014, *Turystyka literacka w Małopolsce*, „Turystyka Kulturowa” Nr 9, s. 75-91
- PUDEŁKO A., 2015, *Zbrodnia w mieście – turystyka literacka śladami powieści kryminalnych*, „Turystyka Kulturowa” Nr 10, s. 38-57
- PRYLIŃSKA M., RATKOWSKA P., 2009, *City break – próba wyjaśnienia i zdefiniowania zjawiska w odniesieniu do polskiego rynku usług turystycznych*, „Turystyka Kulturowa” Nr 10, s. 4-16.
- PRZECŁAWSKI K., 2004, *Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki*, Wyd. Albis, Kraków
- PRZYBYŚ J., *Dylematy wiejskiej turystyki kulturowej*, [w:] A. Kowalczyk (red.), *Turystyka Kulturowa. Spojrzenie geograficzne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa s. 85-117
- PUCZKO L., RATZ T., 2007, *Trailing Goethe, Humbert, and Ulysses; Cultural Routes in Tourism*, [w:] G. Richards (red.), *Cultural tourism, Global and Local perspectives*, Wyd. The Haworth Hospitality Press, Nowy Jork, s. 131-148.
- RADKOWSKA B (opr.), 2005, *Turystyka polska w 2004 roku. Wielkie miasta*, Wyd. Instytut Turystyki Warszawa
- RAGER G., WEBER B., 1997, *Kulturtourismus Management: Kulturtourismus und Öffentlichkeitsarbeit*, Wyd. FernUniversität Hagen,
- RAGER G., WEBER B., 1997, *Kulturtourismus Management: Kulturtourismus und Öffentlichkeitsarbeit*, Wyd. FernUniversität Hagen,
- Recommendations on tourism statistic*, 1994, (red.) WTO, Wyd. United Nations, New York
- RATHMANN, M., 2005, *Besprechung von: Strabon, Geographika*, Seria: Tyche 20, Göttingen REITEL F., 1993, *Ehemalige militärische Anlagen als touristische Ziele?* [w:] Becker Ch., Steinecke A., (red.), *Kulturtourismus in Europa. Wachstum ohne*

- Grenzen?, Wyd. Europäisches Tourismus Institut (ETI), Universität Trier, Tom 2, Trier, s. 96-111,
- RATKOWSKA P., 2010, *O festiwalu w kontekście turystyki kulturowej, czyli turystyka eventowa raz jeszcze*, „*Turystyka Kulturowa*”, nr. 4-6, s. 109-129
- RETTINGER E., 1997, *Burgen zwischen Bingen und Bacharach: Vom Herrschaftszentrum zum Ausflugsziel* [w:] Pädagogisches Zentrum des Landes Rheinland-Pfalz (wydawca): Der Landkreis Mainz-Bingen, Kreuznach, s. 161-172
- RICHARDS, G. (red.), 2007, *Cultural Tourism. Global and Local Perspectives*, Wyd. The Haworth Hospitality Press, New York
- RICHARDS G., 1996, *Cultural Tourism in Europe*, Wyd. CAB International, Wallingford
- RICHARDS G., FERNANDEZ C., 2007, Religious tourism in Northern Portugal, [w:] G. Richards (red.) *Cultural Tourism. Global and Local Perspectives*, Wyd. The Haworth Hospitality Press, New York, s.215-238
- RICHARDS G., WILSON J. (red.), 2008, *From cultural tourism to creative tourism. Proceedings of the ATLAS International Conference*, Tom 3. *Changing places – The spatial challenge of creativity*, Tom 4. *Changing experiences – The development of creative tourism*, Wyd. ATLAS, Barcelona
- ROBINSON M., EVANS N., CALLAGHAN P. (red.), 1996, *Managing cultural resources for the tourist*, Wyd. The Centre for Travel and Tourism and Business Education Publishers, Sunderland 1996
- ROBINSON M., EVANS N., CALLAGHAN (red.), 1996, *Managing cultural resources for the tourist*, Wyd. The Centre for Travel and Tourism and Business Education Publishers, Sunderland,
- ROĆKO A. (red.), 2014, *Polski Grand Tour w XVIII i początkach XIX wieku*, Wyd. Regionalne Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Warszawa
- ROJEK Ch., URRY J., 1997, *Touring cultures: transformations of travel and theory*, Wyd. Routledge, London, New York
- ROTHKEGEL A., 1997, *Die regionaltypische Gastronomie in Deutschland – Darstellung der Entwicklung, der Umsetzungen und Perspektiven*, Wyd. Universität Trier, Trier
- RÓŻEWSKA J. M., 2008, *Wybrane aspekty młodzieżowej turystyki językowej - nauka angielskiego w Wielkiej Brytanii*, „*Turystyka i Rekreacja*”, t.4., s.119-127
- RÓŻYCKI P., 2008, *Pielgrzymowanie – ewolucja celów i form od starożytności do współczesności*, [w:] M. Kazimierczak (red.) *W kręgu humanistycznej refleksji nad turystyką kulturową*, Wyd. AWF Poznań, s.105-111
- RÓŻYCKI P., 2009, *Turystyka religijna i pielgrzymkowa* [w:] [w:] Buczkowska K., Mikos v. Rohrscheidt A., *Współczesne formy turystyki kulturowej*, Wyd. AWF, Poznań, s. 157-174.
- RYAN Ch. (red.), 2007, *Battlefield Tourism. History, place and interpretation*, „*Advances in Tourism Research*“, Wyd. Elsevier Science Ltd., Kidlington, s. 177-186
- RYDEL M. 2008, *Dokumentacja Dworów Polskich*, adres: www.dwory-polskie.pl, dostęp z dn. 24 stycznia 2008.
- SCHMIDT M., NAHRSTEDT W., (red.), 1993, *Reiseleiter in Europa 93: Arbeitsfeld – Berufsbild – Ausbildung*, Dokumentation des 3. Bielefelder Tourismustages, Bielefeld

- SCHMUDE J, TRONO A., 2003, *Routes for tourism and culture. Some examples for creating thematic routes from Italy, Greece, Portugal and Germany* Seria: *Beiträge zur Wirtschaftsgeographie*, Regensburg, Band 5, Wyd. Universität Regensburg
- SCHWARK J., Thementourismus, 2000, [w:] Dreyer A. (red.) *Kulturtourismus*, Wyd. Oldenbourg, München/Wien, s. 117-136
- SCHWEGMANN M, 2001, *Kulturtourismus – Fluch oder Segen*, Wyd. Universität Osnabrück
- SEATON A.V., 1998, *War and Thanatourism. Waterloo 1815-1914*, "Annals of Tourism Research" 26/1, s. 130-158, Wyd. Elsevier Science
- SEWERYN R., 2003, *Zróżnicowanie atrakcyjności turystycznej Polski w układzie przestrzennym. Próba pomiaru*, „Problemy Turystyki” vol. XXVI, 1-4 2003, Instytut Turystyki, Warszawa, s. 31-48
- SMITH M.K., 2003, *Issues in cultural tourism studies*, Wyd. Routledge, London
- SMITH, V.L., 1978, *Host and Guests. The Anthropology of Tourism*, Wyd. Basic Blackwell, Oxford
- SOŁOWIEJ D., 1992, *Weryfikacja ocen integralnych atrakcyjności środowiska przyrodniczego człowieka w wybranych systemach rekreacyjnych*, Seria Geografia nr. 53, Wyd. Naukowe UAM, Poznań
- SÓJKA J., 2005, *Kulturoznawstwo – od znawstwa do dyscypliny naukowej*, „Nauka”, nr 4/2005, s.97-116
- STANIECKI K., 1993, *Opis miejsc świętych według "Peregrinatio Aethiopiae" oraz "Żytje i chożdjenje" Daniła russkija zemli iherusolimskaja"*, Wyd. ATK, Seria Vox Patrum 1993 t. 18.
- STEINECKE A., 2007, *Kulturtourismus. Marktstrukturen, Fallstudien, Perspektiven*, Wyd. Oldenbourg, München-Wien
- STASIAK A., 2006, *Produkt turystyczny – szlak*, Turystyka i Hotelarstwo Nr. 10 (2006), s. 9-40
- STASIAK A., 2009a, *Turystyka literacka i filmowa*, [w:] Buczkowska K., Mikos v. Rohrscheidt A., (red.) *Współczesne formy turystyki kulturowej*, Wyd. AWF, Poznań, s. 223-265
- STASIAK A. (red.), 2009b, *Kultura i turystyka. Wspólnie zyskać!*, Wyd. WSTH w Łodzi, Łódź
- STYPEREK J., 2004, *Funkcje szlaków turystycznych w aspekcie edukacyjnym*, [w:] Kazimierczak M. (red.), *Turystyka w humanistycznej perspektywie*, Wyd. AWF Poznań, Poznań, s. 327-332
- STONE P.R., 2006, *A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions*, "Tourism: An Interdisciplinary International Journal", Zeszyt 52(2) Wyd. Elsevier, Oxford, s.145-160
- SUPREWICZ J., 2005, *Socjologia turystyki*, Wyd. Wyższej Szkoły Społeczno-Przyrodniczej, Lublin
- SWARBROOKE J., 1996, *Culture, tourism and the sustainability of rural areas in Europe* [w:] Robinson M., Evans N., Callaghan P, (red.) *Managing cultural resources for the tourist*, Sunderland, 1996, s. 447-470.

- SZCZEPANIAK J., 2006, *Kozłówka, Pałac Zamoyskich*, Wyd. Muzeum Zamoyskich w Kozłówce.
- SZLEZYNGER P., 2003, *Adaptacja kompleksów budynków zabytkowych na hotele na wybranych przykładach w Krakowie i okolicy* [w:] *Problemy Turystyki*, vol. XXVI rok 2003, 1-4, Wydawnictwo Instytut Turystyki, Warszawa, s. 123-136
- ŚNIADEK J., STYPEREK J., 2007, *Marka produktu turystycznego*, „*Studia Periegetica*”, nr 1/2007, s. 84-89
- TANAŚ S., 2008, *Przestrzeń turystyczna cmentarzy. Wstęp do tanatoturystyki*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź,
- TANAŚ S., 2013, *Tanatoturystyka. Od przestrzeni śmierci do przestrzeni turystycznej*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź
- Terminologia turystyczna. Zalecenia WTO, ONZ-WTO*, 1995, Wyd. UKFiT, Warszawa.
- THIEM, M., 1994, *Tourismus und kulturelle Identität. Berner Studien zur Freizeit und Tourismus*, Tom 30. Bern-Hamburg
- Tourism – 2020 Vision. A new forecast from the World Tourism Organization. Executive Summary*, WTO, Madrid, 1999,
- TIMOTHY D.J., 2012, *Cultural heritage and tourism*, Wyd. Channel View Publications, Clevedon
- TOCZEWSKI A. (red.), 2006, *Rola muzeów w turystyce i krajoznawstwie*, Wyd. Muzeum Ziemi Lubuskiej, Zielona Góra
- TOWNER, J. 1985, *The Grand Tour: a key phase in the history of tourism*, *Annals of Tourism Research* 12, Wyd. Elsevier Ltd., Oxford
- TRANS – *Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften*, Wydawca: Institut zur Erforschung und Förderung österreichischer und internationaler Literaturprozesse (INST). Adres: www.inst.at/trans/transdt.htm#Redaktion, dostęp: 14.01.2008.
- TUROS L., 2004, *Turystyka i odkrywanie wartości „małej ojczyzny”*, Wyd. Wyższej Szkoły Pedagogicznej ZNP, Warszawa
- TUROW S., 2004, *Pozycjonowanie w wyszukiwarkach internetowych*, Wyd. Helion, Gliwice
- Turystyka polska w 2004 roku. Wielkie miasta*, 2005, opracowanie: Radkowska B., Wyd. Instytut Turystyki Warszawa
- UNESCO, 2006, *International Conference on Creative Tourism: Towards Sustainable Strategies for Creative Tourism. Discussion Report of the Planning Meeting for 2008*, Santa Fe, New Mexico, USA, October 25-27-th.
- URRY J., 2007, *Spojrzenie turysty*, Wyd. PWN, Warszawa
- URRY J., 2009, *Socjologia mobilności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- VAN NIERSEN K., 1997, *Der deutsche Incentive-Reisemarkt. Eine Darstellung des Angebotes und der Nachfrage mit vergangenen Entwicklungen und zukünftigen Trends*, Trier
- WARSZYŃSKA J., 1971, *Waloryzacja miejscowości z punktu widzenia atrakcyjności turystycznej (zarys metody)*, „*Zeszyty Naukowe UJ*”, *Prace Geograficzne*, z.27
- WARSZYŃSKA J., JACKOWSKI A., 1978, *Podstawy geografii turystyki*, Wyd. PWN, Warszawa

- WATERTON E., WATSON S., 2014, *The Semiotic of heritage tourism*, Wyd. Chane View Publications, Bristol
- WATSON I., 2007, *Roots Tourism in Hofsos*, Hofsos-Reykjavik, 2007
- WAWRZYNIAK M., 2010, *Czytanie miasta – idea produktu turystyki literackiej na przykładzie Łodzi*, „Turystyka Kulturowa”, nr 3, s. 16-29
- WEBER C.H., 2000, *Städtereisen* [w:] Dreyer A. (red.), *Kulturtourismus*, Wyd. Oldenbourg Verlag, München-Wien, s. 51-69
- WEISHÄUPL G., 2000, *Stadtfeste – am Beispiel des Münchner Oktoberfestes* [w:] Dreyer A. (red.), *Kulturtourismus*, Wyd. Oldenbourg, München/Wien, s. 287-297.
- WEISSENBORN, 1997, *Kulturtourismus*, Trierer Tourismus Bibliografien, tom 10, Trier
- WIESNER K.A., 2010, *Regionaltourismus. Destinationsmarketing als Gemeinschaftsaufgabe aller regionalen Tourismusakteure*, Oldenburg Verlag, München-Wien
- WINNICZUK L., 1983, *Ludzie, zwyczaje, obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu*, Wydawnictwo PWN Warszawa
- WOLF A., 2005, *Erfolgsfaktoren industrietouristischer Einrichtungen*, Wyd. Universität Paderborn, Paderborn
- WOLF E., 2004, *Culinary tourism; a tasty economic proposition*, Wyd. June, International Culinary Tourism Association, Portland
- WTO (World Tourism Organization), 1999, *Tourism – 2020 Vision. A new forecast from the Executive Summary*, Wyd. WTO, Madrid
- WYSZOWSKA I., 2008, *Szanse rozwoju turystyki biograficznej w Polsce* [w:] M. Kazimierzczak (red.) *W kręgu humanistycznej refleksji nad turystyką kulturową*, Wyd. AWF Poznań, s. 382-391
- WYSZOWSKA I., 2009, *Turystyka kulturowa w Wielkopolsce*, [w:] Buczkowska K., Mikos v. Rohrscheidt A., (red.) *Współczesne formy turystyki kulturowej*, Wyd. AWF, Poznań, s. 403-433
- ZGÓŁKOWA H., (red.), 1998, 2003, *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, Wyd. Kurpisz, Poznań, tomy 17 i 18 (1998), tom.41 (2003)
- ZIĘTARA B., 1999, *Krzeszów. Przewodnik*. Wyd. ZET, Wrocław.
- ZMYŚLONY P., 2001, *Literatura jako podstawa tworzenia produktu turystycznego*, „Problemy Turystyki”, nr 1-2, s. 21-31
- ZMYŚLONY P., 2015, *Funkcja turystyczna w procesie internacjonalizacji miast*, wyd. Proksenia, Kraków
- ŻABIŃSKA T., 2012, *Turystyka kreatywna. Koncepcja i możliwości rozwoju w Polsce*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” Nr 256, s. 260-270

Ponadto wykorzystano wzmiankowane w treści pracy katalogi polskich i zagranicznych biur podróży oraz oficjalne dokumenty międzynarodowych organizacji turystycznych, polskie akty prawodawcze oraz dokumenty polskich instytucji rządowych i organizacji turystycznych a także oficjalne portale internetowe organizacji, instytucji, obiektów, szlaków oraz biur podróży.

Przy wszystkich informacjach pochodzących ze źródeł publikowanych w internecie podano w przypisach dokładne referencje wraz z datą dostępu.

Biblioteka Uniwersytetu Zielonogórskiego

Armin Mikos von Rohrscheidt (ur. 1966), doktor habilitowany nauk o zarządzaniu (UJ, Kraków), profesor zarządzania na GSW. Doktor nauk teologicznych (RFN), filozoficznych (Szwajcaria) i nauk o kulturze (UAM w Poznaniu). Studiował w Niemczech i w Szwajcarii filozofię, historię, teologię i nauki o języku. Od ponad dwudziestu pięciu lat czynny pilot wycieczek i przewodnik miejski. Organizator licznych podróży kulturowych na terenie Europy. Założyciel (2004) i współwłaściciel biura podróży KulTour.pl, specjalizującego się w turystyce kulturowej. Egzaminator pilotów wycieczek w województwie wielkopolskim. Od 2006 wykładowca i kierownik pierwszej w Polsce specjalności „turystyka kulturowa”, wprowadzonej na GSW Milenium w Gnieźnie. Jest konsultantem kilku europejskich projektów turystyczno-kulturowych, założycielem i redaktorem naczelnym czasopisma naukowego "Turystyka Kulturowa". Autor 7 i współautor 3 kolejnych monografii w dziedzinie turystyki kulturowej, autor około 100 artykułów naukowych oraz wielu publikacji popularyzacyjnych w tej dziedzinie. Specjalizuje się w zarządzaniu turystyką kulturową, w tym produktami turystycznymi, badaniach preferencji i zachowań turystów, tworzeniu, organizacji i koordynacji szlaków kulturowych, turystyce miejskiej oraz metodyce interpretacji dziedzictwa i przewodnictwa.

Z recenzji:

Zainteresowania turystyczne jeszcze w nieodległej przeszłości były domeną elit. Skutkowały opisami podróży kształtując odrębny gatunek literacki. Do dobrego tonu należała umiejętność toczenia dyskusji o egzotycznych wyprawach. W ostatnim czasie turystyka, zwłaszcza ta o zabarwieniu kulturowym, uzyskuje tożsamość i staje się odrębnym przedmiotem studiów. Metodyczne opisywanie tych zjawisk pozwala stawiać trafne diagnozy, przygotowywać programy, kształcić kadry i kompetentnie organizować turystykę kulturową. Obok aspektu ekonomicznego kładzie się także nacisk na element edukacyjny w skali globalnej. Praca Armina Mikos v. Rohrscheidt, która była pierwszą polską monografią poświęconą tej problematyce (2008), po zaktualizowaniu i znacznym poszerzeniu treści, może służyć nie tylko wykładającym i studiującym turystykę kulturową, ale także - ze względu na wielość studiów przypadku i krytyczne omówienia polskich produktów turystyczno-kulturowych i poszczególnych aspektów organizacji oferty - także wszystkim zajmującym się zarządzaniem tą sferą czasu wolnego i jednocześnie udziału w kulturze. Zawarte tu analizy z pewnością będą przydatne przy planowaniu i tworzeniu lepiej przemyślanych propozycji.

Prof. dr hab. Kazimierz Iłski, UAM Poznań

 KULTOUR.PL
POZNAŃ 2016